

NAČ

NORGGA ALMMOLAŠ ČILGEHUSAT

Finnmárkku eatnamiid ja čázadagaid geavaheapmi historjjálaš
geahččamiin

Sámi vuoigatvuotalávdegotti duogášdieđut

NOU 1994: 21

NOU
Norgga almmolaš čilgehusat
1994

Čilgehusaid redakšuvdna:
Stáhta hálddáhusdoaimmahus
Stáhta deaddilanossodat

NOROGGA ALMMOLAŠ ČILGEHUSAT
NAČ 1994: 21

Finnmárkku eatnamiid ja čázádagaid geavaheapmi historjjálaš
geahččamiin

Addojuvvon Justis- ja politidepartementii
1994

Stáhta hálddáhushoaimmahus
Stáhta deaddilanossodat
OSLO 1994

SISDOALLU

Álggaheapmi	22
<i>Sámi vuoigatvuođalávdegotti váldi</i>	22
Áššedovdiid bargu	23
Gaskavuohtageavaheami ja vuoigatvuođaoainnuid čielggademiid birra, dálá vuoigatvuođa ja hálddašeami čielggademiid birra ja Sámi vuoigatvuođalávdegotti riektepolitihkalaš barggu birra.....	25
II oassi	27
Steinar Pedersen.....	27
Finnmárkku eatnamiid ja čáziid geavaheapmi vuosttaš máilmmisoađi rádjái	27
Ovdasátni.....	28
1. KAPIHTTAL	29
Áigodat 1300-logu ovdal	29
1.1. SÁMIT - VUOSTTAŠ DOVDDUS ČEARDDALAŠ ÁLBMOT	29
1.2 OKTAVUOHTA EARÁIGUIN	31
1.3 OTTARA MUITALEAPMI	32
1.4. SÁPMELAČČAID VEARROGÁLVVUS O Aidnit Johtalankultuvrra ja	33
HÅLØYG AID RIGGODAGA VUOĐU	33
1.5 GULLE GO SÁPMELAČČAT JA FINNMÁRKU NOROGGA RIIKKASERVVODAHKII? DOABA "VEARRU" OVDAL SULLII 1300.....	34
2. KAPIHTTAL	36
Norgalaš rittuid koloniseren. Sámi ealáhusaid differansierema álgín. Sullii 1300-1600	36
2.1 VUOSTELASVUOĐAT KOLONISEREMA OKTAVUOĐAS?	37

2.2 BUORIT EKONOMALAŠ VEJOLAŠVUOĐAT GÁVPEMÁRKAN- GUOLÁSTEAPMÁI.....	39
2.3 RESURSAGEAVAHEAPMI JA ÁSSANAVÁDAGAT	41
2.4 SÁPMELAČČAT, JOHTALANKULTUVRA JA MÁRKANHEIVEHEAPMI	41
2.5 ČEARDDALAŠ JOAVKKUID GASKAVUOHTA.....	43
2.6 RESURSAGEAVAHEAPMI JA RIEKTEOAINNUT	44
3. KAPIHTTAL	46
Stáhtapolitihkalaš gaskavuodat 1600-1826 birrasiid.	46
3.1 NÁŠUNALSTÁHTAID GILVALEAPMI.....	46
3.2. RIIDU 1600-LOGU BIRRASIID.....	47
3.3 KNÆREDA RÁFI 1613: s.....	48
3.4 RÁDJESOHPAMUŠ RUOŦAIN 1751:s.....	49
3.5 RÁDJESOHPAMUŠ RUOŠŠAIN. 1826.....	51
3.6 LAPPEKODISILLA JA RESURSAGEAVAHEAPMI	52
3.6.1 Gávppašeapmi. § 28	53
3.6.2 Stáhtarievttalaš gullelašvuolta	54
3.6.3 Lappekodisilla § 12. Bivdu ja guolásteapmi.....	55
3.6.4 Mearraguolásteapmi.....	56
3.6.5 Luossabivdu.....	57
3.6.6 Čoahkkáigeassu. Lappekodisilla	58
4. KAPIHTTAL	59
Ealáhusat ja álbmotdilálašvuodat,.....	59
16- ja 1700-logus	59

4.1 MÁRKANGUOLÁSTEAMIS HEDJONIT KONJUNKTUVRRAT 1600-LOGU RÁJES. DÁČČA HEIVEHEAPMI RIEVDÁ. VUOSTELASVUOĐAT SÁMI ÁSSAMIIN.....	60
4.2 EARENOAMÁŠ DOAIMMAT. "FINMARKENA BAJÁSČUOŽŽILEAPMI"	63
4.2.1 Finnmárku rádjanbáikin.....	64
4.2.2 Dáččat besse vearus	65
4.3 MANNE VEALAHEDJE?.....	66
4.4 ČEARDDAID RELATIIVA GASKAVUOĐAID RIEVDAN 1700-LOGUS	68
4.5 HUI SIERRA ÁSSANAVÁDAGAT	70
4.5.1 Ássanavádagat ja čearddalaš joavkkuid gaskavuohta.....	72
4.6 SÁMI RESURSAGEAVAHEAPMI. SISEATNANGUOLÁSTEAPMI.	73
BIVDU. DUODJI	73
4.6.1 Demográfalaš oktavuodas lei iešbirgenekonomiija deatalaš.....	75
4.7 KVENAT	76
4.7.1 Resursagilvu kvena sisafárrema oktavuodas	78
5. KAPIHTTAL	81
Boazodoallu	81
5.1 RÁĐĐEJEADDJI OVIDNU. VIIDÁNEAPMI SISEATNAMIS	83
MEARRAGÁDDÁI.....	83
5.2 BOAZODOALLU LEI OASSIN LOTNOLASEALÁHUSVUOGIS	85
5.3 BOAZODOALLU VUOTNA- JA MEARRAGÁTTEGUOVLLUIN 1600-LOGU	86
LOAHPAGEAHČEN	86
5.4 JOHTTI BOAZODOALLU VUOTNAGUOVLLUIN	89
5.5 DILLI SULLII 1700-LOGU GASKKAMUTTOS	91

5.6	BUOHTALAS JOHTTISÁMI BOAZODOALLU MAS VUOĐDU LEA SIHKE RIDDO- JA SISEATNANSIIDDAIN	93
5.7	BOAZODOALLOVUOHKI JA HEIVEHEAPMI.....	95
5.8	MANNOLAT MANŇEL 1751	96
5.9	OKTAVUOHTA EARÁ EALÁHUSAIGUIN - EARENOAMÁŽIT EANANDOALUIN	97
5.9.1	Riiddut ássiidlassáneami ja šibitdoalu viiddideami dihte	99
5.10	1852 RÁDJEDAHPAN JA DAN VÁIKKUHUSAT	102
5.10.1	Boazosápmelaččat šadde čálihit iežaset siseatnamii	103
5.10.2	Sámi vuogit dološ guovlluid joatkevaš geavaheami doalahit	105
5.10.3	Bearrašat biedganedje	106
5.11	BOAZODOALLU 1900-LOGU ÁLGGUS	107
6. KAPIHTTAL		109
Šibitdoallu ja eanandoallu.....		109
6.1 1300-LOGU ŠIBITDOALLU		109
6.2	DILLI 1700-LOGU GASKU	111
6.3	EANANMIHTIDEAPMI. EANANČÁLIHEAPMI. 1775 EANANJUOHKINMEARRÁDUS. 113	
6.4	EANANDOALLU JA LOTNOLASEALÁHUSAT	116
6.5	GILVINMUDDU, FUOĐDARDÁBUHEAPMI JA DIENAS	119
6.6	BEALDOŠATTUT.....	121
6.7	EANANJUOHKIMA ČEARDDALAŠ VEALAHEAPMI	123
6.7.1	1902 eananoláhka	125
7. KAPIHTTAL		127
Mearrariggodagaid geavaheapmi.....		127

7.1	ÁLGGAHEAPMI	127
7.2	ÁIGODAT 1700-LOGU RÁDJÁI	127
7.3	GUÐET JOAVKKUT OASÁLASTE GUOLÁSTEAPMÁI 1700-LOGU ÁLGGUS?	128
7.4	SISEATNANSÁPMELAČČA LOTNOLASTE GUOLÁSTEMI JA BOAZODOALLU.	129
7.5	LAPPEKODISILLA SIHKKARASTTII SISEATNANSÁPMELAČČAID MEARRAGUOLÁSTANVUOIGATVUOÐAID	130
7.6	FINNMÁRKKU ÁLBMOGIS GALGGAI LEAHKIT VUOSTTAŠRIEKTI	130
7.7	RUOŠŠAID GUOLLEBIVDU FORMALISEREJUVVO JA	132
	GEAHČČALUVVO GÁRŽŽIDUVVOT	132
7.8	GUOLLEŠLÁJAT JA GEAVAHANVUOGIT. LEEMA JA COLLETTA GUORAHALLAMAT	133
7.9	1800-LOGU ÁLGU	135
7.10	1830 GUOLÁSTUSLÁHKA - VUOSTTAŠRIEKTI LOAHPAHUVVUI.	136
	STUORA NUPPASTUMIT RITTUIN	136
7.10.1	Supmiičálihuvvon sápmelaččaid guollebivdu	139
7.11	EAMBBO GÁRŽŽIDEMIID HEAITTIHEAPMI - RIIDDUT BÁIKKÁLAŠ	140
	ÁSSIID JA MÁTKKOŠTEDDJIID GASKKAS	140
7.12	RUOŠŠAID GUOLLEBIVDU FINNMÁRKKUS 1800-LOGUS.....	142
7.13	GUOLÁSTEAPMI 1800-LOGU MAŃIT OASIS	143
7.14	IEŠGUÐET ÁIGODATGUOLÁSTUSOASÁLASTIN	145
7.15	1900-LOHKU	147
7.15.1	1905 VEALGEÁSAHUS. STUORIT FATNASAT JA MOHTORDOAIBMA.....	148
	RITTUIN	148
7.15.2	Resursagáhtten	149

7.15.3	Báikkálaš njuolggadusat sáidefierpmi geavaheames.....	150
7.15.4	Sáidesoaikonuohit dagahedje suhtu. Bávkkanasaid geavaheapmi.....	152
7.15.5	Gielddus gáddenuhtiin bivdit dorsi - vuotnaálbmoga vuosttašrieki	153
7.15.6	Vuosteháhku feastonuohttumii	156
7.15.7	Lassáneaddji sallitbivdu - industriála doaibma.....	157
7.15.8	Ođđa teknologiiija dagaha iešguđetláganvuodaid	158
7.15.9	Seaktedábuhandilli čohkkii bivddu ja ostiid	160
7.16	MEARALUOSSABIVDU	161
7.16.1	1800-lohku	162
7.16.2	Dálveluossabivdu	163
7.16.3	Gáidánuohit	163
7.16.4	Luossagolgangielddus.....	164
7.17	MEARANJICČEHASAT - FÁLESBIVDU	165
7.17.1	Ođđaáigásaš fálesbivdu 1863-1904 - riggodagaid speadjan	167
7.17.2	Garra vuosteháhku fálesbivdui	169
8.	KAPIHTTAL	171
	Pomorgávppašeapmi	171
8.1	RUOŠŠAID GUOLLEBIVDU RAHPÁ VIIDDIS JÁFOGÁVPPAŠEAMI	172
8.2	FINNMÁRKU - SISAFÁRRENGUOVLU POMORGÁVPPAŠEAMI DIHTE	174
8.3	SÁPMELAČČAT JA POMORGÁVPI	177
9.	KAPIHTTAL	179
	Čoahkkáigeassu	179

Oanádusat	187
Báikenammalistu	189
Girjjit ja gáldut	194
Oassi III	200
Hans Prestbakmo	200
Finnmárkku meahcceriggodagaid geavaheapmi 1900-logus	200
Ovdasátni	201
1. KAPIHTTAL	203
Álggaheapmi	203
2. KAPIHTTAL	206
Boazodoallu	206
2.1 BOHCCO EKOLOGALAŠ HEIVEHEAPMI	206
2.2 LÁGAT JA HÁLDDAHUS	208
2.3 FINNMÁRKKU BOAZODOALU STURRODAT	214
2.4 BOAZODOALLIT JA VEARROSUOHKAN	218
2.5 MOVT BOAZODOALLU GEAVAHA RESURSSAID	218
2.5.1 Guohtumat	218
2.5.2 Johtimat/johtolagat	223
2.5.3 Guođoheapmi	225
2.5.4 Ássanbáikkit	227
2.5.5 Boazodoallorusttegat	228
2.5.6 Hearggit ja mekaniseren	231

2.5.7	Muorraávdnasiid geavaheapmi	232
2.5.8	Bivdu/meahcásteapmi	233
2.5.9	Guollebivdu	234
2.5.10	Muorjjit, luopmánat, šattut jna.	235
2.5.11	Gámasuoidni	236
2.5.12	Jeagelbordin	236
2.5.13	Duodji	237
2.5.14	Verddevuohta ja lonuhusgávpi mas meahccegeavaheapmi lea vuodđun	237
2.5.14.1	Eará šibitdoallu	237
2.5.14.2	Bargguid lonohallan	237
2.5.14.3	Gálvolonohallan.....	238
2.6	GUOHTUNEATNAMIID BILLISTEAPMI JA OLGGOBEALGEAVAHEAPMI	238
2.6.1	Guohtuneatnama massin.....	238
2.6.1.1	<i>Guohtuma njuolggo massin</i>	238
2.6.1.2	Guohtuneatnamiid eahpenjuolga massin	239
2.6.1.3	Guohtunmuosehuhttimat, guohtunáigodat, energigeavaheapmi ja váiban.	241
2.6.2	Lassibargu	243
2.6.3	Boazomassu	244
2.6.4	Luondduuohtademiid ollislaš váikkuhus orohahkii	244
2.6.5	Lea go servvodatmannolat leamaš ovdamunnin boazodollui?.....	245
2.6.6	Buhtadus luondduuohtademiid ovddas guohtuneatnamiin	246
2.7	BOAZODOALU RIEKTEOAINNUT - ČOAHKKÁIGEASSU	247

3. KAPIHTTAL	249
Báikki ássiid resurssageavaheapmi	249
3.1 ÁSAIDUPMI OPPALAČČAT	249
3.2 LÁGAT JA GEAVAHANRIEVTTIT.....	250
3.3 BÁIKKI ÁSSIT	250
3.4 BÁIKKI ÁSSIID RESURSSAGEAVAHEAPMI.....	251
3.4.1 Šibitdoallu ja guohtun.....	251
3.4.2 Niittut ja eará meahccefuodárdábuheapmi	253
3.4.3 Guollebázahusat fuodarin	256
3.4.4 Šibitdoaluid heaitin/eatnama bargan	256
3.4.5 Vuovdegeavaheapmi.....	257
3.4.6 Darfegeavaheapmi.....	259
3.4.7 Johtaleapmi/bivdu	259
3.4.8 Sáivaguolásteapmi	263
3.4.9 Luopmánat ja muorjjit.....	267
3.4.10 Gámasuoinnit	268
3.4.11 Golgi dimbarat ja riehkit.....	269
3.4.12 Goadit/ealáhusbarttat.....	269
3.4.13 Álbmoga riggodatgeavaheapmi ja dan váikkuhus báikki olbmuide.....	270
3.4.14 Leat go báikki olbmui mat leat vuodđoealáhusain, makkárgé sierrarievttit meahcceriggodagaide?	271
3.4.15 Vuotnabivdu	272
3.5 LEA GO LOTNOLASEALÁHUSAIN BOAHTTEÁIGI?.....	277

3.6	BÁIKKI OLBMUID RIEKTEOAINNUT - ČOAHKKÁIGEASSU.....	279
4.	KAPIHTTAL	282
	Čoahkkebáikeássiid resurssageavaheapmi	282
4.1	ČOAHKKEBÁIKKIID OVDÁNEAPMI OPPALAČČAT 1900-LOGUS	282
4.2	ČOAHKKEBÁIKEÁSSIID MEAHCCERIGGODATGEAVAHEAPMI	283
4.2.1	Vuovdi, riehkit ja darfi	283
4.2.2	Bivdu ja meahcásteapmi	283
4.2.3	Sáivabivdu.....	285
4.2.4	Luopmánat/muorjjit	286
4.2.5	Olgolustadoaimmat	286
4.2.6	Barttat	287
4.2.7	Mohtorjohtolat	289
4.3	ČOAHKKEBÁIKEÁSSIID, ÁLBMOGA O Aidnu MEAHCCERIGGODAGAID	290
	GEAVAHEAPMÁI JA RIVTTIIDE.....	290
5.	KAPIHTTAL	291
	Gussiid riggodatgeavaheapmi Finnmárkkus	291
6.	KAPIHTTAL	292
	Finnmárkku mehciid luondduohhtadeamit.....	292
6.1	RUVKEDOAIBMA, RÁKTODOAIBMA, EANANROGGAN JNA.	292
6.2	DULVADEAMIT - RÁVDNJELINJÁT	293
6.3	JOHTOLAT (GEAINNUT, TELEGULAHALLAMAT JNA.)	294
6.4	MILITEARA BÁHČIN- JA HÁRJEHALLANGUOVLLUT JNA.	294

6.5	BARTAHUKSEN	295
6.6	ÁIBMONUOSKKIDEAPMI	295
7.	KAPIHTTAL	297
	Riidoguovllut	297
7.1	OPPALAČČAT SOAHPAMEAHTTUNVUOĐAID BIRRA.....	297
7.2	BÁIKKI OLBMOT/EANANDOALLU - BOAZODOALLU	297
7.2.1	Meahcceguohtun	298
7.2.2	Giettit.....	299
7.2.3	Ođđa eatnamiid bargan	300
7.2.4	Áidedoallu	300
7.2.5	Eará guođohandilálašvuodát	301
7.2.6	Meahcásteapmi.....	301
7.3	ČOAHKKEBÁIKKIID OVDÁNEAPMI / ČOAHKKEBÁIKEÁSSAN - BOAZODOALLU	302
7.4	LUONDDUDUOHTADEAMIT - BOAZODOALLU	303
7.5	LUONDDUDUOHTADEAMIT - EANANDOALU/BÁIKKI OLBMUID	304
	BEROŠTUMIT	304
7.6	ÁLBMOGA LUONDDURIGGODAGAID GEAVAHEAPMI -	305
	BOAZODOALLU	305
7.6.1	Bivdu.....	305
7.6.2	Guollebivdu/mohtorjohtolat.....	305
7.6.3	Turisma	306
7.7	ÁLBMOGA MEAHCCERIGGODAGAID GEAVAHEAPMI -	307

BÁIKKI OLB MOT	307
7.8 VUOTNABIVDU - RIDDOBIVDU/ÁHPEBIVDU.....	308
7.9 LUONDDUSUODJALEAPMI - VUOĐĐOEALÁHUS	309
Čuovus	310
Finnmárkku mearaluossabivdiid.....	310
iskanjearahallama čoahkkáigeassu.....	310
GIRJJIT.....	313
Oassi IV.....	319
Einar Richter Hanssen.....	319
Finnmárkku luondduriggodagaid geavaheapmi	319
1918:s sullii 1970 rádjái	319
1. KAPIHTTAL	320
Álgu.....	320
2. KAPIHTTAL	327
Boazodoallu	327
2.1 BOAZOLOHKU.....	328
2.2 JOHTOLATGEINNODAGAT	330
2.3 EANANGEAVAHEAPMI	331
2.4 BOAZODOALU OVDÁNEAPMI 1900-1970	335
2.5 LASSIEALÁHUSAT	336
3. KAPIHTTAL	338
Eanandoallu.....	338

3.1 DOABA "FINNMÁRKKU EANANDOALLU"	338
3.2 EANANDOALU VÁTTISVUOĐAT	339
3.2.1 Dálkkádagat	340
3.2.2 Ruhtavátni	341
3.2.3 Máhttu	341
3.2.4 Boaittobealássan	342
3.2.5 Eananvátni	343
3.3 VIIDODAT JA SAJÁDAT	347
3.4 MEAHCCEGEAVAHEAPMI	349
3.4.1 Soahtegaskaáigi	349
3.4.2 Áigi manjel soadi	352
3.5 MEAHCCEFUOĐĐARAT JA EARÁ FUOĐĐARAT	352
4. KAPIHTTAL	356
Guolástusat	356
4.1 SOAHTEGASKAÁIGI	356
4.1.1 Lotnolas doaimmat	357
4.1.2 Váldoealáhus	359
4.1.3 Nuppástuhttin mohtordoibmii ja jahkodatbivdui	360
4.2 ÁIGI MANJEL SOADI	362
5. KAPIHTTAL	366
Muorjjit/luopmánat ja borramuššattut	366
5.1 SOAHTEGASKAÁIGI	366

5.2	ÁIGODAT MANŇEL SOAĐI.....	368
5.3	RESURSSAVÁTNIVUOTNA LASSÁNA.....	369
6.	KAPIHTTAL	370
	Lottit - Monit - Uvjjat	370
6.1	BIVDOÁIGGI JA BÁLKÁBIVDDU GUHKIDEAPMI 1920-1970.....	372
6.2	LODDERIGGODAGAID MÁVSSOLAŠVUOHTA 1920-1970.....	372
6.2.1	Siseatnamis.....	372
6.2.2	Vuonain	373
6.2.3	Riddu.....	375
6.3	RÁFÁIDUHTTINMEARRÁDUSAT JA EVTTOHUSAT 1920-1940	376
7.	KAPIHTTAL	378
	Eanan- ja mearanjiččehasaid bivdu	378
7.1	SOAHTEGASKAÁIGI	378
7.1	Resursadábuhanvejolašvuohta	378
7.1.2	Bivdu ruovttudollui ja vuovdima váste.....	380
7.1.3	Báلكá bivdu.....	381
7.1.4	Soahpameahtunvuodat eará ealáhusaiguin.....	382
7.2	ÁIGODAT SOAĐI MANŇEL.....	383
8.	KAPIHTTAL	387
8.	KAPIHTTAL	387
	Guollebivdu jogain ja jávrriin	387
8.1	SOAHTEGASKAÁIGI.....	387

8.2	ÁIGODAT SOAÐI MAŊNEL.....	389
9.	KAPIHTTAL	393
	Darfi ja vuovdi.....	393
9.1	BOALDÁMUŠVÁTTISVUOÐAT.....	393
9.2	DARFELOGGUN BIRRASIID 1900-1970	394
9.3	VUOVDI JA VUOVDEBUKTAGAT	395
9.3.1	Vuovdima váste vuovdedoaibma soahtegaskaáigge.....	396
9.3.2	Vuovdima váste vuovdedoaibma maŋjel soađi	398
9.3.3	Goahte- ja viessohuksen.....	400
9.3.4	Fuođaršlájat ja bargoneavvut	400
9.4	GÁMASUOINNIT JA HEAVNNISÁVZZAT.....	402
10.	KAPIHTTAL	403
	Johtolat	403
10.1	JOHTOLATVEJOLAŠVUOÐAID OVDÁNEAPMI SULLII 1870 RÁJES	403
10.2	SOAHTEGASKAÁIGI.....	406
10.2.1	Geainnut ekonomalaš gaskaoapmin	406
10.2.2	Heahtebargu	409
10.2.3	Náššuvnnalaš beroštumit.....	410
10.2.4	Geográfija ja dálkkádat	411
10.2.5	Geaidnu buoredili ovddideaddjin	412
10.2.6	Álgaheaddjit ja vuostálastit.....	412
10.2.7	Giligeainnut ja váldogeainnut.....	414

10.2.8	Biila hobeheaddjin	415
10.2.9	Dálvemáđijat, johkafatnasat, guorbmevávdnageainnut	417
10.2.10	Telegráfa ja telefuvdna.....	418
10.2.11	Soahtejagit	419
10.3	ÁIGI SOAĐI MAŇNEL.....	420
10.3.1	Geaidnodási buorideamit.....	420
10.3.2	Johtolaga nuppástupmi mearas eatnama nala	422
10.3.3	Girdišiljohuksemat.....	423
10.3.4	Soahpameahttunvuodát.....	424
11.	KAPIHTTAL	426
	Báktedoaimmahat	426
11.1	SOAHTEGASKAÁIGI	426
11.2	ÁIGODAT SOAĐI MAŇNEL	429
12.	KAPIHTTAL	432
	Fápmorusttegat	432
12.1	SOAHTEGASKAÁIGI	433
12.2	ÁIGI MAŇNEL SOAĐI	436
12.2.1	Fápmorusttethuksemat	436
12.2.2	Soahpameahttunvuodát.....	440
13.	KAPIHTTAL	442
	Čoahkkáigeassu	442
13.1	BOAZODOALLU	442

13.2	EANANDOALLU	443
13.3	GUOLÁSTUSAT	444
13.4	MEAHCÁSTANEALÁHUSAT	444
13.5	JOHTOLATVEJOLAŠVUOĐAT, BÁKTEDOAIMMAT, ...	445
	FÁPMORUSTTEGAT JA VUOVDEDOAIMMAT	445
14.	KAPIHTTAL	446
	Finnmárkku riekteoainnut	446
	Oanádusat, prentejuvvon gáldut ja girjjit	450
	Oanádusat	450
	Gáldut ja girjjit	451
	Gáldut mat eai leat deaddiluvvon	451

Justis- ja politidepartementii

Sámi vuoigatvuodálávdegoddái lea biddjon bargun oppalaččat guorahallat sámi álbmoga riektedili eatnamiid- ja čáziid vuoigatvuoda ja hálddašeami gažaldagaid ektui. Lávdegoddi lea dán oktavuodas earenoamážit bargan Finnmárkku gažaldagaiguin.

Oassin dán barggus galgá lávdegoddi buktit historjjálaš čielggadusa gos riekteoainnut ja riektenjuolggadusat mat leat leamaš gustovažžan duohta eatnamiid- ja čáziid geavaheamis ja vejolaš soahpameahttunvuodát gaskal rievtti ja duohta geavaheami bohtet ovdan.

Lávdegoddi almmuha dákkobokte njeallje čielggadusa Finnmárkku eatnamiid- ja čáziid geavaheami birra ja riekteoainnuid birra mat geavaheapmái leat čadnon. Njeallje sierra nammaduvvon áššedovdi leat čállán čielggadusaid, *Steinar Pedersen, Hans Prestbakmo, Einar Richter Hanssen ja Einar Niemi*.

Čielggadusat leat Sámi vuoigatvuodálávdegoddái čájehuvvon. Miellahtuin lea liiba leamaš mearkkašumiid buktit, muhto čállis lea ovddasvástádus loahpalaš sisdollui ja hápmái.

Lávdegoddi lea jagi dás ovdal almmuhan NÁČ 1993: 34 Finnmárkku eatnamiid- ja čáziid vuoigatvuoda ja hálddašeami birra. Sihke čielggadusat máid dál almmuhit ja mat doppe almmuhuvvojit, šaddet duogášgáldun Sámi vuoigatvuodálávdegotti ságastallamiidda ja dálá riektedili vejolaš rievdademiide. Almmuhuvvon čielggadusain ii boađe ovdan makkár vuoigatvuoda- ja hálddašvuogit leat vejolaččat boahpteáiggis.

Oslo, juovlamánnu 1994

Sámi vuoigatvuodálávdegotti ovddas

Tor Falch

Jon Gauslaa

Stein Larsen

Ingunn Å. Bendiksen

Jon Andreas Lange

Álggaheapmi

*Sámi vuoigatvuođalávdegotti váldi*¹

Sámi vuoigatvuođalávdegoddi² lea bivdojuvvon čielggadit oppalaččat sámi álbmoga riektedili³ eatnamiid ja čáziid⁴, vuoigatvuođaid⁵, oamasteami⁶ ja geavaheami⁷ ektui, vrd. NÁČ 1984:18, Sámi vuoigatvuođaid dili birra⁸, kap.2.2.2. čuokkis 1 s. 42. Lávdegoddi lea dáikko bivdojuvvon dálá riekteovdáneami⁹ ja riektedili ovdanbuktit ja čilgejuvvon ákkastemiin čujuhit makkár rievdeameit riektedilis leat sávahahttit.

Barggu historjjálaš oassi lea dan vuodul mearriduvvon čuovvovažžan:

"Lávdegoddi galgá *historjjálaš* čielggademiin¹⁰ čájehit makkár *riekteoainnut*¹¹ ja *riektenjuolggadusat*¹² leat adnon eatnamiid ja čáziid vuoigatvuođa ja geavaheami ektui sámi álbmoga ássanguovlluin dan muddui go dárbbášuvvo čielggadit dálá gustojeaddji rievtti¹³ ja evttohit ođđa čovdosiid. Seammá ládje berre historjjálaš čielggademiin čájehit eatnamiid ja čáziid duohta geavaheami dáin guovlluin ja maiddá heivetmeahttunvuođaid mat ležžet rievtti ja duohta anu gaskal.

Lassin riekteoainnuid, riektenjuolggadusaid ja geavaheami historjjálaš čielggadeapmái lea lávdegoddi bivdojuvvon "čielggadit *gustojeaddji riekteoainnuid ja gustojeaddji riektenjuolggadusaid ja obbalaš riektedili muđui* ja válddahallat dálá eatnamiid- ja čáziid duohta geavaheami..." Dát namuhuvvo maŋnelis válddis, mas maiddá dálá ja ovddeš riekteoainnut buohtastahttojuvvojit:

"Lávdegotti váldobargu lea čielggadit ja mearridit iežas oainnu dain oaiviliin, mat gusket sámeálbmoga dahje báikkálaš ássiid vuoigatvuođaide eatnamiidda ja čáziide sámiid ássanguovlluin¹⁴. Dáid oaiviliid sáhtá guorrat ruovttoluotta boarráseamus sámi riekteáddejupmái¹⁵, muhtunlágan kollektiivvalaš vuoigatvuođa birra. Tønnesen lea ee. čilgen dan dutkkalmasastis." (Dás čujuhuvvo Sverre Tønnesena juridihkalaš

---

1 mandat

2 Samerettsutvalget

3 rettslig stilling

4 land og vann

5 retten til

6 disponering

7 bruk

8 NOU 1984:18 Om samenes rettsstilling

9 rettsutvikling

10 historisk redegjørelse

11 rettsoppfatninger

12 rettsregler

13 gjeldende rett

14 bosetningsområder

15 rettsforestilling

doavtterdutkanmassii "Retten til jorden i Finnmark", 1972, nuppes deaddeluvvon 1979:s).

Fápmudusa mielde galge čielggadeamit geavaheami ja vuoigatvuođa oainnuid birra muddejuvvot dasa mii lea dárbbášlaš sihke dálá gustojeaddji rievtti čilgemii dál ja dasto ođđa riektepolitihkalaš čovdosiid evttoheapmái. Muhto goitge lea viiddis ja váttis bargu, gos vuđolaččat leat ferten guorahallat gálđoávdnasiid¹⁶ mat gávdnojit dál. Lávdegoddi lea dan dihte fágalaš ja áigemeeriid dáfus gávnahan dárbbášlašžan olggobeale áššedovdiid atnit dán bargooasi čađaheapmái.

Áššedovdiid¹⁷ bargu

Sámi vuoigatvuođalávdegoddi bivddii reivves Justisdepartementii skábmamánu 4. b. 1982 nammadit áššedovdiid čielggadit Finnmárkku eatnamiid- ja čáziid duohta geavaheami ja riekteoainnuid mat leat čadnon geavaheapmái, sihke historjjálaš oktavuodas ja maiddái dálá dilis.

(1) Historjjálaš oasi áššedovdin nammaduvvui Davviriikkaid Sámi Instituhta dutki **Steinar Pedersen** ođđajagemánu 1983. Pedersena bargu lea NÁČ:s 1984:18 s. 46 Sámi Vuoigatvuođa dili birra dáinnalágiin čilgejuvvon:

"Son oaččui bargun buktit historjjálaš čielggadusa eatnamiid ja čáziid duođalaš geavaheamis Finnmárkkus, ja maiddái daid lánkaáddejumiin mat leat báikegottiid ássiid sierranaš joavkkuin sihke siseatnamis ja rittuin. Čielggadus galgá vuosttažettiin buktit ovdan dutkama mii ovdal lea čađahuvvon. Čielggadus sáhhtá maid vuodđuduvvot eará, álket gávdnovaš dieđuide ja ráddjejuvvon árkiivvadutkamiidda. Eankil oasis historjjálaš ovdáneamis galget leat mielde dušše dan viidodagas mii lea dárbbášlaš vai sáhhtá addit čoačkáigeasu čilgehusa lándegotti geavahussii. Čielggadus čállo Finnmárkku duoddariid luondduvárrelávdegotti (Gjærevoll-lávdegotti) oktavuodas NOU 1978:18A ja 18B ja dat galgá erenoamážit guorahallat daid guovlluid Finnmárkkus mat eai leat mielde, dahje mat leat unnan gieđahallon čielggadusas."

(2) Sivilagronoma Hans Prestbakmo nammaduvvui seammá áiggi áššedovdin dálá dili čielggadeapmái. Su barggu birra lea čállojuvvon dáinna lágiin NÁČ:s 1984:18 s. 47:

"Son oaččui bargun buktit čielggadusa eatnamiid ja čáziid duođalaš geavaheamis Finnmárkku fylkkas ja maiddái čilget makkár riekteáddejupmi odne lea báikegottiid ássiid sierranaš joavkkuin, sihke siseatnamis ja rittuin. Mii guoská daid geografalaš guovlluide Finnmárkkus, mat lea mielde Luondduvárrelávdegotti čielggadusas, namalassii Finnmárkku duottar, de lea čoačkáigeassu dán čilgehusas doarvái. Muhto čielggadus ferte dán oasi dáfus oppa áigge divvojuvvot ođđa áigge mielde. Čielggadus berre maid viiddiduvvot vai sierra geavahanriiddut bohtet mielde. Viidáseappot ferte čielggadussii Finnmárkku duoddariid birra váldot mielde gažaldat riekteáddejumi birra."

Dát guokte áššedovdi bivdojuvvuiga nammadeami oktavuodas ovttasbargat heivehit dan guokte čielggadeami. Pedersena čielggadeapmi "Finnmárkku eatnamiid ja čáziid geavaheapmi vuosttaš máilmmisoađi rádjái" gokčá áigodaga Kristusa riegeameamis sullii

---

¹⁶ kildemateriale

¹⁷ sakkyndig

1915 rádjái, ja Prestbakmo čielggadeapmi "Finnmárkku meahcceriggodagaid geavaheapmi dán čuohtejagis" lea muddejuvvon vuosttaš máilmmisoađi loahpageahčái.

Čielggademiid álgočállosiid čađa manaiga Sámi vuoigatvuodálávdegotti lahtut Torgeir Austenå ja Gudmund Sandvik čoaikkimiin ovdal go olles lávdegoddái ovddiduvvui čakčamánu 1984. Lávdegotti giedahallama maŋjel rievdadeigga čállit iežaska čállosiid daid ovdanbuktojuvvon oainnuid vuodul. Prestbakmoa ja Pedersena čállosat almmuhuvvojedje loahpalaččat hámis njukčamánu 1985 ja geassemánu 1986.

(3) Čállosiid giedahaladettiin oaivvildedje mánggas Sámi vuoigatvuodálávdegotti miellahtuin ahte lávdegotti bokte galge vel eambo čielggadit eatnamiid ja čáziid geavaheami Finnmárkkus, earenoamážit čađahan dihte historjáfágalaš čielggadeami riggodagaid geavaheami birra Finnmárkkus 1. máilmmisoađi rájes dásožii. Lávdegoddi bivddii dasto reivves Justisdepartementii cuoŋománu 13. b. 1987 nammadit historjádutki Davvinjágga Dávvervuorkkás Honnesvágis, cand.philol. **Einar Richter Hanssen**, odđa historjjálaš áššedovdin, ja departementa mieđihii dasa geassemánu seammá jagi. Richter Hanssena bargu rievdaduvvui veahá 1989:s, ja lea leamaš:

"-Addit oanehis historjjálaš čielggadeami buot geavaheddjiid ja ássiidjoavkkuid luondduriggodagaid geavaheamis vuosttaš máilmmisoađi rájes dásožii.
- Čielggadit vuoigatvuodaoainnuid geavaheami oktavuodas, nu guhkás go lea vejolaš."

Richter Hanssena čielggadeapmi gárvánii 1989/90 jahkemolsumis ja namma lei:
"Finnmárkku luondduriggodagaid geavaheapmi 1918 rájes 1970 rádjái.¹⁸ Lávdegoddi guorahalai dan guovvamánu 1990, ja ovdanbuktojuvvon mearkkašumiid vuodul lea Richter Hanssen rievदानja lasihan čuoggáid čielggadeapmái.

(4) Ii oktage ovdalis namuhuvvon čielggademiin guoskkat nuortasámiid, geat Norggas eanas leat Máttá-Várjjagis ássan. Áššedovdit eai leat bivdojuvvon sin dili guorahallat earenoamážit. Lávdegoddi lea dattege gávnahan dárbašlašžan čielggadit nuortasámiid dili ja bivddii reivves Justisdepartementii guovvamánu 28.b. 1991 nammadit professor **Einar Niemi**, Romssas, historjjálaš áššedovdin Finnmárkku nuortasámiid guovllu dáfus. Departementa čuovvolii ávžžehusa miessemánu 1991. Niemi bargun lea, maŋjel go dárkileappot čilgejuvvui 1993:s, leamaš:

"Addit historjjálaš čielggadeami:

- dálá eatnamiid ja čáziid duohta geavaheami birra nugohčoduvvon nuortasámi guovllus Norggas,
- vejolaš soahpameahtunvuodaid birra juridihkalaš vuoigatvuoda (láhamearrádušaid ja hálddášandoaimmaid) ja dálá geavaheami gaskal, ja
- vuoigatvuodaoainnuin daid gažaldagaid birra mat leat bohciidan guovlluássiid iešguđet joavkkuin"

Niemi čielggadeami álgočálus, "Nuortasámit - riggodagaid geavaheapmi ja vuoigatvuodát¹⁹", gárvánii ja Sámi vuoigatvuodálávdegoddi guorahalai dan cuoŋománu 1994. Guorahallama vuodul rievdadii Niemi čuoggáid čállosis ja lasihii dieđuid nuortasámiid historjjá birra nuppi máilmmisoađi rájes.

(5) Áššedovdiid čielggademiid ovdanbuktimat geavaheami- ja riekteoainnuid birra Finnmárkkus leat ádjánan measta logi jagi . Sámi vuoigatvuodálávdegoddi lea háliidan

¹⁸ Einar Richter Hanssen: *Bruken av naturressursene i Finnmark fra 1918 til ca. 1970*

¹⁹ Einar Niemi: *Østsamene - ressursutnyttelse og rettigheter*

oppalaččat almmuhit daid, ee. dan dihte go dat sisttisdollet dieđuid máid oktan berre geahččat, ja go leat deatalaš oassin lávdegotti barggus.

Oppalaš almmuheapmi lea dieđusge dárbblašlažžan dahkan ođastit ja heivehallat vuosttaš čielggademiid. Pedersen, Prestbakmo ja Richter Hanssen bivdojuvvojedje čakčat 1992 bargguideaset veardidit dainna oaiviliin ahte 1994 mielde daid almmuhit. Juohke čállis lea leamaš friddjavuohta dahkat rievdademiid máid lea atnán dárbblašlažžan ii ge Sámi vuoigatvuođalávdegoddi leat ođđasit šat guorahallan daid rievdaduvvon čállosiid. Lávdegotti miellahtus, Gudmund Sandvikas, lea dattege leamaš lagas oktavuoha čálliguin loahppabarggus. Čielggadeamit leat ođastuvvon ja rievdaduvvon geassemánu 30. b. 1994.

Nugo dás ovdalis mitaluvvo, leat Sámi vuoigatvuođalávdegoddáid ovdanbukton buot čielggadeamit, ja lávdegotti miellahtuin lea leamaš liiba mearkkašumiid addit. Juohke čállis lea dattege ovddasvástádus čielggadeami sisdollui ja hábmemii.

Gaskavuohtageavaheami ja vuoigatvuođaoainnuid čielggademiid birra, dálá vuoigatvuođa ja hálddašeami čielggademiid birra ja Sámi vuoigatvuođalávdegotti riektepolitihkalaš barggu birra.

Steinar Pedersena, Hans Prestbakmoa ja Einar Richter Hanssena čielggadeamit geavaheami ja riekteoainnuid birra gárvánedje 1986:s, 1985:s ja 1989:s, nu go namuhuvvon. Oktan Einar Niemi 1994 čielggademiin seammá gažaldagain nuortasámiid dáfus addet dát historjjálaš čielggadeami guovlluásiid eatnamiid- ja čáziid geavaheami birra ja veahkkín čájehit makkár ovdalaš árbevierut ja vuoigatvuođaoainnut ovddeš áiggis gitta dásožii leat čadnon dan geavaheapmái.

Nugohčoduvvon riektejoavku lea atnán dan golbma vuosttažin namuhuvvon čielggadeami dađimielde go dat leat gárvánan, vuođđoávnasin čielggadanbarggus dálá vuoigatvuođaid birra eatnamiidda ja čáziide mat ovdalis leat almmuhuvvon **NÁČ:s 1993:34Vuoigatvuohta Finnmárkku eatnamiidda ja čáziide ja daid hálddášeapmi.**²⁰ Riektejoavku lea ee. dáid historjjálaš čilgehusaid vuodul váldán ovdan geavaheami, árbevieruid ja riektedilálašvuođaid²¹ iežas čilgehusas gustojeaddji vuoigatvuođaid birra.

Go historjjálaš čielggadusat mitalit ovddeš áiggi dilálašvuođaid ja leat adnon dálá gustojeaddji vuoigatvuođaid čielggadusa vuodđun, livččii lunddolaččamus jus historjjálaš čielggadusat livčče almmuhuvvon ovdal go vuoigatvuođačielggadusat. Čielggadusaid gárvvisteami oktavuodas leat praktihkalaš ákkaid geažil vuoigatvuođačielggadusat deaddiluvvon jagi ovdal go historjjálaš čielggadusat dál ovdanbiddjojit.

Oppalaš oainnu dihte namuhit ahte Sámi vuoigatvuođalávdegoddi lea maddái eará historjjálaš čállosiid almmuhan go čielggadusaid mat dál ovdanbiddjojit. Riektejoavkku miellahtut Gudmund Sandvik ja Otto Jebens leaba historjjálaš čielggadusaid ráhkadan čuovusin riektejoavkku čielggadussii. Gudmund Sandvik lea čállošis "Stáhta eanan

²⁰ NOU 1993:34: *Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark*

²¹ rettsforhold

Finnmárkkus. Historjjálaš geahččanvuohki"²² geahčadan movt stáhta lea iežas dahkan eaiggádin Finnmarkku eatnamiidda, ja movt dat lea váikkuhan eanangeavaheapmái (NÁČ 1993:34 s. **334-380**). Otto Jebens lea čállán čielggadusa "Finnmárkku geavaheami ja riekte-oainnu birra historjjálaš geahččanvugiin"²³ (seammá NÁČ s. **382-399**). Muđui lea Gudmund Sandvik čállán Finnmarkku ovddeš eanahálddašeami birra, duogážin eananvuovdinortnegii 1965 rájes (NÁČ 1993:34 s. **412-425**). Ovdal lea son earenoamáš historjjálaš ákkasteami buktán oažžun dihte sámiparagráfa vuodđoláhkii (NÁČ 1984:18 Sámi vuoigatvuoda dili birra s. 409-418).

Sámi vuoigatvuodálávdegotti bargui leat sihke historjjálaš čielggadusat ja riektečielggadusat duogážin ja vuodđun riektepolitihkalaš ságastallamiidda dálá riektedili vejolaš rievdademiide. Ovddeš áiggiid árbevirolaš eatnamiid- ja čáziid geavaheapmi ja riekteoainnut mat leat čadnon dan árbevirolaš geavaheapmái dagahit ipmárdusa kultuvrra ja ealáhusa earenoamášvuodaide, maid ee. sáhtta leat gažaldat ovddidit, vejolaččat heivehuvvon málle mielde. Soaitá dán riektepolitihkalaš oktavuodas ahte geavaheami ja riekteoainnuid čielggadusain lea deataleamos doaibma. -Dálá riektedilli, gustojeaddji riekti, lea searvvis čujuheame guđet guorahallamat galget čadahuvvot ja makkár rievdadeamit galget evttohuvvot čadahit dohkálaš riekteortnega lávdegotti mearriduvvon doaimma olis.

Čielggadusat mat dál biddjojuvvojit ovdan, čájehit maidái makkár lassi čielggadeamit Sámi vuoigatvuodálávdegotti bealis leat sávahahttit.

---

²² Gudmund Sandvik: *Statens grunn i Finnmark. Et historisk perspektiv.*

²³ Otto Jebens: *Om bruk og rettsopfatning i Finnmark under en historisk synsvinkel*

II oassi

Steinar Pedersen

Finnmárkku eatnamiid ja čáziid geavaheapmi vuosttaš
máilmmisoađi rádjái

Ovdasátni

Dát čielggadus Finnmárkku eatnamiid ja čáziid geavaheami birra vuosttaš máilmmisoađi rádjái, čállojuvvui álggos 1980-gaskkamuttos, ja vuodđun ledje dalá deataleamos čállosat. Dan rájes leat almmuhuvvon oalle olu dutkančállosat mat iešguđet ládje gieđahallet guovddáš gažaldagaid fylkka historjjálaš resursageavaheami birra.

Guovtti vejolašvuodas, čállit áibbas ođđa čielggadusa, dahje ođastit dan mii lei juo čállon, välljejin mañibu. Muddejuvvon rájiid siskkobealde lean dasto geahččalan ođastit čielggadusa mañimus logi jagi ođđa dieđuiguin.

Njealji álgokapihttalis geahččat oppalaččat resursageavaheami. Dan álgoosis olahit Kr. r.:s gitta 1700-logu loahpageahčái. Dan oktavuodas deattuhuvvojit čearddalaš, stáhtapolitihkalaš, konjunktuvra- ja ássiid gaskavuodát, ovdal go lagabui geahčastit deatalaččamus ovttaskasealáhusaide²⁴ mat oktii ledje ealáhusvuodđun dalá Finnmárkku ássiide. Njealji dasto čuoovvovaš kapihttalis gieđahallojuvvovit iešguđet ealáhusat eambo sierran. Ovddemustá guoská dat boazodollui, mearrabivdui, eanandollui ja dasto pomorgávppašeami vuodđomávssolašvuhtii Finnmárkku 17- ja 1800-logus.

Eará ovttaskasealáhusat livčče ánsšášan sierra kapihttaliid, o.m.d. luossabivdu jogain, meahcásteapmi²⁵, muorje- ja šaddoriggodagaid geavaheapmi, vuovdebargu, giehtaduodji lagas birrasa riggodagaid vuodul, ruvkedoaimma ja ráktodoaimma²⁶, jna. Dovdomearkan eanas dáid doaimmaide, lea ahte buot dát muhtun ládje leat leamaš lotnolasealáhusan oktan boazodoaluin, mearraguolástemiin, eanandoaluin dahje buot golmma ealáhusain. Lotnolasealáhusat han leat Finnmárkku ealáhuseallimis čađa áiggi dássožii leamaš guovddážiš.

Báikenamat leat eanas sámegillii. Vuosttaš geardde lea juohke báikenama mañabealde dárogielnamma ruođuid siste. Muđui čujuhuvvo alfabehtalaš báikenammalistui gos sihke sámegillii ja dárogillii čuožžu, gos buohtalashámit, jus gávdnojit dákkárát, maid leat čállojuvvon. Muđui lea sámi báikenamma nevvoheaga jodiheaddji, Kaisa Rautio Helander, leamaš hui veahkkái sámi báikenammabargus.

Girjjit ja gáldočujuhusat leat ruođuid sisa čállon. Dán oktavuodas čujuhuvvo maid oanáduslistui ja girje- ja gáldolistui.

Steinar Pedersen

---

²⁴ enkelt næringer

²⁵ jakt

²⁶ skiferdrift

1. KAPIHTTAL

Áigodat 1300-logu ovdal

1.1. SÁMIT - VUOSTTAŠ DOVDDUS ČEARDDALAŠ ÁLBMOT

Geografalaš guovlu máid dál gohčodit Finnmárukun, lei boaresdárogillii "Finnmork", mii lea seammá go "sámiid eanan". Sámiigillii dadjat dál "Finnmárku", ja ovdal leat maid gohčodan "Sámi Eana ámta". Finnmárkkus leat ássan olbmot guhkit go 10 000 jagi, ja doppe leat boarráseamos dovddus ássit Norggas. Geađgeáigi lea guhkimus dan áigodagas. Sámi oktavuodas bisttii dat Kristusa riegádeapmái. Vuosttaš oasi geađgeáiggi ássamis leat navdan komsakultuvran, dan rájes go Álttás (Álaheajus) gávdnojedje bázahusat 1920-30-jagiin.

Arkeologat leat iešguđet ákkaid geažil leamaš várrogas Finnmárkku geađgeáiggiservvodagaid čatnat sámi čearddalašvuhtii (vrd. Olsen Schanche 1983). Bázahusaid mat leat gávdnon Kristusa riegádeami rájes, sáhtta nannosit gohčodit sámivuodas vuolgán. (NOU 1978 18A: 129). Sámit leat dasto vuosttaš čearddalaš joavku man historjjálaččat sáhtta čatnat guvlui máid Finnmárukun dál gohčodit.

Áiggiid čađa leat olu hypotesat ja teorijat čállon sámiid álggu birra, muhtumat oalle olu jurddagovaiguin. Daid eat áiggo dás gieđahallat. Dat máid sáhttit dadjat arkeologalaš duogášávdnasiid vuodul dál, lea ahte sápmelaččat, ja sámi kultuvra, lea bohciidan dán guovllus "...*buot geađgeáiggi álbmogiid ja sisafárrejeddjiid stabiliserejuvvon seaguhussan.*" (Simonsen 1979:38). Vaikko dat cealkka álggos válddahallá Máttá-Várjjaga, de lea dat jáhkehahtti cealkka buot Finnmáarkui, ja soaitá vel oba dan árbevirolaš sámi ássanguvlui nai heivet.

Bázahusat Kristusa riegádeami birrasiid álggahit dan áigodaga máid arkeologalaš oktavuodas gohčodit sámi ruovdeáigin, mii bistá 1600-logu rádjái. Ávdnasat sámi ruovdeáiggi álggogeahčen čájehit joatkevašvuoda²⁷ nuorat geađgeáiggi rájes. Dasa gusket hávderogganvierut, bálseduodji²⁸, ja maid guolástan- ja bivdoneavvut. Dán joatkevašvuoda geažil sáhttit bures jáhkkit Finnmáarkku sámi kultuvrra ruohttasiid olu boarráseabbon go guokte duhát jagi.

Ruovdeáigi lea nama ožžon ovddemustá dainna go ruovdi válđui atnui maddái dáppe. Maddái ođđa kulturoasit bohte, nugo dáktehervemat²⁹ ja guolleuokkaid hápmi. Ođđa oasit ávnnaskultuvrras³⁰ čájehit váikkuhusaid mat leat bohtán sihke nuortan ja oarjin. Dálmát (Kjelmøya) dálá Máttá-Várjjagis lea eanemus dovddus bázahusbáiki máid leat gávdnan sámi ruovdeáiggi álggogeazi rájes.

NOU:s 1978:18A "Finnmarksvidda - Natur - Kultur", ("Finnmárkkuduottar - Luondu - Kultuvra") geažuhuvvo ahte várra sáhtta sámi ruovdeáiggi geahččat ovddidanproseassan bisánkeahkes kulturrievddadeamit ja váikkuhusat mat rievdadit daid báikkálaš geađgeáiggi kultuvrraid, ja de loahpahunvu dan sámi kultuvrii máid dán áigge dovdat. Seammá sajis čujuhuvvo ahte dan guovllus gos eanemus arkeologalaš dieđut leat, Nuorta-Finnmárkkus, ja earenoamážit Várjjatguovllus Báhcaveai-leagis (Pasvikdalen), lea vejolaš dálá sámi kultuvrras vuohhtit joatkevašvuoda gitta sámi ruovdeáiggi álggogeahčái (NOU 1978:18A :130).

Arkeologalaš gávdnosat sámi ruovdeáiggis čájehit ahte sápmelaččain álggos lei johtalankultuvra³¹. Dat čájehuvvo maid vuosttaš čállosiin sápmelaččaid birra máid lullieurohpalaš historjádutkit ja geográfat leat čállán. Dain bohtá ovdan ahte bivdu lei deatalaččamus ealáhusvuodđun. Sihke nissonat ja dievddut bivde. Muitaluvvo sii ledje čeahpes čuoigat.

Bysantihkalaš girječálli Prokopios guhte válddahalai skandináválaš njárgga 500-logus, muitala eallasit sápmelaččaid, daid nugohčoduvvon "skridfinner"iid ealáhusheivehallama birra. Eai sii atnán biktasiid eai ge skuovaid. Eai juhkan viinnii, eai ge borran eananšattuid. Dievddut eai gilván eatnama, ja nissonolbmot eai máhtán botnit eai ge godđit. Baicca bivde, sihke nissonat ja dievddut. Dain hirbmat váriin ja mehciin sin guovllus lei earenoamáš vallji sihke elliid ja eará dáfus. Sii borre daid elliid máid godde, ja náhkiid atne bivttasin (rievdatkeahhtá maidege dain), dan dihte go sis ii lean mas dahje mainna goarrut. Dan dihte čatne náhkiid oktii suonaiguin, ja gárvvuhedje oba goruda daiguin (Hætta 1976:10).

Sámi kultuvra lei nappo álggos bivdo³²- dahje johtalankultuvra. (vrd. 27)

---

²⁷ kontinuitet

²⁸ keramikk

²⁹ beinornamentikk

³⁰ materiell kultur

³¹ veidekultur

³² jakt- og fangstkultur

1.2 OKTAVUOHTA EARÁIGUIN

Ávdnasat mat leat gávdnon sámi ruovdeáiggi álggogeaži rájes, čájehit čielgasit ahte sápmelaččat dan guovllus máid Finnmáarkun dál gohčodit, eai lean eará álbmogiiguin oktavuoda haga. Sihke nuortan ja oarjin bohte kulturoasit.

Gielalaš mearkkat čájehit oktavuoda, ja ahte eará davviriikka álbmogat leat guovllus vánddardan ovdal vikingáiggi. Mearkkat leat muhtun báikenamain. Dološ namat main lea dáčča vuodđu, leat suolonamat. Sildi (Silda) ja Láhppi (Loppa) oarjelepmosis Finnmárkkus (Hovda 1967:56). Sámegiel namma Máhkarávju (Magerøya) sáhtta luoikkahuvvon vuoddodárogielas³³ - ovdal jagi 700. Seammá ládje leat čuoččuhan Várjjat-nama (Varanger) luoikkahuvvon vuodđodárogielas sámegillii (Hovda 1967:57).

Dát ovdamearkkat dattege eai govvit Finnmárkku rittuid báikenamaid-bidjama. Obbalohkáii leat unnán báikenamat Finnmárkkus vuodđodárogielas dahje dárogie-la-isláddagiela áiggis³⁴ váldon. O.m.d. leat Finnmárkku stuorimus sullos áibbas guovttelágan sáme- ja dárogie-lnamat, Sállansuolu - Sørøya. Sállansuolu lea maiddái Máttá-Várjjaga stuora sullo namma mii dárogillii lea Skogerøya.

Finnmárkku *anger*-loahppasaš vuotnanamat leat ovdal measta duodaštussan adnon dasa ahte bastevas dáččaálbmot ásai dalle juo go dárogie-la lei vuodđodáru hámis . Eará dovddus gálduid mielde ii sáhte dat leat riehta. Historjádutkis A.W.Brøggeris dáidá leahkit riehta go dáid namaid lohka bohciidan mearramátkkiin "ii ge masge earás". (Brøgger 1931:48).

Jus eará gáldomálliid go báikenamaid geahčča, gávdnat oalle unnán arkeologalaš ávdnasiid mat čielgasit leat dološ davviriikkalaš áiggi rájes ovdal 12-1400-logu. Moadde davviriikkalaš málle mielde hávde- ja čiehkábáikkiit leat gávdnon Finnmárkkus ovdal 1300-logu rájes, máid váttis lea identifiseret, o.m.d. hávdebázahus Ihkkohis (Ekkerøy), mat eai sáhte duodaštit bastevas dáčča ássama. Baicca duodaštit dáčča mearrajohtima, dahje ovttaskas dáčča kolonisttaid ásaiduvvan deike (Brøgger 1931:47-51). Soitet dušše leamaš dáčča gávpeguovddážat geassejagis (Niemi 1983:64).

Vaikko Oarje-Finnmárkkus leat eambbo gávdnan bázahusaid go Nuorta-Finnmárkkus, leat goitge doppe nai hui unnán gávdnon duktásajit³⁵ dološdavviriikkalaš málle mielde. Dan dihte ii báljo leat leamaš joatkevas dáččaássan dán guovllus ge, ovdal go koloniserema vuosttaš oassi álggii 1200-1300-logu álggus. Magistergrádačielggadeamis arkeologia birra man mihttomearrin lea dutkat oktavuoda čearddalašvuoda ja hávdevieruid gaskkas Finnmárkkus ja Davvi-Romssas 800-1200-logu gaskal, lea boadusin seammaládje ahte dán áigodagas "...lea Finnmárku ja Romssa davit guovlu "ráinnas" sámi guovlu". (Reymert 1980: 130).

---

³³ urnordisk

³⁴ norrøen tid

³⁵ hustuffer

1.3 OTTARA MUITALEAPMI

Báikenamat, ja muhtun arkeologalaš ávdnasat, čájehit baicca dološdavviriikkalaš mearrajohtima guovllus ovdal go vuosttaš čalbmevihtanmuitaleapmi čállojuvvui. Dat lea Ottara muitaleapmi ovdalaš jagi 900, mii lea adnon klassihkalaš gáldun sihke sámi- ja dáčča historjjás vikiŋgáiggi vuosttaš oasi rájes. (NÁČ 1984:18, s. 653-54, vrd. maid Gunnes 1976:ff).

Son ásai muhtun báikkis Romssa lulábealde. Das davás lohka eatnama áibbas "*ávdimin*". Goitge ásse olbmot doppe. Muhtun hárvve báikái bisanedje sápmelaččat. Doppe bivde dálvet, ja guolástedje mearas geasset.

Ottara muitaleami vuodul lea čielggas ahte sápmelaččat orro maid skandinávalaš njárgga siskkimus guovlluin. Son čálii namalassii ahte ávdin váriin nuorttas, bajábealde eatnamiid gos olbmot ásse, doppe orro sápmelaččat.

Oktii háliidii son iskat man guhkás davás eanan lei ja ásse go olbmot "*ávdin*" guovllu davábealde. Golbma jándora borjjasteami maŋnel olli son nu guhkás go fálesbivdit lávejedje guhkimussii mannat. Sáhtta leamaš muhtun báiki Oarje-Finnmárkkku rittus.

Son borjjastii gitta Vilgesmerrii. Doppe gávnnai ekspedišuvdna Ottara sátneoaivila mielde ássanguovllu. Son oainnat gohčodii "*ávdimin*" olles dan guhkes mearragátti gos son lei borjjastan, gos sápmelaččaid ealáhusat ja ássamat ledje - "*...ovdal son ii lean oaidnán huksehusaid ovdal go ruovttus vulggii, muhto čađat borjjastettiin lei seahpebordi*³⁶ *bealde ávdin eana- earret guolásteddjiid ja loddejeddjiid ja bivdiid, ja sii ledje buohkat sápmelaččat...*"

Ottara muitaleami vuodul lea vejolaš ássanhistorjjálaš boadus ahte su davábealde lei njulgestaga čielga sámi guovlu, mii dattege ii lean amas háløygaid, geat jahkodagaid mielde mátkkoštedje doppe. Vikiŋgáiggi sáhtta maid leamaš birrajagi dološdavviriikkalaš ássan muhtun báikkiin, o.m.d. Láhppi sullos (Nielsen 1990:25). Dološdavviriikkalaš báikenamaid bidjan duodašta maid Ottara dieđuid (vrd. kap.1.2.). Stáhpis (Stappen) Máhkarávjjus lea dasalassin gávdnon duktásadji gos boarráseamos oasis leat veahá boarráseappot go jagi 700 rájes, ja ođđasepmosat sullii guokte čuođi jagi lagabus min áiggi. Bázahusat leat várra háløyga bivdoguovddážiid rájes, vaikko bázahusat mat dan ovdal leat gávdnon dahket guhkit áiggi ollesjagi ássama jáhkehahttin (Richter Hanssen 1990:32). Sállanis leat maid gávdnan dáčča ássanbázahusaid. Árvvusge leat dat maid bivdoguovddážit leamaš. Dáčča ássan Oarje-Finnmárkkus nogai fas sullii jagi 1100 (Nielsen 1990:25).

---

³⁶ styrbord

1.4. SÁPMELAČČAID VEARROGÁLVVUS O Aidnit JOHTALANKULTUVRRA JA

HÅLØYGAID RIGGODAGA VUOĐU

Ottara dieđut sápmelaččaid "vearrogávvu" birra mitalit ollu resursavuođu, ealáhuseallima, ja ekonomalaš árvvuid birra máid johtalankultuvra mielddisbuvttii. Sápmelaččaid ja hăløygalaš oaivámuččaid³⁷ gaskavuohta boahtá čielgasit ovdan:

"Muhto sin (hăløygaid) riggodat lea vuođđuduvvon sápmelaččaid vearromáksima nala. Vearrogávvun leat náhkit ja dolggit ja fálesdávttit ja fálesnáhkis ja njuorjjonáhkis dahkkon fanasbáttit. Juohkehaš máksá opmodagas mielde. Riggámus máksá vihttanuplohkái neahtináhki ja vihtta bohccoduolji ja logi ambara dolggiid ja guovžžanáhdahje čavránáhdorkka ja guokte fanasbátti. Goabbáge báddi galgá leahkit 60 alen guhku, nubbi fálesnáhkis ja nubbi njuorjjonáhkis."

Mii oaidnit johtalan- ja bivdokultuvrra čielga detáljjaiguin. Áidna gálvu mii ii *dárbbas* leahkit mearaelliid bivdimis boahtán, leat bohconáhkis. Vaikko Ottar čilge márgga ládje boazodoalu birra, gávdnojedje lojes bohccot áibbas sihkarit (vrd. kap. 5.1.). Bohconáhkis sáhttet liikká bures leamaš lojes bohccuid go gottiid. Vearrogávvut čájehit viiddis meara- ja siseatnanriggodagaid geavaheami. Mitaluvvo ahte sápmelaččat ieža muohkadedje³⁸ riggodagaid máid atne.

Ottar mitala hui čielgasit iežas ja su láchásaččaid buresbirgejumi vuođu. Sámi resursageavaheami lei vuođđun dása, dan dihte go sii riggo sápmelaččaid máksin vearuin. Dán hăløygaid deataleamos riggodatgáldu válddahallamiin 800-loahpageahčen oaidnit dalá sámi johtalan- ja bivdokultuvrra ekonomalaš vejolašvuođaid. Nu lei ge dát vuođđun vuosttaš gálvovuovdimii doppe máid dál gohčodit Davvi-Norgan, ja mainna Hăllogalánda stuora eanandoallit duođai riggo. Sámi náhkkegávvut ledje dán gálvovuovdimis áibbas guovddážis (Brøgger 1931: 32-38).

Sápmelaččaid vearrogávvu bággováldin, sámviearru, lei earenoamáš deatalaš. Dát vuollásteapmi³⁹ gal ii dáidán vearromáksiid miela mielde. Soahtama ja badjelgeahččama bokte válde dáčča stuora eanandoallit ja hápmaneaiggádat⁴⁰ fásta vearuid (Brøgger 1931:38). Einar Niemi dadjá dán birra vel čielgaseappot. Son oaivvilda ságáčállosiid vuođu sáhttit dološ dáčča gávpe- ja vearrodoaimma rievideapmin gohčodit (Brøgger 1983:65).

Lei hirbmat stuora riggodagaid birra sáhka. Andreas Holmsen lea sullii rehkenastan man ollu riggámus sápmelaš Ottara muosáhusaid vuođu šattai máksit vearu. Dovddus vearromeriid mielde jagis 1300, lei árvu 12 gusa dahje 108 bismerpundda (sullii 550 kg) vuođja dahje 4 márkki silba (lagabui 860 g). Dát attáldat vástidii 10-12 stuora dálolačča

---

³⁷ de hăløygske høvdinger

³⁸ videreforedle

³⁹ underleggelse

⁴⁰ væreiere

leidangvearu⁴¹ Norgga garraseamos vearromáksinguovllus - Trøndelágas (Holmsen 1977:62).

Davvi-Norgga dološ vikiŋgáiggi aristokratijii lei sápmelaččaid eatnamiid- ja čáziid eanangeavaheapmi ee. Finnmárkkus hui deatalaš sihkkarastin dihte iežaset mearridanvuoimmi vuodu. Dan dihte lei ge hui deatalaš dáčča gonagasriikkii⁴² leavvat⁴³ davás, ja rittu ja sámivearu vuollásis oažžut.

Lea dábálaččat oaivvilduvvon ahte sápmelaččaid "vearru" šattai regálan, dahje sierra vuoigatvuohtan gonagassii, Harald Hårfagre áiggi, ja lei čadnon aktovuoigatvuhtii⁴⁴ sámi náhkkegálvvuid oastit. "Vearrogálvvuid" alla árvvu dihte lea jáhkehahtti ahte sámivearu mávssolašvuohta olahii guovddáš dáčča stáhtafámu ekonomalaš vuđđui ávkin. Andreas Holmsena vuodul sáhtii mávssolažžan leahkit Norgga riikkii šattai go sámivearru gonagasvuoigatvuohtan juo Harald Hårfagrii vikiŋgáiggi, dahje easka 1000-logu mielde, dainna go "... *Norga lei eanandoalu dáfus nu geafes riika ahte sámi náhkkegálvu sáhtii deatalaš ekonomalaš mávssolašvuohtan leahkit gonagasfápmui, nu guhká go eanas oassi- dahje stuora oassi - manai Atlanterábigáddái ovdal go Bottenvikai dahje nuorta-karelaid bokte Vilgesmeara gáttis ruošša náhkkegálvomárganii Novgoradai.*" (Holmsen 1977:64-65).

1.5 GULLE GO SÁPMELAČČAT JA FINNMÁRKU NOROGGA RIIKKASERVVODAHKII? DOABA "VEARRU" OVDAL SULLII 1300

Gažaldat máid dán oktavuodas lea lunddolaš jearrat, lea makkár dásis sámi vearromáksit ledje sin ektui geaidda vearu mákse. Doaba "vearru" (dološdavviriikka gillii skattr) ii adnon norgga lágas daid attáldagaid birra máid dáččat mákse iežaset gonagassii ovdal jagi 1300 manjel (Holmsen 1977:54). Sin attáldagaid gohčodedje leidang:an. Dan ovdal ledje vearro-doahpagis 3 oaivesisdoalu:

1. Attáldagat pavai Ipmila sadjásažžan
2. Máksu máid fáŋga mávssii hearrái go luitojuvvui
3. Máksu norgga gonagassii guovlluin riikka olggobealde mat bákkuin dahje soahpamušain

ledje dohkkehan su bajimusmearridanválddi.⁴⁵

Buot dán golmma dáfus ledje attáldagat vuollin bajásguvlui, "... *muhtumii geas lei fápmu muhtumis geas ii lean- dahje geas ii lean doarvái fápmu iežaska gaskavuodas. Giela vuodul juo vuhtto makkár gaskavuohka sápmelaččain ja vearrogáibideddjiin lei.*" (Holmsen 1977:57).

---

⁴¹ leidangskatt

⁴² rikskongedømme

⁴³ ekspandere

⁴⁴ enerett

⁴⁵ overherredømme

Norgga historjádutkit leat muhtomin gohčodan dan guovllu "norgga vearroeanamin"⁴⁶ gos sápmelaččat šadde vearu máksit norgga gonagassii (Brøgger 1931:40). Doaba vearroeanan nu movt 11-1200-logus adnui, sisttisdoalai ahte politihkalaččat gulai guovlu Norgii, muhto ii geografalaččat gal. Leaš dál bidjan føydalrievttálaš⁴⁷ (Orknøyene), dahje ollesveardásaš servvodatmiellahtuid njuolgggo vuolebušdásálaš dilli (Islánda), adnui eaktun ahte vearroeatnamis lei álmolaš orgána - fyrsta ja/dahje álbmotčoahkkin(diggi) mii riektegustojeaddji⁴⁸ vuogi mielde sáhtii cealkit⁴⁹ Norgga gonagasa buorrindohkkeheami (Holmsen 1977:58).

Vearroriikkaid eará oktasašdovdomearka lei ahte buohkat ledje risttalaččat, ja dasto Nidarosa alimusbismma vuložat. Lassin lei dain álbmot mii gielalaččat ja čearddalaččat lei norgalaččaid lahka. Andreas Holmsena oaivila mielde lea hui váttis sámi báikki bidjat dákkár meriid siskkobeallái gaskaáiggis. Go 1273 truvdnoárbelágas⁵⁰ earuhuvvo siseanan ja vearroeanan, bohciida jearaldahkan leat go sii geat dán lága čálle, bidjan sápmelaččaid sisriikalažžan ja atnán sin eatnama oassin Norggas, masa geografalaččat goit lei čadnon (Holmsen 1977:58). Ovdalaš norgga historjádutkit leat dábálaččat oba mihá árvvoštalakeahtá dahkan juste dan. Holmsen dattege ii leat ovttaoaivilis dušše čatnat ovddeš "Finnmorkr" Norgii. Dákkár jurddašanvuogi, mii livččii mielddisbuktán sápmelaččaide ja dáččaide ovttalágan rivttiid, atná son jáhkemeahttumin. Dát boahá maid ovdan čállois "Historia Norvegia" 1190 rájes. Doppe earuhuvvojit "*ássit*" ja "*sápmelaččat*" Hålogalánddas (Historia Norvegia 1969:20).

Ná doaivugohtet fiktiivalaččat "Norge"- 1100-logu gonagasriikan maid fátmastit sápmelaččaid eatnama. Norgga duohta dahje čuoččuhuvvon mearrideaddji váldi vearrogeatnideami olis dahká goitge dákkár govvidemiid eambo jáhkehahttin. "Sámivearru" Norgga gonagassii lei duođaštussan dasa ahte sápmelaččaid eatnamat eai gullan Norgii. Dat han lei attaldat "*... mii jur giellanammadusain juo čájeha ahte sápmelaččat ledje olggobealde dan servvodaga gos dain gonagasain lei sin lobálaš politihkalaš váldi ja doaibma.*" (Holmsen 1977:60.)

1326 soahpamuš Novgorodain gullelaš rádjeprotokollain (NAČ 1984:18, s. 658), mii lea vuosttaš vurkejuvvon duođašteaddji gáldu Norgga gaskavuođa birra sápmelaččaid eatnama ektui, čájeha čielgasit ahte guovlu mii lea gaskal Ivgu-/Báhccavuona (Lyngen/Balsfjord) ja Guoládatnjárgga (Kolahalvøya), ii lean lahttuduvvon⁵¹ dábálaš riikkaoassin goappáge riikkii. Rádjeprotokolla gustui dušše dasa gokko galge sápmelaččaid duppálit mávssihit vearu (Holmsen 1977:60, vrd. maid Larsen 1985:1-9). 1300-logu rádjái ledje dasto sápmelaččat ain norgga riikkaservvodaga olggobealde, muhto ledje deatalaččat go lágidedje gálvvu man ollásit válde *Finnmorkr:a*, - sápmelaččaid eatnama luondduriggodagain.

---

46 norsk skattland

47 føydalrettslig

48 rettsgyldig

49 artikuleret

50 tronfølgeloven

51 innlemmet

2. KAPIHTTAL

Norgalaš rittuid koloniseren. Sámi ealáhusaid differansierema álgín. Sullii 1300-1600

Ottara Finnmarkku válddahallama maŋnel 800-logu loahpageahčen, lea áibbas čielggas ahte sápmelaččat geavahedje maid olggumus vuotnagátti riggodagaid. Son han lei dušše sápmelaččaid oaidnán doppe, borjjastettiin Vilgesmerrii.

1500-logus álget historjjálaš-topográfalaš Finnmarku-válddahallamat. Govva lea rievdan áibbas Ottara áiggi rájes. Eai dušše válddahallamat, muhto maiddá vearroolmmošlogut ja eará duogášgáldut čájehit oalle olu dáččaássiid mearrágáttis. Vuonain ja siseatnamiin ledje ain measta aivve sápmelašássiit. Mii lei dáhpáhuvván dan rájes go Ottar čálii vásáhusaidis Englándda gonagassii Alfredai? Mánnga čuođi jagi Ottara maŋnel han ledje sápmelaččat measta aktoráđđejeaddjin Finnmarkkus. Makkár proseassat ja dáhpáhusat ledje dagahan daid ođđa álbmotássiid dili- gos dáččat ledje eanetlogus, ja rittus dego mearrideaddjin?

Jus geahččat goas álggos dát rievdadeapmi álggii, de ii leat jáhkehahtti ahte lea boarráseabbu go 1200-logu rájes. Islándalaš čálus "*Rimbegla*" namuhuvvon jahkečuođis, muitala ahte Mátlatvuotna (Malangen) earuha dáčča eanandolliid⁵² ja sápmelaččaid. Doppe daddjo maid áhte Lenvikas lei máilmmi davimus girku (vrd. Brøgger 1931:40). Dáid cealkagiid berre deattuhit garrasit. Dan áiggi han lei karelalaš-novgorodalaš viidáneapmi⁵³. Dalle eai livčče islándda dahje norgga bealis gávildan⁵⁴ dáčča álbmoga dahje norgga ásašhusaid davvelis .

Ee. dien vuodul sáhhtá Finnmarkku vuosttaš koloniserenáigodaga jáhkkit "*Rimbegla*" maŋnel dáhpáhuvván, vaikko muhtun historjádutkit leat navdán koloniserema 1100-logus juo álggahuvvon (Johnsen 1922:21). Eará deatalaš ággan dasa go dáčča koloniseren ii oro nu áigahaš go Oscar Albert Johnsen vikkaha, lea go dat buorit gávppašandilálašvuodát máid hanseáhtat ásašhedje, eai vel gávdnon dalle.

Dát hanseáhtat, geat orro Bergenis, boahtegohte Davvi-Norggagávppašeapmái 1200-logu loahpageahčen. Sii oste goikeguoli hui buori haddái. Dan bokte šattai buorre europeálaš goikeguollemárkkan, ja Finnmarkku guollebivdu lassánii oktan Lofuohta guollebivdduin (Brøgger 1931:41).

Hanseáhtain lei gordni okta deatalaččamus lonuhangálvvuin, nu ahte dáččat oazžugohte dán dárbbášlaš biebmošlájá báikkiin gos dan ii sáhhtán gilvit. Muhtun historjádutki lea válddahallan Bergena 12-1300-logus dáinnalágiin: "*...na jur dego automáhtalaš doaimbi gáivolonuhanguovddáš gos báltalaš rohkajáfuid lonuhit goikeguliin, vai norgalaš sáhhtá bivdit iežas gordnešattu ábis ja birget ieš gilvikeahtta dan.*" (Holmsen 1977:42. Vrd. maid Brøgger 1931:41.)

---

⁵² bumenn

⁵³ ekspansjon

⁵⁴ underslätt

Ovdal hanseáhtaid searvama Bergengávppašeamái ii leat jáhkehahti ahte Finnmárkku riittuin orro dáččat. Arkeologalaš dieđuid mielde, báikenamaid, čálalaš gálduid j.ea. mielde orru dálá Finnmárku leamaš jur čielga sámi guovlun 1300-logu rádjái.

Várggát (Vardø) lea mángii namuhuvvon čielgaseamos ovdamearkan norgalačča ásaíduvámii Finnmárkku rittuide. Muitaluvvo gálduin ahte 1300-logu álggus huksejuvvui sihke girku ja ladni dohko. Muhto de ii leat ovttaoaivilvuolta historjádutkiin lei go huksendoaibma vuosttažettiin dárkun dáččaássiide ásašusaid ráhkadit, go doppe ledje dáččat, vai ledje go politihkalaš ulbmilat julggaštit⁵⁵ norgga bajimus allatvuoda mat ledje mearrideaddjin (Johnsen 1922:22, Niemi 1983:74). Dáidet leamaš goappeš ulbmilat.

Dasalassin bohtet alimusbismmaid ekonomalaš beroštumit. Veahá odđaset pávareivves - 1488:s-boahtá namalassii ovdan ahte buot Finnmárkku girku ledje kapeallat mat buot sisabođuiguin ledje njuolga alimusbismmaid vuolde. Dáid guovlluid gohčodedje *terrae missions*- mii lei organisašuvdnavuohki mii sáhtii leahkit vuodđuduvvon 1200-logu rájes (Hamre 1977: 30/31.) Nidarosa alimusdoaimmahat viiddidii goitge bismaválldi davás, ja 1307:s bođii alimusbisma ieš boaittoealbáikái Várggáide viháhít girku.

Finnmárkku rittuid dáčča koloniserema oktavuodas lea vel 1300-logu mávssolašvuoda mearkan⁵⁶ go norgga dálolaččat vuosttaš geardde namuhuvvojit dovddus láhkačállosiin 1384:s (Holmsen 1977:67. Vrd. NGL III: 222). Máhkarávjjus čájehit mánggat dutkásajiid roggamat ahte daid boarrásepmosiin lea dáččaássan leamaš 1200-logu manjit beali rájis (Richter Hanssen 1990:39). Goitge lea árta⁵⁷ jáhkkít sihke 13-ja 1400-logu áigin goas ledje muttolaš⁵⁸ norgga koloniserendoaimmat (Niemi 1983:69), ja ahte čuohtejagiáigodagas 1400-logu gaskkamutto rájes lea oalle olu dáččasisafárren (Nedkvitne 1988: 56,87,152). Guollebivdu dásožii lei jáhkkimis áigodatbivdu, go bivde áhpedorski Breivikas Sállan fávllis, ja šákšadorski nuorttas Várjjaga guvlui (Nedkvitne 1988: 56).

Gávptrogamat Várggain eai čájjet o.m.d. siviila ássama ovdal 1400-jagiid (Simonsen 1959: 45). Eai leat goit gávdnon dáčča guollebivdosajiid bázahusat boarráseappot go 1450 rájes (Rønning Balsvik 1989 I:15). Dát sáhttá čájehit ahte Várggát álggos lei militeara doarjjabáiki (Linchausen 1975:39).

2.1 VUOSTELASVUOĐAT KOLONISEREMA OKTAVUOĐAS?

Sámi riggodagat dahke sápmelaččaid bivnnuhis vearromáksin háløygáide, ja manjel riikkagonagasváldái lulde. Guolleriggodagat maid mielddisbukte dáčča ásaídumi Finnmárkku rittuide.

Movt atne dasto sápmelaččat, geat doppe ledje juo ássame, dán riggodatgilvvu? Dán birra lea unnán čállojuvvon. Norgga historjáčállosiin leat gitta dásožii oaivvilduvvon dán áibbas váttisvuodaid haga leamaš. Seammá sivas guoská dat maid oahppogirjjiide máid oallugat dán áigahaš rávisolbmui leat skuvlaváccidettiin atnán. Doppe gávdnat dávjá

---

⁵⁵ manifestere

⁵⁶ indikasjon

⁵⁷ grunn

⁵⁸ moderat

boarráset dáčča historjádutkiin dákkár vuodđooainnu Finnmárkku koloniseremii, ovdamearkka dihte:

"13. jahkečuodis ásaiduvvagohte norgga guollebivdit Finnmárkku rittuide Romssas gitta Várjjagii, ja guovtti čuovvovaš čuohtejagiin viimmat ásaiduvve dáččat Finnmárkui. Lei áigi dákkár ovdáneapmái." (Klunde 1963: 59).

Hárvát leat sii geat leat beroštan vuostelasvuoda vejolašvuodain maid dáčča Finnmárkku-koloniseren mielddisbuvtii. Fágaolbmot leat čielggadusaineaset obbalohkái unnán deattuhan ahte riggodagaid, ja olu daid buoremus ássanbáikkiid Finnmárkku rittuin eahpitkeahhtá ledje juo sápmelašássit geavahan go dáččat bohte. Omd. ásse sámít Várggain (Rønning Balsvik 1989 I: 15).

1500-logus ledje oalle olu dáčča guollebivdohápmanat⁵⁹ mearragáttiin. Ii ábut doavut ásaiduvvomiid áibbas váttisvuodaid haga dáhpáhuvvan, dan mielde go doppe ásse sápmelaččat ovddežis. Mii sáhttit dasto árvidit áhte norgga koloniseren lea mielddisbuktán vuostelasvuodaid areálaid- ja resursageavaheami dáfus.

Sápmelaččain dáidet leamaš strategalaš beroštumit hehttet doaimma mii sin iežaset ealáhusheiveheami ovdii dagahii. Dákkár vuohkin sáhtii Leahkit karelaid bealušteapmi, geat goit 1400-logu mañit oasi rádjái riidaledje garrasit dáččaiguin geat ásaiduvve Finnmárkku rittuide. Oscar Albert Johnsen oavila mielde ledje riiddut dan dihte go karelat ja novgorodat atne Finnmárkku iežaset boares vearroeanamin. Vuosttaš dáčča ásaidumi atne sii lobihis sisabáhkkejupmin. Eai karelat eai ge Novgoroda olbmot fárren kolonistan, ja soitet dan dihte sápmelaččat atnán beroštumiideaset buoremusat sihkkaraston sin doarjumiin. "Finnmárkena politihkalaš historjjás"⁶⁰ lea Oscar Albert Johnsen okta hárváin geat guoskkahit dan:

"Ja vuostelasvuohka sápmelaččaid ja dáčča dálolaččaid gaskkas guollebivdinbáikkiid, ássanbáikkiid ja bivdovuoigatvuodaid geažil seammaládje go vearrogáibideddjiiguin nággen lea veahkkin ealihan dan guhkes riiddu. Sápmelaččat bealuštedje, goit nu guhká go dáččat ain ledje geanoheappot, falleheddjiid beali." (Johnsen 1923: 30).

Dáčča koloniseren, ja stáhtafámu viiddideapmi davás, ii soahpan Novgoroda riikka beroštumiide. 1200-logus dagahii dat ahte Novgoroda hearrá bijai karelaid ja ruoššaid rievdit guollebivdohápmaniid lulás Mátatvutnii, ja dat čađahuvvui maid. Guovtte geardde 1320-logu álggus fallehedje albma fanasveagat⁶¹ davvinorgga riddoguvlluid. Vaikko lei ge ráfišiehtadus 1326:s, jotke goappeš bealit rievidan- ja soahtemátkkiid ain sullii 150 jagi (Eriksen 1992: 38/39).

Ovdalis namuhuvvo ahte Várggáid ladni ja Várggáid girku árvvusge lea 1300-logu álggogeahčen ásahuvvon. Dan navdet Håkon V Magnussona ráđđenáigái, mii lei áigodagas 1299-1319. Norgga historjáčállimis lea dat ladni adnon mearkan dáčča bajimus stivrejupmái Finnmárkku badjel- ráđjemearkan nuorttas, várgjaleaddjin karelaid ja ruoššaid vuostá. Sáhtta várra seammá bures dán ladneásaheami geahččat eará ládje. Soaitá leamaš veahkkeneavvun sihkkarastit dáčča koloniserema vejolaš riidduin sápmelaččaiguin. Ladni ii lean dasto dušše dáčča ráđjemearkan, muhto seammá dásis doaimman sápmelaččaid doalahit doppe gos ledje. Jus dákkár doaimma lei, de lea miellagiddevaš mearkkašit dan saji, go lei biddjon Várjjatvuona njálbmái, gos áiggiid čađa várra lea eanemus sámi čoahkkeássan leamaš Finnmárkkus.

---

⁵⁹ fiskevær

⁶⁰ "Finnmarkens politiske historie"

⁶¹ flåtestyrker

2.2 BUORIT EKONOMALAŠ VEJOLAŠVUOĐAT GÁVPEMÁRKAN- GUOLÁSTEAPMÁI

Dáidet leamaš buorit ekonomalaš vejolašvuođat gávpemárkanguolásteapmái 1500-logu rádjái. Dát lea deattuhuvvon earret eará ovtta boarráseamos čállojuvvon Finnmárkku válddahallamis. Lea alimusbisma Valkendorf gii muitala pávai, ja lea várra čállon 1512:s. Guollebivddu haga ii livčče dáččaássan leamaš Finnmárkku rittuin: *"Ii livčče orohahtti risttalaš Olbmuide dan eatnamis, jus Guollevallji ii fillešivčče Olbmuid ásaiduvvot dohko,..."* (Valkendorf 1901: 6).

Goikeguolli máid ráhkadedje, lei dan muttos buorre go fievrriduvvui measta buot amas *"risttalaš Olbmuide"*. Ledje maid earenoamáš buorit goikadanvejolašvuođat, nu ahte guolli riibbai unnimustá 10 jagi, jus albmaládje dan vurkkodii.

Lassin guollebivdui lei maid veahá šibitdoallu, muhto dat orrot leamaš smávva doalut. Dušše soames sávzza ja gáicca ledje. Jáhkkmis lei dáčča smávvadálolašvuohta man birra Valkendorf čálii. Dáčča guollebivdiid eahpesihkkaris ássanmállii heivejedje sávzzat ja gáiccat buoremusat. Šibitdoallu⁶² livččii bággen olbmuid fuođardit⁶³ ja ovttahat sajis orrut.

Valkendorf lea dáčča álbmoga birra maid miellagiddevaš dieđuid čállán eatnamiid ja riggodagaid heiveheami ektui. Geain ruovttubáiki lei Finnmárkkus, sii eai orron ovttahat sajis, muhto johte dađistaga ođđa báikkiide guollebivddu mielde. Vierroolbmuin geat guollebivddu dihte bohte dohko lei alddiineaset niesti mielde, earret eará biebmu ja juhkamuš jahkái dahje guhkit, *"muđui sii váldet buot Opmođaset mielde ja Ruovttubiergasiid, ja Eamidiid ja Mánáid, ja váldet daid mielddiset go jorggihit ruoktot fas"*. (Valkendorf 1910: 7).

Oažžu roahkka jearrat ledje go dalá Finnmárkkus man ge meare fásta dáččaássit geat orro doppe buolvvas bulvii. Orru nu ahte oallugat bohte olggobealde, orro moadde jagi, ja máhce fas ruoktot go ledje ožžon dan ekonomalaš dietnasa man maŋis ledje leamaš. Ealáhusstruktuvrrat fertejit maid dagahan váttisvuođaid vearromáksi álbmoga birra sihkkaris dieđuid čállit. Olu buddestatnamat nu go *"Jemt"*, *"Skott"*, ja sullásaččat, orrot duođašteame olles Klondykedili 1500-logu álggogeahčen (Dybdahl 1974: 239).

Pávareive 1488:s duođašta maid dan stuora johtaleami⁶⁴. Doppe váidaluvvo namalassii man váttis lea juohkit Finnmárkku suohkaniidda, dan sivas go ássit johtalit duohko deike, guollebivddu mielde (Nedkvitne 1988: 42).

Goitge lassánedje ássit sisafárrema geažil, mii dagahii ahte lohku ii unnon Novgoroda sohtamiin ii ge muđui luondduvárálašvuođaid geažil mat ledje. Dákkár oktavuođas lei mearra dieđusge várálašvuohtan, muhto nubbi várálašvuohtan oahppameahttun sisafárrejeddjiide lei skurbbetdávda⁶⁵. Valkendorfa mitalusaid mielde dagahii dávda máŋga várremeahttun olbmo ovdii beare árrat. Go ieš ii dovdan C-vitamiinna dárbblašvuođa, doavvui luonddulihkuhisvuođa deaividan guovllu issoras buollašiid geažil, ja galbma biepmu ja juhkamuša geažil (Valkendorf 1901: 9).

---

⁶² storfehold

⁶³ försanking

⁶⁴ mobilitet

⁶⁵ skjørbuk

Vaikko birgejupmi luonddu dáfus sáhtii leahkit heittot, lei hui buorre ekonomalaš dilálašvuolta vuovdima váste guliid bivdit. Ain lei buorre lonohallangávpi guliiguin ja gortniiguin. Dát geasuhii olbmuid Finnmárkui, ii dušše Norggas, muhto olles Oarje-Europas. Earenoamáš buorre haddi lei goikeguolis manjit oasis 1400-logus. Dalle sáhtii oažžut Bergena gávpemárganis 6-7 kg rohkajáfuid ovttá goikeguollekiluin (Nedkvitne 1988: 42-43). Buorit hattit dagahedje ekspansuvnna mii jotkkii 1500-logu mielde, ja mii lei bajimusas manjit jahkečuođi-oasis. Dát dáhphuvai vaikko goikeguollehaddi, go buohtastahtá gordnehattiin, hedjonišgođii 1400-logu loahpageahčen juo (Nedkvitne 1988: 44).

Sii geat leat govvidan Finnmárkku dáčča álbmotovdáneami 1500-logus, eai leat goitge áibbas ovttaoavilis. Leat oalle stuora erohusat čielggadusain. Einar Niemi lea árvvoštallan Finnmárkku dáčča ássiid logu 1520:s 2 190 olmui, ja 1597:s (98:s) leat sus olles 4 590 olbmo. Amund Helland buohtaluslogut leat 2 930 olbmo 1597:s (Helland II 1906: 31). Hellanda mielde livččii dáččaálbmoga lassáneapmi leamaš bajimusas sullii jagi 1567:s (3 070) olbmo. (Vrd. ássankárta, fig. 2.1. manjelis.) Niemi oaivila mielde ii lean alimus mearri⁶⁶ ovdal čuohtejagi loahpageahčen. Niemi mielde sáhtá maid 1520-21 ja 1567 gaskkas vuohttit oalle stuora erohusaid ássiidlassáneamis Nuorta- ja Oarje-Finnmárkkus. Nuorta-Finnmárkkus lassánii dáččaássiid lohku 91 %:in. Oarje-Finnmárkkus lei dušše 18,6 % lassáneapmi: "*Dás oaidnit čielgasit ahte sisafárren Finnmárkui ii lean nohkan. Ássiidlassáneapmi lei ollen Oarje-Finnmárkui olles deattuinn ovdal 1520, easka manjel 1529 ásaiduvve olbmot duođas báikkiide nuortaleappos. Koloniserenáigodat lei bárrahis ain bistime.*" (Niemi 1983: 94-95.)

Govus 2.1: Dáčča ássan 1567:s
Gáldu: (Niemi mielde 1985: 116)

Niemi lea muđui vuosttaš gii dákkár rehkegiid lea dahkan historjjálaš gáldokritihkain. Su loguid ferte dan dihte eanemusat deattuhit.

Maiddái vearrodilálašvuodat čájehit ahte sihke dáččat ja sápmelaččat leat bures birgen 1500-logus. Gaskamearálaš vearrowáksu lei namalassii olu badjelis go dábálaš lei gosge eará sajis Norggas. Vuotna-Finnmárkkus mávssii juohke norgalaš vearrowáksi 1520:s gaskamearálaččat sullii 9 márkki. Buohtastahttojuvvon vearru eanandoallogiliin Troanddinvuotnagáttis lei sullii 3 márkki ja Lofuohtas ja Viestterállasis sullii 6 márkki.

Go mearragátti sápmelaččat 1567:s bohte dánska-norgalaš vearrowalisttuide, mákse sii gaskamearálaččat 7 márkki (Niemi 1979: 148). Lei veahá unnit go dáččaid máksu. Sin ekonomalaš nácka⁶⁷ ii dáidán leat unnit. Sin máksu han lei várra seammá ollu maiddái sihke Ruttii ja Ruššii, gosa dáččat dábálaččat eai dárbbasán máksit.

Dáččat riggo vuovdinguliin. Sápmelaččat oasálaste maid dása, muhto lassin ledje sis vel eará resursat. Bivdu ja guolásteapmi lei eahpitkeahttá eanemus gánnáhahti. Náhkkehattit han ledje hui buorit (Steckén 1964), ja ledje rabas gávpegeainnut oarjeeuropeálaš gávpevuogádahkii, ja nuorttas Ruošša guvlui (vrd. Hansen 1984). Govvideaddjin lea go "norgga sámivearru" máksuojuvvui ruoššaruđain (Holmsen

⁶⁶ kulminasjon

⁶⁷ potensiale

1977:71). Sihke gávpeguollebivdimii ja johtalussii ledje dasto buorit konjunktuvrrat, mat ledje goappeš čearddalaš álbmogiidda ávkin.

Eará riikkat maid atne beroštumi guolleriggodagaide, mii maid sáhtii mielddisbuktit buriid guollehattiid olbmuide, ja dagahedje alla vearromáksima ja riggodaga. Earret eará bođii engelas fanas davás Finnmáarkui 1420-logus. Gildosat dása eai oro ábuhan nu olu (Richter Hanssen 1990: 45).

2.3 RESURSAGEAVAHEAPMI JA ÁSSANAVÁDAGAT⁶⁸

1500-logu mañit oasis lassánii dáčča ássan alimus dássái mañjel go koloniseren álggii. Dalle sáhtta leamaš dakkár dásis ahte váikkuhii sámiid doaimmaide rittuin. Vaikko sii gal dieđusge dalle nai, nu movt mañjel ge, unnit dahje eanet geavahedje riddoguovlluid riggodagaid, sáhtta goitge álbmotásaideami báikeválljema ja resursageavaheami oaivemállen leamaš ahte sápmelaččat geavahedje siseatnamiid ja vuonaid, ja dáččat bivde guliid vuovdima váste iežaset guollebivdobáikkiin sulluin ja mearragáttiin.

Dáid iešguđet ássanavádagaid duođašta okta dain hárve dovddus čállošii mat válddahallet dan guovtti čeardda eallinvuogi ja resursageavaheami Finnmáarkkus 1500-logus, ja dan lea čállán Peder Claussøn Friis (1545-1614). Son ii lean gal ieš goasse leamaš Finnmáarkkus. Láhkaolmmái Jon Simonsson gii lei leamaš čadnon alimusbismadoibmii Troanddimis lei su gáldu (Vrd. NBL XIV 1962: 540-550).

Finnmáarkku namma, čállá Friis, ii boađe das go dušše sápmelaččat ássat doppe ("*Finner*"), muhto go mearrasápmelaččat ("*Søfinner*") ássat buot vuotnagáttiin, ja duottarsápmelaččat, "*Fjeldfinner*" dahje "*Lappfinner*", váriin badjelis. Dáinnalágiin šaddá Friis vuosttažin guhte atná doahpágiid mearrasápmelaččat ja várresápmelaččat. Dáin doahpágiin orrot eambo čanastagat orrunbáikái, ja unnit kultuvra- ja ealáhusheiveheami erohusaide. Oktasašdoaba kultuvrras govviduvvo doahpágiin "*finn*"-sápmelaš.

Dáččat eai ássan seammá guovlluin go sápmelaččat, muhto orro dušše "...*Sulluin ja olggumus Njárggain*". Son lasihii vel ahte sii elle guollebivdduin ja sis lei soames gussa (Claussøn Friis almmuhuvvon 1881: 396, 397, 404).

2.4 SÁPMELAČČAT, JOHTALANKULTUVRA JA MÁRKANHEIVEHEAPMI

Ottara áiggi 800-logu loahpageahčen, ja čuovvovaš čuohtejagiin, atne jáhkkimis sámi siiddat rittuid ja siseatnama riggodagaid ráddjejuvvon guovlluid siskkobealde. Muhtun namakeahtes Finnmáarkku-válddahallan 1500-logu loahpageahčen govvida dákkar siidadoalu, dahje johtaleami gaskal riddoguovllu ja siseatnama.

Doppe mitaluvvo ahte sápmelaččain ovttá jagis ledje orohagat ("*huse og bolige*") njealji sajis. Geasset ledje vuotnagáttiin ja sulluin bivdime guliid ja lottiid ja čoaggime moniid, dolggiid ja uvjjaid. Čakčat ledje maid mearabealde ("*søesiden*"), gos lei vuovdi. Fiertun bivde guliid, muhto dálkin ledje vuovddis ávnnasteame dimbariid fatnasiidda ja stuora

---

⁶⁸ bosettingssoner

lahtaide. Dálvet ledje orohagat meahcceváriin, gos ledje jávrrit ja jogat. Doppe johtaledje bohccuid maŋis ja eará elliid ja lottiid maŋis. Giđđat ledje fas mearabealde ("*søesiden*") guollebivddus fiertun. Dálkin sáhtte mannat várrái johtalit ja bivdit, dahje dahke fatnasiid (Storm 1895: 232).

Dás muitala eanas ain johtalanheiveheami birra. Namuhuvvon oaiveealáhusosiid gálvvut, fanashuksen, bivdu ja guolásteapmi, ledje maid oasis márkaneconomalaš heiveheamis.

Galgá goitge várrogas garrasit generaliseret dán namakehtes čáli válddahallamiid vuodul. Ođđasit dutkammat čájehit iešguđet vuotnavuogádagaide buori heivehanmuni. Porsáŋggu birra muitaluvvo ovdamearkka dihte ahte ii lean makkárga vuoddu ná viiddis johtalanvuohká go dasa mii lea čilgejuvvon (Richter Hanssen 1986:58). Porsáŋggusápmelaččaid johtalanvuodđun lei čuovvut vuotnadorski mearragáddái giđđat, gos seammás bivde dan dorski mii Barentsábis bođii gátti guvlui (Richter Hanssen 1990:78).

Maŋnel go dáččat 1200-1300-logus viiddidedje iežaset gávpeguolásteami⁶⁹ Finnmárkku riddoguovlluide, sáhtta dat ođđa ekonomalaš vejolašvuodaid buktán sápmelaččaide ávkkástallat dorskeriggodagaid. Dál sáhtte eanet návccaid bidjat bivdit guoli vuovdima váste, ja jođihit guoli haddái mii dagáhii gávpeguollebivddu gánnáhahttin.

Okta bohtosiin dás sáhtta leahkit go Bergena gonagasgárdima rehkedoaluin 1520 birrasiid lea čállojuvvon ahte Álttá ja Lágesvuona (Laksefjorden) sámivearru lea mákson goikeguliin, dahje lagabui čilgejuvvon, guolli máid ludde beahcet rádjái⁷⁰ ovdal henje goikat (Nielsen 1990: 37). Nuppi márkaneiveheami-ovdamearkka⁷¹ gávdnat Várjjatsápmelaččain. 1599:s muitaluvvo ahte stuora oassi sis lei olggumus vuona stuorimus guollebivdinbáikkis, Bierggis (Kiberg), guollebivddus (Niemi 1983: 167).

Mearrasámi goikeguliid buvttadeapmi lei nu deatalaš ahte dánska-norgga gonagas čálii moaitevaččat ruođa gonagassii 1594:s. Son váidalii go muhtun namuhuvvon ruođelaš juohke jagi bođii lonuhit mearrasápmelaččain goikeguoli, namuhuvvon gálvvuin. Gávpi dagahii norgga giehmánniid ovdii (Richter Hanssen 1986: 46).

Jens Petter Nielsen oaivvilda Álttávuona (Altafjorden) čállosiid vuodul ahte vuotnabivdu lei mearrasápmelaččaid oaiveealáhus 1500-logu loahpageahčen, ja stuoraguolástanáiggi geažil eai dárbbasuvvon šat jahkodagaid mielde johtit (Nielsen 1990: 78). Peder Claussøn Friis namuha maid 1500-logu loahpageahčen sámi gullevašvuoda goikeguollevuovdimii. Son muitala ahte sápmelaččat eai ieža borjjastan Bergeni guliiguin, muhto vuvde dan njuolga gávpeolbmáide (Claussøn Friis, 1881: 404)- dahje nu go leat gullan, vuvde goit dan máid ruođelaččat eai oastán.

Nubbi mearkan sápmelaččaid márkaneiveheapmái leat vearroolmmošlohkolisttut. *Ruođa* vearroolmmošloguid vuodul 1550 rájes veahá maŋnelii 1600-jagi oaidnit ahte gávpi lei deatalaš. Gálvvut maiguin mearrasápmelaččat mákse vearuideaset, bohte obbalohká sin resursaguovlluid olggobealde. Lunddolaš čilgehussan dása lea ahte gálvu bođii dohko gávpedoaimmaid mielde (Hansen 1985b: 133).

Maiddá siseatnansápmelaččat mákse vearu muhtunráje dihto meari gávpegálvvuin, muhto doppe lei stuorit luondduoassi, dahje eambo gálvvut máid ieža ledje ráhkadan (Hansen 1985b: 133). Vaikko oaidnit dákkár gávpedoaimma mávssolašvuoda riddo- ja

---

⁶⁹ kommersiell fiske

⁷⁰ råskjær

⁷¹eks. på markedstilpasning

vuotnasápmelaččaid ekonomiiijii, ii leat goitge vuodđu navdit johtalan- dahje bivdo- ja guolástankultuvrra nohkan sis (Hansen 1985b: 137).

Mearrasápmelaččat ledje ain ángiris ja oahppan bivdit. Peder Claussøn Friis namuha earenoamážit njuorjju ja nissu deatalaš bivddáhassan.⁷² Dáid elliid "*vuodja*" lei deatalaš oassin sápmelaččaid beaivválaš biepmus (Claussøn Friis 1881: 404).

Mearrasápmelaččain ledje maid olu lojes álddut, main ožžo mielkki, vuoja ja vuosttá. Čakčat dolvo muhtun ráje bohccuin "*dáččaide*", ja vuvde njuovvanboazun. Maiddái bivde olu gottiid. Orru nu ahte dán bivdui dávjá atne vuodgjinbohcco⁷³ veahkkin.

Eanas dovddus meahcceeallit namuhuvvojit bivddohassan. Lottiin lei rievssat mávssolaččamus, sihke bierggu ja dolggiid dihte. Bivdu lei dasto okta sápmelaččaid deataleamos ealáhusain. Sii ieža ráhkadedje neavvuid máid dárbbášedje. Earret eará derpe sii ieža njuollagežiid . Mánát oahpahuvojedje buorren dávgebáhččin unnin juo. Lei heahpat jus bážii deaivvatkeahttá (Claussøn Friis 1881: 406).

Dábálaš šibihiin atne gáiccaid, muhto deattuhuvvo čielgasit ahte sis eai lean sávzzat. Vuotnaássi sápmelaččat ledje dasa lássin čeahpes skihpa- ja fanashuksejeaddjit, geat dávjá válljejedje orrut vuovdeguovlluin, sihke ávdnasiid ja boaldámuša dihte. Go vuovddi ledje njáskan ovttá sajes vulge eará vuovddi ohcat. Eanangilvima birra ii lean dalle sáhka (Claussøn Friis 1881: 404). Mii oažžut jáhkkit ahte Peder Claussøn Friis diđii unnit siseatnama sápmelaččaid birra. Siseanan lea ain 1500-logus leamaš unnit eanet amas borjjasteaddji norgalaččaide ja dánskalaččaide, geat ledje su, dahje su diehtujuohkki Jon Simonssona, gáldut.

Muitaluvvo goitge ahte bivdu lei nugohčoduvvon várresápmelaččaid deataleamos ealáhus. Sii bisánedje dohko gos meahceelliid gávdne. Muđui ledje sis maid bohccot (Claussøn Friis 1881: 498), muhto sin birra ii leat čállojuvvon ledje go ollu vai unnán, nu go mearrasápmelaččaid birra. Ii čállojuvvo dan ge birra movt dahje jorahedje go obage gávpegálvun, dan máid bohccos válde.

Diedusge eai johtalan nugohčoduvvon várresápmelaččat ge ulbmilhaga duohko deike. Olggobealde ipmirkeahtes olbmui sáhhtá goitge orron dáinnalágiin (vrd. 5 kap. boazodoalu birra).

2.5 ČEARDDALAŠ JOAVKKUID GASKAVUOHTA

Resursageavaheami oktavuodas lea dárbbášlaš geahččat ledje go eará oasit go ráinnas ekonomalaš oasit, mat čuhce resursageavaheami vuohkái. Lei go ovdamearkka dihte čearddalaš joavkkuid oaidnu gaskaneaset mainnaga lágiin mielde váikkuheame?

Mii guoská dalá Finnmárkku ássiid gaskavuhtii, lei gávpeoktavuohta goit mearrasápmelaččaid ja dáččaid gaskkas. Oalle sihkarit oasálaste maid várresápmelaččat dán gávpedoibmii. Muđui ii báljo lean ovttastallan sis Peder Claussøn Friisa čilgehusaid mielde. Daddjo muđui ahte sápmelaččat eai bohtán dákkár báikkiide gos olu olbmot (namalassii dáččat) ledje. Nuppe dáfus eai háliidan ge sin dohko (Claussøn Friis 1881:

---

⁷² byttedyr

⁷³ lokkerein

404). Soaitá leamaš ággan dat go sápmelaččaid jáhkke noaidut máhttit. Dasa jáhkke nannosit dan áigge.

Gáttut sápmelaččaid noaidástallamiid birra soitet mielde leamaš dagaheame daid oalle mihá sierra orrunguovlluid sápmelaččaide ja dáččaide. Nu lea ge noaidástallanballu leamaš mielde váikkuheame resursageavaheapmái. Duodaštussan dán ballui bodii ovdan alimus dásis Københámmenis. 1609:s attii Christian IV hui garra gohččojumi Várggáidladni leanahearrái, movt son galggai láhttet sámi noaidevuoda ektui.

Čállojuvvo doppe ahte sápmelaččain ja suomelaččain ("*Finske og Lappiske Folk*") lei lunddolaš háliidus noaidástallat. "*Nordmæn og andre fromme folk*", dahje dáččat ja eará ipmilbalolaš olbmot eai duostan sin lahka orrut. Ja vel unnit duste ásaiduvvat vuonaide gos olu ledje sápmelaččat. Leanahearrá galggai dárkilit čuovvut mielde, ja čielgasit dubmet sin geat gávnahalle noaidástallamis. Sii galge dubmejuvvot ja árpmikeahttä goddojuvvot ("*uden al Naade aflives.*" (NRR IV: 300, vrd. maid Nielsen 1990: 107).

Nuppiin sániin eai lean dušše ávnaslaš⁷⁴ ákkat, vuosttažettiin iešguđetlágan heiveheapmi márkaniidda ja riggodagaide, mat mearridedje ássanbáikki válljema 15-1600-logus. Ledje eará ákkat maid, olmmošlaš ballu ja gáttut.

Boađusin lei goitge ahte Finnmárku dego juohkásii guovtti oassái, čearddalaš "rájiiguin":

1. Dáččaássan olggomus rittuin ja sulluin. Dán ássama vuodđun lei eanas márkanguolásteapmi, ja maid veaháš šibitdoallu.
2. Vuonat ja siseatnamat ledje sámi guovllut, gos bivdu, guolásteapmi, boazodoallu ja eanandoallu lei vuodđun.

2.6 RESURSAGEAVAHEAPMI JA RIEKTEOAINNUT⁷⁵

Riektehistorjádutki Sverre Tønnesen (1979) oaivvildii sihke dáčča ja sámi guovllus čielga oainnu dasa ahte vánesressurssaid⁷⁶ galge geavahit dušše sii geat beaivválaččat geavahedje guovllu. Dán sáhttit gávdnat maid dálá áiggi gálduin.

Muorraávdnasat mat fiervái rivde leat ovdamearkan. Dáčča guollebivdi álbmogii Finnmárku guorba mearragáttis, ledje muorraávdnasat huksemii ja boaldámuššan bivnnuhat. Álkimus vuohki dákkáriid dábuhit lei fiervvás čohkket daid. Ii leat imaš jus olbmot háliidedje bealuštit dan rievtti.

Dákkár ášši bodii hearráievtti⁷⁷ ovdii Oslos 1578:s. Vuollásaččat Várggáidladni leanas ledje riidalan leanahearráin, ja ožžo gonagasa addin sierralágas deattuhuvvot ain (akto)rievtti⁷⁸ dán buori geavahit. Galggai ain Leahkit nu go lei leamaš ("*som gamilt och fund hauffuer verit*") (NHD I: 305).

Gonagasa addin sierraláhka dáidá sáhttit Leahkit buorren ovdamearkan dáččaid ráđđejeaddji riektedovdui⁷⁹. Sin ássanmáile lei eahpečielggas, ja sis lei dárbu oažžut

---

⁷⁴ materielle

⁷⁵ rettsopfatninger

⁷⁶ knapphetsressurser

⁷⁷ herredagen

⁷⁸ (ene)rett

⁷⁹ rettsfølelse

muhtun riggodagaid várjaluvvot guoskevaš guovllus. Jus leanahearrá šattai aktoráđđejeaddjin meara muorraávdnasiid badjel, livččii váttis doalahit dan ássama mii lei ja ođđa ássama vuodđudit.

Ovdamearkan mearriduvvon riggodagaid sámi geavahanriektái sáhhtá válljet Deanu luossabivddu (vrd. Pedersen 1986:kap. 2.2). Dás govviduvvo dat hui bures. Ruođa gáldus sullii 1580:s mitaluvvo go Deanuleagi siidda sápmelaččat bivde Deanus. Miellagiddevaš gažaldat dán oktavuođas lea ahte lei go sápmelaččain aktoriekti bivdit, bivde go iežaset lobiin, vai galge go earáin oažžut bivdolobi.

Ovdalis namuhuvvon ruođa gáldu lea áibbas čielggas dás. Eai sii máksán makkárga vearu ("*Laxeskatt*") bivddu ovddas. Baicca mitaluvvo eará vearu birra máid mákse, ja dieđusge lei dat oassin dalá golmmageardán vearuheamis. Luossabivddus ii lean vásedin vearromáksin guđege gonagassii.

Jus oktage gonagasain livččii oamastan guollebivdinrievtti, oažžu roahkka jáhkkit luossabivddu ovddas livččii gáibiduvvon vearru. Maiddái dánska-norgga dieđut duođaštit ruođa gálduid doallevašvuoda. Nugohčoduvvon mearrasámiolmmošlogu olis 1601:s mitaluvvo Deanus buorre luossabivdu. Vuotnasámit eai bivdán, muhto sii geat orro Deanuleagis bivde (Johnsen 1922: 277).

Dás duođaštuvvo ahte mearrideaddjin lei lagasvuolta riggodahkii. Vuoigatvuodaguoddit⁸⁰ ledje sii geat orro Deanuleagis njuolgo oktavuođas čázadahkii. Mearrasámiolmmošlogus 1601:s duođaštuvvo maid čielgasit ahte riggodagat ássiid fásta geavahanguovllus ledje mearriduvvon dan gullevaš olmmošjovkui mii dohko gullá. Doppe mitaluvvo go dáččat ledje viggan oasálastit guolásteapmái. Jáhkkinis ledje dan dihte lohpidan gonagassii vearu máksit vai eiseválddiin ožžot doarjaga.

Ii vel dat ge ábuhan. Sápmelaččat geat hálddašedje guollebivddu ledje nu vuoimmálaččat ahte sii gilde dáččaid bivdimis. Bivdingielddus ii lean dattege loahpalaš. Bivdolohpi sántii addot jus mákse vearu njuolga sápmelaččaide. Sii doalahedje válddi mearridit vearu sturrodaga.

Dát lea ovdamearkan dasa ahte sápmelaččain lei mearriduvvon guovllu siskkobealde, mearriduvvon meahcceriggodaga ektui, nu viiddis ráđđenriekti ahte earáid sáhhte doalahit olggobealde. Eará sámi guovllus mas rájit leat Finnmárukui, Davvi-Romssas, leat seammalágan riektedili vuoddočuoggát go Deanuleagis 1601:s. Doppe lei gietti birra sáhka. Håvard Dahl Bratrein guhte lea gieđahallan dan gažaldaga, lea ee. gávnnanan ahte ovdal jagi 1608 orro sápmelaččat gáibideame buot gittiid Skiervvá (Skjervøy) diggerievttis⁸¹, báikkiin gos lei fásta dáččaássan. Dan dahke čujuhettiin geavaheapmái mii lei áiggiid čađa leamaš (Bratrein 1984: 30).

---

⁸⁰ rettighetsbærere

⁸¹ tinglag

3. KAPIHTTAL

Stáhtapolitihkalaš gaskavuodát 1600-1826 birrašiid.

3.1 NÁŠUNALSTÁHTAID GILVALEAPMI

Resursageavaheami oktavuodas leat dieđusge stáhtapolitihkalaš gaskavuodát deatálaččat. Makkár stáhtat ledje oasseváldin go geahččaledje sámi guovllu badjel fámu oažžut, ja goas bidje rájiid? Dát han dađistaga šadde hui mearrideaddjin duohta resursageavaheamis.

Gehččot dál movt dalá áiggi veardidedje nášunalstáhtaid dili sámi eananguovlluid gilvaleamis, ja makkár dillái maŋimus namuhuvvomat ledje gártan. Peder Claussøn Friisa mielde, gulle 1500-logu loahpageahčen sihke mearrasápmelaččat ja várresápmelaččat sihke Norgga, Ruota ja Ruošša gonagasa vuollái, ja ledje geatnegahtton vearu máksit buot golbmásii (Claussøn Friis, 1881: 406).

Golmmageardán vearromáksin vulggii das, Claussøn Friisa mielde, go okta gonagas ii akto nagodan vuollásis sápmelaččaid bidjat sin noaiddástanfámu geažil. Gonagasat ledje bággejuvvun juogalágan soahpamuša dahkat dan čađahit. Ruota gonagas lei boahtán veahkehit Norgga gonagasa iežas nuortasápmelaččaiguin, ja ruošša fas bjarmalaččaiguin. Guokte maŋit namuhuvvon joavkku galge Leahkit seammá dásis noaidegoansttaiguin go sápmelaččat. Easkka go dan guovtti fámut ledje ovtastuvvon, fertejedje sápmelaččat vuollánit.

Historjádutkkis Friisas lei gal maid eará čilgehus sápmelaččaid golmmageardán vearromáksimii, namalassii: ...*"Sii háliidedje Ráfi eai ge makkárga Vaši Ránnáriikkaiguin."*

(Friis 1881:407). Maŋit áigge lea álki válljet dan čilgehusa. Sápmelaččat ledje maid nu mávssolaš vearromáksit, ahte jus oktage gottii sápmelačča, de fertii buhtadusa máksit buot golmma gonagassii (Friis, almmuhuvvon 1881: 407).

Dat mii čielgasit dáhpáhuvá 1500-logu gaskkarájes, lea ahte mánggat fámut geahččalit vuolláseaset bidjat sámi eatnanguovlluid. Guovddážis rahčamušain lei dálá Finnmárku.

Danmárku-Norggas lei unnit eanet fápmu olggumus rittuid badjel. Dáččat geat ásse doppe, gulle Danmárkku-Norgga vuollái go vearromáksima ja eará duopmoválddi⁸² birra lei sáhka. Ii dan ge lean Ruotta ollásit dohkkehan vel 1608:s. Dalle šadde maid Čáhcesullo guovllu dáččat máksit vearu ruotelaččaide (Niemi 1983: 204).

---

⁸² juridiksjon

Vuotna- ja siseatnanássit ledje dušše sápmelaččat. Sii geat lagabus meara ásse, ledje eanas dánska-norgga duopmoválddi vuolde. Earret sin vearrogaibideami, gáibidedje oainnat sihke Ruošša ja Ruotta vearu sis. Mañimus namuhuvvon lei maid gáibidišgohtán vearu, mañjel go Norga ja Novgoroda vuosttaš oasis 1300-logus formálalaččat šiehtedje goappeš riikkaide vejolašvuoda gáibidit vearu sápmelaččain Ivgu/Báhccavuona ja Vilgesmeara gaskkas (geahča kap. 1.5).

Ovdal vuogáduvvon ruođa vearrowehketdoaluid álggaheami 1553:s eai leat makkárge čielga dieđut, dahje leat unnán dieđut dan stuora siseatnanguovllu birra (Smith 1938: 1). Dat mii duođai dáhpáhuvai dalle, lei ahte ruođa gonagas bággolonui⁸³ ovttalágan vearrogaibideami dahje bággema sápmelaččaid guovdu, seammaládjje go Bottenvika gávpeolbmát, birkarlat, ovdal ledje dahkan (Smith 1938: 3). Áibbas čielggas lea goitge ahte lei ruođa váldi mii čadahii duopmoválddi siseatnamis (Smith 1938: 4), dan muddui go sáhtta olggobealde olbmuid duopmováldin gohčodit go eanemusat oktii jagis finai fáldi⁸⁴ doppe. Muhtun osiin siseatnamis lei maid čielga ruošša vearrogaibideapmi dán áigodagas.

Dánska-norgga doaibma siseatnamis čájehuvvui ovddemustá vearrogaibideamis mii lei biedgguid ja hui soaitimis 1500-loahpageahčen (Smith 1938: 101). Duopmováldi ee. sáhkuid gáibideami bokte geahččaluvvui, muhto ii nu garrasit. Lea nappo geahččaluvvon duppálduopmoválddi.

3.2. RIIDU 1600-LOGU BIRRASIID

1500-logu loahpageahčen šattai nášunalstáhtaid gaskavuolta vel heajut. Sápmelaččat bohte dasto vel váddáset ja čavggat dillái go ovdal. 1595:s ledje Ruotta ja Ruošša Teusinas ráhkadan šiehtadusa gos Ruotta luobai Guoládatnjárgga gáibideamis, muhto "válddii badjelasás" ruošša boares gáibádusaid oarjjásguvlui. Dán soahpamuša mielde galggai ráđji gaskal Ruošša ja Ruotta mannat Várjjaga nuorttabealde, nu ahte Ruotas galggai rabas geaidnu Jiekñamerrii. Ruođa vearrogaibáduš 1595 rájes, Várjjagis oarjjáslulas gitta Divttasvutnii, lei ahte sii galge oazžut 2/3 vearus, ja Danmárku-Norga 1/3. (Niemi 1983: 199).

Formálalaččat lei dát šiehtadus ruođa politihka vuodđun Finnmárkku luossajogaid ja vuonaid guovdu. Jurdda lei áibbas čielgasit viiddidit ruođa fámu.

Vástádussan Teusinašiehtadussii gilde dánska-norgga eiseválddit sápmelaččaid dán guovllus máksimis vearu ruoššaide. Maiddái mitaluvvui sidjiide ahte sii eai lean geatnegahtton vearu máksit Ruttii. Sápmelaččaid váttis dilli boahtá earenoamážit ovdan go sii geat rittuin ja vuonain orro, garra nihttimiiguin gielddahalle máksimis vearu Ruttii. Seammaládjje nihtte ruotelaččat siseatnansápmelaččaid, jus Danmárku-Norgii mákse vearu. Karl 9. ii oppanassiige dohkkehan Danmárku-Norgga vearrogaibidanrievtti siseatnansápmelaččain (Hansen 1985a: XXXIV).

Moivedillái vel lassin, geahččaledje maid dasa seahkánan bealit ain bajidit vearuid. Várra jurddašedje stuorimus vearu addit vuoigatvuoda eatnamii ja álbmogii (Johnsen 1922: 104).

---

⁸³ ekspropierte

⁸⁴ fogd

Vel váddáseabbon dagahii dili dieđusge go Teusinašiehtadus ii lean ratifiserejuvvon dahje dohkkehuvvon bealálaččain ovdal 1609:s ja 1617:s (Hansen 1985a: XVIII). Ruošša vearrogáibideapmi jotkui dasto 1602 rádjái, seammás go ruotelaš ja dánska-norgga bealli maid gáibidii ruoššavearu. Namalassii sáhtte sápmelaččat dán riidovuloš guovllus vásihit njealjageardán vearuheami (Hansen 1985a.XIX, vrd. maid Richter Hanssen 1986: 42).

Áigeguovdilis gažaldahkan lea maid man olu vearrogáibádusat oktiibuot dahke. Einar Richter Hanssen lea rehkenastán vearu "dábálaš jagis" sullii 1600-logu álggogeahčen: Sápmelaš guhte mearragáttis áσαι, galggai bivdit 857 kg dorski, dábuhit⁸⁵ goikeguoli man árvu govččai diiddu⁸⁶, vearu ja eará fásta goluid (Richter Hanssen 1986: 46). Dan áigahaš gaskaomiiguin ja bivdoneavvuiguin lei dat olu guolli.

Sullii jagi 1600:s manai Danmárku-Norga siseatnamii. Ruotta manai mearragáddái, Ruošša ges lei dego gaskadilis go čuoččuhii Deanu "Sámieatnama ja Norgga" gaskkas rievttis rádjain, ja eatnamiid das nuorttas iežas eanamin (Johnsen 1923: 136). Várjjatnjárga gal ii lean dán gáibádusas mielde (Selnes jahkedahton haga: 128).

Eará lassiboadusin Danmárku-Norgga ja Ruota riiddus, lei ođđa ja ovdalis amas vearuid geahččalit bidjat sámi ealáhusdoaimmaide. Christian IV han mearridii 1609:s buot "mearrasápmelaččaid dahje várresápmelaččaid" ("*Søfinner eller Fjeldlapper*") geat geasset bohte várís mearragáddái, máksit riikkavearu⁸⁷ ja diiddu. Eai galgan guliid bivdigoahit ge ovdal leanahearrás alddis dahje fálddiin ožžo lobi. Leanahearrá galggai maid bearráigeahččat ahte sii eai addán ruoššaide eai ge ruotelaččaide maide, deinna go "*Allatvuolta seammá merrii gullá dušše midjiide.*" (NRR IV: 299).

Dánska-norgga gonagasa čuoččuhusgáibádusa⁸⁸ ektui orru iešvuosttaldeaddjin⁸⁹ go mearrasápmelaččat galge rikkavearu máksit go mearas bivde. Mearkkašit maid go eará sámi ealáhusdoaimmat, ee. boazodoallu, eai leat mearrádusas namuhuvvon. Dan dihte lea ágga čujuhit ahte eará čállosat atnet sáni "*Fieldfinner*" (várresápmelaččat) "*Søfinner*" (mearrasápmelaččat) sajis (NNS III: 246). Jáhkkmis lea dat rievttamus, vaikko Riikkaárkiivvas dieđihit ahte gonagasreive ii várra gávdno šat, muhto nubbehusčálus⁹⁰ (originála kopigirji) mii lea gohččuma⁹¹ lagamusas, geavaha doahpaga "*Søfinner*" (mearrasápmelaččat) (Reive NRA:s, dat. 11.3.1986, Jnr. 790/86. A. 884.157 KS/OJ).

3.3 KNÆREDA RÁFI 1613: s

Ee. ledje riiddut sámi guovlluid ráđdejumi nalde dagaheame nugohčoduvvon Kalmarsoađi Ruota ja Danmárkku-Norgga gaskkas. Ráfisoahpamuš dán soađi maŋŋel dahkkui Knæredas 1613:s. Dan rájes álge dálá Finnmárkku rájit duodas ovdanboahit.

---

⁸⁵ skaffe

⁸⁶ tiende

⁸⁷ tributt

⁸⁸ pretensjonskrav

⁸⁹ selvmotsigende

⁹⁰ avskrift

⁹¹ reskript

1613 rájes ledje rittut ja vuonat ja lagamus eatnamat siskelis, visot Danmárkku-Norgga vuolde. Sápmelaččat geat ásse dain guovlluin ledje dasto aivve dánska-norgga vuollásaččat. Sápmelaččat siseatnamis gal ledje ain duppal vearrogaibideami vuolde, muhto ruoŧa duopmoválddi vuolde. Anár lei dasalassin vel ruošša vearrogaibideami vuolde. Arnold Ræstada oaidnu 1613 dáhpáhusaide, lei ahte ráfi Knæredas čulddii oasi riddoguvlluin ja sulluin eret *Sámieatnamis* ("*Lappmarkeniin*") (Ræstad 1930-33: 418).

Knæreda fári maŋgel ledje dasto duopmoválddi dillet čielgasat Finnmárkku riddo - ja vuotnaguovlluin, earret dálá Máтта-Várjjagis. Siseatnansiiddaid guovdu ledje ain olu gažaldagat eahpečielgasat.

Eahpečielggasvuohta guoskkai oktiibuot 6 sámi siidi nugohčoduvvon "Lulliváris" ("*Sørfjeldet*") guovllus Várggáidladni leana lulábealde - Finnmárkku mearragáddi. Lulliváris ledje dát siiddat: Guovdageaidnu, Láhpójávri, Ávjovárri (Karášjohguovlu), Teno ("*Juxby*"), Ohcejohka ja Anár. Dát guovlu man vuolde lei ee. olles dálá Sis-Finnmárku, lei ruoŧa girkolaš ja máilmmálaš duopmoválddi vuolde 1751 rádjái, muhto sápmelaččat dán guovllus galge maid vearu máksit Danmárku-Norgii seammá áigodagas.

"*Lullivári*" vuosteeanan lei "*Davvivári*"- Guoládatnjárga. Dán guovllus ledje olles 14 siidda. Golbma dain siiddain, Njávvdán (Neiden), Báhcaveadji (Pasvik) ja Beahccán (Petsjenga) leat earenoamáš miellagiddevaččat. Dat ledje 1613 ja 1826 gaskkas Danmárku-Norgga (Norgga 1814 maŋgel) ja Ruošša oktasaš vearroguovlun. Siiddat ledje goitge eanas ruošša duopmoválddi vuolde. Sin eatnamiid váldoguvllut gullágohte Norgii 1826 rádjekonvenšuvnna maŋgel man Ruoŧa-Norgga gonagas ja ruošša tsára šiehtaiga. Dat lea dálá Máтта-Várjjat suohkan.

Ferte deattuhit, daid unnánaš duopmoválddi- ja vearrogaibidan rádjebidjamiid oktavuodas 1613:s guovllus mii dál lea Finnmárku, ahte eai lean dát rájit dálá sátnoaviliin. Dánska-norgga aktoráđđenguovllus⁹² máid viiddidedje vuonaide oktan lagamus várreeatnamiidda, eai lean áibbas čielga rájit sisaguvlui. Dan dihte oaidnit "rádje"-rievdadusaid 1613 ja 1751 gaskal.

Čuovvovaš beannot čuođi jagi, 1751 rádjái, eai čadáhuvvon makkárga rievdadeamit guovllu olgguldas stáhtapolitihkalaš meriin. Duollet dálle sáhttet geahččalan doaimmaid maiguin áigo gievrudit ain iešguđet stáhta fápmosajádaga⁹³. Dábálaččat ii válganan das mihkke.

Strategalaš bealis dáhpáhuvai olu, mii jáhkkmis unnidii Ruoŧa ja Danmárkku finnmárkkugažaldaga beroštumi. Go ráfi šattai Roskildes 1658:s han oaččui Ruoŧta buot geainnuid máilmeábiide máid leaččai sávvan. Dan rájes lei olles mearragáddi Svinesunddas Øresundii, ja Skåne birra, ruoŧa guovlu. Jus dánska-norgga eiseválddit leat davvin Ruoŧa várálažžan oaidnán, de goit várálašvuohta unnui dalle.

3.4 RÁDJESOAHPAMUŠ RUOŦAIN 1751:s

---

⁹² enesuverenitetsområdet

⁹³ maktposisjon

Ráfisoahpamušaid vuolde 1720/21, maŋnel stuora davviriikkalaš soađi, unnui Ruota fápmu garrasit. Ruotta massii ee. viiddis eatnamiid Ruššii, ja lei guhká maŋjelelii ruošša deattu vuolde. Loahppan dasa lei vel go Ruotta 1809:s fertii Suoma luoitit Ruššii.

Go Danmárku-Norga ja Ruotta 1700-logu álgooasis šadde fas oalle ovttadássažžan, sohpe čoavdit soahpameahttunvuoda ráji birra mii juo lei lulábealde. Norgga ja Ruota gaskal galgai maid rádji biddjot sámi guovlluid čađa, gos goappeš stáhtat dassoži leigga gáibidan vearu.

Dán geažil šadde váttis meahcceguorahallamat ja šiehtadusat dásoži go rádješiehtadus gárvánii 1751:s, mii dakkaviđe duppalasttii Danmárku-Norgga eatnamiid Finnmárkkus. Stuora oassi dán guovllus gohčoduvvo dál Finnmárku-duottarin, ja dasa gullet dálá suohkanat Guovdageaidnu, Kárášjohka, stuora oassi Deanus, ja oasis goit Unjárggas, Davvisiiddas, Porsáŋggus ja Álttás. Ráhkkananbargguid oktavuodas mat 1740-logus čadahuvvojedje, lei dánska-norgga beali guovddáš olmmoš, majora ja jurista Peter Schnitler, garrasit ávžžuhan Finnmárku-duoddara Norgga vuollái bidjat. Sus ledje ekonomalaš ja strategalaš oaiveákkat. Ekonomalaš ákkasteapmi lei go norgalaččat doalahivčče akto gávpevuogitvuodaid gálvvuide máid sápmelaččat ráhkadedje. Strategalaš ággan lei ahte Finnmárku livččii dustenavádahkan⁹⁴ gievrrat ránnáid vuostá (Schnitler III 1985: 84).

Konkrehta boadusin 1751:s lei ahte Ohcejohsiida galgai Ruota vuollái šaddat, ja massii buot eatnamiid Deanu oarjjabealde, ja dat šattai rádjejohkan. Guovdageaidnu ja Ávjovárri (Kárášjohguovlu) šadde Danmárku-Norgga vuollái. Anárii ii guoskan ieš rádji, muhto Danmárku-Norga ii gáibidan vearu doppe maŋnel 1751.

Loahppa rádjegeassin⁹⁵ 1700-gaskkamuttos mielddisbuvttii Danmárku-Norgii govda eananbihtá, Sis-Finmárku, dego várjaleaddjiguovlun Ruota vuostá. Dan ii báljo livčče nagodan dan earenoamáš sámi ealáhusheiveheami haga guovllus, vuosttažettiin go boazosápmelaččat geavahedje siseatnama duoddaris dálveguohtumin.

Gudmund Sandvik lea earenoamážit deattuhan ahte siseatnansápmelaččaid boazodoallu dagahii duoddara Danmárku-Norgga vuollái, ii ge Ruota vuollái. Son čállá ahte sápmelaččat ruota-norgga oktasašguovllus eai sáhtán boazodoaluin bargat almmá geassejohttima haga mearragáddái. Dan geažil šattai boazojohtin mearrideaddji ággan Finnmárku-duoddara Norgga vuollái bidjat, ja gullelaš mearragáddeguovlluide eanamin (Sandvik 1980a: 117).

Lei dasto sámi geavaheapmi mii dagahii Finnmárku-duoddara Norgga vuollásažžan. Sandvik lasiha: "*Ja dat berre muitomearkan leahkit buot jurddašeamis eatnamiid ja čáziid birra sámi vuogitvuodaid oktavuodas maidái dálá áiggis*" (Sandvik 1980a: 119).

Ii lean gal dušše siseatnansápmelaččaid boazodoallu mii dagahii Finnmárku-duoddara Danmárku-Norgga vuollásažžan 1751:s. Maidái riddo - ja vuotnasápmelaččat johte boazodoaluideasetguin 1700-gaskkamuttos guhkás siseatnamii dálvet. Nu ledje dat maid deatalaččat rájiid bijadettiin. Scnitler gal bealistis álggos juo rehkenasttii guovlluid máid sápmelaččat geavahedje, dánska-norgga rievduvvon⁹⁶eanamin. Dása guske eatnamat Kárášjoga/Iešjoga birra, ja guovllut 3-4 miilla Máze lullelis (Schnitler III 1985: 159). Vuodđun sutnje navdit dán, lei go boazosápmelaččat, geat sihke duopmoválddi- ja vearro dili dáfus ledje čielga dánska-norgga vuollásaččat, juo geavahedje guovlluid. *Dat* fertii čuohcán loahppabohtosiidda.

---

⁹⁴buffersone

⁹⁵grenseoppjøret

⁹⁶privativt

1751 rájes leat Finnmárkkus earret Máttá-Várjjaga leamáš dálá rájit gitta dálá Unjárgga gieldda oarjelulli čihkii.

3.5 RÁDJESOAHPAMUŠ RUOŠŠAIN. 1826

Veahá stuorit guovlu go dálá Máttá-Várjjat lei nu movt ovdalis namuhuvvon, ain nugohčoduvvon "searveguovlun" Ruoššain manjel 1751. Dat ledje Peter Schnitlera dieđuid mielde Njávđán, Báhčaveadji ja Beahccán. Buot dát ledje Várjjatvuona lulábealde. Dáid guovlluid sámit ledje geasset vuotnagáttiin, gos bivde meara ja jogain bivde luosa. Dálvet ledje siskelis, ja elle nu go eará sápmelaččat boazodoaluin ja bivdduin. Ruoššas lei girkolaš ja máilmmálaš duopmováldi doppe. Norga válddii dušše vearu doppe oktan Ruoššain (Schnitler III almmuhuvvon 1985: 69 f.).

Eará dieđuid mielde oaidnit ahte dát oktasaš guovlu šattai oalle olu almmolaš mieldečuovvumiin dánska-norgii gullevažžan 1700-logu manjit oasis. Ii makkárgie rievdadus čađahuvvon rádjejearaldaga ektui goitge ovdal go Norga bággejuvvui gonagaslihttu⁹⁷ Ruotain 1814:s. Buorre oktavuohhta gaskal Ruota-Norgga gonagasa, Karl Johan, ja Ruošša tsára ja Suoma stuorafyrstta, Aleksander I, dagahii šiehtadallanvuodu rádjebidjamii dán guovllus. 1826:s čađahuvvui rádješiehtadus. Dan rájes go dát sámi guovlu biddjui Norgga vuollái, leat Finnmárkkus ja Norggas leamaš dálá gustojeaddji nannánrájit.

Sii geat fas šadde váttisvuodaide, ledje sápmelaččat geat ledje geavahan eatnamiid guovttebealde odđa ráji. Seammaládje go 1751 vel viidát rádjebijadettiin, fertejedje maid Máttá-Várjjaga sápmelaččat válljet stáhtaborgárvuoda. Oallugat Báhčaveaji sápmelaččain šadde Ruošša vuollái, muhto vassis mearrái ožžo lassišiehtadusaid bokte sihkarastit iežaset árbevirolaš ealáhusberoštumiid guovllus mii šattai norgga eanamin. Muhtumat dán vuoigatvuodain biste measta 100 jagi, dassoži go iešguđet juonalaš vugiid bokte loahpahuvvoje 1920-jagiin (Andresen 1983).

1826 nohket nášunalstáhtaid eananviiddideamit davvin, man boadusin šattai boares sámi ássanguovllu siskildas juohkin alcceseaset. Lars Ivar Hansen čilge ovdáneami mii čađahuvvui dánna lágiin:

"Davviguovlluid eatnamiid veagaloamasteapmi⁹⁸ ja juohkin lei áiggeáddjás doaibma, mii bisttii mánga čuođi jagi, ja man ruohttasat leat gaskaáiggi rájes, ja das ledje mánga suksessiiva áigodaga. Mannolaga sáhtta várra juohkit golmma oassái, vaikko áiggi dáfus sáhte muhtun muddui Leahkit badjálaga:

-Vuosttaš oasis leat birastahtti stáhtain čuoččuhusat⁹⁹ mat sisttisdoallet gáibadusaid ja eavttuid vuoigatvuodaide iešguđet sámijoavkkuin vearu gáibidit, vaikko sápmelaččat eai adnon albma vuollásažžan dan guoski stáhtii, dan áiggi stáhtariektejurddašeami¹⁰⁰ mielde.

---

⁹⁷personalunion

⁹⁸annektering

⁹⁹pretensjoner

¹⁰⁰statsrettslig tankegang

-Nubbi oassi, mas vuosttažettiin ásahedje hálddahusa, ja girkolaš- ja máilmmálaš duopmoválddi sápmelaččaid badjel, -earenoamážit girkolaš ekspanšuvnna bokte, girkuid ja klosteriid huksemiid bokte ja mišuvnadoaimmaid bokte.
- Goalmmát oassi, goas dat vuoigatvuođat ja váldi mii nášunalstáhtaid bealis dađistaga lei čađahuvvon, sápmelaččaid vearu mávssihit ja eará duopmoválddit, ohccojuvvot "sirdujuvvot" dahje "konverterejuvvot" alimusriektin¹⁰¹ eananguovlluid badjel." (Hansen 1985: IX. Go guoská rádjebidjamiidda čujuhuvvo Aarsethii 1989: 43 ff).

Ruođa ektui lei Knæredráfi 1613:s oassin proseassas mii loahpahuvvui 1751:s. Ruošša dáfus lea 1826 dan ovdáneami loahppa máid Lars Ivar Hansen dás čilge.

3.6 LAPPEKODISILLA JA RESURSAGEAVAHEAPMI

Earenoamáš miellagiddevažžan resursageavaheapmái stáhtapolitihkalaš guovllu ovdaneami oktavuodas gaskal 1613 ja 1826, lea go 1751 rádjesoahpamuššii bođii lassii sápmelaččaid vuoigatvuođaid birra. Dat lei "*Første Codisil og Tilleg til Grendse-Traktaten imellem Kongerigerne Norge og Sverrig Lapperne betræffende*". Dat gávdno maid ee. Norges traktater I (1967) (Norgga šiehtadusain), ja 1992 rájes lea maid Norgga Lágain¹⁰² mielde.

Dát lassičálus lea maŋŋel dávjá lappekodisillan gohčoduvvon. Das galggai ollislaččat leahket seammá formálalaš stáhtus go alddis dan rádjesoahpamušas. Dat deattuhuvvo čielgasit soahpamuša 8. artihkkalis, ja kodisilla 30. §:s.

Fágagirjjálašvuođas lea dábalaš oaidnu ahte kodisilla dušše galggai sihkkarastit daid boazosápmelaččaid vuoigatvuođaid geat ledje fárren. Lea goitge vuođđu jearrat ii go eará sámi ealáhusdoaimma masa rádjebidjan váikkuhii, galgan sihkkarastot. Ságastaladettiin dán birra, ovdandoallá Sámi vuoigatvuođalávdegoddi vuosttaš oassečielggadusastis, ahte kodisilla 30. §:s , ja dan ráhkkananbargguin, čielgasit boahťa ovdan ahte sámi álbmot galggai várjaluvvot. Sámi vuoigatvuođalávdegoddi namuha maid ahte dánska-norgga rádjefáldi¹⁰³, Mangelsen, hui garrasit lei deattuhan "Lappernes Conservation":a, sápmelaččaid bisuheami, kodisillain barggadettiin. Sámi vuoigatvuođalávdegoddi joatká: "Boazodoallu lei dušše okta mángga ealáhusvuođus sápmelaš geavahanguovllu siskkoabealde, man ráđji jugii. Jus sámiide galggai addojuvvot ollesárvosas suodjalus ja vejolašvuohta ain eallit nášuvdnan fertii sin luondduriggodagaid geavaheapmi gehččojuvvot oppalašvuohtan. Dákkár oainnu čuovvumuššan ferte leat dat ahte ráji rastá olles johtti álbmot lei suodjaluvvon, eai dušše sii geat elle boazodoalus." (NAČ 1984: 18, s. 187).

Sámi vuoigatvuođalávdegotti vuosttaš oassečielggadus ii atte goitge čielga vástádusa dasa lei go ášši nu.

Topográfalaš dilálašvuođaid geažil Norgga ja Ruođa rádjeguora 1751 rájes, lea Finnmárkkus, ja dasto Deanu-/Várjatuovllus, jáhkkinis buoremus vuođđu vuohttit geavahuvvui go kodisilla eará ealáhussurggiide go boazodollui. Ii gos ge eará báikkis lean odđa ráđji formálalaččat botken nu viiddis riggodatguovllu geavaheami go dáppe.

---

¹⁰¹ høyesterett

¹⁰² Norges Lov

¹⁰³ grensekommisær

Sámi siiddat jur Deanuleagis masse omd. buot eatnamiid Deanu oarjjabealde. Rádji Norgga ja Ruota (dálá Suoma) gaskal manai dál Skoarrojogas Buolbmágis dohko gos Kárášjohka ja Anárjohka gávnadeaba, viidáseappot dohko gos Anárjohka ja Skiehčanjohka gávnadeaba. Bajimusas čuovui rádji Skiehčanjoga.

Sihke bivdoboštumiide, mearra-, jávre- ja luossabivdui, ja guohtumii ja boaldámušdábueapmái livččii hejot váikkuhan, jus lappekodisilla livččii sihkkarastán dušše boazosápmelaččaid riggodagaid geavaheami nuppe bealde dan ođđa ráji. Leat ge mángga dilálašvuoda main vuohtá kodisilla mearrádusaid dán guovllus duođas adnon reguleret, dahje sihkkarastit maiddái eará sápmelaččaid vuoigatvuođaid go sin geaid oaiveealáhusvuođđun ledje gáiddusjohttimat¹⁰⁴ bohccuiguin.

Čuovvovaš oasis áigut geahččat dan lagabui, oaidnit leat go ákkat doaivut lappekodisilla adnon earáide go boazodoallojoavkkuide. Dákkár ákkaid vuođu sáhtta ee. gávdnat čujuhettiin resursageavaheami čađaheapmái, ja muđui eiseválddiid cealkámušaide (vrd. Pedersen 1986, 1987, 1989).

3.6.1 Gávppašeapmi. § 28

Ovttá sajés lea áibbas čielggas ahte kodisillain áigo sihkkarastit earáid go boazosápmelaččaid beroštumiid, namalassii Ohcejoga sápmelaččaid, geat dál ledje Ruota vuollásažžan, gávpeberoštumiid. Árvvusge gustui mearrádus maid Anára sápmelaččaide, dan dihte go sii gulle hálddašeami dáfus Ohcejohkii.

Lappekodisilla 28. § bokte ožžo duođaštuvvot gávpevuoigatvuođaideaset dánska aktogávperivttiin¹⁰⁵. Dat čađahuvvui mearrádusa bokte gos Ohcejoga ássit geat ledje rieviduvvon ruota vuollásažžan ("*privative Svenske Undersaatter*") rádjebidjamiin, gávppašeami oktavuodas buot dáfus galge norgga vuollásaččaiguin ovtadássásažžan adnot. Dat guoskkai sihke sin iežaset ráhkaduvvon gálvvuide, ja gálvvuide máid aktogávperiekti lei dohko fievrridan. Dat galgai gustot sihke dalle, ja boahhtevaš aktogávperiektemearrádusaide, ja dasto vel eará gávpeásahusaide mat boadášedje dohko. Áidna várašupmi ovtadássásašvuodas lei ahte ruota vuollásaččain ii galgan seammá riekti vealggás váldit¹⁰⁶ go dánska-norgalaččain.

Luossa lei okta deataleamos gálvvuin mii Ohcejohsámiin lei vuovdimassii. Dalle lei dieđusge hui dárbbášlaš sihkkarastit ahte ođđa rádji ii hehtten sin luossa- ja eará gálvogávppi. Dát gálvu vuvdui hui ollu lagamus aktogávperiektebáikkis Golllesullos (Gullholmen) mii lei Deanodatnjálmis. Doppe vižže maid eanas gálvvuid máid ieža dárbbášedje.

Lappekodisilla 28. § ii lean makkárga oadđi mearrádus. 1791:s mitaluvvo omd. go Ohcejoga ássit rádješiehtadusa bokte ožžo buot gálvvu máid dárbbášedje norgga gávpebáikkiin, muhto eai fal vealggás, dušše duksarudain (Sund 1791. Åbo Tidning No. 3). Sullii 1790 rájes lea maiddái nubbi girječálli mii gávnaha ahte § 28 sisttisdoallá earenoamáš ovdamuniid Ohcejohsápmelaččaide, gávppašeami oktavuodas Norggain (Hülphers, 1921: 192).

---

¹⁰⁴ distanseflyttinger

¹⁰⁵ monopol

¹⁰⁶ få kreditt

3.6.2 Stáhtarievttalaš¹⁰⁷ gullevažvuohhta

Ohcejohsiidda sápmelaččat geat ledje geavahan eatnama guovttebealde Deanu gaskal Buolbmága ja gokko Kárášjohka ja Anárjohka gávnadeaba, masse nu go juo namuhuvvon buot eatnamiid oarjja- ja davábealde Deanu 1751:s. Sii geat dán guovllu ledje geavahan, galge dan rájes Leahkit Ruottii gullevažžan. Dat bohtá ovdan rádjesoahpamuša 2. artihkkalis. Doppe han lei šiehtaduvvon ahte Ruotta ja Ruotta akto ("*Eensidig og allene*") galgai viežžat buot vearu Ohcejoh- ja Tenosápmelaččain (unna siiddaš máid dávjá logahalle ovttas Ohcejogain).

Eanas gáldut čujuhit goitge dasa ahte Deanuleagi sámit, álggos eai mearkkašan nu olu riikkaráji bidjama guovdu iežaset guovllu. Dása oaidnit ovdamearkka sullii 20 jagi mañnel go rádjesoahpamuš dahkkui. Dalle ledje dánska-norgga ja ruoŧa eiseválddit ain nággeme viđa namuhuvvon bearraša stáhtagullevažvuođa birra. Ášši fievrriiduvvui ruoŧa diggái Ohcejohkii 1770:s, mañnel go dánskalaččat ledje čuoččuhan bearrašiid alcceseaset gullat (vrd. Pedersen 1994).

Guorahalakeahttá movt ruoŧa ja dánska-norgga bealde formálalaččat ákkastuvvui, lea goitge buorre árta namuhit movt dát, ja eará bearrašat geavahedje luondduriggodagaid. Maiddá 1751 mañnel orui geavaheapmi áibbas rádjeváikkhusaid haga.

Sii eaiggádušše (*ägare*) ovtta meare gittiid, guohtumiid ja guollejávrriid goappašiid bealde ráji. Guohtumiid atne ee. gusaide, sávzzaide ja bohccuide. Sii ledje maid bivdán Jiekŋameara ("*Ishafvet*"), Deanu ja dieđusge unna jávrrážiid goappašiid bealde ráji. Riektagirjjis¹⁰⁸ deattuhuvvo ahte sii eai lean boazosápmelaččat, muhto guollebivdi sápmelaččat ("*fiskare Lappar*").

Dán áššis oaidná čielgasit ahte eiseválddiin ledje váttisvuodát gávnnaht ja čilget daid sápmelaččaid stáhtagullevažvuođa geaidda rádjevbidjan lei guoskan. Eatnamiid ja čáziid árbevirolaš áigodatgeavaheapmi¹⁰⁹ guovttebealde ráji dagahii dan.

Go njuolgut lappekodisillii guoská, de gávdnat dás čujuhusaid muhtun kodisillamearrádušaide, vaikko ii lean boazosápmelaččaid birra sáhka. Riektagirjjis bohtá ovdan ahte formálalaččat gulle dát bearrašat Norgii, go dálvet orro Deanu norggabealde, dan dihte go kodisilla 4.š:s mearriduvvui ahte sápmelaš gullá dan riikkii gos su dálvevearroeanan lea.

Vaikko ruoŧa eiseválddiin ledje ollu ákkat sin goitge ruoŧa vuollásažžan atnit, de čájehuvvo dáinna áššiin ahte stáhtagullevažvuođa¹¹⁰ mearrideamis lei lappekodisilla áigeguovdilis riekteneavvu¹¹¹, ležže dál boazosápmelaččat dahje eai.

Ii sáhte goitge dán ášši vuodul cealkit ahte lappekodisilla sihkkarasttii maiddá eará ealáhusdoaimmaid go boazodoalu nuppebealde ráji. Dán oaidnit dárkileappot go duohta

---

¹⁰⁷ statsrettslig

¹⁰⁸ rettsreferat, rettsbok

¹⁰⁹ sesongmessig bruk

¹¹⁰ statstilhørighet

¹¹¹ rettsinstrument

dili geahččat 1751 maŋŋel, go lei sáhka Ohcejoga- dahje Deanuleagisámiid eará árbevirolaš ealáhusain.

3.6.3 Lappekodisilla § 12. Bivdu ja guolásteapmi

Formálalaččat soaitá ovddemustá § 12 mii beroštahtá eanemusat go galgá guorahallat man muddui kodisilla guoskkahii rádjesápmelaččaid resursageavaheami mas ii lean boazodoaluin njuolgut dahkamuš. Dát paragrafa guoskkaha fárrensápmelaččaid bivdo- ja guolástanvuoigatvuođaid dan nuppi riikkas. Ruota sápmelaččat ožžo visot vuoigatvuođaid bivdit ja guolástit seammá dásis go norgga vuollásaččat. Norgga beale sápmelaččat ožžo ges seammá vuoigatvuođaid sámieatnamis Ruota bealde. (*"Lapmarken paa den Svenske side"*).

Olggosfárren sápmelaččat buohtastahttojuvvoje riikka iežas vuollásaččaiguin go bivdo- ja guolástanvuoigatvuođaid birra lei sáhka. Eahpečielga čuokkis lea gustui go riekti dušše sidjiide geat bohccuiguin johte ráji rastá. Hui oppalaččat sáhhtá várra dadjat ahte ii oro áibbas jáhkehahtti ahte boazu iešalddis galggai vuođđun sápmelaččaid resursageavaheami vuoigatvuođaide. Dan dihte sáhhtá dušše duohta geavaheami duođašteapmi¹¹² mitalit dan.

---

¹¹² pãvisning

3.6.4 Mearraguolásteapmi

Áššis mas nákkáhalle dan viđa bearraša birra, daddjui ahte sii ledje álo leamaš guollebivdisámit ("*fiskare Lappar*"), ja ahte sii ledje maid mearas bivdán (vrd. kap. 3.6.2). Dás vuhtto ahte Ohcejohsámiid árbevirolaš mearraguolásteapmi jotkkii ain 1751 manjel. Jus dulko dahje geavaha kodusilla dainna lágiin ahte dušše boazosápmelaččat ožžo vuoigatvuođaid nuppi riikkas, livčče dan vuodul siseatnansápmelaččat geat eai lean boazosápmelaččat šaddan heaitit mearrabivdduset.

Dákkár heaitin ii oro čađahuvvon gosge. 1773:s čállá gávpehálddašeadji¹¹³ Deanus reivve ámtamánái, mas boahotá ovdan ahte measta buot "ruoŧa" Ohcejohsápmelaččat orrot Gilivuonas (Kjøllefjord) ja Deanu suohkanis guolásteami dihte giđdat ja geasset (14.5.1773. SATØ. FA. Skr.fgvBiA 1772-73. Pk. 39).

Sáhtta leahkit hui miellagiddevaš geahččat geavaheami lappekodisilla ektui, ja jearrat soahpá go dat dasa jus dušše boazodoallo-/ johttisápmelaččat ožžo sihkkarastot rivttiid maiddá eará ealáhusdoaimmaide nuppebealde ráji. Dás oaidnit ahte measta buot ("*Næsten alle*") Ohcejohsámit bivde mearas, ii ge oktage dan gohčodan lobiheapmin. Ii ge gosge dán gáldus mitaluvvo ahte ruotabealsiseatnama sápmelaččain ii livčče ollislaš vuoigatvuohta ain bivdit mearas.

Gávpeolmmái váidalii dušše go eai máksán diiddu bivddus. Eanasoasi guliin oainnat dolvo dálvemárkaniidda Ohcejohkii ja vuvde goikeguollin. Oktiibuot sáhtte leahkit olles 4 500-5 000 kg (250-300 vâger) máid ain dolvo, mii lea sullii seammá go 20 000 kg njuoska guolli.

Ođđasit gáldut orrot maid duodašteame ahte Ohcejohsápmelaččaid vuotnabivdu ii lean mihkke riidogažaldagaid¹¹⁴. Dán oktavuodas mitaluvvo 1790:s ahte sihke Ohcejoh- ja Anárolbmot geat ledje diiddu máksima vuostá, bivde Deanus ("*Ishafvet*") juohke geasi. Guollebivdu lei deatálaččamus olggosfárrenágga, vaikko sis ledje gal bohccot maid mielde, mat guhto rási mearragáttis (Sund 1791).

Okta eará seammaáiggi girječálli deattuha nuppe bealis Ohcejohsápmelaččaid boazodoalu, muhto lasiha ahte muhtumat bivdet mearas "*...go lea earenoamáš lohpi sis,...*" (*särskild tillstånd för denna orten,...*) (Hülpers, 1921: 192). Dan manjel dilálašvuodas sáhtta jearrat makkár eará earenoamáš lohpi dat livččii go lappekodisilla § 12.

Ohcejohsápmelaččaid mearraguolásteami oktavuodas sáhtta maid oaidnit ahte goit muhtun báikkiin ledje bistevas huksehusat, o.m.d. guolleáittit. 1806:s gullat ee. ahte "*Kronolensmann Høegmann*" eaiggádušai áitti Uhca-Lágesvuonažis (SAK. FA. kpb. 1806. Cronobefalingsmand Westbergii, 28.3.1806). Høegmanna ealáhusheiveheamis ii vuhtto gokkoge ahte son lei boazosápmelaš. Sus ferte dasto leamaš eará riektevuoddu guolástit, ja eaiggádušat visttiid Lágesvuonas.

Lappekodisilla dulkoma mearraguolásteami birra lea pastor Fellman čállán 1851:s. Son orui 11 jagi Ohcejogas, 1820 rájes 1831 rádjái, ja oaččui dan bokte earjieldieđuid báhpasuohkana dili birra. ("P.m. i anledning av ifrågasatt gränsespärning mot Norge").

---

¹¹³ handelsforvalteren

¹¹⁴ kontroversielt spørsmål

Fellman IV 1906:246 f.). Buohkat geat háliidedje, sáhtte dalle hehttekeahttá mannat vuonaide, earenoamážit Várjjagii, guliid bivdit go dan dárbbasjedje. Eai obage biddjon makkárga hehttehusat sidjiide. Son čuoččuhii¹¹⁵ áibbas eavttuidhaga 1751:s ahte čielgasit sihkkarastojedje ruođa sámiiid, ja dasto Ohcejoh- ja Anarsápmelaččaid, boares guollebivdinvuogatvuodát Jieknameara gáttis (Fellman III 1906: 252). Sus lei dette boastut go maid oaivvildii dán vuogatvuoda nohkan 1826:s.

Earenoamážit Anáris lei mearrabivdin dássedeabbo go Ohcejogas, Fellmanna bargojagiin 1820-logus. Gos guokte dahje eambbo olbmá ledje viesus, galggai dábálaččat "*doaimmalaččamus*" meara vuolgit bivdit. Dán dahke Fellmanna oaivila mielde 1751 rádješiehtadusa mielde gos sin bivdinriekti mearas deattuhuvvui (... "*fiskerätt i ishafvet* (som) *dem uttryckligen förbehålles...*").

Maiddá eará girječállit Suoma bealde ledje dan oaivilis ahte kodisilla attii oppalaš vuogatvuoda Suoma sápmelaččaide o.m.d. bivdit Finnmárkku vuonain. Gabriel Rein lei okta sis geat oaivvildedje ahte nugohčoduvvon rádjedahppan¹¹⁶ 1852:s dahkkui go norgga eiseválddit eai doahtalan 1751-soahpamuša ja rádjegeassimiid ("*gränsvärket*") suoma sámiiid guollebivdinvuogatvuodaid ektui (Rein 1867: 290., vrd. maid kap. 5.10 rádjedahppama birra).

Eanas orru duotašteame ahte mearrabivdui man čadahedje ruođa/suoma ja suoma/ruošša bealde sápmelaččat geain eai lean bohccot, ii lean rádjegeassin vahágin. Bivdu jotkojuvvui nu go ovdal maŋnel 1751, ja maŋnel 1809, go Suopma šattai stuorafyrstaváldin ruošša tsára vuollái. Norgga eiseválddit eai hehttegoahmán bivddu ovdal lagamus logijagiin ovdal 1852 (Vrd.kap. 7.10.1).

Jus namuhuvvon mearrabivddus lei formálalaš eaktu, dahje "*særskild tillstånd*", nu go Hülpers čálii 1790 birrasiid, de ii dáidde sáhttit lappekodisilla mearrádusaid garvit.

3.6.5 Luossabivdu

Movt lei dasto luossabivdduin? Dát lei eanemus guovddáš ealáhussan sidjiide geat eai johtalan bohccuiguin. Go ođđa rádji galggai mannat Deanus Buolbmágii ja bajásguvlui, gos oba olu bivde luosaid, de livččii dieđusge mielddisbuktán measta čovddekeahtes váttisvuodaid jus boares geavahanmáalle galggai lihkahallot. Dat nappo ii dáhpáhuvvan ge . Guollebivdu jotkkii nu go ovdal, ja ássit sohpe ee. iešguđet vugiid movt searvebivddu čadahedje badjel ráji, o.m.d. goldima ja golgadaga oktavuodas, mas atne golgadeami ja buođuid.

Deatalaš lei oktasaš doaris¹¹⁷ mii juohke geasi čuođi jagi áigodagas sullii 1770 ja 1870 gaskal, measta buođui¹¹⁸ olles joga vuollelis báikki gokko Kárášjohka ja Anárjohka gávnnadeaba. Oasálaččat bivddus ledje Kárášjohsápmelaččat ja sii geat ásse bajimusas Ohcejoga diggerievtti ruođa-suoma bealde, maŋnel 1809 suoma-ruošša bealde. Sii sohpe 1830-jagiin bidjat oktasaš buođu¹¹⁹ Anárjohkii, mii lei rádjejohka. Rádjesápmelaččain lei

---

115 hevdet

116 grensersperringa

117 tverrstengsel

118 sperret

119 overstengsel

dasa lassin siskkáldas šiehtadus ráji badjel, Buolbmátjoga luossariggodagaid geavaheami birra (vrd. Pedersen 1986, 1988, 1992).

Ovdalis namuhuvvon lágidemiin ii čujuhuvvo njuolga lappekodisillii, muhto gávdnat maid gálduid mat čájehit ahte lappekodisilla njuolggadusaidisguin válđui atnui luossaáššiid oktavuodas, vaikko eai lean boazosápmelaččat oasálažžan áššis. Čielgaseamos ovdamearka lea 1800-logu álggogeahčen. Duogázin lei riidu luossabivddu birra gaskal Kárášjohsápmelaččaid ja muhtun Ohcejohsápmelaččaid (vrd. NAČ 1984: 18, s. 188 ja Pedersen 1989: 197 ff).

Dánška-norgga fievrriduvvon ákkasteami vuodul orro sii čielgasit dohkkehan lappekodisilla riektivuodđun Kárášjohsápmelaččaid luossabivđui. Sin oaivila mielde lei luossabivdu ráji bakte gullan Kárášjohkalaččaide sihke ovdal ja maŋnel rádjesoahpamuša. Nu lei dat suodjalussan dán vuoigatvuhtii. Dákkár suodjalanjurdagiin álggos ákkastedje ahte riidu Ruoŋa Ohcejohsápmelaččaiguin galgai giedahallot kodisilla riektemeannuparagrafa¹²⁰ (§ 22) mielde, mii livččii buktán garraseamos dánška-norgga/sámi váikkuheami bohtosii.

Áššis bođii duopmu ruoŋa dikkis Ohcejogas 1801:s, muhto duopmu ii dohkkehuvvon go eai lean čuvvon lappekodisilla njuolggadusaid lágariekteolbmáid¹²¹ nammadeami dáfus. Ruoŋa duopmár guhte lei riektešiehtadusaid jođihan, biddjui barggus eret go ii lean čuvvon kodisilla njuolggadusaid. Maiddá ruoŋabealde atne dasto lappekodisilla lunddolaš neavvun go riiduid galge čoavdit Deanuleagi sápmelaččaid gaskkas, geat ledje guovtti stáhta borgárin šaddan 1751 rádjebidjama maŋnel.

1830 birrasiid vuhtto čielgasit ahte lappekodisilla njuolggadusaid galgai čuovvut luossabivdoriidduin ráji bakte. 1820-logus leat muđui dieđut ahte Anársápmelaččat bivde luosaid Kárášjogas guhkkin norggabealde, lagabui čilgejuvvon Bávttajogas. Ii leat veadjemeahttun ahte guollebivddu lobi vuodđu sáhhtá lappekodisillas gávdnot (vrd. Pedersen 1986, 4. kap.).

3.6.6 Čoahkkáigeassu. Lappekodisilla

Go jearrá sihkkarasttii go lappekodisilla dušše boazosápmelaččaid rivttiid, sáhhtá ovddemustá čujuhit go Ohcejohsápmelaččaid gávpevuoigatvuohta válđui mielde lappekodisillii, lea dat čielga ovdamearkan ahte ii dat lean *dušše* ráhkaduvvon eretfárren boazosápmelaččaid dárbbuide.

Oaidnit maid ahte muhtun kodisilla mearrádusain leat adnon guorahallat nugohčoduvvon guollebivdisápmelaččaid dahje dávjá gohčoduvvon johkasápmelaččaid ("*Fiskarlappar*") stáhtagullelašvuoda.

Muđui lei geavatlaš dilli mearraguolásteamis ahte buohkat Ohcejogas ja Anáris geat dan háliidedje, besse bivdit lagamus vuonain, norgga eiseváldiid vuostaldemiid¹²² haga.

---

¹²⁰ rettergangsparagrafen

¹²¹ lagrettemenn

¹²² innsigelser

Dás leat maid áššit main vuohttá ahte lappekodisilla, várra earenoamážit dan § 12, leat lobalašvuoda¹²³ vuodđun leamaš.

Jus vuosttalda ja dadjá siseatnansápmelaččaid guolásteami soaitit leamaš árbevirolažžan, muhto ii regulerejuvvon geavaheapmin, ferte nuppe bealis muitit ahte dákkár geavaheapmi galggai nohkat dan nuppi riikka guovllus, jus ii lean lappekodisilla mearrádusaid vuodul.

Go guoská luossabivdui, čájeha luossariidu Kárášjoga- ja Ohcejoga dáloniid gaskkas 1799-1808 jagiin, ahte norgga eiseválddit sihke ámtta- ja ráđđehusa beales atne rádješiehtadusa (lappekodisilla) vuodđun Kárášjohkalaččaid joatki hehttekeahtes bivdovuoigatvuodaide Deanus. Kodisilla riektemeannumearrádušat ledje maid dán ášši oassin eiseválddiid áššemeannudeamis, sihke Københámmánis ja Stockholmmas. Ruota bealde bijahallui duopmár barggus eret, nu go mitaluvvon ovdal, go ii lean ollásit čuvvon kodisilla njuolggadusaid, go dán áššis bođii duopmu Ohcejoh-dikkis.

Obbalohkáii vuhtto čielgasit ahte Deanuleagiguovllus lea lappekodisilla geavahuvvon mángga sajes, ležže dál ášši oasálaččat boazosápmelaččat dahje eai. Dás vuhtto mángga sajes ahte lappekodisilla sihkkarasttii stuorit joavkku beroštumiid go dušše johtti boazosápmelaččaid. Dan dihte ledje váikkuhusat resursageavaheapmái rájiid rastá.

Boazosápmelaččaide lei kodisilla áibbas deatalaš. Ovdal 1854 lei lappekodisilla áidna oppalaččat čállon riektégáldu mii gieđahalai sin riektedili (Jebens 1986: 217).

4. KAPIHTTAL

Ealáhusat ja álbmotdilálašvuodát,

16- ja 1700-logus

Dálá Finnmárku vuodđuduvvui áigodagas 1600-álggogeahčen 1826 rádjái. Fylkka rájit biddjojedje Knæredráfi bokte 1613:s, Ruota rádješiehtadusa bokte 1751:s ja Ruošša rádjesoahpamuša bokte 1826:s. Stáhtapolitihkalaš diliin čađahuvvojedje nappo hui stuora rievdadusat. Ássiide guoski dililit rivde unnimusat seammá ollu.

1800-logu rádjái lei dilli nu ahte dáččaid lohku njeiaii. Sápmelaččat lassánedje (geahča govvosa 4.1 vuolábealde). Dasa lassin bohte kvenat 1700-logus, geaid logu eat dieđe. Ássiid dilálašvuoda rievdadusat dáhpáhuvve buhtalaga resursageavahemiin.

---

¹²³ legitimitet

Dáččaid ealáhuseallimis lei gávpeguolásteapmi ain deataleamos doaibma, muhto sii maid dađistaga ássagohte bieđgguid ja šibitdoallu šattai deataleabbo. Sápmelaččaid bivdoservvodat maid báidnui, ja rievddai nu ahte muhtumat bargagohte bohccuiguin maiguin johte, earát fas geavahedje eanet áiggi šibitdollui ja guolásteapmái. Olu sápmelaččat barge lotnolasat buot namuhuvvon ealáhusaiguin. 1700-logu álggu dovdomearkan lea vel go odđa čearda bođii searvái resursagilvui, namalassii kvenat. Sis lei muhtun muddui veahá eará ealáhusheiveheapmi go dáččain ja sápmelaččain.

Finnmárkku iešguđet čearddalaš joavkkuid demográfalaš ovdáneapmi. 1567-1910

Sápmelaččat
Dáččat
Kvenat

Govus 4.1: Finnmárkku iešguđet čearddaid demográfalaš ovdáneapmi. 1567-1910.

Logut gusket iešguđet čearddaide dánska-norgga duopmoválddi vuolde. (Ovdal 1613 lei buot sápmelaččaid duopmováldedilli oalle eahpečielggas). 1751 rádjái gustojit logut dušše vuotnaássi- ja riddoássi sámiide (earret dálá Máttá-Várjjaga). Obba siseanan šattai dánska-norgga aktoráđalaš allatvuoda¹²⁴ vuollái 1751:s. Govas oaidnit dán das go sápmelaččat lassánedje olu. 1826:s šattai Máttá-Várjjat norgga aktoráđalaš allatvuoda vuollái. 1835 rádjái rehkenastojedje sápmelaččat ja kvenat oktan. Kvenaid lohku gal lei oalle unni dassoži.

Dáčča ássiid logu heajos ovdáneapmi váivvidii dánska-norgga eiseválddiid hui sakka. Dáčča ássiid logu njiedjan lei eahpitkeahtá áittan formálalaš eananvuoittuide máid muđui ledje ožžon.

4.1 MÁRKANGUOLÁSTEAMIS HEDJONIT KONJUNKTUVRRAT 1600-LOGU RÁJES. DÁČČA HEIVEHEAPMI RIEVDÁ. VUOSTELASVUOĐAT SÁMI ÁSSAMIIN.

Dáčča-ássiit Finnmárkkus ledje čoahkkanan guollebivdobáikkiide olles vuosttaš koloniserenáigodagas. Nu lei dilli 1500-logu loahpageahčen ain. Dan dihte lei dát álbmot hui rašši go lonohallandilálašvuodat rievddadedje guoli ja ealiheapmái dárbbalaš gálvvu dáfus máid oastit šadde - dahje nuppiin sániin hui rašši heajos guollehattiid áigge. Guollebivdoolbmui lei dušše guolli luohtehahtti gávpegálvun. Guollebivdi lei áibbas stuoragávpeolbmáid hálldus. Dan birra čállá Alf Kiil eambo (Kiil, vuodđologu¹²⁵ haga). Dat šattai bahča duohtavuohtan Finnmárkku dáčča ássiide, go lonohallandilli gaskal gortni ja guoli issorasat hedjonii 1500- ja 1600-logus.

---

¹²⁴ eneoverhøyhet

¹²⁵ årstall

Hattit hedjonišgohte 1500-logu álggu rájes juo. Dan jahkečuodi vuosttaš oasis sáhtii goitge oažžut 3 kg rohkajáfuid juohke goikeguollekilu ovdii. Jahkečuodi maŋit oasis lei gahččan 1,9 kg rádjái, ja 1600-logu loahpageahčen lei vel heajut lonohallandilli, 1,4 kg. (Nedkvitne 1988:42). Seammá dilli lei eará gálvvu dáfus, ovdamearkka dihte sáltti (Kiil vuodđologu haga: 10). Guolis lei njuolgut olu unnit árvu go ovdal.

Diehtogirjjiin norgga ekonomalaš historjjá birra gaskal 1500 ja 1850, čujuhuvvo maid ahte sii geat eanemus ledje gávpeguolásteami duohken, sidjiide čuhce hedjonan konjunktuvrrat garrasepmosit. Dan dihte unnui ássiidlohku riddoguovlluin olu báikkiin Davvi-Norggas. Lofuohtas ja Viestterállasis almmotge dušše gaskaboddosaččat unnui olmmošlassáneapmi. Dát čilgejuvvo dainna go doppe ledje heajos guollehattiid áigge dohkálaš eanandoallovejolašvuodát, nu ahte dietnasat bohte ovttaide. Áibbas davvin riikkas lei ealáhusvuodđu eambo ovttageardán. Dan dihte čuzii dáidda servvodagaide garrasepmosit (Dyrvik, j. ea. 1979: 26).

Vaikko lei ge veaháš šibitdoallu dáččain Finnmárkkuvuonas juo ovdal 1600-logu heajos konjunktuvrraid áigge, orru goitge čielggas ahte dál šattai bággu eará ealihanvejolašvuodaid gávdnat (Nielsen 1985: 116/119). Dát mielddisbuvttii muhtun rievádusaid dáčča ássanmállii.

Muhtumat guđde Finnmárkku, ja sii geat báhce, ohcagohte eará ealáhusaid. Šibitdoallu lei dábálaččamus. Eananriggodagat boares guollebivdobáikkiid olggumus mearragáttis ja sulluin eai lean dattege nu buorit. Dan dihte ledje vuonat bivnnuhis guovllut (Nielsen 1984a: 102).

Dáčča ássan šattai eambo dábálažžan maiddái siskelis vuonain. Dán rievdadeami ja daid riidduid birra mat bohciidedje diehtit mii eambo, go buohtastahttit Finnmárkku riddoguovlluid vuosttaš koloniseremiin 1300-logu rájes maŋás (vrd. kap. 2.2). Čielgaseamos ovdamearkan dasa mii gávpeguolásteami heajos konjunktuvrraid boadusin lei, lea várra Álttávuonas (Nielsen 1984a). Doppe viidui dáčča ássan siskelii vuonain go ovttage eará vuotnaguovllus dan áigge. Dáinnalágiin mannagođii jagiin maŋgel 1610, goas Ákšovuotna (Øksfjord) lei Álttávuona lagamus dáčča ássanguovlu (Nielsen 1984a: 102). Vuotnasápmelaččain ledje maid šibihat, mii mielddisbuvttii duohta resursagilvvu guovlluin gos sápmelaččat ledje aktoráđálaččat¹²⁶ leamaš ovdal. Dáčča ássan oainnat bođii guovlluide mat dassozii ledje leamaš sámi guovlun. Lei seammá go: "... dáččat bohte sápmelaččaid sadjái álbmogin oalle olu deatalaš ássanguovlluin". Álttávuotna 1600-logus lea buorren ovdamearkan. Doppe ledje hui unnán dáččat sápmelaččaid ektui, muhto sii nagodedje: "... dáppe maid nu go muđui ge alcceaset rievdidit buoremus orrunbáikkiid áigá juo." (Nielsen 1984a: 101).

Go galgá čilget dáčča fárrema Álttávutnii, ferte maid muitalit politihkalaš historjjá. Ruota riidduid oktavuodas, ja Kalmarsoadi oktavuodas, huksegohte 1611:s ladnerusttega Ladnesullui (Årøya). Juste 1611-12:s namuhuvvo maid Ladnesuolu maŋimus geardde sámi ássanguovlun. Dat 7 sámi bearraša geat ásse doppe, bággejuvvojedje árvvusge fárret (Nielsen 1984a: 101).

Dáid konkrehta dieđuid vuodul oaivvilda Alf Ragnar Nielsen ahte mánga ášši dagahedje dáččaássama viiddideapmái: "...dáčča ássamis sihke Dálbmeluovttas (Talvik) ja Ladnisullos ledje njuolga čanastagat "Altenhus ladnái". Ladni ceggejuvvui suodjin ruota gáibádusaid vuostá Álttá sámivutnii, ja jáhkkimis oidne eiseválddit dáčča ássama vuonas vejolaš suodjalussan vejolaš ruota gáibádusaid vuostá maŋgel. Dáččat leat sihkarit ávžžuhuvvon vutnii ásaiduvvat, ja dan dihte sáhttit dadjat Álttávuona dáčča koloniseremis leamaš sihke politihkalaš ja ekonomalaš ákkat." (Nielsen 1984a: 104).

---

¹²⁶ enerádende

Ássanbáikkít ovdal jagi 1600
Ođđa ássanbáikkít 1600-1620

Govus 4.2: Kárta čájeha Finnmárkku vuonaid dáčča koloniserema áigodagas 1600-1620
Gáldu: (Nielssena mielde 1984a: 102)

1600-logu mielde ledje máŋga riekteášši dan dihte go dáččat válde sámi ássanguovlluid siskkit Álttávuonas. Boađusin dain áššiin lei dávjjimusat ahte sápmelaččat vuoittahalle, ja masse boares rivttiideaset guovllus. Riektegirjjiin dattege eai leat sin ákkasteamit ja riekteoainnut (Nielssen 1990: 124).

Lea čielggas ahte gaskal 1600 ja 1620 dáhpáhuvai olggut guovlluin eanas Finnmárkku stuorit vuonain, prinsihpalaččat seammá go Álttávuonas (vrd. gov. 4.2 bajábealde). Dain báikkiin eai lean ladnerusttegat dahje sullásaččat. Čilgehussan ferte dasto Leahkit ahte riddoguovlluid hedjonan ealáhusdilálašvuodát bággejedje muhtun ráje dáčča ássiin sámi aktoráddenbáikkiide.

Vaikko rievdatedje ealáhusaid stuorit šibitdoalu guvlui, dan dihte go guollebivddus ledje heajos konjunktuvrrat, de čájehuvvo ahte dat ii goitge nagodan doalahit dáčča ássama ovddeš dásis.

Márkanguolásteami dilli hedjonii vel eambbo 1600-logus. 1630 birrasiid šattai dilli earenoamáš váttis. Finnmárkku guolásteaddjit šadde máksit 10 voaga (1 vág: 17,95 kg) guoli ovttá jáfofárpala ovddas. Dušše golbmalot jagi das ovdal mákse 3-4 voagain seammá meare jáfuid. Juste dáid jagiid bihko ge nealggi¹²⁷ muhtun diggebáikkiin Finnmárkkus (Nielssen 1985: 123).

1600-logu mielde bisanii jáfofárppalhaddi 5-7 guollevoagai, mii lei sullii beali eambbo go máid mákse ovdal heajos áiggi. Čáhpesjagit guollebivddu guovdu eai buoridan dili. Dát

---

¹²⁷ hungersnød

váikkuhii olu máŋgga dáfus: "1630 maŋŋel šadde guollebivdit davvin heajumus vearromáksin stáhtii, vaikko ovdal ledje eanemus vearu máksán. Dán vuodul sáhttit dadjat ahte šattai čielga ekonomalaš hedjoneapmi, ja eallindilálašvuodat fertejit maid hedjonan. Dát odđa dilálašvuolta bisttii čuohtejagi lohppii ja maid 1700-logus." (Nielsen 1985: 123).

Eanas ámmátolbmočilgehusain¹²⁸ gávdnat váidalusaid ahte dát dilálašvuolta lea dáčča guollebivdiid láikodaga geažil. Liikká čájehit odđa dutkammat ahte juohke guollebivdi nammii lassánii buvttadeapmi 1600-logus. Buvttadeami lassáneapmi ii lean dattege doarvái stuoris vástidit heajos hattiid. (Nedkvitne 1988: 124/125).

4.2 EARENOAMÁŠ DOAIMMAT. "FINMARKENA BAJÁSČUOŽŽILEAPMI"

Dáčča ássiid logu njiedjan lei guovddáseiseválddiid oainnu mielde nu duodalaš ahte 1600-logu maŋit oasis gávnnahejje dárbbalažžan áibbas earenoamáš čadaheamiid lasihan dihte dáčča ássiid. Dát doaimmat ledje vearromáksinbeassan, militearbálvalusas beassan sidjiide geat fárrejedje Finnmárukui, láhkarihkkuidd sáddet dohko, jna. Velggiid maid čálle vulos. Ovdal vealgevulosčállimiid 1685:s lei dilli nu ahte eanas Finnmárukku dáččat eai nagodan máksit velggiideaset.

Ássiid lohku lei vuodđun doaimmaid álggaheapmái. Logut čájehedje ahte dáčča vearromáksiid lohku lei unnon 561:s 1567 rájes gitta 378 olbmui 1678:s (Helland II 1906: 29). Dain maŋimusain ledje olles 117:s fárren Finnmárukui jagiin 1671-79 (Tronstad 1981: 15). Adelaer-olmmošlohku 1690:s čájeha seammá dili. Olles 72% norgga vuoigatvuodaolbmáin¹²⁹ ledje dalle riegádan ámtta olggobealde (Niemi 1983: 245).

Dánnska-norgga duopmoválddi guovllus riddo- ja vuotnaguovlluin lei sámi vearromáksiid lohku sturron 154:s 225 rádjái 1567 rájes 1678 rádjái (Helland II 1906: 29). Ruota duopmoválddi vuloš guovllus siseatnamis orro goit dušše sápmelaččat, muhto eai leat čielga logut sis.

Ámmátolbmuid olu muitaleamit Finnmárukku 16- ja 1700-logus addet maid duodalaš gova Finnmárukku heajos áiggis dalle. Buot dain ámmátolbmočilgehusain leat unnit eambo bures jurddašuvvon árvalusat movt sihkkarastit "*Finmarkena bajásčuožžileami*", dahje doaimmaid mat mielddisbuktet fásta dáččaásaiduvvoma Finnmárukui.

Sundi Knag ja ámtamánni Lilienskiold leaba 1600-logu loahpageahčen guovddáš olbmát dán oktavuodas. Dan seammá leaba Thomas von Westen ja Peder Harboe geat 1700-logu vuosttaš oasis attiiga girkolaš osiid ságastallamii "*Finmarkena bajásčuožžileami*" birra. Muhto olu árvalusat eai boahtán dattege ovdal sullii 1700-logu gaskkamuttos. Dat mii várra lea deatalaččamus dain lea Schnitlera "*7de volumen*", mas earenoamáš vuđolaččat ja čielgasit válddahallogit Finnmárukku dili sivat ja movt buoridit dili (Schnitler III, almmuhuvvon 1985).

---

¹²⁸ embetsmannsbeskrivelser

¹²⁹ rettighetsmenn

1750-logus čálie Collett čielggadusa Finnmárkku birra (Collett 1757). Das bohtá čielgasit ovdan ahte dánska-norgga eiseválddiin lei váivahuvvanágga dáčča álbmoga lassáneami ektui Finnmárkkus. Dása várra heive lasihit ahte jus ámtamánni¹³⁰ oaidnu Finnmárkui lei dábálaš oaidnun muđui Danmárku-Norggas, de ii lean imaš jus lei váttis dássedis dáččalogu doalahit doppe. Dánskalaččat ja lulli-norgalaččat eai sáhttán Colletta oaivila mielde : "...leahkit duhtavaččat diekkár Eatnamiin ...". Europeálaččat eai livčče duostan ("skrækkes") doppe orrut, jus fal ii livčče hui gánnáhahti sidjiide (Collett 1757: 80).

Maiddáie Colletta maŋisboahhti, Gunder Hammer, čálie vuđolaš čielggadusa Finnmárkku dilálašvuoda birra, namalassii "*Historisk Underretning om Finnmarkens Handel*" (čállon 1763, almmuhuvvon 1835). Dasto bohte čilgehusat dáin: Paus (sullii 1760), Garman (1784) ja Heiberg (čállon 1784, almmuhuvvon 1800). Čuohtejagi áibbas loahpageaži rájes heive vel ámtamánni Sommerfeldt namma ráidui (1799-1800).

Doaibmagottit nammaduvvojedje maid duos dás, dilálašvuodaid guorahallat ja buoridanevttohusaid gávdnan dihte. Symptomatalaččat eai bargagohtán ovdal 1600-logu loahpageahčen, Lindenow-doaibmagoddi 1685:s, ja Adealer-doaibmagoddi 1690:s. Soai goappešagat guorahalaiga dilálašvuodaid báikkis, muhto 1700-logu doaibmagottit čohkkájedje eambo guovddážiis duppalmonarkijas. Berre namuhit go Finnmárku-doaibmagoddi ain 1826:s doalahii boares doahpaga "*Finmarkena Bajásčuožželeapmi*".

Ámmátolbmuid jurdagiid ja doaibmagottiid vuodul bidje johtui maŋit oasis 1600-logus doaimmaid sihkkarastit (dánska)-norgga álbmoga ássama Finnmárkui. Doaimmat ledje sihke bahádahkkiid rádjat dohko ja iešguđet bálkahanvugiiguin ja subsidieremiin olbmuid oažžut dohko. Deatalažžan dan oktavuodas lei militearbálválas beassan, ja vearus beassan. Finnmárku šattai ge Lulli-Norgga ja Danmárkku vealggáiduvvon olbmuid friddjabáikin.

4.2.1 Finnmárku rádjanbáikin¹³¹

Demográfalaš dilálašvuoda rievdan lei jáhkkimis njuolggo sivvan go eiseválddit rievdatedje oainnuideaset dasa ahte Finnmárkku geavahit rádjanbáikin Danmárkku ja Lulli-Norgga olbmuide geaid eai šat fuollan doppe. 1630-logus ii leat jáhkkimis šat leamaš jur heahti dáčča ássiid logus. Dan áigge galge ges olbmot Finnmárkkus geaid golgolažžan gohčodedje, sáddejuvvot Danmárkui, ránggáštusbargui Bremerholma mearramiliterrii Københámmanii (Juel 1891: 328/29).

Moaddelotjagi maŋjel lei eiseválddiid oaidnu rievdan áibbas. 1667:s evttohii o.m.d. ámtamánni ásaiduhttit Finnmárkku Bergen-soalddáhiiguin, ja sihke nuorra nieiddaiguin ja bártniiguin geat bohte ránggáštusviesus Københámmanis (Helland II 1906: 67). Stuorimus rievdadusat goanstadoaimmaiguin lasihit dáčča ássama eai bohtán ovdal 1670- ja 80-jagiin.

1680:s bivde Bergengávpeolbmát ahte sii geat miedihedje fárret Finnmárkui ja ássat doppe 5 jagi, galge beassat soalddátbálvalusas. Eará sávaldat sis lei sáddet golgolaččaid ja gievrras láikkes gearjideddjiid Bergenladni leanas Finnmárkui, gos galge geatnegahttot ássat 5 jagi (Tronstad 1981: 27). 1681:s nammaduvvui ge Finnmárku rádjanbáikin , go "gearjideaddjit, golgolaččat ja roavva bahádahkkit" galge sáddejuvvot dohko. (Tronstad

---

¹³⁰ amtmann

¹³¹ deportasjonssted

1981: 37). Amund Helland lea dan birra dadjan ahte "*Jurdda deavdit Finmarkena buotlágan ruskkaguin...*" ollášuvai (Helland II 1906: 67).

Maiddá militearbálvalusa hárrái ožžo sii geahpádusaid geat bohte Finnmáarkui ja ásse doppe unnimusat 5 jagi. Sii besse soahtevahkii čáliheamis, muhto eai mearavehkii gal (Tronstad 1981: 37). Gávpenjuolggadusat¹³² geatnegahtte sáddet nu ja nu olu olbmuid Finnmáarkui. Gávpenjuolggadusat lohpidedje maid árpmu¹³³ vealggáiduvvon olbmuide jus ásaiduvve dohko.

Ámtamánni Collett, guhte 1750-birrasiid anii ovddasmorraša lulliguovllu olbmuiguin deavdit Finnmáarkku, fertii váidalemiin dadjat ahte muhtun doaimmat mat báhpira nalde gávdnojedje, eai dattege lean doaimmas. Ee. ii lean čađahuvvon mearrádus sáddet Bergena ja Troanddima ámmátguovllu olbmuide geat dubmejuvvojedje nuskošemi geažil "*udi de forbudne led*"), Finnmáarkui ásaiduvvot ("*peuplere*") ávdin guovlluide (Collett 1757: 60).

Sus maid lei, nu go eará ámmátolbmui, ovddasmoraš oahpahit nissonolbmuid duddjot. Københámmana ránggáštusviesu giddagasolbmot sáhtte gaskaoapmin Leahkit nissonolbmuid oažžut dohko geat máhtte botnit, gođđit ja čuoldit, oaivvildii son. Muhto son goitge balai daid šaddat heajos ovdamearkan ássiide. Dan ledje vásihan ovdal (Collett 1757: 61).

Eai lean dušše olbmot geain eai lean nu roavva bahádagut geat Finnmáarkui galge sáddejuvvot. 1751:s mearriduvvui o.m.d. ahte agibeavái dubmejuvvon fánggat goappeš sohkaheami, Dánskalaččat, juohke jagi galge sáddejuvvot Finnmáarkui gávpesearvvi fatnasiin veahkehan dihte deavdit Finnmáarkku ("*til hjelp at peuplere*"). Nuppe jagi juo dadje guovddáš eiseválddit ahte eai ábuhan sáddet beare olu fánggaid dohko. Soite álgán jurddašit sosiála birrasa birra dan báikkis gosa fánggat bohte.

Rádjamat Finnmáarkui orrot nohkan 1780-jagiin, muhto earenoamášnjuolggadusat Finnmáarkku rádjanguovlun geavahit nohke easka kriminallága bokte borgemánu 20.b. 1842. Doppe ledje ge 28. kapihttalis, 12. §:s, ollásit čállojuvvon dat eatnat njuolggadusat Finnmáarkku birra bahádahkkiid rádjanguovlun (vrd. Wessel Berg 1847, ohcansátni: Finmarken).

4.2.2 Dáččat besse vearus

Ekonomalaš veahkkedoaimmat ja subsidiat adnojuvvojedje várra ávkkáleabbon go bággodoaimmat. 1671 rájes besse o.m.d. dáččat geat fárrejedje ámtai, vearrómáksimis 6 jagi (Tronstad 1981: 12). Dát gal sáhtta bures váikkuhan sisafárremii. Dárkilis dutkan Čáhcesulloguovllus, goit čájeha doppe váikkuhan nu (Niemi 1983: 246).

Eai dat guhtta vearrobeassanjagi sisafárrejedjiide lean doarvái, eai goit go guoská bivevaš dahje stuorit dáččaássama Finnmáarkui oažžut. 1680:s ákkastedje Bergena gávpeolbmát ahte earenoamážit dálke- ja ilbmedilálašvuodat dagahedje váttisin dáččaid oažžut Finnmáarkui (Tronstad 1981: 25). Dan dihte árvaledje sii ahte eai dušše sisafárrejeaddjit, muhto maiddáii sii geat juo ásse Finnmáarkkus, galge beassat vearus ja ledingas (Tronstad 1981: 26).

---

¹³² handelsforordning, oktroier

¹³³ amnesti

Buot dáččat Finnmárkkus besse dasto dábálaš vearus ja ledingas 1681 rájes (Tronstad 1981: 36). Dán vearrobeassama eai dahkan formálalažžan alimus dásis Københámmánis ovdal 6 jagi manjel (Tronstad 1981: 147) 1691 rehkenasto goitge dábálaččat jahkin go loahpalaččat mearriduvvui dáččaid ja sápmelaččaid giedahallat guovtteládje vearroktavuodas.

Sápmelaččat eai ožžon makkárge earenoamáš ovdamuniid. Mearrasápmelaččat jotke máksimis sin dábálaš vearuid, nu go lei mearriduvvon vearroreivves cuoŋománu 10.b. 1611 (NRR IV: 429 ff). Dan mielde galggai juohke ollesvearromáksi sápmelaš máksit 2 riikkadálara, mii lei rehkenaston sullii 4 guollevoagan (1 voaga lea sullii 18-19 kg). Sápmelaččat šadde maid máksit ledinga. Dat lei mearriduvvon gonagasreivves geassemánu 10.b. 1614, 1 voagan ja 16 mearka guollin juohke ollesvearromáksi sápmelažžii (NRR IV: 1529). Ledinga bođii dalle Ruota ja Ruošša vearu sadjái, mii mearrasápmelaččaid guovdu nogai jagiin ovdal 1614 (NRR IV: 1529. Vrd. maid kapihttal 3.3.).

Dáččat mákse gal nugohčoduvvon rievtti, mii lei sullii bealli olles vearus. Muhtun guovlluin goit lei dábálaččat vearu vuolidit go rievtti. Máksámušat eai goitge lean rievttalaččat juhkkuojuvvon, vaikko 1700-logu manjit oasis šattai juohkin eambbo riehta muhtun ođđa doaimmaid bokte (Richter Hanssen 1990: 103).

Vearromáksima vealáheapmi bisttii gitta vearrolohka "Lov angaaende Skattevæsenet..." borgemánu 26.b. 1883 (§ 9) mearridii dađistaga heaittiheami. Maiddái dát láhka duođaštii Finnmárkkus-riegáduvvon dáččaide ain vearrobeassama. Dasa lassin adde vihtta jagi vearrobeassama sidjiide geat ásaiduvve ámtai. (Gudmund Sandvik lea čállán oppalaš geahčastaga vearropolitihka birra NOU:s 1993:34, s. 360 ja čuovvovaš)

4.3 MANNE VEALAHEDJE?

Iešguđetlágan jurdagiiguin sáhhtá guorahallat ákkaid go sisafárrejeaddjit galge ávnnaslaš ovdamuniid oažžut Finnmárkkus ovdalii sápmelaččaid, geat juo ásse doppe. Dan oktavuodas lea čujuhuvvon ahte sápmelaččat nagodedje eambbo vearu máksit go dáččat, goit 1600-logu loahpageahčen 1700-logu gaskkamuddui (Richter Hanssen 1990: 103). Eará čielga ágga lea go Finnmárku lei sápmelaččaid eanan gos sin ruovttubáikkít ledje. Eai sis lean eará báikkít gosa fárrejedje, ja sin sáhtii dan dihte mávssihit olu eambbo vearuid ja máksámušaid go dáččaid.

Knud Leem govvida muđui sápmelaččaid čanastagaid ruovttubáikái hui eallasit. Son čálii ahte vaikko sápmelaččain lei garra eallin ja unnánaččain birgeje, de ledje sii hárvánan dása, ja unnin juo nanusnuvvon dása. Dan dihte sii eai diehtán buorebu, ja sii liikojedje váhneneatnamii ("*Fædreneland*") ja eallinvuohkái nu bures, ahte seammá vuostemielain sii dan guođáše go bahádahkki jápminduopmobáikái manašii (Leem 1767: 172).

Dáččat gal ledje eanas sisafárrejeaddjit. Adelaera olmmošlohkamis riddo- ja vuotnaguovlluin 1690:s, čájehuvvui ahte badjel 70 % dáčča bearašisidiin dan áigodagas ledje olggobealde boahán. Go buohtastahtta sápmelaččaiguin, de ledje dadjat buot sápmelaččat Finnmárkkus riegádan. Láhppi (Loppa) giligirjjis mitaluvvo o.m.d. go ii báljo oktage dáččain geat ásse doppe 1690:s ledje sin manisboahhtit geat 1520 dahje 1567 ásse doppe (Samuelsberg/Gamst 1983: 55). Dát lea oalle govvideaddjin Finnmárkkku rittuide obanassiige.

1700-logu čállon gáldut čájehit seammáládje ain hui olu molsašumiid dáčča álbmogis. Hammerfeastta suohkanbáhppa Harboe muitalii dan oktavuodas 1720 birrasiid, ahte 34 dáčča bearrašis suohkanis, ledje 22 dievddu ja 16 nissona geat eai lean riegeádan eai ge bajásšaddan Finnmárrkkus. Son logai hárvve gávdnat ovddit ássiid manjisbohttiid ("*Saa gandske faae af de forrige Indbyggeres Afkom ere at finde*") (Harboe alm. 1952: 8).

Go ii lean bistevašvuotta, de váikkuhii dat hejot, ja dagáhii heajut resursageavaheami dain jahkeáigodagain goas gáibiduvvoje earenoamáš bargonávccat. Dan birra lea ee. Henry Minde čállán, go čállá ahte buot áigodatbargu, nu go guollebivdu, lájút, murjen- ja lubmen, muorračuohppan, jna. buot galge measta oktanis dahkkot. Dan čuovusin lei, Henry Minde oaivila mielde, ahte dat moadde dáčča geat ledje báhcán Finnmárrkui, seammás go sis fas ledje oallugat sisafárrejeaddjit, sidjiide lei váttis sosiála málliid dahkat main livččii veahki ožžon go heahtiládje olu bargu lei. Sivvan lei ee. go hárváin ledje fuolkkit earret sin geaiguin orro ovttas.

Nuppe dáfus oaivvilda Minde hui jahkeháhttin ahte mearrasápmelaččat olu ávkkálaččabut atne riggodagaideaset. Sis ledje fuolkevuoda čanastagat: "*Dáččaid ektui leat sápmelaččain nanu fuolkevuodačanastagat leamaš dan áigge. Dan dihte barge bearrašat buorebut ovttasráđiid, ja oktasašdoaimma stuorit joavkkus, siiddas, lei vejolaš*" (Minde 1975: 290/91).

Eará earenoamášvuotthan sápmelaččaid resursageavaheamis lei go buot bearašláhtut serve eanas bargguide. Dat guoskkai maid mearrabivdui. Knud Leem, gii lei dárkilit čuvvon mielde, muitalii ahte mearrasámi nissonat dávjá ledje mearrabivddus mielde dievdduid fárus, muhto rivgut ledje láikkibut ("*...dertil alt for magelige*") (Leem 1767: 328). Dákkár heiveheapmi, go nissonat serve guollebivdui, ferte olu váikkuhan ássama doalaheapmái smávva giliin. Dalle sáhtte doppe maid guolástit, vaikko eai lean nu galle rávis bargoolbmá.

Láikivuodagovvideapmi ovdalis lei oalle govvideaddji ovdamearkan dan negatiivvaláš oidnui mii davjá lea čállosiin dáčča ealáhusheiveheami birra 16- ja 1700-logu Finnmárrkkus. Doppe čállet ee. ahte rivgut eai báljo searvan guollebivdui, dahje sii ledje čuorbbit eará bargguin. Okta gii ii čále nu, lea Hammerfeastta suohkanbáhppa Harboe. Son muitala go 1720-logus sáhtii dáhpáhuvvat go geasset ledje unnán bargoolbmát, viššalepmosiid gaskkas sáhtii eamit njammi máná váldit mielde, ja sugai dan botta go isit bivddii (Harboe, alm. 1952: 20).

Jus galgá ipmirdit daid olu negatiivvaláš čilgehusaid, lea váilevaš birasduogáš hui deatálaš. Dáččaide ii oba lean ge vejolaš geavahit riggodagaid nu viidát ja ávkkálaččat go sápmelaččat dahke. Dieđusge lei dan dihte go eanas ledje sisafárrejeaddjit, dávjá boahmán dakkár birrasis mii lei guhkkín eret Finnmárrkku garra duohtavuodas, ja muhtumat vel ledje iežaset miela vuostá šaddan dohko vuolgat. Ii leat imaš jus sis ledje heajut eavttut riggodagaid geavahit ollislaččat báikkiin gosa bohte dahje gosa biddjojedje.

Ássanbáikkít dušše 1520:s
Báikkít boahtán 1694:s

Govus 4.3: Dáčča ássama viidáneapmi Finnmárkkus. Guollebivdosajit ja ássanbáikkít 1520-1694. (Gáldu: Kolsrud 1961: 62)

Dan dihte šadde sii olggobealde gálvobuktima háldui. Roger Tronstad lea o.m.d. rehkenastán ahte mearrasápmelaččat gokče eallindárbbuideaset báikkálaččat, eambo go dáččat. Sii birgejedje vuolamálda¹³⁴ haga, eai ge dárbbášan nu olu jáfuid go dáččat. Dasto sii ráhkadedje stuora oasi gálvvuin ieža, nu go gápmagiid, biktasiid, mearragárvvuid j.n.a. Mearrasámibearaš birgii measta beali unnit olggobealde bukton gálvvuin go dáčča bearaš. Lunddolaš váikkuhussan dása lea maid ahte eai sii vealggáiduvvan ge (Tronstad 1981: 58, 60, 65, 71).

Ámmátolbmot atne dán doalu, mii lei measta luondduovttudoallu¹³⁵, hui positiivvalažžan. Ámtamánni Lilienskiold lei okta sis. Son čálii sápmelaččaid govvideamis ahte luondu lei oahpahan sin seastit ja unnánaččain birget, ja sii eai gáibidan nu olu (*"Grådighet"*) go dáččat (NNS IV: 134). Eará deatalaš ášši iešbirgejupmái, lei go sápmelaččain riddo- ja vuotnaguovlluin ledje gaskamearálaččat stuorit šibitdoalut go dáččain jagi 1700 birrasiid (Nielssen 1984a: 104).

Nu go juo leat namuhan ovdal, dagahedje márkanguolásteami konjunktuvrra rievdamat čielga váikkuhusaid ássanguovllu válljemii, go dáčča riddoássit eambo bággehalle šibitdoaluin bargagoahtit, ja dan dihte fárrejedje guollebivdosajiide ja siskeliidda vuonaide. Dan oaidnit čielgasit 1600-logu vuosttaš logijagiin (vrd. kap. 4.6). Ovdal go 1700-lohku rahpasii, lei dákkár girjás dilli ahte olu báikkiin ledje eambo dáččat 1694:s go 1520:s, vaikko dáččaidlohku lei garrasit unnon (Kolsrud 1961: 62). Knut Kolsrud lea geahčadan movt dáčča ásaiduvvanmálla rievddai namuhuvvon áigodagas. Vrd. gov. 4.3.

Sápmelaččaid ja dáččaid goabatlágánvuodát iešbirgejumi vejolašvuodaid ja eavttuid hárrái, sáhttet muhtun muddui čilget manne guovddáseiseválddit oidne dárbbášlažžan dáččaid bidjat ovdalii vai sii fárreše, dahje bisánivčče Finnmárkui. Sápmelaččaid vearromáksin galggai maid čájehit ahte gonagas Københámmanis doalahii, ja čadahii iežas allatvuodagáibádusaid Finnmárkkus (Tronstad 1981: 224). Dát soaitá leamaš oaiveulbmilin go stáhta vealahii sápmelaččaid ja dáččaid. Ja de lei sápmelaččaid lagasvuolta, sin eatnamiid- ja čáziid geavaheapmi, ja sin vearu ja ledinga máksin, gaskaoapmin sihkarastit Finnmárkku Danmárku-Norgii.

4.4 ČEARDDAID RELATIIVA GASKAVUOĐAID RIEVDAN 1700-LOGUS

1700-logus lei šaddan vel olu heajut dilli dánska-norgga eiseválddiid oainnu mielde. Dáčča álbmot unnui ain. Sámi álbmoga lohku vel lassánii sullii 1700-logu gaskkamuttos, vaikko siseatnansápmelaččat šadde oalát dánska-norgga vuollásažžan 1751 maŋgel. Sámi siseatnansiiddain, dahje oktasašguovlluin, ásse Schnitlera dieđuid mielde 72 bearraša 1745:s. Dáin šadde várra 50 bearraša, dahje sullii 250-300 olbmo, dánska-norgga vuollásažžan maŋgel go guovllu juhke. Dát álbmotlassáneapmi ii sáhte čilget

---

¹³⁴ malt til øl

¹³⁵ naturallusholdning

sámiid logu stuora lassáneami, dahje go relatiiva gaskavuohta čearddain ollásit rievddai 1700-logu mielde, nu go oaidnit tabeallas 4.1.

Tabealla 4.1: Ássiidlogu ovdáneapmi 1700-logus.

Jahki	Dáččat	Sápmelaččat (oktan kvenaiguin)	Olmmošlohku oktiibuot
-------	--------	-----------------------------------	-----------------------

Gáldu: (Helland II 1906: 31)..

Duohta gova Finnmárkku rittu ovdáneamis oaidnit maid go geahčadit ássama muhtun dovddus báikkiin Finnmárkkurittus. Ámtamánni Colletta čilgehusat 1757:s lea dása buorren gáldun.

Nuorta-Finnmárkkus lei o.m.d. Annejohka (Vestre Jakobselv) ja "*Bugøe*" ávdimin. Lulábealde Várjratvuona ii ge gávdnon eará dáčča ássan. Dakkár báiki go Biergi (Kiberg) lei maid ávdimin, earret ruošša guollefatnasiid mat geassejagis ledje doppe. Várggáin ledje 4 bearraša, ja Báhccevuotna (Båtsfjord) ja Bearalváhki (Berlevåg) maid ledje ávdimin.

Oba Čorgašnjárggas (Nordkynhalvøya) ásse oktiibuot 18 dáčča bearraša. Doppe lei "*Hoop*", dahje Skeavvonjárga (Skjånes) áibbas ávdimin. Gávgaviikkas (Gamvik) orro guokte bearraša. Donjevuotna (Mehamn) ii oba namuhuvvo ge. Nuorta-Finnmárkkus lei nu olmmošvátni ahte hálddahus goasii heaittihuvvo. Earenoamážit Gilivuonas, Vuokkáhis (Omgang) ja Várggáid diggebáikkis ledje nu unnán olbmot ahte eai báljo sáhttán sáhtostangeaskku doallat. O.m.d. šadde jahkásaš diggemátkki goasii šluhttet dán geažil.

Porsángu gohčoduvvo sámivuotnan. Sápmelaččat ásse ee. Billávuonas (Billefjord), Smiervuonas (Smørfjord) ja Čuđegiētis (Kistrand), *Dážavákkis* ("*Nordmands Dal*") ja *Keaissas* ("*Kias*"). Juohke báikkis ledje 2-3 ássi, jáhkkinis bearraša. Siskkimus báikkis oarjjabealde vuona gos dáččat orro, ledje *Reihvággi* (*Reipervaag*) ja *Stranden*.

Máhkarávju guollehápmana birra muitaluvvui ahte doppe lei gávpi, muhto ássit eai lean. Jealmeseaju (Hjelmsøya) guollehápmanis ledje oalle olu olbmot, 6 olbmá (bearraša). Oarjelis, Ávanuoris (Havøysund) ledje 2 ássi.

Hammerfeastta suohkana dáčča oasis orrot leamaš Sivlu (Forsøl) Fálás (Kvaløya) bajimusas golmmain olbmáin. Muhto dáppe ledje maid olu báikkis "*ávdimin*", o.m.d. Áhkárvuotna (Akkarfjord).

Ákŋoluovtta suohkanis (Hasvik) lei Márregohppi (Sørvær) stuorimus guđain olbmáin. Báiki namuhuvvo buorren guollebáikin, ja Goahtečorru (Breivik) njeljiin olbmáin ges

namuhuvvo buoremus guollebáikin Oarje-Finnmárkkus. Ákŋoluovttas ledje maid 4 olbmá, suohkana eará báikkiin ledje gaskal 1 ja 3 ássi.

Láhppi suohkanis áσαι okta olmmái Andsnes nammásaš báikkis. Láhppi sullos ásse 8 olbmá. Sáttomohgáddi (Sandland) ja Sildi (Silda) ledje ávdimin. Jogas (Bergsfjord) áσαι okta olmmái. Ullovuonas ("*Ulsfjord*") ásse 5 sápmelačča.

Álttá suohkan lea áidná báiki gos mitaluvvo leamaš "*badjelmeare*" ássan, vaikko mitaluvvojit doppe nai báikkit gos unnán ásse olbmot. Eai dattege mital lagabui guđiin báikkiin Álttás ásse olbmot, nu go muđui mitalit Finnmarkku rittu birra.

Colletta dieđuin vuohtá ahte ii leat dušše dáčča ássiid lohku unnon, muhto maiddái báikkiid lohku gos sii orro. 1600- logu dáčča ássanguovlluid viiddideapmi lei nappo nohkan. Dáčča álbmot lei dál nu unnon ahte muhtumat dain ássanbáikkiin mat namuhuvvon čuohtejagis válđojuvvoje atnui vuonain, guorranedje 1700-logus.

Dan dihte várra válđdahallá Schnitler dáččaid dili 1750 birrasiid prinsihpalaččat riekta. Son mitala namalassii ahte sii ásse báljes baktelágan sulluin ja mearragáttiin. Doppe lei unnán rássi ii ge veahá ge vuovdi. Sii bolde darffi. Olu barggu ja várálašvuoda čada šadde guhkás mannat vuonaid dahje meara rastá viežžat suinniid, jeahkáliid, boaldámuša ja huksenávdnasiid nannamis (Schnitler III alm. 1985: 108).

4.5 HUI SIERRA ÁSSANAVÁDAGAT

Lea čielggas ahte Schnitler, ja eará dan áigahaš geahččit atne vuotnaguovlluid bivnuheamos ássanguovlun. Galggašii doaivut ahte dáčča riddoássit livčče garrasit bargan bisánan dihte dohko. Nu ii almmotge dáhpáhuvvon, ja dat veahá dáčča ássanviiddideapmi mii 1600-logus lei, bisanii ja manai maŋos. Lea go čilgehus dušše ahte dáččaid lohku unnui ja unnui?

Dán oktavuodas lea áigeguovdil čujuhit áššái máid dásožii leat unnán guorahallan. Ii soaitte dáččaide leamaš nu álki ásaiduvvat buoremus vuotnabáikkiide. Doppe ásse sápmelaččat geat atne daid iežaset guovlun, ja geat várra eai dohkkehan eará ásaiduvvama. Hammerfeastta suohkanbáhppá Harboe lea dáikko maid, nu go eará oktavuodain, buorre gáldu. Hammerfeastta birrasiid ledje ráddjejuvvon ássanguovllut, gaskkat ja kulturerohusat čearddaid gaskkas hui ealli duohtavuotán 1720-jagiin.

Son mitala sápmelaččaid leamaš sirrejuvvon dáččain sihke eallinlági, ássanguovlluid ja ealáhusgeavaheami dáfus. Oktan ovdamearkan lea go sámi nieiddat dávjá iežaset šibitdoaluin álge- "*...paa egen haand at leve af Creature...*". Sámi nuorat eai háliidan bálván mannat earáide go iežas čeardda olbmuide (Harboe alm. 1952: 11).

Suohkana mearrasámiin ledje buoremus ("*deyligste*") guollevuonat, soahkevuovddit ja buoremus giellit. Dát buorre vuodát ledje dieđusge bivnuhat, go sápmelaččat dihtomielalaččat¹³⁶ suodjaledje¹³⁷ vuoigatvuodaideaset ja guovlluideaset. Sápmelaččat eai dohkkehan ahte dáččat bohte lahka, dahje gitta vuonaide ásaiduvvat sin lusa. Dan

---

¹³⁶ bevisst

¹³⁷ vernet

dihte ásse dáččat sulluin, gos eai lean lahka ge nu buorit dilálašvuodát. Nu lei vaikko eanebut livčče vuotnaguovlluin birgen vahágahttikeahtta ovttage, earenoamážit jus juohkehaš livččii ožžon juo sierra ássan- ja njáskanbáikki¹³⁸ (Harboe alm. 1952: 16/17).

Hammerfeastta suohkana nannan gulai ollásit sápmelaččaide. Doppe orro váris ja mearragáttis ("*fields og fiere*"). Harboe geavahii doahpaga "sámivuonat ja dáččasullot" ("*Finne-fiordene og Nordmands-øerne*"), vaikko orru nu ahte sulluid gáttabeali gulai sámi guvlui. Muđui leat sihke Hammerfeasttas ja Lávželuovttas (Rypefjord) ássan sápmelaččat. Harboe áigge lei sámi ássan Fálásullo buoremus oasis, dahje dan nannan bealde.

Sievjjus (Seiland) ledje Fálesnuori sápmelaččain bohccot. Sievju birra dadje sápmelaččat ahte dušše sis lei vuoigatvuohta eatnamii gaskal Muorkevuona (Eidvågeid) ja Gearvuona (Bekkarfjorden). Doppe eai ássan olbmot Harboe dieđuid mielde, muhto doppe ledje buorit suoidne- ja muorračuohppanbáikkid. Muhtun báikkiin goitge leat sápmelaččat orron áigodagaid mielde, go son maid čállá ahte muhtumat dain sápmelaččain geat doppe leat, eai gierddaše dáččaid orrut nu siste. (Harboe alm. 1952: 29, 30, 40, 41. Geahča maid Jakobsen 1983: 32-33.)

Ii lean dušše Hammerfeastta guovllus gos muitaluvvo sápmelaččain leamaš oalle olu mearridanvuoigatvuohta dasa geat sin guovlluide sáhtte ásaiduvvot ja gos dáčča ásaidupmi lei sápmelaččaid lobi addima duohken. Muosátguovllus lea eará, veahá ođđasit gáldu, mii muitala seammá dili bira. Lea ámtamánni Collett gii muitala 1757:s ahte orro dušše sápmelaččat dalle Muorralvuonas (Snefjord) ja Jáhkovuonas (Revsbotn). Ovdal ledje gal orron dáččat maid doppe, "jus soabadedje sápmelaččaiguin" (Collett 1757: 17). Dás sáhtta vuhttot ahte dáčča ássan, goit dán vuotnaguovllus, galgai muhtun ládje šiehtadallot sápmelaččaiguin geat ásse doppe.

Finnmárku nuorttabealde gávdnat maid čielga resursageavahanrájiid. Dáid rájiid maid doalahedje sápmelašjoavkkut siskkáldasat. Dákkar ovdamearkka oaidnit 1700-logu vuosttaš njealjádasoasis Deanuvuonas. Riekti mearridii dalle, dan siidda gullelaš sápmelaččaid váidaga vuodul, ahte Deanusápmelaččain lei aktoriekti gáddáirievdan bossuide olles siskkit Deanuvuonas, oarjjabealde Johkangeangeaži (Digermulodden) rájes, olles nuorttabeali gitta Čievlla (Kjølnes) rádjái, Bearalvági nuorttabeallái (SATØ. t b. 31- fol. 50, Omgang, 24.7.1713). Das lei lágalaš duohtavuohta mii čájehuvvui moadde jagi maŋgel, go Lákku (Langfjord) sápmelaččat ledje oamastan bossu dan namuhuvvon báikkis. Vaháguvvomat guoddaledje sin rievtti ovdii. Sii sohpe nu ahte Lákkusápmelaččat mákset bealgoalmmat guollevoj-ankera buhtadussan, "...*Ja de šadde ustibažžan ja soabalažžan,...*" ("*...Hwor med de blefwe som før wenner og wel forligte,...*") (SATØ. Tb. 31- Fol. 262. Omgang, 24.7.1717).

Finnmárkku nuorttimis vuonas, Várjjagis, lea várra buoremus duodaštuvvon resursa- ja čearddalaš rádji obanassiige Finnmárkkus. Lea rádji Čáhcesulloguovllu dáččaid ja siskkit Várjjatvuona sápmelaččaid gaskka.

Einar Niemi dadjá viiddis gáldočkakáldaga vuodul guovllu Kluppu/Ánnejoga birrasiid juo sullii jagi 1600 leamaš ovttalágan rádjain gaskal dáčča ja sámi geavaheami. Dalle juo šattai muhtun lágan čearddalaš rádjain, mii vuodđuduvvui ássanmállii. Go suohkanrádji ođđasit áiggi biddjui Unjárgga (Nesseby) ja Čáhcesullo gaskal, de biddjui ge dat juste dakko (Niemi 1983: 190).

4.5.1 Ássanavádagat ja čearddalaš joavkkuid gaskavuohhta

Dakkár dárkilis geahčči go major Schnitler fuomášii 1740-logus juo sámi iešdovddu, ja čearddalaš joavkkuin muhtun vuostevuodaid, mat dieđusge sáhtte searvvis váikkuheame ásaidumi málle. Schnitler lasihii dan oktavuodas ahte sápmelaččat ledje "... *Finnmárkku rievtttes ja boarráseamos ássit.*" Sii doalahedje boares vieruideaset ja dábiideaset, sin earenoamáš biktasiiddiset, ja hupme iežaset giela. Eai náitalan čearddaset olggobeallái, dáččaiguin dahje rivguiguin. Schnitler fuomášii ovttalágan "*Emulation*":a, dahje dikki ja guovtteguvlui hejoheami gaskal sápmelaččaid ja dáččaid, dainna go goappešagat aniiga iežaska buorebun go nuppi (Schnitler III alm. 1985: 55 f.).

Schnitler dajai muđui ahte vaikko ealáhusvuogi mielde ledje mángga lágan sápmelaččat, de sis ledje goitge oktasaš biktasat, dábit ja giella (Schnitler III alm. 1985: 56).

Sápmelaččain lei muhtun dáfus vuoibmi cakkadit dáčča sisafárrema. Sápmelaččaid ja dáččaid muhtunmuđui vuostelas gaskavuohhta, nu go gálduin čállojuvvo, ferte searvvis leamaš váikkuheame duohta eatnamiid- ja čáziid geavaheami, ja Finnmarkku ássanavádagaid doalaheapmái. Dáččat gal maid ain 1700-logus balle sámiid máhttit noaidástallat, ja ballu maid várra goazadii dáččaid bisaneames sámi guovlluide (vrd.kap. 2.5.).

Guovddáš geahčči Peter Schnitler čállá ain nu easkka go 1700-logus dáččaid balu birra go doivo sápmelaččain noaidevuodamáhtu. Su oainnu mielde besse sápmelaččat geat ásse duoddaris, ráfis Leahkit dan dihte. Sápmelaččaid mielas lei buorre doalahit dákkár oainnu. Dat gustui sihke go dáčča guovlluide bohte, ja go sii orro duoddaris - ahte dáččat doalahedje iežaset eret- ("*...i det at Nordmæn skyede dem.*")

Schnitler, guhte lei 1700-jagi rationalista, ii čuovvolan dán. Son anii sápmelaččaid noaidevuoda dušši jurddagovvan¹³⁹. Ii son jáhkkan sápmelaččaid máhttit noaidut ("*runne eller hexe*"), dahje ovdal ge sin diehtán olu dan birra. Muđui fal livčče uhkidan sihke ruoššaid ja ruotelaččaid, dahje dálkki sin badjelii bidjan, go báhkkejedje sin eatnamiidda ("*Lappe-Eiendoms Mark*"), váivin ja ráfehivuohtan sápmelaččaide (Schnitler alm. 1985: 15-16).

1700-logu vuosttaš oasis lea eahpitkeahtá Thomas von Westen čielgasepmosit válddahallan man heittot sápmelaččaid ja dáččaid gaskavuohhta duođai sáhtii Leahkit. Álgonammuhuvvomat eai báljo gohčodan sápmelaččaid earán go noaidebeanan ("*Ganhunde*")- ja sápmelačča goddit buohtastahtte beatnaga goddimiin. Dáinnaládje hupme maid sii geat von Westena mielas jierbmájin galggaše leat. Dáčča borai sápmelaččain searválaga seammá illevišá go juvddálaččat greikkalaččaiguin. Girkuin ledje juo várrejuvvon sajit, eandalii uskhis¹⁴⁰, sámi girkostalliide. Von Westen lasihii ahte lei dego dáččat eai servvoštalaše sápmelaččaiguin eai eatnan nalde eai ge almmis (Westen alm. 1934: 93).

Nu viidui dát ahte eiseválddit fertejedje bargagoahtit dainna. Gonagaslaš čállois čakčamánu 27.b. 1726:s čállojuvvo ee. go miššuvdna ii ovdánan nu ahte dárbbaslaš livččii sápmelaččaid ja suopmelaččaid balu, hástaleami ja bilkideami dihte, ja muhtun dáčča ássiid duolbmama dihte. Earenoamážit geatnegahttojuvvoje báhpat dáččaid váruhit

---

¹³⁹ innbildning

¹⁴⁰ ved døra

odđa jorgaluvvon sápmelaččaid ja suomelaččaid givssideames dahje suhttadeames. (vrd. Steen 1954: 378-79).

Dáid gaskavuodaid dihte, mat várra ledje vel albmošappot Finnmárkku lulit sámi guovlluin, oažžu jáhkkit čearddalaš rájiid, ja dasto maid ássanguovlluid oaivemálliid doalahuvvon.

Sámi dievddut ja rivgut eai goasse náitalan oktii, muhto dáččat gal dávjá náitaladde sámi nissoniiguin, muitala váldi Hans Paus 1760-logus. Dákkár náittusdilis lei dávjá hui čielga boadusin ahte dáččat assimilerejuvvojedje sámi servvodahkii- *"forbinde sig til den findske levemaade og regne sig blant Finnealmuen"* (Paus sullii 1760: 272).

Dovddus lei dilli maid Davvi-Romssas ovdal 1700-logu gaskkamuttos, gos kvena sirddolaččat¹⁴¹ besse sámi geavahan- ja resursaguovlluide náitalemiid bokte, ja go doalahedje juo sámi kultuvrras iežaset (Bjørklund 1983b: 161-69). Lea ágga jearrat lei go Pausa fuomášemiide seammá sullasaš dilálašvuolta. Lea goit duohta ahte dáččat dákkár náitalemiid bokte besse geavahit Finnmárkku bivnnuhis vuotnaguovlluid, gosa dáččain muđui lei váttis beassat.

Historjádutkit leat gal dássožii hui unnán guorahallan movt čearddaid gaskavuolta soaitá váikkuhan ássanbáikki válljemii, dahje lea go oktage čearda Finnmárkkus duođas ráđđen earenoamáš guovlluin nu easkka go 1700-logus. Ovdamearkkain dás ovdalis vuohttit čielgasit ahte sápmelaččain lea viiddis ráđđenvuoibmi leamaš das gii galgá beassat ásaiduvvat vuotnaguovlluide. Odđa ja mihttomeriin dutkan sáhtáši čuvget eambo dán gelddolaš ja hástaleaddji váttisvuoda.

4.6 SÁMI RESURSAGEAVAHEAPMI. SISEATNANGUOLÁSTEAPMI.

BIVDU. DUODJI

Mii sáhttit goit dadjat ahte dáččain ain lei vuovdinguolásteapmi oaiveealáhussan 1700-logus, ja lassin lei oallugiin vel šibitdoallu. Eará ealáhusat dahje lassiealáhusat eai namuhuvvo sis, muhto sámi resursageavaheapmi čájeha áibbas eará ja viidát málle. Sápmelaččaide gal eahpitkeahttá, demográfalaš rievdademiid geažil, šattai resursaid dáfus olu buoret dilli.

Sihke mearra- ja duottarsápmelaččain ledje ollu riggodagat máid badjel ráđdejedje, vaikko eat galgga ráhkadit badjelmeare šelges govaid ovdamearkka dihte das movt Schnitler válddahallá mearrasápmelaččaid eallindilálašvuoda 1700-logus. Son muitalii álggos sápmelaččaid eallit olu buoret dilálašvuodain go dáččat. Dat vulggii das go son orui nannamis dahje vuovddi lahkosis, gos oaččui sihke boaldámuša ja huksenávdnasa, ja sáhtii jus dan háliidii - njáskat vuovddi gieddin. Jur uvssa olggobealde lei vuotna gos guolli lei. Lahka ledje maid várit gos sáhtii bohccuid atnit, meahcceelliid báhčit, ja jeahkála bordit šibihiidda dálváii (Schnitler III alm. 1985: 108).

---

¹⁴¹ innflyttene

Knud Leemas, guhte lei miššunearan ja báhppan Oarje-Finnmárkkus 1730 birrasiid, leat jáhkkimis eanemus ja čielgaseamos dieđut das movt Finnmarkku sápmelaččat geavahedje báikkálaš riggodatvuodu (Leem 1767).

Bivde buotlágan jávrreguoli. Muitaluvvo olu rávdu leamaš. Geavahedje iešguđet bivdovugiid, muhto sihke geasset ja dálvet bivde firpmiin. Juonasteapmi lei várra dábálaččamus vuohki jávrriin. Hávggaid čuggejedje sáittiin coaganis geasset. Geavahedje maid gaskkasvuokkaid main lei seakti. Buorre vuohki lei maid garrasit dearpalit jienja čakčat, dakko gokko oidnojedje guolit (Leem 1767: 335-36, 338, 348).

Bivde eanas meahcceelliid - ja lottiid. Guovža lei buoremus ealli man bivde, báhčimiin, ákšuin čuolastemiin bieju olggobealde, dahje iešguđet njuollabáhčinvugiiguin. Gumppe godde báhčimiin dahje ruvddiiguin. Iešguđet riebanšlájaid náhkit ledje bivnnuhat. Bivde bissuin, ruvddiin, rihttáin¹⁴², mirkuin, ja dahje biedjobivdduin. Áhkalakkis¹⁴³ lei buorre seakti riebaniid. Earenoamážit mañnel stuora goddesáhpánjagiid sáhtte mearrasámit bivdit olu riebaniid. Neahti¹⁴⁴ ja buoidaga¹⁴⁵ bivde ruvddiiguin ja rihttáiguin.

Njoammiliid báhče dahje bivde gielaiguin ja ruvddiiguin. Leema ássanguovllus - Lágesvuonas, Porsággus ja Álttás eai lean mádjihat¹⁴⁶, muhto son lei gullán mádjitbivddu birra eará guovlluin (Leem 1767: 203-06). Oarriid¹⁴⁷ maid bivde. Čeavrris¹⁴⁸ ferte leamaš deatalaš bivddohas, go das leat nu olu namahusat mat válddahallet agi ja sohka beali. Čeavrá bivde ruvddiiguin ja muhtun earenoamáš rihttámálliin. Dát ealli lei earenoamáš dainnalágiin go dan sáhtii dápmat. Dan ávkin sáhtii leahkit eaiggádii bivdit guoli.

Njuorju¹⁴⁹ ja morša¹⁵⁰ orrot leamaš deataleamos mearaeallit. Njuorjus leat maid hui olu ja válddahalli namahusat. Daid bivde bissuin, šluppohiin ja ruovdevuokkaiguin. Leem muitala Várjatsápmelaččaid ovdal bivdán bossuid¹⁵¹ iežasetráhkaduvvon bivdoneavvuiguin. Finnmarkku vuonain ledje maid olu nissut¹⁵². Nissubirgui liiokojedje sihke sápmelaččat ja dáččat.

Olu iešguđetlágan lottiid, earenoamážit álaha¹⁵³, bivde borramuššan. Rievssat lea goitge dat loddi mii eanemus lea váikkuhan Finnmarkku sápmelaččaid ekonomijai mañimus čuođi jagiid. Rievssat lea dieđusge Leema čállošis mielde. Muitala leamaš olu rievssahiid. Dábálaš bivdovuohki lei gárdut dálvet (Leem 1767: 187, 190, 192, 199, 200, 203, 206, 221, 222, 225, 302).

Sihke Leema ja eará gálduid vuodul lei ain 1730 birrasiid goddebivdu hui mávssolaš sihke mearra- ja duottarsápmelaččaide. Dákkár bivdu lei sihke geasset ja dálvet. Geasse- ja dálvebivddus geavahedje beatnaga. Ragatáigge ledje lojes álddut vuodgñinboazun, ja dálvet bivde guorademiin. Muhtun báikkiin geavahedje sáitti dálvebivddus, ja giela.

---

142 felle (fangsredskap)

143 hákjerring

144 mår

145 røyskatt

146 bever

147 ekorn

148 oter

149 sel

150 hvalross

151 hval

152 nise

153 snetitting, snøspurv

Leem muitala ahte ledje heaitán bivdimis gottiid sáittiin fatnasis duottarjávrrin. Rikkis duottarsápmelaččat bivde hárvve. Eai sii astan eaige dárbbášan bivdit.

Lea maid čielggas ahte Leema áiggi lea dáhpáhuvvan hui guovddáš teknologalaš rievdadeapmi. Bissu lei dál guovddášis. Gottiid eai šat bivdán gárdái, nu go ovdal ledje dahkan ee. Várjjatguovllus. Leem oazžu olu doarjaža ođđa dutkamiin dán dáfus, go deattuhit ahte bissu geavaheapmi dagahii áigeráji sámi bivdoárbevurrui, ja mielddisbuvttii sámi servvodagaide rievdamiid.

Goddebierrgu vurkkodedje "biejus" man vuđđui borde geđggiid (Leem 1767: 52, 104, 105, 181, 185). Dákkár biergovuorkkáid sáhtta ain dál gávdnat meahcis ja gittiin. Dutkama oktavuodas berre namuhit Ørnulf Vorrena, gii vuđolaččat lea čállán Finnmárkku sámi goddebivddu birra (vrd. Vorren 1944, 1953, 1958).

Eará guovddáš čuokkis viiddis sámi bivdodoaimma oktavuodas, lea go obalohkáii buot lágan elliid ja lottiid máid bivde, maiddáii atne biebmun. Sundi Paus, gii veahá manjel 1700-logu gaskkamutto várra lei Finnmárkku ja čearddalaš ealáhusvuodu heivehemiid oahppáseamos olmmoš, čilgii sápmelaččaid ja dáččaid erohusa guovddáš borramušriggodagaid geavaheami oktavuodas. Pausa dieđuid mielde máhtii sápmelaš buorebut geavahit buot eatnama buktagiid. Dáčča šattai dávjá nealgut rántovuoda geažil. Go sápmelaš bissuin báži skávhlliid, garjjáid, rieban, čavrá, guovžža dahje eará ealli, de geavahii sihke náhki ja bierrgu. Geafes sápmelaččat ledje vel beatnatbierrgu nai borran. Dáčča gal ovdal jámášii nealgái go dábálaš njuolggadusaid rihkkut (krenke "*en urimelig Sædvanes Lov*") dákkáraš borramuša borramiin (Paus sullii 1760: 266/67).

Leema dieđuid mielde lei sápmelaččain buorre iešbirgenteknologiija duoji beales. Nissonat dikšo ee. rieban-, čavrá- ja miesenáhkiid. Sii godde ránuid máid sihke mearra- ja duottarsápmelaččat geavahedje. Dievdut ráhkadedje nahpiid ja guvssiid báhkis, čoarvebasttiid ja olu eará čikŋa- ja atnubierrgasiid. Sii dahke reagaid ja gielkkáid, ja vušše guollenáhkis dahje bohccočoarvvis liimma. Čuovgga eai dárbbášan oastit. Buot mii guolleuvuojčuvvii dárbbášuvvui, ráhkadedje ieža dahje vižže luonddus (Leem 1767: 132, 373-75).

4.6.1 Demográfalaš oktavuodas lei iešbirgenekonomiija deatálaš

Vaikko ii leat daddjon ahte buorit ekonomalaš áiggit bukte buori demográfalaš ovdáneami, de sámi iešbirgenekonomiija jáhkkmis lea oaivečilgehussan sámi ássiidlogu buori ovdáneapmái, várrá earenoamážit 1700-logus. Dás fas ledje njuolgočanastagat resursageavaheapmái.

Sundi Hans Paus lei ieš goalmmát buolvva finnmárkulaš Čáhcesullos eret (NBL X: 622). Son lei okta sis geat áibbas eavttuid haga čuoččuvedje heiveheami ja lagasbirrasa resursageavaheami erohusaid dagahan sápmelaččaide ja dáččaide dan goabbatlágan ássanvuodu ovdáneami 1700-logus. Son logai dáčča dárbbášit oastit 3-4 geardde eambo go sápmelaš. Dat ges dagahii ahte sii eai sáhttan náitalit nu nuorran go sápmelaččat. Sápmelaččat sáhtte náitalit dakkaviđe go náitalanahkáii bohte, gávpeolbmáid dárbbáškeahtá, geaid hálddus dáččat ledje. Dan oaivvilda Paus ággan sápmelaččaid lassáneapmái ja dáččalogu unnumii (Paus sullii 1760: 267).

Dáččalogu unnun sáhtii sámi ealáhusaide čáhkken saji ja buoret vejolašvuodaid, go dál eai ássan dáččat nu olu báikkiin go ovdal. Sápmelaččat sáhtte fas váldit báikkiid máid dáččat guđde. Guovllut máid dáčča koloniserema ovddit oasis ledje massan, bohte fas sidjiide.

Láhppi riddoguovllu álbmotovdáneapmi 1700-logu mielde sáhtta várra govvidit dán jođu. Láhppi lei jáhkečuodi álggus measta ráinnas dáčča ássanguovlun. Sámi sisafárren álggi ovdalaš 1750. 1770:s ledje dan dihte gártan measta seammá meare sápmelaččat go dáččat dohko - 21 "*vearrosápmelačča*"¹⁵⁴ ja 24 dáčča. 1780:s ledje sápmelaččat eanetlogus. Dalle ledje 41 *vearrosápmelačča* ja 26 dáčča (Samuelsberg 1983: 62). Goitge ledje doalahan árbevirolaš ássanmálliid. Sápmelaččat ásse vuonain. Dáččat ásse sulluin, olggumus vuotnaguovlluin, dahje mearragáttis (Samuelsberg 1983: 62).

16-1700-logus oaidnit nappo čađat ahte sápmelaččat aktiivvalaš iešbirgenekonomiijain birgejedje olu buorebut go sin dáčča ránnát. Muhto sápmelaččain gal maid sáhtte gávdnot sii geat ledje gitta gávpeolbmáin. Nu šadde sii maid njuolgut gillát headi jus ealáhusvuodđu maŋos manai, ii ge lean mihkke vuovdit, nu go mitaluvvo Porsáŋgu/Goaskinvákki guovllus 1702:s (Richter Hanssen 1990: 102).

4.7 KVENAT

Dássožii leat aivve geahččan sápmelaččaid ja dáččaid resursageavaheami, sin siskkáldas gaskavuodaid, ja almmolaš ásaheaid mat dáčča ássama galge sihkkarastit ámttas iešguđet bággen- ja ekonomalaš veahkkedoaimmaid bokte. Muhto bođii vel goalmát čearda, kvenat.

Sii ledje suoma sirddolaččat geat bohte searvá Finnmarkku resursagilvui ja resursageavaheapmái 1700-logu álggus. Sii fáreddišgohte Finnmarkui dalá Ruota davviguovlluin, gosa Suomas gulai oassi dan áigge. Porsáŋgui, mii ain lea guovddáš kvenakulturbáiki, bohte árvvusge vuosttaš kvenat maŋgelaš 1700-logu gaskkamutto (Richter Hanssen 1986: 113).

Kvenat barge eanandoaluin, ja dat lei norgga eiseválddiid miela mielde dan ektui máid sii dán guovllus, ja maiddái ássiide, atne buoremussan. Major Schnitler mitalii ahte kvenat ledje eanandoallit geat bohte "*Ruotas, Durdno Sámis ja Suomas (Storfindland)*." Sii ledje njáskan vuvddiid ja huksen, ja ásaiduvve báikái. Giela ja vieruid dáfus doalahedje iežaset norgga mearrasápmelaččaide ja sii sáhttet rehkenaston danin ("*...saa kan de føyelige til disse regnes*" (Schnitler III alm. 1985: 57).

Doaimmat máid bidje johtui lasihan dihte dáččaid, ávkkuhedje unnán dahje eai obanassiige. Gaskkamuttos 1700-logu lei Finnmarkku bajásčuožželeapmi ("*Finmarkens Opkomst*") ja dáčča álbmoga lasiheapmi vel eambbo dárbbášlaš eiseválddiide go ovdal. Dán dilis ledje kvenat deatálaččat. Jáhkkinis atne eiseválddit sin dego vejolaš máksun dása go dáččaid lohku unnui. Dan dihte válde sin dábálaččat bures vuostá.

Peter Schnitler lei árvvusge vuosttažiid gaskkas geat ráhkadedje kvena sisafárremii vuosttaš politihkalaš vuodu (Schnitler III alm. 1985: 112 ff). Okta ágga dása go kvenaide

---

¹⁵⁴ skattefinner

sávai bures boahtima, lei go sii eai ásaiduvvan dáččaid lusa geat eai máksán vearu, muhto sápmelaččaid lusa geat mákse vearu gonagassii. Nu šadde kvenat maid vearromáksin. Dan dihte háliidii Schnitler eambbo dáid ruoŧa vuollásaččaid Finnmárkui (Schnitler III alm. 1985: 113).

Son evttohii kvenaid galgat beassat buotlágan soalddátčáliheamis, vearus, ledingas ja sáhttogeaskkus 5 jagi, fillen dihte sin ásaiduvvat riikii. Sii galge oažžut muorračuollanbáikki ja álgoveahki gávpedoaimmas. Sii eai galgan dárbbasit addit duođaštusčállošiid. Schnitler anii ákkasteapmin go bahádahkkit Danmárku-Norggas sáhtte sáddejuvvot buorideapmái ávdin Finnmárkkuguovlluide, manne de ii diktit dán gustot maiddá olbmuid duođaštusbáhpiriid haga eará riikkain? (Schnitler III. alm. 1985: 113.)

1750:s vásihedje earenoamášvuoda go ámtamánni, Kjeldsen, bijahalai barggus eret go navdojuvvui vearrut bargan Álttá kvenaide (Henninen 1972: 89/93). Dan oktavuodas almmuhuvvui seammá jagi gohččun mii buoremuddui vuhtii válddii oaiviliid man birra ee. Schnitler lávii hupmat. Gohččumis lei čállon ahte muhtun kvenat geat Ruoŧas ledje bohtán, ja ásaiduvvan ovddeš "ávdin" báikkiide siskkimis vuonain, sin galge váibmoláđisvuodain ja muttolašvuodain vuostáiváldit. Buoremielalaš vuostáiváldimiin galge eanebuid sis movttiidahttit fárret. Dasalassin galge kvenat geat bohte, oažžut buotlágan veahki ja doarjaga ("*al mulig Hjælp og Haandstrækning...*") (Wessel Berg II 1842: 89). Jens Petter Nielsen lea girjjis *Altas historie, bind I* (Nielsen 1990: 249 ff) dan namuhuvvon ášši Álttás guorahallan dárkilit.

1700-logu loahpageahčen lei ain álmmlaš poltiikka veahkehit ja bures vuostáiváldit kvenaid. Ámtamánni Sommerfeldta cealkámušas 1796:s bohtá maid dat ovdan, go nealggi geažil ledje olu kvenabearrašat bohtán Áltái. Son muitala hui positiivvalaččat kvenaid birra. Ruoŧa karelat dahje kvenat ledje dohkálaš olbmot. Sii ledje luonddus dearvašat, stuorašattogat ja jierbmát. Sii ohppe jođánit guolástit, ja ledje bures hárlánan gilvit eatnama. Oallugat rávis dievduin ledje viessohuksejeaddjit¹⁵⁵, ja muhtumat ledje roavvarávdit¹⁵⁶. Nissonat máhtte dábálaččat sihke botnit, čuoldit ja báidnit. Dákkár olbmot galggaše Sommerfeldta oainnu mielde Leahkit buresbohtin buot riikkaide gos eai lean doarvái ássit. Earenoamážit guoskkai dat Finnmárkui, gos oaiveválttisvuotán lei olmmošvátni. Guollás mearragáttit han sáhtte biebmot olu eanet olbmuid go dalle ledje doppe (Qvigstad 1921: 17).

Ámtamánni evttohii dan dihte ruhtadoarjagiid bokte movttiidahttit sin ásaiduvvat, muhto ii Áltái gal. Beahcevuovdi doppe ii gierdan eambbo olbmuid su oainnu mielde. Gonagaslaš resolušuvdna¹⁵⁷ doarjui dan čakčamánu 26.b. 1796:s. Ámtamánni oaččui dasto fápmudusa¹⁵⁸ addit njuolgo ruhtadoarjagiid dan 14 bearrašii geaid birra lei hupmu. Dasalassin galge maid eará amas dahje olgoriikka bearrašat geat Álttá olggobeallái háliidedje ásaiduvvat, oažžut ruhtadoarjagiid, ja geat livčče luohtehahtti boahhtevaš viššalis ja ávkkálaš ássit. Sii galge viessohuksendoarjaga oažžut, ja doarjagiid fanas- ja guollebivdoneavvuid háhkamii. Juohke bearaš sáhtii dan atnui oažžut 20-24 riikkadálara (Wessel Berg III 1843: 814).

Dáinnalágiin šattai vuodđojurddan dánska-norgga eiseválddiide 1700-logu manjit oasis maiddá earáide go dušše dánskalaččaide dahje dáččaide geat eai lean sápmelaččat,

---

¹⁵⁵ tømmermenn

¹⁵⁶ grovsmeder

¹⁵⁷ kongelig resolusjon

¹⁵⁸ fullmakt

earenoamážit kvenaide, juolludit ruhtadoarjagiid ja eará sierra ovdamuniid¹⁵⁹ Finnmárkku ássama doalaheami ja ásaidumi dihte.

Maiddá 1751 ovdal bohte kvenat dálá Sis-Finnmárkku ruota duopmoválddi guvlui, mii dál lea Sis-Finnmárku. Sii ožžo maid muhtun sierra ovdamuniid, nu go sii geat vuotnaguovlluide ásaiduvve. Sis ledje ee. 15 ng. friddjavuođajagi, goas muhtun hárvve spiehkastagaiguin¹⁶⁰ besse vearus ja eará báikkiin. Dáid jagiin rehkenaste sin huksen dálá ja gilván eatnama. Eará deatalaš ovdamunnin Ruota mearragátte-eanandolliid ektui lei go sii besse soaldátgohččumis (Arell 1979: 32).

4.7.1 Resursagilvu kvena sisafárrema oktavuodas

Kvena sisafárren váikkuhii eahpitkeahtá Finnmárkku resursageavaheapmái, ja earenoamážit vel sápmelaččaid ektui. Kvenat ásaiduvve vuosttaš áigodagas guovdu sámi guovlluide geavahit riggodagaid máid sii juo atne. Muhtun báikkiin sáhtii leahkit gilvu šibitdoalu, ládjoeatnamiid ja dakkáriid dáfus. Eará báikkiin ges lei johkaluossabivdo-riidu. Nu lei ee. Álttás, gos vuhtto ahte kvenat ožžo mearrideaddji saji johkabivddus, ja 1725:s ledje juo sápmelaččaid duvdigoahtán dobbelii (Nielsen 1990: 218).

Henry Minde lea oaivvildan oktan ággan ámtamánni Kjeldsena ja Álttá kvenaid riidui 1740-logu loahpageahčen, ahte Kjeldsen ii ovttamanu dohkkehan kvenaid sajáiduvvama. Ámtamánni oaivvildii ahte galggaše árbevieru ja riektedoaimma bokte sáhttit muhtun muddui várjalit ássanguovlluide ja gittiid (Minde 1982: 99).

Muhto Kjeldsena dieđuid mielde ii lean hálddahušlaš¹⁶¹ ja juridihkalaš doaibma vuhtii váldjuvvon Álttás. Sisafárrejeaddji (*"overløbne"*) ruota kvenat ledje juo iešráđálaččat sajáiduvvan ovdal go son šattai ámtamánnin, ja dan bokte báikkálaš ássiid (*"Indføede"*) duvdán eret (Minde 1982: 110). Báikkálaš ássit ledje dán oktavuodas sihke sápmelaččat ja dáččat.

Ámtamánni gal juo oaivvildii ahte sápmelaččat eai gierdan kvenaid, go sii ledje buot vejolaš vugiiguin sápmelaččaid viggan duvdi eret, ja áinnas, jus eiseválddit eai headušan¹⁶² dan, gavnjejedje sápmelaččaid báikkiin ja gittiin gos guhkes ággiid ledje ássan. Minde oainnu mielde bealuštii Kjeldsen dáikko boarrásit riekteoainnu mii dohkkehii sámi árbevirolaš vuoigatvuoda, ja suinna jávkka vel mañimus sámi boares árbevirolaš vuoigatvuoda bealušteaddji. (Minde 1982: 100).

Dan namuhuvvon Álttá áššis lei gittiid ja dakkáriid birra sáhka, dahje šibitdoalu vejolašvuodaid birra. Lei go dasto riidovuoddu¹⁶³ guovlluin gos sápmelaččain jáhkkinis eai lean nu olu šibihat, ee. siseatnanguovllus? Dohko han bohte veahá kvenat 1700-logu vuosttaš oasis. Ee. Deanuleagis deaividedje sámi servvodagain, man eallinvuođđun ledje eará riggodagat go šibitdoalu eanangeavaheapmi. Bivdu, luossa- ja jávrrebivdu, mearaguolásteapmi ja boazodoallu ledje dán servvodaga guovddáš vuodđun. Ealáhuseallima eará osiid ektui lei eanandoalus ja šibitdoalus unna sajáš 1740-logus ain, goas vuosttaš njuolggodieđuid oažžut Deanuleagi sámi eanandoalu birra. Muhtun *"hárve*

---

¹⁵⁹ særfordeler

¹⁶⁰ unntak, reservasjon

¹⁶¹ administrativ

¹⁶² avverge

¹⁶³ grunnlag for tvister

guollebivdi sápmelaččas" lei darfegoahti ja eanan, okta dahje guokte gusa, ja veahá sávzzat. Ii lean báljo go 3-4 sámi bearraša birra sáhka geain dákkár ealáhusheiveheapmi lei Buolbmágis bajásguvlui (OAJ. saml. UD. Den svenske sjefsforhandler til kongen, 23.1.1749).

Muđui ledje moadde kvena fárren sihke Kárášjohguvlui 1720 birrasiid, ja okta juohke dálá Deanugillái Bonjákassii, Sieidái ja Buolbmágii 1730-logus. Sii dáide guovddázis šibitdoalu ja eanandoalu viidásit ovdáneamis dán Deanuleagi guovllus.

Siseatnama sámi siiddat ruođa duopmoválddi vuolde, oktan eanas Deanulegiin, ledje nannosat (vrd. Tønnesen 1979: 114). Sis lei ee. viiddis, measta earenoamáš luossabivdo-vuoigatvuohta (vrd. Pedersen 1986, kap. 2.8). Movt atne sii kvena sisafárrema mii lei Kárášjohguovllus 1720-logus?

Oaidnit doppe ovdamearkkaid go sápmelaččat, maŋnel go kvenat ledje sajáiduvvan, rievtti bokte vigge nannet iežaset boares sajiid sisafárrejeddjiiid ektui. Ii dát leat dattege dievas govva, go dieđuid mielde mat gávdnojit, vuhtto ahte siiddat ledje maid ieža addán kvenaide lobi geavahit riggodagaid iežaset guovllus.

Dán vuohtta Ávjovári dikkis 1737:s (SI 1981). Doppe váide golbma namuhuvvon Kárášjoga kvena eanandoalli, Claes Jønsson, Mats Ersson ja Jøns Ersson, go Per Piaskainen nammásaš sápmelaš lei báhken báikái gos sii bivde guliid. Piaskainen maid oččodii alces dušše smávva gieddebihtá máid sii eaiggádušše, ja máid riekti ieš lei juolludan ja lohpidan. Ávjováridikki, nappo báikkálaš gielddarievtti¹⁶⁴ ovdalis addin lobiin, geavahedje kvena eanandoallit eatnamiid. Earret ruođa válddi ledje rievttis dušše sápmelaččat.

Sidjiide lei čielgasit deatálaš dikki ođđasit oažžut dohkkehit vuoigatvuođaid máid sii ovdal ledje ožžon ("*...af den Högtährade Härads Rätten som och hela Menigheten lofwat är...*"). Dát čájeha ahte ii lean dušše gielddariekta, muhto ledje maiddái eará sápmelaččat siiddas, "*Menigheten*", lobi addán ásaidupmái.

Formálalaš dili geažil ii šaddan ášši duohtagiedahallamii¹⁶⁵, muhto ášši rahpá hui miellagiddevaš guorahallama dan dáfus makkár geavahanlobi Ruođa gonagas sáhtii addit sámi siidaguovlluin ja makkár lobiid fertejedje guoskevaš siidaguovlluid geavahedjiin oažžut. Kvenain han ledje vel almmolaš friddjavuođareivvet¹⁶⁶ iežaset geavaheapmái. Ávjovári dikkis guovvamánu 6.b. 1728, leigga guokte Kárášjoh-kvena čájehan friddjavuođareivve mas lei dáhton 31.1. 1724. Dan mielde oaččuiga Mickel Hinderson Mázes, ja Eric Matzon bártniidisguin, Muonioniskkis, geavahanlobi, "*uptaga Crono Öde*" Kárášjogas (Fellman I.I 1910: 422 ff).

Eaba dáinna friddjavuođareivviin ge lean soai oadjebasat vuoigatvuođaideaska dáfus 1737:s, ja dáhtuiga báikkálaš dikki ođastit iežas ovddeš addin resursageavahanlobi. Oppalaččat oaidná ahte lei dábálaš siiddain sisafárrejeddjiiide resursageavahanlobi addit iežaset guovllus. Diehtit mánga ovdamearkka dasa ahte sisafárrejeaddjit ožžo lobi dihto siiddaid eatnamiidda bisánit, dahje sii ožžo rivttiid sámi nieiddaiguin náitaleami bokte (Tegengren 1977: 53).

Dat máid smávvat oažžu jáhkkit dás, lea ahte sisafárrejeaddji kvenaide ii lean friddja lohpi dušše geavahišgoahtit riggodagaid sámi siiddaid siskkobealde Deanuleagis. Kvena sisafárrejeaddjit dárbbasjedje lobi sihke ruođagonagasas ja sápmelaččain.

---

¹⁶⁴ lokal herredsrett

¹⁶⁵ realitetsbehandla

¹⁶⁶ frihetsbrev

Marjimus ovdamearka resursagilvui mii bohciidii vuosttaš kvenasisafárrema marjnel, lea Buolbmátguovllus, mii 1730/40:s lei jur dánska-norgga ja ruota duopmoválddi gaskkas. Go kvena eanandoalli fárrii dohko, vuosttaldedje Ohcejohsámit garrasit. Kvena čujuhii dánska-norgga lobi addimii iežas fásta ásaidumi ja Deanu luossabivddu vuoigatvuodaid dáfus. Ohcejohsiidda sápmelaččat váidaledje garrasit ja bahččagit, go sis ledje ain boares guollebivdinsajit Buolbmága buohta dahje badjelis (Fellman I 1910: 430 ff).

Ohcejohdikkis 1740:s deattuhedje sii ahte ii dalle ii ge ovdal lean oktage "dáčča" bivdán bajábealde boares siidaráji Skoarrojoga nammasaš doaresjoga njálmmi - gokko maid 1751:s mearriduvvui Norgga ja Ruota (Suoma) riikkaráji vuolgga Deanus nuorttaslulás.

Muhto dilálašvuodát ledje rievdan. Luossabivddu dološ ortnet lei nohkagohtán. Dánska-norgga eiseváldiid doarjagiin gáibidii Buolbmágii ásaiduvvan eanandoalli, "*Hinrich Ersson*", Bajit-Durdnosa suohkanis eret, bivdit beassat maid Skoarrojoga bajábealde. Son lei lobi ožžon ásaiduvvat 2-3 km Skoarrojoga vuolábeallái, dárkileappot muitaluvvon Buolbmátsullui (Polmakholmen), dahje "*Polmacksari*" movt diggegirjái lea čállojuvvon. Dán lobi fertejit dánska-norgga eiseválddit addán 1733:s dahje 1734:s. Buolbmátsullo guovlu orru goitge leamaš deatalaš bivdobáikin Ohcejohsiidda (ja Anársiidda) olbmuide, go fásta ásaidumi lobi addin lea njuolgut čuohcán sin guollebivdui doppe. Diggeasseváldit¹⁶⁷ eai lean váibmoláđđasat duomuin dán dáfus. Sii einnostedje dán lobi oktan dánskalaččaid eará heajos doaimmaiguin, billistit ja goaridit sin ovdii- ("*totala undergång och fördärf*".)

Dánska-norgga eiseválddit ledje eará vugiiguin 1740 birrasiid bággen Ohcejohsiidda sápmelaččaid, geat gulle ruota duopmoválddi vuollái. Sii bidje sidjiide sáhtostangeaskku¹⁶⁸, gáibidedje eambo vearu, ja nihtte¹⁶⁹ sápmelaččain váldit luossabivdo-vuoigatvuodaid jus sii eai doahttalan dán. Vihtanat oaivvildedje dánska-norgga fallehemiide sivvan juste dan Buolbmága kvena eanandoalli. Sin muitalemiid mielde ii sáhtán son dohkkehit ahte sápmelaččat galge beassat geavahit iežaset guollebivdinsajiid dološ vuoigatvuodaid mielde. Sii ledje gillán su dihte ja maid váidán su ovdal. Goitge ledje sii dál gáidame boares árbevieu vuoigatvuodain, ja dološ friddjavuodain ja guollebivdosajiin máid doložis ledje juo geavahan.

Eai lean dušše doloža rájes geavaheapmi¹⁷⁰ vuodđun guollebivdosajide, muhto sii atne maid formálalaš beali čielggasin. Sii ledje diiddu ja sullásaččaid máksán Deanunjálmmi gávpeolbmái , ja vel jahkásaš fásta vearu dánskalaččaide. Go dál eai beassan boares guollebivdosajiid geavahit, bivde sii beassat diiddus, vearus, sáhtostangeaskkus ja eará dánskka nođiin.

Álbmot oaivvildii dánská-norgga eiseváldiid geavaheame kvena eanandoalli oassin iežaset viidánanpolitihkas¹⁷¹. Ii lean oainnat eambo 2-3 jagi áigi go dánska-norgga eiseválddit čuoččuhišgohte ráji mannat Geavngjoaisullo (Fossholmen) bokte, ii ge 15 km vuollelis, Skoarrojoga boares siidaráji bokte. Dán oktavuodas čuoččuhedje Ohcejohsápmelaččat dan riekteoinnu ahte sii doloža rájes eaiggádušše sin luossaguollebivduid ("*Laxefiskerier*") Geavngjoaisullo vuollelis, nu ahte dánskalaččaid dagut ledje áibbas vuodu haga.

---

167 tingdeltakerne

168 skyssplikt

169 truet

170 gammel hevd

171 ekspansjonspolitik

Diggeálbmot¹⁷² ráhkadii čállosa gos álggos čujuhedje dan ahte dánskka eiseválddit áigo sin gielddit bivdimis luosaid Deanus jus sii eai bohtán Vuokkádiggái¹⁷³ áhpegáddái, máksin dihte vearu ja ledinga dánskalaččaide. Dasto gáibidedje sii beassat bivdit jogas nu go doloža rájes ledje dahkan, beroškeahhtá Buolbmát eanandoallis. Luossabivddu joatkiin boares guollebivdosajiin hehttešii sin oalát vuolláneamis ja nohkkomis ("*theras totale ruin ock undergång*").

Dáinna golmmain ovdamearkkain Álttás, Kárášjogas ja Buolbmágis, maid birra ovdalis lea mitaluvvon, čájehit ahte kvena sisafárren sámi guovlluide, dagáhii váttisvuodaid. Olu riggodagat ledje juo anus go kvenat bohte. Álttás válde sápmelaččaid eananvuoigatvuodaid duodas. Kárášjogas, mii lei ruođa duopmoválddi guovlu, fertejedje kvena sisafárrejeaddjit oažžut sihke gonagasas ja dikkis/sámi álbmogis lobi ásaiduvvat ja geavahit riggodagaid. Deanuleagi vuolit guovllus, dánskka ja ruođa duopmoválddi guovllu "friddjaavádagas"¹⁷⁴, orrot dánska-norgga eiseválddit geavahan Buolbmága kveana eanandoalli oassin strategalaš spealus viiddidan dihte iežaset váikkuhanválddi 1613 rájes, Deanuleagis bajásguvlui. Dat dáhpáhuvai ee. go son oaččui ovdamuniid luossabivdosajiid hárrái. Dán guvlui kvenasisafárren lei mielde billisteame osiid Ohcejohsiidda árbevirolaš resursageavaheamis.

Áibbas eará ášši lea go Deatnogátti vuosttaš kvenaid maŋisboahttit dađistaga seahkánedje sámi servvodahkii, man bokte Deanuleagi kvenat šadde sápmelažžan (Niemi 1981: 23).

5. KAPIHTTAL

Boazodoallu

Oažžut ovttatmanu deattuhit boazodoalu stuora mávssolašvuoda Finnmárkku ásaiduvvama ja ealáhuseallima oktavuođas olu duhát jagiid. Dán loahppajurdaga¹⁷⁵ sáhttit vuodđudit olu báktesárgumiidda Álttás, mat leat 4 200 jagi ovdal Kr. rájes gitta sullii jagi 500 ovdal Kr. rádjái. Báktesárgumat čájehit dán áigodagas bohcco eallin mii eanemusat beroštahtii dološáigásaš geađgedáiddáriid. Boazu lea govviduvvon oktiibuot 90% buot elliidgovvidemiin (Helskog 1985: 194). Dáid báktesárgumiid vuodul lea árvoštallon ahte 5-6 000 jagi dás ovdal juo lei muhtun lágan boazodoallu Davvi-

---

¹⁷² tingallmuen

¹⁷³ Omgangstinget

¹⁷⁴ gråsone

¹⁷⁵ konklusjon

Skandináviás. Lojes bohcco sáhttet dasto geavahan vuodgjinboazun ja noaddeheargin (Helskog 1983: 57-58). Dálmát-bázahusaid oktavuodas Máttá-Várjjagis, mat leat veahá manjel Kristusa riegádeami rájes (vrd. kap. 1.1.), leat árvvoštallan sápmelaččaid guodđán dan čielga čohkkendási¹⁷⁶, ja álgán muhtun lágan boazodoaluin (Simonsen 1967: 65 ff).

Vuosttaš luohtehahtti dieđuid boazodoalu birra oažžut háløygalaš oaivámušain Ottara muosáhusaid bokte máid lea čállán Englándda gonagas Alfredii, jur ovdalaš jagi 900. Su muitaleami dán fáttá birra lea goitge váttis dulkot: *"Son lei olmmái geas lei valjit dakkár opmodat go dis (Håløygain) nai, namalassii eallit. Sus ledje ain dalle go oahppalattai gonagasa, guhtta čuođi lojes ealli máid ii lean vuovdán. Elliid gohčodit boazun. Guđas dáin ledje vuodgjinbohccot. Sápmelaččain leat dat hui divrasat, go sii geavahit daid vuodgjinboazun goddebivddus"*. (NOU 18: 1984, s. 653). (*Sitáhta lea ođđasit jorgaluvvon.*)

Áiggiid čađa leat dáid dieđuid mángga ládje dulkon. Muhtun dulkomiin eaiggádušai Ottar bohccuid, dávjá searválága sámi guodoheddjiiguin, ovdamearkka dihte sullos, dahje dat ledje sápmelaččaid geaid Ottar mávssihii vearu dahje geain bearai eará attáldagaid. Dássožii ii sáhte maide dadjat čielgasit gáldu birra. Ottara 600 *"lojes ealli máid ii lean vuovdán"* leat ain váttisvuohtan dutkiide. Vuodgjinbohccuid válddahallama gal lea álkit ipmirdit. Gottiid bivde vuodgjinbohccuiguin, ja ledje sápmelaččat geat bivde.

Go lahkoniit 1200-logu, oažžut ođđa čálalaš dieđuid sápmelaččaid ja bohccuid birra. Dat lea *Historia Norvægia* mii čállouvvui earkebismaguovddázis¹⁷⁷ Troandimis (Trondheim) sullii 1190. Doppe lea sápmelaččaid birra čállojuvvon ahte sii čierastit juolggis njalkkás duolba muoraiguin *"...muohtakálvviid mielde vilttiid vulos ja bohccot čuvvot sin mátkkis"*. (*Historia Norvægia* alm. 1969: 21.) Sáhtta dán mielde dálveráiddu válddadallan, ja lojes bohccuid doalu birra sáhka.

Knut Odner gii lea Várjjatsápmelaččaid servvodaga birra čađahan guhkesáiggiguorahallama, oaivvilda lojes bohccuid sis leamaš measta sihkkarit jagi 1200 birrasiid. Daid atne noaddeheargin¹⁷⁸ ja gisorin¹⁷⁹, ja jáhkkimis maid mielkki dihte, ja vel vuodgjinboazun. Ovtta dálloalalus goitge várra eai lean go 5-10 bohcco (Odner 1992: 33).

12-1300-logu rájes gávdnat ovdamearkkaid go bohcco- ja miesenáhkit ledje gávpegálvun eurohpaláš oktavuodas (Fjellström 1983: 167). Lea oalle čielggas ahte náhkiid ledje bivddus ožžon. Gávppašeapmi goitge lea gáibidan veahá ráhkkananbarggu. Dán dihte sáhttet muhtun lojes ealut leamaš. De sáhtii buoremus vuovdingálvvu váldit buoremus áigge. Dán oktavuodas lei dat misiid njuovvan (Fjellström 1983: 169). Dát gaskaáiggegáldut gustojit gal lulit guovlluide, ii ge leat ovtatmanu daddjon ahte dat duolba muorat ledje sámivuodas bohciidan.

Čálalaš gáldut boarráseappot go 1600-logu rájes leat váilevaččat, muhto 1603 gullat ahte Durdnosa Sámi (Torne lappmark) sápmelaččat, ee. doppe mii dál lea Finnmarkku siseanan, juohke jagi vulge meara bivdit. Sii bohče áldduid mat ledje mielde, seammás go geavahedje guohtumiid mearragáttis. Namuhuvvo maid dán gáldus ahte doppe lei buoret rássi, go badjelis váriin (Qvigstad/Wiklund II 1909: 285). Doppe muitaluvvo johttimis leamaš guokte ulbmila. Nubbi lei mearrabivdu. Nubbi lei lojesbohcco dili beroštupmi. Ii leat dárkileappot čilgejuvvon man viiddis boazodoallu lei, dahje man

---

¹⁷⁶ samlerstadiet

¹⁷⁷ erkebispesete

¹⁷⁸ kløvrein

¹⁷⁹ trekkyr

deatlaš dat lei mearraguolásteami ektui. Muhto boazodollui vuodđuduvvui johttinmálle siseatnama ja mearragátte johtaleapmi dahje nuppegvlui, lea dás vuodđuduvvon.

1500-logu gálduid mielde mat gávdnojit, ja ávnnaslaš bázahusaid mielde, ee. iešguđet lágan goddebivdogárddiid, ledje sámi servvodagat johtaleapmái heivehuvvon. Nu guhká go meahcceallit, o.m.d. gottit, ledje doarvá, sáhtta johtalanservvodaga dadjat leamaš ekologalaš dássádagas¹⁸⁰. 1500-logu loahpageahčen, -ja 1600-logu mielde, várra ovdánii dainnalágiin ahte ekologalaš dássádatvuohta gopmánii. Sivvan dása lea navdon ahte badjelmeara geavahedje riggodagaid masa johtalanservvodat lei vuodđuduvvon, ee. gávppašeamii dihte (Vorren 1987: 153).

Sáhtta maid jurddašit sámi servvodaga siskkáldas gaskavuodaid dagahan badjelmearálaš geavaheami. Sámi ássiid lassáneapmi sáhtta leamaš okta sivvan ekologalaš eahpedássádatvuhtii, ja go johtalanservvodaga riggodatvuodđu ii šat gokčan buot ávnnaslaš dárbbuid mat galge gokčojuvvot.

Boađusin goitge šattai ahte boares bivdoservvodat earáhuvvagođii. Juohkásii mángga iešguđetlágan ealáhusgeainnuide, dego vástidit dan eahpedássásašvuoda mii lei bohciidan. Muhtumat bargagohte eambo šibitdoaluin/guolástemiin, ja earát fas viiddidedje boazodoalu earenoamášvuoda. Stuořit boazoealut ledje dušše oassin oppalaš ealáhusovdáneami govvideames 1600-1700-logus.

Muhto boazodoaluin buhtalaga jotke ain goddebivdduin guhkes áigge. Muhtun Finnmárkku osiin, o.m.d. Porsággus, godde mañimus gotti nu easkka go jagi 1900 birrasiid (Richter Hanssen 1986: 49).

Lea goitge ártta deattuhit ahte sámi johtalanservvodaga earáhuvvamat sáhttet iešguđet áiggi dáhpáhuvvan, juohke guovllu dilálašvuodaid mielde. Dan dihte eat sáhte čielga gova oazžut dán suorgásuvvamis¹⁸¹ ráddjejuvvon guovlludutkamiid¹⁸² haga, dása guoská viidát johtalan boazodoallu. Mañimus jagiid leat bohtán olu deatlaš ákkat dan guvlui (vrd. Niemi 1983, Richter Hanssen 1986, Nielsen 1990, ja maiddái vel Odner 1992).

5.1 RÁÐÐEJEADDJI O Aidnu. Viidáneapmi Siseatnamis

MEARRAGÁDDÁI

Dáláráđđejeaddji oaidnun lea ahte boazodoallu lassánii gáfadit 1600-1700-logus, earenoamážit siseatnamis, ja dat dagahii deattu mearragátti guohtunguovlluide ja eará

---

¹⁸⁰ likevekt

¹⁸¹ differensieringsprosess

¹⁸² avgrensa regionale studier

ealáhusdoaimmaide, ovdamearkka dihte bivdui. Dán oainnu oaiveosiide lea ea.ea Svein Tønnesen guorrasan (Tønnesen 1979: 59). Gáldut huksejit čielgasit váidalusaid nala mat bohte muhtun vuotnaguovlluin 1600-logu loahpageahčen, go duottarsápmelaččat báhkkejedje sin guovlluide. Ledje Ohcejoh-, Ávjovári- ja Guovdageainsiidda duottarsápmelaččat.

Dákkár oalle čielga váidalusaid Deanus, Lágesvuonas ja Álttás, lea Adealerlávdegoddi čállán 1690:s (Adealer alm. 1938). Ovdamearkan dás lea čállojuvvon deatalaččamus oassi "Nedertanens finner" (Deanusápmelaččat geat mearragáttis ásse) váidalusain. Sii váidaledje go Badje-Deanu sápmelaččat ("Øfertenens finner"), ja Ohcejohsápmelaččat báhkkejedje sin guovlluide, máid ovdal juo ledje eiseválddiide namuhan. Sii bohte mearragátteváriide, ja báhče gottiid ee. Nuori (Hopseidet) olggobealde Vuokkátváriin (Omgangsfjellene). Muđui dagahedje Vuolle-Deanu sápmelaččaid ealáhusgeavaheami ovdii riebaniid ja čavráid báhčimiin mearragáttis, ja go vel bohte dohko olu bohccuiguin. Ealut guhto buot Vuolle-Deatnulaččaid bohccuid jeahkála ja buot sin omiid ja sávzzaid rásiid (Adealer alm. 1938: 297).

Lei go dasto nu ahte boazodoalloviiddideapmi dušše lei siseatnamis meara guvlui, dušše vuotna- ja riddoguovllu sápmelaččaide noadđin dán oktavuodas? Mearrasámi siiddaid váidalusaid vuodul sáhhtá dulkot boazologu lassánan dušše siseatnamis. Nu álki ii dattege leat.

Siseatnama ruođa duopmoválddi guovllus oaidnit maid boazodoalloviiddideami riddoguovllu sámisiiddain siseatnama guvlui. Ovdamearkka dihte muitalii Guovdageainnu diggeálbmot jagis 1700 ahte muhtumat "norgga" sápmelaččain, geat eai máksán vearu Ruttii, dálvet johte dohko bohccuideasetguin (SI 1981, oassi IV: 2). Dađistaga váidališgohte siseatnansápmelaččat dan boazodoalu nala mii riddo - ja vuotnaguovlluin lei siskelis. Movt heive dasto dat?

Čilget dán sáhhtá dan vuodul go bohccot jáhkkinis leat ovttá málle mielde johtán gaskal siseatnama ja mearragátti. Dáinna lágiin šattai sápmelaččaide vejolažžan goddealuin maid oččodit ávkki dan siidaguovllus gos ain ledje áigges áigái. Nu eai šaddan iešguđet siiddat gilvalit gaskaneaset. Siida dán oktavuodas lea sámi servvodaga vuodđodoallu dan áigge, dahje joavku mii ovttasráđiid geavahii guovllu mas dájvja ledje čielga rájit. Veardit johtalansiidda 1694 rájiiguin máid Ørnulf Vorren lea govahallan, govus 5.1 maŋŋelis.

Govus 5.1: Finnmarkku siidarájit 1694:s

Kártta lea Romssa universitehta, Museadoaimma Instituhta sámi etnográfalaš ossodat, ráhkadan. NOU 1978:18A Finnmarksvidda-natur-kultur, s. 155.

Go eambo álge dápmat ja priváhtan atnit bohccuid mat johte mearragátti ja siseatnama gaskal, de eai lean oasis boazoealuin mat fiervái bohte giđdat, bivdimassii. Dat ledje dál siseatnansápmelaččaid geahču vuolde. Seammaládje lei riddo - ja vuotnasápmelaččaid

ealuiguin mat dálvet bohte siseatnamii. Dat ledje maid šaddan earjkilolbmuid priváhta opmodahkan ja sin geahču vuollái.

Váidalusat sáhttet seammá bures leamaš eahpeduhtávašvuoda čájeheapmin go ovddeš searveriggodat¹⁸³ lei priváhta eaiggáduššanrievtti¹⁸⁴ vuollái šaddan, mas álbmot ii ožžon ávkki. Soaitá vel leamaš nu ahte sii geat vuosttažettiin váidaledje, ledje sii geat eai lean ođđa ovdáneamis mielde, bohccuid dápnamis ja stuorit ealuid priváhta eaiggáduššamis.

5.2 BOAZODOALLU LEI OASSIN LOTNOLASEALÁHUSVUOGIS¹⁸⁵

Deatalaš lea muittus atnit ahte sátni duottarsápmelaččat man 16-1700-logus geavahedje, ii ábut ovttatmanu assosieret dálá boazosápmelaštearpmain. Go omd. Sverre Tønnesen dadjá siseatnansápmelaččaid "*duodas šaddan johttisápmelažžan*" 1600-logu loahpageahčen, de ferte dan čuoččuhusa maid muddet. Eai lean ollenge buohkat siseatnamis šaddan johttisápmelažžan ođđaáigásaš sátnegeavaheami mielde.

Ovdal juo go boazodoallu ovdánii stuorit ealuid doallamii, johtaledje siseatnansiiddaid sápmelaččat ealáhusaid dihte siseatnama ja meara gaskal. Ledje eanas mearrabivddu ja vuolit jogaid luossabivddu dihte johtalan ovdal. Dáid lotnolas ealáhusjohtalemiiguin jotke 1700-logus maid. Guovtti dánska-norgga gáldus oaidnit lotnolasealáhusaid geassejohttima duogáža siseatnamis mearragáddái ja vuotnaguovlluide. Dat leat lálkaolbmá Knaga čálus 1704:s, ja Povel Resensa čálus 1707:s. Knag lei leamaš Finnmárkkus fáldin 1685-95 gaskal (NBL VII: 427 ff).

Earenoamážit Knaga govvideapmi čájeha ahte johtalemiid mihttun ii lean dušše priváhta eaiggáduvvon ealuide guohtuma gávdnat, muhto boazo lei maid dárbbášlaš lassin guollebivdui máid doibme vuollin stuora jogain ja mearas. Knag govvida dasalassin hui čielgasit siseatnansápmelaččaid vearro- ja doaimaválddálášvuoda. Son deattuhii ahte Anársápmelaččat, geat ruođa duopmoválddi vuolde ledje, ja vearu mákse Ruttii, Norgii ja Ruššii, álo ledje luosaid bivdán Deanus. Dan ledje maid Ohcejohsápmelaččat ja Badje-Deanu sápmelaččat dahkan. Ávjovári ja Guovdageainnu sápmelaččat gal bivde luosaid Álttáeanus. Dát sápmelaččat mákse maid vearu sihke Ruttii ja Norgii. Go bohte mearragáddái, ledje sis noađdehearggit mielde. Eai goasse lean gielddahallan dan bargamis. Jus dát sápmelaččat geat mearragáddái bohte, galge norgga vuollásažžan bággejuvvot, dahje eará máksit go diiddu mearragáttis, johka- ja mearrabivddu geažil, de livččii dagahan olu ráfehisuodaid ja váttisuodaid. Knag ii háliidan dákkár ráfehisuoda. Dan dihte oaivvildii ge son ahte siseatnansápmelaččain ii galgan bearrat "*skeanjkaid*" go bivde dain báikkiin. (Čállon Johnsenis 1922: 322).

Povel Resen ges čálii eambbo boazodoalloainnu birra. Johtaleami ággan lei go boazu, geasset ja dálvet, ee. ealáha dihte, lunddolaččat vikkai iešguđet báikkiide. Dan dihte fertejedje eaiggádat čuovvut bohccuid, jus eai galgan massit daid.

Muhto maiddái sus bohtet ovdan eambbo ákkat johtaleapmái. Guolásteapmi ja gávppašeapmi lea daid searvvis. Resen čálii maid oppalaččat movt "*Ruođa*" sápmelaččat johtaledje siseatnamis riddo- ja vuotnaguovlluide. Das oaidnit ahte Anár- ja

---

¹⁸³ fellesressurs

¹⁸⁴ privat eiendomsrett

¹⁸⁵ kombinasjonsnæringsform

Ohcejohsápmelaččat bohte Detnui guoli bivdit ja gávppašit. Muhtun Kárášjohguovllu sápmelaččat manne Porsáŋgui, Klubbui (Klubben) ja Fálesnuorrái (Kvalsund), ja earát fas orro Álttás geasset. Doppe ledje vel eará Guovdageaidnulaččat, vaikko muhtumat sis maid johte geasset Skiervái (Skjervøy). Nugohčoduvvon "*Juxeby-Lappar*", dahje sii geat Kárášjoh- ja Ohcejohguovllus ásse, manne Deanu- ja Lágesvutnii (Qvigstad/Wicklund II 1909: 301).

Dáid sápmelaččain nala váidaluvvo máŋgga vuotnaguovllus sullii 1690:s. Eahpitkeahtta lea sin boazodoallu okta vuoddoosiin dan boazodollui mii dál lea Finnmárkkus. Ovdamearka dihte lei johtinmálla dalle juo sullii seammá go dál.

Dat máid eat dieđe vel sihkkarit, lea ledje go dušše siseatnansápmelaččat geat vuodđudedje dálá johttinmálla, vai gávdnat go eará geainnuid dan boazodollui mii Finnmárkkus dál lea? Boazodoaluin ovdal mekaniserema, oaivvildit dán oktavuodas ahte lea eallu "*...mii lea ekonomijja vuodđun ja mii mielddisbuktá eallinlági mas bearrašat čuvvodit ealuideaset birra jagi, ja doaimmaideaset ja ekonomijjaset čatnet ovddemustá ealu buvttadeapmái*¹⁸⁶" (Vorren 1978: 158).

5.3 BOAZODOALLU VUOTNA- JA MEARRAGÁTTEGUOVLLUIN 1600-LOGU

LOAHPAGEAHČEN

Dan oktavuodas go bihko siseatnansápmelaččaid "báhkken" guovlluide, ferte guorahallat ledje go mearragátte- ja vuotnasápmelaččain alddiineaset bohccot, dahje movt sin boazodoaluin lei 1600-logu loahpageahčen. Knaga "Jordebok" 1694:s, mii govvida ássama ja ealáhuslági¹⁸⁷ erenoamážit mearragátte- ja vuotnaguovlluin, lea čállojuvvon miellagiddevaččat dan birra.

Knag muitala buot girkosuohkaniin, earret ovtta, boazodoalu leamaš oktan sámi vuodđoealáhussan¹⁸⁸ mearragátte- ja vuotnaguovlluin, lotnolasat bivdduin, šibitdoaluin ja guolástemiin, vrd. gov. 5.2 maŋgelis. Suohkan mii lea sierralágan lea Láhppi suohkan, gos muđui maid mitaluvvo hui unnán sámi ealáhusdoaimmaid birra. Knaga dieđuid mielde sáhtta navdit ahte hui oallugiin Finnmárkku vuotnaguovllu sápmelaččain ledje bohccot. Áltá várra lei earret, vaikko boazo gal maid doppe lei deatalaš.

Maiddá muhtun Finnmárkku dáččain ledje bohccot 1600-logu loahpageahčen. Geahča gov. 5.3 maŋgelis. Dát boazodoallu lei dávjá earenoamáš sulluin, ja lei áibbas earalágan go sámi boazodoallu. Jáhkkmis ledje ealut Láhpis, Reainnáhis (Reinøy) ja Muosáhis (Måsøy) dolvojuvvon dohko ja ledje doppe birrajagi.

Gádde-Iččáhis (Rolvsøy) diehtit sihkkarit gávpeolbmá birra geas lei gávpi Goaskinvákkis (Kjelvik) Máhkarávjjus, gii doalvvui bohccuid dohko sullii 1670:s (Knag alm. 1932: 7,

---

¹⁸⁶ produksjon

¹⁸⁷ ervervsliv

¹⁸⁸ basisnæring

43). Lea jáhkehahtti ahte son osttii lojes bohccuid Porsáŋggussápmelaččain, geaid orohat Máhkarávju lei. Bohccuid doalvun lei ámtamánni¹⁸⁹ lobihaga. Dan dihte bággolotno bohccuid "*Gonagassii*", ráfáiduhhte¹⁹⁰ daid, ja maŋážassii dat goddiluvve. Dán guovllu vuotnasápmelaččat bivde dasto gottiid, dan maid dahke ámtamánni lobihaga. Adelaer dieđihii 1670:s dán oktavuodas ahte Fálesnuorisápmelaččat ledje unnidan ealuset 400 bohccos 10 bohccui (Adealer alm. 1938: 290). Iččáhis (Ingøya) ledje maid leamaš "*eallit*" ovdal. Dán oktavuodas árvidit dat lea bohccuid birra sáhka.

Báiki/guovlu:	Boazolohku:	Eaiggádat:	Johtolat:
Áltá	-----	"Muhtumat" Álttá sámiin	Ii mitaluvvo
Stierdná	-----	Gámavuona sápmelaččat	Ii mitaluvvo
Sievju	-----	Kluppusápmelaččat	Ii mitaluvvo
Fálá	-----	Fálesnuori sápmelaččat	Ii mitaluvvo
Porsáŋgu ja Máhkarávju	"unnán", "veahá" "7-800"	Porsáŋgu sápmelaččat	Sisaguvlui
Lágesvuotna	"unnán", "veahá"	Lágesvuona sápmelaččat	Ii mitaluvvo
Deatnu	-----	Deanusápmelaččat	Ii mitaluvvo
Várjjat	"oba olu"		

Gov. 5.2: Sámi boazodoallu mearragátte- ja vuotnaguovlluin 1694:s
Gáldu: Knag, almmuhuvvon 1932: 6, 7, 12, 14, 22.

Reainnáhis ledje Láhtttá (Latøya) dáčča ássiin bohccot, 6-7 mearramiilla duohken. Suolu lea dan meare unni ahte guođohit ii sáhte dárbbasán. Dan dihte leat eaiggádat várra ieža bargan bohccuideasetguin.

Muosáha birra lea earenoamáš gažaldat. Doppe ledje bohccot, muhto Knaga "Matricul" ii mital gii dán ealu eaiggádušai. Ii leat daddjon dat lei dáčča boazodoallu. Sullos gávdnojedje nugohčoduvvon "*Dáčča sápmelaččat*"¹⁹¹ (Knag, alm. 1932: 10, 12). Dán doahpaga geavahedje Čáhcesulloguovllus sápmelaččaide geat gehčče dáččaid bohccuid (Niemi 1983: 299). Vearuheami dáfus ledje sii dáččaiguin ovtadássasaččat. Muosáhis leat dáččasápmelaččat dán oktavuodas čállon dáččan. Sihkkareamos máid dás sáhtta dadjât, lea ahte sihke sápmelaččain ja dáččain lea leamaš dahkamuš Muosát boazoealuin.

Porsáŋgu sápmelaččaid Máhkarávju boazodoallu válđui áššin Goaskinvákkedikis 1704:s. Sin gohččo johttit eret doppe. Gávpesearvi¹⁹² orru dan rájes háliidan bearráigeahččat ja geavahit dan riggodaga. 1780-logus oaidnit ovdamearkkaid das ahte sullo boazodoallorievtti čurvo bidjegis (Richter Hanssen 1990: 115, 179).

Čáhcesulloguovllu dáččain lei oalle viiddis boazodoallu go sis ledje oktiibuot 1 000, dahje

¹⁸⁹ amtmann

¹⁹⁰ fredlyse

¹⁹¹ "*Nordmenns Finner*"

¹⁹² Handelskompaniet

2 000 bohcco. Orru čielggas ahte ledje ámmát- dahje gávpeolbmát geat eanas ealu eaiggádušše. Álbmogis ledje unnán bohccot. (Nielsen 1984a: 101. Vrd. maid Niemi 1983:299, ja Nedkvitne 1988:137/78.) Goitge lea ártta jearrat ledje go Čáhcesulloguovllu dáččain earenoamáš boazodoalloevttut ja -dárbbut.

Juoga mii čujuha dása, lea go doppe lei oalle dárbu fievrredit gálvvu eatnama mielde. Lea oba duolba guovlu. Doppe sáhtte viežžat boaldámuša, ja šibitfuodđara, ovdamearkka dihte herggiin. Čáhcesullo eiseválddiin, ámtamánnis, sunddis ja báhpas, lei nohkameahtun ja stuora sáhttodárbu iežaset guhkes dálvemátkkiin. Sáhtto- dahje bargoheasttat eai gávdnon. Dárbbu sáhtii dušše heargesáhtuin gokčat. Dan dihte sáhtta stuora boazodollui atnit sáhttodárbbu čilgehussan.

Finnmárkku mearragátti eará báikkiin gos ledje dáčča ássit, atne fanassáhtu guhkebuš gaskaide. Boaldámuša ja fuodđara vižže muhtomin 6-7 miilla duohken, vuotnabađain. Eai dárbbášan eatnama mielde geasehit nu olu, ja dan dihte ii dagahan dat stuorit boazodoalu dárbbu.

Čáhcesullos siiddastalle birrajagi moatti miilla siskkobealde gávppoga birra. Várjjatsápmelaččat ledje bálkáhuvvon guođohit ealu.

Báiki/guovlu	Boazolohku	Eaiggádat	Johtolat	Guođoheapmi	Geavaheapmi	Álgu
Láhppi suolu	"veahá"	Báhppa	-			
Sállan-gottit	"olu"	Várra	-		Ráfáidahtton	
		Sállan- eaiggádat				
Reainnát (Muosáhis)	-	Láhtta boanddat	-			
Muosát	-			Sápmelaččat		
Iččát- ovdal ledje bohccot	-		-			
Gádde-Iččát - gottit	"veahá"				Ráfáidahtton	Dolvo- juvvon dohko ca. 1670
Čáhcesullo guovlu	1000 dahje 2000	Čáhcesullo eanan- doallit ja eiseválddit	Birrajagi Čáhce- sullo guovllus	Várjjatsámit	Vuosttažettiin fievrin	

Gov. 5.3: Dáčča boazodoallu/ Gottit sulluin. 1694
Gáldu: Knag, alm. 1932: 2, 5, 9, 12.

Boazogehččiid bálkáheapmi muitala ahte boazodoallu ii lean dáppe ge oassin dáččaid ealáhus- ja eallinlágis. Einar Niemi dieđuid mielde ledje Čáhcesullo dáččain bohccot nu guhká go sullii 1700-logu gaskkamuddui (Niemi 1983: 300). 1600-logu loahpageaži gáldut eai muital man boaris dát boazodoallu lei.

5.4 JOHTTI BOAZODOALLU¹⁹³ VUOTNAGUOVLLUIN

Muhtun vuotnaguovllu sápmelaččain ledje 1690-jagiin juo 7-800 sturrosaš priváhta ealut. Dat lei Porsáŋggus, gos Adealer vel lohka gávdnot sápmelaččaid geain eai lean eará eallit. Oassi doppe sápmelaččain elle boazodoalus.

Maŋimus namuhuvvon diehtu, oktan muitaluvvon alla boazologuin, duođaštit ahte sápmelaččat, goit dán Finnmárkku-vuonas, ovdal jagi 1700 juo barge viidát johtolatboazodoaluin. Muhtun olbmuide lei boazobargu dál šaddan čielga váldodoaibman, namalassii Porsáŋggu dahje siskelis riegádan sápmelaččaide (Adealer 1938: 222). Doahpagat máid atnet, leat "ellet bohccuideasetguin" ("*leufer ved sine reen*") dahje "bohccuideasetguin ja bivdduin" ("*ved sine reen oc skytteri*"). Muhtun oassi Porsáŋggusápmelaččain ledje birgegoahtán dušše boazodoaluin, máid eai báljo sáhte doaimmahan earaládje go dássedit johtalan mearragátti, geasseorohaga ja siseatnama, dálveorohaga gaskal.

Eanas dan ovcci olbmás geat barge Porsáŋggu boazodoaluin, lei riegádan siseatnamis. Einar Richter Hanssen gal oaivvilda sin leamaš mearrasámi sogas, dahje čadnon mearrasámi birrasii earaládje, man bokte besse boazodoaluin bargat Porsáŋggus. Ii sáhte dieđusge dadjat ahte sii eai lean bohtán Porsáŋgui ealuin. Muhto sii sáhttet maid liikká bures bargan alceset ealuid, dahje árben daid doppe. Buot Porsáŋggu vearromáksit ledje goitge čállojuvvon Nuorta- ja Oarje-Finnmárkku vearromáksi mearrasápmelažžan ("*Søefinner*") (Richter Hanssen 1986: 92).

Go lea sáhka vejolašvuodain Finnmárkkus birget, de lea ovdalis čilgejuvvon ahte sápmelaččat dábálaččat birgejedje buorebut go dáččat (gč. kap. 4). Sii birgejedje namalassii unnit oastogálvuvin. Eatnasat goitge ledje fásta lonohallandilálašvuodas muhtun gávpeolbmáin (gálvoháhkánásahusain). Sápmelaččat geat ledje birgegoahtán dušše boazodoaluin, várra ledje buot friddjamusat. Eatnasat sis eai geavahan gálvoháhkánásahusa. Sii eai dasto lean čadnon fásta ovttage gávpeolbmái.

Knaga oainnu mielde lei Máhkarávju oassin Porsáŋggusápmelaččaid geasseorohagas. Oalle sihkarit lei dat sin geasseorohat. Adealera dieđut 1690:s čájehit Finnmárkku boazodoalu ovdáneami dan áigge, go muitala ahte Porsáŋggusápmelaččat dálvet manne nu guhkás siseatnamii ahte riiddáskedje ruođa duopmoválddivuloš siseatnasiiddaid olbmuiguin. Porsáŋggusápmelaččat han váidaledje go eai hehttekahtta beassan viidánit nu guhkás siseatnámii go háliidedje. Siseatnansápmelaččat ("svenske fieldfinner") nihtte ges váldit sis sihke bohccuid ja bissuid, jus manne menddo guhkás siseatnamii bivdit (Adealer 1938: 298).

Dat boazodoallovuohki máid Knud Leem oinnii go lei Oarje-Finnmárkkus 1730 birrasiid, orru leamaš maiddá vuotnaguovlluin, ja dat soahpá Adealera ja Knaga boazodoalu válddahallamiidda moaddelogi jagi das ovdal. Doahpagat nu go "Porsáŋgguvuona Duottarsápmelaš" ("*En Porsanger-Fiords Field-Lap*"), leat dábálaččat sus (Leem 1767: 145). Leema dieđut čájehit ahte oallugat geain ledje Láges- ja Porsáŋgguvutnii čanastagat, ledje boazobargi duottarsápmelaččat.

Sii johte ain ovttá gaskka hávális, sihke siseatnamii ja ruovttoluotta. Geasset ledje áibbas mearragáttis, ja dálvet fas 6-7 miilla siskelis, "*...sullii Ruođa Sámi Rájiid duohken*" ("*...hen imod den Svenske Lapmarks Grändser*") (Leem 1767: 168). Duohtavuodas ledje

---

¹⁹³ nomadiserende reindrift

guhkkín ruođa duopmoválddi guovllus. Boazobargi Guovdageainsápmelaččaid birra lea čilgejuvvon earenoamážit ahte sii doppe johte viidáseappot Skiervvá ja Gálssa (Karlsøy) suohkanii geasset (Leem 1767: 392).

Oarje-Finnmárkku stuora sullot earret Máhkarávjju mii juo lea namuhuvvon, Stiertná (Stjernøy), Sievjju ja Fálá, ledje guohtunguovlun Gámavuona (Komagfjord), Kluppu ja Fálesnuori sápmelaččaid ealuide. Gáldut 1600-loahpageaži rájes máid dás leat geavahan, eai mital lei go das birrajagi boazodoalu birra sáhka, vai ledje go sullot dušše geasseorohahkan. Ii leat dasto čielggas ledje go dát vuotnasápmelaččat dalle juo álggahan guhkit johtolagaid. Muhto doppe maid oaidná rievdadusaid boazodoallovuogis ovddeža ektui.

Álttásápmelaččat, geaid boazodoallu várra lei unnimusat ovdánan obanassiige mearrasámi guovlluin dan áigge, ovdanbukte 1690:s daid dábálaš váidalusaid ahte siseatnansápmelaččat dagahedje sin ealáhusdoaimma ovdii (Adealer alm. 1938: 298). Čujuhanveara lea gal maid ahte sii seammaládje bihko muhtun Fálesnuori Kluppu sápmelaččain. Sii bivde su njulgestaga heaitit boahtimis sin váriide ("*vore fiede*") ja billistit (*gjøre "inpass oc skade"*) nu movt dassáži lei dahkan. Dán lea váttis dulkot earaládje go ahte Fálesnuori guovllu boazodoallu viidánii dainnalágiin ahte ránnáorohagaid mielas dat billistii boares vieruid¹⁹⁴ ja siidarájiid.

Álttáguovllus gal maid bohciida 1700 ja 1720 gaskal joavku máid sáhtta gohčodit "Altena Duottarsápmelažžan" ("*Altens Fjeldfinder*"). Dat vulggii das go eiseválddit 1600-logu loahpageahčen ja jur 1700-logu álggogeahčen čavga meannudedje siseatnansápmelaččaiguin geat geasset bohte vuonaide ja luossajogaide. Sidjiide mitaluvvui ahte ruođa vuollásaččain ii lean lohpi Álttáeanu bivdit, muhto nugohčoduvvon "rádjesápmelaččaid" ("*grensefinner*") geat ledje dánskka vuollásaččat, sin lei lohpi bivdit. Dan dihte čálihedje oallugat Guovdageainnu- ja Kárášjohguovllu boazosápmelaččat iežaset dánskka vuollásažžan (Nielsen 1990: 176 ff).

Fálesnuori guovllu birra mitala P. Harboe olu Hammerfeastta suohkana čilgehusas 1720-jagiin. Son duođašta 1690-jagiid manu. Iežas suohkana dárkilis olmmošlohkamis namuha son guhitta bearraša Hámmerfeastta várresápmelažžan, dahje "*Fieldlapper til Hammerfest*", nu go son gohčoda sin (Harboe alm. 1952: 469). Eai báljo sáhte leahkit eará bearrašat go Fálesnuorisápmelaččat geat johttidillái¹⁹⁵ leat álgán.

Hammerfeastta suohkanis fárrejedje oallugat siseatnamii 1720 birrasiid. Olles vihtta várresámi bearraša ("*Field lappene*") oktiibuot 27 olbmuin ledje, suohkanbáhpa dieđuid mielde, fárren Ruttii almmá su duođaštusa¹⁹⁶ haga. Dát dieđut sáhttet máksit ahte oallugat dain boazosámi bearrašiin, geat ledje Hammerfeastta suohkanis eret, leat gávnahan ávkkálažžamussan Guovdageidnui čálihit iežaset. Jáhkehahtti ággan lea ahte dálveguohtundárbu stuorui go ealut sturro, ja dán sihkkaraste buoremusat lagat oktavuoda doalahemiin dálveguohtunguovlluin.

Eai várra lean vearrođili ovdamunit ággan, eambo jus báhpira nalde¹⁹⁷ dušše fárrejedje Guovdageidnui, *čálitkeahhtá* iežaset dohko. Henry Minde lea dan oktavuodas čujuhan ahte mearrasápmelaččat dainna vugiin soite fuomášan beassat vearromásimis, johttisámidili bokte ruođa-norgga friddjaavádagas(Minde 1982: 93).

---

¹⁹⁴ sedvaner

¹⁹⁵ nomadisk livsform

¹⁹⁶ attest

¹⁹⁷ proforma

Eará ággan dánska-norgga mearragáttesuohkaniid olmmošlogus eret čálihit, sáhtta leamaš nugohčoduvvon sáhttogeaskkus beassat. Dat sáhtii mángii noadđin leamaš. Geasku sáhtta viidánan vel 1700-logus, go riddoguovlluid dáččalohku unnui, ja dáččat dasto válde unnit dáid nođiin badjelasáset.

Nuorta-Finnmárkku mearrasámiguovlluin lei maid álggahuvvon johtti boazodoallu. Go oppalaččat geahččá Finnmárkku, de lei mearragátte- ja vuotnaguovlluin viiddis johtti boazodoallu 1720 birrasiid juo. Dan áigge dáhke dat boazosámit, geat ledje dušše dánska-norgga vuollásaččat, 60 bearraša. Thomas von Westena dieđuid vuodul (von Westen alm. 1934), sáhtta geasseorohagaid vuodul sirret joavkkuid, ja sullii dadjat sin johttinmálle.

- Ristamuornjárgga (Korsnes) ja Lákku (Langfjorden) boazosápmelaččain lei dálveorohat Guovdageainnu ja Ávjovári birrasiid.
  - Fálesnuori boazosápmelaččain lei dálveorohat Vuorjeduoddaris, Leavnnja ja Iešjávrrí gaskkas.
  - Porsáŋggu boazosápmelaččain lei dálveorohat Idjajávrrí buohta (Nattvatnet).
  - Dorskevuonas Lágesvuona boazosápmelaččain lei dálveorohat Áttánjogas (Adamselv).
  - Deanu Juovlavuona (Leirpollen) boazosápmelaččain lei dálveorohat Buolbmátjávrrí (Polmakvatnet) oarjjabealde.
  - Várjjaga boazosápmelaččain ges lei dálveorohat Buolbmátjávrrí nuorttabealde.
- Ørnulf Vorren lea kártii bidjan sihke sin ja siseatnansápmelaččaid boazodoallojohtolagaid 1700-logu álggus. Vrd. gov. 5.4. vuolleis.

Govus 5.4: Boazodoalu orohagat ja johtolagat sullii jagi 1700.

Kártta lea Romssa Universitehta, museadoaimma Instituhtta, sámi etnografalaš ossodat ráhkadan. NOU 1978: 18A Finnmarksvidda- natur- kultur, s. 156.

5.5 DILLI SULLII 1700-LOGU GASKKAMUTTOS

1700-logu gaskkamuttos oažžugoahit oalle čielga gova boazodoalus. Muhtun boazodoallojoavkkut ledje vuotna- ja mearragátteguovlluin eret, ja earát fas siseatnamis. Dát boahtá čielgasit ovdan Ohcejoga dikkis 1738:s (Fellman I 1910: 496). Doppe čilgii diggeálbmot ahte sii johte Detnui ja Lágesvutnii ("*Tanaby och Laxfiorden*") geasset.

Nuppeguvlui lei maid johtin. Dán guovtti vuona olbmot orro sin guovllus ges muhtun áigge dálvet elliideasetguin, ("*med sine kreatur*"). Dát guovtteguvlugeavaheapmi gávdno maid čilgehusain máid major Shcnitler čohkkii Finnmárkkus jagiin 1744-45.

Boazodoallobeali vihtanat muitaledje eanas ahte goabbat beali guovtteguvlugeavaheapmi lei dábálaččat dohkkehuvvon. Vihtanuššan Áltta Joganjálmmi

duktanrievttis¹⁹⁸ čájeha dan čielgasit. Dát vihtan anii váttisin mearridit čielga ráji nugohčoduvvon oktasašguovllu ja čielga Norgii gullevaš guovllu gaskal. Nu lei dan dihte go norgga mearraguovllu sápmelaččat ledje mannan sin lusa geat Guovdageainduoddariin ledje, ja dát fas ledje vuonaide bohtán. Nu lei vihtana muitalemiid mielde leamaš juo "Arilda áigge" ("Arilds Tid"). Shcnitler I 1962: 230/231).

Leat áššit main vuohtta boazodoalloviidáneami mearragáttis siseatnama guvlui garraseabbon go nuppeguvlui. Dát bohtá ovdan ruođa duopmoválddi guovllu dikkis siseatnamis. Ohcejoga ja Tenoby / Juxby sápmelaččat váidaledje ovdamearkka dihte Ohcejohdikkis 1738:s, namuhuvvon siidda olbmuid, Porsáŋggu sápmelaččaid, nala. Dat čájeha ahte sis ain lei viidáneapmi sisaguvlui, máid Adealer-lávdegoddi lei 1600-logu loahpageahčen fuobmán (vrd. kap. 5.4.).

Ohcejohálbmotdikki váidalus 1738:s lei hámi ja sisdoalu dáfus seammalágan go muhtun mearrasámisiiddain bođii ovdan veahá ovdalaš jagi 1700, ja mii dalle lei siseatnama boazodoalu birra (vrd. kap. 5.1.). Váidalusa sisdoallu lei ahte Porsáŋggusápmelaččat gavdnjeje gottiid nu ahte siseatnansápmelaččaide ii lean šat borramuš ja sisaboahu. Muđui čuočču hedje Ohcejohsápmelaččat ahte Porsáŋggusápmelaččaid ealut guhto ja gurbejedje jeageleatnamiid nu ahte gottiide ii lean šat ealát. Dát sisabáhkken lei máhka álgán 1720 birrasiid. Váidaleddjiid mielas lei dilli vel duođalaččat go ieža eai lohkan goasse leamaš Porsáŋggusápmelaččaid guohtunguovlluin (Fellman I 1910: 496/98).

Čilgehusas Durdnosa Sámi birra 1750:s čujuhuvvui fas báikkálaš váidalusaide go mearrasámiguovllu olbmot billistedje "rutttii" gullevaš siseatnama. Sin boazodoallu ja eará doaimmat čuhce earenoamážit siseatnansápmelaččaid bivdui. Lasihuvvo vel ahte vuotnaguovllu sápmelaččat eai goassege lean máksán vearu ruođa kruvdnui. Eai ge lean máksán buhtadusa dahje láiggu njuolga ruođa vuollásaččaide guohtuneatnamiid, boaldámuša bivddu ovddas (Fellman I 1910: 443).

Lea čielggas ahte boares siidarájit sihke siseatnamis ja mearragáttis, mat ledje johtalanservvodaga eavttuide huksejvvon, dál ledje duohta deattu vuolde. Geasset rihkko siseatnama boazodoallit mearragáttisápmelaččaid siidarájiid. Seammaládjge geavai siseatnama siidarájiiguin dálvet, muhto dalle ledje mearragátte- ja vuotnaguovlluid boazodoallit geat rihkko daid.

Dološ siidaguovlluid siskkobeaalde sihke rittuin ja siseatnamis ledje ain olbmot geat eai lean dakkár boazodoaluin álgán mii gáibidii johtima. Eanas riddo- ja vuotnasápmelaččaid guovdu goit lei nu. Lea jahkehahtti ahte sihke mearraguovllus ja siseatnamis ledje dat geat eai lean johtti boazodoaluin bargagohtán, geat ovddemustá bihko boazodolliid lobihis sisabáhkemiin.

Dieđuid vuodul 1600-loahpageahčen ja 1700-álggogeahčen lea ágga cuiggodit ráđđejeaddji oainnu boazodoalu ovdáneapmái, namalassii dasa go navdet dušše siseatnamis dan bohciidan ja doppe báhkken riddoguovlluide. Gal orru girját govva go nu. Nu viiddis ja rikkis guovllus go Finnmárku lea, gávdnat váldomearkkaid ovdáneamis sihke siseatnamis mearragáddái, ja nuppeguvlui.

Govvidemiin sáhtta čuovvovaš málliin Finnmárkku boazodoalu ovdáneami čájehit, ja movt johtimat rievdatedje boares siidaguovlluid geavaheami. Vrd. gov. 5.5 manjelis.

**SISEATNANSÁMISIIDA,
DÁLVET**

**RIDDOSÁMISIIDA,
GEASSET**

Siseatnansápmelaččat
guođohišgohtet ealuid
ja čuovvugohtet daid
mearragáddái giđđat

Boazodoallit
mat gullet dán
siseatnansiidii

Dat siidaolbmot geat ellet
árbevirolaččat .
Johtalankultuvrra
Johtalankultuvrra
ja
doallit, eanandoalu álgu

Dat siidaolbmot geat ellet
árbevirolaččat.

guoddit. Ain eanandoalu

guolásteami ovdáneapmi

Boazodoallit
mat gullet mearrasámi
siidii

Riddosápmelaččat
guođohišgohtet ealuid
ja čuovvugohtet daid
siseatnamii čakčat

Gov. 5.5: Johttisámidili¹⁹⁹ ovdáneapmi. Váikkuhusat geavaheapmái ja siidarájiide

5.6 BUOHTALAS²⁰⁰ JOHTTISÁMI BOAZODOALLU MAS VUOĐDU LEA SIHKE RIDDO- JA SISEATNANSIIDDAIN

Major Peter Schnitlera 1744-45 jagiid gažadanprotokollat²⁰¹ leat buoremus Finnmárkku historjjá gáldut 1700-logu gaskkamuddui. Son lei dasto lánkahoahppavaš²⁰², ja sus lei mángga jaga militeara dutkanduopmárhárjáneapmi, "auditeur", Trøndelágas. Su ássiidgažadallamat dahje -dutkanat dan boahttevaš rádjeloahpaheami oktavuodas, govvidit várra buoremusat boazodoallovuogi máid sáhtta buohtalas johttisámi boazodoallun gohčodit. Dáinna oaivvilduvvo ahte riddo- ja vuotnaguovllu boazosápmelaččat ja siseatnanboazosápmelaččat geavahedje ovttá guovllu. Oarjin Álttás gitta Várjjagii nuorttas lea seammá dilli. "Privatiiva" norgga boazosápmelaččain lei oktasaš geasse- ja dálveorohat siseatnama boazosápmelaččaiguin. Mañibut gulle ruođa duopmoválddi vuollái, muhto mákse vearu sihke Ruttii ja Danmárku-Norgii.

Dán heiveheami govvidit Schnitlera vuosttaš vihtana iešdieđut²⁰³ hui bures, gean son dutkkái Finnmárkkus, Álaheajus Joganjálmmis (Elvebakken), cuoŋománu 6.b. 1744. Lei "boazosápmelaš Joen Nielsen Guovdageainváriin eret" ("Field-Finn Joen Nielsen" fra "Kautokeino-Fielde"), 38-jahkásaš, náitalan, okta mánná. Son lei riegeđan Ávjováris mii lei Guovdageainnu sámisuohkana vuolde ("Kautokeino Lappesogn"). Su váhnemat leigga norgga sápmelaččat geat leigga Skiervvá suohkanis Norggas orron. Doppe leigga fárren Guovdageidnui. Son lei gásttašuvvon Guovdageainnu sámigirkus ("LappeKirke"), ja ruođa

¹⁹⁹ reinnomadisme

²⁰⁰ parallell

²⁰¹ eksaminasjonsprotokoll

²⁰² jurist

²⁰³ personalia

báhppa ja luhkkár leigga doppe oahpahan su risttalašvuhtii. Mánu ovdal lei son rihpain leamaš Máze girkus (*"Norske Masi Capell"*). Geasseorohat sus lei Jiehkarduonas Návuonas. Dálvet son lei Guovdageainváriin (*"Kautokeino Fjelde"*). (Schnitler I alm. 1962: 230).

Goalmát vihtan Álttás lei maid Guovdageaidnulaš. Son lei maid, nu go Joen Nielsen, Ávjováris riegádan, dahje Kárášjohguovllus, norgga mearrasámi váhnemiin (*"af Norske Sør-Finn-Forældre"*). Schnitlera vihtaniid searvvis ledje maid olbmot geat álggos ledje ruoŧa vuollásaččat, muhto geat dál ledje čállon norgga boazosápmelažžan. Vel ovttá bearraša olbmot nai sáhtte Leahkit dánska-norgalaččat dahje ruoŧelaččat. Dás sáhtta vuohttit ahte gullelašvuođa válljejedje vásedin vuotit heajut beliid badjel mat čuvvo das go boazosápmelaččat šadde johtalit guovtti stáhta duopmoválddi guovlluid gaskal.

Schnitlera ovccát Finnmárkku vihtan, *"Niels Andersen, Boazosápmelaš"*, 29 jagi, bárdneolmmái, čájeha dán dáfus čielggasepmosit dan. Son čilgii Hammerfeasttas, čakčamánu 8.b.1744. Son lei riegádan norgga váriin (*"Norske Fjelde"*) Oarje-Finnmárkku Fálesnuori buohta, Návuonas (*"Norske Næverfjord"*). Su áhčči lei norgga mearrasápmelaš, ja eadni fas boazosápmelaš. Son lei gásttašuvvon *"Norgga"* Hammerfeastta girkus. Geasset oruiga áhčešguovttos Jahkovuonas (Revsbotn), gos sudnos ledje bohccot. Dálvet son orui nuppi váhnema luhtte. Dálvet oruiga etnešguovttos Kárášjogas, bohccuidisguin. Áhčči gal bázi Norgii- norgga mearrasápmelažžan (*"Norsk Sør-Finn"*). Ii goabbáge su váhnemiin máksán vearu Ruttii, vaikko ásaiga lulábealde Kárášjoga. Dan oaivvildii son vuolgat das go su áhčči lei norgga mearrasápmelaš. Girkolaš bálvalusaid²⁰⁴ son gal oaččui sihke Norggas ja Ruoŧas (Schnitler I alm. 1962: 242).

Gávdnojit maid lohkodeđut main vuohtta johttisámi boazodoalu buohtalas ovdaneami sihke siseatnamis ja riddoguovllus. Ovdal 1750, ja dasto ovdal go dálá riikkaráđji biddjui, gávdno ruoŧa čilgehus mii sáhtta govvidit dan, go várrogasat dan geavaha (Fellman I 1910: 442). Doppe mitaluvvojit álggos bearašoaivámušat ja boazolohku siseatnansiiddain mat jahkásaččat johte Finnmárkku ja Davvi-Romssa riddo- ja vuotnagáttiide. Guovdageainnus ledje juo oalle olu johttimat Romsii, vrd. tab. 5.1 vuolábealde.

Tabella 5.1: Siseatnansápmelaččaid boazodoallojohtimat mearragáddái. 1750

Guđe siiddas	Bearašoaivámuččat	Bohccot
Guovdageainnus	40	4 000
Afwiowara	18	1 100
Utzjoki	35	4 400
Oktiibuot	93	9 500

Schnitleris gal lei olu unnit lohku siseatnansiiddaid oppalaš bearašoaivámušain, ležže dál boazosápmelaččaid vai eai. Su logut leat Guovdageidnui 28, Ávjovárrái oktan Kárášjogain 16 ja Ohcejohkii oktan Juxby/Tenoby 28 (Schnitler III alm. 1985: 58).

²⁰⁴ geistlig betjening

Finnmárkku riddosámiiddaid olmmošlohku ja boazolohku, geaid dálveorohat lei ruota duopmoválddi siskkobealde, lei ruota lohkamiid mielde nu go tabeallas 5.2 vuolábealde.

Tabealla 5.2: Riddosápmelaččaid boazodoallojohtimat siseatnamii. 1750

Guovlu	Olbmot	Bohccot
Guovdageaidnu (Geahččobohccot)	-	2 000
Afwiowara Utzjoki	31 20	3 000 5 460
Oktiibuot	51	10 460

Dán vuodul livčče galgan 51 riddo- ja vuotnaguovllu boazodoallobearrašat geain siseatnamis lei dálveorohat, oktiibuot 10 460 bohccuin. Muhto dás leat maid goabbátlágan logut Schnitlera loguid ektui. Son ges muitala Finnmarkku suohkaniin Várggáid rájes oarjjás, 64 privatiiva boazosápmelačča ("Field-Finner") (Schnitler III alm. 1985: 58). Goabbatláganvuodain beroškeahtá, logut goitge govvidit dili. Dat čujuhit dasa ahte 1750 birrasiid lei riddoguovlluide gullelaš boazodoallu seammá olu ovdánan go siseatnanguovlluide gullelaš boazodoallu.

Dan áigge johte joavkkut ain buhtalaga, nu ahte jahkebeale ledje iežaset boares siidaguovllus, mearragáttis ja siseatnamis. Dát buhtalas boazodoallu lea dađistaga šaddan oktan, vaikko lea váttis dadjat goas dát doaibma ollášuvai. Muhtun orohagaid guovdu sáhtá dáhpáhuvvan nu manjit go 1800-gaskkamuttos. 1852 rádjedahppan ja álmolaš rievdadeamit dán oktavuodas sáhttet leahkit olgguldas dáhpáhusat mat dagahedje boazodoaluid oktiisuddama (vrd. kap. 5.10.1).

Dán manu sáhtá várra govvidit dáinna hui álkidahtton govvosiin vuollelis, gov. 5.6.

Riddoguovllusiiddaide gullelaš
johttisámi boazodoallu

Dálá johttisámi boazodoallu

Siseatnansiiddaide gullelaš
johttisámi boazodoallu

Gov. 5.6: Ovdáneapmi dálá boazodoallomállii

5.7 BOAZODOALLOVUOHKI JA HEIVEHEAPMI

1700-logu vuosttaš oasis leat oalle buorit čilgehusat boazodoallovuogis ja ealáhuseavttuin. Dalle barge hui garrasit. Dálvet guođohedje ealuideaset ijabeavve, ee. meahccespeajariid²⁰⁵ geažil. Beaveguovdil gáiddai eallu veahá dobbelliidda. Idjii fas vižže ealu lagabui. Geasset ledje hearggit veaidalassan²⁰⁶. Eará bohccuid guođohedje, ja áldduid bohče. Buohkain geat juo sáhtte, ledje guođohanvuorut (Leem 1767 148 ff). Ain orro guovtti vahkus njealji vahkui ovttahat sajés dahje dassožii go guohtun nohkagođii (Schnitler III alm. 1985: 56).

Boazosápmelaččat elle bohcco buktagiin. Das ožžo bierggu, mielkki, vuostta ja bivttasnáhkaid, ja dat lei fievrin. Sis ledje gal maid eará deatálaš ealáhugáldut, ja Schnitler čilge dan 1740 birrasiid. Ledje "hui buorit" ("skiønne") guolit jávrrin ja jogain. Muđui sii loddejedje ja bivde, earenoamážit gottiid, mat eanemusat ledje Čorgašnjárggas (Nordkyn- "*Omgangs Halv-Øen*"), ja siskkimus duoddariin (Schnitler III alm. 1985: 56).

Dát 1600-logu gáldut mitalit ahte mearaguolásteapmi ain lei oassin johttisápmelaččaid ollislaš ealáhusas. Galmihuvvon mearaguolli lei oassin johttisápmelačča dálveborramušas (Leem 1767: 329, 125).

Nuorta- dahje skoaltasápmelaččat ledje várra dat sápmelaččat geat dássedepmosit doalahedje boazodoalu ja guolásteami lotnolasealáhussan 1700-logu gaskkamuttos. Geasset elle sii guolástemiin, ja dálvet fas bohccuiguin duoddaris, nu go eará sápmelaččat (Schnitler III alm. 1985: 74).

Schnitler anii boazosápmelaččaid eallinlági ollislaččat hui buorren. Sii elle eambo friddjavuođas go mearrasápmelaččat ("*meere Frihed og Ledighed*"). Ovdamearkka dihte eai dárbbasán sii meara nala dálvet vulgjit borramuša dábuhit. Lei maid čielggas ahte nu guhká go boazosápmelaš bohccuidisguin birgii duoddaris, de ii gal mearrasápmelažžan álgán ("*...giver han sig ikke til Sør-Finn*"). Dát čilgehus guoskkai norgga boazosápmelaččaide ("*Norske Field-Finner*"), muhto Schnitler čuočuhii ahte siseatnansápmelaččat elle seammaládje (Schnitler III alm. 1985: 57).

5.8 MANNOLAT²⁰⁷ MANJEL 1751

1751 rádjesoahpamuš ii gal álggos hehtten boazodoalu viidáset ovdáneamis. Lappekodisilla sihkkarasttii johtaleami geasse- ja dálveorhaga gaskal, vaikko kárttas lei rádji jur johtolaga rastá (vrd. kap. 3.6.). Eatnamat máid boazodoallu dárbbasii ledje dušše muhtun muddui geavahusas. Ledje báres viidánanvejolašvuodát ee. go riddoguvllu olmmošlohku lei nu vuollin ahte unnán ledje šibihat geasseguohtumiin.

1800-logu álggogeahčen ledje ovdamearkka dihte Hammerfeasttas, mii Finnmárkku oktavuodas šattai stuora báikin, dušše 9 orrunviesu²⁰⁸ ja oktiibuot 40 olbmo (O. No. 2 1862- 63). Seammá dilli lei eanas Finnmárkku eará riddobáikkiin.

Finnmárkku boazodoalus 1700-logu manjit oasis fertejit leat leamaš earenoamáš buorit ovdánanvejolašvuodát. Dalá boazolohkamiin vuohttá maid dan. Ovdalis leat 1750 ruođa loguid mitalan (vrd. kap. 5.6.). Logut čájahit ahte dalle ledje veahá badjelaš 20 000

---

²⁰⁵ rovdyr

²⁰⁶ uten tilsyn

²⁰⁷ utvikling

²⁰⁸ våningshus

bohcco dan guovllus. 1799:s lohka Sommerfeldta gávdnot sullii 60-70 000 bohcco ámttas (Sommerfeldt 1799/1800: 126). Vaikko galgá leahkit várrogas čuočuhit maide dáid loguid vuodul, de dat čájehit goitge ovdáneami.

Duottarsápmelaččat (boazosápmelaččat) elle ain sorjjasmeahttum²⁰⁹ sihke eiseválddiid ja aktogávperievtti²¹⁰ ektui. Čuovusin dás lei ahte ii báljo oktage ng. "Gávpedoalus" eallán lihkolaččabut ja buorebut go sii, nu guhká go bohccos ožžo buot. Sii han sáhtte vuovdit duottarbuktagiidiset, bierggu ja earenoamážit náhkkegálvvuid, gosa hálliidežže (Garman 1784: 96).

Dáiddii boazodoalloálbmoga buorre ealáhusdilli dagahan, ahte Sis-Finmárkkus, gos boazodoallu lei earenoamáš nanus, jápme Davvi-Norggas, earret Helgelánnda gordnebuvttadeaddji guovlluin, unnimusat olbmot heahtejagiid 1808-14 (Bottolfson 1980: 65 f., 204).

Boazosápmelaččain lei dálveguovdil deatalaš doaibman sáhtostallat. Duohtavuodas lei sis measta aktoriekti buot siseatnama dálvesáhtostallamii. Sii ledje dat geat doalahedje sáhtostallama dálvet eatnanmielde, sihke Nuorta- ja Oarje-Finmárkku gaskal, ja ruota sámieatnamiidda (Sommerfeldt 1799/1800: 138).

5.9 OKTAVUOHTA EARÁ EALÁHUSAIGUIN - EARENOAMÁŽIT EANANDOALUIN

Eahpitkeahtá leat soahpameahttunvuodát leamaš boazodoalu ja eanandoalu dahje šibitdoalu gaskkas dan rájes go vuosttaš gittiid dahje jekkiid dikšugohte. Nu áigá go 1591:s mitaluvvo juo dakkár nákku birra Várjjatsápmelaččaid ja Čáhcesullo dáččaid gaskal (Niemi 1983: 186 f., ja Sandvik/Winge 132 f.).

Nu guhká go goddi dábálaččat lei "oktasašopmodahkan"²¹¹ Finmárkkusápmelaččain, goit sullii 1600 logu loahpageahčái, ledje unnán riidofáttát boazodoalu ja eanandoalu gaskal, goit dáid sápmelašjoavkkuid gaskkas. Dilli rievddai dađimielde go ealáhussurggiideamit²¹² ovdánedje. Muhtumat válde deataleamos eallinláhkin johttinmálliin bohccuiguin bargat. Earát ges bargagohte stuorit šibitdoaluin, ja šattai dárbu várjalit eananbihtáid ja ladjogittiid, gos galge dálvefuodđaroasi viežžat.

Veahá maŋnelaš 1700-logu gaskkamutto gávdnat dieđuid dán oktavuodas go ámtamánni Collett measta juo gáibidii boazosápmelaččaid geassejohtimiid mearragáddái heaittihuvvot. Dán ákkastii son dainna go bohccot manne gittiide doppe, gos dasto eai lean áiddit. Collett mitalii ahte ledje geahččalan gielidit luoitimis bohccuid lagabui go beanagullanbeali²¹³ mearas eret, muhto ii ábuhan. Sii doalahedje dábiideaset beroškeahtá nihttimiin ("*...uagtet alle givne Trudsler blive de ved deres gamle skick.*") (Collett 1757: 100).

Váldomearka ii leat dattege soahpameahttunvuohhta, muhto ovttasbargu

---

²⁰⁹ uavhengig

²¹⁰ monopolhandel

²¹¹ felleseie

²¹² næringsdifferensiering

²¹³ en halv mil

fásta ássi ja sápmelačča gaskal. Vel ođđa áiggis nai leaba goabbatguoimmiska bálválusaid dárbbasan. Sii leat leamaš, ja leat muhtun muddui ain dál oktiičadnon nanu fuolkevuodabáttiiguin.

Eiseválddiid váiddagiedahallamiid vuodul, go bohccot guhtot gittiid, oažžut dávjá dan gova ahte ámmátolbmot eanandoaloduogážiiddeasetguin²¹⁴ lávejedje fásta ássiid bealuštit. Ii dát dattege lean áibbas dábálaš. 1815 birrasiid bohte ovdamearkka dihte váidalusat ámtamánni kantuvrii go bohccot ledje guhton mearraálbmoga gittiid ("*Engesletter*"), Álttá Lákkus. Nuppeládje go livččii jáhkán, dahkkui dalle mearrádus mii ii guston dušše boazosápmelaččaide, muhto mearraálbmogii maid. Ámtta mearridii ahte boazosápmelaččat, buhtadusovddasvástádusaineaset²¹⁵, galge geatnegahttot bohccuideaset doalahit eret gittiin ja ládjobáikkiin ("*Jorden og Slaatterne*"). Dát geasku gustui dušše fal dalle go ássit ieža maid doalahedje šibihiddiset eret gittiin.

Ámtamánni anii dán geaskaneasvuodđojurdaga²¹⁶ ávkkálažžan olles ámtta riidočoavdimii. Orru ahte su mielas lei oktasaš guođohanriekti mearragáttis ja gustui sihke fásta ássiide ja boazosápmelaččaide. Ámtta mearridii maid ahte ii galgan iešválddálaččat²¹⁷ hehttet bohccuid guohtumis gittiin. Dán oktavuodas galggai leahkit gielddus buohkaide báhčit dahje beatnagiiguin gavdnjet bohccuid gittiin.

Jus gittiide bohte bohccot maŋgel mearriduvvon áiggi, sáhtte dáid gitta váldit buhtaduspántan. Ámtta deattuhii dán oktavuodas ahte lei dakkár mearrádusa birra sáhka mii galggai sihkarastit čorges dilálašvuodaid. Galggai leahkit várjalussan lobihis daguide oktasaš vuoigatvuodaid dáfus ("*...beskyttelse mod Indgreb i Gjensidige Rettigheder...*").

Mearriduvvon áigái geasset sáhtte nappo sihke bohccot ja šibihat guohtut mearragáttis, maiddá doppe man gieddin²¹⁸ gohčodedje. Dan rájes go šibihid dolvo meahccái dahje várrái, ja doalahedje daid gittiin eret, eai galgan bohccot ge guohtut doppe. Jus goitge dáhpáhuvai nu, de galggai boazosápmelaš máksit buhtadusa. Gittiid eaiggádat/geavaheadjit gildojuvvoje iešválddálašvuoda geavaheamis dákkár dilálašvuodain (Ámtačálus ođđajagemánu 13.b. 1815. Gulahuvvon²¹⁹ Guovdageainnu ja Ávjovári dikkis, guovvamánu 27.b. 1827, Finnmárkku Pántagirji nr. 3 (Pantebok nr. 3 for Finnmark) s. 302, nubbehusčálus Sverre Eilertsena bokte).

Finnmárkkulávdegoddi 1825-26:s, mii galggai "*Finnmárkku Bajásčuožželemiin*" ("*Finmarkens Opkomst*") bargat, oaččui máŋgga báikkis ámttas váidalusaid bohccuid nala geasseorohagain, mat mahká billistedje gittiid. Váidaleaddjit čuočuhedje dán ággan ahte boazosápmelaččat eai guođohan bohccuideaset (Budstikken 1830: 249). Dáid váidalusaid vuodđun sáhtta leahkit lassáneaddji olmmošlohku ámttas. Dan geažil váldojuvvojedje ođđa orrunbáikkít, giettít ja meahcceládjogiettít atnui. De lassanedje riidofáttát. Heajos dahje váilevaš áidumat dieđusge maid dagahedje soahpameahttunvuodaid ja riidduid.

Finnmárkkulávdegotti oaidnu lei ahte boazosápmelaččat galge guođohangeaskku²²⁰ oažžut. Dása anii lávdegoddi vuodđun²²¹ lappekodisilla 16. §:s. Lávdegoddi oaivvildii

---

²¹⁴ med agrar bakgrunn

²¹⁵ erstatningsansvar

²¹⁶ gjensidighetsprinsipp

²¹⁷ selvtekt

²¹⁸ utmark

²¹⁹ tinglyst

²²⁰ vokteplikt

²²¹ hjemmel

maid ahte gittiid billistemiid galge boazosápmelaččat oktasaččat buhtadit.²²² ("*...alle de Fieldfinner som utgjorde et Selskab*".) Dán oktavuodas čujuhedje ránnáriikii gos boazosápmelaččain lei buhtadusgeasku kodusilla mielde. Dan dihte berrii riikka iežas sápmelaččain maid leahkit nu.

Lappekodusilla 16.š vuodul lea váttis oaidnit ahte lávdegottis lei riehta go oaivvildii dán ovddastit makkárge oktasaš buhtadanvuodđojurdaga.²²³

Dása čujuheapmi lea goitge miellagiddevaš guovtti ášši dihte. Vuosttažettiin go norgga eiseválddit, geaid ovddastedje guovddáš hálddašandoaimma láhkadovdit²²⁴, ollásit jáhkke kodusilla ain gustot suoma stáhtaborgárvuoda sápmelaččaide go sii ledje Finnmárkkus, norgga guovllus. Eai dasto deattuhan ahte Suopma lei sierranan Ruotas, ja 1809 rájes lei šaddan stuorafyrstagoddin ruošša cára²²⁵ vuollái. Jáhkke kodusilla ain gustojeaddjin, vaikko álgo šiehtadallanbealálaš²²⁶, Ruotta, ii lean šat nuppebealde ráji.

Nubbi ášši mii dagaha dán miellagiddevažžan, lea go Finnmárkkulávdegoddi áiggu lappekodusilla geavahit siskkaldasrievttálažžan²²⁷ - bidjan dihte norgii čálihuuvon sápmelaččaide buhtadusgeaskku Norgii. 16.š gusto namalassii sániidis²²⁸ mielde dušše nuppi riikka eretfárren sápmelaččaide. Finnmárkkus lei árvvusge 1820-jagiid loahpageahčen sáhka Suoma stuorafyrstagotti sápmelaččaid birra geain lei Norggas geasseorohat (vrd. NAC 1984: 18, s. 185 (?))

Boazosápmelaččain gal ledje maid váidalusat Finnmárkkulávdegoddái. Lei boares váttisvuoda birra sáhka, namalassii go ruoššat ja nordlándalaččat geat bohte Finnmárkui guollebivdui, lávejedje muhtomin báhčit sin bohccuid. Lávdegoddi oaivvildii ahte berrešii gielidit guollebivdi ruoššaid ja nordlándalaččaid geat ámtai bohte, bissuid fievrredeames dohko (Budstikken 1830: 249).

5.9.1 Riiddut ássiidlassáneami ja šibitdoalu viiddideami dihte

1800-logus lassánii Finnmárkku ássiidlohku hui olu. Máid váikkuhii dát eanangilvvu dáfus? Dákkár oktavuodas lea beroštahtti geahčadit vihtanuššamiid²²⁹ mat mitaluvvoje norgga-ruota 1843 "Sámilávdegoddái" ("*Lappekommisjonen*"). Doppe lea boadusin ahte lei leamaš dábálaš boazosápmelaččain ohcat geasseguohtumiid áibbas mearra- ja áhpegáttis. Dát lei veaháš rievdagohtán ovdalaš 1840-jagiid. Hans Hansson Porsanger, Kárášjohkalaš, ovdalaš skuvlaolmmái, dál boazosápmelaš, čilgii ee. ahte 6 Kárášjohsuohkana sámibearraša jahkeviissaid ledje doalahan bohccuideaset mearragáttis eret. Dan ovddit jagi lei stuora oassi eará sin guovllu sápmelaččain dahkan seammládje, dainna baluin ahte massit guohtuneatnamiid mearragáttis ("*...af Frygt for at komme til at mangle Reenbete ved Søkysten.*") (Qvigstad/Wicklund II 1909: 68.)

---

²²² erstatte kollektivt

²²³ kollektivt erstatningsprinsipp

²²⁴ lovkyndig

²²⁵ tsar

²²⁶ avtalepart

²²⁷ internrettslig

²²⁸ ordlyd

²²⁹ vitnemål

Lea mearkkašahtti go dološ johtinmálle ná rievddai, ja dasa sáhtta váikkuhan Finn Márkku rittuin olmmošlassáneapmi mii dál lei. Ii báljo sáhte eará go eatnamiid gilvu, ja ballu massit eatnamiid, mii balddihii boazosápmelaččaid.

Romssa geasseorohatguovlluin mitaluvvui seammá. Guovdageaidnulaččat geat ledje johtan Davvi-Romssa guovlluide, ledje maid geahččalan rievdadit barganvuogi. Guovdageainnu lensmánni, Johannes Isaksen Hætta, guhte čilgii ášši lávdegoddái, ii lean mannan mearragáddái manjimus 7-8 jagi, muhto bisánan 3-4 miilla duohkái. Doppe lei välljen báikki man birra ledje alla várit, vai bohccot eai beassan nu álkit mannat.

Vaikko rievdadeapmi dagahii su unnidit ealu, lei son goitge välljen dan dahkat, beassat riiddus mearraolbmiguin ("*...undgaae Stridigheter med de Fastboende*") (Qvigstad/Wicklund II 1909: 66). Son didii dasalassin guovtti eará Guovdageainsápmelačča geat maid doalaheigga ealuideaskka mearragáttis eret. Dáid boazosápmelaččaid ođđa bargovuohki lea ipmirdahtti. Sii háliidedje heajut bargodilálašvuodaid ovdalii riidduid, vaikko eará olbmot ledje sivalaččat go váldigohte sin árbevirolaš guhtuneatnamiid.

Oallugat deattuhedje man deatlaš johtolat lei boazodollui. Guovdageainnu lensmánni Hætta deattuhii dán oktavuodas ahte sápmelaččat geavahedje ovttaht johtolagaid gaskal siseatnama ja mearragátti (Qvigstad/Wicklund II 1909: 66). Gárasavvona (Karesuando) suohkanbáhppa Læstadius deattuhii maid johtolagaid deatlašvuoda. Sihke ruoŧa, norgga ja ruošša ("*Ryska*") sápmelaččain ledje doloža ("*urminnestider*") rájes iešguđiide mearriduvvon johtolagat Norgii ja doppe fas ruovttoluotta. Dáid dološ johtolagain eai sáhtán gáidat, rávdnjás guoikkaid ja rihtováralaš bakteheggiid dihte.

Læstadiusa oaivila mielde lei eanandoalldoaimmaid lassáneapmi dagahan duodalaš váttisvuodaid boazosápmelaččaide geain doppe ledje geasseorohagat. Sihke dáččat ja sápmelaččat ledje ásaiduvvagohtán dákkár báikkiide muhtun ávžžiin, gosa boazosápmelaččat doloža rájes ledjen čohkken áldduid bohččimii. Dohko ledje šaddan stuorit ja unnit rássegiettit, gosa dáččat dahje norgga sápmelaččat geat eai bargan bohccuiguin, ledje báhkken manjimus áiggiid. Dáin olbmui lei áigumuššan hehttet boazosápmelaččaid buktimis ealuideaset gittiide máid sápmelaččaid bohccot ieža ledje dukten.

Olu baskkes gujiide²³⁰ ledje ođđa dáčča ássit bisánan, gokko sápmelaččat eai šat beassan gittiid meaddel, go guoikat ja bávttit hehttejedje earásaje sisabeassama. Muhtomin dagahii dát doaruid, go earenoamážit dákkár báikkiin lei dáhpáhuvan ahte badjelmeare suhttan dáččat fallehedje daid ruoŧa sápmelaččaid ("*...Svenska Lappar blifvit öfverfallne af de illasinnade Norrmännen.*") (Qvigstad/Wicklund II 1909: 94)

Go Lars Levi Læstadius árvvusge didii eanas Gárasavvona birra, de jáhkkimis ledje Romssa johtolagaid váttisvuodát máid son čilgii. Eai dilálašvuodát dáidán prinsihpalaččat earaláganat Finn Márkkus, go eanandoalloulbmiliiguin váldigohte ođđa eatnamiid.

Ámtamanni Buck govvidii maid duodastusastis 1844:s, ahte ássiidviidáneapmi čanai boazodoalloeatnamiid ja dagahii riiddu, go válddálalai dalá Finn Márkku ámtta, dahje dálá Finn Márkku ja Romssa. Son čálii vel ahte dan áigge go eai lean nu olu ássit Davvi-Ruoŧas ja ámtta rittuin, de ledje unnit riidofáttát johttisámiid ja fásta ássiid guovdu. Johttisámit ráđdejedje guovlluin goasi juo hehttetkeahtta, guovlluin madda atne iežaset measta oamasteaddjin ("*Odelsbaarne*"). Dađimielde go fástaorru álbmot lassánii, de bohciidedje maid eambo riidovejolašvuodát (Qvigstad/Wicklund II 1909: 110).

---

²³⁰ passasjer

Ámtamánni dieđut čájehit maid ahte dál deattuhedje riddo- ja vuotnaguovlluin eanandoalu eambo go ovdal. Okta riidoágga lei go ássiin (*Bomændene*) lei šaddagoahtán hállu geavahit ja ráfáiduhttit sin eatnamiid (... "*voxende Lyst til bedre at benytte og frede deres Jorder...*")

Ássiid lassáneapmi ja šibitdoalu viiddideapmi čájeha oba čielgasit ahte ferteje šaddat soahpameahttuvuođat boazodoaluin. Boazodoalloguovlluin válde issoras eananviidodagaid 1800-logus. Finnmárkku ássiid lohku lassánii 6 440 olbmos 1798:s 32 952 olbmui 1900:s (Helland II 1906: 31). Dát lea viđageardán lassáneapmi. Go geahččá man olu šibihat dárbbasjedje guohtuma geasset, ja fuođđara dálvet, de rekkenasttii Sommerfeldt 1700-logu loahpageahčen sullii 3 000 šibiha²³¹, 5-6 000 sávzza, 1-2 000 gáicca, 60 heastta ja 100 spiinni leahkit Finnmárkkus (Sommerfeldt 1799-1800: 147/148). Boazolohku árvvoštallui leahket sullii 60-70 000 (Sommerfeldt 1799-1800: 126).

1800-jagiin duppalastojuvvui šibitlohku mánggagageardde. 1900-logus ledje almmolaš logut jorbejuvvon lagamus čuohtái dáinnalágiin: 9 000 šibiha, 19 000 sávzza ja gáicca, 900 heastta ja 74 500 bohcco (Helland I 1905: 373).

Čielgasepmosit oaidnit šibitdoalu ovdáneami ovddit čuohtejagis 1890 loguin. Eanas šibitšlájat ledje almmolaš statistihka mielde bajimusas juste dan jagi. Maiddái lei alla boazolohku dalle, mii gal unnui čuohtejagi molsuma rádjái. 1890 logut, jorbejuvvon lagamus čuohtái, ledje dát: 10 300 šibiha, 28 000 sávzza ja gáicca, 700 heastta, 100 spiinni ja 96 700 bohcco (Helland 1905: 373). Vaikko logut dieđusge eai leat duođaštuvvon, de dat goitge addet buohtastahttinvuođu. Sommerfeldta logut 17-1800 čuohtejagimolsumis, buohtastahttojuvvon 1890 loguiguin, čájehit šibitlogu measta golmmageardán duppalastima, sávza- ja gáicalogu measta njealjageardán duppalastima, heastalogu gaskal 10 ja 15-geardán duppalastima ja 50 % boazologu lassáneami.

Váldomearkan eai dattege leat *stuora* váttisvuođat boazodoalu ja eanandoalu guovtteguvlui heiveheamis. Ii sáhte guohtunriidduid bohccuid ja šibihiid gaskkas dadjat guovddáš riidofáddán 1800-logu mañit oasis, ii goit jus galgá veardidit ámtamanni viđajagi čilgehusa vuođu. Doppe gávdnojit goitge ovttaskas cealkagat, nu go "boazosápmelaččaid bohccot billistit eatnamiid veahá" ("*...Havnegangene forringes noget ved Flyttlappernes ren*") (FAB 1881-85: 8). Ámtamánni 1886-90 čilgehus čájeha fas áibbas eará gova, earenoamážit siskkit vuotnaguovlluin. Čujuhettiin ámtaagronomii, čállojuvvo ahte ii oba leat ge vejolaš boazu billista ruovttuláidumiid ("*Hjemmehavnene*"). Sáhtii gal mañji ja čoaska giđaid, ja go boazosápmelaš oalle árrat jođii mearragáddái, boazu veahá bisanastit muhtun gittiide ("*gjøre noget Afbræk*"). Muhto dát dáhpáhuvai dušše muhtun jagiid, smávit gaskkain, ja muhtun muddui dát guohtun dáhpáhuvai nu olu ovdal go šibihiid albma guohtunáigi álggii, dahje berrii álgit , ahte rássi dábálaččat ollii šaddat fas (FAB 1886-90: 7).

Veahá earaládje lei riddoguovlluin gos dálvefuođar lei nu vánis ahte šibihiid luite olggos ovdal rahtá idii. Jus muohta lei badjosiin go boazu bođii, de boazu dieđusge manai bievlagittiide máid dávjá ledje áidon. Dáin guovlluin bihko báikki ássit dávjá ahte váttis lei bohccuid doalahit láidumiin eret.

Ámtamánni ii jáhkkán dán nu olu dagahit šibitdoalu ovdii. Vaikko boazu lei ge searvvis váillideame guohtumiid, de jáhkkimis ii guhton dat dainnalágiin ahte šibitdoalu vahágahtii. Dábálaččat ledje eatnamat nu buorit , ahte go dábálaš guohtunáigodat álggii,

---

²³¹ storfe

de lei doarváí sihke báikki olbmuid šibihiidda ja sápmelaččaid bohccuide. Ámtamánni oaivvildii sivvan joatkevaš biehkumiidda dan ahte šibihiid eai giđđat biebmán siste nu guhká go livčče berren.

Lei dasto geasseorohagain gos ovddemustá lei riidovuodđu báikki ássiiguin. Dálveorohagain siskobealde gal dábálaččat lei ráfi ja soabalašvuotta. Ovdamearkka dihte lea čilgejuvvon ahte Guovdageainasápmelaččain ledje dálveguohtuneatnamat sihke iežaset suohkanis ja Gárasavvonis ja Ruođa Pajalas, ja dát ledje dasto oktasaččat sohke ruođa ja ruošša sápmelaččaiguin (Qvigstad/Wicklund II 1909: 58). 1852 rádjái ledje Kárášjohsápmelaččaid dálveorohagat muhtun muddui "Ruošša eatnama" ("*Russisk Territorium*") siskobealde, namalassii suoma bealde (Qvigstad/Wicklund II 1909: 66). Seammá guoskkai maid daidda boazosápmelaččaide geat ovdal 1852 ledje Gilivutnii (Kjøllefjord), Detnui. Buolbmáigii ja Várjagii čállojuvvon.

Sámilávdegotti (*lappekommisjonen*) 1843 guorahallamis daddjo čielgasit ahte eai lean makkárga váidalusat daid Guovdageainasápmelaččaid geat ruotabeallái johte ja ruođa "báikki olbmuid" gaskal (Qvigstad/Wicklund II 1909: 75). Prentekeahkes arkkiivagálduin gullát eará báikkiin dušše áibbas veahá soahpameahttuvuođaid birra dálveorohagain, vaikko dát ledje eará stáhta siskobealde.

5.10 1852 RÁDJEDAHPAN JA DAN VÁIKKUHUSAT

1852:s dahppojuvvui Norgga ja Suoma rádji buot boazojohtimiidda. Vuosttaš geardde historjjás lei dán sámi guovllu rádji duohta rádjain šaddan resursageavaheami dáfus. Lappekodusilla mearráduusat 1751 rájes, boazojohntinvuoigatvuoda birra rájiid rastá, nogai mottiin peannasázastemiin. Álggos dahkkui dát ruošša-suoma beales, dasto ruođta-norgga beales. Muhto kodusilla ii dattege leat goassege *formálalaččat loahpavuovvon* dán rádjeguovllus.

Johtinvuoigatvuoda heaittiheapmi šattai duohtan 20 jagi guhkkosaš šiehtadallanáiggi maŋŋel, mas okta oaivefáttáin lei lappekodusilla dilli maŋŋel go Suopma 1809:s lei sierranan Ruođas, ja lei šaddan stuorafyrstagoddin ruošša cára vuollái (vrd. Palmstierna 1932). Guhkes šiehtadallamiid loahpageahčen dagai ruođta-norgga bealli áibbas unnán boazosápmelaččaid rivttiid bealušteamis, juogo duohta ealáhusdárbbu bealis mii lei, dahje lappekodusilla doarjagiin. Orru dego Ruođta-Norgga beales loahpas ledje atnigohtán juonalaš ovdamunnin ahte Ruošša-Suopma nu garrasit barggai sihkkarastit suoma sámiid guolástanvuoigatvuodaid ja -vejolašvuodaid Várjjatvuonas. Dáinnaláigiin sáhtii beassat "Ruošša" oktavuodas, mii sisttisdoalai sápmelaččaid guovtteguvlui johtinrievtti. Ruošša ballu dovdui juo bures. Ámtamánni cealkka ruošša-suoma oainnu birra muitala olu: "*Duoid Sápmelašduonaid dihte ii duodas bijaše Eatnama ja Almmi johtui, eambo go eará Ulbmilat leat duohken, máid dainna vigihisvuodain čiegadit*" (Palmstierna mielde 1932: 365) Stuorapolitiikalaš beroštumit šadde mearrideaddjin. Ráji rastáfarren sápmelaččaid beroštumit jávke oalát dán dilis.

Rádjedahppamis ledje sihke oanehit ja guhkit áiggi váikkuhusat obanassiige buot Finnmárkku boazodollui. Ovdal 1852 ledje oktiibuot sullii 50 000 bohcco máid Finnmárkku gullevaš sápmelaččat eaiggádušše, mat suoma bealde guhto dálvet (Innstilling 1904: 65). Rádjedahppama geažil masse mánga deatálaččamus Finnmárkku orohagain dadjat visot iežaset ovddeš dálveguohtuneatnamiid. Dát guoskkai ovdamearkka dihte Unjárgii ja Buolbmáigii, gos boazolohku unnui 15 700 bohccos 9 300 bohccui jagiin gaskal 1850 ja

1860. Čáhcesullos ja Máttá-Várjjagis unnui boazolohku seammá áigodagas goalmádasoassái, dahje 12 800 bohccos sullii 4 500 bohccui.

Rádjedahppan ii lean dieđusge dušše daidda boazosápmelaččaide duođalaš vahágin geat Norgga vuollásažžan ledje čálihuuvvon, muhto maiddáid sidjiide geat Supmii ledje čálihuuvvon. Ruota-dáru gielas gohčoduvvojedje muđui dát measta álo "*ruošša*" vuollásažžan. Sis ledje sullii 15 000 bohcco Finnmárrkus geasseorohagain, ja masse fáhkkestaga buot geasseguhtuneatnamiid rittuin ja vuonain doppe.

Čujuhettiin Finnmárrku ámtamánái 1874:s, čálii Amund Helland ahte 1852 rádjedahppama rájes ledje boazosápmelaččat eallán gáržásis ja maŋosmannamis. Ii lean dušše dálveguhtuneanan gáržon hirbmosit. Norgga beale jeageleatnamat ledje guorban garra geavaheami geažil. Seammás lei mearragáttiin ja čázadagain lassáneaddji ásaidupmi gáržžidan geasseguhtumiid.

Boađusin dás lei boazologu garrasit unnun čuovvovaš logijagiid. 75- dahje lagabui 100 000 bohccos 1852:s, unnui boazolohku gaskal 52- ja 56 000 bohccui 1870:s. Boazosápmelaččaid lohku lei seammá áigodagas unnon 1 325 olbmos 1855:s 1 034 olbmui 1870:s (Helland II 1906: 132).

Goitge lei boazodoallu čielgasit ain deatalaččamus oassin ámtta báikkálaš biergobuvttadeamis. 1865:s dagai boazolohku ain 55% ámtta šibitárvvus (1 šibit= 1/2 heasta= 6 sávzza= 4 bohcco (Drivenes 1975: 180, 183).

Rádjedahppama njuolga váikkuhussan lei vuosttaš dábálaš boazoáiddi huksen. Dat lei Várjjatvuona siskkimusas Vuotnabađas, muotkki rastá Skiippagurrii. Áidi lei jurddašuvvon 1853:s juo (vrd. gl. res. cuoŋománu 9.b. 1853), ja bargu álggahuvvui moadde jagi maŋgel. Áiddi ulbmilin lei seastit dálveguhtumiid, ja hehttet bohccuid mannamis lobihemet Supmii. Doppe han lei mearriduvvon dollet²³² 10% ealus ovttatmanu jus dohko bohte.

1860-loahpageahčen rámpui ámtamánni ng. "*Skiippagurraáiddi*". Dat lei ollásit mihttomeriid mielde. Boazoealut ledje hárrjánan oahcái²³³, ja guhto áideguora Várjjagis Detnui, beroškeahhtá ruoššasápmelaččain ("*uantasdede af Russefinnerne*"), gitta golggotmánu loahpageahcái go eaiggádat johte ealuiguin dálveguhtuneatnamiidda (FAB 1866-70: 10).

5.10.1 Boazosápmelaččat šadde čálihit iežaset siseatnamii

Eanemus mearkkašahtti boazologu unnun lei Gilivuona suohkanis. Doppe unnui boazolohku sullii 4 800:s nullii gaskal 1850 ja 1860 (FAB 1861-65). Dáid loguid ii dattege ábut dulkot nu ahte boazodoallu nogai suohkanis. Ferte gávdnot eará čilgehus.

Lunddolaš gažaldahkan lea dán oktavuodas ahte ledje go čanastagat hálddašandoaimma rievdadusaide, ovdamearkka dihte gosa boazodoallit čállojuvvojedje olmmošlohkui. Rádjedahppama oktavuodas bohte mánggat gonagaslaš resolušuvnnat ja lágat Finnmárrku boazodoalu birra. Dáid ulbmilin lei njulget heajumus áššiid boazodolliide

---

²³² konfiskere

²³³ avsperring

buorrin ja nannet eiseválddiid stivrejumi ja bearráigeahču ealáhusa eanangeavaheamis. Dát mearrádušat ledje álgun dan doaimmas go measta buot boazosápmelaččat čálihuvojedje siseatnamii ja adnojuvojedje dađistaga dohko gullevažžan.

1. paragrafa lágas čakčamánu 7.b 1854 lea guovddážiš dás. Doppe mearriduvvui ahte galggai gielddus bohccuid diktit guohtut áigodagas gaskal miessemánu 15.b. ja skábmamánu 1.b. "*Stáhtii gullevaž eatnamiin*" ("*Staten tilhørende Strækninger*"), maid gonagas lei mearridan dahje mearridii, Kárášjogas, Deanus ja muđui Nuorta-Finmárkkus. Muđui šattai gielddusin ovddeš "*Nuorta-Finmárkku Sundiguovllus*" ("*Øst-Finmarkens Fogderi*") mii lei guovlu Lagesvuonas nuorttas, Kárášjoga gielddas ja Guovdageainnu báhpasuohkanis, bohccuid atnit dálveorohagas eará guovllus go doppe gosa ieža gulle. Muhtomin gal sáhtii addot sierralohpi²³⁴ dás.

Dat mii lea eahpesihkar dás, lea mearráduš ahte galggai leahkit gielddus dálveorohaga atnit eará suohkanis go doppe gos boazoeaiggát ieš lei eret. Lea dan dihte go ovdalaččas lei ráddjejuvvon guđet siseatnanguovllut galge dálveguohtumin geavahuvvot, guovtti gonagaslaš resolušuvnna bokte, cuoŋománu 9.b. ja geassemánu 13.b. 1853 rájes.

Earenoamáš mávssolaš dán oktavuodas lea geassemánu 13.b. 1853 resolušuvdna. Doppe mearriduvvui ahte guovllus davábealde ja oarjjabealde Deanu lea gielddus bohccuid guođohit miessemánu 15.b. rájes skábmamánu 1.b. rádjái. Dán guovllu mudden lei "*Máskejoga njálmmis Deanus Máskejoga mielde dan gierragiidda Máskejávrrri buohta, Deanu gáissáid mielde Borsejoga gierragiidda, ja dás Borsejoga mielde Geavŋgoaisullui Deanu buohta ja dás Deanu mielde Máskejoga njálbmái.*"

Vaikko báikebagadallamat leat veahá eahpečielgasat, de lea goitge jáhkehahtti ahte dás lei sáhka Davvesiidásápmelaččaid lunddolaš dálveorohaga birra. Nuorta-Finmárkku láhkaprotokollain²³⁵, gohčoduvvojedje dát olbmot Buolbmága "*Boazosámidikkis*" ("*Fjellfinnetinget*") 1824 rájes dávjá "*Gilivuona boazosápmelažžan*" ("*Kjøllefjord Fjeldfinner*"). Dát doaba geavahuvvui jáhkkinimis dan dihte go stuora oassi Finmárkku boazodoalus álggos gulai riddo- ja vuotnaguovlluide (vrd. kapihtaliid 5.3. ja 5.4.). Go vásedin boazosápmelašjoavku dasto 1800-logu gaskkamuttos ain čállojuvojedje Gilivuonasápmelažžan, lea lunddolaš čilgehussan dása ahte sii ledje daid Lagesvuona sápmelaččaid maŋisboahhtit geat 16- ja 1700-logus čuvvodišgohte bohccuid johtolagain gaskal rittu ja siseatnama.

Nu go dás ipmirdit, fertejedje sii, čakčamánu 7.b. 1854 lága mielde, čálihit iežaset muhtun siseatnanguvlui, lunddolaččat Buolbmágii dahje Kárášjohkii, jus obanassiige galge dálveorohaga oazžut. Sii fertejedje hilgut iežaset formálalaš mearrasámiguovllu čanastagaid gos sin máttut ledje álgán johttisámidillái.

Lagesvuonas muite ain 1930-jagiin dan johttisámi boazodoalu mii doppe álggahuvvui. Davvisiidda lensmánni muitalii namalassii ahte maŋimus boazosápmelaččat suohkanis ásse Dáibaruonas (Mårøyfjorden) ja Dorskevuonas (Torskfjorden) 70 jagi das ovdal. Čakčat sii johte gáissáid guvlui, ja giđđat fas máhcce ruovttoluotta (Falkenberg 1941: 63). Dát áigi heive hui bures 1850-jagiid mearrádušaide mat sihte lágalaš čanastagaid dálveguohtuneatnamiid ja hálddašeami gullevažvuoda gaskal.

Seammá málle sáhtta gávdnat eará Finmárkku vuotnaguovlluin maid, go eiseválddiid mearrádušat 1852 rádjedahppama oktavuodas dagahedje ahte olu boazosápmelaččaid dološ ja formálalaš hálddašeami čanastagat riddoguovlluide nohke. Nu sáhtta ee. Porsáŋggus dáhpáhuvan (Richter Hanssen 1986: 193).

---

²³⁴ dispensasjon

²³⁵ justisprotokollene

5.10.2 Sámi vuogit dološ guovlluid joatkevaš geavaheami doalahit

Eiseválddiid formálalaš heiveheaddji²³⁶ mearrádušat rádjedahppama oktavuodas lei nu ge. Sápmelaččat geaidda rádjedahppan guoskkai, ásahedje sin iežaset vugiid hehttet ealáhusgoarideami. Johannes Marainen čállá dán oktavuodas ahte oallugat sápmelaččain geaidda dahppan guoskkai, 1852 rájes válljedje stáhtagullelašvuoda praktihkalaš ávkki vuodul, ja dat vástidii muhtun muddui rádjedahppamii. Mearrideaddjin dán oktavuodas lei ahte rádji ii dahppan "ruoŧa" sápmelaččaid johtolagaid Supmii: *Oallugat "norgga" ja "suoma" sápmelaččain lonuhedje dušše stáhtagullelašvuoda. ...Oallugat Guovdageainsápmelaččain ja Suoma Enodatsápmelaččain čálihedje dasto iežaset "ruoŧa" sápmelažžan Supmii. Dávjá šattai ná dušše báhpira nalde. Fárrenvejolašvuodta ráji badjel lei mearrideaddjin. Dán vuogiatvuodta ožžo "ruoŧa" sámivuodta bokte.*" (Marainen 1989: 89)

Earenoamážit lei stáhtagullelašvuodta lonuheapmi áigeguovdil Guovdageainsápmelaččaide. Jagiin gaskal 1853 ja 1871 "*fárrejedje*" lagabui 300 olbmo, dahje 69 bearraša, Guovdageainnus Ruttii. Sis ledje oktiibuot 20 500 bohcco (Helland II 1906: 134).

Olu Guovdageainsápmelaččaide šattai dasto čoavddusin ahte sii dál "*ruoŧa*" vuollásažžan jotke geavahit "*...dološ áiggi rájes dušše Guovdageainsápmelaččain geavahuvvon giđđa-, geasse- ja čakčaguhtumiid.*" Dát ledje eanas Skiervvá suohkanis (Qvigstad/Wicklund II 1909: 145).

Ii lean fárren dušše Ruttii, muhto Norgga riddosuohkaniidda maid. 1858:s dieđihii ovdamearkka dihte Guovdageainnu lensmánni ahte muhtun boazosápmelaččat ledje čálihan fárrema Skiervvá suohkanii. Sis lei oaiveulbmilin oažžut buoret vejolašvuodta oasálastit mearaguolásteapmái, earenoamážit sáidebivdui. Guolli lei dan áigge, nu go diehtit, mávssolaš gávpegálvu pomorgávppašeamis (geahča kapihttal 7.11). Sii geat formálalaččat čálihedje fárrema Guovdageainnus Skiervái, fertejedje jáhkán iežaset beassat dain hehttehusain ("*Hindringer*") máid Skiervvá álbmot lei sin guolásteapmái bidjan - earenoamážit sáidebivddus (Qvigstad/Wicklund II 1909: 143).

Dákkár olggosfárremat mat dás muitaluvvojit, čájehit muđui hui juste riddosámi guovlluid olmmošlohkoovdáneami maŋimus 2-300 jagi, namalassii unnit eanet fárrema siseatnamis dohko. Dávjá ledje dakkár boazosápmelaččat main iešguđet sivaid geažil eai lean nu stuora ealut ahte sis lei sihkkaris sisabohtu. Knud Leem muitala sullii 1730 birrasiid ahte go boazosápmelaš nohkkuu ja báziid dušše mottiin heakkain, de bijai daid eará boazosápmelaččaid gehččui, ja manai ieš mearragáddái mearrasápmelažžan eallit ja ealihit iežas, nu go eará mearrasápmelaččat, guolástemiin. ("*...for at blive Søe-lap og nære sig, som andre Søe-lapper med Fiskerie.*") (Leem 1767: 153/154).

Muitaluvvui ge Skiervvá sisafárrejeddiid birra ahte sii ledje daid smávimus vearromáksiid searvvis, eai ge sis lean beare olu bohccot. Fárrema geažil unnui goitge Guovdageainnu suohkan ("*Kautokeino Sogns Omraade*"). (Qvigstad/Wicklund 1909 II: 145). Dan dihte balai Guovdageainnu lensmánni vel eanet boazosápmelaččaid fárret, ja čálihhit iežaset mearragátti suohkaniid olmmošloguide. Doppe sáhtte várra dušše goađi huksemiin ja

---

²³⁶ regulerende

eananbihtáža gilvimiin neaktigoahit mearrasápmelažžan, vaikko sin oaiveealáhussan ain lei boazodoallu ("*Fjeldfinnebedriften*"). (Qvigstad/Wicklund 1909 II 145-146). Vuosttažettiin várra balai leansmánni vearroisaboađuid massimis.

Stáhtagullelašvuoda²³⁷ unnit molsunvejolašvuodaid dihte várra čuzii rádjedahppan garraseappot Kárášjohkii go Guovdageidnui. Maiddái doppe lei mihtilmas fárren vuotnaguovlluide. Ámtta viđajagi čállošis 1866-70 jagiid ovddas, muitaluvvo ahte Kárášjohboazosápmelaččaid lohku lei unnon oalle olu dan viđa jagis, go fárrejedje Čuđegieddái ja Davvesiidii. Dákkar eretfárren gal dan dihte ii čađahuvvon eambbo jus olmmoš nu lei nohkkon ahte eallu ii šat ealihan su, gávnnašii ámtamánni (FAB 11866-70: 10). 1865:s ledje 42 olbmo Porsággus geat Kárášjogas ledje riegeádan. Dát sirddolašvuota²³⁸ jotkkii. 1874:s bohte 19 sirddolačča²³⁹ doppe (Richter Hanssen 1986: 1939).

Rádjedahppama sáhtta roahkka dadjat bistevas ja hui váivves doaimma álgun olu sápmelaččaide geat boazodoaluin elle. Dat mii dán gova dahká vel váddáseabbon, lea go oallugat sis geat formálalaččat ledje fárren Guovdageainnus Ruttii, dađistaga máhcce ja fas čálihedje iežaset norgga vuollásažžan. Dát lei earenoamáš mihtilmas²⁴⁰ maŋnel 1889, go Suoma ja Ruota rádji maid dahppui boazojohtimiidda. Sirddolaččaid ovdamunni dásožii, namalassii doalahit iežaset ovddeš dálveguohtunvuogavuođa "ruota" sápmelažžan, massui. Oktiibuot bohte 48 bearraša ruovttoluotta, 30:s dain maŋnel 1890 (Helland II 1906: 134).

Ámtta siskkobealde váikkuhii radjedahppan nu ahte boazosápmelaččat váidališgohte guđet guoimmiset nala go bohte earáid orohagaide. Guovdageainnus eai lean dušše Ruttii fárren, muhto maiddái nuorttas. 1880 birrasiid bihko ovdamearkka dihte Kárášjohsápmelaččat go Guovdageainnu siiddat manne Máhkarávjui ja Vuorjenjárgii (Porsangerhalvøya) geasset, oarjjabeallái Porságguvuona, ja dasto vel siseatnandálveorohagaide.

Vaikko ledje ge váttisvuodát, de boazolohku goitge lassánišgođii maŋnel 1875. Dieđusge bođii dat gal maid das go máhccan sirddolaččain²⁴¹ ledje sullii 13 000 bohcco mielde (Helland II 1906: 134).

5.10.3 Bearrašat bieđganedje

Rádjedahppan ii mielddisbuktán dušše heajos ealáhusvuoda rievdademiid, muhto dat čuzii maid garrasit sirddolaš sápmelaččaid sosiálalaš čanastagaide, geat vuosttaš geardde duođas deaividedje²⁴² dan ráji duohtavuođaiguin, mii biddjui rastá sin orohaga 1751:s. Vaikko eatnasat dalle juo formálalaččat čállojuvvojedje juoppá riikkii, de ledje doahpagat "*norgga, ruota ja ruošša* " sápmelaččat, ovdal 1852, muhtun guovlluid guovdu measta áibbas oaivila haga.

---

²³⁷ statstilhørighet

²³⁸ tilflytting

²³⁹ tilflyttere

²⁴⁰ markert

²⁴¹ tilbakeflyttere

²⁴² ble konfrontert med

Norgga Guovdageainguovllu, Suoma stuorafyrstagotti Enodaga ja Ruota Gárasavvona boazosápmelaččaide mitaluvvui 1840:s ahte muhtun báikkiin gulle norgga, suoma ja ruota sápmelaččat ovttá siidii (Qvigstad/Wicklund II 1909: 54). Ovttá siidda sápmelaččat sáhtte dasto leahket golmma iešguđet stáhtii gullevaččat.

Seammalágan málle lei Nuorta-Finnmárkkus. Doppe bodii ovdan 1831 guorahallamis, ahte dávjá lei "norgga" boazosápmelaš "ruošša" (suoma) sápmelačča siidaguobmi. Buot boazosápmelaččat johtaledje dasto feara gos, muhtomin ruošša ja muhtomin norgga eatnamis ("*...snart paa Russisk og snart paa Norsk Grund*"). (Buolbmága boazosámidikis, guovvamánu 2.b. 1831, ØFF j.prot.).

Vihtan Peder Olsen Bisk, guhte lei norgga stáhtaborgár, mitalii čielgasit mánnga ášši. Mitalii geasset iežas orrut norgga eatnamis Deanu ja Gilivuona suohkanis ("*Thanens og Kjøllefjords Sogn*"). Dálvet lei Anáris. Sihke geasset ja dálvet leigga vieljašguovttos, soai Niels Olsen Biskain gii lei "ruošša" stáhtaborgár, ovttá siiddas. Goalmmát viellja sudnos, gii lei norgga vuollásaš, lei "ruošša sápmelaččain" ovttá siiddas.

Boazodoallojohtimiid gielddus nuppi riikkas nubbái 1852:s, botkii oalát dan ovdalaš lotnolasvuoda, ja ferte árpmiteahhtá botken bearaščanastagaidd. Sihkarastit buot dákkár oktavuodaidd boatkanit, mearriduvvui čakčamánu 7.b. 1854 lága bokte garrasit ránggáštít norgga vuollásaččaid geat "ruošša-suoma vuollásaččaid" bohccuid dolvo Norgga beallái.

Eai norgga sápmelaččat dattege heaitán ovttatmanu oalát váldimis verddiideaset bohccuid ráji rastá. Dan sáhtta ee. oaidnit Stockholmma stáhtačállingotti čállin čiegus protokollas. Stáhtaráđi čoahkkimis skábmamánu 20.b. 1866:s mitaluvvui ahte suoma vuollásaččain dávjá ledje bohccot geasseorohagas norggarittuin. Dat dáhpáhuvai dainnalágiin go bidje bohccuid ruota, ja vel "norgga sápmelaččaid" gehččui ge, (NRA. Ss. Prot. for hem. saker, 15.10.1866- 16.9.1870).

5.11 BOAZODOALLU 1900-LOGU ÁLGGUS

Daid dieđuid vuodul mat muđui leat rádjedahppama birra, ferte miedihit Amund Hellandii, go lohka dan oaiveággan dasa go boazolohku ii lassánan ovddit jahkečuodi mañit oasis. Su oainnu mielde ii báljo sáhtán eará mii hehttii dan áigodaga boazodoalu. Ásaidupmi ja gilvin gal sáhtii váikkuhan, muhto dat ii báljo lean guovddáš hehttejuvmin boazologu lassáneapmái. Go boazolohku ii lean jahkečuohtemolsuma birrasiid unnit go 1852:s, de árvvoštalai Helland mearrádusaid mat ledje mearriduvvon, dása sivvan ("*...til ordning og regulering av Renbetingen.*" (Helland II 1906: 137).

Rádjedahppan ja dan váikkuhusat ledje goitge politihkalaš duohtavuodát máid fertii vuhtii váldit 1900-logu álggogeahčen. Eahpesihkkaris dilli ja váttisvuodát máid dat lei mielddisbuktán, lei oaiveággan dása go boazodoallogažaldagat váldojuvvoje mielde Nuorta-Finnmárkkku boaittoealguovlluid stuoradiggeválljema ráhkkanearmi oktavuodas 1906:s.

Sápmelaččaid ja sosiáldemokrahtaid áirras Isak Saba, válddii iežas válgaprográmmas ovdan váttisvuodaidd máid boazosápmelaččat ledje deaividan iešguđet rádjegeassimiid geažil mat boares sámi eatnama juhke. Son gáibidii gaskasaš šiehtadusaid Norgga, Ruota, Suoma ja Ruošša gaskal, nu ahte boazosápmelaččaid lotnolas guođohanrievtti dain riikkain sáhtii sihkarastit smávit vearu ovddas jus dette guohtumat hedjonedje

earenoamážit muhtun riikka rájiid siskkobealde. Saba ákkastii dán dainnalágiin ahte namuhuvvon stáhtat iešráđálaččat²⁴³ ledje bidjan vuolláseaset iešguđet oasi Sámielatnamis. Dan dihte ii lean riehta ahte sápmelaččat galge nohkot garra rádjemearrádusaid geažil. Stáhta livččii baicca berren geahččalit doarjut boazosápmelaččaid, earenoamážit go sii geavahedje duoddariid main earát eai atnán ávkki (SM. 1.3. 1906).

Nuorta-Finmárkku suohkanat válljejedje ea.ea. dán programmaássi geažil Isak Saba Stuoradiggái 1906:s. (Ledje Nuorta-Finmárkku suohkanat Davvesiida, Kárášjohka, Buolbmát, Deatnu, Unjárga, Davvi-Várjjat (Nord-Varanger), Mátta-Várjjat ja Várggaid suohkanat.

Finmárkku boazodoallu gal lei goitge dalle juo ovdánišgoahtán rádjedahppama manjel, ja unnit eanet heivehan iežas geasse- ja dálveorohagaid ođđa juohkima duohtavuodaide. (Vrd. gov. 5.7.). Boazodoallobearráigeahčči Nissena boazologu čállagat 1915:s čájehit buoremuddui dássedis dili. Dalle árvvoštallui Finmárkku boazolohku sullii 100 650 bohccui. Lohku lei alimus almmolaš lohku dassožii. Nissen gal ii eahpidan ge go oaivvildii Finmárkku boazodoalu oktan deataleamos ealáhusgeaidnun riikkaosis. (Nissen 1920: 55, 56).

Govus 5.7: Finmárkku boazodoallu sullii 1915:s.

(Nissen 1920: 54.) Artihkkaliin "*Fjeldfinnerne og rendriften i Finmarken*" (Finmárkku boazosápmelaččat ja boazodoallu). Deaddeluvvon: Schøyen. Carl (red.) "Nordlandet". Kristiania 1920. (Aschehoug.)

---

²⁴³ egenmektig

6. KAPIHTTAL

Šibitdoallu ja eanandoallu

6.1 1300-LOGU ŠIBITDOALLU

Finnmárkkus eai leat dat buoremus lunddolaš eavttut eanandollui. Dáidá lea dat okta ákkain go muhtun čálli Budstikkenis 1832:s, várra Áltta proavas, Fredrik Rode, čuoččuhii ahte go Finnmarkku eanandoalu birra lea sáhka, de son gal navdá ahte dat lea eambo jurddagovvideapmi go duohtavuolta. (Vrd. Drivenes 1985: 146.)

Go geahččá man dásis Lulli-Norgga eanandoallu lei dalle juo, de lea dán olbmos veahá duohta. Ii goitge gal leat riehta Finnmarkku eanandoalu jur nu duššin dahkat go son dahká. Dát guoská dieđusge ovddemustá šibitdollui.

Ođđa arkeologalaš dutkamat duođaštit šibitdoalu Finnmarkkus gávdnon juo jagis 700. Várjjatguovllus čájeha namalassii Knut Odner bázahusaid mat duođaštit sávzza/gáicca leamaš oassin sámi ealáhusheiveheamis nu áigá juo go birrasiid jagi 1300. Seammá guovllus gávdnojit maid šibihiid bázahusat gaskal 1400 ja 1530 rájes. Odnara oaivila mielde lea vejolaš ahte sihke smávva- ja stuorašibihiid sáhhtá duođaštit viidát dutkamiid vuodul ain árabut gávdnon (Odner 1992: 181). Ii muđui ge leat váttis suinna Leahkit

ovttoaivilis go jearrá dáid bázahusaid vuodul lei go Várjjatsápmelaččain duođai ollislaš bivdoheiveheapmi²⁴⁴ gaskaáiggi loahpageahčen.

Lákkonjárgeažis Álttás gávdnat maid sámi duktásaji²⁴⁵ mii lea goit 1400-logu rájes. Lea jáhkehahtti ahte dát sáhhtá mearkkašit²⁴⁶ šibitdoalu álgodási Álttásápmelaččaid gaskkas (Nielsen 1990: 144).

Čálalaš oktavuodas lea erkebisma Erik Valkendorf gii álggos namuha smávvašibitdoalu1500-logu álggogeahčen (Valkendorf alm. 1901: 7). Jahkečuođi loahpageahčen muitala Peder Claussøn Friis dasto ahte dáččain ledje muhtun gusa (Claussøn Friis alm. 1881: 404).

Juste dán áigodagas gávdno ovttá hollandalačča čalbmevihtančilgehus go son finai Várggáin borgemánus 1594. Son gávnnašii ahte olbmui ledje sihke šibihat, sávzzat, gáiccat, spiinnit ja vuonccát. Rássi ii lean beare buorre su oainnu mielde, muhto go dan láddjii ja goikadii, de lei dálvefuodarín šibihidda. Dát ledje buorit ja buoiddit, dan mielde go son oinnii (vrd. Nielssen 1984a: 85).

Dánskalaš Charisius gii finai Várggáin 1599:s, ii govvidan dili seammá buorren. Son finai giđđat, jur vearrámus fuođarváni áiggi, ja doaivvui dušše guollebázahusaiguin olbmuid biebmát šibihid. Sávzzat ja gáiccat jurse guolledávttiid, "eai ge ožžon olles jagis eará". (Nielssena mielde, 1984a: 85).

Ovdalis namuhuvvon dieđut ledje jáhkkimis dáčča šibitdoalu birra, muhto maiddái sápmelaččain, goit Oarje-Finnmárkkus, ledje šibihat 1600-logu álggogeahčen (Nielssen 1984b: 103). Seammaládjje dieđihuvvo Čáhcesulloguovllos leamaš, go Várjjatsápmelaččat 1590 rájes ledje riidalan dan guovllu dáččaiguin, iežaset boazo - ja smávvašibitjohttimiid geažil ("*rener og smaler*"). (Niemi 1983: 187).

Arent Berntsen gávnnašii iežas čállošis Finnmarkku eanandoalu birra 1650-jagiin ahte doppe ii šaddan gordni, muhto rássi sáhhtii leahkit oalle olu, ja dainnalágiin sáhhte mángga báikkis gusaid atnit dálvet. Dan jahkodagas lei eará fuođar go suoidni unnimusat liikká deatálaš. Dalle sii válde debbuid ja goikan guolledávttiid máid derpe ja duldehaste. Gusaide adde dán seaguhuvvon vátna suinniiguin máid geasset láddjejedje ja čohkkejedje gittiin ja sulluin boaittoealde. Go nu váttis lei eatnamis oazžut šattuid ja ealáhusbođu, de ožžo riddo- ja vuotnaássit borramuša ja ealáhusbođu measta dušše mearraguolásteamis (Berntsen 1656 vuosttaš girjjis. 2. oassi: 312).

Vaikko šibitdoallu jáhkkimis ii lean nu stuoris dan áigodagas man birra dás lea muitaluvvon, de lei dat goitge deatálaš. Mielki máid šibihii ožžo, lei ovdamearkka dihte okta dain hárve C-vitamiidna gálduin mat gávdnoje. Varas fuođarávdnasiid, nu go debbuid geavaheapmi, lei deatálaš C-vitamiinna ráhkadeapmái. 1668 matrikkelis²⁴⁷ bođii šibitdoalu dearvvašvuoda mávssolašvuolta bures ovdan Oarje-Finnmarkku Iččat suohkana válldahallamis. Das daddjui ahte heajos, unnán ja smávva gusažat mat girkosuohkanis gávdnojedje, dálvet bibmojuvvoje debbuiguin ja guoleoivviiguin, mii lei buoremus dálkkas skurbbetdávdda ja eará várálaš dávddaid vuostá. (Nielssena mielde 1984a: 84).

---

244 veidetilpasning

245 gárdshaug

246 indikere

247 matrikkel

Nu go ovdalis čujuhuvvon, hedjonedje márkanguolásteami eavttut 1500-logus. Olbmot šadde nannet daid eará ealáhussurggiid. Arnved Nedkvitne oainnu mielde lea 1600-lohku deatlaš áigodat Finnmárkku šibitdoalu ovdáneamis. Sihke sápmelaččat ja dáččat beroštišgohte eambbo šibitdoalus, man ekonomalaš máksu dađistaga stuorui dan jahkečuodis (Nedkvitne 1988: 136).

1694 rájes lea riddo- ja vuotnaguovlluid šibitdoalu vuosttaš sullii rehkenaston logut²⁴⁸. Dat lea sundi Knaga eanangirji dahje "*Matricul*". Dat čájeha ahte lei šibitdoallu miehtá ámtta, sihke sápmelaččain ja dáččain. Ledje gusat, sávzzat ja gáiccat. Lohku ja šládja sáhtii rievddadit báikkis báikái, ja lei dan duohken man álki lei fuođđara dábuhit, boazodoalu lotnolasvejolašvuoda (earenoamážit sápmelaččain), dahje buriid guollebáikkiid sajádaga duohken²⁴⁹ (Knag alm. 1932).

Riddo- ja vuotnaguovlluid opmodatjuoguid²⁵⁰ vuodul lea Alf Ragnar Nielsen 1685-1705 áigodaga dáfus čujuhan ahte Knaga dieđuid vuodul ille sáhtta árvvoštallat šibitloguid gaskamearálašturrodaga. Nielsena logut duodaštit baicca ahte ledje stuorát erohusat iešguđet guovlluid šibitlogus, ja maid erohusat sápmelaččaid ja dáččaid šibitlogus. Ovttalágan buohtastahttinvuodu oažžut, geavahii son doahpaga *Šibitárvu*, mii lea čuovvovaš málle mielde árvvoštallon: 1 gussa = 6 sávzza = 6 gáicca = 6 spiinni = 3 bohcco (Nielsen 1984a: 96-97). Dán árvvoštallanmálla mielde lei Áltá, dáčča oktavuodas, ovddemusas. Doppe lei juohke bearraša gaskamearálaš šibitárvu gitta 5,7, ja Várggáin ges lei nu vuollin go 1,1 (Nielsen 1984a: 105).

Olles Finnmárkku gaskamearálašvuodas lei sápmelaččain stuorimus šibitdoallu, 4,4 Šibitárvvuin juohke bearrašiš ja dáččabearrašiin ges 2,9. Erohusa vuodđu lea eanemusat go sápmelaččain ledje eambbo sávzzat ja bohccot, muhto sápmelaččat ledje šibihiiid dáfus maid veahá ovdalis. Dan logut ledje 2,1 ja 1,9 (Nielsen 1984a: 109).

Dáččat eai oro šibitdoalus ge leamaš nu iešbirgejeaddjit go sápmelaččat. Nu lei vaikko 1600-jagiid eahpitkeahhtá lei Finnmárkku dáčča šibitdoalu viidánanáigodat, man dáčča ássanbáikkiid lassáneapmi maid čájeha. 1610 rájes 1694 rádjái lassánedje dáčča ássanbáikkid 50:s 85 rádjái (Kolsrud 1961: 61), vaikko dáččaid lohku ollislaččat unnui (vrd. kapihttal 4.1.).

6.2 DILLI 1700-LOGU GASKU

Oallut ámmátolbmuidčilgehusain 1700-logus čilgejuvvo dávjá eanandoalu ja šibitdoalu dilli. Ovdamearkan lea ámtamánni Colletta 1757 dieđáhus. Konjunktuvrraid hedjoneapmi, earenoamážit dáččaid guovddáš ealáhusa, guolásteami guovdu, govviduvvo bures doppe. Ámtamánni han gávnahii ahte dáččat ledje ovdal ásaiduvvan garra guovlluide. Dat čájehii su oainnu mielde ahte sii geat doppe ásse, dušše elle guolástemiin. 1750-jagiin atne veadjetmeahttum in dušše dainna birget. Fertejedje vel Leahkit gusat ja smávvašibihat (Collett 1757: 59).

Son čálii vel ahte eanandoallu ii sáhttán goassege šaddat nu deatlašžan, muhto livččii ávkkuhan veahá jus eanandoallit bargagoađáše eatnama gieddin. Dalle eai dárbbahivčče fatnasiin viežžat fuođđara guhkk in (Collett 1757: 81). Eanas Finnmárkku ássit dagahedje

---

²⁴⁸ kvantitativ anslag

²⁴⁹ beliggenhet

²⁵⁰ skiftemateriale

iežaset ja earáid ovdii go eai gilván eatnama, eai ge áidon eatnamiiddiset. Ovdamearkan namuhii son ovddit ámtamánni, Kielsena, gii 10 gietti lei rahčamiin bargan dálui, sullii beanagullama duohká. Dáid lei áidon, muhto váivves ránnát njeide áididid ja dikte šibihiiddiset guohtut doppe (Collett 1757: 85).

Ámtamánni lei diggemátkkiin muitalan álbmogii ahte gonagasa duohta dáhttu lei juohkehačča oazžut čorget ja gilvit eatnamiid iežaset dáluid birra. Ii mihkke lean ábuhán, eai iežaset buoret birgejumi jurdagat eai ge ránggáštusnihttimat. Olbmot huksejedje vel návehiid nai nu lahka meara ahte dat doiddii duvttaid eret (Collett 1757: 84). Dán namuha maid major Schnitler (Schnitler III alm. 1985: 122).

Dušše Álttás ja Láhpi suhkaniin ledje soapmasat gilván dáluideaset birra. Muđui lei dušše okta - Ákŋoluovttas- gii lei gilván. Eanas Finnmárkku ássit atne dán dárbbášmeahtun bargun, ja váivin. Go áididid birra lei sáhka, de gávnnaš gal ámtamánni ahte olu báikkiin lei váttis áidut. Buoremus gieddesihkkarastin lei dasto juohkehažžii guođhangeaskku²⁵¹ bidjat.

Dakkár báikkiin gos ledje olu ránnážit, berrejedje atnit searve ore²⁵² ja vuovssá. Fuođđarváni geažil ii lean buorre beare olu gusaid atnit. Dan sadjái sáhtte olbmot sávzzaiguin bargat, oazžut ullu biktasiidda. Dán oktavuodas livččii su mielas leamaš sávahahttin bovdet guokte dahje golbma islándalaš bearraša sávzafárpmmaid álggahit.

Ámtamánni evttohii muđui 20 jagi dahje guhkit vearrobeassama sirddolaččaide Durdnos Sámis geat Guovdageidnui ja Ávjovárrái háliidedje ásaiduvvat, šibitdoalu álggahit dain guovlluin mat easkkaládje ledje Norgii gullagoahtán. Jus ruođa eiseválddit eai luoitán lobalaš vuogi mielde fárret, de fertešivčče váldit vuostá sin geat pássa haga bohte, vaikko sii eai šattale álo buot ávkálaččamussan riikkii ("*gavnligste for landet*"). (Eiseválddid politihka birra kvena sisafárrejeddiid ektui, gč. kap. 4.7. ja 4.7.1.).

Vaikko siseatnamis lei rássešaddu heittot, de sáhtii jeahkala, mii lei hui valjit, geavahit dan sadjái. Jeagelvátni ii boahtán šaddat goassege, su oainnu mielde, go fal áibbas gilde dan bordimis rájáj. Jurdilkeahtes jeagelbordin lei billistan olu Finnmárkku ássiid ovdii. Seammalágan gildosa go jeagelbordimii, berrii maid bidjat gáiskerohttasiid²⁵³ gaikumii. Dat gievrudii buot lágan šibihiid, muhto ii šat báljo gávdnon go ledje loaktán dan.

Ámtamánni ii geahččan litna čalmmiiguin mearrasápmelaččaid eallingeidnui. Son čuoččuhii dáid sápmelaččaid billistan eatnama iežaset golgodiliin, oaiivvehis vugiin njáskan soahkevuvddiid ja dán bokte váldán eanas guolbaniid (Collett 1757: 86/87).

Dáid olbmuid birgejupmin ("*Oeconomie*") lei go sis lei geasse- ja dálvebáiki. Dálvebáikki válljedettiin gehčče gos lagamus vuovdi lei. Sis galge álo leahkit olu boaldinmuorat, lieggasa doalahit. Doppe gos sii ledje leamaš, sáhtte 3 álen guhkosaš jalgnát báhcán. Go lagamus vuovdi lei nohkan, ohcagohte ođđa dálvebáikki. Gokko jalgnát miske, duktejuvvui eanan, ja dakko šattai dájvá buorre rássi. Sis lei iežaset mielas vuoigatvuolta láddjet dáid suinniid, go oaiivvilledje iežaset gilván daid. Ámtamánni árvvoštalai buot sápmelaččaid dáinnalágiin iežaset gittiid ožžon. Sápmelaččat vel dasto láddjejedje dušše buoremus báikkiid dain gittiin. Dán oktavuodas čuoččuhii ahte earát sáhtte sin mañis láddjet sullii seammá olu dan giettis (Collett 1757: 88).

---

251 gjeteplikt

252 hingst

253 bregnerot

Mearrasápmelaččaid geassebáikkis fertii leahkit suoidni doarvá šibihiidda, máid eai guođohan ge. Ámtamánni oaivvildii dán billisteaddjin sidjiide geain ledje áidojuvvon eananbihtát láhkosis.

Ámtamánni dárkilis evttohusas vuohtta bures movt dalá Finnmárkku eanandoaluin lei:

1. Buohkat galge guođohit dahje bearráigeahččat šibihiiddiset.
2. Juohke olmmái galggai dábuhit 6 rindda máid sáhtii goallostit gárdin dálu lahka. Doppe galge šibihat leahkit go bohče daid.
3. Ii oktage galgan diktit meara doidit duvttaid. Daid galggai biđget gilvvabáikkiide máid juohkehažžii čjuhedje.
4. Ii oktage ožžon dáluid lahka darffi loggut.
5. Gokko muhtun gáikkodii goađi dahje eará vistti, ja gosa ođđasit ii huksejuvvon, galggai jalget, vai rássi šaddá.
6. Guollebázahusaid galggai roggái rádijat, amas haksogoahit. Maŋnel galge duktan geavahuvvot.
7. Doppe gos debbot gávdnojedje, galggai juohkehaš geatnegahttot 20 gielkáguorpmi viežžat iežas eatnamii.
8. Heasttaid galggai lávžžis atnit, vai eai njeaidán áiddiid. Sii geat rihkko njuolggadusaid, galge sáhkuid oažžut, spánska luhkain²⁵⁴ ránggáštuvvot, heahppášanholgii²⁵⁵ biddjojuvvoht dahje giddagassii gos dušše láibbi ja čázi ožžo. Vuolitfáldit²⁵⁶ ja sámilensmánnit galge bearráigeahččat ahte doahhtaledje njuolggadusaid. Jus eai, de šadde sii ieža gillát.

6.3 EANANMIHTIDEAPMI. EANANČÁLIHEAPMI²⁵⁷. 1775 EANANJUOHKINMEARRÁDUS.²⁵⁸

Ámtamánni Collett dagai ovttá ládje sága man vuođul 1775 eananjuohkinmearrádus bohciidii, ja mii vuosttaš geardde dagai vejolažžan Finnmárkkus eaiggáduššat priváhta eatnamiid. Earenoamážit orui dáččaálbmogis hui moivi láddjengittiid dáfus. Iešguđet guovllus ámttas bohte dieđut mat muitaledje čorbmalága²⁵⁹ geavaheami birra. Juohkehaš dagai nu movt ieš háliidii. Muhtumat ledje váldán eambo eatnama go nagodedje gilvit, earáin ges lei beare unnán.

Ámtamánnit bihko maid go sii geat ledje beare olu váldán gittiid, eiseválddiide dieđitkeahttá adde daid fulkkiide. Dan dihte berrii eananvearu²⁶⁰ gáibidišgoahit. Dainnalágiin diehtigohte ássit goal sin eanan lea. Finnmárkku eatnamiid berrii mihtidit ja kártet, ja dasto juohkit dáid ássiide. Sin galggai dasto čálihit gonagaslaš allatvuođa fásta

---

²⁵⁴ den spanske kappe

²⁵⁵ gapestokk

²⁵⁶ underfogdene

²⁵⁷ matrikulering

²⁵⁸ jordutvisningsresolusjonen

²⁵⁹ neveretten

²⁶⁰ jordavgift

eanandoallin ("*Hans Majestæts Fæste bønder*") (Collett 1757: 91). Doppe gos eanandoalu buorebut doivo lihkostuvvat, galge eambo eatnama juohkit go áhpegátti garra báikkiin, gos guolli lei valjit (... "*skarpe stæder ved Havet, hvor Fiskeriet er overflødig*") (Collett 1757: 91). Dát lei ollásit "Finnmárkku Bajásčuožželeami" jurdaga mielde, ahte buohkaide galgai birgejumi sihkkarastit buoremus čađahahtti vugiin.

Colletta mihtidanjurdda ii vuotán ovttatmanu. Easka 1775:s, go Fjeldsted lei ámtamánnin, lei eananbihtáid juohkin²⁶¹ priváhta opmodahkan láddan čađahuvvot. Dalle almmuhuvvui ng. eananjuohkinmearrádus Københámmanis. Dat lei gohččun Finnmarkku ámtamánnái, máid ámtamánni Fieldsted ieš lei čállán, mas ledje oalle dárkilis njuolggadusat dán ođđa mearrádusa²⁶² čađaheapmái (vrd. Tønnesen 1979:135 ff). Dán oktavuodas lea mearkašahttin veara ahte Fieldstad ii čuovvolan Colletta jurdaga "gonagaslaš allatvuoda fásta eanandolliid" birra. Orrunbáikkít galge Leahkit iešeaiggáduvvon²⁶³, muhto árbevuogitvuoda²⁶⁴ haga.

Daidda Finnmarkku guovlluide main sáhtii navdit gávdnat vissis eanandoallobirrasa kvena dahje dáčča eanandoallokultuvrra vuoduin, lei eananjuohkinmearrádus eahpitkeahtá lávki eanandoalloárbevieru nannema guvlui. Muđui Finnmarkkus, ee. riddo - ja vuotnaguovlluin gos mearrasámi jahkodatjorru²⁶⁵ lei eallime, sáhtii Leahkit nuppeládje (vrd. kap. 6.2). Dutkit leat maid čuoččuhan ahte eananjuohkinmearrádusa bokte ožžo eiseválddit veahkkeneavvu jávkadit mearrasámi áigodatjohtolagaid.²⁶⁶ Dákkár geahččamiin ii lean eananjuohkinmearrádus makkárga mieđiheapmi ii ge vuogitvuodaid almmolažžan dahkan²⁶⁷, muhto baicca njuolggadussan mearrideaddji oaiviliin²⁶⁸ (Paine 1958a: 174).

Mearrádusa bokte galgai juohke bearaš oažžut doarvái eatnama birgejumái, dahje njealji gussii dahje gávccii sávzii dálvesuoinni oažžumii. Nu guhkás go vejolaš, galge olbmuid juohkit daid báikkiid gosa juo ledje ásaiduvvan. Eahpitheahtá lei dát mearkan dasa ahte almmolažžan dahkat dan dili mii juo lei.

Vuosttaš 20 - 30 jagi čađahuvvui eananjuohkin measta aivve Oarje-Finnmarkkus, earenoamážit Álttá-Dálbmeluovtta guovllus. Doppe ásse maid eanemus dáččat ja kvenat, ja doppe lei nannoset enandoalloárbevierru go muđui Finnmarkkus.

Oppalaš govva lea goitge ahte priváhta eatnama háhkamis ledje dušše unnánaš váikkuhusat álggos. Lars Hess Bing lea várra juste máhttán válddahallat eananjuohkindilálašvuodaid dan 20 jagi dakka maŋjel 1775. Son muitala ahte bálkáhedje guokte eananmihtideaddji - nuppi Nuorta- ja nuppi Oarje-Finnmarkui. Maŋit namuhuvvomis lei vel veahkki. Nuorta-Finnmarkkus ii mannan nu beare bures. Doppe heaittihuvvui eananjuohkin muhtun ássanbáikkiin. Sivvan dása lei eananmálla ("*Landets Beskaffenhed*"), ássiid jurddašanvuohki ja johtti eallinvuohki, máid dan áigge eai mieđihan lonuhit fásta ássanbáikkiiguin - ja dan dihte lei duššás juohkit eatnama ("*...saa at altsaa Jorddelingen vilde være unyttig*"). (Hess Bing 1796: 146-147).

---

261 utparselling

262 forordning

263 selveie

264 odel

265 årssyklus

266 sesongflyttinger

267 formalisering

268 normativt siktemål

Dás vuohtta maid ahte eanandoallegeasku ja ránggáštusmearrádusat mat ásahuvvojedje gávpenjuolggadusaid²⁶⁹ 41. paragrafii borgemánu 20.b. 1778, eai čađahuvvon. Dohko lei čállojuvvon ahte jus báhpat dain báikkiin gos eananjuohkin juo lei čađahuvvon, vihahedje boaresbártniid geat eai sáhtán čájehit sierra "eananjuohkinreivve"²⁷⁰, dahje ámtta báikeduođaštusa²⁷¹, sáhkkoalle báhpat 10 riikkadáleriin. Báikeduođaštus galgai gustot anihahtti gieddái dahje dakkár báikái máid sáhtii njáskat fásta ássanbáikin, "...gosa easkkanáitalan olmmoš sáhtta ásaiduvvat ja eanandoaluin bárgat lassin guolásteapmái". (Schou 1795: 97).

Nuorta-Finmárkkus, ovdamearkka dihte Deanuleagis, mii earret Áltta dál lea Finmárkku buoremus eanandoalloguovlu, ii leat vuosttaš eananjuohkin pántagirjjiis²⁷² mielde ovdal bures 20 jagi maŋgel 1775. Eananjuohkin ii čađahuvvon nu beare stuorrát dán guovllus ovdal 1800-lohku lei bures álgán. Buohtastahttima dihte sáhtta namuhit ahte 1790 gaskkamuttos lei čálihuuvon eanan²⁷³ 629 ássanbáikái Oarje-Finmárkkus, namalassii Hammerfeastta, Láhpi, Ákŋoluovtta, Muosát, Áltta ja Goaskinvákki diggeservviin (Hess Bing 1796: 147).

Manne nu maŋgit dasto álge eananjuohkimiin eará guovlluin ? Dása leat eanet ákkat:

1. Earenoamážit sápmelaččain ledje guokte, dahje golbma ássanbáikki jagis, johtolagaiguin gaskal vuonaid dahje johkalegiid. Dan dihte ii doallan dušše okta ássanbáiki. Sundi Paus, guhte dovddai mearrasámi eallinlági ja ealáhusheiveheami hui bures, lei 1769:s árvalan ahte galgai vuhtii váldit dán, ja juohkit sidjiide sihke geasse- ja dálvebáikki (Paus alm. 1908: 15/16). Dát ii váldojuvvon vuhtii 1775:s.
2. Ledje unnán olbmot ii ge báljo lean gilvu báikkiid nalde. Álttavuotna lei várra áidna báiki gos ii lean nu.
3. Olbmuid árbevierru ja dološ vierut. Juohkehaš diđii guđet eatnamat ja láddjenbáikkid sutnje gulle, ja guđet ránnáide gulle. Dan dihte ii mannan oktage dárbbuhemet earáid geavahanguovlluide. Deanuleagis čilge muhtun cealkka 1820-jagiin dán dološ vieruiduvvon- ja oamastanprinsihpa²⁷⁴ hui bures: "*soahpamušat ja oamasteamit nannejit dás muhtun vuoigatvuođaid, mat leat eambo bassi go máid máilmmálaš váldi čujuha*" (Fellman J. I. 1906: 422.) Juste dán áššis lei guollebáikkiid juohkimis sáhka, muhto sámi servvodaga dološ vieruiduvvanrievtti²⁷⁵ fápmu gustui sihkarit eanas eará riggodagaide, ovdamearkka dihte eatnamii mii juo lei anus.
4. Vuosttaš eananmihtideaddji orui Álttas. Nu son dieđusge válddii Áltta ja Láhpiguovllu ovddemus. Muđui ii lean olmmoš eananmihtideaddjivirggis galle jagi 1775 rájes, ee. dan dihte go juhkkajuuvon eatnamiid vearru galgai gokčat dan bálkká.

50 jagi maŋgel eananjuohkinmearrádusa lei dilli nu ahte earenoamážit mearragátteássi sápmelaččat unnán čuvvo 1775 mearriduvvon eananháhkama²⁷⁶. Finmárkkulávdegoddi moittii dán garrasit 1826:s. Dat oaivvildii mearrasápmelaččaid iežaset sivalažžan dasa go iešráđálaččat "*stáhta eatnama*" válde háldoseaset. Sii válljejedje dasto vuovdeeatnamiid. Dohko huksejedje gođiid, muhto fárrejedje fas moadde jagi maŋgel, go lagamus vuovddi

---

²⁶⁹ handelsforordninga

²⁷⁰ "Jord-Uddelings-Brev"

²⁷¹ plasset fra amtet

²⁷² panteboka

²⁷³ matrikulert jord

²⁷⁴ sedvane- og hevdsprinsipp

²⁷⁵ sedvanerett

²⁷⁶ jorderverv

ledje loaktán. Eai doppe ge ássan guhkit go dassoži lagamus vuovddi ledje čuollan. Dát ii lean Finnmárkkulávdegotti mielas dušše vuovddi billisteapmi. Lei vel vearrát go dát johtti sápmelaččat eai beroštan njáskat ja bargat eatnama, muhto dušše čohkkejedje suoinni mii das lei lahkosiin, dálvefuodarin (Budstikken 1830: 246).

Mearrasámi ealáhusvuohki áigodatjohtalemiiguin, man vuodđun lei iešguđet riggodagaid geavaheapmi, lei nappo ollásit eallime 1800-logu vuosttaš oasis. Čakčeanan gos ožžo dálvefuodđara lei dušše okta dain riggodagain. Muhto dán heiveheami eai šat eiseválddit dohkkehan.

Go lei sáhka Finnmárkku iešguđet guovlluin, lei dat Finnmárkkulávdegotti govvideaddjin go dieđihii ahte eananjuohkinmearrádus ii lean nu olu váikkuhan Nuorta-Finnmárkui, muhto dat maiddái doppe lei veaháš ovdánan mañimus áiggiid. Olu gittiid geavahedje ain almmá makkárge almmolaš dohkkeheami²⁷⁷, ovdamearka dihte ámtaduodaštusa, haga (Budstikken 1830: 242, 244).

Lávdegoddi goitge várrii váldimis olbmuiin vuoigatvuoda mii sis juo lei, ja doarjjui boares geavaheami almmolaččat dohkkehit. Vuodđojurddan lei, nu go 1775:s, ahte juohke bearrašii galgai juohkit eatnama mainná sáhtii ealihit iežas. Galgai maid váldit vuhtii, nu go ámtamánni Collett lei árvalan 70 jagi ovdal, ásai go bearaš mearragáttis gos guolásteapmi lei oaiveealáhussan, vai ásai go siseatnanguovllus. Vuosttašnamuhuvvomat dárbbášedje 3-4 gussii dálvefuodđara ja guohtuma ("*Qvæghøveders Vinterfšring og Græsning*"). Siseatnanássit, geat eai bivdán guoli, galge lávdegotti oaivila mielde oažžut eatnama biebmát 8-12 gusa ja bargovuovssá. Stuorit bihtáid galgai ovddemustá juohkit sidjiide geain juo lei ámtaduodaštus eatnamiidda, muhto maiddái go stuorit eatnamiid ledje geavahišgoahtán ámtaduodaštusa haga (Budstikken 1830: 245).

6.4 EANANDOALLU JA LOTNOLASEALÁHUSAT²⁷⁸

Makkár eanandoaluin barge 1800-logu álggus?

Álttás, mii dassoži lei leamaš Finnmárkku buoremus eanandoalloguovlu, lei 1801:s dušše okta geas eanandoallu lei áidnafidnun ("*eneyrke*"). Muhto son maid lassin čuohtai muoraid boaldámuššan ("*Brændehugst*") (Minde 1975: 111-112). Lotnolasealáhusat ledje dábálaččat. Sápmelaččat ledje juo vuordimis eanemus ealáhuslonuheaddjin go buohtastahtta dáččaiguin ja kvenaiguin. Dábálaččamus ealáhuslonohallan buot Álttá čearddalaš joavkkuin lei guolásteapmi ja šibitdoallu, nu go muđui Finnmárkkus ja eanas Ridde-Norggas. Sápmelaččain lei unnit joavku geat lotnolasat guolástedje ja bohccuiguin barge, dahje sihke guolástemiin, eanandoaluin ja boazodoaluin (Minde 1975: 109-111).

Dát sáhttet leamaš dološ sámi lotnolasealáhusvuogi doalaheaddjit, mii 1600-logu loahpageahčen lei oalle dábálaš (geahča kap. 6.1). Muhto sáhttet maid leamaš olbmot geain ii lean šat boazodoallu áidna doaibman, muhto geain ledje veahá bohccot mat soite leamaš earáid geahčus.

Lotnolasvuoddat main boazodoallu lei guovddážis, nohke Álttás 1800-logu vuosttaš oasis, muhto boazodoallu ii oalát nohkan Álttá-Dálbmeluovtta guovllus. 1865:s lei oppalaš

---

²⁷⁷ aksept

²⁷⁸ næringskombinasjoner

šibitdoalus bohcco oassi sullii 3 % (Drivenes 1975: 183). Dát ledje várra vuojánat ja geahččobohccot.

Ámtta 1866-70 viđajagidiedáhusas mitaluvvo boazodoalu birra ahte riddosuohkaniin ledje olbmui bohccot vuojánin, dahje mearrasápmelaččat ledje árben bohccuid boazosáminieiddaiguin náitalemiid bokte. Dákkar dilálašvuodain dikte bohccuid boazosápmelaččaid ealus, sin geahču vuolde, eai ge lean oassin eaiggáiid šibitdoalus ("*...og danne saaledes ingen Del af hine Herreders Fædrift.*") (FAB 1866-70: 9).

Almmolaš statistihka mielde orro ealáhuslotnolasvuolta hui olu unnon 1800-logus seammás go eanandoallu "áidnafidnun" bođii sadjái. Nu go namuhuvvon ovdal, dieđihuvvui 1801:s Álttás dušše okta geas eanandoallu lei áidna virgin, ja buhtalas almmolaš dieđihuvvon lohku 1865:s lei lassánan 308 olmui. Dát lohku gal govvida beare ovttagardánit (Drivenes 1975: 48,58), muhto dat govvida mannolaga. Eanandoallu šattai deataleabbo.

Leat goitge stuora váttisvuodát fidnostatistihka geavaheamis. Dán leat oallugat čujuhan, ee. Einar Arne Drivenes, ahte statistihkat mat leat vuodđuduvvon olmmošlohkamiidda, eai mital lotnolasealáhusaid birra servodagain gos fidnoerohusat leat unnit. Nappo dagaha vuohki movt fidnuid čállá statistihkkii stuorit sierradási²⁷⁹ go mii duohtavuodas lea (Drivenes 1975: 46).

Oažžu dasto jurddašit ahte vaikko eanandoallu lei šaddan deataleabbon muhtun guovlluin, de lei boares lotnolasealáhusheiveheapmi²⁸⁰ ain deatalaččamus 1860 birrasiid. Muhto dása eai liikon ámmátolbmot ja eanandoallobargit. Álttá eanandoallosearvvi, vuodđuduvvon odđajagemánu 6.b. 1859 (vrd. Slettjord 1980: 34), čállošis čilgejuvvui Álttá ássiid ja sin lotnolasealáhusaid birra govvideaddji vugiin. Sin ártegis giella ja dábit ledje hehtten sin buot dieđuid háhkamis ("*Eiendommeligheder i Sprog og Skikke*"). Sii ledje apmasat buot servvodatvuoiŋgaide ja ávkkálaš servvodatdoaimmaide ("*...Samfundsand og gavnlige Fælledsvirksomhed*"), ja dan dihte ledje iešguđet sajis, nu go mánnávuodas ledje hárvánan, bargan buot lágan ealáhusaiguin. Dat ledje ee. vuovdebargu, guolásteapmi ja šibitdoallu. Dát lei dagahan sin headjun buot doaimmain ("*Fuskere i alle fag...*"). (Vrd. FDaf 1859: 23).

Eai eanandoalloeatnamat ja láddjenbáikkít ge lean Lulli-Norgga eanandoallomihttomeriid mielde. Finnmárkku siseatnansuohkaniid suohkanvearuheami lánkaevttohusa oktavuodas gehčče maid eaiggáduššanhámadaga²⁸¹. Dán oktavuodas gávnnašii departementa ahte Oarje-Finmárkkus, earenoamážit Álttás, ledje hui eahpečielga eaiggáduššandilálašvuodát. Ovtta olbmo eanan ii dábálaččat lean ovtta sajes, muhto ledje ássanbáikkít guolbaniin duokko dákkko. Dáidda gulle dávjá 10-12 ladjogietti, maid gaska sáhtii Leahkit okta-guokte beanagullama (O. No.44/ 1859-60: 2).

Departementa gohčodii dán oktavuodas Finnmárkku eanandoalu unna lassiealáhusažin ("*en ubetydelig Binæring*"). Dan dihte ii sáhttán vearuhit²⁸² dušše matrikkelvelggiid²⁸³ vuodul (O.No. 44/1859-60: 2), ja Finnmárku han ii lean vearromatrikulerejuvvon.²⁸⁴

---

²⁷⁹ spesialiseringsgrad

²⁸⁰ kombinasjonsnæringstilpasning

²⁸¹ eiendomsstruktur

²⁸² skattelegging

²⁸³ matrikkelskyld

²⁸⁴ skattematrikulert

Ámmátolbmuid oainnu mielde galge divvut eanandoalodilálašvuodaid. Dan dihte vuodđuduvvui *Finmarkens Landhusholdningsselskab* (Finnmárkku eanandállodoalu searvi) njukčamánu 19.b. 1859 (Ytreberg 1959: 28). Dán namman šattai manjel nu go diehtit Finmark landbruksselskap (Finnmárkku eanandoallosearvi).

1900-logu álggus guorahalai ealáhusa riikka alimus ámmátolmmoš - eanandoalodirektora, ámtta eanandoalu. Su čilgehusat Finnmárkku eanandoalu ja eaiggáduššanhámiid birra ("*Landbruget og Eiendomsforholdene i Finnmark*"), čájehit ahte eanandoallu dađistaga lei lotnolasat eará ealáhusaiguin, vaikko eanandoallu mángga guovllus dál lei šaddan deataleabbon go lotnolasvuoda eará suorggit. Go ollislaččat geahčai ámtta, lei eanandoallu dušše hui hárvve šaddan measta áidnafidnun (Eanandoalodirektora 1901: 66). Finnmárkku eanandoalu oaiveulbmilin lei, ja galggai álo leahkit, šibihiidda suoinni dábuhit ("*frembringe Føde for Husdyrene*") (Eanandoalodirektora 1901: 45).

Eanandoalodirektora gávnnašii ahte buot ássan, ja measta buot Finnmárkku gilvojuvvon eanan, dábálaččat lei meara dahje stuorit čázádagaid lahka. Mearra ja čázádagat ledje lunddolaš johttingeainnut ja doppe lei eanas álbmoga birgejuvpmi (Eanandoalodirektora 1901: 66.)

Mearrasápmelaččaid dološ heiveheapmi šibitjohttimiiguin lei bárrahis eallime jahkečuodi molsumis. Dát govviduvvui ee. ámtaagronoma Unjárgga válddahallamis. Eaiggáduvvon eatnamat ledje biđgejuvvon mángga bihttái duohko deike - dávjá ledje guhkkín eret eaiggáda ássanbáikkis. Dát mielddisbuvttii dan "ipmaša" ("*Besyderlighed*") ahte bearaš dássedit johtalii moatte geardde jagis, iežaset eatnamiid gaskal, ja nappo ledje mángga ássanbáikki. Ámtaagronoma oaivvildii ahte dát dieđusge lei heittot mángga dáfus, ja anii ahte das fertii beassat boahttevaš mihtidemiid bokte (Čuovusin Eanandoalodirektora 1901: 78).

Ámtamánni humai maid Deanuleagi buriid lotnolasvejolašvuodaid birra gaskal eanandoalu ja eará ealáhusaid. Giđa miehtá, go mearragáttis lei valjimuse guolli, sáhtte Deanuleagi eanandoallit bivdit guoli čuozakeahtta eanandollui, dan dihte go eananbargu dábálaččat ii álgán ovdal go giđđaguollebivdu nogai. Luosaid gal sáhtte bivdit Deanus eanandoaluin oktanis - ja dát guolásteapmi gal ii addán unnán sisaboáđu ássiide (Čuovusin Eanandoalodirektori 1901: 85.)

Dát guoskkai leagi vuolimus oassái, muhto čázádatgierragis lei seammá málle. Kárášjoga dálonat²⁸⁵ elle lotnolasat johkaluossabivdduin ja vuovdebargguin. Ovttaidmielde manne nuorra olbmát mearragáddái giđđat ja geasset, meara bivdit. Ii goitge lean dábálaš johttit mearragáddái. (Čuovusin Eanandoalodirektori 1901: 90.)

Kárášjoga eanandoalloheiveheapmi lei huksejuvvon áigodatjohtolagaid nala. Kárášjohdálonat han johte šibihiiddisetguin geassesadjái Ássebáktái, gos sis maid lei deataleamos luossabuodđu, Beangir (vrd. Westrheim 1978: 86, 199/200, Nissen 1909: 44, Pedersen 1988.) Čearddalaš girjjálašvuodas lea geassesaji heiveheapmi luossabivdduin deatalaš oassin, nu go Kárášjogas lei, gohčoduvvon luossageassesajdoaiman (Westrheim 1978: 87).

Ámtaagronoma Nilsen - riikkas dat olmmoš gii jahkečuodi molsuma birrasiid diđii buot eanemus Finnmárkku oppalaš eanandoalu birra - čilgii bures sámi ja dáčča eanandoalu erohusaid jahkečuodi molsuma birrasiid. Dálu eatnansturodaga, dajai son, fertii mihtidit eará mihtuiguin go geahčai man olu eatnama sápmelaš dárbbasii ássansadjái, dan ektui man dáčča dárbbasii. Sápmelaš ii váldán dušše suoinni šibihiidda. Riddogáttis sii

---

²⁸⁵ fastboende

geavahedje guollebázahusaid, debbuid ja rissiid. Siseatnamis, ee. Kárášjohguovllus, lei jeagil. Dábálaččat lei valjit jeagil. Čakčat borde jeahkáliid čoaltun, ja dálvet geasehedje dáid ruoktot. (Čuovusin Eanandoalldirektorii 1901: 91).

Ámtaagronoma gal dajai juo ahte dáččat eai dohkken eanandoaluin bargat muhtun Finnmárkku guovlluin. Dan dihte lei jáhkkmis vearrut Kárášjoga govvidit guovlun gosa vierrásat - dáččat - berrejedje fárret eanan- ja šibitdoaluin bargat. "*Doppe eai birgen earát go sápmelaččat,...*", go doppe ledje nu mánggalágan ja earalágan eallineavttut go muđui riikkas. "*Muhto sápmelaččaide, geat leat bajásšaddan doppe ja hárvánan dilálašvuodaide, sidjiide leat guovllus buorit vejolašvuodát.*" (Čuovusin Eanandoalldirektorii 1901: 91).

6.5 GILVINMUDDU, FUOĐDARDÁBUHEAPMI JA DIENAS

Álttás gilvigohte muhtumat gittiid 1850 birrasiid. Ovdal dan áigge unnán sihke veltejedje ja rogge²⁸⁶. Suinniid lei álkimus viežžat niittuin²⁸⁷ (Drivenes 1975: 199). 1900-álggogeahčen čálii eanandoalldirektora ahte Finnmárkkus ii lean gilvojuvvon eanan beare viidát. Ain vižže eanas fuođđara meahcis, luonddugittiin²⁸⁸ ja niittuin. Ekstensiiva suoidnešattuid dábuheapmi lei nappo ain hui dábálaš. Go ruovttugittiid gilve, de eanas dušše njáske rođuid, bolto geđggiid ja jalgejedje bovnnaid. Dušše muhtomin dáhpáhuvai ahte gilve dahje duktejedje eatnama. Eanandoalldirektora dajai dán oktavuodas ahte ámtta olbmot beroštedje unnán eanandoalus, ja barge nu unnán go vejolaš lasihit suoidnešattu. Ii veaháge "*...diehtu lean dan birra ahte eatnama sáhttá ráhkadit buorren dienasgáldun*". (Eanandoalldirektora 1901: 7-9).

Eahpitkeahttá lea dát dieđut riekta. Logut duodaštit ovdamearkka dihte 1901-07 jagiin dušše sullii 230 mihtu gilvima jahkásaččat, oppa ámttas. Áltá ja Dálbmeluokta (Talvik) gilve juo 165 mihtu, nu ahte muđui Finnmárkkus gilve gaskamearálaččat 65 mihtu jahkásaččat.

1907 loahpageahčen ledje 4 683 doalu Finnmárkkus. Olles 3 625 doalu dán ledje gittiid ja gilvojuvvon eatnamiid haga. Áidojuvvon luonddugietit²⁸⁹ dahke sidjiide 53 919 mihtu. Dát lea gaskamearálaččat 14,8 mihtu juohke dollui. 1 058 doalus lei nappo veahá gilvojuvvon eanan, muhto 962:s dán lei unnit go 20 mihtu. Sin gaskamearri lei 3,2 mihtu gilvojuvvon eanan. Doaluide main ledje unnit eanet gilvojuvvon eatnamat, bođii dasalassin vel 21 311 mihtu luonddugieddi. Ollislaš áidojuvvon eanan lei dasto 81 790 mihtu 1907:s (vrd. Ot. prp. nr. 10/1914: 67, 84, 92, f.).

Dábálaš suoidnešaddu juohke luonddugietti mihtus jahkečuođi birrasiid lei 170-180 kg suoidni (Eanandoalldirektora 1901: 77). Buohtastahttojuvvon loguiguin 1983:s lei gilvojuvvon gittiin lagabui 500 kg buvttadeapmi juohke mihtu nammii. (Dieđuid leat ožžon Deanu eanandoallokantuvrras, borgemanu 23.b. 1983).

Raporttain earenoamážit ovdal jahkečuođi molsuma sivahallojit Finnmárkku šibitdoallit dávjá go eai dábuhan doarvái suoinni dálvefuodarin. Riddo- ja vuotnaguovlluin sáhtii biebmát šibihiid muhtun muddui debbuiguin ja guollebázahusaiguin. Dán oktavuodas eai

---

²⁸⁶ grøfting

²⁸⁷ utslåttene

²⁸⁸ natureng

²⁸⁹ natureng på innmark

dalá áššedovdit jáhkkimis ipmirdan meara fuođđarlasi árvvu. Sii dušše oidne man unnán suoidnekiluid dálvái čohkkejedje (Drivenes 1975: 212).

Muhto nealgudeapmi lei goitge oalle dábálaš. Ámmátolbmot eai geahččan litna čalmmiiguin dása. Dušše soames hárve olmmoš oinnii dan siskkáldas oaivválašvuoda²⁹⁰ ja sáhtii nealgudeami čilget álbmoga oainnuin. Vuosttažettiin sis lei F. Rode 1830 birraiid. Son oaivvildii ahte šibihiid buktagat ledje dábálaš olbmo deataleamos ealáhussan geasset. Dalle ii lean dušše dárbbášlaš eanemus vejolaš buvttadeami oažžut, muhto maiddá go gusat dábálaččat gudde maŋjidálvvi, lei measta dušše geassebuvttadeapmi vejolaš.

Geasset ii lean fuođarvátni. Dalle lei šibihiidda guohtun vaikko logi geardde eambbo šibihii. Dan jahkodagas go eaiggát oaččui eanemus ávkki šibihiin - geasset - ožžo šibihat eambbo go doarvá suoinni, ležže dál dušše moadde gusa dahje olu. Dan dihte livčče beali eambbo šibiha addán olu eambbo buktaga go dušše bealli. Dan dihte livččii "*ipmirdahtti, jus son geahččala nu olu šibihiid atnit go fal nagoda dálvvi biebmát.*" (Rode 1842: 143.)

Doallovuogis lei olggobealde fuođardábuheapmi lunddolaš ja čielga oassin lagasbirrasa sámi árbevirolaš geavaheamis. Fuođarčohkkema sáhtte lotnolasat bargat eará doaimmaiguin. Olu báikkiin lei siseatnanguolásteapmi, lubmen ja luossabivdu vejolaš seammás go láddjejedje niittuid. Dávjá sáltejedje guoli máid bivde, ja guollebázahusaid ges čogge givlloide²⁹¹, šibihiidda dálvái. Nu šattai siseatnan- ja luossabivdu maid oassin dálverfuođardábuheapmái. Jeahkáliid borde maŋjičavčča, ja sáhtte bargat dan oktanis muorračuohppamiin. Dáid buktagiid geasehedje dálvesiivvus ruoktot. Dán geaseheami sáhtii maid heivehit eará bargguide, ovdamearkka dihte rievssatbivdui, guolásteapmái ja daid geaseheapmái.

Várra dagahii ruoššagávpi maid dása go olbmot eai lean nu viššalat ja ánggirat gilvit mearriduvvon, fásta eananbihtáid. Pomoraid buktin jáfui juolui vel šibihiidda nai fuođaroassi dálvet, "*veahá oston, veahá ja eanas guolásteami bokte dábuuvvon - go lonuhedje ruoššain jáfuid guliiguin máid geasset bivde*" (FAB. 1896-1900: 20). Robert Paine atná ruoššagávppi mávssolažžan mearrasápmelaččaid eanandoallobuvttadeapmái, go jáfodábuheapmi mearridii man olu mielkki, vuosttá, vuoja ja bierggu buvttadedje (Paine 1958a: 177).

Ruošša jáfovuovdin lea dasto searvvis čilgeme dan go olbmot nu unnán beroštedje eatnama gilvimis, mainna oallugat 1800-, ja muhtun muddui vel 1900-logus, váivahuvve. Oaiveváidalussan lei go mearrasápmelaččat eai beroštan doarvá suoinni háhkat šibihiidda.

Dat máid dát moaitit dábálaččat eai váldán vuhtii, lei ahte mearrasápmelaččaide ii álo lean suinniid háhkan eanemus gánnáhahtti. Baicca sáhtii šibitdoalu oktavuodas eanemus gánnáhahtti geasset guolástit, lonuhan váste jáfuiiguin. Dát sáhtta maid Leahkit okta čilgehusain go áigodatjohttimat šibihiiguin, lotnolasat guolástemiin, sáhtte ceavzit nu guhká muhtun riddoguovlluin.

Gusat ledje sierra nális²⁹² - "*Finnmárkkugusat*" - mat heivejedje bures dilálašvuodaide. Gaskamearálaš buktaga árvvoštalle Leahkit 1 000 lihttera jahkásaččat, muhto lea

---

²⁹⁰ rasjonalitet

²⁹¹ trebøtte

²⁹² rase

eahpesihkkaris lohku. Ii dáidán oktage dálle ámttas gos "...juobe geahččalan ge ledje mielkerekketdoalu fievrredit". (Eanandoalldirektora 1901: 7, 14. f.).

Sávzza atne gánnáhahtti šibihin. 1890 birrasiid ledje sullii 25 000 sávzza ámttas. Lei dakkár sávzanálii mas eai lean stuora sávzzat, muhto ferte goitge leamaš oalle buorre lassáneapmi. Sávzzat sáhtte guoddit guovtte geardde jagis, ja dávjá ožžo golbma lábbá oktanis. Seammá áiggi ledje birrasiid 3 500 gáicca. Spiinnit ledje áibbas unnán, dušše 82. Loddedoallu maid lei seammá unnán (Eanandoalldirektora 1901: 16). Go spiinnit ledje ná unnán, de sáhtta dat boahit das go sápmelaččat álo leat vuostemielain²⁹³ dan eallái geahččan. Dát vuostemiella lea čilgejuvvon 1700-logu álggogeahčen juo (Olsen alm. 1910: 260). Eanandoalu relatiiva mávssolašvuohta²⁹⁴ ferte maid olu rievddadan guovllus guvlui. Einar Arne Drivenes lea rehkenastán Álttá-guovllus 1860-jagiin ahte Finnmárkku buoremus eanandoalloguovllus govččai eanandoallu sullii 30% kaloridárbbus (Drivenes 1975: 172, 223, 234, 237). Dáid loguid oážžu jáhkkit alimus lohkun Finnmárkku guovlluin.

Ovddit jahkečuodi mañimus njealjádatoasis ledje olu bearašdálloaluin šibihat. Iskan čadahuvvon čieža válljejuvvon guovllus, Várggáid eananguovllus²⁹⁵, Unjárggas, Davvesiid, Fálesnuoris, Áknoluovttas, Dálbmeluovttas ja Álttás, gos lei 45% Finnmárkku eananguovllu dálloaluin, čájeha ahte olles 83,7%:s dáid suhkaniid dálloaluin ledje šibihat 1875:s.

Vaikko márggas láite Finnmárkku eanandoalu, ja dan bargovuogi, ferte šibitdoalu dienas goitge váikkuhan olu eanas ámtta álbmogii.

Eanandoallu lei dábálaččat oassin lotnolasdoalus. Beroštahttin dán lotnolasvuogis lea go oallugiin ledje bohccot. Einar Niemi lea ovdamearkka dihte duodaštan ahte oallugiin Várjjaga mearra- dahje riddoguovllu sápmelaččain, geat rehkenastojedje guollebivdin ja /dahje eanandoallin, sáhtte leahkit gaskal 5 ja 10 bohcco, ja muhtumiin 50-60 bohcco (Niemi 1991: 507).

6.6 BEALDOŠATTUT²⁹⁶

Nu go ovdalis čájehuvvon, lei šibitdoallu Finnmárkku eanandoalldoaimma dovdomearkan, muhto geahččaledje maid gilvit muhtun šattuid. Buđehat ja muhtun ruonasšattut ledje ain geahččalandásis Finnmárkkus 1820-jagiin, eandalii buresbirgejeddjiin, ovdamearkka dihte gávpeolbmáin. 1826 Finnmárkku-lávdegoddi árvvoštalai dušše Álttá-Dálbmeluovtta guovllus álbmogis hupmanveara buđetgilvima. Doppe lei maid ovttá eanandoallis rušpebealdu²⁹⁷. 1829:s dieđihii Keilhau lávdegoddi ahte gilve gal veahá buđehiid čielga sámi guovlluin, muhto ledje stuora erohusat čearddalaš joavkkuin dán ođđa doaimma álggahemiin.

Keilhau čállá ee. ahte siskkimus Porsággvuonas lei sullii seammá dálkkádat²⁹⁸ go Álttás. Muhto Porsággus ásse dušše sápmelaččat ja kvenat, geat illá ledje buđehiid

---

²⁹³ aversjon

²⁹⁴ relativ betydning

²⁹⁵ Vardø landdistrikt

²⁹⁶ ákervekster

²⁹⁷ gulrotáker

²⁹⁸ klima

gilvigoahtán. Kárásjogas lei dušše guossedálu eaiggát geahččalan buđehiid gilvit. Eará bearrášat bealsteaset eai atnán buđehiid man ge vearan ("*...meget mod Kartoffler*"), go daid ii sáhttán njuoskkasnaga borrat, nu go návrašiid (Budstikken 1830: 255).

Seammá áiggi namuhii maid Álttá proavas Rode čearddalaš erohusaid buđetgilvimis. Son lei fuomášan ahte buđetgilvin Álttás-Dálbmeluovttas daid ovddit jagiid lei olu lassánan dáčča eanandoallobearrašiin. Gilvágárddiid gal measta dušše riggámusat gilve ("*de conditionelle Familier*"). Dat vulggii dás go álbmot, earenoamážit sápmelaččat, ledje dáppe nai nu go muđui hilljánat ođđa doaimmaid álggahit (Budstikken 1830: 261).

Lulli-Norggas álggahii "*Det Kongelige Selskab for Norges Vel*" (Gonagaslaš searvi Norgga buori dili ovddideapmin) 1820-loahpageahčen doaimmaid ovddidit Finnmárkku eanandoalu (dahje "Polarlandet Finmarken", Davvieanan Finnmárku, movt maid gohčoduvvui). Earenoamážit lei sáhka sáddet gilvinbuđehiid ja muhtun ávkkálaš šattuid siepmaniid (Budstikken 1830: 238). Lei go dát mii ábuhii, eat dieđe dadjat, muhto buđetgilvin lassánii čuovvovaš logijagiid hui olu. Fas lei Álttáguovlu ovddemusas. 1850 rájes govččai buđet sullii 1/10 guovllu energidárbbus. Buđet lei dalle šaddan "*...deatalaš ja dárbbalaš oassin Álttá álbmoga beaivválaš biepmus*" (Drivenes 1975: 178).

Čájehuvvui dasto ahte lei vejolaš muhtun buđetšlájaid heivehit Finnmárkku eanandollui. Álttáguovlu mii lei ovddemusas, buvttadii juo nu olu buđehiid ahte 1860-jagiin sáhtte vuovdit veahá buđehiid eará báikkiide (Drivenes 1975: 168). Ámtta ollislaš buđetgilvimis 1865:s lei Álttá-Dálbmeluovtta oassi olles 93,3% (Slettjord 1980: 14).

Sullii 1900-álggogeahčen gilve birrasiid 2 500 hektolihttera ámttas. Dalle gilve buđehiid measta buot suohkaniin. Ákŋoluovttas gal eai gilván, ja siseatnansuohkaniin ja čázádatgáttiin maid gilve unnán, gos dávjá lei (ja lea) idjabuolaš (Eanandoalldirektora 1901: 5-7). Áltá gal lei ain buoremus buđetgilvinguovlu.

Gordnegilvin lea áibbas unna doaimmaš leamaš Finnmárkkus, ja sáhttá dušše Álttáguovllus váikkuhan veaháš. 1600-logu loahpageahčen gullat vuosttaš gearde gordnegilvima birra doppe (Knag alm. 1932: 5). 1730 birrasiid čálii Knud Leem ahte eai sápmelaččat eaige dáččat gilván bealdduid.²⁹⁹ Dan dihte eai dárbbášán duvttaid. Dan dihte bolde muhkkegubaid. Dušše Álttás lei earaládje, gos muhtun kvenain ledje moadde hárve, smávva bivgebealddu³⁰⁰. Muhtun jagiid sáhtii Leahket buorre bivgešaddu (Leem 1767: 380).

Ámtamánni Collett čuoččuhii 1757:s gordnegilvima čađahahttin buriid gesiid. Dat 20 kvena Álttáeatnogáttas, 4 dáčča ja 3 sápmelačča ledje áidna geat "álo gilvet eatnamiiddiset ja gordnešattu ožžot". Dábálaččat lei Álttá gordnegilvimis heajos šaddu, muhto 1754:s ja 1755:s ožžo 8 geardánit das máid gilve³⁰¹. Ákŋoluovttas ledje maid buriin bohtosiin geahččalan gortni gilvit. Porsáŋgu miššuvdnaguovddážiis ledje maid movttiidahtti geahččaleamit 1753:s. Nuorta-Finmmárkkus gal várra lei veadjetmeahttu gortni šaddadit galbmá mearaáimmu dihte. Deanuleagi kvenat ledje geahččalan, muhto gortnit ledje galbmon. Seammaládje geavai go Guovdageainbáhppa geahččalii. Álttás ledje bivgi, geasse- ja dálverohka guovddáš gordnešlájat. Ámtamánni lei maid oaidnán ahte hávvara sáhtii gilvit (Collett 1757: 81-85).

Gordnegilvimiin jotke1800-logus maid, muhto ii viidánan dalle ge. Sáhttá leamaš dan dihte go pomorjáfu buktigohte dál hui olu (Drivenes 1985: 15). 1835-1890 jagiid gordnešaddu Álttáguovllus govččai ovdamearkka dihte dušše 2-4% guovlluássiid gordne-

²⁹⁹ ákrer

³⁰⁰ byggákrer

³⁰¹ 8 foll

ja jáfogeavaheamis (Drivenes 1975: 142). Bivge lei deataleamos gordnešládja. Muhto 1901:s dieđihii eanandoalldirektora ahte buot gordnegilvin lei nohkan dan dihte go lei eahpesihkar ja unnán gánnáhahti (Eanandoalldirektora 1901: 5). Amund Helland gávnnahtii ge dakka maŋgel jahkečuodimolsuma ahte ássit lonuhedje dahje oste gortni, rohkajáfuid ja hávvarrievnnaid Vilgesmeara ruošša guolleostiin. Jus lei guollevallji dahje jus buorit guollehattit ledje, de oste eambo jáfuid go muđui. Álbmot, earenoamážit sápmelaččat, máhtte eallit dan mielde máid diineje, nu ahte go buorre dias lei, de geavahedje olu, muhto muđui „.sáhtte birget oba unnán jáfuiin dahje gortniin“ (Helland I 1905: 348).

Okta čilgehus dása go nu unnán gilve šattuid mat gáibidedje bargojuvvon bealddu, sáhtta leamaš ahte eanandoalus váilo bargoheasttat. 1730 birrašiid muitala ovdamearkka dihte Leem ahte Álttá sámieatnama eanandoallit (*“Lapmarkiske Bønder”*) atne gissoriid³⁰². Dálvet atne daid visttiin ja bibme jeahkáliin (Leem 1967: 142). Muđui eai báljo gávdnon bargoallit. Leema áiggi ledje ain dušše guokte heastta Oarje-Finnmárkkus. 1760 rádjái lei lohku lassánan veahá, muhto Nuorta-Finnmárkkus ledje ain dušše golbma heastta. Guovttes dáin gulle Čáhcesullui (Leem 1767: 378-79).

1820-jagiin lei heasta ain amas eatnasiidda, muhto dál ledje vuovssáid atnigohtán geaseheapmái. Keilhau gal einnostii ahte vuovssáid maiguin Kárašjogas ja Deanuleagis vudje, eai dáidán goassege ploga bidjat geassit (vrd. Budstikken 1830: 256).

1900-logu álggogeahčen lei dilli oalát rievdan. Heasttat ledje lassánan 60:s čuodi jagi das ovdal gitta sullii 1000 hestii jagis 1900. Heasttat ledje šaddan dábálažžan Finnmárkku eanandoalus. Olu suohkaniin bibme heasttaid vuovdima váste (Eanandoalldirektora 1901: 16).

6.7 EANANJUOHKIMA ČEARDDALAŠ VEALAHEAPMI

Okta ášši Finnmárkku luondduriggodagain ii daidde vel doarvái guorahallojuvvon. Dat lea sihke guovddáš ja báikkálaš eiseválddiid čearddalaš joavkkuid vealaheapmi. Eatnasat gal juo dovdet eananlága ja eananvuovdinnjuolggadusaid vealaheaddji mearrádusaid, muhto vealaheapmi dáhpáhuvai mángga eará sajes go dán lánka- ja njuolggadusčállois.³⁰³

Nu go ovdalis leat oaidnán, lei 1600-logu loahpageahčen guovddáseiseválddiin celkojuvvon mihttomearrin lasihit Finnmárkku olmmošlogu. Dát mielddisbuvttii ee. iešguđetlágan ruhtadoarjagiid dáččaide, ja dađistaga vel kvenaide nai geat háliidedje ásaiduvvat ámtii (vrd. kap. 4.2 ja 4.7). Sullii 1800-logu gaskkamuttos šattai mihttomearrin lasihit *dáčča* álmoga nu olu go vejolaš. Dán oktavuodas álggahedje koloniserendoaimmaid stáhta ruhtademiin, oazžut *dáččačearddalaš* ásaidumi muhtun guovlluide, earenoamážit Máttá-Várjjagii 1860-jagiid rájes (vrd. Eriksen/Niemi 1981: 70 ff, Røst 1978, Wikan: 1980).

Nuppe dáfus goazai stáhta, earenoamážit sámi ja kvena guovlluin, báikkálaš ássiid ovdánanvejolašvuodaid eanandoalus. Oktan doaibman lei ahte ii galgan mihtidit ii ge vuovdit eatnama Álttás, Dálbmeluovttas, Leavnngas, Bissojogas-Rávttošnjárggas Porsánggus, Deanuleagis ja Máttá-Várjjaga beahcevuovdeguovllus (eananvuovdinnjuolggadusat, geassemánu 2.b. 1864).

---

³⁰² arbeidsrein

³⁰³ lov- og regelverket

Ođđa eananvuovdinnjuoggadusain 1876:s šattai Unjárga maid mielde dáid guovlluide gos ii galgan eatnama vuovdit. 1879:s deattuhuvvojedje mearrádusat gonagaslaš cealkámuša bokte. Guovlu gos ii galgan vuovdit eatnama viidui ain. Ovdamearkka dihte lei olles Kárášjohgieldda čadnojuvvon maŋgel 1879. (Stáhta eananpolitihka birra, geahča Eriksen/Niemi 1981: 69-81.) Guovddášeiseválddit bealuštedje garra mearrádusaid vuovddi gáhttema ja giellaseaguhusaid hehttema ákkaiguin.

1863-64, 1876 ja 1879 gáržžideamit³⁰⁴ gustojedje dassožii go áibbas ođđa njuoggadusat³⁰⁵ bohte 1895:s, vaikko máŋga suohkana eanet gerddiid bivde heaittihit njuolggadusaid. Kárášjoga gielddastivra bivddii dán 1878:s ja 1893:s. Seammá bivddii Deanu fáldi gieldda ovddas 1881:s, ja Deanu gielddastivra bivddii heaittiheami 1890:s ja 1891:s. Unjárgga gielddastivra maid ozai dán 1884:s (Eanandoalldirektora 1901: 26).

Vaikko lei eananvuovdingielddus mearriduvvon guovlluin, gávdnat ovdamearkkaid go dáččat goitge ožžo háhkat eatnama. Diehtit maid ahte vuovdeiseválddit³⁰⁶ vuovdevárjalemiin ja eará ákkaiguin, goit ovttá čielga áššis ráhkkanedje sápmelaččaid gevret ruovttubáikkiideaset guođdit, čáhkket saji dáččaide. Dát guoskkai unna gilážii, Bieskenjárggii, lahka Kárášjoga, 1860-jagiin. Dán ášši oktavuodas oaidnit ahte maiddái báikkálaš eiseválddit sáhtte garrasit vástidit stáhta politihkkii.

Kárášjoga sátnedođiheadji, guhte 1800-logu Finnmárkkus lei okta hárve sámi sátnedođiheddjiin, čálii reivves Deanufáldái sápmelaččaid oainnu dán gieđahallamii máid sáhtte vásihit. Das čujuhii dan bahča vearrivuhtii ahte sápmelaš viššalit lei njáskan vuovddi, ássan báikkis guhkit áiggiid, ja áigá livččii galgan eaiggáduššanrievtti³⁰⁷ oažžut báikái iežas oainnu ja dáhtu mielde, dál galggai gevrejuvvot eret doppe máid garrasit lei bargan ja čáhkket saji dáččai³⁰⁸ ("*Nordmand*").

Jus duođai dáhpáhuvai ahte sápmelaš gevrehalai báikkis masa son lei "*boahttevuoda lihku ja dietnasa sávaldagaid*" huksen, ja fas šattai losidahtti ealáhusmorrašiidda, lei dát "*juoga mii čielgasit olbmá jurdaga vuollánahtii ja oalát billistii su bargomovtta ja sáhtii vel fillet su bahái,...*".

Vuovdeáššigieđahallama³⁰⁹ dáfus ii atnán Kárášjoga sátnedođiheadji sin báikki vearrábun go eará báikkiid, "*...ja jus livččii ge nu, de ii galggaše muorra boahit olbmo ovdalii,...*". Son árvvoštalai dán dainnalágiin ahte ii dulbmon dušše su gean birra lei ain sáhka, "...muhto olles sámi álbmot oaidná dán eiseválddiid vealaheami duođaštussan ,..." (SATØ. FA. S II. Pk.82. Jb. 1869. Reive sátnedođiheadjis M. Isaksen TF:ii. 25.2.1869).

Kárášjoga lensmánni balai váikkuhusain máid áigumušaid čađaheapmi sáhtii dagahit. Ovdal "oaffarušše" Bieskenjárgga ássanbáikkiid go dagahit "*Čearddavaši*" ("*Nationalitetshad*") mii eahpitkeahttá čuvolii jus ášši ovddiduvvo. (SATØ. FA. S II. Pk. 84. Jb. 1869. Reive lensmánni Øwres TF:ii, 18.1.1869.) Dáinna oaivvildii čielgasit ahte vaikko Bieskenjárgga ássanbáikkiid sáhtii buorebut geavahit, de ii goitge ávžžuhan bargat dáinna duođi eambo.

---

304 restriksjoner

305 reglement

306 forstmyndighetene

307 eiendomsrett

308 nordmann (skandinavisk ikke-samisk mann)

309 skogbehandling

Nu go ášši dovdat ain, de eai čađahuvvon áigumušat, várra garra báikkálaš cakkademiid geažil.

6.7.1 1902 eananláhka³¹⁰

Lea dábálaš jáhkku leamaš ahte gildosat olu Finnmárkkuguovlluin vuosttažettiin ledje oaivvilduvvon kvena sirddolaččaide, maŋnel go sidjiide geahččagohte eambo negatiivvalaččat 1800-logu gaskkarájes. Mearrádusat dagahedje liikká olu sápmelaččaid ovdii, go sii bohte seammá eananháhkannjuolggadusaid vuollái go kvenat. Nu goitge lei ovdal 1888 stáhtaborgárriektelága³¹¹.

Lea goitge unnán ágga jáhkkit dili rievdan nu olu maŋnel 1888. Eananlága ráhkkananbarggut ja 1902 njuolggadusat čájehit dán čielgasit. Dáin ovdabargguin celkkii eanandoalldirektora Jonas Smitt almosit ahte dušše dáččat, dahje sii geat ollásit ledje dáččaluvvan, galge beassat oastit eatnama. Eananohcci galgai eanandoalldirektora oainnu mielde vuodđudan oktavuoda dáčča čearddalašvuodain ja dárogielain iežas persovnnalaš dilis. Sihkkareamos ja heivvolaččamus mihttomeriin, lei ovttatmanu gáibidit ahte *"Ohcci galgá leahkit dáčča Sogas"*.

Dás lei čielga nállevealahanjurdda.³¹² Eanandoalldirektora ii oaidnán dán makkárga váttisvuhtan, dahje ákka dákkár bargovuogi vuosttaldit. Su oainnu mielde lei stáhtas čielga vuoigatvuolta vuodit eatnama, ja jođihit ásaidumi *"...dakkár Vugiin mii Servvodaga Beroštumiid váldá vuhtii."*

Jus ii áigon gáibidit eananostiin ahte sii galge leahkit dáččat, de lei nubbin buoremussan vuodit eatnama dušše dáččaluvvan³¹³ olbmuide. Dákkár oktavuodas berrii oazžut njuolggadusa mii gáibidii ahte eananohcci galgai riegádan riikkas, ja *"...Mánnávuodas juo galgai Dárogiella ráđđejeaddjin leamaš su Ruovttus ja Birrasis"*, ja su beaivválaš giellan.

Ii guovddáš ii ge báikkálaš eiseválddiin galgan leahkit lohpi mearrádusaid rihkkut. Sierralobi ortnegat sáhtte álkit dagahit dássehisvuodaid, dákkár dilálašvuodas mas čavgavuolta ja sihkkaris dáhkádus gáibiduvvui (Eanandoalldirektora 1901: 42/43).

Eananlága 2. §:ii bođii miessemánu 22. b. 1902 cealkka man mielde sáhtii addit láhkaásahusaid nu movt eanandoalldirektora lei sávvan. Dohko lei čállon: *"Vuovdimii sáhtta bidjat Eavttuid máid ákkasta Ásaidumi, Gilvima dahje eará Almmolaš Beroštumiid ovddidemiin."*

Dát "eavttut" ledje ahte dušše dárogielagat galge beassat eatnama oastit. Dát lei čállojuvvon suoidnemánu 7.b. 1902 njuolggadusain, § 1 c: *"Vuovdin galgá dušše Norgga Stáhtaborgáriidda ja galgá earenoamážit ovddidit dakkáár olbmuid Ásaidumi Guovllus, sin Eananbarggu ja Ávkki muđui, geat máhttet hupmat, lohkat ja čállit Dárogiela ja beaivválaččat dan geavahit."*

---

³¹⁰ Jordlova av 1902

³¹¹ statsborgerrettslova av 1888

³¹² rasistisk prinsipp

³¹³ fornorska

Láhkačállosa 2. §:ii biddjui lasahussan ahte ohcci galggai almmuhit iežas "Stáhtaborgárvuoda", dahje čearddalašvuoda. Dasto mearriduvvui 5. § d:s ahte mihtiduvvon eatnamiidda galggai "sierra dárogiel Namma". 1902 eananláhka, njuolggadusaiguin, gustui 1965 rádjái (Norsk lovtidende 1965: 272).

Manjit áigge leat iešguđet oaivilat leamaš dása movt 1902-mearrádusat čađahuvvoje. Muhtumat leat čuoččuhan ahte sápmelaččaide ja kvenaide ii šaddan nu olu váddáseabbon dábuhit eatnama, ii dalle ge go giellagáibádus čađahuvvui. Go geahččá dasa movt dan áigge olbmot dahke, de lea ártta jáhkkit mearrádusaid čađahuvvon ja ahte sii geaidda dát guoskkai, atne dan badjelgeahččanvuohan³¹⁴.

Sápmelaččaid oaidnu lea hui čielgasit čállojuvvon sámi ja sosiáldemokrahta evttohasa Isak Saba prográmmas 1906 Stuoradiggeválgii. Okta oaiveosiin dán prográmmas lei oažžut heaittihuvvot dárogielmáhtu gáibádusa eaktun eananháhkamii. Isak Saba dovddahii čiekŋalis vuostehágu ja suhtu mearrádusaid vuostá ja jearai sámegeieláviissas Sagai Muittalægje ahte ii go giettis šattale rássi seammá bures, humašivččii dál dárogiela vai sámegeiela, ja ii go doallánivčče dása go sápmelaččat galget oastit eatnama mii doložis juo lea leamaš sin iežaset? (SM, njukčamánu 1.b. 1906).

Dáid sániid ii sáhte dulkot earaládje go ahte dat muitalii dan badjelgeahččama man olu sápmelaččat fertejit dovdan 1902 eananvuovdinmearrádusain - láhkaásahusain máid Saba válddii ovdan Stuoradikkis. Dalle son celkkii ahte eai álo gal lean čađahan vealaheaddji mearrádusaid, muhto son lei oaidnán ovddamearkkaid go vuovdingildosa ákkastedje dainna ahte oasti ii máhttán dárogiela. (Stortingstidende 1906/07: 2452. Geahča maid SM 15.4.1907.)

Lea váttis dábuhit loguid dása movt eananvuovdinmearrádusat čađahuvvoje. Historjádutkit leat dásožii hui unnán bargan dainna váttisvuodain, muhto vuhtto hui čielgasit ahte mearrádusaid čađahedje buoremuddui. Eanandoalloskuvllaoahpaheaddji L. Bjerkeng dieđihii omd. čállošis 1920:s, ahte jagiin 1903-1906 eai gávdnon ollislaš dieđut eananvuovdima birra, muhto ođđajagemánu 1.b. 1906 rájes geassemánu 30.b. 1919 rádjái, lei eananvuovdinovdaolbmo báhpiriid mielde addon eananoamastanduodaštus³¹⁵ 938 dollui. Muhto seammá áigodagas ledje goitge mihtidan 1 292 eatnama, "...gos muhtumat ledje ruovttoluotta mannan stáhtii, danin go oasti ii leat eavttuid deavdán mat lágas gáibiduvvojit go eaiggáduššat galgá eatnama." (Bjerkeng 1920: 90.)

---

314 nedverdigende

315 skjøte

7. KAPIHTTAL

Mearrariggodagaid³¹⁶ geavaheapmi

7.1 ÁLGGAHEAPMI

Geađgeáiggi rájes juo diehtit ahte mearra lea leamaš okta deataleamos eavttuin ásaidupmái dohko mii dál lea Norgga davimus guovlun - Finnmárku. Boarráseamos dovddus ássanbáiki riikkas lea 10 300 jagi boaris ja lea Máhkarávjjus. Báiki juo muitala čielgasit guđiid riggodagaid boarráset geađgeáiggi olbmot geavahedje.

Guolásteapmi ferte maid dan dihte historjjálaččat gohčoduvvot Finnmárkku deataleamos ealáhusgeaidnun. Gávpeguolásteapmi lei ovdamearkka dihte álgovuodđun dáčča ásaidupmái guovllus 12-1300-logu rájes. Sápmelaččat maid dađistaga oasálastigohte márkanguolásteapmái. Danin go sii maiddái geavahedje eananriggodagaid beaktileappot, eai lean sii dattege nu garrasit buori guolásteami ja buriid guollehattiid duohken go dáččat.

Dán kapihtalis váldit ovdan iešguđet beliid Finnmárkku guolásteamis. Guoskkahit guolástemiid mávssolašvuoda álbmotlassáneapmái, bivdoneavvuid, boares ja ođđa teknologijja deaivvadeami áigodaga loahpageahčen, rievdademiid ja mearrádusaid main lei mávssolašvuolta, ovdamearkka dihte man muddui "friddja ábi"³¹⁷ vuodđojurdda lea ráđđen, vai leat go Finnmárkkus leamaš eará ortnegat go muđui riikkas. Govvideami váldodeaddu lea 1700-logus ovddosguvlui.

7.2 ÁIGODAT 1700-LOGU RÁDJÁI

Álggahankapihtalis lea čilgejuvvon ahte sápmelaččat leat vuosttaš historjjálaš čearda mii historjjástis sáhtta čatnat dan eananguvlui mii Finnmárkun lea navdon. Finnmárkku rittu vuosttaš čalbmevihtan válddahallamis ovdalaš jagi 900, bohtá maid ovdan ahte sii sihke guolástedje ja geavahedje ábi riggodagaid eará láhkái. Hoavda Ottar guhte borjjastii

---

³¹⁶ sjøressursene

³¹⁷ "det frie hav"

Romssaguovllus Vilgesmerrii, ii loga iežas oaidnán mearragáttiin earáid go *"...guolásteddjiid ja loddejeddjiid, ja sii ledje buohkat sápmelaččat..."*.

Ottar ja su háløgoaivámušverddet berre³¹⁸ vearu dáin sápmelaččain. Olu dain deataleamos vearrogalvvuin máid sii šadde máksit, bohte mearrariggodagaid geavaheamis. Ee. ledje moršačalánat³¹⁹ measta liikká bivnnuhat go elfenčalánat³²⁰, ja fanasbáttiid ráhkadedje bossu- dahje njuorjjonáhkis (vrd. kap. 1.4. ja 11.5.).

12-1300-logu rádjái eai báljo lean eará fásta ássit dálá Finnmárkkus, go sápmelaččat (vrd. kap. 1.3.). Dan áiggi ovdánišgođii hansehtalaš Bergengávppašeapmi. Sin gávpeoktavuođat eurohpá márkaniin dagahedje márkanguolásteami davimus riddogáttiin gánnáhttin, go lei vel nu buorre lonohallangaskavuohta guolis ja gortnis. Nappo oaččui oalle olu gortni dan guollehivvodaga ovddas mainna lonuhii. Dát ráhkadii dáčča ásaidupmái vuodu maiddái davvi mearragáddái. Dáčča guolásteaddjit bivde vuosttažettiin dorski³²¹. Sáidi³²² ja juksu³²³ eai dáidán leamaš nu mávssolaččat ovdal 1600-logu loahpageahčen (Nedkvitne 1988: 78).

Dáčča-, dahje eahpesámi álbmot, lassánii 1500-logu mañit oasi rádjái. Dalle ledje bohciidan oba olu guollebivdohápmamat olggumus mearragáddái, nuorttas gitta Várggáide. Muhto dál ledje márkanguolásteami konjunktuvrrat hedjonišgohtán. Dan dihte unnui dáčča álbmoga lohku garrasit sihke 16- ja 1700-jagiin. Sápmelaččaid lohku gal lassánii hui olu seammá áigodagas. Dat bođii das go sii viidábut geavahedje báikkálaš ja guovllu riggodagaid.

7.3 GUĐET JOAVKKUT OASÁLASTE GUOLÁSTEAPMÁI 1700-LOGU ÁLGGUS?

1600-logu loahpageahčen lassánit gáldut dovdomassii, ja čielgagohtá movt guolásteapmi čađahuvvui ja makkár njuolggadusat gustojedje das. Oaidnit maid ahte ledje mánga oinnolaš³²⁴ guolásteaddjejoavkku. Ledje ovddemustá dáččat mearragáddeguora, ja sápmelaččat geain ledje vuotnaguovllut deataleamos ássanguovlun. Dasalassin bohte siseatnama ruota duopmoválddeguovllu sápmelaččat, geat jahkásaččat johte mearragáddái geasset, boazodoalu oktavuodas, dahje dušše meara bivdit.

Lassin sápmelaččaide ja dáččaide geat gulle báikái, bohte maid Romssa ja Nordlándda áigodatguollebivdit³²⁵. Sin gohčodedje dávjá davvimátkkošteaddjin³²⁶ dahje ruovttubáikki mátkkošteaddjin³²⁷. Mañit doaba bohciidii várra das go Finnmárkku fástaássi dáččat gehčče lulit guovlluide iežaset albma ruovttubáikin (Nedkvitne 1988: 56).

---

318 innkrevde

319 hvalrosstenner

320 elfenbein

321 torsk

322 sei

323 hyse

324 distinkte

325 sesongfiskere

326 nordfarere

327 hjemlandsfarere

Davvimátkkošteaddjit orro dávjá Finnmárkkus mihcamáraid rádjái. Dasto máhce sii fas ruoktot.

Ledje albmosit čielga oainnut guollegeavahanriggodagaid geavaheami vuodđojurdagiid birra. Riektehistorjádukti³²⁸ Sverre Tønnesen dadjá guolásteami riekteoainnuid birra, ahte gustojeaddji rievtti várra leat oaidnán dáinnalágiin ahte "*mearaguolásteapmi mearriduvvon mearraguovllus gulai lagamus guollebivdohápmána álbmogii*" (Tønnesen 1979: 93).

Dát duodaštuvvo maid sierraiskamis³²⁹ Čáhcesulloguovllus Várjjatvuongáttis, gos Einar Niemi čállá ahte goit nu áigá go jagi 1650 birrasiid "*orui Čáhcesulloguovllu ássiin dego earenoamáš geavahanriekti mearraguovlluide guollebivdohápmániid olggobealde. Dát vuoigatvuohta čájehuvvui fásta liidnáčoahkki³³⁰ vuogádagas masa čuočuhedje privahta eaiggáduššanvuoigatvuođa ja mii lei árbeoapmin.*" (Niemi 1983: 23.)

7.4 SISEATNANSÁPMELAČČA LOTNOLASTE³³¹ GUOLÁSTEMI JA BOAZODOALLU.

Sámi guolásteamis 1600-logu loahpageahčen lea mihtilmassan go olu barge lotnolasat eará ealáhusaiguin. Ođđaáigásaš doaba lotnolasealáhus sáhhtá roahkká geavahuvvot dán heiveheapmái. Dárkilis guorahallan³³² Finnmárkku riddo- ja vuotnaguovlluid ealáhusheiveheamis, máid árbejuohkodieduid³³³ vuodul leat dahkan gaskal 1686 ja 1705, čájeha ovdamearkka dihte ahte "*Finnmárkku riddosámi ealáhusdoaimma dan áigge measta álo sisttisdoalai sihke mearabivddu ja šibitdoalu, muhto dasalassin lei bivdu maid dábálaš.*" (Nielsen 1985: 122).

Siseatnansápmelaččat eai ge geavahan meara riggodagaid unnit lotnolasat. Vaikko manai sierra johtti boazodoalu guvlui, de lei mearabivdu deatalaš oassin siseatnama ja mearragátti ealáhusjohtimiin. Muđui lea ge dat heiveheapmi eallán measta gitta dássožii.

Vaikko siseatnansápmelaččat 16-1700 jahkečuođimolsumis lága mielde ain ledje Ruota vuollásaččat, de ledje dánska-norgga eiseválddit hui várrogasat hehttemis sin guollebivddu vuonain ja fávlelis. Guovddáš eiseválddiid ovddasteaddjit čuočuhedje ahte siseatnansápmelaččat - geat maid mákse veuru Norgii - eai goasse lean gielddahallan boahtimis mearragáddái bivdit, ja ii guđege lágiin sin berren bágget Norgga vuollásažžan šaddat. Áidna máid sii galge Norgga eiseválddiide máksit, lei diidu (vrd. Knags relasjon 1704:s. Deaddeluvvon Johnsen:is 1922: 322).

Eanas čujuha ahte mearabivdu lotnolasat boazodoaluin ovdánii ain 1700-logu mielde. 1748:s mitaluvvo ovdamearkka dihte ahte Guovdageainnu-Durdnosleagisápmelaččat bivde guliid beaivválaččat go geasset ledje mearragáttis. Doppe geavahedje smávva

---

³²⁸ rettshistoriker

³²⁹ spesialundersøkelse

³³⁰ linesett

³³¹ kombinerte

³³² analyse

³³³ skiftemateriale

fatnasiid mat suvde ovttá dahje guokte olbmo. Oaggumiin godde sáiddi, dorski ja lákku³³⁴. Dábálaččat goikadedje guoli, válde siseatnamii mielde ja vuvde dan dálvemárkaniin doppe (Qvigstad/Wicklund 1909: 31/32).

7.5 LAPPEKODISILLA SIHKKARASTTII SISEATNANSÁPMELAČČAID MEARRAGUOLÁSTANVUOIGATVUOĐAID

Danmárku-Norgga ja Ruota rádjemearrideami oktavuodas 1751:s ráhkaduvvoje dárkilis njuolggadusčállosat³³⁵ rádjiesirddolaš sápmelaččaid birra. Dát lei rádjesoahpamuša vuosttaš kodisilla dahje lasáhus. Dán lasáhusa, mas galggai seammá vuoibmi go rádjesoahpamušas, leat gohčodišgohtán lappekodisillan. Go lea gehččojuvvon vuodđo sámi vuoigatvuođabábirin, lea ođđasit áigge maid gohčoduvvon sápmelaččaid Magna Chartan. Lappekodisillas gávdnojedje maid mearrádusat mat gustojedje meara riggodagaide, eai dušše Finnmárkkus, muhto buot riddo- ja vuotnaguovlluin gos ruođačálihuvvon sápmelaččat ásse gesiid 1751 maŋnel. Kodisillas lei 12. §:s mearrádus mas daddjui ahte sápmelaččain geat johte ođđa ráji rastá ja mearragáddái, galggai bivdo- ja guolástanvuoigatvuohta "*ovttadássásaččat norgga vuollásaččaiguin*" (vrd. kap. 3.6. ja 3.6.4.).

Go nu viiddis lotnolasvuohta lei boazodoalus ja mearaguolásteamis, de ii lean soaitimis go kodisillii bohte mearrádusat mat eai addán lobi dušše boazojohttimiidda ja boazoguohtumiidda rájiid rastá, muhto maiddái sihkkaraste eará gullelaš ealáhusdoaimmaid, dán dáfus mearabivddu. Dát ortnet ii čadahuvvon dušše boazosápmelaččaide, muhto maiddái eará lagamus ássi sápmelaččaide Ruota bealde (maŋnel 1809 Suoma bealde) ráji. Mearabivdu nappo šattai deatálažžan guhkes áigái ruođa-, maŋnel suomačálihuvvon sápmelaččaid ekonomijii.

7.6 FINNMÁRKKU ÁLBMOGIS GALGGAI LEAHKIT VUOSTTAŠRIEKTI

Namuhuvvon lea juo ahte Finnmárkku bohte johtti guollebivdit, davvimátkkošteaddjit dahje ruovttoguvluimátkkošteaddjit. Sii šadde dađistaga almmolaš njuolggadusaid vuollái. Álggos ii čuohtán sidjiide nu olu. Ovdamearkka dihte ii guoskkahan 1687 ámtamánigohččun³³⁶ sin guolásteami, vaikko dat oppalaččat gildii earáid go välljejuvvomiid gávppašit ja guolástit Finnmárkkus. Dát gohččun attii sierralobi davvimátkkošteddjiide geain ledje guollebivdosajit ja viesut sulluin. Sii galge ain beassat guoli bivdit, muhto eai gávppašit.

Váttis dilálašvuođaid geažil, earenoamážit ámtta dáčča ealáhusdoaimmas, háliidedje eiseválddit dakka maŋnel sihkkarastit Finnmárkku ássiide vuosttašrievtti guollebivdui. Dán galggai dahkat ee. davvimátkkošteddjiid geldimis mannat buoremus

---

334 lange

335 regelverk

336 amtmannsinstruksen fra 1687

guollebivdohápmaniidda. 1702:s sihte sin mannat olggumus sulluide Várggáid oarjjabeallái, seammás go gonagaslaš gohččun maid gilddii sin "*bivdimis guoli ássiid liidnáčohkiin dahje Várggáid nuorttabeallái mannamis bivddit...*" (FaaB 1702: 85, vrd. maid Tønnesen 1979: 93).

Árvvusge lei Bergena gávpesearvi leamaš searvvis oažžut nu ahte mátkkošteaddjit galge dušše doppe beassat bivdit gos eai hehtten Finnmárkku ássiid guollebivddu. Go davvimátkkošteaddjit dan rájes besse dušše fávleamos sulluin orrut, de eai beassan duohtavuodas go áhpeguoli bivdit. Vuodđojurddan mátkkošteddjiid guolleriggodagaid geavaheamis lei nappo ahte sin bivdu ii galgan dagahit báikkálaš beroštumiid ovdii.

1700-logu gaskkamutto, Lappekosisilla vuodul, mii dasto sihkkarasttii eará stáhta vuollásaččaid joatkevaš mearaguolásteami vuoigatvuodaid, livččii várra galgan vuordit eambbo ovtadássásaš gieđahallama davvimátkkošteddjiid ja Finnmárkku ássiid guollebivddus. Muhto nuppeládje dáhpáhuvai. Odđa gávpenjuolggadusat 1778:s mielddisbukte baicca eambbo gáržžideamiid sin guollebivdui.

Sii galge gal ain beassat bivdit olggumus sulluin, muhto dál bođii vuonaid várjalansávaldat vel čielgaseappot ovdan, ja dan bokte maid sávaldat várjalit gávpesearvvi, gilvvus dávvimátkkošteddjiiguin. Sáhtá maid mearkkašit ahte 1702 mearrádus ii lean doahttaluvvon, ja dan dihte lei čavgendárbu.

1778:s mearriduvvui čielgasit ahte mátkkošteaddji guollebivdit eai galgan orrut sisvuonain ("*Indfjordene*"), dahje bivdit doppe gos álbmogis ledje liinnát (vrd. Frd. om den Finnmarkske Taxt og Handel, 20.8.1778, § 32. Se Schou 1795). Dás leat guokte mearrádusa earenoamáš deatalaččat. Oalle čielgasit sin ealáhusvuodu gáhttet geat Finnmárkkus ásse ja aktogávperievtti dihte (Boeck 1866: 13), gilde nappo oppalaččat buot mátkkošteaddji guollebivdiid obanassiige orrumis vuonain.

Beroštahtti čuokkisín dás lea go vuotnaássiid vuotnabivddu akto- dahje vuosttašriekti ii leat eará báikkiin ge amas riikkas. Professor Fr. Brandt guoskkaha ee. dán oahppogirjjis Norgga diggerievtti birra: "*Olu báikkiin, earenoamážit siskkimus vuonain, adnojuvvo dološ áiggi geavaheami lobiin eananeaiggát, ja muhtun muddui maid earát, aktovuoigatvuodalažžan guollebivdui mas buohkat earát leat olggobealde*" Son loahpahii vel ahte "*...doloža rájes geavaheapmi lea dán dáfus riekteálggaheaddji.*"³³⁷ (Brandt 1867: 446. Seammaládje čállon 2. deaddleames 1878: 420/21).

Dát olu gáržžideamit mat bohte davvimátkkošteddjiid guolásteapmái, orrot hehtten sin doaimma. 16- ja 1700-logus lei ovdamearkka dihte dábálaš ahte Trondenesa olbmot manne dálveguollebivdui Finnmárkui. Muhto hehttehusaid geažil Finnmárkkus manne dađistaga eambbo Lofuohta guvlui (Fladby 1991: 478).

Gaskal 1687 ja 1778 gáržžui nappo davvimátkkošteddjiid guollebivdoriekti dađistaga. Jus dáládoahpágiiguin galggašii čilget dan, de ledje gáržžideamit oassin dalá báikkálaš- dahje guovllupolitiikkas. Dása lei vuosttažettiin sivvan Finnmárkku dáččaálbmoga čiekŋalis ekonomalaš ja ásaiduvvandilálašvuoda heahti. Báikkálaš ja guovllu riggodagat fertejedje dan dihte ovddemustá várrejuvvot sidjiide geat ásse Finnmárkkus, ja dainnalágiin movttiidahttit dohko fárret. Eará doaimmat máid čađahedje leat čilgejuvvon dárkileappot kap. 4.2, 4.2.1 ja 4.2.2.

7.7 RUOŠŠAID GUOLLEBIVDU FORMALISEREJUVVO JA

GEAHČČALUVVO GÁRŽŽIDUVVOT

Njealját joavku geat oasálaste Finnmárkku guollebivdui, ledje ruoššat. Sii bivde oalle olu 1700-gaskkamutto birraiid. Vuosttašrievtti vuodđojurdda geavahuvvui sidjiide maid. Sin guollebivdu lágiduvvui sierramearrádusaiguin, sullii seammaládje go davvimátkkošteddjiid bivdu. Vuosttaš geardde go ruoššaid guolásteapmi dohkkehuvvui lágas, lea várra guovvamánu 10.b. 1747 gohččumis. Gonagas dohkkehii dalle vuogi man Finnmárkku ámtamánni lei árvalan ruošša guolásteapmái.

Sin guollebivddu báikkálaš olbmuid árbevirolaš guollebivdosajiin dahje gátti lahka, atne dáččat, earenoamážit Várggáin ja Bierggi guovllus, dábálaš vieruid rihkkumin. Ledje earenoamážit sin váidalusat mat ledje vuodđun 1747 gohččumii. Dan dihte ráhkadedje oba garra mearrádusaid amaset báikkálaš ássit gillát. Erohussan davvimátkkošteddjiid ektui lei go ruoššat galge máksit vearu juohke fatnasa nammii, eai ge ožžon bivdit lagabusas gátti go ovttá beanagullama - mii várra lei mearamihtuid mielde, 12 000 állana, mii lea sulli seammá go 7,5 km (vrd. Aschehoug 1875: 80).

Namuhuvvon 1747 gohččumis boahtá ovdan ahte eai galgan dušše báikkálaš ássiid guollebivddu sihkkarastit ruoššaid ektui, muhto maiddá riehki³³⁸ fiervvás. Dát vuoigatvuohta lei hui deatálaš fásta mearragátteássiide (vrd. Schmidt 1847: 334/335).

Go ruoššat goitge 1747:s ožžo lágas dohkkehuvvot muhtun vuoigatvuođaid, de várra lei eahpečielga allatvuođadilálašvuođaid³³⁹ geažil dálá Máttá-Várjjaga guovllus. Dánka-Norgga eiseválddit oainnat balle ahte Ruošša sáhtii bidjat hehttehusaid Norgga vuollásaččaid resursageavaheapmái dán ruošša duopmoválddi guovllus lulábealde Várjjatvuona. Jus Ruošša guollebivdiid gilde boahtimis Finnmárkku mearragáddái, de sáhtii geavvat ahte ruoššat ges gilde Finnmárkku ássiid viežžamis dárbbášlaš boaldámuša ja jeahkáliid "*sin eatnamiin*" ("*paa deres Grændser*").

Eará gálduin gullat ahte dat finnmárkulaččat geaid birra dás lei sáhka, ledje Čáhcesullo ja Bierggi-Várggáid guovllu olbmot, geat boaldámuša ja jeahkála vižže vuotnaguovlluin. Jus dahppojuvvui dát guovlu, de livččii čuohcán hui garrasit dáčča álbmogii davábealde Várjjatvuona.

Vaikko gáržžideamit šadde, de ruošša guollebivdu goitge ovdánii, ja viiddui maŋážassii dovdomassii. Dát sáhtta duogážin leamaš go ráđđehus Københámmenis 1771:s gohčui ámtamánni gielidit Finnmárkku ássiid ruošša guollebivdiid suovvamis orrut doppe (Solhaug I 1975: 279). Gitta Sállanii Oarje-Finnmárkui ledje ruoššat biedganen. 1774 olmmošlohkan čájeha ahte ruošša eananguovddážiis Sállanis ledje 3 viesu ja 36 fatnasa. Oba Finnmárkkus ledje seammá áigodagas olles 335 ruošša guollebivdofatnasa - 254 unnit fatnasa ja 81 loadžj³⁴⁰, main ledje unnimusat 1 300 olbmá (Samuelsberg 11983: 165-166). 1771 gáržžideamit nappo eai lean ovttatmanu ábuhan.

---

338 rekved

339 høyhetsforholdene

340 lodje

7.8 GUOLLEŠLÁJAT JA GEAVAHANVUOGIT. LEEMA JA COLLETTA GUORAHALLAMAT

Knud Leem muitala dárkilit iežas finnmárválddahallamis sullii jagi 1730 dalá guolásteami birra. Son čilgii ovddemustá sápmelaččaid birra. Muhto ii leat ágga jáhkkit dan áigge leamaš nu stuora erohusaid sápmelaččaid ja dáččaid fatnasiin, bivdoneavvoteknologiijas ja guollešlájain máid bivde.

Mearaguliin lei bálddis earenoamáš mávssolaš. Das ledje dan dihte olu namahusat, seammaládje go dain eará njiččehasain³⁴¹, o.m.d. bohccos ja njuorjjus. Báldábivddus ledje áibbas sierra vierut. Dat maid juo muitala man divrras dat ferte leamaš. Dábálaččat bivde giehtaduorgguin³⁴² ja liinnáin³⁴³.

Báldá unna fuolkkáš, nástefinddár³⁴⁴, lei maid bivnnut. Dan bivde liinnáin masa máđu bidje seaktin, dahje dan čuggejedje finddarsáittiin³⁴⁵. Guorpmaha³⁴⁶ maid bivde.

Dorski lei dalle, nu go dál ge, guollešládja mii gávpeoktavuođas lei deatálaččamus. Dan bivde giehtaduorgguin ja liinnáin. Leem deattuha ahte eai geavahan fierpmi. Dorski máid dálvet bivde, borde badjálaga ja giđđat hengejedje go veahá bivaldii.

Sáidi lei valjit. Dan bivde dainnalágiin ahte čuggejedje sáidedoahkkái stákkuin mas lei ruovderoahkki. Sallit maid lei eambbo go doarvái, muhto dan gal unnán bivde. Áidna lei go goivo dan seaktin.

Sápmelaččat bivde dávjá áhkalaggá³⁴⁷. Vuovisa vušše. Guolis dábálaččat ráhkadedje rákki³⁴⁸. Áhkalaggábivddus geavahedje seaktin njuorjju³⁴⁹ dahje nissu³⁵⁰ buoiddi. Áhkalaggáid čohkkejedje ovttasadjái go mearabodnái luite guohcagan njuorjjo- dahje luosačoliid. Álttáguovllus ledje ođđassirddolaš kvenat doaimmalaččat bivdigoahtit áhkalaggá, ja sii orro ovdal 1750 juo čađaoahppan dán doibmii (Nielsen 1990: 249 ff).

Muhtun jagiid lei valjit šákša³⁵¹, ja eará jagiid fas ii oba bohtán ge. Leem čuoččuhii ahte gávdnui guovttelágan šákša, ruovdešákša³⁵² ja sallitšákša³⁵³. Guollebivdit eai liikon ruovdešákšii. Dat oainnat orui oanehaš "*sáttobotnis*" gáttevuolde, ovdal go fas manai. Dát vahágahtii ássiid dan dihte go eará guolit čuovvoledje dan.

Gođdi "*sallitšákša*" maid čuovuhii eará guliid, daid guliid mat oanehaš orro coahkásis ja borre šávšša meadđemiid³⁵⁴. Juste dalle sáhtii giehtaduorgguin goddit hui olu dorski. Jus

---

341 pattedyr

342 håndsnøre

343 gangvad (line)

344 rødspette

345 flyndrepik

346 sandskrubb

347 hákjerring

348 rekling

349 kobbe

350 nise

351 lodde

352 jernlodde

353 sildlodde

354 rogn

deavvui dainnalágiin, ja jus lei jođán, de sáhtii jándoris deavdit fatnasa 7-8 geardde (Leem 1767, 308-324).

Leem ii čilgen guđe muttos jagis dát guolásteapmi lei, muhto 1700-logu manjit oasis mitaluvvui ahte Finnmárkkus lei buoremus bivdu dakkaviđe maŋgel beassážiid ja bisttii moadde vahku. Dát lei nugohčoduvvon giđđabivdu. Dan dihte go dorski dan áigodagas jaskkodii ja orui oanehaš, lei bivdu nu buorre, mitaluvvo. Čáli árvvoštalai šávšša oaiveággan dása, dainna go "*šákša lea dorski buoremus biebm.*" (Falch 1790: 312).

Šákšaspearrut³⁵⁵ mat Finnmárkkurittuide bohte leat eahpitkeahttá doložis juo leamaš maŋgidáivvi ja giđa guollevalljivuhtii vuodđun. Dát šattai maid vuodđun dan stuora guolástusviidáneapmái Finnmárkkus gaskkamuttos 1800-logu. Dan gohčodedje šákšadorskebivdun, dahje dušše "*šákšabivdun*".

Knud Leem gal, nu go ovdalis leat gullan, aivve rámpui sámi guolásteami. Eará deatalaš gáldut Finnmárkku guolásteapmái, leat ámtamánni Colletta 1757 guorahallamat ja evttohusat. Dáid vuodđun ledje olles ámtta olbmuid muitaleamit. Dát govvida guolástusaid miellagiddevaččat, muhto veahá earaládje go Leem.

Collett várra vuosttažettiin geavahii iežas vásáhusaid dáččaid guollebivddus. Son ii ollenge lean duhtavaš áššiiguin. Su mielas ledje nordlándalaččat čeahpibut bivdit guoli go finnmárkulaččat. Livčče sáhtán buorebut bivdit guoli, ee. jus olmuin livččii ráđđi oastit bivdoneavvuid. Son ii goitge jáhkán olbmuid ovtatmanu dohkkehit ođđa málet bivdoneavvuid. Dan oktavuodas son árvidii ahte sii geain eai lean fierpmi, oaivvildedje ahte ii oktage galgan geavahit eará go giehtaduorggu. Eai ge lean gallis geat háliidedje ruovttubáikkis vuolgut guollebivdui.

Guollebivdit eai čohkken doarvái jiellemuoraid³⁵⁶ ge. Dan dihte heangájedje guolit beare lahkalaša. Earát ges huksejedje nu heajos jilliid ahte dat biedganedje. Gávdnojedje vel dakkárat nai geat bolde buot jiellemuoraid, dahje suoládedje daid earáin. Galge sáhkkohit sin geat eai čohkken doarvái jiellemuoraid dahje geat huksejedje nu heajos jilliid ahte bieggá njeiddii daid. Geat eai nagodan sáhku máksit, šadde "*fiervái*" ("*fjeren*") dahje "*spánska luhka*" coggat ("*bære den Spanske kappe*"). Sii geat bolde jiellemuoraid, galge máksit sáhkkun 4 guollevoaga, ja dasalassin 3 beavve veddot heahppášanolggas. Sii geain ii lean mainna sáhku mákse, galge giddagasvuhtii láibbiin ja čáziin.

Ámtamánni evttohii maid eará garra doaimmaid buoridit guolástusaid dilálašvuodaid. Sii geat vuosttaldedje oahppat ođđa guolásteami, galge ránggáštuvvot "*fiervváiin dahje heahppášanolggain*". Seamamá ránggáštus galggai sidjiide geat dihte buori guollebáikki, eai ge mannan dohko. Jus dákkár olmmoš jotkkii gážžárvuodain "*láikodagainis*", galggai son garrassit ja heajut báikái gevrejuvvot. Jus son juo orui muhtun dáin garraseamos báikkiin, galge su ain ránggáštut heahppášanolggain ja fiervváiin.

Muđui oaivvildii ámtamánni ahte livččii galgan mearridit bivdobeavvi guhkkodaga. Su oainnu mielde galggai bivdit viđa rájes iđdes čieža rádjái eahkedii. Sidjiide geat rihkko dán, ledje sáhkut ja giddagasvuohka láibbiin ja čáziin heivvolaš ránggáštusvuogit.

Eará doaimman guolásteami buoridit, evttohii son ahte vai buot lágan guolásteapmái sáhtte háhkat bivdoneavvuid, de galggai juohkehaš geatnegahttot seastit 2 skillega³⁵⁷ juohke 16 skillegis máid golahii duhppáhii dahje buolliviidnái. Ovtatmanu go juostá ain orui buorre bivdu šaddame, de galggai lensmánni dieđihit dan miehtá mearragátti.

---

³⁵⁵ loddestimene

³⁵⁶ hjellved

³⁵⁷ skilling

Muvrrat (urat)³⁵⁸ ledje heivvolaš dieđihangaskaoamit. Juohke suohkan galggai vel hukset "*suhkkiidgođiid dahje bivdovisttiid*" máid mátkkošteaddji guollebivdit besse hálbái láigohit.

7.9 1800-LOGU ÁLGU

1700-logu loahpageahčen lei Finnmárkkus lágalaš eaktun guolásteapmái ahte Finnmárkku ássiin lei vuosttašriekti³⁵⁹ mearraguolásteapmái. Seammá dásis ledje maid siseatnansápmelaččat geat čállojuvvojedje ruođa vuollásažžan 1751 rádjebidjama oktavuodas.

Lappekodisilla § 12 sihkkarasttii sin joatkevaš mearrabivdorievtti³⁶⁰ norgga bealde ođđa ráji. Dás fertede deattuhit ahte lappekodisilla mearrádusat gustojedje dušše sápmelaččaide, eai ge suomelaččaide dahje ruotelaččaide geat rádjeguovlluin ásse (Solhaug I 1975: 277).

Mearranjiččehasaiddat ja eará mearaelliid ja -lottiid bivdinriekti gulai measta dušše mearrasápmelaččaide. Lappekodisilla § 12 sátneoaivila mielde lea jáhkehahtti ahte ruođáčálihuovvon sápmelaččain lei seammá bivdovuogiatvuohtha³⁶¹. 1702 gávpesoahpamuša mielde lei áibbas gielddus gussiide bivdit Finnmárkkus.

Davvimátkkošteaddjit ja ruoššat ledje guosseguollebivdit geassejagis. Sis ii lean lohpi bivdit vuonain, ja galge fávllis orrut. Sidjiide lei maid gielddus geavahit bivdoneavvuid mat sáhtte dagahit billisteaddji gilvvu báikkálaš ássiiguin, geain vuosttašriekti lei bivdit.

Ruošša guolásteami oktavuodas bođii gávpedoaibma, pomorgávppašeapmi, man eanas vuodđun lei guoli lonuhit jáfuiiguin. Dát gávppašeapmi lei lobiheapmi, muhto lei 1700-logu maŋit oasis juo hui deatálaš Finnmárkku álbmogii. Jahkečuodi loahpageahčen šattai gávppašeapmi lobalažžan muhtun áiggi guovddášgeasi (vrd. kap. 8.1.)

1800-logu álggogeahčen ii čájehan mihkkege ahte Finnmárkkus ledje stuora rievdadeamit ja nuppastumit gieđas čuovvovaš čuohtejagis - rievdadusat main ledje njuolgo čanastagat guolástusdoaimma ovdáneapmái. Muhto golai vel áigi ovdal gáržžideamit guosseguollebivdiid guovdu nohke, dahje ođđa bivdoneavvuid sáhtte atnui váldit.

Ovdamearkka dihte ledje fierpmat dákkár ođđa bivdoneavvut, máid eai ožžon báikkálaš ássit ge geavahit earenoamáš lobi haga. Dán čájeha ee. dáhpáhus Čáhcesullos 1816:s, go máŋga ássi ledje lobi ohcan Várjjatvuonas guoli bivdit. Lohpi addui guovtti jahkái geahččalanáigin. Doppe ledje váldon mielde eavttut³⁶² mat galge hehttet soahpameahtunvuodaid liinnáid ja suohkanuhtiid geaveheamis sáidenjuorain³⁶³.

Álbmot gal vástidii garrasit dása. Čáhcesullo guollebivdit gal njuolgot billistedje nuhtiid. Sii oaivvildedje nuhtiid váldit buot guliid, ja go dušše riggát nagodedje oastit dáid bivdoneavvuid, balle gefiid šaddat headi gillát. Fertejedje vuollánit geahččalemiin.

---

³⁵⁸ varde

³⁵⁹ førsterett

³⁶⁰ rett til sjøfiske

³⁶¹ jaktrett

³⁶² klausuler

³⁶³ seigrunnene

Čáhcesullo proavás ii dattege vuollánan, ja sáhkkoalahai nuohbbeivdima geažil (Niemi 1983: 535/36). Moadde jagi maŋgel bivdigohte goitge nuhtiiguin eará sajiin Finnmárkkus, ee. Breivik nammasaš báikkis Sállanis (Solhaug I 1975: 269).

Vaikko eanas Oarje-Finnmárkku guollebivdit vuosttaldedje dán "odđa" nuohhteneavvu, de doppe ledje goitge iešguđet oaivilat. Goaskinvákki-Porsáŋgguguovllus orru leamaš eará oaidnu go eará báikkiin. Dán oktavuodas muitaluvvojit sápmelaččat vuosttažin Gilivuonas bivdigohtán nuhtiin 1790 birrasiid (Richter Hanssen 1986: 149).

7.10 1830 GUOLÁSTUSLÁHKA - VUOSTTAŠRIEKTI LOAHPAHUVVUI.

STUORA NUPPASTUMIT RITTUIN

Čakčamánu 13.b. 1830 "*Lov om Fiskeriene i Finmarken*" (Finnmárkku guolástuslágat), lei lágalaš birasin mii lei vuodđun daidda stuora nuppastumiide mat Finnmárkkus galge čađahuvvot. Dát láhka dohkkehii³⁶⁴ vuodđojurddan ahte buot Norgga vuollásaččat galge buohstastahattojuvvot Finnmárkku guollebivddus. 3.§:s celkojuvvui ahte nordlándalaččat ja eará norgalaččat geat Finnmárkui bohte guollebivdui, lága mielde galge beassat bivdit "*...seammadásis go guovllu ássit...*".

Muhto ii 1830 guolástusláhka ge lean áibbas boares várjalanpolitihka³⁶⁵ osiid haga. Dákkar ovdamearkan lea 36. §. Doppe daddjui ahte liinnáid ii galgan bidjat dábálaš³⁶⁶ guollebáikkiide gos duorgguin bivde. Dát njuolggadus nogai dasto odđa lágain njukčamánu 18.b. 1860, § 14 (*Lov ang. Fiskerier i Nordland og Finnmark*) (Láhka Nordlándda ja Finnmárkku guolástusaid birra).

1830 guolástusláhka rihkui čielgasit dan vuodđojurdaga mii juo lei oalle boaris ja almmolaččat dohkkehuvvon, namalassii ahte finnmárkulaččain lei vuosttašriekti ámtta guollesurssaid geavahit. Odđaortnet ii dasto dohkkehuvvon juohke báikkis ovttatmanu, ja muhtun báikkiin goit boares málle ain doalahuvvui ovttá áiggi. 1850-jagiin gulai mearra Čáhcesullo birra ain báikkálaš liidnáguollebivdiide, ja gulai mearriduvvon "čohkiid eaiggádiidda" ("*Sæteiere*"). Dán birra lei muhtun guosseguolásteaddji Várjjagis čállán Romssa-áviisii ahte "*Dát riekti orro guston "Arilda áiggi" rájes juo*". Govvideaddjin lei čáli gohčodan bihtá vel "*Fridnja ábi birra Finnmárkkus*" (Solhaug I 1975: 287). 1890 birrasiid ledje ain fásta liidnáčoahkit Čáhcesullos. Ii guolásteapmi lean vel dalle ge áibbas friddjan šaddan, ii goit Várjjatvuona guovllus (Solhaug I 1975: 287, Niemi 1983: 23).

Vuosttaš jagiin maŋgel go 1830 guolástusláhka gustogođii, rievddai dilli unnán. Muhto guolleriggodagaid geavahaneavttut ledje dál viidon. Dan oktavuodas lea Trygve Solhaug dadjan ahte geaidnu lei "*...rahpasan davvimátkkošteddjiid stuora márramii*³⁶⁷ ja dasto šákšadorskebivddu garra lassáneapmái." (Solhaug 1975: 276).

---

364 knesatte

365 skjermingspolitikk

366 allmenne

367 invasjon

"Márran" álggahuvvui go šákšadorske bivdu duođas lassánii 1840-jagiin. Bivdu geasuhii hui eatnat olggobealolbmuid. Dušše moadde jagi maŋjel ledje davvimátkkošteaddjit eanetlogus máŋgga guollebivdohápmanis Finnmárkkus. 1853:s ledje unnimus 6 000 guosseguollebivdi Finnmárkkus (Solhaug I 1875: 277). Šákšadorske bivddu čuovui dakkár áigodatjohtin man láhkásačča Finnmárkkus eai lean vásihan. Earát geaid buorre guollebivdu geasuhii, earret davvimátkkošteddjiid, ledje Suoma oasseguollebivdit³⁶⁸, ruošša guollebivdit ja gávpeolbmát, ja lulli guolleoastifatnasiid olbmát (Solhaug I 1975: 263).

Čuohtejagi gaskkarájes oaidnit ahte Finnmárkku siseatnansuohkaniid sápmelaččat maid oasálaste dálve- ja giđđagávpeguollebivdui. Ovdamearkan sáhtta namuhit ahte 1866-70 viđajagiáigodagas vulge sullii 30-40 Kárašjohkalačča meara nala oasálastit šákšadorske bivdui (SATØ. 5-årsb. FA. 1866-70 Pk. 557). Dát guollebivdu šattai dasto eahpitkeahtta hui deatlaš ekonomilassin dáidda Sis-Finnmárkku guovlluide. Doppe rahče ain 1852 rádjedahppama váikkuhusaiguin. Dasalassin ledje šaddan garra gáržžideamit vuovdedoalus ođđa vuovdelága bokte 1863:s.

Ássiidstatistihkas oaidnit šákšadorske bivddu ovdáneamis oalle garra váikkuhusaid. 1835 rájes 1900 rádjái lassánii Finnmárkku álbmot 10 838 olbmos 32 952 olmui. Dát lea golmma geardán lassáneapmi. Jus geahččat iešguđet čeardda joavkkuide, oaidnit ovdáneami vel čielgaseappot.

Dáččaid lohku lassánii 3 800:s sullii 18 000:ii. Dát lea 4-5 geardde lassáneapmi 65 jagis. Kvenat lassánedje 1 692:s (1845) bajimus mearrái, 5 929 olmui 1891:s, mii lea measta golmma geardde lassáneapmi. Dáččaid ja kvenaid loguin oaidnit dan sirddolašvuoda mii dalle lei. Dákko ferte lasihit ahte eai lean dušše guolástusat mat kvenaid geasuhedje Finnmárkui. Gávvuona veaikeruvkes Álttás, mii álggahuvvui 1826:s, ledje máŋga čuođi kvena bargi, geain oallugat ásaiduvve Norgii (Eriksen 1979: 233). Maiddái muhtun Lulli-Norgga bargiid geasuhii dát veaikeruvke, ja sis ásaiduvai oalle stuora oassi Álttá suohkanii.

Eanemus kvena sirddolašvuolta lei 1860-jagiin, earret eará garra nealgejagiid geažil Suomas. Muhtun báikkiiin sii vuodđudedje vel iežaset suoma guollebivdohápmaniid. Buođggát (Bugøynes) Várjjatvuonas lea buorre ovdamearka. Dohko bohte moadde suoma bearraša 1830-jagiin, muhto 1861:s ledje ain dušše guhtta suoma ja golbma dáčča bearraša. 1826-63:s 1875 rádjái gal oalát rievddai dilli. Dalle ledje 18 dáčča ja 241 suoma ássi. Dát čájeha maid movt suoma sisafárren dávjá lei - namalassii dan go buohkat ásaiduvve ovttá báikái (Eriksen 1979: 234/235). Nealgejagit Suomas 1860-jagiid álggus dagahedje muhtun guovlluide vuđolaš suoma hámi - earenoamážit Nuorta-Finnmárkkus, gosa šadde olu suoma čoahkkeássanbáikki. Deatalaččamusat dain ledje Ánnejohka, Golnes, Sáltejavrrát (Salttjern), Gállojohka (Skallelv) ja Čáhcesuolu. Maŋimus namuhuvvon báikkis ledje measta golbma njealjádasoassi álbmogis suomelaččat (Eriksen 1979: 235/36).

Suoma sisafárrema birra ferte maid namuhit ahte dat measta nogai 1880-jagiid gaskkamuttos. Sivvan dása ledje earret eará cuonumánu 21.b. 1888 stáhtaborgárrievttiláhka³⁶⁹ ja borgemánu 3.b. 1897 Finnmárkku mearaguolásteami láhka³⁷⁰. Doppe mearriduvvui namalassii ahte dušše norgalaččain norgga fatnasiin galgai leahkit vuogatvuolta bivdit norgga mearaguovllus Finnmárkku mearragáttiin.

---

³⁶⁸ lottfiskere

³⁶⁹ statsborgerrettlova av 21. april 1888

³⁷⁰ lov om saltvannsfisket i Finnmark av 3. aug. 1897

Sápmelaččaid ássiidválddahallan³⁷¹ čájeha eanet dábálaš ovdáneami, 7 018 olbmus (lohku lea gal veahá unnit, dainna go sápmelaččaid ja kvenaid lohke oktii dán vuodđojagii rádjái), 9 572 olbmui 1900:s. Lei unnit go 50 % lassáneapmi (Helland II 1906: 31). Geahča maid gov. 7.1 vuollelis, mii čájeha ássiidovdáneami gaskal 1835 ja 1910.

Eanemusat lassánedje olbmot šákšadorskeguovlluin. Doppe lei olles 97 % lassáneapmi 30 jagis gaskal 1845 ja 1875. Dát guoskkai earenoamážit Hammerfeastta, Deanu, Várggáid ja Várjjat fálldiguovlluide³⁷². Dat oláhedje eanás Finnmárkku riddogátti. Buohtastahtidettiin Álttá fálldiguovlluin, mii lei nu guhkkin oarjin ahte lei olggobealde šákšadorski oaiveboahtinguovllu, oaidnit "dušše" 30 % ássiidlassáneami 1845-1875 jagiin (Solhaug I 1975: 282).

Eanemusat bođii šákša dán áigodagas Nuorta-Finnmárkui. Muhtun báikkit ovdánedje gáfadis leahtuin. Buoremus ovdamearkan lea Várggát. Doppe lassánii álbmot 193 ássis 1845:s, 1 355 ássái 1875:s. 1880:s ledje 300 Várggáide gullelaš šákšadorskebivdi doaimmas, ja oktiibuot ledje doppe 1 500 olbmo guollebivddus dan jagi (Solhaug I 1975: 282).

Álbmotovdáneapmi Finnmárkkus 1835-1910

Sápmelaččat
Kvenat
Dáččat
Oktiibuot

Gov. 7.1: Álbmotovdáneapmi Finnmárkkus 1835-1910.

Loguid leat váldán girjjis A. Helland: Finmarkens amt, bd. II, s. 31, Oslo 1906. 1910-logut leat NOS:s VII 81. Norgga álbmotlohku 1.12.1920 (1910-lohkan, giellagáibádus).

Earret meara rikkis luondduvuođu ja buriid gávpedilálašvuođaid, lei álbmotlassáneapmi muđui Norggas mii eanemusat dagahii ahte áigodatsirddolašvuohta³⁷³ šattai eambo bistevas ásaidupmin. Dát guoskkai earenoamážit čielga guollebivdoguovlluid álbmotlassáneapmái. "*Lei šaddagoahtán gárži Lofuohtaábis, muhto deatalaččat lei várra go eatnan nalde lei šaddagoahtán gárži.*" (Sejersted 1978: 160). Lei nu ahte guollebivdi eanandolliid doalut Nordlánddas ja Romssas eai šat gierdan álbmotlassáneami. Fertejedje ođđa čovdosiid ohcat. Dan dihte go šákšadorskebivdu álggii maŋjelis giđa go

³⁷¹ demografisk

³⁷² fogderiene

³⁷³ sesongmigrasjon

Lofuohtabivdu, mannagohte oallugat njuolga Lofuohtas Finnmáarkui. Lájut báhce nissonolbmuid ja mánáid háldui. Dalá áiggi mielčuovvu mitalii ahte dakka manjel go Lofuohtabivdu nogai, manai stuora oassi guollebivdiin Oarje-Finnmárkku guollebivdduide, mat dávjá álge Lofuohtabivddu loahpageahčen (Løberg 1864: 107).

Giđđaguollebivddu - šákšadorskebivddu - manjel, álggii geasseguollebivdu. Dalle sáhtii ávkki atnit buriid lonohallan- ja gávpeortnegiin ruoššaiguin. Maiddái dainnaláigiin šattai guolástusas dađistaga stuorit duohta árvu sidjiide geat Finnmáarkui bohte searvat riggodatgeavaheapmái. Johtalanáigodagat bistigohte guhkit ja guhkit, ja šadde loahpas bistevaš ásaidupmin (Sejersted 1978: 160). Dáinnaláigiin šattai oalle oanehis áiggis ođđa ja logu mielede stuora ássiidjoavku Finnmárkku rittuide, mas guollebivdu lei measta áidna fidnun.

Nubbi mii vel čilge šákšadorskebivddu garra lassáneami gaskal 1840 ja 1880, lea márkana viidáneapmi lulás. 1850-jagiid álggogeahčen lei viidáneapmi eará vuoduin go dábálaš goike- ja sálteguollegávpi, namalassii go goikeguolleráhkadeaddjit bohtigohte Finnmáarkui iežaset oastinfatnasiiguin (Solhaug I 1975: 266).

Maiddái ferte váikkuhan dat go nu unnán stivrejedje šákšadorskebivddu. Finnmárkkus lei unnit nággu veahkkeneavvogeavaheami ja guollebáikkiid nalde go Lofuohtas. Guolit bohte dábálaččat viiddis guovlluide, nu ahte ii dan dihte ge šaddan riidu guollebáikkiid nalde. Nu šattai maid unnán riidu fierbme- ja liidnábivdiid gaskkas. Guolli manai seaktái. Dan dihte gánnáhii liinnáin dahje giehtaváđuin³⁷⁴ bivdit. Firpmiin ii nagodan gal earáid guoskku bivdit dákkár dilis.

Unnit dovddus bealli guolástusviidáneamis mii Finnmárkkus lei 1800-logus, lea go olbmot eai orron čadnon dušše iežaset mearragáddái bivdit. 1868:s ledje ovdamearkka dihte 300 dáčča smávit fatnasa ja 100 stuora fatnasa mat Murmanskka mearragátti fávleli bivde. Dát lei lobiheapmi, ja sáhtte doarut šaddat báikkálaš guollebivdiiguin. Eanemus ja stuorámus ruošša eananvuogatvuodarihkkun dáhpáhuvá 1882:s. Lei hejot mannan sihke Lofuohta ja Finnmárkku guollebivdduin. Duháhiid mielede guollefatnasat mat ledje čoahkkanan Várggáid buohta, manne dan dihte Murmanskka mearragáddái oktan olu oastinfatnasiiguin, ja orro doppe dassožii go ruošša bearráigeahččofanas bođii (Nielsen 1992: 59 f.).

Go oanehaččat galgá válddahallat dan mii Finnmárkkus dáhpáhuvai sullii 1840-1850-jagiid rájes, dovdat boares dili go gávpeguolásteami vejolašvuodat dagahedje ahte olu dáččat ásaiduvve Finnmárkku rittuide. Dál ledje seammá vuodđojurdagat mat dagahedje manu, go vuosttaš dáčča koloniserenáigodagas sullii 1300-logus. Dákkár oktavuodas ii oro vearrut gohčodit 1800-logu nubbin stuora koloniserenáigodahkan, mii maiddái dáhpáhuvai gávpeguolásteami vuodul.

7.10.1 Supmiičálihuvvon sápmelaččaid guollebivdu

1830 guolástuslága bokte lei norgga vuollásaččaide biddjojuvvon almmolaš vuodđu ovttađassásaš guolleriggodagaid gilvui. Suoma sápmelaččain geat bohte lappekodisilla § 12 vuollái, lei ain vuogatvuolta bivdit guoli seammá eavttuiguin go sis. Rádjesoahpamuš ja 1751 lappekodisilla lei ain anus ja gustojeaddjin vaikko Suopma lei luohpan oassin Ruotas ja šaddan stuorafyrstagoddin ruošša cára vuollái 1809:s. Supmiičálihuvvon

---

³⁷⁴ jukse

sápmelaččaid guollebivdovuoigatvuodát gal gáržžiduvvojedje hui olu 1830- ja 1840-jagiin; ja dát lei ovdáneapmi mii suopma-ruošša bealis buvttii álggu 1852 rádjedahppamii (vrd. kap. 5.10, ja Palmstierna 1932).

Dalle gilde boazojohtimiid ráji badjel, álggos ruošša/suoma beales ja maŋjel ruoŋa/norgga beales. Gonagaslaš resolušuvnna bokte suoidnemánu 29.b. 1852 mearriduvvui ahte Suoma vuollásaččain dan rájes ii šat galgan leahket lohpi mannat Norgga beallái ealuideasetguin, dahje "...*Norgga Rittuide movt ge meahcástit dahje bivdit*". Dán doarjjui maid gaskaboddosaš mearrádus³⁷⁵ boazoguhtuma birra, cuoŋománu 9.b. 1853, gos 5. §:s lei čállojuvvon ahte vierroriikkaid vuollásaččat, geat iešheanalis dahje oasseguollebivdin dáččaiguin searválaga bivde Finnmárkku mearas "*Lobi haga*", galge stuora sáhkuid oažžut. Dát nannejuvvui vel eambo čakčamánu 7.b. 1854 lágas Finnmárkku boazoguhtumiid geavaheami birra ("*Lov angaaende Benyttelse af Reenbete i Finmarken*"). Nappo lei dakkár imaš ja ártegis dilli ahte vuosttaš "*boazodoalloláhka*" máid Stuoradiggi dohkkehii, seammás sisttisdoalai gildosa Finnmárkku mearas bivdit.

7.11 EAMBO GÁRŽŽIDEMIID HEAITTIHEAPMI - RIIDDUT BÁIKKÁLAŠ

ÁSSIID JA MÁTKKOŠTEDDJIID GASKKAS

1860 ođđa guolástusláhka lei lávkin unnit gáržžidemiid guvlui Finnmárkku guollebáikkiin, muhto guovddášeiseválddit háliidedje vel eambo ložžema³⁷⁶. Dan dihte vuodduvuvvui gonagaslaš lávdegoddi mii árvalii: "...*loahpahit Meara friddja Geavaheami ja bivdovugiid Gáržžidemiid...*" mat áin gávdnojedje (FAB 1866-70: 18).

Ámtamánni guhte dán čálii, lasihii ahte guollebivdi álbmot duohtavuodas juo lei heaittihan gáržžidemiid. Dušše Várjjatvuonas ja Gohtečorus Sállanis ii lean vel nu, muhto maiddá doppe ledje dahkkon ložžemat stuorit "*Friddjavuoda*" oaiviliin (FAB 1866-70: 18). Lávdegotti Várjjatáirras gal lei eará oaivilis³⁷⁷. Son háliidii doalahit 1830-lágas báhcán njuolggadusaid.

Vaikko lávdegottilahtuid eanetlohku orui háliideame lága mii heaittihii nu olu gáržžidemiid guollebáikkiin go vejolaš, balle lahtut ahte dát dagahivččii "*Vuostemiela muhtun Ráje Álbmogii doppe*". Dan vuostehágu geažil mii ráđđii Finnmárkku báikkálaš guollebivdiálbmogis, árvalii lávdegoddi maŋidit ođđa guolástuslága ráhkadeami Finnmárkui, "...*dassožii go Álbmot maŋjel oažžu eará ja eambo friddja Jurddašanvuogi*

---

³⁷⁵ anordning

³⁷⁶ liberalisering

³⁷⁷ dissentert

ja oazžu eambo dearvvašlaš ja dubmekeahkes Oainnu Dilálašvuodaid duohta Gáibádusaide". (FAB 1866-70: 19).

Ámtamánni lasihii vel bealistis ahte 1830-lága juo ledje vuostábargan oalle garrasit ja guollebivdu čađahuvvui viidát mearrideaddji njuolggadusaid vuostá: "*Muhto nu guhká go Álbmogis ii leat eambo Ovttaoaivilvuolta dan Heaittiheapmái, ja dát goitge muhtun Guovlluin várohuvve buktit Duhtameahttunvuoda Oallugiin, lea doaivumis rievttamus vuordit vuohkkaset Áiggi dán Dili Čađaheapmái.*" (FAB 1866-70: 19).

Finnmárkku báikkálaš guollebivdiid gaskkas atne buoremussan alcceseaset doalahit almmolaš suodjalannjuolggadusaid mat ain gávdnojedje 1830-lágas. Dán dohkkehede sihke ámta- ja guovddášseiseválddit. Dain guovddáš prentejuvvon dieđuin mat dán čállosa duogábealde leat, gávdnojit unnán čuoggát mat duođastit makkárga erohusaid čearddalaš joavkkuin go lei sáhka "*boares ortnega*" doalaheamis guollebivdobáikkiin. Lea goitge ágga jáhkkit ahte earenoamážit sápmelaččat, sin ekonomalaš heiveheami ja árbevirolaš gullelašvuoda dihte mearriduvvon guovlluide, háliidedje nu ollu báikkálaš geavaheami go vejolaš ráddjejuvvon mearraguovlluin. Muhtun guorahallamis golmma čeardda joavkkuid oainnu birra mearrariggodagaid geavaheamis, celkkii ge ámtamánni ahte "*measta dušše Mearrasápmelaččat Bihkot Gárživuoda Guollebivddus.*" (FAB 1866-70: 61).

Evttohusat dan ovdalis namuhuvvon lávdegottis, mii galgai árvvoštallat ođđa lánkanjuolggadusaid³⁷⁸ Finnmárkku guolástusaide, bohte maid sosialdarwinisttalaš nallejurddašeami oasis ovdan mat juo ledje vuoitigoahtán 1800-logu manjit oasis. Čuoččuhede namalassii ahte sápmelaččat "geanohit Nállin go Dáččat ja Kvenat, geaiguin namuhuvvon Riddoguvllus deaivvadit, Luonddu Ortnege mielde álkit vuoittáhallet gilvaleddjiide, geain lea sihke gievrass Nállin ja geain leat buoret Fatnasat ja Bivdoávdnasat". (Dok. nr. 79, 1868-69: 6)

Vuhtii váldin dihte sámi váidalusaid, árvvoštalai Várjjatfáldi vejolašvuoda addit Várjjatsápmelaččaide iežaset sierra guollebivdohápmána, namalassii Ižžoha. Dán eai dette dahkan, muhto fáldi evttohii dakkár čovdosa ahte go Várjjatvuona siskkimus Unjárggasápmelaččat manne fávlelii bivdit, galge oazžut iežaset báikki Bierggi lahka. Dát galgai čađahuvvot dainnaláigiin ahte sii galge gaskaboddosaččat leahkit áidna geat galge oazžut eatnama ávdin "*Svartnæskilenis, ... vai sii dainna Lágiin Duolbmukeahtta eará háhkojuvvon Vuoigatvuodaid galge doalahit dán Báikki gullelaš lagas Guolleábi dušše sin iežaset Geavaheapmái.*" (Dok. nr. 79, 1868-69: 6).

Dát aoidnu ii vuoitán bajit dásis. Dát dilálašvuolta lea goitge hui beroštahtti go čájeha ahte lea leamaš álgu báikkálaš vuoigatvuoda ákkasteapmái guolástusaid birra, ja dat eiseválddidássi mii oahppáseamos lei dilálašvuodaide, doarjjui báikkálaš sámi gáibádusaid.

Lassi ovdamearkan mii doaivumis sáhtii veahá govvidit dan mii dáhpáhuvai guosseguollebivdiid ja báikkálaš, earenoamážit sámi álbmoga deaivvadeamis, lea váldon eará guovllus Nuorta-Finnmárkkus, namalassii guovllus olggut Deanuvuonas. Bearalváhki lei 1700:s ja vuosttaš oasis 1800-logus, okta deataleamos guovddášbáikkiin Siskkit-Deanuvuona sápmelaččaide geat gesiid bivde gávppašeami váste riddogáttis. Ovdamearkka dihte lei báiki 1720-jagiin daid rájiid siskkobeaalde mat rievtti ovddas čielgasit ledje mearriduvvon Deanusápmelaččaid geavahanguovlun dahje siidan (vrd. kap. 4.5.).

---

³⁷⁸ lovregler

Vaikko Deanusápmelaččat gal ain geavahedje Bearalváhki, rehkenastui báiki 1830 birrasiid okta dain ávdin báikkiin máid ruoššat galge sáhttit geavahit guovddášbáikin guollebivddus. Dán maŋnel stuorui báiki issorasat go šákšadorskebivdu álggahuvvui duođas. 1867:s ledje guollebivdoáigodagas 500 guollefatnasa ja 100 oastinfatnasa Bearalváhkis. Guosselohku lei 2 500 - 3 000 (Solhaug I 1975: 296). Bearalváhki ovdáneapmi čájeha ge juste Finnmárkku rittu ealáhus- ja álbmotlassáneami ovdáneami 1800-logu gaskkamutto birrasiid.

Lea okta ášši mas vuohttit ahte sápmelaččat Deanuovuona siste muhtun muddui ohce ođđa báikkiid dan earáhuvvama dihte mii sin ovddeš guollehámmanis dáhpáhuvai. Várra dan rájes suhkagohte guollebivddus Sieidavuonas (Finnkongkeila) Deanuovuona oarjjabealde. Dát šattai jođánit guovllu buoremus guollebivdohápmaniid searvá , ja okta dain guollebivdohápmaniin gos sápmelašbáidnin bisttii guhká. Sii earret eará láigohedje lanjaid guhkkin guollebivdogussiide: *"Unna sámivisožiidda báhkkehedje sihke 2 ja 3 fanassearvvi main ledje 10-12 olbmá."* Dáid guosseguollebivdiid gohčodedje dávjá *"feallán"* (*"vårfeller"*) (Thorsvik 1982: 132-33).

1890-jagiin gal leat dalá áiggi muitaleamit main vuohtta ahte muhtun muddui olgguštedje sámi guollebivdiid maiddá dan guollebivdohápmanis: *"Dan dihte go Dáččat juohke Jagi lassánit Sieidavuonas, báhtarit Sápmelaččat dađistaga Losvikii³⁷⁹, mii lea das lahka."*

Čáli lasiha maid ahte dat gievrrat *"Davvimátkkošteaddjit"* oppalaččat eambo ja eambo olgguštedje sápmelaččaid. Sápmelaččat čoahkkanedje dađistaga eambo Losvikii, dan dihte vai: *"...muosehuvokahtta daidda gargnilasti Davvimátkkošteddjiide sáhtte iehčaneaset ráđdet Eatnama"*. (Gudbrand Tandberg, Rædergård mielde 1981: 46,53).

Dutkančállosiin lea áibbas unnán čállojuvvon daid soahpameahttunvuodaid birra mat Finnmárkkus bohciidedje go nu olu bohte guollebivdit eará guovlluin. Dan dihte ferte deattuhit ahte lea beare heittot vuodđu dálá gávdnovaš čállosiin oppalaš bohtosiid gávnnaht. Ovdamearkkat dás ovdalis čájuhii dušše ahte leat leamaš soahpameahttunvuodát, mat ee. sáhttet bohciidan go ledje iešguđet oainnut guolleriggodagaid geavaheamis. Livččii dan dihte hui beroštahtti dáid áššiid čuvget buorebut ođđa dutkosiiguin.

7.12 RUOŠŠAID GUOLLEBIVDU FINNMÁRKKUS 1800-LOGUS

Maŋnel go 1770-jagiin ledje geahččalan ruoššaid guollebivddu veahá gáržžidit, geahččagohte fas eambo positiivalaččat sidjiide 1790-jagiin. Duogážin lei eahpitkeahhtá ruoššaid lassáneaddji gálvobuktin Finnmárkku. Dán čuovui maid gávpegáržžidemiid ložžen sin guovdu.

Eai geavahanriiddut ja soahpameahttunvuodát lean dan dihte garvimis. Maŋnel soađi 1807-13 jagiin bohte fas váidalusat go sii bidje liinnáid beare lahka gátti. Finnmárkku bealis árvaluvvui dasto gáržžidit sin guollebivdovuoigatvuodaid. 1826 Finnmárkkulávdegoddi, geain lei bargun evttohit doaimmaid mat sihkkaraste ja ovddidedje ámtta ealáhuseallima, eai atnán ruoššaid bivddu billisteaddjin. Lávdegoddi

---

³⁷⁹ sámegielbáikenamma ii leat gávdnon

oaivvildii goitge ahte dilli sáhtii rievdat go ássit lassánedje ja eambobo davvimátkkošteaddjit bohte.

Čakčamánu 13.b. 1830 Finnmárkku guolástuslágas nannejuvvojedje ruoššaid guollebivdovuoigatvuođat guovllus gaskal Bierggi ja Čorgaša. Jáhkkmis ledje fas gávpepolitihkalaš ákkat dáčča buoremielalašvuhtii. Čielgasit eaktudedje dán bokte oažžut buori govvtteguvlui gávppašeami Ruoššain (vrd. Solhaug I 1975: 280).

Guhtta báikki mearriduvvojedje guovddážin ruoššaid guollebivdui. Ledje Biergi, Hámmanbirgi (Hamningsberg), Báhcavuotna, Bearalváhki, Gámgaviika ja Steinsvik, mii ferte leamaš seammá báiki go Speainnaviika (Steinvåg) Gámgaviika buohta. Sin bivdodilálašvuođat eai dette geahpiduvvon. Galge ain doalahit beanagullangaskka mearragáddái. Ii ge sis lean lohpi hukset viesuid ja barttaid, muhto sii ožžo láigohit lanja báikki olbmui, ja eatnama guollejilliide.

Ruošša guollebivdiid lohku rievddadii hui olu 1800-logus. 1830-40-50-jagiin ledje gaskamearálaččat badjelaš 30 fatnasa, sullii 130 olbmáin. Vaikko lohku ii lean earenoamáš allat, de bihko dávjá geavahanriiduid dain guovlluin gos ledje eanemus ruoššat, namalassii Bierggi guovllus. Dohko bálkáhuvvui bajimusberráigeahčči³⁸⁰ mii galgai gozadit dákkár soahpameahtunvuođaid.

Mearriduvvui oktasaš idđessuhkkán³⁸¹. Ruoššaid vierru, liinnáid njulget gáddeguora, gildojuvvui. Buohtalas čoahkit³⁸² álggahuvvojedje. Dasto čavgejuvvoi vel okte ahte sii galge doalahit iežaset unnimusat beanagullangaskka gáddái. Ođđa njuolggadusat, oktan Krimsođiin, dagahedje ahte ruošša fatnasiid lohku unnui 56 rájes 1854:s measta nullii 1858:s (vrd. O. No. 2 1862-63, ja Solhaug I 1975: 280).

1860-jagiid loahpageahčen fas lassánii ruošša guollebivdu. 1870:s oasálaste 280 olbmá. Lohku fas unnui 1880-jagiid álggogeahčen. Dasto fas lassánedje jođánit, dassoži go 1889-91 jagiin oasálaste gaskal 101 ja 106 fatnasa. Dušše ovccis dain fatnasiin orro Bierggi olggobealde. Dáid jagiid geahččaledje iešguđet ládje garvit njuolggadusaid, nu ahte ođđa lágat ja čavgemat bohte 1890-jagiin (Solhaug 1975: 279-282).

Ruoššaid guollebivdu Finnmárkku bisttii measta vuosttaš máilmmisoađi rádjái. Ii lean gal dat, muhto láchka njukčamánu 17.b. 1911, mii heaittihii ruoššaid bivdovuoigatvuođaid gáddebáikkiin Nuorta-Finnmárkku. Gielddus gustogođii jagi 1913 (FAB 1911-15: 37). Dán gildosa oktavuodas lea miellagiddevaš fuomášit ahte Norgga generalkonsula³⁸³ Arkhangelskas lei gildosa vuostá, ee. go guolásteamis ain lei stuora mávssolašvuohta, ja go lei boares vuoigatvuođaid birra sáhka. Hui govvideaddjin davviránnážiid buori gaskavuhtii lei go buot Finnmárkku ovddasteaddjit jienastedje ruošša guolásteami gielldima vuostá (Niemi 1992: 21).

7.13 GUOLÁSTEAPMI 1800-LOGU MAJIT OASIS

Go geahččat lagabui dán guolásteami ja áigodagaid, gávnnaht ahte beaivválaš bivdu dábálaččat lei birra jagi. Dálve- ja giđdadorskebivdu bisttii ođđajagemánus

---

³⁸⁰ overoppsynsmann

³⁸¹ utror

³⁸² parallele settinger

³⁸³ den norske generalkonsulen

geassemánnui, ja lei juhkon guovtti oassái. Vuosttažettiin lei gođđodorskebivdu vuonain. Dán gohčodedje "*buorre bivdu*". Dát bivdu lei sullii oktanis Lofuohtabivdduin. Dasto bivde dorski mii čuovui šákšaspearruid, "*šákšabivdu*". Bivdu lei dábálaččat cuoŋománus-miessemánus, muhto sáhtii maid šaddat bivdu sihke árat ja maŋit áigge go juste dalle.

Bivdoneavvun sáhtte, buori golmmaolbmofatnasis Finnmárkku dálvebivddus 1870 birrasiid leahkit dábálaččat 9 fierpmi. Buoremus guollebáikkiin, Goahtečorus ja Gilivuonas, sáhtte geavahit 30 fierpmi. Dákkár fatnasis lei liidnáčoahkki gaskal 2 400 ja 3 000 vuokkain³⁸⁴ (FAB 1866-70: 14).

Giehtaduorggu máid buohkat sáhtte dábuhit, geavahuvvui olu. Muhtun almmolaš gálduin lea čállojuvvon ahte guolásteaddjit mat dušše giehtaduorgguin bivde, vuosttažettiin ledje dáččat geat ledje fárren lulde Várggáid gávpogii- dahje meahccesuohkanii. Muđui lei dábálaš ahte geafes olbmot serve guovttes ja guovttes ja bivde giehtaduorgguin fatnasiin mat ledje beare smávvát liidná bivdui (FAB 11865-70: 17).

Dorski, sáiddi ja eará guollešlájaid geassebivdu bisttii suoidnemánus čakčamánnui. Geassedorskebivddus atne dávjá liinná, muhto veahá roavváset málle ja unnit vuogalogu in go dálvet. Seaktin geasset atne dábálaččat sáide- dahje dorskeveajehiid, máđuid, skálžžuid, sallihiid ja sivllaid³⁸⁵.

Sáidi lei deatalaš geasseguolli. Dan bivde duorgguin mas ledje guokte vuokka, dahje "*gáffalmálet Ruovdeneavvuin giddejuvvon guhkes Muorranáđđii*", muhto dávjjimustá firpmiin ja nuhtiin. Ledje guovttelágan nuohit, suohkanuohtti ja gáddenuohtti³⁸⁶. Sáidefirpmiid atne dábálaččat čakčamánu rájes, go ijat sevnjodedje.

Áhkalaggábivdu báikkálaš vuođu in lei Finnmárkkus guhkit áiggiid leamaš (vrd. kap. 7.8.). Veahá ovdalaš 1800-logu gaskkamutto viiddidedje bivdobáikkiid áhpeliidda, ja geavahišgohte stuorit fatnasiid ja ođđa ja buoret bivdoneavvuid. Hammerfeasttas vuođđuvvojdedje guokte áhkalaggásearvvi 1839-40 jagiin, main 1841:s ledje 5 fatnasa anus. Vuosttaš fatnasat máid atne, ledje Hardangerfatnasat main lei goavdi³⁸⁷. Áhkalaggábivdu lei geassemánus čakčamánnui. Buoremus fanas gesii 1 780 áhkalaggá ovttá áigodagas. Dás bođii 200 fárpala vuoivvas. Dát searvvit gal biedganedje jođánit. Muhto áhkalaggábivdu šattai goitge stuora fitnodahkan Hammerfestii moaddelogi jagi maŋjel. 1866-70 jagiin ledje ovdamearkka dihte 35 fatnasa sullii 200 olbmá in geat oasálaste bivdui, oalle buriid bohtosiigu in (Sivertsen 1973: 89).

1800-logu nuppi oasis bivde áhkalaggá 1-2 beanagullama olggobealde Várggáid, Sieidevuonas dalá Deanus, dálá Gáŋgaviikka suohkanis, Davvesiiddas, muhtun jagiid Ákŋoluovttas ja Álttávuonas. Áhkalaggágiehtavađđu³⁸⁸ lei dábálaččamus, muhto Sieidevuonas geavahedje liinná (FAB 1876-80: 20).

Muđui ii oro juksu, mii maŋit áiggiid lea hui mávssolaš Finnmárkku guolástusain leamaš, nu árvvus adnon vel 1860 birrasiid (Løberg 1864: 153).

---

384 angler

385 sil, tobis

386 dragnot

387 dekkede Hardangerjekter

388 hákjerringjuksa

7.14 IEŠGUÐET ÁIGODATGUOLÁSTUSOASÁLASTIN

Ámtta olbmot oasálaste hui iešguðet ládje áigodatguolástusaide. Šákšadorskebivddu viidáneami gal vuosttažettiin dagahedje guosseguollebivdit, ja dat sisafárreaddjit geat dađistaga ásaiduvvagohte ja geain áidnafidnun lei guollebivdu. Obanassiige lei dát ovdáneapmi vuosttažettiin rittuin, vuonaid olgolis.

Finnmárkku álbmogis, earenoamážit sápmelaččain geat sullii 1850 rádjái ledje eanetlogus ámttas, lei doloža rájes eará guolástusárbevierru ja -heiveheapmi. Ovddemustá sii bivde ruovttuid lahka, masa lei vuođđu measta juohke sajés. Nubbi erohussan lei ahte guosseguollebivdit vuvde njuoska guoli, muhto ruovttubivdit dábálaččat buvttadedje dan ieža (Solhaug I 1975: 273, 289).

Báikkálaš guollebivdiid deataleamos luondduvuođđun lei gođđodorski³⁸⁹ dássedis siigan vuonaide, earenoamážit Oarje-Finnmárkkus, "*buorre bivdu*". Muđui lei buorre geasse- ja čakčasiigan sihke Nuorta- ja Oarje-Finnmárkui. Dán dihte eai dárbbasan báikkálaš ássit fárret oažžun dihte buori buktaga dan lotnolasealáhussuorggis mii guolástus lei.

Guosseguollebivdit geat gođđodorski bivde, "*buorre bivdit*", ledje 1870 birrasiid dušše Brievikas Sállanis ja Gilivuonas. Muđui bivde "...*juohke Suohkanis báikkálaš Olbmot*" (FAB 1866-70: 13). Ámtamánni anii ruovttubivddu alla árvvus. Earret eará čujuhii son dása ahte vuotnabivddus eai báljo masson bivdoneavvut, dan dihte go lei muddejuvvon oasálastin, ja dasto vuogas gaskavuohta guollebáikki sturrodagas ja bivdiid logus. Go gođđodorskebivdu dábálaččat lei ruovttuid lahka, šattai dás buoret nettodienas³⁹⁰ go šákšabivddus. Bruttodienas³⁹¹ livččii sáhttán leahkit stuorit, muhto liidnáčoahki golut vuolidedje nettodietnasa.

Ámtamánni anii dárbbaslašžan deattuhit ahte báikkálaš guolásteapmi gánnáhii dan dihte buorebut go šákšabivdui šadde guhkás vuolgut ruovttus. Dát bivdu lei rávdnje- ja garra riddomearas, ja dákkár dilálašvuodas lei bahát massit bivdoneavvuid "*Suolagiedaide*" (FAB 1866-70: 14).

Vel nu čielga riddoguovllus ge go Láhpis lei ruovttubivdu deatalaččamus 1870 birrasiid ain. Ámtamánni čuoččuhii ahte Láhpi olbmot, earret moaddása, bivde ruovttuid lahka measta birra jagi, ja ieža goikadedje guliideaset - "... *ja nu ain ovddastit dološ Finnmárkku, Áigodaga ovdal manjimus Šákšaáigodaga, mii álggii 1840 birrasiid.*" (FAB 1866-70: 209).

Dán oktavuodas lea diedusge maid deatalaš ahte eanas Láhpi olbmot dan áigge ledje sápmelaččat, geat eará ealáhusaid dihte atne eanemus gánnáhahttin báikkálaš guolleriggodagaid geavahit.

1800-logu manjit oasis dagahedje riddo- ja vuotnaguovlluid erohusat ahte vuonain eai atnán šákšasiigama buorren. Álttáguovllus mitalit ahte báikkálaš guollebivdit atne šávšša boahtima heajos sáhkan. Dalle eai sáhttán vuordit buori bivddu (Rode 1840: 120). Seammaládje go dan mii 1730-jagiin mitaluvvo (vrd. kap. 7.8.), lávejedje šákšaspearrut dakkárat mat čuovuhedje eará guliid nu guhkás ahte daid ii sáhttán bivdit hui lahka ruovttu. Šákšabivddu eai dábálaččat atnán ámtta báikkálaš olbmot nu árvvus,

---

³⁸⁹ gytetorsk

³⁹⁰ nettoutbytte

³⁹¹ bruttoavkastning

go šávšša fertii čuovvut. Šávšša boahthin billistii "*buorre bivddu*" dássedivuođa, oaivvildedje olbmot. Dát oaidnu lei ain 1870 birrasiid ráđđejeaddjin.

Finnmárkku iežas álbmoga dábálaš oaidnun lei dan dihte ahte livččii buorre go ovdalaš jahkásaš "*Vuotna- dahje Buorre bivdu*" boadášii ruovttoluotta, vaikko šákšabivdu ii nogaše ge. Ii oainnat lean eahpádus ge dás ahte "...Šávšša Boahthin lea mii muosehuhtta *Dorski Godđobáikkiin.*" (FAB 1866-70: 14.)

Olu Finnmarkkuvuonaid siste lea dálvet maid leamaš vejolaš bivdit fatnasa haga. Gitta dássožii lea mángga báikkis leamaš vejolaš gánnáhahti smávvát bivdit godđodorski, juoŋastemiin³⁹² vuonas. Dilálašvuodát eai dáidde leamaš earaláganat 1800-logu maŋit oasis. Eai juoŋastan dušše dorski, muhto maid salliha. 1899:s diehtit dáinnalágiin bivdán salliha Gyfjord nammásaš báikkis Sievjus (Jacobsen vuodđojagi haga: 38).

Oallut Finnmarkku fásta ássiin lei dábálaččat sihke ekonomalaš ja ekologalaš heiveheapmi mii gáržžidii sin fárredeami. Dan dihte sii eai háliidan ge dan fárredeami mii šákšadorske bivddu oasálastimis dárbbasuvvui (Solhaug I 1975: 270). Lei njuolgut eará kultuvra guolle bivddu hárrái. Dán kultuvrras eai čuvvodan guoli, nu movt davvimátkkošteaddjit ja ođđa dáčča sirddolaččat dahke - ja oallugiin maŋit namuhuvvomiin lei guolle bivdu áidna ealáhusbinnán. Lassiággan goit sápmelaččaid oalle báikkálaš heiveheapmái, namuha Trygve Solhaug ahte dat boazosápmelaččat geat bivde guoli, muhtun muddui ledje čadnon bohcco guohtunguovlluide (Solhaug 1975: 273).

Guolástuslohkamiin oaidná ámtta fásta álbmogis dan oalle birrajagi guolástusheiveheami gova. 1868:s lei hui buorre šákšadorske bivdu Nuorta-Finnmarkkus. Dalle vulge dušše 204 olbmá Áltta fáldiguovllus, Ákŋoluovtta suokanis, Hammerfeasttas ja Fálesnuoris dan oalle guhkes mátkái dohko. Vaikko ii lean ollislaš lohkan, de ledje buohtastahttima váste unnimustá 1 000 olbmá seammá báikkiin geat serve godđodorske bivdui Oarje-Finnmarkkus seammá dálvvi (Solhaug I 1975: 273).

Golbma jagi maŋjel, 1887:s, ledje 1 360 olbmá dán báikkiin geat serve šákšadorske bivdui. Dalle lei siigan Oarje-Finnmarkui. Dan jagi eai dárbbasan guhkás čuvvodit.

Go šákšadorske bivdu lei buorre sihke Nuorta- ja Oarje-Finnmarkkus, lei báikkálaš guolle bivdiid lohku hui allat (Solhaug I 1975: 27). Dát dáhpáhuvai ee. 1879:s. Dalle oasálaste sullii 5-6 000 olbmá álbmogis mas oktiibuot ledje 24 000 olbmo (Solhaug I 1975: 275).

Šákšadorski sáhtii dieđusge maid siigat vuonaid sisa ja unnán fatnasiiguin ja bivdoneavvuiguin sáhtte dan goddit, sihke fatnasiid ja bivdoneavvuid dáfus. Muhto lei heittot jus guolli bisánii fávlelii. Dalá muitalemiid mielde orru dát šaddan dábálažžan 1800-logu maŋnemus njealjádasoasis. Dát dagahii heajut ekonomalaš dili, earenoamážit ámtta iežas álbmogii. Sin eambbo birrajagi heiveheami dihte, ja teknologiiija dihte mii dasa lei heivehuvvon, ožžo sii unnit guollehivvodaga go ovdal. Ámtamánni 1881-85 viđajagidieđáhusas, lea čállojuvvon ahte deataleamos sivvan dása lei šákšabivdu, go ovdal ledje olbmot šávšša bivdan vuonaid siste iežaset unna fatnasaččaiguin, ja dál lei šákša mannan dađistaga fávlelii. Guoli fertii dál bivdit rabas ábis, gosa ii sáhttan vuolgat jus ii lean juo hui fiertu. Dan dihte ožžo dán bivddus eanemus ávkki "*dat vierro Guolle bivdit, geain leat stuorit ja buoret Fatnasat go ámtta iežas ássiin.*" (FAB 1886-85: 32).

---

³⁹² fiske med garn under fjordisen

Čuovvovaš viđajagidiedáhusas maid lei govviduvvon sullasaš bonju guollejuohkin ámtta iežas álbmoga ja guosseguollebivdiid gaskka. Doppe vuohttit gal ahte ledje lonuhišgoahtán stuorit fatnasiidda maidái Finnmárkkus. Ámtamánni muitalii ahte mánggii ledje geahččalan vuohkkaset fatnasiid geavahit go daid mat dábálaččat ledje Finnmárkkus leamaš. Dan dihte go maidái dán viđajagiáigodagas lei fávleamos guollebivdohápmaniin deaividan buoremus guolástus, lei dát maid bággen vuotnaássiid háhkat stuorit fatnasiid ja buoret bivdoneavvuid vai sáhtte oasálastit gilvui rittuin (FAB 1886-90: 10).

Muhtun Finnmárkku áviisii lei ge muhtun lohkki čállán ahte šákšabivdu lei rievdan muhtun lágan áhpebivdun rittuid olggobeallái. Eanas finnmárkulaččat eai lean ge báljo maide goddán, go bivdu lei leamaš áibbas heittot vuonain, ja olbmot eai lean nagodan háhkat stuorit borjjasfatnasiid³⁹³. (Hvalfredningskomitéen 1902: 57) (Bossu ráfáiduhhtinlávdegoddi).

Ii goitge ovdánan nu jođánit stuorit bordefatnasiid³⁹⁴ geavaheami guvlui. Čuohtejagimolsumis lei hárve ámtta ássis dákkár fanas. Muhtumat ledje goitge geavahan dan almmolaš vealgeásahusa³⁹⁵ mii gávdui dákkár fatnasiid ruhtadeapmái (FAB 1896-1900, s. 26).

Dan dáfus lea unnán mas vuohttit stuorit erohusaid ámtta siskkobealde, fanas- ja bivdoneavvoteknologiijas. Nordlanddafanas³⁹⁶ lei dábálaččamus guollefanas. Ii vel viđasiessaha³⁹⁷ ge lean oktiige veadjemeahttun oastit. Dat mávssii birrasiid 1 000 ruvnno buot neavvuiguin, ja dan sáhtii maidái báikkálaččat dábuhit. Muhtun mearrasápmelaččat dábuhedje fatnasiid siseatnama ja rittuid buori vuodđuduvvon lonohallanvuogádagaiguin. Jahkečuodi molsuma birrasiid ledje Lagesvuonas ovdamearkkat dása ahte fatnasiidda máid vuonain huksejedje, atne fielluid máid Kárášjogas vižže dálvet herggiiguin (Falkenberg 1941: 155).

Ámtamánni oaivvildii ahte gávccesiessatfanas³⁹⁸, heivii bures geassebivdui go guolli lei vuonain. Dálvebivdui guhkkín eret gáttis dat ii anihan. Guosseguollebivdit ledje dan dihte olu ovdalis eanas ámtta iežas ássiid. Guosseguollebivdiin ledje dábálaččat bordefatnasat. 1800-logu mañimus jagiid oidnogohte mohtorfatnasat guollebáikkiin olggobealde Finnmárkku. Eanas vierro guollebivdiin geat Finnmárkku bohte šákšabivdui, ledje *"...stuorit Goavdeeborjjasfatnasat, main bivde Liinnáin ja Duorgguin, man Guolásteapmái maid muhtun Guolledámppat mat eai gula Finnmárkku, leat searvan."* (FAB 1896-1900: 28).

7.15 1900-LOHKU

Čuohtejagi molsunáigi šattai guolástusaide ođastanáigin. Olu Finnmárkku guolástusmálet mat dásožii leat leamaš, vuodđuduvvojedje dalle. Earret eará šaddagohte stuorit fanas- ja bivdoneavvoerohusat maidái ámtta siskkobealde. Ámtamánni vuosttaš viđajagidiedáhusas 1900-logus, dieđihuvvo ahte *"garrasit"* geavahišgohte láhttefatnasiid

---

393 sneseilere

394 báter med dekk

395 lánefond

396 Nordlandsbåten

397 fembøring

398 áttring

ja skeittáid. Finnmárkku guollebivdit ledje maid geavahišgohtán mohtoriid (FAB 1901-05: 17).

Ođđa teknologiija ja ođđa bivdoneavvuid oktavuodas šaddagohte maid riggodatgeavahanriiddut ja suodjalangažaldagat eambo áigoguovdilín go ovdal, go eai diehtán dáin maide. Govvidemiin sáhtá dadjat riidduid ja suodjalangáibádusaid oidnogohtán dakko gokko deaivvadedje aktiiva ja passiiva bivdoneavvut, borjjasfatnasat ja mohtorfatnasat, ja stuoradoaibma- ja smávvdadoaibmaguolásteapmi.

7.15.1 1905 VEALGEÁSAHUS. STUORIT FATNASAT JA MOHTORDOAIBMA

RITTUIN

Guovddáseiseválddit sávve čielgasit ahte guollebivdit galge stuorit fatnasiid geavahišgohtit. Dáinna ubmiliin vuodđuduvvojedje ortnegat geahpidit doaimma. 1889 ja 1900 álgo áhpeguolástanfoanddat, mat galge leahkit riikkaviidosaččat, ledje ásašusat mat galge veahkehit guollebivdiid háhkat áhpebivdui heivvolaš fatnasiid. Muhto dáin foanddain ii lean nu olu ávki Finnmárkui, go oktiibuot manne dušše 20 loana finnmárculaččaide (Solhaug 1977a: 24-25). Sivvan lei go dán guovllu guollebivdit hárv eaggádušše eatnamiid máid sáhtte sihkarvuhtan bidjat. Dan dihte ožžo hárvát loana.

Ámtadikki oktavuodas 1905:s govviduvvojedje rittuid dilálašvuodát oalle čielgasit. Doppe oaččui buori gova dan ovttagardán ealáhusmálles máid sisafárren 1800-logu manjit oasis lei dagahan. Finnmárkku gohčodedje ain "*dušše Ođđahuksejeddjiid Eanamin*". Guolásteapmi lei oaiveealáhusgeaidnu, ja muhtun guovlluin juo áidna ealáhusgeaidnu, ja olbmot eai lean, nu go ovdamearkka dihte Nordlánddas ja Romssas, "*...čadnon iežaset eaggáda Eatnamiidda ja Guolásteapmái lassiealáhussan*." (FAF 1905, ášši 87.)

Stuoradiggi vuodđudii 1905:s sierra vealgeásahusa Finnmárkku váste ámtta sierralágan dilálašvuodaid geažil. Doppe sáhtte guollebivdit oažžut loana buriid eavttuiguin oastit láhtteskeittáid. Jagi manjel ledje juo addán dahje lohpidan 36 loana, ja ain ledje sis ohcamat. 1906-10 viđajagidiedáhusas mitalii ámtamánni ahte ámtta dál lei ožžon "*...Muhtun Guolledámppaid...*". (FAB 1906-10: 21.) Dás várra ii lean dahkamuš ođđa vealgeásahusain, go dát ii sáhttán mohtorfatnasiid ruhtadit ovdal 1910 birrasiid (Richter Hanssen 1990: 289).

1910 loahpageahčen lei sierra Finnmárkku vealgeásahus addán olbmuid oktiibuot 61 loana. Dáin ledje 16 loana addon Várggáid gávpogii, 15 Hammerfeastta suohkanii ja gávpogii, ja 9 Goaskinvággai, dálá Davvenjárgga suohkanii (FAB 1911-15: 36). Dát golbma riddobáikki ožžo nappo 2/3 oasi dán áigodaga juolludemiin. Eará mearragáttesuohkaniidda ledje 1-4 juolludeami. Mánnga čielga vuotnasuohkana eai oba ožžon ge juolludemiid, nu go Davvi-Várjjat, Unjárga, Máttá-Várjjat, dálá Deatnu, Muosát, Fálesnuorri ja Áltá (FAB 1911-15 36, vrd. maid Aarsberetningen om Norges Fiskerier 1910: 13-14). (Norgga guolástusaid jahkediedáhus).

1910-15 jagiin hágai ásašus loana 64:ii fatnasii. Dál ledje veahá dássedit juolludeamit. Várggáid gávpot lei ain bajimusas 15:in juolludemiin, ja Dálbmeluokta fas 13:in.

Finnmárkku eará čielga vuotnasuohkanat ledje ain vuolemusas, nulla gitta golmmain juolludemiin (FAB 1911-15: 36). Oktiibuot ledje nappo 1905-15 logijagiáigodagas dábuhan dahje ođastan badjel 120 fatnasa vealgeásahusa vehkiin. Earret áibbas moatti eará báikái lei ortnet eanemus ávkin riddobáikkiide.

Eará deatalaš váikkuhussan jođánis mohtordoalu ovdáneapmái rittuin, ledje earenoamáš buorit guollebivdojagat, earenoamážit 1911-15. Dát, oktan sođiin, mii alidii buoide³⁹⁹ ja áhkalaggáhatti hui bajás, váikkuhit garrasit dása ahte eanetlohku omd. Várggáid guollebivdiin ožžo mohtoráiggi buriid 1915 birrasiid (Rønning Balsvik 1989 2: 96).

Muhtun vuotnasuohkaniin orro báikkálaččat fuomášán vealahemiid mat ledje bohciidišgoahtime. Nu lei ee. muhtun dalá stuorimus sámisuohkanis Čuđegiettis, dálá Porsáנגgus. Jagi maŋnel juo go vealgeásahus lei doaibmagoahmán, válddii suohkanstivra ovdan vuotnaássiid heajut vejolašvuodaid fatnasiid háhkamii ásahusa bokte. Suohkanstivra oaivvildii dán oktavuodas ahte ásahusas lei unnán ávki vuotnaássiide, go sis ii lean dat vejolašvuohtha mii guollehápmaniid fástaássi guollebivdiin lei, ahte "...Gávpeolbmát mákset váilevaš oasi Oastinsupmis." (FAF 1906. Ášši 63, vrd. maid Richter Hanssen 1986: 339.)

Dása lei duogážin ahte riddoguollebivdiin dájvá lei mearriduvvon gávpeolbmáin oktavuohtha, gii sihke buvtii gálvvu ja válddii vuostá guoli. Dan dihte lei ge gávpeolbmáin beroštupmi "iežaset" guollebivdiide lonet loahppasupmi mii váillui ruhtadit eambbo ođđaáigásaš fatnasa. Dan bokte sii ieža ožžo eambbo guliid gáddái, ja lasihedje iežaset dietnasa.

Vuotnaássiin, sápmelaččain, lei eambbo friddja gaskavuohta gávpeolbmáide, dan dihte go sis ain lei viidát gávpeoktavuohta ruošša pomoraiguin, go iežaset dáčča ránnáiguin. Dan dihte ii lean ge sis seammaládje ruhta oazžumis gávpeolbmáin go fatnasiid ođastišgohte ja doaimmaid stuoridišgohte. Vuotnaássi kvenaid dilli lei jáhkkimis seammá go sápmelaččaid dilli.

Čuđegietti suohkanstivra ákkastii maid vuotnabivdiid stuorit fatnasiid dárbbu ovddas, go sihke Porsáנגgu- ja Lágessvuona oaččui áhpevuotnan gohčodit. Unna golmmaolbmo láhttefatnasaččat ledje seammá dárbbaslaččat doppe go fávlelis. Earenoamážit namuhuvvojedje šáksabivddu váttisvuodát, dainna go vuotnabivdit unna rabas fatnasaččaideasetguin ledje juo "Goarráneame" dakkár áigge go "Buohkain" ledje skeittát. Oaivegáibádussan lei dan dihte ahte finnmáarkulaš áhpeguolástanásahusa njuolggadusaid galge rievdadit nu ahte olles fatnasa oastinsupmi galggai sáhttit vealggás váldit (FAF 1906, ášši 63).

Muhto vealgeaddinnjuolggadusat eai rievdaduvvon nu movt Čuđegietti suohkanstivra háliidii.

7.15.2 Resursagáhtten

1800-logu guolástuslágat ledje eanemustá politilágat ulbmiliin stivret iešguđetlágan bivdoneavvuid siskkaldas geavaheami, dahje hehttet riiddut mat gáržžes guollebáikkiin sáhtte bohciidit (Brandt 2. deaddelapmi 1878: 426). Vealgeaddiid čalmmiin orro

---

³⁹⁹ spekk

áhperiggodagat nu stuorrát ahte ii lean ge sin jurdagis gáhttenmearrádusaid váldit guolástuslágaide.

Professora Fr. Brandt, okta njunuš láchkaoahppavaččain Norggas 1800-logu mañit oasis, čilgii hui bures dalá ráđđejeaddji oainnu. Ráfáiduhhtinmearrádusat⁴⁰⁰ eai gávdnon, čálii son. Dákkáraččat eai dušše livčče leamaš áibbas dárbbasmeahttumat "*nohkameahttun Riggodagaid*" guovdu, muhto dasto maid veadjemeahttumat go dát guolástusat dábálaččat ledje "*Sahkidanáigge*"⁴⁰¹. Muhto lei gielddus billistit guollebáikkiid "*Bárlásta*"⁴⁰² *bálkumiin dahje eará Nuoskkidemiin*". (Brandt 2. deaddeleapmi 1878: 427).

Váttisvuodát fatnasiid ođđaáigásaš teknologijii rievdadeamis ja čuovvovaš gievrrat, ja muhtun muddui aktiiva bivdoneavvuid geavahišgoahtin, buvtii gal maid almmolaš ságastallama resursagáhttema, resursageavaheami stivrema, ođđa bivdoneavvuid gielddima ja sullásaččaid birra. Boarráset bivdoneavvomálliid stivren maid šattai áigeguovdilis sáhkan.

7.15.3 Báikkálaš njuolggadusat sáidefierpmi geavaheames

Dákkar boarráset bivdoneavvogeavaheami stivren guoskkai sáidenjuoraid fierbmumii. Geassejagis bivde ovddemustá sáiddi. Dan dihte ii leat imaš go báikkálaččat lei beroštupmi stivret sáidebivddu heivvolaččamusat. 18. §:s borgemánu 13.b. 1897 lágas Finnmárkku mearaguolásteami birra, lei čállojuvnon ahte Gonagas, ámtadikki evttohusa mielde, sáhtii muhtun báikkiin, muhtun áiggiid, gielddit sáidefierbmuma. Mearaguovlluin gos lei álggahuvvon earenoamáš dorskebivdobearráigeahčču, ii ge galgan lohpi nuohtut dahje sullasaš veahkkeneavvuid geavahit, ovdamearka dihte dábálaš dahje gittačadnon suohkanuohti, fanasgeassinnuohti, seahkkanuohti⁴⁰³ dahje feastonuohti⁴⁰⁴.

Lávdegoddi mii álggos lei lágavuodu álggahan, oaivvildii sáidefierbmungildosa áibbas dárbbasmeahttun mearrádussan, muhto dákkár gildosiid ásahanvejolašvuohta lei miediheapmin guollebivdiid dákkár oidnu ahte árrafierbmun sáidebáikkiin vahágahtii guolásteami. Guollebivdiid oainnut ja sin váikkuhanvuoigatvuohta bivdoneavvuid geavaheames ruovttumearaguovlluin nappo deattuhuvvui, go "*...lea Báikkálaš Álbmot ieš, mii lea lagamusas mearridit dákkár Gažaldagain, ...*". Lávdegotti oaidnu lei muđui ahte jus guollebivdiid oaidnu lei ovdagáddu, de sii fargga gáiddaše dás, go iešguđet báikkiide šattai vejolašvuohta dahkat nu movt háliidedje (FAF 1902, ášši 62).

Sáidebivdu lei earenoamáš deatalaš dálvejáfu ja eará gálvvu dábuheames ruoššain. Báikkálaš guollebivdit geavahedje dasto vejolašvuođa máid dál ledje ožžon ráhkadit nu buriid njuolggadusaid sáidebivdui iežaset lagas mearaguovlluin go vejolaš. Ámtadiggi duos dás válddii ovdan sáidefierpmi gielddima gáibádusaid. Davvesiidas, Gilivuonas, Čuđegiettis (Porsáŋggus) ja Dálbmaluovttas lei nappo 1902:s juo sáidefierbmun gildojuvnon ovdal borgemánu loahpa dahje čakčamánu álggu (FAF 1902, ášši 6).

---

400 fredningsbestemmelser

401 forplantningstiden

402 ballast

403 posenot

404 trâl

Čuđegiettis lei ádjánan oalle guhká čađahit sáidefierbmuma gildosa geasset. Finnmárkku guolástusbearráigeahčči⁴⁰⁵oaivvildii ee. ahte báikkálaš guollebivdit dáinnalágiin geahččaledje earáid doalahit guollebáikkiin eret dan botta go ieža barge lájuiguin. Dát ákkásteamit hilgojuvvojedje, ja ámtadiggi doarjjui giieldima (Richter Hanssen 1986: 330 ff).

Mañnel ohce mánga eará báikki áiggi dáfus ráddjejuvvon sáidefierbmungildosa, ee. Láhppi/Ákšovuotna, gos maid oaivvildedje beare árra fierbmuma baldit sáiddi eret. Dan dihte ledje báikkálaš álbmogis iežaset rájit dán bivddus. Dán čálakeahtes hálddašandoaimma ledje dál duvdime eret, go olbmot dain báikkiin gos sáidebivdu juo lei almmolaččat ráddjejuvvon áiggi dáfus, boahtegohte Láhppái dákkár bivdui ovdal go sin báikkis šattai bivdinlohpi. Dan dihte fertii Láhppái maid boahtit almmolaš sáidefierbmungielddus (FAF 1905, ášši 3).

1906:s bođii Fálesnuori suohkanis ohcan giieldit sáidefierbmuma (FAF 1906, ášši 5). Mañnel gáibidedje guhkidit Dálbmeluovtta sáidebivdogáržžidemiid (FAF 1911, ášši 69). Hammerfeasttas bođii maid ohcan. Sátnejođiheaddji ákkasteapmi lei seammá go Láhpis, ahte vierro guollebivdit fierbmugohte sáiddi beare árrat, go ain ledje čuvges ijat. Nu balde sáiddi eret, ja čakčabivdu vaháguvvui. Vaikko muhtumat suohkana guollebivdiin ledje viggan eastadit árra sáidefierbmuma, "...*leat vierro guollebivdit geat olssot áigge juo bohte, ovttatmanu álgán sáiddi fierbmut, ja go sii juo leat álgán, de fertejit earát nai čuovvolit, jus sii galget maide dábuhit...*". (FAF 1912, ášši 7).

Ii dattege lean okta oaidnu sáidefierbmumii, ja ámtadiggi šaddagođii várrogasat doarjut ođđa sáidefierbmungáržžidemiid eará suohkaniin. Moadde jagi mañnel sáidefierbmungildosiid ee. Davvesiidas ja Čuđegiettis (Porsáנגgus), boahtegohte maid gildosa geahpedanohtamat dahje heaittiheami ohtamat. Davvesiidii lei giielddus boahán 1899:s. 1902:s juo čálii Davvesiidda lensmánni ahte Lágesvuona guollebivdit diedihedje ahte ruoššat geat oste sáiddi ja eará guollešlájaid, dábálaččat eai boahán Lágesvuona guollebivdohápmaniidda ovdal geassemánu loahpageahčen dahje suoidnemánu álggogeahčen. Doppe dábálaččat eai orron guhkit go borgemánu lohppii dahje čakčamánu álgui. Dagahii váttisvuodaid go sáidefierbmun ii lean lobálaš ovdal čakčamánu vuosttaš beaivvi rájes, go eatnasat bivde firpmiiguin. Nappo sis "...*ii lean Doaivva Dálvejáfuid ja eará Gálvvu dábuhit*" (FAF 1902, ášši 6).

Sáidefierbmun šattai dasto lobálažžan borgemánu 24.b. rájes, muhto 1906:s bođii ohcan oalát heaittihit gildosa. Dát lei ákkastuvvon dainna ahte guolástusalbmot lei olu gillán dan "*issoras jallas Mearrádusa*" geažil, mii gilddii sáidefierbmuma ovdal borgemánu 24. beaivvi. Olu jagiid ledje juo massán ealihandietnasa "*dušše dan dihte go guokte Olbmo, geain leat Nuohtit, galgaba oažžut Ovdamuni dán Dietnasii.*" Jus ovddit jagi ii livčče juohkehaš rihkkon dán gildosa, de livčče olu guollebivdit njuolgut gillán heađi, go eai lean oažžut "...*dárbbášlaččamus Jáfu Ruoššaignin Gávppašeamis.*" Lei čielggas ahte ii šaddan dienas 5-6 beaivvi bivddus, go ruoššat vulge čakčamánu vuosttaš beivviid, ja guolásteami ii lean lohpi álggahit ovdal borgemánu 24. beaivvi (FAF 1906, ášši 79). Sátnejođiheaddji ovddidii ášši ámtadiggái ee. cealkimiin ahte ii duodai lean álki duhtadit guollebivdiid. Vaikko son ii gárron nu olu dadjat, lei son goitge ovttaoaivilis dasa ahte mearrádus lei eambbo goaridan go ávkkuhan. Son sávai dasto ahte "...*Guollebivdiid agálaš Vuorjan Sáidebivddu birra nogašii.*" (FAF 1906, ášši 79). Sáidefierbmungielddus heaittihuvvui oalát dán rájes Lágesvuonas (FAF 1907, ášši 1).

Dát ovdamearkkat čájehit ahte sáidebivddu dáfus lei dáid báikkiid ássiin oalle olu váikkuheapmi báikkálaš guolásteami mearrideamis. Ámtadiggi čuovui dábálaččat

---

⁴⁰⁵ fiskeriinspektøren

báikkálaš rávvagiid ja gáibádusaid. Guovddášseiseválddit orrot dasto deattuhan ámtadikki cealkámuša gonagaslaš resolušuvnnaid čállimis dákkár mearrádusain.

Hui miellagiddevaš lea maiddá ahte olu daid báikkálaš gáibádusaid vuodđun lei sávaldat iežaset ovddeš oainnu almmolažžan dahkat, movt árra sáidefierbmegeavaheapmi sáhtii viidáset bivddu billistit. Dás lea maid čielga ekologalaš sisdoallu. Unnimusat seammá deatalaš lea ahte báikkálaš olbmot mángii háliidedje iežaset čálekeahces njuolggadusaid ruovttuguovllu meara sáidebivddu birra almmolaččat dohkkehuvvot. Dalle sii eai livčče heivemeahttun gilvui bohtán vierro bivdiiguin geat rihkko sin čálekeahces njuolggadusaid.

7.15.4 Sáidesoaikonohtit⁴⁰⁶ dagahedje suhtu. Bávkkanasaid geavaheapmi.

Čuohtejagi molsumis ledje sáidenuohtit šaddan dábálažžan, Oarje-Finnmárkkus goit. Dát ledje gáddenuohtit mat ledje 180 gitta 200 sala guhku, ja 15 gitta 20 sala čieŋu (Nasjonalforeningen 1973: 76). Doppe gal maid ledje geavahišgohtán nuhtiid maidda ii dárbbášuvvon gáddi. Dákkár nuhtiid geahččaladde ee. Várggáid ovddas 1914:s. Nuohtti lei 180 sala guhku ja 17 sala čieŋu (Thorsvik 1982 268). Namuhit sáhtta ahte dálá stuorit fatnasiid sáidesoaikonohtit leat čiekŋaleappot go 85-90 sala, sullii 170 mehter.

Vuosttaš máilmmisoađi álggogeaži birrasiid oaidnit čielga ovdamearkkaid movt dát soaikonohtti mii lei ođđageavahusas dagahii riiddu ja garra báikkálaš vuostehágu. Muosát suohkanstivra válddii dán ášši hui duođalaččat ja válddii oktavuoda ámttain 1914:s ja gáibidii soaikonohtástangildosa. Ohcan válddahalai dilálašvuoda mii earenoamážit čájehii dan riiddu máid árbevirolaš ja ođđaáigásaš guolástusteknologiija mii duođas lei bohtime, dagahii.

Son guhte dán válddahallama čálii, mitalii iežas geassemánus šaddan dávjá oaidnit dan "*dohkkemeahttunvuoda*" go soaikonohttiiguin ledje beassan bivdit sáidebáikkiin. Oktiibuot ledje 10 soaikonohttesearvvi Reainnáhis, Muorralvuonas, Láhttas ja Báhkavuonas.

Reainnát bivdobáikkis ledje muhtunráje suohkanuohtit. Go sii daiguin bivdigoahtit galge, fuomášedje dámpafatnasat dán, ja bohtegehte dohko. Olu suohkanuohttesearvvit ledje juo njulgen nuhtiideaset ovdal dámpafatnasat bohte, muhto soaikonohttebivdit eai beroštan daš maidege. Sii dopme bohtit ja bálko nuhtiid juohkesadjái gos sáidespearrut oidnojedje. Čalbmevihtan gávnnašii maid ahte jus soaikonohtti bođii sáidebáikki ja suohkanuohti gaskii, oaččui maŋit namuhuvvon loahpahit bivddu, "*...go guolit dakkaviđe nohket.*"

Ja nu dáhpáhuvai ge. Sáidi gal maŋážassii ballái eret. Dasto vulge ge eanas dámpafatnasat guollebáikkiide gaskal "*Gálbbi (Rolvøykalven) ja Iččáha ja Iččátguollebáikkiid...*".

Dán árra soaikonohtásteami oktavuodas Muosáhis 1914:s, bohte áibbas čielga gáibádusat ahte sis geat árbevirolaš neavvuiguin bivde, galgai aktovuoigatvuohta bivdit dain báikkiin gos sin veahkkeneavvut doibme. Juohke báikkis bihko go soaikonohtit vahágahtte sin suohkanuohtásteami⁴⁰⁷, "*... ja go maŋimus namuhuvvomat ollásit*"

---

⁴⁰⁶ snurpenøtene

⁴⁰⁷ synkenotfiske

dárbbášit sáidebáikkiid ja vuonaid doalahuvvot alcceseaset guollebáikin, orro lunddolaš ja čielga doaibman gieldivt soikonuohtuma dán báikkiin".

Eai bihkon dušše Muosáhis soikonuohttebivdiid roahkkatvuodain. Buot Finnmárkku guovlluin gos lei sáidebivdu, bihko dáinna ja vahágiin máid dát dahke suohkanuohtásteapmái, mitalii Muosáha ámmátolmmái⁴⁰⁸.

Dan dihte bivde ámtamánni bargat áššiin, ja čoavdit dan bures. Ii lean unnán máid sáhtte massit, go lei *"ealihaneaktun duháhiid mielde guollebivdiide, ahte gieldivt dákkáraš speajárbivddu"*. (FAF 1915, ášši 19). Ámtadiggi válddii negatiivalaččat vuostá ohcama ja ákkastii dainna ahte ášši ledje njuolga váldán suohkanstivrras ovdan, almmá guollebivdiid iežaset čielga gáibádusa haga.

Gávdnojedje maid dakkárat geat eai duhtan gádde- ja soikonuohtái go bivde sáiddi. 1910 birrasiid bohciidii eará váttisvuolta - sáidebivdu bávkkanasaiguin⁴⁰⁹. Dát duođastuvvui Sállannuoris, gos guosseguollebivdit geavahedje dán vuogi. Dán ášši válde hui duođalaččat, ja sihke hevsmánni⁴¹⁰ ja veahka⁴¹¹ ožžo stuora sáhkuid. Ráđdehus ovddidii maid proposišuvnna bávkkanasaid gieldivt birra guolásteamis. Bahás vuohki lassánii goitge hirbmadit čuovvovaš jagiid, ja báikkálaš vuosttaldeaddjit ledje hárbman. Muhto goitge geavahuvvui dát bivdovuohkin maiddá maŋjel vuosttaš máilmmisoadi (Jakobsen 1983: 263 ff).

7.15.5 Gielddus gáddenuehtiin bivdit dorski - vuotnaálbmoga vuosttašrieki

Eai dušše sáidebivddu dáfus vuosttaldan doaibmi bivdoneavvuid⁴¹² ja ákkastan báikkálaš guollebivdiide passiivlaš bivdoneavvuiguin guollebivdovuosttašrievtti. Hui govvideaddjin lea dán oktavuodas dorskebivddu gieldivt gáibádus gáddenuehtiiguin vuonain Muosát gielddas, ng. *"buorre bivdoáiggis"* njukčamánuš ja cuoŋománuš. Dát ášši bekkii dávjá ámtadiggečoahkkimiin 1898:s maŋás. Duogázin lei báikkálaš oktavuoda váldin Muosát gielddarivttiin, mii fas ovddidii ášši viidáseappot.

Gieldinsávaldaga ággan lei go gáddenuehtit dahke nu stuora vahága. Muorralvuonas ja Uhcavuonažis (Lillefjord) lei leamaš hui buorre fierbmebivdu buori guollesiigama geažil. Dát geasuhii olu *"Stággonuohtásteddjiid"* vuonaide, ja dát bivde 30 000 dorski moatti bálkesteamis. Moadde beaivve maŋjel ii lean mihkke šat oazžumis makkárga bivdoneavvuiguin.

Earenoamáš miellagiddeváččat leat dán oktavuodas dieđut mat mitalit ahte gáddenuehti heajos váikkuhusaid geažil lei iežaset mearriduvvon gielddus dán bivdoneavvu geavaheamis Muosát gieldda vuonain. Namuhuvvon vuonaid ássit ledje ieža bivdán sullasaš vugiiguin. Muhto maŋgga jagi bivddus ledje fuomášan ahte dát bivdovuohki lei *"eambo Vahágin go Ávkin."* Dan dihte ledje guokte jagi das ovdal *"...oalát heitán Nuohttebivdduin"*.

---

408 hjemmelsmann

409 dynamitt

410 skipper

411 mannskap

412 aktive redskaper

Čujuhettiin borgemánu 3.b. 1897 láhkii Finnmárkku mearaguolásteami birra, doarjjui gielddastivra ráfáiduhttinsávaldaga ja ahte fanasgeassinnuohti ja gáddenuohti geavahepmi berrii gildojuvvot "...*Váttavuonas, Gáhppovuonas, Čielgevuonas, Seahkkavuonas, Uhvavuonažis ja Fállevuonas*" njukčamánuš ja cuoŋománuš. (Dárogielbáikenamaid geahča báikenammalistuin.)

Finnmárkku guolástusbearráigeahčči dajai čielgasit ahte son diđii daid váttisvuodaid mat gávdnojedje. Son lei ieš leamaš geahččame Muorralvuonas gos eanemus bivde gáddenuhtiin. Goitge son eahpidii ábuhii go gielđit nu buori bivdoneavvu go gáddenuohti mángii sáhtii leat. De goit fertii gielddus leahkit áibbas dárbblaš - ja nu orui gal namuhuvvon áššis.

Ságastallamis dán birra dajai son ahte ii dáidán leahkit dohkalaš gielđinággan dát go ledje dakkár guollebivdit geat eai lean Muosátássit geat gáddenuhtiin bivde. Goitge su mielas lei čielggas ahte sáhtii leahkit "... *heittot geafes Guollebivdiide - geat ledje eanas Sápmelaččat - go Vuonaide bohte nu várálaš Gilvaleaddjit go dat vierro Guollebivdit sáhtte leat iežaset stuora Gáddenuhtiiguin;... .*"

Guollevalljivohta lei goitge deatalaččamus. Sáhtii jearrat ii go gáddenuohtun dán vuonain vahágahtán guoli, ja dan dihte berrešii gildojuvvot. Guolástusbearráigeahčči čujuhii maid dasa ahte nuohtit sáhtte baldit guoli eret firpmiin. Báikkálaččat šiehtadallan gáddenuohtungielddus lei maid deatalaš.

Ollislaš guorahallama maŋgel ávžžuhii son miedihit Muosát gielddastivrra gáibádussii ráfáiduhttit suohkana vuonaid. Ámtadiggi fas ii sáhtán doarjut dán, ja oaivvildii ahte oppalaččat galgai leahkit várrogas rávvet guollebivdiid movtge gáržžidit dahje gielđit "*buoret odđaaigásaš Bivdoneavvuid*" geavaheami. Dušše earenoamáš dilálašvuodain, ja go lei áibbas čielggas ahte bivdoneavvu vahágahtii dábálaš guollebivdu, sáhtii dákkár bákku čađahit.

Ámtadiggi anii maid vejolažžan ahte lei "*veahá Beadjelmearálašvuoha*" Muosáha gáibádusa duohken. Ášši berrii lagabui čielggadit. Earenoamážit berre áibbas čielggasin oažžut ledje go fástaássi guolásteaddjit, vuonaid guollesigama dihte, eaktodáhtolaččat heaitán geavaheames dan bivdoneavvu máid dál áigo gielđit guosseguollebivdiid geavaheames. Jus nu lei, "...*de dárbbášii Ášši guorahallat dárkilit.*" (FAF 1898, ášši nr. 35.).

Iešguđet ásaheamis olu reivvestallama maŋgel miedihii Muosát gielddastivra maŋážassii álggahit geahččalanortnega dušše Muorralvuonas, nu ahte dohko sáhtii bidjat gáddenuohttegildosa 10 jahkái. Ášši ovddiduvvui dasto ámtadiggái 1899:s, mii guovtti jiena vuostá ávžžuhii dákkár geahččalanortnega njukčamánnui ja cuoŋománnui (FAF 1899, ášši nr. 30). Dán vuodul ráhkaduvvui dasto gonagaslaš resolušuvdna, mii lei heivehuvvon ámtadikki mearrádussii.

Báikkálaš ássit eai lean duhtavaččat dainna ráfáiduhttimiin. Muorralvuona olbmot ávžžuhedje juo 1902:s ámtamánni garraset njuolggadusaid. Olbmot čuoččuhedje ahte Fálesnuoris ledje vásihan ahte gáddenuohtun lei guliid dahkan nu árgin ahte giehtaduorgguin lei veadjemeahtun goddit daid. Seammaládje lei geavvan Jáhkovuonas Muosáhis, gos guokte jagi ledje geavahan gáddenuohti. Doppe eai lean boares, geafes guollebivdit, geat eai sáhtán geavahit eará go "*Duorggu*", goddán šat guliid.

Vuotnabivdiid earenoamáš dilálašvuoha dán, go sturrit fatnasiid geavahišgohte rittuin, maid bođii ovdan. Čuoččuuvvui ahte vuonain ledje olu geafes olbmot main ledje fatnasat mat dušše vuotnabivdui ledje doarvá sturorát. Sii ealihedje iežaset báikkálaš

ruovttubivdduin, "...dan dihte lea maiddá sin Ealáhus billistuvvon, go Vuotnabivdu billohuvvá".

Muorralvuona earjilolbmuid čilgehusain bođii ovdan ahte gáddenuohtit eai geavahuvvon dušše gođđodorskebivdui čakčat. Guossenuohttesearvvit bivde maid hui eatnat smávvdorski, measta juo veajehiid, ja jur gurrejdedje vuonaid. Dán lei nu álki dahkat go dorski orui čakčat gátte vuolde ja mohkiin gos oahtta⁴¹³ (sáidemurtu) lei gávdnamis. Ii lean eambbo go okta vuohki dán eastadit, jus eiseváldit eai háliidan vuotnabivddu oalát nohkat "... ja Álmoga Nealgái dagahit... ." Ávžžuhuvvui farggamusat "... gielldit dán billisteaddji Speajárbivddu."

Daid čilgehusaid bokte máid ožžo, ilbme vel eambbo dieđut dan gáddenuohttebivddu birra máid Muorralvuona olbmot ieža ledje doaimmahan ovdal. Okta gii lei searvan bivdui, čuoččuhii ahte sin nuohtit ledje oalle unnit leamaš. Olbmot ledje fuomášan ahte gáddenuohtun lei vahágin. Dan dihte eai bivdán olus dáinnalágiin. Muhto sii geat olggobealde boahtegohte stuora, buriid nuhtiiguin, "...eai gal beroštan seastit Guoli, muhto bálko ja gesse nu guhká go fal ledje Guolit". Báikkálaš olbmot gohčodedje dán speajárbivdun, mii juohke jagi gurrii vuona. Geahččalanortnet logi jagi ráfáiduhttimiin ávkkuhii unnán. Dát han gustui dušše unnit vuotnaoasáži, ja dušše moadde mánu jagis.

Muorralvuona olbmuid oaivil dáiddii maiddá eará vuotnaássiid oaivil, sihke sápmelaččaid ja dáččaid, ahte vuotnaássiid deatálaččamus ealáhus lei beaivválaš ruovttubivdu. Jus dát galggai vel eambbo vaháguvvot go dásožii juo lei dahkan, "šattaše dát geafes Olbmot Nealgái".

Livččii áibbas veadjemeahtun sin sihtat áhpái mannat bivdit. Ii ovttasge lean ráđđi dábuhit dárbbášlaš áhpeguolástanneavvuid. Sávaldat lei dan dihte ahte eiseválddit eai hilgon guolásteddjiid gáibádusa, dahje atnán seammán gii bivddii guoli, beare dat bivdojuvvui. Nu sáhtii goit dakkár jurddašit gii ii diehtán mii "*Hehti ja Vátni*" lei, oaivvildedje sii, "*muhto dán eai sáhtán geafes Vuotnaolbmot dahkat*". Sidjiide lei beaivválaš guollebivdu ealihaneaktun, ja ahte bivdu lei "*sullii ovttameare buorre Buohkaide*".

Gehčče hui bahččagit dan dillái mii lei bohciidan. Lei jur surgat go billisteaddji "*Speajárbivdu*" jagis jahkái galggai gurret vuona, ja oaidnit go eará báikki olbmot "*...billistedje ja hearjidedje jur Vikinggaid vuogi mielde*" ássiid deataleamos ja áidna dienasgáldu. Sávaldahkan lei ahte stivrejeaddjit njulgeše dán ovdal lea beare manjit.

Lensmánni doarjjui ráfáiduhttima garrasit, ja namuhii olu vuonaid suohkanis gos berrii čadahit dorskenuohttungildosa. Son ákkastii riggodatsuođjalemiin, ja báikkálaš ássiid vuosttašrivttiin guollebivdui. Son namuhii ahte earenoamážit galggai gielldit amas, dahje olggobeale guollebivdiid, gáddenuohti geassimis gođđobáikkiin áhpedorskebivddu áigge njukčamánu, cuoŋománu ja miessemánu (FAF 1902, ášši 63).

Ráfáiduhttin ii viidon, muhto Muosátolbmot eai vuollánan. 1903:s lei ášši fas ámtadikkis (ášši 10), ja fas ođđasit 1909:s. Lei sullasaš ákkasteapmi go ovdal, muhto dál lei maid boahtán čielga oaidnu dasa ahte ekonomalaš fápmodilálašvuodát dagahedje beroštumi vuostelasvuodaid. Čuoččuhuvvui ahte sis gain ledje nuohttebivdoberoštumit, lei vuosteháhku vuhtii váldit ahte "...vuotnaássiit eai sáhte ealihit iežaset unna fatnasaččaiguin, ..." (FAF 1909, ášši 43).

Boađusin šattai ahte álgo guovttemánnošaš gáddenuohttungielddus doalahuvvui, muhto gielddus ii viiddiduvvon dalle eará Muosátvuonaide, nu go ledje gáibidan. 1915:s doarjjui

---

413 áte

ámtadiggi goitge áigemuddejuvvon ráfáiduhttinortnega "*Uhcavuonažis*" Jáhkovuonas, gos galggai leahkit gielddus geavahit nuohiti, suohkanuohiti, fanasgeassinnuohiti, seahkkanuohiti dahje feastonuohiti (FAF. 1915, ášši 71).

Dákkár ohcanhulguma ákkasteapmin Ákŋoluovttas, earenoamážit gáhtten dihte Gohtečoruvuona gođđobáikkiid, lei ahte eai háliidan gáržžidit ealáhusfriddjavuođa dárbbuhemet. Dasto eai diehtán movt gádde- ja suohkanuohittebivdu váikkuhii dorskébivdui (FAF 1908, ášši 26).

Ámtadikkis ii lean makkárge nanu vuodđojurddan ahte gáddenuohttuma gielddin ii galgan ođđa guovlluide gustogoahit. Dan oidne go Deanu gielddastivra evttohii hui viiddis árvalusa 1913:s, mas gáibiduvvui ahte "*...dorskébivdu nuhtiin Finnmárkkus ferte gildojuvvot lága bokte*". Ámtadiggi ii sáhtán doarjut oppalaš láhkagildosa, muhto ávžžuhii dorskenuohttungildosa gođđoáiggis, ođđajagemánus njukčamánnui (FAF 1913, ášši 6). Nuohttungielddus ii dattege čađahuvvon, vaikko máŋga eará suohkana dorjo gáibádusa maŋit jagi (Richter Hanssen 1990: 294).

Dát ráfáiduhttináššit čájehedje áhte ii lean dušše álbmoga ekonomalaš vuoduin heahti Muorravuona ássiid gáibádusa duogázin gielddit muhtun veahkkeneavvuid ja gáibidit báikkálaš riggodagaide vuoigatvuođaid. Seammá guovddážiis lei ekologalaš jurddašeapmi, báikkálaš riekteoidnu dasa geas galggai vuosttašriekti vuotnariggodagaide ja movt dáid riggodagaide berrii juogadit, nu ahte buohkat geat dárbbášedje dan, galge oažžut vuoiggalaš ja buori oasi ealiheapmái. Oažžu roahkka dadjat ahte govvideaddji mállen Finnmárkkus, go lea sáhka vuotnaássiid rahčamis lagas bivdobáikkiid várjaleamis aktiivvalaš neavvuid vuostá, álggahuvvui juo 1900-logu álggogeahčen.

7.15.6 Vuosteháhku feastonuohttumii

Feastonuohtti bivdoneavvun lea guhkit áiggiid čađa šaddan danin mii lea dál. Mearaguollehivvodaga dihte leat jahkečuđiid čađa biddjon olu gáržžideamit Oarje-Eurohpá feastonuohttebivdui (Iversen 1937: 7 ff). Veahkkeneavvu lea ovdalis čilgejuvvon "*nuohtteseahkkan máid gesset botni mielde johtti fatnasiin. Bivdoneavvu lea dánska snoranuohiti*"⁴¹⁴ *sullasaš*" (Iversen 1937: 5).

Ođđaáigásaš feastonuohttun dámpafatnasiiguin ovdánii hui olu Storra Británnias 1800-logu loahpageahčen. Jagi 1900:s ledje lagabui 1 350 dákkár feastonuohttefatnasa⁴¹⁵ (Iversen 1937: 14). Norggas maid álge feastonuohttumiin. Eanas guollebivdit goitge váivahuvve dáinna bivdovugiin. Jahkečuodimolsuma birrasiid lei ášši šaddan áigeguovdilin maiddá Finnmárkku guolástuspolitihkalaš ságastallamis. Báikkálaš vuostečállois bođii várra dat oaidnu ovdan mii eanas olbmui lei. Doppe celkojuvvui ahte feastonuohttuma bealušteaddjit eanas eai beroštan das ahte oaččui go Finnmárkku iežas álbmot oasi ge dán bivddus. Dát olbmot gehčče namalassii "*...Finnmárkkuábi dušše speajárlágan bivddu váste*." (Fálesráfáiduhttinlávdegoddi 1902: 57.)

Doppe oaivvildedje muđui ahte Finnmárkku guolástusat bibme maiddá oallugiid Romssa ja Nordlándda ássiin. Jus olles riika galggašii Finnmárkku ribadit "*dán speadjamis, livčče*

---

414 snurrevad

415 trålere

gusa bohčan varaide. Ii áhpebivdu guhkkín eret gáttis sáhte goasse boahit Finnmárkku oallut vuonaid riddobivddu sadjái."

Loahppa lei hui čielggas: "*Vuotna- ja riddobivdu lea buohkaid bivdu, áhpebivdu áhpecoaganiin*⁴¹⁶ *dámpafatnasiiguin ja eará divrras fatnasiiguin lea dušše kapitalisttaide ja sin bálvváide...*" (Fálesráfáiduhttinlávdegoddi 1902: 58).

Maiddái ámtaeiseválddit dorjo feastonuohttunneavvuid vuosttaldeami, maŋnel go Várggáid guolástussearvi meannudii ášši 1905:s. Sii ávžžuhedje eiseválddiid gielddit feastonuohtasteami, dan dihte go feastonuohtasteaddjit eará guovlluin bohte Finnmárkui. Doppe sii bivde gáddeguoraid ja mohkiid. Dát billistii báikkálaš guolásteddjiid bivddu. Várggáid guolástussearvi lei čielgasit vásihan ahte feastonuohtti gáttiid lahka billistii birrajagi guollehivvodaga mearas (FAF 1905, Ášši 67).

Maŋnel go ámta lei ožžon cealkámušaid buot Finnmárkku suohkanstivrrain, earret siseatnansuohkaniin, mearridii ámtadiggi 1906:s ahte feastonuohtasteapmi Finnmárkku riddogáttiin lei vahágin eará guolástusaide ja guollehivvodagaide, earenoamážit bodneguliide. Gonagas berrii dan dihte čađahit birrajagigildosa feastonuohtasteapmái territoriálrájiid⁴¹⁷ siskkobealde Finnmárkku rittuin. Dušše bearráigeahččojuvvon geahččalanbivdu dahje iskammat galge dán gildosa olggobeallái (FAF 1906, ášši 34).

1908:s mearriduvvui vuosttaš feastonuohtastanláhka. Doppe gildojuvvoi feastonuohti geassin guovllurájiid siskkobealde. Seammá jagi juolluduvvodedje ruđat sáddet militearafatnasiid⁴¹⁸ bearráigeahččat Finnmárkku guolástusaid (Christensen 1991: 623).

Ámtadiggi gal čuovui feastonuohtastanášši hui dárkilit. Diggečoahkkimii 1912:s bodii telegráfalaš diehtu dan birra go ledje "*feastonuohttefatnasat guovllurájiid siskkobealde*". Ámtamánni oaččui bargun bivdit ráđđehusa sáddet bearráigeahččofatnasiid davás (FAF 1912, ášši 29).

7.15.7 Lassáneaddji sallitbivdu - industriála doaibma

Berre maid namuhit sallitbivddu teknologijja ođasteami oktavuodas, ja vuostelasvuodaid máid dat mielddisbuvttii báikkálaš resursageavaheapmái jahkečuodi molsuma birraiid. Ii lean nu stuora sallitbivdu Finnmárkkus ovdal, muhto ii dat lean goitge ođas. 1740-jagiin ledje juo oaidnán Báhčaveaisápmelaččaid bivdime salliha vuovdima váste, "*Nuohtte-Firpmiin*" ("*Nod-Garn*"). Lei várra muhtun lágan gáddenuohti.⁴¹⁹ Dát bivdu lei Báhčaveaivuonas. Measta juohke jagi bohte ruoššat Guoládagas njeljiin gitta čiežain smávit borjjasfatnasiiguin⁴²⁰ mat ledje 5/6 leatsta stuoru (1 leasta = 2,08 tn.) (sic), oastit sallihiid Báhčaveaisápmelaččain (Schnitler III, alm. 1985: 74). Rikkis sallitvuonat, ja unnit eambo guollebivdu veahá vuovdima váste namuhuvvo maid eará báikkiin. Ii goitge šaddagoađe stuorit sallitbivdu ovdal 1800-logu loahpageahčen.

Ovdamearkan mannolahkii namuhuvvo Láhppi (vrd. Samuelsberg 1983: 120-129). Doppe várra válđojuvvojedje vuosttaš sallitnuohtit atnui báikkálaččat 1880-jagiid

---

⁴¹⁶ bankene

⁴¹⁷ territorialgrensa

⁴¹⁸ marinefartøy

⁴¹⁹ landnot

⁴²⁰ jekter

álggogeahčen ja ledje dássedis geavahusas čuovvovaš jagiid. Muhto easkka 1898:s dovtagohte Láhppiolbmot ja eará riddo- ja vuotnaássit dan mii maŋnelis bođii. Dan jagi deaividii hui buorre sallitbivdu Ákšovuonas. Dása oasálaste 110 nuohttesearvi ja 180 fierbmefatnasa, oktiibuot 2 520` olbmáin. Guoli árvu árvvoštallui 858 000 kr. Dás manai 718 000 kr guossebivdiide. Harald Samuelsberga Láhpi giligerjjis gávnnavuvvo ahte *"...vuotnaássit ja suohkana guollebivdit ožžo unnimus oasi dán vallji bivddus."* (Samuelsberg 1983: 121). Ártan dása lei go hárváin ledje sallitfierpmit. Sis geain ledje dákkárat, eai ge lean nu galle fierpmi. Dasto eai lean olles suohkanis eambo go 3-4 nuohttedoalu⁴²¹.

Vuosttaš gáddenuohttedoalut Finnmárkkus bivde dábálaččat dušše iežaset vuonas dahje lagamus ránnávuonas. Sallitguolástusas lei nappo seammá dilli go sáide- ja dorseguolástusain. Vuotnabivdit bivde ovddemustá iežaset lagasbirrasis dahje ráddjejuvvon guovlluin. Ii lean dábálaš vuolgit guhkás guollebivdui.

Guollebivdit geat bohte lullelis, sirddášedje eambo. Sis ledje stuorit fatnasat main ieža sáhtte orrut. Dámpafatnasiiguin dávjá gesse sallitfatnasiid. Sii ohce salliha doppe gos lei gávdnamis. Muhtun Finnmárkku guolásteaddjit dahke seammaládje. Vuosttaš mohtorfatnasiid *"idjademiid"* váste guollebivddus, oste Láhppái 1906:s dahje 1907:s. Dáidda guollebivdiide šattai dál viidát doaimmaguovlu⁴²² go iežaset vuotna. Dát lei amas dan heiveheapmái mii dassožii lei leamaš.

Jahkečuođi molsuma rádjái lei sallit eanemustá borramuššan adnon. Maiddái dát galggai rievdat, go rikkis ruhtaluvvejeaddjit⁴²³ fuomášedje dan vejolašvuoda movt salliha industriálaččat sáhtii atnit, ja millet dan jáffun ja oljun. 1898:s huksejuvvui dákkár ráhkadandoaimmahus⁴²⁴ Svolveari. Fargga dát osttii maid Finnmárkku sallihiid. 1903:s juo fievrrededje salliha Ákšovuonas dán ráhkadandoaimmahussii.

Vuosttaš sallitráhkadandoaimmahus Finnmárkkus lei várra dat mii huksejuvvui Johkii Láhppái 1912-13:s. Dovddus Njårdráhkadandoaimmahus huksejuvvui Ákšovutnii veahá maŋnel, 1917-18:s. Dát doaimmat ledje álgun, ja vuodđun dan duohta ávkkálaš sallitriggodaga industriála geavaheapmái Finnmárkkus.

Nu go eará guolástusaid dáfus ge ledje dál nai soapmásat geat oidne várálašvuodaid maiddái sallitbivddus. Muhtun Lofuohta guollesearvi gáibidii 1904:s juo industriála sallitgeavaheami gildosa. Oaiveákkasteapmin lei ahte dákkár doaimma billista guollehivvodaga, ja šaddá váttisin oažžut salliha seaktin. Dáin ovdeš "industriguolásteami" vuosttaldedjii lei, nu go dál diehtit, surgadis duohta ipmardus guollehivvodaga birra.

7.15.8 Ođđa teknologija dagaha iešguđetláganvuodaid

Finnmárkku guollefatnasiid ođasteapmi mii álggahuvvui 1905 vealgeásahusa bokte, dagahii vuoda iešguđetlágan ovdáneapmái riddo- ja vuotnaguovlluin. Riddoguovllut ožžo, nugo leat gullan, measta buot almmolaš juolludemiid dán "ođastahttindoaimmas". Dát váikkuhii dieđusge dasa máid dan rájes nagodedje bivdit mearas.

---

⁴²¹ notbruk

⁴²² aksjonsradius

⁴²³ kapitalsterke investorer

⁴²⁴ fabrikk

Sii geat bivde smávit fatnasiiguin main ii lean mohtor, oaivvilledje iežaset bargodilálašvuodaid garrasit hedjonan, ja dan muitaledje maid mángga oktavuodas. 1909:s muitaluvvui Bierggis ahte bivdu gal lei oalle buorre, muhto lei hui unnán dienas heajos hattiid dihte. Sámi áviissas "Sagai Muittalægjes" lei lohkkidčálus mas oaivvilduvvui ahte dát lei skeittáid ja guolledámppaid sivva, go sii bukte nu olu guoli. Sii sáhtte borjjastit vaikko man goalkin, ja mannat nu guhkás go háliidedje. Dáinna lágiin sii ledje buktán nu olu guoli gáddái go ain ledje buorit hattit, ahte borjjasfatnasat ožžo jur dan meare ahte birgejedje. Eai han sii ollen nu jođánit, eai ge nu guhkás, go stuora fatnasat. Čálii oaivvildii ahte olbmot galge searvat gildosa oažžut dáidda. Muđui šattale sii nealgut geat eai nagodan háhkat skeittáid (SM, nr. 15. 1907. Dat. Biergi 4.7. seammá jagi).

Mohtorfatnasat gal gulle ain ovdal 1910 eanas ámtta olggobeallái. Ii Finnmárkku 1905 vealgeásahus, mii ii lean ge álggos jurddašuvvon mohtorfatnasiid ruhtadeapmái, eai ge eará dilálašvuodát, sáhttán dagahit nu jođánis mekaniserema go dan mii rittuin lulás dáhpáhuvai. Easkka 1910 birrasiid boahtegohte mohtorat duodas maiddá Finnmárkui. 1909:s ledje 22 mohtorfatnasa ámttas, 1910:s 49, 1911:s 112, 1912:s 202, 1913:s 294, ja 1914:s 450. 1920:s ledje juo olles 1 117 mohtorfatnasa (Solhaug 1977: 20).

"Sagai Muittalægje" gáldodieđuid mielde dagahii ođasteapmi ja mekaniseren váttis dilálašvuodaid maiddá eará báikkiin go Bierggis. Sieidavuonas olggumus Deanuvuonas biegui muhtun smávafanasbivdi⁴²⁵ 1909:s go stuora fatnasat čoahkkanedje dohko geasset ja bivde eambo go ruoššat nagodedje vuostá váldit. Smávafatnasaččat eai beassan lahka ge ruošša fatnasiid ovdal go dat ledje dievvan, eai ge šat váldán eambo guoli. Čálii jearai loahpas mainna olbmot galge eallit, go eai šat dábuhan jáfuid. Čálii ávžžuhii dasto vuosttaš sápmelačča Stuoradikkis, Isak Saba, bargat áššiin (SM. 15.12.1909).

Maiddá Oarje-Finnmárkkus ledje stuora fatnasat váttisvuhtan smávit fatnasiidda. "Lidnavuonas" (Lerresfjorden) muitaledje stuora váttisvuodaid bohciidan bistevaš heajos bivddu geažil. Gávpeolbmát eai šat bidjan gálvvu vealggás, earret skeittábargiide. Alddiineaset ii lean ráđđi háhkat dákkár fatnasiid. Sii fertejedje dušše gullat Nuorta-Finnmárkku buori bivddu birra. Sin fatnasat ledje beare smávvat dohko vuolgit. Son gii čálii dán, anii boahhteáiggi ja báikki ássama dili hui seavdnjadin, nu guhká go alldiineaset ii lean ráđđi háhkat skeittáid (SM. 1.10.1910).

Smávafatnasiid guollebivdiide lei earenoamáš heittot go ollislaš guollebivdonávccaid⁴²⁶ lassáneapmi maiddá dagahii váttisvuodaid pomorgávppašeamis - man nala sii ledje iežaset ekonomalaš vuodu huksen. Johs. Falkenberga Lágessvuonservvodaga válddahallan čájeha omd. ahte ruoššagávpašeamis mávssolašvuolta lei unnume ovttá gaska ovdal vuosttaš máilmmisoađi (Falkenberg 1914). Dát lea jáhkehahti. Olu ovttasdoaimbi⁴²⁷ oasit dagahedje heajut dili. Okta dán lei várra go unnimus fatnasiin unno njuolggó gávppašanvejolašvuodát ruoššaiguin.

Dat bođii ruoššaid oastinvugiin mii lei bisson doloža rájes juo. Ruošša borjjasfatnasat⁴²⁸ ledje bieđganan vuonaide gos oste guliid. Dasto čoahkkanedje dohko gos eanemus guolli lei oažžumis. Ee. ledje Hammerfeasttas leamaš olu ruoššat 1909:s, muhto Porsáנגguvuonas eai gal lean fitnan. Lohkkidreive mii dán muitalii "*Sagai Muittalægjái*",

---

⁴²⁵ smábáttfisker

⁴²⁶ fangstkapasitet

⁴²⁷ samvirkende

⁴²⁸ skute

árvalii ahte guollebivdit berrejedje telegraferet⁴²⁹ ruošša konsulii oažžut ruoššaskiippaid⁴³⁰ vutnii. Nu sáhtte jođihit dan guoli mii sis lei (SM, 1.10.1909).

Deanuvuonas lea hui bures duođaštuvvon ahte oste eambo ja eambo dušše ovttaht báikkis. Vuosttaš máilmmisoađi rádjái čoahkkanedje pomorfatnasat measta aivve Sieidevutnii. Báikki dilálašvuodaid válde mángii ovdan "Sagai Muittalægjes". Doppe oaivvildedje smávit fatnasiid šaddan gillájeaddjin. Muhtomin ledje dát šaddan jorggihit fas, guliid vuovdekeahhtá, go ruoššat oste ovddemustá stuorimus vuvdiin, skeittáin. Guolli livččii leamaš doarvái siskelis, ee. Lákkus ja Nuoris, muhto daid fertii doalvut Sieidevutnii mii lei mángga beanagullama duohken. Valjit guollebuktima dihte sáhtte sii geat dáin vuonain bohte, šaddat vuordit vel moadde beaivvi ovdal besse guoli vuovdit, ja dalle heajos haddái (SM, 15.5.1910).

Dán mannolahkii ledje eanet sivat. Guollefatnasiid ođastuhttin lullelis, ja maiddáii Finnmárkkurittuin, lei sihkkarit guovddážiis. Ruošša guolleoastit gávnnaledje eanemus gánnáhahttin ovttaht báikkis orrut ja vuostáiváldit stuorit hivvodagaid unnit fanaslogus, vai jođánepmosit guorpmi ožžo. Dát šattai vejolažžan go guollefatnasat sturro ja mohtorat bohte.

Nuppi dáfus ledje áššit main vuohtta ahte guollebivdonávccaid lassáneapmi ja davviguolástusaid mekaniseren maiddáii dagahedje duohta márkanviidáneami nuorttas Ruššii. Ruošša gávpeolbmát geavahišgohte stuorit fatnasiid jahkečuodi molsuma birrasiid. Dábálaš loadjáid mat suvde 60-80 000 kg, lonuhedje skiippaiguin mat suvde 120-250 000 kg (Korneliussen 1968: 361).

Dákkár fatnasat eai sáhttán smávva vuonažiin orrut ja ballat ahte eai ožžon fatnasa dievvat guliiguin. Eai ge sii beroštan smávvat vuovdit jáfuid. Riddo- ja áhpeguolástanfatnasiid guollebivdonávccaid buorideapmái vástidedje nappo ruošša oastimat.

Dán mannolaga oaidnit čielgasit statistihkain. 1901 ja 1912 loguid mielde lassánii gávpevuovdinárvu Finnmárkkus ja Romssas Ruššii 3,7 miljovnnas 6,9 milljovnna kr, mii lei measta duppalastin. Dákkár gálvovuovdinlassáneapmi ii báljo livčče leamaš vejolaš stuorit bivdo- ja fievrredannávccaid lassáneami haga. Muhto dat mielddisbuvttii maiddáii báikkálaš hámádatrievdademiid⁴³¹ mat ovddemustá čuhce sidjiide gain pomorgávppašeapmi lei ealihanvuodđun.

7.15.9 Seaktedábuhandilli čohkkii bivddu ja ostiid

Nu viiddis guovllus go Finnmárkkus ledje dieđusge maiddáii eambo báikkálaš ja guovllulaš árttat dása go geassebivdu smávit fatnasiidda orui šaddame unnit gánnáhahttin ovdalaš vuosttaš máilmmisoađi. Deanuvuonas lei ovdamearkka dihte seaktedábuheapmi dákkár báikkálaš ággan dasa go oastit čoahkkanedje vuona olggumussii.

Dán vuonas ii lean ge sáidi deatalaččamus geasseguolli, muhto baicca dorski ja juksu. Dan dihte lei liidnáivdu dábálaččamus. Ovdal, sullii 1905 rádjái, ledje guollebivdit

---

⁴²⁹ telegrafere

⁴³⁰ russeskip

⁴³¹ strukturendringer

dábuhan seavtti go goivo sivlla Deanunjálmme sáttobotnis (vrd. Saraksen 1979). Dan dihte bivde dávjá siskkimusas vuonas, lahka buoremus seakteriggodagaid. Ruoššain lei dalle nappo bággu boahit dohko gos guolit ja guollebivdit ledje. Eatnasat dábuhedje oalle álkít dálvejáfu, go juohke guollebivdi fal ieš dábuhe seavtti (SM 1.3.1910).

Maŋŋel 1905 nuohhtugohte olu sivlla Deanunjálmme. Sivlla bidje dasto mohtorskeittáide ja dolvo Sieidevutnii ja eará guollebivdohápmanniidda vuovdemassii. Nu šattai dohko čeahkkebivdu, ja ruoššat heite mannamis vuonaid sisa. Dan dihte fertejedje maid unnit fatnasat eambo vel go ovdal, mannat earenoamážit dán namuhuvvon guollebivdohápmanni.

Seaktehattit dagahedje hirbmat duhtameahhtunvuoda. 1 sivlagássas berre skeittát 20-30 kr, dahje 4-5 kr skálus. Sii geat eai nagodan oastit olles gássa, fertejedje dávjá birget seavtti haga. Sivlavuovdit eai oba gillen ge mihtidit nu unnán go ovttá skálu dievva - *"ja daina lagin baccek manga geafhes olmus rievvo sevtitaga"*.

Son guhte dán čálii "Sagai Muittalægjai", Amund Johnsen, Deanodagas (Vestertana), anii dán aktoráđden seakteđábuheami hui heittohin: Olbmot geain juo lei heajos ráđđi, šadde dál kássábiepmahassan⁴³² dainna go sivlavuovdit láhtejedje dego hearrát. Sii bidje ieža hattiid nu bajás go vejolaš, ja norrejedje ovdal sivlla merrii go vuolidit hatti. Son einnostii ahte dušše mohtorskeittát mat ieža sáhtte viežžat sivlla njuolga nuohhtedoaluin Deanunjálmme, dábuhedje seavtti. Vuotnaássit berreše dan dihte geahččat dobbelii go dušše iežaset čázetnuniide, ja gáibidit gildojuvvot dákkár sivlanuohtásteami.

Amund Johnsen čájehe dainnalágiin juste movt maid lávejedje Finnmárkku vuotnariggodagaid geavahit: Vuotnaálbmot bealuštii gánnáhahtti báikkálaš guolásteami guosseguollebivdiid gilvvu vuostá, stuora doaluid dahje ođđa teknologiiija vuostá. Son oaivvildii ahte sivlanuohttungielddus ii livčče vahágahttan stuorit fatnasiid. Ábis ii lean guolli nu seaktoránto. Doppe sáhtii seammá bures atnit eará seavtti go sivlla. Unnit fatnasiidda, mat fertejedje orrut vuonain gos guolli lei ránttot, lei sivla áibbas dárbbášlaš seaktin. Son gal doaivvui Deanuvuona vuotnaguovlluid beassat váttisvuodain, ja ávžžuhii čuovvovačča: *"Dii badjelgehččojuvvommat, čurvejehket nu jitnosit ahte suohkanstivra, ja vel Stuoradiggi ge gullá din"*. (SM. 1.3.1910.)

Maiddá eará sápmelaččat Deanus čálie 1910 birrasiid "Sagai Muittalægjai" ahte go fal sivlanuohtun gildojuvvošii, boadáše ruoššat fas smávit hámmanniidda.

Muitaluvvui ahte 1910 jagiin bukte nu olu sivlla seaktin stuorit liidnafatnasiidda Sieidevuonas, ahte dát dušše goivo guollehivvodagaid ábis. Smávvaanasbivdit dušše oidne gáttis go áhpebivdit devde ruoššafatnasiid. Eai mediadoaibmi sápmelaččat gal háliidan stuora fatnasiid gielidit bivdimis, dahje guliid oazžumis, muhto oaivvildedje ahte sii galget birget seavtti (sivlla) haga. Stuora fatnasat sáhtte doalvut guliid vaikko gosa. Dan eai sáhtán smávit fatnasat dahkat. Sii fertejedje orrut vuonain. Dan áigge go ruoššat lávejedje boahit vuonaide, ožžo sii álo dálvejáfuid, muitaluvvui (SM, 15.5.1910).

7.16 MEARALUOSSABIVDU

Finnmárkku johkaluossabivdu ferte leat hui áigahaš. Čálalaš gáluid bokte sáhttit čuovvut dan 1500-logu loahpas ja 1600-logu álggu rájes. Guovddáš čázadagat ledje Deatnu ja

---

⁴³² på fattigkassa

Álttáeatnu, muhto Njávvdánjohka ja Porsáנגgujogat ledje maid deatalaččamusaid searvvis.

Vaikko eai gávdno ge seammalágan dieđut mearaluossabivddu birra, de gávdnojit goitge gáldut mat mitalit leamaš muhtun ráje mearaluossabivddu muhtun Finnmárrkkuvuonain 1700-logus. Muhtun guovlluin, ee. Várjjatvuona davábealde, ledje álggos sápmelaččat geat mearas bivde luosa, ja dáččat álge easkka maŋgel (Kolsrud 1961: 52). Dan áigge gáldut dálá Máttá-Várjjagis, addet seammá gova. Doppe lea áibbas čielggas ahte nuortalaččat⁴³³ bivde luosaid mearas 1740 birraiid juo. Dán diehtit Peter Schnitlera vuđolaš iskamiid bokte ovdalaš 1751 rádješiehtadusa Ruotain.

Su vihtanat muitaledje dalle ahte Báhcaveaisápmelaččat bivde luosa Báhcaveajis ja lagas vuonain. Guoli vuvde Norgga gávppolaččaide Cáhcesullos. Beahcánsápmelaččat bivde Vuorjánjogas ja Uvdovuonas. Doppe sii bivde iehčaneaset - "...Dáččat eai leat dása searvan." (Schnitler III alm. 1985: 74/76).

Dat mii lea vel hui miellagiddevaš johka- ja vuotnaluoossabivddus dálá Máttá-Várjjagis 1740-jagiin, lea go sápmelaččain doppe, Schnitlera sátneoaivila mielde, lei sierra vuoigatvuohta dan bivdui. Nu lei maid Njeavdánis. Eará mearrariggodagaid dán guovllu vuonain gal atne maddái dáččat Várjjatvuona davábealde.

Go Norgga ja Ruošša rádji biddjojuvvui 1826:s, bivde Báhcaveaisápmelaččat ain gánnáhahtti ládje Ruovdavuonas ja Báhcaveaivuonas. Dán bivddu atne nu doložin ahte dán joatkima vuoigatvuohta celkui 7. artihkkalis 1826 rádjesoahpamušas, ja duođaštuvvui vel protokollas miessemánu 14.b. 1834, 2. čuoggás, vaikko Báhcaveaisápmelaččat juo ledje šaddan dušše ruošša vuollásažžan (Báhcaveaisápmelaččaidd luossabivddu birra: Geahča Tanner 1919: 115-121, Guolástusbearráigeahčči 1887-90: 238-243, Andresen 1983).

7.16.1 1800-lohku

1700-logu loahpageahčen čálii ámtamánni Sommerfeldt ahte "*Luosa gesset Nuhtiin Gáttis*".

(Sommerfeldt 1799-1800: 131). Maddái eará dieđut geažuhit ahte mearaluossabivdu lei ovdáneame Finnmárrkus. Fanasmátkkošteaddji Lágesvuonas 1827:s, muitala duhtavašvuodain ahte "*Gievkkaniid buktuojuvvui measta juohke Beavvi buorre, varas Luossa, máid oste muhtun Sápmelaččain, geat duollet dalle manne Vuona meaddel*" (Keilhau 1831: 82). Eai nu olu gal sáhte almmotge bivdán mearaluosa dan áigge (vrd. Guolástusbearráigeahčči 1880-82: 86).

Lea váttis dadjat juste makkár veahkkeneavvuid geavahedje. Finnmárrkkuvávddegoddi mii attii iežas čielggadusa 1826:s, čálii ovdamearkka dihte ahte "*Luossavárpi*"⁴³⁴ lei áibbas amas Finnmárrkus (Budstikken 1830: 253). 1835:s mitaluvvui fas ahte "*...Vuonain bivdet Luosa Nuhtiin...*" (Kraft 1835: 574). Dát duođašta ahte lea leamaš dássedis mearaluossabivdu, vaikko gálduin gal muđui lea čállon unnán dan birra. Čilgehussan dása sáhtta leahkit ahte ii makkárga almmolaš áсахussii čálihuvvon bivdu, go sálteluosa vuvde njuolga ruošsaide oktan eará sálteguoliiguin. Dát dilli lei ain 1870-jagiin (Solhaug II 1976: 539). Jáhkkmis leat sálteguolit fárpaliin vuvdojuvvon pomorgávppašeames dassožiin go

---

⁴³³ skoltesamene

⁴³⁴ laksevarp

dát nogai vuosttaš máilmmisoađi birrasiid. Váседin luossaoastin viidáset vuovdima váste ii lean Finnmárkkus ovdal jahkečuođi molsuma birrasiid (Solhaug II 1976: 559).

7.16.2 Dálveluossabivdu

Beroštahttin Finnmárkku mearaluossabivddus 1800-logu gaskkamutto rájes, lea ahte muhtun báikkiin lei dat dálvebivdun. 1849:s dieđihii Nuorta-Finnmárkku fáldi ahte dan dálvve ledje goddán "... oalle stuora Luossahivvodagaid Várjjatvuonas." Son árvvoštalai ahte jus dát bivdu jotkui, šattašii dat deatalažžan vuotnaássiide. Son ákkastii vel dainna ahte Várjjatvuotna ii lean njuolggo oktavuodas makkárgе čielga luossajogain, nu ahte dábálaš ráfáiduhttinmearrádusaide sierralobi addin ii vahágahtáše ámtta luossabivddu muđui (ØVDF 1849: 11).

Nuorta- ja Oarje-Finnmárkku guovlluovdagoddi⁴³⁵ mearridii dan vuodul ohcat gonagasas sierralobi Várjjatvutnii 1. paragrafas borgemánu 17.b. 1848 lágas, luosa ja mearadápmoha ráfáiduhttináiggi birra (ØVDF 1849: 12). Dán ohcamii miedihedje gonagaslaš resolušuvnnas suoidnemánu 12.b. 1850 (ØVDF 1851: 2). Doppe mearriduvvui dábálaš ráfáiduhttinmearrádusat eai galgan gustot Várjjatvuona luossabivdui.

7.16.3 Gáidánuohtit⁴³⁶

Gáidánuohtun ja roahkkefierbmun álggahuvvoje árvvusge 1860-jagiin, jus fal galgá ámtamánni viđajagidieđáhusaid vuodul geahččat dan. Vuosttaš jagiid fertejit eanemus leamaš roahkkefierpmit dahje sullasaš veahkkeneavvut. Máttá-Várjjagis orru maid leamaš nu ahte oallugat geat doppe álge luossabivdduin, bivdigohte Báhčaveaisápmelaččaid vuogi mielde. Lei gáddenuohti sullasaš ráhkkanus - nuohtti lei dego dávgin čavgejuvvon gáttis. Guollebivdit sáhtte oaidnit go luossa manai nuohttái, ja dasto geassit iežaset lusa dan (Tanner 1929: 118).

Gáidánuohtun Finnmárkkus álggahuvvui olggobeale báidnimiin. Trøndelága (Foslandsosen) guollebivdit jerre 1869:s ámttas luossabivddu álggaheami vejolašvuodaid birra Deanuvuonas (SAT. FA. S II. Pk. 87. jb. 1870). Boađusin lei ahte guosseguollebivdit álggahedje gáidánuohtuma. Ámtamánni čállá 1870:s ahte su dieđu mielde eai lean ámtta ássit gáidánuhtiin bivdán ovdal dan, muhto muhtun Troanddinlaččat ledje dáinna lágiin bivdán Máttá-Várjjagis ja Deanus (SAK. kpb. 25.8.1870). Maiddái ámtta viđajagidieđuin mitaluvvo ahte 1860-jagiid loahpageahčen álggahedje "*Nordlándda ja Davit Troandin Ámttaid*" olbmot gáidánuohtuma Deanunjálmis (FAB 1866-70: 25).

Guolástusbearráigeahčči dieđuin 1880-82 jagiid ovddas orro gáidánuohtun álggahuvvon guđa Finnmárkku suohkanis, muhto lohku lei goitge hui vuollin ja 1882:s eai lean go sullii 10 suohkana (F.insp. 1880-82, čuovus nr. 10). Dan rájes ovdánii jođánit. Eanas guollehivvodat ja luossabivddu árvu jorai veahážiid mielde jogas merrii, go dađistaga eanebut álggahedje luossadoalu mearas. 1886-90 viđajagidieđuin gávnnašii ámtamánni

---

⁴³⁵ distriktsformannskap

⁴³⁶ kilenøter

ahte mearaluossabivddu árvu juo lei dan guolleárvvu meaddel mannan máid jogain godde (FAB 1886-90: 21).

7.16.4 Luossagolgangielddus

Maiddá luossabivddus vásihedje dakka manjel jahkečuođimolsuma mannolaga mii adnui várálažžan sihke riggodatvuđđui, johkabivdui ja mearabivdui gittaneavvuiguin⁴³⁷. Dat lei luossagolgadeapmi mearas, mainna lágiin ovddemustá lulli guossefatnasat bivde. Mánngga ládje lei dát buohtalassan dasa mii eará guolástusain dáhpáhuvai, go guossebivdit ođastuvvon ja buoriduvvon teknologijain oasálastigohte báikkálaš riggodatgeavaheapmái.

Boarráseamos dieđuid luossagolgadeami birra gávdnat guolástusbearráigeahčči čállosiin jahkečuođi molsuma birrasiid. Daid bokte orru bivdu vuolgán Drammenvuonas. 1906:s álge golgadiit Troandinvuonas maid. Bivde nu bures 1907 ja 1908 jagiid ahte bivdu ovdánii garrasit eará Trøndelága guovlluin, ja *"Nuorta-Finnmárkkus"*. Dan jagi galget riikkas leamaš 200 fanassearvvi mat bivde dáinna lágiin. (F.insp.. 1907-08: 17).

Guolástusbearráigeahčči dovddahii ahte son balai hui olu dan ođđa bivddu váikkuhusain. Son anii ođđa bivdoneavvu várálažžan *"sihke boarrásit vuoigatvuodaguddiide ja luosa goargnumii godđobáikkiide čázádagain, ja dan bokte luossabivddu boahtteáigái."* (F.insp.1907-1908: 17).

Mearrideaddji eiseválddit ledje ovttaoavilis hehttet dán sávakehtes bivdovuogi. Juovlamánu 19.b. 1908 juo gildojuvvui luossagolgadeapmi miessemánu 1.b. rájes suoidnemánu 31.b. rádjái siskkit Várjjetvuonas ja Máttá-Várjjetvuonain (Guolástusbearráigeahčči 1907-08: 18).

Deanuvuonas gildojuvvui luossanuohttun ja golgadeapmi juo 1901:s mearriduvvon báikkis Deanunjálmmi olggobealde. Sivlanuohtti⁴³⁸ - gáddenuohtti mainna seaktesivilla⁴³⁹ bivde - gal goitge lei lobálaš (Kgl.res. cuonomanu 18.b. 1900). Mearagolgadeami lassáneami dihte mearriduvvui gielddusavádat⁴⁴⁰ gonagaslaš resolušuvnna bokte juovlamánu 2.b. 1909, *"Sieidevuonas Kvitnes⁴⁴¹ nammaš njárgii"* (F.insp. 1909: 22). Nappo lei olles viiddis Deanuvuonas luossagolgangielddus.

Mearaluosa golgadeapmi ii adnon čuovvovaš jagiid váttisvuohčan. Eiseválddiid čavga mearrádus hehttii dán bivddu guhkit áiggiid. Dalá teknologijain ja árppuiguin ii dáidán golgadeapmi gánháhahttin vuonaid olggobealde, buriid luossajohnjálmmiid⁴⁴² lahka.

Vuosttaš máilmmisoađi rádjái lei ge mearaluossabivddu vuodđu biddjon. Gittaneavvut ledje šaddan dábálažžan, ja 1912:s ledje 759 gáidánuohti. Dan jagi leat statistihka mielde bivdán 88 000 kg (F.insp. 1912-13: 53, 55).

---

437 faststående redskaper

438 silnot

439 agnsil

440 forbudssone

441 sámegeielnamma váilu

442 lakseelvmunninger

Muhtun vuotnaguovlluin bivde luosaid sihke giđđat ja čakčat. Gonagaslaš resolušuvnna bokte juovlamánu 2.b. 1909 viiddiduvvui omd. Várjjatvuona mearaluossaáigodat almmolaččat maidái golggotmánui ja skábmamánui (F.insp. 1909-10: 21). Luossabivdu lei nappo šaddan deatalažžan oallut vuotna- ja riddoguovlluin Finnmárkkus ovdal vuosttaš máilmmisoađi juo, ja šattai hui mávssolažžan soahtegaskaáiggi⁴⁴³, maŋnel go pomorgávppašeapmi nogai.

7.17 MEARANJIČČEHASAT⁴⁴⁴ - FÁLESBIVDU

Mearariggodagaid geavaheamis lea lunddolaš namuhit mearanjiččehasaid. Buot dáid bivde ja ledje bivdán guhká ovdal vuosttaš gávpefálesbivddu⁴⁴⁵ 15- ja 1600-logus. Oaidnit oalle viiddis doaimma Københámmanis 1600-logu álggus čállon lobiin fálesbivdui Finnmárkku olggobealde. Earenoamáš olu lobiid adde jagiin maŋnel 1613 (Juel 1889: 165/171). Sáhtta leamaš čanastat dasa go dánska-norgga stáhtas lei olles duopmováldi davvi riddo- ja vuotnaguovlluin, Kalmarsoađi ja Knæredráfi maŋnel (vrd. kap. 3.3.).

Čállosiin leat gal unnán dieđut dás movt ja gos bivde vuovdima váste. Maidái lea gaskavuohta báikkálaš álbmoga, namalassii sápmelaččaid fálesbivdui, eahpečielggas. Eat ge dieđe guđe muddui olggobealolbmot hehttejedje sin bivddu. 1660-jagiin muitalii itálialaš Francesco Negri ahte sápmelaččat manne jahkásaččat Jiekŋamerrii fálesbivdui, gitta Svalbárdii. Dán dieđu ii sáhte ovttatmanu hilgut, vaikko dás sáhttet dan seaguhan iešguđet eurohpálaš servviid⁴⁴⁶ bivdduin (Gjessing 1955: 24). Dát árra gávpefálesbivdu nogai unnit eambbo 1600-logu loahpageahčen, nu ahte dušše báikkálaš sámi bivdu vel bázii. 1694:s čilgejuvvui Várjjatsápmelaččaid earenoamáš bivdovuohki hui dárkilit. Ferte gal maid leamaš hui gánnáhahtti daid jagiid go deaividii buorre bivdu. Dát bivdu lei dalle go fáhkanat dahje "*Čáhcebeatnagat*"⁴⁴⁷ ullimearas⁴⁴⁸ doarridedje fálláid rivtti⁴⁴⁹ siskkobeallái mii lei beanagullanbeali gáttis eret. Dat dávjá cohkkojedje⁴⁵⁰ ja "holvo" nu ahte gullui beanagullanbeali duohká. Dát lei báikkálaš sápmelaččaide mearkan čoahkkanit bivdui. Daid smávva fálláid godde dasto sáittiin⁴⁵¹ dahje ságge muorrasoppiiguin. Bierggu ja fálkka⁴⁵² borre varasnaga dahje sáltejedje, dahje vuvde dáččaide ja eará sápmelaččaide. Veahá ártegis diehtu lea ahte juohke Várjjatsápmelaš mávssii 1/2 pundda guoli muhtun boares Báhcaveaisápmelažžii, Levii, vai son noaidegoansttaidiguin stivrešii fálláid vuona sisa. Jus mávssu oaččui rievttis áigái, šattai buorre bivdu. Muđui šattai heajos bivdu (Knag alm. 1932: 23).

Sápmelaččat bivde maid olu njuorjju ja moršša. Iešguđet njuorjošlájat fertejit leamaš ealáhusheiveheami guovddážiis. Dan sáhtta ee. oaidnit das go leat earenoamáš olu namahusat njuorjju agi, sohkaheami, ivnni ja eará mielde. Riddo- ja vuotnaguovlluin leat maidái dál ain olu báikenamat main lea earenoamážit njuorjjuin ja morššain dahkamuš. Eanemus dovddus lea Jiepmaluokta (Hjemmeluft) Álttás, máilmmidovddus

---

443 mellomkrigstid

444 havpattedyr

445 kommersiell hvalfangst

446 kompanier

447 "Vannhunder" (spekkhoggere)

448 flo sjø

449 rev (grunne)

450 kjøre seg på land

451 spyd

452 hvalspekk

báktesárgosiiguin. Dárogielnama Hjemmeluft leat botnjan "Jiepmaluovttas", mii lea seammá go njuorjjoluokta.

1700-álggogeahčen dohkkehuvvui almmolaččat ahte bivdu lei earenoamáš sámi ealáhusheiveheapmi máid galggai suodjalit vahágahtti gilvvu vuostá. 1702 gávpmearrádusaid 25. §:s lea sierra suodjalus dihto sámi ealáhusdoaimmaide. Gonagas Københámmánis mearridii ahte Finnmárkku mearrasápmelaččaid ii movt ge galgan hehttet ii ge gielddit bivdimis ja johtaleamis, leaččai dál sin diggebaikkiid siskkoabealde dahje olggobealde (FaaB 1702: 85).

Ártan ferte leamaš ahte leat geahččalan hehttehusaid bidjat sámiid bivdui, maidda gonagas ii mieđihan. Dan dihte deattuhii son sin bivdovuoigatvuođa.⁴⁵³ Dát ealáhusvuohti lei earenoamášvuohtan mearragátteássi sápmelaččaide. Jus sin hehttejedje bivdimis, livčče sii šaddan unnit iešbirgejeaddjin. Jus nu livččii šaddan, de livččii "Finmarkena Bajásčuožželeami" bajimus mearrádusaid vuostá - mii lei sihkkarastit ámtta báikkálaš ealáhuseallima. Dán válddii gonagas vuhtii, čadahettiin almmolaš njuolggadusaid sihkkarastit bivdu mii lei sámi ealáhusvuođu oassin.

Eai šaddan dušše sápmelaččaid bivdovuoigatvuođat nannejuvvot, muhto maiddái váldojuvvui seammá paragrafa vuollái mearrádus ahte várjalit sin gilvvus guosseguollebivdiiguin - davvimátkkošteddjiiiguin. Sidjiide lei garra gielddus njiččehasaid bivdimii, álohii, eatnan alde dahje čázis. Dán mearrádusa fertet geahččat sámi bivdu suodjalussan, dan dihte go fásta ássi sápmelaččat unnán dahje eai oba ge, bivdán njiččehasaid. Ovdamearkan sáhtta namuhit ahte Goaskinvákki báhpasuohkanis lei 35 sápmelaččas bissu 1705:s, ja dušše govvti dáččas (Richter Hanssen 1990: 113).

1702 Gávpenjuolggadusain ledje goitge moadde gildosa maiddái sápmelaččaid bivdovuoigatvuođaid dáfus. Sii eai galgan Sállana láigolihttui⁴⁵⁴ oasálastit (njuorjjobivdui), eai ge bohccuid bivdit Sállanis ja Gádde-Iččáhís. Dasto ii lean lohpi hávdda⁴⁵⁵ báhčit giđdat go lállá, máid juo ledje ovdal gielddán.

Muhto okta ámmátolmmoš anii goitge earenoamážit sámi njuorjjo- ja nissubivdu váttisvuohtan. Dat lei ámtamánni Collett, guhte humai dan birra 1757:s. Son oaivvildii ahte mearrasápmelaččat dávjá manne njuorjjobivdui buoremus guollebivdoáigge, sihke bierggu ja náhki dihte. Su oaivila mielde livččii sidjiide eambo gánnáhahttin guoli bivdit, ja sii gul balde guoli báhčalemiin. Son háliidii heaittihit dán, ja geažuhii⁴⁵⁶ ahte jus sii hilgo guollebivdu johtalemiin ja "Njuorjo-Beatnagiid ja Nissuid" báhčalemiin, eai galgan eambo ruvttá⁴⁵⁷ beassat oastit deataleamos guollebivdoáiggi njukčamánu gaskkamuttos miessemánu gaskkamuddui.

Mearrasápmelaččaid čehppodat dán bivddus lei sihkkarit maiddái oaiveággan dasa go sii ledje ovddasmanniid⁴⁵⁸ searvvís vuosttaš bivdomátkegottiin⁴⁵⁹ mat manne Svalbárdii 1700-loahpageahčen. Lei ee. mátkegoddi máid sáddejedje Hammerfeasttas 1795:s, mas ledje sihke "...norgalaš mearrasápmelaččat ja ruoššat." (Nordgård 1920: 51).

---

⁴⁵³ jaktrett

⁴⁵⁴ Sørøyforpaktninga

⁴⁵⁵ ærfugl

⁴⁵⁶ antyde

⁴⁵⁷ krutt

⁴⁵⁸ pionérene

⁴⁵⁹ fangstekspedisjonene

Cohkkon ja jápmán fállát ledje maid bivnnuhat. Muitaluvvon lea omd. ahte Unjárgga ja Čáhcesullo olbmot ledje 1801:s gávdnan oktiibuot 7 dákkára. Dáid fáikká vuvde dahje geavahedje "lieksin"⁴⁶⁰. Sápmelaččat borre dán "lievssi" goikeguliin (Rathke alm. 1907: 145). Várjjavuotna orru leamaš buoremus fálesvuotna. Muhto maiddá eará Finnmárkku báikkiid olbmuide ledje cohkkon fállát mávssolaččat. Muhtun muddui vásedin bivde maid fálláid. 1816 jagiid lei maid veahá searvebivdu⁴⁶¹ ee. Álttávuonas. Ovttá jagi ožžo 8 stuora fállá máid visot ledje stuora áriiniin⁴⁶² goddán.

Dán bivdovuogis ledje maid heajut bealit. Fális vuojui go áriini deaivvahalai, ja govddiid fas maŋŋel. Áriiniid ledje merken. Go fális gávdnui, galge almmuhit, vai árina (áriiniid) eaiggát sáhtii dieđihit ja oasis oažžut. Jus ii oktage dieđihan iežas eaiggádin, oaččui son fállá gii gávnai dan. Amtta viđajagidieđuin 1851-55:s gal muitaluvvo ahte fálesbivdu lei unnon hui olu, ja fállát máid duollet dálle áriiniin báhce, háreve gávdnojedje (Risting 1922: 102/103).

7.17.1 Odđááigásaš fálesbivdu 1863-1904 - riggodagaid speadjan⁴⁶³

Dávjá leat navdán bivdoneavvuid ja -vugiid sivvan dasa go Finnmárkkus báikkálaččat eai bivdán eambo fálláid. Giehtaárin⁴⁶⁴ vissásit ii lean buot buoremus bivdoneavvu, muhto dat gal čielgasit lei čájehan iežas ávkki. Sáhtta dan dihte eahpidit lei go bivdoneavvuid ja -vugiid eahpedoaibmivuohta⁴⁶⁵ mii lei sivvan váilevaš bivdui.

Ii han galgga gáidat das ahte sáhtii leamaš rikkis fáleshivvodaga ja rikkis guollebivdu oktavuotta masa dološ áigge rájes ledje oskon, mii gozadii báikkálaš fálesbivdodoaimma. 1820-jagiid loahpageahčen goit gávdno dat oaidnu ahte fálesbivdu vahágahtta guollebivdu. Sáhtta leamaš okta ártan dása go báikkálaččat eai bivdán eambo fálláid (Risting 1922: 103).

Dáinna duogážiin, ja guolástusaid vuđolaš mávssolašvuoda dihte Finnmárkkus, gal buorebut sáhtta ipmirdit dan issoras suhtu mii jođánit bohciidii go Svend Foyn ja su láhkásaččat industriijalaččat geavahišgohte fálláid. Foyn geahččalii industriála fálesbivdu Finnmárkkus 1863:s (Johnsen 1959: 110. Go čuovvovaččat čujuhuvvo dušše siidduide, lea čujuhussan Johnsen 1959). 1869:s huksii iežas fálesvuoššahaga⁴⁶⁶ Čáhcesullui. Nuppe jagi viiddidii fitnodaga goanstaduktaráhkandoaimmain⁴⁶⁷ (s. 201).

Iešguđetlágan duvdimiiguin guovddáš politihkalaš birrasis oaččui Foyn lága bokte suoidnemánu 15.b. 1839 "Giehtaduodjedoaimma" ("Haandværksdriften") birra, 82. § olis, juoidá máid almmolaččat gohčodedje pateantan⁴⁶⁸ iežas bivdomállii. Duohtavuodas lei dat 10-jahkái aktoriekti 1873 rájes (s. 216 ff). Dán áigodagas lei dušše okta searvi mii

---

460 tran

461 organisert fangst

462 harpun

463 rovdriift

464 hándharpunen

465 ineffektivitet

466 hvalkokeri

467 guanofabrikk

468 patent

nagodii vuosttaldit su. Dat álggahuvvui Ruovdevutnii (Jarfjord) Máttá-Várjjagis, vaikko mángga juridihkalaš vugiin geahččaledje bissehit dan ođđa ásašusa (s. 239 ff). Foyn fápmodilli lei nu ahte son vel ieš ge sáhtii juohkit doaibmalobiid⁴⁶⁹. 1880:s attii son 4 doaibmalobi. Sii geat ožžo doaibmalobiid, álggahedje doaimmaideaset Márregohpái Sállanis, Irevutnii (Tufjord) Máhkarávjjus, ja guovttes vel Várggáide. Nuppis dain lei fanasvuoššahat⁴⁷⁰ (s. 247). Doaibmalobiid adde dušše servviide mat geatnegahtte iežaset bivdit fálláid eará sajes go Várjjatvuonas, máid Foyn anii iežas guovlun (s. 260).

Addjuvvojedje vel muhtun doaibmalobi 1882 rádjái, mii lei maŋnemus jahki Foyn` aktoriekteáigodagas. Dalle ledje oktiibuot 8 bivdomátkegotti 12 fálesbivdofatnasiin mat jahkásaččat bivde Finnmárkku ovddas. Sii godde oktiibuot 400 fállá, maid árvu lei 1 miljovna kr (s. 266-76).

Go 1883:s šattai friddja álggaheapmi, lassánedje fálesguovddážat oalle jođánit 16 guovddážii ja fálesfatnasiid lohku 23 fatnasii. Muhto juohke fatnasa fáleslohku máid bivde, gal bisui seammán. 1881:s bivddii juohke fanas gaskamearálaččat 35,6 fállá, ja dát lohku lei 1883:s 23,4 (s. 526, 267-68). 1883:s ledje bivdomátkegottiin 526 olbmo. 1884:s lei gáddeguovddážiid⁴⁷¹ lohku Finnmárkku rittuin lassánan 20 guovddážii. Dasa lassan bohte 3 guovddáža mat ledje álggahuvvon Murmánskarittuide (s. 345).

Bivde buot lágan fálláid (s. 534, 272 ff), nu ahte friddja álggahanriekti⁴⁷² ealáhusa siskkobealde, lei fálesbivdohistorjádutki⁴⁷³ Arne Odd Johnsen sáni mielde, rabasfápmudus⁴⁷⁴ "...gávppi váste fállá jávkadeapmi Finnmárkku rittus" (s. 268). Muhto eai bivdán dušše alcceseaset gullelaš territoriálmearas⁴⁷⁵. 1870-jagiid rájes šattai eambo ja eambo dábálaš ahte Norgga fálesbivdofatnasat doibme Murmánskarittu olggobealde. Dasa eai liikon dan guovllu guollebivdit, juste seammá ákkaiguin go Finnmárkku guollebivdit nai vuosttaldedje fálesbivdu (Nielsen 1992: 60).

Garra báikkálaš duvdimiin čadahuvvui 1881:s "*fálesráfáiduhttinláhka*". Das mearriduvvui ee. ahte álggus jagi geassemánu 1. beaivái ii lean Várjjatvuonas fálesbivdu lobálaš. Rádjái biddjui Birgenjágga ja Vuorjánjoga gaskii. Dát ođđa mearrádusat dagahedje ahte ođđaálggaheamit⁴⁷⁶ čoaikkanedje⁴⁷⁷ Máttá-Várjjagii ja Várggáid-Bierggi guovlluide, nappo nu lahka fálesráfáiduhttinráji go vejolaš. Foyn` Čáhcesuolráhkandoaimmahat šattai boaittobeallái. Son heahtti doaimma doppe ja ásašii 1884:s ođđa doaimmaid Sállanii ja Donjevutnii, dat gárvánedje maŋit jagi (s. 532-538).

Eanas fálláid bivde 1890 rádjái Nuorta-Finnmárkkus. Dalle ledje 9 guovddáža 14 bivdofatnasiin Deanuvuona nuortabealde, ja oarjabealde dán vuona ledje 6 guovddáža 11 bivdofatnasiin. Dát dilli gal rievddai fas. Čieža jagi maŋgel, 1897:s, ledje 6 guovddáža 11 bivdofatnasiin vel Deanuvuona nuortabealde, ja Oarje-Finnmárkku buohtalas logut ledje 8 guovddáža (1890:s) ja 16 fatnasa (1897:s) (Johnsen 1959: 553).

Dás lei diehttelasas čanastat dan molsašupmái mearragáddebivddus áhpebivdui mii čadahuvvui. Finnmárkkubivdu loahpaheamis 1904:s lei molsašupmi áhpebivdui measta

---

469 konsesjoner

470 flytende kokeri

471 landstasjonene

472 den frie etableringsretten

473 hvalfangsthistorikeren

474 blankofullmakt

475 territorialfarvann

476 nyetableringene

477 konsentrerte seg

čadahuvvon (s. 576). Dan jagi lei vel dušše okta guovddáš báhcán Nuorta-Finnmárkui, namalassii Neptun Báhcavutnii, ja 7 ledje báhcán Oarje-Finnmárkui (s. 558).

7.17.2 Garra vuosteháhku fálesbivdui

Guollebivdit ledje hui gievrat ja viššalat vuosttaldit ođđaáigásaš fálesbivddu dámppaiguin ja árinkanovnaiguin⁴⁷⁸, ja mearariggodagaid ruhtavuodustuvvon⁴⁷⁹ geavaheami mii dán doaimmas lei, ja máid olggobeale olbmot ledje álggahan. Industriála fálesbivdu han viidui Lulli-Norgga, earenoamážit Vestfoldda, ruđaiguin, veahkkeneavvuiguin ja veagaiguin. Oažžu roahkka gohčodit doaimmaid kolonivugiin čadahuvvon. Guovllu resurssat geavahuvvojedje hui systemáhtalaččat⁴⁸⁰ ovdáneami ja riggodaga oažžut earasadjái riikkii - ii ge dohko gos resurssat ledje.

Áigá juo 1870-jagiin, dušše moadde jagi maŋjel go Svend Foyn álggahii iežas "*fálesmáidnasa*" Várjjatvuonas, lei fálesbivdui oalát vuosteháhku báikkálaččat. Dat čájeha dili hui čielgasit go Lulli-Norggas gudnijahttojuvvui Svend Foyn iežas barggu ovddas, ja Čáhcesullo olbmot bihko guohcagan fálláiguin, siskkilušaiguin ja gáfadis guohca hájain.

Ledje goitge guollebivdit geat oaivvilledje iežaset eanemusat gillát fálesbivddu geažil. Dan oainnu mielde ahte fálesjohtin lei dárbbášlaš eaktun buori šákša-dorskebivdui, háliidedje sii oalát gielddit fálesbivddu (s. 231). Ráfáiduhhtinmearrádusaide ledje garra ávžžuhusdoaimmat⁴⁸¹ sihke vuostá ja doarjjan. Guollebivdiid gal Stuoradiggi muhtun muddui doarjju go mearridii 1881 rájes, ođđajagemánu 1. beaivvis miessemánu 31. beaivái gildosa goddit dahje bivdit fállá lagabus go ovttá geográfalaš beanagullama gáttis (s. 264).

Johan Sverdrup dajai dán oktavuodas ahte "*...guolásteami mávssolašvuohta lea nu máilmmi olu badjelis go fálesbivdu doppe davvin, ja fálesbivdiid beroštumit fertejit boahtit dábálaš guollebivddu beroštumiid maŋjelii*" (s. 384). Son nappo oaivvildii ahte ođđa teknologija ja resursageavahanmálla ii galgan čadahuvvot Finnemárkku vuodđuduvvon ealáhusaid ovdalii. Nappo máhce fas mearriduvvon oasis, namalassii mearrariggodagaid geavaheamis, boares vuodđojurdagii mas ledje hui dološ árbevierut, namalassii lagas meara ja vuonaid suodjaleapmái. Hui govvideaddjin lei Unjárgga sámisuohkana lensmánni Christian Andreassen guhte ovddemus lei ášši váldán ovdan Stuoradikkis 1879:s. Fálesráfáiduhhtinmearrádusat mat gustogohte 1881:s, guhkiduvvojedje márgga geardde jahkečuodi molsuma rádjái (s. 367-408).

Ođđajagemánu 24. b. 1863 dábálaš fáleslágas lei maid eará suodjalanvuodđojurdda doarjjan guollebivdui dábálaš bivdoneavvuiguin, namalassii ahte fállá ii galgan báhčit dahje oaguhit sallitluovttas dahje sallitvuonas sallitbivdoáigodagas (s. 369). Dán mearrádusa sáhtta guorrat 1274 Riikaláhkii (Landslova) (VII 64), ja lei maid čállojuvvon Norgga Láhkii 5-12-5.

Fálesbivddu vuosteháhku lei garraseamos daid jagiid go lei heajos guollebivdu. Šákšadorskebivdu oainnat rievddadii hui olu. 1860-jagiid loahpageahčen 1904 rádjái

---

⁴⁷⁸ harpulkanoner

⁴⁷⁹ kapitalbaserte

⁴⁸⁰ systematisk

⁴⁸¹ kampanje

sáhtii šákšadorskebivddu guollebivdioassi⁴⁸² leahkit lagabui 400 kr, ja muhtun háve fas dušše 100 kr (s. 376). Diehtelasat dát suhttahtii issorasat, go oaivvilledje sivaid dása nu čielggasin.

Dát suhttu lei garraseamos dán jahkečuodi álggogeahčen, njuorjomárramiin⁴⁸³ ja heajos šákšadorskebivdduin sihke 1901:s, 1902:s ja 1903:s. Guollebivdit eai eahpidan ge siva njuorjomárramii. Dat lei go fáleshivvodat mearas lei unnon hirbmosit. Dán oainnu maid garrasit biđgejedje 1902 doarjjačállois, "*Finnmárkku guolástusdilálašvuodát*", máid "*...Čáhcesullos válljejuvvon fálesráfáiduhttinlávdegoddi*" almmuhii (Fiskeriforholde 1902).

Fálesbivddu oaivemoaitámuššan⁴⁸⁴ lei vuosttažettiin ahte dat gavdnjii fállá eret mearragáttis. Šákšaspearrut, máid fális gul doalvvui mearragáddái ja vuonaid sisa, bisánedje maid guhkás eret gáttis. Dát oaidnu lei dovddus 1700-logus juo. (Vrd. Leem 1767: 296 f.) Go eanas guolli lei fávllis, lei váttis bivdit guoli smávva fatnasaččaiguin.

Guollebivdiid nubbi oaiveoaidnu lei ahte njuorju balai fállás eambo go mas ge earás. Jus de ii lean fális mearas, márai njuorju dohko. Finnmárkku rittuin duldegodii suhttu, ja dagahii ng. Donjevuonastuimmiid geassemánu álggus 1903:s (s. 608 ff). Dalle billistedje guollebivdit Foyn` fálesbivdorusttega⁴⁸⁵ oalát. Ollislaš fálesráfáiduhttin lei áidna máid áigo dohkkehít. Odeldiggi mearridii ge juovlamánu 4. b. 1903, ráfáiduhttit golmma davimus fylkkaid mearragáttiid 10 jahkái. Ráfáiduhttin gustogodii duohtavuodas 1905:s (s. 616).

Statistihka mielde godde 17 745 fállá Davvi-Norgga mearas 1868-1904 jagiin (Johnsen 1959: 625). Ledje oppalaččat Lulli-Norgga beroštumit mat dábuhedje sihke ruđaid, bivdoneavvuid, fatnasiid ja gáddeguovddážiid, ja veagaid dán bivdui. Dát doaimmai hui olu ealáhussan mii lei vuodustuvvon áigodatmearriduvvon fálesbivdui Finnmarkku riddo- ja vuotnaguovlluin. Ovdamearkka dihte nogai alitfális⁴⁸⁶ oalát davviguovlluin dán bivddu geažil.

Lei hirbmat riggodatstajideapmi⁴⁸⁷. Fálkká atne eanas dušše oljui ja duktan. Dušše hui unna oasáža atne olbmobiebmun, earret dan máid guovddáža bargit atne, veahá máid báikkálaččat vuvde, ja dan máid moatti guovddážis riibanládje ráhkadedje⁴⁸⁸. Márregobi rusttet Sállanis álggahii dákkár doaimma 1883:s. Doppe válde dušše sáidefállá⁴⁸⁹ bierggu, ja earenoamážit ovdačielggi (s. 518-20). Stuora oktavuodas dát ii máksán maidege. Finnmarkku industriála fálesbivdu lei dan dihte "*...okta dain vuosttaš ođđasit áigge ovdamearkkain min riikkas mas oaidnit lunddolaš riggodaga jurdilmeahtun ja eahpelunddolaš geavaheami.*" (Solhaug 1977: 53).

Finnmarkku industriála fálesbivdu šattai gaskadoaibman⁴⁹⁰, mii viidát čađahuvvui garra báikkálaš vuosteháguin. Eatnasat sis geain dábálaš guollebivddus ledje beroštumit, vuosttaldedje searválaga dán ođđasa mii báhkkii sin guovlluide ja man sii oaivvilledje billistit sin birgejumi vuodu.

---

482 manslotten

483 kobbeinvasjon

484 hovedankepunktene

485 hvalfangstetablisement

486 bláhval

487 ressursløseri

488 hermetisert

489 seihval

490 mellomspill

Arne Odd Johnsen váldá mielde demográfalaš dilálašvuoda iežas dárkilis vuosteháhkoguorahallamis. Son čujuha ahte Finnmárkku garra olmмоšlohkolassáneapmái 1800-logu manjit oasis váikkuhii heajos bivdu hui hejot. Ealáhusvuodu stuorrun ii vástidan ássiid lassáneapmái. Son váldá maid mielde álbmoga čearddalaš čoahkádusa⁴⁹¹ čilget duhtameahtunvuoda ja vuostehágu fálesbivdui mii čuovui heajos guollebivddu. Dán ákkasta son dainna go dáččat ja kvenat čielgasit lassánedje eanemus, "*nappo dat čearddat main ledje garraseamos buresbirgejumigáibádusat*" (1959: 378).

Fálesbivdu lea vuosttaš ovdamearkan dasa ahte earenoamáš mearariggodagaid geavahedje industriálalaččat ođđa teknologijain 1800-logus juo. Seammá málle oaidnit Finnmárkku valljugas mearariggodagaid geavaheamis 1900-logus.

8. KAPIHTTAL

Pomorgávppašeapmi

Finnmárkku riggodatgeavaheami ii leat vejolaš válldahallat pomorgávppašeami namukeahtta. Ruoššaid gávppašeapmi lei áigá álggahuvvon Finnmárkkus, muhto dalle lei "*joavdelasgáivu*"⁴⁹² vuođđun, nu go meahceelliid náhkit, moršačalanat ja sullasaččat. 1700-logus, ruošša guollebivddu oktavuodas mii ámttas lei ovdáneame, čuovui ođđa searvegávppašeapmi. Dát gávpedoaibma čadnui ámtta guollebivdui, ja šattai ealiheapmái dárbbášlažžan Finnmárkkus ja muđui olu Davvi-Norgga guovlluin. Dán gávppašeami deataleamos gálvun ledje jáfut ja guolli.

Goitge lei veahá jáfogávppašeapmi leamaš ovdal dan áigge. "*Ruoššajáfut*" lei dovddus doaba Nuorta-Finnmárkkus 1680-jagiin juo. Seammaládje lei dan áigge maddái eará gálvvuin ovdanamahus "*ruošša-*" (Niemi 1990: 12).

---

⁴⁹¹ sammensetning

⁴⁹² luksusvarer

Gávpeoktavuođat nuorttas ledje gal hui doložat, ja vuodđun lei álggos "*joavdelasgálvu*" máid sápmelaččat vižže johtaleamis mearas ja eatnan nalde. Dán gávpeoktavuhtii gávdnojit maid gielalaš mearkkat. Pomorgávppašeami áiggis ledje deataleamos gávpegálvvuin muhtun namahusat máid sáhttá sámegillii guorrat (Broch/Jahr 1981: 63), earret eará muhtun guollenamat. Olaf Broch lea maid čállán dan birra. Su oaivila mielde sáhtii ruoššadárogieala guollenamaid vuodul dadjat ahte daid álggu ii sáhte guorrat njuolgo oktavuhtii gaskal dáččaid ja ruoššaid, muhto sámi oassái mii lei "*oasseváldin ja vuosttaš muitaleaddjin*." (Broch 1928: 10).

Go Walkendorf áigá 1500-logus namuha ahte "*...Ruoššat mákse divrasit*" moršša čalániid ovddas (Walkendorf alm. 1901: 13), de lea dan oktavuodas miellagiddevaš ahte sámegielsátni - morša - lea ruoššagiela bokte darvanan mángga oarjeeurohpálaš gillii (Barthemess 1987: 310). 1500-logus lei ovdamearkka dihte moršša engelas namahus ("*sea*)*morce*".

Eará dilálašvuhta mii maid čujuha guhkes gávpeoktavuhtii, lea go 1500-logu loahpageahčen máksojuvvui earenoamážit siseatnansápmelaččaid vearru Danmárku-Norgii ruošša ruđaiguin (Holmsen 1977: 71). Dán ruđa eai báljo sáhte ožžon eará ládje go ruoššagávppašeamis.

Maidái 1600-logus ferte leamaš njuolggogávppašeapmi gaskal ruoššaid ja álbmoga. Lindenowlávdegotti barggu maŋjel 1685:s, han bođii gielddus dan njuolggogávppašeapmái mii Finnmárkkus lei gaskal sápmelaččaid ja ruoššaid (Brox 1952-54: 519). 1600-logu maŋit oasis ledje ruoššat jáhkkinis dábálaš oasseváldin Stuorravuona márkaniin Várjjatvuona siskkimusas (Holmsen 1984: 61/62). Dát márkkan dahkkui almmolažžan gohččumiin borgemánu 11. b. 1688. Nu šattai maid ruošša gávpeolbmáid lohpi oahppaladdat Stuorravuona márkaniid náhkkegávppašeami dihte (O. No. 2. 1862-63: 21) - ja dát lei spiehkasteapmi daid hui garra áktogávpenjuolggadusain mat gustojedje juste dalle.

Leema válddahallamis sápmelaččaid meahcásteami birra sullii 1730:s, namuhuvvojit ruoššat mángga geardde náhkkeoastin. Vaikko náhkkevuovdin Ruttii maid namuhuvvo, earenoamážit geatkináhki vuovdin, čállá Leem eanemusat ruoššaid ja sin hattiid birra. Sii oste ee. njoammelnáhkiid main mákse 8 skillega bihtás.

Sii oste maid riebannáhkiid ja mádjitnáhkiid buori haddái. Muhto bivnuheames lei goitge čavranáhki. Sii mákse dan ovddas beali ja gitta guovttegeardánit eambo go máid dánska gávpeolbmát mákse. Sápmelaččat sáhtte ruoššain oažžut gálvvu 2-3 riikkadálara ovdii čavranáhkis, ja iežaset gávpeolbmáin ožžo čavranáhkiin gálvvu dušše 1 riikkadálara ovdii (Leem 1767: 187, 194, 203, 242).

8.1 RUOŠŠAID GUOLLEBIVDU RAHPÁ VIIDDIS JÁFOGÁVPPAŠEAMI

Nu go ovdalis leat oaidnán, sáhtii ruošša lassáneaddji guollebivdu 1700-logus muhtun muddui dagahit báikkálaš guollebivdiid ovdii (vrd. kap. 7.7.). Muhto das ledje goitge nu positiivvaš lassiváikkuhusat⁴⁹³ mat roahkka váikkuhedje eambo go heajut bealit. Dat olu fatnasat mat dál bohte Finnmárkui dagahedje ahte gávpegeainnut nuorttas duođas

---

⁴⁹³ ringvirkninger

rahppojuvvojedje, maiddái hivvodatgálvvuide⁴⁹⁴ dego jáfuide. Dát dáhpáhuvai manjel go fievrredannávccat⁴⁹⁵ lassánedje dainna go ruošša guollebivdit geat Finnmárkui bohte, huksegohte stuorit fatnasiid maiguin guoli vižže. Dainna lágiin sáhtte maid "...váldit mielde ruošša Gálvvu, vuovdima váste Norggas." (O. No. 2, 1862-63: 21). Dát lei buot gávpenjuolggadusaid vuostá ovdal finnmárkku gávppašeami "*friddjan dahkama*" 1789:s.

Lea unnán dutkojuvvon váikkuhii go dahje movt ruoššagávppašapmi váikkuhii báikkálaččat dábálaš gálvvuid jodiheapmái ja earenoamážit guollejohtui, dan vuosttaš áiggis go olu lei ruoššagávppašeapmi. Gávdnovit gal gáldot main vuohtta váikkuheami. Mii diehtit omd. ahte Finnmárkku goikeguolleuvodn olgoriikii⁴⁹⁶ hirbmosit unnui 1760-jagiid rájes. 1757-1762 jagiid vuvde olgoriikii 887 000 kg goikeguoli. 1765 ja 1788 gaskal ges vuvde olgoriikii dušše 433 000 kg goikeguoli (Juel 1892: 9). Dát lea nu garra njiedjan ahte olmmoš eahpida lei go bivdojuvvon guollehivvodat duođai nu manjos mannan. Čilgehussan sáhtta liikká bures leamaš ahte vuvde njuoska guoli ruoššaide.

Jus galgá árvoštallat Finnmárkku gávpeolbmáid váidálusaid⁴⁹⁷ vuodul 1770-80 jagiin, ferte dalle juo leamaš oallu olu ruošša- dahje pomorgávppašeapmi. Ii oba leat ge ártet go álbmot eanemusat háliidii juste ruoššaiguin gávppašit. Dát han mákse guolis muhtomin beali eambo go áktogávperiekte-guovddážit. Dát gávpeolbmát ges ránggástedje sin geat ruoššaiguin gávppašedje biehtalettiin sidjiide vuovdimis dálvegálvvu (O. No. 2, 1862-63: 212). Muhto olbmot gal goitge oste dan máid dárbbášedje iežaset ođđa gávpebealálaččain.

Earret mearaguoli vuvde báikkálaš olbmot maiddái earalágan gálvvu ruoššaide. Sálteluossa várra lei dákkár gálvu. Einar Richter Hanssen oaivvilda dán oktavuodas luosa leamaš hui guovddážis pomorgávppašeami álgoosis (Richter Hanssen 1986: 130).

Vuohttit čielgasit ahte ruoššat oasálaste hui garrasit luossagávppašeapmái. 1700-logu mielde measta nogai luossavuovdin olgoriikii dan guovtti gávpebáikkis Áltta ja Deanus, gos sierra statistihka čálle. 1790 birrasiid vuvde olgoriikii Deanus dušše birrasii 20 fárpala jahkásaččat, ja dát lohku lei ovdal leamaš 2-300 (Pontopiddan 1790: 246). Ii mas ge vuohte ahte bivdu unnui. Luosa olgoriikavuovdima unnuma čilgehussan sáhtta dasto leamaš ahte vuvde earasadjái nuorttas. Ruota gávpeolbmáid luossaoastin maid namuhuvvo oktan sivvan (Pontopiddan 1790: 246).

1700-jagiid loahpageahčen dađistaga šaddagođii ruoššagávppašeapmi lobálažžan. Gonagaslaš resolušuvnna bokte miessemánu 5. b. 1783 mearriduvvui ee. ahte Finnmárkku galgai šaddat "*albma ja bistevaš gávppašeapmi*" Arkangelskruoššaiguin. Buot gortni ja jáfuid máid Finnmárku dárbbášii, galgai oastit muhtun ráje rubeliiguin ja muhtun ráje lonuhit dakkár gálvvuin mii Ruoššas lei jođán, nu go sohkkariin, sieráhiin ja earenoamážit nuorta- ja oarjeindia gálvvuiguin. Eará deatalaš gálvvut máid earenoamážit namuhit, leat ruoivát⁴⁹⁸ ja borjasat. Maiddái daid galgai doarvái oastit Finnmárkku dárbbuid gokčamii. Go davimus ámta lei ožžon gálvvu, galgai dan mii lei liiggás, sáddet Danmárkku. Go buot Finnmárkku gálvvu sáhtii dábuhit nuortan, ii šat dárbbášan Danmárkku sáddet gortni ja jáfuid dohko (Pontopiddan 1790: 107).

Oaivil lei ahte aktogávperiekte-searvi ieš galgai hálddašit dán gávppašeami nuorttas. Muhto dán áigumušain ii šaddan mihkkege, go aktogávperiekti heaittihuvvui guhtta jagi

---

⁴⁹⁴ kvantumsvarer

⁴⁹⁵ transportkapasiteten

⁴⁹⁶ eksport

⁴⁹⁷ besværinger

⁴⁹⁸ hamp

maŋŋel, 1789:s. Finnmárkku gávppašeapmi ložžejuvvui hui olu čakčamánu 5. b. 1787 njuolggadusaid bokte, "*Finmarkske Handels Frigivelse*" (Finnmárkku gávppi friddjandahkan). Dalle šattai ođđa dilálašvuotta. Dalle galge dušše gávpotgávpeolbmát ja meahccebáikkiid ođđa rámbuvrrit beassat ruoššaiguin gávppašit. Gávpeaktorievtti heaittiheami oktavuodas fas lohpidedje muhtun muddui vearrobeassama sidjiide geat Finnmárkui háliidedje ásaiduvvat, muhto ii dát gal dagahan eambo sisafárrema dohko dalle vuos.

Olu deatalaččat lei ahte almmolaččat šattai lohpi ruoššaide ja álbmogii njuolga gávppašit. Dát dáhpáhuvai 1796:s, go olbmot ožžo lobi gávppašit njuolga ruošša pomoraiguin. Dát lei dakkár ásahusa lobálažžan dahkan mii lei ovdánan nu olu ahte ii doahttan makkárga gildosa. Dan dihte fertedje dohkkehit dan, muhto geahččaledje ráddjet gávppašeami vassis áigodahkii (O. No. 2, 1862-63: 22). Lohpi addui suoidnemánu 15. beaivvis borgemánu 15. beaivái ("*makketida*"). Deattuhuvvui maid ahte dan áigodagas ii galgan oktage šaddat rievtti ovdii⁴⁹⁹ go gávppašii ruoššaiguin, dainna ákkain ahte lei dulbmon válljejuvvon gávpeolbmáid vuoigatvuodaid.

1700-logu loahpageahčen juo lei ruošša- dahje pomorgávppašeapmi nu mávssolaš ahte ruošša kopeka juo lei anus Finnmárkkus. Muhtun báikkiin lávejedje vel almmolaš vearu nai bearrat kopekan. Dán gávpeoktavuoda mávssolašvuoda oaidná maid das go vearu mákse gefiidgássii čakčat dávjá mákse rohkajáfuiguin (Richter Hanssen 1990: 168).

Sierra "giella", mii maŋŋel gohčoduvvui *ruoššadárogiellan*, mii bohciidii dán gávppašeami oktavuodas 1700-logu maŋŋel oasis (Broch-Jahr 1981: 67), čájeha maid ahte ferte leamaš oalle olu ruoššagávppašeapmi. Ámtamáni Wedel-Jarlsberg, guhte čilgii Finnmárkku gielladilálašvuodaid 1814 birrasiid, gávnnašii ahte earret sámegiela, dárogiela ja suomagiela, hupme vel njealját giela Finnmárkkus. Dat lei seaguhuvvon dárogiella, ruoššagiella, hollándagiella, duiskkagiella, sámegiella ja várra suomagiella. Wedel-Jarlsberg oaivvildii ahte dán giela fertii gohčodit gávpegiellan ("*Handelssproget*"), dan dihte go dat geavahuvvui gulahallat ruoššagávppašeamis (Wedel-Jarlsberg 1887: 152).

8.2 FINNMÁRKU - SISAFÁRRENGUOVLU POMORGÁVPPAŠEAMI DIHTE

Njuolggogávppašanlohpi máid adde ruoššaid ja álbmoga gávppašeapmái 1796:s, rihkui garrasit daid sierraovdamuniid⁵⁰⁰ mat gávpevuogádagas⁵⁰¹ ledje. Dát dáhpáhuvai 50 jagi ovdal go muđui riikkas. Lulit olbmot maid fuomášišgohte dákkár njuolggogávppašeami ekonomalaš gánnáheami vejolašvuodaid. Šattai miella geavahit guovllu riggodagaid, ja geasseguollebivdu lei dán dáfus vuohkkaseamos (Solhaug I 1975: 246). Ruošša lonohallangávppašeapmi váikkuhii eahpitkeahttá garrasit dása go Finnmárku fas šattai 1800-logus guovlun gosa dáččat ja oalle olu Suoma kvenat háliidedje fárret.

Resolušuvnna bokte skábmamánu 15. beaivvi 1809 nogai ruoššagávppašeami áigodatmearri, ja gávperiekti viiddui maidái Sáččá (Senja) ja Romssa guollebivdiide. Dát

---

⁴⁹⁹ rettsforfølgelse

⁵⁰⁰ privilegiene

⁵⁰¹ det merkantilistiske system

čadahuvvui hehttet engelas riddodahppama⁵⁰² váikkuhusaid soađi áigge, ja viiddideapmi dáiddii galgan bistit dušše nu guhká go soahti bisttii (O. No 2, 1862-63: 22). Oallugat fárrejedje Finnmáarkui Nordlánddas ja Romssas dan dihte go Finnmárku dábuhi jáfuid Ruoššas 1807-13 soahtejagiid ruoššagávppašeami bokte (Solhaug 1975 I: 257).

Fápmudus mii attii lobi ruoššaiguin njuolga gávppašit olles áigodaga, várra gessojuvvui ruovttoluotta go riddodahppan nogai. Čakčamánu 13. beaivvi 1830 Finnmáarkku gávppašeami lága 39. § bokte ("*Lov om Handelen i Finmarken*"), gal guhkui ruoššaid gávppašanriekti guvttiin vahkuin, nu ahte dalle besse gávppašit suoidnemánu 1. beaivvis borgemánu 15. beaivái, muhto mearriduvvui ahte álbmot galggai dušše njuoskaguliin lonuhit gálvvu (O. No. 2, 1862-63). Gávppašanláhkii lei maid čállojuvvon ahte buohkain geat Finnmáarkui bohte guollebivdui 15.7.-15.8. (*makketidsfiske*), galggai leahket vuoigatvuohta njuolga lonohallat gálvvu ruoššaiguin (Brox 1952-54: 526).

Lága bokte borgemánu 9. b. 1839 oaččui maid Romssa, Sáccá ja Viesterállasa álbmot, lobi njuolga ruoššaiguin lonohallat gálvvu divrudeaddji ja manjidahtti gaskaolbmáid haga. Dát gávpedoaibma gal galggai leahket dušše mearriduvvon hámmaniin (Brox 1952-54: 527).

Jáfogávppašeapmi lei hui guovddázis, nu go juo lea mitaluvvon. 1820-jagiin ferte juo eanas jáffu mii Finnmáarkkus adnu, boahtán Ruoššas. Dalle ledje várra 2-300 guorpmi⁵⁰³, earenoamážit rohkajáfut, mat vuvdojedje lonohusgávppis (Paine 1958 b: 77). 1826 Finnmáarkkulávdegoddi lasihii vel dan oktavuodas ahte livčče dárbbasan eambo milluid⁵⁰⁴ maiguin gortni mille, go de oččoše olbmot buori jáfu "...*eai ge dan heittot jáfu máid ruoššat vuvdet*" (Budstikken 1830: 252). Lávdegoddi oaivvildii ahte jus ámttas livčče doarvai millot, fertešivčče ruoššat buktit obba rohkagortniid ja eará gortniid gárvves millejuvvon jáfuid sadjái. Dát sávaldat ii ollašuvvan goassege, ja 1835 birrasiid bođii Ruoššas árvvu mielde 75 % dan gordne- ja jáfogálvvus máid Finnmáarku osttii (Drivenes 1975: 102).

1840-jagiin deattuhii Finnmáarkku ámtamánni ruoššagávppašeami gálvodábuhandili ávkki ja mávssolašvuođa. Ruoššat bukte dušše dárbbalaš gálvvu ja máksun válde guoli, máid eai dáidán sáhttit earái geavahit dan áigge go dien gávppašeapmái. Jus gilde olbmuid gávppašeames ruoššaiguin, de ii goitge livčče giligávpeolbmáid vuoitu buoridan dan massu ja vahága máid "*dábálaš olmmoš*" livččii šaddan gillát (Brox 1952-54: 528).

Riikkamediaid maid lei dán gávppašeami birra hupmu duollet dalle. "*Den Constitutionelle*" čálii omd. 1838:s ahte manjemus goalmmádasoasi "*15.7.-15.8. áigodagas (makketiden) galgá Guollebivdu ja Ruoššaid bohtin leamaš earenoamáš buorre Deanu Vuotnaássiide*" (Den Constitutionelle, nr. 26-1839). Ruoššaid ja álbmoga lonohallandilli lei 1840 birrasiid dakkár ahte maiddái eará gávppašeamis olbmuid gaskkas, merre hatti dávjá rohkajáfohivvodahkan (Solhaug I 1975: 255).

Ruoššat mat bohte Finnmáarkui ja Davvi-Norgii gávppašit, eai lean ovttaláganat. Eanas pomorat geat bohte Vilgesmeara guovllus, ledje 1860 birrasiid fanaseaggádat ja smávvagávpeolbmát mat áigo njuolga guollebivdiiguin gávppašit. Muhtun ráje pomorain gávppašedje njuolga gávpeolbmáiguin dahje gávpotolbmuiiguin. Dan 4-500 fatnasis mat jahkásaččat bohte Finnmáarkui, ledje sullii 30 rikkis hevsmánni geat eai obanassiige

---

502 kystblokade

503 ladning

504 kverner

searvan sálteguollebuvttadeapmái, ja geat eai oba beroštan ge "*gávpebivdoáiggi vuoigatvuođain*⁵⁰⁵".

Sin gávppašanbealálaččat ledje ovddemustá gávpotolbmot (O. No. 2, 1862-63).

1860-álggogeahčen lei gálvolonuheapmi oppalaččat unnume. Dalle ledje ruđat šaddan dábálaš máksun, ja "*Lonuhangávpi*" (*Tuskhandel*) dainna lágiin ahte hattiid rehkenaste gálvun, ii šat báljo gávdnon "*earret go Ruoššagávppašeamis*." (O. No. 2, 1862-63: 6). Doppe gal lei lonuheapmi gitta dassožii go pomorgávppašeapmi oalát nogai vuosttaš máilmmisoađi áigge. Dáidá eanemus sápmelaččaide guoskan dát, go sii árvvusge eai lean nu čadnon náššuvnnalaš márkaneconomiiijii go dáččat.

Ámtta 1866-70 viđajagidieđuin mitaluvvo ahte geasse- ja čakčaguollebivdui eanas serve ámtta olbmot, "*...geat doppe vižžet iežaset deataleamos Gordnegálvvu Dálvái*." Ámtta olbmuide lei geasseguollebivdu ruoššagávppi oktavuodas "*...jur Gordnebealdun mas álkimusat ja sihkkarepmosit dábuhedje Dálvvi Gortni*." Go Ruošša gávpeolbmát eai sihtan dušše mearriduvvon guollešlájá, lei gálvolonuheapmi vel buoret. Jáfuid ja hávvárrievnnaid ovddas válde ja sáltejedje sii "*...buot máid Guollin sáhtta gohčodit máid Mearas gesse...*". (FAB 1866-70: 21, 22).

1800-logu mañit oasis oste ain hui olu jáfuid. Lea rehkenastojuvvon ahte 1874-1878 jagiin bođii Finnmárkui ja Romsii 97% rohkajáfus Ruoššas (Solhaug I 1975: 255). Jahkečuodi molsuma birrasiid rahpasišgohte eará jáfogálvvu olgoriikkasoastingeainnut⁵⁰⁶, muhto goitge bohte ain jagi 1900:s measta 28 000 jáfoseahka main lei 144 kg seahkas. Dát lea sullii seammá go 80 000 50-kilosaš seahka, dahje 40 kg juohke Romssa ja Finnmárkkui ássi nammii (Brox 1952-54: 528).

Norggas lei Várggát stuorimus pomorgávpot. 1887:s ledje 50 duollobáikkis⁵⁰⁷ dušše guokte duollobáikki gokko bukta eambbo rohkajáfuid, namalassii Drammen ja Kristiania. Ii Troanddima davvelis ge sisafievrrereduvvon eambbo dimbbar ja fiellu⁵⁰⁸ go Várggáhis (Rønning Balsvik 1992: 105).

Jáfu lonuheapmi guliin lei deataleamos oassin 1800-logu pomorgávppašeames, muhto náhkkevuovdin máid lei mávssolaš. 1820-jagiin dieđihuvvoje measta jáhkemeahttun náhkkegálvohattit. Dalle mákse ruoššat 4 jáfovoaga (*våg*) dábálaš riebanháhkis, 20-30 jáfovoaga ristariebana⁵⁰⁹ háhkis, ja 40-60 voaga čáhpesriebana⁵¹⁰ háhkis. Čeavránáhkis mákse 8-10 jáfovoaga (Blom 1832: 169-70). Dát ledje Romssa ja Nordlándda hattit, muhto eai dáidán vuollelis Finnmárkkus.

Sii geat eanemus diinejedje dáinna, ledje sápmelaččat, dainna go sii ledje buoremus meahcásteaddjit. Ii várra lean dušše Finnmárkkus nu, muhto maiddái eará báikkiin Davvi-Norggas. G. Blom, guhte lei earenoamáš gelbbolaš válddahallii, čálii iežas Davvi-Norgga mátkki mañjel 1827:s ahte "*Meahcásteapmi ii leat earáin go Sápmelaččain sierra Ealáhusgeaidnun*". (Blom 1832: 166).

Vuvde oba olu náhkiid. 1840:s omd. dieđihuvvui Ruššii vuvdojuvvon 11 600 riebanháki, 5 600 čeeavránáki ja 9 500 bohccoduolji (Solhaug 1976 II: 246). Dáin loguin oaidnit

---

505 *Makketidsretten*

506 importveier

507 tollsteder

508 trelast

509 korsrev

510 svartrev

ahte náhkkevuovdin ferte leamaš hui mávssolaš sápmelaččaide, geat Davvi-Norggas eanemusat muohkadedje meahceelliid náhkiid ja bohccoduljiid, sihke 17- ja 1800-logus.

8.3 SÁPMELAČČAT JA POMORGÁVPI

Historjjálaš čállosiin mitaluvvo ahte pomorgávppašeapmi dáidá leamaš mávssolaččamus Finnmárkui 1800-logu vuosttaš oasis (Sejersted 1978: 160), dahje ahte pomorgávppi mávssolašvuolta veahá unnui 1860-jagiin juo (Niemi 1979: 190).

Ledje gal oinnolaš deatalaš siskkaldas erohusat Finnmárkku iešguđet joavkkuin. Mearrasápmelaččaide, ja muhtun muddui maiddá siseatnansápmelaččaide, dáidá pomorgávppašeapmi leamaš seammá deatalaš 1910:s go 1850:s. Olles dan áigodaga go pomorgávppašeapmi bisttii, lea dat árvvusge leamaš buot deatalaččamus oassin mearrasápmelaččaid ekonomiijas (Paine 1958a: 176).

Dán heiveheami eanemus guovddáži lei dat go ruoššat oastigohte guoli geasi miehtá. Nu šattai vejolažžan bivdit stuora sáidehivvodagaid álkis ja hálbbes neavvuiguin. Eai dieđusge vuovdán dušše sáiddi, muhto dát guollešládja lei eanemusat eanas Finnmárkku riddo- ja vuotnaguovlluin geasset ja dan dihte lei sáidi deatalaččamus guolli. Mearrasápmelaččat bivde gal eará áiggiid maid, muhto eanemusat ledje sii iežaset guolástusteknologiija heivehan geasseguollebivdui ruoššagávppašeami ulbmiliin. Dát oainnat heivii hui bures sin čielga lotnolasealáhusvuohkái.

Mearrasápmelaččaid dilli Lágessuonservvodagas ja sin heiveheapmi ruošša guolleostiide geat fatnasiiguin bohte, lea hui bures čilgejuvvon. Jahkečuodimolsuma birrasiid ledje Lágessuonsápmelaččain ja eanas eará mearrasápmelaččain "...*guokte stuora dáhpáhusa jahkásaččat: Guollebivdu dain stuora guollebivdobáikkiin olggumus rittuin gidđat, ja guollebivdu ruoššaide geasset*" (Falkenberg 1941: 51). Gidđaguollebivdu lei veahá eahpesihkkaris doaibma, muhto geasseguollebivdu gal lei olu sihkkareabbo. Dalle sáhtte guliid "...*báلكut lagamus ruoššafatnasii olu buoret mávssu ovddas go dan ruhtii mainna dáččaoastit vurde guollebivdohápmaniin*" (Falkenberg 1941: 51).

Gálvolonohallan lei ain guovddáži mearrasápmelaččaid ja ruoššaid gávppašeamis: "*Ruoššaáigodat geasseguollebivdduin lei daid buressivdniduvvon stuora jáfosehkaide áigi. Jáfosehkat ledje hálbbit, jáffu lei dábálaččat buorre, ja ožžo nu olu jáfu máksun dássedis ja viššalis bivddu ovddas, ahte lei oadjebasvuotnan heajutbirgejeaddji vuotnaássiide gitta nuppe geassá*". Olbmot geat ledje hárvánan geahčadit dili, lohke mearrasápmelaččaid ekonomalaš dili buorren dakka maŋjel jahkečuodi molsuma, ja oaivvildedje ruoššagávppašeami "...*buoridan eallinlági, ja muhtun muddui riggdan mearrasápmelaččaid...*" (Ole Solberg, Falkenberg 1941: 51).

Dán gávnnaš Solberg finadettiin Siskkit-Lágessuonas jagi 1905 birrasiid. Dalle lávejedje sáhttit 20 ruoššafatnasa orrut Lágessuonas juohke geasi. Ruoššagávppašeamiin dábuhedje "*buot dálvviniestti*". Buohkat geain lei smávafanas, ledje ekonomalaččat sihkkarastojuvvon. Go maŋimus ruoššat vulge čakčat, lei vuonas eanas gálvu máid dárbašedje. "*Ledje nu valjit jáfut ahte vel oamit nai ožžo oasi.*" Muhtun dalá gáldut mitalit ahte ruoššajáfuid atne hui olu šibitfuodarin maid (FAB 1896-1900: 20), ja nu maid olu váikkuhedje mearrasápmelaččaid eanandoalu buktagii (Paine 1958 a : 177).

Buoremus sámi gáldu 1900-logus lea sámegieláviisa "*Sagai Muittalægje*", mii almmuhuvvui 1904-1911 jagiid. Dás mitalit sihke doaimmahus ja lohkkidreivvet

čielgasit pomorgávppašeami mávssolašvuoda birra, earenoamážit mearrasápmelaččaid guovdu. Dán sámi servvodatárvoštalli muitalemiid mielde attii geasseguollebivdu jáfu dálloaluide. Dán birra leat maid njálmálaččat muitalan olbmot gitta dássožii.

Olbmot beroštedje hui olu guollebivddus ja jáfohattiin. Suoidnemánu 1904 loahpageahčen muitaluvvo leamaš hui buorre sáidebivdu Hammerfeastta lahkosiin. 2 - 2,5 sáidevoagain lonuhedje 1 jáfovoaga. Seammá dilli lei Fálesnuoris maid, gos ledje 2 - 3 ruoššafatnasa. Ruhtamáksu lei 1,20 kr. sáidevoagas (SM. 1.8.1904). Čakčamánu loahpageahčen dan jagi ledje 14 ruoššafatnasa ain Hammerfeasttas. Lonohallandilli lei buorránan olu. Dalle ledje vel lunttažat nai duorgguin nagodan bivdit guoli 2-3 jáfosehka ovdii. Rávisolbmot ledje 8 seahka ovdii bivdán (SM, 1.10.1904).

1904 medisiinnálaš dieđuin Čuđegietti (Porsáŋggu) doavttersuohkanis, oaidnit maid njuolgo čanastagaid dasa go ruoššain dábuhedje jáfuid olbmuid ja šibihiid birgejumái. Doppe oainnat bohtá ovdan ahte dan dihte go geasseguollebivdu lei áibbas heittot leamaš, ii lean olbmuid mihkkege "...*mainna lonuhedje Ruoššajáfuid, ja Váikkuhussan lei Nealgi sihke Olbmuid ja Šibihiidda. Olu Šibihat nelgo jámas Hiŋgáliidda. Olbmot maid ledje jápmán Nealgái.*" (Dát lea váldon Čuđegietti medisiinnálaš dieđuin Anders Forsdahl bokte. Originála lea NRA:s).

Ii Deanuvuonas ge lean 1904:s buorre geasseguollebivdu. Dušše sii geat ledje goddán báldá geasset, nagodedje oastit doarvái dálvejáfuid. Bálddeshaddi han lei hui badjin.

1905:s gal lei eatnasiin Fálesnuoris fas dálvejáffu (SM, 15.9.1905). Daid maŋit jagiid gal fas bihko go lei nu heajos geasseguollebivdu ahte olbmot eai dábuhan dálvejáfu. Dát dáhpáhuvai ee. Fálesnuoris 1908:s (SM, 15.12.1908). Mánge bihko go ruoššat dolle jáfohatti nu badjin (SM, 1.7. ja 15.7.1909). Dilálašvuodat nappo rievddadedje jagis jahkái, vuonas vutnii.

Ovdalaš 1906 Stuoradiggeválgga almmuhii⁵¹¹ Isak Saba, guhte manai välljejumái seaguhuvvon sámepolitihkalaš ja sosiáldemokrahtalaš prográmmain, gáibádusa ahte guollebivdit ain galge beassat doalahit njuolggogávppašanvuoigatvuoda ruoššaiguin. Saba ii čilgen gáibádusa dárkileappot, dušše dajai oanehaččat ahte ii lean dárbblaš dan dahket. Buohkat oainnat dihte man deatalaš dát gávppašeapmi lei (SM, 1.3.1906). Eará oktavuodas deattuhii son fanasguolleostiid earenoamáš ávkkálašvuoda. Sii bukte dárbblaš gálvvu buot guollebivdobáikkiide, ja mákse buori hatti buot guliin máid guollebivdit nagodedje bivdit. Dainna lágiin eai ožžon stuoragávpeolbmát nu olu fámu olbmuid badjel (SM, 1.10.1907).

Pomorgávppašeapmi lei eanas Finnmárkku álbmogii áigodahkan goas sidjiide lei vejolaš "*mearas jáfuid bivdit*" - nu movt Anders Andersen Juovlavuonas čálii 1909:s (SM, 1.3.1910). Mearrasápmelaččaid ja muđui álbmoga ekonomalaš sorjjasmeahttuvuođa dili áigodat nogai go maŋimus ruoššafatnasat vulge Finnmárkkus 1914-17 jagiid. Lágesvuonas dat dáhpáhuvai borgemánu 5. b. 1914: "*Dát dáhton álggaha ođđa áiggi mearrasápmelaččaide, seammás go lea dan áigodaga álgun go sin ovddeš buoremus áigodatguolástus mássii ovddeš mávssolašvuoda ekonomalaš eallimis. Geasseguolli ii lean šat gávpegálvu.*" (Falkenberg 1941: 146 f.)

Arthur Brox lea nubbi girječálii gii lea juste pomorgávppašeami nohkama gohčodan mearrasápmelaččaid árbevirolaš heiveheami stuorimus billisteadjin. Son čállá ahte sii eai birgen dán gávppašeami haga dainna go sii eai nagodan čuovvut guolástusaid ođasteami. Sidjiide lei "...*gávpeoktavuođa boatkaneapmi 1916:s heahdedillin*". (Brox 1952-54: 529).

---

511 lanserte

Lei nu ahte hui deatalaš oassi mearrasápmelaččaid ekonomalaš vuodus fáhkkestaga billohuvai go pomorgávppašeapmi nogai. Fatnasiid ja bivdoávdnasiid teknologalaš dássi lei heivehuvvon ruovttuguollebivdui, eai ge lean dohkalaččat dálveguollebivdui rittuin, skeittáid ja stuorit mohtorfátnasiid guoskku. Earát bivdigohte ođđa ja aktiivvalaš bivdoneavvuiguin sin árbevirolaš guollebáikkiin, ja ráfáiduhhtingáibádusat máid sii oalle gárrasit ovddidedje, váldojedje hui unnán vuhtii. Dát vearáskahtii dili.

Johs. Falkenberg čállá ruoššagávppašeami nohkama oktavuodas ahte ii oktage guorahallan sápmelaččaid birgejumi. *"Eai obanassiige ipmirdan dan lihkohisvuodá máid ruoššagávppašeami nohkan dagahii sidjiide."* Heahtedoaimmat⁵¹² ledje Davvi-Norgga dáčča guollebivdiide ávkin, muhto mearrasápmelaččaid eai dáidán olus veahkehan (Falkenberg 1941: 70).

Edvard Bull maid čállá seammasullásaččat. Guolástusaid váilevaš ođasteapmi, heajos dárogielmáhttu mainna ii birgen vealggásváldinvuogádagain⁵¹³, ja pomorgávppašeami nohkan, *"máid mearrasápmelaččat ledje bures geavahan"*, dagahedje issoras váttis dili. Su oaivila mielde *"ii lean mearrasápmelaččain, go buohtastahtta earáiguin dáčča servvodagas, goasse leamaš vearrát dilli go soahtegaskaáiggis."* (Bull 1979: 179).

Einar Niemi maddái jáhkka ahte pomorgávppašeapmi dáiddii váikkuhan eanemus mearrasámi giliservvodagaide main gálvolonuheapmi áin lei dálloalloekonomiijas okta deatleamos osiin. Pomorgávppašeapmi lei seailluhan⁵¹⁴ dán ekonomiija, ja dan rievddadanmuni⁵¹⁵ mii čuovui ruovttuolloekonomiija. Dan dihte lei váttis dilli go šattai garrasit ruhta- ja márkanekonomiija (Niemi 1992: 19).

Finnmárkku sápmelaččat ledje jahkečuđiid ekonomalaččat leamaš measta sorjjasmeahtumat dánskka, dáčča ja oarjeeurohpálaš gávpevuogádagaide, ja dát dilli nogai pomor- dahje ruoššagávppašeami boatkanemiin. Sii šadde fáhkkestaga ekonomalaččat sorjavaččat siseatnan gávppálaččaide, measta heivehanáigodaga⁵¹⁶ haga, ja sidjiide šadde dakkaviđe heajut guollejođihaneavttut.

9. KAPIHTTAL

Čoahkkáigeassu

---

512 kriseforanstaltningene

513 kredittsystemet

514 konservert

515 fleksibilitet

516 tilpasningsperiode

Dálá Finnmárkkus leat muhtun guovlluin ássan olbmot guhkit go 10 000 jagi. Dát čielggadeapmi álgá Kristusa riegádeami birrasiid, dan áiggi go vuosttaš čearddalaš joavkku dán guovllus leat dovđán⁵¹⁷, namalassii sápmelaččaid. Dán vuodul mitaluvvo Finnmárkku ássandilálašvuodaid ja riggodatgeavaheami birra, guovllus mii boaresdárogillii gohčoduvvo *Finnmorkr* - sápmelaččaid guovlu dahje eanan.

Veahá viidát muitaleaddji čálálaš gáldut eai gávdno ovdal go 15-1600-logu rájes. Dan dihte guoskkaha dát čielggadeapmi eanemustá áigodaga gaskal sullii 1600-logu ja 1900-logu álggoeazi.

Oba sihkarit ásse dušše sápmelaččat Finnmárkkus 12-1300-logu rádjái. Sii elle johtalemiin. Dárogiebla-islánda giela áiggi olbmui ja nuorta álbmogiin gal lei oktavuoha sápmelaččaiguin, gávppašeami bokte ja vearrogáibidan- ja rievandanmátkkiid bokte. Vikingáiggi gal gávdnojit mearkkat main vuohtta veahá dáčča ásaidumi muhtun báikkiin Oarje-Finnmárkku rittuin.

Eambbo bstevaš dáčča ásaidupmi Finnmárkkus várra álggii 12-1300-logus, go hanseáhtaid gávpevuogádat dagai vejolažžan lonuhit gortni guliin. Gordnerádjii dasto ii hehtten ásaidumi davás, ja Finnmárkku rittuide vuodđuduvvojedje olu guollebivdohápmat gos olbmot elle gávpeguolástemiin.

Novgoroda beales eai liikon dáčča sisabáhkemii, dan dihte go sii atne dán iežaset vearro- ja vuollásašguovllun. Vaikko 1320-jagiin dahkkui ráfišiehtadus, de goitge hearjidedje dáččat ja Novgoroda karelat ja ruoššat guđetguimmiideaset guovdu bárrahis ain 1400-logus.

Dáčča, dahje eahpe-sámi álbmot, stuorui 1500-logu mañit oasis rádjái. Guollemárkana konjunktuvrrat gal hedjonišgohte dan jahkečuoddi vuosttaš oasis juo, ja dat dagahii ahte dán álbmoga lohku unnui sakka sihke 16- ja 1700-jagiin. Sápmelaččaid lohku gal lassánii gáfadit seammá áigodagas. Sihke dalá gáldut ja dutkanbohtosat čájehit ahte dán ovdáneami vuodđun lei ahte sápmelaččat eambbo geavahedje buot riggodagaid.

1600-logu álggus maid vásihedje ahte dáččat váldigohte eatnamiid sápmelaččaid aktoráđđenguovlluin⁵¹⁸ vuonain. Dát leavvan dáiddii vuosttažettiin dan dihte go sii heajos guollemárkankonjunktuvrraid geažil dárbbahedje eambbo birgejumi vuodu.

Muhto sápmelaččaid ja dáččaid oalle čielga ássanavádatrájit gal bste ain guhkes áiggiid. Ártan dása sáhtii leamaš ahte dáččat balle sápmelaččain noaidástallanmáhtu, nu go ee. gonagas Kristian IV maid dovddahii.

Dáččaálbmotlogu unnun heajos guollemárkankonjunktuvrraid geažil sáhtta sápmelaččaide njuolgut ávkin leamaš. Sidjiide šattai buoret vejolašvuoha meahcástit, šibihiiguin johtalit áigodagaid mielde, ja dieđusge maid šattai boazodollui ráfit. Earenoamážit dáidá dát ealáhus ožžon liige buoret ovdánanvejolašvuodaid geasseorohagain, earenoamážit 1700-logus.

1600-logu mañit oasis váivahuvvagohte Københámmanis dáččalogu garra unnuma dihte. Dan dihte álggahišgohte vásedin doaimmaid buoridit dili. Doaimmat ledje ruhtaveahkit⁵¹⁹ ja bággodoaimmat. Ledje omd. vearrobeassamat dáččaide, vearroárpmut, militearbálvalusas beassan ja bahádahkkiid doalvun Finnmárkui.

---

517 identifisere

518 enemerker

519 subsidier

1700-logu ovddit oasis bođii goalmát čearda Finnmárkku riggodatgilvui, namalassii kvenaálbmot. Sii ledje suomagielat sisafárreaddjit dalá Davvi- ja Nuorta-Ruotas, mas Suopma dalle lei oassin. Oallugat vuosttaš kvenain seahkánedje sámi servvodahkii ja sámi álbmogii.

Dánska-norgga eiseválddit atne kvena sisafárrema 1700-logus hui buorren. Sin almmolaš politihkka lei ahte sin galggai bures vuostá váldit, ja sin galggai sihke ávnnaslaš ja ekonomalaš doarjumiin veahkehit ásaiduvvat.

Finnmárku dahje Finnmárkku oasis leat leamaš stáhtapolitihkalaš riidoguovlun gitta 1826 rádjái. Ovdal sullii jagi 1600 berre sihke Ruošša, Danmárku-Norga ja Ruotta veauro dán guovllu sápmelaččain. Ruotta geahččalii muhtun muddui dáččain maid bearrat veauro 1600-jagiid birrasiid.

Ruošša gal heittii bearramis veauro ovdal Knæredráfi jagi 1613:s, go Danmárku-Norga akto oaččui duopmoválddi riddo- ja vuotnaguovlluin. Sámi siseanan gal ain lei ng. ruota duopmoválddi vuolde, muhto sihke Ruotta ja Danmárku-Norga gáibideigga veauro jagi 1751 rádjái. Dalle biddjui dalá ráđji Suoma guvlui, dan guovtti gáibideaddjiriikka⁵²⁰ Danmárku-Norgga ja Ruota šiehtademiin. Dán ráđješiehtadussii bođii lassičálus sirddolaš sápmelaččaid birra (lappekodisilla), mii sihkkarasttii goit boazosápmelaččaid vuoigatvuođaid dan nuppi riikkas. Lappekodisilla gal maid lea geavahuvvon áššiin mat gullet sápmelaččaide olggobealde boazodoalu.

Finnmárkku dalá rájit eai mearriduvvon ovdal 1826:s, go dalá Máttá-Várjjat gullagođii Norgii Ruošša rádjesoahpamuša bokte.

Álkivuoda dihte leat válddahallan iešguđet ealáhusaid, boazodoalu, eanandoalu ja guolásteami, sierra sullii 16-1700-rájes ja dán jahkečuodi álggogeahčái. Meahcásteapmi, mii lei earenoamážit sápmelaččaide deatalaš, lea namuhuvvon eará ealáhusaid oktavuodas, lotnolasat daiguin. Muhto fertet garrasit deattuhit ahte eanas riggodagaid mat ledje oazžumis, geavahedje lotnolasat Finnmárkkus eanas dan áigodagas máid dás guoskkahit. Ja dan dahke earenoamážit sápmelaččat. Čearddaid erohusaid sivvan dán oktavuodas, dáidá leamaš go earenoamážit dáččat ja dánskalaččat bohte dakkár birrasis mii lei áibbas earalágan go Finnmárku. Sis ii lean dat duogáš ja teknologijja mii dárbbášuvvui buoremusat⁵²¹ geavahit riggodagaid.

Dat kvenat mat ovddemus bohte 1700-logus, gal orro álkibut seahkaneame báikkálaččat heivehuvvon riggodatgeavaheapmái go sii ásaiduvve eanas sámi guovlluide. Muhtun muddui sii šadde gilvalit sápmelaččaiguin geat doppe juo ásse, ja geat juo geavahedje riggodagaid maid maŋis kvenat ledje.

Dáid iešguđet ealáhussurggiin⁵²² leat ain olu beroštahtti gažaldagat máid eambo galggašii dutkat. Okta dán lea man guhkás maŋas boazodoalu álggu sáhtta guorrat. Finnmárkulaččain soitet leamaš lojes bohccot geađgeáiggis juo. Muhtun dutkit oaivvildit maid sáhttit muhtun lágan boazodoalu čatnat vuosttaš sihkkaris sámi bázahusaide birrasiid Kristusa riegádeami áiggi rájes. 800-logu loahpa rájes leat čielga dieđut boazodoalu birra dalá Romssas ja Finnmárkkus, mii lei sápmelaččaid ja háløygalaš aristokratijjas oktasaš doallu.

Olu ođđasit čálalaš gálduid mielde diehtit čielgasit ahte Finnmárkku sápmelaččain lei boazodoallu 1600-logu álggogeahčen. Lea váttis diehtit man viiddis boazodoallu dalle lei.

---

⁵²⁰ pretensjonsmaktene

⁵²¹ optimal

⁵²² næringssektorene

Muhto 1600-logu mielde várra rievddai boazodoallu dan guvlui ahte šadde sierra doalut ja stuorit ealut, ja dát ovdánii ain manjit jahkečuodis.

Johttibozodoallu sáhtta ovdánan sullii seammá mađe riddosámiiddain go siseatnansiiddain. Nappo dápmagohte muhtun siidaolbmot eambo bohccuid ja čuvvodišgohte ealuid johtalemiin gaskal siseatnama ja rittuid, dahje nuppeguvlui.

Dan dihte sáhttet ovttá guovllus oanehit dahje guhkit áiggi leamaš guokte sierra boazodoallojoavkku mat johte buhtalaga, ja áiggii mielde šadde oktan. Gitta 1800-logu gaskkamuddui oaidnit ovdamearkkaid go boazodoallobearrašat almmolaččat gulle riddosuohkaniidda. Almmolaš gohččumat ja mearrádusat Norgga ja Suoma rádjedahppama manjel 1852:s leat njuolgggo sivvan dasa go boazodoallit šadde čálihit iežaset siseatnansuohkaniidda, gosa eatnasat dán áigge gullet.

Sihke 16-, 17- ja muhtun muddui maid 1800-logus ledje boazodoalus buorit ovdánanvejolašvuodát go olmmošlohku lei nu vuollin, sihke geasse- ja dálveorohagain. Dát gal vejii rievdan go earenoamážit Finnmárkku rittuin lassánišgođii olmmošlohku go oallugat fárregohte dohko veahá ovdalaš 1800-logu gaskkamutto. Nu šattai maid eambo gilvu geasseorohagain.

Norgga ja Suoma rádjedahppan 1852:s lei goitge ovddit jahkečuodi vearrámus dahku boazodoalu guovdu. Finnmárkku sápmelaččat masse fáhkkestaga buot dálveorohagaid Suoma bealde. Dát rievdadii boazodoallohámádaga⁵²³ hirbmosit. Oallugat fertejedje heaitit ja fárret mearragáddái, ja muhtumat fas, earenoamážit Guovdageainsuohkana olbmot, lonuhedje stáhtagullelašvuoda ja šadde Ruota vuollásažžan. Dainna lágiin sáhtte fas geavahit boares dálveorohagaid. Dát dilli bisttii 1889 rádjái go Ruota ja Suoma rádjái maid dahppui. Dan oktavuodas lei mihtilmas fárren fas Guovdageidnui. 1852 rádjedahppan maid dagahii olu rievdademiid ja soahpameahtunvuodaide Finnmárkku iešguđet boazodoalloguovlluide⁵²⁴. Daid soahpameahtunvuodaide dihte mat bohciidedje rádjedahppama geažil, bohte vuosttaš boazodoalomearrádusat Finnmárkku gonagaslaš resolušuvnnaid ja Stuoradikki addin lágaid bokte.

Go buhtastahtta boazodoalu eará ealáhusaiguin, oaidnit ahte ovddit jahkečuodi manjit oasis bodii dás sullii bealli ámtta biergobuvttadeamis. Vuosttaš máilmmisoadi birrasiid lei heiveheapmi ođđa dilálašvuodaide rádjedahppama manjel bures doaimbame. Boazodoallobearraigeahčči⁵²⁵ gohčodii boazodoalu oktan Davvi-Norgga deataleamos ealáhusgeaidnun.

Finnmárkku eanandoalu leat dávjá atnán unnán mávssolažžan. Muhto gálduin oaidnit goitge ahte eanandoallu lea leamaš deatalaš oassin ealáhusheiveheamis doloža rájes. Eanandoaluin oaivvilduvvo ovddemustá šibitdoallu. Gortni ja ruonas šattuid gal leat oba unnán gilván, muhto buđetgilvin šattai oalle deatalažžan muhtun guovlluin 1800-logus. Maiddái dán oktavuodas lea Álttáguovlu mihtilmassan, nu go olu eará eanandoalldoaimmain.

Vuosttaš čálalaš gáldut Finnmárkku šibitdoalu birra leat 1500-logu rájes. Muhto arkeologalaš gávdnosiin sihke Nuorta- ja Oarje-Finnmárkkus, vuohttit šibitdoalu muhtun sámi guovlluin goit 1300-logu rájes. Guollemárkana hedjoneaddji konjunktuvrrat dagahedje ahte 1600-lohku šattai dáčča šibitdoalu viidánanáigodahkan, ja dáččat

---

⁵²³ reindriftsstrukturen

⁵²⁴ reindriftsregionene

⁵²⁵ reindriftsinspektøren

fárrejedje muhtun muddui sápmelaččaid geavahanguovlluide⁵²⁶ vuotnagáttiide, ja njuolgut gilvališgohte sápmelaččaiguin.

Lea jáhkehahtti ahte maiddá sápmelaččaid šibitdoallu viidánii 1600-logus. Odđasit dutkamat čájehit ee. ahte sápmelaččat barge eambo šibihiiguin go dáččat 1600-logus.

1700-logu vuosttaš moaddelohjagi bohte maid oalle olu ruotelaččat Áltái. Sii barge eanan- ja vuovdedoaluin⁵²⁷ lotnolasat vuovdedoaimmain⁵²⁸ ja mearraguolástemiin. Muhtun áiggi maŋjel bohte odđa kvena eanandoallit, mat ásaiduvve siseatnama sámiguovlluide, ee. Deanuleahká ja Porsáŋgui.

1775 eananjuohkinresolušuvdna dagai vuosttaš geardde vejolažžan eaiggáduššat eatnama Finnmárkkus. Mihttomearrin lei ee. oažžut dakkár eanandoalu mii ámmatolbmuid mielas lei gánnáhahtti ja deatalaš.

Mearrasápmelaččaid árbevirolaš doaibmavuohki mas ledje áigodatjohtolagat, gal ain bisttii guhká ja viidát Finnmárkkus. Eanandoallosolušuvdna nappo dušše hui unnán álggos váikkuhii beaivválaš doibmii Álttáguovllus ja muhtun eará Oarje-Finnmárkku guovlluin.

1800-logu maŋit oasis heivehuvvojedje eiseválddiid eanandoallorahčamušat muhtun muddui dáruiduhttinpolitihkkii. Goappešiid beales atne ávkkálažžan oažžut dáččaid ásaiduvvat eanandoallin, ja čađahišgohte muhtun koloniserendoaimmaid dán oktavuodas. Olu suohkaniin gilde eananvuovdima, vuovddi várjaleami ja giellaseaguhemiid hehttema namas. Vearrámus oassi dán politihkas ledje goitge eananláhka ja eananvuovdinnjuolggadusat 1902:s, mat gilde vuovdimis eatnama earáide go dárogielagiidda. Leat unnán dieđut mat mitalit movt gildosa čađahedje, muhto gávdnojit čielga mearkkat main vuohtá mainna lágiin mearrádušat čuvvojedje. Almmolaččat gustojedje dat 1965 rádjái.

10-15 jagi ovdal vuosttaš máilmmisoađi ledje eanas Finnmárkku eanandoalut smávvát, ja eanas ledje niittut ja meahccegiettit. Deatalaš oassin fuođđaris lei jeagil, lasttat, guolemoalut ja sullasaččat. Dušše Álttás lei hupmanveara gilvin. Muhto šibitdoalu ferte goitge navdit leamaš deatalažžan sihke siseatnama ja riddo- ja vuotnaguovlluid eallinláhká.

Go eai gávdno luohtehahtti logut mat mitalit juohke ealáhusa dietnasa oppa áigodagas, lea váttis daid buohtastahttit. Muhto ealáhus mii livččii *hui deatalaš* jus livččii rehkeneastán, lea guollebivdu mearas ja ábis. Guhkesáiggegeahččamiin⁵²⁹ dáidá riehta dadjat ahte earenoamážit dáčča álbmogii leat guollemárkana konjunktuvrrat mearridan ássama sturrodaga. Omd. lei márkanguolásteapmi mii dagai dáčča ásaidumi vejolažžan Finnmárkkus birrasiid jagi 1300. Nuppe dáfus ledje márkanguolásteami heajos konjunktuvrrat mat dagahedje ahte dáčča ássiid lohku unnui hirbmosit, earenoamážit 16- ja 1700-logus.

1800-logus fas lassánedje olbmot gáfadit ja Finnmárkku álbmot lassánii golmmageardánit gaskal 1835 ja 1900 ja guollebivdu ja buorit márkanevejolašvuodát ožžot eanas dan gutni. Dáččaid lohku lassánii measta viđa geardde, ja kvenaid lohku lassánii golmma geardde. Ovtta ládje sáhtta dán ovdáneami buohtastahttit vuosttaš

---

⁵²⁶ bruksområder

⁵²⁷ skogbruk

⁵²⁸ skogsdrift

⁵²⁹ langtidsperspektiv

dáčča koloniserenbáruin 6-700 jagi ovdal. Dalle gal lei olu jođánet lassáneapmi, ja lohku lei maid olu stuorit go 14- ja 1500-logus.

Finnmárkkus leat leamaš sierra ortnegat guolástusa birra ja guollebivdoosálastima birra. 1700-logu álggus gáržžiduvvui guollebivdu Nordlándda ja Romssa guosseguollebivdiide (davvimátkkošteddjiide). Maiddái ruoššaid guollebivdu čavgejuvvui 1740- ja 1770-jagiin. Ođđa ja garraset njuolggadusat bohte maid davvimátkkošteddjiide 1778:s. Dan rájes ii oba lean ge guosseguollebivdiin šat lohpi bivdit vuonain.

Ruošša guollebivddu oktavuodas 1700-logus rahppojedje gávpegeainnut nuorttas maiddái hivvodatgálvvuide nu go guollái ja jáfuiide. Finnmárkui lei Ruošša sihkkaris jáfodábuheapmi áibbas vuodđomávssolašvuohan, ja lei eahpitkeahhtá okta ártan dasa go oallugat fárrejedje Finnmárkui 1800-logus.

1830 ođđa guolástusláhka heaittihii measta buot guosseguollebivdogáržžidemiid, ja lei dasto deatalažžan dasa go guollebivdu, ja várra earenoamážit šákšadorskebivdu fas sáhtii viidánit nu olu go dagai. Guosseguollebivdiid garra márran dagahii gal muhtun riiddu báikkálaš bivdiiguin.

Fatnasiid ođasteami oktavuodas stuorit fatnasiidda, ođđa ja aktiivvalaš veahkkeneavvuide, mohtordollui ja nu ain, šadde riggodagaid suodjalangažaldagat hui áigeguovdilin 1800-1900 molsuma birrasiid. Vuotnaássit, geat eanas ledje sápmelaččat, serve dušše hui veahá guolástusaid ođasmahttimii. Sidjiide čuzii ođđa teknologijja earenoamáš garrasit, ja bohte gáibadusat vuotnariggodagaid várjalit ja báikkálaš olbmuide addit vuosttašrievtti bivdit guoli lagasbáikkiin. Maiddái riddobivdit vuosttal dedje garrasit omd. feastonuohtasteami.

Riddogáttiin gal muhtun muddui ledje ođastan fatnasiid vuosttaš máilmmisoađi áigge, go pomorgávppašeapmi boatkanii. Doppe ii lean dalle nu dárbu buori geasseguollebivdui go galge dálvejáfu dábuhit, nu go mearrasápmelaččain lei, geat gálvodábuheami dáfus eanas ledje pomorgávppašeami duohken. Pomorgávppašeami nohkan čuzii sidjiide earenoamáš garrasit. Mánngga ládje dagahii pomorgávppašeami nohkan 1914-15 birrasiid stuorit nuppastusaid Finnmárkku historjái go vel vuosttaš máilmmisoahti ge.

Guolástusaid siskkobeaalde ledje riggodagaid várjaleami gažaldagat oalát ilbman ovdal vuosttaš máilmmisoađi juo ja šadde rievttis áigeguovdilin industriála fálesbivddu oktavuodas Finnmárkku olggobealde. Fálesbivddu vuosttaldeapmi lei dievvan oalát go muhtun issorasat suhttan guollebivdit billistedje fálesbivdoguovddáža Donjevuonas 1903:s. Duogážin lei go lulli-norgalaš kapitalberošteaddjit⁵³⁰ ledje speadjamiin bivdán fálláid ámttas 1860-jagiid rájes. Guollebivdit eai šat dohkkehan dili. Sii oaivvildedje ahte lei oktavuohta hedjonan guollebivddu ja meara fáleshivvodaga unnuma. Dakka manjel dan máid manjel leat gohčodan Donjevuonastuibmin, mearridii Stuoradiggi gielidit fálesbivddu.

Vuosttaš máilmmisoađi birrasiid lei "*Finnmárku Ámta*" mánngga ládje rievdadeami áigodagas riggodagaid geavaheami dáfus. Fálesbivddu bokte ledje áigá juo oahpasnuvvan mearariggodagaid industriijalaš geavaheapmái. Máttá-Várjjagis lei ruovdemálbmaroggan⁵³¹ aitto álggahuvvon. Dát industridoaibma oalát rievdadii ássiiddilálašvuodaid doppe, ja Finnmárku lei ollislaččat vásihan dan 1800-logu manjit oasis. Kárttat mat čájehit "*álbmogiid čearddalšvuoda*" ja ráhkaduvvojedje olmmošlohkama vuodul 1910:s, čájehit hui čielgasit dan doaimma máid quolleriggodagaid ođđa geavaheapmi lei vuodustan 1800-logus.

---

⁵³⁰ kapitalinteresser

⁵³¹ jernmalmbrytinga

Carl Schøyena statistihkka čájeha mannolaga 1860-gaskkamuttos gitta 1910 rádjái, geahča tab. 9.1 vuollelis.

Tab. 9.1: Olmmošlassáneapmi 1866-1910

	Sápmelaččat	Kvenat	Seaguhuvvon	Dáččat	Oktiibuot
1.1.1866	7.500	3.434	1.285		8.110 20.329
1.1.1876	7.017	4.286	2.965		9.807 24.075
					Eanas
				dáččat	
1.1.1891	9.491	5.929	-		13.929 29.341
3.12.1900	9.572	5.406	-		18.409 33.387
1.12.1910	10.332	5.398	-		23.396 39.126

Veahá ovdalaš vuosttaš máilmmisoađi lei riggodatvuodđu ja riggodatgeavaheapmi dagahan čuovvovaš čearddalaš joavkojuogu, vrd. gov. 9.1, 9.2 ja 9.3 manjelis.

*Gov. 9.1: Kárta mii čájeha Finnmárkku ámtta álbmogiid čearddalašvuoda.
I Suopmelaččat (kvenat)*

Gáldu: (Schøyen 1920: 157).

*Gov. 9.2: Kárta mii čájeha Finnmárkku ámtta álbmogiid čearddalašvuoda.
II Sápmelaččat*

Gáldu: (Schøyen 1920: 158)

*Gov. 9.3: Kárta mii čájeha Finnmárkku ámtta álbmogiid čearddalašvuoda.
III Dáččat*

Gáldu: (Schøyen 1920: 159)

Oanádusat

Avskr.	Avskrift (nubbehusčálus)
Bd.	Bind (girji)
Bil.	Bilag (čuovus)
Chra.	Christiania
Dat.	Datert (beaiváduvvon)
Dok.	Dokument (dokumenta)
D-N	Danmark-Norge (Danmárku-Norga)
FA	Finmarkens Ámt (Finnmárkku ámta)
FAB	Finmarkens Ámts Femaarsberetninger (Finnmárkku ámtta viđajagidieđut)
FaaB	Forordninger og Aabne Breve (ásahusat ja rabas reivvet)
FDAF	Finmarkens Districtsámstsformandskabs forhandling (Finnmárkku ámtta ámtaguovllu ovdagotti šiehtadallamat)
F.insp	Fiskeriinspektøren (guolástusbearráigeahčči)
Fm.	Finmark (Finnmárku)
Fol.	Folio
Frd.	Forordning (ásahus)
FSS	Finmark Sorenskriveri (Finnmárkku Sundi)
Hem.	Hemmelig (čieguš)
HDB	Herredags dombøger (Hearráievtti duopmogirjjit)
Hist. top.	Historisk topografisk (historjjálaš topografalaš)
HT	Historisk tidsskrift (historjjálaš áigečála)
JD	Justisdepartementet (Justisdepartementa)
Jb.	Journalbilag (journalčuovus)
Js.	Journalsaker (journaláššit)

Jf.	Jamfør (Vrd.) (veardit)
Just. prot.	Justisprotokoll (justisprotokolla)
Jur.	Juridisk (juridihkalaš)
Kgl. res.	Kongelig resolusjon (gonagaslaš resolušuvdna)
Kpb.	Kopibok (kopigirji)
NBL	Norsk biografisk leksikon (Norgga biográfalaš leksikona)
NGL	Norges gamle love (Norgga boares lágat)
NHD	Norske herredagsdombøker (Norgga hearrárvetti duopmogirjjit)
NL	Norske lov (Norgga lágat)
Norr.	Norrøn(t) (dárogiebla-islánda gielá áiggi)
NNS	Nord-norske samlinger (Davvi-Norgga čoakkáldagat)
NRA	Det norske riksarkiv, Oslo (Norgga riikaarkiiva Oslos)
NRR	Norske Rigs-Registranter (Norgga riikaregistránttat)
NOU čielggadeamit)	Norges offentlige utredninger (NAČ) (Norgga almmolaš čielggadeamit)
NT	Norges Traktater (Norgga šiehtadusat)
OAJ. saml.	Oscar Albert Johnsens samlinger (Oscar A. Johnsená čoakkáldagat)
O. No.	Odelstingsproposisjon nummer (Odeldikki proposišuvnna nummir)
Ot. prp.	Odelstingsproposisjon (Odeldikkiproposišuvdna)
Pk.	Pakke (páhka)
Prot.	Protokoll (protokolla)
Rusl.	Rusland (Ruošša)
Rør.	Rörande
SATØ	Statsarkivet i Tromsø (Romssa stáhtaarkiiva)
SI	Sámi Instituhtta
Skr.	Skrivelse(r) (čállosat)
Skr. fgvBiA	Skrivelser fra geistlige og verdslige betjente inden ámtet (ámtta girkolaš ja máilmmálaš ámmátolbmuid čállosat)
SM	Sagai Muittalægje
Ss	Statssekretariatet (stáhtačállingoddi)
SRA	Det svenske riksarkiv (Ruota riikaarkiiva)
SRU	Samerettsutvalget (Sámi vuoigatvuođalávdegoddi)
Sthlm.	Stockholm
Sver.	Sverige (Ruotta)
Tb.	Tingbok (diggegirji)
TF	Tanen fogderi (Deanu fáldiguovlu)
TSS	Tanens sorenskriveri (Deanu sundiguovlu)
TfR	Tidsskrift for Rettsvitenskap (Riektediehtaga áigečála)
U.å.	Uten år (vuođđologu haga)
ØFF	Øst-Finmarkens Fogderi (Nuorta-Finnmárkku fáldiguovlu)
ØFFS	Øst-Finmarkens Foged og Sorenskriver (Nuorta-Finnmárkku fáldi ja sundi)
ØVDF	Øst- og Vest-Finmarkens Districtsformandskabs Forhandlinger (Nuorta- ja Oarje-Finnmárkku guovlluovdagottiid šiehtadusat)

Báikenammalistu

Sámegiella:

Dárogiella:

Sámegiella:

Dárogiella:

Sámeigiella:

Dárogiella:

Sámeigiella:

Dárogiella:

Dároggiella:

Sámegiella:

Dároggiella:

Sámegiella:

Dárogella:

Sámegiella:

Dárogella:

Sámegiella:

Girjjit ja gáldut

Oassi III	1
Hans Prestbakmo	1
Finnmárkku meahcceriggodagaid geavaheapmi 1900-logus	1
Ovdasátni	2
1. KAPIHTTAL	4
Álggaheapmi	4
2. KAPIHTTAL	6
Boazodoallu	6
2.1 BOHCCO EKOLOGALAŠ HEIVEHEAPMI	6
2.2 LÁGAT JA HÁLDDAHUS	8

2.3 FINNMÁRKKU BOAZODOALU STURRODAT	14
2.4 BOAZODOALLIT JA VEARROSUOHKAN	17
2.5 MOVT BOAZODOALLU GEAVAHA RESURSSAID	17
2.5.1 Guohtumat	17
2.5.2 Johtimat/johtolagat	22
2.5.3 Guođoheapmi	24
2.5.4 Ássanbáikkít	26
2.5.5 Boazodoallorusttegat	27
2.5.6 Hearggít ja mekaniseren	30
2.5.7 Muorraávdnasiid geavaheapmi	31
2.5.8 Bivdu/meahcásteapmi	32
2.5.9 Guollebivdu	33
2.5.10 Muorjjit, luopmánat, šattut jna.	34
2.5.11 Gámasuoidni	35
2.5.12 Jeagelbordin	35
2.5.13 Duodji	35
2.5.14 Verddevuohta ja lonuhsgávpi mas meahccegeavaheapmi lea vuodđun	35
2.5.14.1 Eará šibitdoallu	36
2.5.14.2 Bargguid lonohallan	36
2.5.14.3 Gálvolonohallan	36
2.6 GUOHTUNEATNAMIID BILLISTEAPMI JA OLGGOBEALGEAVAHEAPMI	36
2.6.1 Guohtuneatnama massin	37

2.6.1.1	Guohtuma njuolggó massin	37
2.6.1.2	Guohtuneatnamiid eahpenjuolga massin	38
2.6.1.3	Guohtunmuosehuhttimat, guohtunáigodat, energigeavaheapmi ja váiban.	39
2.6.2	Lassibargu	41
2.6.3	Boazomassu	42
2.6.4	Luondduduhtademiid ollislaš váikkuhus orohakkii	42
2.6.5	Lea go servvodatmannolat leamaš ovdamunnin boazodollui?	43
2.6.6	Buhtadus luondduduhtademiid ovddas guohtuneatnamiin	44
2.7	BOAZODOALU RIEKTEOAINNUT - ČOAHKKÁIGEASSU	45
3.	KAPIHTTAL	47
	Báikki ássiid resurssageavaheapmi	47
3.1	ÁSAIDUPMI OPPALAČČAT	47
3.2	LÁGAT JA GEAVAHANRIEVTTIT	47
3.3	BÁIKKI ÁSSIT	48
3.4	BÁIKKI ÁSSIID RESURSSAGEAVAHEAPMI	49
3.4.1	Šibitdoallu ja guohtun	49
3.4.2	Niittut ja eará meahccefuodárdábuheapmi	50
3.4.3	Guollebázahusat fuodarin	53
3.4.4	Šibitdoaluid heaitin/eatnama bargan	53
3.4.5	Vuovdegeavaheapmi	54
3.4.6	Darfegeavaheapmi	56
3.4.7	Johtaleapmi/bivdu	56

3.4.8	Sáivaguolásteapmi	59	
3.4.9	Luopmánat ja muorjjit	64	
3.4.10	Gámasuoinnit	65	
3.4.11	Golgi dimbarat ja riehkit	65	
3.4.12	Goadit/ealáhusbárttat	66	
3.4.13	Álbmoga riggodatgeavaheapmi ja dan váikkuhus báikki olbmuide	66	
3.4.14	Leat go báikki olbmuin mat leat vuodđoealáhusain, makkárgé meahcceriggodagaide?	68	sierrarievttit
3.4.15	Vuotnabivdu	69	
3.5	LEA GO LOTNOLASEALÁHUSAIN BOAHTTEÁIGI?	73	
3.6	BÁIKKI OLBMUID RIEKTEOAINNUT - ČOAHKKÁIGEASSU	75	
4.	KAPIHTTAL	78	
	Čoahkkebáikeássiid resurssageavaheapmi	78	
4.1	ČOAHKKEBÁIKKIID OVDÁNEAPMI OPPALAČČAT 1900-LOGUS	78	
4.2	ČOAHKKEBÁIKEÁSSIID MEAHCCERIGGODATGEAVAHEAPMI	79	
4.2.1	Vuovdi, riehkit ja darfi	79	
4.2.2	Bivdu ja meahcásteapmi	79	
4.2.3	Sáivabivdu	80	
4.2.4	Luopmánat/muorjjit	81	
4.2.5	Olgolustadoaimmat	82	
4.2.6	Bárttat	82	
4.2.7	Mohtorjohtolat	84	
4.3	ČOAHKKEBÁIKEÁSSIID, ÁLBMOGA OVIDNU MEAHCCERIGGODAGAID	84	

GEAVAHEAPMÁI JA RIVTTIIDE	84
5. KAPIHTTAL	86
Gussiid riggodatgeavaheapmi Finnmárkkus	86
6. KAPIHTTAL	87
Luondduduhtadeamit Finnmárkku mehciin	87
6.1 RUVKEDOAIBMA, RÁKTODOAIBMA, EANANROGGAN JNA.	87
6.2 DULVADEAMIT - RÁVDNJELINJÁT	88
6.3 JOHTOLAT (GEAINNUT, TELEGULAHALLAMAT JNA.)	88
6.4 MILITEARA BÁHČIN- JA HÁRJEHALLANGUOVLLUT JNA.	89
6.5 BARTAHUKSEN	89
6.6 ÁIBMONUOSKKIDEAPMI	90
7. KAPIHTTAL	91
Riidoguovllut	91
7.1 OPPALAČČAT SOAHPAMEAHTTUNVUOĐAID BIRRA	91
7.2 BÁIKKI OLB MOT/EANANDOALLU - BOAZODOALLU	91
7.2.1 Meahcceguohtun	91
7.2.2 Giettít	92
7.2.3 Ođđa eatnamiid bargan	93
7.2.4 Áidedoallu	94
7.2.5 Eará guođohandilálašvuođat	94
7.2.6 Meahcásteapmi	94
7.3 ČOAHKKEBÁIKKIID OVDÁNEAPMI / ČOAHKKEBÁIKEÁSSAN - BOAZODOALLU	95

7.4 LUONDDUDUOHTADEAMIT - BOAZODOALLU	96
7.5 LUONDDUDUOHTADEAMIT - EANANDOALU/BÁIKKI OLBMUID	97
BEROŠTUMIT	97
7.6 ÁLBMOGA LUONDDURIGGODAGAID GEAVAHEAPMI -	98
BOAZODOALLU	98
7.6.1 Bivdu	98
7.6.2 Guollebivdu/mohtorjohtolat	98
7.6.3 Turisma	99
7.7 ÁLBMOGA MEAHCCERIGGODAGAID GEAVAHEAPMI -	100
BÁIKKI OLBMOT	100
7.8 VUOTNABIVDU - RIDDOBIVDU/ÁHPEBIVDU	101
7.9 LUONDDUSUODJALEAPMI - VUOĐĐOEALÁHUS	102
Čuovus	103
Finnmárkku mearaluossabivdiid	103
iskanjearahallama čoahkkáigeassu	103
GIRJJIT	105

Oassi III

Hans Prestbakmo

Finnmárkku meahcceriggodagaid geavaheapmi 1900-
logus

Ovdasátni

Sámi vuoigatvuođalávdegoddi attii munnje bargun čielggadit "Finnmárkku fylkkaeatnamiid ja čáziid duohta geavaheami ja dálá gustojeaddji riekteoainnuid mat báikki álbmoga⁵³² iešguđet joavkkuin leat, sihke siseatnamis ja rittuin" (NOU 1984:18) (ođđasit jorgaluvvon), ja lassin čállit čielggadeami geavaheami soahpameahttunvuođaid birra ja riekteoainnuid birra.

Dát čielggadeapmi fáttmasta áigodaga maŋosguvlui vuosttaš máilmmisoađi loahpa rádjái, ja áigodat lea välljejuvvon ovttasráđiid Steinar Pederseniin ja lávdegotti lahtuiguin Torgeir Austenåain ja Gudmund Sandvikain. Čielggadeapmi lea nappo "dálá" eatnamiid ja čáziid dahje meahci⁵³³ geavaheami válddahallan (áigodat maŋjel 1960), ja lea buohtastahttojuvvon "olbmo muittu mielde" geavahemiin (nappo sullii jagiid 1920 - 1950). Čielggadeamis leat *golbma* oaiveoasi (boazodoallu, báikki álbmot ja čeahkkebáikkeálbmot), ja dat loahpahuvo guvttiin čeahkkáigeasuin (olbmuid luondduuohtadeamit⁵³⁴ ja soahpameahttunvuođaguovllut⁵³⁵). Earaládje maid livččii sáhttán čállosa hálldašit. Dán vuogi lean välljen vai Finnmarkku mihtilmasvuohta⁵³⁶ (boazodoallu) ovddemustá čilgejuvvo ja dasto deattuhuvvo mainnalágiin báikki álbmot lea rievdan maŋimus 60 jagi, ja šaddagohtán čeahkkebáikkeálbmogiin. Ealahusgeainnut leat rievdan ja nappo maiddái eatnamiid ja čáziid dahje meahci geavaheapmi.

Mun lean sivilagronoma, ja lean leamaš boazodoalloagronoman Romssas oktiibuot 10 1/2 jagi. Lean luonddusuodjalankonsuleantan Romssas bargan 4 jagi ja Finnmarkkuduoddara Ressursalávdegotti⁵³⁷ čállin ges 3 jagi. Lean leamaš riektenammaduvvon⁵³⁸ áššedovdin mángga árvvoštallanáššis⁵³⁹ boazodoalloguovlluid duohtademiin Finnmarkkus ja lean čielggadan váikkuhusaid Finnmarkku boazodollui ee. Boazodoallohálddahausa ja Suodjalusdepartementta ovddas.

---

532 lokalbefolkning

533 utmarka

534 naturinngrep

535 konfliktområder

536 særtrekk

537 Ressursutvalget for Finnmarksvidda

538 rettsoppnevnt

539 skjønnsaker

Čielggadusa vuodđun leat dieđut mat leat čohkkejuvvon Finnmárkkuduoddara ressursalávdegotti ja Sámi vuoigatvuodálávdegotti barggu oktavuodas, ja dasto muhtun girjjit (vrd. girjelisttu). Dieđut mat leat čohkkejuvvon Sámi vuoigatvuodálávdegotti bargui, leat ságastallamat ja jearahallamat ovddemustá Finnmárkku iešguđet guovllu vuorraset olbmuiguin, oktiibuot 50 olbmuin.

Lea čielggas ahte dan áigemearis máid ledjen ožžon, ii lean vejolaš buot fylkka guovlluiguin seammá vuđolaččat bargat. Lean muhtun guovlluiguin bargan eambo go eará guovlluiguin. Eanemus olbmuiguin lean Hammerfeastta-Fálesnuori guovllus hupman, ja Máтта-Várjjagis fas unnimusat.

Lean deattuhan mitalit dábálaš málliid Finnmárkku eatnamiid ja čáziid geavaheamis. Muhtun dárkilis dieđut leat mielde, čájehit daid stuora erohusaid mat gávdnojit, ja govvidit dábálaš málliid. Geardduheamit dieđusge šaddet, vällješ dál nuo dahje ná čállit. Muhto vai šaddet nu unnán geardduheamit go vejolaš, lea čujuhuvvon duohko deike čállois. Dan dihte berre olles čálloša lohkat, ii ge dušše duokko dáikko.

Romssa Dávvirvuorkká sámi etnográfalaš ossodat ii astan lohkat mu čálloša ovdal deaddeluvvui. Dan dihte logaiga Sámi vuoigatvuodálávdegotti lahtut Austenå ja Sandvik guovtte geardde dán čálloša (juovlamánus 1983 ja miessemánus 1984) ja dan maŋjel bargojuvvui eambo čállosiin. 1984 čavčča čájehuvvui dat Sámi vuoigatvuodálávdegoddái, man lahtut ságastalle čálloša birra mángga čoahkkimis ja čoahkkimiid gaskkas. Lean guorahallan mearkkašumiid ja evttohusaid ja lean veahá rievdadallan čálloša. Dálá čielggadeapmi lea mu fágalaš ovddasvástáduš.

Lea measta 10 jagi gollan dan rájes go barga čielggademiin. Dan oktavuodas lea čáluš veahá divoduvvon 1993:s, ja ovddemustá leat loguid ja lágaid ođasteamit váldon mielde. Olbmuid oainnut ja jurdagat máid 80-jagiid ságastallamiin ožžon, eai leat rievdaduvvon. Muhtun osiide leat čállojuvvon dieđut ovdáneami birra maŋjel go bargu dahkkui.

9220 Moen, geassemánnu 1994
Hans Prestbakmo

1. KAPIHTTAL

Álggaheapmi

Finnmárkku oppalaš areálas mii lea 48 684 km² lea dálá eanandoalloareála sullii 0,15 %. Sullii 3,2 % areálas lea buvttadeaddji vuovdi.

Finnmárkkus ledje jagis 1900 32 800 olbmo, ja dáiin orro 2/3 biđgosit. Olbmot orro riggodagaid lahka, go luonddus lei eallámuš. Vuodđoealáhusat, guollebivdu, eanandoallu ja meahccegeavaheapmi ledje ássama vuodđun. Pomorgávppašeapmi, ruoššagávppašeapmi, almmá muosehuhti gaskalađđasiid haga, lei hui deatalaš álbmogii.

Boazu, heasta, johkafanas ja mearrafanas ledje fievrin. Orrunsajit ledje iešguđetláganat ja muhtumat orro gođiin. Boazosápmelaččain lei goahti deatalaččamus orrunsadjin.

Maŋimus soađi rádjái ii mannan ovdáneapmi nu jođánit. Mearragáttiin šaddagođii mohtorfanas eambbo dábálažžan. Muhtun luottat ráhkaduvvojedje ja biila šattagođii geassefievrin. Eanadollui bođii ploava⁵⁴⁰ ja gilvigohte eambbo eatnama. 1920- ja 30-jagiid váttis dilálašvuodát ja olmmošlogu lassáneapmi ráhkadii vuodá odđa doaluid huksemii⁵⁴¹. Šaddagohte eambbo odđadoallohuksenguovllut⁵⁴² ja eaŋkildoalut⁵⁴³.

---

540 plog

541 bureisning

542 bureisningsfelt

543 enkeltbruk

Oahppáseamos lea stáhta ođđadoallohuksen Báhcaveaileagis. Hammerfestii (1928) ja Máttá-Várjjagii (1937) huksejuvvui meieria⁵⁴⁴ ovdal soadi.

Guolástusas geavahišgohte mohtorfatnasiid. Pomorgávppašeapmi nogai 1914:s. Guolástusat čoahkkanedje eambbo guollebivdohápmaniidda. Dát dagahedje váddásit dili ja olbmot geavahišgohte eará báikki riggodagaid garraseappot. Boazodoalloealáhus gal unnán rievddai.

Soahti ja Finnmárkku boaldin lei heahdedilli. Harry Westerheim čállá dáinna lágiin girjjis "Landet de brente" (Eanan máid bolde) :

"Buot mainna ledje rahčan ja huksen, jávkaduvvui moatti čakčabeaivves 1944:s. Lei issorasamus dáhpáhus Čáhppesrohttu⁵⁴⁵ maŋgel. Dalle sáhtii borggistit suovva dušše ovtta viesus gilis. Finnmárkkus ja Davvi-Romssas suovastedje 1944:s 1000 dola - ja nu lei eanan boldojuvvon čáhppadin." (jorgaluvvon sámegillii)

Deanu - Bearalvákki oarjjabealde billistuvvui 100 %. Nuorttabealde 70 %.

Finnmárkku ođđasihuksen lei oba garra bargu. Eatnasat fárrejedje iežaset ovdalaš ássanbáikkiide. Muhto olu smávit báikkít eai huksejuvvon šat ođđasit. Servvodatovdáneapmi buoret eallinlágiin rievdadii dilálašvuodaid 50-, 60- ja 70-jagiin. Ráhkadedje biilaluottaid, nu go siskkit riikkageainnu Deanuleagis ja Duoddara badjel, dahje divodedje, nu go olggut riikkageainnu. Eanas geaidnojohtolat lei dál biillain. Girdihámmaniid bokte olahedje jođánit eará guovlluide. Unnit johte mearafievrruiguin. Boazosápmelaččat lonuhedje gođiid barttaiguin ja viesuiguin. Muhtaskohter, biila ja mohtorsihkkel bohte hearggi sadjái.

Ealáhusat rivde. Guolásteamat ja guolleindustriija ovdánedje ja ođasmahttojuvvojedje. Doaimmat čoahkkanedje stuorit báikkiide. Bargosajit biddjojedje guovddášbáikkiide ja geasuhedje olbmuid dohko. Smávvagilážit ja ovttaskas ássanbáikkít jávke. 1980:s ášai sullii 70 % álbmogis čoahkkebáikkiin. Dát proseanta lea dássedit lassánan 1980 rájes.

Go guollefatnasat stuorrugohte ja bivdoneavvut buorranedje, čájehuvvui ahte mearariggodagain maid lei mearri. Vuonain nogai sallit. Eará guollešlájat fas unno hirbmosit. Šattai váttis dili sidjiide geat vuotnabivdduin galge eallit. Oallugat fertejedje guođđit guollefatnasa. Unna eananbihtážit mat oktan mehciin ledje Finnmárkku boares eanandoalu vuodđun, báhce ávdimin. Eanandoallu čoahkkanii guovddáš eanandoalloguovlluide, gosa stuorit ja ođasmahttojuvvon doalut ođđasis huksejuvvojedje ja eatnamat gilvojuvvojedje.

Ovddeš ladjogiettit šadde sávzzaide ja bohccuide guhtoneamin. Eará báikkiin leat stuorit ja unnit duohtadeamat⁵⁴⁶ gáržžidan boazoguohtumiid seammás go boazolohku lea lassánan. Čoahkkebáikkiid álbmogat leat eambbo ja eambbo geavahišgohtán meahcceriggodagaid. Sii geain meahcci lea oaive- dahje lassiealáhussan, eai leat doarvái riektesuodjaleami⁵⁴⁷ ožžon iežaset ealáhusaide. Meahccegeavaheaddjit fertejit gilvalit álbmogiin riggodagaid nalde.

Dán mannolaga sáhtta loguiguin válddahallat:

---

⁵⁴⁴ meieri

⁵⁴⁵ Svartedauen

⁵⁴⁶ inngrep

⁵⁴⁷ rettsbeskyttelse

Finnmárkkus lei 3/4 álbmogis vuodđoealáhusain 1900:s. 1990:s lei dát lohku vuollel 1/10. Muhto buoret ipmárdusa oažžu buohtastahtidettiin eatnamiid ja čáziid dálá geavaheami ja geavaheami olbmo muittu mielde. Dán geavaheamis ferte dábálaš riekteoainnuid vuoddu ohcat olbmuin.

Vuostelasvuoddat gaskal "gávpoga ja báikegottiid", gaskal čoahkkebáikkiid álbmoga ja giliid vuodđoealáhusaid gávdnojit buot guovlluin Norggas. Finnmárkku mihtilmasvuohtan lea ovddemustá boazodoallu. Dan dihte álggaha dat dán čielggadeami.

2. KAPIHTTAL

Boazodoallu

2.1 BOHCCO EKOLOGALAŠ HEIVEHEAPMI

Gottiid johtaleamit⁵⁴⁸ gaskal dálveorohagaid goahccevuovddiin⁵⁴⁹ ja geasseorohagaid duoddaris ja riddováriin leat dovdosat, ja sii geat bivdet gottiid, maid geavahit dán dieđu. Dakko gokko gottit rasttidit jogaid, gáržžes báikkiide dahje eará heivvolaš geinnodagaide, bidjet sii bivdorsttegiid.⁵⁵⁰ Bivdi lea vuordime dákkár báikkiin giđđat ja čakčat, go goddi johtala.

Manne johtala boazu? Dása leat mángga ártta, muhto deataleamos lea ahte boazu ferte heivehallat iežas lundui gávdnat guohtuma iešguđet jagi áiggiid.

- Dat guhtot iešguđetlágan šattuid iešguđet áiggiid jagis.
- Eanas šattuin lea goabbatlágan biepmusárvu⁵⁵¹ dálvet ja geasset.
- Dálkkádagat rievddadit báikkis báikái.
- Bohccot eai bálgga divrriiguin seammá olu buot báikkiin.

Dát leat dušše muhtun áššit mat mearridit bohcco johtaleami.

Manne rievddadit luonddudilálašvuodát?⁵⁵² Finnmárkku geologalaš kárta čájeha ahte bohccuid dálve- ja geasseorohagat eanas čuvvot álgoviđibávtti⁵⁵³ lulde ja ođđaset baktešlájaid⁵⁵⁴ davvin ja oarjin.

---

548 trekk

549 barskogene

550 fangssystemene

551 næringsverdi

552 naturforholdene

553 grunnfjellet

554 bergarter

Álgođibákteslájaid⁵⁵⁵ gollan ⁵⁵⁶ addá duvttahis eatnama⁵⁵⁷, vaikko dát gal dieđusge rievddada bákteslájás bákteslájii.

Davábealde ja oarjjabealde álgođibáktetráji⁵⁵⁸ leat latnjálassi hoigojuvvon bávttit⁵⁵⁹. Dat leat ođđaset bávttit mat leat duvdojuvvon álgođibávtti nala ja šaddet alla ja rámšo várrin. Oarjelepmosis, Romssas fylkkas, leat kambro-siluriskalaš bákteslájat main šaddá hui álbmás⁵⁶⁰ eanan go gollá. Davvin rievddada oalle olu, muhto doppe leat gal eanas gneisbákteslájat⁵⁶¹. Porsággus nuorttas leat eanas sáttogeađggit⁵⁶². Návuona - Álttá guovllus geaigájit álgođibávttádagat⁵⁶³, ja daid davvelis fas muhtun gabromassiivvat⁵⁶⁴. Sállanis leat maid muhtun álbmás kambro-siluriskalaš sedimenttat⁵⁶⁵.

Álgođibáktetráji davábealde nappo rievddada bákti eambo go lulábealde ráji. Geologalaš rájit váikkuhit eatnamii ja dasto maiddái šattuide.

Gáissát davvin ja oarjin váikkuhit maid dálkkádagaide. Vuollegisdeatta⁵⁶⁶ njuoska áimmuin mii oarjin bohtá, duvdojuvvo gáissáid mielde bajás ja šaddá arvin ja borgan. Go áibmorávnjit⁵⁶⁷ leat mannan meaddel gáisaráidduid⁵⁶⁸, leat dat goikásat. Dan dihte arvá ja borgá unnán lulábealde váriid. Dálvet lea galbmá áibmu mii bohtá sisaguvlui, nu ahte doppe lea hárve bivval.

Rittuin leat dasto bivvalet dálvvit eambo borggain ja arvviin, go duoddaris. Dan dihte lea eambo muohta, eambo cuoŋu ja jiekŋa ja nappo heajut guohtumat bohccuide rittuin dálvet.

Geasset dagaha olu arvi buori šattu, ja dainnalágiin leat olu ruonas šattut doppe. Galbma mearaáibmu dagaha ahte lea čoaskáset rittuin go siseatnamis geasset. Geasset váikkuha kontinentála alladeatta⁵⁶⁹ siseatnamis nu ahte lea liegga, goike dálkkádagat.

Báhkka geasit ja stuora jeaggeeatnamat rođuiguin ja vuvddiiguin ealihit olu divrriid. Sihke olbmot ja eallit bálget⁵⁷⁰ dáiguin. Rittuin eai leat nu olu divrrit. Allá várit jasaiguin⁵⁷¹ ja galbma mearaáibmu doalahit divrriid eret.

Siseatnamis borgá dálvet. Go ii arvve ja buollašat bistet, de ii cuoŋut⁵⁷² ja lea lotkes muohta⁵⁷³ eatnan rádjái. Bohccuide šaddá álkit guohtut.

---

555 grunnfjellsbergartene

556 nedbryting

557 næringsfattig jordsmonn

558 grunnfjellsgrensa

559 skyvedekker

560 næringsrik

561 gneisbergarter

562 sandsteiner

563 grunnfjellsvinduer

564 gabromassiver

565 sedimenter

566 lavtrykk

567 luftstrømmene

568 fjellkjeda

569 høgtrykk

570 plages (av varme og insekter)

571 snøfonner

572 bli skare

Boazu buoidu geasset. Dalle leat proteiidna- ja minerálarikkis ruonassáttut mat sihke stuorrudit bohcco ja mainna buidot dálváí. Dálvet eallá boazu energivallji jeagelšattuiguin main unnán leat proteiinnat ja minerálat.

Dákkár johtin ja johtolat gaskal dálveorohagaid siseatnamis ja geasseorohagaid mearragátteváriin lea ekologalaš heiveheapmi mii gottiin lei ja masa boazobargi lea iežas eallima heivehan. Gávdnojit gal maid soames geasseorohagat siseatnamis ja dálveorohagat riddoguovlluin, muhto dat gal leat hui hárve, ii ge ollenge dábálaš. Dakkár dilli lea ee. Helgelándda rittuin, gos dálveguohtun lea vejolaš olu arvvi ja unnán muohttaga dihte.

Riddoguovllu váriin leat nappo:

- ruonas šattut
- galbma ja njuoska ilbmi
- olu muohta ja jiekŋa dálvet
- unnán divrrit maiguin bohccot bálget,

ja siseatnanguovlluin fas leat:

- unnán šattut ja olu jeagil
- galbma dálvvit
- liegga geasit
- olu divrrit geasset.

Dáid dilálašvuodaid geažil fertejit boazodoallit geavahit sihke riddo- ja siseatnanguovlluid, vai boazodoalu riggodatvuodđu⁵⁷⁴ buoremusat geavahuvvo. Finnmárkku boazodoallu nappo dárbbáša johtalit gaskal siseatnama ja mearragátti.

Go boazodoallu šattai ealáhussan, serve sihke siseatnan- ja mearrasápmelaččat boazodoalu álggaheapmái. Muhto áiggiid čađa leat Finnmárkku boazodoallit dađistaga nannoseappot čadnon siseatnamii.

2.2 LÁGAT JA HÁLDDAHUS

Lappekodisilla lea ásahuvvon lassin Norgga ja Ruota 1751 rádješiehtadussii. Dát leat boazodollui boarráseamos almmolaš njuolggadusat. Kodisillas leat mearrádusat johtimiid, guohtumiid, meahcásteami, guolásteami ja nákkuid birra. Kodisillas leat maid stáhtaborgárortnetmearrádusat sápmelaččaide geat johtaledje bohccuiguin dan guovtti riikka gaska.

Maŋnel 1852 rádjedahppama ja boazoguohtungiieldima Norgga-Suoma ráji rastá bođii láhka čakčamánu 7. b. 1854 mas ledje muhtun njuolggadusat Finnmárkku boazodollui. Doppe bođii ránggáštanmearrádus jus guođohedje siseatnamis geasset. Guođohangeasku⁵⁷⁵ bođii. Jus guođohangeaskku ii doahttan go dat lei dárbbášlaš, sáhtii šaddat buhtadusa máksit. 1854 láhka gilddii guođoheames earásajes go dan orohagas/suokkanis gosa ieš gulai. Dát áššit dáide váikkuhan dasa ahte

---

⁵⁷³ løst snø

⁵⁷⁴ ressursgrunnlag

⁵⁷⁵ gjeterplikt

mearrasápmelaččat geain boazodoallu lei ealáhussan, čálihedje iežaset siseatnansuohkaniidda.

Geassemánu 23. b. 1888 lágas "Finnmárkku ámtta boazosápmelaččaid iešguđet dilálašvuodaid birra" ("*Om forskjellige forhold vedkommende fjellfinner i Finnmarks amt*") ledje njuolggadusat das movt galggai juohkit Finnmárkku sulluid ja njárggaid geasseorohahkan. Juohkima vuodđun galge Leahket árvoštallamat⁵⁷⁶ mat ledje dahkkon 1875-1877 jagiid "man olu bohccuid juohke suolu ja njárga sáhtii geasset geassit". 1888 lágas ledje maid hui dárkilis mearrádusat bohcco merkema birra.

Fylkkamánni gohččuma⁵⁷⁷ maŋŋel skábmamánu 10. b. 1934 juhke Finnmárkku guovlun⁵⁷⁸ ja orohahkan⁵⁷⁹. Láhkavuodđun⁵⁸⁰ dása lei miessemánu 12. b. 1933 boazodoalloláhka, mii gustogođii 1935:s ja gustui suoidnemánu 1. beaivái 1979. 1933 boazodoallolágas ledje dárkilis válddahallamat ee. dáid áššiid birra:

- vuoigatvuohta boazodollui
- eatnamiid juohkin guovlun ja orohahkan
- guohtunáiggit
- boazolohku
- ovdaolbmuid nammadeapmi⁵⁸¹ ja sin váldi
- merken
- johtolagat
- guođoheapmi
- muorračuohppan
- vuoigatvuohta meahcásteapmái ja guolásteapmái
- rátkkašeapmi⁵⁸² ja movt vierrobhccuin⁵⁸³ galgá
- beatnagat

Geassemánu 9. b. 1978 boazodoalloláhka gustogođii suoidnemánu 1. b. 1979. Dát láhka lea eambbo fápmudusaláhka⁵⁸⁴ go dat ovddit ja dása leat eaktun olu njuolggadusat buot áššiide. Dán lága bokte bohte maid válljejuvvon/nammaduvvon stivrenásahusat⁵⁸⁵ iešguđet dásis.

Láhka juohká eatnama boazodoalloguovlun mat fas leat juhkkjuvvon orohahkan. Finnmárkkus leat guokte boazodoalloguovllu, Nuorta-Finnmárku ja Oarje-Finnmárku. Goabbáge guovlu lea juhkkjuvvon olu orohahkan. Juohke orohagas lea orohatstivra⁵⁸⁶. Orogaha ovdaolmmožin lea válljejuvvon orohatolmmoš gean seammá orohaga olbmot leat válljen. Orohastivrras lea ovddasvástádus orohaga doibmii ja sáhtta áššáskuhttit⁵⁸⁷ ja áššáskuhttot⁵⁸⁸ orohaga namas.

---

576 skjønn

577 forordning

578 reinsogn

579 reinbeitedistrikt

580 hjemmel

581 beskikkelse

582 utskilling av rein

583 fremmed rein

584 fullmaktslov

585 styringsorgan

586 distriktstyre

587 saksøke

588 saksøkes

Fylkadiggi nammada viđaolbmo guovllustivrra⁵⁸⁹ juohke boazodoalloguvlui. Stivrras lea mearridanváldi⁵⁹⁰ muhtun áššiin boazodoalu hálddašeamis. Juohke boazodoalloguovllus lea boazodoallokantuvra⁵⁹¹ gos lea boazodoalloagronoma⁵⁹² guhte lea beaivválaš jodiheaddjin ja lea guovllustivrra čáli⁵⁹³.

Buot riikka boazodollui lea ráđđehusa nammadan boazodoallostivra⁵⁹⁴. Dán ásahusas lea mearridanváldi olu áššiin.

Boazodoallohálddahus⁵⁹⁵ mii lea Álttás, lea ee. boazodoallostivrra čallingoddin⁵⁹⁶. Boazodoallohálddahus hálddaša eanas oasi riikkaviidosaš stáhtalaš boazodoallohálddašeami. Dušše váiddaáššit⁵⁹⁷ ja muhtun eará deatalaš áššit mannet Eanandoallodepartementii.

Boazodoallolága⁵⁹⁸ kapihttal III čilge dárkilit máid boazodoalu vuoigatvuohta sisttisdoallá. Lága 9. §:s lea čállojuvvon dáinna lágiin: (*Láhka lea rievdaduvvon ja gustogohtá 1.7.1996 rájes. Dás lea 1979 láhka siterejuvvon dalá čállinvugiin. (Jorgaleaddji lasáhus)*).

" Boazodoallo-vuoigatvuohta boazoguovlluin lea geavahanvuoigatvuohta mi beroškeahhtá das gi eatnama eaiggáduššá ja nu guhkas go eara i čuvoš earenoamaš láhkadilis, sisttisdoallá:

1. vuoigatvuođa orrut bohccuiguin ja johtalit, ja vuoigatvuođa johtimii ja johtolagaide
2. vuoigatvuođa boazoguohtumii,
3. vuoigatvuođa ásahit ráhkkanusaid mat dárbbášuvvojit boazodoalus,
4. vuoigatvuođa boaldamuššii ja muoraide,
5. vuoigatvuođa bivdit ja guolastit,

dakkar dárkilit sisdoaluin mi čuovvu dán kápihttala čuovvovaš mearradusain.

Boazodoallo-vuoigatvuohta vieris duovdagiin dakkar boazoguovlluid olggobealde mat leat ásahuvvon 2. §:a vuođu, sisttisdoalla dakkar vuoigatvuođaid maid birra sárdnojuvvo 1.-3. čuoggain, geahča 10.-12. §:id, jos eara i čuvo dan šiehtadusas man vuođu boazodoallu doppe doaimmahuvvo."

Boazodoalu vuoigatvuohta fátmasta nappo ee.

- lobi atnit ealuid meahcis dohkálaš bearráigeahčuin
- lobi hálddašit eatnama dárbbášlaš barttaide, gođiide, áittiide ja luviide.
- lobi friddja ja hehtekeahhtá vuojehit bohccuid ja johttit daiguin dain orohatguovlluin gos ealut leat lobálaččat.

---

589 områdestyre

590 avgjøreelsesmyndighet

591 reindriftskontor

592 reindriftagronom

593 sekretær

594 reindriftsstyre

595 Reindriftsadministrasjonen

596 sekretariat

597 klagesaker

598 Reindriftsloven

Boazodoalu johtingeainnuid ii oaččo dahppat, muhto Gonagas sáhhtá lobi addit rievdadeapmái go lea ákkastuvvon dárbbášlažžan.

Guođohanvuoigatvuođa⁵⁹⁹ birra lea Boazodoallolága § 11:s čállojuvvon ná:

"Boazoguođohan-vuoigatvuohta sisttisdoalla vuoigatvuođa guođohit váriid ja eara meahcce-eatnamiid, nu maid dai ovdalaččas gilvojuvvon eatnamiid ja ovdalaš ládjosajiid mat leat sierra ja mat eai leat ássanguovlluid eai ge dakkar gilvojuvvon eatnamiid olis mat leat anus, jos dat eai leat áimmahuššon eai ge leat anus gilvojuvvon guohtun-eanamín, ja jos eanan i leat áidojuvvon dakkar áiddiin mi doalla bohcco. Gonagas sáhhtá addit dárkilit mearradusaid dan birra movt galga áddejuvot dajaldat: áidi mi doalla bohcco.

Gonagas sáhhtá mearridit ahte goahccevuovde-guovllut galget gildojuvot boazoguođoheamis vassis áigai, go adnojuvvo dárbbášlažžan vuovde-ođasmahttima ja ođđasit šaddama geažil. Gonagas sáhhtá maid dai muđui gielddit dárkileappot mearriduvvon guovlluid go earenoamaš sivat dan gáibidit. Gildosat sáhhtet maid dai gustot johtimiidda.

Daid guovlluid ovddas mat gildojuvvojit boazoguođoheamis, berre buhttejuvot seammasullasaš guohtun-eatnamiiguin doppe gos lea vejolaš."

Dán dáfus manná 1978 láhka guhkkeliid go 1933 láhka, go boazodolliin ii leat buhtadanovddasvástádus meahcceguohtumiid billistemiide. Láhka ii gáibit ahte eanandoallis galgá leahket áidi man badjel bohccot eai beasa, vai sáhhtá buhtadusa gáibidit gittiid billistemiid ovddas. Áiddiid ja eará rusttegiid boazodoalus mat galget ceaggát guhkit go jagi, ii leat lohpi cegget Gonagasa lobi haga (§ 12).

Boazodoalus lea 13. § mielde lohpi muoraid čuohppat vuovddis mángga atnui, muhto lastamuoraid ovddas máid priváhta vuovddis čullet, sáhhtá vuovdeeaiggát bearrat mávssu.

Boazodoalli sáhhtá 14. § mielde meahcástit, bivdit ja guliid bivdit stáhtaálmennegiin⁶⁰⁰ ja matrikulerekeahces stahtaeatnamiin dan orohagas gos sus leat bohccot, seammá eavttuiguin go gullevaš suohkana, čoahkkebáikki dahje gili olbmot. Stáhta matrikulerejuvvon vuvddiin ja boazorohagaid duottarguovlluin, galget meahcásteami, bivddu ja guollebivddu vuoigatvuođat leahket nu movt doloža rájes leat leamaš. Muđui sáhhtá dahkat dakkár mearrádusa ahte boazodolliin galgá áktoriekti guliid bivdit gittabivdoneavvuiguin⁶⁰¹ mearriduvvon jávrriin ja johkaosiin eará stahtaeatnamiin go stáhtaálbmotguovlluin. Sáhhtá maid dai mearridit ahte muhtun jávrrit ja johkaoasit galget várrejuvot boazodolliid bivdui. Meahcásteami, bivddu ja guollebivddu ovddas mat leat boazodoallolága vuođul, ii galgga divvaga máksit.

Kappfjell-duopmu (Rt 1975 s 1029), Álttesjávrrer-duopmu (Rt 1968 s 429) ja Ot.prp.nr. 24 (1977/78) nannejit ahte boazodoalus lea bággolotnunriektesuodjalus⁶⁰² stuorit luondduhtademiid vuostá orohagain.

15. §:s lea eanetgeavaheami soahpameahtunvuođaid birra ja muitala movt smávit soahpameahtunvuođaid sáhhtá čoavdit.

---

⁵⁹⁹ beiteretten

⁶⁰⁰ statsallmenninger

⁶⁰¹ bundne redskap

⁶⁰² ekspropiasjonsrettslig vern

20. §:s lea geahččangeatnegasvuođa birra. Doppe daddjo ee. ahte juohke boazoeaiggádis lea geatnegasvuohta guođohit iežas bohccuid albmaládje.

25. §:s daddjo ahte boazoeaiggádis, earret muhtun dilálašvuođain, lea ovddasvástádus dan billisteapmái máid boazu dahká, beroškeahhtá gean sivva lea. Buot boazoeaiggádiin ovttá orohagas lea oktasaš ovddasvástádus.

Buhtadusgeaskku gáibádus billistemiin máid bohccot leat dahkan, galgá 27. § mielde árvoštallot dan lensmánni jođihemiin dan lensmánnguovllus gos vahat lea dahkkon.

Finnmárku lea, nu go juo namuhuvvon, juhkkovuvvon guovtti boazodoalloguovlun, Nuorta-Finnmárku ja Oarje-Finnmárku. Oarje-Finnmárkku boazodoalloguovlui gullet maid Romssa guovllut Návuotna, Ráisa, Skiervá ja muhtun ráje Gáivuonas. Nuorta-Finnmárkkus leat 25 ja Oarje-Finnmárkkus leat 22 orohaga. Čuovvovaš siidduin leat kárttat mátt čájehit orohatjuohkimiid ja orohagaid namaid.

Boazodoallolága mearrádusaid mielde galgá Gonagas (Boazodoallostivra) mearridit alimus boazologu juohke orohahkii. Juohke orohahkii sáhtta guovllustivra mearridit alimus boazologu juohke dollui⁶⁰³ ja doaluid logu. Dáid mearrádusaid galgá Gonagas (Boazodoallostivra) dohkkehit. Dál (1994) leat bargame rievdadit 1978 boazodoallolága.

Gov. 2-1: Nuorta-Finnmárkku boazodoalloguovllu kárta

Gov. 2-2: Oarje-Finnmárkku boazodoalloguovllu kárta

2.3 FINNMÁRKKU BOAZODOALU STURRODAT

Tab. 2-1: Finnmárkku muhtun jagiid boazologut:

Jahki	Boazolohku	Jahki	Boazolohku
1835	73 838	1980	118 400
1865	65 270	1981	129 900
1870	56 000	1982	133 300
1891	86 651	1983	139 000
1900	60 000	1984	145 546
1917	93 100	1985	175 791
1939	60 698	1986	184 355
1949	63 630	1987	182 357

1959	90 920	1988	191 403
1965	97 280	1989	200 381
1969	68 714	1990	174 138
1973	91 180	1991	159 975
1976	92 829	1992	157 398
		1993	150 218

Gáldu: Norgga-Ruota 1964 boazoguhtunlávdegotti čálus ja boazodoalloagronomaid jahkedieđáhusat.

Earret daid boarráseamos loguid, leat logut juohke jagi cuoŋománu 1. beaivvi logut.

Dát logut gal leat oalle eahpesihkkarat. Goit dat boarráseamos logut leat váilevaš lohkamiid ja árvvoštallamiid vuodul. Maŋimus jagiid logut leat rievttamusat, muhto dain maid sáhttet leat meattáhusat. Meattáhusat dáidet leahket systemáhtalaččat, ja duohta logut várra leat veahá alibut. Vaikko logut rievddadit dan dihte go dieđuin leat meattáhusat, de dat čájehit maid duohta loguid rievddademiid, omd. lea 1969:s vuollegis lohku. Dát lei eanas 1967-68 earenoamáš heajos dálvvi dihte go Finnmárkkus jápme hui olu bohccot.

Oaidnit maid ahte maŋimus jagiid logut leat alibut go ovdal. Dát lea sihke rievttas loguid dihte ja go fylkka boazolohku lea lassánan hui olu 1980-jagiin.

1984-1985 garra boazologu lassáneapmi ii leat duohta lassáneapmi. Lea šaddan báhpira nala nu vearrologuid rievddademiid geažil ja boazologuid divvumiid geažil. Logut 1985 rájes leat dasto eambo riehta duohtavuoda mielde, muhto dieđusge leat ain áššit mat meattáhusaid dahket. Loguid mielde lea boazolohku alimusas 1989:s. Leat iešguđet oaivilat dan birra lea go boazolohku unnon nu olu dan rájes go dát logut čájehit. Dasa leat mángga ártta go boazolohku lea bisson badjin. Leat oalle buorit dálvvit leamaš, olu boazoeaiggádat dálkkastit bohccuid gurpmaid ja iešguđetlágan sismáđuid⁶⁰⁴ vuostá. Olu boazoeaiggádiidda maid lea šaddan vejolaš johttát árabut geasseorohahkii go dálveguhtun hedjona. Muhto dat alla boazolohku lea garrasit čuočan dálveguhtuneatnamiidda ja jeagil lea hirbmosit guorban duoddaris. Leat geavahan "kapitála" ja ránggáštus lea čuvvon. Gorudiid deattut leat vuollin, buvttá juohke bohcco nammii lea vuollin, massinlohku lea stuoris ja biergu ii leat áibbas buorre.

Boazodoalu ollislaš rehketdoalus leat čuoŋvovaš buvttalogut maŋimus jagiid:

Tab. 2-2: Finnmárkku buvttaduvvon bohccobiergu tonniid mielde:

Jahki	Biergu 1000 kg mielde
1981	1017
1982	1121
1983	1144
1984	1306
1985	1293

⁶⁰⁴ parasitter

1986	1329
1987	1482
1988	1751
1989	1810
1990	1482
1991	1689

Biergobuvttadeapmi rievddada jagis jahkái máŋgga ášši geažil, ee. juohke jagi massima ja njuovadanáigodaga dihte. 1989 alla biergobuvttadeapmi bođii ee. dan dihte go boazolohku unnui oalle olu 1989:s 1990 rádjái.

Tab. 2-3: Boazosápmelaččaid lohku muhtun jagiid:

Jahki:	Lohku:
1900	896
1948	1014
1960	1423
1965	1580
1980	1556
1981	1576
1982	1600
1983	1601
1984	1657
1985	1652
1986	1645
1987	1681
1988	1706
1989	1802
1990*	2139
1991*	2141
1992*	2182

* Dáid loguid ii sáhte buohtastahttit ovddit jagiid loguiguin. Dáin loguin leat searvvis olbmot geat eai gula bearrašii/dollui, muhto geat barggus leat mielde dahje geain leat geahččobohccot.⁶⁰⁵

Gáldu: Norgga-Ruota boazodoallolávdegotti 1964 čálus ja boazodoalloagronoma jahkedieđáhusat.

Ovdal ledje bearrašiin eambbo mánát, nu ahte boazodoalus lei vástideaddji olmmošlohku mii ii lean "bargoagis".

Tab. 2-4: Doaluid lohku Finnmárkkus muhtun jagiid:

Jahki:	Doaluid lohku:
1965	351
1970	390
1975	390

---

⁶⁰⁵ sytingsrein

1980	424
1981	433
1982	446
1983	451
1984	469
1985	466
1986	472
1987	478
1988	518
1989	507
1990	508
1991	501
1992	502

* Lassáneapmi lea muhtun Finnmárkku boazoeaiggádiid rievdan dili geažil

Gáldu: NOU 1978: 18A ja boazodoalloagronomaid jahkedieđáhusat.

Maŋnel go 1978 boazodoalloláhka gustogođii, čálihuvojedje buot doalut juohke orohagas. Ovdal ledje bearrašat dahje iešheanalis⁶⁰⁶ boazoeaiggádat čálihuvo. Loguid ovdal ja maŋnel 1978 ii sáhte njuolgut buohtastahttit. Muhto dat veahkehit goitge oaidnit movt doalut leat lassánan.

Dáiguin eavttuiguin čájehit logut ahte doalut leat lassánan measta 100:iin 1965 rájes. Earenoamážit lassánii doaluid lohku 1978 boazodoallolága oktavuodas.

Doallomálla Finnmárkkus. 1.4.1982

Tab 2-5: Doaluid logut oktan juohke doalu boazologuin:

	0- 100	100- 200	201- 300	301- 400	401- 500	501- 600	601- 800	801- 1000	1000 -
Nuorta- F:	35	66	32	22	21	6	17	2	2
Oarje- F:	23	69	59	30	25	19	11	4	3
Oktiibu ot:	58	135	91	52	46	25	28	6	5

Gáldu: Boazodoallostivrra 1981 boazodoallodieđáhus

Maiddái dát tabealla lea hui eahpečielggas. Dat muitala ahte eanas Finnmárkku boazoeaiggádiin, sulli 64 %:s, ledje unnit go 300 bohcco. Systemáhtalaš meattáhusaid geažil, maida ovdalis lea čujuhuvvon, dáidet doaluid sturrodagat duohtavuodas stuoribut go tabeallas leat.

1991 boazodoallodieđáhus čájeha ahte 75 %:s Finnmárkku ledje doaluin 1.4.1992 unnit go 400 bohcco. Gaskamearálaš doallosturrodat lei 329 bohcco.

1.7.1979 rádjái sáhtte buot Finnmárkulaččat eaiggáduššat geahččobohccuid. Dát lea leamaš dábálaš, ja leat leamaš oalle olu geahččobohccot (geahččobohccuid birra, vrd. kap. 2.5.14). Maŋnel 1.7.1979 sáhtii boazoeaiggát geahččat dušše lagamuččaid bohccuid. Dasalassin fertejit sii geat eaiggáduššet geahččobohccuid, leahket sápmelaččat. Dan

⁶⁰⁶ selvstendige

dihte boahotá geahččobohccuid lohku unnut eambo. Ulbmilin lea ahte olbmot olggobealde ealáhusa eai galgga saji váldit sis geat leat ealáhusas. Muhto dákkár verddevuođas⁶⁰⁷ gal maid leat leamaš buorit bealit. Sii geat eaiggádušše geahččobohccuid, veahkahalle maid dávjá go olu bargu lei boazodoalus. Oallugat leat čujuhan ahte verddevuohta unnidii vuostelasvuodaid gaskal boazodoalu ja eará olbmuid. Muhto láhka válddii vuosttažettiin guohtuma vuhtii, ja geahččoboazodoallu unnui sakka.

2.4 BOAZODOALLIT JA VEARROSUOHKAN

Nu go ovdal juo lea namuhuvvon, gullet eanas boazodoallit, sullii 90 %, siseatnansuohkaniidda Guovdageidnui ja Kárašjohkii. 5-6 mánu lea boazodoallu Finnmárkku ja Davvi-Romssa mearragáttiin. Doppe stuorru ja buoidu boazu. Boazoeaiggádat orrot eanas geasseviesuin mearragáttesuohkaniin dan áiggi. Dan dihte čjuhit mearragáttesuohkanat dávjá ahte:

- boazo guohtu doppe
- boazoeaiggádat geavahit bálvalusaid doppe
- mearragáttesuohkaniin leat váttisvuodát mearridit geasseviesuid huksenguovlluid jna.
- mearragáttesuohkaniid meahccegeavaheapmi gáržžiduvvo, eai ge oaččo maide sisabođuidd boazodolliid vearus, go dat manná siseatnansuohkaniidda.

Siseatnansuohkanat fas čjuhit dasa ahte boazoeaiggádat gávppašit mearragáttesuohkaniin geasset, nu ahte serviceealáhusat dinejit olu boazodoalu geažil. Oanehit áiggiid sáhtá boazodoallu addit muhtun bargosajiid mearragáttesuohkana olbmuide.

2.5 MOVT BOAZODOALLU GEAVAHA RESURSSAID

2.5.1 Guohtumat

Kapihttal boazodoalu ekologalaš heiveheami birra govvida roavvásit movt Finnmárku lea geavahuvvon boazoguohtuneamin. Guohtuneatnamiid geavaheapmi lea rievdan mañimus 80 jagi, muhto oaiveoasit leat seammát. Leat ain siseatnanguovlluid viiddis jeageleatnamat mat leat dálveguohtuneamin, ja riddoguovllovárit fas geasseguohtuneamin. Eatnamat daid gaskkas geavahuvvojit dál ge nu go ovdal, giđđa- ja čakčagohtumin ja guohtuneamin giđđa- ja čakčajohtima vuolde.

Ørnulf Vorren lea girjjis *Finnmarkssamenes nomadisme I og II 1962* ollislaččat válddahallan Finnmárkku ja Davvi-Romssa guohtuneatnamiid geavaheami ja johtolagaid

---

⁶⁰⁷ sytingsreinhold

1950-jagiid gaskkamuttos. Go buohtastahtta Vorrena kárttaid ja čilgehusaid dálá boazodoallokárttaiguin, de oaidnit ahte dát roavvát heivejit oktii. Muhto veahá gal lea rievdan. Earenoamážit geavahit dálveguohtuneatnamiid garraseappot dál go ovdal. Finnmárkkuduoddara lulimus guovlluid, ee. Anarjohguovllu, geavahit olu eambbo dál.

Muhtun boarráset boazodoallit mitalit ahte muhtun geasseorohatguovllut eai geavahuvvo nu bures dál go ovdal. Leat earenoamážit smávva, ráddjejuvvon báikkit Oarje-Finnmárku ja Davvi-Romssa riddoguovlluin gosa lea váttis bohccuid oažžut, omd. Johka Láhpi suokkanis. Lea maid čujuhuvvon dasa ahte gávdnojit unnit guovllut gosa ii šat sáhte bohccuiguin johttit ja guođohit go luottat ja viesut leat huksejuvvon, omd. Straumfjordhalvøya⁶⁰⁸ Fávrrsorddas Davvi-Romssas. Prámá⁶⁰⁹ geavaheapmi ges lea álkidahtán guovlluide beassama ja daid geavaheami, gosa ovdal lei hui lossat beassat ja gos váttis lei guođohit, omd. sulluid ja njárggaid gosa lei váttis johttit.

Vorrena čállosiin boahťa ovdan ahte eanas bearrašat ášset giliin geasset. Maŋimus soađi rájes ja sullii 1955 rádjái rievddai dilli oalle olu dán dáfus. Boarráset boazoeaiggádat mitalit ahte olu eanet boazosápmelaččat orro várís geasset ja sis ledje unnit čorragat váriin gos ledje lunddolaš oazit⁶¹⁰. Nu sáhtte buorebut geavahit guohtumiid dakkár báikkiin orohagas gosa eai sáhtán olles ealuin mannat. Muhto dákkár doaluin lei hui olu bargu.

Guohtuniskamat⁶¹¹ ja dieđut boazoeaiggádiin čájehit ahte muhtun guovlluin leat earenoamážit čakča- ja giđđaeatnamat garrasit guođohuvvon ja gurbejuvvon. Guohtuniskamat čájehit ahte maiddái muhtun geasseorohagat leat garrasit guođohuvvon, eandalii orohagat mat geavahuvvojit sihke giđđa- ja geasseguohtumin. Muđui orru stuorimus guođohandeaddu guovddáš báikkiin muhtun geasseorohagain. Nu šaddá go lea hui olu bargu guođohit smávit guovlluid orohaga boaittoealde gosa váttis lea beassat.

Ovdamearkan dása lea movt Cohkolaga boazoeaiggádat geavahit guohtuneatnamiid jagis (geahča Oarje-Finnmárku boazodoallokárta). Cohkolagas leat 17 doalu. Dan orohagas leat guokte áiddi⁶¹², okta gaskal geasseorohaga ja čakča/giđđaguohtuneatnamiid. Nubbi áidi lea čakča/giđđaguohtuneatnamiid ja dálveorohaga gaska. Dálvet leat dat 17 doalu rátkkašan 4 siidii ja dain lea dálveorohat oarjjalulábealde Guovdageainnu girkogili Suoma ráji guvlui. Cuoŋománu/miessemánu molsumis johtet sii davás giđđaeatnamiidda. Doppe biđgejit sii ealu guotteteatnamiid⁶¹³ vai buoremus lági mielde dan geavahit. Varrásiid⁶¹⁴ rátket⁶¹⁵ sierra lulimussii dan orohahkii. Boazoeaiggádat guođohit ealu giđa, ja mastadit⁶¹⁶ fas oktii maŋgel. Geassemánu loahpageahčen čohkkejit ealu ja johtet davás geasseorohahkii. Muhtun jagiid guhtot čorragat geasseorohagas guottetaigge. Borgemánu gaskkamuddui leat bohccot veaidalis⁶¹⁷ geasseorohagas davábealde áiddi.

Borgemánu loahpas ja čakčamánu álggus čohkkejit ealu ja merkot dan gárddis mii lea áideguoras. Dađimielde go miesit merkejuvvojit, luitet bohccuid čakčaeatnamiid, mii

---

608 sámegeielnamma váilu

609 landganspram

610 avgrensning (i naturen)

611 beiteundersøkelser

612 sperregjerder

613 kalvingslandet

614 oksereinen

615 skilles

616 blande sammen

617 fritt, uten tilsyn

manná gitta fylkaráji duohkáí. Doppe orrot bohccot skábmamánu lohppii. Maŋnel go luitet ealu čakčaorohagas, dan áiddi čađa mii sirre čakča- ja dálveorohaga, rátkkašit iešguđet siidan dálváí.

Dán orohaga čađa johtet gidđat ja čakčat Ártnihasat, Láhkuhasat (Lakselvdalen/Lyngsdalen) ja Skarfvákkihasat. Gidđat gal johtet jođánit, muhto čakčat sáhttet hilljáneappot johtit ja guođohit eambbo. Dán ovdamearkkas oaidnit movt dán orohaga geavahit. Eará orohagain fas lea earaládje. Muhto gaskajohtolaga orohagat dahket hui seammaládje go Cohkolat. (Geahča muđui Oarje-Finnmárkku boazodoallokártta.)

Sulluide gal dábálaččat johtet čoahkkealuin miessemánu álggus ja johttájit fas čoahkis čakčamánu loahpas. Dát johtinmálla lea šaddan bistevaččat maŋnel go prámáiguin álge suvdit gidđat ja čakčat.

Muhtun boarráset boazoeaiggádat mitalit ahte boazodoallu geavahii ovdalaš áigge gaskaeanamiid dušše gidđa- ja čakčaeamin, máid dál atnet geasseorohahkan. Sii lohket ahte boazo orui oanehit áiggi riddoleamos guovlluin geasseorohagas, dávjá dušše suoidnemánu ja borgemánu. Dain orohagain sáhtii leahket hui buorre guohtun, muhto dat bisttii dušše ruotnaseamos áigge. Jus beare guhká orru geasseorohagas, maŋjeliidda go rássešattut goldnet, sáhttet bohccot geahppugoahtit jus eai beasa jeahkala nala.

Leat eambbo geavahišgohtán áiddiid vai guohtumiid besset eambbo geavahit. Ii buot áidegeaveaheapmi leat buorre. Soahpameahttunvuođat bohciidit álkibut badjelmeare áidumiin. Áiddiid geažil guođohit muhtun sajiid beare garrasit. Johtima vuolde ja guođoheapmái leat áiddit dávjá váttisvuohtan. Gávdnojit ovdamearkkat dasa go lobihis áiddit leat gáržžidan earáid čakčaeatnama/johtingeainnu. Dán geažil šaddet dávjá masttadeamit ja eambbo bargu, ja heajos guohtun.

Eará heittot bealit leat go muhtumat orrot dálveorohagas gidásdálvve ja árračavčča, dahje geavahit čakčaorohagaid geasseorohahkan. Dákkár dilli čuohcá garrasit eatnamiidda. Sáhttá maid dagahit soahpameahttunvuođaid iešguđet siiddaid gaskii. Dákkár riidut bohciidit vuosttázettiin go lea nákkisvuohta⁶¹⁸.

Muhtomin sáhttet suolohasat⁶¹⁹, iešguđet ákkaiguin, orrut geasi nannámis⁶²⁰. Gávdnojit maid ovdamearkkat dasa ahte ealut leat mángga jagi maŋjalaga orron gidđa- ja geasseorohagas birrajagi. Dákkár dilálašvuođat dagahit dávjá soahpameahttunvuođaid gaskaneaset ja báikki olbmuiguin.

Finnmárkku boazolohku 1980-jagiin lea nu go ovdalis namuhuvvon leamaš beare allat. Finn Márku ja Romssa fylkka guovllut mat gullet Oarje-Finnmárkku boazoguohtumiidda, lea oktiibuot sullii 54 000 km². Dalle go ledje eanemus bohccot (1989), ledje gaskamearálaččat 4 bohcco juohke km²:s. Geasseorohagain ledje 7 bohcco juohke km²:s ja čakča- ja dálveorohagain sullii 9 bohcco km²:s.

Geasseorohagain rievddada juohke km² boazolohku hui olu. Dat boahká juohke orohaga geográfalaš dilálašvuođain. Impedimentoassi⁶²¹ (geavakeahtes guohtun, duottar, čázit, jasat jna.) sáhttá muhtun orohagain leahket 70%, ja eará orohagain fas dušše 20%. Olles orohaga gaskamearálaš boazologu vuođul ii nappo sáhte gávnnahtit man olu bohccot čáhkhet orohaga anehtahtti eatnamii.

⁶¹⁸ trangt om plassen

⁶¹⁹ grupper som holder til på øyene

⁶²⁰ fastlandet

⁶²¹ impedimentandelen

Finnmárkku ja Davvi-Romssa orohagain leat Máhkarávjjus eanemus bohccot, sullii 12 bohcco juohke km²:s 1.4.1991. Várnjárggas ges leat unnimus bohccot juohke km² nammii, 2,2 bohcco. Muhto dása bohtá lassin ahte Várnjárggas leat bohccot sullii 100 beaivve guhkit go Máhkarávjjus. Sállanis ledje sullii 3,5 bohcco km² nammii 1991:s, ja Ártnis/Gávviris fas sullii 6 bohcco km² nammii.

Fálás ledje 9,4 bohcco juohke km² nammii. Guohtuniskamiid vuodul leat Fálái ávžžuhuvvon dušše 3,7 bohcco juohke km² nammii. Boazodoallostivra lea mearridan dohko 1200 alimus boazolohkun.

Boazodoallohálldahus lea bargan dan badjellii ahte unnidit Fálá boazologu, sihke garra soahpameahttunvuodaid geažil ja garra luonddugeavaheami dihte, muhto ii leat lihkestuvvan. Boazolohku lei seammá allat 1992:s go 1980-álggus, sullii 2 800.

Boazolohku lea leamaš beare allat luondduvuodu ektui eanas Finnmárkku orohagain 1980-jagiin. Dát lea maid okta sivain soahpameahttunvuodáide gaskal boazodoalu ja eará beroštumiid.

Statistihkka máid geavahit, čájeha ahte Finnmárkku boazolohku ii leat goasse leamaš nu allat go 1989:s.

Vaikko dološ ládjogiettit leat šaddan boazoguohtumin, unnidit luondduohatdeamit ja eará muosehisvuodát eatnama mii livččiii adnon guohtumin. Dan dihte lea garrasit deaddu guohtunressaide. Lea ipmirdahtti ahte bohccot šaddet heajubut. Misiid gaskamearálaš njuovvandeaddu⁶²² Finnmárkkus lea manimus jagiid leamaš gaskal 16 ja 18 kg. Eará fylkkain lea misiid gaskamearálaš deaddu gitta 24 kg. Maiddái muhtun Finnmárkku orohagain leat dákkár deattut.

Finnmárkkus ledje vuosttaš guohtuniskamat 1875-1876 jagiid. Iskama ulbmilin lei gávnnahit man olu bohccuid Finnmárkku geasseorohagat sáhtte geassit. (A. Helland: Finmarkens Amt II 1906 s. 140-142). Dáiguin iskamiiguin gávnnahedje ahte Finnmárkku geasseorohagaide čáhke sullii 65 300 bohcco. Muhto dán rehketihtái eai leat gal váldon mielde Romssa guovllut Návuoana oarjjabealde mat geavahuvvojit Finnmárkku bohccuide geasseorohahkan, eai ge muhtun Finnmárkku eatnamat ge mat dál leat geasseorohahkan.

1960- jagiin čadahii *Det kgl. Selskap for Norges Vel* (Gonagaslaš searvi Norgga buori dili ovddideapmin) guohtuniskamiid Finnmárkkus. (*Norske fjellbeiter bind XV, oversyn over fjellbeitene i Finnmark*. Girjji lea Gonagaslaš searvi Norgga buori dili ovddideapmin almmuhan 1965:s). Dát iskammat čájehit Finnmárkku guohtumiid almmá gávdnakeahtta makkárga boazologu orohagaide, muhto doppe čujuhuvvo movt boazolohku lea guohtumiid ektui.

Manjel 1966 lea boazodoalu Stáhtaráddeaddi (Statskonsulenten i reindrift) ja manjel maiddái Boazodoallohálldahus, čadahan iskamiid muhtun orohagain ja ávžžuhan boazologu dáidda.

Boazodoallohálldahusa olis čadahuvvojedje 1989 ja -90 gesiid odđa iskammat muhtun dáin eananiskanbihtáin⁶²³ máid Norges Vel iskkai 1960-jagiid álggus. Iskamat dahkkojuvvojedje dainna lágiin ahte eananiskanbihtáid guohtundili rievdamat dán

---

⁶²² slaktevekt

⁶²³ prøveflatene

áigodagas, bohte ovdan. Dasa lassin bohte maid eará dieđut mielde mat čájehedje guohtumiid rievdamat.

Forut (dálá *Norut*) maid iskkai seammá jagiid Kárášjoga ja Guovdageainnu guohtumiid satelittdata vehkiin.

Dáid iskamiid ja Boazodoallohálddahusa iskamiid bohtosat leat ahte

- čakča- ja gidđaeatnamiid jeagil lea visot guorban
- dálveorohagain lea jeagil hirbmosit unnon ja olu sajiin visot čilviluvvan⁶²⁴,
- jeagelguohtumiin lea šaddu garrasit hedjonan, go leat geavahan "seastojeahkala",
- garra guođoheapmi lea dagahan ahte earenoamážit bieggabáikkiin⁶²⁵ ja áideguoraid lea guorban.⁶²⁶

Dát iskammat galget leahket veahkkin mearridit man olu bohccuid iešguđet orohagat girdet.

Leat iešguđet sivat dasa go lea váttis mearridit man olu bohccuid iešguđet orohat gierdá. Guohtuniskamiin juohká eatnama iešguđet šaddoservvodahkii⁶²⁷ ja árvvoštallat juohke servvodaga buktaga ja geavaheami. Dan dihte go ovtta šaddoservvodaga buvttá sáhtta hui olu rievddadit dan mielde gokko šattut leat ja makkár muoldu lea, ferte árvvoštallat buktaga, ja dát vuolgá hui olu dan olbmossii iská. Measta seammá váttis lea árvvoštallat guohtuma geavaheami go boazoluguid statistihkat leat nu eahpesihkkarat. Jus árvvoštallá guohtuma almmolaš boazologu mielde, ja dat lohku lea unnit go duohtavuodas, de ferte iskama boadus šaddat vearrut. Dan dihte lea áibbas dárbbaslaš diehtit rievttis boazologu go galgá árvvoštallat man olu bohccuid eanan gierdá.

Eanandoalodepartementa mearridii suoidnemánu 20. b. 1984 70 400 bohcco Nuorta-Finnmárkkku alimus boazolohkun juohke cuoŋománu 1. beaivvi. Boazodoallostivra ges mearridii borgemánu 28. b. 1987 Oarje-Finnmárkkui 90 000 bohcco alimus boazolohkun juohke cuoŋomanu 1. beaivvi. Fágalaš ávžžuhusain ledje goappešagaid dáfus olu unnit logut go mat mearriduvvojedje.

Dat máid manimus jagiid guohtuniskamat ja muhtun boazoeaiggádat ja gullelaš suohkaniid birasgáhttenossodagat gal leat cealkán resurssadili ja ealáhusa mannolaga birra, čájehit čielgasit ahte sihke Nuorta- ja Oarje-Finnmárkkku boazologut leat mearriduvvon beare alladin.

Jus jeagil fas galggašii šaddat, fertešii boazolohku mánggaid jagiid leahket olu unnit go máid guohtumat guhkes áiggi vuollái girdet. *Stuoradiggedieđáhusa nr. 28 (1991-92) (Nana bissovaš boazodoallu) (En bærekraftig reindrift)* vuodul, leat dál Boazodoallohálddahusa olis bargame Finnmárkkku guovtti boazodoalloguovllu orohagaid juohkima rievdademiin ja alimus boazologu rievdademiin.

Doloža rájes lea dovddus ahte dávddat sáhtte hirbmosit unnidit ealuid. 1960- ja 1970-jagiid lei Finnmárkkus stuora boazojápmu dávddaid geažil. Deatalemos dávddat leat sismáhtodávddat⁶²⁸ main lea oktavuohhta guohtundilálašvuodaide ja doallovugiide. Olu bohccot ovtta sajes, ovttahat johttingeainnuid garrasit guođoheapmi áiggi badjel, áiddit maid duohkáii bohccot báhkkejit ja eará hehttehusat lasihit njoammuma eatnamis, ja

---

624 utbeitet

625 vindeksponerte partier

626 erosjonsskader

627 plantesamfunn

628 parasittsykdommer

dagahit bohccuide eambo sismáhtodávddaid. Heajos dálkkádatdilálašvuodát⁶²⁹ sáhttet dasto vel dagahit stuora boazojámu. Ovdamearkan dákkár stuora boazojápmui lei muhtun Finnmárkku orohagain vuoingnamašmáđu⁶³⁰ geažil 1970-jagiid álggus.

Dávddat unnat go bohccuid biđge viidát guohtuneatnamii, johttingeainnuid rievdata veaháš ja guođoha nu ahte bohccot eai beasa bahkkahuvvat áiddiid duohká.

Dán vuodul sáhtta dadjat ahte boazodávddain lea oktavuoha orohaga boazologuin ja bargovugiin. Ii sáhte das ge gáidat ahte luondduduhtadeamit ja muosehuhttimat mat gáržžidit johttingeainnuid, leat mielde lasiheame boazodávddaid.

Mággas muitaleddjiin geat ássat riddo- ja vuotnaguovlluin, lohket ahte boazolohku lea lassánan maŋimus jagiid. Muhtumat oaivvildit ahte go bohccot nu garrasit guhtot, de danas maid guorbá ja dulbmojuvvo nu ahte eai šatta šat muorjjit. Sii lohket maid ahte dál guhtot bohccot eambo giliin ja mearragáttis go ovdal.

Porságggu ja Sállana olbmot ges muitalit ahte boazu váldá sávzzas guohtuma (geahča maid kap. 3.4.1).

2.5.2 Johtimat/johtolagat

Johtimat leat dárbbaslaččat Finnmárkku guohtumiid geavaheames.

Duoddaris johtet viidát. Lagabus meara ja gáržžit báikkiin johtet čoahkkeleappot. Ovdal lei doaba johtingaidnu dábálaš, muhto dat ii addán rievttis gova. Sii geat eai dovdda boazodoalu, sáhttet doavut ahte bohccuiguin johtet muhtunlágan geainnu mielde. Vai čielgaseappot muitala mii johtin duođai lea, dadjat dál johtolatgeinnodat eat ge johtingaidnu.

Johtolagat rievddadit olu orohagas orohakkii, sihke guhkkodat ja málle. Muhtun orohagain sáhtta dadjat ahte boazu dušše ruvgala nuppi áigodateatnamis nubbái. Eará siiddain ges leat 300 - 400 km guhku johtolagat. Muhtun siiddat johtet dán mátkki oktanis, earenoamážit sii geat galget prámáin mannat sulluide. Eará orohagat bisánit ja guottehit guotteteatnamis ja johtet dasto geasseorohakkii geassemánu loahpas. Čakčat johtet eanas siiddat hiljánit ja bohccot orrot dávjá čakčaeatnamis, earenoamážit ragatáigge.

Muhtun siiddat johttájit čakčamánu loahpas ja ollejit dálveorohakkii easka juovlamánu álggus. Muhtun orohagain leat stuora masttadeamit čakčajohtima vuolde ja go leat bisanan čakčaeatnamiidda. Masttadeamit rievddadit olu jagis jahká. Ee. lea dálke- ja guohtundilálašvuodain johtima vuolde olu dadjamaš. Eará mii maid muhtomin čuohcá, leat muosehuhttimat guohtunguovlluin. Olmmošeatnatvuoha čakčabivddu oktavuodas lea lassánan maŋimus jagiid. Muhtun báikkiin čuoččuhit maid ahte teknihkalaš doaimmat guohtuneatnamiin leat dagahan masttademiid. Muhtun orohagat leat čakčaeatnamiidda ceggen áiddiid mat gáržžidit johtolagaid. Dan dihte lassánit masttadeamit. Mastan ealuid ferte rátkit. Dát dagaha eambo barggu ja bohccuide maid čuohcá. Go bohccuid šaddá giedahallat olu, lassána bohcco energigeavaheapmi ja boazu geahppu olu fas das máid

---

⁶²⁹ uheldige klimatiske forhold

⁶³⁰ hjernemark

dálvái lei čoaggán. Bohccot massojit eambo ja ealahusa buvttá unnu (eambo dan birra kap. 2.6.1).

Boarráset boazoeaiggádat mitalit ahte ovdal ledje unnit masttadeamit, ee. dalá johtinmálle dihte. Olles bearaš lei mielde čakčajohtimis ja boazu lei buoret geahču vuolde. Olbmot ledje eanas doppe gos boazu lei. Dál leat dušše moadde guođoheaddji ealu luhtte. Luottat ja mohtorfievrrut dagahit ahte olbmot vánddardit jođánit. Eai sii dárbbáš čuvvodit bohcco álohii.

Gidđajohtin lea maid rievdan manjel go boazodoallu mohtoriserejuvvui eambo. Bearrašat johte duoddariid badjel buot gálvuideasetguin geasseorohakkii ealu fárus, dalle go dušše herggiiguin johte. Dál boahdá dábálaččat bearaš ja gálvu biillain njuolga geasseorohakkii. Dušše guođoheaddjit muhtaskohteriiguin johtet ealuin.

Muhtumiin leat ain lojes hearggit máid atnet gidđa- ja čakčajohtimis, ja gilvovuodjimii ja turistema oktavuodas.

Ovdal vuojahedje bohccuid sulluide ja ruovttoluotta, dahje suvde primitiiva prámáiguin. Dál suvdet militearprámáiguin buot guhkebuš gaskkaid. Dan dihte eai masso nu olu bohccot johtimiid vuolde. Muhto nuppe dáfus šaddet boazoeaiggádat geat prámáin suvdet, eambo čadnon áigái. Sii fertejit ollet šihttojuvvon áigái suvdiinbáikái. Jus eai olle dassoži, dagaha dat váttisvuodaid earáide geat seammá prámáin galget suvdiid, ja de sáhttet soahpameahtunvuodát bohcciidit. Dát dilálašvuodát dagahit ahte boazoeaiggádat eai ábut seammaládjje johtit dálkki ja guohtuma mielde go ovdal. Jus siivu ja dálki lea heittot, váibet sihke olbmot ja bohccot.

Lágas, earenoamážit boazodoallolágas, ja lágas stáhta matrikulerekeahces eatnama birra, lea boazodoalu johtolatgeinnodaga vuoigatvuohta nannejuvvon bures. Ártan dása lea ee. ahte boazoeaiggádat fertejit beassat johtit bohccuiguin jus galget sáhttit geavahit guohtumiid. Muhtomin fertejit johtit gáržžes báikkiid čađa ja gilliid čađa. Jus gáržžes geinnodat dahppojuvvo, sáhttá dagahit ahte guohtuneatnamiid ferte hilgut. Dákkár johtolatgeinnodagaid sihkkarastin lea šaddan earenoamáš deatalažžan go iešguđetlágan huksehusat leat lassánan.

Go prámáin galgá suvdiid bohccuid nuriid rastá, leat earenoamáš gáibádušat johtolatgeinnodagaide ja suvdiinbáikkiide:

- bodni ja rávdnji ferte leahket dakkár ahte prámáin sáhttá boahit buotlágan dálkkis,
- boazoeaiggádat fertejit sihkkarit diehtit ahte ožžot bohccuid gárdái⁶³¹ vaikko movt livččiii,
- ferte leahket buorre sadji vuordingárdái,
- ferte leahket guohtun lahka vuordingárddi jus suvdiin manjona.

Lea nu ahte unnit duohtadeamit mat olggobealolbmuid mielas orrot smávvát ja vigiheamit, sáhttet gáržžidit johtolatgeinnodaga ja dagahit johtima váddáseabbon. Earenoamážit dakkár guovlluin gos geinnodagat leat čoahkkebáikkiid lahká, sáhttet bohcciidit soahpameahtunvuodát eará geavaheddjiiguin.

Sáhttá leahket soahpameahtunvuodta bartta dahje gilvineatnama dihte mii lea geinnodagas. Leat earenoamáš unnán soahpameahtunvuodát johtolagaid ja gávnadanbáikkiid logu ektui. Muhto dat mat leat, dávjá stuoriduvvojit ja olmmoš oazžu dakkár gova ahte riiddut leat dábálaččat.

---

⁶³¹ gjerdeanlegg

Bihtás boazoguohtuma birra čállojuvvo ahte beare čoahkke johtin sáhttá lasihit boazodávddaid. Dákkár dilálašvuodát dahket ahte boazodollui šaddá deatalaš doalahit nu mángga hearbevári⁶³² johtolatgeinnodaga go vejolaš. Eará áššit mat čujuhit seammá guvlui, leat dálke- ja siivodilálašvuodát. Eai buot geinnodagaid sáhte buot dilálašvuodain geavahit. Maŋŋi giđa sáhttá omd. leahket veadjemeahttun čuovvut muhtun geinnodaga guohtuma dihte.

Juohke orohaga beaivválaš doaimmas geavahuvvojit johtolat- ja vuojechangeinnodagat mat leat dárbbášlaččat go galgá geavahit guohtuma ja bargat bohccuiguin.

Jus guohtunresurssaid galgá boahtteáiggis maid geavahit, ferte boazodoallu geavahit boares johtolatgeinnodagaid ja váldit ođđasiid atnui. Jus dát dilli čavgejuvvo, máksá dat ahte guohtunresurssaid geavaheapmi maid gáržžiduvvo.

2.5.3 Guođoheapmi

Dán jahkečuodis lea boazoealáhus rievdan oba olu. Earenoamážit lea dilli 1950 rájes rievdan go viesut bohte gođiid sadjái ja muhtaskohter hearggi sadjái. Dát lea váikkuhan sihke boazodoallobearrašii ja bohccuide. Dalle go bearrašat orro gođiin ja čuvvodedje ealuid, ledje bohccot birrajagi geahču vuolde. Muhto maiddá dalle ledje erohusat orohagaid gaskkas ja siiddaid gaskkas. Muhtumat omd. guođohedje olles ealu giđdat, ja muhtumat fas diktet áldoealu veaidalassan ja guođohedje varrásiid maid rátke áldduin, ovdal go luite. Ovdalaš boazodoalus ledje olu eambbo varrásat go dál. Njuovvanboazun ledje eanas rávis varrásat, ja dasto dárbbášii juohke bearaš vel 30-40 hearggi. Dasa lassin gehčče oallugat dáloniid herggiid geasset. Giđdat ja geasset leat ovddemustá varrásat mat bohtet gittiide ja dagahit váttisvuodaid. Go varrásiid doalahedje sierra, dahke dan maiddá vai eai billistan gittiid.

Vaikko siiddain ledje erohusat bargovuogis ovdalaš áigge, de lei maŋimus soadi rádjái dábálaš bohčit áldduid čakčat. Dalle ferteje olles ealu guođohit čađat. Boarráset boazosápmelaččat mitalit iežaset bohčán áldduid gitta juovllaid rádjái. Dáivet guođohedje olles ealu gođiid lahka.

Bohcco lodjivuohta boahtá das man olu ja mainna lágiin bohccuin bargá. Bohcco luondu maid váikkuha dása. Go čehpet vállje ealihanbohccuid ja olu daiguin bargá, de oažžu lojes bohccuid maiguin lea álki bargat. Bohccot mat leat olu veaidalis, goddiluvvet ja daiguin šaddá lossat bargat. Bohccot sáhttet maid beare lodjin šaddat. Daid šaddá váttis vuojehit ja šaddá lossat bargat daiguin. Ferte ieš gávnnahit gaskameari.

Ássanmálla rievdan lea váikkuhan sihke olbmuide ja bohccuide. Dološ eallinvuogis lei bearrašiin eambbo dahkamuš bohccuiguin birrajagi. Eallu ja olbmot gulle oktii. Bohccuid guođohedje eambbo ja ledje biđgejuvvon smávit čorrageidda. Dál lea unnit oktavuoha bohccuin ja olbmuin. Eai olbmot dovdda bohccuid šat nu go ovdal, eai ge bohccot leat šat nu lojit go ovdal.

Otna boazodoallu lea eará dilálašvuodas go ovdal soadi boazodoallu, muhto dál maid leat stuora erohusat siiddaid gaskkas ja orohagaid gaskkas.

---

⁶³² alternative

Dálvet gal leat eanas Finnmárkku ealut čoahkis ja measta beaivválaččat vudjet ealu. Muhto go eallu olle giđđa/geasseorohakkii, de gal leat stuora erohusat. Muhtumat dušše luitet ealu orohakkii. Dalle ii sáhte eará go guođohemiin hehttet bohccuid boahtimis gittiid billistit. Earát ges rátket varrásiid sierra ja doalahit daid váris, go earenoamážit varrásat leat muoseheamit giđđat.

Muhtumat guođohit áldduid giđa miehtá. Vaikko varrásiid ii leat rátkán sierra, de dat goitge dábálaččat sierranit áldduin ja mannet, go besset.

Nu go namuhuvvon, de leat olu unnit varrásat ealus dál go ovdal. Dan dihte leat unnit váttisvuođat varrásiiguin dál go ovdal, vaikko leat go eambo veaidalis dál.

Maŋnel go guottet nohká geassemánu 20. b. birrasiid, leat bohccot oalle veaidalis eanas orohagain dassožii go mearkun álgá. Muhtumat merkejtit ovdal luitet ealu veaidalassii.

Muhtumat namuhit ahte eai buot boazoeaiggádat leat seammá čeahpit doalahit bohccuideaset lobálaš eatnamiin.

Čakčamánu loahpas dassožii go rátkkašit, leat eanas siiddat johtime. Vaikko muhtun čorragat gal sáhttet mannát viidát, de goitge dábálaččat čađat guođohit. Dán áigodagas barget muhtun orohagat olu bohccuideasetguin. Stuora masttadeamit ja rátkkašeamit mat dasto dávjá šaddet čakčat, čuhcet garrasit bohccui ja dat ii leat buorre (geahča kap. 2.6.1).

1933 Boazodoallolágas ledje dakkár mearrádušat máid sáhtii dulkot dainna lágiin ahte bohccuid galgai álo guođohit. Ođđa tehnikkalaš veahkkeneavvut, buoret birgejuvpmi, orrundili rievdamat, skuvlavázzin, servvodateallimii searvan jna., dagahedje ahte lága mearráduš ii soahpan dálá dilálašvuhit.

1978 Boazodoallolága 20. §:s ii leat dakkár gáibáduš ahte álohii galgá guođohit ealu. 20. § vuosttaš oasis čuožžu:

"Juohke boazoeaiggat lea geatnegas fuolahit ahte su bohccot leat albma geahču vuolde ja ahte bohccot leat dohkálaš lojit. Earenoamažit lea su geatnegasvuohta ahte bohccot dollojit siskkabealde daid duovdagiid (dan orohaga) gos dat lobálaččat sáhttet leat".

Boazoeaiggáda guođohangeaskku mearrádušat leat duppalit ákkastuvvon. Vuosttažettiin lea fágadohkálaš ja ortnet mielde boazodoallu dárbbášlaš sihke orohaga eará boazoeaiggádiid ja ránnáorohagaid ektui. Dát lea maid dárbbášlaš eará ealáhusaid ja beroštumiid, ovddemustá eanandoalu dihte. Lea boazoeaiggáda iežas beroštupmi ahte son bargá dohkálaččat ja ortnega mielde. Jus son ii daga dan, de ii šatta boazodoalu boadus ge nu buorre. Dohkálaš ja buori ortnega mielde boazodoalus šaddet unnit soahpameahttunvuođat eará ealahusaiguin go boazodoalus mas ii leat buorre ortnet. Muhto ii vel áibbas buori ortnet mielde ja dohkálaš boazodoaluin ge leat vejolaš garvit buot soahpameahttunvuođaid. Dása váikkuhit mánga eará ášši.

Lága guođohangeaskkus leat unnimustá golbma dulkoma:

- Eiseválddiid dulkon,
- fásta ássiid/báikki olbmuid dulkon,
- boazoeaiggádiid dulkon.

Eiseválddit dulkojit buorren, dohkálaš boazodoallun dan mii dohkálaš ekonomalaš vuogi mielde bargojuvvo lága siskkobealde ja nu ahte unnimus lági mielde soahpameahttunvuođat šaddet eará ealahusaiguin.

Šibitdoalli dahje gilvvagárddi eaiggát fas dulkošii lága dainna lágiin ahte boazoeaiggádis lea geatnegasvuohta doalahit bohccuid eret gittiin ja giliin nu ahte eai billis maidege. Jus dán barget dohkálaččat, lea boazoeaiggát dahkan geatnegasvuođas su oainnu mielde.

Boazoeaiggát ges dulko guođohangeaskku dainna lágiin ahte bohcco galgá guođohit nu ahte dasa álo lea buorre guohtut, muosehuvakeahttá dahje masttakeahttá earáide.

Ovdamearkka dihte sáhtta leahket buorre giđđaguohtun jur gilvojuvvon eatnama bálddas, mii ii leat áidojuvvon. Eará sajes orohagas lea heajos guohtun. Jus boazoeaiggát galggašii iežas mielas buori boazodoalu doaimmahit dan giđa, fertešii son geavahit dan buori guohtuma mii lea jur eanandoalli gieddeguoras. Dalle gal soames boazu bákkus manašii gieddái maid. Doppe lea varas ja rašes ruonas rássi. Eanandoalli gal dáiddášii čuoččuhit ahte boazoeaiggát ii doahhtal guođohangeaskkus ii ge doaimmat dohkálaš boazodoalu. Sápmelačča boazodoallu unnida su fuođarvuođu ja vahágahtta su ekonomalaččat. Boazoeaiggát fas dáiddášii čuoččuhit ahte son doaimmaha boazodoalu dohkálaččat dán dáfus. Jus son galggašii eará vuogi mielde bargat, vahágahtta dat su ekonomalaččat.

Eanandoallit ja earát dadjet dávjá ahte boazoeaiggádat eai guođot bohccuideaset doarvái bures. Boazoeaiggádat seammá báikkis dadjet ges dávjá ahte jus sii earaládje galggaše guođohit bohccuideaset, de dat čuozášii bohccui. Eai ge sis leat doarvái olbmot ge guođohit dainna lágiin go báikki olbmot gáibidit.

Oallugit dadjet ahte dušše buoret áidedoallu sáhtta čovdit dáid váttisvuođaid. 1984-1989 áigodagas lei vejolaš oažžut doarjaga 50% áidegoluide Eanandoallošiehtadusa ja Boazodoallošiehtadusa bokte eastadit soahpameahttunvuođaid. Goluid nuppi beali galge bealálaččat juogadit. Lei lossa ortnet mii ii báljo geavahuvvon.

Go muhtumat oaivvildit ahte boazoeaiggádat eai šat guođot bohccuideaset nu movt ovdal, de dáidá sis leat duohta. Boazodoalloeláhus lea rievdan servvodaga eará rievdamiid buohta. Dál lea ee. biila maid deatalaš guođohangaskaoapmin.

2.5.4 Ássanbáikkít

Eanas Finnmárkku boazoeaiggádiin leat dál guokte ássanbáikki, dálveorohagas ja geasseorohagas. Dákkko maid lea hui olu rievdan mañimus čuođi jagis.

Guovdageainnu 146 boazodoallobearrašis orro dušše 9 bearraša dálveviesuin 1911:s, ja earát orro gođiin. Kárášjogas ja Buolbmágis lei earaládje. Doppe orui 2/3 boazodoallobearrašiin dálveviesuin 1911:s juo (NOU 1978: 18 A s. 212). Eanemusat lea rievdan mañjel 1945. Álggos ledje gáržžes, galbma dálveviesut. Dál leat eanas boazoeaiggádiin ođđaáigásaš dálveviesut ja sii ássat seammá buriin viesuin go álbmot muđui.

Ovdal lei boazoeaiggádiin goahti doppe gos eallu lei. Galggai leahket buorre vuovdi gođiid lahka, dan dihte go manai olu boaldámuš. Lei dábálaš sirdit gođiid 3-4 geardde dálvvis.

Dálvegoađastallamiin⁶³³ geavahuvvui vuovdi garrasit ja dat doalahii ahte ii vuovdiluvvan. Dál čujuhuvvo ahte vuovdi suohku hui olu muhtun sajiid ja unnida guohtuma dan dihte

---

⁶³³ vinterteltinga

go vuovdáí dávjá šaddá ceavvi⁶³⁴. Lea vejolaš ahte garra muorračuohppan váikkuhii guohtumii (geahča kap. 2.5.7).

Go goađastalle ja čuvvodedje ealu dálvet, elle bearrašat hui lahkálaga bohccuiguin. Go olbmot ássagohte dálveviesuin, de sii čadnojuvvojedje eambo ovttaht báiikái. Vuosttaš dálveviesuid gal huksejedje eanas smávva gilážiidda dálveorohakkii duoddarii. Muhto dađistaga huksegohte dálveviesuid eambo čoahkkebáiikkiide. Dát bohtá earenoamážit das go ealáhusas dál leat mohtorvuojánat. Muohtaskohter dahká ahte boazoeaiggát ja guođoheaddji álkit beassá ealu lusa. Mátki mainna herggiin ádjánedje guokte beaivvi ovdal, ii ájit skohteriin go guokte diimmu. Dál lea boares dálveviessu duoddaris šaddan guođohanbartan. Dán áigge orrot hui unnán lávus dálvet guođohettiin. Mekaniseren lea dagahan ahte boazoeaiggát sáhttá orrot guovddášbáikkis ja goitge dohkálaččat guođohit ealu mii lea máŋga beanagullama duohen.

Maiddáí geasseorohagaid dáfus lea olu rievdan. Dál orrot eanas boazoeaiggádat geasseviesuin, eará viesuid dahje luotta lahka. Muhtumat orrot lávuin luoddaguoras. Hárváin lea geasseviessu guohtunbáikkis, doppe gos ii leat biillaluodda.

Maŋimus soađi rádjái lei dábálaš ahte boazosápmelaččat orro váris gos sis ledje fásta geassebáiikkis guohtunguovllu guovddážiis, gos orro gođiin. Dát orrunbáiikkis ledje dávjá jávre- dahje johgáttiin gos vuoššanguoli ožžo.

Gidđajohtima vuolde orro bearrašat guotteteatnamis ja čakčajohtima vuolde fas orro čakčaguohtuneatnamis. Orruma guhkkodat veahá rievddadii jagis jahká. Muhtun jagiid sáhtte 2 mánu orrot doppe.

Olu boazosápmelaččain ledje gáiccat dahje sávzzat máid bohče, vai bearrašat ožžo mielkki geasset. Muhtumat eaiggádušše šibihiid ieža, ja muhtumat fas láigohedje daid báiikki olbmuin. Muhto goappeš dilálašvuodain bibme báiikki olbmot daid dálvvi. Dát šibitdoallu gal nogai go bearrašat ássagohte luottaid ja eará huksehusaid lahka. Ii dáidde leamaš dákkár šibitdoallu šat maŋjel 1950 (geahča kap. 2.5.14).

2.5.5 Boazodoallorusttegat

Vuopmaniid⁶³⁵ ja bivdorusttegiid dovdat goddebivddu rájes juo. Dál gávdnojit dakkár rusttegat dološáiggi bázahussan. Geađggis dahkkon áidid lea álki dovdat. Muoras dahkkon vuopmanat vuovdeguovlluin gal leat jávkan. Dološ áigge geavahedje áiderusttegiid dušše earenoamáš doaimmaide. Sáhtte leahket oanehis geađgeáidit baskkes guji rastá, mat cagge bohccuid. Dat lei dálá áidid álgu. Dahje sáhtte leahket vuovdeáidit. Njárggažat ja njárggat ledje maid ávkin boazobarggus. Sáhtii dušše vuojehit bohccuid njárgii ja bidjat beatnagiid dahje eará dohko mat hehttejit bohccuid bohtimis eret. Njárggažiid gal geavahit ain dál boazobarggu oktavuodas, muhto dál bidjet dávjá áidid vel rastá vai bohccot bissot doppe. Dakkár guovlluin gos leat várit ja jasat, orrot bohccot jasas báhka geassebeivviid. Dan maid geavahedje bohcco merkedettiin.

Lea ain nu ahte lojes ealu ii dárbbáš áidid doalahit čoahkis. Boarráset boazoeaiggádat mitalit ahte maŋimus soađi rádjái (1945) eai goasse geavahan áidid boazobarggus.

---

⁶³⁴ snøen pakker seg

⁶³⁵ ledegjerder

Ealut ledje nu lojit ahte sii dušše čohkkejedje ja merko, rátkkašedje ja bohče. Ealut šadde lojit go eanas boazoeaiggádat orro olles bearrašiiguin ealu luhtte. Ledje čorasiiddat ráddjejuvvon guovlluin ja bohccot ledje birrajagi geahču vuolde. Go boazodoallu rievddai, šadde stuorit ealut mat guhtot viidábut. Go eai guođot šat nu olu, mannet bohccot ieža dálkki, rásiid ja guobbariid mielde ja bahábut mannet olggobeallái dan orohaga/guovllu gosa gullet.

Dál leat áiddit maiguin doalahit ealuid čoahkis orogaha/guovllu siskkobealde. Eat dieđe goas vuosttaš áiddit bohte, muhto diehtit ahte 1858:s áido vuosttaš stuorit áiddi Nuorta-Finmárkui (dan áiddi mii lea Skiippagura ja Várjjatvuonbađa gaskkas). Áidi lei Norgga ja Suoma 1852 rádjedahppama váikkuhussan ja galggai caggat bohccuid mannamis ráji rastá. Dán áiddi huksii stáhta. 1925:s ja 1933:s áido Návuona ja Ráissa geasse- ja čakčaeatnamiid gaskka. Vuosttaš áiddit ledje primitiiva áiddit, mat ledje luonddu oziin gitta. Easkka maŋjel 1950 áidugohte duođas. 1960- ja 1970-jagiid áido maid olu geasseorohagain.

Áiddit leat šaddan nannoseappot. Dál áidot bihkkaduvvon⁶³⁶ stoalppuiguin ja 6-7 gassa fadnistráŋggaiguin⁶³⁷ dahje nehtiin (geahča kap. 2.5.7). Finnmárkku guovtti boazodoalloguovllu kárttat čájehit ahte 1980-jagiin ledje áiddit ruossut rássut geasse- ja čakčaorohagain.

Áiddiin lea ávki boazodollui, muhto dain leat mat heajut bealit. Áiddiid buorit bealit leat ahte dat

- unnidit guođoheami,
- hehttejit bohccuid guohtumis eatnamiin gos eai galgga leahket (čakča- ja dálveorohagain),
- hehttejit masttademiid.

Áiddiid heajut bealit leat ahte

- dagahit ahte áideguora, gosa čoahkkanit bohccot, čilviluvvá,
- eaiggádat unnán guođohit bohccuid (luhttet beare olu áidái),
- njoammudávddat čoahkkanit eatnamii áidegurrii gosa bohccot báhkkejit,
- áiddit čuhcet eará elliide ja lottiide.

1933 boazodoallolága 37. §:s daddjo čielgasit ahte dákkar áiddiid ii oaččo cegget *Gonagasa* lobi haga. Olu daidda áiddiide máid Finnmárkkus áido ovdal 1960, ii leat ohccojuvvon makkárga lohpi, nu go lágas lei mearriduvvon. Easkka go doarjaga sáhtte oažžut dákár áiddiide, šattai dábálažžan ohcat lobi. Muhto maiddá maŋjel leat huksejuvvon lobihis áiddit. Eanas boares áiddiide lea dál, easkka maŋjel, Eananvuovdinkantuvra addán almmolaš lobi. Muhto gávdnojit ovdamearkkat dasa ahte eiseválddit leat gáibidan gaikut áiddiid, muhto dat eai leat almmotge gaikojuvvon. Dat leat dakkár áiddit maid geažil iešguđet siiddat riidalit, ja áiddit mat leat geasseatnui áidojuvvon čakčaorohagaide.

1980-jagiid loahpas ráhkaduvvui áideplána Oarje-Finmárkku oktasašorohagaide, ovddemustá giđđa- ja čakčaorohahkii, mii juohká eatnama oaiveguovlluide mat fas leat juhkkujuvvon unnit guovlun geasseorohagaide dahje siiddaide. Faktun lea ahte buot boares áiddit mat eai leat plánas mielde, galget gaikojuvvot. Plánas leat čađahan osiid ja ođđa áidunbargu jotkojuvvo.

Boazodoalu siskkobealde lea nággu dáinna plánain. Luonddusuodjaleaddjit leat maid garrasit vuosttaldan dan. Plána vuosttaldeaddjit oaivvildit ee. ahte

---

⁶³⁶ impregnerte

⁶³⁷ bølgetræder

- muhtunráje boares áiddit gaikojuvvojit, muhto bohtet unnimustá liikká olu sadjái,
- áiddit dagahit garraset eanangeavaheami ja viiddis guovllut gurbet,
- áiddit eai dáidde unnidit meahcemohtorfievrruid geavaheami,
- lea hui divrras áidut ja áidedivodeapmi šaddá lossadin boahhteáiggis. Juohke doalu investerengolut leat unnimusat 120 000 kr. ja dás 10-15 % bohtá lassin divodeapmái juohke jagi,
- ii čoavdde Finnmárkku oaiveválttisvuođa, beare alla boazologu, bohccuid áidumiin.

Gaskaboddosaš áiddiid mat galget ceaggát vuollel jagi, sáhtta áidut Gonagasa (Eanandoalodepartementta) lobi haga. Muhtun guovlluin lea šaddan dábálažžan geavahit gehppes nylonáiddiid muhtun áigodagaid, ovdamearka dihte gidđat. Dát sáhttet dagahit soahpameahtunvuođaid siiddaid gaskii. Olu boazoeaiggádat oaivvildit ahte lea dárbbaslaš muddet gaskaboddosaš áiddiid geavaheami.

1978 boazodoallolágas ja dan njuolggadusain leat čielga mearrádušat movt galgá meannudit áidunohcamiid.

Go ealut eai leat šat nu lojit go ovdal, de dárbbasuvvojit *mearkungárddit*⁶³⁸ geasset. Eanas orohagat leat maŋŋel maŋimus soađi ceggen mánggaid bistevaš ja gaskaboddosaš gárddiid. Dáidda lea seammá láhkavuodđu go áiddiide.

Ovdalaš áigge rátkkašedje *rátkkagárddiid*⁶³⁹ haga. Muhto go geassealut sturro ja olu masttadeamit šadde earenoamážit čakčat, ceggejedje 1950 maŋŋel mánggaid stuora rátkkagárddiid guovddáš báikkiide dálverátkamiidda jna. Eanas dáid rusttegiid lea stáhta ceggen ja divodan.

1950 rádjái njuvve bohccuid eanas dálvet ja sierra njuovvanrusttegiid dahje gárddiid haga. Maŋŋel 1950-jagiid gaskkamutto go huksejedje guovddáš njuovvanrusttegiid Sis-Finnmárkui, dárbbasii boazodollui maid dađistaga eambo gárddiid gos njuovvanbohccuid gesse. Dan dihte go háliidit vuovdit eanas ovdal ragaha (sullii čakčamánu 20. b.), leat ráhkadan gárddiid gos gesset njuovvanbohccuid ja meahccenjuovvanrusttegiid, dahje huksehusaid gos biillii bidjá bohccuid ja doalvu guovddáš njuovahahkii. Dákkár rusttegat fertejit leahkit biilaluotta lahka dahje galgá sáhttit biilaluotta ráhkadit dohko. Dát eavttut oktan dainna ahte galgá leahket vejolaš vuojejit bohccuid gárddiide ja čuovvut daid mearrádušaid máid šibitdoaktárat ja eiseválddit mearridit, dahket váttisin gávdnat vuogas báikkiid nu ahte ii šatta soahpameahtunvuohta eará beroštumiiguin. 1978 boazodoallolága 12. §:s lea čállojuvvon makkár eavttuiguin boazoeaiggádiin lea vuoigatvuohta hukset dákkár gárddiid.

Alimusrievtti duomus golggotmánu 25. b. 1979 (Rt 1979 s 1283) huksejuvvon rátkkagárddi birra jna. Gávuonas Álttás, mearriduvvui ahte boazoeaiggát ii sáhte hukset gárddiid Gonagasa lobi haga ja árvvoštallama haga mii lea mearriduvvon boazodoallolága 12. §:s. Boazodoallu čuoččuhii ahte sis lei vuoigatvuohta hukset gárddi guovllu dološ áiggi rájes geavaheami bokte. Dát gárddi lei priváhta eatnama nalde.

Maŋimus jagiid lea bohciidan dárbu suvdingárddiide⁶⁴⁰ go bohccuid leat prámáin suvdigohtán. Dákkár rusttegiidda leat earenoamáš gáibádušat (geahča kap. 2.5.2), ja dagahit ahte jođánit šaddet soahpameahtunvuođat geavaheddjiid beroštumiiguin, omd. eanandoaluin ja luoddaráigge vánddardeddiiguin.

638 merkegjerdar

639 skillegjerdar

640 føringsgjerdar

Nu go ovdalis namuhuvvon, lei 1950 birrasiidda dábálaš gođiin orrut bohccuid guođohettiin. Sihke dálveorohagain ja earenoamážit geasseorohagain geavahit lávuid ain dál, muhto guođohanbarttat⁶⁴¹ leat dađistaga šaddan eambo dábálažžan, earenoamážit dálveorohagain. Muhtomin lea orohat mii eaiggáduššá guođohanbarttaid, muhto Finnmárkkus lea dábálaččamus ahte boazoeaiggát eaiggádušša bartta. Boazodoalus lea boazodoallolága mielde vuoigatvuohta hukset rusttegiid eiseválddiid dohkkehemiin.

Boarráset boazodoalus, ovdal 1945, ledje boazodoalu rusttegat unnit eai ge čuohcan eará beroštumiide. Dan dihte eai báljo dárbbášuvvon njuolggadusat. 1933 boazodoallolágas ledje mearrádusat dán birra, muhto daid unnán čuvvo. Boazodoallit oaivvildedje alddiineaset leahket čielga vuoigatvuođa hukset daid rusttegiid máid dárbbášedje iežaset boazodollui.

Mannolat soađi maŋnel, go bohte áiddit ja eará rusttegat, čužii garraseappot eará guovllugeavaheapmái, ja bohciidedje soahpameahttunvuođat sihke siiddaid gaskii ja eará beroštumiiguin.

Dálá dilis lea boazodoalus vuoigatvuohta hukset dárbbášlaš rusttegiid eiseválddiid lobiin. Ovdal go dákkár lohpi addo, galget guoskevaš bealit beassat cealkámušaid buktit.

1950-jagiid rájes lea leamaš dábálaš ahte boazodoallu oažžu stáhtadoarjaga hukset muhtun rusttegiid, muhto eai lean čielga njuolggadusat dása. Dan dihte ledje juolludeamit veahá soaitimis. Dát njuolggadusat leat mearriduvvon stáhta ja Norgga Boazosápmelaččaid Riikkasearvvi šiehtadallamiid vuođul.

2.5.6 Hearggit ja mekaniseren

1960-jagiid álggus geavahedje boazodoalus dušše herggiid fievrin. Dasa lassin go boazodoallit ieža vudje herggiiguin, sáhtostalle olu boazoeaiggádat, earenoamážit ovdal 1945, gávpeolbmáid ja earáid dálvet. Dalle lei heargi almmá makkárge buohtastahttimiin, deataleamos "fievrin" Sis-Finnmárkkus. Geasset ledje boazoeaiggádiin noađdehearggit.

Geasseorohahkii jođidettiin ledje juohke bearrašis guhkes heargeráiddut. Daiguin fievrrededje buot gálvvu máid geasseorohagas dárbbášedje. Go biillaluottat bohte Sis-Finnmárkui, gilvališgođii biilla herggiin, ja vuittii.

Bearrašat johtet dál biillain gaskal dálve- ja geasseorohagaid. Mannolat lea dagahan ahte biilla lea šaddan dárbbášlaš doallobierggasin buot boazoeaiggádiidda.

Go muhtaskohter bođii 1960-jagiid álggus, rievdadii dat maid boazoeaiggáda dili hui olu. Eai leat šat nu guhkes gaskkat duoddaris. Boazobargi sáhtta dábálaččat orrut guovddášbáikkis bearraša luhtte ja seammás vuodjit ealu duoddaris. Dál lea muhtaskohter boazodoalu deatalaččamus doallobierggas.

Geasset ledje ja leat juolggit boazoeaiggádiid deatalaččamus "fievrin" váris, muhto maddái dákkko leat mekaniserejuvvon fievrut bohtán. Mohtorsihkkelat ja eará smávva meahccefievrut leat heivvolaš orohagain šaddan áibbas dábálažžan. Geavahit mohtorfievruid sihke fievrin ja čohkkema ja vuojeheami oktavuodas. Traktorat ja

---

⁶⁴¹ gjeterhytter

meahccebiillat leat eambo váldon atnui bievlafievrun várís. Lassáneaddji bievlavuodjin lea olu billistan eatnamiid ja guohtumiid.

Muhtumat geavahit maid girdi fievrun. 1980-jagiin lea helikopter dađistaga eambo geavahuvvon čohkkemii. Muhtun boazoeaiggádat leat ieža háhkan alcceseaset helikopteriid.

Ealáhusa mekaniseremii ja mohtorfievrruid geavaheapmái leat iešguđetlágan oainnut.

1977 mohtorjohtolatlágas addo lohpi vuodjit muohtaskohteriin ealáhusa doaimmaid oktavuodas. Láhka ii atte Eanandoallodepartementta dulkoma mielde bievlavuodjinlobi. Nuppi dáfus ii leat gielddus čađahuvvon. Sii geat bealuštit bievlavuodjima, lohket fievrruid dárbblašžžan ja buorre ávkin. Sii dadjet ahte bozoealáhusas galgá leahket seammá vuoigatvuolta go eará ealáhusain mekaniseret ja buoridit ealáhusa. Dás čujuhuvvo maid ahte fievrrut leat dábálaččat (vrd. 10. § 3. čuoggá 1978 boazodoallolágas) ealáhusas ja dalle ii leat geavaheapmi meahcce- ja čázadagaid mohtorjohtolaga mearrádusaid vuostá.

Ealáhusa mohtorfievrruid geavaheami vuosttaldeaddjit oaivvildit ee. ahte

- dat eai leat dábálaččat lága mielde,
- dat billistit šattuid go vudjet guohtuneatnamiin,
- dat leat beare garrasat bohccuide,
- dat muosehuhttet luonddu,
- dat billistit boares boazodoallokultuvrra,
- dat váldet bargosajiid ealáhusas.

Dálá goluin leat vuodjingolut ealáhusa stuorimus gollun. Boazodoalu 1991 ollislaš rehketdoallu čájeha ahte dat dahket sullii 60% goluin. Ealáhusa mekaniseren lea dagahan stuorit ruhtadárbbu go ovdal, ja nappo njuvvet eambo bohccuid. Stuora heargečora mearkašii unnit ealu ja unnit ruhtadietnasa. Stuora oassi das máid guohtuneatnamat adde, manai ovdal njuolga fievrrideapmái, herggiide. Dál gollá eambo teknikalaš veahkkeneavvuide go máid biergobuktagiin dine dan dihte go leat unnán dahje eai oba ge, hearggit. Nu manná biergobuvtta olggobeallái ealáhusa ja orohaga.

2.5.7 Muorraávdnasiid geavaheapmi

Nu guhká go boazodoallu lea leamaš, lea dat váldán dan máid dárbbášii luonddus. Dat ledje ávdnasat veahkkeneavvuide, dujiide, gámmiide, gođiide jna. Dološ áigge ii jurddašan oktage lobášvuoda birra, dat lei oassin eallinvuogis. 1693 vuovdegeavaheami njuolggadusat ja mearrádusat váikkuhedje unnán dahje eai oba ge, boazodoalu vuovdegeavaheapmái. Easka 1800-logu loahpas bohte njuolggadusat mat guske boazodoalu vuovdegeavaheapmái.

Manai olu muorra dalle go boazosápmelaččat orro gođiin, nu go namuhuvvon ovdalis (geahča kap. 2.5.4). Go ledje loaktán muoraid ovttá sajis, de sirde goađi. Dan dahke 3-4 geardde dálvvis. Geasset lei goahti dábálaččat dakkár guovllus gos lei vuovdi. Go goađit ledje badjosis, ledje skierrit deatalaš boaldámuššan.

Maidái eará ulbmiliidda, earenoamážit áiddiide, manai olu vuovdi. Vuosttaš áiddiide máid áido, lei dábálaš čuollat stoalppuid. Marjel šattai dađistaga eambo dábálaš oastit nannoset ja bihkkaduvvon ávdnasiid. Seammaládje lei maid gárddiiguin.

Sihke 1933 boazodoallolágas ja 1978 boazodoallolágas mearriduvvui ahte boazodoalus, muhtun eavttuiguin (geahča 13. § 1978 lágas) lei vuoigatvuohta čuollat muorraávdnasiid boaldámuššan, gámmiide, lávvomuorran, gárddiide jna. Priváhta eatnamis galgá láhkamearrádusaid mielde máksit čullon muoraid ovddas go eananeaiggát gáibida dan. Boazosápmelaččain lea dábálaš oaidnun ahte sis lea vuoigatvuohta váldit dárbbášlaš muorraávdnasiid, nu go álo leat dahkan, vaikko mii čuččošii lágas.

Boazodoallit mitalit ahte hárve mákset muoraid ovddas máid čullet priváhta eatnamis. Boazodoalu oaidnu dása orru leamen čielggas; mis lea vuoigatvuohta dása, ii ge galgga máksojuvvot dan ovddas. Nuppe dáfus lea eanas boazoeaiggádiin dakkár čielga oaidnu vuovdegeavaheapmái ahte vuovddi galgá suodjalit, muđui billista luonddu ja boahhteáiggi vuodu.

2.5.8 Bivdu/meahcásteapmi

Boazodoallu lea, nu movt ovdal namuhuvvon, bivdoservvodagas vuolgán. Dan dihte lea doloža rájes bivdu ja meahcásteapmi leamaš oassin ealáhusas. Dieđusge lea rievddadan man olu leat bivdán ja meahcástan dan mielde gos juohke siida lei. Deatalepmosin maŋimus čuohtejagis leat leamaš rievssahat. Muhtun riebana ja njoammila leat maid bivdán. Ealggat gal leat ovdal leamaš unnán. Ii lean dušše dat man álki lei oažžut meahcceelliid, mii mearridii bivde go olbmot vai eai. Sii geain ledje unnán bohccot, bivde dávjá garraseappot go sii geain lei stuora eallu.

Go boazosápmelaččat 1900-logu vuosttaš oasis bohte dálveorohakkii ja eallu bisanii dohko, ožžo guodoheaddjit ja bearrašat buoret asttu, ja de bivdigohte rievssahiid. Gielaid bidje sihke dohko gos dálvegoahti lei ja gos eallu lei. Bivdu rievddadii jagis jahkái rievssathivvodaga mielde. Buriid dálvviid sáhtii okta olmmoš álkit bivdit 1000 rievssaha.

Dán bivddu mávssolašvuoda olu boazoeaiggádiidda oaidnit das go siiddat muhtomin johte guovlluide gos dan dálvvi ledje rievssahat. Dás sáhttit ee. namuhit ovttá siidda mas dábálaččat lei dálveorohat Suoma ráji lánká, lulábealde Guovdageainnu girkobáikki, mii muhtun jagiid soahtegaskaáiggi manai 5-6 beanagullama nuorttas Njullošjoga guvlui, rievssahiid bivdit. Lei dábálaš ahte buohkat bearrašis bivde rievssahiid. Visot rievssahiid vuvde ja ožžo ruđa.

Lei dábálaš čohkket dan máid ledje bivdán ja giđasdálvvi doalvut boalvárii dahje márkaniid vuovdima váste. Guovdageainnus lei dábálaš heargeráidduin rievssahiid doalvut Áltái ja vuovdit doppe márkaniin. Guovdageainguovllus dolvo maid muhtun ráje rievssahiid Supmii ja Ruttii. Dakkár boazoeaiggát geas ledje unnán bohccot, sáhtii buriid rievssatjagiid bivdit nu olu rievssahiid ahte stuoridii ealu dainna lágiin. Rievssatbivdu lei dieđusge mávssolaččamus dakkár boazoeaiggádiidda geain ledje unnán bohccot.

Maŋjel maŋimus soađi (1945), go oažžugohte buoret hatti bohccobierggus, unnugođii rievssatbivdu, muhto maiddáid daid vuosttaš jagiid maŋjel soađi lei rievssatbivdu mávssolaš. Dál dušše muhtun boazoeaiggát bivdá rievssahiid go lea buorre astu. Dađimielde go boazoeaiggádat mitalit, leat áibbas unnán bissuin bivdán rievssahiid. Easkka maŋimus jagiid leat muhtumat báhčigohtán veahá rievssahiid.

Boazodoallit mitalit ahte sis ja dáloniin muhtun báikkiin doloža rájes lea bivdu leamaš ealáhussan ja sis lea vuosttašriekti dása ovdalii olggobealolbmuid. Dál leat olggobealolbmot geat bivdet eanas ja mearridit sin bivdoguovlluid⁶⁴² badjel.

1978 boazodoallolágas leat mearrádusat bivddu ja meahcásteami birra (14. §). Go boazodoallit lobálaččat doaimmahit boazodoalu boazodoalloguovllus, lea sis vuoigatvuohta bivdit ja meahcástit stáhtaallmennegiin ja stáhta matrikulerekeattes eatnamiin ja gos lea boazodoallu, seammá eavttuiguin go dan suohkana, čeahkkebáikki dahje gili fásta ássit, gos stáhta eanan dahje allmennet lea.

Stáhta matrikulerejuvvon vuvddiin ja duottarbáikkiin boazodoalloguovllus lea boazoeaiggádis vuoigatvuohta bivdit ja meahcástit nu go doloža rájes lea leamaš. Dákkár bivddu ja meahcásteami ovddas mii lea boazodoallolága mielde, ii galgga máksit láiggu ii ge koartadivvaga (geahča maid kap. 2.2 ja kap. 3.4.7).

2.5.9 Guollebivdu

Siseatnan guollebivddu vejolašvuođat leat rievddadan vel eambo boazoorohagas boazoorohahkii go bivddu ja meahcásteami vejolašvuođat. Doloža rájes leat bivdán guliid doppe gos lei vejolašvuohta. Olu ruovttudoaluin lea jávrreguolli leamaš deatalaš oassin beaivválaš biepmus. Boarráset boazoeaiggádat mitalit ahte guolásteapmi lei ovdal, gitta 1950-jagiid rádjái, olu deatalaččat go dál. Boazosápmelaččat eai dábálaččat juonastan dálveorohagain siseatnamis, muhto muhtomin lávejedje muhtun boazoeaiggádat soahtegaskaáiggi ja dan ovdal, juonastit dáloniiguin veahkkálaga, dahje ieža. Dalle atne guoli iežaset ruovttudoalus dahje sáltejedje ja vuvde. Giđđajohtima vuolde lea álo leamaš dábalaš juonastit biebmolassin go buorre astu lei. Dat boazoeaiggádat geat ovdal mañimus soađi orro váris olles geasi, orro dávjá dakkár báikkiin gos lei vejolaš guoli bivdit. Guollebivdu lei dábálaččat boarrásiid, nissonolbmuid ja mánáid bargu. Ássanbáikki sajádaga mielde bivde guliid ruovttudollui, sálteguollin dálvái ja muhtomin maid gávpeguollin. Buriid guollejávregáttiin lei dávjá fanas ja doppe lei fierbmun deatalaččamus. Rávdu ja dápmot ledje dábálaččamus guollešlájat - geasseorohagas.

Muhtun orohagaid nissonolbmot, mánát ja boarrásat orro giđđaeatnamis geasset ja bivde guliid ja dievdoolbmot ledje lagabus meara ealuin. Muhtun bearrašat bivde guliid jávrriin 6-7 beanagullama oarje-davábealde Guovdageainnu, dan botta go dievdoolbmot ledje Láhpi guovllus ealuin. Dákkár ovdamearkkat leat maid eará báikkiin Finnmárkkus. Dálvviguoli bivde čakčat siseatnamii jođidettiin dahje vižže dan dálvesiivvus mañjel. Boazodoallobearrašat geain ii lean vejolašvuohta dahje astu dálvviguoli bivdit, lonuhedje dávjá dálvviguoli biergguin dáloniin geat bivde jávrreguoli. 30 sálteguollekiluin lonuhedje ronu ja 60 kiluin sarvá. Sis-Finnmárkkus lonuhedje dávjá sáltečovžžain. Boazodolliid jávrreguollebivdu geasseorohagas nogai dađistaga go boazoeaiggádat heite orrumis váris geasset. Dál maid bivdet eatnasat veahá guoli johtima vuolde ja go leat váris, muhto hárvát bivdet dálvviguoli.

Boazodoallit geat bivdet guoli, mitalit ahte ovdal soađi ledje sii eanas iehčaneaset bivdime iežaset guovlluin. Eai goasse lean lustabivdit dain guovlluin. Muhto giliid lahka gal lei báikki olbmuid ealáhusbivdu seammá guovlluin. Dál leat duoddaris suohkadin olbmot geat bivdet buot jávrriin njukčamánu/cuonómánu rájes čakčamánnui ja lea veadjemeahtun ealáhusbivddu doaimmahit. Muohtaskohteriin leat oanehis gaskkat

---

⁶⁴² fangstområder

duoddaris. 1960-jagiid rájes leat guollebivdit lassánan hirbmosit. Boazoeaiggádat lohket meahcce- ja čázádagaid mohtorjohtolatlága unnán ávkkuhan dása, muhto miessemánu 5. b. rájes lea dilli buorránan. Dan beaivvi maŋŋel lea áibbas gielddus vuodjit muohtaskohteriin, muhto eai buohkat doahhtal dan gildosa. Boazodoallit mitalit muhtun guovlluin "traktorguollebivddu". Muhto "girdiguollebivdu" gal lea unnon maŋŋel go ođđa mohtorjohtolatláhka bođii. Dákkar guollebivddus geavahit meahccemohtorfievrruid dahje girdi bivdoneavvuid ja guliid fievrredit.

Ovdalaš áigge bivde boazodoallit unnán luosaid jogain dan dihte go luossa eanas manná vuolemussii čázádagain gos boazosápmelaččat eai dette leat. Muhtun báikkiin orru goitge leamaš oalle olu luossabivdu. Boarráset johttisápmelaččat mitalit ahte sii firbmo vuoššanluosa go boazobarggus bohte luossajoga duohká.

Nubbi ártan dása go unnán bivde luosa, lea go luossajogat áigá bohte stáhta bearráigeahču vuollái. Sii geain lei láigolihttu⁶⁴³ luossajogaide, gilde boazosápmelaččaid bivdimis guoli doppe. Leat ovdamearkkat dasa ahte boazosápmelaččat beroškeahhtá das almmotge leat veahá bivdán "lobihemet". Maŋŋel go boazosápmelaččat heite orrumis váris geasset, leat sii eambo bivdán luosaid muhtun jogain. Nu lea ee. Riehpponjogas Fálesnuoris (geahča kap. 7.6). Doppe leat boazoeaiggádat ožžon guollebivdokoartaid nuvttá boazodoallolága mearrádusaid mielde.

Muhto luossabivdu ii leat lahka ge nu mávssolaš leamaš boazodollui go siseatnan guollebivdu. Nuppe dáfus lohket boazoeaiggádat iežaset geavahan dan riggodaga doloža rájes dalle go leat dárbbášan. Dan dihte atnet sii alddiineaset vuoigatvuođa luosa bivdit dalle go lea vejolašvuohta dasa.

Dat boazoeaiggádat geat fárrejit jur mearragáddái, bivdet dábálaččat borranuoli mearas. Ovdal ledje maid eambo boazoeaiggádat geat geasset bivde mearaguoli vuovdima váste.

Sihke 1933 boazodoallolágas ja 1978 boazodoallolágas leat mearrádusat boazoeaiggádiid guollebivddu birra. 1978 lágas (geahča kap. 2.2) celkojuvvo ee. ahte doaimmahettiin lobálaš boazodoalu boazodoalloguovllus lea boazoeaiggádis vuoigatvuohta bivdit guoli stáhtaallmennegiin ja stáhta matrikulerekeahtes eatnamiin dan orohagas gos sus lea boazodoallu, seammá eavttuiguin go dan suohkana, čoahkkebáikki dahje gili olbmuiin gos allmennet dahje stáhtaeanan lea. Stáhta matrikulerejuvvon vuvddiin ja duottarbáikkiin boazodoalloguovlluid siskkobealde galget boazodoallit beassat bivdit nu go doloža rájes leat dahkan. Guollebivddu ovddas mii lea láhkamearrádusaid mielde, ii galgga máksit láiggu ii ge koartadivvaga. Boazodoallit šaddet dan bokte earenoamáš dillái fásta ássiid ektui geat guliid bivdet ealáhusa váste jávrriin ja čázádagain (geahča maid kap. 3.4.8).

2.5.10 Muorjjit, luopmánat, šattut jna.

Doloža rájes leat muorjjit, luopmánat ja šattut (juopmu⁶⁴⁴ ja stáloboska⁶⁴⁵) leamaš deatálaš oassin boazodoallobearraša beaivválaš biepmus. Luopmánat leat álo leamaš earenoamáš mávssolaččat. Ovdal biilaigge ja teknihkalaš veahkkeneavvuid áigge lei dábálaš ahte boazoeaiggádat lubmejedje ja murjejedje iežaset atnui doppe gos ledje.

---

643 forpaktning

644 engsyre

645 sløkje

Nappo ožžo buohkat, maiddáii sii geat eai lean boazoeaiggádat, geavahit daid riggodagaid. Maŋŋel go biila ja galmihanteknihkka válđujuvvui atnui, šattai dábálažžan ahte boazoeaiggádat geat ledje mearragáttes, čakčageasi vulge Sis-Finnmárkui lubmet dálvviluopmána. Boazoeaiggádat geat orrot luomejekkiid lahka, čogget dábálaččat gávpeľuopmániid, seammaládje go fásta ássit.

Go ruhtaruovttudoallu bođii boazoealáhussii, heite šattuid geaveheames beaivválaš biebmun. Luopmánat ja muorjjit gal leat ain oassin boazoeaiggádiid beaivválaš biepmus. Boazodoallit leat daid buktagiid atnán oassin das máid luonddus sáhtta viežžat. Ferte maid dás namuhit ahte dát riggodagat leat eambo mávssolaččat boazoeaiggádii geas unnán leat bohccot, go dakkárii geas stuora eallu lea.

2.5.11 Gámasuoidni

Gámasuoidni lea mánggaid stuorit lukteguojaid⁶⁴⁶ seaguhus, ee. gámasuoinlukti. Goike, buorit gámasuoinnit leat leamaš dárbbášlaččat duoddaris. Boazosápmelaččat atnet gámasuoinni gápmagiin sihke dálvet ja geasset. Gámasuoinni čuhppet vásedin suoidnejekkiin, šluvget, goikadit ja fievrredit dálveorohakkii. Gámasuidnen lei nissonolbmuid bargu.

Muhtun guovlluin lea unnán gámasuoidni ja leat heajos suidnenvejolašvuodát. Lei dábálaš ahte sii geat ieža eai suidnen, oste dahje lonuhedje gámasuoinni dálvebáikkis. Dát lonuhusgávpi dáidá leahket oalle dološ.

Boazoeaiggádat atnet gámasuidnema lunddolaš riggodatgeavaheapmin mii gullá sin ealáhussii ja masa sis lea vuoigatvuolta.

2.5.12 Jeagelbordin

Dalle go dálvet vudje herggiiguin ja geasehedje daiguin gáľvvu, lei dárbbášlaš bordit jeahkála geavahussii dakkár guovlluin gos eai lean jeageleatnamat gosa hearggi doalvu. Jeahkála mii galgai geavahuvvot dáinna lágiin, fertii čoaltun bordit jeagelguovlluin ovdal go muohta bođii. Muhtun boazoeaiggádat borde jeahkála ieža, muhto oallugat oste dahje lonuhedje jeahkála dáloniin geat borde daid vásedin guovlluin.

Maiddáii dál lea jeagil mávssolaš. Dat geavahuvvo ee. lassifuođarin njuovvanbohccuide mat leat vuordingárddiin. Jeahkála geavahit maid go hárjehit bohcco heahtedilis bibmojuvvot fuođđariin, dábálaččat jáfoseaguhusain⁶⁴⁷.

---

⁶⁴⁶ starrarter

⁶⁴⁷ kraffförblanding

2.5.13 Duodji

Doloža rájes leat boazosápmelaččat ferten viežžat eanas veahkkeneavvuid ja ruovttudoallobiergasiid luonddus. Dat ledje sihke reahkaávdnasat, lávvomuorat, goahteávdnasat ja ruovttudoallobiergasat. Dákkáriid lei vuoigatvuohta váldit doppe gos gávnnai. Dađistaga go ruhtaruovttudoallu lea šaddagoahtán dábálažžan, lea dákkár luondduávdnasiid mávssolašvuohta unnon. Nuppe dáfus lea duddjon ja duoji vuovdin lassánan, oallugiidda lea dat lassiboahtun. Duddjon bohccoávdnasiiguin, nu go čorvviin, sisttiin, dávttiin jna. lea maid bargun dakkár áiggiid go boazodoalus lea buorre astu.

2.5.14 Verddevuohta⁶⁴⁸ ja lonuhusgávpi mas meahccegeavaheapmi lea vuodđun

Boazodoallu lea áiggiid čađa ja mángga dáfus viidát ovttasbargan eará ealáhusaiguin dakkár guovlluin gos dat lea leamaš vejolaš.

Geahččobohccot leat ovdalis namuhuvvon boazodoalu sturrodaga oktavuodas (kap. 2.3). Doloža rájes lea leamaš dábálaš ahte dálonat leat eaiggáduššon muhtun bohcco mat ledje boazosápmelaččaid geahčus. Dálonat mákse ruđain, gálvvuin dahje veahkahalle go olu lei bargu. Sis-Finnmárkkus lei dábálaš ahte dáloniin ledje hearggit mat ledje boazosápmelaččaid geahčus geasset. Nuorta-Finnmárkkus mitaluvvo ahte dálonat geain ledje heasttat, dájvá veahkahalle geasehemiin njuovadanáigge jna. Máksun ledje dájvá bohccot. Mitaluvvo ahte sis geain ledje heasttat, maid eaiggádušše olu bohccuid. Dákkár verddevuohta lei hui buorre ja unnidii soahpameahtunvuodaid gaskal boazosápmelaččaid ja dáloniid. Dál lea muhtaskohter boahtán hearggi sadjái ja dálonat maid eai dárbbas vuojániid⁶⁴⁹. 1978 boazodoalloláhka lea ge nu go namuhuvvon, garrasit gáržžidan vejolašvuođa atnit geahččobohccuid.

2.5.14.1 Eará šibitdoallu

Ovdal manimus soađi ledje olu boazoeaiggádiin gáiccat dahje sávzzat vai dábuhedje mielkki ja vuosttá geasseorohagain. Šibihiid eaiggávuotta sáhtii rievddadit. Dájvá eaiggádušai boazosápmelaš šibihiid ja báikki olbmot bibme daid dálvvi badjel. Muhtomin eaiggádušše báikki olbmot šibihiid ja boazoeaiggádat gehčce daid geasset vai dinejedje mielkki (geahča maid kap. 3.4.1).

2.5.14.2 Bargguid lonohallan

Leat ovdamearkkat dasa go boazosápmelaččat muhtun Oarje-Finnmárkku sulluin veahkahalle vuotnaásiid meahccelájuiguin. Vuotnaássit ges veahkahalle boazobarggus

---

⁶⁴⁸ samarbeid/byttheandel

⁶⁴⁹ kjørererein

mearkunáigge, njuovadanáigge jna. Eará báikkiin ges geasehedje boazosápmelaččat báikki olbmuid suinniid meahccegittiin gidđat herggiin (geahča maid kap. 3.4.2).

2.5.14.3 Gálvolonohallan

Lei mánggalágan gálvolonohallan gaskal dáloniid ja boazoeaiggádiid. Boazoeaiggádat lonuhedje dávjá bohccobiergguin alcceseaset vuoja ja eará eanandoallobuktagiid báikki olbmuin. Sis-Finnmárkkus lei ee. dábálaš lonuhit guoli bohccobiergguin (geahča kap. 2.5.9 ja 2.5.11). Verddevuohta ja gálvolonohallan orru bures váikkuhan čatnat oktavuodaid ja ipmirdit guđet guimmiideaset váttisvuodaid. Muhto dađistaga lea dát verddevuohta unnon. Orru nu ahte soahpameahttunvuodát dál bohciidit jođáneappot ja ahte daid lea váddáseabbo čoavdit.

2.6 GUOHTUNEATNAMIID BILLISTEAPMI⁶⁵⁰ JA OLGGOBEALGEAVAHEAPMI

Manimus čuohtejagi teknihkalaš ovdáneapmi ja Finnmárkku servvodateallima stuora rievdamat leat ee. dagahan ahte olu luondu ja boazoguohtuneatnamat leat billistuvvon. Dan birra čállojuvvo eambo kap.2.6.6.:s.

Muhto vuosttažettiin ferte čilget movt dákkár billisteamit čuhcet ealáhusii. Dás eai oaivvilduvvo dušše njuolggo luondduduhtadeamit, muhto maddái doaimmat mat vahágahttet ja main leat heajut bealit.

2.6.1 Guohtuneatnama massin

2.6.1.1 *Guohtuma njuolggo massin*

Dát lea guohtuneatnamiid massin dahje njuolggo billisteapmi earaládje. Dalle lea dávjá álki rehkenastit areála, sáhtta dušše mihtidit dan guohtuneatnama mii lea masson. Guohtuneatnama njuolggo massin sáhtta maid dáhpáhuvat almmá guohtuneatnama njuolggo billistemiin. Sáhtta šaddat ahte luondduduhtademiid geažil guohtunguovllu johtolat- dahje ruvggástatgeinnodat giddejuvvo, jus dat lea áidna geinnodat dan guohtunbáikái. Ná dáhpáhuvá dávjjimusat rámsš eatnamiin. Boazodoalus leat mánga ovdamearkka dasa ahte ná lea geavvan.

---

⁶⁵⁰ inngrep

Vel dakkár olbmot nai geat eai dovdda boazodoalu nu bures, oidnet ahte dat lea vahágin boazodollui. Dakkár luondduohatdeamat ja vahágot boazodollui leat ee. :

- Dulvadeamat. Olu Finnmárkku geasseorohagain leat dulvadeamat vahágahttan boazodoalu. Olu stuorit ja smávit rávdnjelinjját mannet ruossut rássut boazoorohagain ja dagahit váttisvuodaid ealáhussii.
- Militeara báhčin- ja hárjehallanguovllut. 1890-jagiid rájes leat leamaš 3-4 militeara hárjehallanbáikki fylkkas. Dat ledje unnit, ii ge doppe lean nu garra doaibma. Maŋimus soađi rájes leat muhtumat dáin stuoriduvvon ja doaimmat leat lassánan. Dáid oktavuodas leat maid huksejuvvon báhčin- ja hárjehallanguovllut gos muhtun áiggiid leat hui olu doaimmat. Stuorimus lea Inggášguolbana⁶⁵¹ ja Hálkavári báhčin- ja hárjehallanguovlu, mii lea 318 km². Earát leat Nuvvosguolbba⁶⁵² (Høybuktmoen) Girkonjárggas, Nyborgmoen⁶⁵³Várjjatvuonbađas ja Šuvesluokta⁶⁵⁴ (Kvenvik) báhčin- ja hárjehallanguovlu Álttás. Dasa lassin leat militearas iešguđetlágan gulahallan- ja bearráigeahččorusttegat muhtun orohagain (geahča kap. 6.5).
- Čoahkkebáikehusen (geahča kap. 7.3).
- Bartahuksen lea máŋgga dáfus vahágahttan boazodoalu ja earaládje dagahan váttisvuodaid boazodollui.
- Turisten ja meahcásteapmi. Álbmoga meahccegeavaheapmi lea lassánan buori birgejumi olis ja dat lea čuohean meahccái ja nappo boazodollui.
- Ruvkedoaibma. Sihke boares ja ođđa ruvkerusttegiid geažil Finnmárkkus ja Romssas leat guohtuneatnamat gáržon ja boazodoallu vaháguvvon (geahča kap. 6.1).
- Johtolat. Earenoamáži 1950 rájes leat olu luottat huksejuvvon sihke geasse- ja dálveorohagaide. Dát lea váldán guohtuneatnamiid ja dagahan iešguđetlágan vahágiid ja váttisvuodaid boazodollui. Nuppe dáfus leat luottat iešguđetládje geahpidan ealáhusa barggu.
- Ráfáiduhttimat boazoguohtumiid vuostá. Olu ovdalaš ráfáiduhttinguovllut leat heitojuvvon dahje unniduvvon. Ráfáiduhttimat čađahuvvojedje vuovdedoalu dihte, jeagelbordima dihte ja herggiid/varrásiid guohtuma dihte.
- Ráfáiduhttimat luonddusuodjalanlága mielde. Dakkár guovlluin mat leat ráfáidahtton luonddusuodjalanlága mielde, sáhtta dábálaččat boazodoallu doaimmahuvvot nu movt lea doaimmahuvvon ovdal. Boazoeaiggádiid mielas leat dákkár ráfáiduhttimat measta álo buorit. Dat sihkkarastet guohtumiid teknihkalaš billistemiid vuostá.

Lea váttis dadjat man viiddis guohtunareálaid namuhuvvon áššit dahket, muhto eai leat gal nu unnán njealgehaskilomehterat.⁶⁵⁵

2.6.1.2 Guohtuneatnamiid eahpenjuolga⁶⁵⁶ massin

Guohtuneatnamiid sáhtta massit earaládje go ahte guohtun njuolgut billistuvvo. Guohtumiid dilálašvuohka dušše šaddá dakkárin ahte boazu unnán guohtu doppe dahje ii oba mana ge dohko. Dása váikkuhit máŋga ášši ja dat čuhcet máŋgaládje. Čuovvovaš ovdamearka čájeha man unnán galgá ovdal čuoheca bohccui ja man váttis ášši duodai lea:

---

⁶⁵¹ Porsangmoen

⁶⁵² Høybuktmoen

⁶⁵³ váilu sámegeielnamma

⁶⁵⁴ Kvenvik

⁶⁵⁵ kvadratkilometer

⁶⁵⁶ indirekte

Lea čáppa, baskkes ávži gos lea hui buorre guohtun ja gos leat bohccot. Dan ávžeráigge lea bálggis gokko aktonas olmmoš vázzá. Boazu mii dan báskkes ávžžis guohtu, manná dobbeliidda ja vázzi olbmo ovddabeallái. Olmmoš gal ain vázzá ja doalvu dainna lágiin bohcco eret dan ávžžis, vaikko ieš ii fuomáš ge dan. Boazu jorggiha gal fas ávžái, muhto nubbi vázzi olmmoš ges boahdá ja juste seammaládje fas dáhpáhuvvá. Ná sáhtta geavvat eanas geasi. Manjimustá heaitá boazu guohtumis ávžžis, go lea hárvánan doalahit iežas eret doppe.

Biilaluodda ráhkaduvvo guohtuneatnama čađa. Ieš luodda váldá veahá eatnama, muhto ii dat leat nu olu. Boazu guohtu unnán luoddaguoras. Guovttebealde luotta šaddá ođđa avádat mii ii geavahuvvo dahje gos unnán guhtot bohccot. Mađi dobbeliidda luottas manná eret, dađi buorebut guohtu boazu. Mánŋa ášši váikkuhit dasa man govdat avádat šaddá:

- Makkár eanan lea. Jus lea guolbba ja vielttit guovttebealde, šaddá govddit avádat go jus livčče dievát ja vuovdi suodjin.
- Johtolat. Jus luoddaráigge johtet olu biillat, šaddá avádat govddit go jus unnán johtolat lea. Jus olbmot guođadit biillaid luoddagurrii ja vázzet vel luoddaguora, šaddá govddit avádat go jus olbmot eai manaše dobbeliidda.
- Jagi áigi. Boazu láhtte iešguđetládje iešguđet áigodagaid, ja dat váikkuha dasa man lahka luotta boazu guohtu.
- Boazu. Iešguđetlágan bohccot láhttejit iešguđetládje. Álddut leat hirrasat guottetáigge ja orrot dábálaččat guhkkín váris, ja rávis varrasat leat jálubut. Bohccuid lodjivuolta maid rievddada ealus ellui. Stuorit ealu bohccot leat dávjá árggibut go unnit ealu bohccot.

Lea nappo váttis árvvoštallat dan guohtuneatnama avádaga mii billohuvvá dahje gáržu luotta geažil. Lea dábálaš rehkenastit ahte luodda sáhtta váikkuhit 500 m goabbatbeallái luotta, ja vuolgat daid ovdalis namuhuvvon áššiin. Dasa lassin eai soaitte bohccot bissut šat dan guohtuneatnamis man čađa luodda manná. Dakkár váikkuhusat sáhttet biilaluottas leahkit. Muhto maiddá eará doaimmat sáhttet seammásullásaččat váikkuhit go biilaluottat.

Dulvadanrusttetguovlu sáhtta čuohtit mánŋgaládje hui viidát. Dakkár báikkiin leat maid dávjá mánŋa doaimmahaga ovttá guovllus, ja dain leat seammalágan váikkuhusat viidát.

Merkejuvvon turistabálggis guohtuneatnama čađa sáhtta measta seammá olu čuohtit go biilaluodda. Turistabarta mas olu doaimma lea birra, sáhtta váikkuhit seammaládje go bargorusttetguovlu jus olu johtet olbmot dakko. Turistaguovddáš láhtuiguin, čieraslukáiguin, skohterláhtuiguin jna. ja gos olu johtet olbmot mat levvet viidát, sáhtta čuohtit eambo go rusttetdoaimma gos olbmot čeahkkanit eambo ovttá guvlui ja mearribáikái.

Jus jurddaša turistaguovddáža gasku giđdaguohtuneatnama, sáhtta dainna lágiin geavvat muhtun báhka beavvi miessemánu álggus: Turistaguovddáža olbmot levvet duoddarii ja ohcet bievllaid máid beavvváš ja bieggat leat ásahan. Dohko bisánit olbmot goarddašit iežaset beavvi ovddas. Álddut⁶⁵⁷ ja čovvjehat⁶⁵⁸ gavnjejuvvojit bievllas bivlii. Manjássii leat buot bievllain olbmot. Álddut soitet šaddat mannat vuvddiide dahje badjosiidda gos ii leat guohtun. Álddut mat dainna lágiin muosehuvvet ja váibet, sáhttet guođdit easkašaddan misiid. Heajos guohtumiin sáhttet álddut mielkkehuvvat, ja nappo šaddet heajos miesit mat jođánit jápmet.

---

⁶⁵⁷ reinsimler som har kalv

⁶⁵⁸ reinsimler som skal kalve

Dán váikkuhussan šaddá guhkit áiggi vuollái ahte boazu ii šat mana dan báikái, ja manná baicca heajut guohtumiidda. Lea heittot ahte guovllut gosa boazu háliida, dohko maid háliidit olbmot.

Muhtumat oaivvildit ahte diehtujuohkin dáid áššiid birra buoridivččii dili ja unnidivččii guohtuneatnama massima mii dáiinna lágiin dáhpáhuvvá. Muhto lea váttis jáhkkit ahte dát lea doarvá.

Barttat ja bartaguovllut váikkuhit dájvá seammaládje go turistaguovddážat. Doppe levvet olbmot dájvá meahccái. Barttaid lohku ja bartaguovlluid viidodat maid váikkuha. Muhto vel okta áidna barta nai gasku guotteteatnama sáhtá čuohcit, jus dat olu geavahuvvo miessemánus.

Militeardoaimma maid muosehuhtá ja jođánit gavnje bohccuid eret guohtumiin. Jus hárjehallan- ja báhčinguovllus lea birrajagi doaimma, váikkuha dat vel eambo go turistaleavvan mii lea dušše muhtun áigodagaid. Jus militeara hárjehallamat heivehuvvojit boazodollui, sáhttet vaháget ja váikkuhusat unniduvvot.

Čakčabivdu ges lea jur ragatáigge. Dalle galggašii boazu beassat orrut ráfis ja buriin guohtumiin. Jus ii leat nu, sáhtá mañit jahki vaháguvvot dan dihte. Sihke bivdu beatnagiin ja beatnaga haga sáhtá biđget ja baldit bohccuid.

Eará luondduohhtadeamit, nu go industrirusttegat, ruvkedoaimmat, girdišilljut, telerusttegat jna., sáhttet čuohcit guohtuneatnamiidda. Muhto dáid iešguđet luondduohhtadeamit ja doaimmaid váikkuhusat leat iešguđetláganat áššis áššái. Mánge dilálašvuoda váikkuhit movt mii ain čuohcá.

Jus juste dat guohtuneanan lea mearrideaddji oassin dan gullelaš boazodollui, šaddá vahát stuorimussan. Muhto luondduohhtadeamit unnit deatlaš guohtunguovllus dahje buriid guohtuneatnamiin soitet sáhttet čađahuvvot almmá beare stuora vahágahttimiin.

2.6.1.3 Guohtunmuosehuhttimat, guohtunáigodat, energieavaheapmi ja váiban.

Ovdalis lea čájehuvvon movt luondduohhtadeamit ja doaimmat sáhttet čuohcit dainna lágiin ahte guohtuneatnamat eai šat geavahuvvo. Movt čuohcá dasto dát bohccui? Boazu dárbbáša ráfis guohtut vai buoidu ja čohkke bibmosiid⁶⁵⁹. Geasset galgá vel, dasalassin go galgá ealihit iežas ja rávásnuvvat, buoidut ja bibmosiid čohkket guhkes dálvá. Go boazu buori guohtuneatnamis ráfis beassá guohtut, de ii leat bohccui váttis čohkket doarvá bibmosiid.

Gorutdeattut ja nappo man buorit bohccot leat, rievddada jagis jahkái ja orohagas orohahkii. Báhkka geasi mañgel go olu leat šaddan divrriguin bálgat, leat bohccot geahppaseappot go galbma gesiid mañgel go unnán leat divrrit. Dása leat mánge ártta. Deatlaččamusat leat dat go galbma gesiid lea buoret guohtun, seammás go unnán leat divrrit maiguin boazu bálga eai ge dárbbáš mannat jasaide, várrečohkaide dahje vuovdá (sic).

---

⁶⁵⁹ næring

Muosehuhttimat guohtuneatnamiin váikkuhit dávjá seammaládje go divrrit, boazu ain ballá eret ja gaskkalduvvá guohtumiin. Go boazu olu ja dávjá muosehuvvá, de dat ii šat bálle guohtut ja livvadit.

Bohccos lea mearriduvvon energidárbu ealiheapmái. Dálvet go váddáset lea energiija oažžut, lea bohcco energidárbu unnit go geasset. Boazo geavaha dálvet 25-30% unnit álmme go geasset. Goitge geahppu boazu dálvet ja geavaha dan buoiddi ja bibmosa máid lea čohkken geasset. Dálvemuosehuhttimiid geažil lasihuvvo vel dát geavaheapmi, ja dagahit ahte boazu guoirá ovdal giđa. Árvvoštallamat čájehit ahte boazu mii jorrá gárddis guovtte geardde 8 diimmu guovtti beaivvis, geavaha energioasi mii vástida 1,5 kg buoidái. Jus boazu ii leat buidon ovdal, muhto ferte geavahit goruda proteiinnaid, de dat vástida sullii 2,7 kg proteinávdnasii⁶⁶⁰.

Jus bohccos ii leat buoidi máid geavaha lihkaheapmái, de gal čuočcá dat garrasit bohccui. Dat proteinoassi mii geavahuvvo 1 1/2 beaivvis gárddis dahje sullasaš doaimmaide, dahká sullii dan proteinoasi ovdii máid boazu olles dálvvis geavaha go čoolit galget suolbmudit⁶⁶¹ dan jeahkála máid boazu dálvvis borra. Dát vuolgá das go jeahkális lea nu unnán proteiidna, ahte boazu ferte geavahit dan proteiinna mii das lea gorudis ja dehkiin go galgá ráhkadit čoliide suolbmudannjalbbi⁶⁶², enzymaid, mat dárbbášuvvojit jeahkális. Dan dihte lea ge deatalaš ahte boazu ráfis beassá buoidut ja čohkket bibmosiid gorudii geasset. Ii boazu dárbbáš dušše dálvet ráfis beassat guohtut.

Nappo lea juohke muosehuhttin heittot mii váikkuha guohtunáiggi oanideapmái ja energigeavaheami lasiheapmái.

Movt váikkuha dasto dát geavatlaččat⁶⁶³?

Jus boazu ii leat buidon ja čohkken doarvái bibmosiid geasset, de das lea unnit mainna birge dálvet, ja dat lasiha boazojámu. Earenoamážit sáhtta dat čuočcit misiide. Heajos áldduin lea unnit mielki ja miesit šaddet návccaheappot. Nappo šaddet unnán miesit.

Boazodoalus leat ovdamearkkat dákkár dilálašvuodaide. Muhtun orohagas Finnmárkku mearragáttis leat heajos, guorban čakčeatnamat jođidettiin dálveorohakkii. Maŋgel go leat johtán 20 miilla 6-7 vahku badjel, bidjet ealu rátkkagárdái. Bohccot šaddet gárddis jorrat guhkes beaivvi 20-30 buolašgrádas. Bohtosat muhtun siiddas máid dieđán, leat ahte misiin jápmá 4%. Dain nohká energiija.

Muosehuhttimat guohtuneatnamiin nappo váikkuhit dasa ahte

- bohcco guohtunáigodat oatnu,
- boazu geavaha eambbo energiija,
- bohccot eambbo váibet
- eambbo bohccot másojit
- njuovvandeattut unnot
- miesselohku unnu

Iskamat mat čájehit movt boazu váibá iešguđet boazobarggus, čájehit ahte boazu váibá ja deahkit sáhttet vahágahttot, čoavjji siste sáhtta vardigoahtit ja varra sáhtta earáhuvvat. Man olu boazu váibá, vuolgá maid das movt bohccot leat gieđahallojuvvon.

---

660 proteintørrstoff

661 fordøye

662 fordøyelsesvæsker

663 i praksis

Muosehuhttimat guohtuneatnamis eai dáidde váibadit bohcco nu olu go gárddástallan, muhto dat sáhtta gal diedusge váikkuhit veahá.

Sáhtta go maidege dahkat buoridit dáid namuhuvvon dilálašvuodaid?

Muhtun muddui sáhttet bohccot hárbjuvot gierdat eambbo muosehuhttimiid. Lojes bohccot muosehuvvojit unnit go gottit, dan dihte go dat leat eambbo hárbjuvot olbmuid. Lojit bohccot sáhttet unnit vaháguvot váibamiin. Lojes eallu sáhtta nappo guohtu buorebut muosehis guohtuneatnamis go goddeeallu. Go bohccot šaddet lojibut, de dat muhtun muddui unnida guohtumiid muosehuhttimiid vahága. Lulli-Norgga goddeguovlluin Hardangerduoddaris ja Rondane guovlluin, leat turistabarttat giddejuvvon guottetáigge vai bohccot eai muosehuvvo dárbbašmeahttumit. Finnmárkkus eai leat gullon dákkár geahččalanduodaimmat hehttet johtolaga bohccuid guotteteatnamiin.

2.6.2 Lassibargu

Mii leat ovdalis oaidnán movt muosehuhttimat ja luonddusisabáhkemat⁶⁶⁴ dagahit váttisin doalahit bohccuid ovtta guovllus. Jus boazoeaiggádat goitge šaddet guođohit dakkár muosehis guovllus, lea dat lassibargu. Son ferte čađat goalgneadit⁶⁶⁵ bohccuid ruovttoluotta. Jus eará siiddat leat lahkosiin, sáhttet daidda mastat ja rátkkašepmi lea lassibargun masa boazu maid golaha energiija. Ráfálaš guohtumis sáhtta boazoeaiggát dálkki ja biekká mielde álo diehtit gos boazu lea. Son ii dárbbaš ádjánit ohat bohccuid go iešguđetlágan barggut galget dahkkot. Muosehis guovllus ii dieđe boazoeaiggát goassege gos bohccot leat, ja ádjána guhká čohkket ealu.

Ráfálaš guovllu čađa lea olu álkit vuojehit ealu go dakkár guovllu čađa gos leat olbmot, vaikko livčče dušše moadde olbmo. Boazu ii dárbbaš olu muosehuvvot ovdal bisana dahje jorggiha ja manná iežas geinnodagaid jus juoga boahat ovdii. Dákkár dilálašvuodain sáhtta okta olmmoš jođánit dagahit boazoeaiggádie lassibarggu márgga beaivái. Čohkkemis ja bohccuid vuojehemis lea dávja nu ahte go boazu olle vissis báikái, de dat manná ieš viidáseappot ja guođoheaddji sáhtta dušše viežžalit ealu dihto báikkis. Jus olu muosehuhttin lea guovllus, de ii sáhte luohhtit dasa ahte boazu láhtte nu movt galggašii.

Iešguđetlágan luonddusisabáhkemat sáhttet márggaládje váikkuhit ealu vuojehemáie. Go eallu galgá mannat hehttehusaid meaddel eatnamis, luotta rastá, rávdnjelinjjá meaddel, joga rastá jna., de dat ballá ii ge galgga olu ovdal dat jorggiha ja sáhtta ájihit guhká dan oážžut fas mannat.

Jus iešguđetlágan luondduohhtadeamit cagget dahje gáržžidit vuojehangeinnodagaid, de ferte govddidit geinnodagaid dahje gávdnat ođđa geinnodagaid. Dávja lea váttis geavahit ođđa geinnodagaid, go boazu dárbbaša hárbjuvot daidda. Dát lea maid lassibargu.

Ovdalaš áigge lei olu liige guođoheapmi go bohccuid galggai meahccegittiin ja šibihiid láidumiin doalahit eret. Dál lea ain nu, muhto lea unnit guođoheapmi go eanandoalloareálat leat eambbo čeahkis. Go dál galget dien bargat, atnet boazoeaiggádat dávja sivvan váilevaš áidde gittiid birra. Muhtomin dagahit dákkár dilálašvuodat oalle olu lassibarggu go boazu galgá leahket veaidnalis ja seammás galgá hehttet dan mannamis gittiide.

---

⁶⁶⁴ inngrep, naturinngrep

⁶⁶⁵ drive

Muhtun sisabáhkemat sáhttet ráhkadit ođđa rájiid dahje billistit boares rájiid iešguđet guohtuneatnamiin dahje guovlluin. Joga goikadeapmi sáhtta leahkit lunddolaš oazi eretváldin ja dát dagaha lassi guođoheami ja bearráigeahču. Seammaládje sáhttet eará luondduohhtadeamit maid ráhkadit rájiid dakko gokko boazu ovdal lunddolaččat johtalii. Dát dagaha diedusge maid lassibarggu.

1920-jagiid rájes leat leamaš iešguđet lágan luondduohhtadeamit servvodatmannolaga geažil mat fas dagahit lassibarggu. Muhtun muddui soaitá garraset bargamiin birget daid unnit luondduohhtademiid váikkuhusaiguin, muhto stuorit billistemiide ii ávkkut álo dušše garraseappot bargat. Ja sáhtta leahkit nu ahte orohagas eai leat šat eambo bargonávccat.

2.6.3 Boazomassu

Lean ovdalis namuhan ahte bohccot massojit iešguđet ládje luondduohhtademiid geažil guohtuneatnamiin, njuolggo váikkuhussan dahje eará áššiid bokte. Muhtun massimiid lea álki oaidnit ja daid sáhtta álkit čatnat luondduohhtadeapmái dahje doibmii. Eará massimiid lea váddáset oaidnit ja lea váttis čatnat dan luondduohhtadeapmái dahje doibmii mii lea dahkkon. Lea álki oaidnit massu ja siva go bohccot

- vuojáhallet,
- heavvanit rašes jienaid geažil dulvadanguovlluin,
- go bážáhallet militeara báhčinguovlluin
- gottahallet luovosbeatnagiidda.

Váddáset lea ipmirdit váikkuhusaid go

- muosehuhttin lasiha bohccuid energigeavaheami nu ahte bahábut jápmet eai ge ceavzze heajos dálvviid,
- eallu šaddá mieseheapmin bivddu ja muosehuhttima geažil guohtuneatnamiin ragatáigge,
- bohccot mat ballájit ja gavnjuvvojit várrečohkaide dálvet, sáhttet firrot dahje rihtui mannat.
- bohccot sáhttet jápmit omd. váibamiin go luovosbeatnagat ogohallet, vaikko eai borahala ge beatnagiidda.
- omd. luondduohhtadeamit sihkkareamos dálveguohtuneatnamiin sáhttet lasihit nealgejagiid ja nu maiddá boazomassu.

2.6.4 Luondduohhtademiid ollislaš váikkuhus orohahkii

Lea dábálaš geahččat juohke luondduohhtadeami sierran ii ge čatnat duohtademiide mat juo leat dahkkon orohagas. Vaikko okta billisteapmi sáhtta leahket unni, de sáhtta dat oktan eará duohtademiiguin dahje lassin dáidda, čuohcit garrasit.

Olu unnit luondduhtadeamit sáhttet jođánit čuohcit seammá olu go okta stuorit doaibma. Jus barttat huksejuvvojit duokko dákko orohahkii, ja dat geavahuvvojit oktanis, ii soaitte mannat guhkes áigi ovdal olles orohat lea billistuvvon boazoguohtuneamin. Ii ábut jurddašit ahte "go duon gierddat, de gal gierddat dán nai."

Jus muhtun siidda orohagas dahkkojit luonddusisabáhkemat dan geavahanguovllus mii lea mearrideaddji oassin, sáhtta dát doaibma (nu go namuhuvvon kap. 2.6.1) billistit olles dan siidda doaibmaplána. Nu sáhtta omd. geavvat jus siidda buoremus ja sihkkareamos dálveguohtuneanan billistuvvo.

Danin ferte daid doaimmaid máid áigu čađahit, guorahallat ovddit sisabáhkemiid ja boazodoalu geavaheami ektui dan guovllus.

Biebman heahtedilis
Ođđa guohtuneatnamat
Lassi bargu
Dáhkádusat
Oahppu
Mekaniseren
Lassáneaddji buvttadeapmi

Ollislaš guohtunressat

Olu turisttat Johtolat, geainnut, ruovdemáđijat, elrávdnji Bartahuksen
Militeara Ruvkedoaimmat Nuoskkideapmi Čoahkkebáikeyiidun
Meahcásteapmi, vánddardeapmi, bivdu ja guolásteapmi Eanandoallu, vuovdedoallu
Dulvadeamit

Gov. 2-3: Doaimmat mat gáržžidit boazodoalu ealáhusvuodu

Dát govus čájeha doaimmaid mat unnidit boazodoalu ealáhusvuodu ja mii dárbbášuvvo doalahit ealáhusa buvttadeami/vuodu.

2.6.5 Lea go servvodatmannolat leamaš ovdamunnin boazodollui?

Ovdalis leat namuhan movt luondduhtadeamit leat hejot váikkuhan ealáhussii. Muhto mannolat lea maid muhtunládje leamaš buorren. Boazodolliid dábálaš birgejuvvo lea maid buorranan dan dábálaš buresbirgejumi buorráneami mielde mii Norggas lea leamaš maŋimus jahkečuodis, vaikko muhtun dáfus ja muhtun guovlluin lea veaháš maŋjelis. 1976 boazodoallošiehtadus ja boazodoallohálldáhusa viiddideapmi leat dakkár buorit bealit máid ii lean sáhttit čađahit maŋimus áiggiid servvodatovdáneami haga.

Gulahallangaskaomiid lassáneapmi ja biilaluottaid huksen lea dagahan johtimiid álkibun. Teknihkalaš veahkkeneavvut nu go biila, muhtaskohter, traktor, mohtorsiikkel, rádio, mobiltelefonnat, prámát jna., leat iešguđetládje geahpidan boazodoalli barggu. Geasse- ja dálveviesut leat álkidahtán bearrašiid dili. Oahppoásahusat leat máŋgga dáfus buoridan ealáhusa ja dahkan boazodolliid čeahpibun.

Ealáhus lea nappo ovdánan bures ekonomalaččat ja teknihkalaččat, muhto resurssat gal almmotge leat unnán lassánan.

Ávdin, heitojuvvon šibitdoalut leat mángii fas jorran boazodollui ja muhtun orohagaide lea dat leamaš mávssolažžan. Olu dain ávdiin dáluin geavahuvvojit dál luomuid, luossabivddu ja mátkkošteami oktavuodas. Dološ gieltit ja láddjenbáikkit leat dávjá rohtuluvvan ja gulluluvvan⁶⁶⁶. Dákkár eatnamiid sáhtášii boaldit ja duktet vai attáše buori gidđaguohuma sávzzaide ja bohccuide. Muhto olu dákkar areálat leat eatnamiid gaskkas mat leat geavahusas dahje earaládje dakkár báikkiin gosa boazu ii beasa guohtut.

Finnmárkkus leat 1959-1979 áigodagas unnon eanandoalloareálat mat leat geavahusas, 27 000 dekáriin (geahča kap. 3.4.4). Jus eanan livččii geavahusas, de dáiddášii dát eanan buvttadit 200-300 fuođaroasi⁶⁶⁷ juohke dekára nammii. Jus eaktuda ahte dát eanan nu movt dál lea, sáhtašii buvttadit 50 fuođaroasi juohke dekára nammii ja geavahuvvot ollislaččat, de dat biepmášii sullii 3000 bohcco geasis. Muhto daid ovdalis namuhuvvon dilálašvuodaid geažil, ii duohtavuodas biepmáše go sullii 1500 bohcco geasset. Muhto fuođarlassin gidđat gal livččii dat oalle mávssolaš. Unnit guohtun ja meahccelájut leat vuosttažettiin dagahan unnit soahpameahttunvuodaid, muhto lea áibbas unnán resurssavuoitu dan dihte (geahča kap. 3.4.2).

2.6.6 Buhtadus luondduohtheademiid ovddas guohtuneatnamiin

Boazoeaiggádat ja orohagat leat unnán ožžon buhtadusa daid vahágiid ja doaimmaid ovddas máid luondduohtheademiat mehciin leat dagahan sidjiide. Muhto maŋimus jagiid lea dát buorránan. Easka 1968 alimusriekteduomus (Álttesjávrrre-duopmu Rt. 1968 s. 429) ja 1975 duomus (Kappfjellduopmu Rt. 1975 s. 1029) mearriduvvui ahte boazodoalus lei bággolotnunriektesuodjalus stuorit luondduohtheademiid vuostá. 1978 boazodoallolágas eai lean mearráduusat dán birra, muhto Ot. prp. nr. 24 (1977-78) s. 3 lea cealkán ahte boazodoalus lea bággolotnunrievttalaš suodjalus stuorit luondduohtheademiid vuostá, nu go dulvademiid, industrihukseamiid jna. ja ahte danin eai leat dákkár láhkamearráduusat dárbbaslaččat. Boazodoallu oaččui gal maid ovdal 1968 buhtadusaid muhtun luondduohtheademiid ovddas (geahča kap. 2.2).

Boazodoallu ii leat, earret go moatti áššis, makkárga buhtadusa ožžon daid vahágiid ja váttisvuodaid ovddas máid luoddahukseamat, girdišiljut, turistaguovddážat, barttat ja málbmaroggamat leat mielddisbuktán. Okte lea boazodoallu ožžon buhtadusa muhtun ráje masson guohtuneatnamiid ovddas čoahkkebáikehuksema geažil Hammerfeasttas. Finnmárkkus ii leat buhtadusgažaldat goassege meannuduvvon daid vahágiid ja váttisvuodaid ovddas máid dábálaš meahccejohtolat dagaha boazodollui. Maŋimus jagiid leat máksán buhtadusa boazodollui dulvademiid geažil, muhto mánggaid boarráset dulvademiid ovddas ii leat buhtadus mákson. Stuorit elrávdnjelinnjáiid ovddas lea maŋimus jagiid mákson buhtadus šiehtadallama dahje árvvoštallama maŋjel.

Biedjovákki ruvke, Riehpponvuona ruvke ja Stiertná nefelinruvke ovddas lea buhtadus mákson šiehtadallama dahje árvvoštallama maŋjel. Eará ruvkerusttegiid, ráktodoaimmaid ja eananroggamiid ovddas ii leat mákson makkárga buhtadus. Inggášguolbana militearaguovllu ja Hálkavári ovddas, Nyborgmoena ja Nuvvosguolbana

---

⁶⁶⁶ gjennomgrodd av dødt gress

⁶⁶⁷ förenheter

báhčin- ja hárjehallanguovllu ovddas lea boazodoallu ožžon buhtadusa vahágiid ja váttisvuodaid geažil manjel árvvoštallama.

Beroškeahttá namuhuvvon alimusriekteduomuin leat nappo luondduduhtadeamit dahkkon mángga geardde nu ahte boazodoallu ii leat váldon vuhtii. Dása sáhttet leahkit olu árttat, ee. čuovvovaččat:

- Boazodoallit eai dovdda lánkanjuolggadusaid ollislaččat eai ge dieđe ahte sis lea buhtadusvuogitvuotta.
- Boazodoallit eai arvvastuva riidališgoahit eiseválddiiguin.
- Boazodoallit eai ovdagihtii dieđe luondduduhtadeami váikkuhusaid boazodollui.
- Boazodoallit eai háliidivčče soahpameahttunvuodaid báikki ássiiguin dahje earáiguin. Dát guoská earenoamážit luottaide máid sáhtta čájehit leat vahágahtán ja váttisvuodaid buktán ealáhussii, almmá makkárga buhtadusjearaldaga haga.
- Huksejeaddit eai leat dieđihan boazodollui luondduduhtadeami ja dan váikkuhusaid birra.
- Huksejeaddjit eai leat diehtán ahte boazodoalus leat beroštumit dan guovllus.
- Earát leat buktán oaiviliid boazodoalu ovddas ja cealkán ahte luondduduhtadeapmi ii váikkut ealáhussii.

1978 boazodoallolága 15. §:s leat mearrádusat vahágiid ja unohasvuodaid birra orohagain. Das leat njuolggadusat movt čoavdit eanetgeavaheami soahpameahttunvuodaid. Duohtavuodas ii leat dát mearrádus báljo doaibman ja dat boahá rievdaduvvot dan ođđa Boazodoallolágas.

Boazodoallit dadjet dávjá go dáin áššiin lea sáhka, ahte sii eai beroš ruhtabuhtadusas. Sii háliidivčče doalahit guohtuneatnama ja johtalangeinnodagaid nu movt dat leat ja baicca oažžut doaimmaid buhtadussan mat divodivčče daid heajut beliid mat šattale. Olu boazoeaiggádat ballet movt galgá mannat go guohtuneatnamiid ovttatládje váldet bihtáid mielde, beroškeahttá resurssavárjalanlohpádusain. Boazodoallu lea gáibidan muhtunlágan giellinrievtti⁶⁶⁸ luondduduhtademiide guovddáš boazoguohtuneatnamiin. Mihttomearrin ođđa Boazodoallolágain mainna dál leat bargame, lea ee. buorebut suodjalit ealáhusa dasalassin go dahkat lága buoret veahkkeneavvun ealáhusa resurssageavaheami stivremis.

2.7 BOAZODOALU RIEKTEOAINNUT - ČOAHKKÁIGEASSU

Boazodolliin leat maid, nu go servodagas muđui, iešguđet oainnut dasa masa sis lea riekti ja masa ii leat. Oallugiin lea dat dološ riekteoaidnu mii ovdalaš boazosápmelaččian lei. Earát ges leat eambo báidnon dáčča lánkahoainnuin.

Boazodoallit oaivvildit eanas ahte sii leat čuđiid jagiid geavahan guohtuneatnamiid ja ahte leat sidjiide gullelaš oktasaš geavahanguovllut, maid sis lea riekti geavahit boahhteáiggis maid. Boazoeaiggádiidda lea riekti beassat ealuin báikkiide hui guovddážiis. Dát ii guoskka dušše dábálaš johtolatgeinnodagaide, muhto buot geinnodagaide mat leat dárbbaslaččat go galgá geavahit guohtuneatnamiid. Boazodoallit leat jurdagiid siste doaimmaid ja luondduduhtademiid geažil mat gáržžidit vejolašvuodaid beassat bohccuiguin iešguđet geinnodagaid mielde.

---

⁶⁶⁸ vetorett

Mánja boazoeaiggáda leat dadjan ahte bohccuid guođoheamis ja bearráigeahčus lea dat deađaleamos jođihit bohcco ja guođohit dan nu ahte dasa leat buoremus vejolašvuodat guohtut ráfálaččat. Muhtumat atnet dan guođoheami go galgá bohcco doalahit eret gittiin ja sullasaš báikkiin, dárbbášmeahtun bargun ja boađusin das go giettit leat hejot áidojuvvon. Eará boazoeaiggádat ges atnet dán deađalaš bargun vai doalahit buori oktavuoda báikki ássiiguin.

Doloža rájes leat boazosápmelaččat ceggen lávuideaset ja gođiideaset orohahkii gokko ain lei dárbbášlaš. Dát lea riekti mii sis lea boares oainnu mielde. Guođohanbarttaid dáidet maid eatnasat oaivvildit galgat beassat cegget gosa lea dárbbášlaš boazodollui. Muhto eará boazodolliid ja eará beroštumiid dihte orru leame ovttaoaivilvuolta dasa ahte fertejit leahket muhtun mearrádusat.

Ovdal go 1933 boazodoalloláhka bođii, huksejuvvojedje boazodoallorusttegat almmá eiseváldiid lobi haga. Boazodoalu riekteoidnu dása orru leame ahte dát riekti lei lunddolaš oassin boazodoallorievttis. Vel 1933 boazodoallolága maŋnel nai leat huksejuvvon olu rusttegat almmá Gonagasa addin lobi haga máid láhka gáibida. Maŋnel go leat šaddagoahtán stuorit rusttegat, lea šaddan dábálažžan hukset easka maŋnel go lohpi lea addon lága ja lánkamearrádusaid mielde. Dákkár rusttegiid doarjjaortnegat maid gáibidit dárbbášlaš lobiid.

Boazodoalu bealis leat dadjan ahte mohtorfievrrut leat dárbbášlaččat boazodoalus ja eiseválddit fertejit danin dohkkehit daid. Earenoamážit guoská dat mohtorsihkkeliidda ja eará bievlavuojániidda. Muhto muhtun boazoeaiggádiid mielas ii leat dát buorre ovdáneapmi ja oaivvildit ahte dat goarida ja čuohcá hejot sámi kultuvrii.

Riekti boaldámuššii, muorraávdnasiidda, bivdui/meahcásteapmái, guolásteapmái, lubmemii, suidnemii jna. leat vuoigatvuodat máid eanas boazosápmelaččat doloža rájes juo leat atnán lunddolaš ja áibbas dárbbášlaš oassin ealáhusas. Vaikko dát vuoigatvuodat eai leat seammá deađalaččat dál go ovdal, de adnojuvvojit dat ealáhusa lunddolaš oassin.

Eanas boazoeaiggádat oaivvildit alddiineaset beare heajos suodjalusa luonddusisabáhkemiid vuostá guohtuneatnamiin. Oallugat oaivvildit ahte vetorievtti haga stuorit luondduduhtademiide deađalaš guohtuneatnamiin, dáidá ealáhusvuodđu bihtáid mielde nohkat.

3. KAPIHTTAL

Báikki ássiid⁶⁶⁹ resurssageavaheapmi

3.1 ÁSAIDUPMI OPPALAČČAT

Finnmárkku ássan, resurssageavaheapmi ja ealáhuseallin leat hui olu earáhuvván 1900-logus, nu go juo namuhuvvui álggaheamis. 1900-álggus orui eanas Finnmárkku álbmot báikegottiin. Dál lea juste nuppeládjje. Guolástus lei ráđđejeaddji ealáhussan rittuin, guollebivdohápmaniin. Sii geat doppe ásse, eai livčče birgen guollebivddu haga ja sidjiide lei dat áidna ealáhussan. Siskeleappos lei earalágan dilli. Vuotnaguovlluin lei eanandoallu ja meahcásteapmi lassu birgejuvmin guolasteapmái. Siseatnamis lei eanandoallu, meahcásteapmi ja boazodoallu deataleamos ealáhussan.

Orrundilli⁶⁷⁰ rievddadii olu. Riddoguovlluid guollebivdohápmaniin, eará čoahkkebáikkiin ja guovlluin gos dábuhedje huksenávdnasiid, ledje viesut dábálaččat. Muhto olu čielga mearrasámiguovlluin lei goahti deataleamos orrunsadjin sihke olbmuid ja šibihiidda vel 1900-logu álggus nai (*Kolsrud, Knut: Sjøfennane i Rognsund (Sievjju ja Stiertná gaskkas), 1955 ja Falkenberg, Johs 1941, Bosetting i Indre Laksefjord*). Šibihiid atne dábálaččat gođiin 2. máilmmisoađi rádjái.

Eai buot báikkid huksejuvvon ođđasit go olbmot 1945:s fas galge riikka oažžut juolggi nala. Olu báikkid báhce ávdimin. 1950- ja 60-jagiid rievddai ealáhuseallin ja servodat muđui nu ahte oallugat fárrejedje guovddáš báikkiide. Dološ ássanmáile lei čadnon luonddu resurssaide. Jus olbmot galge sáhttit geavahit daid resurssaid, fertejedje ássat

---

⁶⁶⁹ lokalbefolkning

⁶⁷⁰ boligstandard

doppe gos dat ledje. Ođđa gulahallangaskaomiiguin ja veahkkeneavvuiguin ii leat šat dat dárbblaš. Olbmot fárrejedje guovddášbáikkiide ja čoahkkebáikkiide. Ruhtaruovttudoallu bođii luondduruovttudoalu sadjái. Birgenvejolašvuodat vuotnagáttiin ledje hedjonan.

3.2 LÁGAT JA GEAVAHANRIEVTTIT⁶⁷¹

Sii geat leat ássan Finnmárkku vuotna- ja siseatnanguovlluin, leat geavahan daid resurssaid mat ledje ealihit iežaset. Hárve leat jearran máid láhka cealká geavaheami birra, muhto leat čuvvon báikki vieruid, dahje juohke servodaga čálekeahces resurssageavahanlágaid.

Sámi guovlluin oaidnit olu ovdamearkkaid dasa ahte olbmuin geat orro dihto báikkis, ii lean makkárga bábir (eananoamastanduođaštus⁶⁷²) dasa, ii vel 1900-logus ge. Meahcceriggodagat leat geavahuvvon ealáhusvuodu oassin. Dása lei riekti, eai ge jearran dan ovttas ge.

Finnmárkku stáhta eatnamiid hálddašeapmi 1900-jagiin lea leamaš miessemánu 22. b. 1902 lága mielde mii lei Finnmárkku Ámttas stáhta eatnama vuovdima birra njukčamánu 12. b. 1965 rádjái⁶⁷³, go bođii láhka Finnmárkku stáhta čálekeahces eatnamiid birra. Dán lága mielde leat ráhkaduvvon muhtun lánkaásahusat⁶⁷⁴ ee. guođoheapmái ja boaldinmuoraid ja -darffi váldimii.

Eai gávdno makkárga earenoamáš lágat Finnmárkku guollebivddu ja meahcásteami birra, earret daid mat gustojit mearriduvvon jogaide. Muhto leat gal ráhkaduvvon earenoamáš guollebivdonjuolggadusat fylkii miessemánu 6. b. 1964 luossalága mielde. Ođđa luossaláhka gustogođii ođđajagemánu 1. b. 1993.

Lubmemii leat bohtán sierra mearrádusat njukčamánu lága rievdadeami olis 12. b. 1965 Finnmárkku Stáhta čálekeahces eatnamiid birra⁶⁷⁵. Oaivenjuolggadussan lea ahte luopmánat leat várrejuvvon Finnmárkku ássiide. Earenoamáš dilálašvuodain sáhttet ovttaskas olbmot, joavkkut dahje gilisearvvit oazžut aktorievtti čujuhuvvon luomejekkiide dárkilet eavttuiguin (geahča kap. 3.4.9). Earret moadde luossajoga maidda leat sierranjuolggadusat⁶⁷⁶, eai leat báikki ássiin báljo makkárga meahcceriggodagaid geavaheapmái sierravuogiatvuodat⁶⁷⁷ eará olbmuid ektui.

3.3 BÁIKKI ÁSSIT

Finnmárkku ássanmálla lea hui olu rievdan mañimus 40 jagi, nu go lea namuhuvvon ovdal. Doaba "báikki ássit" lea maid seammaládje earáhuvvan. "Ovdal",

---

⁶⁷¹ bruksrettene

⁶⁷² skjøte

⁶⁷³ lov av 22. mai 1902 om avhendelse av Statens jord i Finmarkens Amt

⁶⁷⁴ forskrifter

⁶⁷⁵ lov av 12. mars 1965 om Statens umatrikulerte grunn i Finnmark

⁶⁷⁶ særregler

⁶⁷⁷ særrettigheter

soahtegaskaáiggi ja vel ovdal, lei Finnmárkku vuonain ja siseatnamis biedggus báikki ássan ja dat olbmot ledje eanas vuodđoealáhusain (boazodoalus, šibitdoalus, vuotnaguolásteamis, sáivaguolásteamis ja bivddus). Eanas čoahkkebáikkis, nu go gullebivdohápmamat, gávpogat ja industribáiki Girkonjárga, ledje rittuin. Báikki ássiin lei guollebivdu ja veahá šibitdoallu vuodđoealáhusain. Dat mii lea ođas vuonain ja siseatnamis, lea ahte olbmot leat ássagohtán hui čoahkis. Siseatnama ođđa čoahkkebáikkiin leat eatnasat industriála ealáhusain⁶⁷⁸ ja bálvalusealáhusain⁶⁷⁹. Leat unnán vuotnabivdit vel báhcán. Eanandolliid lohku maid lea unnon. Muhto sii geat barget eanandoaluin, leat dábuhan dahje njáskan eatnama stuorit dáluide luottaid lahka, ja sis leat oalle olu šibihat.

Eanas boazosámibearrašiin leat dálveviesut siseatnangiliin. Muhtun fásta ássit geain meahcceriggodagat leat dienasin (sáivaguolásteapmi, bivdu, lubmen ja vuotnabivdu), orrot čoahkkebáikkiin, muhto eanas meahcásteaddji fásta ássit orrot siseatnama báikegottiin ja vuotnagáttiin. Rittuin ássit olbmot čoahkkeleappos, vánit, muhto stuorit čoahkkebáikkiin ja gávpogiin. Báikki ássiid lohku industriála ealáhusain ja bálvalusealáhusain, lea sullii seammá rittuin go muđui riikkas. Vuotna- ja siseatnanguovlluin maid lahkona dát lohku riikka eará guovlluid. Muhto vuodđoealáhusat dáppe leat eambbo huksejuvvon meahci ja vuonaid riggodagaide go eará riikkaguovlluin. Olles fylkka báikki ássiin sihke riddoguovllu čoahkkebáikkiin, vuotnagáttiin ja siseatnamis, lea lagas oktavuoha meahcceriggodagaide, eatnamiidda ja čáziide. Ovddeš buolvvaid eatnamiid ja čáziid geavaheapmi lea ain Finnmárkku álbmogis bistime. Dán čilgehusas geavahuvvo doaba *báikki álbmot* dan suohkana dahje suohkana oasi ássiid birra mas ain lea sáhka, oktan boazosápmelaččaiguin. Muhto go lea sáhka "ovddeš" báikki álbmoga birra, soahtegaskaáiggi ja dan ovdal, ledje sii measta aivve vuodđoealáhusain. "Dál" leat báikki ássit buot golmma ealáhusas. Go dálá báikki álbmoga birra lea vuodđoealáhusain sáhka, de deattuhuvvo dat sierra. Ii lea čielga earru "báikki ássiid"- doahpaga ja "álbmoga"⁶⁸⁰ gaskka. Muhto dán čielggadusas geavahuvvo "álbmot" dávjimustá fylkka dahje riikka eará suohkana ássiid birra, ja "báikki ássit" fas dan suohkana olbmuid birra mas ain lea sáhka.

3.4 BÁIKKI ÁSSIID RESURSSAGEAVAHEAPMI

3.4.1 Šibitdoallu ja guohtun

Ovdalaš áigge guhto šibihat gittiin árragiđa, jus lei gieddi. Muhto giđasgeasi ja geasset fertejedje meahcis gávdnat guohtuma.

---

⁶⁷⁸ sekundærnæringer

⁶⁷⁹ tertiærnæringer

⁶⁸⁰ allmennheten

Muhtun báikkiin lei gitta maŋimus soađi rádjái dábálaš ahte šibihat ledje geassesajiin geasset. Kárášjogas manne buohkat geassesajiide Ásebáktái ja Buollánnjárgii mearri beaivve. Dan beaivvi rájes eai galgan šibihat guohtut girkobáikkis. Jorggihedje fas mearri beaivve. Maiddái Deanus ja Fállejogas Álttás manne geassesajiide. Guovdageainnus ii leat leamaš dábálaš mannat geassesajiide. Doppe guhto šibihat meahcis orrundáluid lahka. Orru nu ahte heite geassesadjái mannamis maŋimus soađi áigge. Eatnasiin geat manne geassesajiide, lei láigolihttu stáhtain geassesajiide, goit 1900-logus.

Sávzzat ja gáiccat guhto maid meahcis. Muhtun báikkiin guođohedje sávzzaid ja eahkes čohkkejedje daid rinddáide ja bohče. Dávjá ledje ija rinddáid siste ja dainna lágiin duktejedje fas eananbihtáid.

Nu go juo lea namuhuvvon, de lávejedje boazosápmelaččat geat ledje váris geasset, guođohit gili olbmuid sávzzaid dahje gáiccaid mielkki ovddas. Dát lei muhtun lágan verddevuohta (gč. kap. 2.5.4 ja 2.5.14).

Gitta 1960-jagiid rádjái guhto buot šibihat meahcis. Dan rájes lea dilli rievdan nu ahte gusat eai báljo šat guođo meahcis. Dušše guiggut guhtot meahcis muhtomin geasset. Mielkegusat guhtot gilvojuvvon gittiin⁶⁸¹. Eanas Finnmárkku sávzzat guhtot meahcis dahje eatnamiin máid eai gilvve. Nu go namuhuvvon, de lei vuovdesuodjaleami geažil mearriduvvon man gallii šibihii juohke doalus lei guohtunriekti⁶⁸² meahcis.

Tab. 3-1: Sávzzaid ja šibihiid lohku Finnmárkku eanandoallolohkamiid vuodul:

Jahki:	1907	1917	1929	1939	1949	1959	1969	1979	1989
Šibihat:	10493	9343	11760	16030	15139	12020	7802	9390	9196
Sávzzat:	25516	22058	28032	41650	29046	40650	41178	30650	31566

Finnmárkku fylkaeananallokantuvrra eanandoalloossodaga dieđuid mielde lea Finnmárkku mielkebuvtadeapmi čuovvovaš:

Tab. 3-2: Finnmárkku mielkebuvtadeapmi 1965-1991

Jahki:	Buvttadeapmi:
1965	8,6 mill. littara
1975	13,3 mill. littara
1983	20,8 mill. littara
1989	21,1 mill. littara
1991	22,9 mill. littara

1983:s lei ollislaš biergobuvtta, omiin, sávzzain ja spiinnin, máid vuvde Nord Norges Salgslagii (Davvi Norgga vuovdinsearvá) 1097 tonna. 1992:s lei buohtalas lohku 1273 tonna. Dasa lassin lea vel priváhta vuovdin ja njuovvan priváhta njuovahagaide.

Čoahkkeguovlluin/gávpogiin ledje olu šibihat ovdal. Čáhcesullos ledje eanas ruovttudoaluin šibihat ovdal maŋimus soađi ja šibihat guhto meahcis olggobealde gávpoga.

---

681 kulturbeite

682 beiterett

Hammerfeasttas ledje máŋga oalle stuora dálu. Doppe guhto šibihat eatnamiin birra gávpoga, muhto maid gávpot siste. Doppe guhto maid gilvojuvvon gittiin ja eará báikkin.

1939:s ledje 74 mielkegusa Hammerfeasttas, 215 Čáhcesullos ja 93 Várggáin.

Muhtumat leat namuhan bohccuid ja sávzzaid gilvvu, ee. Sállanis gos 1979 eanandoallohkamiid mielde leat sullii 2000 sávzza (oktii lábbáiguin). Gilvu guoská árragiða guohtumiidda. Porsáŋggus lohket ahte sávzzat mannet geaidnoguoraide danin go bohccot leat meahccejittiin (gč. kap. 2.5.1).

Boarráset olbmot dadjet ahte meahcceguohtumiid dáfus gal härve jurddašedje makkár vuoigatvuođat ledje dahje eai lean. Dat lei riggodat máid álo ledje geavahan jearakeahtta ovttas ge; dat lei dárbbášlaš oassin ealiheamis. Dát orru leamen sihke boarráset olbmuid ja nuoraid dábálaš oaidnun báikki servodagain. Dát lea juste nuppeládje go eananoamastanduodaštusaid guohtunrievtti ja šibitlogu ráddjen ja Finnmárkku eananvuovdima lága mearrádusat. Dákko eai leat duohtavuohta ja vuovdevárjaleami ulbmillaš láhkamearrádusat heivehuvvon oktii.

3.4.2 Niittut⁶⁸³ ja eará meahccefuođardábuheapmi

Finnmárkku árbevirolaš eanandoalus 1900-logu álggus eai lean gieltit nu deatalaččat. Eanas fuođđara ožžo meahcis. Juohke sajes Finnmárkkus gos lei šibitdoallu dološ áigge, fertejedje láddjet meahcis. Vuonain ja sulluin maid láddjejedje daid buriid rássevlittiid. Doppe goikadedje suinniid ja fievrrededje fatnasiin ruoktot. Siseatnamis láddjejedje jekkiid, njárggaid ja ávževumiid. Juohkesajes láddjejedje gos lei buorre suoidni ja eará šattut.

Stuorit johgáttiin ledje njárggat buorit láddjenbáikkit. Dakko bođii gidđadulvi badjel ja duktii eatnama.

Lea rievddadan olu báikkis báikái lei go láigolihttu stáhtain. Čielga sámiguovlluin orru dát dahkkon čálekeahtes lágaid mielde. Unjárggas muitaluvvo ahte easkka 1920 birrasiid ožžo mihtiduvvot niittuid dahje láigolihtu dáidda oažžut. Lensmánni lei doaimmalaš dáinna bargguin. Son oainnat oaččui bálkká juohke mihtideami ovddas.

Guovlluin gosa suomelaččat fárrejedje, ee. Čáhcesullos ja Ánnejogas, orro niittuid mihtideapmi álggahuvvon áigá. Dát dáidá das vuolgán go olbmot geat barge doppe, ledje sisafárrejeaddjit geaidda lei deatalaš oažžut "báhpira" dan eatnamii máid geavahedje. Suomelaččat bohte eanandoallobirrasis gos stáhta eananmihtideapmi lei leamaš dábálaš 1700-logu rájes juo.

Karášjogas, gos johkanjárggat ledje earenoamáš deatalaš láddjenbáikkit, láddjejedje dáid mearriduvvon vuoruid mielde. Jus ovtta jagi lei buorre láddjenbáiki, de fertii dohkkehit heajut láddjenbáikki nuppe jagi. Muhtun olmmoš muitala ahte ovtta báikkis láddjejedje sii dušše juohke guđat jagi. Ledje guđas geat juogadedje dan njárgga, ja

---

⁶⁸³ utmarksslätter

láddjejedje vurrolaga iešguđet jagi. Sullasaš vuohki lei Kárašjogas go luosaid bivde buođuin (gč. kap. 3.4.8).

Guovdageainnus lei dábálaš ahte juohkehaččas lei mearriduvvon njárga máid atne iežasin. Dávjá navde njárggaid dan olbmo nama mielde gii láddjii njárgga.

Fálesvákkis⁶⁸⁴ Fálesnuori⁶⁸⁵ suohkanis láddjejedje sihke Ráhkkerávju⁶⁸⁶ ja Návvuona⁶⁸⁷ olbmot. Lei guovtti gilisearvvi oktasaš geavaheapmi, muhto juohke doalus lei láigolihttu iežas niitui. Olu niittuid ledje áidon.

Sállanis⁶⁸⁸ lei dábálaš ahte siskkit báikkiid olbmot láddjejedje olggut vilttiin. Doppe ledje olu lottit mat duktejedje eatnamiid bures. Doppe lei buorre suoidni, ja ožžo dušše láddjet. Lei dábálaš láddjet ovttahat báikkis juohke jagi, muhto dieđuid mielde ledje hárvát ožžon mihtiduvvon láddjenbáikkiid doppe.

Eará Finnmárkku sulluin ja olggut vuotnaguovlluin orrot láddjen seammaládje go Sállanis.

Jáhkovuonas⁶⁸⁹ Fálesnuori suohkanis mitaluvvo ahte buohkat geain ledje šibihat ovdal soađi, láddjejedje doppe gos gávdne suoinni, Goavkeávžžis⁶⁹⁰, Ruoššajohávžžis⁶⁹¹ ja Rávdoávžžis⁶⁹².

Porsáנגgus mitaluvvo ahte Igeldasa olbmuin, oarjjabealde vuona, ledje láddjenbáikkit jur Skáidejargáttis, 2 beanagullama ruovttus eret. Muhto maiddái jeakkit ja sullot vuonain ledje deatalaš láddjenbáikkit. Mitaluvvo ahte muhtumat geain ledje mihtiduvvon láddjenbáikkit, láigohedje daid olbmuide go ieža eai dárbbasan láddjet doppe.

Deanodagas ges mitaluvvo ahte sii geat ásse olgolis vuonain, láddjejedje vilttiid doppe, ja vuotnabađa ássit ges láddjejedje siskelis. Juohkesajes láddjejedje gos fuođar lei gávdnamis. Dákkár vuohki orru maid leamaš eará Finnmárkku vuotnaguovlluin.

Unjárggas mitaluvvo ahte dušše muhtun ladjoneatnamat ledje mihtiduvvon, muhto olbmot láddjejedje niittuid boares árbevieru mielde. Davábealde vuona mitaluvvo ahte sis ledje niittut gitta Ánnejohmohkkái⁶⁹³, 2,5 - 3 beanagullama njárgga sisa.

Gitta 1925 birrasii ledje bearrašat mat johtaledje gaskal geasse- ja dálvesajiid Unjárggas. Goappeš báikkiiin láddjejedje. Go gidđat bohte geassebáikái, lei doppe gárvves fuođarhivvodat. Muhtun mitala ahte jekkiid, mat ledje deatalaš láddjenbáikkit, ledje juohkán ja juohkehaččas lei su iežas jeaggi almmá makkárge mihtideami haga.

Ánnejogas⁶⁹⁴, Čáhcesullos⁶⁹⁵ ja Gállojogas⁶⁹⁶ mitaluvvo ahte bearrašiin ledje sin iežaset láddjenbáikkit njárggas. Dat sáhtte leahket gitta 3 beanagullama duohen

---

684 Kvalsundalen

685 Kvalsund (kommune)

686 Kvalsund (bygd)

687 Neverfjord

688 Sørøya

689 Kokelv

690 Kokelvdalen

691 Russelvdalen

692 Ravdodalen

693 Jakobselvkroken?

siseatnamis. Doppe orrot eanas láddjenbáikkít leamaš mihtiduvvon ovdal manjimus soađi. Manjnel go jeakkit ledje galbmán čakčat, čuhppe vel lukterásiid⁶⁹⁷ ja hoašša⁶⁹⁸.

Meahccefuodđara geasehedje ruoktot mánggaládje. Olu báikkiin lei dábálaš guoddit noađi dahje dálvet čuoigga geassit gielkkáin. Siseatnamis lei dábálaččamus herggiin geasehit. Muhto maiddá vuotnaguovlluin veahkahalle boazosápmelaččat báikki ássiid herggiin geasehit fuodđara ruoktot giđdat (gč. maid kap. 2.5.14). Várnjárggas⁶⁹⁹ mitaluvvo ahte geasehedje dávjjimustá heasttain go galmii ja dálvesiivvus.

Mearragáttis lei fanas deatálaččamus. Sállanis mitalit ahte 30-jagiin olbmot dájvá láigohedje skeittáid fuođarfievrrideapmái.

Dájvá ledje ládjogoađit dakkar meahccegittiin mat ledje guhkin eret ruovttuin. Daid geavahedje maid dálvet go geasehedje fuodđara ja go bivde.

Dasalassin go meahccelájut ledje dábálaččat olu báikkiin, lávejedje maid bordit jeahkála, čohkket daknasiid, lasttaid, skirriid ja debbuid fuođarin. Rievddadii báikkis báikái man olu dáinnalágiin čohkkejedje fuodđara.

Karášjogas, Guovdageainnus, Deanuleagis ja Unjárggas lei jeagelbordin hui deatálaš. Karášjogas mitaluvvo ee. ahte sii bidje mearkkaid jeageleatnamiidda, rádjín olbmuid bordinbáikkiide. Olbmot doahttaledje daid rájiid. Ii oktage bordán jeahkála nuppi olmo báikkis. Dát jeageleatnamat árbejuvvojedje, muhto ii ovttasge lean "bábir" daidda. Unjárggas borde jeahkála doppe gosa boazu ii beassan. Jeageleatnamat ledje juhkkovuvvon nu ahte juohke bearrašis lei iežas guovlu. Orru leamaš nu ahte borde jeahkála fuođarin, danin go dat lei nu valjit. Rissiid, daknasa ja lasttaid gal orrot eambo soaitimis čohkken, ja dárbu rievddadii jagis jahká. Vuotna- ja riddoguvlluin ledje debbot deatálaččat. Daid vušše heajos suinniid, guollebázahusaid ja dákkáriid searvvis.

Ovdal 1914 go vel lei pomorgávppašeapmi, atne muhtomin ruoššajáfuid fuođarin. Dalle eai dárbbasan nu olu eatnamiid šibihiid biebmamii (*Robert Paine, Coast Lapp Society I Tromsø Museum 1957 s. 66*). Pomorgávppašeami nohkan dagahii dáid dilálašvuodain ahte eambo fertejedje meahcis čohkket fuodđara.

Dábálaččat leat juohke báikkis soabalaččat searválaga geavahan meahci. Leat dohkkehan guđetguimmiideaset geavaheami. Mánggas vuorraset olbmui mitalit ahte eai báljo goasse lean soahpameahtunvuodát. Buohkat doahttaledje báikki servodaga meahcceriggodagaid geavaheami čálekeahtes lágaid. Ii okta jearahan vuoigatvuodaid dahje geat eaiggádušše eatnamiid. Dat máid geavahedje, lei oktasaš dahje gili, ja juohkehaš sáhtii geavahit riggodagaid daid čálekeahtes lágaid mielde mat ledje. Mitaleddjiin dadjá muhtun ahte ii oba lean ge jurdda das ahte galggašii lobi oazžut meahcceriggodagaid čohkket. Eiseválddit unnán seaguhedje iežaset meahccefuodđara čohkkemii. Dát orru leamaš dohkkehuvvon geavahanriektin.⁷⁰⁰

Dat mii dás čilgejuvvo meahcceriggodagaid čohkkemis, gusto gitta manjimus soađi rádjái (1940-45). Muhtun báikkiin, ee. Sállanis, nohkagođii meahccefuodđariid čohkken 1930-jagiid loahpas. Guollehattit buorránedje ja olbmuide šattai álkít háhkat mohtorfatnasiid.

---

694 Vestre Jakobselv

695 Vadsø

696 Skallelv

697 halvgras

698 sneller

699 Varangerhalvøya

700 bruksrett

Olbmot šadde ruđalaččabut eai ge lean šat nu sakka báikki riggodagaid duohken. Muhtun báikkiin bisttii fuođarčohkken maŋġelii maŋġimus soađi. Muhto dat nohkagođii jođánit ja nogai oalát 1950-jagiin. Servvodatovdáneapmi, ee. huksendoaimmat riikka ođđasis huksema oktavuodas ja guolástusaid ovdáneapmi, buvtii eará bargovejolašvuodaid. Eanandoallu ovdánii ođđa gilvimiin, buoret duktemiin, mekaniseremiin ja ođđa návehiiguin. Ii lean šat gánnáhahtti meahcis čohkket fuođđara. Iešbirgeneanandoallu⁷⁰¹ lei rievdan dakkár eanandollui mas ruhtaekonomiija lei deatalaččamus.

3.4.3 Guollebázahusat fuođarin

Finnmárkkku rittuin dáide guollebázahusat leamaš šibihiid deatleamos proteingáldun. Olbmot vušše guollebázahusaid ja heajos guliid debbuid ja eará fuođarmoaluid searvvis lohppelahkan⁷⁰². Dat lea oktasaš doaba buot šibitfuođđarii máid vušše. Sátni lohppehati boahťa lohppemis, sirremis. Dáppe geavahedje sáni guollebázahusaid birra máid vušše dassoži go guolli luovvanii dávttis. Pomorgávppi ruoššajáfuid lávejedje maid seaguhit lohppelahkii. Olu guollebázahusaid sáhtta buhtastahttit maŋit jagiid sallit- ja guolejáfuiquin. Lávejedje maid muhtomin geasehit guollebázahusaid siseatnamii fuođarin. Maŋġimus soađi rájes šattai buoret birgejupmi, ja oallugat heite geavaheames dákkar fuođđara. Muhto ain dál geavahit guollebázahusaid muhtun báikkiin. Boarráset olbmot mitalit ovddeš áigge šibihiin eambo iešguđetlágan fuođđara go dál ja danin čuočuhit ahte ledje šibihat maid dearvašeapport dalle.

3.4.4 Šibitdoaluid heitin/eatnama bargan

Finnmárkkus heite olu šibitdoaluiguin ja fárrejedje dáluin maŋġel 1945, nu go juo namuhuvvon. Finnmárkkus leat 1959 - 1979 áigodagas unnon doalut 4 756:s 1 670:i, eanandoallolohkamiid mielde.

1920- ja 30-jagiin lei dábálaš ahte juohke doalus ledje 2-3 gusa ja muhtun sávzza. Maŋġel soađi leat eanas smávvadáložat riddo- ja vuotnaguovlluin nohkan ja eanas leat báhcán ávdimin. Láhpi⁷⁰³, Ákŋoluovtta⁷⁰⁴, Muosáha⁷⁰⁵, Bearalváhki⁷⁰⁶ ja Báhcavuona⁷⁰⁷ suohkaniin eai oba lean ge oamit geassemánu 20. b. 1979 eanandoallolohkamis. Dáin viđa suohkanis ledje dalle birrasiid 3 100 sávzza ja lábbá. Sállannuori⁷⁰⁸ ja Gáŋgaviikka⁷⁰⁹ suohkaniin lei okta gussa goappás ge. Olu Finnmárkkku riddosuohkaniin lea eanandoallu nappo measta nohkan. Go leat heitán doaluiguin, de leat ovdalaš gičtit ávdin giliin jorran sávzzaid ja bohccuid guohtuneanamin (gč. kap. 2.6.5). Fylkkas muđui leat maid olu dálut heitojuvvon, ja doallu, earenoamážit mielkebuvttadeapmi, lea čohkkejuvvon sierra guovlluide ja stuorit doaluide.

---

701 sjølbergingsjordbruk

702 løyping

703 Loppa

704 Hasvik

705 Måsøy

706 Berlevåg

707 Båtsfjord

708 Sørøysund

709 Gamvik

Tab. 3-3: Finnmárkku eanandoalloareála mii lea anus:

Jahki:	Eanandoalloareál
	a:
1959	121 252 dekáar
1969	109 655 dekáar
1979	94 483 dekáar
1989	84 846 dekáar

1959-1989 áigodagas lei eanandoalloareálaid nettonohkan sullii 36 000 dekáara. Finnmárkku ollásit bargojuvvon eatnamat⁷¹⁰ lassánedje 6 000 dekáaris 1918:s 47 000 dekáarii 1939:s. 1969:s lei dát lohku 85 000 dekáara ja 1979:s 80 000 dekáara. Dalle heitojuvvui netto 5 000 dekáara ollesgilvojuvvon eanan. 1950-jagiid bargagohte ođđa eatnamiid muhtun smávit báikkiin ja boaittobealbáikkiin. Muhto go eanandoallu čoahkkanišgodii eanandoallosuohkaniidda, nu go Áltái, Detnui ja Máttá-Várjjagii, heitojuvvui fas olu eanan. Eatnamiid bargan, doallologuid maŋos mannan ja stuorit doaluid ásaheapmi ja garrasit doaibma leat lasihan sihke eatnamiid ja šibihid buvttaga. Finnmárkku vuovdinmielki lea lassánan 1,3 mill. littaris 1950:s 22,9 mill. littarii 1991:s (gč. kap. 3.4.1). 1959:s ledje 3,9 oami juohke oapmedálu nammii. 1979:s lei lohku lassánan 18,7 šibihii.

Ollislaččat lea 1974-1983 áigodagas gilvojuvvon 18 664 dekáar eanan Finnmárkkus. Eanas leat gilván guovddáš eanandoalloguovlluin. Muhtomin leat leamaš soahpameahttuovuoddat gaskal eanandoalu ja boazodoalu eatnama bargama oktavuodas.

Finnmárkkus stáhta čálekeahkes eatnamiid lága mearrádusat 2. §:s a ja b čuoggáin, main čuožžu ahte eanan máid eiseválddit atnet dárbbaslašžan boazoguohtumin dahje boazojohtolahkan, ii galgga vuvdojuvvot dahje lihttoláigohuvvot⁷¹¹, lea dagahan vuostemiela sidjiide geat oaivvildit ahte boazodoalu beroštumit váldojit beare olu vuhtii. 1863 ja 1902 lágain ledje seammalágan mearrádusat. Duohtavuodas lea eatnama bargan hárve gildojuvvon boazodoalloberoštumiid geažil (vrd. Finn Arne Schanche Selfors). Finnmárkku Boanddaidsearvi lea gáibidan lánkanannejuvvon⁷¹² rievtti oažžut mihtiduvvon gilvineatnamiid Finnmárkkus. Eanandoallit oaivvildit boazodoalu čájehan unnán beroštumi eanandoalu lassieatnama dárbut. Sii oaivvildit dán goazadan Finnmárkku eanandoalu ovdáneami.

3.4.5 Vuovdegeavaheapmi

Muhtun guovlluin Finnmárkkus, gos dál ii leat vuovdi, lea ovdal leamaš vuovdi. Nu lea danin go vuvddiid njáske beare garrasit muhtun áiggiid, ii ge leat šat nagodan šaddat. Vuotnaguovlluin lei dábálaš johtalit iešguđet áigodatorrunbáikkiid gaskal. Ain johte ođđa báikái go ledje loaktán vuovddi ovttá báikkis. Dát guoskkai earenoamážit dálveorrunbáikái (*Falkenberg, Johs 1941: Bosettingen ved Indre Laksefjord i Finnmark (Ásaidupmi Siskkit Lágessvuonas Finnmárkkus)*).

⁷¹⁰ fulldyrka jord

⁷¹¹ forpaktes bort

⁷¹² lovfesta

Finnmárkkuássit mat galge birget luondduávdnasiiguin, fertejedje čuohppat vuovddi viesuide, veahkkeneavvuide, boaldámuššii jna. Buot báikkiin ii lean vuovdi láhkosiin, ja danin šadde iešguđetlágan orrunmállet. Doppe gos álki lei dábuhit huksenávdnasiid, lei álki orrunviesuid hukset. Vuovdeguovlluin ledje dimbbarviesut dábálaččamusat. Doppe gos eai lean huksenávdnasat ja olbmot eai nagodan oastit dimbariid siseatnamis, orro olbmot ja šibihat eanas gođiin gitta manjimus soađi rádjái. Goadit ledje lieggaseappot ja dávjá buorebut go oallut fielloviesut riddoguovlluin. Goahti lei assái, ja dain manai unnit boaldenmuorra go asehis, galbma fielloviesuin.

Vuovdesuodjalanulbmiliin mearriedeje eiseválddit vuovdejuohkin⁷¹³lágaid 1690-jagiin juo ja ávžžuhedje darffi boaldámuššan ee. borgemánu 3. b. 1897 darfeloggun⁷¹⁴lágas stáhta eatnamis. Dan rájes várra geavahišgohte eambo darffi boaldámuššan doppe gos ii lean dábálaš ovdal, vuosttažettiin vuotnaguovlluin.

Igeldasas Porsággus mitalit ahte vuovdejuohkin lágiduvvui easka 1900-logu álggus. Dan ovdal geavahedje unnán darffi boaldámuššan. Ovdal go njuolggadusat gustogohte, čuhppe olbmot daid muoraid máid dárbbashedje, doppe gos lei lunddolaš. Unjárggas mitalit ahte eai juohkigohtán vuovddi boaldámuššan fásta ovdal 1920 birrasiid. Eará báikkiin soite veaháš earaládje dahkan. Ovdal dan ledje juohke bearrašis iežaset fásta sárggát⁷¹⁵. Dát doaimmai bures ja dagahii unnán váttisvuodaid. Go lágidedje fásta vuovdebáikkiid, ožžo sii dávjá daid guovlluid sárggáid máid ovdal nai ledje geavahan. Vuovdebearráigeahčču⁷¹⁶ ásahii vuovdečuohppamii njuolggadusaid. Juohke doallu oačču nuvttá čujuhuvvot⁷¹⁷ sárggáid . Vuovdebearráigeahčču čuovui dárkilit mielde ahte olbmot čuvvo lága ja čuhppe dušše daid mearriduvvon sárggáin. Ávdnasiid veahkkeneavvuide, sihke olgo- ja viesosisgeavaheapmái, čuhppe vuovddis. Go čujuhemiin ja vuovdebearráigeahču in álge, šadde olbmot máksigoahtit muorraávdnasiid ovddas.

Muhto olbmot oaivvilledje ahte dát lei juoga masa sis lei riekti dološ geavaheami mielde, ahte dat gulai sidjiide. Dávjá čuhppe sárggáin guollejielle-, áide-, áhceávdnasiid jna.

Karášjogas mitaluvvo ahte sii galge máksit johkafanasčuobme⁷¹⁸ávdnasiid ovddas. Muhto doppe "gávdne" olbmot dávjá gárvvos čuimmiid.

Vuovdeguovlluin ožžo olbmot oastit muoraid ruohttasiid nalde máid vuvde boaldinmuorran. Lei maid dábálaš ahte sii geain lei iežas vuovdi, vuvde boaldinmuoraid. Muhto priváhta vuovddit ledje unnit ii ge dáidán nu olu vuovdin. Vuovdeguovlluin ožžo olbmot oastit viessohuksendimbara stáhta eatnama nala čujuheami mielde. Mitaluvvo ee. ahte Karášjogas olbmot doppe ožžo hálbibui dimabara viessohuksemii go eará ulbmiliidda.

Buriid vuovdeguovlluin, Álttás, Karášjogas ja Báhcaveajis⁷¹⁹ lea stáhta čuohppan vuovddi dimbbarvuovdimii. Čuohppan, geaseheapmi ja dimbbargolgadeapmi lea bargosajiid addán gili olbmuide. Boađut manne Finnmarkku vuovdefondii 1960 rádjái.

---

713 utvisning av skog

714 torvskur

715 vedteig

716 skogtilsynet

717 utvist

718 elvebåtstaker

719 Pasvik

Beahcevuovdeguovlluin lea maid leamaš bihkkaboaldin⁷²⁰, muhto earret Álttáguovllu, de lea Finnmárkkus leamaš unnit bihkkaboaldin go Romssas. Kárášjogas mitalit ahte sii bolde bihka dušše iežaset atnui gilis. Finnmárkkus eai leat boaldán bihka maŋnel soađi.

Eará ávdnasat máid soađi ovdal vižže vuovddis ja vuvde riddobáikkiide, ledje beassi viesuid guđjemii ja bárku guolleneavvuid bárkemii.

Maŋnel soađi lea vuovdegeavaheapmi earáhuvvan hui olu. Eai olbmot šat dárbbas nu garrasit geavahit vuovddi. Sii leat ožžon eará gálvvu ja veahkkeneavvuid vuovdeávdnasiid sadjái.

Dál maid čujuhuvvojit sárggát. Dát dáidá lassánan maŋimus jagiid. Muhtumat mitalit ahte olbmot lávejit ieža mannat murret gosa háliidit.

Muitaleddjiid⁷²¹ mielde leat olbmuid riekteoainnut leamaš ahte vuovdegeavaheapmi lei vuodđoealáhusolbmuid vuogitvuolta. Stáhta reguleremat eai oro rievddadan dán oainnu. Ávnnasdimbbargeavaheapmái dáidá ovdal leamaš seammá riekteoaidnu. Muhto olbmot orrot garra lálkačuovvuma geažil dohkkehan eambo ahte dákkar ávdnasiid ferte oastit. Muhto čujuhuvvo maid ahte ovdalaš áigge geavahedje báikki ássit dimbbarvuvddiid friddja.

3.4.6 Darfegeavaheapmi

Darfi lei dábálaččamus boaldámuššan Finnmárkkus 1900-logu ovddit oasis. Dušše jur čielga vuovdeguovlluin eai geavahan darffi boaldámuššan. Almmolaš darfebearráigeahčču čujuhii guovlluid ja bearráigeahčai ahte darfeloggun ii billistan jekkiid. Sii geain alddiineaset ledje darfejeakkit, geavahedje daid. Stáhta eatnamis čujuhedje darfeloggunbáikkiid. Doppe lei buot gili olbmuin riekti loggut darffi nuvtá.

Maŋimus soađi maŋnel heaitigohte darffi boaldimis liggema váste. Maŋnel 1960 eai dáidde čuohppan darffi boaldámuššan Finnmárkkus.

Darfečuohppan adnojuvvui lunddolaš oassin juohke geavaheaddji meahccerievttis. Olbmot atne dán gili olbmuid ealihanvuoddu oassin.

3.4.7 Johtaleapmi/bivdu

Johtaleapmi ja bivdu lei guolásteami buohta Finnmárkku dološ servodagaid vuodđu ovdal go johtiboazodoallu ja eanandoallu álggahuvvui. Johtaleapmi attii sihke borramuša ja biktasiid. Oaivebivddáhassan⁷²² lei goddi. Vuosttažettiin leat bivddáhasresurssat 1900-jagiin leamaš mielde ruđaid dábuheame sidjiide geat dain ealáhusain leat leamaš. Johtaleapmi/bivdu lea rievdan oallugiid oaiveealáhusgáldun 1900-jagiid álggus, astoáiggedoaiman ja vuoiŋgasteapmin oallut Finnmárkku ássiide. Johtaleami/bivddu

---

⁷²⁰ tjærebrenning

⁷²¹ informantene

⁷²² hovedviltet

mávssolašvuohta rievddada olu báikkis báikái luonddudilálašvuođaid mielde, riggodatdábuheami vejolašvuođaid mielde, ássiid árbeviero mielde jna.

Rievssat lea deataleamos bivddáhas eanas Finnmárkkus. Rievssatbivdu ealáhussan lea eanas gárdun⁷²³. Easka maŋimus soađi rájes bivdigohte rievssahiid bissuiguin (hávláriiguin) váldo bivdoguovlluin. Bissuiguin ja rievssatgielaiguin ii sáhte bivdit ovttá báikkis oktanis. Bissut baldet rievssahiid eret. Giđasdálvve lei dábálaš bivdit gironiid⁷²⁴ bissuin.

Olu olbmot Riddo- ja Sis-Finnmárkkus bivde rievssahiid 1900-logu ovddit oasis. Eanas báikkiin bivddii goit okta juohke bearrašis rievssahiid dálvet. Fuomášit ferte gal ahte measta buot báikegoddeássiit ledje vuođđoealáhusain.

Juohke gilisearvvis ledje iežaset báikkit gos gárdo rievssahiid ja sii bohte hárve ránnágili guovlluid siskkobeallái. Eai earát bohtán dakkár báikái gos juo ledje olbmot gárdume rievssahiid. Unjárggas mitaluvvo ahte juohke bearrašis lávejedje fásta guovllut gos gárdo. Earát atne daid guovlluid dan bearraša guovlun ja buohkat doahhtaledje dan. Guovdageainnus mitala muhtun áddjá mii lea badjel 80 jagi boaris, guhte lea gárdon rievssahiid olles eallenagi, ahte sáhtii lonuhit guovllu; eai lean nu mearri guovllut ja buohkat čáhke gárdut. Muhto eai láven gárddiid bidjat dakkár báikái gos earát juo ledje gárdume. Porsárggas mitaluvvo ahte gilisearvvi meahcceriggodatguovllu⁷²⁵ siskkobealde sáhtte feara gokko gárdut. Muhto dávjjimustá gárdo guovlluin maidda lunddolaččat ieža gulle, ruovttu lahka. Deanus mitaluvvo ahte gilisearvvi meahcceriggodatguovllu siskkobealde oaččui gárdut gos ieš háliidii. Doppe eai ge gárdugohtán gal dakkár báikkiin gos earáin juo ledje gárddit. Muhtun vuorraset Sállanolmmái mitala ahte olbmot doppe bivde sihke stáhta ja priváhta eatnamiin. Várjjatvuona davábealde gárdo rievssahiid garrasit ain maŋimus soađi maŋnelii.

Dávjá šadde guhkás mannat rievssatbivdui, ja de orro gođiin bivdoguovlluin. Oallugiin ledje mánnga goađi bivdoguovllus. Sáhtte guokte vahku ain bivdit oktanis, ovdal go ain dolvo rievssahiid vulos ja vižže eambo niestti.

Riddoleappos, nu go Sállanis ja Fálesnuoris, eai nu olu gárdon. Doppe bivde eambo bissuin. Rievssatbivdu ii leat doppe leamaš nu mávssolaš ealáhus. Muhto astoáiggis gal bivde. Muhtun Sállanolmmái mitala ahte sis lávii álo bissu fatnasis guliid bivddidettiin. Jus dálkki geažil šadde bisánit muhtun báikái, de válde bissu ja manne várrái. Jus godde rievssahiid, de ožžo ruđa daid ovddas.

Rievssahiid vuvde báikki gávpeolbmáide, márkaniin dahje Supmii ja Ruttii. Guovdageainnus lei maid nu. Buriid rievssatjagiid dolvo guhkes heargeráiddut rievssahiid Bossegohmárkaniidda.

Oallut Sis-Finnmárkkku olbmuide ja vuotnaássiide lei rievssatbivdu deataleamos dienasgáldun dálvet. Mitalit ee. Porsárggas ahte maŋimus soađi ovdal diinejedje dábálaččat eambo rievssatbivdduin go luoddadoaimmahaga ng. heahtebargguin.

Dat rievssatbivdu mii dássožii lea mitaluvvon, guoská áigodahkii ovdal maŋimus soađi ja sullii 1950:ái. Dan rájes lea dilli olu earáhuvván. Eai bivdde šat nu olu rievssahiid ii ge leat šat nu mávssolaš ealáhussan go ovdal. Muhto muhtun guovlluin ja muhtun olbmuide dat gal lea mávssolaš. Guovdageainnus, Karášjogas, Porsárggas, Deanus ja Unjárggas lea muhtuniin bivdu/meahcásteapmi lassiealáhussan lotnolasat eará

---

⁷²³ snarefangst

⁷²⁴ fjellryper

⁷²⁵ ressursområde

meahcástanealáhusaiguin. Dieđusge lea váttis birget dušše bivdduin ja meahcástemiin, muhto lassin eará bargguide dat gal lea deatalaš.

1976/77 iskamiin Guovdageainnus ja Porsággus (NOU 1978: 18 A) oaidnit ee. ahte 50% Guovdageainnu smávvdálolaččain bivde rievssahiid ja 80% meahcástedje. Porsággus ledje buhtalas logut 14 ja 62. Guovdageainnu boazosápmelaččain bivde 20% rievssahiid ja 36% meahcástedje. Industriebargiin ja duojáriin bivde 27% rievssahiid ja 25% meahcástedje. Porságggu buhtalas logut leat 13% ja 10%. Guovdageaidnulaččat geain duodji lei váldoealáhussan, maiddái bivde olu, 40% bivde rievssahiid ja 60% meahcástedje.

Go hupmá báikki ássiiguin, de oazžu dakkár gova ahte oallugat meahcástit, muhto *bivdu* lea ovddemustá vuodđoealáhusaid oktavuodas. Čakčarievssatbivddu birra mitalit giliserviin ahte biilaluoddaráigge bohtet olggobealbivdit daidda guovlluide maid gili olbmot atnet iežaset guovlun. Mitalit ee. ahte dát bivdit sihke bivdet rievssatčivggaid ja biđgejit lottiid.

Sállanis váivahuvvet olbmot olggobealbivdiiguin mat bohtet dohko suohtasa dihte, deavdit galmmihanbumbbáideaset⁷²⁶ vaikko eai dárbbas dan lassiealáhussan. Guovdageaidnolat mitalit ahte muhtun boazosápmelaččat láigohit guođohanbarttaideaset bivdoserviide, ja nu geavahit guođohanbarttaid vearrut.

Báikki ássiid riekteoaidnu dása lea ahte sii geat leat bivdán, leat geavahan giliid lunddolaš ealáhusvuodu. Gili olbmot leat bivdán mánggaidlohjagiid almmá earáid dasa seaguhemiin. Sis leat hálddašan dán resurssa ja juohkán guovllu čálekeahes lágaid mielde. Ovdal go earát beassagohte rievssatguovlluide 1950- ja 60-jagiid biilaluodduhuksemaid geažil, de geavahedje báikki olbmot dán resurssa eanas iehčaneaset. Dábálaččat atnet sii bivdiid sisabáhkejeaddjin⁷²⁷ báikki olbmuid guovlluide.

Olbmot oaivvildit ahte ovdalaš áigge ledje eambbo rievssahat, ja lohket ártan ee. ahte atne mirkkuid meahceelliid bivddus. Riebanat ja gáranasat maid jápme olu. Rievssat lea leamaš váldobivddáhassan 1900-logus. Muhto maiddái eará meahceelliid leat bivdán.

Beahcelottiid⁷²⁸ bivde guovlluin gos dat ledje.

Finnmárkkus mitalit mángga guovllu olbmot ahte állahiid⁷²⁹ gárdo ja firkmo giđaniestin.

Čáhcelottit. Sámi guovlluin lei giđdalodden⁷³⁰ hui dábálaš. Varas lottibiergu lei njálggat maŋŋel guhkes dálvvi. Ovdalaš áigge lávejedje čuotnjágiid⁷³¹ ja eará čáhcelottid muhtun guovlluin gárdut. Eai lodden šat go dat lállohte. Eai bivdán nu olu, dušše borranáre varasbierrgu. Earret Guovdageainnus lea lodden nohkan fylkkas. Giđdaloddema vuosttaldeaddjit oaivvildit loddema heittohin go čivganlottiid⁷³² bivdet. Giđdaloddema bealušteaddjit čuočuhit ahte čakčabivdu lea lottičivggaid bivdin, mas unnán bierrgu oazžu. Namuhuvvo maid ahte lodden lea boares árbevierru maid háliidit doalahit. Báikki ássit gal hárve loddejit čakčat. Olggobealeolbmot bohtet dákkár bivdui.

---

⁷²⁶ fryseboks

⁷²⁷ inntrengere

⁷²⁸ storfugl

⁷²⁹ snespurv

⁷³⁰ várjakt på ender

⁷³¹ gjess

⁷³² produksjonsfuglene

Mearalottit ledje deatalaš biebmoriggodahkan ovdalaš áigge. Ávtta⁷³³/hávdda⁷³⁴, hálkka⁷³⁵, bovttaža⁷³⁶ ja skárffa⁷³⁷ bivde borramuššan, ja dat ledje deatalaččat. Dál gal eai bivdde šat dáid nu olu. Muhtun guovlluin bivde soahtegaskaáigge olu mearalottiid fuođarin náhkkešealangárddiide⁷³⁸. Dákkar bivdu lei giđđat ja geasset. Leat ovdamearkkat dasa ahte skárfedoahkit jur nohke dákkár bivduin.

Monnečoaggin⁷³⁹ ja **uvjačohkken**⁷⁴⁰ lei mávssolaš vuotnaguovllu olbmuide. Sállanis mitalit ahte doppe čogge eanas ruovttudoalut moniid. Vuide moniid ja bidje sádduid sisa vai riibe juovllaide.

Easkka manjimus soađi manjel vuovdigohte mearaloddemoniid eambbo. Čogge oalle olu čáhceloddemoniid vuotna- ja siseatnanguovlluin.

Ealggat. Ovdal go ealgaválaid⁷⁴¹ juohkigohte, bivde olu ealggaid ealgaguovlluin čakčat ja dálvet, vuosttažettiin Máttá-Várjjagis, Deanuleagis ja Kárášjogas. Dát ii dáidán ekonomalaččat buktán nu olu. Muhto sutnje gii gottii ealggga, gal lei dát valjit biergu. Dál čujuhit dasa ahte olggobeale ealgabivdit eanemusát bivdet ealggaid. Báikki olbmot fertejit ealgaválaid nalde gilvalit olggobeale olbmuiguin.

Čeavrá⁷⁴², **riebana**⁷⁴³, **njála**⁷⁴⁴ ja **buoidaga**⁷⁴⁵ leat bivdán muhtun áigodagaid náhki dihte. Muhtumiidda lea dat maid addán veahá ekonomalaš boađu.

Njuorjju⁷⁴⁶ leat ovdalaš áigge sihke báhčán ja firpmiin goddán. Bierggu borre, ja fálkka ja náhki vuvde. Olu vuotnaguovlluin lei njuorju deatalaš riggodahkan.

Dálá dilis ii leat mearalodden, čáhcelodden ja njuorjjobivdu šat ekonomalaš mávssolašvuhtan. Muhto monnečoaggin vuovdima váste gal lea muhtun vuotnaássiide veahá ekonomalaš mávssolašvuhtan.

Boraspiriid⁷⁴⁷ ja gazzalottiid⁷⁴⁸ gal bivde duos dás, muhto dat bivdu gal ii lean nu mávssolaš.

Olbmuid riekteoidnu dáidda riggodagaide orru leamaš ahte dáid lei dárbblaš geavahit jus galge oba birget ge. Sii leat atnán dan friddja buorrevuhtan seammaládje go mearariggodagaid nai gitta dásožii. Vaikko leat gal leamaš muhtun dábálaš njuolggadusat ja mearrádusat dáid resurssaid geavaheapmái, de eai leat olbmot báljo diehtán daid birra, ja eiseválddit leat unnán daid geavahan duohtavuodas. Easkka

---

733 ærfuglhann

734 ærfuglhunn

735 alke

736 lunde

737 skarv

738 pelsdyrgårder

739 eggsanking

740 dunsanking

741 elgvald

742 oter

743 rev

744 fjellrev

745 røyskatt

746 kobbe

747 rovdyr

748 rovfugl

manŋel soađi, go olbmot johtigohte eambo ja eanebut geavahišgohte báikki resurssaid, šattai almmolaš reguleren dárbblašlažžan. Olggobealeolbmot eai čuvvon báikki servodagaid čálekeahtes lágaid ja njuolggadusaid.

3.4.8 Sáivaguolásteapmi⁷⁴⁹

Sáivaguolásteapmi lei oktan johtalemiin okta válдоosiin Finnmárkku dološ johtalanservodagain ovdal boazodoalu. Dan oaidnit ee. das go siidda guovllus dávjá lei čázádat.

Sáivaguolásteapmi lea rievddadan báikkis báikái 1900-logus. Leat erohusat sámi- ja dáččaássanguovlluin. Guollebivdovejolašvuodát ja eará doaimmaid vejolašvuodát leat maid váikkuhan erohusaide.

Guovdageainnus bivde eanas bearrašat guliid 1900-logu ovddit oasis. Nuohtit ja fierpmit heaŋgájedje juohke viesu olggobealde. Čuovža⁷⁵⁰ lei Guovdageainnus válдоguollin. Dan bivde nuhtiin geasset. Bivdoneavvuid ja eará gálvvu dolvo jávregáddái giđasdávve. Guoli sáltejedje ja bidje eatnanvuolgođiide dahje balsajekkiide⁷⁵¹ (jeakkit main lea girsi⁷⁵² birrajagi), dassoži go dálvesiivvus sáhtte ruoktot geasehit. Muhtumat jotke guollebivdduin čavčča ja dálvvi, juoŋastemiin⁷⁵³.

Traktor, meahccemohtorsihkkel ja muohtaskohter leat hearggi sadjái bohtán fievrin guollejávrride.

Olbmot borre olu guoli. Oallugat maid vuvde guoli. Muhtun muitaleaddji muitala iežas dábálaččat láven geasehit 3000 kg sáltečuovžža herggiin ruoktot juohke dálvvi. Dábálaččat doalvvui guliid Ruoŋa Gárasavvonii ja vuvddii daid doppe. Olu Guovdageaidnulaččat vuvde maid sáltečuovžža Supmii. Orru leamaš nu ahte eanas čuovžža vuvde ránnáriikkaide.

Guollejávrriid fertejedje dikšut⁷⁵⁴ vai doalahedje buori čuovžahivvodaga jávrriin. Ee. lei deatlaš:

- Bivdit eará jávrriin. Go guolit unno ovtta jávrris, de vuoinŋastahhte jávrru muhtun jagi vai guolit lassánit.
- Nuohti geassit. Muitaleaddjit lohket dan hui deatlaš dikšunvuohkin.
- Oivošiid⁷⁵⁵ ráidnet: Dan dahke muhtomin, jus bearaš dahje bearrašat dušše ieža bivde jávrru.
- Buođđun: Giđđat buđđo oivošiid dain jávrriin main ledje badjelmeare vuskonat⁷⁵⁶ ja hávggat⁷⁵⁷, ja ráhkadedje ođđa gođđobáikkiid. Go guolli lei gođđan (rásiid sisa coaganii), coahkudedje fas jávrru ja meadđemat šadde goikásii ja billohuvve.

---

⁷⁴⁹ innlandsfiske

⁷⁵⁰ sik

⁷⁵¹ palsmyrer

⁷⁵² tele

⁷⁵³ gamfiske under isen

⁷⁵⁴ kultivering

⁷⁵⁵ utløp

⁷⁵⁶ abbor

⁷⁵⁷ gjedde

- Gilvit guliid ja veajehiid.

Dál dikšot jávrriid unnán dáinnalágiin, dađimielde go diehtit (NOU 1978: 18 A s. 176).

Bearrašiin orrot leamaš mearri guollejávrrit, ja atne daid iežaset resurssaguovlun. Oallut Guovdageaidnulaččat mitalit alddiineaset leamaš mearri guollejávrriid, čielgasit ráddjejuvvon ránnáin. Earenoamážit atnet jávrriid dálu lahka dan dálui gullevažžan. Muhto leat maid muhtun jávrrit mihá dobbelis, máid atnet gullat muhtun bearrašiidda. Maŋimus soađi rájes unnugođii guollebivdu Guovdageainnus. Muhto dál firbmot ja nuhttot ain oallugat, ja bivdu orru lassánan maŋimus jagiid. Leat dikšugoah tán muhtun jávrriid main leat bare olu guolit, vai šaddet buoret guolit. Seammás barget vuskona ja hávga jođihemiin, mat leat hui valjit.

Guovdageainnus ii lean ovdalaš áigge ovtas ge láigolihttu jávrride. Dat ledje sin geavahanguovllut máid ealáhusulbmiliin bivde. Bivdui ledje báikki čálekeahes látat.

Lassin ealáhusguolásteapmái bivdet Guovdageainnus oallugat astoáiggis. Muhtaskohter lea hui guovddážiš giđđaoaggumis. Rávdojávrrit geasuhit earenoamážit. Olu Guovdageaidnulaččaide lea guolli biebmolassin.

Kárášjogas lea maid guollebivdu leamaš mávssolaš. Doppe lea leamaš seammá riektedilli go Guovdageainnus, ja muhtun bearrášiin lea leamaš geavahanriekti mearri jávrride (NOU 1978: 18 A s. 179).

Eai doppe ge atnán olbmot dáid riggodagaid stáhta opmodahkan; dat lei sin geavahanguovlu. Guovlluid geavaheapmi ealáhusulbmiliin lei dat mii sidjiide lei mávssolaš.

Porsáŋggus lea sáivaguolásteapmi leamaš hui mávssolaš 1900-logu ovddit oasis. Pomorgávppašeami nohkan orru váikkuhan sáivaguolásteami lassáneapmái 1920- ja 30-jagiin vuotnaguovlluin. Porsáŋggus lei olu ealáhusguollebivdu sihke geasset ja dálvet (NOU 1978: 18 A s. 169).

Porsáŋggus leat juohke gilisearvvis leamaš lunddolaš guollebivdoguovllut. Guovllu siskkobealde leat bivdán gos háliidedje, muhto jus muhtun juo lei fierbmume ovttá jávrris, de eai mannan earát gal dohko fierbmut.

Porsáŋggus lea ain dál hui olu sáivaguolásteapmi, muhto ii leat nu olu ealáhusbivdu go ovdal. Dál vudjet eanas muhtaskohteriin go giđasdálvve oggot jienja nalde. Iskamat Porsáŋggus 1976/77:s (NOU 1978. 18 A s. 256) čájehit ahte stuora oassi suohkana álbmogis bivdá jávreguoli borramuššan.

Muhtun vuoras Deanodatolmmái mitala ahte su mánnávuođa áigge ja dan ovdal bivde eanas dušše boranguoli alcceseaset. Dalle eai jođihan guoli gosage. Muhto 1928:s oaččui son ja muhtun earát, oktavuođa Oslofitnodagain mii osttii buot guliid máid sii sáddejedje. Sis ledje buorit bumbolfierpmiit maiguin juogastedje go galmii golgotmánus ja dálvvi miehtá. Sis ledje 51 fierpmi anus iežaset guovllus. Sii bivde ovttá ja ovttá jávrrit. Go guolit vátno ovttá jávrris, de bivdigohte nuppi jávrrit. Sii bivde juohke jagi daid ovttahat jávrriid. Sii ledje kárten jávrriid nu ahte dihte gokko guolit ledje. Eai sii bivdán dakko gokko gođđoguolit ledje. Fertejedje unnimustá 2-3 olbmo fárrolaga go bivde. Guliid geasehedje sabetgielkkáiguin vulos. Sis ledje mánga goađi bivdoguovllus. Dávjá bivde rievssahiid nai go ledje guollebivddus. Sii dovadnejedje guliid gássaide oktan

cuoŋomuohttagin ja sáddejedje daid Osloi. Kássat ledje bordeguorbmin⁷⁵⁸ riddoruvttus⁷⁵⁹.

Muitaleaddjit mitalit ahte sii bivde iehčaneaset iežaset guovlluin ja earát fas bivde earásajes. Ii sis gal lean makkárge láigolihttu jávrride. Olbmuid muittus lea álo leamaš dábálaš bivdit ruovttudollui.

Dát lea ovdamearkan movt stuorrát bivde guliid vuovdima váste, muhto dábálaččat bivde guoli alcceseaset ja veahá vuovdimi/lonohallamii go nu heivii. Guolleriggodagaid geavahedje dáinnalágiin giliservviin gos lei vejolaš, 1900-logu ovddit oasis.

Geasset gal lei sáivaguolásteapmi eambbo soaitáhagas Deanodagas. Bivde go dárbbášedje. Go ledje lubmeme dahje meahccelájuin, firbmo go lei vejolašvuhta.

Dál maid lea veahá guollebivdu vuovdima váste Deanodagas, muhto eanas geasset. Olbmot lohket ealáhusguollebivddu váttisin dán áigge. Ii báljo leat vejolaš oažžut láigolihtu jávrride. Jus ealáhusguolásteapmi galgá bures mannat, de ferte dovdat jávrriid ja sáhhtit bearráigeahččat daid. Jus earát maid galget fierbmut seammá jávrriin, dagaha dat váttisvuodaid. Olbmot geat eai dovdda jávrrii, bidjet dávjá firpmiid vearu sadjái ja goddet godđoguliid. Dat leat heittot guolit, muhto leat dárbbášlaččat lassáneapmái. Vuodđoealáhusa báikki ássit lohket iežaset massán dan boares rievtti, ealáhusguollebivddu, boares geavahanguovlluin ja ahte dál leat olggobealolbmot bivdime guliid sin ovddeš bivdoguovlluin. Sii lohket maid guliid hedjonan dál dan ektui go dalle go sis lei garra ealáhusguollebivdu.

Earenoamáš dilálašvuodain lea dál vejolaš lihttoláigohit jávrefierbmun aktorievtti. Oaggut gal baicca lea juohkehaččas lohpi maddái lihttoláigohuvvon ealáhusbivdojávrrin.

Unjárggas maid mitaluvvo leamaš garra jávrreguolásteapmi. 1900-álggus firbmo jávrriid dálveorohagain siseatnamis. Sis ledje maid goadit guollejávregáttiin. Doppe mitalit ahte juohke bearrašis lei iežas guovlu, sis ledje iežaset jávrrit, máid bivde. Dáid árbejedje ii ge earáin lean ealáhusbivdu dain jávrriin. Dát vuohki orru leamaš gitta maŋimus soađi rádjái.

Várjjatvuonbađa davábealde, Unjárgga guvlui, mitaluvvo ahte olbmot lávejedje čakčageasi, go lájuiguin gerge, mannat Oardajávraí ja Oardavuonjoga⁷⁶⁰ bajágeahčái Báhcavuona suohkanii bivdit dálveguoli. Lei dábálaš ahte eanas dan guovllu olbmot dahke nu. Sii atne guovlluid iežaset resurssaguovlun. Maŋjel go Báhcavutnii ja Oardajávrrii barttaguovlluide bođii luodda, lea sis váldon eret dát vejolašvuhta. Muhtun bivdo- ja meahcástansearvi davábealde njárgga lea lihttoláigohan čázádaga, nu ahte unjárgalaččat leat massan ovddeš resurssaguovllu. Dál ožžot dušše lobi astoáiggebivdui nu movt earát nai. Mitaluvvo ahte suohkanrádji lea dušše biddjon beroškeahhtá das geat guovllu leat geavahan. Báhcavuotnalaččat eai geavahan meahcceriggodagaid seammá garrasit go Unjárgga sápmelaččat dahke ovdal. Dál lea nappo Unjárgalaččaid ovdalaš deatalaš resurssaguovlu šaddan njárgga davágeažeolbmuid vuoiŋnastan⁷⁶¹- ja barttaguovlun.

---

⁷⁵⁸ dekkslast

⁷⁵⁹ hurtigruta

⁷⁶⁰ Syltefjordvassdraget

⁷⁶¹ rekreasjon

Guovllut Várjjatvuona lulágeahčen, Gálotguovllus⁷⁶², leat leamaš suohkana olbmuid váldo guollebivdoguovlun ja leat garrasit geavahuvvon 1900-logus. Go biilluodda bođii, barttaiguin ja johtolagain, bivdigohte olggobealolbmot luotta lagamus jávrriin. Báikki olbmot leat bággejuvvon dobbeliidda borranuoli viežžat.

Mánnggas lohket ahte 5 km-avádat fierbmungielddus guovddáš biilluottaid guovttebealde, lea maid gáržžidan ealáhusguolásteami vejolašvuodaid gili lahka.

Sáivaguolásteapmi ealáhusbivdun lei dábálaččamus vuotna- ja siseatnangiliin. Sállanis eai loga sáivabivddu leamaš dábálažžan. Muhto lávejedje gal muhtomin bivdit, measta suohhtasa dihte, ja jus gottii guoli, de dat lei buorre. Buohkat ožžo bivdit sihke priváhta eatnamis ja stáhta eatnamis. Easkka soađi maŋnel gul gáibidišgohte muhtumat aktorievtti guollebivdui iežaset eaiggáduvvon eatnamiin, ja maŋnel go ieža fárrejedje eret dain báikkiin.

Fálesnuoris bivde olbmot 1900-logu álggus veahá sáivaguoli alcceseaset. Eai bivdán hupmanveara sáivaguoli ealáhussan, earret go moadde bearraša Riehpponávžžis⁷⁶³.

Luossa-, valas⁷⁶⁴- ja guvžá⁷⁶⁵bivdu dain jogain ja čázadagain gos dat leat, rievddada hui olu. Stuorit luossajogain lea bivdu guhkit ággiid juo lágiduvvon earenoamáš málliiguin. Váldojogat leat Álttaeatnu ja Deatnu. Doppe leat eananeaiggádiin geat láddjejit vissis meari, sierra vuoigatvuodát. Álbmotjoavkkut geat eai deavdde dáid gáibádusaid, leat gal maid veahá bivdán. Sii geat oaivvildit alddiineaset ollislaš vuoigatvuodaid, gohčodit duon suolabivdun. Ja dat nuppit ges leat oaivvildan alddiineaset seammá vuoigatvuodaid guollebivdui. 1984:s bođii Deanu luossabivdu áššin duopmostuoluid ovdii. Doppe gáibidedje boazoeaiggádat ja muhtun earát geat eai deavdde gáibádusaid, seammá vuoigatvuodaid go dain earáin. Gielddareikti hilgguui duomuinis dán gáibádusa njukčamánu 19. b. 1984.

Muhtun eará báikkiin gos leat jogat maidda luossa, valas ja guvžá goarbmui, leat báikki olbmot bivdán nu guhká go olbmot leat ássan doppe. Ovdamearkan dása lea Riehpponjohka masa 1900-logu álggus juo lei muhtun hammerfeastalaččas láigolihttu. Doppe leat vuona ja ávžži olbmot doloža rájes bivdán luosaid. Muhtun áddjá (badjel 70-jagi) muitala ahte mánnán lávii áhčis mielde bivdit joga. Sii firbmo dájvja jorpmiin⁷⁶⁶ ja geasehedje guliid heasttaskearruin ruoktot. Orro unnán olbmot dan guovllus ja nappo unnán bivdit. Olbmot dihte gal ahte johka lei lihttoláigohuvvon ja ahte sis lága mielde ii lean lohpi bivdit dan. Muhto dát lei dološ resurssageavaheami vuostá, ja seammás lei dárbbášlaš borramuša dábuhit.

Orru oppalaččat leamaš nu ahte johgátteássit bivde luosaid álkimus vugiin. Dat lei borranuoli dábuheapmi, ii ge suohhtasa dihte bivdin.

Várnjárgga jogain muitaluvvo leamaš seammalágan bivdu. Muhtun sámi vuotnabáikkiin ledje unnit luossajohgátteássit gaskaneaset juogadan bivovuoigatvuodaid iešguđet jorpmiin. Sii atne dasto dan guollebivdobáikki alcceseaset gullat.

Karášjogas muitalit leamaš viiddis ovttasbivddu ja luossajuogadeami go buođuin bivde luosaid jogas (gč. kap. 3.4.2). Maŋimus soađi rádjái rievddai dilli unnán.

---

762 Galokomrádet

763 Repparfjorddalen

764 sjørøye

765 sjørret

766 kulpene

Go geaidnojohtolat šattai, rievddai dilli ja dađistaga lihttoláigohedje eambo luossajogaid.

Ee. Porsággus leat luossajohgátti eananeaiggádat duhtameahttumat dainna go eai beasa firpmiin bivdit luosaid jogas.

Nu go dás jur ovdalaš namuhuvvon, de lei Riehpponjohka áigá lihttoláigohuvvon. Oarje-Finnmárkku bivdo- ja meahcástansearvi oaččui 1931:s láigolihtu dasa. Maŋnel leat dikšon ja bearráigeahččan joga. Danin heite oallugat bivdimis boares vuogi mielde. Dál sii leat šaddan searvvi miellahttun. Earret turistakoarttaid (oanehisáiggekoarttaid), de eai beasa earát go searvvi miellahtut oastit koarttaid. Báikki olbmot geat háliidit bivdit jogas, fertejit álggos searvat guollebivdosearvá miellahttun.

Lea dáhpáhuvvan ahte olggobealolbmot leat ožžon láigolihtu čázádagaide, ja dávjá lea dat suhttadahttán báikki olbmuid. Muhtumat oaivvildit ahte láigolihttu mángga dáfus lea báikki olbmuin váldán báikki resurssaid eret, vrd. dan mii muitaluvvui Unjárgga birra dás ovdalaš. Ovdal ledje báikki olbmot, johgátteássit, geat geavahedje riggodagaid. Láigolihtu bokte geavahit dávjá olggobealolbmot daid.

Doppe gos báikki servviin lea láigolihtti čázádahkii, eai oro suhttame nu olu láigolihtu geažil, muhto lea maid daddjojuvvon ahte stuorit servviin leat eambo návccat jođihit čázádaga dohkalaš vugiin.

Oppalaččat lei sáivabivddus eambo ealáhusárvu ovdalaš áigge go dál. Lei vuotna- ja siseatnanássiid nubbin juolgin. Loguiguin gal lea váttis čilget ealáhusa árvvu, muhto lea čielggas ahte dat lei mávssolaš. Mánggaládje lei sáivabivdu hearbevárrin⁷⁶⁷, jus eará bargu lei dahje mearaguollejohtu, soite dan válljet jávrebivddu ovdalii. Go pomorgávppašeapmi nogai 1914:s, dáiddii sáivabivdu maŋnel veahkehan oallugiid váddáseamos jagiid.

3.4.9 Luopmánat ja muorjjit

Muorjjit ja luopmánat ledje deatalaččat luondduruovttudoalus, ja dain ožžo vitaminnaid. Ovdal jahkečuodimolsuma vuvde unnán murjjiid ja luopmániid. Murjjiid geavahedje eanas iežaset ruovttudoalus. Maŋnel vuosttaš máilmmisoađi 1920 birrasiid šaddagođii luome- ja muorjejohtu. Muhto lei váttis riibadit murjjiid ja luopmániid vuovdima váste. Porsággus muitalit ahte boalvárat luike olbmuid vuoššanlihtiid⁷⁶⁸.

Luopmánat leat deatalaččamus muorjjit Finnmarkkus. Buriid jagiid čogge olbmot alcceseaset ja vel gávpeluopmániid. Dalle sáhtte oažžut ruđa máid divdna dárbbasedje. Davvi-Várjjagis muitaluvvo ahte olbmot muhtomin manne lubmet ovdal meahccelájuid, vai ožžo ruđa veahkkeneavvuid oastit. Unjárggas muitalit maid olu ruđa dinen buriid luomejagiid. Doppe lei dábálaš heasttain mannat lubmet jekkiide mat ledje dobbelis. Sii geain eai lean heasttat, fertejedje guoddit nođiid.

Maŋnel manjimus soađi lea dilli earáhuvvan. Luomejohtu lea buorránan. Olu báikkiin čogget buohkat bearrašis luopmániid go lea luomejahki. Maiddá dán áigge lubmen lea

---

⁷⁶⁷ reserve

⁷⁶⁸ kokere

buorre dienasgáldu luomejagiid. Eanas ruovttudoalut čogget iežaset atnui. Leat vuosttažettiin vuodđoaláhusaid olbmot geat vuovdima váste čogget.

Ovdalaš áigge lei heasta fievrun go lubmet manne. Dál lea biila, traktor ja meahccemohtorsihkkel boahtán sadjái. Nu sáhttet olbmot beassat guhkkinguovlluide gos ovdal eai lubmen.

Ovdal go biilaluottat bohte ja eai lean vel biillat buohkain, ráđđejedje báikki olbmot ieža guovlluide. Báikki servodagas orrot luopmánat leamaš searveriggodahkan. Muhto eai láven mannat čoggit nuppi olbmo uvssa ovdii. Unjárggas mitalit ahte báikki servodaga bearrašat ledje juogadan luomejekkiid gaskaneaset. Buohkat doahhtaledje dan.

Eará muorjjit máid čogge ja ain čogget, leat joŋat, sarrihat ja čáhpesmuorjjit.

Earenoamážit leat joŋaid vuovdán oalle olu. Mánjga báikkis mitalit gávpotolbmuide vuovdit joŋaid. Muhtun báikkiin čogge sarrihiid nai vuovdima váste, muhto daid gal leat eanas geavahan iežaset ruovttudoaluin. Muhtun báikkiin ledje čáhpesmuorjjit oalle deatalaččat. Dan atne ee. juhkanmáihlin⁷⁶⁹, seaguhuvvon suvrramilkkiin.

Ovdalaš áigge čogge boskka ruovttudoalu atnui. Mitalit ee. ahte dan butnjo guolevuojas ja borre. Das ledje hui olu vitamiinnat.

1976/77 iskamiin Guovdageainnus ja Porsánjgus (NOU 1978: 18 A s. 254) mitalit ahte eanas báikki olbmot geavahit muorje- ja luomeriggodagaid. Dáidá seammalágan dilli Finnmárkkus muđui, go dan govvti suohkanis.

1977 eananvuovdinlága rievdademiid bokte lea vejolašvuohta addit gilliide vuosttašrievtti⁷⁷⁰ luopmániidda mearriduvvon guovlluin gilis. Dát lea hui unnán čadahuvvon. Vuosttažettiin leat muhtun gilisearvi siskkit riikkageaidnoguoras gaskal Kárášjoga ja Guovdageainnu ožžon dákkar rievtti (gč. maid kap. 3.29.)

Juohke sajies oaivvildit báikki olbmot iežaset olggobealeolbmuide massán luopmániid luottáid ja gilliid lahka, maŋjel go biilaluottat ja biillat bohte. Báikki olbmot šaddet olu báikkiin mannat luomejekkiide dobbeliidda. Sii mitalit maid ahte olbmot čogget olu čurruid⁷⁷¹, ja dat lea bahá. Buot báikki olbmot atnet luomeriggodagaid gilliid ealáhusvuođu lunddolaš oassin.

Olu báikkiin, ee. Porsánjgus ja Fálás, lohket olbmot ahte olu bohccot dagahit unnit luopmániid. Sáhtta leahket nu ahte luopmánat duolmmahallet doppe gos olu bohccot leat ovtta sajies, earenoamážit áideguorain (gč. maid kap. 7.2).

3.4.10 Gámasuoinnit

Ovdalaš áigge ledje gámasuoinnit dárbblašlaččat eanas Finnmárculaččaide. Čázehat ledje deatalaš juolgesuodjin gitta 1950-jagiide, sihke vuotnaguovlluin ja siseatnamis. Dál leat dušše muhtun boazoeaiggádat ja muhtumat siseatnan ássiin mat atnet gámasuoinniid (gč. kap. 2.5.11).

---

⁷⁶⁹ saft

⁷⁷⁰ fortrinsrett

⁷⁷¹ umoden molte

Čakčageasi čuhppe jekkiin gámasuinniid, máid goikadedje. Juohke bearrašis lei iežas suidnenbáiki. Unjárggas muitalit ahte muhtun bearrašat lávejedje juogadit ovttá suidnenbáikki. Muhtun eará fas muitala ahte sii čuhppe suinniid johgáttes, ja njeallje bearraša juogadedje báikki. Ledje čielga rájit máid buohkat doahhtaledje. Gámasuidnen lei lunddolaš riektin buot giliássiide, ii ge oktage jurddašan makkárga eiseválddiin jearrat lobi. Boazosápmelaččat geain ii lean vejolašvuohka suidnet, sáhtte muhtomin dáloniin oastit dahje lonohit gámasuinniid ee. bohccobiergguin (gč. kap. 2.5.11). Boazosápmelaččat ja dat dálonat geat vel atnet suinniid, suidnejit dál dušše iežaset atnui.

3.4.11 Golgi dimbarat ja riehkit

Golgi dimbariid ja rihkiid čohkkejedje vuotnagáttiin, muhto eanas čohkkejedje olgolis. Dát ledje anolaččat ja geavahuvvojedje sihke huksenávnnasin ja boaldámuššan. Buohkat geat sáhtte, čogge golgi dimbariid ja rihkiid. Riehkkegubat gulle dan olbmui gii lei čohkken daid, ja lei measta "jápminsuddu" váldit dáid. Manimus jagiid lea šaddan fas eambo dábálažžan rihkiid čohkket boaldámuššan. Riehkit mat rivdet gáddái, gullet eananeaiggádii. Stáhta ii leat gal viggan ge alcces oamastallat daid.

3.4.12 Goađit/ealáhusbárttat

Jus galge sáhttit geavahit meahcceriggodagaid nu go guoli, meahcielliid ja murjjiid/luopmániid, fertii leahket dálkki suodji duoddaris. Ovdalaš áigge lei dušše goahti danin. Manimus jagiid lea šaddan dábálaččat hukset ealáhusbárttaid. Meahccegieltit ledje muhtomin 3 beanagullama ruovttus eret. Ládjogoađit ledje dárbbášlaččat sihke lájuid áigge ja go fuođđara galgai dálvesiivvus ruoktot geasehit. Giliolbmot ceggejedje danin gođiid iežaset resurssaguovlluide. Muhtun muitaleaddji muitala ahte ovdal soađi, go garrasit geavahedje meahcceriggodagaid, ledje goađit buot jávregáttiin. Muhtun sáivabivdi ja meahcásteaddji, muitala iežas ceggen ja divodan 5-6 goađi. Sus gii goađi hüksii, lei vuosttašriehti geavahit dan, muhto goahti lei rabas buohkaide.

Olbmot atne gođiid bivdo- ja guolástanguovlluin dárbbášlaš ealáhusvistin. Lei lunddolaš riekti cegget goađi iežas resurssaguvlui, ja dasa dieđusge eai jearran lobi. Eanas dain gođiin máid ovdalaš áigge, ovdal 1950, ceggejedje, meahci ealáhusdoaimmaid váste, leat dál dušše bázahusat vel. Dál leat gáržžidan goahtehuksema ja dušše ealáhusdoaimmaid váste lea vel lohpi cegget dakkar gođiid. Dat galget leahket rabas ja buohkat galget sáhttit geavahit daid.

Muhtun muitaleaddjit oaivvildit dálá dilis dan veadjemeahttumin. Muhtunis sis lea goahti stuora jávregáttis ja muitala ahte measta álo leat olbmot doppe guolástan- ja bivdoáigge. Giđđat čoahkkanit dohko skohtervuoddjit geat oggot, geasset fas guollebivdit ja čakčat eará bivdit. Buohkat nuoskkidit ja boldet su muoraid. Ii oba sáhte ge čorget goađi ja goađi luhtte, ja geavahit dan nu go galggašii, jus ii lásse dan. Son oaivvilda gal ahte boares vieru mielde galggaše goađit leahket rabas, muhto atná veadjemeahttumin doalahit čorgadin doppe. Olbmot geain ii leat ealáhusdoaimma meahcis, huksejit olu gođiid lobihemet. Dát adnojuvvo hui bahán, danin go dat gáržžida sin ealáhusvuodu geain meahcci lea ealáhussan.

Manimus jagiid mannolat lea dagahan ealáhusbarttaide dárbbu. Lea váttis, dahje veadjemeahttun, earuhit ealáhusbarttaid ja astoáiggebarttaid. Eananvuodineiseválddit leat čavgadit giedahallan bartahuksemaid. Sii gáibidit čielgasit bartta duodaštuvvot dárbbášlažžan ealáhussii. Muitaleaddjit geain meahcásteapmi lea ealáhussan lotnolasat eará ealáhusaiguin, guolástemiin, eanandoaluin jna., lohket measta veadjemeahttumin iežaset beassat ásaht ealáhusbartta. Nuppe dáfus sii dihtet boasttogeavaheami vára. Sii goitge oaivvildit ahte go eará ealáhusat leat beassan ovdánit ja ođđamállet ealáhusvistid ásaht, de galggaše sii geain meahcásteapmi lea ealáhussan, oažžut seammá vejolašvuoda.

Eara ealáhusbarttat mat leat leamaš, leat barttat vuotnagátte luossabáikkiin. Dákkar barttat leat leamaš dárbbášlaččat luossabivddus. Eanandoalu ja meahcástanealáhusa olbmot lohket boazodoalu leamaš vuostá, eai ge leat ipmirdan ealáhusbarttaid dárbbášlašvuoda.

3.4.13 Álbmoga riggodatgeavaheapmi ja dan váikkuhus báikki olbmuid

Eanas Finnmárkku báikki olbmot ráđđejedje riggodagaid ieža ovdal go biilageainnut ráhkaduvvojedje ja biilladoallu ovdánii 1950-jagiid loahpas. Dušše soames olggobealolmmoš finai dain guovlluin. Muhto muhtun báikkiid riggodagaid geavahišgohte čoahkkebáikeássit 1930-jagiid loahpas juo. Ovdamearkan lea Riehpponávžži vuolágeahči, gosa hammerfeastalaččat huksegohte barttaid. Biillat ja biilaluottat bukte eambo olbmuid guovlluide. Olggobealolbmot gilvališgohte báikki olbmuiquin riggodagaid nalde.

Ovdalis lea juo muitaluvvon ahte olggobealolbmot ožžo láigolihtu luossačázadagaide ja hehttejedje báikki olbmuid bivdit daid nu go ovdal ledje dahkan. Olggobealolbmot čogget dávjá murjjiid/luopmániid luoddaguora. Muitaleaddjit Fálesnuoris muitalit ahte ovddemustá leat Hammerfeastta olbmot mat čogget suohkana murjjiid/luopmániid. Ieža sii fertejit dobbeliidda mannat murjet/lubmet (gč. maid. kap. 7.7).

Sállanis muitalit ahte ovdal sii ráđđejedje murjjiid/luopmániid ieža, muhto dál bohtet hammerfeastalaččat čoaggit daid. Muhtun vuoras porsáŋgulaš muitala ahte ovdal ledje dušše oahpes olbmot luomejekkiin, dál fas leat dušše vierroolbmot. Unjárggas muitalit maid seammá dili. Báikki olbmot bággejuvvojit mannat dobbeliidda lubmet/murjet. Sis-Finnmárkkus lea seammá dilli. Doppe leat gal 1977 rájes moadde luomejeakki várrejuvvon gili ássiide (gč. kap. 3.4.9).

Sáivaguolástemiin ja bivdduin lea sullii seammaládje go lubmemiin. Jávrriid gos báikki olbmuid lei ealáhusguolásteapmi, bivdet dál olggobealolbmot. Olbmot geat garrasit bivde ealáhussan, muitalit ahte ealáhusguollebivdu ja álbmoga bivdu, earenoamážit fierbmun, eai soaba unnit jávrriidde oktanis. Eará muitaleaddji muitala ahte Lágesvuona ja Deanuleagi guovllus lea dápmot nohkagohtán. Váldosivvan lea su oaivila mielde go astoáiggebivdit oggot jogain gosa dápmot manna gođdat. Muitalit ahte bivdet olu dápmotvejehiid jogažiin ja jogain. Sis-Finnmárkkus, gos čuovža lea eanemusat ja unnit dápmot ja rávdu, eai leat nu olu astoáiggebivdit ja nappo lea unnit gilvu.

Muhtun muitaleaddjit muitalit ahte leat "jurdilkeahhtá rámpoan mediain" Finnmárkku guollejávrriid, ja muhtun guovlluide lea dat čuočan bearehaga.

Bivddu birra ges mitalit báikki olbmot ahte eará guovllu rievssatbivdit báhčēt rievssatčivggaid čakčat. Muhtumat oaivvildit dan bahán maid danin go bessosat⁷⁷² bieđganit ja rievssahat ballájit eret muhtun guovlluin. Sállanis mitalit maid ahte "mediarámpon" lea geasuhan olggobealolbmuid dohko mat bivdet rievssahiid gilis, máid báikki olbmot eai goassege ieža leat dahkan. Go ruoktot vulget, de leat dievva rievssahat mielde. Báikki olmuide lea dat suhttadahttin. Mitalit ahte Sállanolbmot hupmet "ovdal ja maŋgel NN áiggi" birra. NN lea mediabargi gii lea olu rámpon Sállana buorren bivdoguovlun. Sii oaivvildit ahte dat garra bivdu mii muhtun jagiid lei doppe, unnidii rievssathivvodaga.

Sii geat barget sávzzaiguin ja bohccuiguin, oaivvildit ahte rievssatbivdu beatnagiiguin lea bahá ja dagaha váttisvuodaid sidjiide.

Boazodoallit lohket buot bivddu čakčat bohccuid čakčaorohagas bahán, danin go buktá váttisvuodaid ja njuolgut vahágahtta boazodoalu.

Báikki olbmot, goit sii geat leat vuodđoealáhusain, leat oppalaččat vuostemielas olggobealolbmuid bartahuksemii. Dán leat oaidnán ee. siseatnansuohkaniid oainnuin go bartaáigumušaid ja bartahuksema birra lea sáhka. Sii lohket ahte bohtet eambbo olbmot guovlluide ja šaddá dađistaga eambbo gilvu riggodagaid nalde. Mitalit iežaset ráđđen riggodagaid iehčaneaset, ja dál leat olggobealolbmot mat návddašit daid. Lohket maid ahte bartaguovllut leat eanas luoddaguorain, gos bartaeaiggádat geavahit guovlluid gosa álkimus lea beassat. Nappo bággejuvvojit báikki olbmot mannat dobbeliidda (gč. maid kap. 7.7). Riehponávžži lohket dál oalát šaddan dušše hammerfeastalaččaid resurssaguovlun.

Meahccevuodjin mohtorfievrruiguin lea eará váttisvuohtha. Mitalit muhtun guovlluin issoras olu vuodjima, mii čuoheá resurssaide. Beare oallugat háliidit návddašit daid, ja dát čuoheá sidjiide geain luondu lea ealáhusan. Olu suohkaniin leat láhtut ruossut rássut, muhto goitge vudjet olu láhtuid olggobealde. Dat gal lea bahá. Báikki ássit lohket boazodolliid dávjá vuodjit dárbbuhemet mohtorfievrruiguin, sihke geasse- ja dálvesiivvus. Oallut báikki olbmuid mielas lea heittot go olggobealolbmot bievlan vudjet meahccebiillaiguin ja mohtorsihkkeliiguin duottarjávrride. Lea dihto ášši ahte olu mohtorfievrovuodjin Finnmarkku mehciin čuoheá lundui ja ealáhusvuđđui. Lea duohtavuohtha ahte oallugiin lea dakkár oaidnu mohtorfievrovuodjimii ahte mus galgá lohpi mohtorfievrruiguin vuodjit meahcis, muhto earáin ii galgga.

1976/77:s iske Guovdageainnus ja Porsáŋggus álbmoga meahccegeavahanoainnu (NOU 1978: 18 A s. 257-261). Das daddjo čielgasit ahte meahcceriggodagaid berrejit dušše guovllu ássit geavahit.

3.4.14 Leat go báikki olbmui mat leat vuodđoealáhusain, makkárgē sierrarievtit⁷⁷³ meahcceriggodagaide?

Oanehaččat daddjon lea čuovvovaš dilli:

---

⁷⁷² kull

⁷⁷³ særretter

- Siseatnamis ja vuotnaguovlluin leat meahcceriggodagat geavahuvvon ealáhusulbmiliin dássožii. 1950 rádjái geavahedje riggodagaid garrasit. Muhtun riggodagaid geavahit mihá unnit dál, ja muhtumiid geavahit seammá olu ealáhusulbmiliin ja gilvvus astoáiggedoaimmaiguin.
- Buot Finnmárkulaččain leat seammá vuoigatvuodát meahcceriggodagaide.
- Fylkka olggobealolbmui leat, earret fierbmuma ja lubmema, seammá vuoigatvuodát meahcceriggodagaide go Finnmárkku ássiin.
- Ii ovttage eará Norgga guovllus leat álbmogis seammá friddja meahcceriggodatgeavaheami vejolašvuohta go Finnmárkkus.

Dán dilálašvuođa ártan sáhttet ee. leahkit:

- Báikki olbmot elle eará luonddudilálašvuođain go olbmot lullelis.
- Báikki olbmui lea danin leamaš eará riekteoaidnu go dat mii lei lullelis, ja ii dat leat ovttatmanu sáhttán heivehuvvot dahje ii leat geahččaluvvon ge heivehuvvot dáčča lágaide mat álggos ráhkaduvvojedje riikka lulit osiide.
- Báikki olbmot leat iehčaneaset ráđđen riggodagaid ja ássan sierra sajes, dássožii go johtaleapmi ja buoret birgejupmi rabai eatnamiid álbmogii. Danin sii eai atnán dárbbášlažžan bargat sihkkarastit iežaset ovddeš geavaheami vuoigatvuohtan.
- Giellaerohusat leat dagahan guhkes gaskka stivrejeddjiid ja stivrejuvomiid gaskal.
- Eiseválddit eai leat doarvái bures dovdan báikki servodagaid riekteoainnuid ja čálekeahces lágaide ja njuolggadusaid.
- Dávjá leat sii geat báikki olbmuid ovddas leat hupman, leamaš eiseválddit. Eai sii leat álo sáhttán dahje háliidan muitalit báikki olbmuid iežaset oainnu.
- Báikki olbmuid meahccegeavaheapmi lea leamaš árbevirolaš geavaheami vuođul, ii ge eatnama eaiggáduššanrievtti⁷⁷⁴ vuođul.
- Manimus jagiid leat eatnasat riddo- ja čoahkkebáikki ássiin geat ovdamuniid leat ožžon dilálašvuođain, biehtalan addimis vuoigatvuođaid sidjiide geat ealáhusat geavahit meahcceriggodagaid, maidda sii (ealáhusbargit) alddiineaset oaivvildit vuoigatvuođa.
- Riddo- ja vuotnaguovlluid sámi álbmot ii leat beroštumiidisguin olahan gosage servviid bokte (ee. bivdo- ja guolástusservviid) mat leat ovddidan eanandoalu- ja meahcástanberoštumiid.
- Meahcástanuorggis⁷⁷⁵ ii leat leamaš makkárga nevvohat⁷⁷⁶ riggodagaid ealáhusgeavaheddjiid beroštumiid vuhtii váldimis.
- Meahcástanuorggi nevvohat lea vuosttažettiin heivehuvvon álbmoga beroštumiide (bivdo- ja guolástansuorgái⁷⁷⁷).

Earret boazodolliid, leat Finnmárkku meahci ealáhusgeavaheddjiin unnán dahje eai oba ge, sierravuoigatvuodát meahcceriggodagaide. Sin ealáhusat leat nappo hejot suodjaluvvon. Lea gal nu ahte ii leat dušše Finnmárkkus resurssagilvu gaskal álbmoga ja báikki olbmuid. Muhto dán fylkkas čuohcá gilvu garrasit báikki olbmuid main meahcceriggodagat leat birgenláhkin dahje lassiealáhussan.

3.4.15 Vuotnabivdu

---

⁷⁷⁴ eiendomsrett

⁷⁷⁵ utmarkssektoren

⁷⁷⁶ veiledningstjeneste

⁷⁷⁷ jakt- og fiskesektoren

Finnmárkku vuotnaássiide lea mearra ja mearragáttit leamaš ásaidumi vuodđun. Sii ožžo mearas borramuša, ruđa ja šibihiidda fuođaroasi. Dan áigge go vuotnasámigilliid ássit johtaledje áigodagaid mielde, mearridedje guollebáikkid áigodatássansaji, earenoamážit geasset. Go olbmot 1800-logu maŋit oasis eambo ja eambo válljehohte birrajagi ássanbáikkiid, mearridedje báikki guolástanvejolašvuodát eanemusat ássanbáikki.

1900-logu álggus, go lei pomorgávppašeapmi, lei sáidebivdu deatalaččamus bivdu vuotnaguovlluin. Ruoššagávppašeami nohkamiin nogai maid geassesáidebivdu. Eai jodihan šat sáiddi.

Soahtegaskaáigi lei váttis áigin vuotnaguovlluid sámi ássiide. Guolástusa ovdáneapmi gáibidii stuorit fatnasiid ja bivdoneavvuid, ja mearrasápmelaččain eai lean ruđat oastit daid. Sii rahče juo dábuhit ruđa beaivválaš goluide. Sis lei heajos birgejupmi. Stuora fatnasiidda gáibiduvvojedje eanet olbmot. Dat lei váttis, go olbmot ásse biedgguid. Danin lei ruovttubivdu deatalaččamus. Das bođii gal borramuš bearrašii, muhto ruhta ii báljo bohtán. Nu šadde oallugat gávpeolbmái vealgugassan, ja fertejedje sutnje doalvut guliid.

Sii livčče dinen mihá eambo jus livčče goikadan guliid ja easkka 3-4 mánu maŋgel ožžon mávssu, dan sadjái go varas guoli vuovdit. Muhto danin go mearrasápmelaččat álo ledje ruhtaheadis, de eai sáhtán dan dahkat. Mearrasámiálbmogii eai bohtán ávkin guolástusaid ekonomalaš ruhtadoarjagat maŋgel vuosttaš máilmmisoađi. Mearrasápmelaččain lei dávjá smávva eanandoallu ja danin eai adnojuvvon sii guollebivdin. Nubbi ášši lei vel dat go guolástuslávdegottiin⁷⁷⁸ ja suohkanstivrrain ledje eanas dáččat. Sis lei dadjamuš doarjjajuohkináššiin (Falkenberg 1941: *Bosettinga ved Indre Laksefjord i Finnmark* (Siskkit Lágesvuona ássan Finnmarkus)).

Sáidebivdu ii lean nu deatalaš soahtegaskaáigge. Go buorebut jodihišgohte sáiddi maŋgel maŋimus soađi, buorránii dát. Dál oaivvildit oallugat muitaleddjiin ahte aktiivvalaš bivdoneavvut vuonain leat unnidan sáidehivvodaga. Muhtun muitaleaddji guhte ieš lea sáidenuhtiin bivdán, muitala ovdal leamaš dakkár valji ahte fertii ohcat báikki vai eai darvánan nu olu nuohttái, ja dál ii báljo oaččo vuoššanguoli.

Dorskebivdu. Dálvet bivdet dorski mii bohtá vuonaide godđat. Dát bivdu lea deatalaš sidjiide geain lea ruovttubivdu vuonain. Juohkesajes muitalit dorskesiigama hirbmosit vátnon. Earát bivdet guliid ovdal go dat ollejit vuonaide. Sii oaivvildit maid ahte dál leat smávit guolit go ovdal. Porsáŋggu muitaleaddjit muitalit ahte jus sii livčče 1984:s bivdán seammá stuoračalmmat nuhtiin go 10-15 jagi ovdal, de eai livčče goddán ovttage guoli. Juohke sajis oaivvildit olbmot ahte aktiivvalaš bivdoneavvut ja earenoamážit snoranuohtti, gurreit vuonaid. Vuotnabivdit deattuhit ahte snoranuohtit maid billistit eanet guollešlájaid godđobáikkiid. (Muhtumat oaivvildit snoranuohti passiiva bivdoneavvun, muhto dás ja maŋgelis gohčoduvvo snoranuohtti aktiivvalaš bivdoneavvun). 1900-logu álggus ii lean snoranuohtti stuorit go ahte guollebivdit gudde dan gieđa vuolde. Dan geavahedje unna fatnasaččain. Ovdáneapmi lea dagahan ahte sihke nuohit ja fatnasat leat šaddan stuoribun. Snoranuohtti lea gehppes ja álkis veahkkeneavvu. Dan dihte sáhtá dan ráhkadit stuorisin ja buorrendoaimin⁷⁷⁹. Olbmot oaivvildit ahte jus vuotnabivddu galgá doalahit buorren, ferte vuonaid ráfáiduhittit aktiivvalašbivdoneavvuid vuostá. Ii leat doarvái dálá 1984 vuotnaráfáiduhittimiiguin mat leat muhtun vuonaide. Deanus lohket ráfáiduhittinmearrádusaid njuorjju geažil čuočan hejot, danin go njuorju lea baldán dorski čiekŋalasaide ráfáiduhittinráji olggobeallái. Doppe leat snoranuohttefatnasat bivdán dorski. 1984:s leat veahá divodan

---

⁷⁷⁸ fiskerinemdene

⁷⁷⁹ effektivt

ráfáiduhttinavádaga Deanuvuonas. Leat sirdán ráfáiduhttinráji olgolebbui ja dat lea eambo vuotnabivdiid gáibádusaid mielde.

80-jagiid loahpas dássožii leat ee. snoranuohtti ja reahkanuohtti⁷⁸⁰ veahá teknihkalaččat divoduvvon ja buoriduvvon. Seammás leat buorebut bearráigeahččagohtán ahte guollebivdu doaimmahuvvo dohkálaš vuogi mielde. Dát doaimmat leat váikkuhan bures vuotnabivdui.

Stuoravuonas Lágesvuonas mitalit olbmot ahte ovdal dulvadeami doppe lei vuonas jiekŋa ja buorre dorskejuoŋasteapmi. Maŋŋel dulvadeami jávkka jiekŋa ja snoranuohttefatnasat bohte vuona sisa ja bivde buot dorski. Báikki álbmot massii dáinna lágiin riggodaga almmá makkárge buhtadusa haga.

Giđđadorskebivdu lea dorskebivdu go čuvvot šávšša jur vuonaid sisa. Ovdal lei hui olu dákkar bivdu ja olu olggobealolbmot oasálaste dás. Vuotnaássiit bivde gal maid, muhto sis ledje dušše smávva fatnasat. Danin válde dávjá barggu⁷⁸¹ eará fatnasiin dahje ledje mielde guollebargin. Siseatnamis, ee. Kárášjogas, mitalit leamaš oalle dábálažžan ovdal maŋimus soađi, ahte dábálaš nuorat manne guollebivdohápmaniidda ja oasálaste giđđadorskebivddus. Dát guollebivdu rievddadii veaháš dađimielde go man nuorttas dahje oarjjás guollesiigan lei. Nu go eará ge, lea dát bivdu nai earáhuvvan.

Sihke muitaleaddjit ja áhpedutkit lohket dárbbaslažžan čavget Barentsábi guollebivddu sihkarastit dorskehivvodaga ja nappo Finnmárkku ássama.

Sallit lea maid álo leamaš mávssolaš vuotnaássiide, muhto ovdal lei váttis jođihit salliha. Muhtumiin lei bálkestannuohtti⁷⁸² mainna sáhtte olu bivdit.

1930-jagiin ledje muhtomin seahkkanuohtunfatnasat, skeittát ja gálvofatnasat⁷⁸³ suokkisin guliid bivdime dahje sallihiid oastime vuonain go buorre bivdu lei. Dát ledje measta aivve olggobealfatnasat. Báikki olbmot sáhtte veahá dinet go barge daidda dahje go ožžo gáddeoasi⁷⁸⁴ gáddenuohttestákku ovddas (*Falkenberg 1941: Bosetting og befolkning i indre Laksefjord* (Siskkit Lágesvuona ásaidupmi ja olbmot)). Maŋimus soađi maŋŋel bivde olggobeale sáikofatnasat⁷⁸⁵ salliha hui garrasit. Muitaleaddjit lohket dán bivddu gurren sallihiid vuonain, ja válde vuotnaássiin riggodaga mii sidjiide lei leamaš hui mávssolaš.

Olbmot lohket salliha fas bohtán dál (1984), ja sii oaivvildit dan fas gierdat bivdit passiiva bivdoneavvuiguin. Buohkat lohket ahte jus sáikonuhtiiguin fas bivdigohtet salliha vuonain, de gal sallihaat nohket dakkaviđe ja nappo vahágahtášii dat vuotnaássiid.

Bálddis. Vuotnaássiide lei bálddis hui deatalaš borramušriggodat. Dan bivde álo dálvviniestin. Oallugat dinejedje ruđa báldáin. Dál lea badjelmeare bivdin ja aktiivvalaš bivdoneavvuiguin bivdin measta veadjemeahttummin dahkan báldá goddit.

Finddar⁷⁸⁶. Findarat leat lassánišgohtán fas maŋimus jagiid, muhto lea heajos johtu dasa. Buoret johtu váikkuhivččii oalle bures vuotnaássiide.

---

780 rekestrál

781 hyre

782 kastenot

783 fraktbáter

784 landlott

785 snurpebáter

786 flyndre

Guvžá ja valas lea olu báikkiin leamaš ruovttudoalu borranguollin. Muitalit ahte guvžá jávkkai sallihiin oktanis, muhto dat maid lea veahá lassánan manjimus jagiid.

Áhkalakkis. Ovdal bivde oalle olu áhkalaggá. Vuoivasis šattai olu lieksi.

Njuorju. Doloža rájes juo lea njuorju leamaš deatalaš, sihke fálkka, bierggu ja náhki dáfus. Dealljá⁷⁸⁷ mii márai Nuorta-Finnmárkku vuonaide 80-jagiid álggus, lea Ruoššain ovttasráđiid ráfáidahtton bivdoguovlluid olggobeale. Ii leat lohpi njuorju báhčit ábis. Báikki njuorjošlájat leat ráfáidahtton geassejagis. Lohket 1980-álgojagiid garra njuorjomárrama dagahan buot guollebivddu ovdii. Dasalassin go njuorju borrá guliid ja billista bivdoneavvuid, de lea dat olu sismáđuid lađasin. Sismáđut billistit guliid ja dan cuohpa. Oallugat atnet áibbas dárbbášlažžan rievdadit lága nu ahte vuonaide njuorjohivvodaga sáhtášii unnidit.

Maŋnel 1985 lea dealljáváttisvuohta unnon Finnmárkku vuonain. Muhto ain sáhttet muhtun jagiid Leahkit váttisvuohtan Várjjagis ja Deanus. Ránesnjuorju⁷⁸⁸ lea maid lassánan 1980- ja 90-jagiin, muitala Finnmárkku guolástushoavda. Dat lea ee. dagahan Deanu ja Porsáŋggu guollebivdiide váttisvuođaid.

Luossa. 1900-jagiin juo lei luossa hui deatalaš vuotnaássiide. Go pomorgávppašeapmi nogai, šattai luossa vel mávssolaččat. Gáidánuohtti lei deataleamos bivdoneavvu. Nuohtti lei divrras oastit, muhto muhtumat ráhkadedje ieža nuhtiid. Ovdal sáhtii láigohit stáhta eatnamis nuohttebáikki, lensmánni bokte. Dál sáhtta Eananvuovdinkantuvrra bokte oazžut luossabáikki mearriduvvon njuolggadusaid mielde. Oallugat geain leat lotnolasealáhusat, eai oáččo luossalobi jus lága galgá bustávalaččat dulkot. Sii lohket danin dárbbášlažžan ahte iešguđet lotnolasealáhusaid olbmot beassagohtet luosaid bivdit.

Go pomorgávppašeapmi nogai, lei olu Finnmárkku sámi vuotnaássiid luossabivdu áidna ruhtadienasgáldun geasset. Dálá luossavuonain lea dát bivdu deataleamos dienasgáldun oallugiidda geat ášset doppe, oaivvildit mánggas muitaledjjiin. Deanodagas lea measta buot ruovttudoaluin luossabáiki. Doppe leat muitaleaddjit lohkan iežaset dinet measta beali jahkebálkkás geassemánuid luossabivdduin. Iešguđet báikkiid luossabivdit lohket ahte luossabivdu dienas dáidá Leahkit veahá stuorit go statistihkain lea. Olbmot lohket ovdalaš áigge leamaš eambo luosa vuonain ja jogain. Seammás go luossagolgadeapmi gildojuvvui, oaniduvvui maid luossabivdoáigodat roahkkefirpmiin⁷⁸⁹ ja gáidánuhtiin. Gáidánuohtun lea lobálaš 15.5. - 4.8. - áigodagas. Roahkkefierbmun lea lobálaš 1.6. - 15.7. - áigodagas.

Muhtun čázadagain (ee. Leavnnajogas ja Rávttošjogas Porsáŋggus) leat eananeaiggádat gildojuvvon luosaid nuohttut, nu go ovdal leat dahkan. Dát gáržžideamit leat oktan basiráfáiduhttimiin, gáržžidan luossabivdu jogain ja vuonain, luossahivvodaga suodjaleami dihte.

Luossagolgadeapmi olggobealde Oarje-Finnmárkku, man oallugat atne vahágin luossahivvodahkii, bissehuvvui 1987:s.

Luossagolgadeami bokte bivdu olggobealde Finnmárkku lassánii 8 000 kg:s 1976:s

---

787 Grønlandsselen

788 havert

789 krokgam

218 000 kg:i 1981:s, muhto bivdu eará bivdoneavvuiguin, ja jogain, gal unnui. Muitaleaddjigáldut mitalit ahte luossa máid golgademiin bivde lei smávit go luossa máid godde vuonain ja jogain. Lei oainnat ovddemustá diddi⁷⁹⁰ máid golgademiin godde.

Tab. 3-4: Luossabivdologut muhtun jagiid:

Jahki	Golgadeapmi	Roahkkefierbmi - gáidánuohti	Jogain	Oktiibuot
1981	218 000 kg	109 000 kg	79 000 kg	405 000 kg
1980	183 000 kg	148 000 kg	98 000 kg	429 000 kg
1979	145 000 kg	111 000 kg	88 000 kg	344 000 kg
1978	14 000 kg	66 000 kg	103 000 kg	183 000 kg
1977	48 000 kg	182 000 kg	142 000 kg	372 000 kg
1976	8 000 kg	196 000 kg	214 000 kg	418 000 kg
1975	2 000 kg	187 000 kg	248 000 kg	438 000 kg
1990		132 900 kg	122 600 kg	245 000 kg
1991		166 100 kg	176 300 kg	342 400 kg

Gáldu: Statistisk sentralbyrå, Norges offisielle statistikk, Lakse- og sjøaurefiske (Norgga almmolaš luossa- ja guvžábivdologut)

Tab 3-5: Luossabáikkiid logut stáhta eatnama nalde

Suohkan	1976	1981
Álta	231	113
Láhppi	151	78
Áknoluokta	109	60
Sállannuorri	102	24
Fálesnuorri	85	52
Muosát	194	102
Davvenjárga	242	94
Porsángu	262	99
Davvesiida	236	141
Gárgaviika	190	190
Bearalváhki	79	40
Deatnu	126	108

⁷⁹⁰ unglaks

Várggát	45	26
Čáhcesuolu	108	60
Unjárga	99	51
Báhcavuotna	104	71
Mátta-Várjjat	370	295
Oktiibuot	2723	1604

Maŋŋel 1981 gal lea unnán rievdan. 1981:s ledje 1028 luossabáikki priváhta eatnama nalde. 1976 ovddas eai gávdno logut.

Muhtun iskamis mas Finnmárkku eananvuovdinkantuvra lea jearahallan buohkaid geain 1981:s lei luossabáiki, bohte máŋga miellagiddevaš vástádusa (Finnmárkku eananvuovdinkantuvrra 1982 jahkedieđáhus). Eananvuovdinkantuvrra iskančoahkkáigeassu lea čuovusin.

Mearariggodagat leat nappo dađistaga garraseappot geavahuvvon 1900-logus. Teknihkalaš ja ekonomalaš ovdáneapmi lea dagahan

- odđa ja buorrendoaibmi bivdoneavvuid,
- dađistaga stuorit ja buorettoaibmi fatnasiid,
- ahte dađistaga dárbbášuvvojit unnit olbmot guollebivddus.

Dát ovdáneapmi lea sirdán bargosajiid vuođđoealáhusain industriijii ja eará ealáhusaide. Nappo lea mannolat maid sirdán bargosajiid smávva báikki servodagain vuonain, gos olbmot maid leat fárren, čoahkkebáikkiide.

Mearariggodagaid gilvvus leat Finnmárkku vuotnaássit 1900-logus vuoittahallan. Ja eatnasat vuotnaássiin ledje sápmelaččat. Earát leat dađistaga eambo návddašišgoahtán riggodagaid. Go jearrat muitaleddjiin eai go sii leat dáinna bargan iežaset servviin, omd. guolástussearvvis, de sii vástidit: Mii leat duos dás gieđahallan váttisvuođa báikki guolástusservviin, muhto go ášši bohtá bajit dássái searvvis, de bisána. Doppe han leat riddobivdit ja eará riikkaosiid guollebivdit eanetlogus, geat ieža háliidit vuotnariggodagaid. Mii vuotnabivdit leat álo unnitlogus.

Eanas muitaleaddjit deattuhit ahte jus boahhteáiggis galgá sáhttit Finnmárkku vuotnaguovlluid ássama sihkkarastit, de lea áibbas dárbbášlaš suodjalit vuotnariggodagaid.

Mearadoallu⁷⁹¹, luossa-, valas- ja guvžábiebman, lea dađistaga šaddan áigeguovdiln ja muhtumat leat maid lohkan ahte dát sáhtášii šaddat ealáhussan muhtun vuonain.

3.5 LEA GO LOTNOLASEALÁHUSAIN BOAHTTEÁIGI?

Dovdomearkan sámi vuonaid- ja siseatnanguovlluid boares báikki servodagaide, lei ahte juohkehaš geavahii buot riggodagaid mat ledje geavaheames. Olbmui ledje máŋga dorvvu. Jus heajos guollebivdu lei ovttá jagi, de sáhtte eambo rievssahiid bivdit. Lei dat máŋggabealat resursageavaheapmi mii doalai báikki sámi servodagaid badjin.

1900-logu mannolat lea dađistaga eambo sierraneami⁷⁹² guvlui leamaš. Muhto olu sámi servodagaid riggodatvuodus ii juolo sierranit. Dasalassin lea dát vuođđu asehuvvan

---

⁷⁹¹ havbruk

vuotnagiliin gos guolleriggodagaid eanas leat earát váldán, geain guollebivdu lea sierraealáhusain. Sii geat galget birget vuodđoealáhusain smávva báikki servodagain, fertejit geahččalit lotnolasat daiguin bargat. Dákkár lotnolasvuoda ovdamearkan sáhtttá leahkit: Smávva sávzadoallu, ruovttuguolásteapmi, duodji ja meahcceriggodagaid geavaheapmi.

Eanandoalus, boazodoalus ja guolásteamis leat šiehtadan stáhtain ekonomalaš doarjagiid iešguđetládje ja iešguđet doaimmaide. Dát doarjjaortnegat gáibidit ahte galgá birget dušše ovttain dain ealáhusain.

Sii geat válljejit bargat lotnolasat mángggain ealáhusain, šaddet duohtavuodas lága olggobeallái measta álohii, eai ge oaččo doarjaga/ruđa nu go eará ealáhusat.

Ovdamearka máid mánggas vuotnaguovllu muitaleddjiin leat namuhan, lea luossabáikkiid juohkin. Doppe čuočui njuolggadusain mat gustojedje 1993 rádjái:

"Guollebivddu juohkin gáidánuhtiin, roahkkefirpmiin ja firpmiin galgá ovddemustá doaibmi eanandolliide ja guollebivdiide geat gullet dan suohkanii mas lea sáhka." (dás jorgaluvvon).

Muhtun muitaleaddjit lohket ahte go lea gilvu luossabáikkiide, de dáinna njuolggadusain álkit hilgot sin geat leat lotnolasealáhusain ja geain eambbo dárbu livččiii luossabáikkiide go áidnafirtnolaš eanandoallit/guollebivdit.

Muitaleaddjigáldut geat ieža leat lotnolasealáhusain, oaivvildit iežaset sáhttit šaddat olggobeallái vejolaš riektesuodjalusa⁷⁹³ meahcceriggodagaid ealáhusulbmilgeavaheamis jus suodjalus čadno bearehaga eanandollui dahje boazodollui.

Čájehuvvo nappo ahte sii geain leat árbevirolaš lotnolasealáhusat báikki servodagain, leat hui vártneheamit doarjjaortnegiid ja riektesuodjalusa dáfus.

Boahttevaš ásaidupmái olu báikki servodagain dárbbášuvvo ahte ealáhusvuodđu suodjaluvvo riggodagaid riektesuodjalemiin ja ahte sii geat geavahit mánggalágan riggodagaid, bohtet stáhta doarjjaortnegiidda mielde, seammaládje go eanandoallit, boazodoallit ja guollebivdit. Mánggas maid lohket dárbbášlažžan ođđa geainnuid čađa sihkkarastit ealáhusvuodđu. Dákko lea namuhuvvon ee. guollebiebman (vrd. 3.4.15). Muhtun muitaleaddji guhte lea iskan dáid vejolašvuodaid, lohka eiseválddiid negatiivan ja váttisin álggahit biebman vuonain jus unnán lea ruhta. Son oaivvilda ahte dušše sis geat stuorrát nagodit álggahit dán, lea vejolašvuolta lihkestuvvat. Nu go muđui nai guolástusovdáneamis, orrot vuonaid báikki ássit bázahallame dákko.

1980-jagiin lassánii guollebiebmanealáhus fylkkas, muhto dušše stuorit rusttegiin, ii ge eará ealáhusaiguin lotnolasat. Ekonomalaš váttisvuodát 90-jagiid álggus unnidedje doaimmaid, muhto dál orru maŋosmannan bisánan.

Eanadoalus leat leamaš suohkanagronomat ja plánejeaddjit guhkes áiggiid. Dát lea váikkuhan bures. Sis geat leat lotnolasealáhusain guolásteamis, eanandoalus, meahcásteamis ja duojis jna., eai leat ožžon seammá neavvuma. Maŋimus jagiid lea dat veaháš buorránan muhtun suohkaniin, go leat bálkáhan meahcceteknihkariid.

Doaibmi nevvohat ja plánen dáidá ábuhit ássamii. Muhto eaktun sidjiide geat bargagohtet lotnolasealáhusaiguin, lea ahte ožžot nannoset riggodatsuodjalusa.

---

⁷⁹² spesialisering

⁷⁹³ rettsvern

3.6 BÁIKKI OLBMUID RIEKTEOAINNUT - ČOAHKKÁIGEASSU

Sámi álbmot lea čuđiid jagiid eanas akto ráđđen Finnmárkku vuotna- ja siseatnanguovlluid riggodagaid. Easka 1800-logu loahpas ja 1900 álggus leat dáččat ja kvenat eambo geavahišgohtán riggodagaid doppe.

Johtolatgeainnuid huksemiin ja dábálaš birgejumi buorránemiin gilvališgođii álbmot báikki olbmuiguin riggodatgeavaheamis. Go báikki olbmot iehčaneaset ráđđejedje riggodagaid, eai atnán dárbblašlažžan suodjalit daid. Guovttelágan oaidnu sámi báikki servodagain ja dáčča riekteoinnu vuodus, dagahii guhkit gaska stivrejeddjiid ja stivrejuvvomiid gaska, geat muhtomin boastut ipmirdedje guhtet guimmiideaset. Nu eai šaddan báikki ássiid ráđđejeaddji riekteoinnut báljo vuhtii váldojuvvot lágain ja njuolggadusain.

Báikki servodagain ledje iežaset čálekeahkes lágat giliserviid ja bearrašiid gaskaneaset resursajuohkimis ja geavaheamis (NOU 1978:18 A s. 192). Sii atne riggodagaid alcceseaset gullevažžan, eai ge sáhttan jurddašit ahte olggobealde boadáže olbmot geavahit riggodagaid sin buohta.

Iešguđet stáhtalaš njuolggadusaid ortnega ásaheami ulbmiliin, atne sámi báikki ássit dušše bábermearrádusain. Sáhtta dás dušše čujuhit man váttis lei čadahit 1775 eananjuohkinresolušuvnna. Gitta 1900-logu rádjái leat leamaš eanangeavaheadjit almmá makkárga "eananbáhpira" haga. Nubbi ovdamearka mas oaidnit guhkes gaska almmolaš báhpiriin ja duohtavuodas, leat meahcceguohtuma mearrádusat. Hárvát leat ovdal maŋimus jagiid, diehtán ahte eiseválddit vuovdesuodjalanlágain sáhttet mearridit ja muddet geavaheami. Guohtun lea geavahuvvon friddja, beroškeahttá das mii eananoamastanduodaštusas čuoččui. Eatnasat leat doivon ahte dat lea sin meahcceriecti. Eai lubmen-, meahceelliid-, sáivabivddu- ja vuovdegeavahanlágat ge leat vuodustuvvon sámi báikki servodagaid ráđđejeaddji riektedillái. Eanas lea buot Finnmárculaččain seammá vuoigatvuohta geavahit daid riggodagaid. Earret boazodoalu leat sámi- ja dáčča beroštumit vuotna- ja siseatnanguovlluin ovttá dásis.

Eanandoalu nevvohat lea huksejuvvon dáčča eanandoalu eavttuide, ii ge smávvaservodagaid eavttuide gos lea dábálaš bargat márggáin ealáhusain lotnolasat. Danin lea eanandoallu lotnolasealáhussan áibbas olggobealde. Eai das leat bealušteaddjit leamaš bajit dási plánemis. Nu ii leat diedusge dušše Finnmárkku báikki servodagain. Nu lea maid Norgga eará guovlluid lotnolasealáhusaiguin.

Guolástusain lea oppalaččat leamaš unnán plánen ja nevvohat. Ja dat mat leat leamaš, leat huksejuvvon riddoguovlluid stuora guolástusaid nala. Vuotna- ja ruovttubivdiid beroštumit livčče duvdán riddobivdiid beroštumiid dobbelii. Danin leat vuotna- ja ruovttubivdit eanas šaddan olggobeallái.

Maŋimus jagiid leat muhtun vuotnaoasit muhtun áigodagaid ráfáidahtton aktiivvalaš bivdoneavvuid vuostá, maiddá snoranuohti vuosta. Muhto dán eai loga ollenge doarvin. Dáid ráfáiduhttimiid eai leat bidján vuotnabivdiid dilálašvuoda geažil, muhto ollislaš riggodatdilálašvuoda ja vuotnasuodjaleami dihte go vuonain sturrot olu guollešlájat.

Sáivabivdorriggodagaid nevvohat ii leat leamaš, dahje lea unnán leamaš, earret muhtun báikkiin maŋimus jagiid. Ovdalaš nevvohat lea leamaš heivehuvvon álbmoga

beroštumiide ii ge sin beroštumiide geat riggodagaid leat geavahan ealáhusulbmiliin. Eiseválddiide leat fievrredan eanas bivdo- ja guolástusservviid beroštumiid. Báikki beroštumit leat dávjá "heavvanan" ovdal dohko ollejit. Muhto lea rievdan buoret guvlui manimus jagiid.

Iešguđet surggiid beroštumiid ovddidanservviin leat báikki gáibádusat leamaš unnitlogus. Lea čielggas ahte son geas sáivabivdu lea ealáhussan, ja háliida suodjalit iežas ealáhusvuodu dainna lágiin ahte sutnje sihkkarasto mearridit riggodagaid badjel, ii oaččo doarjaga Norgga bivdo- ja guolásteddjiid searvvis dahje eanas stuorit politihkalaš bellodagain.

Seammá dilálašvuotta lea guolástussearvvis, vaikko dat lea ge ealáhussearvi. Doppe leat vuotnabivdiid gáibádusat riddobivdiid gáibádusaiguin vuostálaga ja nappo ii šatta dat Norgga Guolástussearvi gáibádussan.

Báikki sámi servodagaid beroštumit jođánit heavvanit eanetlogu demokratijas dahje viidáset hálddašeamis⁷⁹⁴. Vuohki ii doaimma dohkalaččat unnitloguide; šaddá beare guhkes ja moalkás geaidnu. Searvvit ja hálddašeapmi leat doaimman olu buorebut boazodoalu guovdu.

Dása leat eanet árttat. Deatalaččamusat leat:

- Nevvohat ja hálddahus lea leamaš njuolggat stáhtadoaimmahus (Eanandoalodepartementta), sámeválddi/boazodoalloagronoma ja boazoeaiggáda gaskal. Nevvohat lea eambo leamaš boazodoalli eavttuid mielde.
- Eai leat leamaš nu guhkes gaskkat gaskal boazodoalli, boazodoallosearvi ja stáhta. Olles ealáhusas leat ovttalágan beroštumit. Boazodolliid beroštumit eai leat "heavvanan" eará beroštumiide áššemeannudeamis.
- Boazodoallit leat maid adnojuvvon "Norgga sápmelažžan". Leat unnán eará sápmelaččain beroštan.

Riekteoainnut leat earáhuvván áiggi mielde. Dat sáhttet maid rievddadan báikkis báikái, vaikko muhtun áššit almmotge leat oktasaččat.

Eatnasat leat ovdalaš áigge atnán guođoheami ja meahccefuodđariid čohkkema lunddolaš vuoigatvuotán dan gilis gos ásse. Dáid vuoigatvuodaid juohkinmáallet báikki servodagain rievddadedje báikkis báikái. Seammaládje lei láddjenbáikkiid dáfus ja man muddui dáidda lei láigolihttu.

Vuovddi ja darffi váldin boaldámuššan leat báikki olbmot atnán buorre vuotán maid sis lei riekti, muhto dáid báikkiid juohkin lea dohkkehuvvon. Nuppi dáfus eai leat dohkkehan ahte muorraávdnasiid áziide ja áiddiide jna. galggai oastit. Daid leat dávjá váldán báikkiin mat leat mearriduvvon sárggán.

Bivdu/meahcásteapmi ja sáivabivdu lei 1900-logu ovddit oasis deatalaš dienasgáldun oallut Finnmárkku vuotna- ja siseatnanássiide. Sii atne dán rievtti giliserviid riektin, muhto dávjá maid ovttaskas bearrašiid riektin. Dákkár riggodatgeavaheapmái ja -juohkimii ledje čálekeahces lágat. Buoret vuodjin- ja geaidnojohtinvejolašvuodát oktan buoret birgejumiin leat dagahan garra riggodatgilvvu. Dát fas lea dagahan váttisvuodaid sidjiide geat ealáhusulbmiliin geavahit riggodagaid. Olggobealolbmot leat eambo ja eambo geavahišgohtán báikki riggodagaid.

---

⁷⁹⁴ forvaltninga

Luopmánat/muorjjit leat álo leamaš deatalaš riggodahkan olu báikki servodagaide. Gili siskkobealde lea oalle friddja čoaggin leamaš, muhto olggobealolbmot leat adnon dego sisabáhkejeaddjin. Luome-/muorjeguovllut leat maid muhtun báikkiin muhtunládje juhkkovuvvon gaskal bearrašiid. Dál čogget olggobealolbmot dávjá luopmániid/murjjiid luottaide lahka. Báikki olbmot fertejit mannat dobbeliidda.

Doloža rájes leat gođiid cegget meahccegittiide, bivdoguovlluide ja jávregáttiide atnán lunddolaš riektin. Gođiid dárbbasii jus galggai riggodagaid sáhttit geavahit.

Dál šaddet álbmogiin juogadit báikki riggodagaid máid ovdal ráđđejedje ieža. Olu giliin šaddet báikki olbmot unnitlohkui meahcceriggodagaid geavaheamis. Dát lea mánggaládje unnidan giliid riggodatvuodu. Seammaládje lea maid geavvan olu giliin Finnmárkku olggobealde.

Dál ii leat vuotna- ja siseatnanguovlluid báikki ássiin, earret muhtun dáfus, makkárga sierravuoigatvuotta meahci ealáhusriggodagaide.

Sámi vuotna- ja siseatnanguovlluin lea mánggaid ealáhusaid lotnolasvuotta leamaš dábálaš; mearabivdu, jávrebivdu, bivdu/meahcásteapmi, duodji ja eanandoallu. Dálá ođđaáigásaš servodagain go buot ossodagain lea sierravuohta, lea *lotnolasvuotta* šaddan stáhta doarjja- ja ruhtadanortnegiid olggobeallái. Sii geat lotnolasealáhusain barget, eai leat seammá dásis meannuduvvon go sii geain lea eanandoallu, guolásteapmi dahje boazodoallu áidna ealáhussan.

4. KAPIHTTAL

Čoahkkebáikeássiid resurssageavaheapmi

4.1 ČOAHKKEBÁIKKIID OVDÁNEAPMI OPPALAČČAT 1900-LOGUS

1900-logu olmmošlohkama mielde ásse 6 843 olbmo 32 952 olbmos gávpotguovlluin Finnmárkkus. Sullii 80% álbmogis orui báikegottiin⁷⁹⁵. 1980 olmmošlohkamis orro 55 120 olbmo 78 356 olbmos čoahkkebáikkiin. Sullii 70% Finnmárkku álbmogis orui dalle čoahkkebáikkiin. Ođđajagemánu 1. b. 1993 ledje Finnmárkkus 75 975 olbmo ja sis orro sullii 72% čoahkkebáikkiin.

1900 ja 1980 loguid ii sáhte jur njuolgut buhtastahttit, muhto dat goitge muitalit oba mihá stuora riev dama fylkka ássamis 1900-logus. Maiddái bieđggus čoahkkeguovlluin nu go Guovdageainnus ja Porsáŋggus leat olbmot ásaiduvvan čoahkkeliidda, unnit guovlluide. Dán ii muital statistihkka. Nappo leat eanas ássit čoahkkanan suohkaniid guovddáš báikkiide.

Sis geat ovdal ásse čoahkkebáikkiin, lei bággu geavahit luondduriggodagaid. Ledje oalle olu eanandoalut eanas čoahkkebáikkiin gitta maŋimus soađi maŋjelii. Čoahkkebáikkiid

---

⁷⁹⁵ landdistrikter

eanandoallit dábuhedje fuođđara seammaládje go giliin. Eanandoalu viidodat rievddadii báikkis báikái. Fylkkaoaivegávpogis Čáhcesullos ledje oallugiin šibihat gitta maŋimus soađi rádjái. Sis ledje eananbihtát ja meahccegiččat Várnjárggas. Hammerfeastalaččain ledje oallugiin gusat gávpogis ja vuvde mielkki olbmuid. Dál ii leat guđege Finnmárkku gávpogis namuhanveara šibitdoallu.

Ovdal ledje Finnmárkku čoahkkebáikkid ovddemustá rittuin ja guollebivdohápmiin. Doppe lei guolásteapmi ásaidumi vuodđun. Ledje dušše moadde čoahkkebáikki siskelis gos lei industriija, hálldahus- dahje bálvalusdoaimmat, ovdamearkka dihte Girkonjára. Čoahkkebáikeássan šattai 1900-logus ja earenoamážit maŋjel 1945 ee. :

- guolástusovdáneami geažil,
- johtolatfierbmádaga⁷⁹⁶ geažil,
- skuvlahukseamiid geažil,
- go dábálaš birgejummi buorránii.

Riddoguovlluid čoahkkebáikeássit ássat garra guovlluin, geađgás ja guorba váriid gaskkas. Leat unnán báikkid gos lea vuovdi ja šattolas eanan. Buorráneaddji birgejummiin leat čoahkkebáikeássit ožžon eambo luomu ja astoáiggi, ja nappo vejolašvuoda ráfái vuolgit siseatnamii, murjet, guoli bivdit ja meahcástit. Biilaluottaid huksemat jna. leat dolvon ja čohkken geavaheami bivnnuhis báikkiide. Nu lea Finnmárkku čoahkkebáikkiid ovdáneapmi dagahan resurssagilvvu álbmoga ja báikki olbmuid gaskii.

4.2 ČOAHKKEBÁIKEÁSSIID MEAHCCERIGGODATGEAVAHEAPMI

4.2.1 Vuovdi, riehkis ja darfi

Čoahkkebáikeássit maid dárbbashedje ovdalaš áigge dáid riggodagaid. Daidda gustojedje seammá njuolggadusat go mat leat namuhuvvon báikki olbmuid. Maŋjel maŋimus soađi leat muorat, riehkis ja darfi mihá unnit geavahuvvon boaldámuššan go ovdal.

4.2.2 Bivdu ja meahcásteapmi

---

⁷⁹⁶ samferdselsnett

Čoahkkebáikeássiide diedusge eai leat meahcceriggodagat leamaš nu olu ealáhussan go vuotna- ja siseatnanássiide. Soames lea bivdán ealáhussan, muhto eanas meahcásteapmi lea leamaš astoáiggedoaimman dahje vuoigastepmin. Dát bivdu lei juohke báikki vejolašvuođaid mielde. Ovdal go johtoltvejolašvuođat buorránedje, 1950-birrasiid, meahcástedje olbmot čoahkkebáikkiid lagamus guovlluin.

Dušše soames čoahkkebáikeássit manne vuotna- ja siseatnanguovlluide bivdit. Dušše soames hammerfeastalaš lei huksen bartta Riehpponvutnii⁷⁹⁷/Riehpponávžái gosa čakčat sáhtii mannat bivdit. Seammaládje lei muhtun eará báikkiin. Muhto ledje hui unnán bivdit, mat eai báljo dihtton dain bivdoguovlluin. Muhto 1950- ja 60-jagiid buorráneaddji birgejumiin ja biilaluottaid huksemiin lassánii astoáiggebivdu hirbmosit. Čoahkkebáikeássit huksegohte dađistaga eambbo barttaid vuotna- ja siseatnanguovlluide, ja dohko manne dávjá bivdit. Biilaluottat leat gáfadit čohkken bivdiid bivnuhis guovlluide, ja dakkár guovllut mat eai leat nu bivnuhat, geavahuvvojit unnit.

Ovdamearkka dihte bivdet hammerfeastalaččat vuosttažettiin Sállanis, Riehpponávžžis, Suoidneleavššis⁷⁹⁸ ja Háhttiris⁷⁹⁹ Porsáŋgu guvlui. Muhto olu hammerfeastalaččat bivdet maid Guovdageainnus vuosttaš bivdovahku ja sestet daid eará guovlluid čakčabasiide.

Guovdageainnu ja Fálesnuori suohkanat leat guokte suohkana Finnmárkkus gos buot eanemus olbmot geat bivdogaartta ostet, leat eará suohkaniid ássit. Guovdageainnus oste báikki olbmot 73 goartta oktiibuot 577 bivdogaarttas, Fálesnuoris ges 102 goartta oktiibuot 362 goarttas 81/82 áigodahkii (Finnmárkku eananvuovdinkantuvrra meahceelliid ja guolleossodaga 1981 jahkediđáhus). Muhtun báikki ássit bivde gal várra bivdogaartta haga. Báikki ássiid ja olggobealássiid bivdolohku lea unnán rievdan dan rájes.

Ii guđege eará Finnmárkku suohkanis leat dakkár olggobealbivdonoađdi go dáin. Fylkkas bivdá stuorit oassi álbmogis go muđui riikkas. Finnmárkku álbmot dahká vuollel 2% olles Norgga álbmogis, muhto 3% olles Norgga bivdogaartaostiin ássit Finnmárkkus. Bivddu ja vuoigastepmi vejolašvuohta lea hui mávssolaš čoahkkebáikeássiid áiggi loaktimii. Muhtumiidda lea bivdu maid mávssolaš borramušlassin. Čoahkkebáikeássit lohket alddiineaset leahkit ja galgat ain leahkit, seammá rievtti meahcceriggodagaid geavaheapmái go siseatnanássiin.

Sáhtttá nappo dadjat ahte dat báikki olbmot geat meahcceriggodagaid geavahit vuotna- ja siseatnanguovlluin, ožžo ođđa ja garra meahcceriggodagaid gilvaleaddji 1950- ja 60-jagiin. Ođđa olbmot geavahit riggodagaid earaládje. Sii dušše báhčalit, eai ge bivdde earaládje. Dat muosehuhtta eambbo dain guovlluin.

Finnmárkkus eai oaččo báhčit ja bivdit fuođduid⁸⁰⁰ earát go norgalaččat, ja sii geat manimus jagi leat ássan ja ain ássit fásta, Norggas, go ostet bivdogaartta ja mákset dan. Máksu sáhtttá biddjot hálbibun báikki olbmuide. Jahkásaččat bivdet 4 000-5 000 olbmo Finnmárkkus.

Tab. 4-1: Fuođdobivddu bivdogaartta hattit Finnmárkkus 1994/95:

Bivdogaartta ovttá suohkanii
- áigodatgoarta báikki ássiide:..... 80 kr.

⁷⁹⁷ Repparfjorden

⁷⁹⁸ Sennalandet

⁷⁹⁹ Hatter

⁸⁰⁰ smávilt

- áigodatgoartta olggobealássiide:..... 230 kr.
- Bivdогоarta olles Finnmáarkui, earret
- Guovdageainnu suohkana:
- 3 beaivvi goarta:.....120 kr.
- vahkugoarta:.....220 kr.
- áigodatgoarta.....360 kr.

4.2.3 Sáivabivdu

Sáivabivdiid lohku čoahkkebáikkiin dieđusge rievddada juohke báikki dilálašvuoda mielde. Danin rievddada maid bivddu mávssolašvuolta. Guolli borramušdárkun lea unnimus deatalaš rittus. Doppe lea ovddemustá suohtasdihte bivdu. Siseatnama čoahkkebáikeássiide lea jávrreguolli mávssolaččat, ja muhtumiidda lea deatalaš biebmun ruovttudoalus. Seammaládje go bivdu nai, lea sáivabivdu maid hui olu rievdan. Meahccemohtorjohtolat, muohtaskohteriin, traktoriin ja mohtorsihkkeliin lea dolvon olbmuid meahcimus jávrride 1960- ja 70-jagiin. Dávjá ožžot iešguđet searvvit láigolihtu ja goartaid vuovdit, jávrride gos leat luosat ja guvžžát (gč. kap. 3.4.8).

Oarje-Finnmárkku bivdo- ja guolástansearvi álggahuvvui 1924:s ja oaččui láigolihtu Riehpponjohkii 1931:s. Dan rájes lea sis leamaš láigolihtu johkii ja leat jođihan doaimmaid jogas. Eanas Riehpponjoga bivdit leat hammerfeastalaččat, muhto searvi muitala goartaoasti turistaid maid lassánan mañimus jagiid.

Álggus álggahedje bivdo- ja guolástanserviid čoahkkebáikkiin. Searvvit ožžo láigolihtu jogaide vuonaid siste, ja dat dagahii soahpameahttuvuođaid. Olggobealolbmot bohte mearridit jogaid badjel ja vuvde goartaid doppe gos báikki olbmot ovdal ledje iežaset láhkái bivdán. Ovdalis (kap. 3.4.8) lea namuhuvvon ahte guollebivdoserviin Várnjárgga davábealde lea láigolihtu Oardojávrái ja Oardavuonjoga⁸⁰¹ bajágeahčái, máid unjárgalaččat leat ealáhusa váste ovdal bivdán. Ovdal dáhpuhuvai dávjá seammaládje earásajes nai. Muhto dat lea buorránan mañimus jagiid go leat eanas báikki eananeaiggátsearvvit, gilisearvvit dahje bivdo- ja guolástansearvvit mat leat ožžon láigolihtu čázadagaide. Ovdamearka dihte oaččui Porsárggu bivdo- ja guolástansearvi láigolihtu Rávttošjohkii⁸⁰² 1949:s. Dán láigolihtu lea Rávttošnjárgga⁸⁰³ eananeaiggátsearvi mañjel ožžon alcces. Dábálaččat ii leat dakkár čázadagaide láigolihtu gos eai leat luosat. 1987 rájes leat Finnmárkku olggobeale Norgga borgárat oastán guollegoartta dáppe bivdui. Mañjel ođđa luossa- ja sáivabivdolága mii gustogođii ođđajagemánu 1993, sáhttet maid Finnmárkku ássit šaddat oastit guollegoartta. Fylka lea meannudeame dan ášši.

Sihke čoahkkebáikkiid muitaleaddjit ja smávva báikki servodagat lohket lassáneaddji traktor- ja skohtervuodjima dagahan lassi- ja vahágahtti bivdima olu čázadagain. Muhtun báikkiin muitaluvvo ahte čoahkkebáikeássit leat vel meahccebiillaid nai háhkan vuodjit meahccejávrride fierbmut. Ođđaseamos lea ahte álbmot lea juonjastišgoahtán giđasdálvve. Doppe vudjet muohtaskohteriiguin, ja muhtumiin leat vel mohtordoaimbi jieknjaborat. Jus mánggas leat fárolaga ja juohkehaččas leat golbma fierpmi, de gal

801 Syltefjordvassdraget

802 Stabburselva

803 Stabbursdalen

fargga bivde badjelmeare. Dat lea hui heajos mannolat. Muhtun muitaleaddjit dadjet dan nu garrasit ahte stuoradines čeahkkebáikeássit bohtet báikki olbmuid riggodagaid váldit.

Čeahkkebáikeássit oaivvildit alddiineaset galgat seammá vuoigatvuodaid jávrriid bivdit go vuodđoealáhusaid olbmot.

Jahkásaččat mákset sullii 20 000 olbmo guolledivatmávssu⁸⁰⁴ Finnmáarkui.

Sáhtta nappo dadjat ahte seammaládje go bivdduin nai, lea álbmot 1950- ja 60-jagiid rájes dađistaga eambo bivdán siseatnanjávrriid- ja čázadagaid gilvvus báikki olbmuiguin ja earenoamážit singuin geain lea guolásteapmi vuodđoealáhusa oassin.

4.2.4 Luopmánat/muorjjit

Finnmáarkulaččat leat álo geavahan luopmániiid/murjiid ruovttudoalus. Muitaluvvo ahte čeahkkebáikeássit muhtomin ovdal soađi bohte mohtorfatnasiiguin vuonaide murjet čakčat. Muhto riekta eai murjegoahtán vuonain ja siseatnanguovlluin ovdal go biilaluottat ráhkaduvvojedje ja buohkat oste biilla. Luomejagiid vulget olu čeahkkebáikeássit siseatnamii lubmet. Maŋnelis čakčat ges bohtet murjet, earenoamážit jogjet.

Vuonaid- ja siseatnanguovlluid muitaleaddjit lohket olggobealolbmuid, čeahkkebáikeássiid, čoaggit buot lagamus luopmániiid/murjiid mat livčče deatalaččamusat báikki olbmuide (gč. maid kap. 3.4.9).

Ráhkkerávjjus ges muitalit ahte čakčabeaivvádagain leat dievva biillat, beatnagat ja hammerfeastalaččat Fieddarleagis. Seammaládje lea maid olu eará báikkiin. Čeahkkebáikeássit lohket murjiid mávssolažžan ruovttudollui, ja lohket murjema jur vuoigastepmin.

4.2.5 Olgolustadoaimmat⁸⁰⁵

Ovdalaš olgolustadoaimmat ledje eará eavttuid mielde go dál. Eanas olbmot eloštedje ruovttubáikkiideaset lahka. Geaidnohuksema ja buoret birgejupmi lea oalát rievddan dan dili. Vuosttažettiin leat dál olu eanet olgolustadoaimmat ja vuoigastepmi, ja olu eambo dan oktavuodas meahcástit, bivdet ja murjejit/lubmejít. Maiddái johtet olbmot mehciin almmá makkarge mearriduvvon resurssa maŋis, nu go čuoiganmátkkiin dálvet ja suohtasa dihte geasset. Muhtun barttaide ja bartaguovlluide mannet hui olu olbmot. Lea čielggas ahte dákkar johtin čeahkkana ovttahat guovlluide. Ovdamearkan dákkár báikái gosa birrajagi čeahkkanit olbmot, lea Riehpponávži. Olu hammerfeastalaččain leat barttat doppe, nu go juo lea muitaluvvon.

Olbmot mannet earenoamážit vuotna- ja siseatnanguovlluide. Čeahkkebáikeássiide⁸⁰⁶ rittuin, mat leat garra, guorba guovllut, lea hui mávssolaš boahtit suodji, šattolaš

---

804 fisketrygdavgift

805 friluftsliv

806 tettstedsbefolkning

guovlluide. Olu čeahkkebáikeássit rittuin lohket ahte jus sii eai beasaše siseatnanguovlluide mannat vuoiŋgastit, de sii eai oba ásaše ge Finnmárkkus.

Mátkkošteapmi ja meahcceguovlluid deaddu lea ollásit earáhuvvan ovdal soađi rájes dássožii. Meahcásteamis lea nu olu mohtorjohtolat, earenoamážit skohtervuodjin. Muhtun vuoras olmmái oarjjabealde Porsáŋggu dadjá ahte ovdal soađi soittii okta olggobealolmmoš juohke 100 báikki olbmo nammii. Dál sáhttet muhtomin leahkit lagabui 100 olbmo juohke báikki olbmo nammii.

Meahcástandoaimmat vázzin- ja čuoiganláhtuid oktavuodas nu go eará guovlluin Norggas, eai báljo gávdno Finnmárkkus. Dušše oaláš Finnmárkoduoddaris leat dihkáduvvon⁸⁰⁷ vázzinbálgát.

4.2.6 Barttat

Riddoguovlluid čeahkkebáikeássit háliidit ovddemustá barttaid siseatnamii, ja earenoamážit dakkár guovlluide gosa álkit beassá fievrui ruovttus. Várnjárgga riddoássit mannet Detnui, Čorgaš⁸⁰⁸ássit Lágesvutnii⁸⁰⁹, Davvenjárgga⁸¹⁰ - Ávanuori⁸¹¹ ássit Porsáŋgui ja hammerfeastalaččat Riehpponávžái Fálesnuoris. Siseatnančeahkkebáikeássiin leat dábálaččat barttat iežaset suohkanis.

Suohkaniid bartajuohku 1981:s Finnmárkku stáhta eatnama nalde, váldojuvvon Finnmárkku eananvuovdinkantuvrra 1982 jahkedieđáhusas, oaidnit dás:

---

807 merkede

808 Nordkyn

809 Laksefjorden

810 Nordkapp

811 Havøysund

Tab. 4-2: Barttat stáhta eatnama nalde Finnmárkkus. Suohkaniid logut 1981 skábmamánu

Suohkan	Báikki ássiid barttat	Báikki olggobeal-ássiid barttat	Fylkka olggobeal-ássiid barttat	Barttaid lohku oktiibuot
Guovdageaidnu	75 (36%)	124 (60%)	9 (4%)	208
Áltá	229 (89%)	20 (8%)	9 (3%)	258
Láhppi	27 (96%)	1 (4%)		28*
Áknjoluokta	33 (85%)	5 (13%)	1 (3%)	39
Sállannuorri	5 (21%)	19 (80%)		24*
Fálesnuorri	24 (4%)	509 (93%)	12 (2%)	545
Muosát ⁸¹²	20 (83%)	4 (17%)		24
Davvenjárga	102 (93%)	6 (6%)	2 (2%)	110
Porsáŋgu	108 (60%)	62 (34%)	11 (6%)	181
Karášjohka	47 (68%)	15 (22%)	7 (10%)	69
Davvesiida	69 (74%)	18 (19%)	6 (6%)	93
Gáŋgaviika	51 (93%)	1 (2%)	3 (6%)	55
Bearalváhki	227 (90%)	13 (5%)	12 (5%)	252
Deatnu	19 (14%)	115 (82%)	6 (4%)	140
Unjárga	51 (47%)	53 (49%)	5 (5%)	109
Báhcavuotna	165 (81%)	32 (16%)	6 (3%)	203
Mátta-Várjjat	634 (92%)	17 (3%)	35 (5%)	686
Várggát	137 (73%)	46 (24%)	6 (3%)	189
Čáhcesuolu	399 (91%)	32 (7%)	9 (2%)	440
Oktiibuot	2422 (66%)	1092 (30%)	139* (4%)	3653*

(* Jorgaleaddji lea sirdán tállaid rievttis sadjái ja divvon summáid)

Prosentaoasit leat rehkenaston ollislaš bartaloguid mielde.

Tab. 4-2 Čájeha ahte Fálesnuoris ja Deanus leat eanemus barttat mat gullet olggobealsuohkana ássiide. Maŋimus jagiide eai leat ráhkaduvvon dákkár tabeallat.

Eanas barttat stáhta eatnama nalde Finnmárkkus, leat mearriduvvon bartaguovlluin. Riddo- ja siseatnansuohkaniid beroštumit leat leamaš vuostálaga. Siseatnansuohkanat lohket alcceseaset dušše vahágin addit eatnamiid riddoguovlluid čoahkkebáikeyssiide bartaguovllun. Riddosuohkaniid ássit ges lohket ahte sii ássat Norgga dálkámus guovlluin ja ahte sii dárbbášit barttaid siseatnamis. Muhtumat dadjet maid nu garrasit ahte nu go muđui meahccedoaimmaiguin (kap. 4.2.5) lea barta siseatnamis eaktun dasa ahte obanassiige sáhttit orrut čoahkkebáikkiin rittus. Seammalágan vuosteberoštumit leat bartaguovlluid plánedettiin. Báikki olbmot ballet garraset gilvvus báikki riggodagaid nalde. Eanandoallo- ja boazodoalloberošteaddjit maid leat dábálaččat bartaguovlluid vuostá, go ballet muosehuhttimiin guohtuneatnamiin.

Hammerfeastalaččat ges lohket ahte ii leat buorre beare olu barttaid čohkket bartaguovlluide. Sii oaivvildit dan čuohcit lundui ja billistit meahcástanguovllu. Sii lohket maid ahte siseatnanássit berrejit gierdat riddoássiid. Sii namuhit ahte sii fertejit gierdat bohccuid go guhtot jur sin gilvvagárddiin ja de berrejit boazoeaiggádat gierdat barttaid guohtuneatnamiin.

Sihke suohkanat ja priváhta olbmot riddoguovlluin ovddidit garrasit váttisvuodaideaset bartaguovlluid⁸¹³ mearrideamis dahje ovttaskas bartasajiid⁸¹⁴ oažžumis. Sii lohket boazodoalu unnán beroštit sin dárbbuin; juohkesajes gosa sii háliidit barttaid, leat guotteteatnamat dahje johtolatgeinnodagat.

4.2.7 Mohtorjohtolat

Finnmárkkus leat mohtorfievrruiguin vuodján meahcis sullii 35 jagi. Dát johtolat lassánii dađistaga ođđajagemánu 1. b. 1978 rádjái, go bođii meahci- ja čázadagaid mohtorvuodjinláhka. Dan rájes maid lea muohtaskohtevuodjin dađistaga lassánan. Eanemus váikkuhii láhka girdimii, mii lea dovdomassii unnon go láhka bođii.

Ođđajagemánu 1. b. 1992 ledje Finnmárkkus čálihuovvon 11 019 muohtaskohtera. Dát lea badjel 1/3 buot Norgga čálihuovvon muohtaskohteriin. Finnmárkku boazodoalus ledje cuoŋománu 1. b. 1992 čálihuovvon sullii 779 muohtaskohtera. Áltá lea Finnmárkkus dat suohkan gos beroškeahtá olmmošlogus leat eanemus muohtaskohterat; 2 098. Dasto lea Máttá-Várjjat 1 537 skohteriin ja Guovdageaidnu 1 338 skohteriin (sullii 500 leat boazodoalus).

Guovddáš njuolggadusat lágas mohtorvuodjima birra meahcis ja čázadagain mearridit mohtorvuodjima meahcis ja čázadagain. Njuolggadusaid mielde sáhttet suohkanat evttohit gokko láhtut galget leahkit ja addit sierralobi njuolggadusaid oppalaš mearrádusain mearriduvvon ulbmiliidda. Finnmárkkus ja Romssas lea vejolaš vuoiŋgastanvuodjimii⁸¹⁵ bidjat láhtuid, ja nu ii leat muđui riikkas.

Fálesnuori suohkanis mitalit ahte doppe leat eanemus hammerfeastalaččaid skohterat. Mitaliaddjit lohket doppe issoras olu vuoiŋgastan váste skohtervuodjima. Eará suohkanat mitalit seammá dili alddiineaset. Finnmárkkus lea oppalaš mohtorvuodjingielddus meahcis 5.5.-1.7.-áigodagas. Dát orru bures váikkuhan vuodjima unnideapmái, muhto oallugat dáidet rihkkut gildosa.

---

⁸¹³ hytteområder

⁸¹⁴ tomter til enkelthytter

⁸¹⁵ rekreasjonskjøring

Lobihis bievlavuodjin meahcis maid lassána. Earenoamážit lassána meahccemohtorsihkkelvuodjin. Mohtorvuodjin meahcis muosehuhtta ja čuohcá resurssaide. Boazosápmelaččat lohket dákkár vuodjima sidjiide dagahit váttisvuodaid ja vahágahttit. Muhto muhtaskohteriin lea vejolaš mannat dakkár guovlluin gosa muđui eai beasaše. Danin háliidit muhtumat vel eambbo láhtuid ja eambbo friddja vuodjima go dál. Čuoččuhuvvo maid ahte boazosápmelaččat vudjet olu dárbbuhemet mohtorfievrruiguin meahcis ja ahte sii fertejit unnidit mohtorvuodjima.

Oppalaččat orru beare olu mohtorvuodjin Finnmárkkus. Eiseválddit eai nagot bearráigeahččat dan. Oallugat oaivvildit mohtorvuodjima bearehaga čuohcit lundui ja vuodđoealáhusaide, vuosttažettiin boazodollui ja meahcásteapmái.

4.3 ČOAHKKEBÁIKEÁSSIID, ÁLBMOGA O Aidnu MEAHCCERIGGODAGAI D

GEAVAHEAPMÁI JA RIVTTIIDE

Čoahkkebáikeássiide, vuosttažettiin Finnmárkku riddoguovlluin, lea meahcceriggodagaid geavahanvejolašvuohta rievdan hui olu maŋimus 30 jagi. Johtolatvejolašvuođaid ja birgejumi buorráneapmi lea dahkan vejolažžan geavahit riggodagaid mat leat guhkkín ruovttus eret. Sin riggodatgeavaheami riekteoaidnu lea vuodustuvvon dálá Finnmárkku meahccegeavaheami lágaide, mat duohtavuodas addet buot Finnmárkku ássiide measta seammá rievtti bivdit meahceelliid ja guliid, ja lubmet/murjet ja barta háhkat. Riddoguovlluid čoahkkebáikeássiid ovddasteaddjit dadjet dávjá: Mii fertet dušše sávvat ahte siseatnansuohkanat eai gáržžit min geavaheami. Sii fertejit ipmirdit min dili ja mis ferte Leahkit seammá riekti geavahit riggodagaid doppe, go juo sii bivdet mearas ja sis leat boazoguohtuneatnamat dáppe ja mii fertet gierdat daid heajut beliid das.

5. KAPIHTTAL

Gussiid riggodatgeavaheapmi Finnmárkkus

Finnmárkku olggobealássit leat dásožii unnán geavahan Finnmárkku meahcceriggodagaid, muhto geavaheapmi lea veahá lassánan buorráneaddji birgejumiin. Ovddemustá leat bivdán meahceelliid ja guliid, vuoiŋŋasteapmin.

Guollegoarttaid vuovdin olgoriikkalaččaide lea leamaš dákkár:

Tab. 5-1: Guollegoarttaid vuovdin olgoriikkalaččaide:

Jahki	Lohku
	:
1978:	3948
1980:	3278
1983:	3643
1992:	2690

Olgoriikkalaččain geat ostet guollegoartta, leat suomelaččat eanetlogus. Áviissain čállet muhtun ráje olgoriikkalaččaid lobihis guollebivddu birra, earenoamážit suomelaččaid guollebivddu birra Finnmárkkuduoddara lulliguovlluin.

Luomejagiid bohtet oalle olu luomečoaggit eará guovlluin Norggas Finnmárkui, muhto sii eai beasa čoaggit eambbo go guoskevaš suohkana lensmánni suovvá.

Dat máid fylkka olggobealeássit váldet Finnmárkku meahcceriggodagain, lea nappo unnán finnmárkulaččaid iežaset geavaheami ektui.

6. KAPIHTTAL

Finnmárkku mehciid luonddu duohtadeamit

Go olbmot galget geavahit luonddu ja eallit luonddus, de fertejit olbmot duohtadit luonddu. Dákkár duohtadeamit Finnmárkkus leat earáhuvvan áiggiid čađa.

Geađgevuopmanat⁸¹⁶ ja bivdorokkit⁸¹⁷ ledje smávva duohtadeamit dálá sisabáhkemiid ektui. Goitge sáhtte ovdalaš áiggi doaimmat ja duohtadeamit rievdadat luonddu. Bivdovuogit ja goddebivdu leat ovdamearkan dasa. Eará ealli mii ovdal lei Finnmárkkus, mádjit⁸¹⁸, lea maid nohkan. Muhto jus háliidivčče dan, de lea vejolaš dan oažžut ruovttuluotta. Sullasaš rájit leat vejolaš ođastahtti⁸¹⁹ ja ođastahttimeahtun⁸²⁰ riggodagaid gaskal, ja divvohahtti⁸²¹ ja divvomeahtun⁸²² billistemiid gaskal.

6.1 RUVKEDOAIBMA, RÁKTODOAIBMA, EANANROGGAN JNA.

1800-logus, 1826 rájes, lei veaikeruvkedoaibma Álttá Gávvuonas⁸²³ ja Raippasis⁸²⁴. Gávvuonas lei earenoamáš olu doaibma. Doppe nogai doaibma 1900-logu álggus.

Mátta-Várjjagis lea ruovdemálbmaruvke leamaš 1902 rájes. Ruvkedoaibma lea Girkonjárgga ássama vuodđun leamaš.

---

816 ledegjerder av stein

817 dyregraver

818 bever

819 fornybar

820 ikke fornybar

821 reversibel, opprettelig

822 irreversibel, uopprettelig

823 Kåfjord i Alta

824 Raipas

Stiertnás⁸²⁵ Álttás lea nefelinruvke ja Deanus lea leamaš kvartsaruvkedoaibma⁸²⁶ 1970-jagiid loahpa rájes.

Biedjovákki⁸²⁷ ruvke Guovdageainnus álggahuvvui 1970:s, doaimmai álggos 6 jagi. Dasto bisánii doaimma 1984 rádjái, go ođđa suoma eaiggádat álggahedje fas ruvkedoaibma ja barge 1985-88 áigodagas. 1993:s ii leat doppe doaimma. Riehppovuona ruvke Fálesnuoris álggahuvvui 1960-jagiid loahpas ja doaimmai moadde jagi. Sihke Riehppovuonas ja Biedjovákkis lei heajos málbmabohtu, váttis doaimmadilli ja hedjoneaddji veaikeháddi máilmmemárkanis ártan go heaittihedje doaimmaid. Ruvket ledje hui mávssolaš bargosadjin sihke Guovdageainnu ja Fálesnuori suohkaniin.

Ruvkedoaibma váldá eatnamiid ja čuohcá mánggaládje guovlluid geavaheapmái rusttegiid birra muosehuhttimiin ja nuoskkidemiin.

Finnmárkkus lassána málbmaohcan. Finnmárkku baktehoavda⁸²⁸ muitala ahte rogganreivvet⁸²⁹ lassánedje 412 reivves 1982:s 513 reivii 1983:s. Leat vuosttažettiin stuora, áigá álggahuvvon searvvit mat ohcet. 1993:s lei fas sáhka málbmaohcama birra Finnmarkkuduoddaris.

Álttás lea 1850-jagiid rájes leamaš ráktodoaimma ja dán váldoaláhusas leat oallugat leamaš barggus. Ráktodoaimma lea oalle viiddis guovlluid dahkan juovvan ja báktn. Ovdal lea maid leamaš ráktodoaimma Irgevuonas⁸³⁰ Lágesvuonas.

Iešguđetlágan huksendoaimmaid geažil rogget eatnama iešguđet ulbmiliidda. Finnmarkku topografalaš dilálašvuodaid geažil, gos unnán lea vuovdi, dagahit dakkár roggamat stuora háviid lundui. Olu eananroggan sáhtta iešguđetlágan váttisvuodaid buktit. Báikkálaččat sáhtta dálkkádat rievdat go iešguđet guovlluid biekkaid suddjeaddji dieváid rogget eret. Mángga dáfus deaividit suodjalanberoštumit ekonomalaš beroštumiiguin vuostálaga go Finnmarkkus rogget sáddo ja čievrra.

6.2 DULVADEAMIT - RÁVDNJELINJÁT

Stuorit dulvadeamit eai šaddan ovdal mañimus soađi mañjel. Vuosttaš dulvadeamit ledje smávvat, eai ge billistan nu olu. Dađistaga leat stuorit ja eambo billisteadji dulvadeamit dahkkon.

Dušše 4 el-fápmorusttega Finnmarkkus buvttadedje eambo go 50 GWh; Borsi Fálesnuoris buvttadii sullii 57 GWh, Áttánvuotna⁸³¹ Davvesiiddas sullii 175 GWh, Remáguoika⁸³² Máttá-Várjjagis sullii 220 GWh ja Álttáeatnu sullii 550 GWh. Oarje-Finnmarkkui boahtá eanas el-fápmu Davvi-Romssa el-fápmorusttegiin. Dulvadeamit leat maid buorren leamaš fylkii, muhto lea maid váttisvuodaid ja vahágiid buktán muhtun beroštumiide. Eai álo leat ieža dat duohtadeamit mat eanemusat vahágahttet, muhto

---

825 Stjernøya

826 kvartsdrift

827 Bidjovagge

828 bergmesteren

829 mutingsbrev

830 Friarfjorden

831 Adamsfjord

832 Skogfoss

olbmuid johtolat rusttetgeainnuid mielde guovlluide. Biilaluodda rusttegii sáhtta omd. čuohtit guovllu guliide ja meahcealliide. Dása leat Áttánvuona dulvadeamat ovdamearkan (*Rapporta nr. 1 1979 Bruken av anleggsvegen ved Adamsfjord* (rusttega biilaluotta geavaheapmi Áttánvuonas)) DVS, *Fiskerikonsulenten i Finnmark* (Finnmárkku guolástusnevvohat)). Lassáneaddji čuohtin sáhtta dasto gáržžidit meahcásteami ealáhussan dan guovllus. Riggodagaid máid báikki olbmot eanas ráđđejedje ieža, fertejit oallugiiguin juogadit maŋŋel go biilaluottat rusttegiidda bohte. Álbmogii rahpasit ođđa guovllut ja riggodagat dákkár luottaiguin. Álbmogii sáhttet sisabáhkemat leahkit ovdamunnin, ja báikki olbmuide fas vahágin.

6.3 JOHTOLAT (GEAINNUT, TELEGULAHALLAMAT JNA.)

Maŋimus soađi maŋŋel leat dát oasis bures ovdánan. Luoddahuksemat leat leamaš hui mávssolažžan Finnmárkku ássiide ja ássanmállii. Muhto go goitge vuosttaldit luoddahuksemiid muhtomin ja muhtun báikkiin, lea meahcceriggodagaid geavaheapmi ja čuohtin ártan. Biilaluottat leat váikkuhan muhtumiid ealáhussuoddu unnideapmái, ovddemustá sin geain meahcceriggodagat leat ealáhussan. Finnmárkku luoddaguorain lea oalle olu nuoskkiduvvon ja dasa lea biilaturisma váikkuhan. Dán váttisvuodá birra, geahča NOU 1978:18 s. 282.

Telegulahallangaskaoamit leat telegráflinját ja telegulahallanrusttegat muhtun várrečohkáiin. Dákkár rusttegiidda ii mana nu olu eanan, muhto muhtomin leat maid ráhkaduvvon luottat dahje eará gálvofievrredanásahusat rusttegiidda várrečohkáiin. Nu sáhttet rusttegat lasihit luonddugolaheami.

6.4 MILITEARA BÁHČIN- JA HÁRJEHALLANGUOVLLUT JNA.

1900-logu álggus ledje militearas 3-4 hárjehallanbáikki mat ledje eanas dušše geassemánuid anus. Maŋŋel soađi leat huksen eambo báhčín- ja hárjehallanguovlluid:

Šuvešluokta⁸³³ Álttás lea ruovttusuodjalusa báhčín- ja hárjehallanguovlu. Dat lea oktiibuot 11,7 km² ja álggahuvvui 1969:s. **Inggášguolbba ja Háikavári** báhčín- ja hárjehallanguovlu lea oktiibuot 318 km² ja álggahuvvui 1950-jagiin. Dán guovllu geavahit ossodagat mat leat doppe ja hárjehallanossodagat. Dat lea maid Áimmusuodjalusa doaibmaguovlu.

Nyborgmoen⁸³⁴ Unjárggas lea áigahaš báhčín- ja hárjehallanguovlu, muhto dat lea olu viiddiduvvon maŋimus jagiid. Guovllu mii lea 18 km², geavahit maid geardunhárjehallamiidda⁸³⁵. **Nuvvosguolbba** Mátta-Várjjagis geavahit báhčín- ja hárjehallanguovlun dat ossodagat mat doppe leat, ja ruovttusuodjalanossodat. Guovlu lea oktiibuot 12,5 km².

---

⁸³³ Kvenvik

⁸³⁴ váilu sámehielnamma

⁸³⁵ repetisjonsøvelser

Báhčin- ja hárvhallanguovlluid birra čuožžu eambbo NOU 1974: 22 *Forsvarets skyte- og øvingsfelt I*.

Buot dát guovllut leat stáhta eatnama nalde. Militeara lea ieš eaiggát dahje das lea láigohanšiehtadus Finnmárkku eananvuovdinkantuvrrain. Militeara báhčin- ja hárvhallanguovllut čuhcet garrasit dan lundui gos leat. Guovllut dagahit váttisvuodaid, vahága ja heajut beliid báikki olbmuid ja ealáhusdoibmii mii dain guovlluin lea. Boazodoallu lea golmma guovllu ovddas ožžon buhtadusa.

Okta čilgehussan go eará vuodđoealáhusat eai leat buhtadusa gáibidan vahága ja váttisvuodaid ovddas, lea go dat leat stáhta eatnama nalde. Doppe sis eai leat gustojeaddji lágaid vuodul makkárga earenoamáš vuoigatvuodát vaikko leat guovlluid geavahan ealáhusoaviliin čuđiid jagiid. Dát guoská ee. sávzaguohumii Inggášguolbana ja Hálkavári báhčin- ja hárvhallanguovllus.

6.5 BARTAHUKSEN

Bartahuksen gieđahallojuvvo dás, vaikko dan birra lea juo čállojuvvon eará oktavuodain (kap. 2.6.1, 3.4.12 ja 4.2.6).

Finnmárkkus huksegohte barttaid maŋjel maŋimus soađi. 1960-jagiid rádjái huksejedje barttaid sahtedohko⁸³⁶. Oallugat huksejedje álggos ja ohce lobi maŋjel. 1963 rájes bearráigeahččagohte bartahuksema ja leat ráhkadan láigošiehtadusa⁸³⁷ eanas boares bartasajiide. 1963 rájes leat measta buot barttaid stáhtaeatnama nalde huksen bartaguovlluide (earret ealáhusbarttaid). Bartaguovloplánen lea suohkaniid olis, ja heivehuvvo plána- ja huksenlága mearrádusaide. Eanas barttaid huksejit siseatnansuohkaniidda.

Finnmárkku stáhtaeatnama nalde lei ođđajagemánu 1983 láigošiehtadus 3 769 astoáiggebartii, muhto duohta lohku dáidá leahkit stuorit. Maŋjel 1983 lea barttaid lohku dađistaga lassánan. Priváhta eatnamiin eai leat barttat lohkkon, muhto árvvoštallet logu sullii 2 000:ii.

Bartahuksejeaddjit diedusge háliidit barttaideaset suodji, šattolaš ja buriid guovlluide. Dat seammá guovllut ges leat dávjá buoremus šaddanguovlun meahceelliide ja buoremus guohtunguovlun šibihiidda ja bohccuide. Válđoártan bartaguovllu váljema riidduide lea dat go oallut beroštumit leat čeahkkanan ovttá sadjái.

6.6 ÁIBMONUOSKKIDEAPMI

Finnmárkku duottarosiin ja Nuorta-Finnmárkkus oaidná mihtidemiin ahte lea suvrra árvi/borga ja eará áibmonuoskkideapmi. Guhkit áiggi vuollái billista dat ealáhusvuodu ja dearvvašvuoda. Máttá-Várjjagis oidnojit áibmonuoskkideamit olu ruostan boazoáiddis Ruošša ráji nalde, ja earenoamážit leat suohkana nuortaleamos guovlluin stuora nuoskkidanvahárgat šattuain.

---

⁸³⁶ tilfeldig

⁸³⁷ festekontrakt

7. KAPIHTTAL

Riidoguovllut

7.1 OPPALAČČAT SOAHPAMEAHTTUNVUOĐAID BIRRA

Nu guhkás go čálalaš gáldut mitalit, leat leamaš stuorit ja unnit soahpameahttunvuođat joavkkuid gaskal ja joavkkuid siskkobealde Finnmárkku eatnamiid ja čázadagaid geavaheami birra. Dás heive čujuhit Steinar Pedersena čielggadussii. Muhto dilálašvuođat leat rievdan ja dálá soahpameahttunvuođat leat earaláganat go ovdalaš áigge. Soahpameahttunvuođat mat eanemusat gullojit, máid olbmot oidnet eanemusat, leat soahpameahttunvuođat gaskal boazodoalu ja eará beroštumiid, ja soahpameahttunvuođat gaskal "stuoraservodaga", olggobealolbmuid, ja báikki olbmuid/gili olbmuid vuodđoealáhusain, luondduriggodagaid nalde. Olggobealolbmot bohtet ja dušše geavahišgohtet luonddu gilvvus báikki olbmuiguin, beroškeahtá geavaheami čálekeahtes lágain ja njuolggadusain. Dat dávjá čuohcá bearehaga riggodagaide.

Loahpas čujuhan dábálaš soahpameahttunvuođaide ja soahpameahttunvuođalluide Finnmárkku eatnamiid ja čáziid geavaheami oktavuodas.

7.2 BÁIKKI OLB MOT/EANANDOALLU - BOAZODOALLU

Dákkár soahpameahttunvuođaid birra lea čállojuvvon ovdal (boazodoallokapihtalis, 2. kap.).

7.2.1 Meahcceguohtun

Marjimus soadi marjeli (1945) ledje meahcceguohtumat áibbas dárbbášlaččat Finnmárkku eanandollui. Muhtun guovlluin vedje gal boazodoalus ja eanandoalus soahpameahttunvuodát guohtuneatnamiid nalde, muhto eai dat lean nu olu, ee. danin go bohccuin ja šibihiin leat guovttelágan guohtunmállet. Bohccot ledje maid eambbo váris go dál ja unnit guhto giliid lahka. Boazodoallit orro ieža eambbo váris ovdal ja iešguđet árttaiguin doalahedje ealuid eambbo čoahkis doppe gos ieža ledje (gč. kap. 2.5.4). Muhto veadjá maid leamaš ahte báikki olbmot ja boazodoallit oidne ášši earaládjje; sis lei nannoset verddevuohta.

Muhtumat oaivvildit ahte šibihat eai guođo doppe gos bohccot leat leamaš. Lea váttis oalát hilgut dán oainnu, muhto duohtavuodas oaidná dávjá ahte bohccot ja sávzzat álkit guhtot seammá sajes ja soabadit bures. Šibihiin leat dál dušše sávzzat ja veahá guiggut mat guhtot Finnmárkku mehciin.

Ee. Sállanis lohket bohcco váldit guohtuma sávzzas, earenoamážit vuosttaš ruonas rásiid (rahтта) giđđat. Muhto Sállanis leat unnán sávzzat ja bohccot, ja geasi vuostá šaddá hui buorre guohtun, nu ahte dat ii galggaše Leahkit stuora váttisvuohtan.

Porsáנגgus maid lohket ahte boazu váldá guohtuma sávzzas. Doppe dadjet ahte sávza ii hálit, dahje ii sáhte guohtut meahcis ja orru luoddaguorain. Boazoeaiggádat eai mieđit dása. Sávza sáhtta friddja guohtut meahcis. Boazoeaiggádat lohket maid ahte Leaibevuon⁸³⁸guovllu sávzxaeaiggádiin lea sierra guovlu mii lea ráfáidahtton boazoguođoheami vuosta ja mii lea dušše sávzzaid váste (Vuohpošnjárga⁸³⁹), muhto sávzxaeaiggádat eai geavat dan njárgga. Sii diktet sávzzaid guohtut luoddaguora. Oarjjabealde Porsáנגgu leat oalle olu bohccot ja muhtun guovlluin sáhttet gal ribadit guohtumiid. Ii dáidde boazu gal dagahit ahte sávzzat guhtot luoddaguoraid. Dan oaidnit doppe nai gos eai leat bohccot.

Eai leat makkárgge iskamat čadahuvvon bohccuid ja sávzzaid gaskavuodaid birra geasseorohagain.

Dáidá veahá dadjamuš das go 1933 ja 1978 boazodoallolágaid vuodul lea boazodoalus láhkavuodustuvvon⁸⁴⁰ riekti meahcceguohtumiidda, ja báikki olbmui/eandoalus lea gustojeaddji norgga rievtti mielde ja dálá eananoamastandoadaštusaid mielde dušše muddejuvvon guođohanriekti⁸⁴¹. Eiseválddit sáhtte vuovdesudjalanulbmiliin mearridit ja muddet⁸⁴² dán guođohanrievtti. Sullasaš bonju dilli lea maid 1965 lágas Finnmárkku stáhta matrikulerekeahtes eatnama birra. 2. §:s mearriduvvo ahte ii leat lohpi vuovdit daid eatnamiid mat dárbbášuvvojit bohccuide guohtoneanamin ja johtolatgeinnodahkan. Ovddit lágain 1863 ja 1902 rájes ledje sullasaš mearrádušat, muhto dat gustojedje maid šibihiidda (*"Geasseorohahkan báikki olbmuid dahje boazosápmelaččaid elliide"*). 1965 lágas lea mearráduš báikki olbmuid elliid birra hilgojuvvon. Báikki olbmot leat

---

838 Olderfjord

839 Bringeshalvøya

840 lovfesta

841 begrenset rett til beite

842 bestemme over og regulere

historjjálaččat geavahan meahcceguohtumiid seammá garrasit ja seammá guhká go boazodoallu.

7.2.2 Giettit

Dán váttisvuođa birra lea maid čállojuvvon kap. 2.5.3:s.

Lea čielggas ahte sihke bohccot, sávzzat ja eará šibihat mat mannet gittiide guohtut, sáhttet vahágahttit Dát dilli lea dagahan unohisvuođa ja soahpameahttunvuođaid earenoamážit boazodoalu ja eanandoalu gaskii. Eanandoallái lea bahčat go omd. bohccot dulbmot ođđa gietti masa su fuođardilli lea čadnon. Dákkár billisteamit sáhttet ekonomolaččat hui olu vahágahttit eanandoalli jus son ii oaččo buhtadusa dan ovddas.

1933 boazodoallolágas ledje hui čielga mearrádušat buhtadanovddasvástádusa ja buhtadusmearrideami birra dákkár áššiin. 1978 boazodoallolágas leat §§:in 25-27 mearrádušat dan birra.

Ovdalaš áigge, ovdal go báikegottiin duođas fárregohte eret ja dat báhce ávdimin, sáhtii álkibut ribahit bohccuid billistit giittiid go dál go leat vánit ja eambo čeahkke eanandoalloeatnamat. Nuppe dáfus vejii dološ boazodoalus eambo guođoheapmi geasset mii doalahii bohccuid eret giittiin. Mañimus jagiid leat gilván muhtun eatnamiid jur boazoguohtungovlluide. Dákkár govulluin leat veaháš riidalan. Bohccuid lassáneapmi lea muhtun báikkiin dagahan eambo deattu giittiide ja nu eambo soahpameahttunvuođaid.

Oallut eanandoallit oaivvildit ahte:

- boazoeaiggádat eai beroš guođohit bohccuid, dušše vuojašit biillaiguin.
- orohagas leat beare olu bohccot.
- boazoeaiggádat sáhttet doalvut bohccuid earasadjái.

Oallut boazodoallit oaivvildit fas ahte:

- giettit leat dološ boazoguohtuneatnamat máid leat váldán sis.
- eai leat áidon giittiid ja lea veadjemeahttun doalahit bohccuid doppe eret.

Muhtun govulluin Finnmárkkus leat muhtun jagiid bahča riiddut bohccuid geažil giittiin. Earenoamáš heittot sáhtta leahket mañji giđaid.

Muhtun govulluin leat suolohasat diktán ealu geasi nannamis. Dat orro dagahan váttisvuođaid.

Muhtomin leat soames hárve boazoeaiggát čeavlát vástidan eanandolliide geaidda bohccot giittiin leat váttisvuohtan ja vahágin leamaš. Lea dáhpáhuvvan ahte boazoeaiggát ii beroš das go eanandoalli bivdá boazoeaiggáda doalahit bohccuid eret giittiin. Nuppe dáfus gávdnojit ovdamearkkat dasa go eanandoallit leat beare alla buhtadusaid gáibidan go ii báljo leat billistuvvon mihkkege. Lea maid duohta ahte muhtun gerddiid leat eanandoallit hejot áidon. Eanandoallodepartementta evttohuvvon ruhtadanortnegat vedjet sáhttit buoridit dáid dilálašvuođaid (gč. kap. 2.5.3).

Bargovuohki dieđusge maid váikkuha vahágii ja man stuoris vahát šaddá. Ovdal ledje bajildusgilvojuvvon⁸⁴³ niittut dábálaččamusat. Rásseruohttasat unnán dalle billistuvvojedje go bohccot manne dohko, vaikko sáhtii gal čuohtit dan jagi šaddui. Dálá silofuođđarii geavahit measta dušše goanstagietti. Dat lea hearke guohtumii ja duolmmahallamii, ja rásseruohttasat ja jagi šaddu sáhtta olu billistuvvot go boazu manná dohko.

Nubbi mii dagaha lassi unohisvuoda go buhtadusa gáibidit, lea go nu guhkes áiggi váldá soabahanšiehtadusa⁸⁴⁴ dahje árvvoštallamiid doallat. Go árvvoštallama galgá doallat, lea váttis duođaštit lea go boazu billistan vai ii. Árvvoštallit fertejit dasto cealkámuša buktit bealálaččaid čuoččuhusaid vuodul. Dat lea heittot danin go geanuhuhtta árvvoštallama luohtehahttivuoda. Boazodoallolága mearrádusaiguin (27. §), galggašii leahkit vejolaš dán dahkat buorebut.

Muđui lea olu sajiin boazoeaiggádiin ja eanandolliin dárbu buoret olahit gaskaneas ipmárdusa ja ovttabarggu.

7.2.3 Ođđa eatnamiid bargan

Nu go ovdal namuhuvvon, barget hui unnán ođđa eatnamiid Finnmárkku guovddáš eanandoalloguovlluin. Boazodoalu ja eanandoalu gaskal leat leamaš unnán soahpameahttunvuodát ođđagilvima geažil. Muhto daid birra gullo álo dainnaláigiin ahte orrot leahkime stuorit vuostelasvuodát ealáhusaid gaskkas go oba leat ge. Soahpameahttunvuodát bohciidit dávjjimusat johtolatgeinnodagaid oktavuodas.

Okta ášši mii unohastá eanet sajiin go eanandoalus, lea juste dat namuhuvvon 2. § njukčamánu 12. b. 1965 lágas Finnmárkku Stáhta matrikulerekeahes eatnamiid birra. Doppe daddjo ahte eanan máid eiseválddit atnet dárbbaslažžan boazoguohtumin ja eanan mii geavahuvvo dahje sáhttašii geavahuvvot johtolatgeinnodahkan bohccuide, ii galgga sáhttit vuvdojuvvot dahje láigohuvvot. Mearrádus bođii vuosttaš geardde 1863 lágas. 1978 rádjái lei ámta, fylka dahje (1933 manjel) sámeváldi mii eiseválddiid ovddas árvvoštalai mii lei dárbbaslaš boazodollui. 1978 boazodoallolágas lei ođasin dat go boazodoalu iežas ásahusat galge beassat cealkámušaid buktit dákkár áššiin. Nu lea boazodoallu šaddan gievrrabun.

Dábálaš soahpameahttunvuodamálle dákkár áššiin lea ahte boazodoallu čuoččuha guovllu johtolatgeinnodahkan, ja eanandoallu oaivvilda dat ii leat nu. Dalle dávjá eai joavdda šat guđege guvlui.

7.2.4 Áidedoallu

Buot riidduin go bohccot leat gittiin leamaš, šaddá áiduma birra sáhka. Lea duohta ahte dávjá ii leat áidi, dahje leat heajos áiddit gittiid birra. Gittiin gos eai láddje, mieská áidi jođánit. Čuoččuhuvvo maid ahte dábálaš áidi ii doala bohccuid ja muhtunládje lea dat riektá. Goitge dollet bievlan dábálaš, bures divoduvvon áiddit eanas bohccuid.

---

⁸⁴³ overflatedyrket

⁸⁴⁴ forhandling om forlik

Earenoamážit giđđat bahkkejit bohccot áididit vuostá, ja dalle leat áidit dávjá muohttaga vuolde. Boazodoallolága vuodul sáhtá eanandoalli gáibidit árvvoštallama ja oažžut buhtadusa vahága ovddas máid boazu dahká vaikko gieddi ii leat ge áidojuvvon.

Boazodoallolága 26. § vuodul lea boazodoalus vejolašvuhta soabalaččat dahje árvvoštallama mielde, áidut vai guođohangeaskku nagoda doallat ja sihkkarastit buhtadusgáibádusaid vuostá. Árvvoštallan sáhtá maid mearridit gullelaš eananeaiggáda máksit oasi áidegoluin. Eanadoallošiehtadusa ja Boazodoallošiehtadusa olis lea sierra njuolggadusaid vuodul vejolašvuhta ohcat ruhtadandoarjaga dákkár áididit.

7.2.5 Eará guođohandilálašvuodát

Porsáŋgu nuorttabealde leat manimus 35 jagi bohccuid guođohan birrajagi, ja dat lea orohaga guođohanáiggi mearrádusaid vuostá. Váidaluvvo go bohccot dálvet guhtot gittiid ja billistit. Duohta vahágiid gittiin mearridit muohta- ja jieknadilálašvuodát ja boazolohku, muhto dat dagaha goit unohisvuodaid ja nappo vuostelasvuodaid ja riidovuodu. Bohccuid dálveguohtun sávzzaid geasseguohtumiin ii dáidde vahágahttit. Doppe váikkuha dálveguohtun baicca bures sávzzaid geasseguohtumii. Dálveguođoheapmi giđđa- ja čakčaorohagain maid sáhtá siiddaid gaskii dagahit vuostelasvuodaid.

7.2.6 Meahcásteapmi

Dán dáfus orrot unnán soahpameahttunvuodát leamaš ovdal. Veadjá maid danin go lei unnán gilvu boazoeaiggádiid ja dáloniid gaskkas (sámi fásta ássiid) geain lei meahcásteapmi ealáhussan. Soaitá máid danin go dalle go vuotnaássit ledje meahcis bivdime ja guolásteame, de ledje boazodoallit duoddaris dálveorohagas. Siskkit guovlluin, Guovdageainnus ja Kárašjogas, eai ge oro leamaš namuhan veara soahpameahttunvuodát dáloniid ja boazoeaiggádiid gaskkas. Veadjá leamaš danin go lei seammá álbmot, fuolkkit ja verddet, geain lei meahcásteapmi ealáhussan.

Manimus jagiid lea dilli veahá earáhuvvan ja leat maid vuostelasvuodát bohciidšgoahtán. Olu báikkiin (Sállanis, Fálás, Fálesnuoris, Porsáŋgus ja Álttás) oaivvildit olu fásta ássit ahte leat nu olu bohccot ahte dat čuohcá murjjiide, earenoamážit luopmániidda. Lohket ahte bohccot olu báikkiin dulbmot buot. Mánngas oaivvildit ahte boazoáidit jeaggeeatnamiin čuhcet nu ahte visot luopmánat duolmmahallet. Mitalit maid ahte doppe gos čoahkis guođohit, gurbejuvvo nu ahte eai šatta šat luopmánat (gč. maid kap. 3.4.10).

Muhtun mearri báikki birra daddjojuvvui dáinnalágiin: "Lei dego feastonuohiti livččii geassán dakko". Ii daidde jur duohta gal ahte luopmánat leat oalát nohkan. Muhto gokko čoahkkealut guhtot, earenoamážit áideguoraid, gal dulbmojuvvo eanan. Šattut billohuvvet ja nu maid muorjjit/luopmánat.

Nubbi riidoášši muhtun báikkiin, lea luossabivdu jogain. Ovtta johkii lea eananeaiggátsearvi ožžon láigolihtu. Miellahtut eai dohkket ahte boazoeaiggádat firbmot jogas, go ieža eai beasa dan dahkat. Sii oaivvildit ahte boazoeaiggádat maid galget máksit dárbblaš divvagiid seammaládje go fásta ássit. Sii ákkastit dan dáinnalágiin ahte boazoeaiggádat eai bivdde boazodoalu oktavuodas, muhto danin go geasset orrot

suohkanis ja geasseorohat lea suohkanis. Sii dadjet maid ahte fástaássi sápmelaččain guhká lea dát bivdu ealáhussan leamaš, ja ahte boazosápmelaččat hui unnán leat jogaid bivdán ovdal. Sii oaivvildit dán sin vealaheapmin geat guhkimus leat geavahan guovlluid. Boazoeaiggádat ges čujuhit láhkii ja lohket alddiineaset boares guollebivdinrievtti.

Meahceelliid- ja guolledivatmávssu birra stáhtii, lohket vuotnasápmelaččaid ovddasteaddjit ahte sis leat guolle- ja fuođđoriggodagat eambbo leamaš ealáhussan go boazosápmelaččain, muhto sii meannuduvvojit ovtadássásaččat eará fásta ássiiguin.

Sii dadjet maid ahte eai sii hálit boazodolliin váldit eret dáid sierrarivttiid, muhto háliidit ahte fásta ássit vuodđoealáhussain ožžot nannejuvvot daid meahccevuogatvuodaid mat sis barggu čađa leat leamaš čuđiid jagiid seammaládje go boazodoalus.

Muhtun boares mearrasápmelaš guhte agibeavve lea bargan meahcástemiin ja mearabivdduin dajai ná: Vuotnabivdit leat gurren vuonaid, olggobealolbmot (čoahkkebáikeássit) leat leavvan luomejekkiide ja min lagas eatnamiidda ja rihpan mis daid, ja dál bohtet boazosápmelaččat, min vieljat, eai ge loga mis makkárga rievtti meahcceriggodagaide; dat leat gul sin. Ii soaitte duohtavuohta jur nie, muhto dat govvida goit olbmuid jurdagiid muhtun Finnmárkku sámi guovlluin.

Lea duohta ahte fásta ássit mángga Finnmárkku guovllus atnet boazosápmelaččaid dakkárin geat oaivvildit alddiineaset buot meahccevuogatvuodaid, ja sin oainnu mielde eai leat fásta ássiin makkárga vuogatvuodát meahcceriggodagaide.

Muhtun muddui lea nu boasttoipmárdusa geažil dahje danin go moadde hárve boazoeaiggáda leat čevllohalla dahje leaikkastalla. Dát čájeha dološ, áiggiid čađa adnon⁸⁴⁵ vuogatvuodát meahcceriggodagaide mat čuđiid jagiid leat geavahuvvon, mat eai leat nannejuvvon, dagahit riiddu ja soahpameahttunvuodaid fásta ássiid ja boazosápmelaččaid gaskii.

7.3 ČOAHKKEBÁIKKIID OVDÁNEAPMI / ČOAHKKEBÁIKEÁSSAN - BOAZODOALLU

Ovdamearkan leat Hammerfeastta riiddut, mat leat áviissain oidnon ja leat olu jagiid juo bistán. Sihke boazodoallit ja boarráset hammerfeastalaččat lohket ahte ovdal soađi eai lean makkárga hupman veara soahpameahttunvuodát gavpoga ja boazodoalu gaskkas. Muhtun vuoras olmmái muitala ahte dalle hárve oidnojedje sápmelaččat ja bohccot gávpogis, dat ledje aivve váris. Dát dušše "čájehuvvojedje" go turistafatnasat ledje guossis. Gávpot lei unni ovdal soađi ja lei hui čoahkis. Manjel soađi viidui gávpot juohke guvlui ja Lávželuokta⁸⁴⁶ das lahka lea viidánan ja šaddan oalle čoahkkebáikin. Gávpotoasit, mat álggos ledje dušše smávva čoahkkebáikkážit mat válde unnán guohtuneatnama, leat dál sturron ja váldet oalle olu guohtumiid. Olu báikkiin fertejit bohccot johtalit dakkár báikkiid čađa gosa lea huksejuvvon, vai besset guohtuneatnamiidda. Luottat, girdišillju ja iešguđetlágan huksehusat leat maid váldán guohtuneatnamiid ja leat čuohtan sihke vuojehan- ja johtalangeinnodagaide. Lassáneaddji álbmot lea ožžon eambbo ja eambbo astoáiggi, nu ahte dađistaga eambbo geavahit lagas eatnamiid gávpoga birra ja nappo dainna lágiin váldet guohtuneatnamiid. Gávpoga muosehisvuohta olle guohtuneatnamiidda, dego rieggát čázis go geađggi

---

⁸⁴⁵ hevdvunne

⁸⁴⁶ Rypefjord

bálkesta. Viiddis guohtunguovllut Fálás leat gáržon. Nuppe dáfus leat boazoeaiggádat ja bohccot sullos lassánan ja dagahan garraset deattu guohtumiidda.

Lea nappo dakkár dilli ahte guohtuneatnamat leat unnon ja bohccot leat lassánan. Bohccot leat ferten hárrjánit gávpoga rigerrii ja guohtut garraseappot, dušše fal danin go dárbbášit guohtut. Dat čuohe dásto gávpoga ruonas báikkiide. Seammás lea olbmuid oaidnu bohccui rievdan. Muhtun boares olmmoš muitala ahte ovdalaš áigge eai atnán olbmot áššin ge go gusat, sávzzat ja bohccot guhto gávpogis. Dál leat olbmot gilván ruonas giettážiid ja lidiid ja muoraid máid buorahit. Dakkárat eai báljo lean ovdal. Son muitala maid ahte go boazu bohtá gávpogii, de olbmot gavdnjejit dan duohko deike. Boazu ballá ja njuiku áiddiid badjel.

Lea ipmirdahtti ahte oallugat šaddet unohis millii ja dakkaviđe sivahallet boazoeaiggádiid go eai guođot ja bearráigeahča bohccuideaset. Boazoeaiggádat fas oidnet ahte boazu ii beasa ráfis guohtut gos ge. Juohke sajies sullos muosehuvvojit bohccot, ja olbmot ja beatnagat baldet daid. Buot dát leat váikkuhan unohisvuhtii gávpogis.

Lea duohtavuohta ahte Hammerfeastta servodatmannolat lea hui olu gáržžidan boazoguohtuneatnamiid. Dán soahpameahtunvuođa čoavdit dárbbášuvvo eambbo čadnojuvvon ovttasbargu gaskal boazodoalu ja hammerfeastalaččaid.

Hammerfeastta dilálašvuođaide čujuhuvvo earenoamážit danin go doppe leat eanemus soahpameahtunvuođat. Sullasaš soahpameahtunvuođat leat eará báikkiin Finnmárkkus, muhto eai jur seammá váddásat. Honnesvágis ja Girkonjárggas maid muitalit bohccuid jur guovddáš čoahkkebáikkis. Máhkarávjjus leat eambbo bohccot juohke areálmihtu nammii go Fálás. Muhto Honnesvági topográfalaš dilálašvuođa geažil mannet bohccot olggobeale gávpoga. Hammerfeasttas gal lea lunddolaš bohccui mannat gávpogii.

7.4 LUONDDUDUOHTADEAMIT - BOAZODOALLU

Ovdalis (kap. 2.6) lea dan birra sáhka movt luondduohhtadeamit čuhcet boazodollui. Doppe lea maid Finnmárku stuorimus luondduohhtadeamiid birra čállojuvvon. Dákkár riiddut ja mainna lágiin dat sáhttet váikkuhit, oaidnit Álttá-áššis. Vaikko vearrámus dilli dáiddii Álttás, de leat eanet ovdamearkkat soahpameahtunvuođaide. Dat leat iešguđetládje váikkuhan ealáhussii. Danin fertet muhtun áššiid namuhit. Hárve sáhtta čájehit buot váikkuhusaid ollásit go luondu billistuvvo.

Finnmárkku boazodoallovuogádagat leat váddásat ja olu áššit lean dan siskkobealde. Billisteapmi ovttá báikkis sáhtta viidánit ja nuppadassii easka dagahit váttisvuođaid ja sáhtta maid soahpameahtunvuođaid dagahit eará siiddaiguin. Muhto luondduohhtadeamit sáhttet maid dagahit soahpameahtunvuođaid eará ealáhusaiguin ja beroštumiiguin. Jus máhkaš guovddáš giđđaguohhtuneatnamis billistuvvo deatalaš oassi, de sáhttet bohccot bággejuvvot eret dan guovllus. Nu sáhttet bohccot mannat eará orohagaid siskkobeallái, dahje jus leat olu gilvojuvvon giettii ja viesut giđđaguohhtuneatnama birra, de sáhttet dohko šaddat mannat. Goappešiid dáfus sáhttet soahpameahtunvuođat šaddat. Billisteapmi sáhtta nappo dagahit eambbo soahpameahtunvuođaid go dušše dan mii álggus lei.

Váilevaš boazodoallođovdu ja -máhttu dagaha ahte olbmot dábálaččat eai báljo ipmir luondduohhtadeamiid ollislaš váikkuhusaid boazoorohagaide.

Muhto boazodoalu vuosteháhku muhtun luondduuohtademiide dagaha maid dás jođánit soahpameahtunvuodaid ja vuostelasvuodaid gaskal boazodoalu ja báikki olbmuid. Biilageaidnoáššit dagahit dávjá vuostelasvuodaid dán oktavuodas. Dál leat ain olu báikki servodagat ja gilit mat dárbbasivčče biilageainnu. Olbmot fárrejit eret dakkár báikkiin jus eai oaččo biilageainnu. Máid galgá dasto boazodoallu dahkat jus geaidnu šaddá deatlaš guohtuneatnama, guotteteatnama dahje čakčaeatnama čađa mannat? Sáhtta vuosttalidit ja caggat man garrasit dál de. Muhto gávdnojit maid geainnut mat leat dagahan vahága ja váttisvuodaid, ja boazodoallu ii leat caggan ii ge gáibidan buhtadusa, dušše danin go dat dagahivččii vuosttaldeami ja bahávuoda boazodollui.

Dakkár vuostelasvuodaiguin lea váttis birget. Unnimus mearri lea goit ipmirdit nuppi beali oainnuid. Muhtomin dáidá váilon dáhttu čielggadit áššiid máid boazodoallu livččii sihtan, dahje boazodoallu lea badjelmeare stuorisin dahkan ášši.

Ekonomiija birra maid šaddá sáhka luondduuohtademiid oktavuodas. Sii geat áigot čađahit billistemiid lohket olu divraseabbon šaddat jus boazodoalu sávaldagaid/gáibádusaid mielde galgá bargat. Boazodoalus ges leat lunddolaš árttaiguin váttisvuodat ollislaččat čájehit ruvdnon ja evren man olu billsiteapmi čuohcá sidjiide.

7.5 LUONDDUDUOHTADEAMIT - EANANDOALU/BÁIKKI OLBMUID

BEROŠTUMIT

Dáiguin šaddet hárve nu stuora soahpameahtunvuodat go boazodoalu oktavuodas. Biilageainnut leat dat maid geažil eanemus soahpameahtunvuodat leat leamaš Finnmárkkus. Biilageainnut dieđusge leat buorit ja leat hárve dagahan stuorit riidduid. Muhto johtolat mii šaddá, lea dagahan luondduriggodatgilvvu. Geainnut leat, nu go namuhuvvon mángii, addán čoahkkebáikeássiide vejolašvuoda geavahit riggodagaid máid vuotna- ja siseatnanássit ieža ráđđejeđe ovdal. Biilageainnu njuolgo vahárat go lea váldán gilvojuvvon eatnama dahje guohtuneatnama, lea dávjjimusat bohtán ovttaide buriiguin máid biilageaidnu lea addán báikki servodahkii.

Rusttetgeainnut mat dábálaš johtolahkii leat rahpasat, sáhttet jođánit dagahit váttisvuodaid gaskal báikki olbmuid ja olggobealolbmuid go šaddá luondduriggodagaid nalde gilvu dahje go luottaid geažil šibihat muosehuvvojit guohtungovlluin.

Militeardoaimmat leat maid dagahan soahpameahtunvuodaid. Sihke Várjjatvuonbađas, Porsággus ja Álttás leat nággen guđet báikkit galget šaddat militeara doaimmaguovlun. Dakkár báikkit gos olu hárjehallet, eai šat báljo heive sávzaguohtuneamin. Gustojeaddji láchkamearrádusaid bokte ii sáhte omd. sávzaeaggát gáibidit buhtadusa vahágiid ovddas máid militeara doaimmat dagahit dakkár stáhta eatnamiin mat leat lahka báhčin- ja hárjehallanbáikki, vaikko sávzaeaggádat leat sávzzaid guođohan olu jagiid doppe, go doivo alddiineaset luonddolaš rievtti dasa. Dát lea váikkuhussan das go eanandoalu meahcceguohtunriekti ii leat lágas nannejuvvon. Dat lea juste nuppeládje nannejuvvon, nappo ahte eananeaiggát, dán dáfus stáhta, sáhtta mearridit guođoheami. Muhto ulbmil guođohanmearridemiin lei álggus vuovdesuodjaleapmi. (Geassemánu 22. b. 1863 meahcceláhka, 1. kap., dálá skábmamánu 29. b. 1968 láhka earenoamáš

ráđđenrivttiid birra earáid eaiggáduššan eatnamiin, earenoamážit 11-16. §§.) Earret Áltá-ášši, eai báljo leat leamaš stuorit riiddut gaskal eanandoalu/báikki olbmuid ja dulvademiid Finnmárkkus.

Barttaid ja bartaguovlluid leat oallugat namuhan riidoguovlun (vrd. kap. 4.2.6). Dat dagahit gilvvu meahcceriggodgaid nalde, nu go murjjiid/luopmániid, meahceelliid ja guliid nalde, ja maiddá muosehuhttet sávzzaid ja gusaid guohtunguovlluin. Muhtun smávit báikkiin sáhttet muhtomin leahkit eambo olbmot bartaguovlluin go báikki servodagain. Luovusbeatnagat barttaid ja bartaguovlluid lahka leat maid dávjá váttisvuohtan.

Boazodoallorusttegat ja earenoamážit áiddit leat dagahan soahpameahttunvuođaid. Báikki olbmot mángga guovllus lohket ahte áiddit hehttejit sin meahcceguohtumiid geavaheamis dahje čuhcet bearehaga meahccái. Dát lea maid namuhuvvon kap. 7.2:s.

7.6 ÁLBMOGA LUONDDURIGGODAGAIÐ GEAVAHEAPMI -

BOAZODOALLU

Dán birra lea maid čállojuvvon ovdal, joavkkuid oainnuid mielde. Čuovvovaččat čujuhit eambo čielgasit muhtun áššiide ja guovlluide gos leat soahpameahttunvuođat.

7.6.1 Bivdu

Čakčabivdu (mii álgá čakčamánu 10. b.) lea juste ragatáigge. Dát bivdu lea eanas čakčaorohagain, ja dat dagaha váttisvuođaid ja soahpameahttunvuođaid. Boazodollui lea earenoamážit bivdu beatnagiiguin heittot. Dalle leat maid muhtumat johtime ja danin šaddá vel váddásit dilli. Boazodoallolága 29. § bokte sáhtta Eanandoalodepartementa viiddidit beanaveaddima sihke áiggi ja báikkiid dáfus dakkár guovlluin gos lea dárbblaš boazodoalu geažil. Boazodoallu lea háliidan rievdadit čakčabivdoáiggi dain guovlluin mat leat earenoamáš deatalaččat čakčaguohtumin ja johttimii. Bivdiin lea unnán ipmárdus dákkár doaimmaide.

7.6.2 Guollebivdu/mohtorjohtolat

Ovdalaš áigge eai báljo lean soahpameahttunvuođat sáivabivddu birra gaskal boazodoalu ja álbmoga, ovdal go mohtorjohtolaga geažil meahccegeavaheapmi garrasit lassánii. Muhto stuorimus váttisvuođat ja soahpameahttunvuođat eai leat guollegilvvu geažil. Dat lea lassáneaddji doaibma ja muosehuhttin guohtuneatnamiin máid mohtorjohtolat, earenoamážit dálvet, dagaha boazodollui. Oppalaš mohtorvuodjingielddus miessemánu álggus lea buoridan dili, muhto sihke boazodoallu, suhkanat ja earát lohket ahte olu lobihis vuodjin dagaha váttisvuođaid. Olu mohtorjohtolat ovdal miessemánu 5. b., nappo ovdal go lea oppalaš mohtorvuodjingielddus, lea mearrádusaid vuostá lágas

mohtorjohtolgaga birra meahcis ja čázadagain. Dán lea čálli ieš oaidnán ja gullán oalle oallugiin. Suohkanat leat maid čujuhan váttisvuhtii.

Muhtun čázadagain lea álbmot ja boazodoallu riidalan luossabivddu nalde. Eanemus dovddus lea Riehpponjohka gos leat leamaš soahpameahttunvuodát gaskal Oarje-Finmárkku bivdo- ja guolástansearvi, mii hálddaša guollerivttiid, ja boazodoalu. Dan orohaga boazodoallit leat boazodoallolága mearrádusaid bokte ožžon guollegoarttaid nuvttá. Guolástansearvi ges čuoččuha ahte boazodoallit eai doahttal bivdoneavvuid, ráfáiduhttináiggi ja ráfáiduhhtinguovllu (luossagorkjohaga⁸⁴⁷) gustojeaddji mearrádusaid.

Bivdo- ja guolástansearvi lea maid dadjan ahte boazodoallit mat eai oba gula ge orohahkii, bivdet jogas goartta oasttikeahtá. Oarje-Finmárkku bivdo- ja guolástansearvi lohka vel ahte boazodoallit eai oba bivdán ge joga ovdalaš áigge. Sii lohket maid boazodolliid bivdit lohahet eará jogain ja fierbmut luosaid jorpmiin. Oarje-Finmárkku bivdo- ja guolástussearvi ovddasteaddjit lohket iežaset bearráigeahčči mángii fuobmán boazodolliid geat bivdet lohahet, muhto sii maid deattuhit ahte oallugat sápmelaččain bivdet lobálaččat ja doahttalit gustojeaddji mearrádusaid, ja dat leat orohahkii gullevaš olbmot.

Muhtun fiettarhas, mii lea dan orohagas gos Riehpponjohka lea, muitala ahte lea áibbas vearrut lohkat sii eai bivdán joga ovdalaš áigge. Son dadjá dáinna lágiin: "Mii leat álo bivdán vuoššanguoli jogas. Muhto ovdal go Suoidneleavšši geaidnu bođii, eai lean dáppe hammerfeastalaččat min bearráigeahččame." Dát dáidá leahkit duohta máid boazodoalli lohka, muhto nuppe dáfus vedjet maid eambbo boazodoallit bivdit joga dál go ovdal. Soahpameahttunvuodát bohciidit go olggobealolbmot leat boahtán mearridit meahcceriggodagaid badjel máid guovllu boazodoallit leat geavahan ja atnán iežaset ealáhusvuodu oassin. Olbmot geaid boazodoallit atnet sisabáhkkejeaddjin dohko, leat bidján mearrádusaid nu ahte boares geavahedjiin ii lean mihkke dadjamašaid. Go vel guovllu boazodolliide nai muitalit ahte sii eai leat goasse bivdán guliid jogas, dahje sis ii leat riekti bivdit doppe, de lea bággu šaddat riidu.

Riehpponjohka lea čájehuvvon dás ovdamearkan danin go doppe leat eanemus soahpameahttunvuodát leamaš, muhto maidái danin go lea álkis ipmirdahtti duogáš dákkár soahpameahttunvuodaide. Dákkár soahpameahttunvuodát leat eará čázadagain maid, muhto dat eai leat seammá garrasit govviduvvon.

7.6.3 Turisma

Boazodoallokapihtalis leat čájehan movt muosehuhttin guohtuneatnamiin dagaha váttisvuodaide boazodollii. Olu vánddardeapmi earenoamáš guovlluin sáhtá njuolga dahje eahpenjuolga dagahit soahpameahttunvuodaide. Boazodoalloguovlluin olggobealde Finmárkku leat ovdamearkkat dasa go turistadoaimmat siiddain/orohagain leat olu vahágahttan ja measta goaridan boazodoalu.

Máhkarávju orohat lea Davvenjárggas. Biilageaidnu dohko manná jur čađa orohaga. Turistadoaimmaid geažil ii báljo sáhte muhtun guohtumiid geavahit turistaígodagas. Seammá dili lea fáláhasain (kap. 7.3). Mohtorjohtolat giđasdálvve guohtuneatnamiin dagaha seammá dili.

---

⁸⁴⁷ laksetrapp

Maiddá dábálaš čuoigan bivnnuhis mátkeguovlluin lea muhtun báikkiin Finnmárkkus leavvan nu ahte lea heittot boazodollui.

Dábálaš bievlavuodjin meahcis mohtorfievrruigguin, sihke lobihis ja lobálaš vuodjin, lea hárve nu olu ahte dagaha váttisvuođa ja muosehuhtá. Muhto vuodjin billista muhtun muddui eatnamiid.

7.7 ÁLBMOGA MEAHCCERIGGODAGAIÐ GEAVAHEAPMI -

BÁIKKI OLB MOT

Dás giedahallat dušše muhtun dihto soahpameahttunvuođa. Geahča muđui kap. 3.4.13.

Nu go juo namuhuvvon, de leat geainnut ja buoret birgejuvvi dagahan ahte meahcceriggodagaid máid giláža olbmot ieža ráđđejedje ovdal, dál geavaha olles fylkka/riikka álbmot. Lea čielggas ahte dat dagaha soahpameahttunvuođaid, earenoamážit go gilisearvvi čálekeahtes meahccegeavahanlágat ja -njuolggadusat eai leat lágas nannejuvvon, ja danin eai doahttal olggobealolbmot daid. Dasa lassin leat dat riggodagat maid birra lea sáhka, dávjá gili ássama vuodđun.

Muorjjit/luopmánat leat hui deatálaččat oallugiidda. Dábálaš buriid luomejagiid leat Finnmárkkus doarvái luopmánat. Muhto luopmániiguin mat leat lagamusas gili ja geainnu, lea unnimus bargu gili ássiide ja geain maid soaitá lubmen ealáhusa oassin. Álbmot maid álkimusat beassá dohko ja nu sáhhtá šaddat gilvu riggodaga nalde.

Ealáhussáivabivdi háliida buoremus lági mielde ráđđet jávrri vai bivdu šaddá nu gánnáhahttin go vejolaš (kap. 3.4.8). Jus álbmot galgá fierbmut ja earaládje bivdit jávrri, de unnu su ealáhusvuodđu gii ealáhusbihtá viežžá jávrris.

Seammaládje lea meahceelliid dáfus. Astoáiggebivdi gilvala ealáhusbivdiin bivddáhasaid nalde. Mađi eambo astoáiggebivdit leat dakkár guovllus gos ealáhusbivdu lea, dađi unnit šaddá sutnje geas bivdu lea ealáhussan. Jus oallugat mátkkoštít deatálaš meahceelliidguovllus, de sáhhtá meahceelliid lohku unnut ja nu maid bivddu/meahcásteami vuodđu.

Mánjga guovllus lohket ahte eará bargofálaldagaid geažil eai leat dál mu oallugat go ovdal geain meahcásteapmi lea ealáhussan. Dát dáidá leat duohta. Muhto lea maid jáhkehahtti ahte álbmoga meahcceriggodatgeavaheapmi mii unnida ealáhusvuođa, maid lea garrasit váikkuhan dasa. Oallugat leat dadjan ahte álbmoga meahccegeavaheapmi lea veadjemeahttumin dahkan meahcástanealáhusa muhtun guovlluin.

Boazodoallokapihttalas leat soahpameahttunvuodát čázadagaid láigolihtuid bokte namuhuvvon (kap. 7.6). Leat leamaš mánjgat sullasaš soahpameahttunvuodát báikki olbmuiguin. Oallugat Fálesnuori suohkanis leat atnán unohassan go vuosttažettiin lea hammerfeastalaččain láigolihttu Riehpponjohkii ja mearridit dan badjel. Sáhtá dadjat nu ahte riehpponvuotnalaččat ja riehpponávžilaččat geain dološ áigge lei johka ealáhusriggodahkan, leat massan dán riggodaga mearridanvejolašvuođa. Nuppe dáfus

dihtet Fálesnuori olbmot ahte Oarje-Finnmárkku bivdo- ja guolástansearvi lea bargan garrasit lasihit luosaid johkii.

Eará Finnmárkkuguovlluin leat maid muitalan sullasaš guollebivddu láigolihtuid birra serviide mat leat dagahan ahte báikki olbmot/gili olbmot leat massán mearrideami dan guollebivddus máid sii leat doaimmahan buolvvaid čađa.

Go báikki olbmot/gili olbmot oaivvildit iežaset massán vuogatvuoda máid sii leat atnán alcceseaset gullat, dahje eai beasa šat mielde mearrideames dan geavaheami, de dat dagaha soahpameahttunvuodaid ja olbmot eai doahttal dan čázadaga guolástannjuolggadusaid. Omd. orrot unnit soahpameahttunvuodát go leat gili iežas searvvit mat ožžot láigolihtu čázadagaid guollebivdui.

Dákkár soahpameahttunvuodát bohciidit ovddemustá riggodatgilvvu geažil. Muhto nuppe dáfus lea maid dávjá nu ahte álbmot ii ipmir ii ge dohkket daid riggodatvuogatvuodaid máid báikki servodaga olbmot atnet iežasin, earenoamážit sámi báikki servodagain.

7.8 VUOTNABIVDU - RIDDOBIVDU/ÁHPEBIVDU

Soahpameahttunvuodát dán dáfus leat dan birra geat galget beassat vuonaid bivdit ja makkár bivdoneavvut doppe galget geavahuvvot.

Buot vuotnabivdit geaiguin čáli lea ságastallan, dadjet oppalaččat ahte buot aktiivvalaš bivdoneavvut oktan snoranuhtiin, galget eret vuonain. Earenoamážit leat sii deattuhan ahte snoranuohhti vahágahtta guoli šaddanguovlluid⁸⁴⁸. Sii oaivvildit ahte vuotnabivdiid vásihusaid eai leat goasse vuhtii váldán, ja oba guolástusealáhus lea šaddan gillát dan dihte.

Vuotnabivdit oaivvildit ahte passiiva bivdoneavvut eai dušše dagaše sidjiide vejolažžan doaimmahit iežaset guollebivddu, muhto dat sihkkarasttáše maid boahttevaš guolleriggodagaid.

Dákko heive muitalit ahte vuotnagiliid guolástussearvvit mángii leat mearridan gáibidit vuotnaráfáiduhhtima aktiivvalašbivdoneavvuid vuostá. Dán oainnu lea Finnmárkku guolástussearvi dohkkehan. Finnmárkku báikki mearrádustráđdeaddi lávdegoddi attii juovlamánu 18. b. 1983 čuovvovaš ovttajienalaš cealkámuša Guolástusdirektorai:

"Finnmárkku vuotnaássama vuodđun lea leamaš guolásteapmi ja eanandoallu, ja earenoamážit dáid ealáhusaid lotnolasvuohhta. Guolleriggodagaid earáhuvvamat sáhttet ássamii čuohcit.

Dálá garra vuotnaguovlluid bivdu sáhtta dagahit vuotnabivddu gánnáheapmin, nu ahte sii geat smávit fatnasiiguin bivdet giehtaváđuin, firpmiin ja liinnáin, fertejit heaitit. Dálá dilis lea deatlaš ahte vuotnariggodagat galget gullat dušše smávit fatnasiidda mat bivdet dábálaš passiiva bivdoneavvuiguin. Go dan galgá dahkat, ferte birrajagi oalát gielidit snoranuohhti, nuohhti ja feastonuohhti geavaheami.

---

⁸⁴⁸ oppvekstområdene

Dákkár ollislaš gildosa sáhtta čadahit lagas ovttasbargguin guollebivdiid servviguin fylkka ja riikka dásis.

Báikki mearrádustráđdeaddi lávdegoddi ávžžuha Finnmárkku siskkit vuotnaguovlluin oalát gielldit snoranuohtuma.

Snoranuohtuma ráfáiduhttima rájit ávžžuhuvvojit nu movt leat evttohuvvon ja muhtun muddui dálá vuogi mielde."

7.9 LUONDDUSUODJALEAPMI - VUOĐĐOEALÁHUS

Guovlluid ráfáiduhttin luonddusuodjalanlága bokte lea dagahan unnán soahpameahtunvuodaid, danin maid go vuođđoealáhusaid dábálaččat sáhtta doaimmahit ráfáidahtton guovlluin, earret gilvima ja vuovdedoalu doaimmaid. Mohtorvuodjima gáržžideamit suodjaluvvon guovlluin⁸⁴⁹ unnidit álbmoga geavaheami. Nuppe dáfus sáhtta mohtorvuodjingielddus suodjaluvvon guovlluin maiddá gáržžidit boazodoalu mohtorjohtolaga. Dát lea muhtomin dagahan riidduid gaskal boazodoalu ja luonddusuodjaleami.

Stuorit teknihkalaš billistemiid gielddus sihkkarastá vuođđoealáhusaid vuodu. Nappo sáhttet suodjaluvvon guovllut bures váikkuhit vuođđoealáhusaide.

Boraspiriid/gazzalottiid ráfáiduhttimat leat maid dagahan soahpameahtunvuodaid vuođđoealáhusaid ja luonddusuodjaleami gaskii. Dakko dárbbášuvvojit buhtadusortnegat mat eai leat beare lossadat čadahit.

Luonddusuodjaleaddjit leat dadjan ahte oallut áiddit guohtuneatnamiin sakka billistit luonddu. Luonddusuodjaleaddjit ja boazodoallit orrot nappo ovttaoaivilis ahte beare alla boazolohku ja nu maid beare garra guohtun lea billistan luonddu.

Čuovus

Finnmárkku mearaluossabivdiid

iskanjearahallama čoahkkáigeassu

(Dán iskama lea Finnmárkku eananvuovdinkantuvra čađahan ja dat lea sin 1982 jahkedieđáhusas).

"Mii háliidit giitit buot mearaluossabivdiid geat leat oasálastan dán iskamis, mii lea vuosttaš dákkár iskan. Mii leat ožžon olu anolaš dieđuid ja oaiviliid, ja sávvat rievttis eiseválddit válddáša daid vuhtii."

Buot Finnmárkku čálihuovon mearaluossabivdit ožžo 1981 čavčča jearahallanskovi oktiibuot 42 gažaldagain luossabivddu birra. Sáddiimet reivve oktiibuot 1 460 guollebivdái rátkojuvvon 806 olbmui geain leat "stáhtabáikkít", 619 olbmui geain leat priváhta báikkít ja 35 golvadeaddjái. Maŋgel hobeheamiid⁸⁵⁰ bohte oktiibuot 865 vástádusa, nappo vástidedje 59% luossabivdiin.

"Stáhtabáikki" bivdit ledjet áŋgireappot vástidit go priváhta báikki bivdit. Eanemus vástádušat bohte Máttá-Várjjaga, Davvesiidá ja Álttá suohkaniin.

Eanas mearaluossabivdit leat vuoras olbmot (66% leat boarráseappot go 50 jagi). Sullii 1/4 mearaluossabivdiin leat penšunisttat. Luossabivdit leat hárvánan bivdit. 3/4 guollebivdiin leat bargan guhkit go 10 jagi. 91% guollebivdiin bivdet dan suohkanis gos ieža leat bajásšaddan. Dát duođašta ahte luossabivdit ássat dássedit ovttahat sajés.

Fylkka dásis áiggoše sullii 360 bearraša árvvoštallat fárret jus massáše luossabivdovejolašvuoda.

64%:s sis geat vástidedje lea luossabivdu lassiealáhussan, 17%:s lea váldoealáhussan ja 19% atná guollebivddu suohtasin ja áiggegollun.

Eanas mearaluossabivdiin (87%:s) lea eanandoallu ja /dahje guollebivdu váldoealáhussan.

Luossabivdit mitalit alddineaset hui unnán jahkedietnasa. Badjelaš bealis (59%:s) lea jahkedianas vuollel 40 000 kr.

Finnmárkku mearaluossabivdit bivdet eanas roahkkefirpmiin. Gáidánuohtti lea eambo ja eambo nohkagohtán. 35 olbmos lea golgadandoaibmalohpi .

66% guollebivdiin lohke 1981:s bivdán olles jagis unnit go 100 kg. Dušše 3% leat bivdán eambo go 1000 kg, ja sis leat eanas golgadeaddjit. Go rehkenastá fylkka dássái, de bivde sullii 180 tonna luosa roahkkefirpmiin ja gáidánuhtiin 1981:s. Dát lea 60% eambo go almmolaš bivdologuin⁸⁵¹.

Eanas luossabivdit vuvde luosaid boalváriidda. 23% vuvde priváhta ja 1/3 guollebivdiin válde buot iežaset ruovttudollui.

Sullii bealli (45%) guollebivdiin oaivvildit ahte luossahaddi lea beare heittot. Mánngas oaivvildit biebmoluosaid "duolbmut" hattiid.

Eanas guollebivdit (89%) atnet 2% luossavearu heivvolažžan eai ge háliidivčče bivdoneavvodivvaga boahtit luossavearu sadjái.

Badjelaš bealli guollebivdiin (55%) leat guollebivduservviid miellahtut. 6% leat boanddaidsearvvis dahje boanddaid- ja smávvadálolaččaid searvvis miellahtun. Oallugat eai leat gosge lahtun ja 70% jerrojuvvomiin háliidivčče sierra mearaluossabivdiid searvvi.

64% guollebivdiin vástidedje ahte heajumus mearrádus sin guovdu lea guhkiduvvon gidđaráfáiduhttináigi. 74% guollebivdiin vástidedje ahte miessemánu bivdu lea ja/dahje lei hui mávssolaš sidjiide.

1979 fierbmungielddus gal lea unnán váikkuhan luossabivdui.

Eanas luossabivdit (75%) háliidivčče ovdal doaibmalobiortnega⁸⁵² buot mearaluossabivdui go guhkiduvvon vahkoráfáiduhttima.

Monofiilagielddus⁸⁵³ čuozášii hejot 70%:ii guollebivdiin.

35% luossabivdiide ledje mearalottit darvában bivdoneavvuide. Go rehkenastá fylkka dássái, de leat sullii 5 000 mearalotti darvában luossabivdoneavvuide 1981:s.

Sullii bealli luossabivdiin vástidedje ahte njuorju lea stuora giksin luossabivddus. Njuorju (ránesnjuorju, dealljá, vieksi⁸⁵⁴) sihke baldá ja borrá luosaid, ja billista bivdoneavvuid maid hirkmadit.

Eanas luossabivdit (76%) oaivvildit luossastivrraid bargat dohkálaš barggu. Muhto oallugat oaivvildit gal ahte leat beare unnán luossabivdit dain stivrrain.

---

851 offisiell fangststatistikk

852 konsesjonsordning

853 forbud mot monofil

854 steinkobbe

15% luossabivdiin lohket bearráigeahččái ⁸⁵⁵ iskkahallan 1981:s. Eatnasat (74%) ledje duhtavaččat iežaset guovllu bearráigeahčuin. 11% lohke lobihis guollebivddu váttisvuhtan.

72% sis geat vástidedje leat duhtavaččat dainna go stáhta eatnama luossabáikkiit ovddemustá galget juhkkovuvvot eanandolliide ja guollebivdiide. Sii geat eai leat duhtavaččat, atnet earenoamážit dan heittohin go penšunisttat ja oadjovuostáiváldit⁸⁵⁶ galget earáid maŋábeallái juohkimis. Oallugat oaivvildit maid ahte eanandoallit eai galgga guollebivdiid buohta boahit, ahte earát go eanandoallit ja guollebivdit maid galget sáhttit luossabáikkiid oažžut ja ahte beare olu astoáiggeguolásteaddjit ožžot luossabáikki.

Bealli luossabivdiin (48%) oaivvildedje ahte lea beare hejot dieđihuvvon ođđa luossabivdomearrádusaid birra. Oallugat bihko go ođđa njuolggadusat leat boahán jur ovdalaš luossabivddu álggu. Eatnasat (91%) ledje duhtavaččat ođđa diehtujuohkingihppagiin mii 1981:s sáddejuvvui.

60% guollebivdiin oaivvildedje ahte eiseválddit hálldašit luossabivddu hejot. Deatalaččamus moaitámuššan ledje:

- mearaluossabivddu mearrádusat leat leamaš beare garrasat,
- mearrádusat leat áittan luossabivdoealáhussii ja nappo riddogáttiid ássamii,
- muhtun mearrádusat leat dárbbášmeahtumat (omd. árpu nr. 8 vuolahagas⁸⁵⁷),
- garra golgadeami geažil lea bivdu hirbmosit unnon roahkkefirpmiin/gáidánuhtiin,
- duhtameahttunvuolta luossabáikkiid juohkimiin,
- mearaluossabivdit leat unnán mielde mearrideame luossahálddašeames,
- beare unnán mearrádusat johkaluossabivddus,
- luossabearráigeahčču lea beare heittot,
- luossabivddu hálddašeddjiin ii leat báikki máhttu,
- guollebivdonjuolggadusat leat unnán heivehuvvon⁸⁵⁸

Luossabivdit evttohit buoret hálddašeami ná:

- rievdadit bivdoáigodaga roahkkefirpmiin ja gáidánuhtiin árat álgimiin ja árat loahpahemiin.
- unnidit golgadeami, vuosttažettiin gielldit lulli-norgalaš bivdiid bivdimis Finnmárkku guolástanguovlluin⁸⁵⁹,
- johkabivddu loahpahit árabut godđoguliid suodjaleapmin,
- rievdadit dálá vuogi stáhta eatnama luossabáikkiid juohkimiin,
- njuorjohivvodaga mearas unnidit,
- garraset luossabearráigeahčču,
- álggahit sierra mearaluossabivdosearvvi."

Ollislaš raportta oažžu fylkkamánnis, birassuodjalanossodagas dahje eananvuodinkantuvrras.

---

855 oppsynet

856 trygdede

857 ledegarnet

858 differensierte

859 feltene

GIRJJIT

Barggadettiin dáinna čielggademiin leat deataleamos gáldun leamaš:

Oassi IV

Einar Richter Hanssen

Finnmárkku luondduriggodagaid geavaheapmi

1918:s sullii 1970 rádjái 1

1. KAPIHTTAL 2

Álgu 2

2. KAPIHTTAL 8

Boazodoallu 8

2.1 BOAZOLOHKU 9

2.2 JOHTOLATGEINNODAGAT 11

2.3 EANANGEAVAHEAPMI 12

2.4 BOAZODOALU OVDÁNEAPMI 1900-1970 15

2.5 LASSIEALÁHUSAT 17

3. KAPIHTTAL 19

Eanandoallu 19

3.1 DOABA "FINNMÁRKKU EANANDOALLU" 19

3.2 EANANDOALU VÁTTISVUOĐAT 20

3.2.1 Dálkkádagat 21

3.2.2 Ruhtavátni 21

3.2.3 Máhttu 22

3.2.4 Boaittobealásson 22

3.2.5 Eananvátni 24

3.3 VIIDODAT JA SAJÁDAT 27

3.4 MEAHCCEGEAVAHEAPMI 29

3.4.1 Soahtegaskaáigi 29

3.4.2 Áigi manjel soađi 31

3.5 MEAHCCEFUOĐĐARAT JA EARÁ FUOĐĐARAT 32

4. KAPIHTTAL 35

Guolástusat 35

4.1 SOAHTEGASKAÁIGI 35

4.1.1 Lotnolas doaimmat 36

4.1.2 Váldoealáhus 38

4.1.3 Nuppástuhttin mohtordoibmii ja jahkodatbivdui 38

4.2 ÁIGI MANJEL SOAĐI 41

5. KAPIHTTAL 45

Muorjjit/luopmánat ja borramuššattut	45
5.1 SOAHTEGASKAÁIGI	45
5.2 ÁIGODAT MANŇNEL SOAĐI	46
5.3 RESURSSAVÁTNIVUOTNA LASSÁNA	47
6. KAPIHTTAL	49
Lottit - Monit - Uvjjat	49
6.1 BIVDOÁIGGI JA BÁLKÁBIVDDU GUHKIDEAPMI 1920-1970	50
6.2 LODDERIGGODAGAIÐ MÁVSSOLAŠVUOHTA 1920-1970	50
6.2.1 Siseatnamis	50
6.2.2 Vuonain	51
6.2.3 Riddu	53
6.3 RÁFÁIDUHTTINMEARRÁÐUSAT JA EVTTOHUSAT 1920-1940	54
7. KAPIHTTAL	56
Eanan- ja mearanjiččehasaid bivdu	56
7.1 SOAHTEGASKAÁIGI	56
7.1 Resursadábuhanvejolašvuohta	56
7.1.2 Bivdu ruovttudollui ja vuovdima váste	57
7.1.3 Bálkábivdu	59
7.1.4 Soahpameahttunvuođat eará ealáhusaiguin	59
7.2 ÁIGODAT SOAĐI MANŇNEL	60
8. KAPIHTTAL	64
Guollebivdu jogain ja jávrriin	64

8.1 SOAHTEGASKAÁIGI	64
8.2 ÁIGODAT SOAÐI MAŇŇEL	66
9. KAPIHTTAL	69
Darfi ja vuovdi	69
9.1 BOALDÁMUŠVÁTTISVUOÐAT	69
9.2 DARFELOGGUN BIRRASIID 1900-1970	70
9.3 VUOVDI JA VUOVDEBUKTAGAT	71
9.3.1 Vuovdima váste vuovdedoaibma soahtegaskaáigge	72
9.3.2 Vuovdima váste vuovdedoaibma maŇŇel soaði	73
9.3.3 Goahte- ja viessohuksen	75
9.3.4 Fuoðaršlájat ja bargoneavvut	75
9.4 GÁMASUOINNIT JA HEAVNNISÁVZZAT	77
10. KAPIHTTAL	78
Johtolat	78
10.1 JOHTOLATVEJOLAŠVUOÐAID OVDÁNEAPMI SULLII 1870 RÁJES	78
10.2 SOAHTEGASKAÁIGI	80
10.2.1 Geainnut ekonomalaš gaskaoapmin	80
10.2.2 Heahtebargu	83
10.2.3 Náššuvnnalaš beroštumit	83
10.2.4 Geográfija ja dálkkádat	85
10.2.5 Geaidnu buoredili ovddideaddjin	85
10.2.6 Álggaheaddjit ja vuostálastit	86

10.2.7	Giligeainnut ja váldogeainnut	87
10.2.8	Biila hobeheaddjin	88
10.2.9	Dálvemáđijat, johkafatnasat, guorbmevávdnageainnut	90
10.2.10	Telegráfa ja telefuvdna	91
10.2.11	Soahtejagit	92
10.3	ÁIGI SOAĐI MAŇNEL	93
10.3.1	Geaidnodási buorideamit	93
10.3.2	Johtolaga nuppastuhttin mearas eatnama nala	95
10.3.3	Girdišiljuid huksemat	96
10.3.4	Soahpameahtunvuodát	97
11.	KAPIHTTAL	98
	Báktedoaimmat	98
11.1	SOAHTEGASKAÁIGI	99
11.2	ÁIGODAT SOAĐI MAŇNEL	101
12.	KAPIHTTAL	104
	Elrávdnjerusttegat	104
12.1	SOAHTEGASKAÁIGI	105
12.2	ÁIGI MAŇNEL SOAĐI	108
12.2.1	Fápmorusttethuksemat	108
12.2.2	Soahpameahtunvuodát	111
13.	KAPIHTTAL	112
	Čoahkkáigeassu	113

13.1 BOAZODOALLU 113

13.2 EANANDOALLU 113

13.3 GUOLÁSTUSAT 114

13.4 MEAHCÁSTANEALÁHUSAT 115

13.5 JOHTOLATVEJOLAŠVUOĐAT, BÁKTEDOAIMMAT,

FÁPMORUSTTEGAT JA VUOVDEDOAIMMAT. 115

14. KAPIHTTAL 117

Finnmárkku riekteoainnut 117

Oanádusat, deaddeluvvon gáldut ja girjjit 121

Oanádusat 121

Gáldut ja girjjit 121

Gáldut maat eai leat deaddeluvvon 121

Oassi IV

Einar Richter Hanssen

Finnmárkku luondduriggodagaid geavaheapmi

1918:s sullii 1970 rádjái

1. KAPIHTTAL

Álgu

Čielggadeapmi lea guovtti oasis. Vuosttaš oassi čielggada oanehaččat Finnmárkku geavaheddjiid- ja ássiidjoavkkuid luondduriggodatgeavaheami 1. máilmmisoađi rájes dássožii. Nubbi oassi čielggada Finnmárkku riekteoainnuid seammá áigodagas dan muddui go lea vejolaš. Riekteoainnut- doaba guoskkahuvvo maid vuosttaš oasis. Čielggadeami oktavuodas lea dárbbášlaš dárkileappot čilget fáttá, ja čilget muhtun doahpágiid.

Geavaheaddjedjoavkkuid dáfus lean 1) välljen deattuhit sin geat leat boazodoalus, eanandoalus ja guolástusas, ja sin meahcceriggodatgeavaheami: murjiid/luopmániid, stuora- ja smávva meahceelliid, loddemoniid ja uvjjaid, jávrreguoli, darffi, vuovdebuktagiid. Dat leat riggodagat mat Finnmárkkus leat duháhiid jagiid geavahuvvon. 2) Dasto geahčadan daid máid ođđa ealáhussan sáhhtá gohčodit. Dat leat báktedoaimmat⁸⁶⁰, dinenváste vuovdedoaibma ja dulvadanrusttegat. Dát leat riggodagat mat válddojuvvoje atnui 1800-logus, muhto earenoamážit 1900-logus. Seammá dilli lea gulahallangaskaomiiguin (luottat, telegráfa ja telefuvdna, girdi). Ovdalis namuhuvvon ealáhusat geavahit riggodagaid ja seammás váldet eatnama, muhto dát namuhuvvon

gulahallangaskaoamit geavahit dušše eatnama. Nuppe dáfus lea huksejuvvon infrastruktuorra eaktun muhtun guovllu riggodagaid geavaheames. 1956 sámilávdegoddi dajai omd. ahte "siskkit riikkageainnu huksen gaskal Guovdageainnu ja Heahtá váikkuha" Guovdageainnu boazonjuovahaga gánnáhahttimii (Innst. 1956: 41).

Seammaládje váikkuhit buot ealáhusat guđetguoibmáseaset: el-rávnnji dábuheamiin sáhtta álggahit smávva- ja ruovttuindustriija, guolástusindustriija ja njuovahagaid ja boahit darffi ja muoraid sadjái boaldámuššan, dajai fylkkamánni Gabrielsen 1937:s (FFF 1937: ášši 57, s 273).

Vaikko manai dan guvlui ahte fitnut suorgásedje⁸⁶¹, de ledje oallugat, earenoamážit soahtegaskaáigge, geain eanandoallu ja guolásteapmi lei lotnolasat. Vuodđoealáhusain lei oktasažžan dat ahte lassin dáidda lei vel dávjá okta dahje moadde lassiealáhusa. Dat ii guoskka sidjiide geat báktedoaimmas ledje (vuodđoealáhusat: oktasaš doaba ealáhusaide mat buvttadit ávdnasiid⁸⁶².) Muhto headjuvuotán gal lei oppalaš ealáhuseallimis, goit 1950-jagiide, ahte dat lei nu gitta áigodagain. Finnmárkkus lei dat eambbo dáblaš go muđui Norggas ja dáppe ledje maid oanehit áigodagat. Áigodagain oaivvildit dás geassejagi. Jus ii lean fásta barggus omd. dulvadanrusttegis, huksen- dahje rusttetdoaimmas jna., de gárttai barggu haga dálvá.

Eanas Finnmárkku ássit leat geavahan ovttá dahje eanet fylkka meahcceriggodagain. Go buoret birgejuvni ja eambbo friddjaáigi šattai eanas olbmuid maŋjel soadi, de leat maid olbmot vuodđoealáhusaid olggobeale geavahišgoahtán luonddu áibbas earaládje go ovdal. Omd. lassánii bartahuksen garrasit 1960-jagiin.

Harald Eidheim čilge Buolbmága dilálašvuodaid 1950 birrasiid juste dainna olles luonddu geavahandárbbuin. Su sánit diedusge sáhtáše leahkit vaikko guđe Finnmárkku guovllu birra:

"Dat mii Buolbmágis ja maiddái olles Sis-Finnmárkkus lea mihtilmassan, lea go dat mángga ládje lea rikkis guovlu, muhto lea váttis bihtit dálkkádaga ja čoaskása garra rájiiguin mat leat guovllu lunddolaš riggodagaid geavaheapmái. Mihtilmasvuotán lea vuosttažettiin ahte dálkkádaga rievddadeamet jagis jahkái sáhttet riggodagaid boadu unnidit nu gáfadit. Dássožii eai leat olbmot lihkestuvvan dáčča mihtuid mielde cegget dásseidis ealáhusvuodu, luondduriggodagaid geavahemiin." (Eidheim 1958:15).

Finnmárkkus ii lean dušše sápmelaččaid vuoigatvuotán bohccuiguin bargat, ovdal go 1978 boazodoalloláhka bođii. Muhto duohtavuodas leat dušše sápmelaččat leamaš dan ealáhusas. 1920 ja 1930 olmmošlohkamiin ledje dušše moadde kvena čálihuvvon boazoeaiggádiin. Nubbi jearaldat lea ledje go olmmošlohkamat áibbas riektá čearddalašvuoda dáfus.

Dán čielggadeamis meannuduvvo juohke ealáhus sierran. Juohke ealáhusas geahččat - nu movt lea vejolaš - movt juohke ássijoavku bargá ja geavaha riggodagaid. Iešguđet geavaheaddjejoavkkuid čeardagullevašvuodain leat stuora gálduváttisvuodát. Sosiálanthropologalaš iskamiid leat omd. eanas dahkan sámi guovlluin (Falkenberg, Kolsrud, Eidheim, Steen). Olu guovlluin láhttejit olbmot maid nu ovttaládje kultuvrralaččat, ahte danin lea váttis darvehit sin čearddagullevašvuoda. Vaikko sáhttit ge dasto vástidit movt iešguđet guovlluid olbmot oppalaččat leat geavahan riggodagaid, de sáhtta gal leahkit váttis vástidit leat go erohusat gaskal ássijoavkkuid guovlluid siskkoabealde, ja fas daid gaskal.

---

861 spesialisering av yrkene

862 råstoffer

Soahtegaskaáiggi dáfus gal sáhhtá vástidit oalle riekta. Omd. čálii Falkenberg 1938:s ahte "ealáhusaid dáfus leat sápmelaččat ja kvenat lahkalağa. Guolásteapmi ja eanandoallu lea sin birgejuvpmi." Nu lei maid olu dáččain, muhto oppalaččat eai lean dát ealáhusat sidjiide nu mávssolaččat. Oallugat sis oainnat ledje industriijas, luoddabargguin ja gávpedoaimmain. Muhtumat ledje maid ámmátolbmot ja almmolaš bargit. (Falkenberg 1938: 62).

Falkenberg` čuoččuhusat nannejuvvojit vel juohke čeardda 15 jagi boarráset dievdduid ealáhussirremis, 1920 ja 1930 olmmošlohkamiin, rehkenaston promillan (juohke 1000 nammii).

1920: Ealáhusjuohku 1000 olbmá nammii badjel 15 jagi

lohku

Boazodoallu
Eanandoallu
Guolásteapmi
Eará

Gov. 1.1: 1920: Ealáhusjuohku 1000 olbmá nammii

1920: Ealáhusjuohku 1000 olbmá nammii badjel 15 jagi

lohku

Boazodoallu
Eanandoallu
Guolásteapmi
Eará

Gov. 1.2: 1930: Ealáhusjuohku 1000 olbmá nammii

Gáldu: NOS 1920 ja 1930 olmmošlohkamat. Čállu lea ráhkadan govvošiid.

	Sápmelačča t	Kvenat	Dáččat
1920			
Boazodoallu	70	9	-
Eanandoallu	267	237	90
Guolásteap mi	546	508	478
Eará	117	246	432
	1000	1000	1000

1930			
Boazodoallu	67	4	-
Eanandoallu	249	245	76
Guolásteap mi	555	496	429
Eará	129	255	485
	1000	1000	1000

Geográfalaččat lean Finnmárkku boaittoealsuohkaniid juohkán guovlluide: Siseanan, vuotna ja riddu. Lean geavahan suohkanjuohkima mii lei ovdal 1964, muhto odđaaigahaš suohkannamaiguin. "Siseanan" leat Buolbmát, Kárášjohka ja Guovdageaidnu. "Vuotna" lea Áltá, Dálbmoluokta, Fálesnuorri, Porsángu, Deatnu, Unjárga, Davvi-Várjjat ja Máttá-Várjjat. "Riddu" lea Láhppi, Ákŋoluokta, Sállannuorri, Muosát, Davvenjárga, Davvesiida, Gáŋgaviika, Bearalváhki, Báhcavuotna. Deattuhan ahte gávpotsuohkanat eai leat váldon mielde.

Omd. orrot Davvi-Várjjat ja Davvesiida soaittáhagas biddjojuvvon, go goappešagat han leat čielga vuotna- ja riddosuohkanat. Muhto Davvi-Várjjat lea "Vuotnajoavkkus" danin go eanandoallu lea deatálaččat doppe go Davvesiiddas. Nu livčče buot vuotna- ja riddosuohkanat galgan juhkkot nannan- ja áhpeoassái, jus livččii vejolaš. Davvenjárggain livččii earaládje, danin go ieš nannan ii leat makkárge suodji báikkis⁸⁶³. Suohkan lea measta 100% ábi guvlui. Dat lea ge áidna suohkan gos eanandoallu manai maŋos soahtegaskaáigge.

Rievtti mielde galggašii juohkin Leahkit unnit roavis, muhto dáinna guovllujuohkimiin neaktá maid čearddalaš juohkin iskanguovllus. Sápmelaččat siseatnansuohkaniin, sápmelaččat ja kvenat vuotnasuohkaniin ja dáččat riddosuohkaniin. Nu álki dieđusge ii leat. Buot golbma joavkku leat guhká juo ássan seahkálaga.

Dán govvideami sáhttit prosenttaid mielde juohkimiin geahččat olbmuid, čearddalašvuoda ja giela vuodul muhtun válljejuvvon suohkaniin 1920:s:

	Sápmelačča at	Kvenat	Sápmelaččat / kvenat	Dáččat	
Láhppi	30	5	9	56	= 100
Fálesnuorri	51	9	3	38	= 100
Porsángu	45	34	5	16	= 100
Deatnu	55	16	3	26	= 100
Máttá-Várjjat	16	24	-	60	= 100

⁸⁶³ klimatisk skjermet miljø

Gáldu: NOS olmmošlohkan 1920, tab. 4, s. 54-55. Čálii lea ráhkadan tab. Logut leat jorbejuvvon lagamus olles lohku.

1918-70 áigodaga mannolat lei dákkár čearddalaš guovllujuogu bieđganeami guvlui. Nu lei sihke eambbo dáččaid lassáneami geažil, go sisa fárrejedje, muhto maiddái dáruiduhttima geažil - mii lei sihke politihkalaččat mearriduvvon ja stuoraservodaga báidnima geažil. Náitališgohte eambbo seahkálaga, ja servodaga dábálaš sirddolašvuohta maid lássánii. Sáhttit čujuhit 1930 olmmošlohkamii mas oaidnit ahte dárogielagiid lohku lassánii buot Finnmárkku suohkaniin, earret Kárášjogas ja Sállannuoris. Doppe manai dárogielagiid lohku hui veahá maŋos (1930 olmmošlohkan: tab. 1, s. 8-9).

Kapihttalat lea áiggi dáfus maŋŋálaga⁸⁶⁴ nu guhkás go vejolaš. Álggos čálán soahtegaskaáiggi birra, dasto áiggi birra maŋŋel 1945. Orrot garra árttat gieđahallat soahteáiggi sierra. Mánŋga dáfus lea soahteáigi mannolaga boatkaneami, ja maŋos lávken dološ eallinvuohká.

Earenoamážit dain guovlluin gos čielga ruhtaruovttudollui ledje mannan, jur bággejuvvojedje olbmot dorvvastit fas lundui. Iešbirgejuvvo šattai fas dárbblašlažžan. Muhto seammás duvdii soahti maid ovdáneami ovddosguvlui, muhtomin oba jođánit. Lea doarvá namuhit boaldima ja 1944-evákko. Soahti buvttii oidnosii málliid mat juo ledje ilbmagoahtán.

Sonja Westrheim dadjá ná: "Dat čájeha ahte soahti ii lean áidna ártan go Finnmárkku geassesajit báhce ávdimin. Dát livčče goitge báhcán ávdimin ođđaáigásaš eanandoaluin." (Westrheim 1978: 224).

Lean válljen loahpahit čielggadeami 1970 birrasiid, danin go 1960-jagiid rievddai servodat nu olu - ee. kultuvralaččat, ekonomalaččat, johtolaga dáfus ja meahcceriggodagaid geavaheamis - nu ahte mu mielas lea lunddolaš bisánit dakko.

Ođđa ealáhusat mat leat bálvalusealáhusain gitta, leat boahtán ja vuodđoealáhusat leat suorgásan ja daidda lea boahtán ođđaáigásaš tehnikka. Meahcceriggodagaid geavaheapmi vuovdima váste ii šat váikkut olbmuid eallinláhká. 1960-jagiin gal ain vuvde omd. olu murjjiid ja meahceealebiid siseatnamis gávpogiidda ja guollebivdohámmaniidda. Dál eai šat vuovdde, muhto juohkehaš dábuha alces daid riggodagaid. Siseatnanriggodagaid dábuhit dál eanas go lonohallet ja ožžot fulkkiin ja verddiin.

Meahcceriggodagain lea dál vel ođđa doaibma, suohtasin leahkit olbmuide. Go ságastallet eallinlági ja eretfárrema birra, leat omd. čuoččuhan ahte luonddugeavaheami gáržžideapmi gal loahpalaččat jávkadivččii olbmuid háliidusa ássat Finnmárkkus. Fridnja luondu lea okta Finnmárkku buriin ovdamuniin. Muhtun olbmuide, gilážiidda ja giliserviide leat meahcceriggodagat deatalaš lassin persuvnnalaš ekonomii.

Ii leat eahpádus das ge ahte leat oba olu čiegus ekonomalaš logut, go oallugat dáidet čiegadit dákkár lassisisaboađuid ruovttudollui, go eai hálit vearu máksit. Danin lea hui váttis árvvoštallat meahcceriggodagaid hivvodaga ja árvvu. Dát guoská gal olles dan áigodahkii man birra dás lea sáhka. Buollánávžže⁸⁶⁵iskamis muitaluvvo ahte bivddus bearragohte vearu 1. máilmmisoađi birrasiid, muhto suohkan dušše árvvoštuslivdnii⁸⁶⁶ (NEG 21070 Tverrelvdal 1968). Nappo eai dábálaččat almmuhan dákkár dietnasa.

---

864 kronologisk

865 Tverrelvdalen

866 skjønnsignet

"Dološ guolástan- ja dálloodalolotnolasvuohta lea nohkan" Láhpis, čáliiga Gamst ja Samuelsberg (*Gamst og Samuelsberg 1983: 80*). Muhto muhtun báikkiin - gosa ii báljo leat geaidnu - gal lea ain lotnolasvuohta. Dákko heive namuhit ságastallama 1980-jagiid loahpas, Gárgaviika suohkana giliid birra Lággu⁸⁶⁷, Njeareveaddji⁸⁶⁸ ja Langfjordnes⁸⁶⁹ boahhteáiggi birra. Muhto lotnolasvuohta gaskal vuodđoealáhusa ja eambbo odđáágásaš ealáhusaid goitge lea dál eambbo áiggeguovdil.

Čielggadusas leat eanas prentejuvvon gáldut. Deataleamos prentekeahces gáldut leat Medisinalraporttat, Norgga čearddalašvuođa iskama jearahallamat, Norgga geográfalaš mihtideami topográfalaš iskamat, ja mu jearahallamat ja ságastallamat, earenoamážit iežan barggu oktavuodas Porsáŋggu ja Dávvenjárgga báikkálaš historjjáin. Omd. iežan iskamis dáluid loguid ja doallosturrodagaid birra, lean geavahan NSD` suohkandeduid guovddáža. (*eaktun geavahit NSD` suohkandeduid guovddáža lei čállit čuovvovačča ovdasátnái dahje lasáhussan: "Muhtun ráje čállosa dieđuin leat viežžan Norsk samfunnsvitenskapelige Datatjeneste (NSD`) suohkandeduid guovddážis. NSD ii ane ovddasvástádusa dieđuid čilgemis ii ge dulkomiin mat leat dáppe."*⁸⁷⁰

---

867 Laggo

868 Nervei

869 váilu sámegiellamma

870 En del av de data som er benyttet i denne publikasjon er hentet fra Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjenestes (NSD`s) kommunedatabase. NSD er ikke ansvarlig hverken for analysen av dataene eller for de tolkninger som er gjort her.

2. KAPIHTTAL

Boazodoallu

Boazodoallu lei (ja lea) vuodđoealáhus, seammaládje go eanandoallu ja guolásteapmi. Muhto seammás lei dat nu sierralágan ealáhus ahte dan illá sáhtii eará ealáhusaiguin buohtastahttit. Vaikko boazodoallu namas lei buohkaide rabas ealáhussan 1978 rádjái, de duohtavuodas dat lei sámi ealáhus. Sihke doallo- ja kulturmálla lei earalágan go Finnmárkku eará ealáhusain. Ivar Bjørklund ja terje Brantenberg deattuheaba 1981:s ahte boazodoalus ii leat fásta doallovuohki vejolaš: "Boazodoalu areálgeavaheami ii sáhte buohtastahttit eará ealáhusaiguin." (*Bjørklund og Brantenberg 1981: 19*).

Ovdal gal leat bargan oažžut birrajagi doalu ovttahat sajes, nu go 1956 Sámelávdegotti evttohusas gos oaivvildit ahte guhkes johtolagat "gáibidit mihá eambbo fuodđara bohccuide go birrajagi doallu ovttahat sajes, - ja goitge unnošii bohccuid buvttadanárvu". (*Innst. 1956: 43*).

Goappeš dáidda cealkámušaide ferte lasihit ahte leat heajos jagit mat dahket váttisin álggahit birrajagi doalu ovttahat sajes, ii ge dat ahte dákkár vuohki ii leat čadahahtti. Mearragáttes lea olu muohta hehttehussan dákkár birrajagi dollui. Ole K. Sara dajai 1979:s ahte eai ávžžut dakkár doalu, ja ahte 1853 geasseguođoheami gielddus siseatnamis lei jierpmálaš gielddus: Geasset ii leat duoddaris buorre guohtun go lea asehis eanan, goike dálkkádat ja heajos ođđasisšaddan. Omd. ii gierdda jeagil duolmmahallat geassebáhkkan. Muđui lei 1852 rádjedahppan maid gildosa duogážin: Norgalaččat eai šat beassan Suoma dálveorohagaide, nu ahte boazoguohtuneatnamat oppalaččat gáržo ja danin fertii suodjalit Norgga beale dálveorohagaid (*Finnmark 1979: 362*).

Boazodoallu maid rievddai olu 1918-70 áigodagas, nu go eará ealáhusat ge. Muhto Bjørklund ja Brantenberg` oaivila mielde eai leat boazodoalu eavttut rievdan, vaikko leat omd. teknihkalaš bargoneavvut bohtán:

1. Boazu viggagoahdá gidđat ja čakčat. Dán sáhtta manjdit oanehaš, muhto hehttet ii sáhte. Muohtaskohter ja sullasaččat sáhttet dušše stivret johtolagaid.
2. Guohtun mearrida mii dáhpáhuvvá. Heajos guohtumis biedganit bohccot ja lea váttis doallat. Buorre guohtun čohkke bohccuid, muhto nuppe dáfus šaddá váddásit johttit

- daiguin. Boazu guohtu muhtun sajies buorebut, omd. rahttá giđđat ja guobbara čakčat. Dát stivrejit dan movt boazu láhtte.
3. Boazu manná álo biekká vuostá. Muhto bieggá dagaha earenoamáš siivvu. Dat fas sáhttá buktit váttisvuodáid. Lullebieggá ja bivval dahká omd. váttisin johtit muhtan.
  4. Ealus leat iešguđet lágan bohccot iešguđet áigodagaid, nappo ferte iešguđet ládje lágidit jahkodaga barggu (*Bjørklund og Brantenberg 1981: 19-20*).

2.1 BOAZOLOHKU

Boazodoallu veadjá leahkit dat ealáhus mii guhkimus vuosttaldii rievdademiid. Easkka 1950-60-jagiin šaddagođii ođđaáigásaš doallu. Ekonomalaččat dat lei dego meahcceanandoallu, bivdu, jna. Omd. rievddadii⁸⁷¹ boazolohku olu. Ii lean dušše boazoeaiggát gii mearridii dietnasa, luondu maid lei searvvis. Nu lei maid dávdđaiguin, nelggiin, riđuin, heavvanemiiguin ja meahccespeadjáriiguin. Dasto lei boazosuoládeapmi ja ođđa áigge maid johtolat.

Dál sáhttá boazoeaiggát eastadit vahágiid buorebut go ovdal. Dál sáhttá ee. dálkasiiguin dávdđá eastadit ja biebmat bohccuid (omd. beaktillis silofuođđariin) jus dálvet lássahuvvet guohtumat jieŋa ja olu muohttaga vuollái (*Nordberg 1986: 50 ja Skoglund 1993:18*). Ovdalaš váralašvuohta, gumpe, lea jávkaduvvon. Vuosttaš boazodoallošiehtadus 1977:s dagahii maid boazoeaiggáda unnit sorjavažžan luonddu goavvá. Dat attii juohke dollui unnimus dihto jahkebálkká.

Boazolohku rievddadii hui olu, dajai Carl Schøyen 1950:s. Goavvi jagiid sáhttá muhtun suohkaniin boazolohku unnut beliin, ja jođánit fas lassánit (*NVL 1950: 148*).

---

⁸⁷¹ fluktuasjoner

Gov. 2.1: Boazologut dálve- ja geasseorohagain 1920
Gáldu: Nordlandet 1920:54

Várjjatduoddariin ledje omd. 1920-jagiid loaipas sullii 8 000 bohcco, ja 1938:s 3 000. Doppe lea árvvoštallon guohtun 18 000 bohccui. Håkon Evjenth lohká maŋosmannama sáhttán leamaš danin go Máttá-Várjjagii fárrejedje, muhto beroškeahhtá sivas, lei goitge maŋosmannan. Son oaivvilda ee. ekstensiiva doallovuogi ártan dan "ilgadis" olu massimii, ja ahte boazosuollagat spedje doppe eambbo go earasajes. Dasto ledje boazoeaiggádat dušše bealle johttisápmelaččat go barge lotnolasat eanandolaluin. Dat dagahii unnit gánnáhahtti doalu (*Evjenth 1938: 172-173*).

1968 goavvi giđa geažil unnui boazolohku 9 000 bohccuin ovddit jagi ektui (*Finnmark fylke. Naturgrunnlag og økonomi 1970: 6*).

Finnmárkkus ledje 1930:s 78 000 bohcco, ja 1940:s dušše 61 000 bohcco. 1970 rádjái ledje sihke unnit ja eambbo bohccot, muhto 1970 rájes lea boazolohku lassánan (*Finnmark 1979: 360*). 1988-89:s ledje olles 200 000 bohcco, muhto dál lea lohku unnon 150 000 bohccui (*Befring 27/10.1993*).

	1950	1960	1965	1969*	1970
Guovdageaidn	28 040	46 840	55 440	37 644	40 594
u					
Karášjohka	14 430	24 770	26 760	20 063	24 027
Buolbmát	6 120	5 670	5 760	3 845	4 264
Várjjat	5 220	11 600	9 320	7 162	8 589
Submi	53 810	88 880	97 280	68 714	77 474

Gáldu: NOU 1978: 18A, s. 236. Dá leat dálvelogut oktan geahččobohccuiguin.
 (* Jorgaleaddji lea divvon dása rievttis vuodđologu)

Gov. 2.2: 1962 geasse- ja dálveorohagat

Gáldu: Ørnulf Vorren: Finnmarkssamenens nomadisme I 1962: 12

2.2 JOHTOLATGEINNODAGAT

Cuoŋománu loahpas jorggiha boazu davás. Boazosápmelaš váldá mielde "buot opmodagas, iežas goađi, iežas gándima⁸⁷²", čálii Carl Schøyen 1950:s (*NVL 1950: 134*). Jođánit gal ii mannan, sáhtte ádjánit vahkuid ja mánuid. Borgemánu loahpas johttájedje

---

⁸⁷² bohave (obsol.), løssøre

fas lulás, ja ollejedje golggotmánu. Boazu mearridii gosa olbmot bisánedje, oaivvildii Schøyen.

1852 rádjedahppama rájes lea boazodoallu eanas leamaš nu movt dál (*Tønnesen 1979: 193*). Guovdageaidnulaččat johtet geasset stuora sulluide (Fálái, Sivjui, Stierdnái) ja njárggaide Porsáנגgu oarjjabealde ja Davvi-Romsii. Kárášjohsápmelaččain leat geasseorohagat Porsáנגgu- ja Lágesvuonbađa lulábealde, njárggain goappešiid bealde ja Máhkarávjjus⁸⁷³. 1930-jagiin ledje mánggas láigohišgoahtán dahje huksegoahtán viesuid Kárášjohkii. Guovdageainsápmelaččat gal vuos orro gođiin birrajagi, ja dušše muhtun bearrašat orro girkebáikkis muhtun áigge jagis. Kárášjohkalaččain ledje maid viesut Máhkarávjjus. Buolbmátsápmelaččain lei geasseorohat Čorgašnjárggas⁸⁷⁴ gaskal Deanu ja Lágesvuona. Bearrašat lávejedje dábálaččat johtit mielde. Muhto oallugat ledje maid huksegoahtán dahje oastigoahtán viesuid Deatnogáttis. Várjjatsápmelaččaid ealut leat geasset davábealde vuona. Buot náitalan olbmui ledje oapmedálut lulábealde vuona, gos eamidat orro mánáiguin, dan botta go isidat ledje ealoluhtte. Ledje maid moadde duhát bohcco mat guhto birrajagi lulábealde. Dat ledje sihke fásta ássiid, johttisápmelaččaid ja nuortasápmelaččaid bohccot. Dákkár vuohki go lei sihke fásta ássan ja boazodoallu lei maid Nordlánddas ja Ruotas, muhto ii oarjefylkkas gal (*Qvigstad 1938: 33-34*).

Johtinmáalle gal lei ovttaládje sihke ovdal ja maŋŋel soađi. Giđđajohtin Finnmárkku ja Romssa sulluide ja njárggaide álggii gaskkamuttos cuoŋománu. Bohccuid sihke suvde ja vuojahedje sulluide (*NVL 1950:134*). Maŋŋel soađi leat dađistaga eambbo suvdigoahtán prámáiguin. Vaikko boazu lea buorre vuodjat, de lávejit sáhttit olu bohccot heavvanit go gitta 1 beanagullama galget vuodjat (*Tønnesen 1979: 193*). Nubbi árta go prámáiguin suvdet, lea olu johtolat meara nalde. Vuojaheapmi sáhtta maid maŋŋonit guhkilmas dálkki geažil giđđat dahje go lea buorre Leahkit nannamis.

Eatnasat guottehit geasseorohagas. Muhto muhtun Guovdageaidnulaččain leat guottetbáikkis giđđorohagain ja johtet easkka guotteha maŋŋel geasseorohahkii (*Diedut 1979: 25*).

Borgemánu loahpas viggagohte bohccot fas dálveorohahkii. De čohkkejedje ealu ja rátke eret vierrobohccuid. Seammas merkejedje ja gáske varrásiid. Dál johtet mearragáddái cuoŋománu rájes miessemánu/geassemánu rádjái. Lulás johtet čakčamánu/golggotmánu rájes juovlamánnui (*ibid s. 25*).

2.3 EANANGEAVAHEAPMI

Fylka bijai Selskapet for Norges Vel (Norgga buori dili ovddidansearvvi) iskat guohtumiid 1956:s, ja guohtunoaivadeaddji⁸⁷⁵ Erling Lyftingsmo čálii 1961:s:

"Boazu ferte birrajagi guohtut. Boazodoalu vuodđun lea ahte buot jahkodagaid lea doarvá guohtun. Ferte muhtun muddui dásedisvuohta gaskal geasse- ja dálveorohaga. Ovttá guohtunguovllu sikkobealde lea hárvve doarvá buorre dásedisvuohta. Danin manna boazu ovttá guovllus eará guovlluide guohtuma maŋis. Finnmárkkus lea giđđa/geasseorohat mearragáttis ja dálveorohat duoddaris" (*Lyftingsmo 1961: 198*).

---

⁸⁷³ Magerøya

⁸⁷⁴ Norkynhalvøya

⁸⁷⁵ beitekonsulent

1962:s čálii son ahte guohtundássedisvuhta lea doabadat mii fátmasta ollislaš guohtuma ja dan guohtuma mii lea dábuheames iešguđet áigodagaid. Buoremus dieđusge livččii go ovttá orohaga siskkobealde livččii dássedisvuhta gaskal dan geasse-, dálve- ja árra giđđaguohtuma mii lea. De sáhtášii ollásit geavahit guohtuma orohaga siskkobealde johtimiin. Muhto dábálaččat lea "hui bonju" guohtundássedisvuhta, ja lea dat áigodat goas heajumus guohtun lea mii mearrida ealu sturrodaga. Čađahuvvon guohtuniskamiin oaidná ahte "buorre dálveguohtun ja árra giđđaguohtun mearrida boazodoalu ekonomalaš gánnáheami" (*Lyftingsmo 1962: 280*). Lea gal dattege dálveorohat mii lea boazodoalu mearrideaddji.

Ii ávkkut buorre rássi geasset jus ii leat árra giđđaguohtun nu go oaivejeagil⁸⁷⁶ ja earalágan jeahkálát, sárritskierrit ja jeaggešattut ja rásseruohhtasat. Skierre- ja danasduoddariin ii leat árvu šibihiidda, muhto dađi mávsolaččat leat ge bohccuide. Muhto olu dain leat nu guorbasat ahte ii leat bohccuide ge nu buorre guohtun. Finnmárkku olggut guovlluin leat háreve jeageleatnamat, ja lea hui asehis jeagil. Sihke dálki ja guođoheapmi sáhtta gurben daid. Jus doppe vel garraseappot guođoha, sáhtta jeagil oalát nohkat. Olu báikkiin lei dat váttisvuohčan, dadjá Lyftingsmo: Grunnvåg⁸⁷⁷-njárggas Sievjjus lea jeagil "visot guorban". Fálás lei jeagil "measta buot guorban" (*Lyftingsmo 1961: 199, 203, 210, 212*).

Dálvet lea bohccui jeagil álkimus guohtun, ja ealuid sturrodat vuolgá njuolgut das man buorre jeagelguohtun lea, čállá dutki Terje Skogland 1993:s, ja joatká: "Bohccot bieđganit go unnán lea jeagil, ja dalle go olu muohta lea. Ealuid sturrodat rievddada danin orohagas orohahkii, dan mielde man buorre guohtun lea. Seammaládjje bieđganit maid guovddáš geasi go juohke sajies lea ruonas" (*Skogland 1993: 39*). Boazodoallu (doaimmahuvvo ja doaimmahuvvui) eanas Finnmárkkus. Finnmárku lea oktiibuot measta 49 000 km² ja sullii 2/3 lea guohtuneanan, čállá Ole K. Sara 1979:s. "Dasalassin bohtet Davvi-Romssa geasseorohagat mat leat 4 000 km². Nappo lei omd. dan 87 000 bohccos 1975:s 37 000 km² guohtuneanan jahkodagas⁸⁷⁸" (*Finnmark 1979: 361-362*).

Guovllut gos ii leat vejolaš guođohit, leat:

1. Geavakeahces duoddarat. Omd. lea Sievjjus sullii 560 km² duottar mas sullii 330 km²lea dakkár gos guođohit sáhtta. Muhto olu dan 330 km²:s "ii leat makkárgeguohhtunárvu" (*Lyftingsmo 1961:209*). Doppe leat jiehkít ja bávtit.
2. Mánnggat stuorit ja unnit sullot, eanas Oarje-Finnmárkkus. Dat leat beare unnit orohahkan, leat ráfáidahtton dahje leat beare guhkin nannamis eret. Deatálaččamusat dain leat Loppkalven⁸⁷⁹, Láhppi⁸⁸⁰, Jealmeseaddju⁸⁸¹, Gádde-Iččát⁸⁸², Iččát⁸⁸³, Muosát⁸⁸⁴, Ávva⁸⁸⁵, Reainnát⁸⁸⁶, Store Tamsøy ja Ávačuohttu⁸⁸⁷,

---

876 reinlav

877 váilu sámegiellanamma

878 ársbasis

879 váilu sámegiellanamma

880 Loppa

881 Hjelmøy

882 Rolvsøy

883 Ingøy

884 Måsøy

885 Havøy

886 Reinøy (i Måsøy)

887 Lille Tamsøy

Hornøy⁸⁸⁸ ja vel buot sullot vuonain. Jahkečuodimolsuma birrasiid ledje Sállanis bohccot geasset, muhto dan cagge ovdal 1. máilmmesoadi. 1952:s miedihii Sállannuori suohkanstivra fas veaháš bohccuid buktit dohko, mat ledje oktasaš geasse- ja dálveorohagas (*Myhre 1957: 69*).

3. Muhtun goahccevuovdeguovllut Álttás, Guovdageainnus, Kárášjogas, Porsáŋggus ja Buolbmágis ledje ráfáidahtton boazoguođoheame vuostá guovvamánu 22. b. 1935 gonagaslaš resolušuvnna mearrádusaid mielde. Dát mearrádusat bohte miessemánu 12. b. 1933 boazodoallolága vuodul, ja gustojedje ee. Gávuváži⁸⁸⁹, Eaibuávži⁸⁹⁰ ja Gárgiávži⁸⁹¹ Álttás, Skoganvári birra Porsáŋggus, vuolit Kárášjohkii, Iešjohleahkái, ja vel eará báikkiide. Sullasaš ráfáiduhhtinmearrádusat ledje ovdal nai leamaš. Ledje golgotmánu 20. b. 1898, suoidnemánu 16. b. 1907 ja skábmamánu 25. b. 1922 plakáhtat ja njukčamánu 25. b. 1927 ja čakčamánu 5. b. 1930 gonagaslaš resolušuvnnat. Dáid heaittihedje 1933 lága mearridemiin. Ráfáiduhhtima ákkastedje ovddemustá vuovdevárjalemiin. Boazu oainnat sáhtta vuovddi hui olu billistit go čorvviid čallá⁸⁹² (čorvviin ruvve náhki eret) dahje billista siemašattuid go goaivu muohttaga ozadettiin guohtuma. Oktasažžan sihke ođđa ja boares lágain ja mearrádusain lei ahte ain galggai lohpi johtit bohccuiguin dain guovlluin gos árbevirolaččat ledje johtán (*Norsk Lovtidende 1. avd. nr. 8-1935. Gč. maid Tønnesen 1979: 201 ja Vorren 1962 I: 11*) Oktiibuot rehkenastojit 25 guovllu gos ii lean lohpi guođohit 1933 (jorgaleaddji lea divvon vuodđologu) lága mielde. Ledje čielga eanandoalloguovllut nu go Korsfjordklubben⁸⁹³, Vuohpošnjárga⁸⁹⁴ ja Porsáŋggus njárga gaskal Soggovuona⁸⁹⁵ ja Lavttevuona⁸⁹⁶. Doppe ledje maid máŋga ássansaji ja duottarstobu dálveorohagain ráfáidahtton. Duottarstobut háliidedje earenoamážit seastit guohtuma sáhttoherggiide (*ibid s. 200-209. Gč. maid Tønnesen 1979: 203*).
4. Sullii 1900:s álge veahá dahkagoahtit geainnuid. Ruvkedoaimmat ja industrihuksen álggii ja telegraf-/telefonlinnjáid maid huksegohte. Earenoamážit maŋnel 2. máilmmisoadi leat ee. dulvadan- ja linnjárustegat ja girdišilljut váldán ođđa eatnamiid. Boazodoallu vaháguvvo čáhcedulvadanrusttegiid geažil ee. danin go jogat mat leat leamaš lunddolaš guohtunrádjain, jávket, celkkii Lyftingsmo 1962:s: Ovdalaš gáddeguora ii leat manahahtti dulvadeami geažil ja johkageinnodagat leat visot billohuvvan. Vaikko njáskkaše ođđa geinnodaga, de sáhtta šaddat garvit olu go rasttidit galgá daid jogaid máid álki lei rasttidit ovdal. Guottetbáikkid billistuvvojit ja "lea dábálaš ahte máŋga jagi lea mieseheapme" (*Lyftingsmo 1962: 285*).
5. Čoahkkebáikkid viidot ja lassáneaddji álbmot viessoeanangáibádusaiguin seammá áigodagas lea maid váldán olu eatnamiid. Finnmarkku olmmošlohku 1900:s lei 32 800, ja 1920:s lei lohku lassánan 44 190:i, 1946:s 58 790:i ja 1970:s ledje 75 791 olbmo (*Finnmark 1979: tab. s. 481*).
6. Soadi rádjái lassánedje eanandoalloeatnamat (dás: bargon eatnamat ja lunddolaš giettit), muhto meahccegiettit unno. Maŋnel soadi lea eanandoalloareála mii lea anus,

---

888 váilu sámegielnamma

889 Mattisdalen

890 Eiby dalen

891 Gargiadalen

892 hornfeing

893 Gorsavuonklubbu

894 Bringneshalvøya

895 Østerbotten (i Porsanger)

896 Vesterbotten (i Porsanger)

unnon. Vaikko ii mannan ge buot eanandoalloeanan boazodollui, de dat oaččui olu eatnamiid maŋŋel 1945, earenoamážit meahccegittiid. Muhto dieđusge eai soaitte nu olu gal go Porsáŋŋgu SLF dajai 1985:s: "Duháhiid mielde boares meahccegiettit ja smávvadálut leat maŋŋel soađi" mannan boazodollui (*Fastboendes rettigheter 1985: 36* (Dáloniid vuoigatvuođat 1985: 36)).

1933 boazodoallolágas ii lean stáhta dušše láidesteadjin, muhto mearrideaddjin boazodoalu ektui, nu go Kjerschow čálii 1922:s (*Kjerschow (1922): 44*). Dan oaidná omd. 3. ja 5. §:in, go ráđđehus sáhttá mearridit guđe muttos jagis oažžu guođohit, ja 5. §:s go sáhttá ráfáidahttit muhtun guovlluid boazoguođoheami vuostá (*Norsk Lovtidende 1. avd. nr. 19-1933: 175-176. Gč. maid nr. 20-1933: 250-251*).

Lága duogážin lei dárbu buorebun dahkat dáloniid ja boazosápmelaččaid gaskavuoda, ja galggai dáloniid eavttuid mielde dahkkot. Nu go Eriksen ja Niemi dadjaba: Lága ráhkkananbarggut čájehit ahte "dáruiduhttinpolitihka vuodđojurdda ii lean rievdan. Sosiáldarwinistalaš oaidnu lei ain čielgasit ráđđeme, ja eanandoalloberoštumiid gal dieđusge fertii ovddemustá vuhtii váldit" ovdalii go boazodoalu (*Eriksen og Niemi 1981: 188*).

Gov. 2.3: Finnmarkku ja Romssa eatnamat gos boazoguohtun lea gildojuvvon:
Gáldu: Ørnulf Vorren: Finnmarksamenes nomadisme I 1962: 10.

Kjerschow čállá seammasullasaččat: Eanandoalli ja boazosápmelačča beroštumiiguin ferte leahkit náŋgu, ja ferte välljet nuppi dain. Lea čielga välljen, máid maid oaidná mannolaga árpmukeahtes lágas: "Kultureallima ovdáneapmi mii duvdá boares luonddueallima vuogi maŋŋelii, lea historjjálaš ovdamunni" (*Kjerschow (1922): 43*).

Buhtadusovddasvástádus lea ovdamearkan dákkár välljemii. 1909 boazoguohtunlávdegoddi attii 1910:s (prentejuvvui 1911:s) boazodoalloláhkaevttohusa. Dat árvalii ee. ahte boazosápmelaččat besset buhtadusovddasvástádusas vahágiin áidojuvvokeahtes eatnamiin ja gittiin guhkkelis go 1 km fástaássi dálás. Dán cakkadedje garrasit fylkadikkít, suohkanstivrrat ja lensmánnit. Láhpi suohkanstivra gáibidii omd. buhtadusa buot vahágiid ovddas leaččai dál eanan áidojuvvon dahje ii. Várggáid ja Porsáŋŋgu suohkanstivrrat evttohedje 5 km-ráji ja Davvenjárgga suohkanstivra gávnnašii ahte láchkaevttohus attii boazosápmelaččaide "eambo vuoigatvuođaid go vejolaš lea heivehit fástaássiid beroštumiide" (*ibid s. 114-116*).

Vuosttaldemiid geažil gesse láchkaevttohusa ruovttoluotta, ja bargagohte ođđasit 1918:s. 1922 ođđa láchkaevttohus árvalii 2 km rádjín ja nu šattai láchkii. Vahágiid gordnebealdduin, gilvojuvvon gittiin ja ládjogittiin, guohtoneatnamiin mat ledje 2 km siskkobealde, dahje jus ledje dobbelis, muhto ledje áidojuvvon, galge buhtadit (1932 *Stuoradigge šiehtadusat. Ot.prp. nr. 28:5 ja Norsk Lovtidende 1.avd. nr. 20-1933: 265*).

2.4 BOAZODOALU OVDÁNEAPMI 1900-1970

Boazodoallu lea 1900-logus rievdan intensiiva hámis ekstensiiva hápmái. Dat fas bohtá das go dilli iešbirgejumis ja gálvolonohallamis rievddai ruhtaruovttudollui. Intensiiva áigodaga dovdomearkan lei go buvttadeapmi eambbo galggai duhtadit eaiggáda iežas darbbu go vuovdima. Ná dieđusge lei eambbo smávva boazoeaiggádiid guovdu go stuora boazoeaiggádiid guovdu. Eará árta intensiiva dollui lei gumpevárra. Dalle fertii guođohit.

Ealu sturrodát orru vuolgán das mainna lágiin bearaš máhtii geavahit ealu buktagiid gánnáhahtti vugiin. Bearrašiin fertii lagat oktavuohhta bohccuide dan áigge go iežaset atnui geavahedje daid, sihke gánnáheami dáfus ja go buot sin bárgonávccat adnojedje boazodoibmii. Olbmot guođohedje ealuid ja barge bohccuiguin. Sii guođohedje ealu birrajagi. Dušše danin juo eai sáhttán leahkit badjelmeare stuora ealut. Boazolohku juohke bearraša nammii fertii lassánit go vuovdima váste buktadišgohte (*Vorren 1962 I: 7*).

1938:s rehkenasttii J. Qvigstad ahte ledje 377 bohcco juohke Finnmárkku boazoeaiggáda nammii. 300-eallu attii 60 rávis njuovvanbohcco, mas dábálaš bearaš dárbašii 40 iežas atnui (*Qvigstad 1938: 34*). Vuvde dan mii bázii, ja nu lei soahtegaskaáigge šaddan ruhtaruovttudoallu hui deatálažžan, sihke boazoeaiggádii ja boazodoallosuohkaniidda, earenoamážit Guovdageidnui.

1950-jagiid loahpas álggii árbevirolaš vugiid bieđganeapmi, oaivvilda Ørnulf Vorren. Mañimus moaddelohjagi ledje vásedin rievddan boazodoalu, dan buvttadeami ja vuovdima. Áigumuššan lei boazodoalu oazžut sullasaš ealáhusaid buohhta (guolásteami, eanandoalu) mat juo ledje sajáiduvvan Norgga ođđaáigásaš ekonomiiiii (*Vorren 1962 I:7*).

1952:s juo čálii sámeváldi Arne Pleym ahte "dađistaga leat johttisápmelaččat fuomášišgohtán ahte boazodoallu ferte čuovvut ovdáneami". Oallugat ledje álgán njuovadit čačkat, dalle go boazu lea losimus ja eanemus gánnáhahtti dan lea vuovdit (*Fif 1952:155*). Dan birra dajai ovddeš boazoeaiggát Martin J. Sara 1993:s ahte su áigge ledje njuovvannávccat váttisvuhtan. Jus nagodii eanas njuovvat ovdal juovllaid, de sesttii sihke guohtumiid ja barggu (*Sara 22.10.93*).

Pleym dajai maid ahte "muhtun" boazoeaiggádat ledje áidon geasseorohagain. Muhto áiddit ledje vuos nu divrasat ahte hárvát nagodedje áidut (*Fif 1952:155*).

Norgga Boazosápmelaččaid Riikkasearvvi vuodđudeapmi 1948:s lei maid sin beroštumiid mielde "árvoštallat boazodoalu seammaládje go eará ealáhusaid Norggas", nu go Vorren dajai (*Vorren 1956:23*).

Muhto jus boazologu galgá lasihit, jotkkii Vorren, de gáibida dat eambbo barggonávccaid jus seammaládje galgá guođohit go ovdal. Bearraša ja ealu lagas oktavuohhta nogai.

Bearrašiid ássanbáikkid gáide guhkkeli ja guhkkeli guhtuneatnamiin, ja šattai váddáset geavahit buot bargonávccaid mat livčče, gánnáhahtti vugiin. Bálkáhuvvon veahkki livččii alidan máksámušaid. Mannolat dagahii dađistaga stuorit ealuid ja unnit bearráigeahču (*Vorren 1962 I: 8*).

Dát ovdáneapmi vuhttui omd. Guovdageainnus vel čielgaseappot 1950-jagiin go ovdal. Mađi viidát doaibma šattai, dađi garžžit maid šattai (*ibid s. 13*).

"Johttisámi árbevirolaš vuohki orui nappo ferteme billohuvvat. Dát dieđusge fas vuhtto ealuin, ja movt dat birgejit dain orohagain gos leat. Muhtun ealuide goit unnit eambo boahťa váikkuhit movt dat besset mannat johtalanguovlluid siskkobealde" (*ibid s. 8*).

Boazodoalu stuora viidáneapmi maŋgel soađi lea čuohean guhtuneatnamiidda. 1979:s čálii Ole K. Sara: "Olu guhtuneatnamat leat hirbmosit guorban. Finnmárkkus lea boazolohku maŋimus 30 jagi leamaš measta beare allat guhtumiid ektui" (*Finnmark 1979:362*). NORUT čađahan šaddoiskan gasku duoddara ja oarjjabealde, gávnnađii ahte 1973:s ledje 85% jeageleatnamiin ollásat, 1980:s 68,1% ja 1987/88:s dušše 28,7% (*Iversen 6.4. 1993*).

Dákko heive namuhit ahte ovdal maid leat oaivvildan eatnamiid guorban bohccuid guhtumiin. Pley m oaivvildii omd. ahte "oba olu" dálveguohtumat leat "oalát guorban" (*Fif 1952: 148*).

Dál maid leat garra nákkut áiddiid birra. Earenoamážit leat luonddusuodjaleaddjit moaitán daid. Nuppe dáfus oaivvildit boazodoallit ahte áiddit sestet luonddu go bohccot orrot buorebut ovttahat sajes, ja sii eai dárbbaš nu olu vuodjit bohccuid maŋis (*Utsi 29.12. 1992, Eriksen 2.1. 1993, Eriksen 12/1.1993, Iversen 6/4.1993*).

Dát nággu ii leat dušše dan birra galget go áiddit vai eai, muhto bohciida maid gažaldat gii galgá boazodoalu stivret. Lea ee. sáddejuvvon 1978 boazodoallolága rievadanevttohus oallugiidda gulaskuddamii. Ulbmilin lea láchkavuodá oazžut boazologu dáfus ja guhtuneatnamiid geavaheami dáfus garraset stivrejumi, ja addit Sámediggái váikkuhanvejolašvuodá boazodoalu hálddašeamis (*Befring 27.10. 1993*). Robert Paine gal lea eambo posiitiiva boazodolliide ja dađjá: "Mii fertet čilget biologiija, ekonomii ja ekologii politiserejuvvon oasi ja luohťtigohtit boazodolliid máhttui ja dohkkehít sin vuoigatvuodáid (*Paine 1992: 20*).

2.5 LASSIEALÁHUSAT

Doloža rájes juo lea boazosápmelaččaid luondduruovttudoalus leamaš bivdu, guolásteapmi, lubmen ja duodji deatalaš oassin.

Bivddu mávssolašvuohťa gal lea dađistaga unnon, muhto dat golbmá eará oasi leat bistán. Muhtumat "vuvdet guoli", ja buriid luomejagiid "sáhtťa maid luomevuovdin addit buori sisaboahđu olu boazoeaiggádiidda. Olu smávva boazoeaiggádiin Finnmárkkus dáidá duodji ja duoji vuovdin dat ealáhus mainna dinejit eanemus ruđa" (*NOU 1978 18A: 229*). Lassiealáhusaid dienas sáhtii muhtumiin leahkit 80% boazodoalu doallo- ja lassiealáhusdietnasis oktii. Dujiin válde stuorimus oasi dan dietnasis.

3. KAPIHTTAL

Eanandoallu

3.1 DOABA "FINNMÁRKKU EANANDOALLU"

Eanandoallu ii leat čadnon makkárgé čerdii, nu go boazodoallu. Muhto eanandoaluin leat eanas bargan vuotnaguovlluin ja siseatnamis. Earenoamážit leat Álttás-Dálbmeluovttas⁸⁹⁷ baares eanandoalloárbevierut. Sihke Álttás ja eará báikkiin gosa kvenat bisánedje 1700-logus maŋos, lea eanandoallu leamaš oalle guovddázis. Várra lea danin go sis lei máhttu davvieanandoalu⁸⁹⁸ birra. Muhto ii eanandoallu lean jur amas ovdalaččas ge. Ferte deattuhit ahte 1500-logu eanandoallu, ja vel dássožii ge, eanas lei šibitdoallu. Easka go kvenat bohte, šattai sáhka eanandikšuma ja ee. gordnegilvima birra, vaikko omd. Lilienskiold 1700:s namuha ahte Ladnesullos⁸⁹⁹ ledje áidojuvvon giettít.

Vaikko Finnmárku lea eanemus dovddus guolástemiin ja boazodoaluin, de ii leat eahpádus ge eanandoalu áigahašvuodas. Dáidá eanandoallu vel boarráset go máid dál diehtit. Ealáhuseallimis leat álo leamaš lotnolasdoaimmat, omd. eanandoallu ja guolásteapmi, eanandoallu ja murjen/lubmen jna. Eanandoalločáli Håkon Dundas dajai 1939:s ahte "ii báljo ovttaga Finnmárkku dálueaiggádis leat eanan áidna sisabohtun. Earret eanan- ja šibitdoalloldietnasiid, dinejit sii guolástemiin, geaidnobargguin, industriijain, vuovdebargguin, dujiin, sáhttostemiin, bivdduin ja meahcástemiin, ja eará soaittáhat bargguin ja boađuiin" (*Gerhardsen 1946 I: 92*).

Áigá juo eahpadišgohte earát lea go jur die gánnáhahti bargovuohki: Jus eanandoalli "álggášii dušše Eanandoaluin, gos son dárbbášuvvo, dahje baicca álggášii dušše

---

⁸⁹⁷ Talvik

⁸⁹⁸ arktisk jordbruk

⁸⁹⁹ Årøya

Guolástemiin, de eahpitkeahtá jávkkašii stuorimus (Guolásteami) hehttehus", čálii Jens Rathke 1802:s (*ibid* s. 86. *Jens Rathke diedáhus Commerse Collegiet:i Københámmánis 1802*).

Sávaldat lei juoga, eará ášši lei ahte lotnolasdoaimmat ledje dárbbášlaččat daid váttisvuodaid geažil máid ovdalis leat čilgen (gč. kap. 1 Álgu). Lotnolasealáhusaid leat atnán eanemusat sámi guovlluide gullevažžan, muhto boarráseamos čálalaš gálduin oaidnit ahte olggomus rittuin, gos ledje eanas dáččat, leat šibitdoaluin bargan. Dán duođaštit ee. arkeologalaš iskamát Máhkarávjjus (Goaskinvákkis⁹⁰⁰, Kirkestappenis⁹⁰¹, Irenjárggas⁹⁰² ja Helnesas⁹⁰³) 1987:s (*Hansen 1990: 32. Geahččalanroggamat álggahuvvojedje konservatora Håvard Dahl Bratrein ja Davvenjárgga historjá- ja dávvervuorkásearvvi ovttasbargguin. Irenjárgga ja Helnesa duktásajit čielga šibitdoalu bázahusaiguin C14-árvvoštallojit 1200-1400-logus leamaš. Muhto Kirkestappena duktásadji C14-árvvoštallui jagiide gaskal 658-803*).

"Eanandoalus lea aivve fuođargilvin ja šibitdoallu", čálle Finnmárkku eanandoallusearvvi diedáhusas 1952:s (*Landbruksmelding 1952: 20*). Eanandoallu lei nappo šibitdoallu, ja eanangilvin fertii eanas dálkkádagaid geažil muddejuvvot rássešattuide. Rássegiettit dahke omd. 1953:s 95% olles eanandoalloareálas, ja lei ovddemustá timotei-gilvvárássi. Ii lean earalágan dilli ovdal soađi, baicca vel eambbo dát dilli.

Finnmárkku birzzehis⁹⁰⁴ sajádat deattuhuvvo vel eambbo Gunnar Sigstadstø sániiguin: "Dat diedusge váikkuha olles eanandollui go Finnmárku lea nu davvin". Ii leat vejolaš gortni gilvit nu davvin, jotkkii son, ja buđet- ja ruonasšattut leat maid eahpesihkkarat jus dette leat buollašat. Dál gal sáhtta bivggi gilvit muhtun báikkiin, muhto ii sihkkaris jahkásaš doaibman. Danin ii rievdat dat Sigstadstø` vuodđooaivila: Oažžu roahkka eahpidit lea go fávdnát ekonomalaš vuoitu šattuid gilvimis (*Sigstadstø 1957: 149*).

Finnmárkku eanandoallu lei (ja lea) vuosttažettiin biergo- ja mielkebuvtadeaddji ealáhus. Olles soahtegaskaáigge lei čielga ládjoeanandoallu⁹⁰⁵ eanas báikkiin, ja sii láddjejedje meahccegittiid ain 1950-jagiid. Omd. lei Buolbmágis buot eanandoallu vuodustuvvon suoidnefuođarbuvtadeapmái ja šibitdollui (*Eidheim 1958: 21*).

Movt dasto galgá čilget dan olu meahccegieddeláddjema? Mii leat juo namuhan dálkkádatdili, muhto das leat vel eambbo bealit.

3.2 EANANDOALU VÁTTISVUOĐAT

Dat bealit ledje eanas dát:

- Dálkkádagat

---

900 Kjelvik

901 Váilu sámegeielnamma

902 Tunes

903 Váilu sámegeielnamma

904 marginal

905 høstingsjordbruk

- Ruhtavátni. Ii lean álki dábuhit ruđa oastit bargoneavvuid, duvttaid, siepmaniidd ja heasttaid. Eai gávdnon heasttat omd. Čoalmmis⁹⁰⁶ 1942:s, muitala Knut Kolsrud. Eanandoallu lei ruđaheapmi guolástusa ektui.
- Eanandoallomáhttu. Dás lea sáhka skuvlaoahpus ja oahppannávccaid birra, mas čearddalašvuolta ja giella ledje čielga hehttehussan.
- Boaittobealde:
  - Eai lean johtolatvejolašvuodát.
  - Biedggus ássan ja unnán olbmot juohke báikkis.
- Eananvátni

Dát leat váttisvuodát mat ledje unnit eambbo olles dan áigodagas máid dás galgat čilget.

Go galgá gávnnahtit movt váttisvuodát čuhce, de sáhtta dadjat nu movt omd. Sigstadstø, ahte dálkkádat dagahii heajos šattu. Heajos šaddu fas dagahii ruđahisvuoda. Muhto lea eahpitkeahtá vearrut dušše ovttá siva gávdnat váttisvuodaide. Dat ledje baicca čuldon oktii. 1920:s čálii johttioahpaheaddji iežas dieđáhusas Finnmárkku fylkii ahte dálkkádat ii lean mearrideaddjin šibitdoalu ovdáneapmái: "Boares doallovuohki - unnán suoinnit dálvefuodarín jna. - dát ledje baicca čielga hehttehussan jođánis ovdáneapmái" (FFF1920, ášši 15, s. 81).

3.2.1 Dálkkádagat

Finnmárkku geográfalaš sajadaga geažil lea gordne- ja ruonasšaddogilvin váttis. Danin fertejit bargat šibitdoaluin ja fuođargilvimiin. 1962:s iskkaiga Norgga eanandoalloekonomalaš instituhta olbmot Harry Langvatn ja Arne Thormodsæter guohtunáiggi ja šaddanáigodaga:

Guovlu	Guohtunbeivviid lohku		Šaddanáigi
	Šibihat	Sávzzat	Ruohtasšattut
Olggut Davvi-Romsa ja Finnmárku	109	142	129
Sis-Romsa ja Finnmárku	102	134	119

Gáldu: Tidsskrift for Det Norske Landbruk 1962, s. 144

Lea veahá eahpečielggas máid gáldut oaivvildit Finnmárkkuin, muhto oktavuodas vuhtto ahte várra leat nappo vuotnaguovllut Oarje-Finnmárkkus ja Sis-Finnmárku.

Davvi Nordlándda ja Lulli-Romssa buohtastahtti logut áibihiid, sávzzaid guohtunáiggi ja ruohtasšattuid šaddanáiggi dáfus leat 115 beaivvi šibihiidda, 155 sávzzaide ja 149 beaivvi šaddanáiggi.

3.2.2 Ruhtavátni

Jahkečuodimolsumis juo lea čielga eanandoalloguovlluid ruhtavátni oinnolaš. Priváhta ruhta manai vuosttažettiin guolástusguovlluide. Soahtegaskaáigge manne muhtun muddui stáhta ruhtajuolludeamit maid dohko: "Earenoamážit Lágesvuonas ožžo unnán dahje eai oba ge, daid milljovnnain máid stáhta soađi maŋŋel juolludii geafes guollebivdiide, fatnasiid ja doaluid háhkamii, jna." (*Falkenberg 1938: 71*).

Sihke Falkenberg ja eará dutkit oaivvildit ahte earenoamážit mearrasámiguovllut olgguštuvvojedje ruhtajuolludemiiid oktavuodas, ja earenoamážit dakkár guovllut mat ledje boaittoealde (nu go siskkit Lágesvuotna). Danin ii dárbbas leahket dušše čearddalašvuotta ártan. Ee. sáhttet maid johtalanvejolašvuodát váikkuhan olggušteapmái (gč. ee. *Kolsrud 1955: 156 heajos ekonomii ja birra*).

Nuppe dáfus ledje "vuohtán garra lassáneaddji beroštumi eanandollui", nu go johttioahpaheaddji Kulsland dajai 1922:s (*FFF 1922:523*). Siseatnangiliin ja vuonaid siste ledje vuovdigohtán suinniid, buđehiid jna. guollebivdohámmaniidda. Šibihiid biebmagohte buorebut, eanandoallu buorránii muđui ja gilvigohte maid ođđasis. Ártan dása ledje:

- go dađistaga beroštišgohte ja máhttigohte eambo,
- guollebivddut eai mannan bures,
- ii unnimustá stáhta eananpolitihkka (*FFF 1922: ášši 96, s. 523*).

Nils A. Ytreberg deattuha maid ahte 1930 birrasiid juo ledje "ovdánan eanandoallogiliin nu go Álttás, suoinnit eambo go doarvá, ja eará suohkanat bohte maŋis." (*Ytreberg 1959: 171*). Son maid oaidná čielga oktavuoda gaskal heajos guollebivddu ja eanandoalu ovdáneami (*ibid s. 147, 161*). Leonhard Gamst geažuha seammá: Láhpis eai sáhttán birrajagi bivdit hámmándilálašvuodaid geažil, ja heajos guollebivdu, heajos guollehattit ja váttisvuodát guollejođuin dagahedje sin álgit ruovttuindustriijain nu go gođđimiin ja goarrumiin. Dát fas gáibidii sávzadoalu (*Gamst 1967: 54*).

1920:s bođii láhka stáhtadoarjagiid ođđaortnega birra eanandollui, eatnamiid bargamii, ođđa doaluid álggaheapmái⁹⁰⁷ ja duktačohkemii. Eanangilvinfoanda attii loana ja stáhta attii njuolggo ođdagilvindoarjaga. Maŋŋel soađi jotkkii dát politihkka garraseappot. Robert Paine oaivvildii omd. ahte 1950-jagiin ledje ruhtadoarjagat eanandoalloberoštumi ággan. Daiguin dinejedje olu ruđa, mihá ovdal go makkárga buvttadeapmi lei álggahuvvon (*Paine 1965 II: 27*).

3.2.3 Máhttu

Paine čállá iežas Jáhkovuona-iskamis máid ovttaskas jierbmás olmmái sáhttá bargat. Gulahallanolmmái lei eret gili oasis máid Paine gohčoda eanandoalu ovdáneami eanemus progressiiva guovlun: "I had read some pamphlets and was interested in trying my hand.. . When I ploughed the soil, my father-in-law and others among the old people said - such was the ignorance in those days - nothing will grow on up-turned grass. The first summer my oats grew soon high and were thick. People saw that and began to understand and to be interested." (Ledjen lohkan muhtun gihppagiid ja háliidin geahččalit.. . Go mun bolton, dadje mu vuohppa ja eará boares olbmot - go unnán dihte

---

⁹⁰⁷ bureisning

dan áigge - ahte ii mihkkege šatta goit gieddái gos darfi lea jorgaluvvon. Vuosttaš geasi šattai hávvár (dás: ruonasfuodár, láttakeahtes hávvár) jođánit alládin ja gassadin. Olbmot oidne dan ja beroštišgohte das) (*ibid s. 27*).

3.2.4 Boaittobealássan

Finnmárkkus ledje olu guovllut boaittobealde earenoamážit danin go geainnut eai lean. Ovdal go riikkageainnu Idjavutnii⁹⁰⁸ gárvánii 1930-jagiin, lei siskkit Lágesvuotna okta dain guovlluin: "Lágesvutnii boahitit lea imašlaš. In jáhke ovttaga hearddohuhttit jus logan guovllu gullat "seavdnjadeamos" Finnmarkui. Olu olbmot áppet ain darfegođiin doppe", oaivvildii Mona Beichmann (*Beichmann 1939: 77*).

Mearrasápmelaččat bargagohte maid albma eanandoaluin, muhto dássedis eananbargui lei sidjiide váttis hárvánit, oaivvildii Knut Kolsrud 1943:s. Dát vuhttui garrasepmosit "eambo boaittobeale mearrasámiguovlluin, omd. olggut Čoalmmis⁹⁰⁹" (*ibid s. 156*). Buorráneamit, oaivvildii son, "leat eanas dáččain geain eanandoallu lea deatalaččamus ealáhus" (*ibid s. 156*). Siskkit Čoalmmis⁹¹⁰ gos ledje eanas dáččat, lei maid eambo eanandoallu go dain olggut guovlluin. Muhto Kolsrud ii atnan mearrasápmelaččaid eanandoalu dušše heittohin: Lákkus⁹¹¹ gos ásse sápmelaččat ja dáččat seahkálaga, eai lean maŋnelis. Dat lei okta Finnmarkku buoremus eanandoalloguovlluin: "Sáhtta dadjat ahte mearrasápmelaččain leat muhtumat maŋnelis" (*ibid s. 156*).

Čoalmmis lei seammaládjje go siskkit Lágesvuonas. Mearrasámi álbmot bázahalai, sihke eanandoalu ja guolásteami dáfus. Bearehaga sierraássan⁹¹² dáidá válđoártan leamaš dása, ii ge dušše geografalaš oaiviliin. Girjjit, gihppagat, áviissat jna. main ledje diedut ođđaáigásaš doaimmaid birra, ledje aivve dárogillii. Eai ge mearrasápmelaččat ožžon oasi ruhtajuolludemiin mat ovddemustá manne dáčča ássiide. Sihke Kolsrud ja Falkenberg oaivvildeaba ahte sápmelaččain ledje beare unnán resurssat gilvalit dáččaiguin dan divrras áhpebivddus, mii lei hui buorre 1920-jagiin. Kolsrudas lea almmotge čuovgadet oaidnu go Falkenbergas (*Kolsrud 1943: 139*).

---

908 Ifjord

909 YtreRognsund

910 Indre Rognsund

911 Langfjord

912 isolasjon

3.2.5 Eananvátni

Doaluid lassáneapmi sáhtta dagahan ahte buoremus eanan nogai. Westrheim namuha omd. man gárži lea muhtun báikkiin, nu go Joganjálmis⁹¹³ ja Kárašjogas (*Westrheim 1978: 223*).

Dikkanen dadjá ahte muhtun guovlluin Sirpmás čuzii eananvátni dainnaláigiin ahte gilve olu eatnamiid mat ledje guhkkin eret, 1950-60-jagiin (*Dikkanen 1965: 19*). Gamst oaivvilda maid eananváni dagahan ahte válde meahccegittiid geavahussii Láhpis (*Gamst 1967: 74*).

---

⁹¹³ Elvebakken

Tab. 3.2: Doallolohku ja doaluid sturrodat Finnmárkkus daa mielde 1918-1969

SISEANAN	1918	1929	1939	1949	1959	1969
Buot	254	335	454	492	574	387
doaluid lohku, dain:						
gilvvikeht tá	129	-	1	6	2	-
0-2 daa	68	11	10	4	4	9
2-5 daa	26	20	23	24	29	15
5-10 daa	23	46	49	53	35	6
10-20 daa	8	77	91	125	125	38
> 20 daa	-	181	280	280	379	319
%:in						
gilvvikeht tá	50,8	-	0,2	1,2	0,3	-
0-2 daa	26,8	3,3	2,2	0,8	0,7	2,3
2-5 daa	10,2	6,0	5,0	4,9	5,1	3,9
5-10	9,1	13,7	10,8	10,8	6,1	1,6
10-20 daa	3,1	23,0	20,1	25,4	21,8	9,8
> 20 daa	-	54,0	61,7	56,9	66,0	82,4
Oktiibuot	100	100	100	100	100	100
VUOTNA						
Buot	2211	3074	3706	3908	3462	2044
doaluid logut, dain:						
gilvvikeht tá	938	-	74	174	6	0
0-2 daa	869	150	179	153	104	75
2-5 daa	160	332	407	355	234	51
5-10 daa	124	582	578	596	427	77
10-20 daa	67	914	1034	1099	982	440
> 20 daa	53	1096	1434	1531	1709	1401
%:n						
gilvvikeht tá	41,9	-	2,0	4,4	0,2	-
0-2 daa	38,8	4,9	4,8	3,9	3,0	3,7
2-5 daa	7,1	10,8	11,0	9,1	6,8	2,5
5-10 daa	5,5	18,9	15,6	15,3	12,3	3,8
10-20 daa	3,0	29,7	27,9	28,1	28,3	21,5
> 20 daa	2,4	35,7	38,7	39,2	49,4	68,5
Oktiibuot	100	100	100	100	100	100
RIDDU						
Buot	1464	1570	2478	1980	1328	649
doaluid logut, dain:						
gilvvikeht tá	1349	-	478	430	40	-
0-2 daa	80	197	242	67	47	21
2-5 daa	26	333	523	306	180	60

5-10 daa	6	454	399	424	335	29
10-20 daa	3	336	460	437	435	274
20 daa	-	250	376	316	291	265
%:n						
gilvvikeahtá	92,1	-	19,3	21,7	3,0	-
0-2 daa	5,5	12,6	9,8	3,4	3,5	3,2
2-5 daa	1,8	21,2	21,1	15,4	13,6	9,3
5-10 daa	0,4	28,9	16,1	21,4	25,2	4,5
10-20 daa	0,2	21,4	18,5	22,1	32,8	42,2
20 daa	-	15,9	15,2	16,0	21,9	40,8
Oktiibuot	100	100	100	100	100	100

SISEATNAMIS: Doaluid logut ja sturrodát Finnmarkkus 1918-1969

LOHKU: Eambbo go 20 daa
10-20 daa
5-10 daa
2-5 daa
0-2 daa
Gilvvikeahtá

Jahki

Gov. 3.1: Diagrámma Finnmarkku doallologuid ja -sturrodagaid badjel daa:in 1918-1969: Siseatnamis

VUONAIN: Doaluid logut ja sturrodát Finnmarkkus 1918-1969

LOHKU: Eambbo go 20 daa
10-20 daa
5-10 daa
2-5 daa
0-2 daa
Gilvvikeahtá

Jahki

Gov. 3.2: Vuonat

RITTUIN: Doaluid logut ja sturrodát Finnmarkkus 1918-1969

LOHKU: Eambbo go 20 daa
10-20 daa
5-10 daa
2-5 daa
0-2 daa

Gilvvikeahtta

Jahki

Gov. 3.3: Rittuin

Gáldu: Norsk Samfunnsvitenskapelige Datatjeneste. 1918-69 eanandoallogut. Čálli lea ráhkadan tab., mas leat mielde buot suohkanat earret gávpogiid. Suohkanrájit leat ovdal 1964.

	<u>1929:</u>			<u>1939:</u>	
	Ruovttu giettit 914 daa	Geassesa jegiettit 915 daa	Eará daa	Geassesaje giettit daa	Niitoláju t daa
				121	1 933
SISEANAN	517	149	3 087		
VUONAT	3 457	235	12 177	110	9 343
<u>RITTUT</u>	<u>1 516</u>	<u>132</u>	<u>4</u> <u>514</u>	<u>18</u>	<u>4 534</u>

Gáldu: Norsk Samfunnsvitenskapelige Datatjeneste. 1918-69 eanandoallohkatat. Čáli ráhkadan tab.

3.3 VIIDODAT JA SAJÁDAT

Ovdal go niittuid birra álggahit sága, ferte álggos geahččat movt Finnmárkku eanandoaluin lei. Mii geahččat mihtiduvvon eatnamiid tabealla. Movt doaimmahedje eanandoalu? Movt ovdánii eanandoallu? Lea go sáhka dakkár vugiin mat nanneje meahccegittiid ja surrogatfuodđara geavaheami?

Doaluid lohku lassánii siseatnamis gitta 1959 rádjái. Mii oaidnit maid ahte doalut sturro oba Finnmárkkus. Earenoamáš olu rievddai málle 1918-29 áigodagas. Rittuin ledje doalut čađat unnibut, ja doppe maid mannagođii eanandoaluid lohku maŋos ovdal soađi juo muhtun suohkaniin. Dát guoská earenoamážit Davvenjárgga suohkaniin. Olbmot heaitigohte lotnolasealáhusaid, ja álge eambo birrajagi guolástemiin. Siseatnamis ja vuotnaguovlluin oaidnit sullasaš ovdáneami, muhto juste nuppeládje. Doppe ledje mánggas geat álge ollesáigge eanandoaluin. Siseatnamis nuppástuhtte eanebut ollesáigge eanandollui go eará guovlluin. Soađi maŋgel lea seammá guvlui mannan. Doaluid lohku unnu dađistaga, muhto seammás stuorru earjkildoallu. Dát mannolat leat eanas dain buoremus eanandoalloguovlluin.

Go darkileappot geahčada tabealla, de fuomáša ahte Finnmárkku eanandoallu lea gáfadit rievdan 1918 rájes. 1906:s dadje Sállannuoris ná: "Dálvefuodarin atnet suinniid, máid geasset čohkkejit dáluid lahka. Dasa lassin geavahit guollemoaluid, goikaduvvon guolleovviid, jeahkála ja debbuid" (*NGO Sørøysund 1904 (ja lasáhus 1906) s. 23*).

Dát válldahallan livččii heiven buot eará Finnmárkku suohkaniidda, earret dan ahte siseatnansuohkaniin atne hui unnán debbuid ja guollemoaluid. Bibme maid earalágan

---

914 hjemmemark

915 seterløkker

čohkkejuvvon fuođđariiguin. Lei oktavuohhta ruovttogittiid heajos geavaheami ja čohkkejuvvon fuođđara geavaheami gaskkas. Dukten ja áhcun ledje measta amas áššit.

Gáldut leat ovttaoaivilis ahte 1920- ja 30-jagiin lei Finnmárkku eanandoalus stuora nuppástus. Eanandoallit bargagohte eambo gánnáhahti vugiin. Ytreberg oaivvilda 1. máilmmisoađi vásáhusaid ártan dasa. Son geavaha ge doahpaga "olu oahppama áigi" dan áigodaga birra.

Muhto lei go nu ahte "eanangilvi" geavaheaddjit heite niittuid, ja baicca gilve doarvá fuođđara ieža? Báhce go niittut geavatkeahttá - vai manne go eará geavaheddjiide, omd. boazosápmelaččaide ja turisttaide?

Álggos orru leamen nu. Vuosttažettiin leat hui unnán dieđut niittuid láddjema birra. Nuppe dáfus lea nu go juo namuhuvvon, ahte bargagohte stuorit ja eambo gánnáhahti doaluiguin.

Statistihkat 1929 ja 1939 geassesajegittiid ja eará meahccegittiid birra muitala veahá mannolaga birra. Dađi bahábut eai gávdno buohtastahti logut 1918 ovdii. Tabealla mielde oaidnit ahte meahccegittiid geavaheapmi unnui 1929 rájes 1939 rádjái. Tabealla "Ruovttugiettit" várra ledje dálu giettit. "Eará" ges dáidá vástidit "Giettit niitolájuide". Sihke dat ja geassesaje giettit orrot maŋos mannan. Westrheim deattuha čielgasit ahte geassesajiid geavaheapmi lea unnon, goit 1800-logu loahpas (*Westrheim 1978: 205-206*). Mii oaidnit ahte rittuid mannolat lea earalágan go vuonaid ja siseatnamiid mannolat. Rittuin leat niittut hui veahá lassánan.

Muhto lea go dát olles čilgehus?

Go galgá ipmirdit meahccegittiid geavaheami, de ii ábut dušše statistihkkii geahččat: "Persovnnalaččat oaivvildan mun ahte jahkásaš meahccelájuid lohku lea beare vuollin ja olu eanandoallit geaiguin lean hupman, oaivvildit dan seammá. Earenoamáš čielggas lea ahte niitolájut leat buorren dorvun heajos gilvvasuoidnejagiid", čálii Eidheim 1958:s Buolbmága dili birra (*Eidheim 1958: 21*).

1953:s go suoidnešaddu Buolbmágis árvvoštallui 70-75% dábálaš jahká, oinnii Eidheim ieš ahte láddjejedje 30-50 dekára meahccegittiid, ja "dat sihkkarit ii lean visot dan jagi" (*ibid s. 21*). Muhtun jagiid eai beroštan niittuin, go suoidnešaddu rievddadii nu olu. Meahccelájut leat dasto leamaš "anolažžan go gilvvasuoidnešaddu rievddadii nu olu ja dain lei nappo ekonomalaččat olu eambo árvu go dan suoinni čielga fuođarárvu máid doppe láddjejit" (*ibid s. 21*).

Buolbmága doaluid ollislaš areála 1949:s lei 8 948,4 daa, mas 4 908 daa lei buvttakehtes areála. Buvttadeaddji eanan lei dáinna lágiin:

	Gilvva giettit ⁹¹⁶	Duktejuvvon luonddugiettit 917	Niittot máid jahkásaččat láddjejit	Luonddugiettit
Dekar	1 715.5	1 997	1	24

Gáldu: Eidheim 1958: 21. Eidheim geavaha doahpaga eanandoalloáreála buot eatnamiidda mat leat doalus.

---

⁹¹⁶ dyrket eng

⁹¹⁷ natureng på inmark

1949 eanandoallohkamiin lei oba Finnmárkkus 49 646 daa gilvojuvvon eanan ja 49 052 daa ledje dáluid lahka. Dasto lei 8 869 daa niittut máid dásseidit láddjejedje ja 344 daa geassesajegiittit.

Loguin oaidnit ahte ferte leamaš stuora erohus suohkaniid gaskkas niittuid láddjemis. Lea ipmirdahtti ahte riddosuohkaniid eanandolliide lei vaddáseamos bargat doarvái ruovttugittiid: "Sállánuoris leat oalle olu eambo luonddugiittit ja niittut dálu lahka go gaskamearálaččat Finnmárkkus" (*Myhre 1957: 65*).

Dán cealkágis vuohtá ahte dáide meahccegiittit máid eai láddjen jahkásaččat, ja ahte dát eai leat boahtán statistihkkii. Eai suige lean mihtiduvvon giittit, muhto giittit máid bearrašat dahje ovttaskas olbmot ledje oamastan. Dahje baicca daddjon máid báikki olbmot dohkkehedge sin oamastan. Eai orron berošteame das ahte sis eai lean eananbápirat báikkiide. Dat boahtá čielgasit ovdan čuovvovaš sitáhtain ja čállosiin.

3.4 MEAHCCEGEAVAHEAPMI

3.4.1 Soahtegaskaáigi

Buot gáldut mitalit ahte viiddis guovlluin čohkkejedje borramušlasi ja fuođdariid:

"Dávjá lei eananbihtá mii gulai dálui. Muhto go ledje oalle olu šibihat, go háliidedje bierggu alcceseaset ja vuovdimassii, de fertejedje mannat meahccái. Doppe láddjejedje ja goikadedje suinniid, dahje geasehedje ruoktot ja easkka doppe goikadedje daid. Juohke bearrašis ledje iežaset láddjenbáikkid máid atne iežasin. Daid oamastedje go olu jagiid ledje daid geavahan. Ja lei nu go ovttahat sajés muhtun lei láddjen mángga jagi, de eai galgan earát viggat dohko, muđui šattai ránnáriidu. Olmmoš oamastišgođii báikki gos láddjii meahcis, vaikko ii lean formálaš eananbábir. Ránnát maid gehčce ášši seammaládje", mitalii Kamøyværalaš⁹¹⁸ Ivar Iversen .

Irevuonas⁹¹⁹ Máhkarávjjus (Muosát giella ovdal 1984) ásse 5 bearraša ovdal evákko. Sii láddjejedje buot ruonas báikkiid ja njárggaid olles vuotnagátte. Juohke bearrašis ledje iežas báikkid (*Edgar Ingebrigtsen 1987*).

Go Keaisvágis⁹²⁰ galge fuođđara čohkket šibihiidda "fertejedje čoaggit measta juohke suoinni. Láddjejedje buot sulluid ja skuittuid. Dálvet vušše muhtomin guoleoivviid šibihiidda vai seste suinniid" (*Gjesvær 1977: 26*).

Honnesvágis⁹²¹ dolvo giheid meaddel Steinviknæringen⁹²², ja doppe guhto vilttiin. Dán gohčodedje várreguohtumin dahje geassesaje guohtumin. Dohko eai lean ceggen

---

⁹¹⁸ sámegiellamma váilu

⁹¹⁹ Tufjord

⁹²⁰ Gjesvær

makkárge visttiid. Meahccelájut ja áppetgievnnit ledje maid dábálaččat Honnesvágis oval soađi (*Gunnar Løkke 1987*).

Máhkiris⁹²³ ii lean gilvvehahtti eanan. Doppe geavahedje meahci sierra ládje, muitalii Eivind Berggrav: "Boares Hansena áhčči guottašišgođii niesteseahkain muolddu várrejekkiin vulos". Sii vižže maid muolddu Báhcavuonas fatnasiin. Dáinna lágiin dábuhedje doarvái fuođđara guovtti gussii" (*Berggrav 1939: 126*). Doppe eai olbmot dušše geavahan meahci. Sii válde dan ruoktot miele!

"Lágesvuona eanandoallu lea ovdal gohčoduvvon ládjoeanandoallon, ja oalle primitiivan. Das juo oaidná ahte dat lea rievttis govva, go čohkkejit šibitfuođđara mángga sajés, ruskalájuin, vuovddis, fiervvás ja mearas", čálii Falkenberg (*Falkenberg 1938: 126*). Ruovttugittiin, meahcis ja sulluin maid čohkkejedje suinniid, muhto "meahci geavahit obanassiige unnán. Jus livčče buoret lájut, sáhtaše oažžut mánggagearde eambo suinniid", jotkkii son.

Muđui son humai dan birra movt galggaše birgehit eanemus lági miele šibihiid dálvvi badjel. Šibihat guhto muhtomin gittiin giđasgeasi rájes. Maŋgel manne sávzzat várrái, omd. Veinesas⁹²⁴, dahje daid bidje sulluide. Dát lei dábálaš doppe gos lei gumpevárra, omd. Irgevuonas. Vai ožžo doarvái fuođđara, loggo sii dakŋasiid ja sámmáliid ja válde maid sieđggaid, rissiid, dakŋasiid, čáhppesmurjjiid jna" (*ibid s. 121*).

Gáiccat ledje veaiddalassan Cuokcavuonas⁹²⁵ Láhpis. Gihciid dolvo unna sulložii. "Ovdal ledje leamaš oalle olu gáiccat, 9-10 muhtumiin. Dáppe ledje buorit guohtumat legiin", čállojuvvui 1968:s (*NEG 21185, Nuvsvåg i Loppa 1968*).

Láhpi Langfjordhavnas⁹²⁶ lei heajos guohtun, nu ahte dolvo gusaid muhtun luktii olgolii. Luovttas lei leahki gos lei hui buorre suoidnešaddu. Gusaid dolvo fatnasiin, sáhtte 20 gusa ain leahkit gávccesiessahis⁹²⁷. Doppe ledje darfegoađit ja moadde fiello- ja dimbbarvisttáža main orro. Nissonolbmot ja mánát orro doppe, ja lávvordagaid bohte dievddut maid. Láddjejedje ceggoseamos vilttiid gosa šibihat eai beassan. Geasset maid dolvo lábbáid ja gihciid smávvasulluide (*NEG 22133, Langfjordhavn i Loppa 1968*).

Čoalmmis láddjejedje vilttiid 1950-jagiid álggus ain. Suinniid fierahedje vulos fierranfirmsiiguin⁹²⁸, ja daid fievrrededje ruoktot fatnasiin.

"Mearrasápmelaččain ledje geassesajedoalut mat mángga ládje muittuhit lulli-Norgga geassesajedoaluid. Mihcamáraid áigge manne geassesadjái, dakkár báikkiide mat muđui ledje ávdimin. Geassesadji ii lean álo ovttahat sajés jagis jahkái, muhto bearrašiin lei goitge juogalágan oamastanriekti⁹²⁹ muhtun guovlluide.. . Dušše nissonolbmot ledje geassesajiin. Dievddut ledje ruovttuin ja bivde guliid pomoraide.. . Jahkečuođi molsumis ain manne eatnasat geassesajiide, ja 30-jagiin ain lávejedje muhtumat mannat eará báikái guovddášgeasi. Muhto dál gal leat oalát heaitán mannamis geassesajiide", čálii Kolsrud 1943:s.

---

921 Honningsvåg

922 váilu sámegiellamma

923 Makkaur

924 váilu sámegiellamma

925 Nuvsvåg

926 váilu sámegiellamma

927 átring

928 veltegarn

929 hevdsrett

Vai seste ruovttugittiid ja rássešattuid doppe, ledje Lágesvuonas 1910 rádjái geassesajit. Muhto daid sadjái bohte geassenávehat ruovttuid lahka, masa Falkenberg` oaivila mielde lei olmmošlassáneapmi ártan, mii dagahii ahte ássanbáikkít lassánedje (*Falkenberg 1941: 68, 130*).

Kolsrud gal ii muital lei go olmmošlassáneapmi - dáčča sisafárrema geažil - mii váikkuhii ahte sápmelaččat ássagohte eambo ovttahat sajés. Sonja Westrheim dadjá ahte olmmoš doivvošii ahte eanandoalu viidáneapmi 1900 rájes livččii dagahan eambo dárbbu geassesajiide danin go guohtumiid- ja fuođarčohkkendárbu stuorui. Reinton oaivvildá ná dáhpáhuvvan Vestlánddas 1800-logus. Lea váttis dadjat manin Finnmárkkus ii geavvan seammaládje (*Westrheim 1978: 207*).

Čoalmmis ledje earenoamáš buorit lájut, ja sihke nannanolbmot ja vel Sállanolbmot ge manne dohko láddjet. Kolsrud čálii: " Meahcceládjogiettit leat goitge deataleamos eanamin. Luondu lea heivehuvvon dán ládjodollui gos eanandikšun ii leat mávssolaš fuođarčohkkema bálldas birgo- ja mielkebuvtadeaddji šibitdoalus. Meahccegiettit leat eanemustá olggut, rámsš legiin Čoalmmis, Sállannuori guvlui, ávdin vuonain, nu go Kufjorda⁹³⁰ dahje badjelis váriin. Olu dán meahccegittiin leat ovdal leamaš geassesadjin ja geassešibitdoalu geažil leat šaddan rásseguolbbanin. Dahje sáhttet leahkit orrunsajit mat leat báhcán ávdimin nu go Store Kjerringfjord⁹³¹. Muđui láddjejit olbmot doppe gosa besset" (*Kolsrud 1943: 154*). 1920-jagiin bođii ođđa ortnet go ožžo láigolihtu Stáhtas meahccegittiide: "Muhtumat Čoalmmis leat dál oastán meahccegittiid, muhto muđui mákset veahá jahkásaš divvaga Stáhtii dahje dan priváhta olmui guhte eaiggáduššá vieltti. Dál leat mihtidan meahcceládjoeatnamiid, measta juo dološ oamasteami vuodul" (ibid s. 155).

Meahccegittiid mihtideami oktavuodas álge 1. máilmmesoadi manjel eananregulereamiin (arronderemiin). Mihtidedje orrunsajiid ja báikki olmmái oaččui eaiggáduššanrievtti eatnamii. Kolsrud čállá: "Rádjái biddjui dábaláččat ovddeš geavaheami vuodul" (ibid s. 155). Eanas báikkít ledje 10-15 mihtu, muhto rámsš báikkiid geažil ledje háreve olles giettit. Ruovttugittiin ealihedje omd. dušše moadde lihtora⁹³² : "Šibitdoalu vuoddu lea nappo meahccegittiin" (ibid s. 155).

Oallugiin lei eananbábir meahccegittiide. Muhtun Joganjálmmi olbmás ledje omd. 20 meahccegietti Álttájohávžžis. Dálbmeluovtta olmui ledje meahccegiettit⁹³³ Kvenvikas ja Joganjálmmis. Muhto nuppe dáfus ledje muhtumat geain ii lean eananbábir ruovttugittiide ge (Sverre Eilertsen 1987).

1930-jagiin viggagohte eambo vuoitto oažžut ruovttugittiin. Eanadoallit háhke alcceseaset sihke buoret ja stuorit doaluid, ee. danin go Stáhta gáibidii unnimustá 40 mihtu ovdal juolludii doarjaga ja loana. Muhto lea maid govvideadjin ahte vaikko doalut sturro rittuin, de sturro dat vel eambo vuotna- ja siseatnanguovlluin. Rittuin han lei guollebivdu deatálaččamus. Kolsrud dajai ná: "Mearrá bissu álo mearrasápmelaččaid ekonomijamearrideadjin" (*Kolsrud 1943: 155*). Guollebivdu sulluin ja olggut vuotnanguovlluin lei deatálaččamus ealáhus buot čearddaide.

---

930 váilu sámegielnamma

931 váilu sámegielnamma

932 smáfe

933 utslátter

Soahtegaskaáigge ja muhtun jagiid maŋnel 1945 doaimmahedje 3-4 hálddašeaddji⁹³⁴ Jiepmaluovtta lotnolasealáhusdoaimma. Rássegilvin lei buot deatalaččamus doallovuohki. Jiepmaluovttalávdegotti 1982 čielggadeamis čuožžu ahte eanandoallu lea heaittihuvvon, muhto eatnamis guhto šibihat veahá. Muhto báikki "iežas resurssat leat smávvat ja dat iehčaneaset eai livčče leamaš ássama vuodđun. Leat lagas resurssat, mearas ja eatnamiin, mat leat ealáhusvuodđun leamaš sidjiide geat áiggiid čađa leat Jiepmaluovttas ássan" (*Hjemmeluftutvalget 1982. Gáldu ii mital čielgasit goas dat lotnolasealáhusdoaimma lei*).

Henriette Nissen Kárášjogas muitala: "Geasset lei girkobáiki measta ávdimin; eanas fásta ássit ledje geassesajis, Ásebávttis, njárggas moadde beanagulláma bajás joga" (*Christie 1967: 197*).

3.4.2 Áigi maŋnel soađi

Sihke statistihkat ja Eidheim leat juo mitalan ahte maŋnel soađi ain ledje meahccelájut⁹³⁵. Adolf Steen duodašta dan Máze válddahallamis: Ovdal go ruovttugittiid gilvigohte, dahje lagas eatnamiid njáskagohte, fertejedje "buohkat viežžat olu suinniid meahcis ja niittuin" (*Steen 1963: 87*). "Ovdal" ferte dás máksit sullii jagi 1950 go Máze eanandoallu Steena sániid mielde ovdánii hui olu.

1960 birrasiid láddjejedje ain muhtun mázelaččat meahccesuinniid johgáttiin ja stuora jávregáttiin. Muhto eatnasat ledje dalle gávnnahan ahte gánnáhii buorebut bargat ruovttueatnamiin, go:

1. Dušše unna ruovttueananbihtáš attii eambo go vahkuid bargu meahccelájuiguin.
2. Attii dasto "njuolgo ruhtadietnasa go ožžo gilvindoarjaga" (*ibid s. 89*).

Ovttá gusa fuođđarii manne 18-20 heargeguorpmi suoinnit ja 3-4 guorpmi jeagil. 1960:s borde ain veahá jeahkála. Ovdal maid geavahedje soahkerissiid oalle olu. Vaikko ledje ge doarvá suoinnit, de bibme rissiiguin nuppevuro, ja earenoamážit gidđat ja maiddái muhtomin dálvet fo lei fuođđarvátni. Bibme maid siedggaiguin ja skábiiguin⁹³⁶ "ja muhtumat bibmet daiguin ain dál" (*ibid s. 87*).

3.5 MEAHCCEFUOĐĐARAT JA EARÁ FUOĐĐARAT

Finnmárkkus ledje debbot deatalaš fuođđarin. Go debbuiguin biepmái, sáhtte 1 gusa suoinnit ollit 1,5 gussii, ja dat lei buorre mielkefuođar (*NEG 9570 Kvalsund i Kvalsund kommune (1950-jagiin?)*). Fálesnuoris bibme "olu debbuiguin, máid ain dál geavahit" (*NEG 9569 Kvalsund i Kvalsund kommune (1950-jagiin?)*).

---

934 oppsittere

935 utslätter

936 rogn

Bárkkuin eai leat biebman 1900 rájes, muhto dakŋasiiguin ja rissiiguin bibme 1950-jagiin ain, earenoamážit heajos jagiid: "Dološ áigge lávejedje earenoamážit sápmelaččat guoddit rissiid ja dakŋasiid ruoktot dálvefuođarin. Dál gal leat heaitán" (*ibid. Om bark gč. váldokap. Torv og skog*).

Dakŋasiid ja jeahkála eai gal leat "geavahan veahkkefuođarin dáppe olbmo muittus", mitaluvvui Jogas⁹³⁷ 1950-jagiin.

Bissojogas geavahedje "olu dakŋasiid" ja jeahkála, mitaluvvui doppe 1968:s (*NEG 21033 Børselv i Porsanger*).

Seammá jagi mitalit Eiaibuleagis geavahan olu dakŋasa fuođarin. Livnnjuin (heavušdakŋasiin)⁹³⁸ maid bibme, muhto dat ii lean nu olu. Unnán gal guhto dakŋasiid, luonddudilálašvuođaid geažil. Sávvzat guhto olgun dassožii go borggái ja giđdat daid dolvo bievlaguolbaniidda. "Čakčat manne várrái ja borde jeahkála arvesavdan" (*NEG 21068 Eibydal i Alta*).

Njávdamis⁹³⁹ bibme eambbo čáhppesmurjjiguin go doppe maid lei unnán heavušdaŋas. Sávvzaid luite daŋasguohtumii. Muhto jeagil lei nu olu, ahte 1920 rádjái bohte Davvi-Várjjat olbmot jeahkála bordit dohko. "Jeahkála leat bordán gitta soađi maŋġelii" (*NEG 21190 Neiden i Sør-Varanger 1968*). Sihke giedde- ja "vuovdesuinniid" vuvde dienasin, ja ieža bibme jeahkáliiguin ja jeaggesuinniiguin. Go NEG` jearai ii go lean lossa vuohki, de vástidii gulahallanolmmái ahte "heahti bágge olbmo vaikko masa" (*ibid*).

Reašvuonas⁹⁴⁰ 1969:s eai čohkken "eai dakŋasiid eai ge jeahkála, muhto dan ledje bargan maŋġelii soađi. Dološ áigge lei earenoamážit jeagil deatlaš fuođarlassin ja sávvzat guohtugohte dakkaviđe go bievllat ihte... Daŋas ii lean nu buorre fuođar, muhto fertii goitge biebmat vaikko mainna vai ealihedje šibihiid dálvvi badjel...Sámmáliid ja eará jeahkáliid go oaivejeahkála (sarvájeahkála)⁹⁴¹ maid vušše áppetgievnnis" (*NEG 21342 Rafsbotn i Alta 1969*).

Ruovdavuonas⁹⁴² eai láven dakŋasiiguin biebmat, mitaluvvui 1969:s, muhto veahá čogge vearrámus giđdaáigge. Sávvzat ja gáiccat gal guhto dakŋasa sihke giđdat ja čakčat. Jeahkála gal borde olu. dat lei deatlaš fuođarlassi ovdal: "Jeagelbordin lei ain dábálaš ovdal soađi" (*NEG 21533 Jarfjord i Sør-Varanger 1969*).

Veahá borde jeahkála Dálbmeluovtta siskkimus legiin, ja bibme šibihiid sihke njuoska ja vuššon jeahkáliiguin (*NEG 22289 Østre Talvik i Alta 1971*).

"Láveje laigut dakŋasiid. Dál leat heaitán dan, muhto gitta maŋġelii soađi leat veahá gaikon", mitaluvvui Ákŋoluovttas 1971:s. "Láveje maid gaikut dakŋasiid dainnalágiin ahte čuhppe dahje gaiko giedaiguin... Lei unnán heavušdaŋas, nu ahte eanas válde čáhppesmuorjedakŋasiid... Giđdat lávii dávjá dušše daŋas vel goikefuođarin. Jeahkála borde unnán. Veahá borde sámmáliid. Oaivejeagil lei unnán" (*NEG Hasvik kommune 1971*).

---

937 Bergsfjord

938 røsslyng

939 Neiden

940 Rafsbotn

941 islandsmose

942 Jarfjord

Cuokcavuonas eai šaddan nu beare stuora gáiskkit⁹⁴³, muhto laigo ja gaiko dakŋasiid. Dakŋasiid gaiko go galmii. Muđui čogge goldnan rásiid ja gáiskkiid, máid dárogillii gohčodedje "trøss" (NEG 21367 *Nuvsvåg* 1969).

Čakčat lei dábálaš Dálbmeluovttas laigut čáhpesmuorjedakŋasiid ja ehtemasdakŋasiid⁹⁴⁴ darfegoaivvuin dahje buđetguhkiin⁹⁴⁵ (NEG 22087 *Østre Talvik*).

"Luktejekkiid⁹⁴⁶ láddjen johgáttiin lei dábálaččamus bargovuohki gitta 1930-jagiide" Báhčaveajis, čállá Wikan (*Wikan 1980: govvateaksta. Govat: Skogtaksasjonen 1917*). Bibme maid duottar- ja jaeggerásiiguin, ja sámmáliiguin, guoleoivviiguin ja fálesbierriguin (*ibid* s. 53, 58).

Deanus atne veahá gáiskerohttasiid (dárogillii moldför, suomagillii kaiski) fuođarin. Daid čuoladedje smávisin čakčat, ja dan atne buorren fuođarin. Gáiskkiid láddjejedje ja áhco seammaládjge go suinniid. Heasttabáikkaiguin maid bibme dološ áigge, earenoamážit dahke sápmelaččat dan (NEG 19898 *Tana* 1966). Heasttabáikkaiguin bibme miehtá Norgga ja eambo vel Lulli-Norgga siseatnamiin go Davvi-Norggas. Ottar Brox čállá ahte gusat šadde dearvašeappot ja guolga šattai šalgadet, ja mielki maid várra lassánii. Dán lea ee. B-12-vitamiidna dagahan, muhto maid dat go smirezastit⁹⁴⁷ nu go sávza ja gussa sáhttet geavvadit ja nu atnit ávkki muhtun dain sárrasiin⁹⁴⁸ mat obbanaga mannet heastta čoliid čađa. Hárvát muitalit dakkár biebman birra dahje lohket eará giliin dahje ránnáid dahkan nu, danin go dál orru dat lusttuheapme ja nuoskivuohka (*Brox: 1963: 13-14*). Dát guoská vel eambo olbmobáikkaiguin biebmanii (gč. maŋŋelis).

Bissojogas leat geavahan veahá gáiskelasttaid máid bidje dálveáziide. Heavušdakŋasa maid válde, ja dan atne buorren fuođarin (NEG 21034 *Børselv* 1968). Eaibuleagis maid leat dálvá áhcon gáiskelasttaid, seahkálaga eará vuovdesuinniiguin. Gáiskerohttasiid maid čulle giđdat. Juovvagáiski⁹⁴⁹ adnojuvvui buoremussan, muhto geavahedje maid eará gáiskkiid (NEG 21066 *Eibydal* 1968).

Horpamá⁹⁵⁰ čuhppe sirppiin⁹⁵¹ ja goikadedje. Sávvzat ledje váibmilat dasa. Gáiskerohttasiiguin leat unnán biebman Njávdamis, go doppe ledje unnán stuora gáiskkit. Dološ áigge vušše heasttabáikkaid, ja soames muitá maid ahte sávzabáikkaiguin leat gusaid biebman. Lohket vel olbmobáikkaiguin nai biebman, muitaluvo 1968:s (NEG 21532 *Jarfjord* 1969). Lea váttis dadjat man olu galgá jáhkkit dása. Sáhttet dušše Leahkit bahás solžžat⁹⁵², muhto nuppe dáfus leat dat dovdosat máŋgga Davvi-Norgga guovllus. Seammaládjge go heasttabáikkaiguin ge, sáhttet smirezastit atnit ávkki obbaávdnasiin olbmo báikkas (*Brox: 1963: 14*).

Gáiskerohttasiid eai lean Ruovdavuonas ge geavahan heahtefuođarin, go leat unnán stuora gáiskkit. Heasttabáikkaiguin leat jur veahá biebman, ja "dološ áigge lohket suomelaččaid vuoššan olbmobáikkaid áppetgjevnis" (NEG 21532 *Jarfjord* 1969).

---

943 bregner

944 blokkebærlyng

945 potetgrev

946 starmyrer

947 drøvtyggere

948 trevler

949 ormegras

950 geitrams

951 sigd

952 rykter

Dálbmeluovttas leat unnán stuora gáiskkit, ja danin eai biebman gáiskerohttasiiguin. Muhto Ráirus⁹⁵³ dihte mitalit, ahte 1860-70 birrasiid čogge veahá gáiskkiid. Muhto dat lei dušše juoga máid jur muite. Measta buohkat geain lei heasta, vušše heasttabáikkaid (*NEG22284 Østre Talvik 1971*). 1900 birrasiid atne heasttabáikkaid lassifuoðarin Álttás, muhto dat lei unnán. Álttá bajit guovllu ássit ledje bohtán Tynsetas, Alvdalas ja Durnosleagis. Doppe bibme olu oaivejeahkáliin. (*NEG 2447 Øvre Alta. Čállán Alf Martin Jæger 11.11.1948*).

4. KAPIHTTAL

Guolástusat

4.1 SOAHTEGASKAÁIGI

Guolástusas lei juo álgán sullasaš ođastuhttima ovdáneapmi go mii eanandoalus lei soahtegaskaáigge. 1905-20 áigodagas bođii oba olu mohtordoaibma guolástusfatnasiidda, earenoamážit danin go dan áigodagas oppalaččat ledje buorit ekonomalaš dilálašvuodát. Bohte maid stáhta loatnaortnegat nu go Finnmárkkuofoanda, mii buoridii ruhtadanvejolašvuoda. Sihke almmolaš ja priváhta ođastusdoaimmat⁹⁵⁴ (nu go Det norske Selskap til Fiskerienes Fremme (Norgga guolástusaid ovddidansearvi) ledje searvvis bidjame vuodu ja váikkuheame guollefatnasiid nuppástuhttima.

Muhto soahtegaskaáigge šattai, nu go juo namuhuvvon, hui heajos áigin guolástussii - go šadde heajos hattit, heajos guollejohtu ja vealggáidupmi⁹⁵⁵. Dát dagahii ahte guollefatnasat fas veahá primitiivaluvve - nappo šadde unnit fatnasat ja heajut doaimbi bivdoneavvut. Nuppe dáfus šattai maid stuorit earru guollebivdiide - ledje maid muhtumat geat álge eambbo ođđaáigásaš fatnasiiguin bivdit. Earenoamážit šattai riddo- ja vuotnabivdiid gaskii mihtilmas earru.

Finnmárkku heahtedilli, earenoamážit smávvaфанasbivdiin, lei hui oinnolaš 1933:s, dajai guolástusbearráigahčči R. Skotnes. Dása lei guovddáš sivvan go eanas guollebivdiin eai lean ođđaáigásaš fatnasat ja bivdoneavvut. Mañimus jagiid čakča- ja dálvebivddut ledje guhkkkin ábis leamaš, ja dohko lei veadjemeahttun vuolgit smávva fatnasiiguin (*Gerhardsen 1944:11-12*).

Pomorgávppašeami nohkan lei nubbi stuora vttisvuhtan lassin guolástusaid rievdamii áhpebivdun: "Davvi-Norgga guolástusat leat issorasat vaháguvvon go pomorgávppašeapmi nogai", čálii Skotnes (*ibid s. 12*). Geassebivdu maid šattai unnit gánnáhahtti go pomorgávppašeapmi nogai. Danin fertejedje eambbo bivdigoahtit dálvet, go lei garraset ja váralaččat bargu, mii gáibidii buoret bivdoneavvuid ja dagahii stuorit massinproseantta. Goappeš dát áššit orrot čuohcán buot garrasepmosit vuotnabivdiide.

---

⁹⁵⁴ reformarbeide

⁹⁵⁵ gjeldskrise

Dasa lássin sáhtte báikkálaš árttat ja áigi váikkuhan. Falkenberg čálii iežas Lágesvuoniskamis ahte giđđadorskevdu ii deaividan 1933-38 jagiid. Danin šattai siskkit Lágesvuona vuotnabivdiide earenoamáš lossat máksit goluid, ja sidjiide gánnáhit vuotnadorski bivdit. Dán guollebivddus ledje unnit golut, muhto dienas maid šattai heajut. Eará bealli lei vel stáhta unnimusmearrehaddi. Dát hehttii sin geain ledje unnimus gáibádusat (dás: Lágesvuona sápmelaččat) vuolidit hattit, ja juobe veahá ge oažžut bursii: "Guollebivdit ožžot juo duohtavuodas dan buot heajumus hatti dál, ja sidjiide lea danin veadjemeahtun ovddeš ládje bággejuvvot vuolidit hatti. Guolleostiide lea danin buoremus sis oastit guoli geat eanemusat vuvdet (dás: riddogollehámmaniid bivdit). Danin báhce sápmelaččat dávjá čohkkát iežaset guollehivvodagain" (*Falkenberg 1938:156-157*).

Vuonaid ealáhuseallima mállet rivde go ii šat gánnáhan suhkat guollebivdohámmaniidda, ja šadde eambbo bargagoahtit ruovttubivdduin ja eanandoaluin. Lágesvuona sápmelaččaide lei guollebivdu oaiveealáhusegeaidnun, ja sin "oapmedállu lei dušše čielgecaggin" (*ibid s. 71*). Muhto ruovttubivdduin ii lean nu álki jođihit guliid go ovdal, ja danin fertejedje eambbo eatnamiin bargagoahtit: "Veahá lasihemiin oažžu dadjat ahte mearrasápmelaččat dál leat šaddagoahtán eanandoallin", joatká Falkenberg (*ibid s. 72*).

Siskkit Lágesvuonas lohka son ahte dát dilálašvuodát dagahedje ahte doppe šadde sápmelaččat geafit. Kolsrud gal dadjá ahte Oarje-Finnmárkkus gal maid manne maŋos, muhto eai nu olu go nuortalis. Olbmot ásse lagabus stuora gálvoguovddážiid ja lei olu álkit gulahallat lulás go Lágesvuonas. Gávpeolbmát sáhtte danin birrajagi oastit buot guliid máid olbmot bivde, earret geasset: "Čoalmmi olmuin lea danin dássedit ja buoret sisaboaktu go omd. Lágesvuonas. Danin eai nohkkon⁹⁵⁶ olbmot. Oppalaččat doaivvun ekonomalaš dili buorránan, goit maŋimus jagiid. Dát oaidnu ii leat nu go mun ipmirdan, dušše Čoalmmi hárrái, muhto dat ovddasta olu Finnmárkku guovlluid mannolaga. Dát lea deatalaš ártan dasa go olbmot dáppe birgejit veahá buorebut go nuortalis" (*Kolsrud 1943: 139*).

Maŋjel ja go oppalaččat lei smávvaanasbivdiid birra sáhka, dovddaha Gerhard M. Gerhardsen hui čuvges oainnu: Lei oalle olu ruovttubivdu dahje smávvaanasbivdu gártiin, ruollafirpmiin⁹⁵⁷, merddiin⁹⁵⁸, liinnáin ja duorgguin olles riddogátti, ja dat ábuhii olu beaivválaš birgejumái, sihke guollebivdiide ja eará riddoássiide. Smávvaanasbivdu lei maid earáhuvvan dan rájes go bivdigohte borde- ja mohtorfatnasiiguin. Goitge lei dákkár bivdu gos eanemusat atne unnit, rabas fatnasiid, "ja lei vuohki mii ii goasse boarásnuva" (*Gerhardsen 1946: I: 49*).

4.1.1 Lotnolas doaimmat

Soahtegaskaáigge oaivvildedje muhtumat ahte rittuid váttisvuodaid čoavddáši eambbo ealáhuslonohallamiin, omd. berreše guollebivdit oažžut eambbo eatnamiid.

Ásahushoavda⁹⁵⁹ Skappel eahpidii 1929:s dán čovdosa: "Guolástusguovlluin orru ain nu ahte lotnolas guollebivdu ja eanandoallu čuohcá eanandollui. Dat olu eananjuohkimat maiddá guolástus áiggiid čađa lea váikkuhan, leat dagahan olu eanandoaluid mat leat nu

---

⁹⁵⁶ bli ruinert

⁹⁵⁷ trollgarn

⁹⁵⁸ ruser

⁹⁵⁹ byrásjef

smávvat ahte ferte oastit fuođđara biebmat ovttá dahje guokte gusa" (*ibid s. 86. Ártan su eahpádussii sáhtá leamaš go son lei Hedmárkku stuoraeandolliid sogas*). 1938:s humai Nuorta-Finmárkku gaskaboddosaš fylkkaagronoma Håkon Dundas seammá váttisvuođa birra. Son lei ovttaoaivilis dasa ahte lotnolasdoaimmat sáhttet dagahit váttisvuođaid. Riddogáttiin ja sulluin lei dábálaččat beare unnán gilvvehahtti eanan, ja šadde beare smávva doalut. Dávjá ledje beare unnán láidumat⁹⁶⁰, ii ge lean álo nu álki dinet doarvá eanandoaluin. Nuppe dáfus lei lotnolasdoaimma eambo dárbbášlaš Finmárkkus go eanas eará báikkiin. Ekonomalaš dilálašvuođaid geažil sáhtte vel áidnafidnoguolásteaddjit nai beroštit eanandoalus. Dan guvlui orui ge manname, go guollebivdohámmániin lassánii ođđagilvinberoštupmi ja neavvun. Muhto dieđusge eai sáhttan eatnamiin bargagoahtit doppe gos ii lean gilvineanan (*ibid s. 90-91*).

Porsággus humai johttioahpaheaddji Kulslánd sullásaččat, áhpenuohtástanlávdegotti⁹⁶¹ eananbargiid jearahallama oktavuodas 1930-jagiin: Dat guokte ealáhusa "deavdiba ja heiveheaba goabbatguoibmáseaskka álo nu heivvolaččat go vejolaš. Eai sáhte dáppe dušše guliid bivdit eaige olbmot birge nu unnán eanandoaluin go dáppe lea, jus guolástus ii attáše lassidietnasa" (*ibid s. 98*).

Samuli Paulaharju muitala omd. muhtun olbmá Báhkavuonas⁹⁶² bivdán olu guliid ja njuorjjuid. Son ieš henggi guliid, ja guolleoastit bohte vutnii viežžat daid. Sus ledje vel sihke sávzzat, gusat ja spiinnit ja gilvvii buđehiid ja suinniid (*Paulaharju 1935: 52. Mikko Lounonena birra*).

Sonja Westrheim lea iežas geassesajedutkmamis gávnahan ahte áhpe- ja vuotnabivdu lei deatalaš geassesaji válljemis. Muhto "go lea sáhka das mii lei válđoártan geassesadjái mannamii rittuin, ii sáhte oktage dadjat lei go dát obanassiige oaiveártan geassesadjái sirdimiidda" (*Westrheim 1978: 86*).

Muhto dego Ruoššaluovttas⁹⁶³, gos geassesajit ledje jur mearragáttes, lei earenoamážit luossabivdu mearas deatalaš. Seammaládje lei Gáiddošjohgeassesajiguin: "Mággas geain doppe lei geassesadjái, bivde luosaid lotnolasat. Ii lean luossabáiki gal jur juste geassesajis, muhto dat lei gal lahka meara. Muhtun jagiid manaimet árrat geassesadjái, go áhčči barggai lotnolasat luossabivdduin", muitala muhtun Westrheim` gulahallanolbmáin (*ibid s. 199. Jearahallan H. Hansena, Joganjálmmis*).

Stuorasáidi bođii juohke jagi Áltá Lákkovuonbahtii⁹⁶⁴ ja eará vuonaide. Dát sáidebivdu lei lotnolasbivdiide áigodatládjun, nu go giđdaládjju, muorjeládjju, darfeládjju jna. Go sáidi lei bohtán, lágidedje "sáidebearráigeahču". Ledje máŋga nuohti ja buohkat fertejedje veahkin, sihke dievddut, nissonat ja mánát, go nuohti galge geassit gáddái. Gáttis fertejedje lohkat guliid vai sáhtte rehkenastit man olu lei nuohhte-, nissonolbmuid-, dievdolbmuid ja bealleoassi. Maŋnel go juohke bearraša oasi ledje rehkenastán, suhke ruoktot guliiguin, čuomastit, čollet, jorgut ja hejget daid. Fertejedje doapmat, danin go sáidi sáhtii fas bohtit farggá (*Manns minne 1973: 75-78. Oluf Røde Langfjordbotn*). Fylkkaagronoma F. Nielsen gal deattuhii ahte "buot Finmárkku fásta riddoássiin lei guolásteapmi válđoealáhus". Ii ge lean vejolaš dálkkádaga geažil nuppástuhttit dálá ássiid eanandollui, juogo válđo- dahje áidnafidnun. Eai ge gávdnon guollebivdit geain lei eanandoallu válđoealáhussan, earret soames siseatnaneanandoallit geat manne giđđabivdui (*Gerhardsen 1946: I. 98*).

---

960 havneganger

961 Trálerkomiteen

962 Bakfjord

963 Russeluft

964 Langfjordbotn

"Čáhcesullos ja Davvi-Várjjagis lei guolásteapmi eatnasiid váldoealáhus. Sihke gávpot siste ja olggobealde lei eatnasiin okta gussa dahje eambo ja moadde sávzza. Muhto eanandoallu lei lassiealáhussan Go heajus guollebivdu lei, šattai sidjiide nai hehti ja vártnuhis dilli, nu go earasajes" (*NEG 18816 Čáhcesullos ja muhtunráje Davvi-Várjjagis 1964*).

4.1.2 Váldoealáhus

Guolásteapmi lei goitge deataleamos ealáhus sihke riddosuohkaniin ja olu vuotnasuohkaniin, dan vuohtta olbmuid cealkagiin, nu go omd. Láhpis muhtun dajai: "Guollebivdu lea olmuin meastá áidna ealáhussan ja olbmot bivdet álohii" (*NGO Loppa 1904 ja 1916: 43*).

Dálbmeluovttas lei eanas olmuin guollebivdu váldoealáhussan, "ja muhtumat ellet dušše mearabivdduin ja meara nalde" (*NGO Talvik 1905 ja lasáhus*). Maiddá sii geat barge eanandoaluin, bivde guoli, earret láguid áigge. Nubbi deatlaš ášši lea ahte eanas beaivválaš biepmu vižže mearas. Earret boazosápmelaččaid, elle eanas Finnmárculaččat ná.

Čoalmmi olmuide lei áhpebivdu deatlaš ekonomivuoddu: "Olbmuid birgejummi vuolga mearas ja mearabivddus", go sáivabivdu ii dáidde goasse leamaš nu beare mávssolaš, čálii Kolsrud 1943:s (*Kolsrud 1955: 124*).

Ábis lea guollevallji birrajagi, muhto muhtun áigodagaid leat muhtun guollešlájat eambo, ja hui olu guolit bohtet Bárentsábis. "Guollebivdoealáhus lea ovddemustá daid duohken", čálii son ja jotkkii: "Dorski ja sáidi ledje juohke jagi ja dat ledje olu, ja danin lei daid ekonomalaš árvu hui oinnolaš. Sallit baicca lei eambo eahpesihkar. Muhto guollebivdu rievddadii hui olu ja dagai dan dávjá vuorbespealusin⁹⁶⁵ (*ibid s. 124*).

Soahtegaskaáigge ollii iešguđet čearddaid gaskaneasheiveheapmi hui guhkás guolástusaid dáfus, goit muhtun guovlluin. Čoalmmi sápmelaččat ledje 1700-jagiid rájes birgegohtán guollebivdduin, ja dat lei šaddan sin deataleamos ealáhussan. Kolsrud oaivvildii ahte nu lei danin go dáččat lassánedje ja eambo gulahallagohte mearrasápmelaččaiguin. Dáinna lágiin šattai sápmelaččaide gánnáhahttin: "Dáččain sii leat bivdoneavvuideaset ožžon, ja dáččain sii leat oahppan bivdit daiguin. Guollebivddus, bivdoneavvomáles ja bivdovuogis ii dáidde dál vuhttot makkárga earenoamáš sámi hápmi. Eai báljo rievdda dábálaš heajutbirgejeaddji olmuin Oarje-Finnmárkkku rittuin. Jus lea erohus, de ferte Leahkit ahte dáččaide dábálaččat šaddá guollebivdu eambo vuoitun", oaivvildii Kolsrud (*ibid s. 124*).

Dát orru veahá ártet go dáččaid lohku han unnui Finnmárkkus 1700-jagiin. Dáčča bivdu lei hui ovttageardán dalle, eai ge mearrasápmelaččat lean maŋgelis. Bivdoneavvuin ja vugiin ledje maid veahá erohusat. Nu goit lei Porsáŋggu-Davvenjárŋga guovllus (*Hanssen 1986: 148-149*).

Maŋgelis 1800-logus ja earenoamážit maŋgel 1900 lea leamaš garra báidnin, máid muhtun muddui sáhtta čilget riddo- ja vuotnabivdiid ekonomalaš erohusain. Riddobivdiin,

---

⁹⁶⁵ lotterispill

geat ledje eanas dáččat, lei olu buoret vejolašvuohta ruđa dinet go vuotnabivdiin. Sis ledje danin, nu go juo namuhuvvon, sihke stuorit fatnasat ja buoret bivdoneavvut.

4.1.3 Nuppástuhttin mohtordoibmii ja jahkodatbivdui⁹⁶⁶

Mohtor- ja bordefatnasiid ovdáneapmi váikkuhii bivdovugiide sakka:

1. Šattai olu buoret vejolašvuohta bivdit birrajagi. Nils Kolle atná nuppástuhttima rabas fatnasiin mohtorfatnasiidda mearrideaddji ártan dan suorgáseami doaimmas mii álggii 1900 birrasiid, ja mii bohciidahtii birrajagebivddu (*Fiskerinæring og lokalsamfunn 1982: 32*. Gč. Kolle: "Omlægging av loddetorskefisket fra kyst- til bankfiskeri i mellomkrigstida, og hvordan dette påvirket deltakende fiskere fra Finnmark." Bergen 1979 (*Šáksadorskebivddu nuppástuhttin riddobivddus áhpebivdui soahtegaskaáigge, ja movt dát váikkuhii Finnmarkku oasálasti guollebivdiide*)).

2. Ođđa fatnasiiguin máid geavahišgohte, šattai vejolaš eambbo johtit ja áhpelis bivdit. Omd. álggii áhpebivdu Svalbárdas ja Bjørnøyas 1920-jagiin vaikko ain ledje unnán fatnasat stuoribut go 40 juolgemihtu⁹⁶⁷.

3. Ođđa, divrras bivdoneavvut gáibidedje ealáhuskapitaliserema.

Mánnggat sorjjakeahtes gáldut (ee. NOS Fiskeristatistikk og Folketellingen 1900 (NOS guolástusstatistihkka ja 1900 olmmošlohkan), duodaštit ahte čakča- ja dálveguollebivdu šattai eambbo mávssolažžan jahkečuodi molsuma birrasiid. 1904:s čállá kapteaidna Mamen Sállannuoris ahte juohke bargoolmmái searvvai daidda guolástemiide, mat ledje jur birrajagi. Vuonain bivde vuoššanguoli ja veahá vuovdinguoli. Bivde dorski, sáiddi, lákku ja loahka⁹⁶⁸.

Juvssu eai bivdán nu olu go das lei nu unnán árvu. 1906:s juo moittii Sállannuori sátnejođiheaddji Mamena oainnuid: Olbmot bivde birrajagi - vuonain maid. Vuotnabivdu lei maid gávpeguollebivdu, ja olu olggobealolbmot bivde maid. Juksu lei gávpeguolli seammaládje go dat eará guollešlájat (*NGO Sørøysund 1904: 25 ja lasahus 1906: 4*). Ii goabbáge namut dan ahte guollebivdi ain lei oanehaš meara nalde, ee. fatnasa sturrodaga geažil. Smávva mohtorkeahtes fatnasiiguin fertejedje guollebivdit vel vuona bivdidettiin nai, eambbo vuhtii váldit dálkki, go manjel go mohtorat šadde dábálažžan.

Muhto goalkin sáhttevel smávva fatnasiiguin nai suhkat oalle viidát. Muhtun Riehppovuonolmmái sugai firpmiin ja liinnáin, sihke ruovttuvuonas ja Sállana, Jealmmeseaju, Iččáha ja Máhkarávjjju buohta: "Twice I rowed to Hjelmsøy in quiet weather, nearly twenty (Norwegian) miles" (guovtte geardde mun suhken Jealmmeseddjui goalkin, sullii 20 norgga beanagullama) (*Nesheim 1949: 148. Anders Monsen*). Earret dálkki vuhtii váldima, ádjánedje maid oba olu guhkit go mohtorfatnasiin livčče ádjánan. Dát váikkuhii nu ahte guollebivdi lei eambbo čadnon muhtun guollebivdohámmanii stuora áigodatbivdduid áigge. Dan sadjái go čuvvodit guoli, fertii son vuordit dan. 1920 ja 1930 olmmošlohkamiid vuodul lei čielga, muhto ii relatiiva lassáneapmi olmmošlogus geain guolásteapmi lei váldo- dahje lassiealáhussan (dievdduin

---

⁹⁶⁶ helársfiske

⁹⁶⁷ fot

⁹⁶⁸ brosmes

badjel 15 jagi) soahtegaskaáigge. Relatiiva maŋosmannama ártan ledje eambo ođđaáigásaš ja áigequovdilis doaimmat nu go gávpi ja industriija.

Ánnejogas ja Čáhcesullos ledje kvenat ovddasmannin guollefatnasiid ođasteamis. 1906:s bohte vuosttaš govda, coages bordefatnasat⁹⁶⁹ Ánnejohkii ja guokte jagi maŋjel bođii 25-30 juolgemihitu guhku smávvaskeittá⁹⁷⁰. Čáhcesullui bohte vuosttaš mohtorskeittát 1907:s, ja Ánnejohkii 1913:s. Buot ođđa eaiggádat ledje kvenat. Fatnasiid ruhtadedje ee. seastinbáŋkku loanaiguin. Mohtorfanasbivdiide ii lean nu go eará guollebivdiide "dálki stuora hehttehussan bivddus. Sii manne riddoguovlluide ja vuvde guoli sutnje gii eanemus mávssii. Gaskkat eai lean šat makkárge hehttehussan" (*NEG 14324 Vestre Jakobselv (sullii 1960)*). Gulahallanolmmái: Hjalmar Garnæ ja earát. Ottelin osttii vuosttaš 25-30 juolgemihitu stuoru smávvaskeittá ja Edvard Henninen vuosttaš mohtorfatnasa Ánnejogas).

1912 rájes ledje eanas stuorit guollebivdiin Čáhcesullo guovllus mohtorfatnasat. Dábálaččat ledje máŋga eaiggáda (dávjá vieljažagat), danin go okta olmmái ii ruđalaččat nagodan mohtorskeittá háhkat. Ovdal ledje eanas vuonaid bivdán, muhto go skoavdefatnasat bohte, bivdigohte muhtumat guollebáikkiin Várggáid olggobealde, ja jávke máŋga beaivve. Stuorit ja buresdoaimbi fatnasiiguin šattai dát dábálažžan. Oallugat maid lonuhedje dađistaga vel stuorit mohtoriidda: "Sin mielas šadde álgomohtorat beare unnit bisánkeahkes bivdui, ja áhpeguollebáikkiide" (*NEG 18816 Čáhcesuolu ja muhtun muddui Várggát 1964. Gulahallanolmmái: Hans Pedersen, Georg Dahl, T. Olsen*).

Fálesnuoris lei gávpeolbmás Buch`as vuosttaš mohtorfanas 1910 birrasiid. Bohte jođánit eambo mohtorfatnasat, ja buohkat bivde ábis ja rittuin, liinnáin ja firpmiin, ja bivde maid áhkalaggá. Sii oste mohtoriid iežaset ruđain ja báŋkoloanain. Máŋgii serve eanebut dákkár oastimii. Danin go "suohkanis ii lean dakkár dilálašvuohta ahte sáhtii veahkehit" (*NEG Kroa gård, Fálesnuoris 1960 birrasiid. Gulahallanolmmái: Karl Svendsen ja earát*).

Dávjá bivde liinnáin guhkin ábis. Áhpedorskebivdu liinnáin álggahuvvui Bjørnøya áhpeguollebáikkiin 1925:s ja áhpeguollebáikkiin Svalbárdda oarjjabealde 1934:s. Muhto eai lean galle Finnmárkulačča searvvis dán bivddus, 1939:s dušše 9 fatnasa. Nuppe dáfus ledje mihá eanebut geat bivde áhpeguollebáikkiin lagabus gátti, Finnmárkku davábealde ja nuorttabealde. 1920-jagiin bivdigohte maid snoranuhtiin Finnmárkku. Muhto áhpenuohtásteapmái gal lei garra vuosteháhu. Miessemánu 13. b. 1908 juo bođii bodnenuohtástan⁹⁷¹- (áhpenuohtástan-) gielddus (Iversen nr. 3-1937: 55). Suoidnemánu 16. b. 1936 gaskaboddosaš bodnenuohtástanlágain⁹⁷² (man sadjái bođii njukčamánu 17. b. 1939 áhpenuohtástanláhka⁹⁷³) gildojuvvui ee. fievrredit guliid gáddái, máid áhpenuhtiin ledje bivdán dihto mearraguovllu⁹⁷⁴ olggobealde (*ibid s. 62 ja Fiskets gang nr. 20-1946: 233*).

Áhpedorskeáigodat⁹⁷⁵ lei golggotmánu loahpas njukčamánu lohppii dahje cuoŋománu álgui. Dalle álggii giđđadorskebivdu (šákšabivdu): "Dat oalle olu Finnmárkku birrajagi guollebivdit, bivdigohtet eará dakkaviđa go giđđadorskebivdu nohká, stuorimusat

---

969 listerbátene

970 pinneren

971 bunnislepenot

972 lov om fiske med bunnislepenot

973 trålerloven

974 sjøterritoret

975 skreisesongen

bivdigohtet sáiddi snoranuhtiin, mii lea sakka ovdánan 1930-jagiin. Sáidebivdu nohká golggotmánu-skábmamánu." Earát jotke liinnáin ja iešguđetlágan gárdnebivdduin, dahje smávva fálesbivdduin (*Gerhardsen 1946 I: 60*).

Tab. 4.1: *Gidđadorskabivddu oasálastin 1937:s ja 1950:s:*

Rabas fatnasat			Rabas mohtorfatnasat			
Bordemohtorfatnasat			mohtora haga			
	Fatnasat	Olbmát	Fatnasat	Olbmát	Fatnasat	Olbmát
1937	2130	5099	616	375	1328	7599
1950	332	721	372	1166	1445	7850

Gáldu: NOS Norges fiskerier 1937, 1950. Dáin loguin leat visot Norgga guollebivdit ja fatnasat.

Ovdalaš áigge ledje oallugat ieža ráhkadan bivdoneavvuid ja muhtun muddui maiddái fatnasiid. 1800-logu manjit oasis oastigohte sii bivdoneavvuid. Riehppovuonas muitaluvvo ahte ovdal jahkečuodimolsuma ledje olbmot ieža botnán fierbmeárpu ja ledje geavahan gaskkas- ja leaibegávvaliid⁹⁷⁶ ja geđggiid vuodjudeapmái. Sii ráhkadedje maid unnit fatnasiid mat ledje smávva johkafatnasiid sullii. Manjel ja gitta manjimus soađi manjeli, oste sii durrojuvvon⁹⁷⁷ fatnasiid Álttás. Soahtegaskaáigge eai ráhkadan eará bivdoneavvuid go vuokkaid boares ruovdeávdnasiin máid derpe heivvolaš assodahkii. Dasto buoššudedje⁹⁷⁸ daid livssiin⁹⁷⁹ (*Nesheim 1949: 152*).

Vuosttažat geat Álttávuonas bivdigohte luosaid gáidánuhtiiguin, ledje Lulli-norgalaččat. Muhtun Dálbmeluovtta olmmái muitala ahte su áhčči osttii sis nuhtiid 1920 birrasiid. Sus ledje gitta 8 nuohttedoalu - muhtumat iežas eaiggádan luossabáikkis ja muhtumat stáhta eaiggádan luossabáikkis: "Son lei alces sihkkarastán dakkár šiehtadusa ahte manjel šadde su lotnut olggos" (*NEG 22329 Østre Talvik 1971*).

4.2 ÁIGI MANJEL SOAÐI

Dat mállat mat vuhttojedje ovdal soađi, nannejuvvojedje vel eambbo manjel soađi: Mohtordoaimma, lotnolasdoaimma nuppástuhttin áidnafidnoguolásteapmái/váldofidnoguolásteapmái ja čoahkkeásaidupmi. Dan oaidnit tabeallain vuollelis.

Tab. 4.2: *Guollefatnasiid čoahkádus 1948-75:*

	1948	1961	1974
Stálleskoavdefatnasat	0	10	45
Muorraskoavdefatnasat	950	1395	1011

⁹⁷⁶ einer- og orkavl

⁹⁷⁷ klinkbygde

⁹⁷⁸ herdet

⁹⁷⁹ tran

Rabas	248	1974	2276
mohtorfatnasat			
Fatnasat mohtorhaga	65	1	0

Gáldu: Kunnskapsforlaget's Leksikon bd 4 1979: 277

Tab. 4.3: Áidnafidno-/váldofidno-/lassifidnoguolásteddjiid lohku 1951-71:

	Áidnavirgi	Váldovirgi	Lassivirgi	Oktiibuot
1951	2414	3831	1642	7887
1971	1752	932	721	3405

Gáldu: Finnmark 1979: 338

Tab. 4.4: Fatnasiid juolgemihstosturrodat 1960-75

	< 30	30-39	40-59	60-99	> 100	Oktiibuot
1960:	2421	341	235	36	9	3042
1975:	2827	266	164	41	34	3332

Gáldu: Finnmark 1979: 337

Vaikko guollebivdiid ollislaš lohku lea beliin unnon dán áigodagas, lea mohtorfatnasiid lohku lassánan sakka. Lea ovddemustá ođđa teknologiiija ovdáneapmi mii lea buoretdoaimin ráhkadan bivdoneavvuid, fatnasiid ja doalu. Olbmot juohke fatnasa nammii leat danin unnon. Mii oaidnit guokte ovdánanmálla 1970 rádjái. Ovttá- ja guovtteolbmo šárkkat⁹⁸⁰ leat lassánan, ja nu leat maid áhpenuohtunfatnasat ja snoranuohtunfatnasat⁹⁸¹. Gaskastuoru fatnasiid lohku gal baicca lea unnon (*Finnmark 1979: 337-339*).

Čuovvovaš cealkka govvida servodaga maŋjel soađi vel čielgaseappot go Finnmárkku servodaga ovdal soađi: "Guolástearpmi lea buot deatalaččamus ealáhuseavvuođu dán báikki olbmuid" (*Mehamn 1969: 6*).

Omd. lea Muosát čielga guolástussuohkan gos leat olu ja aktiiva fatnasat. 1958:s ledje doppe 122 skoavdefatnasa ja 86 rabas fatnasa, ja dain lei oalle oanehis mátki guollebáikkiide (*Schei-komiteen = Scheilávdegoddi 1960: 43*).

Sállannuoris lei 4-5 nauttalaš miilla⁹⁸² lagamus áhpeguollebáikkiide, ja dábálaš mohtorskeittáin ádjánii 2-3 diimmu bivdobáikái (*Myhre 1957: 54*).

Schei-lávdegoddi celkkii 1960:s Muosáha ealáhuseallima mannolatvuogi birra ahte ledje veahá šibihat, muhto šibitdoallu lei nohkagoahtán maŋimus áiggi (*Schei-lávdegoddi 1960: 43*). Davvenjárggas ii namut lávdegoddi obanassiige eanandoalu ealáhussan. Porsárggus gal ledje eanandoallu ja guolástearpmi váldoealáhussan. Eanandoalut ledje dábálaččat smávvát, muhto ledje oalle buorit gilvinvejolašvuodát. Eanandoallu lei ovdáneame, muhto guollebivdu ii gal lean "beare nanus suohkanis" (*ibid s. 49*).

Guollebivdu šattai eambo olggutriddobivdu go ovdal. Siskkit vuotnaguovlluin bargagohte dađistaga eambo eanandoaluin, ja doppe lei ge lotnolasdoaimma seilon buoremusat. OMD. lei guolástearpmi váldoealáhuseavvuođu Davvesiidas: "Dát lea áidna ealáhussan olggut

⁹⁸⁰sjarker

⁹⁸¹ ringnotsnurpere

⁹⁸² nautiske mil (1852 m)

guovlluin". Muhto siskkit guovlluin lei eanandoallu ovdánišgohtán, ja doppe ledje lotnolasdoaimmat (*ibid s. 54*).

Soađi áigge lassánišgohte dađistaga áidnafidnoguolásteaddjit Sállannuoris, ja soađi maŋgel manai vel čielgaseappot dan guvlui. Stuora fatnasiin fertii dásseedit bivdit birrajagi jus galggai gánnáhit. Áidnafidnoguolásteaddji lei ge gaskamearálaččat 32 vahku bivddus. Váldofidnoguolásteaddji sullii 19 vahku, ja lassiguolásteaddji dušše 8 vahku bivddus (*Myhre 1957: 54*).

1950 olmmošlohkama mielde elle 1369 olbmo guolástemiin ja bivdduin Sállannuoris. Muhto lotnolasdoaimmat eai lean áibbas nohkan, danin go 75:s barge dasalassin eanandoaluin. Muhto fertejit leamaš eanebut geain lei goit eanandoallu lassiealáhussan (geahča vuollelis). Ii leat čielggas man oallugiin ledje eará doarjjaealáhusat (*ibid s. 54*).

Sállannuori ealáhuseallin lei nappo unnán differensierejuvvon. Earenoamáš headjuvuohtan doppe lei (nu go muđui Finnmárkkus), ahte ealáhuseallin lei eambo áigodagaid mielde go muđui Norggas. Eai lean dušše guollebivddus áigodagat. Maiddái eanandoalus ja eará ealáhusain ledje áigodagat, nu go huksen- ja rusttetealáhusain (áigodagat ledje maid oaneheappot go muđui Norggas): "Lotnolaseanandoallu geasset ja guolásteapmi dálvet lea hui dábálaš, ja orrot bures geavaheame bargonávccaid dáinna lágiin. Muhto duohtavuodas šaddá olu joavdelasáigi go galget lonuhit bargonávccaid ovtta doaimmas nuppi doibmii mángga geardde jagis. Dasalassin lea maid oalle olu barguhisvuohta ja oalle olu joavdelasáigi (*ibid s. 51*).

Álggos ii báljo rievdan ássanmálla ođđasihuksenáigge⁹⁸³ (dađistaga rievddai dát sakka). Vaikko muhtun guollebivdohámmanat báhce ávdimin, de lei goitge dábálaččat seammá ássanmálla go ovdal soađi. "Muhto okta rievdadeapmi čuovui ođđasishuksema. Olu guollebivdit geat ovdal soađi barge lotnolasat guolástemiin ja eanandoaluin, šadde dan áigodagas huksen-, rusttet- ja industribargin" (*Fiskerinæringa i Finnmark 1977: 13*).

Eiseválddit maid čielgasit sávve ahte guollefatnasat galge nuppastuvvat eambo áhpebivdofanasveahkan mas ledje eanas smávva áhpenuhtástanfatnasat. Guolleoastit berrejit danin bargat eambo stuora, guovddáš rusttegiid badjelii gos lea mánggalágan buvttadeapmi. "Dárbašuvvui ávkkálaš ássan dán čađahit" (*ibid s. 13. Gč. maid fylkkamánni Hans Gabrielsena FFF:s 1948: ášši 21: "Jus Finnmárku galgá birgehit iežas máilmmemárkana gilvvus, ferte olu garraseappot rahčat jođánit ja gánnáhahti vugiin ođastit ja viiddidit sihke bivdofatnasiid, buvttadanrusttegiid ja olgoriikii vuovdima"*). Gč. maid *Innst. 1956: 48: 1947` dorskbeivdolávdegoddi lei ávžžuhan háhkat stuorit guollefatnasiid. Muhto dát ii livčče vuotnabivdiide ávkin, oaivvildii Sámelávdegoddi*).

Suohkansiskaldas čoahkkanandoaibma⁹⁸⁴ lei guhká juo leamaš, vaikko čoahkkanandoaibma mannagođii sakka jođáneappot maŋgel soađi. Mohtordoaimma váikkuhussan "lea šaddan nu ahte hámmantilálašvuođat ja guollebivdohámmana guovddáš sajádat riddoruvttu⁹⁸⁵ johtolaga ektui lea deatalaččat go lagamus johtolat guollebáikái. Dát mannolat lea maid nuppástuhttan Muosát gieldda ássama nu ahte Ávanuoris⁹⁸⁶ lassánedje olbmot sakka eambo go muđui suohkanis." (*Fif 1952: 339-340*).

---

983 gjenreisningstiden

984 kommuneinterne sentralisering

985 hurtigrute

986 Havøysund

Maŋjel soađi mannolahkii lea guolástanrájiid viiddideapmi mihtilmasvuohtan. Ovdal sáhtte ábi lohkat gurremeahttumin, ja sáhtte danin čuovvut moadde álkis vuodđojurdaga: Ii oktage eaiggáduššan guolleriggodagaid, ja nappo lei buohkain friddja lohpi bivdit. Muhto ođđa, buresdoaimbi bivdoteknologiijain ja buoret guollejođuin šadde dát vuodđojurdagat váralažžan guolleriggodagaide (*Finnmark 1979: 335*).

Seammaládje go muđui nai go Finnmárkku luondduriggodagat vátnot, sávve ráfáiduhttima dahje várret guliid dušše báikki olbmuide. Dákkár evttohusat leat maid ovdal soađi leamaš. omd. go háliidedje snoranuohttungildosa Finnmárku vuonaide. Dán evttohii Fálesnuori álbmotčoahkkin 1923:s (*FFF 1923: ášši 18, s. 62-64*).

Áhpenuohttun suhttadii olbmuid earenoamážit, ja bohciidahtii garžžidangáibádusaid mat eai galgan gustot dušše gáddegurrii, muhto áhpeguollebáikkiide maid. Fylkkamánni Hans Gabrielsen celkkii ge 1948:s: Olgoriikka áhpenuohtástanfatnasat leat olu bivdán jur min lagamus áhpeguollebáikkiin, vahágin Norgga guollebivdiide (*FFF 1948: ášši 54, s. 236*).

5. KAPIHTTAL

Muorjjit/luopmánat ja borramuššattut

5.1 SOAHTEGASKAÁIGI

Dálbmeluovtta 1905 NGO` topográfalaš iskamis čuožžu: "Luopmánat leat - buriid jagiid valjit - eanas jekkiin, ja goitge eai lubme gosge duodi eambbo" (*NGO Talvik 1905, s. 52*).

Eananmihtideaddji jurddašii árvvusge vuosttažettiin luopmána gávpeárvvu birra. Earret muhtun stuora luomejeaggeaiggáda Dávdnesálas⁹⁸⁷, eai geavahan murjjiid/luopmániid nu gánnáhahtti ládje ovdal go 1930-jagiin. Muhto 1938/39 dálvvi vuodđuduvvojedje omd. mánga báikkálaš lubmensearvvi Finnmárkkus (*Ytreberg 1959: 2*).

Gáldut leat gal ovttaoaivilis ahte olbmot čogge murjjiid/luopmániid ruovttudollui, muhto eai leat ovttaoaivilis das man deatalaččat dat ledje ekonomalaš oktavuodas jahkečuodi molsuma birrasiid, ee. Porsággus (*Hanssen 1986: 239. Gč. maid ámttamánnidiedáhusaid 1886-1890: 26 ja 1896-1900: 44*). Kaptein Mamen oaivvildii 1904:s ahte muorje-/luomečoaggin ii addán makkárge dietnasa Sállannuoris. Muhto 1906:s logai sátneljodiheddji ahte murjen/lubmen attii oalle olu boađu (*NGO Sørøysund 1904: 30 ja lasáhus 1906:6*). *Helland duodaštii dan seammá jagi: "Várra leat vuovdán*

---

⁹⁸⁷ Tamsøya

sullii 10 hl. luopmániid jahkásaččat" (Helland 1906 III: 224). 1911-15 ámttamánidiedáhusas daddjo: Muhtun guovlluide lei murjen/lubmen hui deatalaš (Amtmann 1911-15). Nu lei earenoamážit Porsáŋggus, Davvesiidas, Unjárggas ja Máttá-Várjagis. Heajos johtolatvejolašvuodat várra ledje ártan dasa go siseatnansuohkaniin ii lean seammaládje.

Murjema/lubmema ekonomalaš deatalašvuolta goitge lassánii sakka maŋnel 1900. Omd. lohke sihke NGO-raporttat ja Helland ahte 1900 birrasiid eai oba lean ge luopmánat gávpegálvun Buolbmágis (Helland 1906 III: 445 ja NGO Polmak 1886-1904 kap. Næringsveie og Industri (ealáhusat ja industriija)). 50 jagi maŋnel muitalii Eidheim alddiineaset leamaš oalle buriid lassidietnasiid, guhkkit áigge vuollái (Eidheim 1958: 36).

Luopmánat dáidet danin unnán geavahuvvon, go eai leat sihkkarat juohke jagi, eai ge leat nu stuora hivvodagat. Čáhppesmuorjjit baicca leat olu geavahuvvon, vaikko dain leat olu unnit vitamiiinnat ja minerálat. Subarktalaš⁹⁸⁸ guovlluin, omd. Ruonáeatnamis ja Isláŋddas, leat čáhppesmuorjjit guhká geavahuvvon ruovttudoalus. Mearrasápmelaččain dáidá čáhppesmuorji leamaš dáibálaččamus muorješaddu dásožii. Suvramielki seaguhuvvon čáhppesmuorjjiiguin lea árbevirolaš mearrasámi biebm. Daid čogge čakčat, ja seaguhusa bidje olggos go galmmii. Galmmasnaga riibbai dat biebm dálvvi (Hanssen 1986: 237-239). Helland muitala ahte boazosápmelaččat borre luopmániid ja mielkki seammaládje (Helland 1906 II: 193).

Čoalmmis ledje unnán sihke sarrihat, luopmánat ja joŋat. Čáhppesmuorjjit gal ledje juohkesajes, ja dan seaguhedje ee. vuoivasiin ja borre guliin. Kolsrud gohčoda dan "herskon" (Kolsrud 1943: 161). Lágesvuonas orrot mearrasápmelaččat leamaš váibmileappot čáhppesmuorjjiide go eará muorjjiide. "Eai sii čoaggán alcceseaset eai sarrihiid eai ge eará muorjjiid, mat ledje valjit vuonaid birra" (Falkenberg 1938:75).

Čáhppesmuorjjiid soitet danin čoaggán ovdalii eará muorjjiid, go dat riibá olu buorebut go omd. sarrihat. Muđui lea váibmilvuolta maid eambo mearrideaddjin go doaivut mángii. Kvenaid eai loga leamaš nu váibmilin mearalottiide, mearalottimoniide ja gáiccamielkáii, ja Guovdageainsápmelaččat fas eai leat rievssahiid borran (NEG 21127 Kautokeino 1968).

Čielgasit dáččaguovlluin orrot dálá dáibálaš muorješlájaide leamaš hui váibmilat, earenoamážit luopmániidda. Kamøyværas⁹⁸⁹ muitaluvvo: "Čogge sarrihiid, joŋaid ja luopmániid máid ráhkadedje riibanládje dálváii" (Ivar Iversen 1987).

"Iežan mánnávuodas muittán earenoamážit ahte ávžžis ja duoddaris ledje olu luopmánat ja sarrihat, ja muhtun báikkiin dat ledje juo earenoamáš olu." Lassin guolásteapmái lei vel šibitdoallu, ja dainna lágiin "birgejedje olbmot bures čielga luondduruovttudoaluin dakkár jagiid go ruhta lei vánis" muitaluvvo Donjevuonas (Mehamn 1969: 8). "Muhtun Ráiru olmmái čokkii hui olu luopmániid Suoidneleavššis⁹⁹⁰, vuovdinváste. Ovdalaš áigge lei dat dáibálaš, muhto dál (1987) čogget dušše alcceseaset" (Sverre Eilertsen 1987).

Láhpis "leat olu muorješlájat, eai ge leat unnán luopmánat ge. Buriid luomejagiid čogget mánggaid čuđiid kiluid", čállá Gamst (Gamst 1967: 17). Olbmot eai čoaggán dušše muorjjiid, muhto maidái borramuššattuid ja urtasiid⁹⁹¹. Lágesvuonas čogget

---

988 subarktiske

989 váilu sámegeielnamma

990 Sennalandet

991 urter

mearrasápmelaččat olles juopmo⁹⁹²hivvodagaid main vušše máli. Čoalmmis maid borre juomu. Daid čogge gihpuide, botnje smávisin ja gazze gusamilkkiin ja gáiccamilkkiin. Earenoamážit čakčat borret bierggu ja guoli searvvis iešguđet lágan šattuid. Eai sii geavahan šaddoávdnasiid ollásit, ee. kárveniid⁹⁹³ borre unnán dahje eai oba ge. Muhto olbmot manne Stierdnái boskkaid čoaggit, mat doppe leat hui olu. Ruohtasa eai geavahan, muhto lasttaid goikadedje sávzafuođarin. Gohččira⁹⁹⁴ gárvvihedje ja dasto borre dan njuoskkasnaga varas, vuššon guliin ja guolevuoivasiin. Boskkaid fertii árrat čoaggit, ovdal go dat dipme.

5.2 ÁIGODAT MAŊNEL SOAĐI

Muorje-/luomečoaggin lei deatalaš maddái soađi maŋnel, muhto 1950-jagiin boahtegohte olgobealolbmot gilliide gilvalit riggodagaid nalde.

Luomečoaggin lea lájuiguin oktanis, suoidnemánu loahpas borgemánu álgui. Omd. lei Mázes nanu dáhpin ahte ii oktage lubmegoahtán ovdal lájuiguin gerge. Muhto 1960 birrasiid eai šat čuvvon dán dábi nu čielgasit, ja olbmot lubmejedje lájuid áigge. Jus fásta ássit galge vuordit dassožii go gerge lájuiguin, de eai livčče ráđđen ovttage luopmána, go romsalaččat ja riddosuohkanássit čoaggigohte olu ovdal go luopmánat ládde (*Steen 1963: 106-107*).

Eidheim` cealkka muitala ahte luomi lei deataleamos muorji: "Go porsáŋgulaččat hupmet murjjiid birra, de oaivvildit ovddemustá luopmániiid" (*Eidheim 1958: 36*). Daiguin leat olbmot bures lassin dinen. Buriid luomejagiid manne measta buohkat lubmet. Gilli lei guoros, go lei hoahppu. Luopmánat leat jur guokte vahku čoakkehahttit, ja dávjá lea guhkki jekkiide. Muhtun báikkiin šaddet luopmánat oalle sihkkarit juohke jagi, ja Suoma bealde maid čogge olu suoidnemánu loahpas gitta borgemánu gaskkamuddui.

Nu go juo namuhuvvon, de ledje muorjjit/luopmánat deatalaččat beaivválaš borramuššan. Ledje nu deatalaččat ahte heajos luomejagiid čogge dušše alcceseaset, muitala Eidheim. Čakčat čogge maid veahá joŋaid alcceseaset (*ibid s. 36*).

"Muorjjit, earenoamážit luopmánat, leat deatalaš borramušat. Riddoguovlluin, gos eanas boazosápmelaččain lea geasseorohat, eai dábálaččat leat nu olu luopmánat go siseatnamis. Danin mannet boazosápmelaččat, earenoamážit nissonolbmot, siseatnamii lubmenáigge" (*Dieđut 1979: 29*).

Steen čálii ahte Mázes čogget olu joŋaid buriid muorjejagiid, sihke ruovttudollui ja vuovdinváste. Joŋaid čogge maŋŋi čavčča, dávjá dassožii go borggai. Joŋat dárbbášit goit ovtta buolašija. Čogge maid sarrihiid ja jierehiid⁹⁹⁵. Lubmedettiin dávjá firbmo vel rávddu⁹⁹⁶ duottarjávriin. Dávjá manai olles bearaš meahccái, lávuin, noaddeheasttain dahje traktoriin ja traktorskearruin. Beavet lubmejedje ja eahkes suhppo firpmiid (*Steen 1963: 107*).

---

992 syregress

993 karve

994 stengelen

995 villriips

996 røye

Lubmen sáhtii leahkit buorre lassidienas, jotkkii Steen. Buriid luomejagiid sáhtii okta bearaš čoaggit 2-300 kg 4 gitta 7-8 kruvdnui kg:i. "Muhto luomejagit ledje hui eahpesihkkarat" (*ibid s. 103*).

Eidheim maid deattuha ahte lubmen, nu go rievssatbivdu ja luossabivdu nai, lei "hui rievddadeaddji dienasgáldu" (Eidheim 1958: 36). Omd. lei 1950 vánes jahki, ja 1951:s maid ledje hui unnán luopmánat. 1952 gal baicca lei measta buoremus luomejahki obanassiige, ja vuvde 50-60 tonna 5 kr kg suohkana gávpeolbmáide. 1953:s vuvde 40 tonna hálbibui (3.50-4 kr. kg) go eará báikkiin Norggas maid ledje olu luopmánat. 1952:s čogge eanas ruovttudoalut 2-300 kg:s gitta 4-500 kg:i. Moadde mánnájoavkku bukte badjel 1000 kg. Neaktá olun, muhto go juohká sisaboáduid buot jagiide, de ii šatta jahkásaš dienas beare olu (*ibid s. 36*).

Finnmárkku Eanadoallosearvvi (Finnmark Landbruksselskap) jahkedieđáhusain maid deattuhuvvo ahte jagit ledje iešguđetláganat. Omd. lei 1952 hui buorre muorjehajki, earenoamážit luopmániid dáfus. Sáddejedje olles luomehivvodagaid lulás riibadahtinfabrihkaide⁹⁹⁷, ja luomečoggiin lei olu dálvviluomi. 1954 luomejahki ges lei "arvat heajut go gaskamearri". Nuppe dáfus ledje eambo jonaht ja sarrihat go dábálaččat (*Landbruksmelding 1954: 16*).

5.3 RESURSSAVÁTNIVUOTNA LASSÁNA

"Ledje valjit muorjjit buot giliolbmuide, ja eatnasat čogge alcceseaset luopmániid, jonaht ja sarrihiid, muhtumat maid vuovdinváste. Eanas muorjjit ledje stáhta eatnama nalde, ja buohkain lei friddja lohpi čoaggit", čuožžu 1978 Finnmárkku čielggadusas (*NOU 1978 18 A: 186*).

Buohkain lei friddja čoagginlohpi, ii ge lean, dahje lei unnán ipmárdus, čoaggima gáržžidanevttohusaide. Nu lei ee. čurročoaggimiin. Easka 1930-jagiin nuppástuvvagohte oaivilat. Olbmot oaivvildedje priváhta eatnama murjiid gullat eananeaiggádii, guhte várjalii ovddemustá luomejekkiid. Jonaiguin ja sarrihiiguin ii lean nu váralaš.

Maŋjel soađi lea dilli rievdan heajut guvlui, dadjá seammá čielggadus: "Eatnasat oaivvildit dál arvat unnit murjiid go soađi ovdal, vaikko álo leat muorjehajit rievddadan jagis jahká. Leat olu garraseappot čoaggigoahtán maŋjel soađi, nu ahte ferte dađistaga dobbeliidda mannat jus murjiid, earenoamážit luopmániid, galgá gávdat. Várra čuočcá eanandolliide eanemusat, go sis lea heajumus astu vuolgit guhkás lubmet." Luomečoaggin oainnat lea lájuiguin oktanis. Deattuhedje maid ahte muorjjit/luopmánat ledje deatalaš riggodahkan vitaminnaid dáfus. Vuovdimiin gal dine unnán dan ektui man olu bargu lea (*ibid s. 186*).

Orru ovttaoaivilvuohta dasa ahte muorjjit/luopmánat vatnugohte maŋjel soađi. Porsáŋgggu SLF sáhtta juste mitalit goas váttisvuohta álggi Porsáŋggus: "Ledje valjit muorjjit/luopmánat dáin guovlluin gitta álgo 50-jagiide" (*Fastboendes rettigheter 1958: 44*).

Sámelávdegotti 1956` evttohusas daddjo ahte "murjema/lubmema boáduid ledje ovdal hui mávssolaččat. Eanas Finnmárkku sámigiliid bearrašat lubmejedje vuovdinváste. Dál čogget eanas bearrašat dušše alcceseaset, jus obanassiige leat luopmánat". Čurruid

---

⁹⁹⁷ hermetikfabrikkene

čoaggin lea okta sivain. Dat billista jekkiid manit áigái, go gaiku oktan lasttaiguin (*Innst. 1956: 50*).

Ii dáidde leahkit soaitimis ahte 1953:s bohte vuosttaš luomečoaggima gáržžidanmearrádušat Finnmárukui. Dan rajes besse dušše finnmárukulaččat friddja lubmet. Muhto 1956 Sámelávdegoddi fas juo manai viidáseappot, go háliidii dáhkidit giliolbmuide vuosttašrievtti. Eará muorješlájaide gal ii atnán sierra njuolggadusaid dárbblašlážžan (*ibid s. 50*).

6. KAPIHTTAL

Lottit - Monit - Uvjjat

1911-15 ámtamánndieđáhusas muitaluvvo ahte earret rievssatbivddu, mii muhtun báikkiin lea deatalaš lassiealáhus, de ii leat bivdu ealáhussan (Amtmann 1911-15).

Lodderiggodagat ledje dáinnalágiin:

a. Siseatnamis ja siskkit vuotnaguovlluin

Earret rievssahiid bivde maid čáhcelottiid⁹⁹⁸, čuotnjágiid⁹⁹⁹, beahcelottiid¹⁰⁰⁰, bagguid¹⁰⁰¹, állaha (ja eará cizážiid) ja gazzalottiid¹⁰⁰². Lei eanas biergu man dihte bivde, muhto čogge maid veahá dolggiid. Rievssahat adde ruhtaboáđu. Seammaládje go murjen, lei maid rievssatbivdu gávppi váste oalle ođas mángga báikkis. Nu lei ee. Njávdamis: "Rievssahiid vuovdigohte veahá sulli 1900 rájes. Vuovdigohte dađistaga eambo ja gávpi šattai deatalaš" (NEG 21400 Neiden 1969).

Bivdoáiggi guhkideami oallut ohcámiin 1920-30-jagiin oaidnit ahte rievssatbivdu lei hui mávssolaš. Earret jievjaskuoľffi¹⁰⁰³, máid borre, ledje gazzaloddebivddus guokte ulbmila, namalassii ruđa dábuhit báhčimbáikán¹⁰⁰⁴ ja unnidit gazzalottiid rievssatčivggaid várjalan dihte.

b. Rittuin ja olggut vuotnaguovlluin

Doppe bivde eanas mearalottiid nu go hávdda¹⁰⁰⁵, ruohki¹⁰⁰⁶, skávlli¹⁰⁰⁷, čielká¹⁰⁰⁸, gáhkkora¹⁰⁰⁹, bovtaža¹⁰¹⁰ ja cagana¹⁰¹¹. Lottibierggu borre dábálaččat ieža. Moniid ja uvjjaid baicca lávejedje vuovdit. Muhto muhtun eanemus fuođđut ledje áigá juo unnugohtán, ja lei garra álbmotoaivil¹⁰¹² ráfáiduhttit daid. Rievssahiiguin ii gal lean nu. Soahtegaskaáigge eai šat čoaggán uvjjaid.

Hjalmar Pavel dadjá ahte 1970-jagiin ii lean bivdu ja meahcásteapmi šat nu deatalaš go ovdal. Muhto ain dál čogget veahá mearaloddemoniid ja -uvjjaid, ja buriid rievssatjagiid sáhtta rievssatbivdu Leahkit oallugiidda dienaslassin. Dát doaimmat leat mávssolaččamusat lassiealáhussan, ja goit biebmolassin ruovttudollui. Dasto lea dán áigge "bivdu ja jávrrebivdu dađistaga lassánan vuoiŋŋastan- ja astoáigedoaimman" (*Finnmark 1979: 369-370*).

Vaikko oppalaččat sáhttit lohkat bivddu ja meahcásteami nohkan Finnmárkku olbmuid váldoealáhusvuodđun, de dat leat ain deatalaččat muhtun unnit giliserviide ja báikkiide. Nu lea maid ain murjemiin/lubmemiin ja sáivabivdduin.

---

998 ender
999 gjess
1000 storfugl
1001 jerper
1002 rovfugl
1003 sneugle
1004 jaktpremie
1005 ærfugl
1006 alke
1007 mase
1008 teist
1009 lom
1010 lunde
1011 tjeld
1012 opinion

6.1 BIVDOÁIGGI JA BÁLKÁBIVDDU GUHKIDEAPMI 1920-1970

Mánnga suohkana ohce jahkásaččat soahtegaskaáigge guhkidit rievssatbivddu njukčamánu 31. beaivái (FFF 1924: ášši 80, s. 471. FFF 1934: ášši 47, s. 222. FFF 1936: ášši 68, s. 329). Smávvafođuid bivdoáigi lei dalle čakčamánu 10. beaivis njukčamánu 15. beaivái. Kárášjoga ovdagoddi ákkastii 1934 vuostechállošis manne lei dárbblaš guhkidit bivddu: livččii "hui mávssolaš siseatnansuohkanássiide - earenoamážit dáid heajos áiggiid - jus bivdu sáhtášii guhkiduvvot" (FFF 1934: ášši 47, s. 222). Porságggu gielda bivdii guhkideami ja fylkkadiggi mearridii guhkidit bivdoáiggi njukčamánu olggos (FFF 1936: ášši 68, s. 329).

1932 láhkarievdademiin oaččui fylkadiggi válldi sihke mearridit galggai go báhčínbálká gazzalottiide, ja bálkká sturrodaga. Juovlavuonas¹⁰¹³ ohce mánggas báhčínbálkká ásaheami gazzalottiid báhčimii. Muhto nu go mángga geardde ovdal soahtegaskaáigge, de ii háliidan fylkkadiggi lasihit goluid (FFF 1936: ášši 76, s. 344. Alfred Johansen ja earát).

Golle guokte jagi ovdal fylkkadiggi, manjel go Guovdageaidnu ávžžuhii dan, máksigođii báhčínbálkká goaskimii (2 kr.), rievssatfállái¹⁰¹⁴ ja bárbmofállái¹⁰¹⁵ ja vel vuoncáfállái¹⁰¹⁶ ja cizášfállái¹⁰¹⁷ (kr. 1.50). Lensmánni Arvid Dahl ákkastii báhčínbálkká sávaldaga ná: "Fállí ja goaskin lea lassánan hirbmosit Guovdageainnus manjimus jagiid, ja dahket olu vahága. Rievssatfállát ja vuoncáfállát goit leat hui olu dáppe" (FFF 1938: ášši 46, s. 193).

6.2 LODDERIGGODAGAIÐ MÁVSSOLAŠVUOHTA 1920-1970

6.2.1 Siseatnamis

Rievssatbivdu lei Guovdageainnus hui mávssolaš ekonomalaččat. Vuvde buot rievssahiid, eanas Ruttii dahje Bossegohmárkaniin, go "iežaset han eai lohkan rievssahiid borrat". Mitaluvvo ahte go guovdageaidnulaččat gulle sápmelaččain geat Alaskái ledje mannan, ahte sii borre rievssahiid, de imaštalle hirbmosit: Lei go duođai biebmnu nu vánis doppe? Jievjaskuolffi gal baicca borre guovdageaidnulaččat (NEG 21127 Kautokeino 1968).

---

¹⁰¹³ Austertana

¹⁰¹⁴ rypefalk

¹⁰¹⁵ vandrefalk

¹⁰¹⁶ hñsehauk

¹⁰¹⁷ spurvehauk

Sii geat eanemus bivde rievssahiid siseatnamis, lávejedje guhká orrut duoddaris, bivdogođiin dahje boazosápmelaččaid luhtte. Dávjá bohte dušše sotnabeaivái ruoktot vahku rievssahiiguin. Orrot leamaš olu eambo rievssahat Mázes ovdal, muitala Adolf Steen. 1960 birrasiid lohke buorren bivdun jus godde 3-400 rievssaha ja muhtun njoammila. Ovdal godde 1000 rievssaha, ja muhtomin 15-1600. Čáhcelottit ledje ráfáidahtton, muhto goitge loddejedje giđđat. Veahá bivde maid čuvčča¹⁰¹⁸, goahppila¹⁰¹⁹, fálli¹⁰²⁰ ja boaimmáža¹⁰²¹.

Buolbmátlaččat dinejedje olu eambo rievssatbivdduin ja rievssatgárdumiin go boraspirebivdduin. "Ja mu rehkenastima mielde ledje sullii 80 olbmá geat stuorrát bivde rievssahiid". Heajos jagiid dieđusge ledje unnit. Muhto dienas rievddadii oba olu go rievssathivvodagat maid rievddadedje jagis jahkái. 1950:s bivde omd. 50-60 000 rievssaha, 1952:s dušše birrasiid 1000 rievssaha. Vuvde buot rievssahiid suohkana gávpeolbmáide (*Eidheim 1958: 37*). Gárdo giđđat. Dál lea dušše rievssahiid lohpi gárdut.

Dološ áigge (1925-30) lei lodden¹⁰²² áibbas dábálaš Porsággus, ja 1950-jagiin ii ge lean lodden vuos nohkan. Muhto dál (1958:s) ii šat leat lottibiergu deatalaš borramuš (*ibid s. 37-38*).

Guovdageainnus ledje gitta 6-olbmá bivdosearvvi loddeme giđđat, mitalii Johan M. Klemetsen 1993:s: Ledje duhtavaččat jus báhče 10-15 lotti. Ii son jáhke lottiid nohkat loddemiin. Lodden gildojuvvui 1950-logus, muhto ožžo mánga jagi sierralobi loddet. 1960-jagiin čuovvugohte gildosa garraseappot. Maŋimus áiggiid leat báikkálaš loddema doarjjaolbmot ja luonddusuodjaleaddjit garrasit digaštallan loddema nalde (*Eriksen 11/10-1993*).

6.2.2 Vuonain

Nu go siseatnamis ge, de loddejedje vuonain nai eanas dálvemánuid, ja loddejeaddjit sáhtte dávjá jávkat vahkoviissaid. Rievssahiid, ja eará lottiid maid, dábálaččat gárdo. Muhto muhtun báikkiin, nu go Čoalmmis, gal báhče rievssahiid. Meahcci ii lean heivvolaš gárdumii. Dávjá lea garra bieggá, ja gárddit jovgojit (*Kolsrud 1943: 143*). Fálesnuoris bivde unnán beatnagiin, muhto "soames dáččas lei loddebeana" (*NEG 16388 Kvalsund (1961-62?)*). Porsággu bivdiin ledje ovtta bivdosearvvis "iežas bivdogođit mearriduvvon guovllus, ja nuppi bivdosearvvis fas lei iežas gohti nuppi leagis" (*Fastboendes rettigheter 1985: 42*).

Mearalottiid báhče, muhto bivde eanemusat firpmiin. Maŋjel 1945 beroštišgohte unnit mearalottiin, earenoamážit bierggus ja uvjjain. Loddebivddáhassan oaivvildit dál ovddemustá rievssahiid. Bivdovuohki maid rievddai. Bivdigohte dađistaga eambo beatnagiiguin, ja gárdun nohkagođii. 1960 birrasiid mitaluvvui Fálesnuoris ahte gárdun gal lei dološ áigge dábálaš ja dáidá nu leahkit eará suohkaniin ain dál, muhto ii min ("men ikke i vor") (*NEG 16389 Kroa gård Kvalsund (1961-62?)*). *Gulahallanolmmái: Georg Johansen.*)

---

¹⁰¹⁸ tiur

¹⁰¹⁹ røy

¹⁰²⁰ hauk

¹⁰²¹ fjellvåk

¹⁰²² andejakt

Ovdalaš áigge gárdo olu rievssahiid Riehppovuonas, čálii Nesheim 1949:s. Báhče maid muhtun rievssaha. Gárdo smávvalottiid giđđat heasttaguolgagielaiguin, ja mearalottiid, earenoamážit hávdda, bivde firpmiin (*Nesheim 1949: 43*).

Loddebivddáhasat váikkuhedje unnán Čoalmmi ekonomijii. Muhto čavčča ja dálvvi mielde bivde veahá rievssahiid - sihke alcceseaset ja vuovdinváste. Eai šat bivdán eará lottiid 1940 birrasiid, ráfáiduhhtima geažil. Ovdal báhče lottiid, earenoamážit hávdda, muhto maidái čáhcelotti, skávlli, čielkká ja cagana. Albma loddebávtit eai gávdnon, nu ahte olbmot unnán čogge moniid (*Kolsrud 1943: 142-143*).

Soahtegaskaáigge heite uvjjaid čoaggimis Dávdnásállas, muhto ain čogge mánga duháha mearalottimoni jahkásaččat (*Ytreberg 1942: 271*). Dál geavahit dán sullos dušše luomejekkiid, mat leat priváhta eatnamat.

Fálesnuoris lei rievssat, njoammil, rieban ja mearaloddi dábálaččamus bivddáhasan. Muhtun jagiid ledje unnán rievssahat, muhto eará eallit gal ledje sihkkarat juohke jagi. Borre olu njoammila, "go das lei rievssaha máhku" (*NEG 16388 Kroa gård Kvalsund (1961-62?)*). Čáhcelottit, čuotnjáгат ja baggot ja muhtun eará lottit leat dušše jávregáttiin, muhto muhtun gáhkkora sáhtte báhčit mearragáttet. Állaha "bivde dušše dološ áigge" (*ibid*).

Dološ áigge (várra ovdal soađi) báhče juohke lágan lottiid Fálesnuoris: "Dál lea dušše ruohkki, čielkkis, hávda ja skávli min guovllus" (*ibid*). Muhto dábálaččat bivde mearalottiid firpmiiguin. Ruohki, bovttaza, hávdda ja skávlli bivde maid vuokkaiguin, vuoivvassevttiin. Vuokka darvvihedje fillui máid čatne gártniin fiervágeađgái. Vaikko hávda lei ráfáidahtton, de bivde soađi áigge olu hávddaid, "borramušdábuheami geažil" (*ibid*).

Skávlli ja garjjá¹⁰²³ maid atne loddebalddahallin gordnebealdduin ja guollejilliin.

Dološ áigge lei loddebivdu buorren lassin ruovttudollui, ja vuvde maid lottiid gávpeolbmáide. Muhto 1960 birrasiid bivde unnán lottiid Fálesnuoris, ja bierggu atne dušše ieža. Monnečoaggin baicca lei ain deatalaš dienaslassin ja borramušlassin, go ain leat buorit monnehattit. Lotti dolggiid čogge dalle nai ja vuvde - ovdal lihtiid siste, dál seahkaid siste gávpegálvun (*NEG 16389 Kvalsund (1961-62?)*)

Álttás bivde sihke rievssaha ja állaha, juogo gárddiiguin dahje firpmiiguin mat ledje gierdun. Čuvččas ledje dávjá iežaset bálgát eatnamis, ja dan gárdo luovosčievrras dahje luovossáddos gokko loddi bođii dušket čáhcai. Mearalottiid bivde firpmiiguin. Olgolis vuonain lei loddi ovdalaš áigge deatalaš borramuš. Dávjá ledje valjit ruohkit, ja dáid lávejedje sáttet. Dasto čogge sihke mearalodde- ja beahceloddeemoniid ja gádde- ja mearaloddedolggiid atne gávnniin (*NEG 21000 Alta 1968*).

Buollánávžžis báhče sihke čáhcelottiid ja jievjaskulffiid borramuššan, ja čáhceloddedolggiid atne gávnniid siste. Go báhčimbálkká álggahedje 1938:s, báhčigohte maid goaskiniid, fálliid ja kulffiid¹⁰²⁴ (*NEG 21070 Tverrelvdal 1968*).

Annejogas báhče sihke cizáš-, vuonccá- ja rievssatfálii, "nu maid bahádahkki garjjáid" (*NEG 16330 Vestre Jakobselv (1961-62?)*). Sihke garjját ja gáranasat¹⁰²⁵ gilvalit garrasit rievssatbivdiiguin, go borret olu rievssatmoniid. Muhtumat čuočuhedje ahte "muhtun

---

1023 kråke

1024 ugle

1025 ravn

olbmui ledje máŋga čuođi rievssatgiela. Dál gal lea lohku unnon" (sullii 1960). Ovdalaš áigge báhçe maid čáhcelottiid ja čuotnjáigiid. Báhçe maid mearalottiid iežaset atnui ovdal, ja báhčet ain dál olggobealde ráfáiduhttináiggi. "Uvjat ja dolggit lei hui bivnnuhis gálvu ovdalaš áigge. Rievssahiid eai oastán ovdal go Stuorravuona¹⁰²⁶ márkanat álggahuvvojedje, muhto rievssatdolggit ja -uvjjat ja eará lottiid dolggit ja uvjjat ledje ja leat ain, dakkár gálvu máid gávpeolbmát háliidit". Muhto monit eai gal leat leamaš mávssolaččat (*NEG 16331 Vestre Jakobselv (1961-62?)*). Soaitá danin go Ánnejogas leat leamaš olu kvenat. Muhtun Njávdingáldu (1970) muitala ahte olbmot eai bivdán eará mearalottiid go daid ruhkiid mat darvánedje guollefirpmiide mearas: "Borre unnán mearalotti. Eatnasat ledje suopmelaččat geat eai lean hárvánan mearalottiide. Leat gal čoaggán moniid, muhto ledje olbmot geat eai borrhán mearalotti moniid. Dolggiid čogge ja vurkejedje, ja ráidnejedje lievllas. Dál eai čoakke dolggiid" (*NEG 21399 Neiden 1970*).

Rievssatbivdu gal lei deatalaš. Dávjjimustá gárdo rievssahiid danin go eai háliidan báhčimiin baldit rievssatdohkiid. Geavahedje maid veahá beahcelottiid ruovttudoalus, ja ovdalaš áigge gárdo daid nai. Dát gáldu muitala ahte báhçe čáhcelottiid ja ruhkiid (*NEG 21400 Neiden 1970*).

Ruovdavuonas¹⁰²⁷ lávejedje gitta 2-300 rievssatgárddi dološ áigge. Beahcelottiid maid firbmo, muhto dat ledje unnán. Mearalottiid firbmo, muhto "dat eai leat beare mávssolaččat leamaš ekonomijja dáfus". Veahá čogge moniid ja vuvde, ja dolggiid atne gávnniin (*NEG 21515 ja 21517 Jarfjord 1969*).

6.2.3 Riddu

Láhpis bivde rievssahiid, njuorjjuid ja mearalottiid, čálii løytnant Haffner 1904:s dáinna lágiin: Láhpis leat buorit loddebáikkit, ja mearalotti biergu ja monit leat sullet vuosttamuš ja buoremus hersko. Báikkálaš olbmot bivde nappo mearalottiid eanas miessemánu ja geassemánu, ja eanas firbmo lottiid. Kaptein Tang vástidii dása 1916:s ahte dát lei dološ govvideapmi. Manjimus 30 jagi ledje dušše moattes bivdán lottiid. Dasto lei loddefirbmun gildojuvvon (*NGO Loppa 1904 ja 1916, s. 55*).

Muhto lei nu go juo leat čájehan: Loddefierbmun bisttii gitta soahtegaskaáigái, nu ahte ferte leamaš de facto bábermearráduš. Dávjá eai doahhtalan láhkagildosiid. Nappo dadjet ge: "Min dieđu mielde eai leat dáppe davvin leamaš bivdoáigemearrádušat" (*NEG 16388 Kvalsund (1961-62?)*) ja "Ii oktage čuoččuhan bivdorievtti ii ge oktage oastán bivdogoartta stáhta eatnan nala" (*NEG 21120 Akkarvik 1968*).

Láhpis ja eará riddobáikkiin eai mannan nu guhkes bivdomátkkiide: "Bivde rievssahiid ja mearalottiid nu go eará vuotnaguovlluin. Manne dušše beaivemohkiid váris ja meara nalde" (*NEG 18845 Loppa 1964*).

Akkarviikas¹⁰²⁸ báhçe maid veahá rievssahiid ja mearalottiid. Eanas rievssahiid ja muhtun ruohki vuvde Hammerfeasttas. "Mearaloddi lei dološ áigge oalle deatalaš borramuššan. Dál eai šat nu olu bora daid" (*NEG 21120 Akkarvik 1968*).

---

¹⁰²⁶ Karlebotn

¹⁰²⁷ Jarfjord

¹⁰²⁸ váilu sámegielnamma

Davvesiiddas gárdo mánát állaheid giđđat. Bivde maid jievjaskuolffi ja skávlli, earenoamážit skierru¹⁰²⁹ máid bivde roahkaniin, liinnáin dahje skierroruovddiiguin¹⁰³⁰ dolggiid dihte. Dávjá báhče maid gáhkora, danin go dat stuora gáhkcor "biepmai mángá olbmá" *NEG 22152 Lebesby 1971*).

Sáhtte leahkit oalle stuora monnehivvodagat. Dákka maŋjel soađi (1945) vulge muhtun Keaisvági olbmot oanehis mátkái Stappenii¹⁰³¹ ja Hjelmsøystaurenii¹⁰³², go lei jur "monnenáigi, ruohki monnenáigi, ja buohkat orro dárbbaseme moniid". Sii čogge birrasiid 3 000 moni máid váldde Romsii (*Gjesvær 1977: 40-50. Bjørgvin Jenssen lea muitalan*).

6.3 RÁFÁIDUHTTINMEARRÁDUSAT JA EVTTOHUSAT 1920-1940

1800-logu vuosttaš oasis váidaledje earenoamážit Hammerfeastta faldiguovllus, ahte mearrasápmelaččat báhče hávdá dálvet (dalle várra bivde dušše mearrasápmelaččat). Vuonaid siste lohke monne- ja uvjabáikkiid jur vahátládjje maŋos mannan (*Amtmann 1851-55*).

1842:s juo bođii vuosttaš hávdaráfáiduhttinláhka, ja monne- ja uvjabáikkiid ráfáiduhttin. 1860 lága olis ráfáidahttojuvvui hávda birrajagi Romssa bismaguovllus¹⁰³³, muhto 1899 bivdolága bokte nogai dat ráfáiduhttin. Dan rájes sáhtte čuovvut dábálaš ráfáiduhttináiggi mearrádušaid, muhto ledje gal ain mearrádušat ahte muhtun sulluid (monne- ja uvjabáikkiid) sáhtii ráfáiduhttit.

Dán vuodul fertet geahččat daid olu ráfáiduhttinávžžuhusaid dan rájes. Fylkkamánni miedihii álo ávžžuhusaide, omd. Prestholmena¹⁰³⁴ Muosáhis, Skarholmena¹⁰³⁵ Deanus ja Storholmena¹⁰³⁶ Dálbmeluovttas monne- ja uvjabáikin (*FFF 1920: ášši 31, s. 215. FFF 1934: ášši 16, s. 54 (Iver Iversen ávžžuhus, Lillemolvik). FFF 1948: ášši 57, s. 241*).

Muhto earenoamážit lei hávdá birra sáhka: 1926:s dagai Davvesiidda suohkanstivra ráfáiduhttincaalkámuša, vai lottit mat "dál leat hui unnán, eai galgga oalát nohkat" (*FFF 1926: ášši 88, s. 337*). Gč. maid *FFF 1925: ášši 28, s. 77*). Muosát gielddastivra 1931:s ráfáiduhttit hávdá birrajagi. 5 riddosuohkana dorjo dan, ja 9 ledje vuostá (*FFF 1931: ášši 53, s. 191*).

Loddelogu unnumii sáhttit čujuhit mángga árta. Muosáha gielddastivra čujuhii ahte Stappene¹⁰³⁷ ja Hjelmsøystayrena¹⁰³⁸ loddelohku unnui jagis jahká, go olbmot čogge

---

1029 krykje

1030 krykjejern

1031 váilu sámegiellamma

1032 váilu sámegiellamma

1033 stift

1034 váilu sámegiellamma

1035 váilu sámegiellamma

1036 váilu sámegiellamma

1037 váilu sámegiellamma

1038 váilu sámegiellamma

beare olu moniid váriin ja go báhčalemiin balde lottiid besiin eret. Galggašii ee. olggobealsuohkanássiide gielddus čoaggit moniid (FFF 1926: ášši 29, s. 58-59).

Gáŋgaviikka gielddastivra ávžžuhii ráfáiduhttima 1931:s go Deanu riebandoilliid bivdit báhče olu lottiid, vel lállináigge¹⁰³⁹ nai (FFF 1931: ášši 54, s. 192).

Carl Schøyen, gii lei almmolaš barggus 1936 geasi iskame hávdahivvodaga, gávnnašii ahte dat lei dušše 1/4 dan logus mii lei 10 jagi ovdal. Okta ártan lei go muhtumat manne seaktečoaggima namas sulluid mielde uvjabáikkiid lahka, ja bivde lottiid sihke govddodanliinnáin¹⁰⁴⁰ ja firpmiiguin gárderibaniidda fuođarin. Vuvde hávdá skárfan¹⁰⁴¹ ja válde 40 evrre bihtás. "Hávдалогу hirbmat maŋosmannama geažil go olbmot beroškeahhtá spedjet buot min mearalottiid" lea ráfáiduhttin dárbbášlaš (FFF 1937: ášši 71. s. 258-260).

Váttisvuodát šadde eambo oinnolažžan soađi áigge ja maŋŋel soađi- Fylkkamánni čujuhii ahte mearaloddehivvodat unnui garrasit soađi áigge, go sihke duiskkalaččat ja dáččat bivde garrasit. Čogge maid lobihemet olu moniid ja uvjjaid. Danin mearridii omd. Sállannuori suohkanstivra ráfáiduhttit 6 sullo monne- ja uvjabáikin olggobealde Skjellbukt¹⁰⁴² Sállannuori Gyfjordas¹⁰⁴³ (FFF 1948: ášši 10, s. 57).

Eai ballan dušše mearalottiid nohkat. Maiddá gáddelottiid balle nohkat mángga báikkis. Lea maid čielggas ahte riddosuohkaniin dat lei eanemus heahti maŋosmannamiin. 1923:s árvalii omd. Davvesiida ahte rievssahat galggaše oppalaččat ráfáidahttojuvvot guovtti jahkái, danin go "divdna dárbbášuvvo Finnmárkkus, gos rievssahat fargga eai oba leat ge šat" (FFF 1923: ášši 7, s. 18).

Fylkadiggi mearridii 1925:s oppalaččat ráfáiduhttit čuvčča ja goahppila 5 jahkái Porsáŋggus. Porsáŋggu gielddastivra ákkastii dainna ahte dát lottit leat unnán Porsáŋggus, ja nappo ekonomalaš deatalašvuoda haga. Muhto oaivvildedje lottiid goitge anolažžan, ja ráfáiduhttimiin doivo lasihit lottiid "gieldda loddevánes vuvddiin" (FFF 1925: ášši 22, s. 59. FFF 1926: ášši 87, s. 336).

1039 *rugetiden*

1040 *snik*

1041 *skarv*

1042 *váilu sámegiella*

1043 *váilu sámegiella*

7. KAPIHTTAL

Eanan- ja mearanjiččehasaid bivdu

7.1 SOAHTEGASKAÁIGI

7.1 Resursadábuhanvejolašvuohta¹⁰⁴⁴

Go omd. murjema/lubmema ekonomalaš mávssolašvuohta lassánii 1900-jagiid álggu rájes, manai bivdu dássedit maŋos. Earenoamážit unnui stuorimus njiččehasaid bivdu, guovža-, gumpe- ja goddebivdu. Mádjit nogai ovdal 1900. Ealgabivdu gal baicca lea mihá eambo lassánan maŋŋel soađi go ovdal. Finnmárkkus ledje dušše veahá ealggat 1940-jagiid rádjái. Dalle lei ge ealga oppalaččat ráfáidahtton. Maŋŋel soađi lassánedje ealggat ja levve dađistaga odđa guovlluide Finnmárkkus. Gáržžideamit¹⁰⁴⁵ ja ráfáiduhttin leat ge dagahan unnit bivddu.

---

¹⁰⁴⁴ ressurstillgang

¹⁰⁴⁵ restriksjoner

Njoammelgárdun lei maid guhká deatalaš lassiealáhussan: "Ja vaikko soahtegaskajagiin lei haddi nu vuollin go 1 kr, de gárttai goitge veaháš. Muhtun mu gálduin muitá ahte okta bivdi sáhtii bivdit gitta 450 njoammila ovttá dálvvis", muital Adolf Steen Mázes (*Steen 1963: 74*).

Lea leamaš veahá njoammelbivdu maid soađi maŋŋel, muhto 1950-jagiid álggu rájes leat beatnagiiguin bivdán. Deataleamos bivddáhassan leat almmotge leamaš rievssahat (gč. 6. kap. Lottit - monit - uvjjat). Mitalit muhtun Reašvuona bivdi mannan beaivemohkiid váris rievssaha ja riebanda bivdit. Muhto eanemustá son bivddii rievssahiid, ja sus ledje 4-500 gárddi (*NEG 21308 Rafsbotn 1969. Bivdi namma lei Hans Pietilæ*).

Goitge leat 1600-logu gaskkamuttos gáldut mat mitalit lassáneaddji meahceeallebivddu gilvvu. 1900-logu álggus ledje gottit nohkan, ja stuora boraspiriid lohku maid lei garrasit unnume (*NEG 17889 Bognelvdal i Talvik 1963. Duoddaris lohket almmotge oidnon goddealu maŋŋel soađi. 1950 birrasiid vigge bivdit stuora varrása Bognelvdalenis, muhto eai ožžon dan. Moadde beaivve maŋŋel báhče Báttáris¹⁰⁴⁶ 160 kilosaš varrása.*) Ledje oalle olu guovžžat 1900-jagiid álggus.

Adolf Steen čállá ahte Mázes ledje olu geatkkit 1900-logu álgojagiin, ja 2. máimmisoađi áigge, go ii lean lohpi bissu fievrredit. Muhto 1960 birrasiid lei geatki measta nohkan. Gumpet ledje juohke jagi 1932 geassái, go geaidnu bođii Mázi. Maŋŋel soađi leat ain leamaš gumpet, muhto eai lahka ge nu olu. Čavrá ja buoidagat maid leat vátnon. Smávva eallit, omd. njoammilat, gal leat olu, muhto maiddá dat leat eambo leamaš ovdal soađi. Ealggat baicca leat lassánan (*Steen 1963: 20-23*).

Soahtegaskaáigge lei morša áigá juo nohkan, ja fálláid bivde dušše nuppevuoro. Bivde vásedin fálesskeittáiguin áhpelis. Dáinna lágiin dahke go fáleslohku unnui issorasat ovdal go dat ráfáidahttojuvvui 1905:s ja go guollebivdiin lei garra vuosteháhku fálesbivdui. 1930:s šattai smávva fálesbivdu lobálažžan, go Johannes ja Hjalmar Valen Uhcavuonažis Muosáhis oaččuiga doaibmalobi. Muhto lei oba deardagis¹⁰⁴⁷ fylkadikkis, 12 jiena 11 jiena vuostá. Unnitlohku háliidii guollebivdiid jienasteami ovdal doaibmalobi addima (*FFF 1930: ášši 62, s. 299, 436*).

Dološ vallji dealljá ja čavrá bivddus Oarje-Finnmárkku sulluin ledje dušše bázahusat vel báhcán. Dáidá deataleamos ártan ahte eallit ledje vátnon, ja dan geažil birgejedje dušše muhtumat bivdduin, vaikko lei čavrá- ja vievssi náhkis buorre haddi, mitala Kolsrud 1942:s. Dál "ii leat bivddus šat árvu. Dušše bázahusat muittuhit ovdalaš dili. Guollebivdu lei olbmuid birgejumi vuođu váldooassin. Muhto seammás dagahii guolásteami mannolat ahte soahtegaskaáigge luovvanedje bargonávccat eanandollui, mii dalle lei easkka álggahuvvome", joatká son (*Kolsrud 1943: 144*). Čoalmmis eai lean galle doaibmi bivdoolbmá šat. Eai sii ge birgen dáinna ealáhusain, go dalle ledje eallit vátnásat. Johtaleapmi ja bivdu fertii šaddat lassiealáhussan (*ibid s. 139*).

Maŋit áigge gálduin maid deattuhit ahte dološ áigge birgejedje oallugat bivdduin. Muhto "ođđaset áigge leat eanas aktoeahat¹⁰⁴⁸ geain bivdu lea ealáhussan leamaš" (*NEG 21070 Tverreelvdalen 1968*), mitaluvvo Buollánávžžis 1968:s. Fálesnuoris mitalit ahte dološ áigge ledje hárvát geat eai bivdán: "Dál bivdet eanas suohttasa dihte" (*NEG 16388 Kroa gárd, Kvalsund (1961-62?)*). Mázes ges ledje dušše soapmásat geat bivde, "go eanas fuođdu lea nohkan, ja go eanandoallu ja eará doaimmat gáibidit nu olu áiggi ahte eai šat astta bivdit nu movt ovdal" (*Steen 1963: 71*).

---

¹⁰⁴⁶ Badderren

¹⁰⁴⁷ knappest mulig

¹⁰⁴⁸ einstøinger

Olbmot fuomášišgohte resurssaváni¹⁰⁴⁹ eambbo go ovdal, earenoamážit maŋjel soadi. Muhto Gállojoga 1850-55 eananoamastanduođaštusaide ledje biddjon eavttut¹⁰⁵⁰ eananeaiiggáda bivdo-, murjen- ja guolástanrivttiide. Muhto muitaleaddji lasiha: "Ovdal eai beroštan nu olu bivddus ja guolásteamis, muhto dál (1970) gal čuoččuhit vuoigatvuoda" (*NEG 21572 Skallelv 1970*).

7.1.2 Bivdu ruovttudollui ja vuovdima váste

Vaikko fuođđu lei vátnon, de lei sihke čáhce- ja eananfuođđu, deatlaš lassiealáhussan muhtumiidda guhká maŋjelii soadi. Dasto lei vel deatlaš biebmoassin muđui ovttageardánis ja várra geafivuodalaš borramuššii. "Borre olu guoli, lievssi ja fálkka. Njuorjjobierggu maid borre", muitalit Keaisvágis (*Gjesvær 1977: 27*).

Kamøyværas¹⁰⁵¹ lei bivdu dávjá dárbblaš ealihaneaktun: "Meastta juohke bearrašis bivddii muhtun. Bivdu lei dárbblaš dábuhit borramuša. Muhtun juovllaid 30-jagiid loahpas bážii mu viellja njuorjju fiervvás. Dat lei mis dan jagi juovlabiergun. Njoammilat ledje valjit, ja eanas njoammiliid bivde dáluid lahka" (*Ivar Iversen 1987*).

Muhtun Reašvuonolbmá birra muitaluvvo: "Son lei ángiris bivdi ja sutnje lei bivdu deatlaš ealáhussan dálvet. Son huksii goađi várrái, ja sáhtii orrut mánu hávális, dađimielde man buorre bivdu lei". Goađis sáhtte 3-4 olbmá orrut. Sii juhke meahci gaskaneaset, eai ge mannan nuppi olbmo guovlluide. Jus ledje bivdán olu, de dolvo bivddáhasaid ruoktot guovtti vahku bivddu maŋjel. Ruovttus ledje dušše dassožii go bivddáhasaid ledje dolvon. Sihke bierggu ja náhki vurkejedje, dassožii go vuvde daid boalváriiddá (dávjá lulliboalváriidda) Bossegohmárkaniin (giđdat). Lei dárbblaš fievrredit dohko olu gámasuinniid, vái juohke beaivve sáhtte odđasit dállostit¹⁰⁵². Eanas atne sámi gárvvuid, muhto atne maid gákkesbuvssaid¹⁰⁵³ ja gálssohiid¹⁰⁵⁴ sisttehiid¹⁰⁵⁵ vuolde (*NEG 21308 Rafsbotn 1969. Olmmái lea Hans Pietilæ*).

Láhpi Langfjordhavas¹⁰⁵⁶ bážii ja vuvddii muhtun olmmái nu valjit rievssahiid ja njoammiliid, ahte dáinna doalai bearrašii "gáfiid, sohkkariid, vuoja ja duhppáha. Ja jus vel deaivvai báhčit čavrá ja riebaná, de gal oačču vel jáfuid ja bážii vel veahá ruhta" (*NEG Langfjordhavn 1972. Bivdi lei F. Henriksen, 82 jahkásaš 1972:s. Su atne ovdal soadi juo oalle jábálažžan*¹⁰⁵⁷).

Vaikko Kolsrud ii oaivvildan ge bivddu mearrideaddjin ealáhuseallimis, de deattuhii son goitge dán deatlaššan juohke bivdoolbmái - sihke dienasin ja borramuššan.

1049 ressursknappheten

1050 klausuler

1051 váilu sámegiellamma

1052 skifte sennagress

1053 vadmelsbukser

1054 mannsbellinger

1055 samiske skinnbukser

1056 váilu sámegiellamma

1057 velstående

Vieksi¹⁰⁵⁸ čiehkadalai ávdin vuonain dahje Sállanuori guovllus. Dan lávejedje hávláriin báhčit. Ovdal lávejedje maid fierbmut vievssi, muhto dat heivii buoremusat Alttás. Ođđaset áigge, ođđamállet bivdoneavvuiguin, ledje maid báhčigoahtán Atlánta¹⁰⁵⁹ arktalaš njuorjjuid¹⁰⁶⁰ go dat miessemánus bohte Jiekŋamearas¹⁰⁶¹. Čoalmmis eai bivdán nu olu njuorjju ja daid arktalaš njuorjjuid. Dát bivdu lei eanas Sállanuoris, nuori davit njálmmis, ja Stierná ja Sievjju báktegahčahagain¹⁰⁶². 1940:s eai lean ge šat nu gallis geat bivde njuorjjuid, dušše muhtumat bivde olggut Čoalmmis. Muhto ledje buorit hattit vievssi náhkis, ja goappeš njuorjošlájat ledje buorit borramuššan ruovttudollui (*Kolsrud 1943: 143-144. Jiekŋamearra: mearaguovlu mii ii leat dárkilit čilgejuvvon, muhto danin gohčodit dávjá guovlluid Karamearas¹⁰⁶³ Davisnuorrái¹⁰⁶⁴ (nappo maiddá Barentsábi¹⁰⁶⁵)).*

Buot oarjesulluin leat čavrá. Daid báhče dahje bivde ruvddiiguin. Vaikko ledje hárvát geat dássedit bivde ruvddiiguin, de lei dán bivdovuogis goitge ekonomalaš deatálašvuhta. Nu lei danin go čavrris lea hui árgi - dat bivdá ihkku ja danin lea váttis báhčimuddui beassat. Muhto hávlár ja earenoamážit ruovddit unnidedje goitge divrras čavránáli.

Čavránáhkis mákse 1. máilmmesoadi ovdal juo 25 kr, ja soadi maŋgel 50-100 kr. Danin eai olbmot ieža geavahan čavránáhki, muhto vuvde boalváriidda. Seammaládje lei buoidagiin (*ibid s. 141-142*).

Sihke Deanus, Buolbmágis, Karášjogas ja eará báikkiin atne čavránáhki fiergin¹⁰⁶⁶. Dákkár náhkki ii oainnat bizo. Čavrábierrgu borre dološ áigge, muhto soahtegaskaáigge gal eai dáidde dan šat dahkan.

Riehppovuonas bivde maid njuorjjuid, čavráid ja buoidagiid, ja ledje máŋga bivdovuogi. Njoammiliid bivde meissetgielaiguin, njuorjju bivde firpmiiguin dahje báhče, ja čavrá, buoidaga, gumppe, riebana ja geatkki mirkkohuhte, báhče dahje bivde riđáiguin¹⁰⁶⁷. Mirkkuid leat várra viežžan Hammerfeastta apotehkas dahje boazosápmelaččat leat Suomas viežžan daid (*Nesheim 1949: 153*). Bivdu mirkkuiguin dagahii soahpameahttunvuodaid eanandoaluin ja murjemiin/lubmemiin, ja gildojuvvui 1932:s.

7.1.3 Bálkábivdu¹⁰⁶⁸

Bivddu ulbmilin ii lean dušše dábuhit bierrgu ja náhki alcceseaset dahje vuovdima váste. Boraspiriid bivde vuosttažettiin bálkábivdun, nappo dábuhit ruđa. Nubbin deatálaš beallin dán bivddus lei várjalit šibihiid, bohccuid ja fuođđuid nu go njoammiliid ja rievssahiid. 1920-jagiin gottahalle dušše Guovdageainnus jahkásaččat sullii 250 bohcco ja vel

---

1058 steinkobbe

1059 Atlanterhavet

1060 klappmyss (*Cystophora cristata*)

1061 Ishavet

1062 næringene

1063 Karahavet

1064 Davisstredet

1065 Barentshavet

1066 skinnbrem på mannsluer

1067 feller

1068 premiejakt

sávzzat, birrasiid 20 000 kr ovddas. Náhkiin oaččui buori dietnasa, earenoamážit gumppenáhkis.

Boraspiriid almmolaš báhčínbálká álggahuvvui 1846:s ja lei dalle 3 speciedálara. 1924:s biegui Guovdageainnu suohkanstivra go gumppe báhčínbálká lei 1899 rájes juo leamaš 25 kr: "Ruđa duohta árvu dan rájes lea gahččan dovdomassii, nappo lea bálkká árvu dušše goalmádas álgobálkkás. Haddeloktanemiid geažil lea gumppe vahága árvu maid mihá stuorit go ovdal. Dalle lei bohcco árvu 15-18 kr, ja dál dat lea 70-80 kr. Bivdoneavvut leat maid divron, ja bargohattit maid. Danin ii leat gumpebivdu šat gánnáhahtti, earenoamážit jagi áigodagas go náhkis ii báljo leat haddi. Goddet gal soames gumppe duollet dále, muhto ii oktage albmáládje bivdde gumppiid" (*FFF 1924: ášši 28, 161*).

Suohkanstivra mearridii dasto ahte sii mákset 25 kr juohke gumppes máid goddet, jus fylka lasiha iežas bálkká 25 kruvnnos 50 kruvdnui. Áltá, Kárášjohka ja Máttá-Várjjat dorjo evttohusa. Sadjásaš fylkkamánni L. Hermansen diđii vahága máid gumpe dagai, ja oaivvildii ahte "bálkká lasiheapmi movttidahtášii olbmuid ángireappot bivdit gumppe go dál". Muhto ii su mielas ábuhan fylkka bušehtti šat eanet goluid bidjat. Muhto fylkkadiggi gal doarjjui evttohusa (*ibid, ášši 28, s. 160, 162, 566*).

7.1.4 Soahpameahttunvuodát eará ealáhusaiguin

1922:s evttohii Sállannuori suohkanstivra gielidit mirkkuid meahceelliid bivddus. Sii ákkastedje ee. dainna ahte Fálás ledje mirkkuid geavahan boastut. Šibihat ledje jápmán, ja mirkkut sáhtte olbmuide nai leahkit várálaččat murjemis ja lubmemis. Fylkkamánni bealistis sáhtii čujuhit fylkkadiggemearrádussii 1919:s. Das čujuhuvvui ahte mirkkuid geavaheapmi lei várálaš go "meahcceláidumat dađistaga eambo mirkkohuvvet" (*FFF 1922: ášši 36, s. 173*).

Sihke fylkkamánni ja fylkkadiggi dorjo láhkagildosa. Davvesiidna suohkanstivra maid bivddii 1924:s riebanbivddu gildojuvvot mirkkuiguin suohkanrájiid siskkobearde, maŋŋel go 9 bivdi ledje háliidan dan (*FFF 1924: ášši 27, s. 157*). Muhto goappešiid háve biehttalii Eanandoallodeapartementa.

Dán áššis ledje gal guokte beali. 1928:s bivddii Davvesiidna suohkanstivra fas gildosa, ja fylkkadiggi fas doarjjui dan, ovttain eavttuin: "... ii galgga gustot siseatnansuohkaniin Buolbmágis, Kárášjogas ja Guovdageainnus, gos bivdu lea deatalaš ealáhusuorgin ja gos geavahit measta aivve mirkkuid" (*FFF 1928: ášši 91, s. 495*).

Go mirkkuid gilde 1932:s, doarjjui fylkkadiggi fas ahte siseatnansuohkaniidda ii galgan gustot dát mearráduš, go boraspiret vahágahttet boazodoalu (*FFF 1933: ášši 42, s. 355*).

Orui dainna lágiin ahte riddosuohkanat eambo ovddidedje ráfáiduhttináššiid, ja eambo vuosttaldedje lasihit boraspiriid báhčínbálkkáid go siseatnansuohkanat. Omd. háliidedje Sállannuori-, Muosát- ja Davvenjargga gielddat ráfáiduhttit njoammila Fálás, Čohka-Láhtás¹⁰⁶⁹ ja Máhkarávjjus. Áltá ja Porsáŋgu fas háliidedje heaittihit njála ráfáiduhttima. Porsáŋgu, Deatnu ja Kárášjohka vuosttaldedje maid ollásit ráfáiduhttit ealggá (*gč. ee. FFF 1933: ášši 42, s. 196 ja ášši 63: 272, FFF 1934: ášši 48, s. 223 ja FFF 1936: ášši 68,*

s. 329 ja ášši 69: 330). Dás oaidnit mii oalle bures gos fuođđoriggodagat¹⁰⁷⁰ ledje, ja ahte lei iešguđetlágan ealáhusvuodđu Finnmárkku iešguđet báikkiin.

7.2 ÁIGODAT SOAÐI MAŊNEL

Maiddá 1977 fuođđostatistihkas deattuhuvvo dákkár guovllu juohku. Omd. lei ealgga lohpi báhčit Máttá-Várjjagis, Unjárggas, Deanus, Kárášjogas, Guovdageainnus, Álttás, Fálesnuoris, Porsáŋggus ja Davvesiidas. 3 118 olbmo ledje fuođđodivatgoartta¹⁰⁷¹ oastán. Suohkaniin main leat eambo go 100 bivdi, leađ dávjá ovttahtat bivdit. Fálesnuorri ja Davvesiida eai leat šat mielde, ja Hammerfeasta ja Čáhcesuolu leat fas ođđasat (*Finnmark 1979. Tab. s. 487*).

Dát duođašta guokte ášši: Báikki olbmui leat ovdamunnin go áset lahka buoremus fuođđoguovlluid. Muhto seammás leat gávpogiid ja čoahkkebáikkiid astoáiggebivdit gilvališgoahtán singuin. Dát mannolat guoská maid rievssatbivdui, murjemii/lubmemii ja sáivabivdui. 1984-89 áigodagas ledje omd. gaskal 16,9% ja 37,9% bivdagoarttain vuvdon olgobealde Finnmárkku bivdiide (*Småviltjakt i Finnmark 1989-90: 15*).

Dakka maŋnel soađi orrot leamaš oalle olu boraspiret Finnmárkku. 1948:s muitaledje ahte dan dálvvi lei gumpe olu speadjan. Gumpe lei goddán birrasiid 2-300 bohcco, ja 20 gumppe ledje báhčcon (*FFF 1948: ášši 54, s. 237*). 1945 suoidnemánus geassemánu 30. beaivái 1946 báhče 80 geatki Finnmárkku. Juohke geatki ovddas mákse 3 500 kr, oktiibuot mákse 280 000 kr getkkiid báhčimbáلكán (*Steen 1963: 73. Steen lea veahá eahpečielggas báikki dáfus, muhto su oppalaš ságain ipmirdan ahte son oaivvilda Finnmárkku*).

Geatkebáhčimbáلكá lei dássedit lassánan 1944 rádjái, muhto 1946:s juo vuolui báلكá 2 500 kruvdnui, ja 1959:s 500 kruvdnui. Vaikko vuolideami eaktun lei ahte juogo suohkan dahje fylka galggai máksit seammá olu dahje eambo, váikkuhii vuolideapmi goitge ahte boraspirebivddu beroštupmi maid unnui.

Nuppe dáfus sáhhtit dulkot loguid dainnalágiin ahte boraspiret eai lean šat áittan bohccuide ja šibihiidda. 1950 birrasiid sáhhtit dilálašvuoda čilget ná: Gumppiid ja getkkiid lohku lei mihá unnit go ovdal soađi. Danin lei maid váddáset goddit daid hárváid mat vel ledje. Njállá lei ráfáidahtton 1930:s, muhto njálat eai lean lassánan.

Ruksesriebanat¹⁰⁷² baicca lassánedje, vaikko lei báhčimbáلكá. Máttá-Várjjagis ledje hui olu riebenat maŋnel soađi. Dušše 1949 ođđajagemánus mákse báhčimbáلكká 52 riebana ovddas (*Fif 1952: 379*). Guovdageainnus lei riebانبáhčimbáلكá 17,50 kr, muhto náhkis "ii báljo leat árvu, ja olbmuid mielas lea nu heajos báhčimbáلكá ahte ii gánnát bivdit riebaniid" (*ibid s. 73*).

Muhto rieban borrá sihke lábbáid ja rievssatčivggaid, ja suoláda rievssahiid ja njoammiliid gielain. Jotke riebanbivdduin vai dat gul unnu gilvaleaddjin. Maiddá eará guovlluin fylkkas gullat ahte ledje olu rukksesriebanat, ee. Skáidejárguovllus: "Leat ain olu rievssahat, njoammilat ja riebenat dáppe" (*Skaidiprosjektet 1975-76. Den samisk-*

1070 viltressursene

1071 vilttrygdeavgift

1072 rødrev

etnografiske delrapport v/ Bjørn Aarseth s. 26 (Sámi-čearddalaš oasseraporta s. 26 Bjørn Aarseth` bokte)).

Buoidda maid lea billár¹⁰⁷³. Dat borrá sihke rievssatmoniid ja rievssatčivggaid, ja suoláda rievssahiid gielain. Buoiddanáhkis lea veaháš árvu, buori náhkis oaččui 10 kr 1950-jagiin. Oarrivivdu gal unnui, go náhkiin ii báljo lean šat árvu.

Ovdalaš áigge bivde ja rievssahiid gárdo okta dahje moattis juohke bearrašis Porsággus. Maŋnel soađi ii lean šat ovttasge "boraspirebivdu ealáhussan, ii ge sáhte dadjat ovttasge bivddu Leahkit dábálaš lassiealáhussan ge" (Eidheim 1958: 37). Boraspirebivddu ferte gohčodit soaittáhtbivdun, vaikko muhtun ovttaht namat gal leat bivdobáلكáčállosiin. Sii maid dábálaččat bivde dušše dalle go ledje vuohtán boraspiriid. Vulge hárve summál¹⁰⁷⁴ bivdit daid. Muhto 1950:s ožžo vel 30 olbmá boraspiriid ja gazzalottiid báhkčínbáلكká Buolbmágis (ibid s. 37).

Lei goitge čielga maŋosmannan, ja dan oaidnit maid tabeallas mii čájeha Buolbmát lensmánnekantuvrra máksin báhkčínbáلكkáid. Báلكkáin manai vuollel 10% gazzaloddebáhkčimiidda, eanas fállebáhkčimiidda.

Tab. 7.1: Buolbmát lensmánnekantuvrra máksin báhkčínbáلكkát:

Jahki:	Kr:
1949	14 010
1950	7 878
1951	2 813
1952	1 113

Gáldu: Eidheim 1958: 37

Dál bivdet eanannjiččehasain¹⁰⁷⁵ ovddemustá ealggaid ja njoammiliid. Muhto dološ ealáhusbivdu gal lea unnit eambo nohkan. Njoammiliid gal ain bivdet oalle olu, muhto Adolf Steen muitalii juo 1963:s: "Astoáiggebivdit beatnagiiguin goddet eanas njoammiliid, ja lea oalle hárve njoammil máid báikki olbmot (mázelaččat) goddet" (Steen 1963: 74). Dat gal lei ovdal earaládje, loahpaha son.

Ealga lea lassánan ja leavvan fylkii, vaikko lohket olu suolabivddu. Dálbmeluovttas ii šaddan ealgabivdu lobálažžan ovdal 1986:s. Fálesnuorrái leat dál easka bohtán ealggat ja Ráirus maid leat oaidnán ealga, mii duođašta ahte ealggat leat bohtigoahtime dohko nai (Finnmark Dagblad 21.10.1993. Bihtá namma lea "Elg-fakta").

Tab. 7.2: Ealgabivdolobit ja báhkččon ealggaid lohku 1968-72 (jahkodagaid gaskamearrelogut):

¹⁰⁷³ skadedyr

¹⁰⁷⁴ på máfá

¹⁰⁷⁵ landpattedyr

Suohkan:	Lobit:	Báhččon ealggat:
Guovdageaid nu	18	13
Áltá	10	7
Porsáŋgu	8	6
Karášjohka	18	14
Deatnu	11	7
Unjárga	8	7
Mátta-Várjjat	28	24

Gáldu: Statistisk fylkeshefte for Finnmark 1980: 110.

Maŋimus jagiid bivdiid lohku lea leamaš gaskamearálaččat 5 000, čállá kánttorhoavda Hjalmar Pavel 1979:s (*Finnmark 1979: 370*). 1970- ja 1980-jagiin leat bivdogoarttaid ostiid lohku rievddadan gaskal 2 500 ja 5 000 (*Småviltjakt i Finnmark 1989-90. 15*).

8. KAPIHTTAL

Guollebivdu jogain ja jávrriin

Sáivaguollebivddus leat maid stuora guovlluerohusat Finnmárkkus. Sáivabivdu lea earenoamáš mávssolaš leamaš siseatnanguovlluin ja stuora eatnogáttiin. Amund Helland čálii 1906:s ahte luossabivdu lea váldoealáhusgeaidnun Buolbmágis (*Helland 1906 III: 442*).

50 jagi maŋjel deattuha Eidheim ahte eanandoallu ja johkabivdu leat dásožii leamaš ealáhusvuodu váldooassin. Guollebivdu lea leamaš deatalaš go dainna leat olbmot ruđa dinen. Guollebivdduin ožžo maid eatnasat dálvviniestti alcceseaset. Guollebivdu unnui sakka go gáidánuohttebivdu šattai dábálažžan 1900 álgomoaddelohjagiin. Olmmošlassáneami geažil šadde eanebut geat galge juogadit buriid. Luossabivdu ekonomalaš ulbmiliin lea guhká juo maŋos mannan. Bivdu rievddada jagis jahkái. Buolbmágis leat maŋimus eallenagiáigodagas rievddadan gaskal 4 ja 12 tonna (*Eidheim 1958: 33*).

Mázes lohka Steen 1963:s leamaš bivddu ja guollebivddu hui deatalažžan ovdal. Dál dat ii leat lahka ge nu mávssolaš go ovdal: "Guollebivdduin eai leat goasse nu olu ruđa dinen, muhto olbmot leat ožžon deatalaš borramušoasi luondduruovttudollui" (*Steen 1963: 74*).

8.1 SOAHTEGASKAÁIGI

Sáivabivdu lea leamaš deatalaš ruđa dábuheapmái ja iešbirgejupmái, seammaládje go murjen/lubmen, bivdu, monnečoaggin jna. Helland muitala Kárášjohbivddu birra: "Deanu luossabivdu lea deatalaš gieldda ássiide; eai loga nu olu vuovdit luosa, muhto olu luosa atnet gieldda ruovttudoalut ieža" (*Helland 1906 III: 320*).

Lars Reinton lohka luosa, dápmoha, čuovčča ja hárri leamaš nu deatalažžan Kárášjogas ahte guolli lei deataleamos geassesajborramuššan earret vuoja (*Reinton 1955: 247*).

Guollebivdu ii lean oaiveártan geassesadjái sirdimiidda olbmo muittus, čállá Sonja Westrheim, muhto 10:s su 38 muitaledjiin leat buhtastahtán guohtuma ja guollebivddu fárrenártan. Dasalassin lohka buhtes guohtuma, fuođarčohkkema ja guollebivddu ártan. Olu geassesajit gosa manne gitta 1960-jagiin, ledje álgo-álggus luossabáikkid, nu go Deatnogátti geassesajit, ja Ássebákti ja Buollonjarga, mat gulle kárášjohkalaččaide. Oalgejogaid dápmotbivdu ii leat goasse váikkuhan doallovuohkái ii ge geassesajiid válljemii. Luossabivdu gal lea leamaš nu deatalaš ahte odđa geavahanmálla bohciidii: Luossageassesajdoallu buhtalaga ládjogeassesajiin (*Westrheim 1978: 86*). Luossageassesajdoallu "lea leamaš dábálaš sápmelaččain, ja várra maid muhtun kvenain" (*ibid s. 234*).

Kárášjoga gáldut duodaštit ahte "meahccefuodaráčohkken lea leamaš deatalaš, ja ledje seammá olbmot geat luosaid bivde ja meahccefuodára čohkkejedje, rávis dievddut ja nuorat", muitala Westrheim. Son deattuha ahte vaikko meahccelájut eai lean njuolggá ártan geassesadjái fárrerii, de lei goitge čielggas ahte olbmot geavahedje luonddu vejolašvuodaid (*ibid s. 87*).

Deatnogátti ja Skuvvanvári¹⁰⁷⁶ ássit maid deattuhedje luossabivddu mávssolašvuoda, joatká Westrheim: "Eanas dinejedje lubmemiin ja luossabivdduin. Muhtun guollebáikkat dahje avádagat ledje jur geassesajiid buohta. Doppe čuoččuhit ahte manne geassesajiide luossabivddu dihte" (*ibid s. 200*).

Earret luosa, bivde maid olu eará guollešlájaid. "Muhtun jávrriin eai oba leat ge guolit, muhtun jogain ja jávrriin ges leat valjit dápmohat ja maiddá rávdut, maid báikki olbmot bivdet liikká olu", čálii Mona Beichmann 1939:s (*Beichmann 1939: 85*), ja jotkkii: "buoremusat gottii guoli boaittobealde guovlluin gosa fierbmun ii lean vel čuohcan" (*ibid s. 86*).

Duoddaris lei čuoččabivdu deatalaččamus, ja Adolf Steen čála ge dan birra. Rávdut atne buoremus guollin, lohka son, muhto čuoččabivdu lei eahpitkeahhtá deatalaččamus. Nu lei maid soahtegaskaáigge. Vuskona eai atnán buorren guollin, eai ge bivdán dan earenoamážit. Muhtumat maid eai liikon hávgii, juogo dainna go dat lea ropmi dahje mágu geažil, muhto eatnasat borre hávgga. Goikaduvvon hávgganáhkki (nu go eará guliid náhkit) čilge gáfe, ja addá buori mágu (*Steen 1963: 76-79*).

Eai bivdán njágá ge, ropmivuoda geažil, ja dušše soapmásat borre njágá, muhto das lea buorre vuoivvas, ja livssiin lea buorre náhkiid dikšut, ja čázehiid ja sisttehiid vuoidat. Hárris atne heajos guollin go borra luosa ja vuokka luosaid bivddidettiin (*ibid s. 76-77*).

Njávđánkvenat bivde olu hárriid. Sii bidje stuora, luovos rissegimppuid¹⁰⁷⁷ johkii. Hárris čiehkádii dáid sisa, ja go loktii gimppuid bajás, de čuvvo hárris daid (*NEG 222524 Neiden 1972*).

Dát fas čájeha ahte geavahedje riggodagaid hui mángga ládje, seammás go máhku ja liikon rievddadii guovlluid mielde ja mearridii makkár buktagiid olbmot geavahedje. Johs. Falkenberg duodašta ahte ledje guovlluid mielde erohusat. Son čuoččuha ahte Davvesiidas bivde unnán jogaid, vaikko ledje luossajogat sihke Skiessvuona¹⁰⁷⁸ siste ja Storfjordenis¹⁰⁷⁹.

Porsáנגgus bivde olbmot eanas alcceseaset, muhto muhtumat bivde maid vuovdima váste. Earenoamážit Skáidejávrris bivde guoli vuovdima váste soahtegaskaáigge (*Skaidiprosjektet 1975-76. Samisk-etnografisk delrapport s. 25 (sámi etnográfalaš oasserapporta s. 25). Dat lea Lars Persen Birkeli` lágiduvvon bivddu birra 4:in fatnasiin ja veagain*)).

Bissojoga¹⁰⁸⁰ kvenaide lei luossabivdu jogas seammá deatalaš go áhpebivdu (*Mikkelsen vuodđologu haga, s. 18*). Muhto dalle lei ge "olu eambbo dápmot ja luossa jogain ja jávrriin go dál" (*ØSIGD-prosjektet 1978: 11. Hans Mikkelsen Bissojogas muitala.*) Samuli

---

1076 Skoganvarre

1077 risknipper

1078 Lille Porsangerfjord

1079 váilu sámegeielnamma

1080 Børselv

Paulaharju oaivvilda ahte Bissojogas ja Njávdamis ledje guolit olu vátnon 1920-jagiin juo (*Paulaharju 1928: 144*).

Deanubivddu 1888-lága ja 1905 luossalága bokte ii leat Deanu ja Álttá luossabivdu buohkaide lobálaš. 1964 luossalága bokte gustogohte gáržžideamit maiddái Njávdamii. Álgo- álggus bivde ge gilisearvvit ja johgátteolbmot Finnmárkku jogaid (*Tønnesen 1979: 241*).

1888-láhka bodii várjalit Deanuleagi ássiid vuoigatvuođaid. Das lei mearrádus ahte galggai eaiggáduššat dahje láigohit matrikulerejuvvon eatnama. 1911 gonagaslaš resolušuvnnas álggahuvvui maid ássan- ja doaimmahangeasku¹⁰⁸¹. Nappo galggai bivdi ássat dan eatnama nalde, ii ge guhkkelis go 2 km jogas eret, ja doppe galgá muhtun jagiid gilvojuvvon unnimustá ovtta gusafuođarnáre (2 000 kg suoidni) (*Moen 1991: 60*).

Deanuleagi, Njávđánjoga ja Porsáנגgugogaid olbmot ledje measta aivve sámi- ja kvenasogas. Álttás gal ledje olu dáččat, geat dinejedje Álttájoga láigguin ja dasalassin bivde duottarjávrriid viššalit, sihke vuovdima váste ja ruovttudollui (*Sverre Eilertsen 1987 ee. Viggo Kjellmann birra*).

Álttájoga bivddu dietnasat leat oamasteami bokte gullan johgátteássiide geain lea gusa biebman náre gilvojuvvon gieddi (120 suoidneguorpmi¹⁰⁸²). Sii vuodđudedje oasusearvvi¹⁰⁸³, *Alta Laksefiskeri-Interessentskap* (*Álttá luossabivdiid searvi (dás jorgaluvvon namma)*), čálii sátnejodiheaddji Heitmann 1952:s. *Alta Laksefiskeri-Interessentskap:s* lea láigolihttu Álttájohkii. 1856 rájes maŋimus soađi rádjái láigohii Roxborough hertug Álttájoga. Soađi áigge ja maŋjel soađi (muitaluvvon 1952:s) lea johka eanas gili olbmuide láigohuvvon. Westminstera hertug láigohii 1949:s ja 1950:s moadde avádaga. Dalle lei johka juhkojuvvon 5 avádahkan (*Fif 1952: 298*).

Jahki	Láigolihttodivat	Bivdojuvvon	Miellahttolohku
1910	12 000		
1939	5 500	4 880	306
1941	9 960	3 286	?
1943	14 400	4 000 birrasiid	291
1945	ii lean láigohuvvon	5 000 birrasiid	282
1947	12 465	10 170	263
1949	22 000	6 970	252

Gáldu: Finnmark fylkesleksikon 1952: 299 ja Medisinalrapport 1910-11

Buollánávžilaččat ja eaibuleagilaččat fertejedje oastit (dahje lonuhit alcceseaset) mearaguoli Bossegohpis dahje Joganjálmmis. Danin eai borran nu olu mearaguoli dain ávžžiin. Muhto borre "olu sáivaguoli nu go dápmoha, čuovžža ja luosa" (*NEG 21096 Tverrelvdal og Eibydal 1968*). Daid bivde eanemustá lájuid ovdal ja maŋjel, veahá duottarjávrriin čakčat, ja muđui gidđajienja nalde sihke jogain ja jávrriin.

8.2 ÁIGODAT SOAĐI MAŊJEL

¹⁰⁸¹ bo- og driveplikt

¹⁰⁸² vekter

¹⁰⁸³ andelslag

Njávđánjoga luossabivdu lei álggos nuortalaš¹⁰⁸⁴ searvebivdu. Muhto 1848 duopmocealkámuša¹⁰⁸⁵ bokte, ožžo maid Njávđáma ođđa ássit, geat ledje kvenat, seammá bivdorievtti Njávđánjogas. Buot Njávđáma eananeaiggádat besset dál miellahttun "*Neiden Fiskefelleskap*":i (Njávđáma guollesearvi (dás jorgaluvvon namma)). 1970 birrasiid ledje 5 12-olbmá sturrosaš searvvi mat bivde Skoltefossen¹⁰⁸⁶ (gäbbäläbivdu). Juohke oasálaš searvvis galggai oažžut 10 kg luosa, ja jus bázii, de galggai eará servviide mannat dat. 1968:s oaččui juohkehaš badjel 30 kg, muhto suoidnemánu gaskkamuddui 1969 eai báljo lean goddán luosaid. Guollebivdovuogatuodaid láigohemiin dinejedje oalle olu, nu movt Álttá- ja Deanujogaláigohemiin nai. 1968:s dinejedje 36 000 kr (*NEG 22524 Neiden 1972*).

Eará Finnmárkku luossajogaid lea stáhta lihttoláigohan báikkálaš guollebivdoservviide, mat vuvdet guollegoarttaid. Dianas manna johkadoaimmaide (*Finnmark 1979: 440*).

"Siseatnangiliin eai leat galle bearraša mat eai unnit eambo bivdde sáivaguoli alcceseaset. Oallugat dábuhit dálvvi guoli, ja muhtumat bivdet maid vuovdima váste", čállá Hjalmar Pavel (*ibid s. 368*). Dát duodašta dan máid Adolf Steen lea dadjan ovdal: Guovdageaineanu ja Máze jávrriid bivdu lea doloža rájes leamaš hui mávssolaš (*Steen 1963: 75*).

Steen deattuha ahte jogain ja Máze jávrriin lea oktasaš bivdu ja juohkehaš oažžu bivdit gos háliida. Muhtun bearrašat lávejedje maid fárrolaga vuolgit vahkosaš mátkkiide gitta Návuona¹⁰⁸⁷ ráji duohká. Ovdal vuvde olu guliid boazosápmelaččaide dahje lonuhedje bierggu ja náhkiid/gápmasiid guliin. Dát lonohusgávpi lei measta nohkan 1960 birrasiid, ja olbmot bivde dan rájes dušše ruovttudollui (*ibid s. 81*).

Buolbmágis lei guollebivdu ain hui deatalaš. Eanas ruovttudoalut, earret dáččaid, bivde luosaid jahkásaččat, ja dinejedje veahá dainna. Dianas rievddadii veahá, muhto 1958:s bođii 2-800 kr juohke guollebivdi nammii (*Eidheim 1958: 34*).

Vuolábealde oaidnit tabeallas sullii man olu kiluid ja kruvnnuid Buolbmát sáivaguollebivdu attii 1950 birrasiid:

Tab. 8.2: Buolbmát sáivaguollebivdu:

Jahki	kg	kr
1949:	8327	42 298
1950:	6 500	32 500
1951:	5 200	41 000
1952:	4 500	31 230
1953:	11 000	74 000

Gáldu: Eidheim 1958: 74

Lensmánni lea 1950 rájes, guolástusbearráigeahčči addán geaškkuin, iežas árvvoštallamiin jorben guollebivdiin ožžon loguid bajásguvlui. Árvvoštalle ahte veahá manai alcceseaset máid eai almmuhan (*ibid s. 35*).

Maŋnel soađi leat leamaš buoret hattit, ja gávpeolbmát válde buot máid ožžo oastit, sádden váste lulás. Dát dagahii ahte luosa sálten dálveniestin unnu sakka. Muhto eará

¹⁰⁸⁴ skolttesamisk

¹⁰⁸⁵ domsavgjørelse

¹⁰⁸⁶ váilu sámegiellamma

¹⁰⁸⁷ Kvænangen

sáivaguliid (dápnot, rávdu, hárri ja čuovča) leat eanas ieža borran ja iežaset galmmihanbumbbáide bidjan. Dievddut manne 3-4 beaivásaš guollebivdomátkkiide, earenoamážit jávrride ja jogaide oarjjabealde Deanu. Dát guollebivdu "lea leamaš mávssolaččamus daidda ruovttudoaluide main lea heajumus ruhtadilli. Lea váttis árvvoštallat dán bivddu árvvu ja sturrodaga, muhto oallut ruovttudoaluin lea sáivaguolli oassin beaiválaš biepmus geasse- ja čakčamánuid" (*ibid* s. 35).

Sáivaguollebivdu lea dađistaga lassánan vuoiŋgastan- ja lustaáiggedoaibman¹⁰⁸⁸. Luossabivdu lea oalle deatalaš Fálesnuoris, sihke nuhtásteapmi ja "dat eambo suohtasa dihte johkabivdu" (*Fif* 1952: 318). Suohtasa dihte bivde vuokkain ja stákkuin, ja ealáhusváste bivde firpmiin dahje nuhtiin. Ovdamearkan mannolahkii soađi maŋjel sáhtta namuhit Fylkkadikki mearrádusa 1947:s: Fierbmun šattai lobálažžan *Counjajavrres* (Čuonjájávrris) Guovdageainnus dušše suoidnemánu, muhto oaggun šattai lobálažžan birrajagi (*FFF* 1947: 213).

Finnmárkkus ledje sullii 50 000 lustabivdi 1970-jagiid gaskkamuttos. Dán logus leat gal mielde sihke eará fylkkaid dáččat ja olgoriikkalaččat. Dalle ii dáidde sáhttit guollebivddus lohkat nu stuora ekonomalaš árvvu go ovdal. Vaikko báikki olbmot sáhttet sáivaguolásteami lohkat áigeguovdilis riggodahkan, de sáhtta leahkit váttis sirret astoáiggebivddu ja ruovttodoallobivddu (biebmolasi) ja dáid ealáhus-ekonomalaš ulbmiliid (*Skaidiprosjektet 1975-76. Samisk-etnografisk delrapport* s. 26).

Nubbi ášši lea ahte guolli adno herskon. Dat lea hersko danin go lea mearri man olu dan goddá, ja go dan ii oaččo oastit dábálaš vuogi mielde márkanis. Sáivaguolli ii leat nappo dárbbášlaš ealiheapmái, muhto eallin šaddá goitge geafit dan haga.

1088 fritidsbeskjeftigelse

9. KAPIHTTAL

Darfi ja vuovdi

9.1 BOALDÁMUŠVÁTTISVUOĐAT

Finnmárkku dálkkádatdilálašvuođaid geažil ferte leamaš deatalaš ahte lei álki dábuhit boaldámuša. Knut Kolsrud čuoččuha omd. ahte boaldenmuorra ja čáhci ledje guovddážis mearrideame báikki gosa olbmot ásaiduvve (*Kolsrud 1943: 98*). Rittus, gos lei unnán vuovdi dahje ii oba ge lean vuovdi, sáhttet riehkít dan dáfus leamaš mearrideaddjin.

Muhto lea mearri vuovddi odđasis šaddamis, ja earenoamážit nohkagođii vuovdi Finnmarkku olggut guovlluin áigá juo. Álttás šattai gielddusin gili olggobealássiide 1963:s juo čuohppat vuovddi (*Tønnesen 1979: 81. Son čujuhii Tingbok for Finnmark (Finnmárkku Diggegirjái) man originála lea Romssa Stáhtaarkiivvas (Statsarkivet i Tromsø), fol. 184r, fol. 188v ja fol. 189r*).

Muhto váttisvuođat gul lassánedje muđui nai Finnmarkkus. 1860 birrasiid čuoččuhii omd. Goaskinvákkj¹⁰⁸⁹ ja Čuđegietti¹⁰⁹⁰ lensmánni ahte Bissojoga vuovdi lei nohkan (*Hanssen 1986: 202*).

Eiseválddit, ja earenoamážit vuovdeossodat¹⁰⁹¹, ballágohte vuovddi boahhteáiggiin. Vaikko buohkain ii lean ge nu sevdnjes oaidnu, ávžžuhedje Finnmarkku eiseválddit garrasit lasihit darfeboaldima 1890-jagiin (*Amtmann 1896-1900, s. 22*).

1089 Kjelvik

1090 Kistrand

1091 forstetaten

Darfi boaldámuššan lei ođđa riggodat. Easkka birrasiid 1870 rájes šaddagođii darfeloggun dábálažžan. Čájehuvvui ahte darfi lei hui buorre čoavddus váttisvuodaide, sihke vuovddi maŋos mannama ja boaldámušváni dáfus. Knut Kolsrud duođašta ahte darfeloggun lei dábálaš omd. Čoalmmis: "Boaldenmuoraid čuohppan goasii billistii vuovddi 1800 loahpas. Muhto darfeloggun lea gádjon vuovddi, ja dál (1943) lea vuovdi fas šaddagohtán" (*Kolsrud 1943: 87*). 1800-logu loahpas loggugohte mearrasápmelaččat darffi, ja buohkain lei darfi boaldámuššan soahtegaskaáigge: "Danin leat olbmot ožžon ođđa barggu guovdu geasi, darfelogguma" (*ibid s. 99*).

Njálmmálaš muitaleamit duođaštit ahte riddoguovlluin ovddemus geavahišgohte darffi: Boarráset olbmot muitalit ahte sii ledje fas boarráseappuin gullan ahte Sállanis bolde darffi. Cuokcavuona vuosttaš ássit bolde muoraid, muhto go vuovdi nogai, de boaldigohte darffi. Dát dáhpáhuvai 1870-80 birrasiid (*NEG 21365 Nuvsvåg 1969*). Sállanássit muitalit ahte sii ledje vuosttažat geat čuohppagohte darffi, ja eará davvinorgalaččat ohppe sis dan. Dát heive Láhpi, Skiervvá¹⁰⁹² ja Návuona dieđuide (*NEG 22359 Hasvik 1971*).

Sihke Cuokcavuonas, Sállanis ja eará báikkiin oaivvildit buohkat ahte ovdal lei oalle olu vuovdi, muhto dat lea nohkan muorračuohppamiin (*NEG 21365 Nuvsvåg 1969*). Robert Paine muitala omd. ahte Jáhkovuonas¹⁰⁹³ bolde dušše muoraid ovdal 1870. 1870-1917 gaskal maid bolde eanas muoraid, muhto maiddá veahá darffi. Maŋgel 1930 boaldigohte maid koalaid¹⁰⁹⁴, ja dat bođii dađistaga eambbo darffi sadjái. Sauhavnas¹⁰⁹⁵ Jáhkovuonas lei koalla váldoboaldámuššan 1954:s (*Paine 1957 I: 59*).

9.2 DARFELOGGUN BIRRASIID 1900-1970

Davvi-Várjjagis muitalit ahte ovdalaš áigge geavahedje dušše danjasdarffi. Dan loggo ja goikadedje. Doppe gos šadde vuollegis skierrit ja sieđggač, gaiko daid eret ja loggo 15-20 cm asu darffi. 1900 birrasiid čuohppagohte jeaggedarffi. Čuhppe njealječihkii ja goikadedje. Juohke assas čoalttu¹⁰⁹⁶ čuhppe 3-5 sadjái maid assodat lei sullii 10 cm. Aibbas goikkisin ledje dat nu garrasat ahte daid fertii veahčiriin mollet. Girsi jekkiin sullii 1/2 m čiekŋalassas dagahii váttisvuodaide sihke darfečuohppamii, ja go maŋgel áigo veltut jekkiid (*NEG 19710 Skallelv - Salttjern - Ekkerøy 1965*).

Geavahedje sihke jeagge- ja danjasdarffi boaldámuššan, muhto dát rievddadii olu báikkis báikái. Olggut Deanus geavahedje jeaggedarffi, Sállanis geavahedje goappešagaid. Čuhppe darffi dakkaviđe go jeakkit ledje suddan. Danjasdarffi sáhtii loggut geasi, danin go dat goikkai álkit. Veahá darffi gal atne gávgasin¹⁰⁹⁷ návetlahttái, muhto jeaggeruohttasiid čuoladedje, goikadedje ja atne boaldámuššan. Cuokcavuonas gal geavahišgohte darfečuohppamiid easkka ođđaset áigge. Doppe geavahedje maid jeaggedarffi, muhto lavnnji¹⁰⁹⁸ gal eai váldán. Muhto jus danjasdarfi lei olu, de atne dan loahppenboaldámuššan návehis. Seammaládjje dahke Ruovdavuonas. Doppe gal muđui geavahedje unnán darffi go lei doarvái soahkevuovdi (*Gč. NEG 20649 Olggut Deatnu*

---

¹⁰⁹² Skjervøy

¹⁰⁹³ Revsbotn

¹⁰⁹⁴ kull

¹⁰⁹⁵ váilu sámegiellamma

¹⁰⁹⁶ lump

¹⁰⁹⁷ torvstrø

¹⁰⁹⁸ gresstorv

1967, NEG 21113 Akkarvik 1968, NEG 21365 Nuvsvåg 1969 ja NEG 21547 Jarfjord 1969).

Girsi galggai vuos suddat, ovdal go darfelájut álge geassemánu loahpas ja biste 1-2 vahku. Buoremus darfi lei čáhppes geađgedarfi (veážerdarffi) máid válde čiekŋaleamos jeaggebotniin. Lei dávjá dárbbášlaš guhkás mannat dábuhit buori darffi. 1920-jagiin ain manne Várjjatvuona davábeale ássit Máttá-Várjjaga sulluide gos ledje stuora, čiekŋalis jeakkit. Lei álki fievrredit darffi ruoktot, go bivde guliid doppe ja dušše viežžaledje darffi gáttis fatnasii (NEG 20652 Vadsø 1969).

Dat maid rievddadii man olu geavahedje darffi. Dábálaš ruovttudoalus Čoalmmis ledje guokte-golbma dolastansaji oktan návetgoađi árraniin, ja rehkenaste boaldit ovttá seahká 30-40 bihtáin beaivái. Jahkái manne 8-10 000 bihtá (Kolsrud 1943: 99-100). Áŋŋoluovttas rehkenaste dábálaš ruovttudollui mannat 3000 assás čoalttu (birrasiid 12 000 bihtá) dálvá boaldámuššan. Muhtumat leat maid vuovdán darffi gávpeolbmáide ja guosseguollebivdiide (NEG 22359 Hasvik 1971).

Gilisearvvis ledje ovttaoavivilis ahte lei sin oktasaš jeaggedarfi, ja buohkat oasálaste loggumis. Rávis olbmot loggo ja guottašedje, ja mánát bajidedje darffiid (gč. NEG 20649 Ytre Tana 1967, NEG 21113 Akkarvik 1968 ja NEG 21365 Nuvsvåg 1969). Sáhtte maid lonohallat bargguid, mitaluvvo Cuokcavuonas.

1960-jagiin gal lei darfegeavaheapmi measta oalát nohkan. Eananvuovdinkantuvrra darfegirjjit máid báikkálaš darfebearráigeahččit čálle, loahpahuvvojedje 1965:s. Ovdalaš áigge olu darfegeavaheapmi lei dál measta nohkan, mitaluvvo olggut Deanus 1967:s (NEG 20649 Olggut Deatnu 1967). Darfi lei ovdal váldoboaldámuššan Akkarvikas¹⁰⁹⁹ (NEG 21113 Akkarvik 1968). Áŋŋoluovttas geavahedje unnán darffi 1971:s, go ruhtadilli lei buorránan (NEG 22359 Hasvik 1971).

Ihkkohis¹¹⁰⁰ ja Gállonjárggas ¹¹⁰¹ lei sierra vuohki ráhkadit darffi. Stuora ruksesjeaggemuoldobovnnaid¹¹⁰² dulbmo bákteráguide čáziin, ja dikte dáiggi nuppi jahkái. Dalle čuohtadedje dan assás čoalttuide, dolvo goikadanbáikái gos goikadedje, ja dat šattai buorren darfin. Dan darffi gohčodedje cábmonmuoldun (*bankimulta*). Go čuhppe darffi báktergurain, de devde daid fas ođđa dáiggiin (NEG19710 Skallelv - Saltjern - Ekkerøy 1965).

9.3 VUOVDI JA VUOVDEBUKTAGAT

Finnmárkku goahccevuovdi lea seammá go beahcevuovdi. Beazit leat stuorit johkalegiin, nu go Álttás, Báhčaveajis ja Kárášjogas. Báhčaveajis gal leat maid veahá guosat. Máilmmi davimus guossavuovdi lea Rávttošnjárgga álbmotmeahcis¹¹⁰³ ja davimus lastavuovdi lea Čorgašnjárggas¹¹⁰⁴ Ákšovuonvuomis¹¹⁰⁵.

---

¹⁰⁹⁹ váilu sámegeielnamma

¹¹⁰⁰ Ekkerøy

¹¹⁰¹ Skallnes?

¹¹⁰² rødmoldstuene

¹¹⁰³ Stabbursdalen nasjonalpark

¹¹⁰⁴ Nordkynhalvøya

¹¹⁰⁵ Oksfjorddalen

Nubbi goahcceuovdeguovlu lea bajit Báhcaveaji álbmotmeahcci mii lea 63 km². Carl Schøyen evttohii 1948:s ráfáiduhit 160 km² stuoru guovllu. Hálddašeadjit vuosttaldedje dan, ja unnidedje guovllu (*Lunde 1979: 752*).

Finnmárkkus lea 4,2 % buvttadeaddji vuovdi (nappo 2 mill. daa), muhto dušše 40 % das lea goahcceuovdi. Stáhta eaiggáduššá 99,7 % buot vuovdis (*Finnmark Skogselskap 1975: 32*).

Finnmárkkus lea vuovdesuodjaleapmi hui guovddážis ja lea mannan ovdalii go báikkálaš olbmuid vuovdečuohppanriekti. Miessemánu 27. b. 1775 gonagaslaš resolušuvnna olis lea omd. bohtán mearrádus man bokte ožžo ássit dain giliin gos lei soahkevuovdi (dahje buot lastavuovdi) rievtti váldit dan máid dárbbasedje, ámtamánni addin lobiin. Dán resolušuvnna olis lea fylkkamánni suoidnemánu 9. b. 1936 ráhkadan njuolggadusaid stáhta vuovdi geavaheapmái. Ii leat riekti vuovdit dan čujuhuvvon sárggá muoraid ja riekti lei muđui muddejuvvon boaldámuša dábuheapmái (*Innst. 1956 del 2 (innst. om lov og forskrifter om Statens umatrikulerte grunn): 22* (stáhta čálekeahces eatnamiid lánka- ja njuolggadusevttohusat).

Dán vuovdesuodjaleami njuolggá váikkuhussan vuodđuduvvui *Finmarkens Amts Træplantingsselskap* 1900:s. Searvi lonuhii nama 1927:s, ja šattai *Finnmark Skogselskap* (Finnmárkku vuovdesearvi) (*Finnmark Skogselskap 1975: 5*). Dát vuovde- ja vuovdedoaimbberoštupmi dagahii ee. ahte gilvigohte vuovdi. Báhcaveajis gilvigohte 1906:s. 1907-10 áigodagas veltegohte maid eatnama doppe (*Lunde 1979: 448*).

Finnmárkku vuovdesearvi 1975 ávvočálloš¹¹⁰⁶ čuoččuhuvvo ahte 1920 birrasiid lei vuovdi boaris ja šattoheapmi. 1924:s álggahii Det norske Skogforsøksvesen (Norgga vuovdegeahččaladdanossodat) systemáhtalaš buvttadan- ja ođastanguorahallamiid. Vuovdesearvi oaivvildii veaháš buori ovdáneami, man ártan lei buoret dálkkádat ja buoret vuovdedikšun (*Finnmark Skogselskap 1975: 32-33*).

Magnhild Bjørgan maid čuoččuhii 1952:s ahte dálkkádat lei buorránan. Dálbmeluovtta orda¹¹⁰⁷ lei jahkečuodimolsuma rájes "sirdásan badjelii" (*Fif 1952: 405*).

1920-jagiin 1970-jagiide lea stuora vuovdi čuhppojuvvon dimbbarin ja ođđaset vuovdi ovdánišgohtán buvttadanvejolašvuodaiguin. Muhto goitge lea gaskamearálaš šaddu juohke daa nammii nu vuollin ahte doaimmahedje vuovdedoalu dakkar báikkiin máid Østlánddas livččii heajos eanamin gohčodan. Finnmárkku beahcevuovdi oainnat lea polára goahceorda¹¹⁰⁸ (*Finnmark Skogselskap 1975: 32-33*).

9.3.1 Vuovdima váste vuovdedoaimma soahtegaskaáigge

Lei A/S Sydvaranger` rusttet mii álggahii Máttá-Várjjaga vuovdedoaimma stuora ovdáneami. Fitnodat dárbbášii ávdnasiid ee. doaimbavisttiide¹¹⁰⁹, orrunviesuide ja

---

¹¹⁰⁶ jubileumsskrift

¹¹⁰⁷ skoggrensen

¹¹⁰⁸ barskoggrense

¹¹⁰⁹ driftsbygninger

ruovdemáđija bajildusmuorran¹¹¹⁰ gaskal Girkonjárgga ruvke ja Guovžajávrrí¹¹¹¹ (*Lunde 1979: 446*).

Stáhta osttii 1920:s Johkanjárgga¹¹¹² sahenrusttega mii vuodđuduvvui 1912:s (*ibid s. 447*). 1926:s bođii mearrádus ahte stáhta galggai dušše iežas atnui vuovdit dimbara, mii dagahii ee. ahte Kvien priváhta fitnodat fertii heaittihuvvot (*ibid s. 454*).

Priváhta dáčča beroštumiiguin vuodđuduvvui A/S Pasvik Timber Co. 1921:s. Ártan dása lei maid ahte Báhcaveadji lei šaddan rádjejohkan Supmii manjel 1. máilmmesoadi. Suomelaččat doaibmagohte olu eambbo go ovdal, ja sis lei maid lahttendoaimmahat¹¹¹³. Searvvi ulbmilin lei váldit Suoma dimbariid Anárguovllus. Doppe ledje dimbbarhivvodagat mihá stuoribut go máid stáhta sáhtii Báhcaveaivuvddiin čuohppat. 1930-jagiid gaskkamuttos čuohpai omd. *Statens sagbruk* (stáhta sahádoaimmahat) 30 000 dimbara jahkái, ja A/S Pasvik Timber válddii vuostá olles 400 000 dimbara. 1926-35 logijagiáigodagas lahttejuvvojedje 300 000 dimbara stáhta vuovdedoaimmahaga ovddas, muhto A/S Pasvik Timber válddii vuostá badjel 2 miljovna dimbara (*ibid s. 450*).

Deatnu oačču ovdal soadi dimbariid ja muorraávdnasiid Ánarjoh- ja Kárášjohguovllus, mitalii sátnejođiheaddji K. Rasmussen 1952:s: "Dimbarat lahttejuvvojedje johkaráigge vulos lahttaiguin". 1925 birrasiid huksejuvuvui sahenrusttet Bokcái¹¹¹⁴, muhto dan sirde Kárášjohnjálmái go lei guhkes ja váttis lahtten johkaráigge (*Fif 1952: 414*).

Báhcaveaji dimbbarčuohppanmearri šattai 1916-19 árvvoštallama manjel 10 000 m³ dahje 30 000 dimbara. Orru leamen nu ahte bures leat doahttan meari, vaikko muhtun jagiid 1930 birrasiid gal čuhppe 15 000 m³ (*Lunde 1979: 447*).

1940:s bohte duiskkalaččat ja sin mielde garra vuovdečuohppan. Dan áigge atne dan "vuovdespeadjamin", nu go Álttá sátnejođiheaddji D. Heitmann gohčodii dan (*Fif 1952: 299*). Olbmuid lei dát jur suorggahahtti, go sii atne buot vuovddi suodjaluvvon vuovdin ja danin gieđahalle dan várrogasat (*Jordbruket i Finnmark 1946: 4*).

Duiskkalaččat čuhppe badjelmearálaččat 30 700 m³ vuovddi soadi áigge (*Lunde 1979: 746*). Álttás lei stáhta vuovdešaddu 2 256 m³ ja jahkásaččat čuhppe 2 000 m³. Duiskkalaččat čuhppe árvvu mielde 80 000 m³ beahce- ja soahkevuovddi boaldámuššan ja huksehusaide. "Sii lea ee. čuohppan visot dan čappa Altagård-vuovddi, mii suddjii Joganjálmmi dáluid biekká ja dálkki vuostá (*Fif 1952: 299*). Duiskkalaččaid čuohppan čuzii earenoamážit Ráirovuovdá¹¹¹⁵, mitaluvvo Dálbmeluovttas (*ibid s. 405*).

Earret boaldámuššan ja bráhkaávnasin dárbbášedje duiskkalaččat muorraávdnasiid guhkes muhtaráiggiide ja girdišilljuide maida bidje fiellovuodu (*Petterson 1984: 34*). Muhto veahá goitge gádjo. Anárjohleahkái Bassevuovddi buohta ledje guodđán 3-4 000 dimbara. Ossodatingeniora Kristian Sørensen lahttehii dimbariid Dorvonjárggii¹¹¹⁶ gos muhtun saháeaiggát lei birgehan eanas veahkkeneavvuid. Sáhejuvvon ávdnasiid atne šaldehuksemmii (*Vegfolk forteller 1991: 119-120*).

1110 tresviller

1111 Bjørnevåtn

1112 Elvenes

1113 fløtingsvirksomhet

1114 Bofsa

1115 Leirbotnskogen

1116 Dorvinjarga (sic.)

Ii várra lean nu heajos dilli go doivo vuosttaš jagiid maŋŋel soađi, ii goit Báhcaveaileagis. 1950-jagiid loahpas fuomášedje ahte Báhcaveaivuovddit šadde buorebut go ovdal ledje árvoštallan, badjel 20 000 m³ 15 000 m³ ektui, máid doivo. 1920-40 jagiid ledje dasto čuohppan 4 000 m³ unnit go dárbblaš (Lunde 1979: 746).

9.3.2 Vuovdima váste vuovdedoaibma maŋŋel soađi

A/S Pasvik Timber Co., mii lei davviriikkain okta dain ođđaáigásaččamus sahenrusttegiin, bávkaluuvui áibmui 1940:s ja olles rusttet ja eanas dimbarat bulle. Johkanjárgga sahenrusttet boldojuvvui golgotmánus 1944 (*Fif* 1952: 385).

Lahtten gáibida ahte goappeš beale gáttiid oažžu geavahit. Danin ii lean vejolaš ođđasis hukset Pasvik Timber maŋŋel go Báhcaveadji šattai rádjejohkan Ruššii. Johkanjárgga sahen- ja heavvalastinrusttegis ledje sullásaš váttisvuodát. Dat oačču gal dimbara Norgga beale vuvddiin, muhto lahtten nogai seammá árttaiguin, ja dat dagahii váttisvuodaid sahenrusttetdoibmii. Álggos čovde váttisvuoda go sahejedje dimbariid unnit sahenrusttegiin dimbbarčuohppansaji lahka ja de dolvo daid biillain Girkonjárgii (*Solhaug* 1982: 46-48. *Gč. maid Ffl* 1952: 146). Johkanjárgga sahenrusttega dahke ođđasit Girkonjárgii 1951:s (Lunde 1979: 751).

Finnmárkku boaldin dagahii stuora dimbbardárbbu, ja danin álggii buvttadeapmi jođanit (*ibid* s. 747). Muhto Finnmarku dárbbášii divdna earasajes buktin dimbariid.

1965-66 jagiid čuhppe 52 330 m³ dimbara, mii lei buot fylkkaid gaskkas unnimus lohku. Dušše 43 % vuvde, ja Hedmárkkus vuvde omd. 90 %. Nappo geavahit olu dimbara fylkkas. Leat mánga ártta dasa go vuvdet ja čuhppet nu unnán dimbara. Olles 88 % areálaš lea lastavuovdi, mihtiduvvon kubikkaid mielde lea dát dušše oasáš Hedmárkku ektui. Šaddá divrrasin fievrredit dimbariid guhkes mátkkiid viidáset buvttadeapmái. Dasto lea hui biedggus buvttadeaddji vuovdi vuolábealde goahcceorda. Badjel 80 % vuovdindimbariin leat sahendimbarat¹¹¹⁷ (*Finnmark Fylke. Naturgrunnlag og økonomi* 1970: 5).

1956 Sámelávdegotti evttohusas daddjo maid ahte olles viidodagain eai leat čuohppan dimbariid go lea váttis fievrredit. Eanas beahcevuovddi leat sahen guhpan smávva ruovttusahenrusttegiin mat muhtun ráje dimbariid leat Suomas ožžon (*Innst.* 1956: 49).

Maŋŋel soađi lea jahkásaš dimbbarčuohppan unnon. 1974-75:s čuhppe birrasiid 27 000 m³ (*Store Norske Leksikon bd 4* 1979: 277).

Tab. 9.1: Dimbbarčuohppan vuovdimassii ja industribuvttadeapmái. 1967/68-1971/72 jahkásaš gaskamearri, fásta mihttu m³.

Goahccemuordimbarat/ -guppolat

	Oktiibuot	Sáhejuvvo n dimbarat ja fiellut*	Fiellut	Lastamuor a dimbarat/ guppolat	Eará	Boalden- muorat
-----						
Áltá	3855	3360	2078	120	69	244
Porsáŋgu	43	3	12	-	-	30
Karášjohka	4330	3986	892	312	-	78
Mátta-Várjjat	13783	11094		8773	92	
<u>335</u>						
Oktiibuot	22011	18443		11755	524	69
<u>687</u>						

%:n olles riikkas 0,3 %

* 1970/71-1971/72 jagiid gaskamearri

Gáldu: Statistisk Fylkeshefte for Finnmark 1973: 109.

Báikki olbmuide čujuhit dál olu unnit lastavuovdesárggáid go ovdal. 1950-jagiin omd. čujuhedje jahkásaččat birrasiid 20 000 m³ lastavuovddi (gč. tabealla vuollelis) (*Innst. 1956, del 2 (Stáhta čálekeahkes eatnama lágaid ja njuolggadusaid birra): 22*).

Stáhta eaiggáduššá, nu go namuhuvvon, eanas Finnmárkku vuovdeareálaid. Priváhta vuovddit leat eanas lastavuovddit, mat leat boaldámuššan geavahuvvon.

Tab. 9.2: Eaiggáduvvon vuovddit sturrodaga ja buvttadanareála ja suohkaniid mield. Buvttadeaddji vuovdeareála oktiibuot eaiggátvuoda ja suohkaniid mield.

	Lohku	das <100 daa	Buvttadeaddji vuovdi, daa	Das stáhtaeaiggáduv von, daa
Guovdageaidnu	1	1		
Áltá	192	153	233	220
Láhppi	1	1		
Sállannuorri	7	7		
Fálesnuorri	1	1		
Muosát	1	1		
Porsángu	27	22	98	97
Karášjohka	94	80	800	794
Davvesiida	29	25	4	2
Gáŋgaviika	1	1		
Čáhcesuolu	2	2		
Deatnu	45	45		
Unjárga	9	9		
Bearalváhki	1	1		
Báhcavuotna	1	1		
Mátta-Várjjat	89	70	450	446
Oktii:	501	420	1585	155
%:n olles riikkas			2,4	22,3

Gáldu: Statistisk Fylkeshefte for Finnmark 1973: 108

9.3.3 Goahte- ja viessohuksen

Lavnnji geavahedje maid earái go boaldámuššan, earenoamážit iešguđetlágan gođiide. Muhto ledje 1800-loahpas juo huksegoahtán dimbbarviesuid orrun- ja searvegođiid sadjái, ja dát mannolat lei vel jođáneabbo birrasiid 1910 rájes. 1910:s ledje ain 20 searvegoađi Porsánggus. 1920:s ledje 2 vel báhcán. Dasa lassin ledje sullii 15 orrungoađi (*Helse 1893-1926*). 1940-jagiin orro ain muhtumat gođiin, rittuin maid. Návetgoađit ledje dábálaččat, mitala Kolsrud. Buori Čoalbmedállui gulle 2-3 áitti ja návsti. Buot muorraviesut ledje oston dahje ráhkaduvvon nannanmuorraávdnasiin. Sáhtte geavahit ruoššadimbariid, muhto välljejedje Álttá dimbara ovdalii go dát unnit goabagii, ii nu jođánit mieskan ja lei maid garraset muorra: "Álttá dimbariid ledje eanas Álttá kvenat buvttadan" (*Kolsrud 1943: 119, 122*).

9.3.4 Fuođaršlájat ja bargoneavvut

Šibitfuođarin geavahedje vuovdis eanemustá:

Dálverissiid: dábálaččat rissiid ja seakka ovssiid, earenoamážit dálvesoahkerissiid, muhto máiddái goahcceovssiid¹¹¹⁸.

Urbeovssiid¹¹¹⁹ (giđabeallái), earenoamážit soahkeovssiid, muhto maiddái eará muoraid ovssiid.

Iešguđet muorrašlájaid bárkku¹¹²⁰.

Dáid fuođaršlájaid geavaheapmi vulggii ollásit das guđe báikkis ain lei Finnmárkkus. Nu go dadjet Jogas Láhpis: Eai láve bárkku geavahit, eanas danin go áidna vuovddis leat unna, roaŋke soagážat (*NEG 9662 Bergsfjord, 1950-jagiid*). Seammaládje lei dálve- ja goahcceovssiiguin, ja urbeovssiiguin (*NEG 9791 Bergsfjord, 1950-jagiid?*).

Cuokcavuonas, mii lea seammá suohkanis, gal fasko skáhpebárkku¹¹²¹, muhto go lei nu unnán vuovdi, de dat gal nogihii ja geavahišgohte sieđggaid ja sogiid (*NEG 21373 Nuvsvåg 1970*). Seammá dilli lei maid rissegaikumiin: Lei nu unnán vuovdi ahte dat nogai oalát (*NEG 21366 Nuvsvåg 1970*).

Dát lea seammá váttisvuolta go ovdalis namuhuvvon: Lei dábálaš oaidnu ahte vuovdi sáhtii nohkat Finnmárkku rittuin.

Cuokcavuonas mitaluvvo maid ahte olbmot máttahedje muoraid gos háliidedje, go vuovdi lei stáhtaalmennet, ja danin nogai vuovdi jođanit. Garraset njuolggadusat gustojedje vuosttažettiin goahcevuvddiide. Gulahallanolmmái čuoččuha maid ahte go heite gusaiguin ja gáiccaiguin soađi manjel, de šaddagođii fas vuovdi (*ibid*).

Eará guovlluin leat sullasaš oaivilat. Ákšovuonas¹¹²² mitalit geavahan olu urbeovssiid doppe gos veahá lei vuovdi. Stáhta, stuorimus eananeaiggát, gilddii váldimis urbeovssiid danin go vuovdi lei oalát billohuvvan muhtun báikkiin (*NEG 22335 Øksfjord 1971*).

Dálbmeluovttas maid gilddii stáhta váldimis urbeovssiid. Muhtun guovlluide lei urbeoakseváldin čuoččan vuovdái nu garrasit ahte vuovdi nogai priváhta eatnamiin (*NEG 22285 Østre Talvik 1971*).

Dakkár guovlluin gos eambo lei vuovdi, eai lean dakkár váttisvuodát nu dávjá. Fálesnuoris fasko veahá bárkku, muhto eanas válde sieđgarissiid (dálverissiid) ja dakŋasa (*NEG 9569 Kvalsund, 1950-jagiid?*).

Ruovdavuonas bibme earenoamážit urbeovssiiguin ja bárkkuiguin. Doppe válde eanas sieđga- ja soahkebárkku (*NEG 21536 Jarfjord 1969*).

Álttás maid geavahedje eambo skáhpebárkku go urbeovssiid. Šibihat ledje váibmileappot bárkui, mitaluvvo (*NEG 21373 Alta 1969*).

Dološ áigge geavahedje olu urbeovssiid Gáiddošjogas ja Eaibuleagis. Muhto "ođđaseamos áigge" heite daid geavaheames, go atne heittohin dálu mii geavahii diekkár fuođđara (*NEG 21095 Tverrelvdal, Eibydal 1968*).

1118 furukvist med baret på

1119 brom

1120 skav

1121 skav av rogn

1122 Øksfjord

Buolbmágis gal bibme olu skáhpe-, siedga- ja soahkeurbeovssiiguin, vel "ovddit giđa" nai (1966) (NEG 20699 Polmak 1967).

Ráhkadedje maid bargoneavvuid vuovdeávdnasiin. Beahceveattis¹¹²³ ráhkadedje báttiid ja gáinnuid¹¹²⁴. Siedgaruohttasiin čatne lišša nađđii, dahje dainna čatne buddogeađggi (givtta)¹¹²⁵ ja gávvala fierbmái dahje ráhkadedje gusaide čeabetbátti¹¹²⁶. Muhto dákkár bargoneavvuid ledje áigá juo heaitán atnimis. Sihke Álttás, Máttá-Várjjagis, Deanus, Áknjoluovttas ja Láhpis lohke 1960-jagiin ahte vettiid jna. atne ovdal dahje dološ áigge (Gč. ee. NEG 21331 Alta 1969 ja NEG 19932 Tana 1966).

Mázes ii diehtán oktage ledje go atnán soahke- ja siedgaruohtasrešmiiid¹¹²⁷ (veadderešmiiid). Muhto veaddegáinnuid gal leat čuovžafirpmiin atnán gitta 1920-jagiide. Muhtun lea maid geahččalan dahkat smávva fatnasiid duottarjávrebivdui, muhto ii oktage leat johkafatnasiid dahkan (Steen 1963: 80-81).

9.4 GÁMASUOINNIIT JA HEAVNNISÁVZZAT¹¹²⁸

Gámasuidnen ja šluvgin lea dievas homma. Bearrašii mannet gaskamearálaččat 50-60 kg gárvves suoinnit jahkái, čálii Adolf Steen. Muhtumat atne šluvggekeahces suinniid guottáin¹¹²⁹ dahje seargavuodus. Máze dálonat jođihedje valjit gámasuoinni, muhto 1950-jagiin ledje boazosápmelaččat ieža suidnegohtán.

Dálonat ledje maid geavahišgohtán sáppáhiid¹¹³⁰, bieksuid ja eará gápmagiid. Muhtumat gal almmotge dinejedje olu gámasuidnemiin. Steen muitala muhtun nissona jagis vuovdán gitta 500 kg gárvves suinniid 4 kruvdnui kg. 1959:s son omd. ii munnen čuohppat nu olu go livččii jođihan. Duodjegávppit ledje maid álgán oastit gámasuinniid (*ibid* s. 89).

Maŋnel soađi eai leat šattuiguin báidnán, eai ge heavnnisávzzaid geavahan. Mánjga Finnmarkku báikkis lávejedje seaguhit heavnnisávzzaid ulluide daid gárredettiin. "Muhtun nisu muitalii munnje (Steen) ahte mánjii ledje fáhcát hui rašit máid Bossegohmárkaniin ledje oastán, danin go heavnnisávzzat ledje seaguhuvvon sávzzaulluide" (*ibid* s. 96).

1123 furuvidjer

1124 dragline til not

1125 garnstein

1126 klave

1127 garntelne

1128 myrull

1129 madrasser

1130 gummistøvler

10. KAPIHTTAL

Johtolat

10.1 JOHTOLATVEJOLAŠVUOĐAID OVDÁNEAPMI SULLII 1870 RÁJES

1869:s juolluduvvodedje vuosttaš ruđat Finnmárkku geaidnohuksemiidda. Dat ledje Strand¹¹³¹-Ryeng¹¹³² geidnui Beahčeveaileagis. Finnmárkkus dahkagohte luottaid

---

¹¹³¹ váilu sámegiella

¹¹³² váilu sámegiella

maŋŋit muđui riikka ektui. Jáhkečuodimolsuma birrasiid ledje dušše moadde váldogeainnu Finnmárkkus, earret Várggáid-Ráttovuona¹¹³³ geainnu, namalassii badjel Alteidet¹¹³⁴, Álttáávžžis(?)¹¹³⁵ ja Báhčaveajis.

Norgga vuosttaš geaidnolágas, 1824 lágas, ledje eavttut ahte geainnut galge mearriduvvot váldogeaidnun¹¹³⁶ dahje giligeaidnun¹¹³⁷. Dát juohku bisui dassoži go 1963 geaidnoláhka jugii almmolaš geainnuid riikkageaidnun¹¹³⁸, fylkkageaidnun¹¹³⁹ ja suohkageaidnun¹¹⁴⁰. Dasto ledje gávpogiin diedusge gáhtat ja daid searvvis ng. guollebivdohámmangáhtat. Lei dárbbaslaš hukset dákkár geainnuid fievrredit guliid guollerusttegiin¹¹⁴¹ mearragáttes jilliide mat sáhtte Leahkit guhkkinn eret (*Vegfolk forteller 1991: 48*).

Telegráfhoudu gal jođánit huksejuvvui sullii oktanis miehtá Norgga. 1855:s rahppui Norgga vuosttaš dábálaš telegráfguovddáš ja 1870:s juo lei vuodđolinjá¹¹⁴² biddjojuvvon Norgga čađa gitta Várggáide. 1890-jagiin viiddidišgohte telefonlinjjáid olámutto. 1921:s lei telefonvuodđolinjá biddjon buot stuorit Finnmárkku gávpogiidda ja čoahkkebáikkiide.

1936:s girdigodii vuosttaš mearagirdiruktu¹¹⁴³ Finnmárkkus, muhto easka 1963:s gárvánii váldogirdifierbmádat¹¹⁴⁴, ja dan maŋŋel oanehisgirdišillju¹¹⁴⁵ 1970- ja álgo 1980-jagiin.

Geainnuid ja telegráfa huksema jođánisvuoda erohusa ártan lei vuosttažettiin guolástusaid ovdánandárbu ja Norgga čoahkkensávaldat: Nu go dutki ja politihkar Ole Jakob Broch dajai 1860-jagiin: "Norga ii lean Giliid čoakkáldat, muhto oppalaš Riika", danin fertejit "rahčat doalahit riikka čoahkis", ja dan sáhtte dušše dahkat telegráfain ja dámpajohtolagain (*Rafto 1955: 78*).

Ii lean čielgan ahte biillageainnut sáhtte dahkat seammá ávkki. Easka go biillat bohte, mannagođii geaidnohuksen jođánit. Finnmárkkus dahke geainnuid earenoamáš hilljánit vuosttažettiin danin go ledje guhkes gaskkat ja unnán ássit. Heastasáhtuin lei geaidnojohtin hui divrras ja divrrui mađi guhkit lei mátki. Dasto ásse eanas olbmot rittuin gos mearra lei johtolatgeinnodahkan (*Fixdal 1938: 58*).

Nu guhká go fylka ja suohkan galge máksit, de ledje báikkálaččat unnán ruđat geaidnohuksemiidda. Muhto 1851 geaidnolágain bođii gal stáhta aktiivvalaččabut searvá. 1912 geaidnoláhka nannii dan ahte stáhta máksá ođđa váldogeaidnodahkamiid dahje ovddeš geainnuid divvumiid. Stuoradiggi sáhtii mearridit guovlluoasi¹¹⁴⁶ sturrodaga ja sáhtii addit doarjaga go giligeainnuid dahke maidda bođii šaldi. Fylka doalai ortnegis daid

---

1133 Smalfjord

1134 váilu sámegiellamma

1135 Altadalen

1136 hovedvei

1137 bygdevei

1138 riksvei

1139 fylkesvei

1140 kommunal vei

1141 fiskebruk

1142 stamlinjen

1143 sjøflyrute

1144 stamflynettet

1145 kortbaneflyplass

1146 distriktsbidrag

geainnuid máid stáhta ii lean geatnegahtton divodit, ja suohkanat doalahedje giligeainnuid ortnegis. Suohkan sáhtii maid stáhta- ja fylkkagielddadoarjagiin bálkáhit geaidnobearráigehččiid divvumii (*Bjørnland 1989: 37-39*). 1920:s álggahuvvui geaidnofoanda¹¹⁴⁷. Stáhta juolludii muđui riikii 40 % doarjaga, ja Finnmárukui 50 %. 1926:s válddii stáhta badjelasas buot deatalaš geaidnodivodemiid.

Dat mii Finnmárkkku geaidnojohtolatvejolašvuodaid ovdáneami duvddii, lei nappo ekonomalaš ovdánandárbu ja riikka čohkkensávaldat, ng. "Náššuvnnalaš ákkat". Finnmárkkus lei čohkkensávaldat earenoamáš deatalaš daid ollislaš čearddalašvuodaid geažil ja earenoamážit "suoma vára" geažil (nappo go oaivvildedje Suoma geahččalit viiddidit iežaset mearridanválddi kvenaid ássanguovlluide). Dát ákkat deattuhuvvojedje sihke geainnuid, telegráfa, telefovnna ja áibmomea¹¹⁴⁸sáddenvejolašvuodaid oktavuodas.

Earenoamážit geaidnodahkamiidda ledje vel eará árttat. Soahtegaskaáigge lei bargguhisvuolta mii seailluhii geaidnohuksema. Mánngaid suohkaniid sávvojuvvon geaidnohuksema bissehuvvojedje álggos ruhtaváni geažil, muhto álggahuvvojedje fas heahtebargun. Sáhtte váldit áibbas oahpameahttun geaidnobargiid, danin go earret moadde spesiálistta, de gáibidii geaidnobargu unnit fágamáhtu go omd. hámmániid huksen.

Gov. 10.1: 1920 geainnut ja dálvemáđijat
Gáldu: Nordlandet 1920: 128

Sihke norgalaččaid ja duiskkalaččaid militeara beroštumit ja dárbbut leat váikkuhan sihke das gokko geaidnu galgai mannat ja guđet geainnut galge ráhkaduvvot.

Dálkkádaga ja geográfalaš dilálašvuodaid geažil ráhkadedje maid geainnuid dan sadjái go dušše mearajohtolaga doalahit.

---

¹¹⁴⁷ veifondet

¹¹⁴⁸ kringkasting

Muhtun geainnuid, šaldiid ja manjel báktesisgeainnuid¹¹⁴⁹ ráhkadedje álkidahttit beaivválaš eallima ja buoridit olbmuid dili. Oadjebas skuvlavázzin lei okta ágga. Nubbi lei ahte geaidnoráigge šattai doaktárii ja jortamorai álkit boahit.

Ja diedusge gullet biilla ja geaidnu oktii. Biilla haga livčče unnán geainnut ja geaidnoguhkkodat ii livčče deatálaš. Geaidnodirektora Johs. Skougaard dajai nu áigá go 1909:s juo: Biilajohtolat šaddá nu deatálaš johtolatmállen ahte ferte vuhtii váldit dan geaidnohuksemiin ja -divodemiin (*Skougaard 1914: LII*).

Mearagirdiruvttu bođii Finnmáarkui 1936:s, muhto ovdal go váldogirdiruvttut¹¹⁵⁰ ja oanehisšilljogirdimat¹¹⁵¹ bohte, ledje dát eatnasiidda eksohtálaš fievrin. 1950-jagiin eai lean vel go 1-2000 čuvvodeaddji¹¹⁵² Finnmarkoruvttus, mii vulggii Romssa gávpogis ja manai Girkonjárii. Deataleamos lei dat poastasáddemiidda. Fylkkamánni Hans Gabrielsen diđii 1937:s juo dadjat ahte albmá buorre dili šaddá easka "go girdiruvttuid álggahit", go fatnasiin ja ruovdemáđijain Oslo rájes ádjánii 5 jándora (*Gabrielsen 1937: 590*).

10.2 SOAHTEGASKAÁIGI

10.2.1 Geainnut ekonomalaš gaskaoapmin

Davvi-Norgga gávpemárkaniid oktavuodas Budeajjus 1937:s čálii R.M.B. Schølberg: "Go Finnmáarkui boahdá ja fylkka geaidnogáibádusaid birra lea sáhka, de lea hui váttis válljet dan geaidnohuksema mii sáhtta manjduvot. Finnmárkkus leat garra riddobáikkit ja measta mearihis duoddarat, ja juohke geaidnomehter lea ávkkálaš. Riikkageainnu oallegeainnut ja evttohuvvon geainnut Ruttii ja Supmii bohciidahttet olu stuorit ekonomalaš vejolašvuodaid go čielga turistadoaimmaid... Eanandoallit leat bisánan ovdalaš ávkkehis eatnamiidda. Geainnut leat maid bohciidahttan eará dienassurggiid" (*Schølberg 1937: 594, 596*).

Oallugat ledje ovttaoavilis dása. Geaidnovátni hehttii buot ealáhussurggiid ovdáneami, ja earenoamážit guolástusa ja eanandoalu. Geainnut fertejedje ráhkaduvvot fievrredit gálvvu márkaniidda. Guollebivdit fatnasa haga ja fievrredanbargit¹¹⁵³ sáhtte álkibut beassat buvttadanbáikái. Dán ákkasteami ferte geahččat oktanis mannolagain go fatnasat šadde stuoribun ja muhtun báikkit bázahalle go ii lean buorre hámmán. Fertejedje doalvut guliid máid doppe godde, riddoruvttu bisánanhámmaniidda. Davvi-Norgga guollebivdiid searvvit gáibidedje ge juovlamánu 1933 ng.

---

¹¹⁴⁹ tunneller

¹¹⁵⁰ stamflynett

¹¹⁵¹ kortbanenett

¹¹⁵² passasjerer

¹¹⁵³ transportarbeidere

guolledoalvungeainnuid. Várra lei Kamøyværa¹¹⁵⁴ guollebivdosearvi mii vuolggahii gáibádusa (*Hanssen 1990: 378*). Sii mearridedje gáibidit 3 dákkár geainnu: Riibmá¹¹⁵⁵ - Kamøyvær¹¹⁵⁶, Nuortaváhki¹¹⁵⁷ - Goaskinvákki¹¹⁵⁸ ja Gilivuotna - Skiehttebergi¹¹⁵⁹ (*Gč. Nagell 1950: 19 ja FFF 1934: ášši 31, s. 113. Searvvit ledje Finnmark Fiskerlag, Nord-Norges Fiskarfylking ja Nordland Fylkes Fiskerlag*). Dáin geainnuin ii ollašuvvan Nuortaváigi-Goaskinvákki geaidnu goassege.

10-15 jagi das ovdal ii lean nu garra geaidnogáibádus rittus. *Nord-Norges Fiskerforbund* (Davvi-Norgga guollebivdiid searvi) deattuhii 1919 cealkámušas dávjjibut oažžut riddoruvttu- ja gálvofanasvuodjimiid. Geainnut dárbbášuvvojedje dušše siseatnamis vai besset searvá riikka oktasaš johtolatvejolašvuhtii, mii lei mearra (*FFF 1919: ášši 77, s. 407*). Finnmárkku rittus eai leat smávva báktesulložat,¹¹⁶⁰ ja leat unnán lunddolaš hámmanat. Danin lea stuora hámmanrusttetdárbu, ja šattai maid divraseabbon go eará báikkiin, čálii fylkkamánni Hans Gabrielsen 1937:s. Muhto son deattuhii maid ahte olbmot háliidedje ollašuhttit riikkageainnu Vuorjánjohkii¹¹⁶¹ (*Gabrielsen 1937: 590*).

Fylkkamánni čujuhii 1937:s deataleamos ártta riddoássiid oainnu rievdadeapmái: Smávva guollebivdohámmanat eai beassan ollásit geavahit iežaset guollebivdohámman vejolašvuodaid go váttis lei beassat stuorit hámmaniidda. Dát guoskkai earenoamážit varasguolleuvodimii, "mii dáiddii eanemus gánnáhahttin oppa guollebivdoealáhusas". Lei badjelmeare divrras doalvut unnit varasguollehivvodagaid mohtorfatnasiin, muhto geainnuid mielde livččii vejolaš sáddet guliid stuorit hámmaniidda biillain, beroškeahtta man stuoris hivvodat lei (*FFF 1937: ášši 45, s. 167 ja Hanssen 1990: 377*).

Finnmárkku bajimusingenióra (nappo geaidnohoavda) ákkastii seammaládje go lei Sandøybotn¹¹⁶²-Låtre¹¹⁶³ geainnu birra sáhka: Buoret geainnuin Sállana badjel Sállannuori beallái livččii álkit beassat riddogeainnuide ja dát ovddidivččii varasguolleuvodima. Seammaládje lei Donjevuona¹¹⁶⁴-Gángaviika¹¹⁶⁵ geainnuin (*Nagell 1950: 436, 441*). 1938:s čuočuhii fylkkadiggi ahte dákkár geainnut livčče "oba mávssolaččat" Finnmárkku ekonomalaš ovdáneapmái (*FFF 1938: 313*).

Fylka lei vuodđudan heahtedillelávdegotti mii galggai evttohit movt bargguhisvuoda ja geafivuoda unnidit. Oppalaččat ledje evttohan geadnobargguid ja muđui ráhkadit bárrobuoduid¹¹⁶⁶ ja -duvdagiid¹¹⁶⁷ (*FFF 1936: ášši 73, s. 398-99*). Oaiveártan dákkar bargoevttohusaide lei go oahpameahttumat sáhtte bargat daid bargguid.

Eanandoalloguovllut atne eambbo ávkki geainnuin go guollebivdohámmanat, nu go soahtegaskaáigge oidne dan. Jus daid buot dobbeleamos guovlluid galggai ovddidit, de ledje dušše geainnut mat ávkkuhedje. 1938:s ávžžuhii heahtedillelávdegoddi stáhta

---

1154 váilu sámegiellamma

1155 Nordmannset

1156 váilu sámegiellamma

1157 Nordvågen

1158 Kjelvik

1159 Skjøtningsberg

1160 skjærgård

1161 Grense Jakobselv

1162 váilu sámegiellamma

1163 váilu sámegiellamma

1164 Mehamn

1165 Gamvik

1166 molo

1167 stø

ráhkadit kolonisašungeainnuid vai gilvinguovlluid ja ođđa eanandoalloguovlluid ollásit sáhtta geavahit (FFF 1938: 313). Eanandoalodeapartementa lei juolludan doarjagiid dákkar ulbmiliidda 1919 rájes. Bajimusingeniora čálii 1930:s Karpelv¹¹⁶⁸-Lanabukt¹¹⁶⁹ geainnu birra ahte dihkáduvvon geinnodaga¹¹⁷⁰ guoras lei oalle olu gilvvehahtti eanan (Nagell 1950: 436). Geaidnu Luoktejoheagi¹¹⁷¹ ráigge Deanus, mii gárvánii 1939:s, lei ollislaččat ráhkaduvvon ođđa doaluid huksenruđaiguin (*ibid* s. 464). Ledje gal maid várren olu ruđa dán bargui dáruiduhttinpolitihka geažil (*gč. kap. 10.2.3 Náššuvnnaš beroštumit*).

1934 geaidnobešehttaproposišuvnnaš čálii bajimusingeniora ahte Skiippagurra-Buolbmát galgai leahkit vuosttaš mihtiduvvon eananbihtta¹¹⁷² oktiičatnangeainnus Deanuleagi bajás. Dássožii ledje fatnasiin vuodján geasset ja heasttain dálvet. Hargesáhttu maid lei leamaš, muhto dat lei nohkame. Guhkes gaskkaid ii leat gánnáhahtti dákkar vuođaniiguin vuodjit. Muhto geaidnu leagi čađa baicca geahpidahtašii eanandoalu, gávppašeami ja buoridivččii guovllu gálvojođu, nu go bierggu, luosa, fuođđu ja murjjiid/luopmániid, ja "dasto vel váikkuhivččii eanet turistajohtolahi" (*ibid* s. 444).

Biilaturisma lassánii soahtegaskaáigge, muhto njuolgut geaidnoráhkadeami hoahpuheaddjin ii lean turisma eambo ng. Davvenjárggaidnu, mii lea gaskal Smiervuona¹¹⁷³ ja Davvenjárgga, ja lea fearga Máhkarájnuori¹¹⁷⁴ rastá. *Landsforeningen for Reiselivet i Norge* (Norgga johtolateallima riikkasearvi) válddii Davvenjárgga geainnu áššin 1908:s juo. Sihke geaidnodirektora ja Bargodepartementa oaivildedje dušše turismaberoštumiid geainnus (*ibid* s. 437). *Honningsvåg og Omegn Turistforening* (Honesvági ja birra turistasearvi) árvalii 1933:s ahte Davvenjárggaidnu galgá šaddat riikkageaidnun, ja Davvenjárgga suohkanstivra doarjui dan (*Hanssen 1990: 383*).

Obanassiige lei suohkanis ja turistasearvvis lagas ovttasbargu. Ártan lei go Davvenjárga dáiddii leat áidna Finnmarkku suohkan gos turistadoaimmain lei oalle olu ekonomalaš mávssolašvuolta. Geainnuin livččii eambo turistajohtolat suohkana čoahkkeássanguovddážiid čađa daiguin ekonomalaš oalgeváikkuhusaiguin¹¹⁷⁵ máid dat buktá, ja dasto livččii báikkálaš ássiide ávkin. Muhto geaidnodirektora ja Stuuradiggi gal várra dainna nu čielgasit dorjo geainnu iežaset 1939 bušehtas, go organisašuvnnaš nu go *Nord-Norges Turisttrafikk-Forbund* (Davvi-Norgga turistajohtolatsearvi) ja *Landslaget for Reiselivet* (Norgga johtolateallima riikkasearvi) čujuhedje ahte "mii eat dáidde ipmirdan Davvenjárgga dinenládje geavahit" (*Nagell 1950: 438-39*). Dainna oaivildedje ahte Davvenjárga šattašii ekonomalaččat váikkuhit olu eanebuiidda go dušše Davvenjárgga suohkanii.

Turistadoaimma mávssolašvuolta čájehuvvui maid Svanvik¹¹⁷⁶-geainnuin Suoma rádjái (dálá Ruošša). Ii dáidde "šaddat duođi eambo turistajohtolat Báhčaveaileagis dahje muđui dan guovllus ovdal go šaddá boatkkakehtes geaidnu Girkonjárggas rádjái, oaivildii geaidnodirektora. Váldogeaidnun¹¹⁷⁷ šattašii dat vel eambo mávssolažžan,

---

1168 váilu sámegiellamma

1169 váilu sámegiellamma

1170 trasé

1171 Luftjokdalen

1172 parsell

1173 Smørfjord

1174 Magerøysundet

1175 ringvirkninger

1176 váilu sámegiellamma

1177 stamvei

jotkkii son (*ibid* s. 451). Muhto lei maid vuosteháhku ng. turistageainnuide (gč. kap. 10.3.4 "Soahpameahttunvuodat maŋnel soađi").

10.2.2 Heahtebargu

Geaidnoossodat¹¹⁷⁸ lea deatalaš bargosuorgi¹¹⁷⁹ Norggas. Soahtegaskaáigge šattai dat measta jur veahkke- dahje heahtebargun, máid buoremusat sáhhtá dálá márkandoaimmaiguin buohtastahttit. Geaidnodoaimmahat¹¹⁸⁰ oaččui bargun bargosajiid háhkat 500 olbmui, go A/S Sydvaranger nallasii¹¹⁸¹ 1925:s. Earenoamážin lei nu go namuhuvvon, ahte geaidnohuksemin ii dárbbášuvvon nu olu fágamáhttu.

1931:s čujuhedje omd. Bargiidbellodat ja fylkka searveorganisašuvnnat¹¹⁸² "ahte ferte bargat buot máid sáhhtá gávdnat barggu nu olu barggukeahtes olbmuide, guollebivdiide ja smávvalolaččaide miehtá fylkka, go vejolaš" (*FFF 1931: ášši 77, s. 292. Reive fylkkamánnái Finnmarkku Bargiidbellodagas, Vest-Finnmark Faglige Distriktsorganisasjon:s (Oarje-Finnmarkku fágalaš guovlluorganisašuvnnas) ja Øst-Finnmark Faglige Samorganisasjon (Nuorta-Finnmarkku fágalaš searveorganisašuvnnas)*).

1923 maŋnel álggahuvvojedje dahje maŋnel ollašuvvojedje buot fylkka geaidnobarggut heahtebargun. 1922:s ávžžuhuvvojedje buot Finnmarkku suohkanat sáddet geaidnosávaldagaideaset fylkkageaidnostivrii. Muhto eai lahka ge buot sávaldagat váldon vuhtii. Gamst ja Samuelsberg čáliiga omd. ahte Láhppi šattai oalle olu maŋabeallái maŋnel go geaidnostivra lei "ráidnen" plána. "Muhto galggai mannat earaládjje. Fertejedje hobeht¹¹⁸³ geaidnoráhkadeami háhkat barggu heađi gillájeddiide" (*Gamst og Samuelsberg 1983: 274-75*).

Sosialdepartementtas lei vejolašvuhta ruđaid juolludit dákkár doaimmaide. Muhto 1916:s juo čálii fylkkaingeniora A. Rode ahte lei vejolaš bálkáhít barggukeahtes olbmuid dálvegeaidnobargguide Goađat¹¹⁸⁴- Neverskrukbukt¹¹⁸⁵-geidnui ja Leavnnja-Karášjoga-geidnui. Muhto ii oro dákkár bargu leamaš ovdal 1920 dahje 1921 (*FFF 1917: ášši 63, s. 16*), danin go váilo bargit. 1. máilmmesoađi maŋnel ledje olu doaimmat ja ee. billohuvve guollebivdohámmeainnut go lei veadjemeahttun bargiid oažžut geaidnodivvumiidda. Olbmot dinejedje buorebut eará bargguin (*FFF 1919: 509*).

Soahtegaskaáiggi mielde šattai geaidnohuksen nu deatalaš bargosuorgin ahte geaidnodirektora 1939:s dovddahii ahte su mielas ii lean Guovdageainnu geainnu mašiidnajaigen dušše buorre. Mašiidnabargoneavvut ledje dalle vuosttaš geardde anus fylkka geaidnohuksemin. Lohpi addojuvvui easkka go fylkka geaidnohoavda dajai ahte sii eai ollen gárvet geainnu plána mielde dušše olmmošlaš návccaiguin (*Vegfolf forteller 1991: 70*).

---

¹¹⁷⁸ veisektoren

¹¹⁷⁹ sysselsettingsfaktor

¹¹⁸⁰ veivesenet

¹¹⁸¹ konkurs

¹¹⁸² samorganisasjonene

¹¹⁸³ forsere

¹¹⁸⁴ Sandnes

¹¹⁸⁵ váilu sámegeielnamma

10.2.3 Náššuvnnalaš beroštumit

Mašindoaimmaide lei deataleamos ártan go eiseválddit atne "stuora náššuvnnalaš bargun" gárvet váldogeainnu (riikkageainnu 50=E6) fylkka čađa (*ibid s. 79*). Olgoriikkaministtar Koht:s lei hui stuora beroštupmi oážžut eambo geainnuid fylkii, ee. danin go lei olgoriikkapoltihkalaš heahtedilli 1936 čavčča: Ruošša geassádeapmi Álbmotlihtus (Folkeforbundet) ja Norgga ballu ahte Ruošša ja Duiska soadáskit davviguovlluin (*Ørvik 1961 II: 326*).

Muhto geaidnohuksen náššuvnnalaš árttaiguin lea olu áigahaččat. Vuosttaš stáhtadoarjagat 1869:s juo máksojuvvojedje dán vuođu. Stuoradikkeproposišuvnna ákkasteamis daddjo ahte Mátta-Várjjaga geaidnu dagašii guovllu "*orohahttin dáčča Eallinvieru Olbmuid fásta Ássamii*". Sávvve maid ahte geaidnobargit, geat ledje aivve lullinorgalaččat, ásaiduvaše eanandoallin, ja nu geavai ge muhtun muddui (*Eriksen og Niemi 1971: 70*). Lei danin go nu olu kvenat ásaiduvve earenoamážit Nuorta-Finnmáрку.

Guovddáš eiseválddit ákkastedje dainna ahte Finnmáрку lea áitojuvvon rádjeguovlu, mii earenoamážit dárbbáša doarjaga ovddidit ealáhusgeainnuidis, ja ekonomalaš dássedisvuođa oážžut, vai álbmot livččii gievrrat birgejumi dáfus. Buoremus vuohki buoret birgejupmái lei johtolatvejolašvuođaid buorideapmi. Finnmáрку lei politihkalaččat áitojuvvon guovtte ládje. Suopma lei stuorafyrstagoddi cára¹¹⁸⁶ vuolde 1809 rájes, ja Ruošša maid atne vejolaš áittan, goit 1905 rádjái. Dan áigge lei bohciidan suoma náššunvuoigŋa¹¹⁸⁷ mii háliidii sihke Ruoššas sierranit ja vuodđudit Stuora-Suoma. Norgga kvenaid atne danin áittan. Danin orui norgalaš Finnmáрку verra vel stuořit go Suopma lei šaddan sierra riikan 1917:s. Norgga ballu bisui maiddái dainna go náššunvuoigŋalaš ja fascistalaš lihkadusat go *Lappo-lihkadus* ja *Det akademiske karelske selskap* (Karela akademihkalaš searvi) ledje váikkuhišgoahtán Suomas. Sápmeleččaid eai atnán seammá várálažžan, muhto dalá jurddašuvugiin ledje sii amas čearda. Danin berrii buoridit ekonomalaš dili sihkarastit dássedisvuođa (*Hanssen 1974: 4, 16. Gč. maid Hanssen 1990: 303*).

Dan dáfus bođii juoga buorre dáruiduhttimis, earenoamážit Nuorta-Finnmáрку. Dan haga livččii siseanan eahpitkeahttá eambo boaittoealde rittu ektui ja ožžon unnit ruđa go máid dagai áigodagas 1940 rádjái. Omd. čálii Rode 1919:s ahte ledje olu "geainnut mat ráhkaduvvojit oalle unnán ássiid váste, muhto máid ferte ráhkadit náššuvnnalaš árttaiguin". Dát guoskkai ee. Buolbmága geidnui, Geavŋá¹¹⁸⁸ meaddel ja Deanuleahkeráigge bájás, gos ledje nu unnán ássit ahte "geaidnu ráhkaduvvui gal measta dušše náššuvnnalaš árttaiguin". Ruovdávuoŋa-Vuorjánjoga geaidnu adnojuvvui "čielga náššungeaidnun sealluhit dáčča ásaidumi" Vuorjánjogas (*FFF 1919: 496, 506. Gč. maid FFF 1917: ášši 63, s. 2. Bisma Eivind Berggrav oaiŋvildii ahte suoma vára vuostá fertii maid suodjalit girku, oahpu ja johtolatvejolašvuođaid (Gč. Eriksen og Niemi 1981: 263)*). Eanandoalloálggahandoaimmat¹¹⁸⁹ stáhta olis álggahuvvojedje stuořrat Báhcaveaileagis 1928:s, ja 1940 rádjái lei ráhkaduvvon 93 km geaidnu, ee. Guovžajávrrin-Nyrud¹¹⁹⁰-geaidnu, eanandoalloálggahanulbmiliin (*Eriksen og Niemi 1981: 236*).

---

¹¹⁸⁶ tsaren

¹¹⁸⁷ fennomani

¹¹⁸⁸ Storfossen

¹¹⁸⁹ bureisningstiltak

¹¹⁹⁰ váilu sámegeielnamma

Finnmárkku báikkálaš eiseválddit "gágge" stáhta Suoma doaimmaiguin davvin, earenoamážit Suoma váldogeainnu ráhkademiin. Mátta-Várjjagis suhttadahtii olbmuid earenoamážit go Norggas eai orron seammá garrasit rahčame váldogeainnu ráhkadit Norgga čađa. 1927:s čálii Sydvaranger Avis ahte eai sáhte dohkkehit bázahallat logiin jagiin: "Mii háliidit ovdánit iežamet riikkas" (*Lunde 1979: 472. Gč. maid s. 484*).

1930:s celkkii fylkkadiggi ahte dalá juolludemiiguin gollá olbmoahki ovdal váldogeaidnu válbmana. Buohtastahtte Suomain mii lei ráhkadan Roavvenjárgga¹¹⁹¹-Beahcán¹¹⁹²-geainnu (600 km) 10 jagis. Dat gárvánii 1931:s (*FFF 1930: 462*). Fylkkamánni Gabrielsen čujuhii maid dán geidnui: "Náššuvnnalaš, báikkálaš ja militeara ákkat gáibidit" ahte Norgga geaidnoráhkadeapmi hobehuvvo no olu go vejolaš (*FFF 1931: ášši 86, s. 319*).

Dáruiduhttima oassin lei maid ahte galge dárustit buot norgga geaidnorusttegiin. Dan ii lean álo nu álki čadahit. Eilif Os muitala iežas ožžon guokte ráđi go bargagođii bearráigeahččin Stuorravuona¹¹⁹³-Juvravuonna¹¹⁹⁴-geaidnobarggus 1930-jagiid gaskkamuttos: "Galggat lihtiid bassat álo go leat boradan, it ge galgga suovvat suomagiela hupmat bargoviesuin. Goappeš áššiiguin heaitásin moadde beaivvi maŋjel" (*Vegfolk forteller 1991: 60*).

10.2.4 Geográfija ja dálkkádat

Vaikko fanas lei ge deatalaččamus fievru rittuin, de oidne muhtumat geainnuid boahhteáigin doppe nai. Earenoamážit lei Rode viššal ovddidit geaidnoráhkademiid guollebivdohámmaniin ja guollebivdohámmaniid gaskal. Finnmárkku rittuin lei dávjá dálki, ja dalle lei veadjetmeahtun beassat fatnasiin gosage. Geaidnu gaskal Andsnes¹¹⁹⁵ Láhpis Silvetváhkái¹¹⁹⁶ Romssas ráhkaduvvui ge geahpedit mátkki go finnmárkulaččat dálkin fertejedje lulábeallái mannat gáddái, ja romsalaččat davábeallái njárgga gaskal Návuona ja Joahku¹¹⁹⁷ (*FFF 1919: 501*).

Vuotnarittuid olggobealde sáhtte maid Leahkit guhkes coaganat¹¹⁹⁸ maid geažil sáhtii gáddái beassat easka guhkkín eret dan báikki gosa áiggui. Oanidit guhkes mohkiid fatnasin sáhtii maid hukset geainnuid mutkkiid rastá. Dákkar muotki lei Stuoragohpi¹¹⁹⁹-Riibmá Máhkarávjjus. Dohko bođii geaidnu 1915:s (*Hanssen 1990: 303-304*). Nuori¹²⁰⁰ buohta čoaikkanedje guollebivdit sihke Lágesvuona ja Deanu beallái. Geaidnohuksema ákkastedje dainna ahte dát seasttášii guollebivdiid guhkes mátkkiin Čorgašnjárgga birra, ee. seavtti viežžat. Seammás sáhtte geasehit smávit fatnasiid muotkki badjel jus lei buoret bivdu nuppe bealde (*Nagell 1950: 442*).

1191 Rovaniemi

1192 Petsamo

1193 Karlebotn

1194 Gandvik

1195 váilu sámegeielnamma

1196 Segelvik

1197 Stjernsund

1198 utgrunner

1199 Storbukt

1200 Hopseidet

10.2.5 Geaidnu buoredili ovddideaddjin

Jurdda ahte geaidnu galgá buoredili ovddideapmin, ii ge dušše ekonomalaš deatalašvuohtan, lea sakka ovdánan manjel soadi. Dat ágga lea dávjá geavahuvvon Máhkarávjui nannangeainnu gáibádusain.

Muhto eai soahtegaskaáigge ge oalát hilgon dán jurdaga. Lei maid eará mihttomearri geainnuin go dušše fievrredit gálvvu dakko. Nu go Rode dajai 1919:s: Guollebivdohámmangeainnut eai huksejuvvon dušše danin ahte vánddardit dakko, muhto maiddá ovddidit " bearráigeahču ja albma ássama ja buori čorgatvuoda doppe gos olu olbmot leat čoahkis" (*FFF 1919: 500*). Geaidnu gaskal Irevuona¹²⁰¹ ja Valena¹²⁰² Gádde-Iččáhís "dagahivččii nannoset eallindilálašvuodaid mat muđui guollebivdoguovlluin rievddadit gos leat heajos johtolatvejolašvuodát ja leat dan duohken movt guollebivdduin manná", čállá geaidnodirektora 1934:s (*FFF 1934: ášši 31, s. 110*).

Geaidno- ja šalderáigge šaddá álkit viežžat doaktára ja jortamora, ja skuvlamánaide šaddá skuvlamátki oadjebasat. 1919:s bivde Dálbmeluovttahasat geainnu Hestnesbergene¹²⁰³ čađa Joahkus¹²⁰⁴, "vuosttažettiin skuvlavázzima geažil" (*FFF 1919: 501-02*). Svanvik¹²⁰⁵-ráji geaidnu livččii hui mávssolaš sihke skuvlavázzimii, duollobálvalusaide jna., nu go daddjo 1938 geaidnobešeahttaproposišuvnnas (*Nagell 1950: 451*).

Geainnut dagahedje maid ahte earenoamážit gávpotolbmot ja stuorit čoahkkebáikeolbmot manne iežaset ruovttubáikkis dobbeliidda, ja geavahišgohte guovlluid máid báikkálaš ássit eanas ledje ieža geavahan ovdal. Klaus Iversen dadjá dáinnáláigiin: "Hammerfeastalaččaide rahpasii dat bivnnuhis vuoiŋgastanguovlu Riehppovuonávži geaidnoráhkademiin. Nappo sáhtte astoáiggeguovllu hukset, ja nu álggii bartahuksen duodas" (*Iversen 1989: 102*).

10.2.6 Álggaheaddjit ja vuostálastit

Earret guovddáš eiseválddiid ledje maid báikkálaččat Finnmárkkus muhtun joavkkut ja ovttaskas olbmot geat háliidedje buoret johtolatvejolašvuodaid. Gávpeolbmát ledje ánggirat 1800- ja álgo 1900-logus ovddidit ášši: Buohkat háliidedje dámpa bisánanbáikki dahje telefovna ja geainnu iežaset gávpebáikái. Guollebivdit maid beroštišgohte dás. Guosseguollebivdit háliidedje telegráfa ja telefovna, ja maiddá guollebivdohámmangeainnuid. Omd. ákkastii fylkkadiggi Goaskinvákki guollebivdohámmangeainnu dainna ahte go dohko gidđat bohte sullii 1000 olbmá, de ii leat šat manahahtti dohko ja čorgatvuolta lea hui heittot, "*Eanan duolmmahallá jur dildá Buvrun*" (*Hanssen 1990: 302*). Báikkálaččat maid serve muhtun báikkiin buot ássit geaidnogáibádusa ovddidit. 1900:s dolle bására Čuđegiettis¹²⁰⁶ ja kr 196,17 biddjui bánkui Golbmalošnjárgga¹²⁰⁷- Leaibevuona geidnui (*Hanssen 1986: 359*).

---

¹²⁰¹ Tuffjord

¹²⁰² váilu sámegiellamma

¹²⁰³ váilu sámegiellamma

¹²⁰⁴ Stjernsund

¹²⁰⁵ váilu sámegiellamma

¹²⁰⁶ Kistrand

¹²⁰⁷ Treviknes

1934:s dolle Deanus álbmotčoahkkimiid mat gáibidedje geainnu gaskal Birkestrand¹²⁰⁸ ja Luoktajoga¹²⁰⁹. Buot almmolaš johtolat oainnat manai Deanu rastá, ja giđaid go jiekŋa manai ja čakčat go jiekŋugodii ii sáhttan vánddardit dakko. Nu šadde guhkes ággiid oktavuoda haga eará báikkiiguin (*FFF 1934: ášši 31, s. 106-07*).

Čuđegietti, Muosáha ja Fálesnuori ássit ohce 1934:s geaidnodirektoras Jáhkovuona-Smiervuona geainnu huksejuvvot. Dát lei šaddan vejolažžan go geaidnoeiseválddit ledje välljen Riehppovuona-Smiervuona-geinnodaga váldogeidnui, eai ge Rávttošnjárgga¹²¹⁰-geinnodaga (*ibid s. 106*).

Skreifjord¹²¹¹ ja Kårhamn¹²¹² geinnodaga ássit sáddejedje suoidnemánu 8. b. 1938 telegrámma fylkkadiggái ovddidit Kårhamn¹²¹³-Skreifjord¹²¹⁴-Tverfjord¹²¹⁵-Støvelhamn¹²¹⁶ -váldogeaidnoplána (*FFF 1938: 283*). Soahtegaskaáigge duvdigohte maid suohkanstivrrat, bellodagat ja fágasearvvit stáhtaeseválddiid oažžut sin juolludit ruđaid geaidnohukseii vuolidit bargguhivvuoda.

Geaidnohukseiidii ii várra lean vuosteháhku soađi ovdal. In leat omd. gávdnán ovdamearkkaid dasa ahte boazosápmelaččat vuostaldedje geainnuid vaikko sis dáide leamaš jurdagat sihke geaidnohukseiid, dulvademiid ja ruvkedoaimmaid birra. Dat máid vuosteháhkun sáhtta gohčodit, lei váilevaš beroštupmi. Ekonomalaš váttisvuodát sáhtte maid bissehit geaidnoráhkadanáigumušaid almmá geaidnovuostaldemiid haga. Nu lei omd. Muorralvuona¹²¹⁷-Slotten¹²¹⁸-geinnuin, masa Muosát gieldda lei ohcan doarjaga 1917:s. Muhto dát livččii šaddan nu divrrasin ahte suohkan ii nagodan iežas oasi máksit (=guovlluoasi) (*FFF 1919: 502*). Militeareiseválddit maid vuostálaste muhtun geaidnodoaimmaid rádjeguovlluin. Sii árvaledje 1919:s váldogeainnu mannat siseatnama čađa, vai meara bealde eai fallehuvvo (*ibid s. 494*). Dán jurdaga vuostá gal fas ieža manne maŋjel. Sihke ovdal ja maŋjel maŋimus soađi oaivvildii militeara ahte siseatnama váldogeaidnu álkidahtta vejolaš falleheami nuortan.

Doppe gos mearra lea johtolatgeinnodahkan "ii leat seammá dárbu vánddardit eatnama mielde go siseatnangiliin", čálii Rode 1919:s (*ibid s. 500*), ja jotkkii: Geaidnodoaimmahagas ledje váttisvuodát guollebivdohámmaniid eananeaiggádiiguin "main oalát váilu ipmárdus dasa ahte geainnu ráhkadit eatnama mielde - ahte dat ii sáhte meara mielde mannat - ja ahte geaidnu gáibida oalle olu eatnama" (*ibid s. 509*).

Davvenjárgga-geidnui maid lei veahá vuostemiella. Vuostažettiin lei soahpameahttunvuolta gokko geaidnu galggai mannat. Hammerfeasttas ja Muosáhis oainnat balle massimis iežaset Davvenjárggajohtolaga jus bidje geainnu Davvenjárgga suohkana čađa. Sii livčče háliidan johtolaga Jáhkovuona-Muorralvuona-Gáhppovuona¹²¹⁹ čađa Máhkarájonuorrái. Muhto dása lei vuosteháhku ee. fylkkadikkis, go eai háliidan

---

1208 váilu sámegielnamma

1209 Luftjok

1210 Stabbursnes

1211 váilu sámegielnamma

1212 váilu sámegielnamma

1213 váilu sámegielnamma

1214 váilu sámegielnamma

1215 váilu sámegielnamma

1216 váilu sámegielnamma

1217 Snefjord

1218 váilu sámegielnamma

1219 Kobbefjord

válljet dákkar geinnodaga mii lei eambo turisttaid váste go báikkálaš ássiid váste (*Hanssen 1990: 384, 483*).

10.2.7 Giligeainnut ja váldogeainnut

Vuosttaš gaidnoráhkademiid ulbmilin lei čatnat dakkár guovlluid go Báhčaveaileagi, Deanuleagi, Lakselvdalen¹²²⁰ ja Badje-Álttá vuonaide ja daid báikkálaš ruvttuide. Dát geainnut ledje báikkálaččat mávssolaččat. "Eai arvan ráhkadišgoahtit njuolgo čanastatgeainnuid¹²²¹ omd. iešguđet vuotnaguovlluid gaskkal, go ledje badjelmeare guhkes gaskkat". Guhkit gaskkaid lei divrras vuodjit ovdal go biila bođii, čálii bajimusingeniora Fixdal 1938:s (*Fixdal 1938: 58*). Áidna báikkit gos sáhtte heivehit báikkálaš beroštumiid guhkit geainnuid huksemiidda, ledje Deatnu ja Várjjat. 1916:s gárvánii Ráttovuona-Ladnesundda¹²²²-geaidnu.

Dalá geainnut ledje hui seakkit dálá gáibádusaid mielde, vel váldogeainnut nai. Geainnut eai govddiduvvon soahtegaskaáiggi mielde ge. Dábálaš govdotat lei gaskal 3 ja 3,5 m. Fálesnuori-Skáiddi geaidnu, mii gárvánii 1929:s, lei 3,6 m govddu. Nordelv¹²²³-Ruoššaluovtta giligeaidnu Álttás, mii gárvánii 1926:s, lei maid seammá govdat. Smiervuona-Jáhkovuona-geaidnu lei 3,25 m govddu (*Nagell 1950: 434, 454, 456*).

1900 birrasiid bohciidii jurdda ráhkadit geainnu Davvi-Norgga čađa, ja dasa ledje eambo náššuvnnaš ja kultuvrralaš ákkat go ekonomalaš ákkat. Amttaingeniora evttohii 1908:s geainnu Davvi-Norgga čađa (*FFF 1917: ášši 63, s.2*). Lulli-Norgga váldogeainnuide gal juolludii Stuoradiggi oalle stuora ruhtasupmiid, muhto Davvi-Norgga váldogeaidnu ii gárvánan ovdal 1941:s. 1937/38 lei váldogeainnu vuoitojahki¹²²⁴ (*Bjørnland 1989: 65*).

Rode ovddidii fylkkadikki ságastallamis 1919:s jurdaga fylkka ovttastahttit geainnuiguin. Earret Rávttošnjárggageinnodaga, lei plána loahpalaš geinnodatválljema mielde. Rávttošnjárgga geinnodaga sadjái bođii Riehppovuona-Leaibevuona-geaidnu. 1923:s juolludedje ruđaid vuosttaš gearde (*FFF 1919: 493-96*).

Dás lei čanastat 20-jagi boares geaidnoplánai, mii galgai gustogoahtit 1923 rájes. Bivde buot suohkaniid sáddet geaidnogáibáduslisttu ja válljet guđiid geainnuid berrii ráhkadit dán 20 jagis ja guđiiguin ii lean nu hoahppu. Áiggi mielde ráhkadedje eanas dáid geainnuid, earret muhtun boaittobealbáikkiide, nu go Sieidevutnii¹²²⁵, Spirtii¹²²⁶, Máhkirii¹²²⁷ ja Ohppánii¹²²⁸. Oktasaš dain lei ahte dát geaidnogáibádusat ledje 1922:s juo vuoruhuvvon mañimussii. Áidna stuorit geainnut mat eai vel leat ráhkaduvvon, lea Várggáid-Báhcavuona-riddogeaidnu ja Fálesnuori-Álttá-riddogeaidnu.

Váldogeaidnu šattai "riikkaáššin", nu go gohčoduvvui vahkočállagis "Farmand" 1937:s. "Riikkaášši"-doaba lei deatalaš ákkasteapmin gáržžes báikkálaš politihkalaš beroštumiid

---

¹²²⁰ váilu sámegeinamma

¹²²¹ sambindingsveier

¹²²² Bussesund

¹²²³ váilu sámegeinamma

¹²²⁴ gjennombruddsår

¹²²⁵ Finnkongkeila

¹²²⁶ Sværholt

¹²²⁷ Makkaur

¹²²⁸ Opnan

vuostá, ja maiddái daid Lulli-Norgalaččaid vuostá mat oppalaččat ledje Davvi-Norgga huksemiid vuostá, dahje fallehedje dan máid gohčodedje unnán gánnáhahtti guovllupolitihkkan (*Schølberg 1937: 594 (ja eará čállosat Farmand čállagis nr. 22-1937) ja Rafto 1955: 78, 269-270*). Fylkkamánni Johan Rivertz dajai dan birra ná go Finnmárkku suohkaniin vigge jurddašit báikkálaččat ovdal go riikka dási: Váldogeainnu illá sáhtta "dábálaš bargomálliin ovddidit fylkkadikkis, go báikkálaččat eai oro doarjume dan" (*FFF 1919: ášši 56, s. 342*).

1938 čavčča ráhkaduvvui váldogeainnu 2-jagi ollašuttinplána Romssa rájis Girkonjárgii, ja maŋimus bihtta (dálá riikkageaidnu nr. 98 Idjavuonduoddara¹²²⁹ badjel) gárvánii skábmamánu 1940 (*Vegfolk forteller 1991: 69*).

Seammá jagi gárvánii maid Kárášjohgeaidnu, mii maŋjel šattai E6-oassin. Várjjatvuonbađa-Girkonjárgga-geaidnu gárvánii 1938:s. Bajimusingeniora Waarum evttohii 1939:s siskkit váldogeainnu Kárášjoga ja Guovdageainnu čađa Ráisi¹²³⁰. Geaidnu Deanus Guovdageidnu rahppui 1977:s.

10.2.8 Biila hobeheaddjin¹²³¹

Eai buohkat váldán biilla seammá bures vuostá go dat bođii. Lei soahpameahttunvuohka sin gaskal geat háliidedje ruovdemáđija ja geat háliidedje geainnu. "20-jagiid loahpas oidnogohte johtolatpolitihka ideologalaš oasis duodas go lei sáhka biilla vuostehágu birra. Dát vuosteháku lea dan rájes seilon johtolatpolitihkas, vaikko dat muhtun áigodagaid liberalistalaččat oainnuiguin lea loažžan", čálii dutki Dag Bjørnland (*Bjørnland 1989: 137*).

1920 Prinsihppalávdegoddi (máid Bargiidbellodat lei vuodđudan) gávnnahe e. ahte gálvofievrrereapmi biillain lei hálbbit go ruovdemáđijain, goit oanehet gaskkaid. Stuoradiggi čuovvolii muhtun ávžžuhusaid go 1923:s mearridii heaittihit plánejuvvon ruovdemádirusttegiid ja bidjat geaidnorusttegiid ja biillaruvttuid sadjái. Geaidnodirektora Baalsrud čálii 1926:s ahte biilla lea dakkar fievru mii lea heive Norgii, gos leat guhkes gaskkat ja gos nu biedggus ássat olbmot ahte ruovdemáđidoaimma ii leat gánnáhahtti (*ibid s. 139*). Fylkkamánni Rivertz deattuhii 1919:s ahte: "Automobilruvttuiguin otnot mearihis gaskkat" sakka (*FFF 1919: ášši 33, s. 177*).

Go biilla bođii, de unno golut ja šattai eambbo gánnáhahttin guhkes gaskkaid vánddardit. Danin šattai dárbu váldogeainnuide mat čatnet riikka guovlluid oktii. 1927 geaidnoplánain váldojuvvojeda ođđa dárbbut vuhtii nu ahte dat fylkkat main váilo botkekeahces geainnut ja geainnut mat dolvo riikkageainnuide, ožžo juolluduvvot eambbo ruđaid go ovdal. Nu lei maiddái Finnmárkkuin (*Fixdal 1938: 59*).

Olles soahtegaskaáigge lassánii gálvofievrrereapmi geaidnoráigge, dušše veahá unnui 1920-jagiid gaskkamuttos. "Gálvobiilla ovdánišgodii juo oalát 1920 birrasiid", čálii Bjørnland (*Bjørnland 1989: 119*). Finnmárkkus maid basai bajimusingeniora oaidnit ahte geaidnojohtolat "lassána dađistaga lassáneaddji biilajohtolaga geažil" (*FFF 1931: ášši 26, s. 59. Gč. maid Lunde 1979: 469*). Geainnuid buorideapmi deattuhuvvui maid danin go vurde biilajohtolaga lassánit (*Nagell 1950: 449 ja 455*).

---

¹²²⁹ Ifjordfjellet

¹²³⁰ Nordreisa

¹²³¹ pådriver

Tabealla 10.1: Mohtorfievrruid lohku Finnmárkkus 1930-84:

Čálihangovlu :	Jahki:					
	1930	1937	1949	1959	1977*	1984*
Oarje-Finnmárku	72	149	583	1 130		
Várggát	21	58	90	307		
Čáhcesuolu	69	108	269	648		
Mátta-Várjjat	82	128	210	789		
Oktiibuot	244		443	1 152	2 874	17 495

887

* gusto dušše persunbiillaide

Gáldu: Nord-Norge. Næringsliv og økonomi. Skrift nr. 26-1961, s. 191. FFF 1938, ášši 15, s. 52. Kunnskapsforlaget Store Norske Leksikon bd 4 1979: 275. NAF avd. Hammerfest-Karasjok 50 år 1934-84, s.13.

Ruktobiilajohtolat maid dađistaga lassánii ja doppe gos lei duppál johtolat fatnasiin ja biillain, vuodjigohte ruktobiillat¹²³² dađistaga eambbo, čálii Fixdal 1938:s (*Fixdal 1938: 62*). 1918:s álggahuvvui juo Norgga guhkimus biilaruktu, mii manai Ladnesunddas Ráttovutnii. 1930-jagiin ledje 8 ruktobiilasearvvi Finnmárkkus ja dan seammá logijagi sisa vuodjigohte muohtaboltun¹²³³biillat doalahit geainnuid rabasin dálvet, omd. Čáhcesullo-Deanu-geainnu dálvet 1933-34 (*Jakobsen 1966: 75 ja NAF avd. Hammerfest-Karasjok 1984: 10*). 1937 dálvvi doalahedje rabas 221 km geainnu (*FFF 1938: ášši 15, s. 52*).

Dálá biilaloguid ektui (gč. tabealla badjelis), orru veahá ártet go deattuhedje biilajohtolaga nu olu, go ákkastedje geaidnoráhkademiid. Muhto vaikko ledje unnán biillat, de dat lassánedje dássedit, ja geainnuid galge boahtteáiggi váste maid ráhkadit. Biilaášši ovddideaddjit ledje ge báikkálaš servodaga oalle alla olbmát. Gaska Finnmárkku ja Kárášjoga NAF-ossodagas ledje omd. 1 bajimusrievtti láchkaoahppavaš, 2 lensmánni, 1 gávpeolmmái ja 1 drosjeeaiggát (*NAF avd. Hammerfest-Karasjok 1984: 21*).

Dinenváste orui geaidnojohtolat maid stuora bargguhisvuoda geažil "oalguheaddjin ángiris olbmuide". Biila ii lean nu divrras eará fievrruid ektui, dat lei gievra ja olahii guhkás, dainna sáhtii oalle olu dinet ja dainna jođánit ohppe eatnasat vuodjit, čuoččuha Bjørnland (*Bjørnland 1989: 145*). Orrot maid leamaš oalle olu olbmot geat barge biilajohtolagain. 1926:s ledje omd. 12-13 drosjevuoddji Hammerfeasttas ja jagi maŋŋel ledje Honnesvágis 9 drosjebiilla (*NAF Hammerfest-Karasjok 1984: 19 ja 26*).

¹²³² rutebilene

¹²³³ brøyting

10.2.9 Dálvemáđijat¹²³⁴, johkafatnasat, guorbmevávdnageainnut¹²³⁵

"Dálvemáđijat leat leamaš ja leat ain hui mávssolaččat siskkit guovlluin, vaikko eai leat šat nu deatalaččat dál go leat boah tán eambo geainnut", čálii Fixdal 1938:s. Máđiráigge vudje heasttain ja reagain, herggiin ja geresiin¹²³⁶ ja dálvemáđijat manne jekkiid ja jávrriid rastá, ja ledje dihkkáduvvon¹²³⁷. Stáhta doalahii ortnegis Álttá-Guovdageainnu-riikkaráji-máđija, Álttá-Karášjoga-máđija ja Buodggáidvuona-riikkaráji-máđija. Stáhta dahje suohkana ortnegis doalahan máđijat ledje Skiippagura-Šuošjávrrí¹²³⁸-máđidja, Deatnoráigge, Karášjohráigge ja Iešjohráigge. Dasa lasiin ledje muhtun oanehet máđijat Karášjogas, Porsáנגgus, Deanus ja Máttá-Várjjagis. 1938 ráđjái lei Porsáנגgu-Karášjoga máđija ráigge eanemus johtolat, go Karášjoga ja Suoma gaskka vudje eanas dálvet, muhto manjel go Karášjohgeaidnu gárvánii "vudje eanas" biillaiguin (Fixdal 1938: 64). Guovddáš dálvemáđidja lei omd. Deanu johkaráigge mii doalahuvvui dassožii go geaidnu bođii 1977:s.

Duottarstobut ledje maid johtolaga oassin. Finnmárkkus ledje duottarstobut máđija juohke 30-50 km gaskka, mii lei heivvolaš beaivás¹²³⁹ heasta- dahje heargesáhtuin. Duottarstobuin galge olbmot beassat hálbái idjadit go duoddariid badjel ledje vánddardeame. Lulli-Norggas hüksii geaidnodoaimmahat eanas duottarstobuid. Muhto earenoamážit Finnmárkkus lea vuosttaš duottarstobuid álggaheapmi eambo eahpečielggas. 1860 birrasiid šattai dábálažžan hukset duottarstobuid *Finmarkens Brændevinskasse* (Finnmárkku Buolliviidnegássa) ruđaiguin. 1876 rájes válddii stáhta duottarstobuid badjelasás, ja geaidnodoaimmahat bearráigeahčai visttiid (*Bjørnland* 1989: 71).

1930-jagiin lei muhtun siseatnanguovlluin johkafanasjohtolat hui deatalaš. Eanemus johte Deatnoráigge ja Karášjoh- ja Anárjohráigge, mat ledje oalgejogat ja Buolbmága ja Karášjoga ássiid čanastagat. Lea álki johtit Deatnoráigge, earret Geavngá ja Badjegeavngá¹²⁴⁰. Muhto goike gesiid, nu go 1937:s lei, eai sáhttan johkaráigge johtit go lei beare coagis. Šadde rahčat ja ádjánit čuoibmumiin, muhto "birrasiid 15 jagi dás ovdal" vuodjigohte fanasmohtoriiguin, čálii Fixdal 1938:s. Skiippaguras Karášjohkii ádjánii bures 2 beaivvi, muhto vuloseano ii ádjánan go beaivvi go dábálaš olu čáhci lei (Fixdal 1938: 64).

Báhčaveaieanus leat mánja goržži ja guoikka, ja dohko leat huksejuvvon guorbmevávdnageainnut. Bidje fatnasa guorbmevávdnii ja hoige dan guoikka meaddel vásedin guorbmevávdnageaidnoráigge. Guorbmevávdnageainnuid eai huksen dušše lahttema geažil. Ulbmilin lei geahpidit eanandolliid johtolaga ja oažžut Suoma beale johtima eret (*Eiksen og Niemi* 1981: 247).

1234 vinterveier

1235 trallebaner

1236 pulk

1237 oppmerket med busker

1238 Sjusjavre

1239 dagsreise

1240 Ailestrykene

10.2.10 Telegráfa ja telefuvdna

Siskkaldasdepartementta evttohusas Norgga telegráfa huksema birra daddjo ahte huksejedje "*Ealáhusaid veahkehit*", earenoamážit guollebivddu (*Rafto 1955: 39*). Historjádukti Randi Rønning Balsvik čálii ahte Várggáin háliidedje áigá juo geavahišgoahtit telegráfa, go johtolatvejolašvuodát muđui ledje heittohat. Ovdagoddi sáddii guhkes, dárkilis čállosiid ámtamánái oažžut su ovddidit ášši. "Oaiveártan ledje guolástusat, nu go dávjá muđui nai" (*Palsvik 1989 1: 203*). Guollebivdiide ja guolleostiide lei omd. deatalaš diehtit gos mearas ain ledje guolit, geat buoremusat mákse jna.

1860-70-jagiin dinejedje guollebivdduin hui olu. 1870:s lei guollebivddu dienas sullii 20% buot olgoriikkavuovdingálvvuin oktii skiippajohtolagain. Sallitbivdu buorránii dalle. Seammás lei Norggas measta aktoriekti ráktoguollái¹²⁴¹ (*Hanssen 1986: 352*). Telegráfahuksen lei maid deatalaš oassin nannet Finnmárkku dáččavuoda. Guhkes gaskaiguin ja biedggus ássamiin lei váttis oktavuoda ja náššuvnnalaš oktasašdovddu bohciidahttit. Telegráfahuksen lei danin riikkadoaibma sihke ekonomalaččat ja politihkalaččat (*ibid s. 352*).

Dát lei ge maid ulbmilin soahtegaskaáigge. Gávpedepartementta 1931/32 bušeahttaevttohusas bidje omd. 9 000 kr Tårnet¹²⁴²-Lana¹²⁴³-telefonrusttegii "dáččavuoda ovddideapmin" (*Hanssen 1974: 63*).

Nu lei maid Čáhcesullo áibmomediaguovddážiin 1934:s, mii dalle lei Norgga nubbin gievrramus rusttet. Boasta-, telegráfa- ja riddojohtinlávdegotti ovttajienalaš evttohusas Stuoradiggái daddjui: Sajádat mearriduvvo iskama maŋjel "mas váldet vuhtii sihke ekonomalaš ja náššuvnnalaš beliid" (*ibid s. 55*).

Eará beliin sáhtta namuhit turistajohtolaga. "Turistajohtolaga čuovui maid olu telegrámmastallan... Ledje olgoriikkalaččat geat sihtagohte telegráfarusttega Davvenjárgii" čálii Torolf Rafto 1955:s (*Rafto 1955: 238*).

1890-jagiin huksegohte olu telefonlinjjáid, muhto Finnmárkkus gal ii lean telefonoktavuohta lulás ovdal mánga jagi maŋjel. Easka 1911:s evttohuvvui váldotelefonlinnjá Troanddimis Nuorta-Finnmárkui. 1917:s biddjui Čáhcesuolu dán linjái, ja eará gávpogat ja čoahkkebáikkít fas 1921:s (*ibid s. 269, 281*).

Finnmárkkus ledje 75 teleguovddáža 1921:s. Eatnasat ledje hui unnit (*NOS. Norges telegrafvesen 1920-21*). 1948:s ledje 169 telefon- ja telegráfaguovddáža. 1944:s lei Finnmárkku telegráfaguovllus (Finnmárku oktan Ráissain, Návuonain ja unnit oassi Skiervvás) 10 000 km duppaltelefonlinnjá. Oaláš Finnmárkkus ledje 74 200 telefonstoalppu riikkalinjjáin (*Gjenreisningen 1948: 195*).

Soađi maŋnelii ledje dušše áibmolinnjájat telegráfai ja telefvdnii. Válde gal saji, muhto ledje dárbbaslaččat danin go ledje hálbibut, vuohkkaseappot ja nannoseappot. Stráγγgaid sáhtii bidjat nu movt ledje, nappo suodjaleaddji ávdnasa haga, danin go áibmu lea heajos elrávdnjejodiheddji. Stráγγgaid darvvihedje porselen- dahje láseerredagaide¹²⁴⁴ mat doaresruvddiin ledje giddejuvvon stoalppuide. Čáhci ja eanan

---

¹²⁴¹ klippfisk

¹²⁴² váilu sámegiella

¹²⁴³ váilu sámegiella

¹²⁴⁴ isolatorer

doalvu elrávnnji hui bures, ja eananjohtasiid¹²⁴⁵ fertii suddjet ollislaččat. Muhto šattai váttisvuohtan go stoalppuide bohte badjelmeare linjját, mii dagahii ahte gulahallan boatkanattai. Muđui boatkanedje linjját muohhtaga, jieŋa ja bizi geažil ja linjját gahčče dálkin ja skoahraideamit šadde eananrávnnjiid, elrávdnjelinjjáid ja ránnálinjjáid geažil, jna. Danin geavahišgohte 1920-jagiid rájes eananjohtasiid Norggas, vuosttažettiin stuora gávpogiin. Várggáin lei 1948:s 8,5 km eananjođas mii oktiibuot vástidii 245 km telefonlinjjá, ja dábálaš áibmolinnjá stoalppuid mielde mas lei 16 km duppal telefonlinnjá (*Fif 1952: 276*).

Telefonstoalppuid sadjái leat dađistaga boahťan johtasat¹²⁴⁶, nu ahte dál geavahit daid dušše doallan¹²⁴⁷- dahje lagasgulahallamii¹²⁴⁸, eai ge guhkásgulahallamii. Dan sadjái leat ge olu elrávdnjelinjját huksejuvvon maŋŋel soađi.

10.2.11 Soahtejagit

1930-jagiid gaskkamuttos bođii Davvi-Norga Norgga strategalaš árvvoštallama guovddáži. Dán oktavuodas lei geaidnoráhkadeapmi, earenoamážit váldogeainnu ollašuhttin, hui deatalaš (*Ørvik 1961 bd 2: 325-326*). Militeara háliidii váldogeainnu ollašuhttojuvvot, "ja Geaidnodoaimmahagas ja militearas lei dávjá oktavuoha. Militeara gearggusvuodabušaehtas¹²⁴⁹ bođii stuora oassi ruđas gárvet geainnu", čálii ovddeš bajimusinšenevra Knut Waarum (*Vegfolk forteller 1991: 69*).

Earenoamážit maŋŋel go Dálvesohti buollái skábmamánus 1939, ráhkkanišgohte Finnmárkkus nai stuorrát norgga mihtuid mielde. Várjjatguovllus ledje 4 000 olbmá gain ledje niestehivvodagat Deanus. Dát gáibidii buoret fievrredanvejolašvuoda. Várjjatvuonbađa-Girkonjárdga geaidnu galggai danin govddiduvvot 3,6 meteris 5 meterii (*Irgens 1982: 32 ja Vegfolk forteller 1991: 40, 44*). Muhto soahtebuollán cuoŋománu 1940 bissehii dán áigumuša. Sihke Banak¹²⁵⁰, Čáhppesnjárga¹²⁵¹ ja Áltá huksejedje norgga militeara girdišiljuid ovdal soađi. Dasto geavahedje smávvgairdit meahccegirdišilju Stuorravuonas 1939 geasi, ja dát lei luondus jalga mii lei gárvvis váldot atnui (*Gamst 1948: 47*).

Duiskkalaččaid bággomárran¹²⁵² hobehii muhtun ráje johtolatvejolašvuodaid huksema. Omd. govddiduvvui Nuvvosguolbana-Girkonjárdga geaidnu 1943:s duppalgeaidnun (7 mehterii) (*Vegfolk forteller 1991: 123*). Johkannjárdga¹²⁵³-Lávvonjárdga¹²⁵⁴-geaidnu gal ollašuvai, ja seammá dagai Kárášjohgeaidnu Suomarádjái. Duiskkalaččat maid alidedje luottaid garra báikkiide, máid norgalaččat gal eai nagodan ruđalaččat (*Irgens 1983: 35 ja Vegfolk forteller 1991: 83*).

1245 jordkabler

1246 kabler

1247 abonnement

1248 nærmettet

1249 beredskapsbudsjett

1250 váilu sámegeielnamma

1251 Svartnes

1252 okkupasjon

1253 Elvenes

1254 Jakobsnes

Dan oktavuodas go duiskkalaččat fallehedje Ruošša 1941:s, viiddijedje duiskkalaččat Nuvvosguolbana. Duiskkalaččat áitojuvvojedje dađistaga eambo Nuortaábis¹²⁵⁵, ja 1943 čavčča fertejedje sii viiddidit Čáhpesnjárgga meahccegirdišilju ja hukset odđasa Bearalváhkái jagergirdiid¹²⁵⁶guovddážiin (*Gamst 1984: 18*). Guovdageaidnu maid oaččui meahccegirdišilju 1943:s, muhto jagi ovdal juo lei dohko ráhkaduvvon seakka heahtegirdišilju¹²⁵⁷ (*ibid s. 47*). Gávvuona¹²⁵⁸ ja Lákkovuona mearramilitearguovddážiid¹²⁵⁹ dađistaga lassáneaddji beallálaga¹²⁶⁰ áibmoáitaga geažil buoridedje Joganjálmmi, ja dat biddjojuvvui duiskka militeara jagergirdiid guovddážiin 1943:s (*ibid s. 162*).

Lea olu sáhka leamaš dan birra ahte barge go duiskkalaččat maidege buriid johtolatvejolašvuodaid ráhkadeamis. Omd. bođii birrajagegeaidnu Girkonjárii easkka 1960-jagiid ja duiskkalaččat geavahedje muorratuneallaid dasa. Ráhkadedje gal muhtun geaidnobihtáid, muhto geaidnohoavda Trygve Gimnes čálii: Oppalaččat ii vástidan geaidnu dasa man olu barge. Duiskkalaččat barge gal olu Suoidneleavšši¹²⁶¹ geainnuin, ja Háhttirgeainnuin Riehppovuonas Čuđegieddái. Muhto "eanas lei njuhttenbargu ja manai njozet. Ii lean goit joatkevašvuhta dan barggus" (*Vegfolk forteller 1991: 84*).

Historjádutki Guri Hjeltneš dadjá maid ahte: Dáidá nu "ahte jus 1935-40 vuogit livčče jotkojuvvon, almmá duiskkalaččaid bággomárrama haga, de várra livčče Norgga ealáhuseallimis ja ekonomijjas buoret bohtosat". Vaikko duiskkalaččat huksejedje ge viidáseappot, de golai geaidnu issorasat ja unnán divodedje (*Hjeltneš 1987: 70-71*).

Soađi áigge huksejuvvojedje Norggas oktiibuot dušše beali unnit geainnut go ovddit 5 jagis, 1935-40 . Finnmárkkus huksejedje dan 5 jagis 327 km geainnu ja 1940-44 jagiin 289 km. Soahtejagiin lea veaháš eambo gaskamearálaš jahkelassáneapmi, muhto go vuhtii váldá daid olu billistemiid ja mañidemiid máid dat dagahedje, de livččii Finnmárku leamaš olu gievrrat duiskkalaččaid bággomárrama haga. Dušše Idjavuonas Romsii ledje 156 geaidnobávkaleami ja 177 šaldebávkaleami. Divodedje geainnuid gitta 1960 rádjái (*Gamst 1984: 197*).

10.3ÁIGI SOAĐI MAÑNEL

10.3.1 Geaidnodási buorideamit

---

¹²⁵⁵ Østhavet

¹²⁵⁶ jagerfly

¹²⁵⁷ nødstripe

¹²⁵⁸ Kåfjord i Alta

¹²⁵⁹ marinebasene

¹²⁶⁰ alliert

¹²⁶¹ Myrlandet

Geaidnohuksemaid dáfus ferte juohkit áiggi soađi maŋŋel guovtti oassái, ovdal ja maŋŋel 1960. 1960 rádjái huksejdedje unnit geainnuid go omd. soađi áigge (1944-59, gč. tabealla maŋŋelis). Ádjánedje eanas ođđasis huksemaid, muhto dalle deattuhedje maid geaidnodási buorideami veahá eambbo go ovdal. Ee. ráhkadedje govddit geainnuid. 1961:s lei omd. Hammerfeastta-Skáiddi-geaidnu 4 m govddu, Deanu-Ohcejoga¹²⁶²-geaidnu 5 m govddu ja Várjjatvuonbađa-Várggáid-geaidnu 5,5 m govddu. Várjjatvuonbađa-Várggáid-geaidnu lei gal dušše 3,5 m muhtun sajiid. Dát mihtut leat gaskamearálaččat gitta 2 m govddibut go ovdal soađi geainnut (*NAF Veibok 1961: 642-643 ja 647-648*). Ártan go geaidnobargu manai nu hiljánit, lei go bargoneavvut ja mášiinnat ledje gollan. Ledje garra rášuvnnat ođđa mášiinnaide, geaidnoulbmiliidda juolludedje unnán ruđa ja ledje unnán bargit go lei ođđasishuksen ja eará ealáhusaid viiddideapmi (*Bjørnland 1989: 163*).

Nubbi ášši lea ahte vaikko biilajohtolat lassánii ge hui olu 1930-jagiid ektui, de lei goitge unnán biilajohtolat muđui Norgga ektui. Oalle olu eambbo biillat go muđui Norggas, geavahuvvojedje dienasvuodjimii, 14,3% 7,6% ektui (*Nord-Norge. Næringsliv og økonomi: Skrift nr. 26-1961: 191-192*). Ledje eambbo olgoriikkabiillat dalle go maŋŋel.

Muhto 1960-jagiid nogai biilarášuneren, ja biillat lassánedje 6 geardánit 1959-75 áigodagas (gč. tab. ovdalis). Seammá áigodagas guhkko geainnut 80%:in. Ođđaáigásaš biilaservvodat gullá nappo áigodahkii maŋŋel 1960.

Geainnuid guhkideapmi ii mital buot Finnmárkkku geainnuid areála birra. Geainnut govddiduvvodedje ain ja 1976:s lei 5,5-6 m dábálaš govvodat. Geainnut ledje maid guhkit rabas. Ovdal soađi ledje geainnut hárve rabas dálvet, muhto soađi maŋŋel gal šadde rabas geainnut dábálažžan. 1992:s lei birrasiid 200 km geaidnu gitta dálvet. Olbmot maid geavahišgohte biillaid olu eambbo. 1980:s vujii juohke Finnmárkkku priváhtabiila gaskamearálaččat 12 900 km, ja dušše Akershusas vudje eambbo. Mátkkiide geavahedje finnmáarkulaččat biilla eanemusat bassebeivviid- ja astoáiggevuodjimii (*Statistisk Årbok 1984: 238*).

Geainnut leat buoriduvvon mángga ládje. Šaldegovdodat ja akseldeaddu gáržžida geaidnojohtolaga. 1913 gonagaslaš resolušuvnna bokte galggai akseldeaddu Leahkit 2 tonna. "Eanas deatalaš geainnut" ráhkaduvvojedje 1961:s gierdat 10 tonna akseldeattu (*Nord-Norge. Næringsliv og økonomi. Skrift nr. 26-1961: 178. Gč. maid Bjørnland 1989: 164*). 1961:s lei dušše 19 km bistevaš geaidnogovččas¹²⁶³ Finnmáarkkus. 1972:s lei 137 km (+ 575 km oljočievra) ja 1983:s lei 1 998 km (*ibid s. 210. Statistisk fylkeshefte for Finnmark 1972: 124. Statistisk Årbok 1984: 234*).

Govus 10.3: Finnmárkkku geainnut 1992:s:

Gáldu: NAF geaidnogirjji kártačuovus 1992

---

¹²⁶² Utsjok

¹²⁶³ fast veidekke

Tab. 10.2: Finnmárkku geaidnoguhkkodagat 1892-1959:

Jahki	Váldogeaidnu/riikka-geaidnu	Fylkkageaidnu	Giligeaidnu
<u>Oktiibuot</u>			
1892	92	104	196
1900			213
1915	380	34	414
1920	390	58	448
1925	405	70	475
1930	367	203	86
1935	588	253 141	982
1940	793	341 175	1309
1944			1607
1959	1167	345 322	1834
1975	1931	724 615	3270
1983	2049	806 703	3559

656

Gáldu: Det norske vegvesens historie. Bd III. Tab. 4. Nord-Norge. Næringsliv og økonomi. Skrift nr. 26-1961, s. 175. Ragnvald Jakobsen: Finnmark Fylkesrederi og ruteselskap. H. fest 1966, s. 77. Kunnskapsforlagets Store Norske Leksikon bd. 4 1979: 275. Trond Dancke: Opp av ruinene. Oslo 1986, s. 316. Statistisk Årbok 1984.

10.3.2 Johtolaga nuppástupmi mearas eatnama nala

Várjjat- ja Riehppovuonguovlluin várra ovddemus nuppástuhtte johtolaga mearas eatnama nala. Bajimusingeniora čálii 1935:s ahte "lea ... sáhka heaittihit Várjjatvuona báikkálaš skiippa ja bidjat dan sadjái biila- ja mohtorfanasruvttuid". Dán birra lei 1929:s juo leamaš sáhka ja son oaivvildii sáhttit seastit 100 000 kr jahkásaččat dákkár nuppástuhttimiin (*FFF 1935: ášši 55, s. 217*). Finnmark fylkesrederi (FFR) maid nuppástuhttigođii ovddemus Várjjatvuonas ja vel Riehppovuonas (*Jakobsen 1966: 132*).

Ledje mánggas geat eai beroštan dán mannolagas dahje duvde dan eret. Scheilávdegoddi dadjá omd. ahte Muosát "lei jur geainnuid haga... Leat bargan oažžut geainnu Jáhkovuonas Vuorjenjárgga davágeahčái. Dákkár plána dáidá buoremusát Leahkit guhkesáiggeplánan, ja dákkar geainnus eai dáidde sulluin beroštit, gos leat mearrajohtolaga duohken. Keaisváhki lea earret dán, go dat galgá oažžut geainnu Máhkarávju badjel Honnesváhkái" (*Scheilávdegoddi 1960: 43-44*).

Lávdegoddi oaivvildii gal ahte Davvenjárggageaidnu iešalddis ii lean vuodđun sirdit Keaisvági Muosáhis Davvánjárgga suohkanii. Nuppeládje šaddá go Keaisvági geaidnu gárvana "vaikko doppe ealáhuseallimii gal dalle ain lea hámman ja mearrajohtolat sierra ovdamunnin" (*ibid s. 145*).

FFR lei 1955:s nuppástuhttigoahtán johtolaga Lákkovuonas Dálbmeluovttas, gos unnidedje skiipabísáneami 3 geardde vahkus dušše ovttá hávvái. Dát dagahii "oalle olu rieja" álggos, muhto fanas jávkkaí oalát dán vuonas maid. Johtolatnuppástuhttin mearas

eatnama nala "lei guovddážiš čuovvovaš 10 jagi". Dávjá álggahuvvui nuppástuhttin geassejagis, go geaidnoráigge lei manahatti. Nu lei Kamøyværain¹²⁶⁴ ja Skárfvákkiin¹²⁶⁵ 1956:s, Ákšovuonbađain¹²⁶⁶ ja Ákšovuonain¹²⁶⁷ 1960:s, Ákŋoluovttain-Márregobiin¹²⁶⁸ 1963:s ja Davvesiiddain-Irgevuonain 1964:s (*Jakobsen 1966: 132. Gč. maid Olsen 1965: 279*).

1945-60 áigodagas heaittihedje 72 skiipabisáneami Finnmárkkus, eanas eretfárremiid geažil, muhto sadjái bohte 21 bisáneami "mearrajohtolaga nuppástuhttima geažil eatnama nala johtolahkii" (*ibid s. 143*).

Oažžu dasto jearrat heaittihit go ruvttuid maŋnel go olbmot leat fárren eret, vai váikkuhit go ruvttuid nuppástuhttimat eretfárremii. Finnmárkku báikki áviissain goit leat váidalan ahte ruvttuid rievdadeamat dahje gáržžideamat measta bággejit olbmuid fárret.

Maŋimus jagiid leat maid nuppástuhttan fergajohtolaga šalde- ja mearavuolástuneallaid johtolahkii.

10.3.3 Girdišiljohuksemat

Romssa-Girkonjárgga mearragirdiruktu álggahuvvui fas soađi maŋnel. Eai sáhttan girdišiljuid váldit atnui go duiskkalaččat ledje bávkalan girdilangeainnuid¹²⁶⁹, boaldán fiellogovččahagaid, doartnaid ja eará visttiid.

Mearagirdiide eai čáhkan nu olu čuvvodeaddjit¹²⁷⁰, lei divrras doallat daid ja ledje eistton dan fylkkamánni Gabrielsena, vuosttažettiin heivvolaččat boastta jođánit fievrredit. 75-100% gálvvus lei ge boasta. 1948:s fievrrededje omd. busset 17 830 čuvvodeaddji, báikkiskiipat 18 070 ja girdit 591 Hammerfeastta bohti- ja manni čuvvodeaddji (*Fif 1952:250*).

Váldogirdiruktu ásahuvvui danin go dárbbasuvvui jođánet johtolat mii fievrredii eambo. 1952:s gárvánii Budeajju girdišillju ja 1965:s fas Bardufossa¹²⁷¹ girdišillju. Go Finnmárkui galge viiddidit ruvttu, fertejedje váldit atnui Álttá, Banak ja Nuvvosguolbana. Doppe ledje juo, nu go namuhuvvon, gaskaboddosaš girdišiljut ovdal soađi juo ja girdilangeainnut ledje nu stuorrát ahte šattai hálbibun viiddidit daid go hukset áibbas odđa girdišiljuid. 1941:s ráhkadedje duiskkalaččat guokte girdilangeainnu Nuvvosguolbanii, ja dat ledje 1000 ja 1 200 m guhku (*Store Norske Leksikon 1978: 627*).

Siviila áibmojohtolat ii várra livčče nu áigá go 1963:s bohtán, dáinna golmmain váldogirdišiljuin, militeara huksema haga (*Hven Hva Hvor 1976: 272*).

---

¹²⁶⁴ váilu sámegeielnamma

¹²⁶⁵ Skarsvåg

¹²⁶⁶ Øksfjordbotn

¹²⁶⁷ Øksfjord

¹²⁶⁸ Sørvær

¹²⁶⁹ rullebane

¹²⁷⁰ passasjerer

¹²⁷¹ váilu sámegeielnamma

Muhto ledje oanehisšilljoruvttut mat duođai buori girdijohtolatvejolašvuođaid dahke. 1974:s huksii stáhta dákkáriid Hammerfestii, Donjevutnii¹²⁷², Bearalváhkái ja Čáhcesullui, ja Honnesváhkái vel 1977:s.

Muhto omd. Bearalvágis ledje priváhta álggahemiin juo divodan ja geavahišgoahtán dan duiskka girdilangeainnu. A/S Varangerfly háliidii hukset nu olu seaivunsajiid go vejolaš. Deatalaččamus lei ambulansegirdima dahkat sihkkareabbon ja buorebun. Mánngii eai sáhttán girdit dálkki geažil. Go goitge girdiledje dálkin mearagirdiguin, de dat ii lean mihkkege buriid mátkkiid buohccái gii šattai rabas fatnasiin fievrreduvvot girdái. 1970:s sáhtte geavahišgoahtit Bearalváhki girdilangeainnu. A/S Varangerfly manai dasto ee. Detnui, Ákŋoluktii, Gánkaviikii ja Báhcavutnii geahččat, go suohkanat ja báikkálaš girdisearvvit ledje dáhtton dan. Røde Kors Hjelpekorps ráhkadii Gánngaviikka girdilangeainnu 1971:s, báikki ássiid čoaggin ruđaiguin ja A/S Varangerfly doarjagiin. Earret Gánngaviikka ožžo maid Ákŋoluokta, Báhcavuotna ja Gilivuotna¹²⁷³ ambulanse- ja taxigirdinšiljuid searvvi doarjagiin (linnjátaxi lea álkit ruktogirdinmálla. Ii dárbbáš girdilit jus eai leat čuvvodeadjit). Báhcavuona girdišilju guhkiduvvui 800 m:ii 1975:s, ja Davvi-Norgga vuosttaš linnjátaxigirdin álggahuvvui 1978:s gaskal Girkonjárdgga, Čáhcesullo ja Báhcavuona. Ákŋoluokta, Várggát ja Báhcavuotna bohte 1980-jagiid mielde oanehisšilljoruktui (*Bentzen 1984: 29, 30, 33, 37*).

Oalle olu eanan manai dán viiddis girdišiljohuksema, ee. girdilangeainnuide, boahtingeainnuide, girdivisttiide jna. (gč. tab. vuollelis).

Tab. 10.3: Girdilangeainnuid areála 1975:s
(logut mitalit guhkkodaga ja govdodaga meteriid mielde):

800x3	1000x60	1200x40	1270x40	1600x40	2600x30
4	1	1	1	1	1

Gáldu: Hvem Hva Hvor 1975, s. 313-314.

Tabeallas leat 6 siviila girdišilju mielde (Áltá, Nuvvosguolbba, Hammerfeasta, Donjevuoatna, Bearalváhki ja Čáhcesuolu) ja 3 militeara šilju (Banak, Čáhppesnjárga ja Guovdageaidnu).

10.3.4 Soahpameahttunvuođat

Nu go soahtegaskaáigge, de lei vuosttaš moaddelohjagi soađi maŋgel unnán vuosteháhkku, dahje ii oba ge, geaidnohuksema. Baicca ledje mielas geainnuide. 1956 Sámelávdegotti árvalusas siseatnama eanandoalu eavttuid birra daddjo ná: "Leat unnán geainnut ja danin leat váttis johtolat- ja fievrredandilálašvuođat" (*Innst. 1956: 45*).

¹²⁷² Mehamn

¹²⁷³ Kjøllefjord

Boazodollui maid ledje geainnut mávssolaččat lávdegotti oainnu mielde: Guovdageainnu-Suoma-geainnu huksen lea hui deatalaš Guovdageainnu boazonjuovahaga gánnáheapmái. Geainnut ledje maid dárbbášlaččat álkidahttit unnit, báikkálaš njuovahagain fievrredeami (*ibid s. 41*). Lávdegoddi oaivvildii maid ahte siskkit váldogaidnu livččii mávssolaš Sis-Finnmárkku "oppalaš ealáhuseallimii" (*ibid s. 51*).

Muhto dakkár geaidnoráhkademiid máid oaivvildedje čielga turistageaidnun, eai váldán nu bures vuostá. Davvenjárgga sátnegođiheadđji Erling Andreassen dajai ná: Jus lei geaidnoráhkademiin bargame, de ii berren "hupmat jitnosit dan birra ahte das ledje turistaberoštumit searvvis", danin go de šattai dat doaibma buot vuolimussii. Nu go muhtun Geaidnodirektoráhta olmmái dajai sutnje: Állet huma nu olu turisttaid birra go geaidnodirektorain ságastallabehtet (*Nord-Norge. Næringsliv og økonomi. Skrift nr. 18-1956: 32*).

Dán duogážin lea oaidnu ahte turistaealáhus ii leat nu mávssolaš go eará ealáhusat. Nu go geográfá Knut B. Lindkvist dajai: Soitet danin viggat turistaealáhusa atnit heajubun go eará ealáhusaid go turistadoaimma sisdoalu eai ane nu árvvus. Das ii lat mihkkege eará fállat go álkis johtolat ja buorit hoteallaseanggat (*Lindkvist 1993: 10*).

Nordlándda Inndyr¹²⁷⁴ sátnegođiheadđjis Reidar Juliussenis lei dákkár oaidnu: "Riikkageaidnu 50, man mu mielas livččii ožžon gohčodit Turistageaidnu 50" lei dušše árrun suohkanii, go galggai divodit geainnu almmá oažžut maidege ávkkiid das. Geaidnu manná dušše meahcceguovlluid čađa dušše turisttaide suohtasin. Ruhtadjuolludeamit dakkár geainnuide unnidit ruhtajuolludemiid geainnuide mat galggaše ráhkaduvvot vai olbmot beasaše bargat "ealáhusaideasetguin doppe gos áppet" (*Nord-Norge. Næringsliv og økonomi. Skrift nr. 18-1956: 39*).

Vaikko johtolat lei ge muhtun muddui nuppástuvvan eatnama mielde johtolahkan, de eai lean vel oalát geainnuid nuojis, ee. go dalle ii lean vel biila dábálaš olbmuid gaskkas ja mearra maid ain lei deatalaččamus báikki buktagiid fievrredeapmái, goit rittuin. Danin oaivvildedje oallugat ahte geainnut dobbeliidda eai guoskan sidjiide nu olu.

1960-jagiid rájes, muhto earenoamážit 1970- ja 80-jagiin, leat boazosápmelaččat eahpidan muhtun geaidnodoaimmaid dárbbášlašvuoda. Leat dakkár geainnut mat gusket boazoguohtunguovlluide, nu go siskkit váldogaidnu ja Čorgašgeaidnu. Siskkit váldogaidnu galggai mannat gitta Ráisii, muhto manjimus bihttái, Biedjovákkis Ráisii, lei nu garra vuosteháhu ahte šluhttejedje dan. Muhto dál lea sihke Ráissa ja Guovdageainnu ealáhuseallimis beroštupmi ođđasit giedahallagoahtit geaidnoplána.

Čorgašgeainnu geinnodaga birra lei garra riidu. Mearrasámigilli Lággu maid šattai searvái dán riidui. Doppe ledje geainnu vuordán 1924 rájes. Fylkkamánni čálii 1974:s ahte jus manjida Lákku geainnu huksema dassoži go Čorgašgeaidnu lea ráhkaduvvon Nikolasdalenii¹²⁷⁵, de šattašii hálbbit geaidnu Lággui (*Bottolfson 1990: 457*). Muhto Čorgašgeainnu huksejedje oarjelii seastit boazoguohtunguovlluid.

Davvenjárgga boazosápmelaččain ja báikki olbmui gal baicca leat leamaš ovttalágan beroštumit Máhkarávjju nannangeainnu dáfus, eai ge leat riidalan nu go Davvesiidda suohkanis. Ii goabbáge bealli háliidan geainnu njuolga duoddara badjel Davvenjárgii. Boazosápmelaččat oainnat eai háliidan massit guohtuneatnamiid ja báikki olbmot háliidedje geainnu Honnesvági čađa.

---

¹²⁷⁴ váilu sámegielnamma

¹²⁷⁵ váilu sámegielnamma

11. KAPIHTTAL

Báktedoaimmahat

1820-25 jagit lei deatalaš áigodahkan Davvi-Norgga báktedoaimmaindustriijii, go iske Álttá (ja Návuona) veaikemálbma¹²⁷⁶hivvodaga ja roggagohte daid (*NGU nr. 204-1964: 48*). Finnmárkku vuosttaš stuorit ruvkedoaimma lei Gávvuona veaikeruvke máid doaimmahedje guokte áigodaga, 1826-78 ja 1890-1909.

Oallugat roggagohte¹²⁷⁷ 1800-logu loahpas, čállá historjádutki Age Lunde. Máttá-Várjjat šattai hui bivnuhin várra danin go doppe gávdnui ruovdemálbma¹²⁷⁸ 1866:s juo. Eurohpás maid lassánii ruovdemálbmadárbu dalle (*Lunde 1979: 301*).

Vuosttaš stuorit ruovdemálbmahivvodaga gávdne Krovannet¹²⁷⁹ davábealde 1902:s. A/S Sydvaranger buvttadišgođii dan 1910:s, duiskka ruhtademiin. Vaikko olu eará Finnmárkku báikkiin lea ge málbma, de leat dušše Máttá-Várjjagis nu olu málbma ahte lea vuođđun leamaš ovttá Norgga stuorimus báktedoaimmaindustriijii. Eanas Norgga málbma lea bohtán doppe.

11.1 SOAHTEGASKAÁIGI

Finnmárkku deatalaččamus gávdnojumit¹²⁸⁰, nu go oppalaččat ge Norggas, leat kiisa¹²⁸¹ (rišša-¹²⁸² ja veaikiisa¹²⁸³) ja ruovdemálbmagávdnamat (*NGU nr. 204-1964: 37*).

Gávvuona ruvke mii heaittihii doaimmaidis 1908:s, rogge oktiibuot 140 000 tonna veaikemálmma mas lei 8500 tonna veaiki (*ibid s. 50*). Borssi¹²⁸⁴ veaikeruvke Fálesnuoris

---

1276 veaikemálbma

1277 skjerping

1278 jernmalm

1279 váilu sámegielnamma

1280 forekomster

1281 kis

1282 svovel

1283 kopperkis

1284 Porsa

lea ođđaset veaikeruvke. Doppe lei doaimma 1900-1913 jagiid. Geahččaledje fas álgit 1917-1919 jagiid ja 1923-1931 jagiid.

Stáhtaministtar Christian Michelsen lei háhkan alcces Borssi vuoigatvuodaid 1. máilmmesoadi ovdal. Dán guovllu golbma ruvke buvttadedje 1900-1913 ja 1923-1931 jagiid birrasiid 100 000 tonna máilmma mas lei 1 200-1 500 tonna veaiki (*NGU nr. 204-1964: 37*). 1931:s heaittihedje doaimma heajos veaikehattiid geažil (*NOS Bergverksdrift 1931: 35*).

Porsáŋggu rogganguovllus gaskal Breanná ja Skuvvanvári, iske ja geahččaledje roggat veaikki 1900-1910 jagiid. Doppe bohke ja iske maid 136:s ja 1951:s. 1940:s galggai álggahuvvot stuorit geahččalandoaibma stáhtadoarjagiin, muhto soadi geažil ii datte álggahuvvon. (*Hanssen 1986: 294-295*).

Geahččalandoaibma maid lei oalle mángasii bargun. Porsáŋggus ledje 20 olbmá bálkáhuvon 1905 rájes ja Borssis ledje 8 olbmá fásta bargun 1920-1923 jagiid.

Golli johkasáddos mitaluvvui vuosttaš geardde Kárášjogas 1866:s, ja dan rájes lat gávdnan golli jur buot čázadagain Deanu rájes Ráissaetnui, earenoamážit Kárášjogas, Bávttajogas, Anárjogas ja Skiehččanjogas. Deataleamos guovllut leat Sádgejohka¹²⁸⁵ Bávttajoga lahka, Geavŋŋis ja Nieidajávri Kárášjogas ja Bassevuovdi¹²⁸⁶ Anárjogas (*NGU nr. 204-1964: 37*). 1934:s álggahedje mášínroggamiid 30 olbmáin, muhto dat ii lean gánnáhahtti. Eai eará báikkiin ge lihkostuvvan dákkár geahččalemiiguin (*NOS Bergverksdrift 1933: 39 ja 1934: 39*).

Nubbi boares Finnmarkku riggodat lea ráktu¹²⁸⁷. Norgga stuorimus ráktobuvttadeapmi lea Álttás, ja doppe buvttadit ge eanemus kvartsitrávttu¹²⁸⁸. Láhpis leat maid buvttadan kvartsitrávttu, ja Irgevuonas Lágesvuonas leat roggan láirerávttu¹²⁸⁹.

Vuosttaš sihkkaris ráktobuvttadanduodaštus (dahkkegeađgin¹²⁹⁰) Álttás lea 1858:s, muhto 1890 rádjái buvttadedje eanas alcceseaset. Hammerfeasta gávpotbuollin dan jagi dagahii ráktojođu Norggas. 1929:s vuovdigohte rávttuid olgoriikkii (*Petterson 1977:5, 9, 19*).

Ráktodoaimma álggii Buollánávžžis. Maŋŋel jagi 1900 álggii doaimma maid Beaskkas¹²⁹¹, Ráfttesváris ja Detsikas¹²⁹². Ođđaseamos dain stuorebuš rogganbáikkiin lea Stilla¹²⁹³ 1927 rájes (*ibid s. 9*).

Álttá ráktodoaimmas lea sierralágan málle. Eanas barge doaimmain čakčat ja dálvet lassiealáhussan. Juohke ráktobargis lei iežas guovlu gos rokkái ráktostobus¹²⁹⁴. Ráktoguovllut leat stáhta eatnama nalde ja 1933 rájes lea A/S Alta Skiferbrudd-searvvis (ráktobargiid searvi) leamaš láigolihttu ráktoguovlluide (*Finnmark 1979: 353*). Dálá bargit (1993) leat oasseáiggebargit, ollesáiggebargit ja industriijadoaimmaheaddjit.

1285 Sargejok

1286 Helligskogen

1287 skifer

1288 kvartsittskifer

1289 leirskifer

1290 takstein

1291 Peska

1292 váilu sámegiellamma

1293 váilu sámegiellamma

1294 skiferstue

Dálbmeluovttas maid lea leamaš veahá doaibma, ee. 1934-35 doaibmajagis go válde 50 000 dahkkegeađggi (*NOS Bergverksdrift 1935: 40*). Láhpis rogge veahá rávttuidd 1941:s, ja jotke dáinna mannel soadi (*NOS Bergverksdrift 1941: 50*). Irgevuonas ráhkadedje dahkkegeađggiid 1930-jagiid rájes. Dát leat čáhppes geađggit ja eará kvalitehta go omd. Áltá rávttuin (*Danche 1986: 312*).

Finnmárkku báktedoaimma vuodđun lei nappo vuosttažettiin Máttá-Várjjaga ruovdemálmbaroggan. 1910-1964 jagiid vuvddii A/S Sydvaranger 200 000 tonna čilgekeahtes málmma¹²⁹⁵ ja 23 000 000 tonna riggudivvon ruovdemálmma¹²⁹⁶. Hivvodaga mielde lei dát Norgga stuorimus ruvkedoaimma (*NGU nr. 204-1964: 52*).

A/S Sydvaranger beasai hálddašit 56 km² eatnama ruvkiide, ruovdemáđiijaide, kájaide, elrávdnjefievrredanrusttegiidda ja goržegeavaheapmái (*Lunde 1979: 306, 309*). Lunde namuha váttisvuodaid máid dat dagahii báikki álbmogii: Guovlu máid válde, lei šibihiid ja bohccuid guohtuneanan ja doppe ledje jeaggeniittut ja vuovdi dálvefuodarlassin. Doppe válde maid boaldinmuoraid ja -darffi ja sámmála fuođarin. Guohtuneatnamiid vahátbuhtadus lei nu unnán ahte geavaheddjiide gárttai dát stuora vahágin (*ibid s. 313-315. Lunde čujuha A. B. Wesseli buhtadussturrodagaid oktavuodas*).

A/S Sydvarangera álggaheami geažil lassánedje hui olu olbmot doppe. 1900:s ledje 1910 olbmo ja 1920:s lei lohku lassánan 4 841 olbmui (*ibid s. 327*). Álbmoga dáččalohku lassánii 20%:s 60%:i. Ledje oainnat alla vuordámušat Sydvarangerii dáruiduhttinoassin, lohka Niemi ja Eriksen. Bargit berrejedje omd. leahkit norgalaččat dahje ruotelaččat. Olguštedje earenoamážit suomelaččaid, maddái sin geat olbmoagi ledje dáppe ássan, muhto geat eai lean Norgga stáhtaborgárat. Sis ledje leamaš váttisvuodát oážžut eretfárrenduodaštusaid Suomas. Muhto 1. máilmmesoadi áigge fertejedje váldit suomelaččaid bargui gokčat Englándda ruovdedárbbu, go ledje váttisvuodát oážžut doarvái báikki olbmuid bargin. Muđui ii livčče fitnodat ožžon koala doppe dámpaelrávdnjerusttegii¹²⁹⁷ (*Eriksen og Niemi 1981: 128*).

"Vaikko álgo mearriduvvon virgáibidjanpolitihkas dušše oasis šadde čađahuvvot, de ii dáidde eahpádus ge das ahte fitnodat dagahii ahte Máttá-Várjjat duođai šattai dáččaluvvat sihke kultuvrra ja čearddalašvuoda dáfus 1900-1920 moaddelohjagis", joatkiba soai (*ibid s. 131*).

Soahti bissehii A/S Sydvarangera doaimmaid. Bargiidlohku unnugođii 1940 rájes juo, várra danin go duiskkalaččat ohce bargiid rusttedoaimmaide. Ođđajagemánus 1942 heattihedje duiskkalaččat maid doaimma. Koala dámpaelrávdnjerusttegii lei vánis, eai ge sii juolludan doarvái fatnasiid fievredit koala davás. Dan rájes nogai buvttadandoaimma, muhto jotke ain roggat málmma (*Lunde 1979: 721. Gč. maid NOS Bergverksdrift 1942: 46-47*).

Duos dás ain bávkaledje bombbaid 1942-44 jagiin, ja dat billistedje rusttega. 1944:s billistuvvojedje 90% Girkonjargga ja Guovžajávrru rusttegat. Tårnet¹²⁹⁸ ja Vuorkelvuona¹²⁹⁹ elrávdnjerusttegat ja Guovžajávrru-Girkonjargga-ruovdemáđidja vel báhce (*ibid s. 722. Gč. maid Fif 1952: 144*).

---

¹²⁹⁵ styckmalm

¹²⁹⁶ jernmalmkonsentrat, slig

¹²⁹⁷ dampkraftverk

¹²⁹⁸ váilu sámegiella

¹²⁹⁹ Kobbholmfjorden

Álttá ráktodoaimmat maid dađistaga nohke, ee. go váilo bargit, petroleum čuovggaide, guorbmebiillat ja jáfofuodar geađgegeaseheaddji heasttaide. 1944:s billistedje duiskkalaččat buot ráktostobuid (*NOS Bergverksdrift 1940: 51, 1941: 49 ja 1944: 48*).

11.2 ÁIGODAT SOAĐI MANJEL

Manjel soađi oaivvildedje oallugat ahte Álttá ovttalbmom ráktodoaimmaide berrešii boahit industriála ráktobuvttadeapmi lassin. 1952:s vuođđuduvvui *A/S Skifer*, muhto geahččaleapmi ii lihkostuvvan ja searvi heaittihuvvui 1961/62:s. 1972:s geahččaledje ođđasit *A/S Industriell Skiferdrift*-servviin, muhto ii dat ge ceavzán. Muhto doaimmat jotke *A/S Stensliperiet* dihte, mii vuođđuduvvui 1958:s muohkádit rávttuid. Dábálaš doaimmain oainnat ii nagodan háhkat doarvái vuođđoávdnasiid doalahit fitnodaga jođu. Loahpas osttii *A/L Alta Skiferbrudd* goappeš fitnodagaid (*Danche 1986: 312*).

Ráktobargiid lohku lea unnon. 1961-70 jagiid ledje gaskamearálaččat 408 bargi ja 1971-1975 jagiid ges ledje 312. 1984:s ledje 260-270 bargi. Dálá ráktobargiin lea ráktodoaimma eanas birrajagi bargun. Danin ii leat buvttadeapmi unnon nu olu. 1961-1970 jagiid gaskamearálaš buvttadeapmi lei 545 000 m² ja 1971-1975 jagiid fas 444 000 m². Eanemusat leat buvttadan 700 000 m (*Petterson 1977: 41 ja NOU 1984: 375*).

Ovdal ráhkadedje Álttá rávttuin eanas dahkkegeđggiid, ja dál ráhkadit vuosttažettiin boarddacehkiid¹³⁰⁰ ja láhttiid. Oaidnit dán tabeallas vuolábealde.

Tab. 11.1: Ráktodahkkegeđggiid buvttadeapmi Álttás 1931/32-1950/51 doaimmajagiid miljonbihtaid mielde:

1931/32	1933/34	1941/42	1946/47	1948/49	1950/51
3,500	5,311	0,562	0,585	1,729	6,000

Gáldu: NOS Bergverksdrift 1932-1951

Irgevuona ráktorusttega ođđasishuksen álggahuvvui 1946:s ja guovllus lei buvttadeapmi 1947:s. Earret moadde bisáneami, de lei guovllus doaimma 1970 rádjái. Muhto go eaiggát *Voss skiferbrudd* ii šat atnán gánnáhahttin jotkit doaimmaid, de dat bisánedje. Jahkebuvttadeapmi rievddadii gaskal 600 000 ja 900 000 dahkkegeađggi (*Danche 1986: 312*).

Láhpis ja Breivikas¹³⁰¹ maid lea duollet dálle leamaš ráktodoaimma.

A/S Sydvarangera stuora váttisvuhtan lea leamaš háhkat ruđa sihke čorgenbargui ja ođđa ruvkiide. Ođđasishuksema álge duodas 1948:s go Stuoradiggi lei mearridan ruhtadit ođđasishuksema. Buvttadeapmi álggahuvvui 1952:s (*Lunde 1979: 723-24*).

Mátta-Várjjagis leat oalle olu málbmahivvodagat, muhto eai leat nu álbmát go lea birrašiid 32% ruovdi málmmas. Guovžajávrrégávdnamat leat dan dáfus riggámusat. Málmma cuvkejit beaiveruvkes¹³⁰².

¹³⁰⁰ trappetrinn

¹³⁰¹ váilu sámegeielnamma

Eai buot stálledoaimmahagat¹³⁰³ sáhttán váldit vuostá riggudivvon, millejuvvon málmma. Soahtegaskaáigge vuovdigohte ge riggudivvon málmma bihttán. Muhto ii dat lean hálbbes vuohki. Dan geažil álge beallegárvvesbuvttadeami¹³⁰⁴ 1969:s. Beallegárvvesbuvttadeamis ráhkadit jorbbaid riggudivvon málmmas mas lea 65% ruovdi ja dasto goikadit ja boldet. Beallegárvvesbukta lea bealledagaha buvttá ruovde- ja stálleindustriijii (*ibid s. 348*). A/S Sydvaranger lea olgoriikii vuovdán eanas buktagiid (gč. tabealla vuolleis).

Tab. 11.2: Muohkaduvvon vuodđomálbma¹³⁰⁵ (riggudivvon ja bihttán ráhkaduvvon) 1000 tonniid mielde:

1923	1929	1934	1939	1941	1952	1955	1960
301	507	463	785	320	397*	931	1,301

* cuonomanu rájes doaibma

Gáldu: NOS Bergverksdrift 1929-60

A/S Sydvarangeris lea maid prospekterenossodat¹³⁰⁶ mii doaibmá miehtá Norgga. Finnmarkkus leat iskan earenoamážit Báhcaveaji, Deanu, Guovdageainnu ja Kárášjoga. 1973 rájes leat kvartsa¹³⁰⁷ geahččalandoaimmat leamaš Juovlavuonas¹³⁰⁸ ja seammá jagi válddii Biedjovákki ruvke ossosiid¹³⁰⁹ badjelasas. 1980-jagiid šadde váttisvuodát maid geažil unno fitnodaga doaimmat.

Folldal Verk oačču vuoigatvuodaid 1970:s Riehppovuonas Fálesnuoris, *Nordiska Gruvaktiebolaget:s*, geas ledje leamaš vuoigatvuodát 1903 rájes. Riggudivvon veaikkis doppe lea 37% veaiki. Fitnodat sáhtii doaibmat danin go lei stuorit konsearnnas¹³¹⁰ mielde, vaikko ledje heajos hattit ja buvttadeapmi muhtun guhkit áigodagaid oalát bisánii. Vuosttaš jagiid buvttadedje 7 500 tonna riggudivvon veaikki. 1977 rájes unnui buvttadeapmi 4 500 tonni. Cuvkegohte unnit vuodđomálmma guhkidit doaimmaid, go eai gávdnan ođđa málmma earret álgo 10 mill. tonna. Ođđa gávdnamiid haga eai sáhttán joatkit doaimmaid ja fitnodat heaittihuvvui 1979:s (*ibid s. 325-353*).

Ruota searvi *Boliden Gruveaktiebolag* ohcagođii 1953:s málmma Guovdageainnus, muhto ii ožžon doaibmalobi. 1956-65 jagiid čadadedje stáhta ruhtadan iskamiid Biedjovákki birra. 1960:s ledje 60 olbmá bálkáhuvvon ohcamiidda. Gávdne ovttá stuorit ja golbma unnit veaikemálbmahivvodaga (*NOS Bergverksdrift 1953: 40 ja 1957: 36. Gč. maid Finnmark 1979: 349-350*).

1302 dagbrudd

1303 stálverk

1304 pelletsproduksjon

1305 rámmalm

1306 prospekteringsavdeling

1307 kvarts

1308 Austertana

1309 aksjer

1310 konsern

A/S *Bleikvassli* bargagođii huksemiiguin ja doaimmain, ja rusttetbargu álggii 1968:s. Eanemusat ledje measta 100 bargi. Ruvkedoaimma álggii 1970:s, muhto ovdagihtii eahpedovddus áššiid geažil šadde beaiveruvkes bargat 1974 rádjái (*Danche 1986: 313 ja Finnmark 1979: 350*). Dan geažil šadde stuora dálkkádat- ja teknihkalaš váttisvuodát. Liggerusttegat virgidedje, elrávdnjebiargasat čakke jna. (*Gustavsen 1972: 25*). Doaimmat bissehuvvojedje 1975:s go ledje earenoamáš heajos veaikehattit máilmmemárkaniin. Viidáset doaimmaide dárbašit gávdnat ođđa málmma (*Finnmark 1979: 350*).

1950-jagiin ohcagohte nefelinsyenihta, álggos Sievjjus ja maŋjel Stiertnás. Doppe gávdne 1953:s dálá stuora hivvodaga mainna ain dál barget. Rusttetbargu álggii 1959:s ja Norsk Nefelin buvttadišgođii 1961:s. Maŋjel leat viiddidan rusttega. Hivvodat lea sullii 1800 m guhkki ja 300 m govddu ja das lea máŋga mill. tonna. Málmma cuvkejit ceahkkedoaimmain¹³¹¹ (málbmacuvkehagas leat ceahkit, dego boardagis) eatnama vuolde (*ibid s. 350*).

Nefelinsyenihtta lea láse- ja porselenindustriija lassíávnas¹³¹². Eanas lea lásekvalitehta ja dasto lea básekvalitehta¹³¹³, mii sáhtá dagahit váttisvuodaid 1990-jagiin go geavahišgohtet returláse. 1970-jagiid jahkásaš buvttadeapmi lei birrasiid 220 000 tonna mas vuvde 99% olgoriikkii. 1990-92 jagiid buvttadedje badjel 300 000 tonna. Bargoveagas leat 120 olbmo (*ibid s. 350. Gč. maid Finnmark Dagblad 5.4.1994*).

1311 palldrift

1312 tilsatsmateriale

1313 keramikkvalitet

12. KAPIHTTAL

Fápmorusttegat

Norgga vuosttaš čuovgarusttet doaimmai oljjuin. Dat lei Lisleby Brug Fredrikstad:s 1877:s. Muhto dakkár riikkas gos leat olu goržžit, šadde dat ovttatmanu válđoenergigáldun elrávdnjebuvttadeamis. Omd. lei Hammerfeasta vuosttaš suohkan mii oaččui čáhcefápmoelrusttega ja máilmmi vuosttaš elgeaidnočuovggaid 1891:s. Muhto bisánii dáinna ovttain geahččalemiin. Finnmárkku suohkanat álge maŋjit čáhcedulvademiiguin, nu movt geaidnohuksemiiguin ge. Dainna leat eanemustá soađi maŋnel bargan (*Hanssen 1988: 10 ja Cappelens Norges historie, bd 12 1978: 148*).

Jahkečuodimolsumis lei birrasiid 10% Norgga ruovttuin ožžon elčuovgga. 1920 birrasiid lei 2/3 ožžon elčuovgga. Historjádutki Per Fuglum oaivvilda ahte elrávdnjehuksen manai hiljánit danin go lea váttis fievrredit elrávnŋji buohkaide viiddis ja biedggus eatnamis gos leat unnán ássit, ii ge danin ahte olbmui váillui beroštupmi dahje divrrášedje elrávdnjemávssu (*Cappelens Norges Historie, bd 12 1978: 146*).

Dát ferte leamaš divrras Finnmárkkus, gos eanas olbmot ásse rittuin, guhkin eret čáhcedulvadanressain. Guhkes fievrredanlinjjáid golut ledje stuorrát. Finnmárkku elrávdnjelávdegoddi celkkii ge 1924:s ahte Áttánvuona¹³¹⁴ dulvadeapmi šaddá badjelmeare divrrasin. Danin fertejit gávdnat elrávdnjegáldu lagabus Nuori go "rávdnjefievrredeaddjit¹³¹⁵ juo mákset 80% buot oppalaš goluin" (*FFF 1924: ášši 45, s. 300*).

---

¹³¹⁴ Adamsfjord

¹³¹⁵ ledninger

Stáhta maid juolludii beare unnán doarjaga, oaivvildii ingeniora Sverre O. Kleven 1937:s: *Elektrisitetsforsyningskomitéen*¹³¹⁶ (mii 1921:s searvvai *Norges Vassdrags- og elektrisitetsvesen*¹³¹⁷:ii) lei ávžžuhan stáhta máksit dábálaš elrávdnjeháhkangoluid Finnmárkku earenoamáš dilálašvuodaid geažil (*Kleven 1937: 602*).

12.1 SOAHTEGASKAÁIGI

Ámtadiggi mearridii 1917:s iskat ja plánet Gámajoga¹³¹⁸ dulvadit, háhkat elrávnnji Čáhcesullo ja Várggáid gávpogiidda, ja Várggáid ja Dávvi-Várjjaga suohkaniidda. Dasto galge vel iskat Honnesvági ja Nuortavági¹³¹⁹ elrávdnjeháhkanvejolašvuodaid. 1917-18 oljováni geažil fertejedje ohcat eará elrávdnjegáldu. Muhto dát doaimmat eai čađahuvvon go stáhtadoarjja ii juolluduvvon (*FFF 1919: ášši 45, s. 300*).

Hámmerfeasttas dagahii oljovátne ahte measta bággehalle elfápmohuksemiidda. Muhto buoret birgejumi geažil ovdalaš 1. máilmmesoadi ja soadi áigge, golahedje maid eambo elrávnnji. *Hammerfest Elektrisitetsverk* (Hammerfeastta elfápmodoaimmahat) viiddidii vuosttaš gearde 1911:s. Dán doivo gokčat guhkes áiggi elrávdnjedárbbu. Muhto dárbu lassánii mihá jođáneappot go doivo. Priváhta olbmot geavahedje eambo elrávnnji. Olbmot geavahišgohte elfápmoommaniid, -elligenommaniid ja liktenruvddiid¹³²⁰. Suohkanpolitihkkarat ledje movttidahtán dása boaldámušváni geažil. *Hammerfest provianteringsråd* (Hammerfeastta biebmoháhkánráđdi) oaččui 1917:s válddi¹³²¹ oastit elrávdnjevuoššan- ja liggerommaniid máid priváhta olbmot bijahedje iežaset viesuide. Elrávdnji lei hálbimus čuovggaide, nubbin hálbimus vuoššámii ja divraseamos liggemii (*Iversen 1989: 206*).

Elrávdnji dárbbášuvvui sáhttit guolástusrusttegiid buorebut geavahit ja maiddá háhkat elrávdnječuovgga dábálaš geavaheapmái. Nu go fylkkamánni Johan Rivertz dajai 1918:s: Dainna gilvvuin mii riikkaid gaskii sihkkarit bohtá maŋjel soadi, livččii ovdamunnin nuppástuhtut guollealáhusa vai vuodđobuktagiid buorebut geavahit sáhtta fylkkas. Dása dárbbášuvvojedje mášiinnat mat háhket elrávnnji fylkkas: "Sihke dasa ja čuovgadárbbu gokčat livčče čáhcefápmorusttegat dat bajimusat" Finnmárkui (*FFF 1918: ášši 56, s. 252-53*).

Finnmárkku čáhceelfápmokantuvra ásahuvvui 1921:s guorahallat guđiid čázadagaid heivešii dulvadit. Dát bargu gárvánii 1927:s.

Elfápmoháhkánlávdegoddi¹³²² almmuhii Finnmárkku elfápmoháhkánplána 1920:s. Plána galgai viidáset guorahallamiid vuodđun. Finnmárkku bajimusingenevra Sunde dajai dán birra 1922:s: Earret Máttá-Várjjaga, man elfápmodárbbu A/S Sydvarangera elrávdnjerusttet sáhtta gokčat, šattaše eanas Finnmárkku guovlluid huksemat badjelmeare divrrasin sihke rusttethattiid ja gánnáheami dáfus. Kárášjogas ja Guovdageainnus gul ledje nu unnán olbmot ahte sidjiide gánnáhii elrávnnji háhkat.

¹³¹⁶ Elrfápmoháhkánlávdegoddi (dás jorgaluvvon namma)

¹³¹⁷ Norgga čázadat- ja elfápmodoaimmahat (dás jorgaluvvon namma)

¹³¹⁸ Komagelv

¹³¹⁹ Nordvågen

¹³²⁰ strykejern

¹³²¹ bemyndigelse

¹³²² elektrisitetsforsyningskomitéen

Njeallje (sic) guovllu vel báhce: Hammerfeasta, Varnjárga, Máhkarávju ja Vuorjenjárga ja Áltá. Hammerfeasta sáhtii oastit elrávnnji Borssis, gos ruvkedoaimma lei heaittihuvvon, lassin Hammerfeastta Elfápmorusttegi. Borssi ruvkiin gal fas šattai doaimma 1923-31 jagiin. Varnjárga sáhtii dábuhit doarvái elfámu oalle hálbái Strommavuonas¹³²³ dahje Gandviikkas¹³²⁴ jus jodihivčče oalle olu. Máhkarávju ja Vuorjenjárgii šattašii nu divrras rusttet ahte fertešii geahččalit unnit rusttegiid ráhkadit maiguin Honnesváhkái maid sáhtii addit elrávnnji. Bossegohpái, Buktai¹³²⁵ ja Joganjálbmái háhkat elrávnnji sáhtii Gávnutnii dahje Fállejohkii hukset rusttega, oaivvildii Sunde (*FFF 1922: ášši 79, s. 382-392*). Finnmarkku 1924 riikkaplánas válljejuvvui Kåven¹³²⁶ Áltái ja Návutnii, ja Strommavuotna Varnjárgii.

Sunde maid namuhii ahte elrávdnjerusttegat galge ekonomalaččat doaimmahuvvot, ja ahte rusttetdoaimmaid eai sáhttán ovttatmanu álggahit. *Finnmark fylkes elektrisitetskomité*¹³²⁷ celkkii 1924:s Fálejoga birra Reihvákis¹³²⁸ ahte vaikko dát lei ge hálbimus rusttet, de lei dat maid veahá divraset go berrii Leahkit: "Muhto dát rusttet lea áidna mii nagoda doarvái elrávnnji háhkat 5. guvlui, ja danin ferte ávžžuhit hukset dan go haddediálašvuodát dahket huksema vejolažžan" (*FFF 1924: ášši 45, s. 298*).

Kåvenjoga gal livččii hálbii dulvadit, muhto fievrredangolut ledje badjelmeare divrasat. Dasto galgai huksejuvvot unnit rusttet stáhta tuberkuloseruktui Dálmeluktii, ja danin lei eambbo gánnáhahtti láigohit elrávnnji stáhta rusttegis Gávvuonas (*ibid s. 299*). 1926:s fievrredišgohte elrávnnji Gávvuonas Joganjálbmái-Bossegohpái. Gávvuona veaikeruvke lei 1903:s huksen elrávdnjerusttega Mølleelvai¹³²⁹, jur ruvke buohta. Stáhta osttii elrávdnjerusttega manjel go ruvke heaittihuvvui 1908:s, ja jotkkii vuovdit elrávnnji dábálaš geavaheapmái. Dulvi billistii rusttega 1932:s ja stáhta huksii dan sadjái Gávgoržži¹³³⁰ elfápmorusttega mii gárvánii 1937:s (*Bottolfson 1990: 283-284*).

A/S Sydvaranger dulvadii Tårnelva¹³³¹ 1919-20:s ja Vuorkeljoga¹³³² 1928-30:s. Dát rusttegat háhke elfámu ruvkedoaimmii ja dábálaš elfápmogeavaheapmái Girkonjárgii ja birrasii.

1930-jagiid lohppii eai šat dulvadan eambbo, vuosttažettiin danin go eai ožžon stáhtadoarjagiid. 1936:s ávžžuhii fylkkadiggi fylkkamánni ja fylkkalávdegotti fas bargagoahit háhkat elrávnnji boaittoealsuohkaniidda (*FFF 1936: 406*).

1936:s ledje ain 700 000 olbmo Norggas elrávnnji haga. Eai suohkanat eai ge priváhta olbmot nagodan ruđalaččat fievrredit elrávnnji sidjiide. Danin juolludišgohte 1938:s stáhtadoarjagiid daidda guovlluide main ii lean vel elrávdnji (*Kraft til vekst gjennom 100 år 1985: 33*). *Troms Kraftforsyning* (Romssa elrávdnjeháhkkan) oaččui bargun plánet Finnmarkku elrávdnjehuksemaid (*Danche 1986: 305*).

Čázádatdirktora 1919-22 ráhkadan plánas Norgga čáhcefámu birra, mitaluvvo ahte Norggas lei dalle 9,2 mill. kW aneahahtti čáhcefápmu (=80 milliárdda kWh). Dás lei

---

1323 **Kongsfjord**

1324 váilu sámegiellamma

1325 váilu sámegiellamma

1326 váilu sámegiellamma

1327 Finnmarkku elfápmolávdegoddi

1328 Repvåg

1329 váilu sámegiellamma

1330 Mattisfoss

1331 váilu sámegiellamma

1332 Kobbholmvasdraget

Finnmárkkus 154 000 kW. 1937:s lei ain dušše 3% (4 400 kWh) dás dulvaduvvon ja geavahuvvon indusriijii ja ruovttudoaluide. Olles Norggas lei 13% geavahuvvon. Dasa lassin lei 3 200 kW mii lei várrejuvvon dušše indusriijii (*Kleven 1937: 598*). Kleven dajai 1937:s ahte dulvademiid ulbmilin ii lean dušše háhkat elrávnnji industridoaimmaide, muhto maiddái buoridit olbmuid birgejumi (*ibid s. 602*).

1937:s lei 74,5%:s Norgga ássiin elfápmu. Muhto Finnmárkkus lei elfápmu dušše 11 800:s oktiibuot 53 308 olbmos, nappo 22,7%:s. Olbmo nammi lei maid hui unnán elrávndjedábuheapmi, dušše 0,03 kW dan ektui go muđui riikkas lei 0,23 kW (*ibid s. 602*).

Fylkkamánni Gabrielsena 1937 čállošis NVE (Norgga čázádat- ja elfápmoaimmahat) váldostivrii mitaluvvui ahte mohtorfápmu dábuhi eanas dan veahá elfápmočuovvga ja elfápmu mii Finnmárkkus lei. Dát lei divrras fápmu vel čuvgemii nai, juohke kWh mávssii 50-60 evrre. Veahá stuorábuš čáhcefápmorusttegat ledje dušše Hammerfeastas, Máttá-Várjjagis ja Álttás. Hammerfeasta galggai maid váldit badjelasas Borssi fápmorusttega. Stuorit dámpa- dahje oljorusttegat ledje Máttá-Várjjagis, Davvenjárggas, Várggáin, Čáhcesullos ja Bearalváhkis. Ledje maid muhtun unnit rusttegat fylkkas, eanas oljorusttegat. Muhto Sállannuoris, Davvesiiddas, Deanus, Buolbmágis, Unjárggas, Davvi-Várjjagis ja Várggáid suohkanis ii lean elrávndji. Earret Hammerfeasta elrávndjedoaimmahaga mii lei suohkana ja Gávvgoržži mii lei stáhta, lei Finnmárkkus elrávndjeháhkkan priváhta ruhtaduvvon (*FFF 1937: ášši 57, s. 211, čuovus*).

Gabrielsen dajai maiddái ahte eai go stáhta bargobeivásruhtadeamit livčče ávkkálaččabut jus dat geavahuvvoše elektrifiseremii. Ii oktage suohkan sáhtán ieš čoavdit váttisvuodaid. Son bijai ovdamuniid njealljen čuokkisin:

1. Olbmui ii lean masa dorvvastedje jus guollebivdduin manai hejot. Finnmárkkus ii lean makkárge stuorábuš indusriija earret A/S Sydvarangera. Buoret elrávndjeháhkamiin sáhtá álggahit smávvaindusriija ja ruovttuindusriija. Dat attáši barggu dálvet go eanemus lea bargguhisvuohka.
2. Vai guolástusat gánnáhivčče buorebut, ferte hukset ođđaáigásaš guolástushámmaniid oktan indusrii rusttegiiguin. Muhto eaktun lei vuos hálddašit elfápmu.
3. Guollái ja eanandoallobuktagiidda ledje stuorit gáibádusat. Jus omd. bohccobiergohaddi galgá doalahuvvot gánnáhahtti dásis, ferte háhkat njuovvanvisttiid galmmihanrusttegiiguin.
4. Buot guovlluin gos vuovddit ja jeakkit ledje vátnásat, lei boaldámušvátni. Eanandoallobuktagiidda vuodđudii 1936:s jeagge- ja eanansuodjalanlávdegotti riddogiliide, gávnat čovdosiid dása. Earenoamážit bivde lávdegotti guorahallat sáhtá go boaldámušvátni čoavdit čázádagaid dulvademiiguin. Lávdegoddi lei geahččame Finnmarkku seammá jagi. Gabrielsen oaivvildii iežaset sáhttit doarjut juohke buori evttohusa mii veahkehivččii háhkat fápmu čuvgemii ja vuoššamii, ja muhtun muddui liggemii (*ibid s. 273*).

Máhkárávju 1940 elfápmoháhkkanplánas daddjo omd. ahte ođđa fitnodatáigumušat bisánedje dahje hehttejuvvojedje go ii lean hálbbes ja doarvái elrávndji. Omd. balai Honnesvági goanstaduktaráhkadandoaimmahat huksemis ođđa sallitoljoráhkadandoaimmahaga. Nubbi eará fitnodat gopmánii dakkaviđe go šadde bijahit priváhta oljomohatoriid. Buktagat šadde dainnalágiin nu divrasat ahte eai šat johtán. Honnesvági mohtorrusttega lassáneaddji deattu geažil sáhtte nappo dušše unná energioasáža geavahit fápmun. Vuovdinoasi unnideamit maid čuožáše guollerusttegiidda

mat dárbbášedje doaibmafámu sáidefaskkoniidda¹³³³, vinttaide¹³³⁴, pumppiide ja jieknamilluide (*Plan for Magerøyas elektrisitetsforsyning 1940: 3. Gč. maid Hansen 1988: 15-16*).

Hammerfeasttas mearridedje 1938:s bargat eambo Borssiin go Michelsens fond` doaibmalohpi nogai. Borssi ruvke fápmorusttet lei 1918:s huksejuvvon, muhto ruvkedoaibma heaittihuvvui oalát 1931:s. Guovddáš eiseválddit ledje mielas dasa ahte Hammerfeastta elrávdnjedoaimmahat oažžu vuoigatvuođaid, muhto stáhtadoarjaga eaktun lei ahte Fálesnuorri ja muđui Fálá galggai oažžut elrávnnji. Huksema atne olles riikka elektrifiserenplána oassin. Huksen mañiduvvui soađi geažil, muhto Vuolit Borssi fápmu biddjui johtui 1941:s. 1944:s livččii Bajit Borssi dulvadeapmi leamaš gárvvis álggahuvvot, muhto buollima geažil bisánii bargu gaskaboddosaččat (*Iversen 1989: 208-209*).

Mañnel go fylka mángii lei bivdán dan, juolludii stáhta ruđaid viidáset guorahallanbargguide. Stuoradiggi lei 1937-38 doaibmajahkáii juolludan eambo buoridit elrávdnjeháhkama doppe gos unnimusat ledje huksejuvvon. Finn Márku sáddii 1938 geasi mielde rusttetplánaid Strommavuona rusttegii mii galggai háhkat elrávnnji dáidda suohkaniidda: Bearalváhkái, Unjárgii, Davvi-Várjjagii, Buolbmágii, Detnui ja Várjjagii, ja vel Čáhcesullo ja Várggáid gávpogiidda, Borserusttegii (geahča badjejis) ja ovttá Guovdageainrusttegii (*FFF1938: ášši 67, s. 257*).

Strommavuona rusttetdoaimmat álge 1939:s ja vuosttaš huksemat galge čadahuvvon 1941:s. Soahti gal mañidii rusttega, muhto mášinneavvut ledje measta gárvásit biddjon go duiskkalaččat geassádedje 1944:s. Mášiinnat bávkaluvojedje, sekundærguovddážit ja mearajohtasat jna. billistuvvojedje ja fápmorusttet billistuvvui sakka (*Norske Kraftverker I 1954: 435*).

12.2 ÁIGI MAÑNEL SOAĐI

12.2.1 Fápmorusttethuksemat

1947:s ledje billistuvvon fápmorusttegat ođđasit huksejuvvon. Dábálaš elrávdnjeháhkan lei fas "šaddan roahkka seammán go ovdal soađi" dajai fylkkamánni Gabrielsen (*Danche 1936: 305*). 1949:s lei 1/3 álbmogis elrávdnji (*Fif 1952: 73*).

1957:s lei 69% Finn Márkku álbmogis elrávdnji, riikkadási 93% ektui. 1950 jagiin lei dát lohku lassánan olu, muhto buot fylkkaid gaskkas lei Finn Márkkus ain unnimus olmmošlohku mas lei elfápmu (*Hvem Hva Hvor 1958: 222*).

---

¹³³³ seiskrapene

¹³³⁴ heisene

Finnmárkkus ledje 1945:s eahpitkeahhtá hui ovttaoavilis ahte eai galgan dušše ođđasit hukset ovdeš fápmorusttegiid, muhto hobejit elrávdnjeháhkama olles fylkii. Nu go Hammerfeastta konsula C. Robertsen dajai: Čáhcefámu geavaheapmi lea "eaktun Finnmarkku ođđasis huksemii" (*Gjenreisningen av Finnmark og Nord-Troms 1948: 64*). Guolleindustriijii goit lei dát earenoamáš deatlaš (*ibid s. 22*).

Fylkkakánttorhoavda Odd Woxholt deattuhii dan 1950:s go humai man hirbmat olu vahága ja váttisvuodaid dagaha ealáhuseallimii go elrávdnji jávká buoremus áigodagaid. Dát guoská earenoamážit guolleindustriijii. Danin lei deatlaš ahte lei nu buorre kapasitehta go vejolaš (*Hanssen 1988: 35*).

1954:s čuočuhii Muosát gielda ahte "lea jur heahtedilli Muosáha ealáhuseallimis" go elfápmoháhkkan maŋŋonii. Reihvákki¹³³⁵ elfápmodoaimmahat ákkastii 1954 earenoamáš ruhtaohcamis (man vuodul ožžo ruđaid 1955:s) ahte buot ealáhuseainnut elfápmoháhkanguovllus ledje njuolgut guollealáhusa duohken, ja danin ii čuoze heajos guollebivdu (nu go 1953:s) dušše álbmotoassái, muhto olles guvlui. Stivra oavvildii ahte nu ovttagardánis ealáhus ii lean buorre, muhto ferte vuos háhkat elrávnnji jus ođđa ealáhusaid galgá sáhttit álggahit (*ibid s. 43*).

Elrávdnjeráššuvnda gal maid lei jahkásaččat. Vaikko omd. Oarje-Finnmárku lei ovtastuvvon 1959:s, de eai beassan ráššuvnnas ovdal go 1965:s go *A/S Kvæningen Kraftverk*:in ovtastuvvui (Návuona fápmorusttet). Nuorta-Finnmárkkuin ovtastedje 1972:s go Áttánjoga dulvadedje (*ibid s. 40*).

Maŋŋel soađi dulvadedje veahážiid mielde. Skábmamánus 1946 gárvánii plánaevttohus *FFE for elektrisitetsforsyning i Finnmark* (Finnmárku elfápmoháhkkanplána). 1947:s bođii fylkkalávdegotti hoahpumus fápmorusttethuksemaid vuoruhuvvon¹³³⁶ listu. Dás ledje Juovravuonnarusttet Várjjagii, Reihvákkerusttet Davvenjárgii-Muosáhii-Porsáŋgui, Gohtečor¹³³⁷rusttet Sállanii, Kåvenii Álttás ja Láhppái, ja Borsi Hammerfestii ja Fálesnuorrái. Industridepartementta vuoruhuvvon rusttethuksemaid mielde huksejuvvojedje njeallje ovddemus namuhuvvon rusttega 1948-52 jagiid, earret Reihvákkerusttega mii gárváni 1953:s. Maŋŋonedje ee. fágabargiid- ja veaiveváni geažil. Fágabargit váilo miehtá riikka ja dat čuzii earenoamážit Finnmarkui. 1952:s váilo fágabargit ovddemustá danin go dulvadedje Aura- ja Røssågjogaid ja huksejedje mánggaid stuora militearrusttegiid. Veaike ja eará metállat¹³³⁸ ledje vátnás vuosttažettiin Korea-soađi geažil (*ibid s.29 ja Danche 1986: 306. Gč. maid Norske kraftverk I 1954: 432, 433 ja 436*).

NVE (Norgga johka- ja elrávdnjedoaimmahat) evttohii viidáset čáhcedulvadanoassin dulvadit Dáibaruona¹³³⁹ Čorgašnjárgii ja Luostejoga¹³⁴⁰ Kárášjohkii ja Porsáŋggu guovlluosiide. Dasa lassin bohte Borsi I ja Čábardašjohka Guovdageidnui. Dát gárvánedje 1956-59 jagiid (*Danche 1986: 306*).

Borssi boares fápmorusttet billohuvai muhtun muddui soađi áigge, muhto dan huksejedje ođđasit 1947:s. Go rusttet ii nagodan geavahit go oasi joga čáhcefámu, álggahedje vuos Borsi I 1959:s ja Borsi II 1962:s. Boares Borserusttet heaittihuvvui go Borsi I válddii das čázi (*Norske kraftverk II 1966: 253*).

1335 Repvåg

1336 prioritert

1337 Breivikbotn

1338 metaller

1339 Mårøyfjord

1340 Luostejok

Norga šiehtadalai Ruoššain 1955-58:s geavahit Báhčaveaijoga vuolit goržžiid. Norga oaččui ruošša vuogatuodaid eaiggátmolsumis¹³⁴¹ joga gaskkamus oassái, Skogfossii¹³⁴² ja Máiddihij¹³⁴³. Skogfoss¹³⁴⁴rusttet doaibmagodii 1964:s (*ibid s. 254*).

Ruoššat ledje gal háliidan hukset stuora rusttega joga bájit oassái, muhto Norgga šiehtadallit nagodedje caggat dan go dulvadeapmi livččii bidjan birrasiid 25 000 dekára Norgga eatnama čácevuollái ja oalát dulvadan muhtun dáluid. Go baicca huksejedje guokte rusttega, ii dulvaduvvon go 2 500 dekára eanan, buot gilvvekeahtes ja ávdin guovllut. Skogfoss¹³⁴⁵rusttet dulvadii 6 500 dekára eatnama, nu ahte váldogeainnu šadde sirdit veahá (*Lunde 1979: 727-728*).

Tabeallas vuollelis oaidnit ahte vuosttaš huksenáigodat lasihii Finnmárkku elrávdnjeháhkama sakka. Turbinnávccat lassánedje 5 000 kW:s 1943:s 70 000 kW:i 1957:s.

Tab. 12.1: Biddjon turbinnávccat 1000 kW:in 1943-1957:

1943	1944*	1946	1947	1951	1952	1953	1955	1957
5	-2	2	4	1	11	1	7	29

* Lohku unnui 1944:s duiskkalaččaid billistemiid geažil go geassádedje ruovttoluotta.

Gáldu: Hvem Hva Hvor 1958

Finnmárkku fápmorusttegat 1954

1341 makeskifte

1342 váilu sámegiellamma

1343 Melkefoss

1344 váilu sámegiellamma

1345 váilu sámegiellamma

Gov. 12.1: Finnmarkku fápmosttegat 1954:
Gáldu: Norske kraftverker I 1954: 430-431

Manimus stuora dulvadeamit ledje Áttánjoga ja Irgevuonjoga dulvadeamit 1970-72:s, Máiddit 1979:s ja Áltá-Guovdageaineatnu 1982-87:s. Áltá-Guovdageainnu dulvadeapmi addá sullii seammá meare energiija go ovdeš dulvadeamit oktii.

Finnmárkkus lea 2779 GWh energiija máid sáhtta geavahit. 1982:s lei 710 GWh dán energiijas dulvaduvvon (*Statistisk årbok 1984: 177*). Finnmárkku elrávdnjegeavaheapmi juohke ássi nammii lei 1938:s 90 kWh, mii dalle lei 12% riikka gaskamearis. 1982:s lei dát lassánan 6 551 kWh:i, mii lei 102,5% riikka gaskamearis (*ibid s. 179 ja Flf 1952: 72*).

12.2.2 Soahpameahtunvuodát

Dulvadeapmi dagaha váttisvuodaid vuosttažettiin boazodollui, ealáhus- ja astoáiggeguollebivdui ja birrasii. Lyftingsmo čálii 1962:s ahte čázadagaid dulvadeamit boazoguohtunguovlluin dábálaččat vahágahttet boazodoalu unnit dahje eambo. Guovllus ii leat šat lunddolaš hápmi. Dákkár kultursisabáhkemat sáhttet čuohcit dego issoras luonddudáhpáhusan ealáhussii mii lea báikkis ja árbevieruin gitta (*Lyftingsmo 1962: 276*).

Siseatnanguollebivddu birra dajai Lyftingsmo: "Boazosápmelaččain lea dat deatalaš ealuhusvuoddoassin. Sii ožžot dás dietnasa mii sis ii livčče muđui" (*ibid s. 285*). *Direktoratet for jakt, viltstell og ferskvannsfiske* (bivddu, fuoddoaimmaid ja sáivaguolásteami direktoráhta) miettaštalai omd. Mardas¹³⁴⁶, Krovann¹³⁴⁷ ja Muorahisjávrrí dulvademiid Irgevuonjogas go dat "čuozáše dáid jávrriid guolásteapmái" (*St. prp. nr. 136 (1969-70): 7*).

Fálesnuori Saltvatn¹³⁴⁸guovllu dulvadanplánas namuhuvvui ahte orohat 22 Fiettar juo lei massan guohtuneatnamiid sihke "Borssi dulvadeami geažil", Riehpponávžži bartahukseamiid ja Follidal Verk ruvkedoaimma geažil (*Kvalsund Kraftverks reguleringsområde. Natur- og kulturhistoriske undersøkelser 1978. 8*).

Áttánjoga-Irgevuonjoga dulvadeami Stuoradiggeproposišuvnnas daddjo ahte "guokte odđa joga dákkko šaddet odđa hehttehussan" boazodoalu johtolatgeinnodagaide ja lustaguollebivdiid geainnuide. Muhto nuppedáfus šaddet láddot oktan rusttetgeainnuin "ovdamunnin boazodollui ja guovllu eará johtolahkii" (*St. prp. nr. 136 (1969-70): 3*).

Eai boazodoalu bealis ge, man Nuorta-Finnmárkku sámeváldi ovddastii, vuosttaldan nu garrasit. Deatleamos gáibádussan lei giddet rusttegeainnu almmolaš johtolahkii (*ibid s. 10-11*).

Buot bealit deattuhedje buriid máid earenoamážit riddoálbmot oaččui odđa fápmorusttegiin. Finnmárkku luonddusuodjalansearvi celkkii: Lea váidalahtti go fas odđa guoikka dulvadit, muhto lea "doloža rájes áigumuš háhkat riddoguvlluide elfámu divdna dárbbášlaš guoleindustriijii, ja dasalassin gokčat olles Nuorta-Finnmárkku elrávdnjedárbbu. Ii leat eará vejolašvuhta" (*ibid s. 4*).

---

¹³⁴⁶ váilu sámegeielnamma

¹³⁴⁷ váilu sámegeielnamma

¹³⁴⁸ váilu sámegeielnamma

Obanassiige lei hui buoremielalaš oaidnu dulvademiide. Almmolaš ságastallan lei dávjá dan birra go nu njozet ovdánii. Eai ovttaskas olbmot eai ge earát geat bihko omd. priváhta eatnama billistemiin, vuosttaldan dulvademiid. Sii dušše gáibidedje buhtadusa vahágiid ovddas. 1964:s sáddii Kárášjoga johttisámiid searvi ohcama *Repvåg Kraftlag A/L:i* (Reihvákki elrávdnjedoaimmahahkii) Muorralvuona geasseviesuide bidjat elrávdnjelinjjáid. Doppe vástidedje ahte go sii leat dulvadan boazoguohtuneatnamiid makkárga buhtadusa haga, de sáhtta fápmodoaimmahat bidjat sidjiide elrávnnji (*Repvåg Kraftlag A/L` s historiske arkiv. Kárášjoga johttisámi searvvi 14.1.64 čállin reive ja Anders S. Utsi 26.8.1963 čállin reive (4 boazosámibearraša ovddas)*).

Vuosttaš duođai garra riidu šattai easka Áltá-Guovdageaineanu dulvadanevttohusaid geažil. Dalle ohcaluvvui maid dulvadeami duogáš. Vuosttaš almmolaš ságastallan šattai 1970:s go *Statskraftverk`* (stáhta fápmorusttega) áigumuššan lei Máze bidjat čázevuollái. Dán vuosttaldedje olbmot nu garrasit ahte heaittihedje áigumušaid ja adde Mázii bistevaš suodjalusa 1973:s (*Bottolfsen 1990: 446-447*). 1973:s bodii ge vuosttaš Norgga čázadagaid suodjalanplána.

Iešnjávri ja Joatkajávri ođđa dulvadanáigumušaid maid vuosttaldedje báikki olbmot. 1974 álggahuvvon doaibmalobigiedahallama vuolde gáržžiduvvojedje áigumušat dađistaga eambo (*Hvem Hva Hvor 1981: 245*).

Skábmamánus 1978 adde vuosttaš geardde doaibmalobi bidjat 150 MW ja hukset 110 m alu buođu Šávžui¹³⁴⁹. Dán vuosttaldedje muhtun joavkkut garrasit. Suodjaleaddjit ákkastedje dainna ahte čázádat lea deatalaš luossajohka ja ahte dat váikkuha Áltá eanandollui ja dálkkádahkii. Dulvadeapmi maid guoskkaha sámi guovlluid ja árbevirolaš sámi ealáhusaid. Vuosttaldeaddjin ledje sámi organisašuvnnat ja iešguđet luonddu- ja birasorganisašuvnnat, mat čoahkkanedje Álbmotákšuvdnan Áltá-Guovdageaineanu dulvadeami vuostá (*Bottolfsen 1990: 446-47*).

Go Stuoradiggi 1979:s goalmmes mearridii dulvadi Áltá-eanu, šadde stuorimis miellačájeheamit¹³⁵⁰ Norgga ođđaset áiggis. Siviila doahhtalkeahthesvuodát¹³⁵¹ manjidedje rusttebargguid (*Hvem Hva Hvor 1982: 265*).

Ságastallan, masa oallut norgalaččat serve, dagahii vuosttaš geardde Norgga historjjás riekteáššin geahččalit Stuoradikki mearridan dulvadanmearrádusa gustovašvuoda (*Hvem Hva Hvor 1981: 245-47*).

Áltá suohkanrievtti 1980 duomus celkojuvvui ahte dulvadeapmi lea lobálaš. Guovvamánu 1982 celkkii Alimusriekti ovttaoaivilvuoda Gielddarivttiin ja Álbmotákšuvdna nogai. Áltá Fápmorusttet doaibmagodii 1987:s (*Bottolfsen 1990: 447*).

1349 Savtso

1350 demonstrasjoner

1351 ulydighetskampanje

13. KAPIHTTAL

Čoahkkáigeassu

13.1 BOAZODOALLU

Finnmárkku boazodoallu lei čielga sámi ealáhusvuohki, maddái ovdal 1978 boazodoallolága. 1900-70 áigodagas rievddai dat oalle *intensiiva* vuogis eambbo *ekstensiiva* vuohká. Dát lei dihtomielalaš dahku. 1950-jagiin eambbo *bieđganii* dábálaš boazodoallovuohki. Luondduruovttudoallu rievddai ruhtaruovttudoallun, ealut unno ja daid eai guođohan šat nu olu. Eanangeavaheapmi lea nu movt doloža rájes lea leamaš.

Boazolohku lea rievddadan olu. Muhto soahtegaskaáigge eai dáidán eambbo go 80 000 bohcco. Maŋgel soadi leat viidánan¹³⁵² eambbo. Mánnga sajes leat bearehaga *guođohan*. Juohke km² eanan mii masso geaidnohuksemiid, čoahkkebáikeviidáneami ja sullásaččaid geažil, vástida 5 bohccui masson guohtuneanan. Nuppedáfus lea boazodoallu ožžon oalle olu eatnama go niittuid measta oalát leat heaitán láddjemis ja go olu dálut leat báhcán ávdimin.

Eanangeavaheami oktavuodas lea dušše boazu mii sáhtta jeagelguohtumiin ráhkadit olbmoborrámuša. Muđui lea skierre-daŋasvilttiin unnán árvu šibitguohtumin, muhto dat leat hui deatalaččat bohccuide.

---

¹³⁵² ekspansjon

13.2 EANANDOALLU

Dán áigodaga eanandoallu lei eanas šibitdoallu ja fuođargilvin. Áigodaga mihtilmasvuontan lea maid dat olu niitoláddjen. Niittut ledje dávjá hui biedgguid viiddis guovllus, ja sáhtte leahkit guhkin eret ruovttugiettis. Soahtegaskaáigge ain sáhtii olu báikkiid eanandoalu gohčodit *ládjodoallun*. Meahccegeavaheapmi jotkkii soađi maŋjel, muhto unnui dađistaga. Nubbi mihtilmasvuolta lei eanandoalu-guolásteami lotnolasvuolta. Sihke ovdal ja maŋjel soađi oaivvildedje olbmot ahte hárvát sáhttet birget dušše eanandoaluin. Eará lotnolasvuodát maid bohte áiggi mielde.

Soahtegaskaáigi lei nuppedáfus *odđamállet* eanandoalu álggahanáigin. Dovdomassii bargagohte sturorit doaluiguin, ja bargagohte eambo gánnáhahtti vugiiguin, ee. barge eambo ruovttugittiid gilvimiiguin. Dán mannolaga oaidnit eanemustá buoremus eanandoalloguovlluin. Rittuin lei earalágan ovdáneapmi. Doppe gáide eambo ja eambo eanandoalus, earenoamážit lotnolasdoaimman. Soađi maŋjel manai vel jođáneappot dan guvlui.

Niitogeavaheapmi lea leamaš olu deatalaččat go máid álgo geahčastemiin fuobmá, vaikko lei ge dákkar mannolat. Vuosttažettiin lea váttis fuobmát niittuid oppalaš logu, ee. go oallugiin ii lean *eananeaiggátvuolta*¹³⁵³ ortnegis. Dát guoská earenoamážit soahtegaskaáigái. Dasto eai láddjen buot niittuid jahkásaččat. Ja nuppedáfus lei daid ekonomalaš árvu olu sturorit go dušše fuođarárvu. Niittut ledje mielde dásseme *suoidnebuktaga* rievddademiid.

Lea váttis sirret ovttaskas olbmuid *čearddagullevašvuoda* mielde go buohkat eai mieđit iežaset identitehta. Muhtun guovlluin ja suohkaniin ges leat olbmot nu seahkálaga ahte lea váttis čielga rájiid bidjat álbmogiid gaskii. Muhtun guovlluin gal sáhttit oaidnit daid. Vuosttažettiin leat olmmošlohkamat mat mitalit veahá čearddaid *guovllujuogu* birra. Nubbin leat dutkamats njuolga muhtun čeardda birra. Dáid vuodul sáhttit gohčodit omd. Čoalmmi, siskkit Lágesvuona, Máze ja Buolbmága sámi guovlun. Seammaládjje leat ee. Bissojohka, Buođggáidnjárga ja Ánnejohka kvena guovllut. Goalmmádin leat jearahallamat čearddajuoguid birra, omd. ahte bajit Álttá ássit ledje kvenat ja dáččat.

Lea váttis soahtegaskaáiggi álbmogiid sirret čielgasit go niitoláddjema ja lassifuođđara birra lea sáhka. Mađi lagabui boahtit meara, dađi unnit erohusat leat. *Čielga erohus* gal lea eambo dan *relatiiva* juogus, sihke niitoláddjema ja oppalaččat eanandoalu dáfus. Sápmelaččat ledje sorjasepmosat vuodđoaláhusain (boazodoalus, eanandoalus ja guollebivddus). Kvenat ledje sullii seammá gitta eanandoalus go sápmelaččat ja veahá unnit gitta guollebivddus. Dáččat ledje unnán gitta eanandoalus, muhto sii ledje eambo gitta guollebivddus ja *odđaáigásaš* fitnuin, nu go báktedoaimmain, fápmorusttegiin ja johtolagas. Muhto loahpalaččat livččii lohku de go omd. 1920:s, seammá olu dáččat go sápmelaččat eanandoalus gitta, ja kvenalohku livččii fas veahá unnit.

Šibitdoallu lea doloža rájes leamaš sihke sámi ja dáčča guovlluin, muhto eanandikšun lea dábálaččat čadnon kvenaide. Odđáigásašvuolta orru álggos boahán dáčča-kvena guovlluide, earenoamážit dohko gos eanandoallu juo lei nanus. Siseatnansápmelaččain maid ovdánii eanandoallu sakka soahtegaskaáigge, muhto doppe orru guhkit bistán niitoláddjen soađi maŋjel. Muhto mearrasápmelaččat gal ledje "báikkolaččat" bázahallan, ee. ruhtaváni, dieđuid, boaittobealássama ja eananváni geažil.

---

¹³⁵³ grunneierforholdet

13.3 GUOLÁSTUSAT

Guollefatnasiid ođasteapmi lei bárrahis álgán ovdal 1920 juo. Šadde ollesáiggebivdit, geat fertejedje ollásit bargat guollebivdduin. Nu *rievddai* lotnolasdoaimma aktofidnu guolásteapmin. Sturrodaga dáfus dovdui dát mannolat eaemusat gávpogiin ja stuorit guollebivdohámmaniin, maŋgel 1945. Ođđáigásašvuoda boadusin lei eambo *čoahkkeásson* ja lassáneaddji dáruiduhttin.

Oallut vuotnabivdit measta "bággejuvvojedje" eanandollui go eai birgen nu bures gilvvus. Pomorgávppašeami nohkan dakka maŋgel 1. máilmmesoadi ja soadi áigge, čuzii vel earenoamážit smávvaanasbivdiide. Dát lei oallugiidda stuora vahágin. Heajut ekonomiija geažil bázahalle vel eambo áhpeguolásteddjiid ektui. Dán guovtti guolásteaddjejoavkku gaskii šattai čielga *ekonomalaš ráđji*. Vuonain ja unnit báikkiin jotke ge lotnolasdoaimmaguin maŋgel 1945.

Golmmasiesagiiguin¹³⁵⁴ ja gávccesiesagiiguin bivde guoli nu lahka gátti go vejolaš. Ovdal 1. máilmmesoadi ja soadi áigge, go mohtorfanat šattai eambo dábálažžan, leat mannan dađistaga dobbeliidda. 1920-jagiin bivdigohte áhpeguollebáikkiin, ja muhtumat manne gitta Bjørnøyai ja Svalbárdii. Nappo lassánii bivdoguovlu sakka: Áhpeviidodat gos sáhtte bivdit, lei olu viidát go Finnmárkku eananviidodat.

Buot gálduin vuohtá ahte guolásteapmi lei buot čearddaid oaiveealáhus. Muhto dáččat ja kvenat orrot ovddemus ođasmahttimii searvan. Omd. ledje Davvi-Várjjagis kvenat ovddasmannit. Muhtun mearrasámi guovllut eai birgen "ođastusa biekkain" mii Finnmárkku lei; muhto doppe maid ledje guovlluerohusat, Oarje-Finnmárku birgii buorebut go Nuorta-Finnmárku.

13.4 MEAHCÁSTANEALÁHUSAT

Gjenreisningsnemda (Ođđasishuksenlávdegoddi) dajai 1948.s ahte Finnmárkku álbmot oalle viidát ferte dinet *bivdduin, meahcástemiin, lubmemiin/murjemiin ja sáivaguollebivdduin*. Eará meahcceriggodagat leat *darfi ja vuovdi*. Doloža rájes gitta ođđa áigái leat olbmot bargan dáiguin lassiealáhusaiguin *birgejumi váste* ja sii leat maid oalle olu *ruđa dinen* daiguin. Ruđa dinen lea leamaš deatalaš earenoamážit boazodolliide ja eanandolliide. Rittuin dinejedje olbmot ruđa guollebivdduin, muhto lassiealáhusat ledje dárbbaslaččat borramušdábuheapmin. Dáin ealáhusain lei unnán vuovdin, ja danin lea váttis diehtit dáid ealáhusaid árvvu. Siseatnamis lea veahá álkit, go mii diehtit ahte muhtun boazosápmelaččain dahke lassiealáhusat 80% buot dietnasis. Muhto sii atne goitge iežaset boazosápmelažžan.

Rittuin lei nu ahte meahcceriggodagaid geavaheddjiid atne geafibun go earáid. Dat lei juoga máid lei *bággu* bargat háhkat borramuša ja boaldámuša. Áknoluovttas heite omd. darfelogguma go ruhtadilli buorránii. Ollesáiggeguolásteaddji maid unnán asttai lassiealáhusaiguin bargat.

Eanan- ja mearanjiččasaid bivdu maid *unnui*. Boraspirebivdu lei measta nohkan 1950 birrasiid. Siskkit guovlluin gal lei ain veahá njoammelbivdu ja ealgabivdu šattai deatalažžabun. Lubmen/murjen, rievssatbivdu ja sáivaguollebivdu lei *hui deatalaš* olles

---

¹³⁵⁴ seksringer

dan áigodaga man birra lea sáhka. Dát lea čielgasit *riggodatdábuheamis* gitta. Rittuin ledje eananressurssat vátnáseappot. Sihke stuora ja smávva njiččasaid lohku lei sakka unnon. Mearalottiid maid bivde garrasit.

Soađi maŋgel lea siseatnama *ressurssagilvu* dađistaga *lassánan*, ee. danin go olbmui lea eambo friddjaáigi ja buoret birgejummi. Muhtun bearrašiidda, gilážiidda dahje giliserviide sáhttet meahcceriggodagat leahkit hui mávssolaččat ekonomijja dáfus. Muhtumiidda sáhtta fas leahkit váttis bidjat čielga ráji gaskal ekonomalaš dietnasa ja astoáiggedoaimma. Eanas finnmárukulaččaide lea luondu suohtasin ja astoáiggegollun. Dan oaidnit čielgasit bartahukseamis mii lassánii sakka 1960-jagiin.

13.5 JOHTOLATVEJOLAŠVUOĐAT, BÁKTEDOAIMMAT,

FÁPMORUSTTEGAT JA VUOVDEDOAIMMAT.

Oktasažžan dáidda doaimmaide lea ahte huksen ja doaibma lei ja lea áibbas gitta olggobeale *ruđas*. Dát lei eanas stáhta ruhta. Ráktodoaimmaide gal baicca leat bidjan olu priváhta ruđa, sihke Lulli-Norggas ja olgoriikkas. Vel ráktoealáhussii ge bođii Lulli-Norgga ruhta ovdal 1940.

Nubbi oktasaš ášši lea ahte doaimmat leat *oalle ođđaáigásaččat*, 1800-logu rájes, muhto eanemusat lassánedje doaimmat easka 1900-logus. Čáhcefámu geavahišgohte nu easka go 1945:s.

Báktedoaimmain leat maid dušše Áltta ráktoealáhus ja Máttá-Várjjaga ruovdemálbmaroggan mat leat seilon olles 1920-70 áigodaga. Eará doaimmat, earenoamážit veaikeruvket, leat *bistán oalle oanehaš*, unnán gánnáhahti gávdnamiid ja heajos máilmmemárkanhattiid geažil. Áltái ja earenoamážit Máttá-Várjjagii gal leat báktedoaimmat leamaš hui deatalaččat. Máttá-Várjjagis gal maid lea hui olu vuovdedoaibma leamaš. Doppe leat stáhta dahje lulli-norgalaččaid ruhtadan stuora, *ođđaáigásaš saharusttegat*.

Máttá-Várjjaga báktedoaimmat ledje maid jurddašuvvon oassin *dáruiduhttinbarggus*. A/S Sydvaranger lei eahpitkeahhtá deataleamos beallin Máttá-Várjjaga rievdamis sámi/kvena suohkanis dáčča suohkanii, sihke čearddalaččat ja kultuvrralaččat. Ii dát ádjánan go 20 jagi.

Johtolatvejolašvuodát ledje deataleamos dáruiduhttinoin. Vaikko ii livčče leamaš ruđalaččat gánnáhahti hukset geainnuid ja telegráfa/telefovna, de fertejedje dahkat dan ng. *náššuvnnalaš árttaiguin*, nappo sihkarastit Finnmárkkku čearddalaččat, kultuvrralaččat ja politihkkalaččat. Ee. galge geaidnorusttetbargit hupmat dárogila.

Nubbi guovddáš jurdda lei ahte doppe gos lei geaidnu, dohko *bođii maid ealáhuseallin*. Soahtegaskaáigge čovde dan stuora bargguhisvuoda geaidnohukseimiin. Seamamá jurdda lei maid čáhcefápmorusttegiid huksemiid duohken. Álge han vel hui áigá čáhcefámuin. Hammerfeasttas lei vuosttaš suohkanlaš čáhcefápmorusttet 1891:s, muhto sihke suohkana ja priváhta ruhtaváni geažil Finnmárkkus lei bargu guhká dušše áigumuššan.

Vuosttaš prošavttat álge 1939:s, muhto maŋiduvvojedje soađi geažil. Dat olu čáhcefápmorusttethuksemať álge 1945:s ja ledje bajimusas Álttá-Guovdageaineanu dulvademiin.

Soađi maŋjel lea joatkevaš johtolatvejolašvuođaid huksemať, ođđa geainnut ja girdišiljut, ruvkedoaimmat ja earenoamážit fápmorusttegať, dagahan *soahpameahttunvuođaid* luonddusuodjalanberoštumiiguin, astoáiggeulbmiliiguin ja boazodoaluin. Dán áigodagas eai lean datte stuora soahpameahttunvuođat. Lea váttis fuobmát sullasaš soahpameahttunvuođaid ovdal 1970, várra eanas danin go ledje juste nuppelágan gáibádusat ja sávaldagat. Olbmot *háliidedje* geainnuid, elrávnnji ja ođđa bárgosajiid.

14. KAPIHTTAL

Finnmárkku riekteoainnut

Falkenberg čálii 1938:s ahte "otná dán beaivvi ii dáidde bealis ge vuotnasápmelaččain eananeaiggátvuohťa ortnegis" (*Falkenberg 1938: 68*). Sverre Eilertsen muitala ahte Álttás ja Dálbmeluovttas "ii lean muhtumiin eananoamastanduođastus ruovttugittiide ge" (*Sverre Eilertsen 1987*).

Salamon Klemetsen muitala ahte soahtegaskaáigge ledje juohke Reinelv¹³⁵⁵ bearrašis (Davvenjárgga suohkanis) iežaset ládjogiettit. Muhto eai sii eaiggáduššan ládjogittid, sii

---

¹³⁵⁵ váilu sámegeielnamma

ledje dušše oamastan daid. Bearrašiin lei jaskes soahpamuššan doahttalit guhtet guimmiideaset oamasteami. Lei álkis vuodđojurdda dasa movt oamastišgoahit eananbihtá: "Vuosttaš gii joavdá millo lusa, oažžu millet" (*Salamon Klemetsen 1988*).

Juohke bearrašis ledje iežaset báikkit, ii ge oktage mannan ránná darfeloggunbáikái, sárggái dahje niitui, muitala Peder A. Persen Rávttušnjárgga, Beavgohipi ja Igeldasa birra soahtegaskaáigge ja vuosttaš jagiid soađi maŋjel (*Peder A. Persen 1987*).

Kamøyværas¹³⁵⁶ ledje juohke bearrašis iežaset ládjobáikkit máid atne alcceseaset gullat, muitala Ivar Iversen: "Dáid oamastedje go olu jagiid ledje láddjen doppe. Olbmot oamastišgohte báikki gos áin láddjejedje, vaikko ii lean makkárgge almmolaš duođaštus dasa. Ránnáin lei seammá oaidnu" (*Ivar Iversen 1987*).

Irevuonas Máhkarávjjus láddjejedje olbmot buot ruonas meahccegittiid ja mohkiid vuotnagáttiin. Juohke bearrašis ledje iežaset láddjenbáikkit doppe (*Edgar Ingebrigtsen 1987*).

Čoalmmis lei bearrašiin "muhtunlágan oamastanriekti¹³⁵⁷ muhtun guovlluide". 1920-jagiin mihtidedje niittuid, "measta dološ oamasteami mielde", čálii Kolsrud 1943:s (*Edgar Ingebrigtsen 1987*).

Dákkar cealkagiid vuodul fertet jáhkkit ahte oamastanvierru¹³⁵⁸ lei dábálaš oba Finnmárkkus, earenoamážit soahtegaskaáigge. Oallugat barge eanandoaluin almmá almmolaš eaiggáduššanrievtti haga. Nuppedáfus meannudedje sii dego sis livččii dákkár riekti. Olbmot nappo doahhtaledje guđetguimmiideaset oamasteami.

Dákkár dilálašvuodas atne oamasteami ovttadássásažžan formálalaš eaiggáduššanrievttiin. Dán oaidnit ee. das go riidu oamastuvvon niittuid nalde sáhtii bullehit seammá garra dovdduid dego livčče priváhta eatnamat.

Falkenberg čálii 1938:s ahte hárváin "lea dásožii leamaš eaiggáduššanriekti eatnamii. Dan geažil leat nákkáskan muhtun geassesaji nalde, muitala Peder Larsen Reinanvikas¹³⁵⁹. Sáhtii šaddat dan meare soahpameahttunvuolta ahte eiseválddiin dárbbážit veahki. Sáhtii Leahkit váttis mearrádus jus ii goappáge bealis lean ámttaduođaštus¹³⁶⁰ dahje ráđđehuseananoamastanduođaštus¹³⁶¹. Nuppedáfus lei vierru ahte go muhtun gallánii iežas geassesadjái, de attii dan ustibiidda dahje verddiide, geat geavahišgohte geassesaji" (*Falkenberg 1938: 66*).

Ivar Iversena oaivila mielde lei Kamøyværas¹³⁶² dainnalágiin ahte jus lei "láddjen ovttahat sajés mánggaid jagiid, de ii ábuhan nubbi mannat dohko amas šaddat ránnáriidu" (*Ivar Iversen 1987*).

Darfebáikkit maid gulle oamastanvirrui. Dákko ferte sirret dan máid sáhttit dás gohčodit priváhtan (ovttaskas olbmo dahje bearraša báikin) dahje oktasaš oamasteapmin. Juohke

---

1356 váilu sámegielnamma

1357 hevdsrett

1358 hevdsikkiken

1359 váilu sámegielnamma

1360 amtssedler

1361 regjeringsskjøter

1362 váilu sámegielnamma

Reinely¹³⁶³bearaš oamastii darfebáikki (*Salamon Klemetsen 1988*). Seammaládje lei Irevuonas Máhkarávjjus (*Edgar Ingebrigtsen 1987*).

Olggut Deanu jekkiid gal atne oktasašopmodahkan¹³⁶⁴ ja buohkat serve darfeloggumii (*NEG 20649 Ytre Tana*). Lei oktasaš bargu maid dalle. Soaitá leamaš seammaládje Akkarvikas¹³⁶⁵ ja Cuokcavuonas. Akkarvikas¹³⁶⁶ mitaluvvo ahte buohkat galge bargat ovttas (*NEG 21113 Akkarvik i Sørøysund*). Cuokcavuonas searvvai olles bearaš darfehommáide ja sáhtte lonohallat bargguid (*NEG 21365 Nuvsvåg i Loppa*). Várra lea leamaš nu ahte sii geat eai loggon darffi, veahkahalle eará bargguiguin.

Priváhta eanan lei nappo eanan masa lei almmolaš dohkkeheapmi dahje ránná dohkkeheapmi. Almmolaš dohkkeheapmin oaivviliduvvo dás gulahuvvon¹³⁶⁷ eanan. Ránnáin oaivviliduvvo maid gilisearvi jna. Darfeloggunbáikkiid dahje murrensárggáid máid báikkálaš servodat anii ovttas, fertejedje eará báikkálaš servodagat dohkkehit. Peder A. Persen mitala ahte juohke giliservodagas galge Leahket sárggát doppe gos ásse. Beavgohpi ássiin ledje sárggát várregilggás gili badjelis ja dohko eai mannan earát (*Peder A. Persen 1987*).

Eanas luopmánat/muorjjit šaddet stáhta eatnama nalde ja 1953 rádjái lei buohkain friddja lohpi lubmet/murjet. Muhto luopmánat/muorjjit mat leat priváhta eatnama nalde, "gullet geavaheddjiid oainnu mielde eananeaggáid", čálii Ercka T. Helskog 1978:s. Dán oktavuodas lei sáhka luopmániid birra, danin go jonain ja sarrihiin eai dette beroštan (*NOU 1978: 18 A: 186*).

Peder A. Persen mitala ahte lagasguovllut "ledje juhkkjuuvvon fásta geavaheaddjeavádahkan. Mii Beavgohpiččat čokkiimet dušše Ráfttošjoga davábealde. Sihke luopmánat, jonat ja sarrihat ledje oktasaččat, ja eará suohkaniid olbmot maid čogge daid". Beavgohpi eai lean fásta geavaheaddjeavádagat olgobealolbmuide. Sii čogge ovttas ustibiiguin ja fulkkiguin (*Peder A. Persen 1987*).

"Fuodđut ledje maid friddja resurssan buohkaide, nu go luopmánat/muorjjit ge", čálii Ericka T. Helskog (*NOU 1978: 18 A: 186*). Muhto olu báikkiin, ee. Porsánggus, ledje šaddan "geavahanavádatrájit iešguđet giliserviid, gilážiid ja muhtun muddui bearrašiid gaskal", čállá Bjørn Aarseth 1976:s (*Skaidiprosjektet 1975-76. Samisk-etnografisk delrapport s. 24*). Dát galgai gustot buot bivdui, muhto rievssatbivddus ii orron nu čielga avádatjuohku: "Son gii bođii ovddemus muhtun báikái gárdut mañjel go muohta lei bisánan, beasai dábálaččat bivdit doppe. Sii geain ledje bivdogođit, ledje dávjá vuosttažat dan báikkis. Rievssatbivddus bissuin eai lean avádatrájit. Báhčči bivddii ovddemustá olgobealde dan guovllu gos su gárddit ledje" (*ibid s. 24*).

Reašvuonas mitaluvvo ahte bivdit juogadedje meahceguovllu gaskaneaset, eai ge sii mannan nuppi guovllu siskkobeallái (*NEG 21308 Rafsbotn 1969*). Adolf Steen čálii 1963:s ahte Máze johka- ja jávrebivddu guovddáš beallin lei ahte bivdu lei oktasaš. Juohkehaš oaččui bivdit gos háliidii (Steen 1963: 81). Luopmánid/murjjiid, fuodđuid, moniid ja uvjjaid dáfus gal dušše hárve sáhtte hupmat priváhta eaiggáduššanrievtti birra. Vuosttažettiin ledje dat Dávdnesálla priváhta eaiggáduvvon luomejeakkat. Muhtun eaiggáduvvon eatnamiid čuvvot murjen/lubmen-, bivdo- ja guolástanvuogitvuodát: "Bivddus ja guolásteamis eai beroštan nu olu ovdal, muhto dál čuočuhit

---

1363 váilu sámegiella

1364 felleseie

1365 váilu sámegiella

1366 váilu sámegiella

1367 tinglyst

vuoigatvuodaid", mitaluvvo omd. Gállojogas 1970:s (NEG 21572 Skallelv 1970). Muorjevuoigatvuoda (earenoamážit luomevuoigatvuoda) gal baicca leat álo čuoččuhan. Muhtun monne- ja uvjabáikkid ledje (ja leat) priváhta.

Oallugat leat maid atnán stáhta eatnama friddjan, ahte ássit ožžot ollásit geavahit dan. "Ii oktage čuoččuhan bivdorievtti ii ge oktage oastán bivdogaarta stáhta eatnama nala", mitaluvvo dan birra movt Akkarvikas¹³⁶⁸ lei ovdal mañimus soađi (NEG 21120 Akkarvik 1968).

Peder A. Persen maid dadjá seammá sullii: "Eat goassege leat eiseválddiin ohcán dahje jearran maidege, eat dalle go bijaimet guvžá- dahje meararávdofierpmi dahje go bivdogođiid ceggiimet meahccái" (Peder A. Persen 1987).

Lea dábálaš dadjat dál: Dáppe leat olu friddja eatnamat gos sáhtta guolástit ja murjet/lubmet almmá gevrehallat eret (Salamon Klemetsen 1988).

Vaikko makkár oaidnu Finnmárkku olbmui livččii fylkka riggodagaide, de ráđdejedje báikkálaš servodagat goitge riggodagaid iežaset lagas guovllus, go ledje guhkes gaskkat ja heajos johtolatvejolašvuodát soahtegaskaáigge. Soađi mañnel rievddai dát hui olu go johtolatvejolašvuodát buorránedje, birgejuvpmi buorránii ja astoáigi lassánii.

Eará joavkkut, nu go turisttat, bartaeaiggádat ja eará báikkálaš servodagaid ássit oamastallagohte báikkiid máid báikkálaš servodagaid ássit ledje atnán iežasin (sin luomejeaggi, sin guollejávri, sin bivdoguovlu).

Go eanandoallit gávnnahejje ahte gánnáha geavahit gittiid buorebut go niittuid láddjet, seammás go formálalaš eaiggáduššanriekti šattai eambbo dábálažžan, de nogai oamastanvierru dađistaga.

Eanandoaluid lohku maid unnui soađi mañnel. Eambbo eanan luovvanii go meahci geavahišgohte unnit. Bjørn Aarseth dajai 1976:s Skáiddajoga¹³⁶⁹ dulvadanáigumušaide: "Eanandoallosápmelaččat ledje eanas heaitán mannamis geassesajiide 1900-logu gaskkamuttos. Niitoláddjema heite sullii seammá áigge" (Skaidiprosjektet 1975-76. Samisk-etnografisk delrapport s. 23).

Go eanandoalu meahccegeavaheapmi unnui, šadde soahpameahttunvuodát dáloniid ja boazoeaiggádiid gaskii eanan- ja čáhcevuogitvuodaid birra. "1960 birrasiid ribaheimmet mii dálonat buot vuoigatvuodaideamet boazodollui", dadjá Peder A. Persen (Peder A. Persen 1987).

Vuosttaldeaddji riekteoainnut bohtet ovdan das máid Odd Erling Smuk celkkii 1987:s: "Sámi guovlluid areálgeavaheamis ferte boazodoalu vuhtii váldit ovdalii buot eará. Boazodoalus lea eahpitkeahtta iežas geavaheami bokte nannoseamos vuoigatvuoha guovlluide" (Finnmark Dagblad 25.5.1987. NBR:a ovdaolbmo rahpansárnis NBRa 40. jahkečoahkkimis)

1840:s juo gáibiduvvojedje Finnmárkku báikki álbmogii earenoamáš mearabivdovuoigatvuodát Máhkarávjjus ja Porsággus (Finnmarken Amt. Journaláššit. Pb. 177 1835-1841. J. nr. 624 (1841). Statsarkivet i Tromsø (Romssa stáhtaárkiiva)). Omd. gáibidedje Porsággus sáidebivdogildosa, máid sáhtta atnit seammasullásažžan (Hanssen 1986: 331. Porsággu guollebivdit gáibidedje sáidenuohttungildosa ovdal

---

¹³⁶⁸ váilu sámegeielnamma

¹³⁶⁹Skaidivassdraget

čakčamánu 1. b. Guolástusbearráigeahčči Gerhard Sørensen oaivvildii ruovttubivdiid geahččalan dáinnalágiin doalahit olggobeale bivdiid eret).

Ii 1800-logus dahje maŋŋel dáidde guollebivdiin leamaš dábálaš oaidnun ahte ábi guolit gullet earenoamáš guollebivdihámmana dahje vuona ássiide. Dábálaš oaidnun dássožii lea leamaš ahte ii oktage eaiggáduša guolleriggodagaid ja ahte buohkat ožžot bivdit daid (*Finnmark 1979: 335*). Dát oaidnu vuhtto *Skarsvåg Fiskarlag* - (Skárfvákki¹³⁷⁰ guollebivdosearvvi) cealkámušas 1985:s: Allot bargga nu ahte buot Finnmárkku guollebivdohámmanat gáibidit sierra bivdobáikkiid dainna ahte "mii ássat dáppe - dat lea min áhpi ja min guolit" (*Skarsvåg Fiskarlag 1985. Dán celke Irevuona guollebivdosearvvi (Gádde-Iččáhis) snoranuhttegidosa gáibádusa oktavuodas vuodđolinjjá siskkobealde (12 beanagullama)*).

Muhto earenoamážit 1980- ja -90-jagiin lea goit čielggas ahte Finnmárkku riddoássit gáibidit sierra áhpeguovlovuoigatvuodaid báikki ássiide. Ovdamearkan dákkár vuoigatvuodaoainnu rievdamii lea gáibádus ahte guolit máid leat bivdán Finnmárkku riddogáttis galget buktojuvvot Finnmárkui.

Oanádusat, prentejuvvon gáldut ja girjjit

Oanádusat

- Beretninger om amtenes økonomiske tilstand (dieđut ámttaid ekonomalaš dili birra) (*Amtmann*): *Ámttamánni*
- Rapport om helsetilstanden og hygieniske forhold i Kistrand fra 1893 til 1926 (Čuđegietti olbmuid 1893-1926 dearvvašvuoda ja čorgatvuoda-raporta): *Helse 1893-1926 (Dearvvašvuolta 1893-1926)*

---

¹³⁷⁰ Skarsvåg

- Den Norske Turistforeningens Årbok 1938 (Norgga turistasearvvi 1938 jahkegirji): *DNT*
- Det norske næringsliv. Finnmark fylkesleksikon (Norgga ealáhuseallin. Finnmárkku fylkkaleksikovdna): *Ff*
- Fylkestingsforhandlingene (Fylkkadikki šiehtadallamat): *FFF*
- Innstilling fra Samekomitéen av 1956 (1956 Sámelávdegotti evttohus): *Innst. 1956*
- Innstilling om Statens umatrikulerte grunn i Finnmark 1962 (Árvalus stáhta čálekeahes eatnamiid birra Finnmárkkus, 1962): (*Jordsalgsloven 1962*) 1962 *eananvuovdinláhka*
- Kommuneinndelingskomitéens endelige tilråding 1962 (Suohkanjuohkinlávdegotti loahpalaš ávžžuhus, 1962) (*Scheikomitéen*): *Scheilávdegoddi*
- Melding fra Finnmark landbruksselskap (Finnmárkku eanandoallosearvvi diedáhus) (*Landbruksmelding*): *Eanandoalldiedáhus*
- Norge vårt land (Norga, min riika): *NVL*
- Norsk etnologisk gransking (Norgga čearddalaš iskat): *NEG*
- Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (Norgga servvodatdutkanama databálvalus): *NSD*
- Medisinalinnberetninger for Finnmark (Finnmárkku medisinaldiedáhusat): *Medisin*
- Statens kartverk (Norsk geografisk oppmåling) (Stáhta kárttat (Norgga geográfalaš mihtideamit)): *NGO*

Gáldut ja girjjit

Čállis lea kopija dákkar gálduin máid lea váddásit dábuhit, omd. Reihvákki fápmorusttega árkiivva čállosat.

Gáldut mat eai leat deaddiluvvon

Oassi V
Einar Niemi
Nuortalaččat - riggodatgeavaheapmi ja vuoigatvuodát

.....
1

1.KAPIHTTAL

.....
2

Álggaheapmi

.....
2

1.1

MUDDEN

2

1.2

DUTKANHISTORJJÁLAŠ GOVVIDEAPMI

3

2. KAPIHTTAL

.....
9

Nuortalaččaid historjjá govvideapmi

.....
9

2.1

TERMINOLOGIIJA

9

2.2

BOARES KULTUVRA

11

2.3

NUORTALAČČAT JA KLOSTERIID LEAVVAN

13

2.4

NUORTALAČČAT JA GÁVPEVIIDÁNEAPMI

14

2.5	NUORTALAČČAID SIIDAGUOVLLUT	15
2.5.1	Siiddaid rádjebidjamiid vuođđojurdagat.	15
2.5.2	Suonjilsiida	16
2.5.3	Beahcánsiida	18
2.5.4	Báhčaveaisiida	20
2.5.5	Servodatorganiseren	25
3. KAPIHTTAL		
.....		
28	Njávdáma nuortalaččat	
.....		
28		
3.1	VEAHÁ GÁLDUID BIRRA	28
3.2	VEAHÁ VÁTTISVUOĐAID JA TEORIIJA BIRRA	29
3.3	GUOVLU	31
3.4	JAHKODATJORRU JA JOHTINMÁLLE	33
3.5	HEIVEHEAPMI, DUVDIN JA VUOIGATVUOĐAID BEALUŠTEAPMI	38
(1600-1700-LOGUS)		
.....		
38		
3.6	NUPPÁSTUVVAN RIEKTEOAIDNU?	41
3.7	"... LIHKOLAŠ JA DUHTAVAŠ"?	42

3.8	HEAHTEDILI ÁIGI	45
3.9	LUOSSA MASSO EARENOAMÁŠ VUOIGATVUOHTAN	47
3.10	FÁSTAÁSSIID BOAZODOALU BOHCIIDEAPMI	49
3.11	SKOALTAEALLU	52
3.12	OKTASAŠEANAN MASSO	55
3.13	MAŇIMUS DOARJAGAT	57
3.14	LOAHPPAČÁLUS - DAHJE MAŇNEL SOADI ÁIGGE GOVVIDEAPMI	62
3.14.1	Johttisápmelaččaid boazodoallu vuodđuduvvo	62
3.14.2	"Vai lea čielggas ahte mii leat ain eallime"	64
3.14.3	Lágasteapmi	64
	Girjjálašvuohta ja gáldut	68
	.....	
		68

Oassi V

Einar Niemi

Nuortalaččat - riggodatgeavaheapmi ja vuoigatvuodat

Gov. 1

Davvikalohta siiddat (Vorren 1989 girjji mielde)

1. KAPIHTTAL

Álggahus

1.1 MUDDEN

Dát čielggadeapmi lea nuortalaččaid birra dan njealji siiddas gos sii ledje; Njávdamis, Báhcaveajis, Beahcánis ja Suonjilis. (Siida-doahpaga birra gč. omd. NOU 1984: 18. Sámi riektedili birra: 72, Solem 1933/1970: 81 ff., Tanner 1929: 338 ff). Čielggadeapmi válldahallá historjjálaččat buot njeallje siidda, váikko dál lea dušše Njávdánsiidda orohat mii njuolgut bohciidahtta Norgga riektehistorjjálaš gažaldagaid. Buot njeallje siidda ledje 1800-logu rádjái Norgga ja Ruošša (Ruotta/Norgga ja Ruošša/Suoma) oktasašguovllus. Siiddat ledje lahkalaša ja dain lea eanas oktasaš historjá. Geahččama ja oppalašvuoda geažil lea dárbbalaš dovdat dan oktasaš historjjá ovdal go guorahallagoahit ovttá válljejuvvon siidda. Dán čielggadeamis áigut vuodđohistorjjálaš oasis vuos guoskkahit dan golbma nuorttimus ja lulimus siidda. Guokte siidda dáid searvvis, Suonjil ja Beahcán, gárttaiga Ruošša ja Norgga 1826 rádjesoahpamušain áibbas olggobeallái Norgga guovllu. Golmmát siida - Báhcaveadji - luodanii birrasiid 100 jagi maŋgel ja siida nogai oalát Norgga bealde. Dasto lea čielggadeapmi earenoamážit Njávdáma birra.

Dálá Njávdan lea gilli Máttá-Várjjaga suohkana oarjjageažis Finnmárkkus. 1900-logu álggus lea Njávdan maid leamaš dán suohkanoasi skuvlagoovddážin. Gilli lei Finnmárkku stáhtainternáhtaid huksenprográmmas, stáhta skuvlapolitihka oassin, man ulbmilin lei dáruiduhttin. Fossheim¹³⁷¹ internáhtta Njávdamis ja Strand¹³⁷² internáhtta Báhcaveajis ledje vuosttaš stáhtainternáhtat mat huksejuvvojedje Norggas, goappešagat 1905:s. Girkuid maid huksegohte dađistaga eambo jahkečuodimolsumis, álggos Njávdan kapealla mii vihahuvvui 1902:s. Muđui šattai gilli suohkana olu duollodoaimmahathuksemiidda searvat, go duollobearráigeahčču bođii 1911:s, seammá jagi go Girkonjárga šattai sierra duollobáikin. Johtolatvejolašvuodaid huksemiin 2. máilmmesoadi maŋgel nannejuvvojedje gili guovddášdoaimmat vel eambo, ee. go gaskariikkageaidnu bođii Supmii. Njávdanjoga luossabivdu lea earenoamážit turisttaid geasuhan Njávdamii.

Njávdan lea nappo maiddái dološ njávdánsápmelaččaid siidda namma, dan siidda mii 1826 rádjegeassimiin juhkkovuvvui sullii guovtti ovtastuoru guovlun. Muhto Njávdánsiida, dahje rievttabut Njávdáma Norgga beale siiddaoassi, ii formálalaččat bieđganan goassege, nu go Báhcaveaisiida.

Báhcaveaisiida bieđganii Norgga gullelašvuoda dáfus 1920-jagiin. Dalle ledje Njávdáma nuortalaččat¹³⁷³ heahdedilis. Muhto nuortalaščearda ii nohkan goassege Njávdamis. Sii leat čearddalaččat leamaš dásožii. Sis

---

¹³⁷¹ váilu sámegeinamma

¹³⁷² váilu sámegeinamma

¹³⁷³ østsamene

lea danin earenoamáš historjá go dat lea boatkkakeahtes historjá dálážii Norgga rájiid siskkobealde. Dasa lassin lea njávdánsápmelaččaid riektedilli áigeguovdil leamaš manimus jagiid. (Dás duohko geavahan doahpaga "njávdánsápmelaččat" buohtalaga doahpagiin "Njávdáma nuortalaččat").

Deatalaččamus gažaldagat dán čielggadeamis leat čadnon geográfalaš muddemii, ránnáid gaskavuhtii ja stáhtavuodđudeapmái ja sin stáhta- ja náššunásahanrahčamiidda, servodatorganiseremii, riggodatgeavaheapmái ja vuoigatvuođaide, buot historjjálaš geahččamiin. Váldodeaddu bohtá leahkit *riggodatgeavaheami ja vuoigatvuođaid* nalde.

Sámi vuoigatvuođalávdegotti 1984 čielggadeamis (*NÁČ 1984: 18 (Sámi riektedilli birra)*) lea iešguđet sámi joavkkuid birra čilgejuvvon ja daid earuheami¹³⁷⁴ historjjálaš eavttut (bihtta 3.1-3.3, seammáládje go Sáme kulturlávdegotti vuosttaš oassečielggadusas, *NÁČ 1985: 14 Sámi kultuvra ja oahpahus*). Doppe lea nuortalaččaid historjá oanehaččat mitaluvvon (*NÁČ 1985: 14: 30-31*). Máttá-Várjjaga boazodoalu ovdáneami válddahallama maŋnel ja movt njeavdánsápmelaččaiguin manai dán dáfus, loahpahuvvo nuortalaččaid historjáčielggadeapmi dáinnaláigiin:

"Norgga bealde leat dušše moattis geat atnet iežaset skoaltasápmelažžan¹³⁷⁵ (nuortalažžan). Nuortalaččaid manisboahhtit, geat eai goassege leat leamaš nu oallugat, leat eanas seahkánan¹³⁷⁶ álbmogii. Nuortalaččaid dološ kulturmálles leat dušše kulturmuittut báhcán Norgga beallái". (*NOU 1985: 14: 30-31*, dás jorgaluvvon sitáhta).

Dán čielggadeamis lean maid válddahallan áiggi maŋnel 2. máilmmesoadi, muhto dan áigodaga in válddahala nu čiekŋalit. Čielggadeapmi váldá danin ovdan čujuhuvvon bihtá loahpa. Muhto áiggun dál juo deattuhit ahte Njávdáma nuortalaččain eanas áigge soadi maŋnel lea leamaš joavkodiđolašvuohta¹³⁷⁷ ja ahte sii formálalaččat leat čearda. Čeardan sii leat riekteáššiid fievrredan manimus logi jagi čuoččuhit árbevirolaš vuoigatvuođaid.

Álggahettiin dáidá leahkit heivvolaš girjjiid ja dutkanstátusa mitalit.

1.2 DUTKANHISTORJJÁLAŠ GOVVIDEAPMI

---

¹³⁷⁴ differansiering

¹³⁷⁵ skoltesame, østsame

¹³⁷⁶ assimilert

¹³⁷⁷ gruppebevissthet

Dađistaga lea dutkangáldut lassánan sápmelaččaid birra ja dain lea unnimus čállojuvvon nuortalaččaid birra (vrd. Storå 1971: 24: 27 ff.). Mánggáin dutkanbargguin ja earenoamážit mátkeválddahallamiin ii leat čielga earru gaskal nuortalaččaid ja eará sámi joavkkuid, nu go ruošša sámiid nuortalaččaid siiddaid nuortalis ja Suoma vuovdesápmelaččaid, geat ledje lulliránnát. Dainnalágiin šaddet muhtun ráje dutkanbargguin mat árvvusge¹³⁷⁸ galge leahkit nuortalaččaid birra, eahpesihkkarat go earenoamážit joavkoprofilerema birra lea sáhka.

Gávdnojit gal muhtun barggut. Eanas leat ráddjejuvvon dihto áššiide dahje kulturdovdomearkkaide dahje muddejuvvon geográfalaš guovlluide, omd. ovttaskas siiddaide. Dušše hárváin lea oktiičatnan¹³⁷⁹ ulbmil oppalaš nuortasámi guovlluin.

Väinö Tanner 1929` "antropogeográfalaš" dutkan, *Skolt-lapparna*, lea ain oahppáseamos nuortalaččaid birra. Dutkan lei oassin dan stuora dutkanprošeavttas "*antropogeografiske studier inom Petsamo-området*". Beahcán¹³⁸⁰ gullagođii Supmii maŋjel Suoma veahkagotti¹³⁸¹ Beahcámis ja Dorpotráfi Ruoššain 1920:s, ja šattai bivnnuhis guovlun Suoma servodat- ja kulturduktiide. Tanner bidjá nuortalaččaid viiddis kultuvrralaš, geográfalaš ja historjjálaš oktavuhtii¹³⁸², ovdal go dárkilit čielggada nuortalaččaid ekonomii, álbmohistorjjá ja organisašuvnna. Vaikko sus lea ge buohtastahtti¹³⁸³ ulbmil, de deattuha son Beahcán-siidda. "Norgga" siiddat, Njávđán ja Báhcaveadji, válddahallojit earenoamážit kapihttalas "*Livet inom siterna förr och nu*", ja earenoamážit deattuha son riggodatgeavaheami ja jahkodatjoru¹³⁸⁴. Dán guovtti siiddas lea Báhcaveaji birra eambo sáhka (s. 103-160); Njávđámii ii leat juolluduvvon go sullii 10 siiddu (s. 214-223).

Tanner 1929` dutkanbargu lea almmotge ain vuodđočáluš nuortalaččaid birra. Dat lea earenoamáš ja das leat gáfadis olu duodaštusat; viiddis árbevirolaš vuodustuvvon guovlludieđut leat mielde lassin árkiivaávdnasiidda ja girjjiide. Čielggadeapmi lea muhtun sajiid báiti čáluš, čiekŋalis máhtuin ja oppalaččat maid nanu doarjagiin ja ráhkisvuodain čállon. Muhto muhtun sajiid lea čielggadeapmi báidnojuvvon sosiáldarwinistalaš ja deterministalaš jurdagiiguin - dat maŋit goit vuhtto earenoamážit soahtegaskaáigge Njávđáma čielggadeamis.

Mánga eará Suoma dutki leat čállán deatálaš čállošiid nuortalaččaid birra.

---

¹³⁷⁸ presumptivt

¹³⁷⁹ syntetiserende

¹³⁸⁰ Petsamo

¹³⁸¹ felttog

¹³⁸² kontekst

¹³⁸³ komparativt

¹³⁸⁴ årssyklus

T. I. Itkonen čálii guhká - sullii 1913 rájes 1970-jagiide - muhtun dutkosiid nuortalaččaid birra mas leat deattuhuvvon iešguđet sihke ávnnaslaš ja eambbo immateriála¹³⁸⁵ kulturdilálašvuođat. Son lea ee. almmuhan nuortalaš (ja Guoládaga sámi) máinnasgirjji (1931) ja fonehtalaš nuortalaš sátnegirjj (1958). Helmer Tegengrena gáfadis¹³⁸⁶ čálus *En utdöd lappkultur i Kemi Lappmark. Studier i Nordfinlands kolonisationshistoria* (1952) (Giema¹³⁸⁷ nohkan sámikultuvrra dutkanbargu. Davvi-Suoma koloniserenhistorjjá guorahallan) válddahallá vuovdesápmelaččaid historjjá ja kultuvrra, muhto dat guoská maid nuortalaččaide dainna viiddis historjjálaš ja kultuvrralaš geahččanmálliin ja go Guoládaga sápmelaččat ledje nuortalaččaid lulliránnát.

M. A. Castréna bargguin leat maid muhtun ráje áigequovdilis dieđut (Castrén 1842; 1852-70), vaikko Castrén eanemustá doaimmahii guovlludutkamiiddis¹³⁸⁸ nuortaleappos ja lullelis.

Doaimmalaš álbmotdutki Samuli Paulaharju olu monografiijain lea maid nuortalaččaid dutkanbargu, *Kolttain mailta* (1921, 1914 guovlludutkamiid vuodul), áššeguorahallan Suonjila sápmelaččaid birra. Dat lei vuosttaš čiekŋalet nuortalašguorahallan. Paulaharju atná suonjilsápmelaččaid vuovdesápmelažžan, ja su čielggadeapmi lea eanas Suonikylä/Suonjila gili eallima birra, dan boares dálvegili birra.

Sullii seammá áigge barggai Gustaf Hallström, *Nordiska museet i Stockholm*- bargi, guovlludutkamiid davvi Ruošša sámiguovlluin. Son deattuhii ávnnaslaš kultuvrra árbevirolaš oskkučadaheami. Son guorahalai maid nuortalaččaid, almmá sin earenoamážit dutkat. Čiekŋaleamos bargu lea čálus *"Kolalappernas hotade existens"* (Guoládatsámiid áitojuvvon eallin) (Hallström 1912).

Kustaa Vilkuna doaimmahii máŋga smávit guorahallama nuortalaččaid birra, earenoamážit sin ávnnaslaš kultuvrra birra. Vuosttaš bargu lei 1929:s, ja dalle deattuhii Báhcaveai- ja Beahcánsápmelaččaid.

Nubbi Suoma dutki earret Tannerá, gii nuortalaččaid lea guorahallan, lea Karl Nickul. Son almmuhii Suonjil- ja Beahcánsápmelaččaid birra dutkanbargguid 1930-jagiid álggus gitta 1970-jagiide. Earret ekonomii ja jahkodatjoru lea vuoigatvuodahistorjá guovddážis Nickula bargguin (vrd. Nickul girjjis Bergland 1977: 166 ff.). Váldobargun lea maid Suonjilsiidna dárkilis guorahallan 1938 jahkodaga, mii lei maŋimus

---

¹³⁸⁵ immateriell

¹³⁸⁶ monumental

¹³⁸⁷ Kemi

¹³⁸⁸ feltarbeid

"dábálaš" jahki árbevirolaš eallinvugiin, ovdal go 2. máilmmesohti rievdadii buot, 1939 Dálvesoadi buollámiin. Dat bargu guoská maid eará nuortalaš siiddaid guorahallamiidda árbevirolaš servodatvuogádaga manimus áigodagas (Nickul 1948). Loahpalaččat vel namuhan Suoma etnologa Nils Storåsa monografiija *Burial Customs of the Skolts Lapps* (1971), mii hávdádanvieruid dárkilis guorahallama lassin maid čielggada nuortalaččaid historjjá ja riggodatgeavaheami. Dasa lassin muitala dat dutkangirjjálašvuoda, mii lea maiddái dán barggus leamaš ávkin.

Ruošša bealde lea N. Charuzina čiekŋalis ruoššasámiguorahallan, *Russikie lopari* (1890) oahppáseamos, vaikko lea duođaštuvvon ahte Charuzinas lea veaháš váttis gáldogeavaheapmi go son oinnolaččat muitala dainnalágiin ahte dieđut eai soaba oktii, omd. go geavaha oarjeguovllosámiid válddahalli dieđuid ruošša sámiid válddahallamis (vrd. Storå 1971: 31).

Ruoššaregima áigge ledje dutkanbarggut sápmelaččaid ideologalaš oainnuiguin báidnojuvvon, eai ge oro earenoamážit govvidan nuortalaččaid oktan joavkun. Dása dáidá Aleksej Kiseljov & Tatjana Kiseljova unná girjjáš (1979) ovddasteaddjin (girji lea jorgaluvvon ruoŋagillii 1981:s), *Samerna i Sovjetunionen. Historia, næringsliv og kultur*. (Gč. dárkileappot ruošša girjjálašvuoda birra girjjis Niemi & Salvesen 1987: 87-88, note 2.)

Soadi manjel lea Čeavetjávri¹³⁸⁹ servvodaga birra buot eanemus sáhka leamaš. Veahá čilgehussan dáidá Leahkit dán servodaga dáhpáhusvallji¹³⁹⁰ historjá. Čeavetjávri šattai ođđa ássanbáikin nuortalaččaide geat soadi ovdal ledje Suonjilsiiddas ássan ja muhtun ráje Báhčaveaisiiddas (gč. manjelis 2.3.2). Mánŋa engelasgielddutkanbirrasa sosiálanthropologa leat guorahallan dán báikkálaš servodaga ja máilmmegillii almmuhemiiguin ožžon olu olbmuid diehttát áššiid.

Vuosttaš lei amerihkkálaš antropologa P. J. Pelto, geas ledje Suoma ruohttasat. Son doaimmahii guovlludutkamiid doppe 1958-59:s. Su monografiijas (Pelto 1962) lea veahá leaikastalli¹³⁹¹ hápmi. Vuogi sáhtta moaitit, muhto monografiijas leat oba olu kultuvrralaš ja olmmošhistorjjálaš dieđut.

Engelas antropologa Tim Ingold doaimmahii viiddis guovlludutkama Čeavetjávris 1970-jagiid álggus ja son lea almmuhan vuđolaččamus dutkanbarggu dásožii báikki servodatorganiserema birra, vuosttažettiin

---

¹³⁸⁹ Sevettijärvi

¹³⁹⁰ dramatisk

¹³⁹¹ anekdotisk

The Skolt Lapps Today (1976). Eará dutkanbargguin maid leat geavahan Čeavetjávrrí guovlludutkama ávdnasiid (vrd. Ingold 1980).

Čeavetjávrrí earenoamáš historjá lea bohciidahtán ipmárdusaid dan servodaga birra dego garra dutkamiid laboratorian álbmoga birra mii lei "ceavzán" dahje mii "fargga jávká". Ii dát leat aivve bures váikkuhan. Muhtun stuora davviriikkalaš dutkanprográmma čujuhii Čeavetjávrrí earenoamáš kultuvrralaš ja genehtalaččat sierranan báikin, dubmejuvvon jápmit ođđaáigásaš máilmmi deaivvademiin. Juohke ášši galge guorahallat mánggalágan dutkandieđuiguin, go vel lei áigi. Bajimusas lei doaibma suoidnemánu 1969 go ovcci riikka 80 dutki ledje čoahkkanan guovlludutkamiidda, viiddis mediačájehemiiguin, maiddái TV-sáddemiin. Dát fallehanvuohki lei eahpitkeahtá heittot mángga dáfus. Siskkáldas geahččanmáalle govviduvvui unnán, omd. nuortalaččaid iežaset oaidnu iežaset dili birra ja sin servodatorganiseren iežaset oainnu mielde (vrd. Ingold 1976: 12).

Čeavetjávrrí servodat ja Suonjilsiidna mannolat lea maid geasuhan duohtagirjjálašvuoda¹³⁹² čálliid ja čáppagirjjálašvuoda¹³⁹³ čálliid. Norgga beale Reidar Hirsti lea čállán duohtavuodáválddahallama¹³⁹⁴, *Suonjel-folket - ved veis ende* (1974) (Suonjilálbmoga loahppa áiggit). Nu go namma muitala, de lea girjjis čielga vuollánanoaidnu ("Unna álbmogaš lea nohkame", s. 9). Hirsti govvida maid álbmoga mii livččii dego báhtarusas, rohhtejuvvon iežas šaddanbáikkis. Kåre Holta girji *Folket ved Svansjøen* (1973) (Svansjøen¹³⁹⁵álbmot) lea čáppagirjjálašvuodta, muhto das lea čielga Suonjilsápmelaččaid historjá ja árbevierrodieđut vuodđun. Maiddái dán girjjis lea vuolláneami hápmi; girjji vuosttaš cealkka juo govvida dan: "Dás muitaluvvo álbmoga birra mii galgá jápmit". Fránskka girječállí Robert Crottet orui guhká Suonjilsápmelaččaid luhtte, vuosttaš geardde 1938:s. Su olu čállosat dán álbmoga birra leat ipmárdusain ja doarjjaoainnuin čállon, ja oallugat leat lohkan daid. Maŋjel go son lei vásihan muhtunlágan ođđa Suonjila Čeavetjávrris soađi maŋjel, lei sus nuppelágan oaidnu go ee. Kåre Holtas. Suonjilsápmelaččat lei Crottet mielas ain čearda máid sivilisašuvdna ii vel lean olahan, ja sin servodat lei paradiisa - "dál dieđán ahte paradiisa ii goassege noga" (*Måne over Suonjil*, 1952: 7).

Norgga bealde lea Ørnulf Vorren eanemusat dutkan nuortalaččaid historjjá ja kultuvrra. Son lea almmuhan mángga čállosa main lea guorahallan nuortalaččaid, earenoamážit sin riggodatgeavaheami ja servodatorganiserema máid lea dárkilastán ekologalaš mállen. Das lea

---

¹³⁹²dokumentarforfattere

¹³⁹³skjønnlitterære forfattere

¹³⁹⁴dokumentarskildring

¹³⁹⁵váilu sámegiella

johtalaŋkultuvra guovddážiis, muhto dat lea maidái čállojuvvon unnitloguálbmot/stuoraservodat-geahččanmálliin. Dárkilepmosit lea son guorahallan Njávdaŋsiidda, mas čiekŋalepmosit lea Mátta-Várjjaga sápmelaččaid birra čállán, barggus *Sør-Varangers historie* (Lunde 1979: 51 ff.). Eanas dáin bargguin lea buohtastahtti oaidnu guovddážiis, go válddahallá nuortalaš kultuvrra siiddaid buohtastahttimiin. Vorrena váldofáddá lea riggodategeavaheapmi, kultuvra ja servvodat. Riektehistorjá deattuhuvvo veahá unnit, vaikko mángga čielggadeamis lea nuortalašservvodagaid ja stáhtavuodđudeami gaskavuohhta fáddán (vrd. Vorren 1979 b, Aarseth 1989: 12 ff. ja Vorren & Manker 1957/1976: 119 FF., 188 FF (siidočujuhús 1976-deaddeluvvomii)). Čuovvovaš Njávdaŋválddahallamii lean earenoamážit geavahan Vorrena bargguid.

Asbjørn Nesheim lea čállán diehtovallji¹³⁹⁶ historjjálaš ja kulturhistorjjálaš diehtočálloša Njávdaŋa nuortalaččaid birra, dábálaš olbmuide diehtun (Nesheim 1969).

Samuli Paulaharju, geainna juo leat oahpásnuvvan Suonjilsiidda guorahaladettiin, finai maid Njávdaŋis. Son jođii dávjá Davvikalohtas dutkanmátkkiin. Earenoamážit 1926-27 jagiin čokkii son dieđuid Davvi-Norgga kvenaid birra. Dáid dieđuid almmuhii son stuora monográfiijas 1928:s, *Ruijan Suomalaisia*, jorgaluvvon ruoŋtagillii 1973:s veahá heivemeahttun namain *Finnmarkens folk* (Finnmárkku álbmot). Dás lea sierra kapihttal Njávdaŋa birra; lunddolaččat lea kvena sisafárren- ja ássanhistorjá deattuhuvvon eanemusat. Son čállá gal maid veahá nuortalaččaid dološ historjjá gilis ja movt singuin manai. Vuhtto čielgasit maŋosmannan ja vuolláneapmi kvenaid ektui vuhtto čielgasit nuortalačča válddahaladettiin, "skoaltariehpu bálvala eahpeipmiliid ja bassi trifonaid¹³⁹⁷". Nuortalaččat ledje álo leamaš geafit ja unnán, "moadde vánddardeaddji bearraša". Sii ledje gal "álgoálbmot", muhto sii ledje "stuorit ja nohkki dološ vuovdeálbmoga bázahusat". Muhtumiidda lea čielggas ahte Paulaharju čilge maŋosmannama máid lohka oaidnán dala ovdánanjurdagiiguin ja sosialdarwinismain. Lea gal maid čielggas ahte son oaidná čanastagaid riggodagaid ja eatnamiid gáržžideapmái ja ribadeapmái, earenoamážit kvenaid dáfus go "bohte váriid ja jekkiid badjel ja rivvejedje skoalttain dološ ávdin mehciid ja guollejávrriid - vel Storforsena¹³⁹⁸ maid dan goargŋu luosaiguin (...) [gos] skoaltariebuin doloža rájes lea leamaš sin iežaset luossabáiki, ja sin áibbas earenoamáš bivdoneavvu lei nuohhti máid bálkestedje ja máid gohčodedje *kápálan* ja mainna bivde luosa" (Paulaharju 1973: 134 ff.).

---

¹³⁹⁶ instruktiv

¹³⁹⁷ trifoner

¹³⁹⁸ váilu sámegiella

Hans Kr. Eriksen lea mánggaid jagiid čađa almmuhan ođđaáigásaš čállošiid ja bihtáid nuortalaččaid birra, earenoamážit gihppagis *Nordnorsk Magasin*. Girjjis *På mjuke skinnsko gjennom historia* (1989) čilge son eambo oppalaččat sihke Njávdáma ja Čeavetjávrrri sápmelaččaid birra árbevieru dieđuid ja girjjálaš gálduid vuodul. Birrasiid 2/3 girjji 150 siiddus lea nuortalaččaid birra. Dáin lea oalle stuora oassi mii muitala movt dihto olbmuiguin lea mannan. Árbevieru dieđut ja indiviidahistorjá lea miellagiddevaš.

Njávdamis eai leat fitnan nu olu ođđaáigásaš servodatdutkit go Čeavetjávrris. Mu dieđu mielde lea dušše okta sosiálantropologalaš iskan čađahuvvon Njávdamis; váldobárgu Nederlándda gillii (Amsterdama Universitehta eksámenii 1975:s). Čielggadeami lea Walin T. Gorter čállán (maŋnel Gorter-Grønvik). Dás deattuhuvvo eanemusat gili golmma čeardda ruovttudoalloorganiseren. Muhtun unnit čállošiin guoskkaha Gorter (Gorter-Grønvik) iešguđet historjjálaš, kultuvrralaš ja riektedili dilálašvuodaid Njávdamis (Gorter 1975, 1981, Gorter-Grønvik 1988).

Njávdánsápmelaččaid girjjálašvuodas lea unna čállošaš *Østsamene i Neiden* (1984) áibbas earenoamáš. Dan lea nuorra nuortalaš, Rolf Enbusk, čállán. Dat almmuhuvvui girjjážin maŋnel go ieš jámii 1968:s. Enbusk barggai čállošiin 1960-jagiin. Son lea gieđahallan fáttá mii lea oahpis ja man birra lea olu ságastallojuvvon, earenoamážit Njávdamis, muhto mii unnán lea gulustuvvan njuolgo dutkanbargguin, namalassii njávdánsápmelaččaid masson vuoigatvuodát. Muhtun girječállit leat gal guoskkahan ášši, nu go A. B. Wessel (1938/1977) ja Vorren; muhto unnán lea konkretiserejuvvon deatalaš dáhpáhusaiguin soahtegaskaáigge ja soađi maŋnel. Enbusk lea álggaheaddji riektehistorjjálaš guorahallamis, vaikko su barggu vuosttažettiin ferte atnit njávdánsápmelaččaid bealuštančálusin ja eiseválddiid sivahallančálusin, nu go lei ge oaivvilduvvon.

Dál gal lei sápmelaččaid ođđaáigásaš riektehistorjjá dutkan álggahuvvon. Nu go diehtit, lei Sverre Tønnesena juridihkalaš nákkosgirji *Retten til jorden i Finnmark* (Vuoigatvuohta Finnmárkku eatnamiidda) álgun. Dán čielggadeamis guoskkaha Tønnesen maid njávdánsápmelaččaid riektehistorjjá beliid, earenoamážit luossabivddu. Dan barggu áigeguovdilis dieđuide čujuhan maŋnelis. Oažžu maid fuomášit ahte Erik Solema girji *Lappiske rettsstudier* (1933) almmuhuvvui ođđasit dalle (1970). Nákkosgirjji leat maid oalle olu nuortalaš birrasa ovdamearkkat. Einar Niemi lea oanehis čállošis gieđahallan riggodat- ja vuoigatvuođaáššiid Njávdamis historjjálaš čuvgeamiin (1989), seammá jagi almmukeahtes bargguid vuodul.

Njávdáma birra ii leat stuorit, oppalaš riektehistorjjálaš čielggadeapmi nu go nuortaránnásiidda, Báhcaveaji, birra. Astri Andresen lea čállán

váldobargun (1983) historjjálaš čielggadeami, ja dat lea girjin almmuhuvvon 1989:s, *Siidaen som forsvant. Østsamene i Pasvik etter den norsk-russiske grensetrekning i 1926* (Siida mii jávkkai. Báhcaveaji nuortalaččat Norgga-Ruošša rádjegeassima maŋnel 1926:s). Čielggadeapmi lea 1924 rádjái, go Norgga ja Suoma rádjesoahpamušas celkojuvvui ahte Báhcaveaisápmelaččain eai atnán vuoigatvuođaid Norgga bealde. Muhtun muddui gieđahallaba Knut E. Eriksen ja Einar Niemi maid nuortalaš vuoigatvuođadilálašvuođa Njávdamis ja Báhcaveajis girjjis *Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860-1940* (1981) (Suoma várra. Sihkárvuoda ja unnitálmoga váttisvuođat davvin 1860-1940). Steinar Wikan maid guoskkaha Báhcaveaji sámi historjjá girjjis *Kolonisering og bureisning i Pasvikdalen* (Koloniseren ja ođđasihuksen Báhcaveaileagis) (1980). Oscar Albert Johnsen girji *Finmarkens politiske historie* (Finnmárkku politihkalaš historjá) (1923) lea ain Norgga ja Ruošša rádjepolitihkalaš dilálašvuođaid vuođđogirjin rádjebidjama rádjái 1826:s. Muhtun kapihtaliin girjjis *Pomor. Nord-Norge og Nord-Rusland gjennom tusen år* (1992) (Pomora. Davvi-Norga ja Davvi-Ruošša duhát jagi čađa) leat veahá áigeguovdilis čállosat nuortalaččaid historjjás "rádjeálmogin" (Niemi 1992, earenoamážit Nielsen: 42 ff.). Ja loahpas namuhan Knut Odnera stuora monográfija *The Varanger Saami. Habitation and Economy AD 1200-1900* (1992) (Várjjatsápmelaččat. Heiveheapmi ja ekonomiija 1200-1900 áigodagas). Dás lea olu čállojuvvon nuortalaččaid birra čielggadeami buohtalas¹³⁹⁹ geahččanmálliin ja teoriovdánemiin mas čujuhuvvo nuortalaččaid organiseremii¹⁴⁰⁰.

---

¹³⁹⁹ synkrone

¹⁴⁰⁰ Maññel go dát bargu gárvánii, lea čálli gullan ahte Steinar Wiken lea čállán stuora mánusa (mii galgá girjin óaddat) ja dat lea hui áigeguovdilis čálus. Njávdáma guollebivdosearvi lea bivdán su dan čálliit. Čállosa namma lea "*Grensebygda Neiden. Møte mellom folkegrupper og kampen om ressursene*" (Rádjegilli Njáv dán. Čearddaid gávnnadeapmi ja riggodatgilvu) (mánus čakčamánu 1994). Dađi bahábut ii leat leamao vejolaó geavahit dan stuora barggu.

Govus 2.

Nuortalaččaid njeallje siidda áigodatorohagaiguin (Vorren 1989 ja Tanner 1929 mielde).

2. KAPIHTTAL

Nuortalaččaid historjjá govvideapmi

2.1 TERMINOLOGIIJA

Boarráseamos dánska-norgga gálduin gohčoduvvojit sámijoavkkut mat ásse dálá Máтта-Várjjagis ja nuorttas Guoládatnjárggas "nuortaábisápmelažžan", muhto geavahuvvojit maid namahusat "ruoššasápmelaččat" ja "rádjesápmelaččat". Dát namahusat govvidit daid sámijoavkkuid sajádaga sihke stáhtapolitihkalaš oktavuodas ja "kultuvrralaš rádjeguovllus", nu go Vorren ja Manker dadjaba (Vorren & Manker 1976: 129). Dánska-Norgga stáhtaguovllu terminologijias lei olles guovlu Várjjaga lullelis ja nuortalis "nuortaábi guovlu".

"Nuortaábisápmelaččat" ii leat nu gáidan nuortalaččaid iežaset namahusas, *nuortalaččat* (pl.), mii juo muitala ahte ledje nuorta olbmot (Vorren & Manker 1976: 121). Namahusa leat eanas geavahan dušše ruošša-ortodoksa sápmelaččaide, eai ge lutherána sápmelaččaide. Dát álgo siskkildasjoavkonamahus ii gal báljo leat girjjálašvuodas geavahuvvon, ii ge njálmálaččat eará birrasiin go nuortalaččaid birrasis. Easka mañimus áiggiid leat earát geavahišgoahtán dán iežaset namahusa, nu go eará sámi siskkildasjoavkonamahusaid ge. Dát lea dieđusge lassáneaddji čearddalaš ja kultuvrralaš diehttáma boadus. Nu lea ge lunddolaš dán čielggadeamis geavahit namahusa *nuortalaččat*.

Nuortalaččaid leat maid gohčodan *skoaltan*, suomagillii *kolтта* ja dárogillii *skolt*. Engelasgielas maid geavahit dárogielsáni *skolt*. Ruoššagielas gal ii leat dat namahus, eai ge loga eará namahusa ge nuortalaččain, earret oktasaš sápmelašnamahusa *lopari* (pl.), dahje namahusat mat njuolga leat čadnon oskui, omd. "terskaja lop", *tersápmelaččat* Guoládatnjárgga davvioarjelepmosis (vrd. Hansen 1984: 90).

Skoalta/kolтта lea leamaš nu dábálaš namahus ahte nuortalaččat maid leat geavahan sáni oalle olu, nu go Tanner muitala Suonjilsápmelaččaid birra. Sii válljejedje *kolтта* ovdalii suomagiela *lappalaiset* (pl.), danin go sii atne *lapp* eambbo luthersápmelažžan, *varjelas*, ja *kolttat* ledje ruošša-ortodoksa sápmelaččat (Tanner 1929: 85).

Ii leat álki diehtit man viidát geográfalaččat álgo skoalta-namahus fátmastii. Muhtun girječállit leat maid geavahan dán namahusa maiddái sápmelaččaide Guoládatnjárgga nuortalis, Gieldda¹⁴⁰¹ sápmelaččaide ja tersápmelaččaide, nappo buot ruošša-ortodoksa sápmelaččaide (Johnesen 1923: 204). Amund Helland geavaha namahusa buot ruošša-ortodoksa sápmelaččaide Guoládatnjárgga-Imandra gaskka oarjelis (Helland II 1906:6; vrd. Tanner 1929: 85-86). Dáinna namahusain leat dađistaga navdigoahtán dušše Norgga, Ruošša ja Suoma rádjeguovlosiiddaid sápmelaččaid, nappo Njávdaansiidda (dárogiillii *Neiden*, suomagiillii *Näätämö*), Báhčaveaisiidda (*Báhččeveaj*, *Paččevei*, *Pattsvej* jna., dárogiillii *Pasvik*, suomagiillii *Patsjoki*), Beahcáansiidda (*Beahcam*, *Peahccam* jna., dárogiillii *Petsjenga* ja suomagiillii *Petsamo*) ja Suonjilsiidda (dárogiillii *Suenjel*, suomagiillii *Suonikylä*) sápmelaččaid. Báikenamat leat iešguđetládje čállon girjjiide. Dán čielggadusas geavahuvvojit namahusat mat leat ruođuid ovddabealde. Vuosttaš golbma siidda ledje ábi lahka davvin ja goalmmát, Suonjil, lei čielga siseatnansiida. Golbma mañimusa gohčoduvvojit dávjá Suoma girjjálašvuodas oktasaččat *Petsamosiidan* dahje *Petsamogovllu* siidan danin go buot golmma siiddas lei oktavuohhta dan eatnamii máid Suopma oaččui Ruoššas 1920 Dorpat-ráfis ja govllu gohčodišgohte oskkunamahusain Petsamo.

Girjjálašvuodas leat olu čállán skoalta-namahusa birra. Sátneálgo- ja suorgásanoahpu¹⁴⁰² mielde (etymologalaččat) lea skoalta "oaivi". Nannenčilgehus lea leamaš ahte nuortalaččain guhká lea leamaš dihto oaiveasibostta¹⁴⁰³ mii dávjá njárbudii vuovttaid ja muhtomin báljagahtii olbmo (vrd. Friis 1871/1880: 114; siidočujuhus lea 1880-deaddeleapmái). Gittá 1900-lohkui lea dát leamaš nanu teorija ja orru dego livččii vásáhusvuodđu¹⁴⁰⁴ dása, váikko seammás orro dávda dađistaga unnon (Reusch 1895: 92-93, Solberg 1913 nr. 477, Tanner 1929: 84, Nickul 1948: 82).

Nubbe čilgehus nuortalaččaid vuoktašaddanvigiide lea ahte ii sis lean dávda, muhto sii ieža dagahedje dáid: Dievdoolbmot basse oaiveasi sáltečáziin vai báljagit ja nu besset ruošša militearbálvalusas (Keilhau 1831: 48). Mu dieđu mielde lea vuosttažettiin "čielga" Ruošša siiddain leamaš báljisvuohhta ja oaiveasibostta váttisvuohthan, ii ge nu olu Njávdamis. Jus dát vuohki leaččai militearbálvalusa beassama dihte geahččaluvvon, de ii dáidde nu bures lihkostuvvan go diehtit ahte Ruoššabeale nuortalaččat maid šadde cára soahtevehkii.

---

¹⁴⁰¹ Kildin

¹⁴⁰² etymologisk

¹⁴⁰³ hodeeksem ("skurv", "skorv")

¹⁴⁰⁴ empirisk

Lea vejolaš ahte dákkár fuomášeami čilgejit skoalta-namahusa. Nuortalaš gielas lea namahus oaivebostagii mii báljagahtta, *kenna* (Storå 1971: 62). Muhto ii dáidde nu ahte njárbes vuoktašaddu ja báljisvuolta oppalaččat lei nuortalaččaid čeardda dovdomearkan.

Skoaltanamahus ii várra leat nu dološ namahus nuortalaččaide; ii dáidde geavahuvvon ovdal 1800-logu. Boarráseamos geavaheapmi máid lean oaidnán, lea 1820-jagiid loahpas go geologa finai Báhcaveaisiiddas iežas dutkanmátkkis Davvi-Norggas ja Spitsebergenis (Keilhau 1931: 48). Lea maid čielggas ahte goit Norgga bealde lea skoalta-namahus geavahuvvon cielossátnin. Maiddái sápmelaččat leat atnán dan veahá fastin. Leat ovdamearkkat eará dákkáraš sániide mat duođaštit dan, buot dat leat geavahuvvon 1800-jagis (vrd. máid Friis čálii "jurá Bostta-skoalta", dása lea maid Storå 1971: 62 čujuhan).

Obanassiige atne nuortalaččaid veahá heajubun, maiddái eará sámijoavkkuid ektui. Dásseovdáneami earuhanráidalasas,¹⁴⁰⁵ máid fysalaš antropologijja ráhkadii čearddaide ja náliide 1800-logu molsašumis 1900-lohkui, biddjojedje nuortalaččat buot vuolimussii dássearádalassii, eará sámijoavkkuid vuolábeallái. Sii ledje "heajos nálli, eallinnávccaid ja boahtteáiggi haga". Sin navde billohuvvan nállin¹⁴⁰⁶: "Sis leat roavva ámadajut ja leat romit, sis lea govda njunni ja njálbmi fárdan, jietna dego nohkan, dego livčče čergon bearehaga" (Helland II, 1906: 6, Eriksen & Niemi 1981: 326).

Vejolaš čilgehussan dán dássearuheapmái sáhtta leahkit ahte nuortalaččat vuodustedje ekonomijaset bivdui ja meahcásteapmái, ekonomalaš doibmii man atne jur "ovdáneami" ja "buorráneami" vuostelasvuoltan; dát namahusat mat sosiáldarwinistalaš ja nállevealahanjurddašeami áigge ledje deatalaččat ja buorit.

Loahpalaččat sáhttit čuovvovaš dilálašvuoda namuhit mii dagaha nuortalaččaid earenoamáš sámi čeardan: Vuosttažettiin leat sii ássan geográfalaš gávnadanbáikkis Davvikálohta stáhtavuodđudeami dáfus. 1751 stáhtarádjji (Norgga ja Ruota gaskal), 1826 rádjji (Norgga ja Ruošša gaskal), 1920 rádjji (Suoma ja Ruošša gaskal), 1924 rádjji (rádjesoahpamuš Norgga ja Suoma gaskal) ja 1944 rádjji (Suoma ja Ruošša gaskal) váikkuhedje garrasit eanas nuortalaš siiddaide. Nuppedáfus ásse nuortalaččat maid kultuvrralaš rádjeguovllus nuorta, lulli ja oarjeguovlluid iešguđet seaguhuvvon kulturváikkuhusaiguin. Ruošša kulturguovllu báidnimat ledje guhká gievrramusat. Osku čájeha dan čielgasepmosit - ruošša-ortodoksa osku lei nuortalaš kultuvrra vuodđomihiltimasvuoltan. 1800-logus ja 1900-logu álggus váikkuhedje

---

¹⁴⁰⁵ det utviklingshierarkiske systemet

¹⁴⁰⁶ degenerert folkegruppe

earenoamážit Suomá kulturluoikkaheamit. Goalmmát áššin lea ahte bivdu ja meahcásteapmi bisttii sis ekonomijja vuodđun, nu go namuhuvvon, guhkit go guđege eará sámi guovllus. Nuortalaččat ledje "johtalankultuvrra mañimus bealušteaddjit" nu go Vorren čállá (Vorren ee. 1979 b, 1989: 38). Sii eai lean goassege nu oallugat, earenoamážit go buohtastahtta oarjelet sámičearddaiguin. Muhto sii leat leamaš čielga¹⁴⁰⁷ čeardan, guhká vel seillui sin iežaset giella.

2.2 BOARES KULTUVRA

Dákko ii heive nu čiekŋalit guorahallat sámi earuhanproseassa ja iešguđet sámi čearddaid álggu (vrd. *NOU 1984: 18 Sámi riektedilli: 72-73*). Muhto lea ávkkálaš veahá čilget dutkansajadagaid, oassin dán čielggadeapmái; dan dagan mañnelis čielggadusas (čuokkis 3.2). Dál áiggun vuos oanehaččat mitalit máid dutkamiid vuodul sáhttet dadjat dan *áigodaga* birra máid nuortalaškultuvra dáidá fátmastit. Njávdáma gieđahaladettiin máhcan fas vásáhusvuodđui ja áigerehkenastima¹⁴⁰⁸ dásiide (čuokkis 3.4.).

Olu áššiin vuohtta ahte nuortalaš kultuvrras leat hui dološ ruohttasat ja nanu kultuvrralaš joatkevašvuohta¹⁴⁰⁹ dain guovlluin máid gohčodit sin sámi siidan. Orru obanassiige dakkár kultuvra mas lea bisánkeahtes manolat dološ historjjálaš áiggi rájes. Dutkit atne muhtun kulturosiid áigá juo earenoamáš dološáigásažžan¹⁴¹⁰, omd. dan nanu bivdo- ja meahcástanárbevieru ja ii unnimustá servodatorganiserema. Oahppáseamos buot árbevirolaš sámi organiserenvugiin lea nuortalaš sosiála organiserenvuohki danin go ain lei sihke njálmmálaš árbevierru ja čálálaš duođaštus dan birra dalle go dutkit duođas beroštišgohte nuortalaččain (vrd. Odner 1983: 41). Tanner` dutkamat leat vuđolaččat, ja Solem:s vel leat olu lassidieđut. Suonjila dološ nuortalaš árkiivva gávdnamis maid ledje deatalaš duođaštusat servodatorganiserema ja vuoigatvuodaid birra. Dan árkiivvas lei 1601-1776 áigodaga báberčoakkáldat máid siida lea vurkkodan dan rájes go dat dokumenttat ráhkaduvvodedje. Dat bábir máid nuortalaččat ieža atnet buot divraseamosin, lea Stuora Petera (*Peter den store*) 1697 almmuhuvvon vuoigatvuodareive. Suoma Suonjilkoloniserema áigge čujuhedje Suonjilsápmelaččat čađat dan reivii (vrd. Nickul 1948 govva oktan čállosiin pláhtta II, Nickul Bergslanndas 1977: 166 ff.).

Leat maid imaštan lea go son nuortalaš organiserenvuohki oba sámikultuvrra álgoorganisrenvuohki (Tanner 1929: 411, Solem

---

¹⁴⁰⁷ distinkt

¹⁴⁰⁸ kronologiske

¹⁴⁰⁹ kontinuitet

¹⁴¹⁰ arkaiske

1933/1970: 106). Giema guovllu 1700-logu dutkamiin oaidná ahte dan guovllu vuovdesápmelaččain lei hui nuortalaččaid sullásaš servodatvuogádat ja ekonomiiija (Tegengren 1952: Earenoamážit 126-128). Nanu meahcástankultuvrra vuodđu mii maid lei eará sámi čearddain, váikkuhii mángii sosiálalaččat ja orgineserema dáfus. Ledje juohkimat ja oktasašopmodat - *commune bonum* - gotti ja mádjih bivddus, eai dušše bivdiin, muhto buohkain báikkálaš siiddas, boarrásiin, buhcciin ja gefiin. Dát árbevierut duodaštuvvojit ee. diggečoahkkanemiin miehtá Davvikalohta 1600- ja 1700-logus (vrd. Storå 1971: 39, čujuhus ee.: Felmann 1910 III: 62, 117 f. ja Tanner 1929: 361). Dát rievddai sihke suoma eanandoallokolonisašuvvna váikkuhemiin, Norgga ja Ruošša hálddahusain ja viidáneaddji johttiboazodoaluin. Nannoseamos lei juste nuortalaš siidda servodatorganisašuvdna.

Danin go eará sámi čearddaid árbevirolaš organiserenmálla dieđut leat váilevaččabut, leat girječállit oalle dávjá heivehan¹⁴¹¹ nuortalaš organiserema oppalaččat buot sámi servodagaide ja sámi historjái, juste dainna jurdagiin ahte nuortalaš servodatorganiseren lea álgo sámiorganiseren (vrd. omd. Rounq 1969: 35 ff.).

Arkeologalaš gávdnamiid vuodul lea nuortalaš siiddaid kultuvrralaš bisankeahtesvuohta duodaštuvvon áigá dološ áigge rájes. Eanemusat leat iskan Báhcaveai- ja Njávđánsiidda riddoguovlluid. Doppe lea 1800-logu gaskkamuttos leamaš arkeologalaš bargu. Ole Solberg` álgo 1900-logu iskammat leat leamaš deatálaččamusat. Maŋjel 2. máilmmesoadi leat olu arkeologat bargan doppe; Povl Simonsen njunnožis. Romssa arkeologa Bjørnar Olsen lea ođđasit dulkon ja oktiičatnan guovllu ovdalaš historjjá (Olsen 1984, 1994; dás čujuhuvvo earenoamážit 1994` girjái).

Iežas ja earáid ovdalaš golmma sajadaga iskamiid vuodul Várjjatvuonas; Mestersandenis¹⁴¹² ja Makkhollas¹⁴¹³ Dálmmáhis¹⁴¹⁴ (Báhcaveaisiiddas) ja Gievjjus¹⁴¹⁵ (Njávđánsiiddas) lea Olsen gávnahan dán: Vuosttažettiin lea maŋit áigerehkenastinrádji olu áigahaččat go ovdalaš teoriijain, birrasiid jahkái 900 o. Kr. "Árra metállaáiggi" maŋimus oasi, birrasiid 900-0 o. Kr., gohčoda son "Dálmmát-áigin", earenoamážit bálseduoji geažil mii lea dábálaš gávdnon bázahus dan áiggis. Nuppedáfus čuoččuha son ahte buot golbma ássanbáikki leat geasseorohagat; ee. duodaštit dáktegávdnosat¹⁴¹⁶ dan, nu dahká maid dat go measta oalát váilot dološ viessoduktásajit. Goalmmát ášši lea ahte gávdnosiin vuohtta systemáhtalaš oktavuoda siseatnamiin, oktavuoda mas vuohtta

---

¹⁴¹¹ trekke analogislutninger

¹⁴¹² váilu sámegiellamma

¹⁴¹³ váilu sámegiellamma

¹⁴¹⁴ Kjelmoaya

¹⁴¹⁵ Kjøøya

¹⁴¹⁶ osteologisk materiale

áigodatásaidumi (Olsen 1994: 115 ff.). Obanassiige lea "Dálmmát-áiggi" kultuvra ja ássanmálle hui sullásaš Várjjaga dološ sámi kultuvrra. Vaikko unnán bázahusat leat gávndnon manjel dan áigge, de dáidá leamaš bisánkeahtes mannolat historjjálaš áiggi rádjái (vrd. vásáhusvuodu ovdamearkka 3.4. čuoggás). Olsen gávnna ahte jahkečuodis o. Kr. lei "čearddalaš nannen¹⁴¹⁷", ja dalle vuodđuduvvojedje hámit máid historjjálaš áiggis atnit sámihápmiin. Máttá-Várjjaga nuortalaš siidaguovlluin, earenoamážit rittus, leat earenoamáš vejolašvuodát dán proseassa guorahallat (Olsen 1994: 139). Su meahcástanteorijja boazodoalu ektui áiggun eará oktavuodas gieđahallat (3.2. čuoggás).

2.3 NUORTALAČČAT JA KLOSTERIID LEAVVAN

Gaskaáiggi molsašumis ođđaset áigái deaividit nuortalaččaid čálálaš gálduiguin, earenoamážit guovtti dilálašvuoda geažil; vuosttažin lea Ruošša miššuvdna ja nubbin lea eurohpálaš gávpevuogádagaid ovdáneapmi davvikalohtas.

Solovetskiklostera (Solovkiklostera) vuodđudemiiin Onegaluovttas Vilgesmearas 1430-jagiin, nannejuvvui Ruošša miššuvdna garrasit davviguovlluin. Dát kloster šattai guhkes áiggiid Vilgesmeara ja davvelet guovlluid váldobáikin, ii dušše religiovnna dáfus, muhto maidái ekonomalaččat ja politihkalaččat. 1500-logus huksejuvvogohte klosterat Guoládatnjárgga davágeahčái ja Norgga rádjeguovlluide. 1550-jagiin huksejuvvui kloster Beahcánleahkái (suomagillii Petsamo), Bassi Trifona kloster mii lei Golmmaoktasazžii vihahuvvon. Klostera navde muŋka Trifon namain, son gii šattai davvi Ruošša apostalin ja Beahcánklostera vuodđudeaddjin.

Trifona birra lea olu mitalusdieđut gártan áiggiid čađa ja njálmmálaččat maid leat mitalan su birra báikkálaččat davviguovlluin (vrd. Friis 1884). Trifon gul lea boahtán 1520-jagiin juo Beahcánjohgáddái. Son oaččui *issoras cára Ivana (Tsar Ivan den grusomme)* lobi bidjat viiddis guovlluid klostera vuollásažžan, oarjjás gitta Njávdamii. Beahcánklostera rievdedje ja bolde Suoma-Ruođa soahteveagat¹⁴¹⁸ Ruošša ja Ruođa gaskasaš guhkes sođiin. Huksejedje jođánit ođđa klostera nanu Guoládat-gávpopii Guoládatvuona siskkimussii, mii maid lei gávpeguovddáš ja máilmmálaš báikkihálddaha guovddáš. Birrasiid 1530 rájes lei doppe juo unna Petri ja Paul-klosteráš, mii dál ovtastuvvui ođđasishuksejuvvon Beahcánklosteriin. (1800-logu loahpas huksejuvvui Beahcánkloster ođđasit Beahcánleahkái).

---

¹⁴¹⁷ konsolidering

¹⁴¹⁸ streifkorps

Stuora Petera (*Peter den store*) áigge heaittihuvvojedje eanas guovllu ja ekonomalaš vuoigatvuođat. Muhto kloster lei 150 jagi juo olu resurssaiguin nannen iežas sajádaga guovllus ja beassan báidnit nuortalaččaid. Muhto dalle ledje ge klosteris leamaš stuora resurssat nannet iežas sajádaga guovllus ja váikkuhit nuortalaččaid. Nuortalaččaid ruošša-ortodoksa oskku čanastat lei vuođđuduvvon. Vaikko guovllu stáhtarájit eai vuos lean nannejuvvon¹⁴¹⁹, de šadde nuortalaččat eambo mieelde Ruošša hálddahuovuogádahkii go Dánška-Norgga ja Ruota hálddahuovuogádahkii. Nu šattai vaikko sihke Ruotas ja Dánmárku-Norggas ledje čuoččuhusgáibádusat "Davvivárrái", nu movt gohčodedje guovlluid nuorta Máttá-Várjjagis ja nuorttas Guoládatnjárgii.

2.4 NUORTALAČČAT JA GÁVPEVIIDÁNEAPMI

Sullii seammá áigge ovdánedje eurohpálaš ja Ruošša gávpevuogádagat Davvikalohtas. Ovdal juo ledje dáppe leamaš márkanat, earenoamážit vuotnabađain. 1500-logu mieelde gilvališgohte dađistaga eambo Jiekŋameara guollebuktagiid nalde. Ruota gonagasa sámieatnanpolitihkka lei vuostálaga Dánška-Norgga bajimusmearridangáibádusain¹⁴²⁰. 1500-logu gaskkamuttos ledje ruoŋelaččat huksen guolleguovddážiid nuortadavábeallái ja gitta Várjjagii. Dál viiddiduvvui maid gávpi sakka "nuortaábi guvlui". Oarjemáilmis berošteaddjit fuomášedje odđasit davvi Ruošša márkaniid ja čáhcegeainnuid lulás go Richard Chancellor joavddai Dvinanjálbmái 1553:s. (Dáččat ledje, nu go diehtit, borjjastan doppe máŋga čuođi jagi ovdal 1200-logu). Ruošša davvigávppašeapmi ja Oarjedavvigeinnodaga¹⁴²¹ niehku váikkuhii dasa ahte Norgga ja Ruošša rádjeguovllut šadde sakka mávssolaččabut.

Dohko maid šadde olu deatalaš márkanbáikkít, mat lávejedje maid Leahkit bisánanbáikin gávpe mátkkiin nuorttas ja Vilgesmearragáddái. Stuurimus márkanbáikkít ledje Várjjatvuonmárkan vuona siskkimusas (maŋjel gohčodedje dan Stuorravuonmárkanin), Kjørvågsmárkan Fiskerhalvøyas¹⁴²² (*Kegor, Aidegohppi, Vaidaguba*) ja Gieldda márkan Gielasullos Guoládatvuona dakka nuorttabealde. Várjjatvuonmárkanat ledje dálvemárkanat ja doppe ii lean njuolggo mearabuvttagávppašeapmi¹⁴²³. Dat guokte eará márkana gal ledje geassemárkanat. Dohko bohte oalle olu gávppašeaddjit, nu go Ruošša- ja Norggabeale áigodatguollebivdit ja meahcásteaddjit, sihke oarjeeurohpálaš ja Ruošša stuora gávpeolbmát ja

---

¹⁴¹⁹ traktatfestet

¹⁴²⁰ suverenitetskrav

¹⁴²¹ Nordostpassasjen

¹⁴²² váilu sámegiella

¹⁴²³ sjøvertshandel

sápmelaččat. Márkaniid lávejedje maid gohčodit "sámimárkanin" danin go lei mihtilmas sámivuohta sihke gálvvuin ja olbmuin. Dákko ledje nuortalaččat hui olu searvvis. Oarjesiiddat manne earenoamážit Várjjatmárkanii, ja Kjørvåg¹⁴²⁴márkan lei fas Beahcánsiidda johtolaga siskkobealde - Kjørvåg¹⁴²⁵ šattai ge Beahcánsápmelaččaid earenoamáš márkaniin. Gieldda márkaniidda ges manne Gieldda Guoládatsápmelaččat. Gieldda gohčodit maid Kildinin dahje Munomasksiidan (vrd. Hansen 1987: 228, 1990: 140-143).

Guovtti oarjeleamos siiddas, Báhcaveajis ja Njávdamis, šattai nu go gullat maŋnelis, earenoamáš gávpeoktavuohta¹⁴²⁶ Várjjatvuona guovtti stuorimus gávpebaikái, Njávdamis Čáhcesullui ja Báhcaveajis Várggáide. Dat siida mas unnimus njuolggogávpeoktavuohta lei márkaniiguin, lei siseatnansiida Suonjil, vaikko dieđusge gávppašedje doppe nai.

Nu šadde nuortalaččat maid áigá searvat davvi ja oarjeeurohpálaš gávpevuogádagaide, nu movt eará sámichearddat nai. Márkanoktavuohta šattai ekonomioassin. Muhto seammás lea čielggas ahte integrašuvdnadássi lei muddejuvvon omd. go buohtastahtá oarjelet riddosámiiguin. Dakkár duvdi dagaldat nugo eanandoallokolonisašuvdna ii boahtán nu johtilit sin lusa go omd. Giema guovllu vuovdesápmelaččaid lusa (vrd. Tegengren 1952: 57 ff., Fellman I 1906: 654, III 1906: 406-407). Doppe seallui álgo resurssavuodđu guhkit go eará sámiguovlluin. Nu ii ovdánan ge garra háliidus ođastit¹⁴²⁷ ekonomijja ja servodatorganiserema.

Geopolitihkalaš sajádat, stáhtafámuid rádjeguovllus, sáhtá maid leamaš nuortalaččaide buorren. Ovdal Kalmarsoađi (1611-13) gilvaledje ja riidaledje stáhtat sakka, earenoamážit Ruošša ja Ruotta, ja 1500-logu loaipas maidái Dánmárku-Norga ja Ruotta. Vearrobearramis sáhtte buot gullelaš stáhtaid fálddit meannudit garrasit. Kalmarsoađi bokte šadde riddosápmelaččat Divttasvuonas¹⁴²⁸ gitta Várjjagii Dánka-Norgga vuollásažžan. Siseatnamis gal ain lei oktasašguovlluid ráđđenvuohki¹⁴²⁹. Buot bealálaččat dihte gal ahte oktii goitge šaddá guovlu biđgejuvvot mearriduvvon riikkarájiiguin. Stáhtapolitihkalaš, taktihkalaš ártaiguin meannudedje stáhtat várrogasat rádjeguovlluin, amaset neaktit heittohin sápmelaččaid mielas, earenoamážit nuortalaččaid mielas ja amaset ránnástáhtaid háhttet¹⁴³⁰. 1600- ja muhtun ráje 1700-logus lea olu mii čájeha ahte nuortalaččat atne dán dilálašvuoda alcceseaset ávkin.

---

¹⁴²⁴ váilu sámegiella

¹⁴²⁵ váilu sámegiella

¹⁴²⁶ merkantil betydning

¹⁴²⁷ innovere

¹⁴²⁸ Tysfjord

¹⁴²⁹ regime

¹⁴³⁰ provosere

Áiggi vuollái šattai dát rádjesejádát heavaheapmin nuortalaččaide, earenoamážit 1900-logus.

Dat ekonomii ja servodatorganiseren man hámi oaidnit ain ođđaset áigge rahpaseamis juo, gal oalle muddui lei čavddis 1800-logus vuos, ja muhtun ráje vel 1900-logus.

2.5 NUORTALAČČAID SIIDAGUOVLLUT

2.5.1 Siiddaid rádjegeassimiid vuodđojurdagat

Nuortalaččaid 1800-logu ja veahá 1900-logu siidarájit dáidet leahkit oalle boarrásat - nu go Tanner dajai: dat "dáidet leahkit don doloža rájes", "dološ oamasteami" vuodul, ja álggu dahje vuosttaš geavaheami vuodul, *jus primo occupantis* (Tanner 1929: 99). Dákkar ákkasteami gávdna ge Tanner juste siiddaid rádjegeassimis.

Rádjegeassimiin orrot vuhtii váldán meahcástan- ja bivdodilálašvuodaid, eai ge dan boazodoalu mii muđui ovdánii sámi guovlluin 1500-/1600-logus. Rádjegeassimiid vuodđojurddan lei ahte čáhcerájit leat mearridan rájiid dainnalágiin ahte váldočázadat lea juohke siidda *nervus rerum* ("eallinsuotna"). Dát ii leat álo viiddis¹⁴³¹ boazodoalu lunddolaš vuodđojurdda, go dat ferte vuhtii váldit viiddis guohtuneatnamiid dárbbu. Dárbbáša sihke vuovddi ja duoddara, johtolatgeinnodagaid, guotteteatnamiid jna. Nuortasiiddaid rájit čuvvo luonddurájiid dakko gokko ránnážit gulahalle heajumusat ja gos unnimusat geavahedje resurssaid ja nappo gokko unnimusat sáhtte soahpameahttunvuodát bohciidit. Go bohciidedje soahpameahttunvuodát, de lei siidarádji "lihcadeaddji gaskaneasmieđihuvvon¹⁴³² rádji" máid siiddaid boares duopmostuollováldi sáhtii sirddašit, nu go maŋnelis gullat. Dát lei áibbas earaládje go máid muđui dahke sámi guovlluid rádjesoahpameahttunvuodáiguin 1600- ja 1700-logus gos boazosápmelaččat (johttisápmelaččat) dávjá jorahedje¹⁴³³ ránná eatnama alcceseaset (Tanner 1929: 99-100).

Nuortalaš siiddain lei maid vejolaš boazodoalu doaimmahit, ja dan dahke ge, muhtumat barge garrasit. Muhto deatalaš diehtit lea ahte meahci rájit

---

¹⁴³¹ ekstensiv

¹⁴³² kompromiss

¹⁴³³ arrondere

eai oro váldán sierra ja viiddis boazodoalu dárbbuid vuhtii rádjebidjamis. Rádjebidjan lea boarraset go dát boazodoallovuohki.

Dán vuoru doalahit Njávdáma olggobealde siidarájiid válddahaladettiin.

2.5.2 Suonjilsiida

Suonjilsiida (suomagillii Suonikylä, ruoššagillii Songelsk) lei, nu go namuhuvvon, áidna dan njealji siiddas mii ii lean rittus. Dat lei Nuettjaurgáttis, vuovdeeatnamis. (Geavahan dás Nickul 1948 čállinvuogi, man vuođul muđui čielggadan Suonjilsiidda dás. Suopma-Ruošša soahtegaskaáiggerádji manai siidda čađa oarjjáslulás-nuorttasdavás, nu ahte birrasiid 1/4 álgo siidaguovllus gullagođii Ruššii. Suonjilsápmelaččat mat šadde Suomabeallái, šadde Suoma stáhtaborgárin, ja sii geat válljejedje bissut nuorttabealde, šadde Ruošša stáhtaborgárin. Muhtumat válljejedje johtit oarjjás, maiddái olggobeallái siidaguovllu, omd. Báhčaveadjái. Siidda sturrodat mii Suoma beallái gárttai, lei birrasiid 4 800 km².

Suonjilsiidda birra lea čállojuvvon 1500-logus juo dánska-norgga gálduin ja lea gohčoduvvon *Søndergiel* dahje *Syndergiel*. Siida lea maid merkejuvvon Simon von Salingen` 1601 kártii. Suoma namahus gávdno vuosttaš geardde Bureus` 1611 kárttas (Tanner 1929. 195).

Suonjilis leat earenoamáš olu jávrrit ja jogat; Luohtojohka (Lott, Luttojoki) oktan oalgejogaiguin lea váldosuotnan. Dat golggida Nuettjávraí (Nuettjaur). Doppe golgá Tuollamjohka (Tuoloma) Guoládatvutnii. Oarjelet guovlluin leat viiddis beahcevuovddit ja buorre jeagil, nuortaleappos leat eambo rássegiettit ja -vuovdeguolbanat. Nu leat siiddas sihke dálve- ja geasseguhtumat orohaga sikkobealde.

Siida lea oarjelulábealde Suoma vuovdesámi Anár¹⁴³⁴siidda ránná, oarjedavábealde oanehit gaska Báhčaveaisiidda ránná ja davábealde Beahcánsiidda ránná. Nuorttabealde ledje Guoládatsámit; lagamus ránnát ledje Gieldda sápmelaččat ja daid searvvis nuortale sisafárrejeaddjit, nu go syrjenat (komisámit) ja samojedat (maiddai nenetsan gohčoduvvon). Nenetsaid oarjerádji lei álggos Mesenjohgáttis, nappo Vilgesmeara nuortadavábealde. Rádji gul gustui formálalaččat 1545 rájes juo (Hallström 1911: 242). 1800-logu loahpas ledje unnit joavkkut fárren oarjjás Kandalaks- ja Imandraguovlluide.

Nenetsat orrot oallugat álgán guođoheaddjin viidáneaddji syrjenaide geat maid johte oarjjás 1800-logu loahpas, eret Pechoraguovllus, várra

---

¹⁴³⁴ Enare

boazodávddaid ja nákkisvuoda geažil. Sii besse bisánit guovlluide Lovoserska buohta. Syrjenat ásse fásta ja barge eanadoaluin lassin boazodollui, muhto boazodoalu dáfus sii manne viidát. Sis gul leat leamaš 5 000 bohcco maiguin johte ja boazolohku lassánii sakka (Hallström 1911: 242-244). Gaskamearalaččat leat juohke syrjena ruovttudoalus olu eambo bohccot go Ruošša-sámi ruovttudoaluin. Ruošša gálduid mielde oaivvilda Hallström ahte 1889:s ledje gaskamearalaččat 30 bohcco juohke Ruošša-sámi ruovttudoalus (vaikko 50-200 heakka lei dábálaš) 80 bohcco ektui juohke syrjena ruovttudoalus (Hallström 1911-246).

Suonjilsápmelaččain ii oro leamaš nu olu dahkamuš eará nuortalašjoavkkuiguin, vaikko eai lean makkárga čáhcejeahkki rájit. Nickul` oaivila mielde lei nu sihke danin go sis eai lean nu olu oktasaš ekonomalaš beroštumit ja go čáhcerájiid geažil ii lean geasset nu álki gulahallat. Suonjilsápmelaččat orro eanas dálvvi ovttahatsajis dálvesiidas (Nickul 1948: 13).

1938:s ledje siiddas 30 doalu dahje bearraša (Nickul geavaha goappaš doahpágiid). Orohat lei juhkkovuvvon 30 siidii, juohke bearrašii sierra geavahanguovlu. Nickul lea bienasta bitnii¹⁴³⁵ válddahallan juohke bearraša jahkodatjoru ja johtinmálle nu movt dat lei 1938:s; málle dáidá seilon doloža rájes juo oalle muddui.

Dálvesiida (Talvsijd) lei siidda válđoássonbáiki ja bearrašiid deaivvadanbáiki. Doppe dolle skuvlla ja diggečoakkániid. Dálveorohagas ledje juovllaid ovddabealde gitta cuonomanu lohppii. Dalle johttájedje bearrašat giđđorohahkii gos orro maŋnelii guotteha miessemánus. Dasto johte ealuin giđasgeasseorohahkii mii lei buori guollejargáttis ja rásseguohtuneatnamis. Oaláš geasseorohahkii johte geassemánus, ja dat lei dábálaččat stuora jávregáttis. Doppe orui bearaš gitta čakčamánnui go jodii vuosttaš čakčaeatnamii, maid ledje guođđán golggotmánus go johte eará čakčaeatnamiidda, mat ledje maid giđđorohahkan. Siidda jávrebivdu lei várra seammalágan go eará Ruošša sámiid bivdu. Siseatnanguoli riibadedje¹⁴³⁶ dábálaččat goikademiin, seammaládje go rittus goikadedje mearaguoli - Murmánskarittu "recepta" mielde goikadedje maid guoleoivviid (Hallström 1911: 250). Čakčorohagas orro juovllaide goas bearrašat čoahkkanedje dálveorohahki (Vorrenis lea maid čoahkkáigeassu Nickul girjjis, Vorren Aarsethas 1989: 29).

Oba nuortalaš guovllus lea seammá organiseren go dás oaidnit resurssagevaheami ja jahkodatjoru oktavuodas. Jagi áigodagaid barge olbmot bearaš- dahje ruovttudoallodásis dahje eará organiserejuvvon joavkkuin; omd. manne dievddut fárrolaga goddebivdui, muhtomin fas

---

¹⁴³⁵ i detalj

¹⁴³⁶ preservert

manne moadde bearraša/ruovttudoalu fárrolaga, ja loahpalaččat - dálveorohagas - ledje buohkat čeahkis. Dákkar heivehanmunni¹⁴³⁷ lei maid mángga eará meahcástan- ja bivdoservodagas. Dakkár teoridoahpagat máid sosiálantropologat leat ráhkadan joavkkuide, leat *task group* unnimus jovkui, *local band* nuppi dási jovkui ja *regional band* oppalaš jovkui, dán olis olles orohakii (vrd. Odner 1992: 75-76).

1938:s lei ain guollebivdu siidda váldoealáhussan. Sii bivde cuonomanus/miessemánus skábmamánui/juovlamánui. Sis ledje maid veahá gusat ja sávzzat dalle, ja bivdu váikkuhii ain olu ekonomiiijii. Ovdal lei maid helbmobivdu mearas leamaš oalle mávssolaš (Storå 1989: 19-20).

Ovttá ládje gal lei 1800-logu loahpas ja 1900-álggus leamaš garra viidáneapmi, namalassii boazodoalu dáfus. Go 1. máilmmesoahhti buollái, de ledje 8-10 000 bohcco. Dovdui čielgasit ahte boazodoalu ledje olggobeale váikkuheadjit váikkuhan. Oktan Báhčaveaji boazodolliiguin ledje sii ásahan boazodoallosearvvi man suomelaš jođihii. Sii válde atnui Suoma bargovugiid, ee. huksejedje čuoikasuođjalanvistti ja iešguđetlágan gárddiid, mat siiddas eai lean leamaš ovdal. Geresii lei bohtán gilvaleaddji, syrjena sanreahka.

Boazolohku lei lassánan 1. máilmmesoahdi rájes. 1938:s lei ovttá bearrašis 1000 eallu, mii lei liige stuorimus bearašeallu. Nubbin stuorimus eallu lei 500 birrasiid. Golmma eará bearrašis ledje guđesge badjel 200 bohcco ja viđa eará bearrašis eambo go 100. Visot bearrašiid gaskamearri lei birrasiid 130 bohcco (Nickul 1948: 66).

Goddebivdu lei vel oalle mávssolaš 1900-logu álggus Ruošša sámiid oppalaš ekonomiiijii. 1908:s ja 1910:s doaimmahii Gustav Hallström guovlludutkamiid Ruošša-sámi siiddain. Su muitaleaddjit dihte muitalit bárraha goddebivddu ain vaikko goddelohku lei sakka unnon ja dál dušše ledje "oalle olu" vel Imandra birrasiin ja duottarguovlluin oarjjás, nappo Suonjilsiidda guvlui. Sii bivde nu movt dološ áigge, golggotmánu ja giđasdálvve. Bivddáhaslogu dáfus muitalii Hallström bivdoolbmá gii akto lei báhčán 30 gotti ovttá jagis, nuppi olbmá vehkiin vel dasa lassin 20 gotti (Hallström 1911: 252-253).

Nu go ovdal juo namuhuvvon, de lei 1938 mañimus "dábálaš" jahki Suonjilsiidda guovdu. Muhto Nickul` dárkilis iskamat siidda eallimis dan jagi čájehit ahte Suonjilsápmelaččain lei buore muddui ain eallime sin árbevirolaš kulruvra. Seamamá oažžu maid dadjat árbevirolaš ásahusaid birra dás mángelis.

---

¹⁴³⁷ fleksibel

Suonjilsiidda davit guovlu lei rievadanmuni guovlu, muhtun lágan oktasaš guovlu - *merjiennam* - gos Beahcánsápmelaččat ledje davviránnát. Árbejuvvon šiehtadusaid mielde sáhtte Beahcánsápmelaččat čakčat bivdit guoli *merjiennam* jávrrin jus sin iežaset siiddas lei heajos dilli, go Suonjilsápmelaččat fas besse geasset bivdit guoli Beahcánsiiddas. Siidda lulágeahčen maid ledje sullásaš ortnegat ránnáiguin (Nickul 1977: 2-3).

2. máilmmesohti gárttai issoras dáhpáhussan Suonjilsiidii. Guovlu šattai iešguđetge soahteveagaid soahtešilljun ja eaiggátkeahces eanamin. Suoma borgárat go ledje, šadde eanas rávis dievddut searvat Suoma soahtevehkii Dálvesoađis juo (muhtumat ledje juo sohtan Ruošša cára soahteveagas 1. máilmmesoadais). Olbmot báhtaredje Supmii, guovtti oasis, 1939:s ja 1944:s. 1945 ráfišiehtadusain fertii Suopma addit Ruššii olles dan guovllu mii Suonjilii lei gullan, dasa lassin olles Beahcánsiidda ja Báhčaveaisiidda "Suoma" oasi. Suonjilsápmelaččat ožžo, nu go juo leat gullan, guovllu Čeavetjávrrin lahka, Anárjávrrin nuortadavábealde, gosa johte cuoŋománus 1949. Suoma stáhta lei ceggen gárvves viesuid gosa besse fárret (Ingold 1976: 5, Nickul 1977: 56).

2.5.3 Beahcánsiida

Suonjilsiidda davviránnás, Beahcánsiiddas, lei orohat Beahcánjohgáttis; orohat lei birra čázadaga. Lei seakka, guhkes guovlu. Beahcámis gal ledje mearariggodagat máid besse hálddašit, mat Suonjilsiiddas eai lean. Nuortarádji manai Muetkeduoddara mielde Beahcánjoga ja Valesjohráigge Fiskarhalvøya¹⁴³⁸ duohkai ja das njuolga nuorttasdavás rastá Fiskarhalvøya¹⁴³⁹. Suoma ja Ruošša soahtegaskaáigge rádjegeassin lei dagahan ahte Beahcánsápmelaččat masse Fiskarhalvøya¹⁴⁴⁰. Nuortaránnán lei Guoládatsámisiidda Muetke dahje Gielda. Siidii gulai maid Vuorjánjoh¹⁴⁴¹njálbmi oarjeguovllus riddogáttis. Lulás manai siidarádji gaskal Beahcána ja Báhčaveaji duoddariid ja várregilggaid mielde mii maid lea Báhčavaijoga rádji. Siiddat sirddašedje ieža ráji veahá áiggi mielde (Tanner 1929: 87 ff.).

Boarráset dánska-norgga gálduin gohčoduvvojit Beahcánsápmelaččat maid "Peisens finner" (Peisena sápmelaččat). (Peisen lea Petsjenga boarráset dánska dadjanvuogi mielde) Sin gohčodedje maid "Karlsgams finner" (Karlsgamsápmelažžan) (Karlsgammen lei boarráset namahus Fiskarhalvøya¹⁴⁴² olggumus guvlui, Kegora buohta, gos

---

¹⁴³⁸ váilu sámegeielnamma

¹⁴³⁹ váilu sámegeielnamma

¹⁴⁴⁰ váilu sámegeielnamma

¹⁴⁴¹ Grense-Jakobselv

¹⁴⁴² váilu sámegeielnamma

Beahcánsápmelaččain ledje guollegoađit). Sin dovde olggobeale olbmot bures go bivde rittus ja go gávppašedje Kegormárkaniin.

Beahcánsápmelaččat ledje árvvusge daid "Lappians" searvvis maid birra Stephen Burrough čállá maŋjel go finai Kegormárkaniin 1557:s. Sii vuvde guoli ja lonuhedje alcceseaset ee. alit, ruoná ja rukses bivttasdinggáid (Hakluyt 1589/1965 I: 294).

Beahcánsápmelaččaid dálvesiidda (Peahccamsit Tannera čállinvuogis) gohčodedje ruoššat Moskován. Dat lei Beahcánjoga oarjegáttis birraiid beanagullama eret joganjálmmis ja sulli beanagullanbeali badjelis ođđasishuksejuvvon Beahcánklostera, "Bajit klostera". Tanner ii loga báljo gávdnot buoret "bealle-johttiolbmuid dálveorohaga" (Tanner 1929: 163, čuovvovaš lea maid Tannera: 161 ff. mielde). Doppe lei vuovdi ja buorit boazoguohtumat. Seammaládjje go Suonjilis, johte iešguđet bearrašat dálveorohakii juovllaid ovdalaš. Dálvesiiddas "hávskohalle ovttas"; buriid ja lagas guohtumiid geažil lei olu friddjavuohta go eai dárbbášan čađat guođohit. Kloster (ođđasishuksejuvvon) mii lei das lahka, dagahii maid oadjebasvuoda (Tanner 1929: 167).

Njukčamánu/cuoŋománu molsašumis johte Beahcánsápmelaččat dálveorohagas mearragáddái guoli bivdit. 1600-logus juo gullat "Peisena sápmelaččaid" guollebivddu birra ja Fiskarhalvøya¹⁴⁴³ guollesajiid birra. Mearragáttis lei juohke bearrašis iežas dálllu ja iežaset áittit. Sii johte bohccuiguin Fiskarhalvøyai¹⁴⁴⁴ geasseorohakii, gos guottehedje. Johtima vuolde lonuhedje dálvebiergasiid eret ja válde geassebiergasiid Jiernnis (Nurmensätti, Nordmanset). Smávva, gorrojuvvon fatnasiiguin doaimmahedje dábálaš mearrabivddu, ja manne oarjjás Vuorjánjohkii (Vuerjemjohka), gos bivde luosaid maid ja Áinnesulluide¹⁴⁴⁵. Nissonolbmot ja mánát gesse nuohi gáddeguoraid (kessem`nuett). Go oaláš guollebivdu nogai suoidnemánu, de čoahkkanedje bearrašat. Boarráset áigge lei dalle márkanáigi; luosa jođihedje dábálaččat Guoládatgávpogii. 1700-logu rájes, go klostersierralobit¹⁴⁴⁶ heaittihuvvojedje, lei Beahcánsápmelaččain measta aktovuoigatvuohka luossabivdui.

Borgemánu gaskkamuttos čohkkejedje ealu ja johtájedje badjosiidda čakčaorohagaide mat ledje buriid guollejargáttiin. Juohke bearrašis lei sierra guollebáiki, Tanner` áigge olbmo muittus ledje 1-4 bearraša juohke jávregáttis, oktiibuot 12-13 bearraša (bearrašiid lohku lei dásseedit sullii seammaládjje 1700-logu gaskkamutto rájes). Čakčaorohat lei juhkkujuvvon guovttesadjái, lulimus jávregáttiin ledje

---

¹⁴⁴³ váilu sámegeinamma

¹⁴⁴⁴ váilu sámegeinamma

¹⁴⁴⁵ Henøyene

¹⁴⁴⁶ klosterprivilegiene

maŋŋičakčaorohagat. 1800-logu nuppi oasis ledje measta heaitán geavaheames lulimus čakčaorohagaid.

Beahcánsápmelaččaid boazodoalu birra leat olu unnit dieđut go Suonjilsápmelaččaid boazodoalu birra. Tannera áigge árbevieruid mielde eai galgga guđege bearrašis leamaš badjel 300 eallu. 1820-jagiin lei vuosttaš stuora heajos servodatdilálašvuhta Beahcánsiidas ja dat lei ge boazodoalu oktavuodas.

Dalle johtigohte boazosápmelaččat (duottarsápmelaččat) guovlluide duodas, ja dat álggii juo 1700-logus. Dalle johte muhtun Norgga boazosámibearrašat vel nuortalii, nappo nuortalaččaid siiddaid čađa ja rastá sin rájiid (Tanner 1929: 72 ff.). Boazosápmelaččain lea leamaš 6- 10 000 eallu. Dát čuzii garrasit Beahcánsápmelaččaide. Sii fertejedje guođohišgoahtit garraseappot, ja ádjánedje dainna eaige astan eará deatlaš doaimmaiguin nu olu bargat, omd. guoli bivdit. Muhtomin bálkáhedje geafes Norggabeale riddosápmelaččaid reanjan vai ieža aste guoli bivdit. Muhto lei lossa riidu. Nuortalaččat maste boazosápmelaččaide - ja mađi bozolaččabut boazosápmelaččat šadde, dađi eambbo boazohuvve nuortalaččat. Geavai vel nu ahte boazosápmelaččat geahččagohte nuortalaččaid čorragaččaid muhtun áiggiid (Tanner 1929: 177).

Šattai váddáset boazodoallu Beahcánguovllu koloniserema maŋnel. Koloniseren álggii 1800-logu gaskkamuttos. Álggos ledje suopmelaččat, dasto ruoššat, karelat ja dáččat kolonisereme. Dát lei Beahcánsápmelaččaid nuppi heajosáigge álgu. Go heite bohccuiguin, de váikkuhii dát máŋgga ládje. Ee. šattai váddáset johtit čakčat go eai lean bohccot nu olu. Áhpebivdu maid gáržžiduvvui dalle, muhto dasa ledje eará árttat. Ođđa Beahcánkloster gáibidii klosterii sierraovdamuniid ja luossabáikkiid, nu go vuosttaš klostera áigge ledje leamaš. Sii ožžo maid dáid, dan ovdii go muŋkkat válde badjelasaset Beahcánsápmelaččaide addit girkobálválusaid. Gávpeguovddážiid ásaheapmi dán guovllus, maid dai Norgga gávpeguovddážiid ásaheapmi, dagahii vel eambbo ahte nuortalaččat gáide árbevirolaš eallinlágis márkanekonomalaš heiveheami guvlui.

Goalmmát heajosáigi álggahuvvui 1. máilmmesodiiin ja lei alimusas Dorpat-ráfi áigge. Čieža Beahcánsápmelačča gohččojuvvojedje soahtái, golmmas eai máhccan šat ruoktot; siiddas ledje 76 olbmo. Maŋnel soađi boatkanedje olu ovdalaš čanastagat, earenoamážit Ruššii. Beahcánsápmelaččat šadde Suoma stáhtaborgárat. Iešguđet doaimmaid bokte ja "Petsamobolaget" (Beahcánsearvvi) bokte veahkehedje sápmelaččaid. Geahččaledje fas álggahit boazodoalu. Muhto ođđa

riikkarádjji lei ludden áibbas dárbbášlaš geasseorohaga Fiskarhalvøyas¹⁴⁴⁷. Eai gávdnon molssaeavttut gokčat vahága. Siida lei oalát bieđganeame Tannera áigge. 2. máilmmesodniin nogai árbmu. Beahcán šattai maid soahtešilljun, seammaládje go Suonjilsápmelaččaid guovlu. Sii šadde maid báhtarit guovtte geardde, nu go sin lulliránnát.

Soađi maŋŋel háliidedje vuorraset olbmot fárret ruovttoluotta, nu go daddjo raporttas Suoma náššunalčoahkkimii: "Sin stuorimus sávaldat lea fas eallit friddjan dan guovllus mii juhkkjuvvui Dorpat-ráfi". Nuorat baicca eai háliidan máhccat dohko; orro nu eahpeoadjebas dilálašvuodát ja boahhteáigi. Sii balle njuolgut ahte guovllus ledje láddagas miinnat ja granáhtat. Loahpalaččat ožžo sii, oktan báhtaran Beahcánsápmelaččaiguin, guovllu boares "Jieknamearageinnodaga" buohta Beahcánii, gaskal Avvila¹⁴⁴⁸ ja Nellima Anárjávrru nuortalulálbealde, nappo oalle lahka Čeavetjávrru (Ingold 1976: 5-6, Nickul 1977: 56). Muhtumat sis ja sin maŋŋisbohttiin ášset ain doppe.

2.5.4 Báhčaveaisiida

Báhčaveaisiidda válđočázadat lei dieđusge Báhčaveaieatnu oktan oalgejogaiguin ja jávrriguin. Lulli- ja nuortaránnáid rájit leat čilgejuvvon ovdalis. Anársiidda rádjji lei čáhcerádjji várís Rissnjunni sullii dakko gokko dálá riikkarádjji nai lea, muhto rasttidii Báhčaveaieanu bajit oasi Nautsi buohta. Mearragáttis manai nuorta siidarádjji Vuoddasvakke (Vouddasváhki) oarjjabealde, dárogillii Sandhavn dahje Pasvik havn, mii lea gaskal Ruovdavuona oarjin ja Vuorjánjoga nuortan. Oarjjabealde lei siidarádjji lulimusas Anársiidda guvlui, davvelis lei Njávdamis ja Báhčaveajis oktasaš rádjji gitta Várjjatvutnii, gokko rádjji manai Báhčaveaivuona oarjjabealde nu ahte Báhčaveaisápmelaččat ožžo Sállana¹⁴⁴⁹ nuorttabeali, Dálmháha ja Reainnáha. Nappo lei sis measta olles Báhčaveaieatnu ja gáhčahagat vutnii Várjjatvuona guvlui.

Boarráseamos dánska-norgga gáldut gohčodit báhčaveaisápmelaččaid guovllu *Pasvig bye* ja sápmelaččaid *Pasvig finner*. Vuosttaš oktavuoha dáččaiguin lei várra Várjjatvuonas Báhčaveaihammanis giđđaguollebivddus.

Báhčaveaisápmelaččaid ássanbáikkiid ja johttinmálliid ovdal 1826 eai leat bienasta bitnii gávnahan. Ii dáidde vejolaš dahkat dan čálalaš dieđuid vuodul ja dál lea juo maŋŋit geavahit njálmmálaš árbevirolaš gálduid.

---

¹⁴⁴⁷ váilu sámegeinamma

¹⁴⁴⁸ Ivalo

¹⁴⁴⁹ Skogerøya

Dálvesiidda sirde mángii, maŋjel siidadikki (norraz, sobbar (soppar)) čeahkkimiid. Dálvesiida gos Keilhau finai 1827:s, lei báhčaveaisápmelaččaid maŋimus dálveorohat Norgga bealde ráji. Ássanbáikái manadettiin oinnii son maid muhtun boares dálveorohaga. Dat boares, ávdin ássanbáiki ii sáhte leamaš nu guhkin eret Svanviikkas¹⁴⁵⁰, várra Skoltevan¹⁴⁵¹-gáttis (Vorren 1979: 62). Ássanbáiki máid Keilhau gávnai, gal lei anus, sullii guokte diimmu vázzima duohen Salmijärvis, muhtun báikkis máid Báhčaveaisápmelaččat gohčodedje *Nakkejaursit* ja gos leat gávdnon kapeallabázahusat. Báhčaveaji dálvesiidas lea gul leamaš kapealla Trifona beivviid rájes. Orohagas soitet maid leamaš mánga dálvesiida oktanis (Tanner 1929: 107). Boaldámušdabuheapmi ja boazoguohtun mearridedje sajádaga ja johtolaga.

Gávdnojit maid dieđut dálvesiida *Seckasit* birra Seckajohgáttis (suomagillii Pikko Kolosjoki) moadde kilomehtera davábealde Kauluntunturi (sullii 1880), *Mualkk`jaursit* Markkinajärvi buohta guokte kilomehtera nuorttabealde Salmijärvi (1870-logus) ja muhtun eará dálveássanbáikkis. Markkinajärvi orru leamaš siida oktasaš dálvesiida jahkečuodimolsumis; dan gohčodedje ge maid Bajit Skoaltasiidan (Wessel 1902/ 1979: 38). Maŋimus dálvesiida ovdal go siida oalát bávkaledje 1920 birrasiid, lei *Cuonni`jokksit*, Ruošša Pasrjetsk (Tanner 1929: 105). Dán ássanbáikki válddahalai ja mihtidii Vilku¹⁹²⁷:s (vrd. Vilku¹⁹²⁷ govvosa Andresen 1989: 123). Dálvesiidas ledje maid oalle nanu dimbbarviesut, nu go dain eará siiddain. Ledje viesut juohke bearrašii, muhtumiin maid fulkkiide ja bálvváide, ja dasa lassin ledje muhtun áittit. Dálvesiida lei dego unná čeahkkebáikkáš. Dálvesiidas Báhčaveajis lei skuvla ja eará bálvalusat, nu go eará siiddaid dálvesiidain. (Dát ja čuovvovaš lea earenoamážit Tanner 1929: 103 ff. vuodul).

Bearrašat čeahkkanedje dávjá maŋjel Báhčaveaidálvesiidii go nuorta ja lulli ránnásiiddat, jur juovlamánu loahpas dahje ođđajagemánu álggus. Ođđajagemánu 6. beaivvi berrejedje buohkat searvat "čáhceburessivdnidanbeaivái" (*cad`res`bæive*). Báhčaveajis maid ledje dálvet eanemus sosiála oktavuodát obanassiige jagis; dalle ledje ráđđádallamat, sosiála deaivvadeamit, stoagus ja maid dánsa, lohpadaddamat ja heajat; náittusviihaheapmi galggai árbevieru mielde ovdal beassážiid.

Beassážiid basuhedje ávžegáttis, Boris ja Gleb kapealla lahka (Boris Gleb), mii ceggejuvvui vuosttaš miššunáigge (1800-loahpas ceggejedje ođđa girku). Nu go diehtit, de lea kapeallbáiki Báhčaveaieanu Norgga bealde,

---

¹⁴⁵⁰ váilu sámegeinamma

¹⁴⁵¹ váilu sámegeinamma

dego sierra unna stáhtaš eará stáhta siskkobealde¹⁴⁵². Dán báikki atne dego Ruošša bassi eatnama oassin. Boris ja Gleb leigga Ruošša-ortodoksa árbevierus sullásaš dásis go Bassi Olav. Kapealla birra ceggejuvvui maid Báhcaveaisápmelaččaid árragiđasiida, jur Geavngá goržegáddái máid ain gohčodit Skoltefossen:n dárogillii (Keunjes (Geaunnis), suomagillii Köngäs). (Vilguna sárggui maid nuortalašsiidda Boris Gleb 1927:s; govva Andresen 1989: 136). Doppe ledje Báhcaveaisápmelaččat beassážiid ovddabealde gitta dassožii go jiekŋa manai eanus ja vuonas ii lean šat jiekŋa. Geavngás sii divodedje guollebivdoneavvuid ja fatnasiid; dohko rádje maid dálvegálvvu čakčii.

Dološ áigge lei giđasdálvi maid goddebivddu áigi, cuoŋun. Dan muitala Rathke go lei fitnan Boris Glebas cuoŋománu 1802. Nuorra dievddut ledje mannan fárrolaga Njávdáma bivdoolbmáiguin "Davvivárrái" ("Nordfjellet") (Rathke 1899/1981). Lojes bohccuid maid fertejedje guođohit ovdal go johttájedje mearariikkii. Siiddas ledje doloža rájes veahá sávzzat, muhto gusat ledje easkka birrasiid 1860 maŋŋel, go vuosttaš geardde ledje gusat ovttage bearrašis. Gussadoallu ii šaddan dábálažžan siiddas.

Árbevieru mielde ledje Báhcaveaisápmelaččain 12 luossabáikki Báhcaveivuonas ja Ruovdavuonas. Guollebáikkiide manadettiin manne Trifonbáktelanja meaddel Báhcaveaieanunjálmnis, gos gudnijahte bassi gova¹⁴⁵³. Sin fásta luossabáikkid ledje vuonaid siste bistevaš geasseássanbáikki ja darfegodiid lahka. Doppe orro nissonolbmot, boares olbmot ja mánát ja gohkkejedje luossafirpmiid. Nikolajmeassuid (miessemánu 9. b. birrasiid) lávejedje goddigoahtit guliid. (Bivdoteknologiija ja guollebáikkiid birra, gč. omd. Andresen 1989: 75 ff.).

Nuorat ja rávis dievddut manne guolleguovddážiidda áhpeliidda bivdit, earenoamážit áhpedorski. Sandhavn¹⁴⁵⁴ ja Dálmmát (*Talme*) ledje váldoguovddážat. Sandhavas¹⁴⁵⁵ lei ovdal leamaš muhtun muddui seammá doaibma go Boris Gleb; doppe lei kapealla, skuvla jna. Doppe fitne dássedit Várjjatvuona davábeale gávpeolbmát ja Ruošša gávpeolbmát, pomorat. 1700-logus bohte pomorat Báhcaveaivutnii maid, gos oste sallihid nuortalaččain (Schnitler I: 349). Báhcaveivuonas lei olu sallit, mii muđui lei unnán geavahuvvon resurssa Finnmárkkus. Áhpebivdu nogai dábálaččat Iljabeaivve, suoidnemánu 20. b. Borgemánu 1. b. lávejedje doallat diggečoahkkima - *sobbara dahje norraza* - Boris Glebas. Jus lei earenoamáš buorre guollebivdu, de sáhtte fas bivdit oanehaš maŋŋel diggečoahkkima.

---

¹⁴⁵² enklave

¹⁴⁵³ ikon

¹⁴⁵⁴ váilu sámegielnamma

¹⁴⁵⁵ váilu sámegielnamma

Iljabeaivve gal ledje bearrašat dábálaččat fas čoahkkanan Boris Glebii, gos ledje dušše moadde vahku. Daid vahkuid bivde luosa Geavvgná vuolde. 1910 birrasiid gávnnaš Hallström ahte doppe lea buorre bivdu ja ahte dienas lei siidda, "byen Pasräka", oktasaš dienas. Lei maid dáhpáhuvvan ahte nuortalaččat ovttasráđiid mearridedje láigohit goržži ja luossabivddu earáide, nu go 1883:s (engelasolbmuide) ja 1908:s (A/S Sydvarangerii). Dienas šattai siidda oktasaš dienasin (Hallström 1911: 247-248).

Borgemánu loahpas fas johte siseatnamii iešguđet čakčaorohagaide, nu go diehtit lulli ja nuortasiiddat maid dahke. Okta oahppáseamos nuortalaš hávdebáikkiin lea čakčaorohatguovllus, Vaggetem¹⁴⁵⁶ buohta, lagamusas Cievvesullo¹⁴⁵⁷ (Cievve`suel (-soulu)) gos Feodotov ja Titiv bearrašat orro johtima mañimus gaskkain. Hávdebáiki lei Gravholmenis<sup>1458</sup>, nuortalaš gillii Todd`suel. Báhčaveaieanu dulvadanáigumušaid oktavuodas iske arkeologat doppe 1950-jagiid loahpas. Povl Simonsen jođihii barggu. Sii gávdne 31 hávddi, beaivádeapmi fátmasta áigodaga 1500-logus gitta 1900-lohkui. Báikki árbevieruid mielde mitaluvvo mañimus hávdádeapmi leamaš nu easkka go 1925:s. Todd`suel gávdnamat leat leamaš deatalaččat ođđaset dutkamiin nuortalaččaid hávdevieruid birra ja movt sii atne jápmima ja eallima mañnel jápmima (vrd. Simonsen 1959 I: 47-48, Simonsen 1959 II: 23-24, Storå 1971: 135-158).

Árra čavčča rátkkašedje. Buot čájeha ahte Báhčaveaisápmelaččat barge oalle ole boazodoaluin: "...golbmalojagi dás ovdal vel barge Báhčaveaisiiddas oba buori vuogi mielde boazodoalu" (Tanner: 1929 135).

Nu go muđui nuortalaš siiddain, de lea váttis diehtit boazologu juste. Tannera¹⁹²⁰ mitaleddjiid mielde lea boazodoallu leamaš bajimusas 1867 birrasiid go ledje "eambbo go" 2 000 "rávis bohcco". Dalle ledje siiddas birrasiid 20 bearraša. Dán mielde leat juohke bearrašis gaskamearálaččat leamaš sullii 100 rávis bohcco. Muhto bearrašiid boazolohku gal dieđusge ii lean okta. Eanemus mii ovttage bearrašis lea leamaš, lea measta 1000 heagga. Dakka mañnel jahkečuđimolsuma doaimmahii dáčča etnográfá guovlludutkamiid siiddas. Dalle lei ain oalle olu boazodoallu. Mánngga bearrašis ledje 100-200 bohcco. Ovtta bearrašis ledje nu easkka go 1910:s birrasiid 500 bohcco (Solberg 1913: nr. 490). 1920 rádjái gal unnui eallu nu olu ahte 1926:s eai lean go birrasiid 500 bohcco (Tanner 1929: 134, 152). Lea áibbas čielggas ahte 1. máilmmesoadi soahtedilli ja áigi mañnel soadi unnidii ealuid sakka, dáppe nu go eará siiddain.

Ođđaset áigge bivde dájvja Báhčaveaisápmelaččaid geahččat fástaássiid bohccuid. Sii oainnat ledje oahppan boazobargit ja ledje rehálaš ja

---

¹⁴⁵⁶ váilu sámegeinamma

¹⁴⁵⁷ Nakkholmen

¹⁴⁵⁸ váilu sámegeinamma

luohtehahtti boazogeahččit (viesu luhtte boazodoallu, vrd. 3.10 maŋnelis). Máтта-Várjjaga fástaássiit gul háliidedje bohccuideaset nuortalaččaid gehččui ovdalii go Norgga boazosápmelaččaid gehččui (Solem 1933/1970: 197, Helland II 1906: 160). Sullii seammaládje dahke Njávdamis, nu go gullat maŋnel (3.10). Jahkečuodimolsuma birrasiid mákse fástaássiit Báhcaveaisápmelaččaide 2 kr juohke hearggi ovddas máid ieža ledje luoitán veaiddalassii geassái, ja máid nuortalaččat dasto válde gitta ja dolvo fásta ássiide (Wessel 1902/1979: 55-56).

Báhcaveaisápmelaččaiguin manai semmasullásaččat go daid eará siiddaid sápmelaččaiguin máid leat juo gullan, gos dihto áššit vurrolaga čuhce kultuvrii ja servodatortnegiidda - sisafárren ja kolonisašuvdna, duottarsámiid boazodoallu beroškeahttá siidarájiin, stáhtapolitihkka ja soahti. Boazodoallu ja guollebivdu ledje ovttas ekonomiiija vuodđogeadgin - dat ledje ovttá deahtalaččat (Tanner 1929: 152). Earenoamážit 1800-logu maŋit oasis šadde goappeš doaimmat váddáseabbon.

Ruošša ja Norgga 1826 rádješiehtadusas juo vuohttit makkár jurdagiid stáhtaberoštumiid ja resurssaid dáfus galge deattuhuvvot. Norga dajai ahte Máтта-Várjjagis ledje nu buorit eanandoallo- ja dimbbarčuohppanvejolašvuodát, ja lei "vejolaš ahte Stáhtakássii maid boahotá oalle olu Dienas" (Andresen 1989: 42). Norgga šiehtadallit eai orron atnime guovllu makkárga sierra dilálašvuodas nuortalaččaid árbevirolaš geavaheami geažil. Atne baicca ahte oktasašguovlu galggai gullagoahtit Norgii ja ahte doppe galge "seammá njuolggadusat go muđui fylkkas" (Tønnesen 1972/79: 122). Muhto Ruošša šiehtadallit ja báikkálaš eiseválddit gal bealuštedje nuortalaččaid.

Boađusin šattai ahte rádjesoahpamuša 5. artihkkalii čállojuvvui ahte bearrašiin mat rádjeguovllus ásse, nappo nuortalaččain, lei riekti "ássat ain dálá Ruovttus, dahje fárret nuppi Fámu Guovllu siskkobeallái". Fárrenáigemearri lei golbma jagi. Fridnja oskkudoaimmaheami lohpi čállojuvvui 6. artihkkalii; ožžo girkostallat beroškeahttá rájiin. 7. artihkkalis earuhuvvojedje čielgasit rádjeguovllu ovdalaš ássit ja sii geat áigot sisafárret maŋnel rádjesoabadallama. Ovdalaš ássiin galggai molsašumi áigodagas, 6 jagi badjel, riekti friddja vánddardit ráji rastá guoli bivdit ja meahcástit, "nu go dásožii,...". Ođđa ássit gal galge bissut "daid Rájiid siskkobealde Guovllus mii Boahttevuodas gullá dan Fápmui man Vuollásaččat sii leat, eai ge galgga guđege dáfus Oasi oažžut dan Rievttis mii dáid Guovlluid Álgoássiin lea bivdit ja meahcástit nuppi Fámu Guovllu siskkobealde". 8. artihkkalis garžžiduvvo guovllugeavaheapmi ja johtin. Dás daddjo namalassii ahte galggai šaddat gielddusin "Norgga ja Ruošša Sápmelaččaide" johtit bohccuiguin ja eará elliiguin ráji rastá ja "guođohit Bohccuid Guovllus mii ii leat šat sin Oktasaš Guovlu" (*Norges traktater 1661-1966*, bd. I: 10). Maŋimus cealkka čájeha ahte eiseválddit dohkkehedje ahte ovdal lei guovlu nuortalaččaid oktasaš guovlu.

Eiseválddit orro oaivvildeame ahte rádjesoahpamuš loahpahii dán eaiggátvuođa. Lea muđui eahpečielggas máid šiehtadallit leat oaivvildan doahpagiin "gullat sidjiide oktasaččat". Ruošša ja Ruotta-Norgga šiehtadallit dáide guovtteládje ipmirdan eaiggáduššandoahpaga, dan erohusa vuođul movt oarjin ja nuortan atne doahpaga.

Boazojohtingielddus rájiid rastá dáiddii guoskan vuosttažettiin Norgga viiddis boazosámijohtimiidda ii ge nuortalaččaid unnit ealuid johtimiidda. Doloža rájes ledje nuortalaččat johtán ealuideasetguin mearragáddái geasset ja deatalaččamus geasseorohat lei Dálmát (Schnitler I: 335). Sii johte ealuiguin maŋnel 1826 maid. Šiehtadussii galggai vel loahpalaš rádješiehtadus (vrd. Andresn 1989: 40-41).

Astri Andresen lea čájehan ahte nuortalaččat eai atnán rádješiehtadusa buorren ja ohce doarjaga Ruošša bealde. Čuovvovaš jagiid dorjo ge Ruošša eiseválddit sin dološ vuoigatvuođa gáibádusaid, maiddái boazojohtimiid. 1834 Protokolla bođii rádjesoahpámuša maŋnel. Protokolla heaittihii rádjesoahpámuša 7. artihkkala. Muhto Báhcaveaisápmelaččaid Norgga beale vuoigatvuođat sihkkarastojuvvojedje buoremuddui, go doalahedje mearaluossabivdorievtti Báhcaveaivuonas ja Ruovdavuonas, vaikko ieža válljejedje šaddat Ruošša stáhtaborgárin (Andresen 1989: 47 ff.).

Vaikko 1834-protokolla ferte atnit árbevirolaš vuoigatvuođaid formálalaš dohkkeheapmin, de lei oba rádješiehtadeapmi guovtti gáržžesáigge álgun. Báhcaveaisápmelaččat gulle dál guovtti riikkii; sii fertejedje rasttidit ráji jođidettin. Dáččat ja suomelaččat koloniserejedje jođánit viiddis osiid Norgga beale dološ siidaguovllus (vrd. Wikan 1980, Lunde 1979: 116 ff). Eanandoallu, dálloboazodoallu, dimbbardoaimmat, Norgga mearaluossabivdu, Báhcaveaji goržefámu geavahanjurdagat, A/S Sydvarangera ruvkedoaimma álggaheapmi - buot ledje árbevirolaš resurssageavaheami ja jahkodatjohtolagaid garžžideapmin. Dan áigge lei maid boazosuolavuohtha dábálaš ja lassánii maid (vrd. Tanner 1929: 134). Norgga bealde rahče gávdnat liibba gáržžidit mearaluossabivddu, áiggi mielde loahpaheami jurdagiin. 1899:s vuođđudedje Norgga-Ruošša lávdegotti, Báhcaveailávdegotti, maiddái gohčoduvvon "Skoaltalávdegoddin", mii galggai guollebivdovuoigatvuođaid árvvoštallat (Andresen 1989: 101 ff.). Norgga áirasat, main ámtamánni Truls Graff lei nubbi, oačču čiegus gohččuma mii ee. bággii sin čuoččuhit ruošsaide ahte Norgga eiseválddiin lei iehčaneaset vejolašvuohtha heaittihit nuortalaččaid luossabivddu (Andresen 1989: 97-98). Muhto ruoššat eai miedihan formálalaš heaittiheapmái. Danin eai dalle goit rievdan Báhcaveaisápmelaččaid vuoigatvuođat Norgga eatnamis. Norgga vuohki šattai eahpealmmolaš gáržžidanvuohkin (Andresen 1989: 130-131).

Dihto soahpameahttunvuohta 1916:s sáhtta leahkit ovdamearkan movt iešguđet duopmostuolldásiin árvoštalle nuortalaččaid vuoigatvuođaid. Muhtun Norgga borgár áššáskuhttui duolbman Báhcaveaisápmelaččaid guollebivdovuoigatvuođaid vuonas. Várjjaga sunddi mielduopmárvievttis son dubmehalai dáinna. Riekti čujuhii dasa ahte nuortalaččaid guollebivdoriekti "álohii lea (leamaš) adnon vuosttašriehtin, nu ahte Norgga hálddašeddjiin lea leamaš bággu doalahit gaska nuortalaččaid guollebáikkiide iežaset bivdoneavvuiguin, amaset vahágahttit sin guollebivddu". Vuoittahalli váiddii ášši Alimusriehtái, ja doppe mieđihedje sutnje danin go Alimusriehtti oainnu mielde lei duopmo vearrut 1834-protokolla ja 1826 rádješiehtadusa dulkoma vuođul. Muhto Eanandoaldepartementa celkkii duomu geavatlaš čađaheami birra: Norgga vuollásaččat eai galgan hehttet nuortalaččaid guollebivddu ovdal go bivdu lei formálalaččat heaittihuvvon; dán doivo šaddat go šiehtadalle ruoššaiiguin. Hálddašeamis ledje politihkalaš vuhtiiváldimat deatalaččat (Andresen 1989: 133).

1. máilmmesoahhti ja "váikkuhusat soađi maŋjel" čuhce garrasit báhcaveaisápmelaččaid viidáset eallimii. 16 siiddaolbmá šadde Ruošša soahtevehkii; ledje mánggas geat eai máhccan šat goassege. Soađit gaskal vielgadiid ja ruoksadiid Suomas ja Ruoššas čuhce "mearihis ládje skoaltasápmelaččaid eallimii" (Tanner 1929: 157). Oallugat báhtaredje Norgga beallái. 1920:s maid geavai seammaládje Suoma veahkagottiin, mii dagahii Dorpat-ráfi. Čuovvovaš jagit ledje moivasat Báhcaveaisápmelaččaid guovdu. Árbevirolaš servvodatvuogádagas billohuvai olu. Sii fertejedje maid ohcat ekonomalaš veahki.

Norgga ja Suoma rádješiehtadallamiid oktavuodas lei nuortalaččaid viidáset eallin guovddáš áššin. Sihke Suopma ja Norga háliideigga heaittihit nuortalaččaid árbevirolaš ekonomiiija ja dása čadnon vuoigatvuođaid. Dán guovtti riikka rádješiehtadus gárvánii 1924:s. Loahppaprotokolla 2. artihkkalis heaittihuvvojedje Báhcaveaisápmelaččaid vuoigatvuođat loahpalaččat Norggas: Vuoigatvuođaid vuvde 12 000 gollekruvdnui máid Norgga stáhta galgai máksit Suoma stáhtii, mii bealistis lohpidii ruđaid geavahit "buorrin dáidda sápmelaččaide". Vuoigatvuođaid jođiheapmi lei juo leamaš ságas Norgga eiseválddiid gaskkas 1890-logus juo (Andresen 1989: 157 ff., Eriksen & Niemi 1981: 170 ff.).

Rádjesoahpamuš šattai formáliserejuvvon doaimmaid maŋimus lađasin mii sihke *de jure* ja *de facto* čuzii nuortalaččaid servodahkii ja mii loahpas billistii olles árbevirolaš ekonomiiija vuođu. Dasalassin ledje eará dilálašvuođat golahan siidda siskkaldasa, nu go koloniseren, ođđaáigásaš stuoraservodaga ovdáneapmi ee. A/S Sydvarangera ruvkedoaimmain ja Pasvik Timbera stuora saharusttegiin Báhcaveaivuonas. Nu go Tanner

dajai njálmálaš gálduidis vuodul: "...oppalaš unohisvuohta ráđđii siiddas" (Tanner 1929: 143).

Jahkečuodi molsuma rájes ledje juo smávvát ásaiduvvagoahtán fásta, ja sihke gussadoallu ja dálloboazodoallu šattai dábálažžabun (Vorren Aarsethas 1989: 34-36). Omd. šattai Boris Gleb birrajagi ássanbáikin. Seammás go árbevirolaš servodat bieđgani, lassánedje nuortalaččat Báhcaveadjái; 1926:s ledje 39 bearraša doppe; nappo measta beali eambo go 1800-logu gaskkamuttos. Árbevirolaš servodagas lei bearrašiid lohku ain oalle vuollin ja dásset. Ássiidlassáneapmi váikkuhii maid bieđganeapmái. Go Cuonni` jokksit dálveorohat bázi ávdimin 1918:s, jávkkai maid árbevirolaš kultuvrras deatalaš govva, vaikko muhtun áigge gal vel johte geasseguollebivdobáikkiide.

Eanas Báhcaveaisápmelaččaide šattai fásta ássan ja ruhtaekonomiija ilgadin (vrd. Tanner 1929: 155). Dát garttai divrrasin, soahtegaskajagiid ledje namalassii stuora sosiála váttisvuodát ja čeardda joavkoiešdovdu jávkkai Báhcaveajis.

2.5.5 Servodatorganiseren

Mii leat juo veahá guorahallan nuortalaččaid servodatorganiserema ja servodatásahusaid. Leat maid namuhan ahte dát ledje hui dološ ortnegat mat seilo guhkit go eará sámi guovlluin.

Dakkar servodat man eanas vuodđun lei luondduruovttudoallu ja viiddis resurssageavaheapmi ráddjejuvvon guovllu siskkobealde, ferte leamaš bures organiserejuvvon, earenoamážit go ledje olu áigodatorohagat ja resurssageavaheapmi jahkodatjoru mielde.

Organisašuvnna vuodđoásahus lei *bearaš* dahje *ruovttudoallu* oaivámušainis, dáluisidiin. Go dáluisit jámii, oaččui boarráseamos bárdni dahje eará olmmoš ovddasvástádusa, ja oaččui namahusa "ruovttudoaluoivámuš", muhtomin šattai leaska danin. Servodatortnega vuodđojurdda lei čielga patriarkála jurdda. (Dát ja čuovvovaš lea eanas Tanner 1929: 345 ff. mielde, vrd. maid Solem 1933/1970: 79 ff. ja Vorren & Manker 1976: 188 ff.).

Buot bearrašoaivámuččat ledje *norrazis* mielde. *Norraz* lei olles siidaguovllu oktasaš diggi. Sátneálgo- ja suorgásanoahpu mielde lea *Norraz* ráinnas sámi tearbma. Dan sadjái boahtegođii *sobbar* (*soppar*), mii orru vuolgán ruoššagiela čoahkkin dahje čoakkalmas sánis. Muđui šattai *sobbar* maid dan stuorit dikki namahussan mas ledje áirasat buot Guoládaga siiddain.

Norraza jođihii *primus inter pares*, maiddái gohčoduvvon *oaiveolmmájin*. *Norraz* lei siidda alimus váldi. Dan mearrádusat ledje loahpalaččat ja buot siiddaolbmot šadde čuovvut daid. Nuortalaččain lei maid dakkár oaidnu ahte *norraz* lei buolvvaid máhtu ja viissisvuođa guoddi ja muitaleaddji. *Norraz* gieđahalai buot lágan siiddaáššiid, maiddái persovnnalaš nákkuid. Earenoamáš guovddázis lei bearrašiid resurssajuohkin ja daid rievdadeamit - guollebáikkiid, guohtumiid, murrenbáikkiid sirddašeami jna. *Norraz* maid galgai bealuštit siidda beroštumiid olggosguvlui. Tanner namuha mángga siskildas ášši máid gieđahalle, omd. boazosuolavuođa ránggášteami. Olggobeale áššiide maid leat mángga ovdamearkka čállojuvvon gitta 1500-logu rájes.

Leat maid ovdamearkkat dasa ahte mángga siidda barge ovttasráđiid, olggobeale máilmmi vuostá. Čáhcesullo borgemánu 1731 dikki justitsprotokollas lea ovdamearka. Njávdáma, Báhcaveaji ja Beahcána nuortalaččat bohte diggái ja bivde beassat dánskka gonagasa vearus danin go Ruošša eiseválddit mávssihedje sin "friddjavuođadivvaga" go ledje beassan militearbálvalusas (Tanner 1929: 351). *Norraz* maid gieđahalai olggobeale olbmuid siidamiellahttovuođa, maiddái go olbmot geat eai lean sápmelaččat, galge lahtuduvvot ee. náitalemiid dahje koloniserema geažil. Dološ áigge rájes lei juo leamaš nu ahte nuortalaččat eai náitaladdan iežaset čeardda olmuiguin¹⁴⁵⁹, genehtalaš ákkaiguin go siiddas ledje nu unnán bearrašat. Vuosttaš Suoma kolonisttat mat ásaiduvve Báhcaveaileahkáii maŋjel 1800-logu gaskkamutto, ledje vuos ožžon lobi *norrazis*.

Daid áiggiid lahtuduvvui ge karela Bogdanoff siidii *norraza* dohkkehan náittusdili bokte Báhcaveaisiidda nieiddain. Dáhpáhuvai maid ahte *norraz* mearridii "muddejuvvon geavaheami" dainna lágiin ahte sisafárrejeaddji ii ožžon ollislaš vuoigatvuođaid ja dasto oaččui heajut guollebáikkiid jna., dakkaraččaid main siida ii beroštan (Tanner 1929: 341).

Nuortalaččain ledje mángga dáfus earalágan riektenjuolggadusat go dat máid eará sámisiiddain diehtit leamaš maŋimus moadde čuođi jagi, omd. árbema ja eaiggáduššanrievtti birra. Persovnnalaš eaiggáduššanrievtti vuollái bohte eanas dušše persovnnalaš diŋggat, viessobiergasat ja visttit. Eanan- ja čáhceriekti, earenoamážit goddebivddu ja mádjitbivddu dienas ja buot luondduriggodagaid hálddašeapmi lei siidda searveopmodat - lei *commune bonum* - máid leat juo gullan (vrd. 2.2.). Dalle go bearrašat orro čakča- ja giđđorohagain iehčaneaset dahje unnit joavkkuin, lei guollebivdu dieđusge ruovttudoalu váste. Nu lei maid boazodoallu guhká. Searvevuođojurdagat maid eai hehtten sierra gudnijahttima, earenoamážit bivddu ja meahcásteami dáfus. Dán vieru čuvvo omd. go hávdádedje buoremus bivdoolbmáid sierra sadjái.

---

¹⁴⁵⁹ eksogami

Eaiggáduššangažaldaga dáfus šadde boazodolliin oalle iešguđetlágan riektenjuolggadusat. Juohkehačča sierra boazoeaiggáduššanrievtti mielde "lassánii" "eankilolbmo ja juohke bearraša vejolašvuohta atnit ávkki¹⁴⁶⁰ riggodagain nu ahte čuzii siiddaoktavuhti" (Vorren ja Manker 1976: 193). Solem gohčoda dán álgo siidaortnega "sierraovdáneapmin", "earenoamážit heivehuvvon boazodollui" (Solem 1933/1970: 106).

Servodatorganiseren šattai muhtun muddui Ruošša váikkuheami vuollái, earenoamážit nuorttamus siiddaid dáfus; soaitá juo 1600-logu rájes šaddan nu. Ruoššat ledje gal smáđáhkkat sápmelaččaiguin gitta 1900-logu rádjái. Ruošša davviguovlluid guovllu ja báikkálaš hálddašeami ovdáneamiin ožžo Ruošša sámii iežaset "fáldiguovllu", *volost*, Arkhangelska ráđđehusa vuollái. Dán fáldiguovllu juhke fas "válgabiriide" máid fas juhke "sámigiellaide", *pogosttaide*. Juohke *pogosta* lei okta siida. Juohke *pogosta* válljii ovdaolbmo jahkái hávális, *oaiveolbmá*. Dát čájeha ahte Ruošša hálldahusvuogádat ii biđgen nuortalašvuođa; baicca heivehedje ruoššavuođa sámivuhtii ja seaguhedje daid.

1920-jagiin lei *norraz* measta nohkan almmolaš orgánan, vaikko oaidnit ásašusas báhcán osiid eahpeformálaš ja formálalaš oktavuodain, omd. Báhcaveajis 1925:s ain (Tanner 1929: 385). Suonjilis oaidnit Nickula dutkamiin ahte *norraz*-árbevierru bisttii "mañimus dábálaš jahkái", 1938 rádjái.

1925:s go suomelaččat mearridedje lága sin ođđa Beahcánguovllu ássandilálašvuođaide, de eai diehtán Suonjilsiidda *norraza* birra (dahje *sobbara*, nu movt dalle dábálaččat gohčodedje ásašusa). Muhto *norraz* baicca barggai áššiin, ja loahpas šattai nu ahte Suoma sisriikkadepartementa 1932:s álggahii Suonjila dahkat sierra "nuortalašguovlun" gos galge sámi kultuvrii addit suodjaleami ja ovdáneami nu movt sii háliidit. Stáhtalaš lávdegoddi mii galggai Suoma sámiguovllu¹⁴⁶¹ ekonomalaš ovdáneami plánat, gal hilggui árvalusa 1938:s. Seamamá jagi sierranii Suoma sámiguovlu Uleåborga leanas ja šattai sierra leanan, Lapin lääni. Suoma sámiguovllu leanahearrá, Karlo Hillilä, dovddahii garra beroštumi Suonjilii. Son ii vuollánan "nuortalaš guovllu" jurdagiin. Su háliidusa mielde dollojuvvui Suonjila dálvesiiddas čoahkkin cuoŋománus 1938. Doppe čilgejedje Suonjila sápmelaččat iežaset árbevirolaš vuoigatvuođaid Suoma ovddasteddjiide ja bivde Suoma stáhta dohkkehit daid almmolaččat. Čoahkkinreferáhtas mañjel dan čoahkkima mii formálaččat lei Suoma eiseválddiid ja Suonjilsiidda *norraza* gaskal, čilgejuvvojit vuoigatvuođat oktan buot ássanbáikkiiguin bienasta bitnii, nu maid *norraz*-ásašus. Boares cára-dokumenttat máid ovdal leat

---

¹⁴⁶⁰ eksploatere

¹⁴⁶¹ Lapland

namuhan, maid čájehuvvojedje. Referáhtta loahpahuvo dainnalágiin ahte čoahkkin doarju ávžžuhit Suoma eiseválddiid dohkkehit boares vuoigatvuođaid "dan muddui go Suoma lága vuođul lea vejolaš" (Nickul 1948: 15-18).

Referáhta mielde eai bargan goassege. Soađi buolláma haga livččii soaitán juoga dáhpáhuvvat. *Norraz* ii álggahuvo šat boares doaimmadisguin maŋnel go Čeavetjávraí fárrrejedje. Ođđaáigásaš Suoma politihkalaš ja juridihkalaš ásahusat ja ođđaáigásaš organisašuvdnadoaimmahat bođii dan sadjái, vaikko gilisearvvis lei muhtun ságadolliin¹⁴⁶² ain veahá fápmu¹⁴⁶³ boares vuoigatvuođaid vuođul (Ingold 76: 213 ff.).

3. gov.
Njávdaŋsiida

---

¹⁴⁶² talsmenn

¹⁴⁶³ autoritet

- Riikkarádjji
- _____ Siiddarádjji
- Giđđáorohat
- Geasseorohat
- ▲ Čakčaorohat
- ◆ Dálveorohat

Kártamihttu: 1: 400 000

Kárta lea Vorren 1959 girjji mielde

3. KAPIHTTAL

Njávdáma nuortalaččat

3.1 VEAHÁ GÁLDUID BIRRA

Dán oasis geavahan seammalágan gálduid go ovddit oasis, nappo iešguđetlágan girjjálašvuoda, oktan girjjálašvuoda čujuhuvvon vuodđodieđuiguin. Muhto lassin geavahan veahá originalčállosiid gáldun, nu go olmmošlohkamiid ja almmolaš árkkiivvaid iešguđet dokumenttaid, ja duopmočállosiid. Lean veahá geavahan Njávdáma nuortalaš birrasa priváhta gálduid, vuosttažettiin *Neiden fisker- og gaardbrukerforeninga* (Njávdáma guollebivdo- ja eanadoallosearvvi) čoahkkinprotokolla. Ja dasto lean geavahan mángga jaga čohkkejuvvon njálmálaš dieđuid, go lean hupman ja ovtastallan Njávdáma olbmuiguin. Manimus jagiid guovtti riekteáššis, gielddarievttis ja gaskarievttis¹⁴⁶⁴, ledjen guldaleaddjin ja čállen miellagiddevaš dieđuid riektešiehtadallamiin ja vihtandutkamiin.

3.2 VEAHÁ OVDANBUKTIMA JA TEORIIJA BIRRA

Manimus jagiid ságastallamiin ja riektenákkuin Njávdáma sápmelaččaid árbevirolaš vuoigatvuođaid birra lea guovddáš áššin leamaš *Njávdáma sápmelaččaid boazodoalu sturrodat*. Girjjálašvuodas ja riekteásahusain lea čuoččuhuvvon ahte lei unnán boazodoallu ja ahte johttisápmelaččat áigá doaimmagohte siidaguovllus.

Dán čielggadusas áiggun geahččalit mihtidit boazodoalu, dán čuoččuhusa geahččalit, earenoamážit dan boazodoalu ektui mii muđui lea sámi ássanguovllus. Gaskaboddosaš čuoččuhusat dego "hui unnán boazodoallu" ja "unnán deatalaš boazodoallu" leat dávjá duottarsápmelaččaid boazodoalu ovdáneami vuodul, earenoamážit 1800- ja 1900-logus, ii ge mital duohtavuoda buohtastahttidettiin dalá eará guovlluiguin.

Muđui lea maid guovddážis Njávdámis geahčadit oppalaš riggodatgeavaheami ja bohcco sajádaga dákkar oktavuodas.

---

¹⁴⁶⁴ Iagmannsretten

Njávdáma boazodoallu bohciidahtta maid dan dábálaš váttisvuoda sámi kultuvrra rievdan- ja earuhanproseassa oktavuodas. Goas, movt ja manne rievddai bivdo- ja meahcástanservvodat sierra boazodoallun, dahje guolleeandoallun? (Vrd. *NOU 1984: 18. Sámi riektedili birra: 74-75.*) Leat ságastallan earenoamáš olu bivddu ja meahcásteami rievddama birra viiddis boazodollui (dutkandieđuid birra gč. omd. *Lundmark 1982: 13 ff., Kvist 1989: 10 ff., Hansen 1990: 4 ff., Hansen 1994.*)

Girjjálašvuodas lea bivdo- ja meahcástanservvodat dávjá čilgejuvvon álgo riggodatheiveheapmin, iešhákanekonomiijan vallji guolle- ja fuođđohivvodagain - muhtunlágan "álgo válljiservodahkan". Dakkár servodagas livččii boazodoallu galgan leahkit dárbbuheapmi, earret veahá bohccuid vuojánin ja vuodgñinboazun. Stuořit boazodoallu "ii lean áigeguovdil ekonomalaš vuodđun" (Vorren 1978: 145 ff.). Nu guhká go olggobealde fápmu ii čuohcán bearehaga álgo "johtalanservvodagaide", ledje sii heivehan iežaset dakkár ekonomiijii man vuodđun eanas lei luondduriggodagaid geavaheapmi. Ovddemustá ledje olggobeale dilálašvuodát sivvan go johtalanservvodagat manne bieđganeami dahje earuheami guvlui, ja go biras servodagat dađistaga eambo čavgagohte johtalanservodagaid.

Tim Ingold lea almmuhan guovddáš teoriija bohcco ávkkástallama rievddadama birra. Das leat golbma áigodaga ja deattuha eambo siskkáldas mekanismmaid, almmá áibbas vajálduhttit olggobeale čuohcimiid. Vuosttaš áigodagas, čielgaseamos bivdo- ja meahcástanservvodagas, leat gul bivdán gottiid dušše servodaga geavaheapmái. Nuppi áigodagas gul leat veahá bohccot juo leamaš, muhto ain ovddemustá iežaset atnui. Goalmmát áigodagas gal rievddai viiddis boazodoallun ja seahkánii márkanekonomiijii. Dát golbma áigodaga bohtet terminologijalaččat ovdan Tim Ingolda girjjis gos teoriija almmuhuvvo, *Hunters, Pastoralists and Ranchers* (1980).

Várjjagii lea almmuhuvvon teoriija njuolggomanuin bivddus ja johtaleamis viiddis boazodollui, nappo "ranching:n", "pastoralism"-áigodaga haga (Olsen 1984: 230 ff.). Dát jurdda lea moitojuvvon earenoamážit báikki 1600- ja 1700-logu mearrasápmelaččaid gálđoávdnasiid vuodul (Nielsen 1986: 30). Odner maid lea eahpidan ovdalaš dohkkehuvvon nuppástumi áigerehkenastima. Son viiddidivččii ee. sámi šibitdoalloáigodaga oalle olu boarráseabbon (Odner 1992: ee. 181, Niemi 1991: 505-507).

Dán vuodul lea lunddolaš jearrat man rohtá dat nuppástupmi obanassiige lea leamaš ja man muddui servodagat leat leamaš "čielgasat". Gažaldat lea maid čadnon dábálaš váttisvuhtii kultuvrra joatkevašvuoda ja rievddama gelddolašvuoda birra. Mii leat oaidnán ahte nuortalaččat ovddemustá leat adnon "johtaleaddjin" gitta árbevirolaš kultuvrra

biedganeapmái 1900:s. Girjjálašvuodas mitaluvvo eanas ahte boazodoallu lei dušše "veahkkealáhus" heivehuvvon bivddu ja johtaleami dárbbuide (Vorren & Manker 1976: 127).

Dán barggus lea okta hypotesa ahte boazodoallu lei stuorit go máid dákkár cealkagat mitalit ja ahte nuortalaččaid ekonomii ja áigá juo lei eambbo earuhuvvon go máid dat unnit eambbo čielga "johtalankultuvrra" govva čájeha. Mii geahččalit hypotesa earenoamážit Njáv dánsiid čielggadeamis maŋnelis.

Min hypotesa vuodđun lea maid dáid goalmát nuppástumi- ja earuhangažaldaga oaidnu, mii maid gáidá oainnus dábaláš ovttageardánis¹⁴⁶⁵, dássedis ja unnit eambbo čielga "johtalankultuvrra birra". Dát goalmát oaidnu lea ee. gohčoduvvon "olmmošlaš"¹⁴⁶⁶ lahkoneapmin" dahje "emisk"/"siskkobealde olggos"-lahkoneapmin mii sakka deattuhaindividuálalaš dagu ja rasjonálitehta mihttomearaláš láhttemis¹⁴⁶⁷. Vaikko dát láhtten lea organiserejuvvon servodaga siskkobealde, de dát oaidnu goitge deattuha individuálitehta ja ruovttudoalloiešstivrema¹⁴⁶⁸. Knut Odner lea almmuhan dákkar teoriija iežas stuora barggus Várjjatsápmelaččaid birra (Odner 1992, ee. Čujuhusaiguin girjái Riches 1982). Dát oaidnu deattuha maid dan ahte servodagas ledje erohusat áigá juo. Várjjagis álge ee. sávzzaiguin ja gáiccaiguin 1300 birrasiid juo (Odner 1992: 181), seammás go geavahedje olu eará riggodagaid. Omd. gávppášedje olbmiguin geat eai lean sápmelaččat. Lars Ivar Hansen lea earenoamážit deattuhan gávppášeamis sajádaga boarráset sámi kultuvrras. Buohastaladettiin sámi guovlluid, gávnnahe son ahte Finnmárkku oarjedavimus guovllut birgejedje gávppášeamis golmmain stuora gávpevuogádagain, Dánka-Norgga, Ruoŋa ja Ruošša gávpevuogádagaiguin. Seammás ledje dát golbma guovllu mat guhkimus doalahedje viiddis meahcástan- ja bivdokultuvruvuoddu. Meahcástan- ja bivdokultuvra seallui gitta 1700-lohkui ee. danin go náhkke- ja duolljegálvu lei hui jođánis gávpegálvu (Hansen 1990, 1994).

Orru leamen buorre ártta ođđasit guorahallat ovdalaš oainnuid boares sámi kultuvrra hárrái, go oaivvildit dan ovttageardánin, unnán "ovdánan", čielggasin ja čielga ekonomiiarájiiguin ja dássedisvuodain¹⁴⁶⁹. Nu lea jur nuppelágan govva mii ráhkaduvvo, gos earuheapmi ja heivehanmunni leat mihtilmasat ja gos maid leat siskkáldas soahpameahtunvuodát. Dát guoska maid nuortalaš sámi kultuvrii.

---

¹⁴⁶⁵ homogen

¹⁴⁶⁶ humanistisk

¹⁴⁶⁷ agering

¹⁴⁶⁸ husholdningsautonomi

¹⁴⁶⁹ egalitet

Maiddáí don doloža dáfus lea leamaš ságastallan bohcco sajádaga birra sámi ekonomiijas, Dálmmát-gávdnamiid vuodul. Simonsen dulko olu boazočorvviid gávdnamiid dainnalágiin ahte lea leamaš boazodoallu ovdal, áigodatjohtolagaiguin gaskal siseatnama ja rittu, nu go historjjálaš áiggis diehtit leamaš. Olsen gal ákkasta dainnalágiin ahte lei bivdo- ja meahcástanservodat ja ahte dákte- ja čoarvegávdnosat eanas ledje bargoneavvoávdnasat máid bivddus- ja meahcásteamis ledje viežžan siseatnamis. Earenoamáš gávdnosat máid Olsen oaivvilda mearkkašit bivdoservodaga, leat hervejuvvon¹⁴⁷⁰ njuollanjunit ja sáitenjunit, árvvusge eaiggátmearkkaiguin (vrd. 3.4.). Dáid oaivvilda Olsen ártan navdit "leamaš geavahuvvon goddebivddus" (Olsen 1994: 135).

Mus ii leat gelbbolašvuolta ságastallat dan birra arkeologalaš gávdnosiid vuodul. Almmá mu oaivila buktima haga "Dálmmát-áigodaga" dilálašvuodain, áiggun goitge čuoččuhit ahte ii dárbbáš leamaš juogo dušše bivdu dahje boazodoallu. Oppalaš oainnu dáfus mii deattuha earuheami ja heivehanmuni lea válđoáššin ahte bivdu ja boazodoallu ledje buhtalaga. Don doložis lei ge nu jur juste nuortalaš siiddain, nu go juo leat ovdamearkkain oaidnán.

3.3 GUOVLU

Nu go Tanner dadjá: Njávđán "lei ovdal oalle stuora sámi siida". Boarráseamos gálduid mielde, 1500-logu manjit oasi rájes, vikkai siidda vel viiddidit iežas guovllu oarjjás gitta Detnui oktan Buolbmát oalgejogain. Norgga eiseválddit vuostálaste ja váide Ruošša eiseválddiide dassožii go "ruoššat" Buolbmátjohgáttis geassádedje ruovttoluotta (Johnsen 1923: 83, 88). 1600-logus vikkái Njávđánsiida maid viidánit oarjjáslulás Anársiidda ráji badjel. Anárdikkis 1671:s ja 1672:s bođii ovdan ahte Anársiida ovdal lei njávđánsápmelaččaid suovvan Anársiidda siskkobeale jávrriid bivdit, muhto dál ledje šaddan beare roahkkadat ja orro bearehaga doppe. Danin mearridii diggi ahte sii galge gáikkodit viesuideaset doppe ja geassádit ruovttoluotta. Ii leat veadjetmeahtun ahte Ruošša eiseválddit ja Ruošša-ortodoksa girku ávžžuhedje viidánit oassin oktasašguovllu ribadeamis (Tanner 1929: 214-215).

Dákkár dáhpusat gal leat hárve Njávđánsiidda rádjehistorjjás. Rájit ledje hui dássestat guhkes áiggiid, seammalágan heivehanmuniin go leat gullan nuortasiiddain lea leamaš.

---

¹⁴⁷⁰ ornamenterte

Njávánorohat lei Njáván- ja Uvdojogaid¹⁴⁷¹ birra. Goappeš jogat golget Gievjovuona sisvuonaide. Njávánsiiddas maid ledje gullelaš čáhcerájit¹⁴⁷² rádjjin. Muhto geavatlaččat ledje muhtun earretvuoda¹⁴⁷³ čáhcerádjevuođđojurdagis, heivehanmuni geažil ránnáiguin. Oarjin/oarjedavvin lei Njáván Várjjaga mearrasámiidna ránná. Mearragáttis manai rádji nuorttabealde Buodggáidvuona¹⁴⁷⁴ ja siseatnamis Garsjøena¹⁴⁷⁵ nuorttabealde. 1744:s gal mitalii Schnitler ahte Njávádama sápmelaččat bivde sihke Garsjøena¹⁴⁷⁶ ja Dirgejávri bures oarjjabealde ráji, ja dan ovdii besse Várjjatsápmelaččat muhtun áiggiid mannat lulás gitta Njávánjohkii iežaset bivdduin ja boazodoaluin. Seammaládje leat mii juo oaidnán dákkár heivehanmuni Anára rádjeguovlluin; dát gal šattai váttisvuohtan fas Anársápmelaččaide. 1700-loahpas oaidnit ahte stuora Ijávri¹⁴⁷⁷ lulábealde ráji bivde sihke Anár-, Njáván- ja Ohcejoga (Aritzby) sápmelaččat. Ráji manai jur Ijávri davábealde dakko gokko Njávánjohka golggiida ábi guvlui, ja nuorttas davábealde Guollejávri (Kuollisjávri dahje suomagillii Tsuolisjärvi) rádjemerke, gaskal Anára, Njávádama ja Báhcaveaji Rissenjuni buohta. Dákko manai rádji Njávádama ja Báhcaveaji gaskka Veahčir vári ja čáhceráji mielde Uvdovuona¹⁴⁷⁸ ja Korsfjordena¹⁴⁷⁹ nuorttabeale nu ahte Sállana oarjjabealli ja olles Gievju, gullágohte Njávámii. Nuortarádji Várjjatvuona buohta nogai Geresgohpái Sállana olggumus, ja oarjerádjii Buodggáidvuona nuorttimus njárgii. Jur olgolis lea Buodggát (Buodggáidnjárga), mii boarráset Ruošša gálduin gohčoduvvo *Veres navolok*:n. Ruoššaide lei dat juogalágan "rádjemerke" gaskal Ruošša ja Norgga ovdal 1826 rádjegeassima.

Schnitlera oaivila mielde ledje Buodggát ja vuonat siskelis leamaš Várjjaga sápmelaččaid bivdo- ja meahcástanguovlun, dávjá ovttaráđiid njávánsápmelaččaiguin. Muhtun mearrasámi vihtan válddahalai Schnitlerii dáinnalágiin 1740-jagiin: Sullii 30 jagi das ovdal leigga soai vieljašguovttos leamaš njuorjjobivddus (*Kobbekiøtteri*) Buodggáidvuonas Njávádama sápmelaččaiguin. Sii juogadedje bivddáhasaid Njávádama sápmelaččaiguin ("*Neidens Finner i lige Deele*"). Sullii logenárjagi ("*en halv snees Aar*") das ovdal ledje Várjjaga sápmelaččat ásaiduvvagohtán vutnii. Dábálaččat eai bivdán Njávádama sápmelaččat vuonas guoli eai ge eará, nu go dalle "go ledje ain 30 bearraša". Dál ledje dušše 8 bearraša vel - sii ledje "maŋos mannan dušše 8 bearrašii" (Schnitler I: 434).

1471 Munkelv

1472 vannskiller

1473 unntak

1474 Bugøyfjorden

1475 váilu sámegeilnamma

1476 váilu sámegeilnamma

1477 Ijárvi

1478 Munkefjorden

1479 váilu sámegeilnamma

Njáv dán massii rádjegeassimis, nu go namuhuvvon, sullii bealli iežas guovllus oktan eanas ovdalaš čakča- ja dálveorohagain. Oaivilin lei álggos leamaš bidjat ođđa riikkaráji boares Anár- ja Njáv dánsiidaráji mielde. Muhto eahpečielggasvuohta rádjegeassimis dagahii ahte gesse ráji Reisagura ja Reisaoaivvi gaskka, ja nu šattai Njáv dánsiida juhkkovuvot. Ruošša ovddasteaddjit orrot eambbo beroštan Báhcaveajis go Njáv dámis; eai sii fitnan ge Njáv dámis. Njáv dáma rájit šadde ge biddjot veahá soaittáhagas (Andresen 1989: 55-40). Rádješiehtadusa mielde galge Njáv dáma sápmelaččat beassat geavahit iežaset boares čakča- ja dálveguovllu nu guhká go sii elle geat 1826:s ledje "siidaisidat". Suoma ja Norgga 1852 rádjedahppan ii oro váikkuhan dása danin go dat gustui dušše oarjelet rádjegaskii, dasa mii šiehtaduvvui 1751:s. Vorrena sátneoaivila mielde jotke Njáv dáma sápmelaččat johtimiiguin Suoma beale boares ássanbáikkiide gitta 1884 rádjái (Vorren Lundes 1979: 63). Dál čuoččuhuvvo njálmmálaš dieđuid vuodul ahte ledje unnit johtimat dáidda báikkiide gitta 1900-logu álgui, muhto dál unnán bearašjohtimat. Suoma eiseválddit eai oro diehtán dan ovdal go Njáv dáma sápmelaččaid johtimat nohke oalát (vrd. *Hålogaland lagmannsrett, váiddaášši nr. 36/86 A; Riektagirji riekteáššis golggotmánus 1988:5.*)

Boarráset Dánka-Norgga gálduin gohčoduvvojit Njáv dáma sápmelaččat "Neidens Finner" (Njáv dáma sápmelaččat), "Neidens Rydske Finner" (Njáv dáma Ruošša sápmelaččat) jna.

Njáv dáma nuortalaččaid birra orru leamen vuosttaš čálálaš gáldu 1517 dokumenta, ng. "skeanjkareive" Moskva cárai ja stuorafyrstii, Vasilij III Ivanovitsjii, ja lei álggus vearronjuolggadusbábir cára guovtti fáldái sámi guovlluin. Dáin njuolggadusain dáhkidii cára "doarjaga ja suodjalusa" sápmelaččaide ránnáid vuostá, geat galge doalahit iežaset eret sin guovlluin. Dan ovdii galge sii vearu máksit cára fálddiide, maiddá Njáv dáma sápmelaččat ("udi Niafdain"). (Vrd. Johnsen 1923: 80-81; Lilienskiöld lea ollislaččat jorgalan ja mitalan njuolggadusaid girjjis *Nordnorske samlinger III, Speculum Boreale II: 185 ff.*). Dološ Guoládatvearu ("*Kola Borge fra alders tid*") mákse dalle ee. bohconáhkiiguin (Broch & Stang 1961: 28). Nuortalaččaid vuoigatvuođat ja suodjaleapmi válldui fas ovdan 1556 cárareivves ja "soahpamušas" gaskal cára ja Dánka-Norgga gonagasa 1563:s maŋnel go Njáv dáma sápmelaččat ledje váidalan ahte Norgga vuollásaččat hehtejedje sin áhpebivddu. Cára lei gonagasain hupman váidaga birra ja "soahpamuš" lei boadusin. Doppe duodaštuvvojit ja suodjaluvvojit sápmelaččaid vuoigatvuođat. Dalle lei buorre šiehtadan- ja ovttasbargodilálašvuohta dan guovtti riikka gasakkas danin go oktasaš gilvaleaddjin lei Ruotta, mii guhká lei njunnožis leamaš davviguovllu politihkas.

Maŋgga ovdamearkkas oaidnit ahte Dánmárku-Norga meannudii várrogasat Ruoššain rádjeguvlluin ja garasvuođain fas iežas

vuollásaččaiguin geat meannudedje heivemeahttunit. Dát politihkka šattai dájvja nuortalaččaide buorren. Ovdamearkan garra dánska-dáčča láchkačádaheapmái¹⁴⁸⁰ lea 1567:s go Oluff Jempt Ižžohis¹⁴⁸¹ sáhkkohalai go lei leamaš "nuortan" ja bilkidan Ipmila. Nubbi ovdamearka lea go Endre Pedersen Čáhcesullos sáhkkohalai 1590-jagiin go lei suoládan bohccuid nuortalaččain (Niemi 1983: 151).

Maiddái nubbi Ruošša dokumenta čuvge Njávdamá boares historjjá. Vasili Agalin ráhkadii vuosttaš Ruošša "eanangirjji" davviguovlluid badjel 1574:s. Girji lea láchpon, muhto Alaj Mikhalkova 1606-1608 "olmmošlogut" galget leahkit Agalina girjji mielde. Doppe namuhuvvo "Njavdema" gos ássat vearromáksi "eanandoallit", geat ráđđejit "Nevdema"-joga luossabivddu ja guollebáiki sullo lahka, mii árvvusge lea Geavju. Njávdamásápmelaččaid "vilgesguollebivdu" jávrriin maid namuhuvvo, nu maiddá sin vearrosturodagat ja gaskavuohka Beahcánklosterii (Gorter-Grønvik 1988: 45-46; čállosa lea Alexander Perminov jorgalan ruoššagielas 1965:s Charusin 1880 čállosa vuodul. Perminov bargá Slávlaš-báltalaš instituhtas, Oslo Universitehtas).

1590-jagiid vearro- ja rádjenákkuid oktavuodas, álggos Ruošša ja Ruota gaskal (mii loahpahuuvvui Teusinaráfiin 1595:s), dasto Ruota ja Dánmárku-Norgga gaskal (mii mearriduvvui 1611-13 Kalmarsoađis ja čuovvovaš Knæred-ráfiin), oažžut eambo dieđuid Njávdamásiidda birra. Buot orru čájeheame ahte siida birgii bures dalle ja adnui riggodahkan stáhtagássa sisaboáduid¹⁴⁸² dáfus. 1593 rájes gávdnojit dánska-dáčča vearrolisttut maid vuolde lea maid Njávdamán. Dan jagi ledje 10 vearromáksi Njávdamás, 1596:s 8. Dás lea eanas sáhka bearašoivámuččaid birra. Lea measta seammá lohku 1700- ja 1800-logus. - Mii máhccat fargga 1600-logu gáldoávdnasiidda.

3.4 JAHKODATJORRU JA JOHTINMÁLLE

Vorren lea earenoamážit válddahallan jahkodatjoru ja johtinmálle; su čállosiidda lea ge čielggadus eanemusat huksejuvvon (omd. Vorren Lundes 1979: 60-61, Vorren Aarsethas 1989: 27-29).

Árbevirolaš ássanbáikkis ledje Báhkkanjohgáttis (Bak'kanjohka) (suomagillii Pakanjoki), Vuottasjargáttis (Vuoddasjávri) ja Jienajargáttis; Báhkkanjohka lei várra deatálaččamus. Báhkkanjohka / Pakanjoki lea várra suomagiella; orru leamen "báhkiniid johka". Nama čilgehussan orru leamen ahte dán báikkis lei kapealla, Girkojargáttis (Kirkkojärvi,

---

¹⁴⁸⁰ justis

¹⁴⁸¹ Lille Ekkerøy

¹⁴⁸² fiskal

"Kirkevann"), ja ahte suomelaččat soitet badjelgeahččan nuortalaččaid "eahpeipmilbálvleami" "govvagudnijahttimiin" go ikonaid ovddas sihke russejedje ja gopmirdedje. Várra lei dát báiki gosa ceggejedje Trifona kapealla. Viessosadji lea bures vuhtton gitta dássožii. 1902:s finai guovlludoavttir A. B. Wessel báikkis ja čađahii ovttageardánis registrerema. Kapealla vuoddoareála lei birrasiid 6 x 5 mehtera, nappo veahá stuorit go dálá St. Georg kapealla Geavgná¹⁴⁸³ vuolábealde Njáv dán gili (Wessel 1938/1977: 100, vrd. Paulaharju 1973: 35). Dál gal maid leat muhtun eará kulturmuittut Njáv dáma sápmelaččaid dálveorohagas, omd. áitesajit.

Njáv dánsápmelaččaid dálveorohagas lei eallin seammasullásaš go muđui nuortalaš guovllus.

Cuoŋománu guđde dálveorohaga ja johttájedje giđđarohagaide, Skoltebyen¹⁴⁸⁴ bokte Geavgná vuolábealde Njáv dánjohgáttis. Dohko rádje dálvegálvvu ja ohce geassebiergasiid. Maŋnel go oanehaš ledje orron Skoltebyenis¹⁴⁸⁵, juohkásedje bearrašat guollebáikkiide Gievjovuonas¹⁴⁸⁶, omd. Nirvagohppái¹⁴⁸⁷, Strømsnesii¹⁴⁸⁸, Čoalgámii¹⁴⁸⁹ ja Ruossavutnii¹⁴⁹⁰. Nissonolbmot, mánát ja boaresolbmot báhce dohko luosaid bivdit ja dievdoolbmot manne áhpebivdui man guovddážin lei Geavju. Minstár lea nappo áibbas seaammalágan go Báhčaveaji sápmelaččaid minstár. Lilienskiold dajai Geavjju guolleguovddáža birra 1690-jagiin juo:

"Geavju, doppe gos Njáv dáma Sápmelaččat Guollebivdoáigge ássat, lea olggumusas Geavjovuona¹⁴⁹¹ njálmis, sullii 1 1/2 Miilla Čáhcesullos lulás-oarjelulás. Lea unná, muhto ruonas Sulloš" (Lilienskiold, Nordnorske Saml. IV/2, 2: 84).

Buot čájeha ahte Geavju dalle lea leamaš áigodatorohahkan mánga čuođi jagi, soaitá sullii 800/900 o. Kr. rájes (Olsen 1984: ee. 52, Olsen 1994: 115 ff.). Seammaládjje orru čielggas ahte Dálmmáhis, jur Sállana nuorttabealde, Báhčaveaisiidda siskkobealde lea joatkevaš historjá guhkás don doloža rádjái. Gáldu mii čájeha dan, leat dološáigásaš hervejuvvon njuolla- ja sáitenjunit mat leat gávdnon Mestersandenis¹⁴⁹² Dálmmáhis ja máid 1900-logu nuortalaččat leat dovdan. Ole Solberg

---

¹⁴⁸³ Skoltefossen

¹⁴⁸⁴ váilu sámegeinamma

¹⁴⁸⁵ váilu sámegeinamma

¹⁴⁸⁶ Kjøl fjorden

¹⁴⁸⁷ Storbukt

¹⁴⁸⁸ váilu sámegeinamma

¹⁴⁸⁹ Valen

¹⁴⁹⁰ Nordleirvåg

¹⁴⁹¹ Kjøl fjorden

¹⁴⁹² váilu sámegeinamma

gávnnaid ee. dakkár hervejjuvvon biergasiid Dálmmátroggamiin. Tanner čájehii dakkár gávdnamiid ođđasisráhkadeami muhtun Suonjil- ja Beahcánsápmelaččaide. Vaikko eai diehtán maidege dan birra gos duojit ledje boahán, dadje sii ovttatmanu ahte hearvvat ledje Báhčaveaisiidda dološ eaiggátmearkkat¹⁴⁹³. Dát hervemat nappo leat guhkes árbevieu guoddit, dakkár árbevieu mii sáhtta leahkit duhát jagi boaris (Tanner 1929: 371-72, Storå 1971: 90, Simonsen Lundes 1979: 38, Olsen 1984: 109-111, 164., Olsen 1983: 321, Olsen 1994: 135 ff.). Major Schnitler maid gávnnaid iežas 1744 iskamis ahte Njávdáma sápmelaččat atne Geavjju, maid son gohčoda "Kiøholmenin", nu go "doloža rájes", "eai ge Vihtanat muitte ahte lei earaládje, eai ge leat Váhnemiin gullan earaládje". Dál ledje dušše gávccii bearraša "muhtun Sávvzaiguin", "muhto ovdalaš Áigge ledje leamaš eambbo,..." (Schnitler I: 334). Dán muitaleami vuodul orru dábálaččat bearaš čuvvon gitta áhpeguollebáikái. Vuotnaluossabivdu orru šaddan eambbo dábálažžan 1800-logu mielde.

Schnitlera áigge gal ledje earát nai beroštišgoahán Geavjjus. Dohko suhke dál sihke mearrasápmelaččat ja dáččat. Muhto sis eai lean iežaset viesut nu go njávdánsápmelaččain, eai ge sii beassan darffi loggut sullos eai ge guođohit doppe - dan besse dušše njávdánsápmelaččat. Guollebivdoáigge orro dáččat ja mearrasápmelaččat njávdánsápmelaččaid gođiin, ja dat "váldde bures vuostá sin". Muhtun Norgga mearrasápmelaš lei gal ásaiduvvan sullui birrasiid vihtta jagi das ovdal, "muhto dása ledje Njávdáma sápmelaččat lobi addán" (Schnitler I: 427).

Njávdánsápmelaččaid servodatorganiseren lei ain ollislaš Schnitlera gálduid vuodul go lea sáhka siidaberoštumiin olggosguvlui ja sin riekteoainnut leat dohkkehuvvon, masa leat ovdamearkkat vuollelis. Schnitlera "gažadanprotokollat" leat deahtalaš duođastussan ránnáid riekteoainnuide go su "diggevihtanat" Várjjagis ledje mearra- ja boazosápmelaččaid ja dáččaid ovddasteaddjit - doppe ii lean oktage nuortalaš "diggevihtanin".

Gidđaorohagas maid gávppašedje Čáhcesullo dáččaiguin ja pomoraiguin. 1600-logus juo čadnui Njávđán earenoamážit Čáhcesullo gávppašeapmái, ja Báhčaveadji čadnui Várggáid gávppašeapmái (vrd. 3.5.).

Mihcamaráigge fárrejedje bearrašat geasseorohahkii Geavgná (suomagillii Isokängäs dahje Kolttakängäs) vuolábeallái Njávđánjohgáttis. Buori ja guhkes dorsebivddu áigge vuonain lávejedje nissonolbmot, mánát ja boares olbmot fárret ovddemus. Mihcamaráigge lávii maid Ruošša muŋka fitnat sin luhtte. Muŋka lávii "oahpahit" sin St. Georga kapeallas. Náittusviahemiid gal galge vuosttažettiin doallat "Kloster-Girkus" Báhčaveajis (vrd. Shcnitler III: 72). Bearrašat orro Skoaltabáikkis nu

---

¹⁴⁹³ bumerker

guhká go jogas lei luossabivdu. Báلكo maid veahá nuhti guoikkas, *livjelak*. Maŋŋel go kvenat fárrejedje gillái ja oassálastigohte bivddus, bođii suomagielnamahus *käpälä* dan sadjái, ja namahus lea ain anus, ja bivdu maid lea ain. Muhtomin golgadedje guoikka vuolábealde, *golgasted*. Ovdalaš áigge leat njávdánsápmelaččat maid buđđon vuolábealde goržži (Leem 1767: 350-351).

Gitta guhkás 1800-jagiide doalahedje njávdánsápmelaččat johkaluossabivddu earenoamáš vuoigatvuohtan, veahá muddemiin¹⁴⁹⁴ dološ áigge, nu go oaidnit maŋŋelis. Buot dábuuvvon gáldut duodaštit dan (vrd. Tønnesen 1972/1979: 254). Omd. deattuha Schnitler mánggii, iskamiiddes maŋŋel 1740-jagiin, ahte earenoamáš riekti gusto ain. Vaikko njávdánsápmelaččat muhtun áiggiid juogadedje eanas eará riggodagaid ránnáiguin, de lea *"Goitge Luossa-Bivdu ... Njávđán sápmelaččat iehčaneaset ráđđejit, nu ahte (sii) dán Luossabivddus álohii leat doalahan Norgga vuollásaččaid eret"* (Schnitler I: 425). Dán guollebivddu *"Ruošša-Sápmelaččat leat ieža ráđđen"* (Schnitler III: 72). 1826 rádjesoahpamuša šiehtadallamiin nannejuvvui maid ahte *"Ruošša sápmelaččain"* dásožii lei leamaš earenoamáš luossabivdoriekti jogain oktasašguovllus (Johnsen 1923: 338). Nu go oaidnit maŋŋelis, de gal dat jođánit rievddai.

Mii leat juo oaidnán ahte Njávđánjoga luossabivddu birra lea 1500-logu Ruošša gálduin čállojuvvon. Ruota vearrofáldi Olof Anderson Burman finai 1598:s Njávđámis ja válddahalai geasseorohaga dáinnalágiin:

"...Njávđáma Guoika lea gos njávdánsápmelaččat bivdet Luosaid ja lea čáppa Báiki Ruoššain dat. Sii orrot doppe Geasset ja leat huksen Viesuid" (Tanner 1929: 215-216, Fellman 1910 I: 307).

Dás boahotá čielgasit ovdan ahte Skoaltabáikkis ledje viesut ja doppe ledje doaimmat geasset ja ahte ruoššain lei almmolaš hálddašeapmi ja gávpi doppe. Eanas luosat várra manne Beahcánklosterii, dasto Guoládhkii (vrd. Leem 1767: 350 ff.). Vaikko njávdánsápmelaččain ledje boares duodaštuvvon vuoigatvuođat Njávđánjohkii ja joga luossabivdui, de fertejedje klostersierraovdamuniid geažil juogadit herskkuid muŋkkaiguin. Muhtun 1620-30-jagiid Ruošša dokumenttas lea čállojuvvon ahte 3/4 Njávđánjohka gullá njávdánsápmelaččaide ja 1/4 gullá muŋkkaide geat bivde doppe (Broch & Stang 1961: 28). Ii mihkkege čájet ahte earát go dát guokte joavkku bivde Njávđánjoga. Anársápmelaččaide birra daddjo čielgasit ahte sii eai bivdán Njávđámis.

Muhto luosaid gal sáhtte earát maid oastán go ruoššat 1600 birrasiid juo. Hollándda kárttain lea Njávđán imašlaš dávjá dalle, vuosttaš geardde 1595 eurohpákárttas máid 1500-logu oahppáseamos kartográfá,

---

¹⁴⁹⁴ modifikasjon

hollándalaš Gerhard Mercator, ráhkadii. Njáv dán lea doppe čállojuvvon "Naydani". (Mercator birra gč. Nissen Willochas 1960: 34). Njáv dán, "Neeuffdoma", gávdno maid hollándalačča Simon von Salingen dovddus nuorttadavvi Eurohpá 1601 kárttas. (Von Salingen birra gč. Nissen Willochas 1960: 36). 1594 rájes manai son njealji dutkanmátkái dánska-norgga gonagasa, álggos Fredrik 2., dasto Christian 4., gohččuma mielde. Son manai Davvi-Norgii, Guoládatnjárgii ja Vilgesmerrii. Hollándalaččat borjjastedje ángirit "nuortan" ja manne sihke Vilgesmearas ja rittu sámimárkaniin. Sii ledje árvvusge Guoládagas ja oste luosaid muŋkkain (Leem 1767: 350, vrd. Storå 1971: 81-82), geat ledje luosaid dábuhan nuortalaččain, maiddái Njáv dáma nuortalaččain. Várra manne ieža maid Njáv dámis, seammaládje go diehtit sii fitne Deanunjálmis. Njáv dáma báikenamat sáhttet mearkkašit dan, namalassii johka *Kiparijoki*, sámegillii *Giperjohka*, dárogillii Kyperelva, ja Bøkkemyra ja Bøkkermælen. "Kyper" vuolgá "kipperis", mii lei "bøkkera" dološ namahus, sámegillii fárppaldahkki. Vuolleduiskka doaba lea "Küfer" (latingielas "cuparius"), nederlánda gillii "kuijper" (Qvigstad & Olsen 1924: 291, Paulsen vuodđologu haga: 86). Soaitá dalle juo leamaš farppaldahkkivisti mas lea luossavuostáváldin ja sáltevisti. Michalkova "olmmošlogus" álgo 1600-logus, masa juo lean čujuhan, namuhuvvo "*Njáv demahuset*" gos lea "guollebáiki gosa Michailovsjohka golgá" (Gorter-Grønvik 1988: 45). Sáhtá go dat leamaš fárppaldahkki viessu ja Giperjohka mii lea Mikkelsnesas¹⁴⁹⁵ Njáv dámis?

Mii diehtit muđui ahte Čáhcesullogávppis lei reanga goit 1690-jagiid rájes "Njáv dánjoga fárppaldahkki" luhtte (Niemi 1983: 279). Njáv dáma "fárppaldahkkivisti" Čáhcesullo gávppi áigge lea maid namuhuvvon 1700-jagiid mielde (Qvigstad & Olsen 1924: 291, Beronka 1933: 42).

Geassesajis Geavgná vuolábealde ceaggá ain St. Georg kapealla. Kapealla lea jáhkkimis huksejuvvon Trifona áigge, sullii seammá áigge go Boris ja Gleba kapealla Báhcaveajis, mii gul lea vihahuvvon 1565:s (vrd. Johnsen 1923: 83). Bealistan in dieđe dása ollislaš duodáštusaid. Dálá Njáv dáma kapealla ii leat teknihkalaš árvvoštallamiid mielde nu boaris, várra 1800-logu álggu rájes. Lea imašlaš go boarráseamos áigge eai leat namuhan kapealla, eai dakkár gálduin ge gos vuorddášii dákkar namuheami, omd. Lilienskiold 1690-jagiin mii iežas topográfalaš válddahallamis olu guorahalai gaskavuodaid ruošsaide. Son válddahalla vuđolaččat Máttá-Várjjaga, "*Østenhafsside*", *vuonaid, sulluid ja jogaid, ja oaivvilda báikki ovdal gullan Norgii. ("... , mat ovdal leat leamaš Din Gonagaslaš Vuollásaččaid rievttis Orohagat ja Ealáhusbáikkis, muhto dál leat dohko eambo bohtán Bergena heajos Dilálašvuodát Olmmošsuohkadiin ja Ruošsaiguin, Suopmelaččaiguin ja Muŋkkaiguin, mat dađi roavváseappot geavahit Herskkuid, dan Báikkis gosa Riikka Ássit eai beasa, ...").*

---

¹⁴⁹⁵ váilu sámegielnamma

Báhčaveaji ja Klosterfjordena¹⁴⁹⁶ (Báhčaveaivuona siskkimusas) válddahallama oktavuodas namuhuvvo Báhčaveaisápmelaččaid "*Rysse Kircke*" (Ruošša girku) "*Finesædet*" buohta, muhto ii namuhuvvo mihkkege kapealla birra go Gievjovuona ja Njávdáma birra lea sáhka (Lilienskiolda *Speculum Boreale, Nordnorske samlinger IV, Finnmark omkring 1700, II, 2. hefte: 84-86*).

Vuosttaš geardde go kapealla Geavngná vuolábealde namuhuvvo, orru leamen 1744:s go Schnitler válddahallá ruošša munjka oahppaladdama doppe mihcamáráigge ja juovllaid áigge (vrd. Shcnitler III: 72), dasto 1763:s go Jessen-Schardebøl čállá "*Njávđánjohgáttis lea ruošša Kapealla dahje Skuvla*" (Jessen-Schardebøl 1763-250). Goitge sáhttet ovdalaš ruošša miššunáigge leamaš guokte kapealla Njávđámis, nubbi dálveorohagas ja nubbi geasseorohagas, nu movt orru maid Báhčaveajis leamaš. Jus nu, de ferte álgo geassekapealla gáikkoduvvon ja ođas bohtán sadjái, dat mii ain dál ceaggá. 1800-logu mielde geavahedje Skoaltabáikki dađistaga eambo, nu šattai ge dárbu buoret kapellii.

Geasset ledje bohccot Sállanis (dološ gálduin Salem, dárogillii Skogerøya, ruoššagillii *Ostrov Salim*) (vrd. Paulsen vuodđologu haga: 32-33). Burman muitala maid boazodoalu ja geasseorohaga birra - dáinnalágiin hupmá son guovtti deatalaččamus riggodaga birra Njávđánsiidas, luosa ja bohcco birra:

"Muhtun Suolu lahka Njávđánvuona gohčoduvvo Salemin, ja ollá gitta Räffuas Wonoi (Revøysundii¹⁴⁹⁷), ja lea oba stuora Suolu, birrasiid golbma stuora Miilla birra, geasset atnet Sápmelaččat buot Bohccuideaset doppe".

Lilienskiold maid gohčoda Sállana njávđánsápmelaččaid geasseorohahkan, "*Sullo Geavahedje njávđánsápmelaččat Boazoguohtumin*" (Lilienskiold *Speculum Boreale, Nordnorske samlinger IV, Finnmark omkring 1700, II, 2. hefte: 84*). Sállan geavhuvvui njávđánsápmelaččaid geasseguohtumin, nu go gullat, gitta 1900-lohkui.

Borgemánu loahpas jođii siida čakčaorohahkii, gos bearrašat rátkkašedje Goajtejávraí¹⁴⁹⁸, Čeavetjávraí¹⁴⁹⁹, Kuolisjávraí¹⁵⁰⁰, Rekkijávraí¹⁵⁰¹ ja Neuttejávraí¹⁵⁰² Njávđánjoga bajit njálbmái.

---

¹⁴⁹⁶ váilu sámegiellamma

¹⁴⁹⁷ váilu sámegiellamma

¹⁴⁹⁸ Kotajärvi

¹⁴⁹⁹ Sevettijärvi

¹⁵⁰⁰ Tjuolisjärvi

¹⁵⁰¹ Rakkijärvi

¹⁵⁰² Nuortijärvi

Fáldi Nils Knag válldahallá juste iežas jahkásaš "čuoččuhusmátkkis" Guoládahkii (Malmis) goas dološ áigge johte gaskal čakča- ja dálveorohaga. Fáldi bođii dálvesiidii juovlamánu 21. b. 1690 diggestevdnet "Ruošša Sápmelaččaid" Njávdamis, muhto sii "eai lean bohtán Siidii, dainna go ledje ain Čačkaorohagas". Muhto eatnasat bohte gal mañit beavve, nu ahte sáhtte doallat diggečoahkkimiid gos deatalaččamus áššin lei vearroehkenastin, nappo mañit jagi vearrogeassin mii galgai čađahuvvot mearragáttis geassemánu. Sáhttosteamis maid gesse veauru. Lea čielggas válldahallama vuodul ahte fáldi ja *norraz* šiehtadalaiga vearroehkenastimis. (vrd. *Danske Magazin V*, 1756, *Varanger Årbok* 1982: 102-103).

Dološ áigge mearkkašii juovladiggi čakča- ja dálveorohaga geavaheami earu. Schnitlera áigge bođii ruošša muñka dálveorohahkii "oahpahit Njávdáma Sápmelaččaid", seammaládje go geasseorohahkii ja kapellii dohko bođii muñka mihcamáráigge (Schnitler III: 72). Dát málle lei várra miššunáigge rájes juo ja bisttii gitta dassožii go árbevirolaš johtimat nohke. Giela dáfus mearkkaša Schnitler` válldahallan ahte ruošša muñkka bođii Skoaltabáikái sihke geasset ja dálvet. Dát ii dáidde doallat deaivása dađimielde go dovdat johtinmálle. Dálveorohat gal ain orru leamaš siseatnamis, ja muñka dáidá dohko mannan iežas dálvemátkkis njávdánsápmelaččaid lusa.

3.5 HEIVEHEAPMI, ČAVGAN JA VUOIGATVUOĐAID BEALUŠTEAPMI

(1600-1700-LOGUS)

1600- ja 1700-logus lassánii dánska-norgga oarjjit nuortalašsiiddaid beroštupmi. Mañgel Kalmarsoađi ii lean šat Ruotta ribadeame guovllu. Oktavuoha Ruoššain lei dásset, ja boahttevaš rádješiehtadallamiid dáfus livččii leamaš buorre go lea fápmu guovllus. Go Ruošša klostersierraovdamunit nohke, de šadde maid eará gávppolaččaide buoret vejolašvuodat nuortalašsiiddain. Nu lei lassáneaddji beroštumis čielga stáhtapolitihkka ja stáhtakássa sisaboađuid jurdda. Dasa lassin bođii vel gávpeoktavuoda ja báikkálaš ekonomiija viidodat. Luossa šattai earenoamáš jođanis gávpegálvun lagamus gávpebáikkiin Čáhcesullos ja Várggáin. Ránnáálbmogat maid beroštišgohte eambo siidaguovlluid báikkálaš riggodagain. 1600- ja 1700-logus lea ássanmálla ja ekonomiija nuppástuvvama áigi Várjjagis. Dát čuzii maid nuortalašsiiddaide, gos Njávdan lei rášimus sajis lagas ránnáoktavuoda geažil singuin geat háliidiedje viiddidit guovlluset.

Njávdánsiiddas fertejit maid sierra demográfalaš dilálašvuodat váikkuhan. Mii leat ovdal mitalan ahte siidda bearašlohku lei hui dásset, 1500-logu

rájes 1900-lohkui. 1600-loahpas gal lei lohku 17, 1716:s jur 22, muhto dát logut gal leat áibbas earenoamážat. Schnitler dajai ge 1744:s, go ledje 8 Njávđánsámi bearraša, ahte "*Dološ áigge ... ledje oallugat*" (Schnitler I: 348). 1600-loahpa ja 1700-álggu loguid lassáneapmi dáidá čilgehussan dasa ahte njávđánsápmelaččat maid vigge viidánit, lulás nu go leat oaidnán, muhto maiddái oarjjás Dirgejávrrri guvlui (Schnitler I: 348).

1600-logu gaskkamuttos oidnui čielgasit ahte Čáhcesullo-gávpi lei oažžugohtán Njávđáma luossagávppašeami alcces, ja Várggát lei seammaládje beassagohtán ráđđet Báhcaveajis. 1600-logu vuosttaš oasis lei maid čielga stáhtalaš doaibma luossabivddus oasi oažžut. Dan čájeha omd. Christian 4. Njávđáma luossadiiddu 1639 mearrádus, geardduhuvvon 1640:s. 1639-resolušuvnnas deattuhuvvo ahte njávđánsápmelaččat galge máksit dábálaš "*Máksámuša ja Diiddu*" juohke jagi, ja "*iežaset fuomášuvvon Árbevierru*" máid ledje atnigohtán, ja máid ledje "*Tiendekanden*" gohčodan, hilgojuvvo. 1640-resolušuvdna čájeha veahá njávđánsápmelaččaid diidomáksinvuosttaldeami ákkasteapmi dánska-norgga eiseválddiide: Munkkat Várggáidladni nuorttabealde eai mávsse diiddu, danin galggaše sii nai beassat (Lilienskiöld` *Speculum Boreale II, Nordnorske samlinger, VII, Finnmark omkring 1700*, 3: 251-252).

Báikenamat Gievjovuonas, omd. Brashavn¹⁵⁰³ ja Braselv¹⁵⁰⁴, duođaštit ahte Čáhcesullo gávpeolbmát leat Njávđánsiiddas leamaš dalle. Čáhcesullos lea Bras-goargu oahpis eanas 1600-logus; lei measta dynastii, mii vuodđuduvvui Čáhcesullui 1620-jagiin juo (Niemi 1983: 215-216, Beronka 1933: 27). Dađimielde go bergenlaččat šadde oahppáseappot Várjjagii, de beroštišgohte eambbo nuortalaččaiguin gávppašit (vrd. Nilsen 1966: 42). 1691 oktroija bokte juhkkajuvvui Čáhcesuolu ja Várggát formálalaččat. 1700-logu mielde, go Várggát manai garrasit maŋos, šattai goappeš siiddaid Norgga gávpi Čáhcesullo vuollái (Niemi 1983: 215-216, 278-280).

Bergen massii iežas gávpeaktorievtti Finnmárkkuin 1715:s (álggii 1681:s), nu go diehtit. Aktoriekti álggahuvvui fas maŋnel áigodaga go lei measta friddja gávppašeapmi (1715-28), muhto dál addojuvvui dat Københámmana gávpeolbmáide. Iešguđet hálddašanfámuid bokte doalahii Københámman aktorievtti loahpalaš friddjaaddimii 1789:s. Bergenlaččat vigge fas beassat guovddážii ruoššagávppái ohcámiiguin oažžut finnmárkkugávppašeami ruovttoluotta, omd. 1736:s. Dat čájeha ahte ruoššagávpi ain lei bivnnut (Nilsen 1966: 178).

---

¹⁵⁰³ váilu sámegeinamma

¹⁵⁰⁴ váilu sámegeinamma

1653:s orrot stáhtaberoštumit ja gávpi njuolgut goallostuvvon oktii Čáhcesullo čakčadiggečoahkkimis gos diggevihtanat ja gávpeolbmát oaivvildedje ahte Várjjat- sápmelaččain, geat čielgasit ledje Norgii "rieviduvvon" sápmelaččat, ovdal lei leamaš Njávdáma luossabivdu (Niemi 1983: 278, Tanner 1929: 215-16 čujuhusain Solbergii 1910). Dát ii sáhte leamaš riekta, nu go juo ovdal nai lea daddjon. Dikki áigumuš lei várra báikkálaš sávaldagaid vuodul oažžut Njávdáma luossabivddu ja luossagávppašeami dáčča stivrejumi vuollái (vrd. maid Tanner 1929: 215-216). Čájehii ge juoidá ahte Brasbearráša oaivámuš ieš lei dán diggečoahkkimis jođiheame vihtanuššamiid.

Luossagávppis ledje stuora hivvodagat ja árvvut. 1700 manjit oasi loguin oaidnit ahte Čáhcesullo-gávpi sáhtii oastit birrasiid 7 000 kg luosa Njávdáma sápmelaččain ovttá mánuš (Vorren Lundes 1979: 86). Ii dáidán leat olu earalágan dilli 1600-logus.

Vaikko klostersierraovdamunit heaittihuvvojedje, de lei goitge veahá ruošša gávpi Njávdámis; 1700-logus jotke pomorat gávppi. 1700-logu gaskkamuttos 1810 rádjái doaimmahii Arkhangelska-giehmánni Sergei Kolokoff dábálaš gávppi Brashavnas¹⁵⁰⁵ Gievjovuona njálmimis. Dan báikki gohčodedje ruoššagillii *Shapkinon*. Dát hámman lei jur Njávdáma sápmelaččaid áhpebivdobáikki buohta. 1791:s muitaluvvo ahte pomorat nuppevuoro lávejedje orrut dálvvi Njávdánsiidas, ja dalle lávejedje maid vuovdit jáfuid Anársápmelaččaide (Tanner 1929: 219). Earret luosa, lei njávdánsápmelaččaid buvttadan áhpeguolli maid jođanis gávpegálvu. Sii ledje dovddus áhpebivdit, dánska ráđđehusekonoma Carl Pontoppidan 1790 čállagiid mielde (Pontoppidan 1790: 234).

Čáhcesullo 1713 diggi čájeha bures mainnalágiin njávdánsápmelaččaiguin lei gávppašit. Lei gul dološ vierru ahte nuortalaččaid gálvvu (luosa, goikeguoli, lievssi) mákse lotnolasat ruđain ja gálvvuin. Lei dábálaš máksit luosa, lievssi ja 1/3 goikeguolis ruđain, ja loahppa 2/3 goikeguoli gálvvuin. Gávpeolbmát ledje geatnegahtton dábuhit nuortalaččaide olu sáltti. Gávpi galggai juohke jagi nohkan "Petri-Pauli-beaivve" ("Biehtármeassu"), geassemánu 29. beaivve. Dalle lei joga váldobivdu nohkan; seammás lei maid giđđaguollebivdu nohkan. Gávpečoahkkaneapmi heivehuvvui oktanis vearro- ja máksámušbearramiiguin (Niemi 1983: 278-279).

Njávdánsápmelaččat vikkahuvvojedje stáhtakásssasisabohtopolitihkain - vearromáksimiin - dánska-norgga stáhta vuollásažžan, nu go leat oaidnán. Dán guovllu vearrogeassin bohciidahtii olu smávit soahpameahttunvuodaid gaskal Norgga ja Ruošša báikkálaš eiseválddiid. Guovlu han lei ain Norgga ja Ruošša oktasašguovlu. Omd. gilddii Ruošša fáldi njávdánsápmelaččaid máksimis luossabivdodiiddu dánska-norgga eiseválddiide (Niemi 1983:

---

¹⁵⁰⁵ váilu sámegeihamma

278). 1600-logu manjit oasis orro njávdánsápmelaččaid stáhtakássa sisaboáđu¹⁵⁰⁶ gaskavuohta Dánmárku-Norgii jaskkoda. 1690 birrasiid mákse nuortalaččat 3 goikeguollevoaga juohke vearrogeassi nammii dábálaš vearrun ja 1/2 voaga fáldi gáibádussan. Vearu mákse dávjá gávpeolbmái "*Guollin ja eará Gálvun*", guhte fas "*Fáldái doalvvui dáid Ruhtan*" (Resen II: 14-16).

Davvi ja oarjeránnáid ássama ja riggodatgeavaheami viidun ja rievdan dagahii eambbo deattu Njávdánsiidii. Várjjatvuona davábeale guollehámmanálmot geavahišgođii eambbo vuona lulábeale guovlluid. Sii borde sámmála fuođarin, čuhppe muoraid boaldámuššan ja ávnnasin, bivde njuorjjuid jna. Almmolaš ásausat maid geavahedje nuortalašsiiddaid riggodagaid, nu go Várggáidladni militeara. 1691 gonagasreive gohčui čuohppat dimbariid Várjjaga ođđa girkui ja Cáhcesullo ođđa ámtamánngárdimii Njávdánvuvddiin (Niemi 1983: 333). Njávdánsápmelaččat čuhppe olu dimbara ja fievrrededje dan herggiiguin vutnii vuovdima váste.

1600-logu gaskkamuttos váidaledje njávdánsápmelaččat mángii go Norgga geavaheapmi čuzii sin ealáhusvuđđui. Ledje maid njuolggo vahágahttimat, nu go lobihis bivdu, gođiid billisteapmi, jna. Mearra- ja johttisápmelaččaid viidáneapmi maid čuzii seammasullásaččat. 1600-logu loahpas manne Várjjaga mearrasápmelaččat Buođggáidvuona rastá, boares siidaráji rastá. 1700-logu mielde vuodđodedje sii ássanbáikkiid Várjjatvuona lulábeallái Ruovdavutnii, guhkás Báhcaveaisiidda guovllu siskkobeallái.

Boazosápmelaččat johtigohte nuorttas 1700-logu álggus, nu go juo leat gullan. Lulábealde orrot Anársápmelaččat muhtun muddui leavvan Njávdánsiidii, nu maid várra Ohcejohsápmelaččat (vrd. Vorren Lundes 1979: 77, Schnitler I: 348).

Dáinnalágiin báhkkehuvai Njávdánsiida mángga guovllus, ja siidarájiid rasttidedje sihke siseatnamis ja mearagátte. Njávdánsápmelaččat vuosttaldedje dan, ja dánska-norgga eiseválddit dorjo sin muhtun muddui, muhto almmotge dohkkehuvvui sin iežaset riektevuogádat¹⁵⁰⁷ oalle muddui.

Dalá áššiin máid dovdat ja mat šadde báikkálaš diggái, ožžo njávdánsápmelaččat guhká doarjaga iežaset vuoigatvuodagáibádusaide. Earenoamážit orru čielggas ahte njávdánsápmelaččat guhká ožžo dohkkehuvvot aktorievtti goddebivdui, boazodollui ja luossabivdui (vrd. Tønnensen 1972/1979: 120-121). Earáid riggodatgeavaheapmi, nu go

---

¹⁵⁰⁶ fiskale

¹⁵⁰⁷ rettssystem

vuotnabivdu, fuođarváldin, muorra- ja dimbbarčuohppan jna., čađahuvvui guhká njávdánsápmelaččaid lobi addimiin. Sin dárbbu ektui lei muhtun áigodagaid stuorát riggodatvallji go sii ieža dárbbešedje. Schnitleris leat mánnga ovdamearka mat duođaštit njávdánsápmelaččaid siidahálddašeami.

Mii leat juo gullan ahte muhtun Norggabeale mearrasápmelaš ceggii goađi Gevjui go njávdánsápmelaččat adde lobi. Dáččaid vuovdegeavaheapmi čađahuvvui almmá "Vuosttaldemiiguin" (Schnitler I: 348). Go (árvvusge) vuosttaš mearrasápmelaš ásaiduvai Buođggáidvuona nuorttabeallái, lei dát njávdánsápmelaččaid lobi addimiin. Dás leat olu soahpamušat ja ovttasbargu iešguđet sámijoavkkuid gaskal. Govvideaddji ovdamearkan lea Norggabeale boazosápmelačča Carl Andersena boazoguođoheapmi Sállanis ja Brashavnfjellet¹⁵⁰⁸ nannamis oarjjabealde sullo.

Andersen lei geavahan sullo ovcci jagi (1730-1740 gaskal) dassožii go jámii. Go lei johtán ruoktot ovdan Buođggáidvutnii ja váriide doppe, de lei Brashavnfjellet¹⁵⁰⁹ mielde johtán ja vuojuhan Vestre Leirvåga¹⁵¹⁰ bokte. Dan ovddas lei son geahččan njávdánsápmelaččaid bohccuid. Schnitler dadjá čielgasit ahte dát lei šiehtadus (Schnitler I: 424, 426, 428). 1740-jagiid álggus ledje ledje njávdánsápmelaččat šaddan johtit gaskaboddosaččat eret Sállanis gumppe speadjama geažil. Sis eai lean alddiineaset doarvái guođoheaddjit. Dál sii ožžo veahki "verddiineaset", boazosápmelaččain.

Schnitler dadjá ahte su áigge *"soabadedje Norgga- ja Njávdánsápmelaččat juohke Ládje hui bures"* (Schnitler III: 71).

Muhtun áigge maŋjel Andersena jápmima orrot mánnga joavkku ovttas geavahan Sállana, ee. njeallje dáčča bearraša. Muhto sii ledje dušše ovttá dálvvi orron doppe, dálkki, dálkkádaga ja Gievjovuona jiekŋuma geažil (Schnitler I: 335).

Njávdánsápmelaččat ledje danin nu smáđáhkkat ránnáiguin geat háliidedje siidda geavahit, go ieža dárbbasjedje sis veahki ja ovttasbarggu. 1600/1700 jahkečuodimolsuma áiggi viidáneami maŋjel lei sihke olmmošlohku ja boazolohku unnon. Ássiidlohku sáhtá unnon álgo 1700-logu rohtudávddaid geažil mat Várjjagis hearjidedje. Schnitlera diggevihtaniin oaivvildii muhtun ahte Báhcaveaisápmelaččaid logu lei rohtudávda unnidan 40:s gitta "Logenáre Bearrašii" (Schnitler I: 435). Diehtit maid ahte 1700-logu vuosttaš oasis ja gaskkamuttos lei váttis dilli boazodoalu guovdu, ja ealut unno dovdomassii (Niemi 1983: 300).

---

¹⁵⁰⁸ váilu sámegeinamma

¹⁵⁰⁹ váilu sámegeinamma

¹⁵¹⁰ váilu sámegeinamma

Olmmošlogu ja boazologu unnun sáhtta luvven siidda riggodagaid, seammás go ovttasbargodárbu lassánii.

3.6 NUPPÁSTUVVAN RIEKTEOAIDNU?

Lea gal čielggas ahte šattai oinnolaččat riidovuoddu 1700-logu mañit oasis ja 1800-logu álggus. Eai Schnitlera áigge ge álo doahttalan njuolggadusaid. Muhtun diggevihtanat miedihit omd. ahte vaikko njávdánsápmelaččat ledje gielán báhčimis gottiid Brashavnnváris¹⁵¹¹, de muhtun Várjjatsápmelaččat goitge bivde "suoli" (Schnitler III: 424, 426). Siiddas lassánii lobihis riggodatgeavaheapmi ("*uden Forlov*"). Rathke válddahallá 1802:s boazosápmelaččaid "*stuora Ealu*" mii báhkii Njávdamii. Boazosápmelaš Rikkis Gjermund ("*Gjermund den Rige*") lei bohtán nu lahka Njávdánsiidda nu stuora ealuin "*ahte ii Ieš ge diehtán Logu*". Njávdánsápmelaččat "*eai háliidan dákkár Ránnávuoda, go sin Stuora Ealut billistedje njávdánsápmelaččaid Boazoguohtuma, ja čuočuhedje ahte lei nu duođalaš Nággu ahte Buhtadusa ledje gáibidan ja ožžon*" (Rathke 1899/1901: 42).

Dál ledje vel riekteásahusat nai beahttigohtán nuortalaččaid, várra álbmoga deattuinn go gáibidedje Máttá-Várjjaga riggodagaid ("eanetlogu dárbu") ja Tønnesen gohčodan "dábálaš bieđganeami álgu" riektedoaimmas¹⁵¹² álggii Finnmárkkus 1700-logus (Tønnesen 1972/1979: ee. 121). Gudmund Sandvik lea gohčodan riektemannolaga¹⁵¹³ báikkálaš álbmoga válddalašvuodahuhttimin¹⁵¹⁴, earenoamážit stáhta Finnmárkku čálekeahes eatnama "oahpu" bohciideami čujuhusain (Sandvik Thuenis 1980: 59-60). Njávdánsápmelaččat eai nagodan šat fámu čájehit gáibádusaideasetguin. Go Várggáid 1773 dikkis fas válde ovdan dilálašvuodaid máid atne árbejuvvon vuoigatvuodaid duolbmumin, ožžo dán vástádusa ámtamánnis:

"Njávdánsápmelaččat eai galgga hehttet Várjjatsápmelaččaid bivdimis Njuorjju, Čeavrá ja Lottiid ja Gottiid Oktasaš báikkiin ja muđui galget soabalaččat láhttet guhtet guimmiideaset vuostá, almmá moaráhuhttit guhtet guoimmis" (Tønnesen 1972/1979: 121).

Vaikko dákkár riektedulkon ii váikkuhan nu olu geavatlaččat álggos, de botke dat čielgasit ovdalaš oainnu - ja lea mearkan dasa movt 1800- ja 1900-logus galggai geavvat. Ámtamánni vuodđojurdda su

---

¹⁵¹¹ váilu sámegeinamma

¹⁵¹² rettspleie

¹⁵¹³ rettslige utvikling

¹⁵¹⁴ umyndiggjøring

riekteoahpaheamis, lea *ovttalágan riekti buohkaide gilisearvvis*, vuodđojurdda mii čielgasit čuzii unna unnitlogujovkkožii.

Dánska-Norgga eiseválddit beroštišgohte áibbas čielgasit eambo Máttá-Várjjagis 1700-logu loahpas. Ámtamánni Ole Hannibal Sommerfeldt barggai ángirit Norgga viidánemiin oktasašguovllus. 1780- ja 90-jagiin ángirušai son mángii oažžut dáččaid ásaiduvvat Reainnähii ja Sállanii, daidda vallji- ja strategalaš deatalaš sulluide borjjastangeinnodagas Báhčaveaji- ja Njávdamnjálmis, vaikko sus lei heajos stáhtariektevuodđu. Máttá-Várjjat dieđusge ii lean 1775 eananvuovdinresolušuvnna vuollái boahtán, danin go ii lean Norgga guovlu - dat lei ain oktasašguovlu. Sommerfeldt čuoččuhii ahte dánska-norgga berošteddjiide lei "dárbbášlaš" lahtudit guovlluid "čielga Norgga eanamin" go muhtomin galggai rádješiehtadus dahkkot. Dát mearkkašii árvvusge ahte Sommerfeldt háliidii meannudit *terra-nullius* oainnu vuodul, mas koloniseren lea guovddáš guovllugáibádusa veahkkeneavvu.

1751 Ruoŋa-Norgga rádjegeassima maŋjel lei dušše Norgga ja Ruošša gaska mii ii lean rádjesoahpamušas mielde. Dál dihte ahte dat fargga šattai čadahuvvot. Dánska-Norgga sajádaga nannema oktavuodas lei dáčča koloniseren deatalaš. Lei maid sáhka hehttet nuortalaččaid "*gávdamis Liibba ... rivvet¹⁵¹⁵ dán Sullo*" (dás lei Reainnáha birra sáhka; Johnsen 1923: 215, 326). Go ákkastii garraset Máttá-Várjjat beroštumi ovddas, čujuhii Sommerfeldt guovllu strategalaš sajádahkii ja guovllu riggodatvalljái, earenoamážit Njávdamis: "*Njávdamis lea buoremus Luossajohka, valjit Beahce- ja soahkevuovdi, ja Oaivejeagil*" (Johnsen 1923: 325).

3.7 "... LIHKOLAŠ JA DUHTAVAŠ"?

Njávdamisápmelaččaid árbevirolaš servodat lei 1800-logu álggus vuos hui ealas ja ollis, vaikko lei lassáneaddji deaddu dasa. Buot čájeha ahte njávdamisápmelaččat birgejedje bures ekonomalaččat dan áigge, vaikko eanas finnmárkulaččain lei nuppelágan dilli. Nuortasápmelaččaid gesse ovdamearkan vel muđui álbmogii.

Jagiin ovdalaš 1790, Finnmárkku gávppašeami čiekŋalis čielggadeami ja ságastallama oktavuodas, gávnnaš dánska ekonoma Carl Pontoppidan vuđolaš Finnmárkku iskamiid vuodul, ahte "Ruoššasápmelaččat" ledje duodaštussan dasa ahte vealggáidumi haga sáhtii birget danin go sii goit birgejedje dan haga, vaikko sis lei garra vearrodeaddu (Pontopiddan 1790: 234).

---

¹⁵¹⁵ usurpere

Rathke válddahallá sápmelaččaid liggosit ja liikomiin, manjel go lea fitnan Njávdamis 1802:s. Son rámpo sin čorgatvuoda (máid son čatná oskudoaimmaheapmái) ja maid sin ekonomiija. Son oaivvilda maid, nu go Pontopiddan, ahte vaikko Njávdáma nuortalaččain lei eambo vearrodeaddu go mearrasápmelaččain, de ledje sin "*Ruovttudoaluin ... muhtun Ovdamunit eambo go Norgga Mearrasápmelaččain*". Su oaivila mielde lei njávdánsápmelaččain buorre eallin - sii ledje "lihkolaččat ja duhtavaččat". Sis orui olles servodatorganiseren, oaiveolbmáin, máid Rathke gohčoda "Ældste" (boarráseamos) dahje "Staroste" (Rathke 1899/1901: 43). Rathke válddahallá muđui njávdánsápmelaččaid oalle seammaládje go Keilhau válddahallá Báhcaveaisápmelaččaid 25 jagi manjel (Keilhau 1831: 46 ff., 54).

Dán buori dilálašvuoda čilgehussan, go buohtastahtta muđui Finnmárkku dilálašvuodaiguin, dáidá Leahkit ahte nuortalaččat ledje guhkit birgen márkaneconomiija ja áigodatnuppástuhttimiid¹⁵¹⁶ haga mat muđui ledje. Sis lei gal leamaš dahkamuš márkaniiguin mánga čuođi jagi, nu go leat gullan. Muhto dan gávppašeamis mas sii ledje searvvis, eai lean nu olu márkaintegrašuvnnat ja márkansorjjasvuolta go eará joavkkuin, earenoamážit dáččain. Guhkes áiggi čađa lei márkanguillevašvuolta heivehuvvon áigodatjohtimiidda ja árbevirolaš riggodatgeavaheapmái. Árbevirolaš eallinláhki lei sidjiide buorren dalle go garraset márkaintegrašunjoavkkuin lei heahtedilli. 1831 diggedutkamis Čáhcesullos mitaluvvo ahte njávdánsápmelaččain lei seammalágan johtinmálla ja riggodatgeavaheapmi go ovdal. Siidda guhtta bearraša elle ain geasset luossabivdduin Njávdamis, ja dálvet siseatnamis "*nuppebealde ráji Ruošša eatnamis*" gos bivde jávrriid ja guođohedje bohccuid. 1836 Čáhcesullodikkis mitaluvvui ahte sii bivde luosaid Njávánjogas ja mángga sajes Gievjovuonas ja Korsfjordenis¹⁵¹⁷ (Qvigstad 1926: 17).

Njávdánsápmelaččaide lei goit dat mávssolaš ahte guokte deatalaččamus riggodaga ledje ollásat ja ain earenoamáš riektin sis, namalassii luossa ja boazu. Luosa mii gal leat juo gieđahallan. Dál galgat hupmat bohcco birra ja geahčadit movt ovdalaš siiddas dainna lei.

Boazu lei guovtte ládje riggodahkan; goddin ja boazun.

Goddebivdu lei diedusge áibbas dološ Njávdamis nu go dain eará siddain nai. Siidaguovllu siskkobealde leat gávdnan mánga goddebivdirusttega, vaikko ii oktage dain leat dakkár sturrodagas go Várnjágga earenoamáš stuora goddebivdorusttegat. Njávdámis bivde maid gielaiguin, seammaládje go nuorta- ja lullisiiddat. Njávdáma goddebivdu bisttii gitta 1800-lohkui. Go Rathke finai Njávdamis 1802:s, de logai son ain bivddu

---

¹⁵¹⁶ konjunktursvingninger

¹⁵¹⁷ váilu sámeielnamma

bistime. Nuorat bivdoolbmát čeahkanedje "*unna Searvvážiidda*" ja "*manne oahpes Davviváriide sihke gárdut ja báhčit Gottiid ja Riebaniid, Getkkiid ja vahá Lottiid*" (Rathke 1899/1901: 43, vrd. maid 2.3.4. ovdalis).

Njávđánsápmelaččaid boazodoallu lea dološ, nu go leat oaidnán. Girjjálašvuodas lea dábálaš oaidnun ahte lei dušše hui veahá boazodoallu. Goddebivddus leat gul ožžon dárbblaš bierggu, ja dasto ii mannan nu olu biergu oskku geažil. Oaivečuokkisin dán čielggadeamis lea ahte goddebivdu ja boazodoallu eai dárbbášan hoigadit nuppi eret. Buot nuortalaš siiddain doaimmahedje boazodoalu ja goddebivdu ja -báhčima buohtalaga, ja dása lea juo vásahusvuodđu¹⁵¹⁸ mis. Várjjatguovllus ii loaktán boazosápmelaččaid boazodoallu goddealu oanehis áiggis. 1700-logus gullat ahte Várnjárggas báhčaledje gottiid bissuiguin (Niemi 1983: 301). Goddealu mañimus bihtáid eai loaktán ovdal krimsoadi áigge (1853-56), go lei niestedábuhanheahtedilli riddodahppama geažil.

Lea dieđusge duohta ahte lei unnán boazodoallu daid ealuid ektui mat šadde bozosámiid boazodoalus. Ii goitge ábut doaivut ahte lojes boazu ii lean deatlaš borramuš- ja bivttas- ja bargoneavvoávnassassin. Go Burman 1598:s muitala njávđánsápmelaččaid ealu guhton Sállanis, de lei árvvusge stuorit čora go dušše vuollel logi bearraša moadde hearggi. Schnitlera cealkka "boazoriggát" duođašta dan, seammaládje go ahte njávđánsápmelaččat mángga geardde čuoččuhedje báikkálaš dikkis siidaguovllu viiddis jeageleatnamiid gullat alcceseaset earenoamáš vuoigatvuohtan. Lojes bohccot adnojedje borramušlassin ja bargoneavvoávnassin, vuodgjinboazun goddebivddus, vuojánin dimbbargeaseheamis ja johtimis, ja eiseválddiid vuojáhallamii dárbbášuvvojedje maid sávrras vuojánat. Lojes bohccot ledje maid deatlaš hearbevárrin jus goddebivdduin manai hejot. Bozosápmelaččaid eallosturrodagat soitet maid váikkuhan. Dákko sáhtta maid rápmi¹⁵¹⁹ leamaš mielde váikkuheame. Seammaládje go bivdu lei ovttaskas olbmo rápmi, de soaitá maid eallosturrodagat leamaš danin.

Nu go leat oaidnán, de lei eará nuortalaš siiddain dan meare stuora boazodoallu ahte fertedit leamaš eará dárbbut go dušše vuojánin ja vuodgjinboazun. Árvvusge ii lean earalágan dilálašvuohta Njávđámis, vaikko lea gal váttis dološ boazodoalu sturrodaga diehtit.

1826 rádjegeassima birrasiid leat mañimus dieđut njávđánsápmelaččaid boazodoalu birra ovdal go siidda ásaidumi stuora nuppástumit álget. Dalá eallaseamos muitalus lea Keilhaua 1827 giđa fearán go manai Gievjovuona sisa, seammás go njávđánsápmelaččat johte ealuineaset

---

¹⁵¹⁸ empiri

¹⁵¹⁹ prestisje

geasseorohahkii Sállanii. Vuojahedje ealu rastá vuona ovttá saje gokko "*ii várra lean govddit go okta Bissobážagaskka*", ja lei eahpitkeahhtá seakka nuori birra sáhka, jur Norskbukt¹⁵²⁰ ja Nord-Leirvåg¹⁵²¹ siste, Stømsnes¹⁵²². Dat lei árbevirolaš vuojahat. Doppe oinnii Keilhau ahte

"... muhtun Ruoššasápmelaččat vuojahedje Bohccuideaset Sállanii gos Bohccot guhto Geassemánuid. Dát lei eallasis ja čáppa Dáhpáhus. Dievddut ja Nissonat barge veahá Fatnasiin ja veahá Gáttis daiguin vilda Bohccuiguin, ja muhtun sakka viššalis Beatnagat doalahedje Ealu čoahkis Vuojahanbáikkis dahje jorgalahtte daid mat ledje eret mannan. Olbmuid hohccaleamit ja Beatnagiid ciellan skájai Báktegaskkaid" (Keilhau 1931: 31).

Keilhau ii namut makkárga logu ealus máid vuojahedje Gievjovuona rastá, muhto orru dego livččii oalle eallu, sullii viđa bearraša bohccot. Seamamá muitaleamis lohka son ahte muhtun Báhčaveaibearrašiin su áigge sáhte leahkit gitta 100 bohcco, muhtumiin "30, 10 jna." (Keilhau 1831: 46). Keilhau` muitalemiid vuodul lea Kristian Nissen geahččalan árvoštallat báhčaveaisápmelaččaid oppalaš ealu; son lea gávnnahan ahte ledje birrasiid 1 000 bohcco (Nissen 1919: 31). Báhčaveaji birrasiid 20 bearrašis livččii de leamaš 50 heagga gaskamearálaččat juohkehaččas. Ii Njávdamis dáidán leahkit nu olu earalágan eallosturrodat. Lei dábálaš dušše rávis bohccuid lohkat. Man olu dahke dasto 50 rávis bohcco ovttá bearraši?

Boazodoalu boarráset áigodagas, nappo ovdal 1800-logu, lei dábálaš rehkenastit ovttá bearraši/ruovttudollui mii birgii dušše boazodoaluin, birrasiid 50 rávis bohcco bearraša ealiheapmái, muhtomin rehkenastet 50 rávis *njiŋnelasa*. Lassiealáhusaiguin sáhtii boazosámibearaš birget veahá unnibuin (vrd. Paus 1768: 263-264, Hultblad 1968: 146-147).

Dáin loguin vihku ahte ii nuortalaš boazodoallu sáhte leamaš áibbas "árvvu haga". 1800-logu maŋit oasis, go boazoealáhus lei garrasit viidánan ja ealut ledje sturron, de rehkenaste Finnmárkku ámttaeiseválddit ahte bearraš dárbbášii 100 rávis bohcco, nappo njiŋnelasaid ja varrásiid, diedusge eanas njiŋnelasaid (Niemi 1989: 31). Vai lea mihttu mainna buohtastahtá nuortalaš siiddaid boazodoalu 1800-logu vuosttaš oasis, de lean geahčadan Guovdageainnu boazodoalu 1835 olmmošlohkamiid vuodul (mii lea vuosttaš lohkan mas šibihat, ja dan vuolde boazodoallu, lea mielde). Guovdageaidnu lei ámtta stuorimus boazodoalloguovlu.

---

¹⁵²⁰ váilu sámegiella

¹⁵²¹ váilu sámegiella

¹⁵²² váilu sámegiella

Guovdageainnus ledje juohke doalus gaskamearálaččat sullii 140 bohcco. Oallugiin lei mihá unnit eallu. 139 ruovttudoalus ledje dušše 5 doalu main ledje badjel 1 000 bohcco; dát dieđusge gesse gaskameari hui bajás. Jus dáid earenoamáš ealuid doalahit olggobealde, de šaddá juohke bearraša gaskamearri olu unnit, gaskal 50 ja 100. Guovdageainnu dáloniin geat barge lotnolasat šibitdoaluin, meahcástemiin ja boazodoaluin, ledje gaskamearálaččat 12 bohcco (Niemi 1989: 31-32). Vaikko boazodoalu loguin leat eahpesihkkaris bealit, de dat mitalit boazologu sulá.

1835-logut eai mital Njávdáma birra (eai ge Báhcaveaji). Mii fertet manjit olmmošlohkamiid geahččat, 1845-loguid, gávdnat Njávdáma birra dieđuid. Nuortalaččain ledje dál 4 bearraša geain gaskamearálaččat ledje 1,5 "stuora šibiha", 5,5 sávzza ja 30 bohcco, mii lei searveopmodat. Dan logi kvena sisafárren bearraša buhtalas logut ledje 1,8 "stuora šibiha", 2,6 sávzza ja *oktiibuot* 5 bohcco (0,5 juohke bearrašis). Muđui ledje Máttá-Várjjaga boazodolliin (mearrasápmelaččain, kvenain, dáččain) gaskamearálaččat 5,8 bohcco juohke ruovttudoalus (Niemi 1989: 32). Lei oahpes ášši ahte Máttá-Várjjaga šibitdoaluid boazodoallu ovddemustá lei vuodjima ja fievrredeami vástte. Muhto nu go oaidnit, de lei dát boazodoallu olu unnit go nuortalaččaid boazodoallu.

Jus Ingold` teoridoahpágiid galgá geavahit, de lei nuortalaččaid doallu "pastoralisme", ja boazosápmelaččaid viiddis boazodoallu lei dahje lei šaddame "ranching".

Manimus jahkečuodimolsumis árvvoštalai kulturgeográfá Amund Helland (geas lei hui radikála sajádat Norgga dutkanbirrasis) njávdánsápmelaččaid eallima ja ekonomijja. Dat máid son gávnnahii, gustui várra guhkás doložii. Son gávnnahii namalassii ahte dán servvodaga dovdomearkan lei ahte dan ekonomijjas *ii lean dušše okta suorgi*, ii guđege dáfus. Mihtilmasvuohtan lei juste dat ahte servodat lei mángga ekonomalaš heivehanmálla rádjeguovllus: "Skolttaid eallin lea imašlaš gaskadilli guollebivdi, bivdoolbmá, johttisápmelačča ja fástaássi álbmoga eallimis" (Helland 1906 II: 159). Muhto dat nanu čanastat máid son oinnii njávdánsápmelaččain boazodollui, dagahii ahte Helland buhtastahtii sin boazosápmelaččaiguin: Vaikko guollebivdu dáiddii Leahkit sin deatalaččamus ealáhus, *"lea sis olu mii muittuha johttisápmelaččaid"* (Helland 1906 II: 157).

Muhto jorggihetnot dál fas 1800-logu ovddit oassái, Njávdánsiidna vuosttaš albma nákkisvuoda áigái.

3.8 HEAHTEDILI ÁIGI

Jus njuiket njávdánsápmelaččaid 1700-loahpa ja 1800-álggu válddahallamis sullii čuohtejagi maŋŋelii, de lea surgadis álbmot- ja servodatgovva. Jur jahkečuođimolsuma maŋŋelaš čállá Helland: "Eanas skoaltasámibearrašiin lea heahti ja geafivuolta, ja sihke sin gárvvut ja viesut leat hui duolvasat" (Helland 1906 II: 156-157). Eai deattuhan dušše sosiála ja ekonomalaš dilálašvuodaid, muhto maidái luonddu ja olggobeale hámi, nu go leat gullan ovdalis (vrd. 2.1.).

Dán válddahalláma dieđusge ferte moaitimiin árvvoštallat. Ovttatmanu sáhtá dadjat ahte áššit eai leat jur dieinnalágiin, ja ahte sosiáldarwinistalaš ja nállevealahanoainnut, máid dutkan maid ovddastii, leat báidnán ášši (vrd. Eriksen ja Niemi 1981: 324 ff.). Dasalassin sáhtá eiseválddiid politihkalaš dilálašvuoda oaidnu bohciidahtán loahppadili válddahallamiid (vrd. Báhcaveaisiidda čielggadeami 2.3.4.). Helland` áigge gávdnojit maid Njávđánválddahallamat mat eai čujut nuortalaš loahppadili, muhto duođalaččabut čilgejit Njávđánservvodaga stuora nuppástuvvamiid maŋimus 20 jagi, máid fargga gullat. Muhto dat sevdnjes čilgehusat duođastit gal ekonomalaš, kultuvrralaš ja sosiála maŋosmannama - ja maid hirbmat statusgahččama goit olggobeale oainnuin. Mii lei dáhpáhuvvan gaskal álgo 1800-logu ja álgo 1900-logu?

Muhtun dilálašvuodát leat dagahan njávđánsápmelaččaide heahtedili áiggi, go sin boares kultuvra áitojuvvui duođas.

Rádjegeassima oktan dan váikkuhusaiguin leat juo namuhan. Dat čuzii garrasit Njávđámii; vaikko ii jur ovttatmanu gal.

Nubbi ášši lea go Máttá-Várjjagii fárrejedje nu olu dáččat ja kvenat geat ásaiduvve dohko eanandoallin ja guollebivdin. 1700-kolonoseregeahččaleamit eai lean lihkostuvvan. 1800-logus fárrejedje dáččat eanas suohkana nuorttabeallái, nappo Báhcaveaisiidii. Muhtun muddui stivrejedje eiseválddit náššunalberoštumiiguin dáčča kolonisašuvvna daid "rášes rádjeguoavluid". Njávđámii eai fárren goassege nu olu dáččat. 1920:s ledje doppe dušše 5-6% álbmogis dáččat¹⁵²³, eanas dáččat doppe ledje almmolaš virgeolbmát oktan bearrašiiguin. Báhcaveadji maid šattai kvenaide deatalaš ássanguovlun.

Njávđansiiddas ledje eanemus kvenat. Njávđáma suohkan šattai oktan Buodggáidnjárggáin suohkana sturimus báikkálaš kvena servodahkan. Vuosttaš kvenabearaš lea ásaiduvvan Njávđámii 1821:s. Álggos sávve Norgga eiseválddit sidjiide bures bohtima danin go sii ledje dássedis, fástaássi eanandoallit. 1870 maŋŋel rivde oainnut. Dál atne sin náššuvvnalaš váttisvuotán nu lahka Suoma ja Ruošša rájiid, ja riggodagaid ja bargosajiid nalde gilvaledjin, muhto sisafarren gal ii

---

¹⁵²³ norsk i etnisk henseende

bisánan dan dihte. 1845:s ledje Njávdamis 45 kvena ja 28 nuortalačča. 1869:s ledje 138 kvena ja 11 nuortalačča. Njávdamis eai orron dáččat eai 1845:s eai ge 1869:s. Nuortalaččat šadde nappo oanehis áiggis unnitlohkui iežaset gilis. Jahkečuodimolsumis čálii Helland ahte Njávdamis ráđđejedje kvenat, geat "doalahit kvenagiela hupmangiellan" (Helland 1906 III: 511). Earret dan moadde dáčča geat bohte gillái jahkečuodimolsuma maŋjel, lei sulli seammá dilli gitta 2. máilmmesoadi rádjái.

Boazosámi viidáneapmi jotkkii ain 1800-logus. 1800-logu álggus geavahišgohte boazosápmelaččat Báhcaveaisiiddas Holmengrånisset¹⁵²⁴ guohtuneanamin. 1875 olmmošlohkamis leat 135 Máтта-Várjjaga olbmo čállojuvvon johtti-/boazosápmelažžan. Maŋjel go Suoma ja Norgga rádji dahppui 1852:s, lassánii Máтта-Várjjaga guohtuneatnamiid deaddu. 1854 lága ja čuovvovaš plakáhta vuodul šattai gielddusin geassejagis guođohit bohccuid doppe. Guohtumiid galge seastit dálvái, muhto Várnjarga galggai leahkit geasseorohahkan. Ii mas ge vuohte ahte dát láhka doahttaluvvui (Vorren 1951: 114 ff., Vorren Lundes 1979: 79). Várra lei duohta dilli duogážin go guokte boazosápmelačča ožžo 1866:s lobi Máтта-Várjjaga atnit geasseorohahkan (Vorren 1951: 115). 1850-60-jagiin ledje suohkana boazosápmelaččain gul badjel 20 000 bohcco, nappo lei 2/3 olles Nuorta-Finnmárkku boazolohku doppe. Ledje olu eambo bohccot go máid 1852:s ledje mearridan oba Nuorta-Finnmárkku alimus boazolohkun (Vorren 1951: 114-115).

Dalle ain orrot boazosápmelaččat obalohkáii dohkkehan Njávdamá nuortalaččaid siidan. Dan vuohttit das go boazosápmelaččaid váldo johtolatgeinnodat lei Suoma rájii mielde Báhcaveaji bajágeahčái ja muhtun muddui Holmengrånessii¹⁵²⁵. Goitge dettii dát stuora viidáneapmi guohtuneatnamiid ja obanassiige nuortalaš kultuvrra.

Mearrasápmelaččat geat ain fárrejedje Davvi-Várjjagis ja Unjárggas, ledje muhtun muddui heaitán boazosápmelaččat. Sii lassánedje Máтта-Várjjagii árvvu mielde 130:s 500 olbmui 1800 ja 1870 gaskal. Njávdánsiidii ásaiduvve muhtun mearrasápmelaččat, nu go Buođggáidvuona nuorttabeallái ja vuotnabahtii, Gievjovutnii, Njávđánvutnii ja Uvdovutnii¹⁵²⁶. Ii mas ge vuohte ahte njávđánsápmelaččat ledje fárrema searvvis, nu go 1700-logus ledje. Vaikko eai leat čielga ávdnasat dán birra, de orru nu ahte ovdalaš riektedilli ja nuortalaččaid riekteoainnuid doahttaleapmi lei garrasit maŋnos mannan.

---

¹⁵²⁴ váilu sámegeilnamma

¹⁵²⁵ váilu sámegeilnamma

¹⁵²⁶ Munkefjorden

Leat unnán dieđut dan birra ledje go Máttá-Várjjaga mearrasámiin bohccot ovdal 1800-logu gaskkamutto; muđui Várjjagis gal ledje doloža rájes leamaš mearrasápmelaččain veahá bohccot. Wessel oaivvilda ahte kvenaid sisafárren movttiidahtii mearrasápmelaččaid bargagoahtit eambo bohccuiguin go vuodjin- ja fievrredandárbu lassánii (Wessel 1938/1977: 138). 1875 olmmošlohkama vuodul ledje 92 mearrasámi guollebivdo- ja eanandoallobearrašis 34 bearraša main ledje bohccot. Eatnasiin ledje 1-10 bohcco, muhtumiin (9 bearrašis) ledje 12-60 bohcco, ja ovttá bearrašis ledje birrasiid 100 bohcco. Sii geain eanemus ledje bohccot, ledje boazosápmelaččat geat ledje fásta ássagoahtán (Vorren Lundes 1979: 91). Olles gielddas lassánii mearrasámi boazodoallu gaskal 1865 ja 1875 lagabui 500 bohccos birrasiid 800 bohccui.

A/S Sydvarangera álggaheapmi dakka maŋgel jahkečuođimolsuma, ja eará industridoaimmaid plánen suohkanis, maid dieđusge duvdii garrasit eambo dáčča ásaidumi, muhto dat lei maid áittan nuortalaččaide, nu go gullat maŋgelis (3.12.).

Dalle ledje juo nuortalaš suodjalusat gahččagoahtán.

3.9 LUOSSA MASSOJUOVO EARENOAMÁŠ VUOIGATVUOHTAN

1828 vuolitriekteduomus¹⁵²⁷ masse njávdánsápmelaččat iežaset dološ earenoamáš luossabivdorievtti Njávdánjogas. Dát riekti orru leamaš dohkkehuvvon gitta dassožii go suopmelaččat duođas fárregehte dohko.

Riekteášši vuodđun lei go Njávdáma nuortalaččat ovttas suopmelaš sisafárrejedjiin Paul (suomagillii Paulu) Ekdahlain, áššáskuhtte guhtta gili kvena joga luossabivddu oktavuodas čujuhettiin boares vuoigatvuođaide. Ekdahlas ledje alddis leamaš nuortalaččaiguin soahpameahttunvuodát joga luossabivddu birra (Ekdahla birra gč. Paulaharji 1973: 135-136). Ášši birra lea čállojuvvon mángga čállošis (gč. omd. Vorren Lundes 1979: 64, 86, Gorter 1981: 12, Niemi 1989: 30, NOU 1993: 34 *Finnmárkku eatnamiid ja čáziid riekti ja hálddašeapmi*: 155). Áidna vuđolaš gieđahallan riektehistorjjálaš oainnuin gal ain lea Tønnesena čáluš (Tønnesen 1972/1979: 122-125, 254-257).

Oanehaččat muitaluvvon ákkastii riekti dainna ahte Njávdán lei 1775 eananvuovdinresolušuvnna 6. § mielde okta Finnmárkku "stuora Jogain", ja dáid jogain galge buot gili ássit¹⁵²⁸ beassat bivdit. Go giliássit juo ledje searválaga bivdán, de galgai ain Leahkit nu resolušuvnna mielde. Ii

---

¹⁵²⁷ underrettsdom

¹⁵²⁸ oppsitterne

galgan váldot vuhtii gos gilis olmmoš ásai, dahje lei go sisafárrejeaddji dahje gili álgoássi. Deatalažžan lei dat ahte go fal lei gili ássi, de lei sus bivdovuogiatvuohka seammaládje go buot earáin gilis. Rievttis čujuheigga goappeš bealit ámttaduodaštusaide maid bokte oaččui bivdit. Ekdahla ja dan guđa njávdánsápmelačča (várra buot ruovttudoalooaivámušaid) ámttaduodaštusat ledje čállojuvvon 1845:s (gulahuvvon¹⁵²⁹ Čáhcesullo áššáškuhttin¹⁵³⁰- ja vearrodiikkis suoidnemánus 1845), luossabivdonákku geažil. Ámttaduodaštusain deattuhuvvo ahte duodaštusguddiin lei riekti "ránnáiguin ovttas" bivdit luosaid "*Kobberforsholmenis*"¹⁵³¹ Skoaltabáikki bajábeale goržži rádjái. Ekdahl orru leamaš muhtunlágan arkitekta nuortalaččaid ámttaduodaštusháhkamis, go ovttasráđiid nuortalaččaiguin geahččalii sihkkarastit alcceseaset mearriduvvon bivdoguovllu (vrd. Nuorta-Finnmárkku sunddiguovllu 1829-46 pántagirjji, folio 116, STATØ). Ámttaduodaštusat galge lasihit riektesuodjalusa. Muhto kvenat eai lean dohkkehan dan dihto johkabáikki. Rievttis nappo eai beroštan ámttaduodaštusain.

Duomus vuhtto - vaikko loahppa šattai earalágan - ahte lei veahá ipmárdus nuortalaččaid gáibádussii, omd. go lei friddja áššejođiheapmi¹⁵³²: Nuortalaččat ledje:

"Joga ovdalaš Hálddašeaddjit, gos sii guhká leat iehčaneaset bivdán, ja lea nappo lunddolaš ahte sii, ovdal go dohkkehede kvena sisafárrejeddiiguin juogadit Oktasašrievtti, háliidedje Duopmustuoluid mearridit Rievtti" (Nuorta-Finnmárkku sunddiguovllu duopmoprotokolla 1846-1855. 1948; STATØ).

Nuortalaččaid dološ vuogiatvuodát eai vajálduvvon manjel 1848. Go 1870-jagiin lei ságas hukset luossagorkŋohaga Geavŋŋái, de vuosttaldedje nuortalaččat dan. Vuosttaldeapmi várra dagahii ahte heaittihede áigumušaid álgovuorus (vrd. Finnmarksposten 13/1881, Enbuskas 1984: 10). Máttá-Várjjaga gielddastivra celkkii Eanandoalodepartementii 1906:s muhtun luossanákku oktavuodas:

"Njávdánjoga guollebivdu lei oktan eará vuogiatvuodaiguin ng. stáhta eatnama nalde, ártan dasa go olbmot obanassiige ásaiduvve leahkái. Dat gulai skoaltasápmelaččaide olu ovdal go dát riikkaoassi bođii Norgga hálldahusa vuollái, ja go dát sápmelaččat 1826 rádjerievdadeami manjel válljejedje bissut Norggas, dáiddii eaktun leamaš ahte sii galge doalahit birgejumi gálduid mat dassoži ledje sis leamaš" (Rt. 1955: 887, Tønnensenas 1972/1979: 123).

---

¹⁵²⁹ tinglest

¹⁵³⁰ saketing

¹⁵³¹ váilu sámegiella

¹⁵³² sakførsel

Finnmárkku ámtamánni, A. T. Urbye, celkkii 1909 čielggadusas seammá ášši birra Eanandoalodepartementii ee. ahte 1848-duomu vuoddu lei "oba luovos" danin go 1775-resolušuvdna (6. §) dušše čujuhii "oba gili dološ geavaheapmái...". Urbye mielas lei danin "oalle heivemeahtun" dán vuodul addit "juohke ássái rievtti oktasašbivddu gáibidit". Son čuočhii maid dákkár dulkoma "čielga vuostelasvuohtan" dasa máid Norga ja Ruošša soabaiga 1834-protokolla ráhkadettiin. Resolušuvdna han ii lean guston, nu go juo leat gávnahan, dalle go Máttá-Várjjat ii vel lean stáhtarievttalaččat Norgii gullevaš (Kopigirji nr. 69 Finmarkens Amt, STATØ). - Urbye lei njunuš láchkaoahppavaš; son lei ee. leamaš sadjásaš ránggáštusriekte¹⁵³³ professor ja Karlstadšiehtadallamiid čállu ovdal go šattai Finnmarkku ámtamánin, 1906-12. Maŋnel son lei bargoministtárin (1913) ja justisministtárin (1916-17). Son šattai dr.juris. 1909:s (NOU 1993: 34, Finnmarkku eatnamiid ja čáziid riekti ja hálddašepmi: 424).

Urbye čielggadus lea deatalaš vuoddu Tønnesen` loahppacealkagii 1848-duomu birra: "*Nanu skoaltasámi árbevierreriekti ii oba leat ge vuhtii váldon. Njávdańskoalttaiguin lea Norgga riektehistorjjás hejot meannuduvvon*" (Tønnesen 1972/1979: 123).

Maŋit duomuin leat goitge 1848-duomu váldočuoggát bisuhuvvon ja guorahallojuvvon ja čilgejuvvon. Muhto guollebivddu riektebeliid birra lea leamaš moivi ja eahpečielggasvuohta gitta dásožii; dat olu riekteáššit čájehit dan. Njávdańa luossabivdoriiddut maŋnel 1848 leat eanas leamaš dan nalde go gili olbmui (nuortalaččain ja sisafárrejeddjiin ovttas) vai stáhtas mearridanrieki bivddus ja láigolihttodilálašvuodaid birra.

1860-jagiin álggahuvvui luossadiggi, vuosttaš lei 1864:s, ja dan jodihii fáldi (Várjjat sunddiguovllu 1857-1864 justisprotokolla, STATØ). Neidenelvens Fiskefelleskap¹⁵³⁴ lea 1891 rájes hálddašan joga. Muhtun jagiid láigohedje olgoriikka lustabivdit guollebivddu dahje oasi bivddus ja dienas manai guollebivdosearvai. Ovdalaš nuohhtegeassin máid doaimmahedje ovttas 5-600 m bihtás Geavngná vuolábealde, gildojuvui 1895 gonagaslaš resolušuvnna bokte. Eiseválddit nappo stivrejedje bivddu eambbo ja eambbo, ja báikkálaš hálddašanásahus lei sihke vuoste- ja mielbargi. Njávdańjoga guollebivdosearvi lea oainnat lágastan mángga geardde ii dušše priváhta beroštumiid ovddas, muhto maiddái stáhta ovddas. Dás eat sáhte guorahallat eaŋkiláššiid ja soahpameahtunvuodaid; eai ge dat leat áigeguovdilát dán oktavuodas. Čujuhan baicca Tønnesen:i (earenoamážit 255 ff.) ja Falch:i (Falch 1988: 22-25, 29-32). Muhto Njávdańa nuortalaččaid árbevierut ja vuoigatvuodát leat váikkuhan guollebivdosearvi sierranjuolggadusaid

---

¹⁵³³ strafferett

¹⁵³⁴ Njávdańjoga guollebivdosearvi (dás jorgaluvvon nama)

čuoččuheapmái Njávđánjogas. Nu go daddjo muhtun 1965 gaskariekteduomus: "Njávđánjoga luossabivddu sierraortnega duohken lea skoaltasápmelaččaid dološ geavaheapmi" (*Hålogalánda gaskariecti suoidnemánu 16. b. 1965, Váiddaoassi Hålogalánda gaskariectái. Váiddaášši nr. 15/1990 A, oassi II: 202*).

3.10 FÁSTAÁSSIID BOAZODOALU BOHCIIDEAPMI

1800-logus geavahedje "fástaássi"-doahpaga sisafárrejeddjiid birra geat elle šibitdoaluin, dahje šibitdoaluin lotnolasat guollebivdduin, nappo dáččaid, kvenaid ja mearrasápmelaččaid birra. Boazosápmelaččaid eai goassege gohčodan "fástaáassin". Eai nuortalaččaid ge gohčodan "fástaáassin" nu guhká go sii johte árbevirolaččat. Njávđansápmelaččat heite dađistaga johtimis 1800-logu loaipas, muhto 1910-20 jagiin eai goit vel gohčodan sin "fástaáassin". Máтта-Várjjaga 1911-12 boazodoalu lohkanbáhpiris leat guokte njávđansápmelačča ja vieljažagat Boris ja Mikit Ivanovitsj čállon johttisápmelaččaid searvái.

Boazosápmelaččaid boazodoalus ledje váttisvuodát manjel 1800-logu gaskkamutto, ee. badjelmeare viidáneami geažil ja oarjelis maid rádjedahppama geažil. Muhto fástaássiid boazodoallu gal ovdánii jođánit, vaikko sis ii lean almmolaš dohkkeheapmi ja vaikko Máтта-Várjjat lei gildojuvvon geasseorohahkan. Fástaássit bargagohte sin iežaset ruovttubáikki boazodoalloárbevieruid mielde, kvenat fas Suoma dálloboazodoalu mielde ja mearrasápmelaččat fas veahá Várjjatvuona siskkit guovlluid boazodoalu mielde ja veahá boazosápmelaččaid boazodoalu mielde.

1860- ja 70-jagiin dagahedje váttisvuodát heargesáhttoquovddáža vuodđudemiin fástaássiid boazodoalu lobálažžan, seammás go dát láivudii 1854 mearrádusa gielidit Máтта-Várjjaga geasseorohahkan; mearrádusa man muđui geardduhedje ja čavgejedje mángga geardde (ee. 1892 njuolggadusain).

Heargesáhttováttisvuoda geahččaledje čoavdit dainnalágiin ahte bálkáhedje moadde boazosápmelačča jođihit sáhttoquovddáža, ee. geahččat fástaássiid bohccuid, man alimus lohkun galgai Leahkit 200 ja gos sáhttovuojániid galge viežžat (1866 gonagaslaš resolušuvdna). Nu go leat gullan, de ledje 1870-jagiid fástaássiin olu eambo bohccot go 200. 1888:s ledje juo measta 800, 1898:s measta 2 000 ja 1910:s birrasiid 2 700, almmolaš loguid mielde. Dáid ferte atnit unnimus lohkun, nu go

maiddái boazodoallobearráigeahčči Kristian Nissen dajai (Nissen 1919: 60).

Ámtta- ja riikkadási eiseválddit balle ahte fástaássiid boazodoallu galggai dagahit boazosápmelaččaid boazodoalu ovdii. Muhto báikkálaš eiseválddit gal baicca dorjo fástaássiid boazodoalu geavatlaš ja ealáhuslaš árttaiguin, soitet maid leamaš ideologalaš árttat. Loahpalaččat šattai soahpamuš mas mearriduvvui ahte ii oktage fástaássi ožžon atnit eambo go 15 bohcco, gielddas eanemusat 300 bohcco. Seammás rahppui Sállan fástaássiid bohccuide geasseorohahkan. Nuortalaččain gal ain lei suolu boazoguohtuneanamin. 1880-jagiid álggus celkkiiga dat guokte boazosápmelačča boazogeahččansoahpamuša eret. Gielddastivra balai makkar dilli šaddá - bohccot šadde dás áibbas veaiddalassii.

Giellastivra mearridii dasto bivdit Máttá-Várjjaga nuppi sámijoavkku geain maid lei guhkes boazodoallohárjáneapmi, namalassii nuortalaččaid, váldit geahččandoaimma badjelasas. 1883:s álggiiga dasto guokte Njávđánnuortalačča geahččat fástaássiid bohccuid, mat dál masttahuvojedje nuortalaččaid ellui. Dán olles ealu mainna nuortalaččat dál galge bargat, gohčodedje nuortalaččaid bohccuid mielde "skoaltaeallun" (vrd. Vorren 1951: 117-118: *Reinbeitekommisjonen av 1909, Innstilling: 36-39*).

Guođohanšiehtadusa bienaid¹⁵³⁵ eat dovdda. Danin eat dieđe mainnalágiin nuortalaččat árvoštalle Sállana rahpama ja oktasaš ealu guođoheami. Siidda dološ verddevuođa árbevierut iešguđet sámijoavkkuid gaskkas, máid 1700-logus leat oaidnán, sáhttet dagahan ahte vuoigatvuodaid árvoštallama oktavuodas ii lean dát nu stuora dáhpáhus. Soitet maid váldán badjelasaset doaimma vai gievrrabut šaddet váikkuheamis ja mearrideamis dan mannolagas mii ii orron garvimis.

Šiehtadus ođastuvvui logi jagi maŋjel, 1893:s, várra seammá mearrádusaiguin go ovdalaš soahpamušas ledje. Nuortalaš boazogeahččiguovttos Boris ja Mikit Ivanovitsj leigga šiehtadusa mielde váldán badjelasaska "*guođohit iežaska ja Máttá-Várjjaga Fástaássiid Bohccuid Báikká ovddas geasset Sállanis...*". Formálalaččat lei ain fástaássiid bohccuide alimus lohku. Nuortalaččaide gal eat leat gullan goassege lei biddjojuvvon alimus boazolohku, vaikko eiseválddit gal dađistaga háliidedje Máttá-Várjjaga boazologu geahččat oktan.

Nuortalaččat guođohedje olles ealu gitta 1929 rádjái; dalle heite ja ledje dáhpáhusat dan oktavuodas. Dan birra gullat eambo maŋnelis (3.13.).

---

¹⁵³⁵ detaljer

Eiseválddit ledje jávohaga dohkkehan ahte Sállan geasseorohatgielddus ii doahhtaluvvon. Sii soitet danin dohkkehan dili go nuortalaččat guođohedje ealu - suolu han lei nuortalaččaid dološ geasseorohat. Muhto 1898:s gal vieljažagat gohččojuvvuiga riektái¹⁵³⁶ go leigga doppe guođohan stuorit ealu go lei lobálaš - 300 bohcco ja eanemustá 15 heakká juohke bearraša nammii - ii ge danin go ledje geavahan Sállana. Riekti gávnnašii ahte moatti boazoeaiggádis ledje eambo bohccot go lei lobálaš. Nappo sáhkkoalari váldoguođoheadji Boris Ivanovitsj (*Meddomsrett 23.11.1898*, 15/1968 Reindriftsarkivet/Pk 17, RA). Guokte jagi das ovdal leigga vieljažagat váidojuvvon ja mannan friddja go eaba gul lean guođohan ealu doarvái bures, nu ahte bohccot ledje gittiid billistan (*Meddomsrett 27.1.1986*).

Báikki eiseválddit eai beroštan nu olu go ámttaiseválddit das ahte lobálaš boazolohku dollojuvvui. Sii dorjo ain juohke ládje fástaássiid boazodoalu. Go 1909 Boazoguohtunlávdegotti boazolága árválus gárvánii, vuosttaladedje sihke Ruovdavuona ja Njávdána báikki álbmot gili-, guollebivdo- ja eanandoalloserviid ja gielddastivrra bokte árvalusa heaittihit Máttá-Várjjaga geasseguohtuneamin ja dan ahte árvalus garrasit deattuhii johttisámiboazodoalu. Lea áibbas čielggas ahte lávdegoddi balai das go atne Máttá-Várjjaga fástaássiid boazodoalu mannolaga áibbas rájiid haga. Lávdegoddi balai earenoamážit go dađistaga eambo sarváid "lobihaga" dikte veaidalassan "feara gos Máttá-Várjjagis". Sii oaivvildedje ahte geassejagis eai oba galgga ge sarvát Leahkit suohkanis (*Innstilling 1909*: 38).

Ámta mieđihii dál ja doarjjui 1912 cealkámušas Máttá-Várjjaga oainnuid (Vorren 1951: 118).

1910 rájes organiserejuvvui suohkana boazodoallu boazodoalloserviide. Dát doaibma lei eahpitkeahtá oaivvilduvvon suodjalit ja ovddidit fástaássiid boazodoalu máid rahčamiin ledje ožžon, guhká guovllu- ja guovddášiseválddiid miela vuostá.

Boazodoallobearráigeahčči Nissen guorahalai Máttá-Várjjaga ja Suoma ja Ruošša rádjeránáguovlluid boazodoalu hui vuđolaččat čiegus 1919 *Grænsekomiteena* (rádjelávdegotti) ovddas (lávdegotti birra, gč. Eriksen & Niemi 1981: 161 ff.). Doppe cealká son ahte fástaássiid boazodoalu ovdáneapmi lea garrasit čuohcán Máttá-Várjjaga johttisámiboazodollui mii lea hirbmadit maŋos mannan. Son maid namuha, seammaládje go 1909 boazodoallovávdegoddi, ahte fástaássiid boazodoallu lei billistišgohtán guohtuneatnamiid muhtun guovlluin; sii ledje lobihaga luoitán sarváid veaidalassii. Nissen celkkii fástaássiid boazodoalu lobivuodu¹⁵³⁷ birra ná:

---

¹⁵³⁶ stevnet

¹⁵³⁷ legalgrunnlag

"Mátta-Várjjaga fástaássiit leat áigá ja lobi haga ja láhkavuodu¹⁵³⁸ haga álggahan boazodoalu suohkanis". Dát lei seammalágan oaivil go boazodoallolávdegottis. Nappo lei rivvema¹⁵³⁹ birra sáhka (Nissen 1919: 56-60). Boares mállat nuortalaš boazodoallu oanehet johtolagaiguin ja Mátta-Várjjaga duottarsámi geavaheapmi ja rádjeguovllut dálveguohtumin ledje dál áitojuvvon go fástaássiin ledje bohccot. Dán čilge Nissen muhtun oktavuodas "Mátta-Várjjaga mihtilmas luonddu- ja ássandilálašvuoda vuodul". Dál ledje bohccot miehtá suohkana birra jagi, guodoheaddjin ledje "moadde boazosápmelačča ja skoaltasápmelačča, geain alddiineaset leat oalle olu bohccot ealus" (Nissen Schøyenis 1920: 67).

Eiseválddit meannudedje guohtungažaldaga mángga geardde 2. máilmmisoađi rádjái, muhto dilli ii rievdan.

Movt manai dasto nuortalaččaid boazodoaluin maŋnel 1800-gaskkamutto stuora nuppástumiid?

3.11 SKOALTAEALLU

Mii leat nappo gullan ahte dan searveealu máid Ivanovitsj-vieljažagat galggaiga guođohit, gohčodišgohte "skoaltaeallun". Muhto movt manai dainna albma skoaltaealuin?

Lea olu mas vuohtá ahte njávdánsápmelaččain lassánedje bohccot veahá 1800-logu maŋit oasis, nu go dain eará nuortalašsiiddain nai. Boazosápmelaččaid boazodoallovuohki sáhtá báidnán sin. Nuortalaččat soitet danin bargan garraseappot vai birgejit dálloboazodoalu ja boazosámidoalu vuostá. Muhto deatálaččamus ártan nuortalaččaid garraset boazodollui gal dáiddii leamaš ahte masse eará vuodđoriggodagaid mat sis dassožii ledje leamaš jur earenoamášvuohtan, nu go luosa, fuođđu ja čakča- ja dálveorohagaid. Nuortalaččat fertejedje garraseappot bargagoahtit boazodoaluin go oba dološ eallinláhki áitojuvvui.

Ole Solberg lea válddahallan Báhcaveaisiidda manolaga dán dáfus maŋnel jahkečuodimolsuma. Nu go muitit, de muitalii Tanner stuora nuortalaš ealuid ain 1910 birrasiid (čuokkis 2.3.4.). Njávdánsiidda birra eai leat dákkar čielggadeamit, muhto doppe dáiddii leamaš seammaládjje. Vorren čujuha ge juste dan go čállá Njávdáma birra 1800-logu maŋit oasis: "Skoalttaid boazodoallu maid lassánii dalle ja sii maid dahke nu go earát, lasihedje njiŋnelasaid ealus" (Vorren 1951: 116-117).

---

¹⁵³⁸ hjemmel

¹⁵³⁹ usurpasjon

Nominatiiva namuheaddji olmmošlohkamat 1865 rájes mitalit maid veahá šibitdoalu birra; dan vuolde lea maid boazodoallu. Earenoamážit boazodoallodieđut eai várra leat nu juste riehta, danin go ealut ledje dálveorohagas dalle go olbmuid lohke; eaiggádát háliidedje almmuhit unnit loguid go duođas ledje, livnnega dihte jna. Šibitdoalu logut gal baicca dáidet rievttabut. Mii ferte danin atnit boazodoalu loguid unnimus lohkun.

1855 olmmošlohkan ii leat oppalaččat nominatiiva, dušše čoahkkáigeassun ruovttudoaluid- ja gilidásis. Njávdamis gal goitge leat buot bearrašoivámušaid namat čállojuvvon. Njávdamis ledje lohkan 16 kvena ruovttudoalu oktiibuot 10 bohccuin, nappo gaskamearálaččat 0,6 bohcco bearraša nammii. Seammás lohke doppe golbma nuortalaš bearraša main guoktásis ledje bohccot, 67 ja 63 heakka. Soitet gal leamaš eambbo bearrašat Njávdamisiiddas, muhto mat ledje gaskaboddosaččat¹⁵⁴⁰ manus, omd. boares dálveorohagain mat ain ledje Suoma bealde. Dan guovtti nuortalaš bearrašis main ledje bohccot, ledje maid "stuora šibihat" ja sávzzat. Goappešagat ledje stuora ruovttudoalut, logi olbmo goappásge. Dat ruovttudoallu mas eai lean bohccot, lei unni - dušše 4 olbmo - ja sis eai lean eará šibihat go okta sávza. Lei árvvusge geafes bearraš.

1865 olmmošlohkama vuodul vihku ain eambbo ahte eai buot nuortalaš bearrašat lohkkujuvvon, várra danin go lohkama áigge ledje nuppi riikkas, Suomas. Omd. livččii dovddus Andrevitsj-bearraš namuhuvvon, maŋgel gohčoduvvon Ivanovitsj-bearrašin, Njávdamis. Dalle lohke dušše guokte nuortalaš ruovttudoalu Njávdamis, mas nubbi 1855-lohkamis lea searvvis. Njávdamis ledje 1864 báikkálaš olmmošlohkamis lohkan njeallje nuortalaš ruovttudoalu.

1865-lohkama guovtti ruovttudoalus ledje Roman Fodorovitsja bearrašis čieža olbmo geat buohkat ledje "greikka-katolihkat" (duohtavuodas Ruošša-ortodoksat), ja dáin lei okta biigá ja okta guossi. Ruovttudollui leat čállán 1 gusa, 5 sávzza ja 30 bohcco. Anders Forovitsj` (mii ferte leamaš Fodorovitsj) ruovttudoalus ledje vihtta olbmo, ja okta dáin lei guossi. Sis ledje 2 sávzza ja 5 bohcco. Goappeš bearrašoivámušat leaba fidnočállosii čállojuvvun guollebivdin.

Gili 16 kvenas ledje guhttasis bohccot, njealljásis 1-2 ruovttudoalu nammii. Guovtti ruovttudoalus leat eanebuš, Johan Persen Enbuskas 9 ja Paul Ekdalas (Ekdahlas) 10 bohcco.

---

¹⁵⁴⁰ temporært

Njávdáma kvenaid boazodoallu lei olmmošlohkama mielde seammá dásis 1875:s. Lea maid čielggas ahte kvenat barge dalle eambo buđetgilvimiin; doppe lei šaddagoahtán dásseis eanandoalloservodat.

Dál lohke golbma nuortalaš ruovttudoalu, buohkat ledje "greikka-katolihkat". Ivan Petrof Lavriaa ruovttudoalus ledje eamit, nieida ja guokte kvena mat orro su luhtte. Ii leat mitaluvvon mihkkege boazodoalu dahje šibitdoalu birra. Su fidnun lea čállojuvvon "Muorračuohppi , Guollebivdi, Eanandoalli". Muitalemiid mielde lei Lavriaa (Ivan Peter Lauri) álggos sisafárren karela guhte náitalii nuortalašsiidii. Su namma lea nappo ruoššaluvvon dahje "nuortaluvvon". Ivan Andrevitsja dálloalalus ledje vihtta olbmo, oktan nuortalaš reaggain. (Nubbi bárdni lei manjel dat dovddus boazoguđoheaddji Boris Ivanovitsj, gean birra juo leat gullan, riegádan 1870:s, jápmán 1946:s). Ivan Andrevitsj lea čálijuvvon "Guollebivdi, ja sus leat bohccot. Eanandoalli. Ieš eaiggát".

Su viellja, Nikolai Andrevitsj, ruovttudoalus ledje vihtta olbmo, okta dain lei su eadni, leaska Avdatje Vasiliovna (riegádan 1806:s Ruoššas). Doppe maid orui okta guossi guhte lei guollebivdi ja beaivebargi.

1875-lohkamis ii leat nuortalaččaid šibitdoallu ja boazodoallu earuhuvvon. Njávdáma nuortalašsiida lea lohkamis čielgasit adnon ain searveservodahkan, muhto kvena servodagain ii leat nu. Nuortalaš oktasašdoaimma lea olmmošlohkamis deattuhuvvon dainna ahte Nikolai "bargá ovttas " vieljainis ja ahte sudnos leat 5 sávzza ja 50 bohcco.

Go 1900 olmmošlohkama geahččat, de oaidnit ahte doppe eai leat šibitdoalu ja boazodoalu logut čállojuvvon. Dalle leat čállojuvvon vihtta nuortalaš ruovttodoalu Skoltebyenis¹⁵⁴¹ Njávdamis: Mikit Ivanovitsj (ovcci olbmo), Boris Ivanovitsj (guhtta olbmo), Nicolai Andrevitsj (5 olbmo), Andre Jakobovitsj (3 olbmo) ja Natali Sava (leaska, 3 olbmo). Mikita fidnu lea "Guollebivdu, Šibitdoallu, Boazodoallu". Borisii lea seammaládje čállojuvvon. Nicolai lea čállojuvvon guollebivdin ja šibitdoallin, muhto bohtá ovdan ahte sus leat sávzzat ja bohccot. Andres, gean birra lea čállojuvvon ahte son lea gaskaboddosaččat "Sidseniemis", várra Suoma bealde, lea guollebivdu ja boazogeahčču fidnun, ja ahte sus leat sávzzat ja bohccot. Oaidnit nappo ahte dološ nuortalaš sávza- ja boazodoalloservodat ain orru bistime.

Vaikko mángga Njávdáma kvena ruovttudoalus 1900:s leat bohccot šibitdoalus, de ii leat oktage kvena čállojuvvon fidnolistui "boazodoallin", "boazogeahččin" dahje eará fidnonamahusain máid sáhtá boazodollui čatnat.

---

¹⁵⁴¹ váilu sámegiella

Lea čielggas ahte nuortalaččat ain doaimmahedje dan máid olmmošlohkkit leat gohčodan gili boazodoallun. Vuosttažettiin ferte gáldu dulkot dainnalágiin ahte nuortalaččat ledje gili stuorimus boazoeaiggádat, ja ahte sis dat lei boazodoallomáhttu. Ovdamearkan dan manjit áššái lea maid ahte sii guođohedje "skoaltealu".

Gáldoávdnasiin maid vuohttit ahte njávdánsápmelaččain ii lean dat geafivuohta ja vuolláneapmi máid Helland válldahallá dan áigge. Dat dilli mii govviduvvo olmmošlohkandieđuin, orru baicca heiveme eambbo dasa movt Ole Solberg oppalaččat čilge nuortalaččaid birra jahkečuođimolsuma birrasiid. Dat lea gal vuosttažettiin Báhcaveaisiidda guovllubargguid vuođul čállojuvvon (Solberg Nissenis 1919: ee. 56).

1900 olmmošlohkan muitala obanassiige hui doaibmi ja nanu nuortalašservodaga Njávdamis leamaš. Mikit Ivanovitsj` ruovttudoalus lei okta návetbiigá, okta mánnabiigá, guokte šibit- ja boazodoalloreangga ja okta geafesduotna mii čázehiid goarui (ja son lei ruošša). Mikita vieljas Borisis ledje guokte guollebivdi/šibitdoallobargi, okta reanga ja okta geafesduotna.

(Lasáhus: Nuortalaš namat lea oalle mánggaládje čállojuvvon olmmošlohkamis. Mun lean geahččalan gehppes heiveheami gávdnat 1900-lohkama vuođul. Lean geavahan mikrofílbmejuvvon originállisttuid).

Stáhtačáli Arnold Ræstad (manjel dr.juris., dieđalaš girječáli, olgoriikkaministtar 1921-22) finai Njávdamis 1907:s ja čálii veahá njávdánsápmelaččaid birra, sihke iežas geahččamiid vuođul ja oahpaheaddji Johs. Haaheima ja katekehta J. M. Urbye dieđuid vuođul.

Nuortalaččat ledje dál eanas fástaáassin, muhto dušše moaddelohjagi das ovdal lei sis ain leamaš dološ johtinmálla, čálii Ræstad. Dimbbarviesut ledje boahtegoahtán darfegođiid sadjái, ja dat ledje stuoribut ja buorebut go Báhcaveaisiidda sápmelaččaid viesut (Ræstad lei doppe maid leamaš). Nuortalaččat ledje veahá kvenaluvvan, nu ahte sii máhtte dál suomagiela. Muhto Ræstad muitaleami mielde háliidedje sii ain suodjalit iežaset earenoamášvuođa ja eallinvuogi. Geavgná vuolábeale eatnama ja kvenaid gaskkas lei áidi. Sii eai háliidan bártniideaset náitalit kvenanieiddaiguin danin go sii eai lean hárjánan bohccuiguin bargat, "nu movt Ruošša skoaltáhkut". (Lei boares árbevierru náitaladdat báhcaveaisápmelaččaiguin). Sii manne unnán Guovžajávrru ruvkerusttegiin. Vaikko okta bearaš lei lonuhan oskku ja manai Norgga ipmilbálvalusain, de manne eatnasat ain dan boares kapellii ja dan Ruošša báhpa gullat, guhte ain bođii oahppaladdat sin, hárvebut gal dál go ovdal. Ræstada muitalemiid mielde ledje njávdánsápmelaččat hui doaimmalaččat sihke eatnama ja čázi nalde (Reinbeitarkivet, 15/1968 pk 17, RA).

Lea njálmálaččat mitaluvvon ahte Njávdamis náitalii kvena nuortalaš nieiddain vuosttaš geardde 1917:s.

Nuortalaččaid giellan lei 1900-lohkamiid mielde "sámegiella" (nuortalašgiella) ja "kvenagiella". 1865-lohkamiin mitaluvvo ahte nuortalaš bearašoivámušat "*Ipmirdit Dároggiella*". Ii lean gal várra nu vuđolaš dárogielmáhttu, baicca lei nuppeládje. Helland čálii ge dakka maŋgel jahkečuodimolsuma ahte "*eanas*" nuortalaččat "*eai ipmir dároggiella*" (Helland 1906 III: 502). Dalle lei gilis eahpitkeahttá garraset kvenaiduhttin go dáruiduhttin. Muhto dilli rievddai go skuvla álggahuvvui dakka maŋgel.

Nuortalaččat nappo ain hálddašedje "skoaltaealu". Vieljažagat Mikit ja Boris leigga guođoheaddjin ja Borisis lei válodoovdasvástáduš. Ræstad čállá 1907:s ahte moatti nuortalaččas ledje 100-200 bohcco. 1911-12 boazolohkamis, mas Mikit ja Boris leaba čállojuvvon johttisápmelaččaid searvá, árvvoštallui ahte "skoaltaealu" boazolohku lei 1 000, ja nuortalaččat gul eaiggádušše sullii 200 heakka. Goappeš logut dáidet leat unnimuslogut. Dát lohku lea muđui sullii seammá go dan áigge ruoššasápmelaččain lei; sin ruovttudoaluin han ledje gaskal 50 ja 200 bohcco (Hallström 1911: 246). Jus logut ležžet riektá, de eaiggádušše Njávdamá nuortalaččat dalle 1/5 ealus, ja ieža sii ledje 5% Njávdamá ja Buodggáidvuona álbmogis ("skoaltaealu" eaiggádiid válodoguovlu; dasalassin eaiggádušše eará fástaássit muhtun bohccuid, ee. Korsfjorden¹⁵⁴² olbmot.

1915-16 boazolohkamis ain árvvoštalle olles ealus 1 000 bohcco main 600 gul ledje fástaássiid bohccot. De gal ferte nuortalaččain leamaš olu eambo boazu go 1911-12:s. Sin boazolohku lei várra árvvoštallon vuolibun go lei 1911-12:s. Boazodoallobearráigeahčči Kristian Nissen maid namuha dan stuora, "albma" skoaltaealu 1915-16:s, ja son orru duođašteame dan ahte eallu lei "dego ovddeš áigge muittuhussan, dalle go njávdamásápmelaččat ráđđejedje iehčaneaset dáid guovlluid ...". Nuppe dáfus oavvildii son ahte Njávdamá oppalaš boazolohku lei rehkenaston vuollelii go duođai lei (Nissen 1919: 62).

Lea almmotge čielggas ahte njávdamásápmelaččaid boazodoaluin manai bures 1900-logu álgoguoktelohjagi, ja ain lei njávdamásápmelaččain gili buoremus boazodoallomáhttu. Nu movt Helland čállá, de lei nuortalaččaid boazodoallu fástaássiid vuodđun ja eaktun. Lei maid nu ahte "Skoaltasápmelaččat dollet Máttá-Várjjagii vuojániid" (Helland 1906 II: 161).

---

¹⁵⁴² váilu sámegiellamma

1910 olmmošlohkamis ásse 27 olbmo Njávdáma Skoltebyas¹⁵⁴³, viđa ruovttudoalus. 25 olbmo ledje "čielga" nuortalaččat, okta lei kvena ja okta lei "kvenasápmelaš" (Wessel 1938/1977: 95). Nu lei nuortalaččaid bearaš- ja fuolkevuolta ain seailume ovdalaš geasseorohagas, mii dál lei birrajagiorohat.

Muhto dál lei jur ovdalaš go duođas mannagođii maŋos. Masson vuoigatvuođaid váikkuhusat čuohegohte čielgaseappot, sosiálalaččat, kultuvrralaččat ja ekonomalaččat. Ja árbevirolaš kultuvrra buot maŋimus doarjagat luoitigohte.

3.12 OKTASAŠEANAN MASSOJUOVO

Dalle go Amund Helland dakka maŋjel jahkečuoddomolsuma čohkkii Finnmárkku oasi dieđuid iežas stuora topográfalaš bargui, de logai son ain Njávdáma nuortalaččaid eallit "searveeatnamis" (Helland1906 III: 502). "Skoaltaeanan" Geavgŋá vuolábealde lei searveopmodat ja doaimmahuvvui searvevuođas, seammás go doppe maid ledje nuortalaččaid viessosajit ja rusttegat. Muhto go eambbo bargagohte šibitdoaluin ja ássagohte fásta, de gilve eatnama fuođargieddin; maŋážassii gilvigohte maid buđehiid doppe. Ovdalaš ámttaduodaštusaid juohkin (vrd. 3.9.) ii lean movtge juridihkalaččat dahje ekonomlaččat váikkuhan eatnama geavaheapmái dahje eaiggáduššanriektái.

Dološ eatnama oktasašeananeaiggátvuohta Geavgŋá vuolábealde lei dál heaittihuvvome. Formálaččat dahkkui dainnalágiin ahte eananbihtát juhkkovuođedje ja eanančálihuvojedje, nu go muđui nai dahke eanandoalloeatnamiiguin.

A. B. Wessel lea čilgen dán duogáža ja mannolaga. Čuovvovaš lea eanas su čielggadeami vuodul (Wessel 1938/1977: 94-96). Wesselis gal dáiddii áššemahttu go lei sihke báikkálaš servodaga dutkan ja politihkalaš doaimmain leamaš dalle go heaittiheapmi čađahuvvui (son lei Máttá-Várjjaga sátnejodiheaddji 1905-1910:s, guovlludoavttir ja servodat-, kultur- ja historjádutki; r. 1858, j. 1940).

Wessel čállá ahte direktora Chr. Anker` ja easkkavuodđuduvvon ruvkesearvvi dárbbu bággolotnut almmolaš ja priváhta eatnamiid Máttá-Várjjagis, jus dárbbasuvvui, ja oktasašeatnama heaittiheami gaskkas lei njuolggoktavuohta. (Suomagillii gohčoduvvui Skoaltaeanan *Koltan-kenttä*:n dahje *Näätämo-kenttä*:n, das vuolgá *kenttälaiset*-doaba ("gieddeálbmot") Njávdáma nuortalaččaid birra.) Buohkat jáhkke Anker` oažžut doarjaga jus háliidii Geavgŋá dulvadit čáhcefápmun A/S

---

¹⁵⁴³ váilu sámegeihnamma

Sydvarangera "ruovderáhkadanmášiinnaide". Son lei gul ožžon ovdagiehtii lohpadusa. Váttisvuohtan dulvadeapmái lei su oainnu mielde juste dát oktasašeanan. Njávdáma topográfalaš dilálašvuođaid geažil fertii lossa elrávdnjeásahusaid juste dakko bidjat jus dulvadedje. Oktasaš eaiggátvuohta dagahii su oainnu mielde oastima dahje bággolotnuma váttisin. Muhto formálalaš bihtten unna priváhta eananbihtážiidda ja eanančáliheapmi dagahivččii lotnuma álkibun. Oktasašeaiggávuoda geažil han lei "geafes skoaltasápmelaččain ain oalle nanu dáhkádus doalahit sihke eatnama ja goržži luossabivddu nu movt lei". Goržži luossabivdu doaimmahuvvui kvenaiguin ovttarádiid. Sierra eaiggáduššanriekti¹⁵⁴⁴ álkidahtta bággolotnuma dahje oastima ja buhtadeami šiehtadallamiid.

Oktasašeanan mas lei kapealla ja girkogárdi, lonuhuvvui eiseválddiid doarjumiin ja nuortalaččain jearakeahtta. Dat njeallje bearraša mat dalle ásse doppe, ožžo juohkehaš "hui unna eananbihtáža, mii ii dáidán doarvái ovttá sávzii ge, priváhta eaiggáduvvon eanamin". Nappo šattai, nu go Wessel čállá, "nuortalaččain rievduvot eananbihtta guoihgáttis mii sis lei leamaš oktasašeaiggáduvvon eanamin don doloža rájes, ...".

Eananprotokollas¹⁵⁴⁵ masa eananjuohkin čállojuvvui, daddjo ahte gávpi dahkkui "*Finm. Ámtamánni njálmmálaš Gohččuma mielde*" (Máátta-Várjjaga suohkan lea addán eananprotokolla kopiiija girječállái). Ræstad čállá 1907 raporttas ahte *Finmarkens Jordsalgskommisjon* (Finnmárkku eananvuovdinlávdegotti) ovdaolmmoš lei muitalan ahte ámtamánni Truls Graff` áigge (1897-1906) "*gullevaš Skoalttaid dáhtuma haga biđgejedje sin oktasašeatnama*" ja dasto šattai eanan "*earenoamážit juhkkjuvvut*". Ártan lei go balle oktasašeatnama šaddat "*unna Ruošša stáhtažin Norgii*" (Reindriftsarkivet 15/1968 pk 17, RA).

Rádjeguovlluid "náššunála dilálašvuođa" árvvoštallamiin ja davviguovlluid Norgga dalá politihkain, dáidá jahkehahtti ahte A/S Sydvarangera konkrehta dárbbut čadnojuvvojedje Ruoššaballui. Ámtamánni Graff háliidii earenoamážit industriálggaheami, dáruiduhttima ja mihtilmas náššunála čájeheami rádjeguovlluin (vrd. Eriksen & Niemi: 66 ff.). Nu go juo leat gullan, de barggai son ángirit jahkečuodimolsuma birrasiid gáržžidit báhčaveaisápmelaččaid luossabivdovuoigatvuođaid Báhčaveaivuoas (vrd. 2.5.4). Lea seammá ámtamánni guhte 1906 bijahallui eret virggis go lei váldán vuostá priváhta ruđaid dan ovddas go jođánit lei giedahallan Chr. Ankerá eananoastináššiid¹⁵⁴⁶ Máátta-Várjjagis (Lunde 1979: 312).

Eananjuohkin dahkkui 1903-04:s. Odđa eatnamat ožžo eanančáliheamis odđa dárogielnamaid, nu go 1902 eananvuovdinlága njuoggadusain lei

---

¹⁵⁴⁴ individuell eiendomsrett

¹⁵⁴⁵ utmålsprotokollen

¹⁵⁴⁶ grunnervervelsesaker

mearriduvvon (seammá jagi) (5. § čuokkis d.). Eananvuovdinlágas oktan njuolggadusaiguin lei maid dakkár politihka váikkuhus mii eanemustá deattuhii "náššuvnnalaš beliid" rášes sajádaga rádjeguovllus (lága ja dan duogáža birra, gč. *NOU 1993:34 Finnmárkku eatnamiid ja čáziid hálddašepmi*: 421 ff.). Boris Ivanovitsj` eanan gohčoduvvui "Stenvik" (matr. nr. 423), Anna, Mikit Ivanovitsja leaskka eanan, gohčoduvvui "Vigeland". 1920:s ledje doppe vihtta nuortalaš eaiggáduvvon eatnama. Earret dan guovtti namuhuvvon eatnama, ledje vel "Tørnes", "Ørland" ja "Neiden 427" (Wessel: 1938/1977: 96).

Eananjuohkin fátmastii maid nuortalaš girkogárddi St. Georg kapealla birra, mii lei geavahusas gitta 1902 rádjái dassožii go Njávdáma ođđa kapealla oktan girkogárddiin vihahuvvui. Boares girkogárddi boarráseamos oasi rogge dutkit 1915:s juo, ja olu dáakterikkiid oktan oaiveskálžžiguin sáddejedje Kristiania Universitehta anatomalaš ossodahkii (Wessel 193/1977: 93, Paulaharju 1973: 141).

3.13 MAŃIMUS DOARJJA

Njávdánnuortalaččaid 1920- ja 30-jagiid govva lea earalágan ja seavdnjadet go 1900-1910-govva, vaikko válldahallamiin ain oažžu veahá eahpidit muhtun áššiid. Dávjá leat dat njálmmálaš ja persovnnalaš muitaleamit máid ovttahat báikkálaš dáčča gulahallanolbmát leat muitalan (vrd. Tanner 1919: 222-224). Okta dain áibbas guovddáš muitaleddjiin guhte muitalii jur buot olggobeale olbmuide geat Njávdáma birra ohce dieđuid, muhtun oahpaheaddji gilis, ii čiegadan ge iežas sosiáldarwinistalaš- ja badjelgeahččanoainnu nuortalaččaid dáfus (Tanner 1929: 223). Dasalassin lei son ieš poltihkalaččat searvvis rádjeguovllu "náššunála gažaldagain", mii váikkuhii dasa ahte ii son atnán kvenaid ge alla árvvus (Eriksen & Niemi: 137-138). Ee. oaivvildo son ahte Njávdáma nuortalaččat ledje billohuvvan náli olbmot¹⁵⁴⁷ "somáhtalaččat" [somáhtalaččat = rumašlaččat.] (Tanner 1929: 222).

Soahtegaskaáigge gal lei njávdánsápmelaččaid dilli váttis. 1920-jagiid gaskamuttos ožžo mánga bearraša almmolaš veahki, ja nu lei maid báhčaveaisápmelaččaiguin. Muhto dalle ledje earát maid seammá dilis, vaikko guđe čeardda olbmot. Dát lei obanassiige váttis sosiála ja ekonomalaš áigi; eanas Finnmárkku báikkiin lei gefiidveahkki dábálaš. Muhto orru leamaš nu ahte nuortalaččat gillájedje earenoamážit. Assimilerenpolthikka máid doaimmahedje unnitálbmogiid vuostá čuohcigođii čielgasit kultuvrralaččat, sosiálalaččat ja psykalaččat. Nuortalaččat ledje biddjon buot vuolemussii nállehygienalaš ja sosiáldarwinistalaš ráidalasaide, maddái sápmelaččaid gaskkas. Máтта-

---

¹⁵⁴⁷ degenerert

Várjjaga servodatmannolat mas A/S Sydvaranger hirbmat ođđaáigásašdoaimmaidisguin lei hui guovddáži, ii ge lean buorren sin árbevirolaš eallinvuohká. Olbmot náitaladdagohte eambo beroškeahttä čearddalaš rájiin. Báhcaveaisiidda áibbas dárbbášlaš oktavuolta lei boatkanan. Ruošša báhpabálvalus nogai 1. máilmmesoadi áigge; dan vuostá lei Norga bargan náššunála árttaiguin. Nuortalašgiella mannagođii jođánit maŋos. Nuorat fárredadde eret, maiddá Girkonjargga ruvkebirrasii. Tanner lei ovttaoavilis iežas váldomuitaleddjiin Njávdamis guhte 1926:s čuoččuhii ahte moatti jagi geahčen

"lea čielga skoaltanáli ... áibbas nohkan ja Njávdáma skoaltaservodat maid jávká skoaltasiidan, oktan skoaltagielain ja skoaltadábiiguin ... Luondubirrasa álbmot nohkagohtá ja jávká oalát ja dan sadjái bohtá ođđa ja gievrrat kulturáigi" (Tanner 1929: 222-224).

Dat heahteáigi mii Njávdáma nuortalaččain dál lei, lei sihke ovttaskas dáhpáhusaid boadus ja guhkes áiggi dáhpáhusaid boadus. Árbevirolaš eallinlágis ledje eanas cakkít áigá nohkan, nu go luossabivddu aktoriekti, oktasašeanan ja áigodatjohtimat. Dušše okta vuodđocakkiin lei báhcán, namalassii boazodoallu.

Maŋgel 1920 birrasiid orru "albma" "skoaltaeallu" unnon. 1920-jagiid gaskkamuttos muitalii Tannera muitaleaddji ahte dalle lei 50-100 bohcco eallu, ja dušše guovtti bearrašis ledje nállehanbohccot¹⁵⁴⁸ (Tanner 1929: 223). Dát logut gal várra ledje unnibut go duohtavuodas ja vaikko ii leat dalá olles Njávdánealu lohku, de lei árvvusge nu ahte nuortalaččaid boazodoallu lei maŋos mannan fástaássiid boazodoalu ektui. 1930-jagiid maŋit oasis dadjá Wessel ahte Njávdáma nuortalaččat "ledje nohkon measta visot" (Wessel 1938/1977: 95). Nuortalaččat maid ieža oavvildit ahte sin eallu unnui hirbmadit, earenoamážit 1920-jagiid loahpas. Mii lei dáhpáhuvván?

Mu gáldodieđuid vuodul ii leat vejolaš čilget árttaid bienasta bitnii, muhto orrot doarvá dieđut váldoarvvoštallamii. Fertet dasto ovdalaš áiggi birra juo hupmagohtit.

Neiden fisker- og gaardbrukerforening, Njávdáma báikkálaš guollebivdiid- ja eanandolliid searvi, orru leamaš hui guovddáži gili boazodoalu mannolagas, álggaheami rájes 1911:s soahtegaskaáigge lohppii - ja nuortalaččaid boazodoalu loahpaheamis.

Eat dieđe juste goas searvi vuodđuduvvui danin go protokolla ovcci vuosttaš siiddu leat láhppon. Danin váilot maid álgomearrádušat. (Lean geavahan protokolla priváhta govvakopijaid). Vuosttaš čálus - 10. siidu -

---

¹⁵⁴⁸ avlsdyr

lea juovlamánu 31. b. 1911 álbmotčoahkkinreferáhtta, masa "*Neiden fisker- og gaardbrukerforening* lea gohččon", mii dieđusge muitala ahte searvi lei vuodđuduvvon ovdal. Bohte sullii beannotčuođi olbmo, eanas "oarje Máttá-Várjjaga fástaássi boazodoallit". Čoahkkima váldoulbmilin lei vuosttaldit ođđa boazolága evttohusa; evttohus várra bohciidahtii searvvi vuodđudeami (vrd. 3.10.). Čoahkkin mearridii dakkár cealkámuša mii garrasit moittii ahte boazoguohtunlávdegoddi čoahkkima oainnu mielde lei "moatti boazosápmelačča ovddas bargan stuora eanandoalloálbmoga vuostá". Čoahkkin maid vuosttaldii čuoččuhusa ahte boazosápmelaččat ledje gillán "Njávdáma kvenaid" geažil. Lávdegotti árválus oainnat lei čujuhan juogamasa máid boazosápmelaččat ledje dadjan, namalassii ahte njávdánsápmelaččat gilde boazosápmelaččaid johtimis mearragáddái dálváí danin go kvenain ledje bohccot doppe. Lei gul maiddáí dáhpáhuvvan ahte fástaássit ledje vuojehan boazosápmelaččaid ealu Suoma ráji rastá (*Reinbeitekommisjonen av 1909. Inst.:* 39)

Vaikko searvi álggus giedáhalai gili eará guoskevaš áššiid, omd. boastta, geainnu jna., de lei boazodoallu čielga váldoáššin čađat gitta soađi rádjái. Searvi adnui ja lei eahpitkeahtta "fástaássiid boazodoalu" ságadoalli. Earenoamážit gozihedje Njávđanguovllu birrajaguhtuma dáfus.

Njávdáma nuortalaš birrasis lea maŋjel leamaš olu ságastallan árttain dasa go protokolla álgo ovcci siiddu váilot. Searvvi ulbmilmearrádusat¹⁵⁴⁹ ledje árvvusge čállojuvvon dohko, nu go juo ovdalis lea daddjon. Nuortalaččat leat čuoččuhan ahte dohko lei čállojuvvon "šiehtadus" nuortalaččaid ja searvvi gaskal boazodoalu birra. Mus eai leat dieđut mat duodaštit dahje hilgot dien jurdaga. Muhto čielggas gal lea dálá protokolla vuodul ahte searvvis ii lean makkárga beroštupmi sierra hábmejuvvon nuortalaš boazodollui dahje eará nuortalaš áššiide. Nuortalaččat maid eai lean goassege searvvi stivrras. Kvenat oktan mottiin almmolaš ámmátdáččain (oahpaheaddjit, okta duollobearráigeahčči) ledje njunnožis. Buodggáidvuona mearrasápmelaččat maid ledje dássedit mielde.

Dát dilálašvuolta ii soaba dan guovddáš sajádahkii mii nuortalaččain ain lei Njávdáma boazodoalus. Fástaássit maid ain bivde nuortalaččain veahki áššiin masa adnui máhttu.

Go boazolohku ain lassánii, gávnnaš searvvi stivra ahte lea dárbu eanet guođohit. Ođđajagimánu 1. b. 1914 biddjuiga "skoaltaealu" ovdalaš geahččiguovttos Mikit ja Boris Ivanovitsj formálalaččat geahččin ovttasráđiid nuortalaš ránnáin Oskar Sava Romanoffain. Báلكká birra ledje čielga mearrádušat ja lei álkis njuolggadus boazogehččiid geatnegasvuodaid birra. Dán virgáibidjama sáhtta maid geahččat dego ovdalaš guođohanšiehtadusa ođasteapmin, muhto dál dat lei searvvi

---

¹⁵⁴⁹ vedtekter

jodiheami vuolde. Buot golmmas leat vuolláičállán šiehtadusa, buohkat dollojuvvon peannain.

1916 ja 1927 gaskal lea protokolla čállojuvvon suomagillii, earret ovtta čoahkkima. Searvi šattai dađistaga eambo čielga boazodoallosearvin. Protokollas maid leat geavahuvvon namahusat nu go "boazoguohtunsearvi" ja "boazodoallostivra" searvvi birra. Olu áššit leat boazoguođoheami birra. Orru čielga vuohki: Dat friddjavuohta mii guođoheddjiin dásožii lei leamaš, gáržžiduvvui dađistaga. Guođohannjuolggadus čavgejuvvui guođoheami dáfus ja olggobealeolbmuid guohtuneatnamiid gaskavuoda dáfus. Mearriduvvui ee. ahte ii oktage guođoheaddjin galgan beassat akto vánddardit Sállanealu luhtte amas "beaskanáhmisiid" báhčit vihtániid haga (ášši 2 borgemánu 10. b. 1924 čoahkkimis).

Boris Ivanovitsjai gal eahpitkeahhtá lei ain luohttámuš. Čoahkkimis njukčamánu 20. b. 1924 daddjui ahte sus "guhte lei boarráseamos boazogeahčči galggai Leahkit eanemus váldi buot boazogehččiin". Earát galge jeagadit su "buotlágan dilálašvuodain". Jus biehttaledje, de sáhtii stivra bidjat sin eret "vaikko goas".

1928:s dahke duohtan organiseret searvvi čielga boazodoallosearvin. Ákkasteami čálle dáinnalágiin ráhkkananstivračoahkkimis: "Gávnnahit ahte boazodoallovuohki mii dásožii lea leamaš, ii leat šat dohkálaš; dál lea áigi rievdadit vuogi". Ii čilgejuvvo gal dárkileappot mii dat lea doalus mii ii leat šat dohkálaš.

Váldočoahkkin mii mearridii earalágan organiserema, dollojuvvui cuonomanus seammá jagi Fossheim skuvllas Njávdamis. Searvvi ođđa namman šattai *Vestre Sørvaranger rendriftslag* (Oarje Máttá-Várjjaga boazodoallosearvi). Ulbmilmearrádusain ledje guokte oasi: 1. "Ahte boazodoallu doaimmahuvvo dohkálaččat buoremus ávkin fástaássiide". 2. "Ahte boazodoallu ii šatta earkilolbmo doaimman, muhto guovllu geafesolbmuid lassiealáhussan". ("Geafes"- sáni leat várrogasat sihkkon protokollas; sátni ii soaitte dohkkehuvvon čoahkkimis, dahje soaitá maŋjel sihkkujuvvon. Maŋimus oasi sosiála govvideapmi sáhtta maid leamaš dalá bargiidsearvvi nanu dási mearkan gilis). Bienalaš¹⁵⁵⁰ lánkačálus giedáhallojuvvui gaskaboddosaččat; dat galggai lohpaláččat dohkkehuvvot nuppi dábálaš váldočoahkkimis (njukčamánu 3. b. 1929). In oainne gal protokollas ahte dát dahkkui. Ođđaorganiserenčoahkkimis nannejuvvui fas Boris Ivanovitsj ealu váldoguođoheaddjin.

Muhtun čuovvovaš stivračoahkkimis mearriduvvojedje ođđa ja hui bienalaš guođoheaddjenjuolggadusat. Njuolggadusain vuohhtá buorrodoaimbi,

---

¹⁵⁵⁰ detaljert

gánnáhahtti ja bearráigeahčahahtti boazodoalu mihttomeari, ja ahte guođoheaddjit eambo go ovdal galge stivrra diktit mearrádusaid dahkat. Njuolggadus orru čielgasit gohčodeame guođoheddjiid dábálaš bálkábargin. Njuolggadusain ii oba boađe ge ovdan ahte váldoguođoheaddji ieš lei oalle stuora boazoeaiggát, ja ahte sus ledje alddis bohccot dan ealus máid lei bálkáhuvvon geahččat. Seammá čoahkkimis biddjojedje guokte ođđa guođohaddji virgái, vuosttaš geardde go eai lean nuortalaččat: Per Amund Mortensen ja Ole Andreas Magga. Maŋit (riegádan 1900:s) šattai guovddáš boazodoalloovdáneami váikkuheaddjin guovllus guhkás soahtegaskaáigái, nu go gullat maŋnelis. Son lei 1928:s mearrasápmelaš ja ásai Buođggáidvuonas.

Njukčamánu 3. b. 1929 váldočoahkkimis, árváluvvui 2. ášši vuolde, ahte boazogeahččit "farggamusat" biddjojiet eret virggis ja dieđihuvvo okta guođoheaddjevirgi guorosin. Lea čielggas ahte evttohus bođii fáhkka čoahkkimii ja ahte ságastallui, muhto protokollii ii leat ságastallan čállojuvvon nu movt lei. Evttohus mearriduvvui 49 jienain 7 jiena vuostá. Muhto seammás mearridedje sáddet deputašuvnna¹⁵⁵¹ fylkkamánái geahččalit mearrádusa ovdal go čađahedje dan. Dát maid čielgasit čájeha ahte ášši lei stuora dáhpáhus ja nággioášši¹⁵⁵². 14:s jienastedje dákkar deputašuvnna vuostá.

Eará váldočoahkkinášši vuolde hubmojuvui ahte boazogeahččit ledje "alcceseaset merken" muhtun geažotbeljiid¹⁵⁵³. Jahkečoahkkin mearridii dušše várrehusa addit.

Seammá jagi miessemánu stivračoahkkimis čujuhuvvuiga ovdaolmmoš ja nubbinovdaolmmoš áirrasin fylkkamánni gohččun čoahkkimii boazodoalu birra. *Protokollas* ii boađe ovdan manaiga go soai čoahkkimii dahje mii čoahkkinboadusain lei. Muhto geassemánu 26. b. 1929 gal lei čoahkkin Girkonjárgga diggestobus Máttá-Várjjaga boazodoalu birra, ja doppe lei maid fylkkamánni. Oarje Máttá-Várjjaga boazodoallosearvvi ovddas oasálasttii ovdaolmmoš, duollobearráigeahčči Ole Gabrielsen, ja nubbinovdaolmmoš, gávpeolmmái A. K. Mikkola (guhte maŋnel lei stuoradiggeolmmájin Bargiidbellodaga ovddas). Čoahkkima vuđolaš referáhtas ii čuoččo mihkkege Máttá-Várjjaga boazogehččiid eretbidjama birra. Jus dán ášši gieđahalle, de ferte dat eahpeformálalaččat dahkkon. Muhto referáhtas vuhtto ahte Njávdáma áirasat *meannudedje* dainnalágiin ahte doppe váilo guođoheaddjit. Gabrielsen čuoččuhii omd. referáhta mielde ahte: "Geasseguođoheapmi livččii stuora ávkin Oarje Máttá-Várjjaga boazodoallosearváii". Ja Mikkola lasihii: "lean ovttaoaivilis ahte

---

¹⁵⁵¹ deputasjon

¹⁵⁵² kontroversiell

¹⁵⁵³ umerkede kalver

geasseguođoheapmi livččii buorre" (Eanandoallodep., boazodoalu ja sáivaguolásteami kantuvra, páhkkaáššit RJ, pk 5, RA).

Searvi gal gozihii boazogeahččeášši. Borgemánu 7. b. 1929 miellahtočoahkkima 1. ášši vuolde ledje golbma ohcáma boahtán almmuhuvvon guođoheaddjevrigái. Vaikko dat ii boađe ovdan, de fertejit dat ođđa guođoheaddjit oktan Boris Ivanovitsjain dalle *de facto* biddjon eret virggis, almmá formaliserejuvvoma haga - muđui gal livččii čállon protokollii. Ohcciin ii leat oktage nuortalaš, ii ge oktage Njávdingili olmmoš. Ole Andreas Magga, Boris Ivanovitsj ovdalaš boazoreanga, biddjui ođđa - ja áidna - boazoguođoheaddjin.

Magga guođohii Njávdingealu measta golbmaloheaddji. Son šattai guovllu boazodoalu teknihkalaš jođiheaddjin¹⁵⁵⁴ ja muhtunlágan dynastivuođđudeaddjin. Su jođihemiin nuppástuvai boares siida dađistaga boazo- dahje johttisámidoallun, ja dán dili¹⁵⁵⁵ jokse formálalaččat 1960-jagiin. Ole Andreas Magga lea Fosshaugsiidda (Maggasiidda) váldoolbmuid áhčči 4-5 B orohagas mii oktan stáhtain áššáskuhttui 1980-jagiid gaskkamuttos guovllu boazodoallovoigatvuođaid oktavuodas (vrd. *Deanu ja Várjjaga gielddarievtti ášši nr. 116/1984 A: 5; Hålogalánda láhkaolbmáriehti, váiddaášši nr. 35/1986, golgotmánu 1988 rekteášši riektegirji*).

1920-jagiid mannolaga riekteguorahallan, Njávdingealu boazodoalu mearrideaddji áigodat, bohciidahtta mángga gažaldaga: Manne lei nu deatalaš bidjat virggiin eret dan golbma guođoheaddji - dahje dahkaluddat ahte váilo guođoheaddjit? Manne lei nu deatalaš ođđasit almmuhit virggi? Manne lei nu deatalaš diktit fylkkamánni dán mearrádusa formálaččat geahččalit (mii gal várra ii dahkkon)? Ja movt válddii Boris Ivanovitsj dán ášši; manne son ii ohcán dan ođđa virggi? Gálduin ii gávna albma vástádusa. Muhto dat bohciidahttet árvvoštallama¹⁵⁵⁶.

Ii sáhte čilget dainna ahte ledje eahpeduhtavaččat guođoheddjiiguin, vaikko dieđut dovddahit boasttu meannudeami barggus. Ivanovitsj han lei easkka ožžon nanu luohttámuša searvvis, nu go fargga gullat. Ja ođđa guođoheaddji, Magga, han stivra lei aittobáliid bidjan reangan.

Nuortalaččaid govvideapmi lea ahte mannolagas lei dahkamuš fástaássiid sávaldagain visot heaittihit nuortalaš boazodoalu oktan daid vuoigatvuođaiiguin mat vel ledje báhcán. Dát sávaldat lei gul čadnon garraset ođđaáigásaš ja gánnáhahtti boazodoalu sávaldahkii ja garraset fástaássiid beroštumiid čájeheapmái.

---

¹⁵⁵⁴ entreprenør

¹⁵⁵⁵ status

¹⁵⁵⁶ hypotese

In leat gullan movt "vuostebealli" čilgeš mannolaga, earret dan čuoččuhusa ahte Boris Ivanovitsj lei boarásnuvvan ja geanohuvvan. Nuortalaččat eai mieđit dan čuoččuhussii ahte son ii šat nagodan albmaládje guođohit. Son lei 58 jahkásaš 1928:s. Leat gullan ahte searvvis lei nanu fágalaš luohttámuš sutnje, vaikko dáhpáhuvai dáinnalágiin. Ja gullat ahte son oaččui vel eambbo luohttámuša. Ii masge vuohte ahte sus atne váilut oppalašvuoda¹⁵⁵⁷ dahje eará.

Nuortalaš čilgehus lea čállojuvvon cealkámuššan máid Johan Jarva čálálaččat lea duođaštan. Son lei kvena ja sadjásaš¹⁵⁵⁸ stivralahttu 1918/29:s. Golbma-njeallje jagi maŋgel náitalii son nuortalaš nissoniin Njávdamis, Ellen Anne Borriseniin, Boris Ivanovitsj nieiddain.

Duođaštusa beaivádeapmi lea 1986. Das dadjá Jarva ahte stivra su mielas čielgasit, ovdal go ášši formálalaččat giedahallojuvvui, "systemáhtalaččat lei bargan skoalttaid guohtunguovlovuoigatvuodaid vuostá". Muhtun stivralahtut ledje eahpidan lei go sis láhkavuodđu heaittihit nuortalaččaid boares "skoaltaealu" vuoigatvuodaid. Danin vállejedje čoahkkinnolbmuid geat galge fylkkamánnaí ovddidit ášši. Stivra oaččui njálmmálaš raportta fylkkamánna čoahkkimis - fylkkamánna lei gul dadjan ahte "skoalttain eai lean eambbo vuoigatvuoddat guohtuneatnamiidda go earáin". Nu go namuhuvvon, de ii leat protokollai čállojuvvon fylkkamánna čoahkkima birra ii ge dákkar čoahkkinnbohtosa birra. Jarva ii loga makkárge fylkkamánneivve bohtán stivrii - ja dákkar reivve gal árvvusge livččii protokollii čállán.

Jarva oaivvilda ahte Boris Ivanovitsj ii ohcán ođđa almmuhuvvon guođohanvirggi go dovddai iežas vuoigatvuodaid ja go lei čavlaí - son ii vuollánan ohcat "iežas ealu guođoheaddjin" (Čálalaš vihtanuššan, Girkonjárga ođđajagemánu 25. b. 1986, priváhta eaiggáduvvon. Jarva jámii 1988:s). Searvi orru maid dego árvvoštallan ahte Ivanovitsj ii áigon ohcat virggi.

Guođoheddjiid eretbidjama ja dušše ovttá guođoheaddji virgáibidjama sáhtta maid čilget searvvi heajos ekonomiijain. Muhto dákkár deatalaš ártta gal várra livččii protokollii čállán, ja dan eai leat dahkan. Árvvusge áigo unnidit boazologu veahá, nu movt eiseválddit ain háliidedje, nu ahte ii čuohcán fástaássiid boazolohkui. Go nuortalaččat eai lean šat searvvis, de lei álkit unnidit olles boazologu sin boazologu unnidemiin.

Nu go leat gullan, de eai lean nuortalaš boazolohkui bidjan alimus meari ovdal, nu go Mátta-Várjjaga eará boazodollui. Muhto jur dáid stuora

---

¹⁵⁵⁷ integritet

¹⁵⁵⁸ suppleant

dáhpáhusaid geažil mearridedje alimus boazologu 1929 geasi. Dát mearrádus nanne árvvoštallama ahte gievrras fámut searvvis barge nuortalaš boazodoalu vuostá, vaikko muhtun miellahtuid mielas lei dát lobálašvuođa ja dohkálašvuođa ráji nalde.

Eahpádus ja morálalaš oamedovdováivvadás vuhttui borgemánu 7. b. 1929 miellahttočoahkkimis go Magga biddjui virgái. Maŋnel go virgáibidjama mearrádus lea čállojuvvon protokollii, lea álggos čállojuvvon "Čoahkkin loahpahuvvon" ovdaolbmo vuolláičállagiin. Dasto lea dát sihkkujuvvon, ja ovdaolmmoš árvalii ahte Boris Ivanovitsj välljejuvvo "searvvi *luohttevašolmmožin* vuoigatvuođain atnit 50 - vihttalogi - bohcco" (mun lean finjučállagiin¹⁵⁵⁹ merken). Nubbi eará stivralahttu buvttii vuosteevttohusa sihkkut cealkaga rievtti birra bohccuid atnit, muhto doalahit cealkaga luohttevašolbmodoaimma birra. Ovdaolbmo evttohus mearriduvvui 24 jienain 18 jiena vuostá.

Muitaluvvo ahte Ivanovitsj lei ieš čoahkkima vuosttaš oasis mielde, muhto vulggii ovdal go čoahkkin loahpahuvvui. Su namma ii gal leat ge protokolla vuolláičállosiid searvvis mat čállojedje go čoahkkin loahpahuvvui.

Dát mearrádus lei gal juogalágan gudnin Boris Ivanovitsjai. Boazolohku mii mieđihuvvui muitala maid ahte su áigge lei ain oalle olu boazodoallu. Muhto ii dákkár luohttevašolbmonamahus lean seammá go dat ovddasvástádus ja gudni máid "skoltaealu" hálddašepmi mielddisbuvttii. Su čielga boazodoalu njunušvirgi lei symbolalaččat mearkkašan olu - dat lei duodaštussan ahte Njávdáma nuortalaš kultuvra ain lei eallime. Su guovdu dagahii guođohanvirggi massin ahte su eallu maid unnui moatti jagis.

Go Boris Ivanovitsj celkojuvvui eret virggis, de eai hávdádan dušše Njávdáma nuortalaš boazodoalu bázahusaid. Maŋimus nuortalaš doarjja maid lei gáhččan. Nu go Johan Jarva cealká duodaštusastis: Boazodoallu lei Njávdáma nuortalaččaid maŋimus doarjja. Dál lei vel dat nai masson.

3.14 LOAHPPASÁTNI - DAHJE MAŊNEL SOAĐI ÁIGGE GOVVIDEAPMI

Mus ii leat leamaš vejolašvuohta ráhkadit makkárga dutkkusvuođustuvvon čielggadusa maŋnel soađi áigge birra. Lea maid heajos ja váttis gáldodilálašvuohta, ee. daid vuostelasvuođaid ja gealldagas diliid geažil mat giliservodaga joavkkuid ja berošteddjiid gaskkas leat leamaš. Nuortalaš historjá ja nuortalaš maŋosmannanproseassa lea leamaš

---

¹⁵⁵⁹ kursiv

deatlaš duogázin. Danin šaddá čielggadusa loahpahanoassi oanehaš ja govuslaš. Dat dilli ahte olu mu gáldodieđuin leat riektečállosat, čájehit ge nappo vuostelasvuodaid ja gealddagas dili.

3.14.1 Johttisápmelaččaid boazodoallu vuodđuduvvo

Njáv dán-guovllu boazodoalus lei moivedilli jagiin soađi maŋnel. Stuora militearveagat ledje duos dás leamaš guovllus, ja soađi maŋimus áiggiin lei guovlu soahtešilljun. Lei eahpečielggasvuolta eallosturrodaga ja eaiggávuoda dáfus.

Ole Andreas Magga jotkki maŋnel 2. máilmmesoađi ealu váldoguođoheaddjin. Ealus ledje iešguđet eaiggádat, muhto dan guođohedje ain čoahkis. Magga geahčus lassánii su bearraša boazolohku sakka, ja 1950-jagiin lei su bearaš liige bozolaččamus oba boazodoallosearvvis (*Deanu ja Várjjaga gielddarievtti riektegirji. Váldošiehtadus ášši nr. 116/1984 A: 5*; ja čuovvovaš lea maid dán gáldu mielde). Olles eallu maid lassánii, nu sakka ahte fylkkamánni 1957:s čavgii ovddeš alimus logu bákku - lei dego 1800-logu fearána geardduheapmi. Juohke dálloboazodoalus galge leahkit eanemustá 20 bohcco. Dát lohku čájeha ahte eiseválddit ain atne Máttá-Várjjaga boazodoalu ovddemustá dálloboazodoallun. Dát mearrádus dagahii ahte juohke boazodoalli boazolohku unnui. Mearrádus galggai gustogoahit juovlamánu 1958 čohkkenáigge rájes.

Dalle lei Magga heaitán boazoguođoheaddjin ja addán barggu - ja stuora ealus, mii várra lei birrasiid 500 heakka - bárdnásis Paul (Magga) Fosshaug, gii maid orui Buodggáidvuonas. Sámifáldi čálii sutnje earenoamáš reivve skábmamánu 1958, ahte jus son galggai beassat joatkit boazodoaluin searvvis, de galggai son nai unnidit ealus 20 heggii, nu go earát. Jus háliidii joatkit stuorit doaluin, de fertii boazodoallolága vuodul ohcat geasseorohaga orohahkii nr. 6 (Varangernesset¹⁵⁶⁰ Várnjárggas). Muhto bearaš ii doahhtalan sámifálddi mearrádusa, ii boazologu unnideami dáfus ii ge johtima dáfus. 1958/59 jahkemolsumis ledje dan bearrašis ain 317 bohcco searvealus. Soahpameahtunvuolta vearáskii. Juovlamánu 1959 attii fylkkamánnii sámifáldái lobi bákkuin unnidit boazologu.

Dát ii gal čađahuvvon goassege, vaikko ođđasit sihte unnidit, dahje johtit, 1962:s, maŋnel go Fosshaug (Magga) ii lean ohcamiin ožžon lobi atnit 6-700 bohcco Oarje Máttá-Várjjaga boazodoallosearvvi orohagas. Duohtavuodas ledje eanas searvvi bohccot dál Fosshaug-bearraša. (Dás

---

¹⁵⁶⁰ váilu sámegiella

duohko čálán "Fosshaug"; boazodoalloberaš lea gohčoduvvon sihke Fosshaug-bearašin ja Fosshaug/Magga-bearašin). Boazodoallosearvvi siskkobealde ledje maid soahpameahttunvuodát ja vuostelasvuodát. Stivra mearridii miellahttočoahkkimis 1962:s ahte stivra fas galggai geahččalit váldit oktavuoda eiseválddiiguin ja oažžut Fosshaug-bearraša unnidit boazologuset. Ja okte vel, 1963:s, mearridii fylkkamánni čohkkema, lohka ja unnideami; alimus lohku váldoguođoheaddjái galggai Leahkit 350 bohcco ja 15 bohcco juohke dálldollui. Ovdalaš guođohaddji Ole A. Magga oaččui earenoamáš reivve unnidit 20 bohccui jus ain háliidii searveguovllus bargat bohccuiguin. Eai dán háve ge čadahan bággomearrádusaid.

Muhto dál lei guovddáseiseváldiid oaidnu loažžan dán soahpameahttunvuoda dáfus. 1963:s celkkii Eanandoalodepartementa ahte bággounnideamiin galggai várrogasat meannudit ja ahte váldoguođoheaddji galggai *gohčoduvvot johttisápmelažžan* (Riektgirji: 6).

Boazodoallosearvi lei dál oalát bieđganeame. Searvvis ledje guokte stivrra 1964:s; nammariecti¹⁵⁶¹ gávnnaš nuppi lobiheapmin. Nuortalaččat guđde vuostálastimiin manimus dábbalaš váldočoahkkima 1964:s, čoahkkima oaviliid geažil - doppe válljejuvvui dat stivra mii gávnnaš lobiheapmin. Vaikko 1965:s dolle earenoamáš váldočoahkkima masa fylkkamánni lei gohččon, de loahpahuvvui boazodoallosearvi *de facto*. Nu go namuhuvvon riektgirjái lea čállojuvvon: "Dan rájes stivregodii Magga/Fosshaug joavku oalát boazoguohtunguovlluid doppe, ja skoaltasápmelaččain eai leat dan rájes leamaš bohccot" (Riektgirji: 7).

Vaikko boazodoallosearvvi nággu ovddiduvvui Siviláittardeaddjái¹⁵⁶² 1968:s, ja vaikko vuodđuduvvui guohtuniskanlávdegoddi, Loyd Villmo-lávdegoddi (Loyd Villmo lei boazodoalu stáhtaráđdeaddi), de eai njulgejuvvon dilálašvuodát goassege. Lávdegoddi almmuhii 1969:s gaskaboddosaš cealkámuša gos dajai ahte loahpalaš evttohusa easka áigo ráhkadit manjel 1970-71 guohtuniskamiid.

Muhto lávdegottis ii bohtán duođi eambo šat. Fosshaug-joavku šattai *de facto* gohčoduvvot johttisápmelažžan ja besse birrajagi guođohit ovdalaš searveguovllus, nappo dološ Njávdašiid.

3.14.2 "Vai lea čielggas ahte mii leat ain eallime"

Báikkálaš áviissas *Finnmarken* njukčamánu 6. b. 1965 lei bihtá mii bohciidahtii sága. Muhtumat geat lohke bihtá, atne ahte unnitčearda "lei

---

¹⁵⁶¹ namsrett

¹⁵⁶² Sivilombudsmannen

bajásčuožžilan jápmimis..." (Eriksen 1989: 33). Earát, ja várra eatnasat, eai váldán dan duođas. Bihttá gieđahalai "agálaš nákkuid johkabivddu- ja boazodietnasa juohkima birra" ja jearai Njávvdáma riektedili birra nuortalaš oainnuin. Bihttá čuoččuhii ahte nuortalaččain ledje buot vuoigatvuođat rivvejuvvon, ja loahpahii dáinnalágiin: "Ii várra oktage jierbme olmmoš dáidde jáhkkit dán dáhpáhuvvan skoalttaid buressivdnáduisain. Vai lea čielggas ahte mii leat ain eallime, de vuolláičállit namain *Njávvdáma nuortalaččat*" (Eriksen 1989: 33). Boares njávvdánsápmelaš Jogar Ivanowitz (1897-1981) čálii oanehet bihtá áviisii moadde vahku maŋgel. Doppe son čujuhii nuortalaččaid guovddáš saji Njávvdáma historjjás ja man deatalaš lei ahte dát čearda ii noga (Eriksen 1989: 33). Ivanowitz lei olu jagiid okta nuortalaš beroštumiid ságadolliin, maŋgel go son lei leamaš mielde vuolggahame ealáskahttindoaimma¹⁵⁶³.

Go dát dáhpáhuvai juste dalle, 1960-jagiid gaskkamuttos, de sáhtte dan čilget ovtamanu guvttiin dilálašvuođain: Vuosttažettiin boazodoalu bahča vásáhusaiguin ja boazodoallosearvvi bieđganemiin ja nubbin Trifona miššundoaimma ja Boris Gleb ja Njávvdán kapeallaid (dát kapeallat várra huksejuvvojedje oktanis) 400-jagi ávvudemiin 1965:s.

Veahá maŋnelaš gárvánii Rolf Enbusk` unna - ja riidobohciideaddji¹⁵⁶⁴ čálus Njávvdáma birra (vrd. 1.2.). Čálus lei deatalaš Njávvdáma servodahkii psykologalaččat ja maiddái gili "čiegus historjjá" duođašteamis. Vuosttaš geardde lei nuortalaš čállán vuđolaččabut nuortalaš historjjá birra ja riektegažaldagaid divvon historjjálaš oktavuodas.

Muhto ádjánii vel ovdal diehtu lassánii ja ođđaseslihkkandoaimmat šadde formálaččat. Dát dáhpáhuvai ceškiid mielde, álggus riektelanjas¹⁵⁶⁵.

3.14.3 Lágasteapmi

1978:s ovddidedje Njávvdáma nuortalaččat boazodoalloássi fylkkamánái advokáhta bokte, reivekopijain Paul Fosshaugii. Dalle bivddii fylkkamánái dalá boazodoallolága 4. § vuodul ráddjet sidjiide *earenoamáš boazoguohtunguovllu* mii lei seammá go Norgga beale ovddeš Njávvdánsiida. Fosshaug-joavkku advokáhhta ii mieđihan dán gáibádussii, ee. dakkár ákkastemiin ahte Njávvdáma nuortalaččain eai goassege lean leamaš earenoamáš vuoigatvuođat doppe. Fylkkamánái vástidii 1979:s ahte ii lean eahpádus ge ahte goappeš beliin lei vuoigatvuohta bargat bohccuiguin, "seammaládje go johttisápmelaččain". Ođđa boazodoallodoalu¹⁵⁶⁶ čađaheami geavatlaš váttisvuođaid galge

¹⁵⁶³ revitaliseringsprosess

¹⁵⁶⁴ polemisk

¹⁵⁶⁵ rettsalen

¹⁵⁶⁶ reindriftenhet

boazodoallohálddašaneiseválddit čoavdit (*Várjjaga ja Deanu gielddarievtti riektegirji. Váldošiehtadallan. Ášši nr. 116/1984 A: 8-9*).

Nuortalaččat váide Eanandoallodepartementii go fylkkamánni ii miedihan earenoamáš vuoigatvuođaid nuortalaččaide. Departementa geahččalii oasussearvejurdagiin čoavdit ášši, muhto Fosshaug-joavku ii dohkkehan šiehtadallamiid dán vuođul. 1983:s loahpahii departementa áššegieđahallama. Ii goabbáge bealli lean boahtán šiehtadallamiidda. Čujuhettiin suoidnemánu 1.b. 1979 boazodoalloláhkii hilggui departementa nuortalaččaid gáibádusa. Guovddáš ákkasteapmin lei ahte Fosshaug-joavku lei maŋnel go ođđa láhka gustogođii, doaimmahan boazodoaluset lága formálalaš njuolggadusaid mielde.

Nuortalaččat váide departementta mearrádusa Gonagassii stáhtarádis, mii golggothmánu 28. b. 1983 gonagaslaš resolušuvnnas nannii departementta mearrádusa. Earenoamášriehtti gažaldaga ávžžuhedje duopmostuologieđahallamii ovddidit (*Riektegirji: 11-12*). Nuortalaččat mearridedje ohcat riekteveahki iežaset gáibádusaide. Dáinnalágiin álggahuvvui guhkes geainnu vánddardeapmi riekteásahusaid čađa.

Dán ášši oktavuodas gávnnaledje Njávdamánu nuortalaččaid viđa maŋimus bearraša ovddasteaddjit vuolláičállit šiehtadusa ovttas ovddidit ja bargat áššiin. Dađistaga vuolláičálle 30 Njávdamánu sámisogálaččat šiehtadusa (njálmálaš diehtu). Otto Borrison (r. 1927), ovdeš guođoheaddji Boris Ivanovitsj` nieidda bárdni, válljejuvvui ságadoallin. Borrison maid válljejuvvui jođiheaddjin dan searvái máid Njávdamánu nuortalaččat maŋnel formálalaččat vuođđudedje, *Østsamene i Neiden*.

Njávdamánu earenoamáš historjjá ja konkrehta váttisvuođaid oktavuodas mat gullogohte 1960-jagiid gaskkamuttos, ii dáidde eahpádus ge ahte riektehistorjjá ja čearddalašvuođa oppalaš ságastallan 1970-jagiin ja maŋnel lea movttidahtán nuortalaš oktasašbarggu Njávdamánu.

Njávdamánu nuortalaččat áššáskuhtte Fosshaug-joavkku ja stáhta Eanandoallodepartementta bokte. Ášši lei ovdan 1984 čavčča Deanu ja Várjjaga gielddarievttis. Duomus, beaiváduvvon skábmamánu 18. b. 1984, hilgojuvvui earenoamášriehtti gáibádus ja Fosshaug-joavkku boazodoalloriekti nannejuvvui; seammás go njávdamánu sápmelaččaide prinsihpalaččat miedihuvvui boazodoalloriekti, muhto geavattlaš álggaheapmi biddjui boazodoalloeiseválddiid bargun. Nappo lei seammasullásaš duopmu go fylkkamánni 1979 loahppaoaidnu. Gielddariekti čovddii nuortalaččaid áššegoluin danin go rievtti oaivila mielde lei ášši "bohciidahtán eahpečielga ja prinsihpalaš gažaldagaid, nu ahte vuoittahalli beallái lei buorre oazžut riekteloahpaheaddji mearrádusa dán áššis" (*Riektegirji: 38*).

Duopmu váidojuvvui gaskariektái, mii gieđahalai ášši golggotmánu 1988. Gaskariecti gávnna hii dan seammá go gielddariecti. Lasáhusain cealká riekti ahte dat ii gávnna han dárbbášlažžan guorahallat Fosshaug-joavkku ja boazodoallosearvvi gaskavuodaid "mannolaga maŋnel 1928" danin go "dát eai lean nuortalaččaid beroštupmin" (*Hålogalánda gaskarievtti riektagirji, váiddaášši nr. 36/38 A: 14*). Riekti deattuhii ahte ii vuosttal nuortalaččaid boazodoalu guovllus, muhto odđalgaheapmi ferte mannat dábálaš gieđahallama čađa boazodoallolága mielde. Riekti hilggui earenoamáš rievtti sihke historjjálaš vuoduin ja duohta dili vuodul 1800-logu loahpa rájes. Duopmu čuoččuha ahte nuortalaččat eai lean goassege ovdal gáibidan earenoamáš rievtti dahje dákkár dohkkeheami ožžon. Sis lei leamaš áibbas unnán boazodoallu. Guovllu boazodoalu doaimmaheapmi gitta 1800-logu rádjái lei leamaš dakkár "ahte doaimma oažžu atnit *buohkaid opmodahkan*¹⁵⁶⁷ (*Riektagirji: 16; mu finjučála*). 1800- ja 1900-logu mannolat nanne rievtti oainnu mielde dakkár boazodoallohámi mii lei "buohkaid opmodat dahje searvevuogatvuoda doaimmaheapmi" (*Riektagirji: 18*). Riekti deattuhii garrasit ahte eará doallu go nuortalaš boazodoallu *de facto* lei ovdánan, ja dát orru dáhpáhuvvan almmá nuortalaš vuosttaldemiin. Dat čuoččuhii maid ahte nuortalaš boazodoallu nogai "jagiin maŋnel 1928" vuosttažettiin danin go Njávda ma nuortalaččain lei unnán beroštupmi boazodollui..." (*Riektagirji: 19*).

Gaskariecti maid čovddii bealálaččaid áššegoluid, seammaládje go gielddariecti, danin go riekti gávnna hii áššis máŋga garra prinsihpalaš beroštumi gažaldaga. Dá lei várra maŋimus Norgga guovlu mas "vuovdeboazodoallu fáhkka nuppástuvai dábálaš boazodoallun". Váldonákku, earenoamáš boazodoallorievtti birra, eai lean duopmostuolut ovdal gieđahallan. Danin lei "prinsihpalaš beroštupmi dán oažžut riektegieđahallojuvvot", earenoamážit guoskkai dat dilálašvuodaide "1826 rádjái" (*Riektagirji: 20*). -Dát cealkka, seammaládje go gielddarievtti cealkka áššegoluid birra, muittuha oalle olu ovdalaš namuhuvvon 1848 luossabivddu vuolitriekteduopmocealkámuša (vrd. 3.9.). Áššáskuhttin hilgojuvvo¹⁵⁶⁸, muhto rievtti oainnu mielde leat prinsihpalaš miellagiddevaš gažaldagat.

Nuortalaččat váide duomu Alimusriectái, ja dát bođii Alimusrievtti váidinlávdegoddái¹⁵⁶⁹ cuoŋománu 1989. Váidinlávdegoddi mearridii ovttajienalaččat ahte berrii gielldit ášši ovddideames Alimusriectái, "áššelága¹⁵⁷⁰ 373. § goalmmát lađđasa nr. 1 mearrádusa mielde" (dataguovddáža čálu, UP - 1989 - 1172).

---

¹⁵⁶⁷ allemannseie

¹⁵⁶⁸ søksmålet avvises

¹⁵⁶⁹ Høyesteretts kjæremålsutvalg

¹⁵⁷⁰ tvistemålsloven

Njávdáma nuortalaččat mearridedje ášši ovddidit Strasbourga eurohpálaš olmmošvuoigatvuođalávdegoddái¹⁵⁷¹. Ášši ovddiduvvui ("introduced") olmmošvuoigatvuođa duopmostullui skábmamánu 1989 ja "čállojuvvui" ("registered") ođđajagemánu 1990. Guovvamánu 1992 mearridii olmmošvuoigatvuođa duopmostuollu "to bring the application to the notice of the respondent Government" (ovddidit ášši gullelaš riikka ráđđehussii). Norgga ráđđehusa árvvoštallan gárvánii cuoŋománu 1992 ja áššáskuhttiid loahpalaš kommentárat suoidnemánu 1992. Ođđajagemánu 1993 gárvánii olmmošvuoigatvuođa duopmostuolu loahppagiedahallan.

Olmmošvuoigatvuođa duopmostuollu gávnnaš čuoŋvovačča, mannel go dárkilit lei guorahallan Norgga duopmostuollovuogádaga áššegiedahallama: Vuosttažettiin eai leat olmmošvuoigatvuođaduopmostuolu oainnu mielde Norgga duopmostuolud bargan máidege vearrut, eai vuogi dáfus eai ge ášši dáfus, nappo eai Njávdánsiid earenoamáš boazodoallorievtti dáfus. Dasto deattuha olmmošvuoigatvuođa duopmostuollu ahte Njávdáma nuortalaččain lea riekti bargat bohccuiguin ja ahte dát riekti ii leat váldojuvvon sis eret, ii goit Norgga duopmostuoluid giedahallamiin. Nu guhká go dat ii leat dáhpáhuvvan, de ii sáhte olmmošvuoigatvuođa duopmostuollu bargat eambo gažaldagaiguin (*European Commission of Human Rights, Council of Europe. Application No. 15997/90, sáddejuvvon 26.1.93*).

Nie lea ášši dál.

Lea dovddus ahte Nuortasámisearvvi siskkobealde leat leamaš soahpameahtunvuođat ja vuostelasvuođat, ja nu leat maid Njávđángilis leamaš. Dan vuohttá báikkálaš áviissačállošii. Ii heive dás guorahallat dáid soahpameahtunvuođaid. Muhto ii dáidde vearrut navdit ahte ii leat dušše gili bargosaje- ja bargodoaibmagažaldagaid birra sáhka, ii dušše dálá turisma ráhkadit ealusvuođđun ja oppalaččat kultursuodjalusa birra sáhka vuostálaga ekonomalaš huksengažaldagaiguin. Ii dáidde eahpádus ge ahte dát gealdagasvuođat eanas vulget giliservodaga earenoamáš historjjás ja earenoamážit dán historjjá čearddalaš bealis. Ii leat soaitáhagas ahte áššit nu go "nuortalaššilju" (dávvervuorká- ja kultursuodjalanguovddáš) ovddideapmi ja nuortalaš kultuvrra muitaleapmi ja márkánfievrrideapmi leat earenoamážit vuostelasvuođaguin dievva. Joga luossabivdu lea ain veahá unohisvuođa fáddán gilis. Go dasalassin vel šaddá boazodoalloášši birra sáhka, de šaddet historjjálaš linját oalle čielgasat.

---

¹⁵⁷¹ menneskerettskommissjonen

Girjjálašvuohta ja gáldut

Oassi VI

Girječálliid birra

Girječálliid birra

Steinar Pedersen (r. 1947) lea váldán oahpeheaddjeoahpu Romssa oahpaheaddjeskuvllas (1970) ja cand.philol. oahpu, historjá váldofágan, Romssa universitehtas (1985). Son barggai oahpaheaddjin 1980 rádjái, ja mannel lea bargan Davviriikkaid Sámi Instituhtas Guovdageainnus, gos lea bargan historjjálaš fáttáiguin riggodatgeavaheami ja riektehistorjjá oktavuodas. Dál sus lea dutkanvirgi instituhtas ja bargá lappekodisilla geavahemiin Suoma/Norgga ráji bakte.

Son lei 1980-jagiin mielde sámikulturlávdegottis ja luossa- ja sáivaguolledávdegottis, ja lea maid leamaš sámi- ja bellodatpolitihkas mielde. Dan oktavuodas lea son leamaš politihkalaš ráđđeaddin Gieldda- ja bargodepartementtas. Dál lea Bargiidbellodaga joavkojodiheaddjin Sámedikkis. Su čálalaš barguin namuhit:

- *Laksen, allmuen og staten. Fiskerett og forvaltning i Tanavassdraget før 1888*
"Dieđut" nr. 2, 1986, Sámi Instituhtta, Guovdageaidnu 1986.
- *Samisk organisering og forvaltning av laksefisket i Deatnu på tvers av grenselinja etter 1751. Overstengsel ved Vuovdaguoika.* Almmuhuvvon "Historia Septentrionalia nr. 14: Nordkalotten i en skiftende värld", Societas Historica Finlandiae Septentrionalis, Jyväskylä, 1987/88.
- *Konflikten mellom Karasjokfolks laksefiske og det offisielle lov og regelverk. Ca. 1870-1910.* Dieđut nr. 1, 1988, Sámi Instituhtta, Guovdageaidnu 1988.
- *Kodisillen - en generell sikring av rettighetene til den "lappiske Nation"?* Almmuhuvvon "Lappecodicillen av 1971 - var det samernas Magna Charta?", Dieđut nr. 1. 1989, Sámi Instituhtta, Guovdageaidnu 1989.
- *State or Saami Ownership of land in Finnmark? Some Remarks on Saami Rights and historical Evidence.* Almmuhuvvon "Readings in Saami History, Culture and Language II", Center for Arctic Cultural Research, Umeå Universitet 1991.

Son lea muđui čállán olu bihtáid riggodatgeavaheami ja vuoigatvuodagažaldagaid birra Norgga ja davviriikkalaš čállosiin.

Hans Prestbakmo (r. 1936) lea váldán sivilagronoma oahpu Norgga Eanandoalloaskuvllas (1963). Son lei Romssa boazodoalloagronoma jagiin 1965-1972 ja 1979-1982, ja luonddusuodjalanbagadallin Romssas jagiin 1972-1979. Sus lei virgelohpi dan virggis jagiin 1975-1978 go lei Finnmárkku Riggodatlávdegotti čállin. Lávdegotti čielggadus lea almmuhuvvon NOU:n 1978: 18 A ja 18 B Finnmarksvidda. Son lea maid leamaš čállin eará lávdegottiin mat boazodoallogažaldagaid leat čielggadan.

Prestbakmo bargá dál freelancerin boazodoallogažaldagaid áššedovdin ja bagadallin. Dan oktavuodas lea son ee. čielggadan váikkuhusaid Boazodoallohálddahusa ja Suodjalusdepartementta ovddas, ja son lea bargan luonddusuodjalanáššiiguin ja boazodoallorivttiin. Son lea leamaš miellahttun lávdegottis *Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms* (Nordlándda ja Romssa meahccelávdegottis) 1986 rájes, ja muđui lea son nammaduvvon áššedovdin mángga árvvoštallanáššis Finnmárkku boazoorohagaid sisabáhkemiid oktavuodas. Su deatalaččamus čállosiin namuhit:

- *NOU 1978: 18 A ja 18 B Finnmarksvidda*. Prestbakmo lei, nu go namuhuvvon ovdalis, čállin lávdegottis "*Ressursutvalget for Finnmarksvidda*" ja mielčállin čielggadeami osiin.
- *Samfunnsutviklinga og reindrifta med særlig vekt på tida etter 1945*. Dat lea 1983 čielggadeapmi, mii čállojuvvui "*Kompensasjonsutvalget*" ovddas, mii čielggadii masson guohtuneatnamiid buhtadusgažaldaga, 1983.
- *Forslag til høyeste reinantall i Vest-Finnmark*. Čielggadus almmuhuvvon 1984.
- *Inngrep i reinbeiteland* (searválaga Sven Skjennebergain) Småskrift nr. 2 for 1991, Boazodoallohálddahus, Áltá.
- *Lavbeitene på Finnmarksvidda*, Småskrift nr. 1 for 1994, Boazodoallohálddahus, Áltá 1994.

Einar Richter Hanssen (r. 1942) lea váldán cand.philol. oahpu, historjá váldofágan, Oslo universitehtas (1974). Son lei dutkanveahkki jagiin 1975-1976 ja lektorin Honnesvági guolástus- ja joatkkaskuvllas jagiin 1976-1979. Son lea muđui leamaš bálkáhuvvon freelancehistorjábargin 1976 rájes, ja lea dan oktavuodas almmuhan muhtun girjjiid, girjjážiid ja bihtáid:

- *Pro-finske holdninger i Finnmark i mellomkrigstiden*, Universitetet i Oslo 1974 (váldofágabargu).
- *Pomorhandelen i Finnmark*, gihpaš máid Skuvladirektora/Finnmárkku Allaskuvla lea almmuhan 1977.

- *Hellas` og Tyrkias medlemskap i Nato*, čálus "Etterkrigshistorie 2" girjjis (Terje Tonstadain), Universitetsforlaget, Oslo 1981.
- *Profinske holdninger i mellomkrigstiden*, čálus "Ottar" nr. 127/128:s, Romssa Universitehta, 1981.
- *Nordkapp/North cape/Cap du Nord/Nordkap*, govvagirjji Raymond Mortenseniin, Nordkapp historie- og museumslag/SAS North Cape Hotels, 1982 ja 1988.
- *Årbok for Nordkapp 1982-89* (doaimmaheaddjin ja bihtáid čállin), Davvenjårgga gielda, 1985.
- *Honningsvåg kirke 100 år* (doaimmaheaddjin ja bihtáid čállin), Davvenjårgga gielda, 1985.
- *Minneskrift for frigjøringen 8. mai 1945*, Davvenjårgga gieldda almmuhuvvon girjjáš 1985.
- *Porsanger bygdebok bind 1*, Porsåŋgu gielda 1986.
- *Repvåg Kraftlag 40 år, 1948-1988*, Repvåg Kraftlag A/L, Honnesvåhki 1988.
- *Hammerfestbilder av Roald E. Hansen* (ráhkadan váldočállosa govvaráidui), Hammerfeasta 1989.
- *Nordkapp - en fiskerikommune fra de eldste tider til i dag*, Davvenjårgga gielda 1990.
- *Gards- og ættesogn for Eidfjord* av Tobias og Agnes Læg Reid (doaimmaheaddjin ja bihtáid čállin), Eidfjord gielda 1992.
- *Ættarbok for Granvin* - Henrik M. Kvalen (doaimmaheaddjin ja bihtáid čállin); *Granvin herad*, 1995.

Einar Niemi (r. 1943) lea váldán cand. philol. oahpu, historjá váldofágan, Oslo universitehtas (1972). Son lea leamaš lektorin Čáhcesullo joatkkaskuvllas (*Vadsø gymnas*) jagiin 1972-1975, amanuensisin Romssa universitehtas jagiin 1975-1977, Finnmarkku fylkakonservatorin jagiin 1977-1989 ja professor II Romssa universitehtas jagiin 1984-1989. Son lea leamaš professoran seammá báikkis 1989 rájes.

Niemi lei Sáme kulturlávdegotti lahttun jagiin 1980-1987, ja dál son lea Sámi dutkamiid guovddáža stivralahttun ja Romssa universitehta ráđi sátnedođiheaddjin. Sus leat muđui muhtun fágapolitihkalaš doaimmat Norgga dutkanráđis, *Norges Forskningsråd*. Su deatalaččamus čállosiin namuhit:

- *Trekk fra Nord-Norges historie* (váldočáli ja doaimmaheaddji), Oslo 1977.
- *Oppbrudd og tilpassing. Den finske flyttingen til vadsø 1845-1885*, Čáhcesuolu 1977.
- *Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860-1940* (searvålag K. E. Erikseniin), Oslo/Bergen/Romsa 1981.
- *Vadsø historie. Fra øyvær til kjøpstad*, Čáhcesuolu 1983.

- *Pomor. Nord-Norge og Nord-Rusland gjennom tusen år* (doaimmaheaddji), Oslo 1992.
- Niemi lea muđui leamaš mielčállin ja oassečállin olu eará girjjiin, ja lea čállán olu bihtáid Norgga ja olgoriikka áigečállagiidda, earenoamáš unnitčeardda ja guovlluhistorjjálaš fáttáid birra, muhto maddái dutkanhistorjjá, historjjá vuogi ja teorija birra.